XIe JAARGANG. DEEL I.

DE XXE EEUW

MAANDSCHRIFT VOOR LETTEREN, KUNST, WETENSCHAP EN POLITIEK.

[NIEUWE REEKS VAN HET TWEE-MAANDELIJKSCH TIJDSCHRIFT.]

HOOFDREDACTEUR: L. VAN DEYSSEL.

MEDEWERKERS: Dr. A. ALETRINO, Dr. FRANS BASTIAANSE, JOH. H. BEEN, Dr. J. D. BIERENS DE HAAN, Dr. P. BIERENS DE HAAN, Dr. H. J. BOEKEN, Dr. T. J. DE BOER, Prof. G. J. P. J. BOLLAND, Dr. P. C. BOUTENS, Prof. Dr. H. BRUGMANS, G. BUSKEN HUËT, RICHARD DE CNEUDT, Mr. F. COENEN Jr., Dr. ALPH. DIEPENBROCK, Dr. D. VAN EMBDEN, Mr. F. ERENS, F. VAN DER GOES, HERM. HEIJERMANS Jr., W. G. HONDIUS VAN DEN BROEK, G. VAN HULZEN, Dr. D. G. JELGERSMA, Prof. Dr. G. JELGERSMA, JAN KALFF, Prof. Dr. G. W. KERNKAMP, Dr. R. A. KOLLEWIJN, J. DE KOO, J. KOOPMANS, PROSPER VAN LANGENDONCK, Dr. J. H. LEOPOLD, JAC. VAN LOOY, G. H. MARIUS, JOH. DE MEESTER, Mr. S. MULLER Fzn., F. NETSCHER, EDMOND VAN OFFEL, AUG. PEAUX, ARY PRINS, J. REDDINGIUS, GIZA RITSCHL, P. H. RITTER Jr., HERMAN ROBBERS, NICO VAN SUCHTELEN, STIJN STREUVELS, HERMAN TEIRLINCK, Prof. Dr. A. VERMEYLEN, JAN VETH, K. VAN DE WOESTIJNE, E. A.

UITGEGEVEN TE AMSTERDAM DOOR SCHELTEMA EN HOLKEMA'S BOEKHANDEL ✻ ✻ ✻ ✻ ✻ MCMV.

INHOUD.

(Januari 1905, Afl. 1.)

		Bladz
Zomer-ochtend	JAC. VAN LOOY	1
Gœthe en de toonkunst	PETER SPAAN	4
Marie Bashkirtseff	L. VAN DEYSSEL	27
Allerzielen	HERMAN HEIJERMANS JR.	41
Verzen	RICHARD DE CNEUDT	69
De Heilige Tocht	ARY PRINS	77
Wijsgeer en Volk	DR. J. D. BIERENS DE HAAN.	83
Gedichten	AUG. PEAUX	91
Verzen	DR. FRANS BASTIAANSE	93
Aanteekeningen over Historie en Kunst	DR. H. J. BOEKEN	99
Palinodie	GEERTEN GOSSAERT	105
Briene	JOH. KORTEWEG	111
Schetsen	P. H. RITTER JR.	117
Idylle	H. BOUMA	130
Staatkundige Kroniek	DR. D. VAN EMBDEN	141

(Februari 1905, Afl. 2.)

Gebroken Klanken	DR. A. ALETRINO	151
Gedichten	J. REDDINGIUS	168
Vier Ton	DR. JURIS	182
Sonnetten	JULIUS DE BOER	210
De jeugd van Schopenhauer	DR. C. J. WIJNAENDTS FRANCKEN	214
'n Streek	JOH. W. BROEDELET	237
Aanteekeningen over Historie en Kunst	DR. H. J. BOEKEN	249
Une Edition et une Traduction	H. V. D. B.—H.-P. H.	256
Buitenlandsch Staatkundig Overzicht	CHR. NUIJS	270

(Maart 1905, Afl. 3.)

		Bladz.
Allerzielen	HERMAN HEIJERMANS JR. . .	281
Het nut der Wijsbegeerte . . .	PROF. G. J. P. J. BOLLAND .	310
Enkele gedachten en stemmingen.	H. DE GRAAF JR.	336
Gedichten	ADOLF HERCKENRATH . . .	343
Verzen	J. VANDEWATER	346
Geen Juristenrecht voor den Inlander	PROF. MR. C. VAN VOLLENHOVEN	349
Over „Tropenwee"	HERMAN ROBBERS	391
Staatkundige Kroniek	DR. D. VAN EMBDEN . . .	400

ZOMER-OCHTEND

DOOR

JAC. VAN LOOY.

Haar schoone jurk met plooisel-kraag, met kreuken en met vouwen, opgenomen als een danseresje, vertoonende haar pijpenbroek met kantjes rond het bleeker-worden van haar zon-geroosde beenen, liep Agnesje te keeren bij de zee, langs de lange witte reve van de zee. Ze hield haar rokje droog en tilde te gelijk het draadje op waaraan het plankje vaarde, het handje slank en met het pinkje krom, alsof het wuifde naar de zee. Agnesje met haar Itaaljaansche visschersmutsje op het haar, liep keeren heen en weêr of liep ze op een tooneeltje, van badstoel tot de zandhoop, het vlotte water door, door rimpels en in geeren van de eb, die over 't warm zand welde en groote kringen schuim naliet als wijde bochten kant.

De zee was nu weêr kalm, nog blauwer dan de lucht, de zee verging in lucht. Ze dommelde in klare zon of was ze moe van 't stormen en deed als ademing haar deining gaan. Een bruisje krulde en verderop een ander gelijk een witte veêr, die liepen naar elkaâr tot dat het één krul was. Dan glinsterden inwendig rechtoppe straaltjes licht, eer 't proestte om, omme, omme, òm.

Ze speelde en ze speelde, straks was 't Agnesjes tijd. De gele koetsjes al als huisjes aangereden, met schuine huiven doken naar de zee. Je stapte van het trapje in de zee. Mama was in de zee, ze kon mama zien huppelen in de zee, haar hoofd met 't haarnet als een vurig bolletje, haar armen bloot als boven dek gelegen, de banden op de schouders

van ma's ceries kostuum. Mevrouw Verschuylen gaf een hand aan Fräulein Stolz, ze bukten voor de baar. Zee maakt mager; Aal hield hen vast; ze dompelde je onder.

Agnes zag alles wel maar zag het eigelijk niet. Haar oogen waren groot en blauw, met fronzingen om haar enkeltjes ze pal stond op haar gladde spiegelbeeldje en voor haar omgekanteld schuitje. De ebbe ruiselde en spoelde om de zooltjes van haar voeten, de effen nagels van haar teentjes om, de schelpjes om op 't strand dat leek het blauw te drinken. De knietjes stil, pronkend met wangen als haar kuiten gloênd, in 't zonnig haar verwonderd en verlustigd, met 't vleiend mutsje waar 't kwastje van verschool juist tusschen kraag en mouwtje, liet zij haar donkre wimpers veêren naar het duin, naar 't schuimig, helmig duin waar boven het doorzichtig rood schuin van een vlieger vloog, naar al de zomerige gedaantetjes der gasten en van de dagjes-menschen, geklommen tot een top, of neêrgestreken en genesteld in het zand, wijl almaar uit de groene gleuf en langs de loopplank neêr, het licht genieten door het helle blaken daalde naar het luchte leven aan zee.

Ze leek het strand te merken, het dagelijksche strand wanneer het mooi weêr was, bestollept met de stoelen tot dichtebij de zee en meest gekeerd naar zee. Ze keek wijd-uit voor 't blauw als van het blauw doorspiegeld en hoorde van het zwatelen en van het roezen niets, van 't eeuwig golvenleven, met gilletjes uit 't dames-bad alsof er meeuwen schreeuwden, maar hoorde het eigelijk wel. Want 's avonds als je legt in bed, dat zéét het in je ooren.

Daar was het strand. Het strand is voor de kinderen, het strand is om te graven. Wanneer zij had haar bad gehad, ging zij, misschien, ook graven. Ieder graaft aan zee; meisjes, jongens graven, de grooten evengoed. Heuvels graaf je, vluchtheuvels waar de vloed om briescht, kanalen waar het schuim kokend instroomt, schuiten van zand met banken om op te roeien, kuilen voor de moeders om te babbelen, over òns. Wat graaf je niet? Jongens werpen forten op; jongens zijn wild, maar aardiger dan meisjes.

Agnesje liep haar draafje waar het zand wegglijdt in zee.

Tot bij het groote fort, met 't grachtje vol van 't omgeroerde water en met een vlag ten hoogen hemel op, zij bei haar armen langs haar witte zijdjes lag en schouwde naar het steken en het kloppen van de platte spaadjes. Juist plofte er een jongen de verschansing overheen en rende naar een stoel, uit zijn verwoed hoofd schreeuwend:

»Ze zijn er uit, de Nederlandsche vlag mag geen momènt er af."

Ze zag hoe zijn mama zijn streepjes-kraag streek recht, en lachte naar mevrouw van Meerelveld van Stralen, die recht in haar korset, toen lachte van het boekje in haar handschoen-handen óp en naar het krielen van de jongens bij het schuim. Veel heeren keken uit de schaduw van hun stoelen ook, ze keken naar de zee.

En als je nu eens weten kon, wáaraan zij allen dachten....

Agnesje stond op 't blauwe, guldene strand en dribbelde en keerde naar de blauw-bestreepte stoel, waar Juf voorover boog en broêr had bij zich, in het zand verdolven. Ze kon alleen zijn snoezig mutsje zien op zijn geweldige kraag, zijn emmertje met streepjes ook, zijn scheepje met de blinke-witte zeiltjes; en telkens viel het om en zette Juf het op....

»Wànneer gaan jullie weg, Frits?" hield zij haar loopje in; want voor haar rees een jongen op het droge, met halve bloote beenen, zijn handen in zijn zakken. Hij pruttelde:

»Na de lunch."

»Wij blijven nog een week, papà komt zaterdag" vertelde 't blanke stemmetje van Agnes, terwijl haar tandjes als van een vrouwtje blonken en zij hem aanzag als stond hij op een plaat van een groot prentenboek. Dof, richtingloos keek Frits de blauwe wiegeling tegen.

»Ik wou, het regende slik," barstte hij uit.

»Jongen," knorde Agnesje toen dadelijk net als Juf, »hoè kan je dat nu zeggen," en nemende gelijk haar rokje bij de tippen, zij meende van de zee: »ze is vandaag zoo zoet."

Mèt liep zij weêr te zeulen met haar plankje, waarin een stokje tot een mastje stak en dat ze had gevonden aan de zee, aan de lange witte reve van de zee.

22 Sept. 1904.

GŒTHE EN DE TOONKUNST

DOOR

PETER SPAAN.

»Non omnia possumus omnes." (Niemand kan alles.)
Verg. Buc.: Ecl. 8 : 63.

Met het gekozen opschrift hebben wij ons eene tweeledige taak gesteld. Tweeledig: aan den eenen kant heeft zij een subjectieve zijde, waarvoor de naam 'studie' reeds voldoende zoude zijn: eene beschouwing, een overal doorstralende meening, aan het slot als conclusie saamgevat; aan den anderen kant een objectieve zijde, die streeft het opstel in alle kortheid te vervolledigen, door toevoeging van bijzonderheden, die, ware het opstel slechts een studie geweest, hadden kunnen verzwegen worden. De subjectieve zijde echter moeten we in zooverre trachten te verobjectiveeren, als wij ons persoonlijk inzicht willen maken tot algemeen inzicht: een inzicht, waarmede niemand het oneens kan zijn; de objectieve zijde voorts is in zooverre subjectief, als het aan ons ligt wat we geven willen. Dit laatste willen wij trachten — en het zal ons niet zwaar vallen — zooveel mogelijk in volledige kortheid te doen. Het accent ligt hier op het karakter van eene studie, niet op eene opsomming van tal van mogelijke en onmogelijke feiten en uitspraken. Men beginne overigens niet met eene vooropgestelde meening, zooals bijvoorbeeld Albert Fuchs, die, in het eerste nummer van den twee-en-veertigsten jaargang van de Zwitsersche »Musik-Zeitung" een opstel over Gœthe en de toonkunst brengende, reeds begint met niet

te willen gelooven dat een zoo universeele geest als Gœthe geen »Verständnisfähigkeit" voor de muziek zou gehad hebben. Alleen zóó kan de kundige Franschman Blaze de Bury er toe gekomen zijn met eene geen tegenspraak duldende stelligheid te zeggen: »Lui dénier le sens musical, c'est un tort," terwijl hij hem elders noemt »un sujet exceptionellement musical."

Doch thans ter zake.

Een schril contrast met eene meening, die ongeveer een halve eeuw geleden alom schijnt geheerscht te hebben, namelijk dat Gœthe van muziek een afkeer had, waartegen vooral Hiller en Wasielewsky met betrekkelijk succes gestreden hebben, — een schril contrast daarmede vormt een artikel in het Brusselsche tijdschrift *l'Art Moderne* (1890, no. 34), waar het niet meer en niet minder heet dan: »Il parait que Gœthe était à la fois poète et musicien." Dat had gij niet verwacht, nietwaar lezer? Gij wist dat Gœthe schilderde, gij wist dat hij philosopheerde, gij wist dat hij een geleerde was; maar dat hij meer dan dat alles musicus was, en nog wel »*à la fois* poète et musicien", dat was u onbekend. En toch, eindelijk is hij als musicus *ontdekt.* »A la dernière réunion," zoo vervolgt het blad, »à la dernière réunion de l'association Gœthe, à Weimar, M. le conseiller de la cour Ruland a lu une communication qui produit dans le monde musical une véritable sensation." En dit was niet te verwonderen want: »Il paraîtrait qu'en opérant récemment le classement de la bibliothèque de Gœthe au musée nationale qui porte son nom, on a trouvé, au fond d'une armoire oubliée, plusieurs cahiers de musique écrits de la main de Gœthe, entre autres des devoirs d'harmonie et des arrangements pour quatuor d'œuvres de Bach."

Het komt ons eenigszins verdacht voor dat wij dit wereldverbazende feit nergens anders hebben vermeld gezien. Evenwel, mocht het waar zijn, in géén geval stammen de harmonie-oefeningen van Gœthe af. In een brief uit Weimar van 13 Augustus 1781 vraagt Gœthe aan zijn toenmaligen vriend

Kayser of hij liederen van Rousseau wil corrigeeren, want, zoo heet het daar, »die M. Schröter, die die meisten gespielt und gesungen, behauptet es seyen Fehler wider die Harmonie drinnen." In dit jaar kende Gœthe dus nog geen harmonieleer; maar behalve dit — we zullen het in het verloop van dit opstel nog eens in het licht kunnen stellen — behalve dit blijkt tot zijn dood telkens weer, dat hij geen harmonie heeft gestudeerd. Het is echter mogelijk dat de bedoelde geharmoniseerde bassen afkomstig zijn van Kayser, een vriend uit zijn jeugd, daar deze in zijne vereering voor Gœthe zich diens handschrift zóó eigen maakte, dat, »wie Gœthe's handschrift kent, dat van Kayser voor dat van Gœthe zal houden." (Burkhardt: »Gœthe und der Komponist Kayser"). 1) Maar zelfs, al waren de oefeningen nog van Gœthe afkomstig, was dit dan een reden om hem te noemen: »à la fois poète et musicien?" Geen verstandig mensch zal dit beamen.

Gœthe heeft onder de musici drie intieme vrienden gehad, waarvan de een achtereenvolgens voor den ander heeft plaats gemaakt. De eerste was Kayser, met wien hij in 1770, op twintigjarigen leeftijd, terwijl Kayser nog pas zestien jaar oud was, doch reeds naam had als pianist, bevriend raakte. Negentien jaar later hield de vriendschap plotseling op, zonder dat de eigenlijke reden bekend is geworden. Bij de kennismaking wist Gœthe niet veel van muziek — volgens zijn eigen verhaal in »Aus meinem Leben" (1 : 4) had hij slechts een armzalig beetje pianoles gehad. Maar in zijn ouderlijk huis schijnt de toonkunst als stiefkind behandeld te zijn. Wel verraadt een zekere professor Sachsse in een artikel over »Beethovens ontmoeting met Gœthe" in Velhagen und Klasings-Monatshefte (Mei 1904) niet zeer thuis te zijn in het onderwerp zijner behandeling, wanneer hij ervan gewaagt, dat Gœthe's ouderlijk huis *niet* muzikaal was en dat er over muzikale opvoeding in zijn jeugd niet gesproken wordt. Het laatste is hierboven reeds besproken; het eerste

1) Leipzig, 1879.

vindt reeds in 1883 zijne weerlegging in Hiller's bekende werk over »Gœthe's Musicalisches Leben." 1) Deze vertelt daarin dat Gœthe's vader fluit en luit speelde, en zijne moeder zong en klavier speelde. Daar Hiller's boek in den grond meer een pleidooi is voor Gœthe's muzikaliteit, geeft hij hiervan hoog op en zegt dat de jonge Gœthe dagelijks aan »Sang und Klang" werd gewend. Ons schijnt het toe dat muziek door Gœthe's ouders werd beoefend meer als behoorende tot den 'bon ton' dan als levensbehoefte, en dat deze kunst in hun leven volstrekt geen voorname plaats innam; anders zou de zoon toch waarschijnlijk beter en ernstiger les hebben gehad dan volgens zijn eigen beschrijving het geval was. Later voelde Gœthe, hetzij door zijn zucht om alles te doorgronden, hetzij tengevolge van zijne vriendschap met Kayser, behoefte om wat meer van muziek af te weten: als student te Straatsburg nam hij violoncelles en zette die twee jaar later te Frankfort nog voort; zijne vorderingen schijnen echter weinig schitterend geweest te zijn.

Onder den invloed van de groote voorliefde, die in dezen tijd bestond voor het zangspel, wilde ook Gœthe in vereeniging met een componist zich op dat gebied wagen. De geschiktste componist daarvoor dunkte hem Johann André, vader van den meer bekenden Johann Anton André, voor voor wiens operette »Der Töpfer" hij in 1773 reeds in de bres was gesprongen. Hij schreef voor hem zijn zangspel »Erwin und Elmira", dat in 1778 met muziek van André werd opgevoerd te Berlijn. De muziek wordt echter zwak genoemd. 2)

In het daaropvolgende jaar schreef Gœthe zijn zangspel »Claudine von Villa Bella" en in Weimar ging zijn »Lila met onbeduidende muziek van baron von Seckendorff, die thans geheel vergeten is. Voor een monodrama, getiteld »Proserpina", dat men kan vinden onder zijne nagelatene

1) Köln, Du Mont-Schauberg, 1883.

2) In het jaar 1776 werd dit stuk behalve door André nog op muziek gezet door Stegman en door hertogin Anna Amalia van Weimar.

werken, werd het muzikale gedeelte bezorgd door den thans evenzeer vergeten Eberwein, voor wien Gœthe zich zeer interesseerde. Men ziet: tot nog toe is Gœthe met zijne componisten niet zeer gelukkig; ze zijn onbeduidend, maar toch is hij met hun werk altijd zeer ingenomen, omdat — het *melodieus* is.

Evenmin kon zijne keuze gelukkig genoemd worden, toen hij in een brief van 29 December 1779 (dus na zijn Zwitsersche reis) zijnen vriend Kayser opdroeg, eene lichte en vloeiende muziek te schrijven voor zijn nieuwste zangspel »Jery und Bätely". Merkwaardig is de raad, dien hij in dezen brief 1) zijn vriend geeft, namelijk om de instrumenten slechts afzonderlijk te gebruiken: nu eens de fluit, dàn het fagot, dán de hobo; een weefsel van instrumentale stemmen, zooals dat »der neueren Komponisten" (we zijn in 1779), is hem een »Hautgout von Allerley, darüber Fisch wie Fleisch und das Gesottene wie das Gebratene schmeckt". Iets dergelijks zou de raad aan den schilder zijn, slechts de grondkleuren rood, geel en blauw te gebruiken en geen kleuren te méngen. Hiller haalt deze plaats aan zonder commentaar, hoewel Gœthe's ongevoeligheid voor instrumentatie en zijn zin voor het boerenkermis-achtige melodieuse er toch duidelijk uit blijkt. Doch laat ons verder zien.

Tegelijk met Kayser beproefde ook von Seckendorff zijn kunst op Erwin, doch nòch hij, nòch Kayser vermochten er iets van terecht te brengen. Gœthe wilde Kayser toen naar Gluck sturen, om bij hem zijne studies voor te zetten. Daarover is nog gecorrespondeerd; een ongeval van Gluck verijdelde echter deze poging.

In 1784 schrijft Gœthe dan weer een zangspel — hij gaf den moed niet spoedig op, — n.l. zijn »Scherz, List und Rache", en draagt weer aan Kayser op, dit op muziek te zetten. Veel wordt erover gecorrespondeerd; Gœthe geeft tal van raadgevingen en toont zich zeer inschikkelijk; evenwel,

1) Zie Burkhardt, t. a. p.: 11.

Kayser's partituur leed volgens Hiller, die haar ter inzage kreeg, in hoogst bedenkelijke mate aan langdradigheid.

Drie jaren later draagt Gœthe Kayser nog eens op muziek voor »Egmont" te componeeren, in een brief uit Rome van 14 Augustus 1787. Hij vraagt eene ouverture, entre-actes, liederen, enz. In dienzelfden brief deelt hij mede dat hij weer aan de schets van een opera bezig is. Gœthe is dus eén gewillig librettist. En nog meer zangspelen schreef hij, doch alle zonder gunstigen uitslag wat de muzikale begeleiding betreft. Zeker dacht hij aan deze miserabele zangspelenperiode toen hij Eckermann waarschuwde toch vooral niet toe te geven aan de componisten, die om een opera mochten komen vragen: »laat je niet bepraten en doe het niet, want daar komt toch niets van terecht en het houdt maar tijd op." (Gespr. 1: 175.)

Eindelijk heeft Kayser de hem opgedragen partituur gereed; hij gaat ermede naar Rome, waar Gœthe juist vertoeft, en speelt hem haar voor. Deze is vol blijdschap en lof. Later, in Weimar, vallen er echter woorden tusschen de twee vrienden naar aanleiding van een repititie van »Erwin und Elmira"; tot verbazing en ergernis van den vormelijken Gœthe laat Kayser, die onder het gevolg van hertogin Amalia deze vorstin vergezelt op haar reis door Italie, het hooge gezelschap in de steek; daarbij komt ten slotte nog dat Reichardt de »Claudine von Villa Bella" componeerde en zoo met Gœthe in aanraking — vriendschappelijke aanraking — kwam, wat de ijverzuchtige Kayser niet goed kon verdragen, waardoor er een steeds grooter wordende verwijdering tusschen de twee oude vrienden ontstaat, die ten slotte op een volslagen breuk schijnt te zijn uitgeloopen. De laatste brief van Gœthe aan den sympathieken en veelzijdig ontwikkelden componist is gedagteekend: 18 October 1789.

Wat er voor ons uit den omgang van Gœthe met Kayser en uit zijn geheele zangspelen-periode blijkt, is, dat Gœthe wel gevoel had voor een melodietje — dat zoo iets hem wel bekoren kon, zooals het zoovelen bekoort, maar eenig blijk van dieper inzicht in de toonkunst is hier nergens te vinden.

De tweede vriend, die Kayser verdrong, was, zooals gezegd, de eveneens veelzijdig ontwikkelde Reichardt. Hij componeerde muziek voor »Claudine", maakte liederen voor den »Wilhelm Meister" en waagde zich bovendien aan »Erwin und Elmira" (1790), »Jery und Bätely" (1790), »Lila" (1791), »Egmont" (1800), terwijl hij in 1793 eenen bundel uitgaf: »Gœthe's Lyrische Gedichte". Zijne muziek is volgens Hiller zeer middelmatig; die voor de zangspelen is gemaakt in den trant van den Italiaanschen coloratuurstijl. Zijne muziek bracht toenadering tot Gœthe, zijne indringerigheid en revolutionaire denkbeelden verwijderden hem daarentegen van dezen 1), zoodat deze omgang niet erg intiem is geworden en spoedig plaats maakte voor die met Zelter. Dezen en Reichardt heeft Riemann eens zeer karakteristiek genoemd Gœthe's officieele componisten, doch hij laat er dan onmiddellijk op volgen dat hunne melodieën droog en stijf waren en onvoldoende voor Gœthe's lyriek. De dichter zelf was echter ten zeerste met hun muziek ingenomen, omdat zij — in den ordinairen zin van het woord zeer 'melodieus' was.

Zelter, later Gœthe's boezemvriend, inzooverre er tenminste bij Gœthe van een boezemvriend sprake kan zijn, trad in 1796 met den dichter in verbinding door hem zijne »Zwölf Lieder, am Klavier zu singen" toe te zenden, waaronder verscheidene liederen waren op teksten van Gœthe. Reeds vroeger kende Gœthe liederen van Zelter door tusschenkomst van mevrouw Unger in Berlijn, de vrouw van zijn toenmaligen uitgever. Hij toonde zich buitengemeen ingenomen met Zelters melodieën, en een briefwisseling ontstond, die steeds in warmte toenam en ten laatste bij den dood van Zelter's oudsten zoon zeer vertrouwelijk werd. Deze correspondentie is in zes deelen uitgegeven door Gœthe's secretaris en vriend den lexicograaf Riemer, spoedig na beider dood. 2) Wie meent, zich in deze briefwisseling met een toonkunstenaar van Gœthe's zijde nu eens recht veel over muziek te zullen

1) Men zie Gœthe's Tag-und Jahres-Hefte, WW.: 31 : 47, 48, Cotta.
2) Berlin, Duncker u. Humblot, 1833—'36.

lezen, zal zich teleurgesteld zien. Zelter schrijft bijna steeds over muziek en letterkunde, Gœthe daarentegen voornamelijk over letterkunde en beeldende kunsten; slechts zeer zelden begeeft de laatste zich op het gebied der toonkunst. Wie hier dus 'plaatsen' zoeken wil moet een sterken bril opzetten. Het is echter een groote fout van tal van Duitsche schrijvers dat zij slechts 'plaatsen' hebben gezocht, immers ook uit wat er *niet* staat kan men zich een oordeel vormen. Bedenken wij dat Gœthe zeer zelden, en dan nog heel vaag een oordeel uitspreekt over muziek en musici, dan is het zeker geen overmatige bescheidenheid, wanneer hij in 1805 (20 April) aan Schiller schrijft (in een der laatste brieven aan hem) dat het rijk der muziek hem »so ziemlich fremd ist." En in 1812 (3 Nov.) schrijft hij aan Zelter: »Ich habe mit der Musik keinen Zusammenhang als durch Sie."

Wij merken hier terloops op dat de laatste uiting weer doorslaand bewijst dat Gœthe op zijn 63ste jaar nog steeds geen 'devoirs d'harmonie' had gemaakt. Toch had hij volgens Hiller (zie blz. 67 van zijn meergenoemd boek) nog op zijn 60ste jaar getracht te componeeren. Hij maakt dit met effectvolle frazen op uit eene passage in den brief van 23 Februari 1814 van Gœthe aan Zelter. Wij kunnen daarvoor echter in dezen brief geen bewijs vinden. Hij is te vinden op blz. 95 van het tweede deel der briefwisseling. Gœthe zegt daar dat hij het »In te Domine Speravi" heeft gecomponeerd (?) »rhythmisch *toonloos*, vier*persoonlijk* (vierpersönlich), maar niet vier*stemmig*." Dit wil hij aanschouwelijk maken door vier lijnen, en hij wenscht dat Zelter het dan *muzikaal* zal bewerken.

Dit kan dus slechts eene poging geweest zijn om de rhythmische verhoudingen en het invallen der stemmen aan te geven; in elk geval blijkt er weer duidelijk uit, dat hij den tekst niet op muziek heeft willen zetten. Voor Zelter schijnt deze plaats ook eenigszins vreemd te zijn geweest; maar dat ook hij tot mijne gevolgtrekking kwam en niet tot die van Hiller, volgt uit deze zinsnede uit zijnen brief van 9 Maart van hetzelfde jaar: »Deine vierpersönliche Composition, oder

Schema, sey es was es sey, möchte ich wohl sehen." Gœthe's woord componeeren brengt waarschijnlijk den oppervlakkigen lezer op een dwaalspoor. Overigens wordt hier in de briefwisseling niet verder van gewaagd. Wasielewsky 1) gaat deze passage, waarschijnlijk als zijnde van geene beteekenis, stilzwijgend voorbij. Hiller's boek, dit blijkt ook hier weder, en het zal nog meer blijken, is slechts een pleidooi: hij zoekt bewijzen voor zijne vooropgestelde meening dat Gœthe zéér muzikaal was.

Een lastig punt is voor Gœthe's muzikaliteit ophemelende muziekgeleerden zijne houding tegenover Beethoven. Hiller rept eenvoudig van de gansche geschiedenis met geen woord; Wasielewsky zoekt de voor Gœthe gunstigste plaatsen uit, en verzwijgt het overige, waarmede hij echter zijn onpartijdigheid prijs geeft; een zekere heer von Winterfeld ten slotte komt in de *Neue Musik-Zeitung* (»Goethe, Mozart und Beethoven," 1892 no. 3) kalmpjes beweren dat Gœthe door Beethoven's spel diep in de ziel werd getroffen! De Duitschers hebben voor hunnen 'Dichterfürst' veel over. 2) »Es ist," zoo schrijft Bettina Brentano 28 Mei 1810 uit Weenen aan Gœthe 3), »es ist Beethoven, von dem ich dir jetzt sprechen will und bij dem ich der Welt und Deiner vergessen habe; ich bin zwar unmündig, aber ich irre darum nicht, wenn ich ausspreche (was jetzt vielleicht keiner versteht und glaubt), er schreitet weit der Bildung der ganzen Menschheit voran, und ob wir ihn je einholen? ich zweifle." En verder schrijft zij, dat Beethoven haar gezegd heeft: »Sprechen sie dem Gœthe von mir, sagen sie ihm, er solle meine Symphonieën hören, da wird er mir recht geben, dass Musik der einzige unverkörperte Eingang in eine höhere Welt des Wissens ist, die wohl den Menschen umfasst, dass *er* aber nicht *sie* zu fassen

1) «Gœthe's Verhältniss zur Musik," Leipzig, 1880.

2) Een grappig staaltje van Duitsche Gœthe-vereering ook bij musici geeft Kalischer in *die Musik* III, 6 : 426.

3) »Gœthe's Briefwechsel mit einem Kinde".

vermag." »O, Gœthe," roept zij uit, »kein Kaiser und kein König hat so das Bewusstsein seiner Macht, und dass alle Kraft von ihm ausgehe, wie dieser Beethoven." En tien dagen later antwoordt Gœthe na zulk een enthoesiaste introductie, dat hij wel eens kennis zou willen maken met Beethoven.

12 April 1811 zendt Beethoven aan Gœthe zijne Egmont-muziek (zie twee brieven van Beethoven aan Gœthe in de tweede oplage der »Neue Beethoveniana" van Th. von Frimmel blz. 335—338), waarvoor Gœthe in een brief bedankt. Eindelijk in 1812, ontmoeten zij dan elkaar in Teplitz. Uit Beethoven's eigen mond weten wij, dat zij veel bij elkaar waren. Beethoven speelde Gœthe voor op het klavier, zonder indruk te maken: Gœthe gaf geen enkel teeken van bijval, wat in hooge mate Beethoven's verontwaardiging wekte.

Hier toonde Gœthe dus géén begrip voor Beethoven's kunst te hebben, want, al was Beethoven's techniek toen ook niet zoo groot meer, — dat de heilige geest uit zijn spel sprak had Gœthe, ware hij werkelijk muzikaal geweest, toch wel kunnen beseffen. En dat deze er uit sprak, daarvan getuigen alle tijdgenooten eenstemmig. Ook later bleek Gœthe Beethoven niet te kunnen begrijpen, toen de jonge Mendelssohn hem de geweldige C-moll-Symphonie voorspeelde, met een resultaat, dat Mendelssohn aan zijn familie uit Weimar schreef den 25sten Mei 1830 1): »Er sagte zuerst: »Das *bewegt* aber *gar nichts;* das macht *nur Staunen;* das ist grandios", und dann brummte er so weiter und fing nach langer Zeit wieder an: »Das ist sehr gross, *ganz toll, man möchte sich fürchten, das Haus fiele ein; und wenn das nun alle die Menschen zusammen spielen!*"

Zoo sprak Gœthe over de noodlotssymphonie, waardig vertolkt door den jongen Mendelssohn, drie jaren na Beethoven's dood. Adolphe Jullien noemt dit in zijn boek over »Gœthe et la Musique" 2); »une admiration trop outrée pour être

1) Mendelssohn: »Reisebriefe aus den Jahren 1830—32," Leipzig.

2) Paris, Librairie Sandoz et Fischbacher, 1880.

sincère"; wij zien er zelfs geen bewondering in, wel *ver*wondering (Staunen) en een nietszeggend, ontwijkend oordeel tegenover den Beethoven-vereerenden Mendelssohn.

En in 1827, Beethoven's sterfjaar, zegt hij tegen Eckermann (Gespr.: 1 : 282), o.a. ook op Beethoven doelend: »Es ist wunderlich, wohin die aufs höchste gesteigerte Technik und Mechanik die neuesten Componisten führt; ihre Arbeiten bleiben keine Musik mehr, *sie gehen über das Niveau der menschlichen Empfindungen hinaus* (sic!) und — en dit teekent Gœthe's muziekopvatting — und *man kann solchen Sachen aus eigenem Geist und Herzen nichts mehr unterlegen.*"

Hij wil dus iets »unterlegen", weer een duidelijk bewijs dat zelfstandige muziek voor hem een gesloten boek is. Even verder zegt hij nog duidelijker dat hij eene »Anschauung der Musik" wil »supponiren". Zulk eene uiting spreekt voor zichzelve!

Het ligt niet in onze bedoeling dit opstel te dikken met tal van nietszeggende citaten; wie over deze ontmoeting van Beethoven en Gœthe meer détails wil weten, dien verwijzen wij in de eerste plaats naar de degelijke studie van Frimmel over »Beethoven en Gœthe", 1) verder naar het geschrift met denzelfden titel van dr. Willibald Nagel, 2) van wien de verhouding tusschen Beethoven en Gœthe nog een raadsel is (blz. 5), en ten slotte naar de studie over »Gœthe et Beethoven" in een boek van dien naam van Blaze de Bury 3), een studie, die wel wat veel afdwaalt van het te behandelen onderwerp.

Alleen het volgende willen we nog opmerken: gewoonlijk wordt Gœthe's miskenning van Beethoven geweten aan Zelter, — naar onze mecning echter gedeeltelijk ten onrechte. Wel geeft Zelter in zijne brieven aan Gœthe vaak te kennen, dat hij Beethoven niet begrijpt, maar toch blijkt hij telkens, verre van hem te miskennen, diepen eerbied voor hem te

1) Wien, Carl Gerold's Sohn, 1883.

2) Musikalisches Magazin, Heft 6, Langensalza, 1902.

3) »Gœthe et Beethoven," par Henri Blaze de Bury; Paris, Perrin et Cie, 1892.

koesteren. Om zich eene meening over Beethoven te vormen, had Gœthe dus nòch hulp bij Zelter, nòch bij Beethoven's muziek zelve kunnen vinden, en daarom ging hij oordeelen over diens *persoon*: »Leider is er eine ganz ungebändigte Persönlichkeit." En zoo viel ook het hoogmoedig gedrag van den toonkunstenaar tegenover de vorsten in Teplitz, die hij voor zich liet uitwijken, niet in Gœthe's smaak. Na de ontmoeting is er tusschen de twee groote mannen geen punt van aanraking meer geweest, en Gœthe zwijgt verder over Beethoven als het graf.

De laatste toonkunstenaar, met wien Gœthe in aanraking kwam was de jeugdige Mendelssohn-Bartholdy. Daar dit de liefste leerling was van zijnen vriend Zelter, die hem bovendien herhaaldelijk in zijne brieven prees, was Gœthe hem zeer welwillend gezind. Een lezenswaardig boekje hierover is dat van Felix' zoon dr. Karl Mendelssohn Bartholdy: »Gœthe und Felix Mendelssohn" 1). Dit geschrift bevat echter, evenals de meeste andere die wij aanhaalden, slechts weinig, wat onmiddellijk in verband staat met den titel: Gœthe's uitlatingen zijn zoo schaarsch, dat het verbazing wekt hoe de schrijver daar nog een boekje van 51 bladzijden over heeft kunnen opzetten. Het eenige wat van belang is, is hetgeen Mendelssohn zelf aan professor Zelter heeft geschreven (uit München, 22 Juni 1830) 2): »Oft habe ich des Vormittags dem Gœthe vorspielen müssen; er wollte einen Begriff davon haben, wie die Musik sich fortgebildet habe, und verlangte deshalb von den verschiedenen Komponisten, wie sie einander folgten, etwas zu hören." Steeds is Gœthe er dus op uit om tot waarheid te maken wat hij reeds in zijn »Zweiter Aufenthalt in Rom" schreef: »In der Kunst muss ich es so weit bringen, dass alles anschauende Kenntnis werde, nichts Tradition und Namen bleibe." Begrip voor muziek valt daar echter niet uit op te maken.

---

1) Leipzig, Hirzel, 1871

2) Reisebriefe.

In een brief van 12 Juni schrijft Mendelssohn aan Zelter dat hij Gœthe een ouverture van Bach heeft voorgespeeld. En wat had de dichter daarna gezegd? Dat het hem voorkwam als zag hij een processie van hooge personnages in galakostuum, die afdaalde langs de treden van een groote trap! »C'était," zegt Jullien hiervan, »c'était comprendre la musique de Bach en véritable poète. Pour mieux l'admirer, le vieillard se plaisait, les yeux fermés et l'oreille pleine de ces larges accords, à se représenter dans l'esprit quelque scène analogue, quelque situation concordant avec la majesté de la musique; mais en agissant ainsi, l'auteur de Faust rendait bien moins hommage au génie musical de Bach qu'à la merveilleuse puissance de sa propre imagination poétique."

Dat Gœthe zich eindelijk tot oordeelen over Mendelssohn onbevoegd rekende, blijkt ondubbelzinnig uit eenen brief van hem aan Lea Mendelssohn, aan welke dame hij uit Weimar in April 1825 schreef: »Der Freude an seinem unvergleichlichen Talent konnte ich mich um so freier überlassen als ich ihn von einem trefflichen Lehrer, meinem Freund, geschätzt und geliebt wusste." 1)

Zoo leveren ook Gœthe's vaderlijk-vriendschappelijke connecties met Mendelssohn niets op wat eenigszins voor zijne muzikaliteit kan pleiten, integendeel: eerder spreekt alles daartegen. Zoo zegt ook Jullien in 1880 reeds: »Le séjour de Mendelssohn auprès de Gœthe peut déjà nous montrer d'une façon assez claire que la musique ne faisait pas une profonde impression sur l'esprit du grand homme."

Om het *feitelijke* karakter van dit stuk niet uit het oog te verliezen, herhalen we hier dat Gœthe onder de toonkunstenaars drie vrienden heeft gehad: Kayser (1770—1789), Reichardt (1789—1796) en Zelter (1796 tot zijn dood). Zijne vriendschap met Kayser valt samen met zijn zangspelen-periode, waarin hij ook omging met André, von Seckendorff en Eberwein, terwijl hij gedurende zijne vriendschap met Zelter kennis

1) Zie het Gœthe-Jahrbuch 1898, blz. 49.

maakte met Beethoven en Mendelssohn. Ons blijft nu nog te behandelen zijn oordeel over de componisten die hij niet heeft gekend, terwijl wij besluiten met een onderzoek zijner werken, waarmee wij hopen de thans nog ongeloovigen te zullen overtuigen.

* * *

Van de componisten, met wie Gœthe niet in onmiddellijke aanraking is geweest, noem ik in de eerste plaats Franz Schubert. Diens vriend von Spaun trachtte door Gœthe Schubert's composities in eenen brief te zenden bij hem belangstelling voor zijnen vriend te wekken, evenwel zonder antwoord te krijgen. Later zond Schubert zelf eenige zijner composities met een uit gebrek aan zelfvertrouwen wel wat nederig gestelden brief, doch kreeg even weinig antwoord. 1) Ook weten wij dat Gœthe eerst niets van Schubert's Erlkönig wilde weten. Later durfde hij zoo kras niet meer oordeelen. 2)

Van Weber wilde Gœthe even weinig iets weten, en hij was het over hem volmaakt eens met Zelter. Toen hij dan ook Weber eens sprak, schijnt hij niet erg vriendelijk tegen hem geweest te zijn. Hij vermeldt deze ontmoeting ook nergens in zijne annalen en dagboeken. 3) Volgens Gœthe dankte de Freischütz zijne populariteit niet zoozeer aan de muziek, als wel aan den tekst van Kind! (Gespr. Eckermann; 9 Oct., 1828.) Weber's romantische instrumentatiekunst was dan ook wel een »Hautgout von Allerley" . . . enz.! —

Berlioz zond hem in 1829 zijne Faustscenen toe, vergezeld van een' schoonen brief 1), evenwel zonder antwoord te krijgen. Op den elfden Juni 1829 bericht Gœthe aan Zelter de ontvangst, vraagt hem zijn oordeel en voegt erbij dat de notenfiguren op het gezicht zeer wonderlijk zijn. Zelter beoordeelt de compositie zoo scherp, dat hij er waarschijnlijk de

1) Men zie Friedländer: »Musikerbriefe," in het Gœthe-Jahrbuch van 1891, blz. 125.

2) Vgl. von Wolzogen: »W. Schröder Devrient", blz. 146.

3) Zie het Gœthe-Jahrbuch van 1902, blz. 221.

oorzaak van is, dat Berlioz volgens zijn eigen zeggen dag en nacht tevergeefs op antwoord wachtte van den door hem zoo vereerden dichter.

Behalve Cimarosa's »Matrimonio Segreto" en Händel's Messias is Mozart Gœthe's lieveling. Over »Mozart en Gœthe" heeft Willibald Nagel een lezing gehouden en uitgegeven 1).

Gœthe's vereering voor Mozart is werkelijk zeer groot geweest en dikwijls doet hij dat ook blijken. Het zijn echter alleen diens opera's geweest, die hij zoo bewonderde, niet zijne zuiver instrumentale muziek. Ook hier deed alleen het melodieuze op hem zijne werking. »Es handelt sich bei ihm," bekent ook Nagel, »keineswegs um ein rein musikalisches Geniessen, wie man sieht; ein drittes muss ein gewisses Verständniss vermitteln."

Alleen voor dienende muziek, en dan nog licht verteerbare, heeft Gœthe gevoel. Daarom prijst hij Kayser, Zelter en Reichardt, hoewel Bettina in Augustus 1808 aan hem schrijft: »Das sind mir keine Komponisten, die Deinen Liedern ein artig Gewand zuschneiden, das hinten und vornen lang genug ist." Doorgecomponeerde en dieper muzikaal bewerkte liederen waren hem antipathiek; eene bevattelijke en zich eenige malen herhalende melodie beviel hem veel meer. Daarom was hij nòch met Schubert's Erlkönig, nòch met de composities op »Mignon's Sehnsucht" van Beethoven en Spohr ingenomen (Gespr. mit Tomaschek, 6 Aug. 1822). Wij betwijfelen het dan ook zeer of Gœthe door het hooren van Lœwe's composities een beter inzicht in de toonkunst zou hebben gekregen, wat een paar jaar geleden is beweerd door dr. Maximilian Runze 2).

1) Musikalisches Magazin, Heft 8, 1904.

2) »Gœthe und Lœwe", dr. Runze; Leipzig, 1901. Lœwe heeft als student Gœthe in Jena een bezoek gebracht om hem eenige zijner composities te laten hooren, doch Gœthe had toen geen piano in huis.

Ten slotte zullen wij Gœthe's geschriften onderzoeken.

In de brieven, die van hem uitgegeven zijn, waarin eene breede plaats is ingeruimd aan bouw-, beeldhouw- en schilderkunst wordt naar verhouding zéér weinig over de toonkunst gesproken. Het meeste is er nog sprake van in zijn »Zweyter Aufenthalt in Rom" (1787—1788), waar het bezoek, dat Kayser hem daar bracht, er hem zeker toe heeft bewogen eenige malen met hem mede te gaan naar het beloofde land voor elken toonkunstenaar: de Sixtijnsche kapel.

In zijn brief van 1 Maart geeft Gœthe over de daar gehoorde muziek geen blijk van verrukking, zelfs geen oordeel. Hij schrijft dat Kayser dit en dat zeide, en dat Kayser zoo een groot vereerder is dier oude muziek. En dat is álles!!

Den veertienden Maart blijft het bij de bloote vermelding dat hij een motet van Palestrina heeft gehoord!

Alleen den 22sten Maart schrijft hij na het hooren van het eenvoudige en reine »Populus quid feci tibi" van Palestrina dat de kapelmuziek »ondenkbaar schoon" was. Hoe ongevoelig moet hij echter wezen, op wien zelfs deze »witte akkoorden" geen indruk vermogen te maken!

In zijne »Italienische Reise" is veel minder sprake over muziek: hij bezoekt eenige opera's en een oratorium, verwijlt daar echter niet lang bij in zijne brieven.

Zijne »Zwitsersche Reis" bevat alleen de vermelding van een bezoek bij den componist Zumsteeg, die hem eigene composities voorspeelde.

Zijne opmerkingen over »het dilettantisme in de muziek" 1) bevatten niets wat voor dit opstel van waarde is, even weinig als zijne brieven aan Frau von Stein.

De muziek in een gedicht te verheerlijken is nimmer in zijn brein opgekomen. Zijne gedichten aan de zangeres Schmehling en de pianiste Szymanowska danken hun bestaan

1) WW, Cotta-uitgave, 44: 276.

slechts aan een vlaag van verliefdheid 1). Van de laatste zeide reeds de nog zéér jeugdige Mendelssohn: »Man hat ihr hübsches Gesicht mit ihrem nicht hübschen Spiel verwechselt". Bovendien krijgt, zooals dit meer bij leeken het geval is, de muziek meer macht over Gœthe wanneer zijn hart ontvlamd is. In eene bui van verliefdheid zegt Gœthe-Werther van Lotte, dat zij zoo'n heerlijke *melodie* op de piano speelt: »kein Wort von der alten Zauberkraft der Musik ist mir unwahrscheinlich, wie mich der einfache Gesang angreift", zegt Werther dan. Ook Wilhelm Meister (1: 17 Lehrjahre) komt in verliefdheid onder de bekoring van eene »aangename nachtmuziek". »Auch *sie* hört diese Flöten", dat is de oorzaak!

De Wilhelm Meister bevat nog eene passage, die zeer sprekend is, namelijk Lehrjahre 2:11.

»Das Instrument," zoo heet het daar, »das Instrument sollte *nur* die Stimme begleiten, denn Melodiën *ohne Wort und Sinn* scheinen mir Schmetterlingen oder schönen bunten Vögeln ähnlich zu sein, die in der Luft vor unseren Augen herumschweben, die wir allenfalls haschen und uns zueignen möchten; da sich *der Gesang dagegen* wie ein Genius gen Himmel hebt und das bessere ich in uns ihn zu begleiten anreizt".

»Dagegen"....

Zuiver instrumentale muziek verheft ons dus niet tot den hemel. Zij brengt slechts vlindertjes die men gaarne zou willen vangen. Een nieuwe plaats ten bewijze dat zelfstandige muziek voor Gœthe ongenietbaar was.

Onder de noten die volgen op zijne prachtige vertaling van Diderot's dialoog »Le neveu de Rameau" kan mij die over muziek, welke indertijd bij Schiller instemming vond, en door den musicus Ferdinand Hiller wordt aangehaald als »ein klarer Blick in das musicalische Getriebe", niet voldoen.

---

1) Evenzoo een vierregelig gedicht aan de zangeres Schröter (zie *Hirzel:* »der junge Gœthe", 1:92).

Wèl stelt hij daarin de zinnelijke Italiaansche bravouraria — waarvan hij, terloops gezegd, een groot bewonderaar was — tegenover de Duitsche gemoedsdiepte, en haalt daarvoor terecht als voorbeeld den strijd tusschen de Gluckisten en de Piccinisten aan, doch dit betreft alleen de opera, wat dan ook Hiller de toevoeging in de pen geeft: »insbesondere der Oper". Dit »insbesondere" is echter volkomen ongemotiveerd, en Gœthe dwaalt, wanneer hij zegt dat dit nu de indeeling is van »*alle* neuere Musik". Eerder zou men dan verwachten een indeeling te zullen lezen in zelfstandige en dienende muziek, welke verwachting nog versterkt wordt door zijnen aanhef: »*Alle* neuere Musik wird auf zweierlei Weise behandelt, entweder dass man sie als eine *selbständige* Kunst betrachtet, sie in sich selbst ausbildet," — waarop dan het »wie es der Italiäner zu thun pflegt" al zeer bevreemdend volgt. Later blijkt dan ook dat hij met zijne zoogenaamde zelfstandige muziek bedoelt... de Italiaansche operamuziek, waar de tekst bijzaak is! 't Is weer teekenend. Er blijkt duidelijk uit, dat er voor Gœthe slechts dienende muziek bestond, en Hiller maakt er geheel ten onrechte een helderen kijk op het muziekwezen uit op.

Nog eene andere even oppervlakkige uiting van Hiller moeten we hier aan kritiek onderwerpen.

Op blz. 75 van zijn boek zegt hij: »Die hohe Meinung, die Gœthe von der Kulturkraft der Musik hegt, zeigt sich übrigens auch hier (sc. in den Wilhelm Meister), wie sie in den Briefen an Zelter mannigfach ausgedrückt wird."

In de briefwisseling met Zelter hebben wij iets dergelijks niet kunnen vinden. Wat den Wilhelm Meister betreft kan hij alleen doelen op Wanderjahre, 2 : 1. Hier lezen wij: »Deshalb haben wir denn unter allem Denkbaren die Musik zum *Element* unserer Erziehung gewählt, denn von ihr laufen gleichgebahnte Wege nach allen Seiten." Men zie nu echter waar dat »deshalb" op slaat (natuurlijk bedoelt hij met muziek slechts het gezang): dit oefent hand, oor en oog, en de kinderen krijgen gevoel voor getalverhoudingen en wiskunde!

Muziek verricht dus dezelfde functie als... het fröbelen! Waarlijk, de musicus Hiller deed wijs deze plaats niet aan te halen en er slechts vaag op te wijzen, hoewel zijn boek door opname van de geheele passage weer wat dikker zou zijn geworden, en dikte der boeken is voor vele Duitsche auteurs hoofdzaak!

Men meene nu niet, dat Gœthe geen belang stelde in de toonkunst; integendeel, hij deed al het mogelijke om een dieperen blik in haar te krijgen. Te Weimar richtte hij een zanggezelschap op onder leiding van den meergenoemden Eberwein, waarvoor o. a. Zelter en Bettina hem muziek verschaften; de organist Schütz moest hem in Berka en later in Weimar composities van beroemde kunstenaars voordragen. Later moest de jonge Mendelssohn hetzelfde doen. Doch het woord, nog in 1808 aan Bettina geschreven, bleef gelden: »Dass Musik mir ein noch rätselhafter Gegenstand schwieriger Untersuchung ist, leugne ich nicht." Hoe koud klinken na al die muzikale voordrachten zijne woorden aan Zelter (3 Juni 1830): »Ich höre die Musik mit Vergnügen, Antheil und Nachdenken, liebe mir das Geschichtliche." Spreekt hij zoo, wien de schoonheid der tonen zich heeft geopenbaard? Zulk eene uitdrukking doet ons denken aan die toch zeker wel algemeen bekende plaats in zijn Werther over »Es gefällt mir"....

Wij meenen in het voorgaande bij alle schaarschte van materiaal genoegzaam te hebben aangetoond, dat instrumentale muziek voor Gœthe ontoegankelijk was. Ook in een artikel in de *Neue Musik-Zeitung* 1) wordt dezelfde meening uitgesproken: »Das Geheimnis der Instrumentalmusik, blieb dem Schüler der Griechen ein Buch mit sieben Siegeln." »Reine Instrumentalmusik, die schwerer verständlich ist, lag ihm fern," zegt ook prof. Sachsse in zijn bovengenoemd opstel (blz. 294). *Melodie*, als draagster van het woord, dat was

1) 1891, no. 18: »Schubert und Gœthe."

het wat voor hem muziek was: eene »zierliche und gefällige Melodie." In zijne »Maximen und Reflexionen" zegt hij: »die Musik erhöht und veredelt alles, *was sie ausdrückt*." Gebruikt hij ook hier niet muziek identisch met gezang? En óveral — men leze zijne brieven, zijne werken — óveral verwart hij muziek met melodie. Zijn bevattingsvermogen reikt niet verder dan tot de begeleidende muziek, neen, niet verder dan tot de coupletmelodie. Alleen déze kent en voelt hij; zoo ziet hij zelfs gaarne, dat zijn gedichten op muziek worden gezet, mits slechts »die Musik, wie ein einströmendes Gas, den Luftballon mit in die Höhe nimmt." Hij heeft de Grieksche opvatting van muziek, die ook Aristoteles ervan had, namelijk dat zij niets is dan een versterkt genot der poëzie. Maar zoo is hij op dit punt bij zijn tijd ettelijke eeuwen ten achter. Want de toonkunst is bij uitstek een moderne kunst, en beteekent voor ons, wat voor de Grieken de plastiek beteekende. De Grieken kenden van de muziek slechts de kiem. Al was, zooals Westphal tracht te bewijzen, hun een enkele instrumentale dubbelgreep ook niet onbekend, onze harmoniek en kontrapunktiek was hun vreemd, en daarmede alle hoogere muziek; want terwijl de melodie streeft en individueel is, is het kontrapunktisch complex van melodieën bovenmenschelijk: wij willen het beheerschen en het beheerscht ons: alleen zoo tracht ook deze kunst de Idee zinnelijk waarneembaar te maken.

Wij citeeren nog wat Th. von Frimmel in zijne meergenoemde studie gezegd heeft: »Gœthe beschouwt de muziek aan den eenen kant als wetenschap, aan den anderen kant als gevoeldragend middel. In het eigenlijke wezen van deze kunst is hij, niettegenstaande hij er vurig zijn best voor deed, toch niet doorgedrongen, hoezeer men zich ook van menige zijde moeite heeft gegeven om dit te bewijzen. Dat een Gœthe ook zonder speciale begaafdheid, zich met meer geest met muziek heeft ingelaten, dan duizend anderen met onbetwistbaar talent voor muziek, is nog al vanzelfsprekend. Ongemotiveerd echter schijnt het mij toe, uit de ruime be-

langstelling, die Gœthe in de muziek heeft gesteld, ook een aanmerkelijk muziektalent op te maken. Eene 'redding' is daar volkomen onnoodig. De dichtervorst kan immers bij bezadigd denkenden niets aan glans verliezen, wanneer hem eene begaafdheid niet wordt toegekend, die hij van nature niet heeft gehad. Waartoe dan al dat verbloemen?"

Nogmaals, uit alles blijkt dat Gœthe slechts kon genieten van de aangename, licht bevattelijke melodie, en dan nog slechts als voertuig van het woord. Wij zagen reeds vroeger, hoe hij zelfs een tegenstander was van zoogenaamde doorgecomponeerde liederen. Gœthe's melodie — niet de productieve melodie of het thema — is eene meer primitieve uiting van de toonkunst, en is zeer verwant aan het volkslied, dat eveneens verre beneden de kultuurmuziek staat, ondanks alle moderne ophemeling; deze beide genres spreken ook tot den minder muzikaal begaafde.

Zoo wordt het woord van Schumann persoonlijk op Gœthe toepasselijk: »Melodie ist das Feldgeschrei der Dilettanten, und gewiss, eine Musik ohne Melodie ist gar keine. Verstehe aber wohl, was jene darunter meinen: eine leichtfassliche, rhythmisch-gefällige gilt ihnen allein dafür. Es giebt aber auch andere anderen Schlages, und wo du Bach, Mozart, Beethoven aufschlägst, blicken sie dich in tausend verschiedenen Weisen an: des dürftigen Einerlei namentlich neuerer italienischer Opernmelodiën wirst du hoffentlich bald überdrüssig." 1)

Men beschouwe dit opstel niet als eene poging om te tornen aan Gœthe's grootheid, maar waar zoovelen trachten hem als muzikaal voor te stellen, daar scheen ons een woord van tegenspraak niet zonder noodzakelijkheid, vooral ter wille van den eerbied voor de toonkunst. Want zoo Gœthe's opvatting van haar de ware was geweest — de melodie als draagster der gedachte en meer niet —, dan zoude zij slechts eene kunst van lageren rang zijn.

1) Schriften, Recl., 3 : 173.

Er is een tijd geweest, waarin de zuil slechts als zuil werd opgericht, om te dragen de geschiedenis der koningen. Eerst in den Griekschen zuilentempel ontwikkelde zich eene goddelijke kunst. Daar droegen de zuilen geene woorden meer, maar in hare veelheid verwezenlijkten zij het onuitsprekelijke.

Zoo is het met de toonkunst.

In den Griekschen en oud-Christelijken tijd was de muziek slechts melodie als draagster van de gedachte, maar toen Hucbald de tweestemmigheid invoerde, legde hij den grondsteen voor de hoogere, de kultuurmuziek, die het beperkende woord gedeeltelijk althans zou laten varen, om te worden de geweldigste en meesleependste der kunsten. »Da blühen Geister," schrijft Bettina aan Gœthe, »da blühen Geister aus dem Geist; sie umschlingen einander; sie strömen aus, sie trinken einander, sie gebären einander; ihr Tanz ist Form, Gebild; wir sehen sie nicht — wir empfinden's und unterwerfen uns seiner himmlischen Gewalt; und indem wir dies thun, erleiden wir eine Einwirkung, die uns heilt. Das ist Musik. O, glaub gewiss, dass wahre Musik übermenschlich ist."

En Gœthe's antwoord? Geen woord over muziek!

Toch is Gœthe's naam ook aan de toonkunst voorgoed verbonden, en wel waar het geldt haren wetenschappelijken kant. Waar het geldt theoretische bespiegelingen, 'Wissen', daar wordt hij ook voor de muziek belangwekkend. Hij is namelijk de eerste die — in een brief aan Zelter — de gedachte heeft geopperd van de moderne — hoewel tegenwoordig weer zeer bestreden — dur- en moll-theorie. Daarom wordt hij door Hauptmann, von Oettingen, Riemann en H. Schröder erkend als de grondlegger van hun systeem der harmonieleer. Er is geen reden, zijne briefwisseling met Zelter over dit onderwerp te laten afdrukken: de belangstellende sla de brieven zelf op, of Hiller's boek, waarin alles in kleuren en geuren verteld wordt.

Wij hebben getracht Gœthe's meest teekenende gezegden

in het licht te stellen en zijne nietszeggende uitingen, die àl te veel als boekvulling zijn gebruikt, in de schaduw te laten. Waartoe toch een menigte van citaten te geven, die den lezer meer verwarren dan inlichten?

Voor ons zal het voldoende zijn, wanneer we de belachelijkheid hebben aangetoond van gezegden als dit van Hiller: »Kein Dichter hat die Grösse der Musik tiefer erkannt und ausgesprochen" (blz. 86), van Wasielewsky, wanneer hij zegt dat de muziek voor Gœthe »eine Lebensgefährtin" werd (blz. 19), van Nagel, wanneer hij hem noemt »was man musikalisch nennt" (blz. 6), en van »l'Art Moderne", — vooral van het Brusselsche tijdschrift, wanneer het Gœthe noemt »*à la fois poète et musicien.*"

Leiden, 19 Nov. 1904.

MARIE BASHKIRTSEFF

DOOR

L. VAN DEYSSEL.

In vele mijner opstellen wordt de letterkundige verdienste van een geschrift in hoofdzaak bepaald geächt door de dichterlijke of kunst-waarden, waartoe een schrijver zijn begrip van iets of zijn waarneming van een verschijnsel in het ziele- of gemoedsleven, heeft omgezet.

In mijn opstel over de »Brieven van Johan Thorn Prikker" wordt aangenomen, dat dikwijls dagboeken en brieven beter zijn dan veel van wat overigens kunst of literatuur heet.

Hierin is geen tegenspraak. Want zoo dagboeken en brieven hier-door zich ken-merken, dat er niet opzettelijke bestreving van dichterlijke of kunst-waarden in is, dan bevatten dagboeken en brieven toch meer-malen dichterlijke of kunst-waarden, om dat die waarden kunnen ontstaan juist door het bizonder eenvoudig en duidelijk zeggen van iets.

Een boek is fout indien men op verkeerde wijze er naar gestreefd heeft zijn begrip of waarneming tot een dichterlijke of kunst-waarde om te zetten, terwijl, indien het begrip of de waarneming meer koel of nuchter ware uitgedrukt, men op weg ware geweest naar dien eenvoud en die duidelijkheid, die dichterlijke of kunst-waarde beginnen te worden.

Door *een zeker soort* van eenvoud en duidelijkheid in de uit-drukking, zet een schrijver zijn begrip of waarneming tot een dichterlijke of kunst-waarde om.

De bekoorlijkheid van Marie Bashkirtseff is in kleine gevalletjes van zelf-waarneming.

Dit meisje was zeer met zich zelf ingenomen. Dit is niet verkeerd. Op de hoedanigheid der ingenomenheid met zich zelf komt het alleen aan.

Wanneer zij zegt: ... toen-en-toen »was ik aanbiddelijk mooi" zonder meer, of: als ik er aan denk hoe ik op mijn twintigste jaar zal zijn, is dat iets om met de tong van te klakken, zoo heerlijk, — is zij wel ongewoon, maar meer brutaal dan gracieus of aardig.

Maar het is onvermijdelijk dat in een dagboek, bijna geheel bestaande uit zelf-waarneming en eigen-liefde, deze verrichtingen wel in het leelijke verloopen.

Tusschen al het behagende in dit dagboek moeten wij wel onderscheiden.

Hier is een aanzienlijk en rijk meisje, met een buitengewonen aard, in, telkens verschillende, aardige omgevingen, die dezen aard en die omgevingen scherp waarneemt en beschrijft.

Dit is iets aantrekkelijks. Maar deze aantrekkelijkheid is van gering allooi.

Dat een meisje van haar twaalfde tot haar zestiende jaar, ziet en denkt zooals Marie Bashkirtseff doet, is zéér buitengewoon.

Maar onze bezigheid is niet het toonen van rariteiten voor de menschkunde, maar het nasporen van geestelijke bevalligheden.

Ik geloof in het bestaan van een voortreflijk of best gedachte-leven of leven, en de uit-drukking daarvan in kunst, en spoor op wat daartoe behoort of bijna behoort.

Ik geef niet in de eerste plaats persoons-karakteristiek, — noch historische, aanduidend hoe een persoons-leven door den aard van zijn tijd werd veroorzaakt of beïnvloed; noch psychologische, de persoon als het geheel der samenwerking van een groep gemoedsneigingen doende begrijpen, zoo dat men verkrijgt een psychologiesch portret, — want een persoons-

leven boezemt mij hoofdzakelijk belang in voor zoover ik sporen van het door mij be-doel-de ideaal leven er in ont-dek. —

Men vindt in het Dagboek van Marie Bashkirtseff niet indringende waarnemingen over oude kunst of kunst van tijdgenoten, noch omtrent het mekanisme harer eigen kunst.

Ook maakt zij zich niet meester van haar leven, integendeel, zij geeft er alleen verslag van.

Men vindt bij haar niet overdenking der mogelijkheid om de omstandigheden, — verschillende klassen van omstandigheden: atmosferische en voedings-invloeden, gedachten, gemoeds-gesteldheden — wille-keurig te verwekken en te schikken zóó, dat de mensch in de beste verhouding komt om kunst voort te brengen.

Men vindt bij haar ook niet een begrip van goede, betere, beste kunst.

Haar lezing van latijnsche en grieksche auteurs, en van wijsgeeren, heeft niet op haar aard, die zich in het dagboek heeft afgedrukt, gewerkt, want deze gaat niet buiten de naturalistische zelf-waarneming en de impressionistische gevoeligheid.

Het is vreemd dat zij over de latijnsche en grieksche auteurs geen enkele kenschetsing beproeft of indruk geeft, en toch ook niet zegt ze vervelend te vinden.

Men leest in het Eerste Deel, bladzijde 392 1):

» . . . aucun drame moderne, aucun roman, aucune comédie à sensation, de Dumas ou de George Sand, ne m'a laissé un souvenir aussi net et une impression aussi profonde, aussi naturelle que la description de la prise de Troie (in Homerus).

1) Uitgave Parijs 1887.

Il me semble avoir assisté à ces horreurs..." en zoo verder.

Eerst schijnt dit een menschkundig althans belang-rijke mededeeling (een zoo jong meisje en die alles juist naar waarheid opschrijft, die dit zegt, en z. v.), maar de oppervlakkige algemeenheid· van het gezegde, waarin zich niets diepers of bizonders van Maries geest heeft gehecht, zoo als het bij dingen, die haar waarlijk raken, elders van zelf geschiedt, — doet veronderstellen, dat zij maar denkt, dat zij van den Griekschen schrijver zulk een diepen indruk heeft ontvangen, dat haar vertrouwen in de voortreffelijkheid van het werk en haar licht-ontvlambaarheid samen haar stemming hebben opgehitst, — hetgeen zoowel slechte als onbegrepen goede literatuur kunnen doen — en zij ten onrechte meent haar ervaring (namelijk den »souvenir net", de »impression profonde") door aanraking met den aard van het werk zelf te hebben verkregen.

Dit vermoeden wordt versterkt door de op de zoo even aangehaalde volgende regelen:

»Mais quand je pense à Hector, venu au bas de ces rem-"
»parts avec de si excellentes intentions, fuyant devant Achille"
»et faisant trois fois le tour de la ville toujours poursuivi..."
»Je ris!..."
»Et le héros qui passait une courroie dans ou autour des"
»pieds de son ennemi mort, le traîne cette fois autour des"
»mêmes remparts; je me figure un horrible gamin galopant"
»à cheval sur un bâton et un immense sabre de bois au"
»côté...."

Hier zijn wij waarschijnlijk dichter bij Offenbach dan bij Homerus, en zoo zal het in werkelijkheid wat het geheele begrip der grieksche en romeinsche auteurs aangaat, wel geweest zijn.

De geest van Marie Bashkirtseff was naturalistiesch.

Daarmeê wordt hier nu niet bedoeld, dat iets anders dan naturalistiesch beter zoû zijn.

Daarmeê wordt ook niet bedoeld, dat zij een naturalisme te noemen wijsbegeerte-stelsel voor het ware zoû houden.

Even-min, dat al het goede altijd naturalistiesch is geweest en Marie Bashkirtseff, door hare natuur-getrouwheid of zoo, dus ook naturalistiesch is te noemen.

Maar er wordt bedoeld, alleen, dat haar besef van het leven in 't algemeen soort-gelijk was aan dat van Rousseau, Flaubert, Dickens en Tolstoï.

De door de geheele gedenkschriften verspreidde aardigheid en die ze tot iets bizonders maakt, is dat een opmerkingsvermogen, van een zelfde soort naauwkeurigheid als dat der De Goncourts, hier wordt toegepast op de verschijnselen van het eigen gemoedsleven.

Wij behooren overigens, om niet toe te geven aan de aantrekkelijkheid van gering allooi, die in het auto-biografische als zoodanig is, het dagboek te beschouwen als een gefingeerde auto-biografie.

In der daad doet de bizonderheid van het auto-biografische aan de verdienste van het werk niets toe of af, daar men zich zelf alleen zoo beschrijven kan indien men zich zelf zien kan alsof de gezien wordende een ander ware.

In het Eerste Deel, behelzend de jaren 1873, '74, '75, '76, en twee derden van '77, geven de jaren '73, '74 en '75, Maries 12e, 13e en 14e levensjaren, de meeste bekoorlijkheden.

30 December 1873 denkt zij er, al schrijvende in haar dagboek, plotseling aan, dat zij de afwezigheid van den man, op wien zij verliefd is, bijna vergeten heeft. Dan, *op dat oogenblik*, gaat zij dus om hem denken en om haar weinige hoop voor de toekomst, en schrijft dan:

»...; je sens une douleur lente et calme qui est affreuse,"
»je perds tout ce que je croyais possible. Je suis dans un"
»moment de douleur le plus grand, c'est un changement de"
»tout mon être. Comme c'est étrange! je pensais tout à"

»l'heure à la gaieté du tir, et maintenant j'ai les plus tristes" »idées imaginables dans la tête."

Het verdienstelijke in deze regelen is, dat zij met »je suis dans un moment" niet bedoelt een levens-tijdperk of dagenreeks, zoo als iemand na den dood zijner moeder zoû schrijven: »dit is een oogenblik van droefheid in mijn leven" en z.v.; maar bedoelt de seconden zelf, waarin zij deze woorden schrijft. Zij neemt de werking zelve der smart waar en nog wel even duidelijk als een lichaams-huivering of handen-beven. Daarna doet zij het tweede gedeelte dezer zeldzame verrichting door zich te verwonderen over dit afgepaste verschijnsel en over de afwisseling der verschijnselen in haar gemoed, die zij waarneemt zooals een ander het spel eener buyige lucht. »Comme c'est étrange!" roept zij uit. Aandoenlijke woorden van het kind, die in zich zelve de menschen-natuur ont-dekte èn:, mèt het vermogen van die te zien, zonder het te weten het eerste vereischte tot ont-wikkeling van het vermogen om die te regelen.

6 Mei 1873, bladzijde 29, schrijft zij:

»Dans les occasions où je suis très irriteé, même fâchée, il »me vient un calme surnaturel."

29 Juli 1873, blzd. 39,:

»A propos, très souvent je tâche de savoir ce que j'ai en" »face de moi-même, mais bien caché, la vérité enfin. Car" »tout ce que je pense, tout ce que je sens, est seulement" »extérieur. Eh bien, je ne sais pas, il me semble qu'il n'y" »a rien. Comme, par exemple, quand je vois le duc, je ne" »sais si je le hais ou je l'adore; je veux rentrer dans mon" »âme et je ne le puis. Lorsque j'ai à faire un difficile pro-" »blème, je pense, je commence, il me semble que j'y suis;" »mais au moment où je veux rassembler mes idées, tout s'en" »va, tout se perd, et ma pensée s'en va si loin, que je m'étonne"

»et je ne comprends rien. Tout ce que je dis n'est pas encore"
»mon fond, je n'en ai pas. Je ne vis qu'en dehors. Rester ou"
»aller, avoir ou n'avoir pas, m'est égal; mes chagrins, mes"
»joies, mes peines n'existent pas. Si je m'imagine seulement"
»ma mère ou H..., alors l'amour entre dans moi. Et encore"
»ce dernier, non; cela me paraît tellement incroyable que"
»je n'y pense que dans les nuages; je ne comprends rien."

In uren dat men zwak is, is men tot mooi-vinden geneigd in een boek, dat men leest.

Men weet echter, dat men bij de geringste twijfeling, het idee, dat iets goed of mooi zoû zijn, moet laten vallen. Het goede of mooye begínt eerst geenzijds den twijfel.

Een kenmerk van het goede of mooye is, dat daarbij de bedrijvigheid of werking gedaan wordt dóór het goede of mooye ín den lezer, en niet door den lezer.

Van het goede of mooye gaat als een heerlijk bijtend zuur een werking uit in den lezer. Naarmate deze werking uitgebreider en sterker is, is de hoedanigheid van het goede of mooye beter.

8 November 1873, bladzijde 52,:

»Ce n'est que maintenant que, regardant maman comme une étrangère, je découvre qu'elle est ravissante, belle comme le jour...." en z. v.

In zulk een gezegde vind ik kunst-waarde omdat het treft door zijn *graad van* waarheid.

De beste kunst moet men zich denken als de diepste of opperste waarheid en schoonheid vereenigd.

Deze regelen hebben zoo-genaamden dichterlijken klankinhoud, WANT *ik begrijp wat eigenlijk bedoeld* wordt door dat het er zóó staat, terwijl indien er als ziel- of geestkundige opmerking of voorschrift stond: »Quand on regarde quelqu'un qu'on aime comme un étranger, on verra sa beauté" — ik er waarschijnlijk niets van zoû begrijpen.

3

Het woord »découvre" in plaats van »vois" of zoo, is het waarschijnlijk dat maakt, dat ik den volzin begrijp, en altijd is zoo als hier de eigenschap van aldus begrijpen-doende te zijn samen met die van een zekeren dichterlijken klank-inhoud te hebben.

Ik bespeur aan dezen volzin dat de schrijfster hier weder een verschijnsel in een bepaald oogen-blik bedoelt.

Zij bedoelt niet dat zij, — ten gevolge van een twist of zoo — hare moeder thands als eene vreemdelinge beschouwt; — ook niet dat zij hare moeder eens opzettelijk heeft bekeken zooals men b.v. eene lezende dame in een spoorwagen kan doen; — maar zij geeft te kennen, dat er in éen éenige seconde een verschuiving in hare gemoeds- en bewustzijns-betrekking tot hare moeder heeft plaats gehad, waardoor zij hare moeder plotseling in een graad van objektiviteit ziet, die de aard der betrekking tot dan toe niet had toegelaten, en dan ziet, dat zij bizonder mooi is.

Het is de noticie van een verschijnsel, dat zich hier op het plan eener betrekkelijk oppervlakkige zelf-waarneming heeft voltrokken, maar dat de kiem bevat van, of door zijn aard verwant is aan, de belangrijkste geestelijke verschijnselen.

Dat ik dit hier niet techniesch geformuleerde verschijnsel, door de structuur van den argelozen volzin herken voor wat het is, bewijst dat de waarheid, die hij inhoudt, in zekere mate levend of mooi in den volzin aanwezig is.

Ik geef nu alleen acht in het dagboek op dergelijke aanteekeningen, waarin een superieure natuur in hare meest dadelijke en fijne verrichtingen zelve merkbaar is.

Hier is een ander soort aanteekening:

»Il ne faut jamais se laisser trop voir, même à ceux qui"
»nous aiment. Il faut s'en aller au beau milieu et laisser des"
»regrets, des illusions. On paraîtra mieux, on semblera plus"

beau. On regrette toujours ce qui est passé; on aura le désir"
»de vous revoir, mais ne contenter pas ce désir immédiate-"
»ment; faites souffrir: pas trop cependant."

Deze soort sla ik over, omdat het slechts: menschkundig gesproken verbazend is, dat een dertienjarig meisje zoo schrijft.

Te vergelijken met de zooeven behandelde natuur-verrichtingen, beteekent echter een dergelijke psychologische wijsheid niets; en de bizonderheid, dat een dertienjarig meisje zoo schrijft beteekent nog veel minder.

29 November 1873, blz. 52, na de tijding dat haar beminde met een ander trouwde:

»Je sens la jalousie, l'amour, l'envie, la déception, l'amour-"
»propre blessé, tout ce qu'il y a de hideux dans ce monde!..."
»Par-dessus tout je sens *sa* perte! je l'aime!"

»Que ne puis-je retirer tout ce que j'ai dans mon âme!"
»mais, si je ne sais pas ce qui s'y passe, je sais seulement"
»que je suis très tourmentée, que quelque chose me ronge,"
»m'étouffe, et tout ce que je dis, ne redit pas la centième"
»partie de que je sens."

»La figure couverte d'une main, tandis que de l'autre je"
»tiens le manteau qui m'enveloppe tout entière, même la"
»tête, pour être dans l'obscurité, pour rassembler mes pensées"
»qui s'envolent de tous côtés et ne laissent que confusion"
»en moi."

De eerste alinea dezer aanhaling heb ik er slechts bijgevoegd om in te leiden tot het eigenlijk geval. De eerste regel der tweede alinea »que ne puis-je retirer tout ce que j'ai dans mon âme!" is onbegrijpelijk door vaagheid. Maar overigens bevat dit stukje bestand-deelen en een wending, die het maakt tot de schets van een uitmuntend kunst-werkje.

Eerst begrijpt zij, te midden van hartstochtelijke bewogenheid, de „ziel" als iets afzonderlijks, en waarvan zij niet weet wat er in omgaat.

Dit is iets van een vrij diep door-gedrongen perceptie. Vervolgens slaat haar gedachte van het innerlijke over op hare uiterlijke verschijning, die zij zelve van te voren zonder het te weten — van zelve kunst verrichtende, onbewust tooneel-spelende — gemaakt had tot een voorstelling van haar droeven ziels-toestand, — en ziet haar gedachte van die uiterlijke verschijning juist dát, wat deze tot die voorstelling maakt.

Deze volzinnen geven op verre na niet het kunst-werkje, waartoe hun inhoud zoû kunnen worden geädeld. Maar deze nuchtere schets bevat meer van wat in het kunst-werkje zoû moeten zijn, dan een valsch gezwollen voordracht der schets, waarin de preciesheid ware te loor gegaan.

Het jaar 1874, — 11 November 1873 is de schrijfster dertien jaar geworden — begint met deze opmerking:

»Comme il est doux de se réveiller naturellement! Mon" »réveil n'a pas sonné et j'ouvre les yeux de moi-même; c'est" »comme lorsqu'on est en bateau, on s'oublie, et lorsqu'on se" »réveille on est arrivé."

De bevalligheid dezer aanteekening is in het twee-ledige der vergelijking: bij het ontwaken uit den slaap in de kamer, wordt niet gedacht aan het ontwaken uit den slaap in een aangekomen boot, maar aan het ontwaken uit een mijmering in een aangekomen boot.

Deze regelen bevatten in schema een moment van voortreflijke levens-rhythmiek.

Deze gelijkheid — tusschen bed en boot — kan dus bespeurd worden en dan toonloos geuit.

Ontwakende, gevoelde het meisje zich gelukkig, dat is: zij gevoelde *iets*, zoo als men een bepaalden aangenamen smaak proeft, en dat iets was een korreltje of druppeltje geluk.

Had zij nu dat iets weten over te brengen in haar aanteekening der ervaring zóo dat ik, lezer, dat zelfde iets, die zelfde bepaalde gemoeds- of geestes-lekkernij, in mij overge-

bracht merkte en proefde, — dan ware het stukje volvoerde kunst geweest.

Bij het schrijven had de smaak van het voorbije oogenblik in den geest weder opgewekt moeten worden en van dien smaak uit had geschreven moeten worden.

6 September 1874, blz. 66, 67,:

»Dans cet abattement et dans cette douleur affreuse de tous"
»les instants, je ne maudis pas la vie, au contraire, je l'aime"
»et je la trouve bonne. Le croira-t-on? je trouve tout bon"
»et agréable, jusqu'aux larmes, jusqu'à la douleur. J'aime"
»pleurer, j'aime me désespérer, j'aime à être chagrine et triste."
»Je regarde tout cela comme autant de divertissements....."
»Je ne sais comment dire.... Enfin tout dans la vie me"
»plaît, je trouve tout agréable. Et tout en demandant le"
»bonheur, je me trouve heureuse d'être misérable. *Ce n'est*"
»*plus moi qui me trouve* ainsi; mon corps pleure et crie;"
»mais quelque chose dans moi, qui est au-dessus de moi, se"
»réjouit de tout...."

. . . .

»Une chose me chagrine par-dessus tout, c'est, non pas"
»la chute de tous mes plans, mais le regret que me cause"
»cette suite de mésaventures. Non pas pour moi — je ne"
»sais si on me comprendra — mais parceque je suis peinée"
»de voir s'accumuler des taches sur une robe blanche qu'on"
»voulait conserver propre."

De volzin »Une chose me chagrine par-dessus tout" en z.v., is duidelijk en drukt een hooge moreele waarde uit.

Het is niet het in het leven gebeurende, dat haar vooral met verdriet aandoet; maar het is het feit dat haar gemoed aangeraakt wordt door het gebeurende, dat haar vooral met verdriet aandoet.

De waarde dezer regelen is híerin, dat zij door »Ik" verstaat: dát in haar, dat het door spijt aangetaste deel als iets gescheidens van zich ziet.

Men onderscheide wèl deze voortreflijke psychische stelling. Verwarring is licht mogelijk, daar Marie Bashkirtseff hier door »Ik" verstaat: het zelfde in haar, waarvan zij juist even te voren (zie mijn laatste aanhaling) gezegd heeft »ce n'est plus moi..." en z.v. Deze onstelselmatigheid komt uit den aard van het geschrift voort en doet er niets toe. De hoofdzaak is dat wij haar zien kènnen, datgene, wat zij hier »Ik" noemt om er elders van te verklaren, dat het iets bóven haar »Ik" is.

Met vooral spijt te hebben over het hebben van verdriet, met het betreuren dus harer aantastbaarheid, met het besef dus van het bestaan der onaantastbaarheid, bereikt Marie Bashkirtseff die soort of graad van bewustheid, die tot haar hoogste vermogen of geestes-toestand behoort.

Men merke op, dat het stukje, beginnende: »Dans cet abattement et dans cette douleur affreuse" niet in tegenspraak is met het stukje, beginnende: »Une chose me chagrine pardessus tout", hoewel de schrijfster in het eerste verklaart dat haar eigenlijk »Ik" over verdriet verheugd is, terwijl in het tweede toch in elk geval schijnt te staan, dat haar eigenlijk »Ik" verdriet heeft, »peinée" is, — omdat deze stukjes steeds alleen den toestand of inhoud van haar weten omtrent haar zelf op het oogenblik dat zij schrijft, wedergeven.

7 Februari 1876 begint de liefdesgeschiedenis met den jongen A., die in haar geheel duurt tot laat in het jaar. 3 Augustus 1876 komt de schrijfster in Rusland, waar zij blijft tot midden November 1876. 6 September 1877, na een verblijf te Nizza en reisjes door Italië en Duitschland, heeft de schrijfster besloten te Parijs te blijven om de schilderkunst te leeren, en eindigt het Eerste Deel van haar Dagboek.

De beste verschijnselen van geestelijk leven houden op als de episode der liefdesgeschiedenis begint.

Wel leest men nog, 31 Mei 1876, blzde 183:

»Je ne comprends pas les femmes qui passent leurs loisirs"
»à tricoter ou à broder, les mains occupées et la tête"
»oisive... Si j'étais heureuse et tranquille, je pourrais"
»travailler des mains, je crois, pour penser à mon bonheur..."
»Non, alors, je voudrais y penser les yeux fermés, je serais"
»incapable de faire quoi que ce soit."

8 September 1876, blzde 311:

»Pourtant, dans mes rêves, *j'aime*. Oui, mais un héros"
»imaginaire."

29 October 1876, blzde 342:

»...où la moquerie règne, la suprême finesse du senti-"
»ment disparaît" —;

Maar dit zijn alle aardigheidjes van minder allooi.

Men merke op: den nadruk gelegd op de woorden »j'aime" in de tweede aanhaling.

Het is de beteekenis dier nadrukkelijkheid, die tot den aard en de verdienste van Marie Bashkirtseffs geestesleven behoort.

Het beteekent: in mijn droomen doe ik wat ik zoo zeker als ik iets kan weten weet dat beminnen is.

Het beteekent niet: ik verzeker u zeer nadrukkelijk, dat ik in mijn droomen bemin; maar het beteekent: beminnen is een merkbare bedrijvigheid even als loopen, en dit bedrijf doe ik in mijn droomen. Ik loop of ik loop niet, en dit weet ik; zoo heb ik dezen nacht tusschen drie en vier uur in mijn droom bemind, maar in mijn slaap van tusschen vier en vijf uur beminde ik niet, even min als heden-ochtend tusschen elf en twaalf uur, terwijl ik wakker was.

Men merke op, dat niet bedoeld wordt: een verbeeldings-voorstelling en wellust ten opzichte daarvan; maar een

voorstelling en iets anders, een ander gevoel, liefde, ten opzichte daarvan; en dat het hebben van dit gevoel geacht wordt bedrijvig beminnen, werking van liefde, te zijn.

Wat is beminnen? Niet: altijd aan iemant moeten denken, gaarne met hem samenleven, en z. v.; maar: het hebben in u jegens de verschijning van dien mensch, hetzij de door de handen tast-bare verschijning, het zij de verschijning in de verbeelding in mijmering of droom, — het hebben van dat gevoel, dat zoo speciaal is als de sterke geur van viooltjes.

Dít is de beteekenis der onderstreping door de schrijfster der woorden »j'aime".

ALLERZIELEN.[1])

Een spel in drie bedrijven

DOOR

HERM. HEIJERMANS JR.

DRAMATIS PERSONAE *(eerste bedrijf).*

RITA.
PASTOOR NANSEN.
EENE PLEEGZUSTER.
JUFFROUW CO, huishoudster bij Nansen.
PASTOOR BRONK.
JANNETJE, boerin.
LANGEBIER, koster.
DR. GEERT.
VAN DALEN.

Het spel geschiedt in eene kleine plaats aan zee.

EERSTE BEDRIJF.

De sober gemeubelde huiskamer van pastoor Nansen. Eerste plan links èn tweede plan links een venster. Derde plan links een deur. In het midden van den achtergrond een deur met breede gewitte gang. Links daarnaast een buffet, rechts daarnaast een boekenkast met heilige beelden. Eerste plan, rechts, een deur. Tweede plan rechts, een haard. Derde plan rechts, een lessenaar met globe, er naast een crucifix. Bij het

---

1) Het auteursrecht voorbehouden, volgens de wet van 28 Juni 1881 (*Staatsblad* No. 124).

voorste venster een bloemenstandaard — bij het tweede een ledikant met sprei. In 't midden der kamer een ronde tafel, waarboven een lamp. Late morgen.

Eerste Tooneel.

DE KOSTER, JUFFROUW CO.

DE KOSTER *(door achterdeur)*. Morgen. Mòrgen! Is meneer de pastoor....

CO. Nee. Dat zie je toch.

DE KOSTER. Ik zie niks. Door de deuren heen is 't wat làstig.

CO. Wou je dat-ie in de keuken?...

DE KOSTER *(op de linkerdeur wijzend)*. Nee — ik dacht dáár....

CO. Jongens, koster, je ben erg leep. As hier 't bed staat....

DE KOSTER. Zijn mijn zaken niet. Gaat me niet an. Ik zeg alleen maar.... Ik zeg niks.

CO. Da's 't beste. As je niks zegt, praat je 't verstandigst.

DE KOSTER. Eitjes klussen en melk. Goed zoo.

CO. En 'n lepel suiker en nòg 'n lepeltje. Daar zou je niet vies van zijn.

DE KOSTER. Allemaal voor diè....

CO. Ja. En 'n paar beschuiten.

DE KOSTER. Ik weet wel dat.... Nee, 'k weet niks.

CO. Je zegt niks — je weet niks — 'k heb je in geen tijd zoo prettig gezien.

DE KOSTER. Jawel. Je zel méer hooren, meer as je lief is. Ik kom terug.

CO. Asjeblief.

DE KOSTER. Dag.

Tweede Tooneel.

JUFFROUW CO. JANNETJE.

JANNETJE *(door rechterdeur)*. Mag 'k? — 'k Zag u nie in de keuken.

CO. Ga maar effen zitten. 'k Ben daàlijk terug.

JANNETJE. Mot dat na haàr toe? Ja? Zet 't dan eerst 'n oogeblikkie neer. 'k Hei 'n boodschap. Nee, werachtig 'n boodschap. Ik hei d'r àlles an gedaan — werachtig.... In betere hande as van 'n moeder met zèlf vijf kindere....

CO *(verschrikt).* Is 'r wat met 't kleintje?

JANNETJE. Nou — 't is nie bestig — lang nie bestig. Ze houdt geen voedsel — ze is nie belust. Dan geef 'k 'r me linker, dan me rechter — gelijk om met me eigen jongen — en ze laat daalijk weer los. 't Leit nie an mijn — 'k hei zog genoeg — meer as genoeg. Je mot 'r de meester is bij sture — anders hiet 't maar later....

CO. Is 't dan eerst vandaag zoo?...

JANNETJE. Nee — dan zou 'k liege — 't is al van eergister en gister — maar as je moeder van vijf kindere bin, met een an de borst, dan zie je zoo daalijk geen zwarigheid — ze kenne wel is geen trek hebbe...,

Derde Tooneel.

DE VORIGEN. DR. GEERT.

CO. Goeie morgen, dokter. U komt asof u geroepen was. Zeg 't zelf maar Jannetje.

JANNETJE. Nou jij mot is komme kijke, hoor. Daar gaat niks van af.

DR. GEERT. Naar wie?

CO. Naar 't meissie van... *(wijst naar de linker deur)*.... Die het zij om te zoogen.

DR. GEERT. O, ja, ja. Zoo. Niet in orde?

JANNETJE. Ze lust de borst nie — en me jòngen groeit as kool.

DR. GEERT. Heb je 't al met 'n beetje suiker om je tepels geprobeerd?

JANNETJE. Met suiker èn met stroop. Dat weet 'k nou wel. 'k Bin nie van gister. En van morrege nog met 'n slordig stukkie vijg. Nee. Niemendal gedaan. En 'n luren zoo vuil, zoo gemeen....

DR. GEERT. Goed. Goed. 'k Kom over 'n uurtje is kijken.

Voorloopig niet dwingen. Dag Jannetje *(gaat naar de linker deur, keert terug)*. En háar niks zeggen, juffrouw Co, àls 't kind soms ziek is — ze is nog te zwak — begrepen?

CO. Ja, dokter.

DR. GEERT. Goed. Goed *(af dito)*.

Vierde Tooneel.

JUFFROUW CO. JANNETJE.

JANNETJE... às 't kind ziek is — nou dan hei ìk geen verstand van kindere meer. 't Is nooit, wat je noemt 'n kind, 'n lekker-gezond meissie geweest. Is de juffrouw nog nie op?

CO. Nee.

JANNETJE. Nòg nie? De twáálfde dag? Ik lee, de vijfde, alweer de grond te schrobben.

CO. Jij ben ook 'n stuk hollandsch welvaren, Jannetje.

JANNETJE. Ik hei teminste nooit die drankies van melk met eieren motten slikken. Toe me man's moeder me de derde dag 'n schotel boerekool met gestampte kaantjes op me bed bracht, toe heb 'k me d'r benauwd an gegeten. Werachtig. Nou gedag. Dan ga 'k weer. 'k Hei d'r 'n hard hoofd over *(bij de deur)*. En de vader — komt die nie is kijken?

CO. Die zit op zee.

JANNETJE. En d'r femilie dan?

CO. 'k Weet 'r net zooveel van as jij, Jannetje. De pastoor nog minder. Wil je wat eieren meenemen?

JANNETJE. Daar zeg 'k geen nee op. Wie wat àfslaat, slaat z'n eigen.

CO. Een, twee, drie — meer durf 'k je d'r niet geven. Twee motte d'r voor meneer de pastoor blijven voor twaalf uur — en de kippen leggen bar slecht.

JANNETJE. Eind October en aldeur regen da's geen wonder. 'k Bin tevrejen hoor, best tevrejen. Dag juffrouw. Wel bedankt.

CO. 't Beste voor je kinderen!

Vijfde Tooneel.

PASTOOR NANSEN. JUFFROUW CO.

NANSEN *(met kalotje en goudsche pijp).* Wie was daar?

CO. Jannetje. 't Kind is niet erg lekker. De dokter is binnen. Ben u wezen wandelen?

NANSEN. Ja, 't strand langs.

CO. Dacht 'k wel. Op 't kerkhof zag 'k u niet.

NANSEN. Dan hèb je verkeerd gekeken, juffrouw Co — 't kerkhof sla 'k nooit over.

CO. Drink u 'n kop koffie vooruit?

NANSEN. Nee. Dank je.

C. Nou, dàn heb u iets dat u hindert.

NANSEN. Dat heb 'k — je raadt 't precies. De menschen hier.... Je zou 'r boos om kunnen worden. Die boer Van Dalen... Afgeloopen. Laat 'k 'r geen woord over vuil maken. Geef me tóch 'n kop.

CO. Ja — ik dacht 't wel — ik heb 't geroken. Ze zouen hier om minder klessen. U kent ze nog niet. Pastoor Thijne zee altijd dat as ze zooveel voor d'r naaste zouen vóélen as dat ze van d'r naaste kwaad spreken, dat ze dan 'n end dichter bij de waarheid zouen wezen. Ach jee! Nou heb 'k 'r melk in gedaan.

NANSEN. Dat komt 'r van, juffrouw, als je m'n voorganger te veel citeert.

CO. Laat u maar staan — u krijgt 'n ànder koppie.

NANSEN. Nee, nee. Heel smakelijk zoo. Voor wie is dàt?

CO. Voor de kraamvrouw. 'k Mot nou wel wachten. As de dokter 'r is mèt de pleegzuster, ken ik 'r niet meer bij. Je ken je amper weren met z'n tweeën.

Zesde Tooneel.

DE VORIGEN. DR. GEERT.

DR. GEERT. Morgen, eerwaarde. Kil — huiverig! Je mag wel gaan stòken, juffrouw.

NANSEN. Ik hou niet van warmte, dokter. Tegen den avond

màg 'k 'n vuurtje — maar zoo vróég! Hoe maakt 't de patiënt?

CO. Mag 'k?

DR. GEERT. Ga je gang, juffrouw. *(Co af).*

Zevende Tooneel.

DR. GEERT. NANSEN.

NANSEN. Neem den leunstoel maar!

DR. GEERT. Merci. Nou, eerwaarde — 't bed heeft hier z'n làngsten tijd gestaan.

NANSEN. Gelukkig.

DR. GEERT. Ja, 't zal 'n hééle opluchting zijn, als 't geval de deur uit is.

NANSEN. 't Geval? 't Geval? — Nee, dà's bijzaak. 'k Meen 't bed. Zie je, dokter, 'n geleend bed is niet alles. De koster is zoo vriendelijk geweest, zoo prachtig gehumeurd....

Dr. GEERT. Ha, ha, ha!

NANSEN. Ha, ha, ha! Dat valt me zoo uit me mond — zoo òngewoon van stemming — om één van z'n ledikanten hier heen te sjouwen en 'k heb 'r niet op kunnen slapen, haast geen nacht. Wat 'r in zit — veeren, kapok of hooi — 'k heb 'r geen verstand van — maar je zakt an alle kanten weg. Ja, ja. 't Eenig-plezierige was — als je 's morgens wakker kwam — de zee vlak voor je. Da's 'n genot. 't Water en de zon en de meeuwen... Als me slaapkamer in te richten was voor studeerkamer, wisselde 'k dadelijk om. Dat kan niet. Heel jammer. We moeten maar hopen op 'n mooie nieuwe kerk met 'n betere pastorie. Ja, ja. En de patiënt? Babbelend bij me pijp — rook u? — nee? — vergeet 'k de hoofdzaak.

DR. GEERT. Laten we zeggen, dat ze over 'n dag of vier opstapt. Vandaag mag ze op. De zuster zal 'r ankleejen.

NANSEN. Mooi.

DR. GEERT. En dan had 'k nog 'n brutaal verzoek. 't Uitzicht van uw slaapkamer is niet èrg opwekkend.

NANSEN. D'r is heelemaal geen uitzicht.

DR. GEERT. Juist. De wand van 'n loods en 'n paar ver-

zakte zerken zijn niet 't meest wenschelijke voor 'n vrouw die zon en licht noodig heeft.

NANSEN. Dat zal wel. Ik heb 'r nooit op gelet.

DR. GEERT. Na 'n bevalling moet 'n vrouw, die 'r zoo-zoo is doorgehaald, afleiding hebben. Ze willen dan wel is gaan tobben. En deze is geen sterk exemplaar.

NANSEN. Wat voor indruk heeft ze op u gemaakt?

DR. GEERT. Datzelfde wou 'k ù vragen.

NANSEN. Ik heb geen indruk. Na 't gebeurde heb 'k — heb 'k de kamer gemeden.

DR. GEERT. Gemeden?

NANSEN. Natuurlijk. Meer dan wenschelijk is, zijn de menschen aan 't praten geraakt, an 'n praten dat 'k.... Toen 'k hier kwam, maakte 'k me illusies — *(glimlacht)* — ja, ja, illusies.... De tijd zal leeren. Ik heb geduld. Overmorgen zal 'k van den kansel spreken, uitleggen wat 'n liefde-daad is, als je 't zoo noemen mag. Kleine, kleine menschen... *(zich interrumpeerend)*. En uw indruk?

DR. GEERT. 'k Weet 't niet.

NANSEN. Weet u 't niet?

DR. GEERT *(schouder-schokkend)*. Nee.

NANSEN. U heeft 'r toch bijna veertien dagen gezien en gesproken.

DR. GEERT. Ja, Ja. En 'k ben net zoo wijs. Precies zoo wijs. Op me woord, eerwaarde. Op d'r oogen heb je geen vat. Als ze 'n enkel oogenblik ernstig is, zou je nog zweren, dat 'r óógen lachen. En àls ze lacht, heusch lacht, kan ze 'r de melankoliekste dingen uitflappen. Daar net nog, zegt ze vroolijk langs 'r neus weg: dokter, als 'k 'r óóit toe kom dood te gaan, moeten ze me hier begraven in de lekkere stilte — en nog vóór 'k 'n woord antwoorden kon, lacht ze hardop en zegt: wat moeten de dooien zich knàp vervelen! De zuster keek boos, lei 'r hand op 'r mond. Jà. 'k Weet 't niet. 'k Weet 't niet. Is 'r bericht van 'r man?

NANSEN. Nee.

DR. GEERT *(aarzelend)*.... 'k Heb me zelf gevraagd — ik had zoo de inval — òf ze 'n man heeft....

NANSEN *(zacht)*. Dat willen we hopen.

DR. GEERT. Hòpen? Ze beweerde toch....

NANSEN. Beste dokter — we willen 't hòpen. Ik heb m'n plicht gedaan, m'n eenvoudigst-menschelijke plicht. En vóór ze heengaat met 'r kind — over vier dagen niet waar?...

DR. GEERT. Vier, vijf dagen, reken ik.

NANSEN.... Over vier, vijf dagen, zal 'k nog 'n àndere, 'n hoogere plicht waarnemen. — Heb u geen tijd meer?

DR. GEERT. Nee, eerwaarde. Veel zieken. Als de blaren vallen, krijgen de meeste ouwetjes 't te kwaad. Prachtig uitzicht, hier! Da's waar — da's niet slim van me — 'k hàd 'n brutaal verzoek, niewaar? — niewaar? — en 'k heb 't bij de aankondiging gelaten! Mag zij hièr 'n uurtje zitten?

NANSEN. Liever niet, maar 'k begrijp de bezwaren. 't Is te schikken. Adieu, adieu. *(Dr. Geert af)*.

Achtste Tooneel.

JUFFROUW CO. NANSEN.

CO *(in de deur)*. Ja zuster. Net zoo als u 't wil... *(tot Nansen)*... Ze staat op, weet u dat? Ja, da's zìj die zingt. Ze is zóo blij, dat ze 'r uit mag, dat ze geen oogenblik 'r mond houdt.

NANSEN. Wie fluit daar?

CO *(aan de deur luisterend)*. Ook zij. Zal 'k 'r zeggen?... *(hij knikt rustig née)*... Fluiten — hoe ken 'n vrouw fluiten! *(hoofdschuddend af. Nansen neemt de globe van z'n bureau, zet die op 't schrijfblad, bekijkt haar rustig-dampend. Co keert terug)*. Eerwaarde — daar zijn pastoor Bronk en Van Dalen.

NANSEN. Laat binnen! *(hij herplaatst de globe òp 't bureau)*.

Negende Tooneel.

NANSEN. BRONK. VAN DALEN.

BRONK. Dàar kijk je van op, hè? Te voet gekomen in nog geen uur! Schoonmaak?

NANSEN. Nee. Dat bed staat 'r tijdelijk. Ga zitten — ga

zitten. Wel, Van Dalen, vriend, wat is 'r an 't handje? Toen 'k je straks tegen kwam, heb je zoo nijdig gegroet, heb je zoo leelijk gekeken, dat 'k 'r verlegen van werd.

VAN DALEN. D'r kijken 'r meer leelijk op 't oogeblik — as ik 't dan nie achter uw rug doe, bin 'k misschien de kwaaiste nie.

BRONK. Nee, hij meent 't zoo slecht niet.

NANSEN. Ga 'r bij zitten.

VAN DAALEN. Nee, 'k blijf liever staan. 'k Mot 'r zoo weer van deur.

BRONK. Onderweg heeft-ie me 'n vreemde geschiedenis verteld, Nansen — van 'n juffrouw en 'n kind en van.... Wat is dat allemaal?

NANSEN. Welke vréémde geschiedenis heb jij verteld, Van Dalen? Daar wou ìk ook wel van profiteeren.

VAN DALEN. Meneer de pastoor hoeft me nie zoo an te blaffen — ik hei gelijk — en wiè ik 't oververteld heb — Klitze en Steen — Nagtegaal èn de koster, die vielen me allemaal bij....

NANSEN *(gestreng)*. Wist jij de pastorie niet meer te vinden? Móést 't àchter me rug?

VAN DALEN. As 'k 'm nie had weten te vinden, stond 'k nou nie hier — da's vast — da's vast! — En éér 'k zekerheid had, hei 'k me bedacht, stevig bedacht. Ik loop nie over één nacht ijs. Voor acht dage zou je me nie geleufd hebbe — ha-je gezeid: Van Dalen, daar is 't gat van de deur. Da's vast. As 'k 'n week geleje — reken dat nou is an — was komme aankloppe met de boodschap: meneer de pastoor, 't kind, dat voor twaalef dage an de secretarie is ingeschreven heit geen vader — meneer de pastoor, 'n fatsoenlijk burger ken met 't vrouwminsch, dat hier verpleegd wordt, nie in anraking komme — as 'k voor 'n week zoo vrijpostig geweest was, zònder bewijs, dan ha je me wèggekeken. Waar of nie? En nou hèi 'k bewijs. Asjeblief *(zoekt in z'n zak)*.

NANSEN. Laat maar zitten.

VAN DALEN. Mot 'k dat laten zitten!

NANSEN. 'k Ben niet nieuwsgierig.

VAN DALEN. Wil meneer de pastoor 't papier niè zien?

NANSEN. Nee. Beslist née.

VAN DALEN. Daar sta 'k geslagen van.

BRONK. Met je verlof, Nansen....

NANSEN.... Met je verlof, Bronk, laten wìj 'r strakjes over spreken. Wìj worden 't eens. Nee, steek 't weer bij je, Van Dalen. De heele manier waarop jìj die zaak heb aangepakt is me onsympathiek. Wie heeft je verzocht papieren te laten afkomen, wie?

VAN DALEN. Die mòst 'k laten afkommen — as wethouder van de gemeente. Ik mag nie inschrijve, as 'k de vàn haast nie weet. Dokter Geert is de angifte weze doen — die wist zooveul as ù. De naam van de man most 'k open late. 't Minsch was te zwak, zee de dokter. Toe hei 'k zelf na-gevraagd. Je schrikt as je d'r van hoort....

NANSEN.... Ik wil je papieren nièt, Van Dalen. Dat zeg 'k je voor 't laatst. En als je strakjes weer conferenties houdt met Klitze, Steen, Nagtegaal en — en den koster, zeg ze dan dat 'k me schaam over 'n gemeente van christenen, die de koppen bij mekaar steken, als de voorganger 'n vrouw die voor z'n deur in mekaar zakt, die voor z'n deur ligt te kreunen als 'n gefolterde, in z'n hùis neemt. Zou jij, Van Dalen, onder die omstandigheden, 'n ongelukkige an 'r lot overlatèn? Zou jij, Van Dalen, je deur grendelen en 'n medeschepsel in 'n stortregen op je stóép laten bevallen? *(gestreng)* Zou jij éérst om 'r papieren vragen? — Nou? — Krijg 'k antwoord?

BRONK. Mag ìk....

NANSEN.... Nee, Bronk. Wìj dadelijk. Nou, Van Dalen?

VAN DALEN. Ja — ja — daar ken ik nie daalijk 't goeie woord voor vinde. Ik zou d'r ook... Ja, dat zou 'k zeker... Wat je voor 'n beest doet, doe je voor 'n minsch. Maar tusschen mijn en u is 'n onderscheid. As we enkel katholieke hier ware — dan zee je nog niks. Da's vast. De àndere make de praat in 't durp. Je kon je nie wende of draaie of de protestante hadde 't over de pastorie — wat 'r allemaal op de pastorie gebeurde. Die maakte d'r 'n relletje van. As u

had kenne hoore wàt de smeerlappe vertelde, had u 't bloed tot in uw oogen gekrege! Da's vast. Toe, om ze d'r bek te snoere, heb 'k geïnformeerd...

NANSEN. Enkel daarvoor?

VAN DALEN. En 'k wàs ook nieuwsgierig. Dat wil 'k wel wete. Daar lieg 'k nie om. Maar nou. Maar nou. Nou praat 't durp al twáálef volle dagen. Ze lache as ze voorbij de pastorie komme. In de herberge....

NANSEN.... Interesseer jij je voor de herbergen, Van Dalen?

VAN DALEN. Dat weet meneer de pastoor wel beter. Ik zeg wat de veldwachter zeit. En die liegt nie, da's vast!... In de herberge zinge ze liedjes, gemeene liedjes. Wij hebbe d'r al op los wille slaan — je heit geen vat — En — en ze hèbbe geen ongelijk. As u vóóruit had gewete, wie d'r voor je deur lag — as u 't rapport had geleze — nou — dan ha je niks angehaald — dan ha je onze gemeente 'n hééle boel bespaard....

NANSEN. Dat had 'k niet. Als iemand op sterven ligt, help je, ook al was-ie de grootste misdadiger en 'n vrouw in barensnood, die niet verder kàn.... Ga gerust naar huis, Van Dalen. Je heb zelf 'n braaf wijf èn kinderen. Denk an de uren, toen je vrouw in de kraam lei en de dokter me liet waarschuwen, omdat-ie geloofde.... Toen heb jij in wanhoop staan huilen en bidden — God heeft 'r 't leven gelaten. Hoe durf jij dan bezwaren hebben, dat ik 'n ongelukkige in denzelfden toestand opneem?

VAN DALEN. Ik zeg niks. De àndere lappe 't 'm.

NANSEN. 't Is goed. Die àndere vind 'k later. Overmorgen spreek 'k, spreek 'k stellig. Ga nou maar, *(vrindelijker)*. En als je me weer ontmoet, kijk dan 'n beetje — me zónden — door de vingers. Wil je?

VAN DALEN. 'k Wou toch voor alle zekerheid — dat u niet denken zal, dat 'k leuges uit me duim zuig, de papiere achter late *(legt ze op 't bureau)*. Hier legge ze. Dan ken u d'r mee handele.

NANSEN. Neem ze gerust mee. 'k Zal ze nièt inkijken.

VAN DALEN. 'k Laat ze toch liever àchter. Da's vast. Da's vast.

NANSEN. 'k Zal ze nièt inkijken, Van Dalen.

VAN DALEN. Vandaag niet — morgen wel. En dan hou je d'r geen úúr meer. Goeienmorgen saam. Mòrgen *(af).*

Tiende Tooneel.

NANSEN. BRONK.

BRONK. *(Een stilte. Nansen breekt afgetrokken z'n pijpesteel aan stukken)....* En? — Gaat de pijp 'r heelemaal an?

NANSEN. Ik moet nog wat geduld leeren *(glimlachend).* De pijp is 't minste. Daar hangt de jouwe. Meebrengen?

BRONK. Asjeblief. *(Zij stoppen zwijgend. Door de deur klinkt een stem, wijze: »Und so bringt der Nachtigal das holde Glück ins Haus — die Liebe — die Liebe — die hat es al vollbracht!")* Is dat — die vrouw?

NANSEN. Ja. Ze mag vandaag voor 't eerst op. Blijf je koffiedrinken?

BRONK. Nee — 'k kan niet — ik — ik — lièver niet.

NANSEN. *(Glimlachend).* Wil je dan weer met 'n leege maag terug wandelen? *(strekt de hand naar de schel uit).* 'k Zal de juffrouw zeggen....

BRONK. Nee, Nansen. Je ben onvoorzichtig geweest, bijzonder onvoorzichtig en daar wil ik liever niet in genoemd worden.

NANSEN. Méén je dat?

BRONK. Positief. Je heb straks gewild dat 'k zweeg. Goed. Maar nu entre-nous, als vriend, als ouwe vriend — die man hàd gelijk....

NANSEN. Zeg jij dat?

BRONK. Die man hàd gelijk — niet gelijk in den plàtten zin van de vriendelijke gemeente — maar gelijk òmdat in 'n tijd waarin 't smerigst wapentje tegen de geestelijkheid dierbaar genoeg is, om gebruikt te worden, 't eind van de laster-praatjes niet te overzien is. Je hoort dat in de herbergen....

NANSEN. Bronk, Bronk — ik geloof nòg niet dat 'k jòùw stem hoor....

BRONK. Ja, mijn stem, mijn te goeder trouwe stem! Om minder is — en heb ik den bisschop gewaarschuwd. Als geestelijken moeten we allen schijn vermijden, enkel de aandacht in de kerk trekken, niet in opspraak komen. Den tweeden, derden, vierden dag, had je 'n rijtuig moeten laten inspannen....

NANSEN. Mocht niet voor den dokter.

BRONK. En vandaag?

NANSEN. Vandaag mag 't nog minder.

BRONK. Nog minder?

NANSEN. Voor me eigen gevoel.

BRONK. Dat niet deugt.

NANSEN. Dat me niet bedriegen kan.

BRONK. De plichten der kerk....

NANSEN. De plicht van 't geloof — mijn geloof, Bronk.

BRONK. 'n Vrouw hièr....

NANSEN.... Is onder de hoede van God....

BRONK.... Zóó'n vrouw niet.

NANSEN *(driftig)*. Bronk!

BRONK *(driftig)*. Ik zeg wat 'k meen. Die papieren....

NANSEN. Gaan me niet aan.

BRONK. *Ik* heb ze gelezen.

NANSEN. Ik niet. *Ik* voel dus zuiverder.

BRONK. Daar houdt alles bij op!

Elfde Tooneel.

DE PLEEGZUSTER. DE VORIGEN.

PLEEGZUSTER. Eerwaarde.

NANSEN. Zuster?

PLEEGZUSTER. De dokter zou u vragen of....

NANSEN. Dat heeft de dokter gevraagd. Nà 't luien van de Angelus, komt u 'n paar uur hier met 'r zitten — voor 't raam — niet te dicht 'r op — de wind waait uit zee — en 't tocht 'r.

PLEEGZUSTER. Goed eerwaarde.

BRONK. Heeft u 'r gezegd, zuster, dat 't ongepast is in 'n pastorie te zingen?

PLEEGZUSTER. Dat hèb 'k gezegd, eerwaarde *(naar de deur).*

NANSEN. Zuster! Nee, doe u eerst de deur toe. — Zegt ze nog 'r gebeden?

PLEEGZUSTER. Nee, eerwaarde. De eerste dagen hééft ze 't gedaan, heeft ze den rozenkrans, dien 'k 'r gegeven had, niet uit 'r handen gelegd. Nu niet meer.

NANSEN. Nièt meer?

PLEEGZUSTER. Nee, eerwaarde. Als ik bid, kijkt ze me enkel an. — Ze wou graag 'r kindje zien. Mag dat al hier komen?

NANSEN. 't Kàn niet. 't Is licht ongesteld. Hoeft u 'r niet te zeggen.

PLEEGZUSTER. Dan zal 'k 't niet zeggen, eerwaarde *(af).*

Twaalfde Tooneel.

NANSEN. BRONK.

BRONK *(z'n pijp uitkloppend).* Nansen, we hebben 'n weinig onstuimig gesproken. Ik stap op. Als 'k werom kom, zullen we nog eens onze meening toetsen.

NANSEN *(vriendelijk).* Luister nu eens, Bronk — en ga 'r nog 'n oogenblik bij zitten. Je weet de situatie mogelijk niet nauwkeurig en 'k zou in dìt geval niet graag, juist met jóú, van opinie willen verschillen.

BRONK. Ik geloof niet dat we 't eens worden — ik màg 't niet met je eens worden.

NANSEN *(het venster openend).* Heb je 'r iets op tegen?

BRONK. Ik, nee.

NANSEN. 'k Krijg 't soms benauwd in m'n vier wanden *(op de zoldering doelend).* Dat ding, die balken hinderen me. Wij, die God's woord spreken, moesten nooit anders dan den hemel zien, de zon, de sterren, 't heelal. Ik ben bang, Bronk, dat 't leven tusschen behangselpapier en 'n verflaag me klein zal maken — jij — je wordt 't al....

BRONK *(ook bij het venster).* Mèt God wòr je niet klein.

NANSEN *(op 't bed zittend, de zee bestarend)....* Je ben me zoo straks tegengevallen. — Want kijk nu eens — 't Was juist twaalf dagen gelejen — tegen den avond — 't stortregende — en 'k stond waar 'k nu zit. Toen waarschuwde me de huishoudster, dat 'n vrouw, die zoo juist uit de kerk was gekomen, op de stoep lag te kreunen. We haalden 'r bewusteloos binnen. Dat zou jij even goed gedaan hebben. Dat móést 'k. Je weet dat 't dorp 'n heel eind van de kerk ligt, te ver — dat heb je alleen te aanvaarden. De dokter kwam na 'n half uur, zei dat vervoeren 'r dood zou zijn. Toen heb 'k natuurlijk, natuurlijk mìjn bed aangewezen. Dat is alles. Drie nachten, twee dagen, heeft 't geduurd. Ze had zoo'n smart, zoo'n vreeselijke smart, Bronk, dat 'k 'r klachten nooit zal vergeten. Ze riep en ze bad. Elk oogenblik smeekte ze de allerheiligste Maagd. Ik kon 't niet anhooren. 't Dee me pijn — 't joeg me 't huis uit — de kerk in. Ja, 'k heb met 'n vol gemoed voor 'r gebeden, uren lang — om 'r gèkèrm niet te hooren. Wat lìjdt 'n vrouw....

BRONK. En?

NANSEN. En? Dat is alles.

BRONK. Alles — tot op vandaag?

NANSEN. Alles. Dien eersten avond heb 'k om 'n zuster getelegrapheerd — den koster om 'n bed hièr verzocht.

BRONK. Had je 'r niet bij den koster?...

NANSEN. Die woont met z'n vrouw en z'n drie kinderen in twéé kleine kamers. Daar is de pastorie 'n kasteel tegen. Ik heb tenminste 'n slaapkamer, 'n studeerkamer, 'n alkoof voor de huishoudster èn 'n keuken. En dan nog! Waarom af te wijzen wat God — als 'n vingerwijzing beduidt? Ik ben 'r gelukkig mee geweest, Bronk. Want dat lijden zóo dichtbij, 't wandelen op 't strand, 't ziën van 't kerkhof, heeft dingen in me wakker gemaakt, die 'k vroeger niet wist, heeft me rijper gestemd, rijper voor 'n taak van liefde voor 'n menschheid — die in màrteling geboren wordt.

BRONK. M'n waarde, m'n waarde, hoe zou ìk je daad afkeuren? Juist ik! Kennen we mekaar niet van af onze jéúgdjaren? Maar na drie, vier dagen, zooals 'k je straks zei —

ja, je hoeft nièt te herhalen wat de dokter meende! — had je 'r ten koste van àlles móéten vervoeren....

NANSEN. Ook ten koste van 'r leven?

BRONK. Nee, natuurlijk!

NANSEN.... Dan hoef je niet verder te redeneeren.

BRONK. Nansen, geloof me, 't loopt spaak. Nee, haal je schouders niet op. We móéten soms hard zijn — ter wille van anderen. Die vrouw heeft geen màn.

NANSEN. Ze heeft 'n kind.

BRONK. Ze heeft 'n lichtzinnig, onnadenkend verleden.

NANSEN. 'n Ziel die te redden is.

BRONK. Dàt zal je gemeente, dat zal de protestantsche aanhang 'r nièt achter zoeken.

NANSEN *(op het crucifix doelend)*. Hij *(extatisch)*.... En schreef met de vinger in de aarde.... Qui sine peccato est vestrum, primus in illam lapidem mittat....

BRONK. Kom Nansen! Daar zijn nièt geworpen steenen die terugketsen! Terugketsen naar 't heilige lichaam der kerk.

NANSEN. Ik ken jou vandaag niet.

BRONK. Ik jou niet *(Een stilte. Een helle lach weerklinkt)*. Met zulke geluiden in je woning, Nansen, kom ìk niet meer hier.

NANSEN *(glimlachend)*.... Als 'r te rèdden valt....

BRONK.... Is niet te redden! Lees dát. En denk aan de voorschriften van den bisschop, dien ìk.... Dag Nansen. *(Af)*.

NANSEN. Dag Bronk. 'k Hoop je gauw weer te zien — als de óúde, de óúde. *(Hij sluit het venster, staat even droomend stil. Opnieuw weerklinkt het helle gelach. Ongeduldig gaat hij op de deur toe, klopt)*.

Dertiende Tooneel.

DE PLEEGZUSTER. NANSEN.

DE PLEEGZUSTER. Jawel, eerwaarde?

NANSEN. Ik wou — nee niets.

DE PLEEGZUSTER. Heeft u niet geklopt?

NANSEN. Jawel — jawel. — Ik dacht. — Nee, ga u maar. *(Zuster af)*. Binnen!

Veertiende Tooneel.

NANSEN. DE KOSTER.

DE KOSTER. As 'k stoor....

NANSEN. Je stoort heelemaal niet.

DE KOSTER. 'k Mot u is sprèke — ja, sprèke is 't woord.

NANSEN. Dan moet je 't vlug doen, Langebier — nog vijf minuten en je moet luiden.

DE KOSTER. As 'k 't dan ineene zegge mag: 'k wou me bed terug.

NANSEN *(vriendelijk)*. Dat's goed, Langebier.

De KOSTER. Ja maar, vandaag nog.

NANSEN. Dat's goed, Langebier.

DE KOSTER. Zet u d'r dan vandaag an de deur?

NANSEN. Ben ik jou tekst en uitleg schuldig?

DE KOSTER. Nee — dat ben u niet — dat ben u zeker niet — maar as 't góéd is da'k me bed weghaal — dan ken 'k wel op me vingers narekene....

NANSEN. Hou die rekening op je vingers in petto! — 'k zet 'r vandaag nièt an de deur.

DE KOSTER. Hoe klopt dat dan met 't bed?

NANSEN. 'k Zou me daar geen zorgen van antrekken, Langebier. Je wil vandaag 't bed en 'k geef je dadelijk permissie 't in mekaar te slaan. Alleen de sprei is van me huishoudster en onder 't hoofdkussen zul je me voetenzak vinden. 'k Leg niet graag zoo laag met me hoofd.

DE KOSTER. Dat begrijp 'k niet.

NANSEN. Wàt begrijp je niet?

DE KOSTER. 't Zijn mijn zaken niet. En as 't mijn zaken niet zijn, begrijp 'k 't vanzelf niet.

NANSEN. 'k Maak je me compliment over je logica.

DE KOSTER. Me twee jongens hebben nou al zoo lang as dat an de gang is — op de grond gelegen — en op de grond in dat nattige weer is 't niet alles.

NANSEN. Daar had 'k eerder an kunnen denken. Dan stà ik 'r op, Langebier, dat 't geen uur langer blijft.

DE KOSTER. Da's best. Da's best. Maar waar mot u dan?...

NANSEN. Wat je jongens twaalf dagen hebben volgehouen — 'k beloof je, 'k zal ze bedenken! — kan ik ook nog wel 'n dag of vier.

DE KOSTER. As 't enkel voor ù was, zou 'r geen woord van me lippe komme — dat ken u probeere as u is ziek leit....

NANSEN. Nou wor je tè hartelijk, Langebier.

DE KOSTER.... Maar mijn jongens op de grond voor 't eerste 't beste vrouwmensch, dat, dat....

NANSEN.... Geen bijzonderheden, asjeblief! 'k Weet alles.

DE KOSTER. As u alles weet wat 'r in de papiere staat....

NANSEN. Alles.

DE KOSTER. En u houdt 'r nòg?

NANSEN. Dat heb 'k je al in goed hollandsch gezegd.

DE KOSTER. Dan hou ik me mond.

NANSEN. Dan hou jij je mond en je bed hou je 'r bij.

DE KOSTER. 'k Ben op geen dag gehaast.

NANSEN. Ik wel. 'n Dienst neem 'k alleen van absoluuttoegewijden an.

DE KOSTER. Dat ben ik net zoo goed.

NANSEN. 't Wordt je tijd. 't Bed wèghalen, begrepen? 'k Heb nog 'n ouwe sofa hiernaast. 'k Zal me wel redden.

DE KOSTER. As u 't dan wìl....

NANSEN. Ja — ik wìl 't.

DE KOSTER. Goed meneer de pastoor *(bij de deur)*. Mot 't graf voor Nielsen naast Peterse weze?

NANSEN. Ja, an de zuid-oostkant.

DE KOSTER. Da's goed. 'k Hèb de bovenrand al uitgestoken. En as u tegen de avond de kachel wil brande — 'k heb vanmorge ouwe kiste gehakt — ik stook de helft en de pastorie de andere helft.

NANSEN. Wat voor kisten?

DE KOSTER. Van 't kerkhof dat opgeruimd wordt.

NANSEN. Mag dat? Is 'r geen ander brandhout?

DE KOSTER. As 't niet mocht, dee 'k 't vanzelf niet. En 't brandt puik. De gave schiet 'k uit voor de schutting. Nou — wil u 't bed nog houen?

NANSEN. Nee. Laat je jongens maar weer 'ns lekker slapen.

Vooruit nou, Langebier, je heb geen minuut meer te verliezen voor de Angelus!

DE KOSTER. 'k Ben nog nóóit te laat geweest. *(Af).*

NANSEN *(hangt z'n pijp in 't rek — af door achterdeur. De kerkklok begint te luiden).*

Vijftiende Tooneel.

DE PLEEGZUSTER. RITA.

PLEEGZUSTER *(steunt Rita).* Blijf u even hier stáán — dan schuif ik 'n stoel bij 't raam.

RITA. Even staan? 'k Zou zoo 'n úur kunnen lóópen. Jullie heb me veel te lang onder de wol gehouen. Veel te lang. Wat ruikt 't hier lekker na tabak! Vin u niet? Dat doet je waarachtig goed. Die lucht van medicijnen en carbol zet je op sterk water, hahaha!

PLEEGZUSTER. Praat u niet zooveel en lach u niet zoo hard — achter u is maar 'n dunne deur van de kerk. 'r Is dienst. Ga u zitten.

RITA. Da's hier héérlijk. Daar had 'k máánden naar kunnen kijken. Wat 'n meeuwen — wat 'n meeuwen! En 'n stoomboot· Wat is die klein — en wat 'n màlle rookwolkjes....

PLEEGZUSTER. Ga u zitten. Denk nu eens aan wat de dokter gezegd heeft — vóóral geen vermoeienis.

RITA. Als 'k zit, zie 'k enkel de wolken. Nog effetjes — 'k heb zoolang plezier gehad, zuster, van 't uitzicht op die smerige loods en de kromme zerken. Die eene zerk zou 'k zoo kunnen teekenen, net 'n man met 'n bochel.... En die 'r naast kreeg tegen den avond 'n mond zonder tanden. *(Een stilte).* Dà's prachtig — en — o — o, zuster, kijk 'ns — daar heb je 'n heele school bruinvisschen op de kust. — Angstig! — Net paarden in zee. — Dat geeft storm — dat geeft gemeen weer. — Daar ben 'k altijd bàng voor geweest — Ziet u — die ééne wijst den weg — boven de golven en màrsch — daar is-ie en vòrt! — Tien, twintig, dertig — ze zijn niet te tellen. Angstig. Daar zullen de zeelui van lusten. Kijk u niet?

PLEEGZUSTER *(met een voetenbankje).* Nee, ik wacht op u.

RITA *(neerzittend).* Daar dan. *(De zuster schuift het bankje onder haar voeten).* Dank u. U is 'n engel. Mag ik u 'n zoen geven?

PLEEGZUSTER. Nee, Rita.

RITA. Mag 'n zoen uit dankbaarheid niet?

PLEEGZUSTER. Nee, Rita. Wil u 'n kussen in uw rug?

RITA. Wel nee — 'k voel me goddelijk. Zoolang als 'k leef ben 'k niet zoo uitgerust geweest. Me moeder joeg me d'r elken dag om vijf uur uit. O, als je gedacht heb ze nooit meer te zièn, wat zijn de wolken dan om voor te kníélen....

PLEEGZUSTER. Men knielt alleen voor Gòd.

RITA.... Om voor te knielen, zuster. Dat voelt u niet, omdat u niet zooals ik den dood bij je gezien heb. Allemaal grijze en bruine wolken. 't Is of je meedrijft. 'k Wor 'r duizelig van.

PLEEGZUSTER. 'k Heb u gewaarschuwd.

RITA. In dat nare slaapkamertje hóórde je de zee niet — hier wel. Heerlijk. Wat is dat prettiger dan 't gebrom van 't orgel in de kerk. 'k Heb 't dikwijls verwenscht.

PLEEGZUSTER. 't Orgel verwenscht?

RITA. 'k Heb nooit van 'n orgel gehouen. Hier heeft 't me telkens wakker gebromd, als 'k slapen wou.

PLEEGZUSTER. Daar was niets aan te doen. Wie 'n gerust geweten heeft, luistert graag, als 't orgel meê-bidt.

RITA. Zooals ik hier zit, hèb 'k geen geweten.

PLEEGZUSTER. Ik heb 'r àltijd een.

RITA. Ik niet. Als 'k nou m'n kind bij me had — ja, dat moet 'k den pastoor nog vragen! — als 'k me kind had — hier — zoo uitgerust — bij de zee en de wolken — zou 'k an niks kunnen denken. 't Kind is me eenig verlangen — daar lach ik bij, enkel als 'k 'r over prààt. Wat ben 'k gelukkig — gelukkig. Wat zijn jullie 'n goeie menschen. Zoo moesten ze allemaal zijn. Wat? Nee, hè? Allemaal goed — daar zou je van geeuwen. *(De zuster begint stil te prevelbidden).* U natuurlijk niet — ik wel, ik zeker. 'n Mensch mot niet goed zijn — als die 't ìs wordt-ie van zelf slecht —

daar heb 'k in me bed over liggen denken. Dat is zoo zuster. Daar kun je geen speld tusschen steken. M'n vader kon dat zoo helder zeggen. Die is ìn z'n goedheid geplunderd, geplunderd, tot-ie naakt en opgejaagd 'n end an z'n leven maakte. Naast de muur van 't kerkhof leit-ie in ongewijde aarde. Ongewijd. Hoe kunnen ze God zoo schimpen. Nee, nee, van góéie menschen hou 'k heelemaal niet, behalve van u en den pastoor. Jullie zijn christenen geweest. Voor jullie zou 'k door 't vuur gaan, om wat je voor mij en me kind — me kind heb gedaan. Begrijp je dat zuster? *(stilte — wendt het hoofd naar de zuster).* O. Neem me niet kwalijk. Dat wist 'k niet. *(Een stilte. De zuster ontvouwt de handen).*

PLEEGZUSTER. Je moet me niet telkens zoo aankijken als 'k bid, Rita. Dat hindert, omdat 'k je oogen voel.

RITA. Ik zie u zoo graag zoo, zuster. Zoo graag, omdat je ook 'n vrouw ben — en me verwondert. *Ik* — kan haast niet bidden. *(Het luiden der klok houdt op.)*

PLEEGZUSTER. Zeg niet zulke verkeerde dingen.

RITA. Wàarom bidt u zoo dikwijls?

PLEEGZUSTER. Omdat 'k 't liefste met God spreek.

RITA. Ik had in geen jaren me handen gevouwen — ja, da's wáár — vóor 'k in die vreeselijke pijnen lei.

PLEEGZUSTER. Dan heb je 't nu weer geléérd.

RITA. Nee.

PLEEGZUSTER. Nee?

RITA. U heb me de rozenkrans in me handen gegeven — en toen — 't was zoo'n foltering, zuster, zoo'n afschuwelijke foltering eer 't kind 'r was — heb 'k gegild en gesmeekt en gebejen — in angst — in angst — ja, in enkel angst! Nou de pijn weg is en 'k zoo uitgerust ben, dat 'k van weelde me lichaam niet voel, zou 'k niet meer kùnnen. Ben je daar boos om, zuster?

PLEEGZUSTER. Ik heb geen recht boos te zijn.

RITA. En je kijkt zoo stil voor je uit.

PLEEGZUSTER. Omdat 'k meelij met je voel. Práát met den pastoor. Mijn roeping was je lichamelijk te genezen. Je hèb gebeden — in angst gebeden — in de uren van 't

gevaar heb je den Heer hervonden. Ik weet dat je Hem zult behouden. Dat kàn niet anders.

RITA. Kan 't niet anders?

PLEEGZUSTER. Nee, Rita. *(Rita leunt vermoeid achteruit, sluit de oogen).* Wil 'k je nu 'n kussen geven?

RITA *(met gesloten oogen).* Nee. Ik zit als 'n koningin. Die stilte — die stilte — dat geluid van de branding — 'k wor 'r dronken van.... *(Een stilte).* Zuster?

PLEEGZUSTER. Ja?

RITA *(met gesloten oogen).* Wat fluisterde de dokter dien laatsten, ergsten dag?

PLEEGZUSTER. De dokter geloofde....

RITA. Dat 'k sterven zou. Dan was 'k bediend — néé, nièt bediend! — geworden — begraven. *(opstuttend).* O, wat hou 'k van 't leven, van de menschen, de stad, de beesten, de wolken. Als 'k morgen, overmorgen buiten kom is de eerste zoen voor me kind — de tweede voor de aarde, ja voor de áárde. Heb je wel eens met je mond de aarde gekust, zuster? Ik wel. Tweemaal. Tweemaal. De eerste keer was 'k nog 'n kind — verveel ik u met m'n gebabbel? Nee? —, de eerste keer was 'k 'n meisje van dertien, veertien. De heele winter, 't heele voorjaar, de helft van den zomer had 'k met wel dertig andere meisjes onder de dakpannen gezeten van 's morgens vroeg tot 's avonds laat, al maar 't zèlfde, 't zèlfde — zóo 't zelfde, dat 'k stik als 'k 'r an denk. De centen kreeg moeder. Daar aten we van. Als 't onder de pannen koud was, was 't winter, als je longen pijn deëen was 't zomer. Als je achter de spinten geluid hoorde, was 't voorjaar, kropen de musschen en spreeuwen op 't nest. Je zag uit de ramen: daken en daken, schoorsteenen en schoorsteenen. De roetvlokken vlogen binnen — vlinders kwamen zoo hoog niet. 's Avonds moe, stapte je in de bedstee — 's morgens begon 't zèlfde, 't zèlfde. 's Zondags werkte je thuis. Toen op 'n dag in Augustus, was de man gestorven, de man van dat daar onder de pannen, kregen we vrij, hebben we geloopen, geloopen tot we midden in 't groen waren, midden in 't groen, dat me verlegen maakte, dat me dee snikken. Dáar heb 'k de aarde gezoend, die zoo

warm was als me lippen. De volgende dagen deëen we weer 't zèlfde, 't zèlfde....

PLEEGZUSTER. Rust nu liever wat uit!

RITA. De tweede keer is twéé jaar gelejen — toen 'k zoo blij was met wat 'k voor hèm voelde. Toen lei 'k lang uit in 't gras te zingen, 't natte gras.... Als 'k nu buiten kom, zal 't de dèrde keer zijn. De derde keer, dat m'n mond den grond zoekt, den grond dien we vertrappen. Weet je zuster, dat als wat wìj aarde noemen 'n lichaam was, ik 't in m'n armen zou kunnen sluiten — van blijheid — van niet te zeggen geluk....

PLEEGZUSTER. Zoo praat men niet over 'n vergankelijke schepping.

RITA. Ik praat zoo, omdat 'k zoo bèn. *(Een stilte).* Hoe ziet m'n kind 'r uit, zuster?

PLEEGZUSTER. Ik heb 't maar even gezien. Lief.

RITA. Welke kleur van oogen?

PLEEGZUSTER. Grijs.

RITA. Zìjn oogen. Had 't al haar?

PLEEGZUSTER. 'n Beetje.

RITA. Welke kleur?

PLEEGZUSTER *(glimlachend).* Weet 'k niet. Je heb me dat al zoo dikwels gevraagd.

RITA. Ik kan 't niet genoeg vragen, nooit genoeg. Vandaag wil ik me meisje zien. Ja, dat wil 'k. Ken u de vrouw die 'r zoogt?

PLEEGZUSTER. Nee. Ik ben hier gekomen toen de pastoor 'r om vroeg en 'k ga weer heen, als je beter ben.

RITA. Als ze maar goed voor me kind zorgt — da's me eenige angst.

PLEEGZUSTER. Dat zal ze natuurlijk.

RITA. Ik mag die vrouw niet. Nee.

PLEEGZUSTER. Je heb 'r toch nooit gezien.

RITA. Ik mag 'r niet omdat zìj de lippen van mijn kind voelt en nóg voelt. Dat maakt me afgunstig. *Ik* had ze willen voelen, ìk, ìk.... Da's de vreugde van elk, elk....

PLEEGZUSTER. Van elk?...

RITA. Van elk beest.... Vreemd dat je zoo iets zegt. Maar 'n beest kàn geen beest meer zijn als-ie dàt voelt, dàt.... *(Een stilte)*. Heb u veel verdriet in uw leven gehad, zuster?

PLEEGZUSTER. Wat ik gehad heb, bestaat niet meer.

RITA. Hoe ben u 'r toe gekomen — toe gekomen — van 't bèste afstand te doen?

PLEEGZUSTER. Van 't beste afstand? 't Bèste heb 'k verkregen.

RITA. 't Beste van de aarde is toch....

PLEEGZUSTER.... Niet uitspreken, Rita. Boven de aarde is 'n hemel.

RITA. U hééft veel verdriet gehad.

PLEEGZUSTER. Gehàd.

RITA. Wij begrijpen mekaar niet. *(Een stilte. Zij sluit de oogen)*. 'k Weet alleen dat 'k gelukkig ben. — Nou begint de wind op te steken. 'k Wou dat 'k hier den heelen dag mocht blijven.

Zestiende Tooneel.

DE VORIGEN. NANSEN.

PLEEGZUSTER *(opstaand)*. Eerwaarde....

NANSEN *(tot Rita)*. Blijf u zitten. Laat ons even alleen, zuster. 'k Wou 'n oogenblikje — 'k zal u waarschuwen.

PLEEGZUSTER. Ze heeft héél veel gepraat, eerwaarde.

NANSEN. Ga u gerust. — 'k Zal matig zijn. *(Zuster af)*.

Zeventiende Tooneel.

RITA. NANSEN.

RITA. 'k Had gedacht, dat u....

NANSEN. Dat 'k?

RITA. Dat u grijs was. Bij 't licht van de lamp, dien avond....

NANSEN. Nee — 'k ben jong. Blijf u zitten.

RITA. 'k Wou u danken, uit den grond van m'n hart danken....

NANSEN. Niet noodig.

RITA. U is zóó goed voor me geweest....

NANSEN. Dat ben 'k nièt. Blijf u zitten. U is nog zwak. Ik wensch u geluk met uw beterschap. Hindert 't licht u?

RITA. 'n Beetje. M'n oogen zijn 'r an ontwend. En 'k heb 'r zoo láng in gekeken. *(Hij laat het voorst gordijn gedeeltelijk zakken).* Dank u. *(Een stilte).*

NANSEN. Hoe oud is u?

RITA. Negentien. Over 'n maand twintig.

NANSEN. Wil 'k liever niet meer vragen?

RITA. Zie 'k 'r zoo moe uit?

NANSEN. Ja.

RITA. Vraag u maar. Ik wou ù ook wat vragen.

NANSEN. Dien avond, toen we u binnen gedragen hebben, heeft u niet àlles gezegd. Dat verwijt ik niet. U was afgebeuld. En had geen vertrouwen — dùrfde geen vertrouwen te hebben. Maar nù.... Denk dat 'k biechtvader ben, dat de genade van den Heer oneindig is, voor wie berouw toonen, boeten willen....

RITA. Als u vráágt....

NANSEN. Ik vráág niet.

RITA. Als u nièt vraagt — hoe kan ik dan weten?

NANSEN. Voor wie in benardheid is, is 'r 'n schoone toevlucht.

RITA. Ik bèn niet in....

NANSEN.... Schaam u. 'r Is niets leelijkers dan onwaarheid. Zoo. Nu kom 'k naast u zitten. Geef me uw hand. En biecht — biecht. Biechten brengt 't gemoed in staat van reinheid. Biechten ontlast en geeft nieuw vertrouwen.

RITA. Wàt moet 'k dan biechten?

NANSEN. Weet u dat niet?

RITA. Nee.

NANSEN *(haar hand loslatend).* Dat spijt me. Dat spijt me innig. *(Staat op — loopt heen en weer).* Ziet u die papieren? *(Zij knikt).* Die zijn me gebracht en 'k heb ze niet willen lezen, nièt gelezen. Al wat u verzwijgt, wat u bezwaart, staat

'r in. Waarom doet u zoo? Waarom? 'k Dacht bij mezelf: ze zal biechten, ze zal eerlijk, met volste genegenheid uitspreken. 'k Heb me bedrogen. 'k Heb me verkeken. Dat spijt me. 'k Kan 'r geen woorden voor vinden hóé 't me leed doet — voor ú — voor ú.

RITA. Als ze u papieren gebracht hebben — léés u die dan.

NANSEN. Dat zal 'k.... *(Opent het couvert, steekt de papieren er weer òngelezen in — schelt — schrijft het adres).*

Achttiende Tooneel.

DE VORIGEN. JUFFROUW CO.

CO. Kan 'k dekken?

NANSEN. Nog niet. Die brief moet naar Van Dalen — dàdelijk.

CO. Moet ìk 'm brengen?

NANSEN. Asjeblief.

CO. 't Is 'n eind, meneer de pastoor. Mag 'k den koster vragen?

NANSEN. Nee. U doet 't persoonlijk.

CO. Goed dan. Goed dan.

Negentiende Tooneel.

NANSEN. RITA. PLEEGZUSTER.

RITA. U heeft nièt gelezen.

NANSEN. Nee. *(Ernstig).* Ik heb niet gelezen. U zegt 't me zèlf — vandaag — morgen — vóór u heengaat. 't Halve dorp is om ù in opstand — 'k heb 'r om geglimlacht, geduldig-geglimlacht, wetend dat 'k u rèdden zou....

RITA. Ik ben gered, meneer de pastoor, ik bèn gered en gelukkig.

NANSEN. Redding brengt alleen de heilige kerk — voor u èn uw kind. U zegt 't me zèlf, niet waar? U zult biechten uit èigen aandrang. *(Klopt aan de linksche deur. De pleegzuster verschijnt).* Onze patiënte is moe, zuster.

RITA *(gaat met de zuster gearmd naar de deur).* Meneer

de pastoor — *(hij zwijgt)*.... Meneer de pastoor....

NANSEN. Ja?

RITA. Mag ik één ding vragen?

NANSEN. Vraag — zooveel u wil.

RITA. Als 'k wat gerust heb, mag ik dan m'n kind zien?

NANSEN. Dat zal moeilijk gaan.

RITA. Ik heb 't nog niet ééns gezien, niet ééns, ken 'r trekjes niėt.

NANSEN. U mag zóó ver nog niet wandelen.

RITA. Die vrouw kon 'r mee hier komen.

NANSEN. Dat mag niet.

RITA. Màg niet?

NANSEN. 't Weer is te guur voor 'n kind van twaalf dagen.

RITA *(angstig)*. Te guur. 'k Heb 'r naar gesnakt. Als ze 't wàrm inbakeren. Eventjes. Eventjes.

NANSEN. 't Mag niet. — 't Was vandaag niet heelemaal in orde.

RITA *(verschrikt)*. Hoe weet u dat? Wie zegt dat?

NANSEN. Die vrouw is 't komen zeggen.

RITA. Mocht ìk, ìk dat niet hooren?

NANSEN. U was te zwak — dat is u nòg — en 't is nièt van beteekenis.

RITA. Dan ga ik 'r heen. Dadelijk.

NANSEN. Als 't ernstig was zou 'k u waarschuwen.

PLEEGZUSTER. U màg de straat niet op. Volstrekt niet.

RITA. Dan ga 'k 'r straks heen.

NANSEN. Nee, nee, m'n kind — we zullen de vrouw hièr laten komen.

RITA. Zeker?

NANSEN. Beslist.

RITA. Vanmiddag?

NANSEN. Van middag.

RITA. Als 't — als 't zièk is — hou je me niet tegen — pas 'k 't zèlf — zèlf op! *(de vuisten smartelijk krimpend)*. Gevangen te zitten — opgesloten — en — en — *(heftig)*. Als die vrouw 'r verwaarloosd heeft, àls ze — dan — dan bega 'k 'n moord!

NANSEN. Rita! Niet zulke uitvallen hièr! 't Kind is ongesteld, alleen ongesteld. Laat 'r wat rusten, zuster. — En bid.

RITA. Ik wìl niet rusten.

PLEEGZUSTER. Kom. Kom *(dringt haar zacht de slaapkamer in. Nansen opent het venster, na het gordijn opgetrokken te hebben, droomt in den stoel voor zich heen).*

Einde van het éérste bedrijf.

VERZEN

DOOR

RICHARD DE CNEUDT.

I.

WANNEER IK MET MIJN MEISKEN VRÊE...

Wanneer ik met mijn meisken vrêe,
en zoende in alle paadjes,
door schaduwgroene dreven glêe
of ruischende bosschaadjes —

wat leek mijn leve' een hemeldroom,
lichtrijk ontbloeid op de eerde,
dien ik, onweerdge, in heilgen schroom,
maar dankbaar-blijde aanveerdde;

wat was mijn dag een blank paleis
van gouden vlammezuilen,
waarin mijn smart zich, schuw en grijs,
onvindbaar ging verschuilen,

en machtig heuren troon verhief,
  mijn teederlijke-schoone,
mijn koninklijk goudlokkig Lief,
  met heerschers-staf en -krone...

Wanneer ik met mijn meisken vrêe,
  als 't woudeblozen bleekte,
en 't licht, dat van de stammen glêe
  bloeddruplend neder-leekte,

tot, in gerusten zonnedood,
  der stilte plechtge zegen
zich als een gouden tempel sloot
  om de ingeslapen wegen; —

wat leefden we, in verrukking, vroom
  met saamgevouwen handen,
den godlijk-schoonen avond-droom
  der stille zomer-landen,

en dwaalden met ons groot Geluk,
  omvattend aarde en hemel,
bij oogentale en handendruk
  door 't kwijnend lichtgewemel!

Wanneer ik met mijn meisken vrêe...
  Is 't kort, is 't lang geleden?
O werelds laagheid, waan en wee,
  die mijn ontgoocheld heden

alleen een zacht herdenken laat,
  in schrijnend wee gevangen...
O tijd, waarheen mijn weemoed gaat,
  in machteloos verlangen;

die lijk een wondre droom verglêe
in donkerheid en smerte...
O tijd van liefde, vreugde en vrêe
uit lente-lichte verte,

wanneer ik met mijn meisken vrêe...

II.

HERDENKEN.

Mijn liefde-droom verging, maar mijn geheugnis draagt
de gouden rust van uw zoet heiligen-gelaat,
lijk stervende avond beeld van schoonen dageraad...

Wat heb ik veel geschreid en laffelijk geklaagd
toen, na dien schoonen liefde-droom, hemelen wijd,
— eén eindloos groot Geluk, zijn glorie welvend over
onzer godlijke liefde ondoofbaar licht-getoover —
ge uit mijner dagen schoonheid plots getreden zijt,
en mij, in na-glans onzer minne-dagen levend,
die goudig-scheemrend om mijn ziel hangt, lichtlijk bevend
nog van het schoon geluid der zoet-gezongen tale
tusschen ons beider ziel in 't droomend avond-dwalen,
liet eenzaam gaan...
Traag kroop de winter-tijd,
en nieuwe Zomer, de aard vreugd-dronken overbloeiend
met al de schatten zijner wilde heerlijkheid,
treedt koninklijk in alle menschen-landen, boeiend
jublende volken aan zijn gouden Zonne-stoet...
Maar in dien zomer, die zijn vorstlijke intrêe doet
met glorierijk gevolg van liefde- en vreugdbelusten,
zoek ik vergeefs uw droom-zoet lachend aangezicht,
uw nacht-zwarte oogen, die lijk stille vooglen rustten,

wonderbaar-groot, met zachte vleuglen uitgespreid,
trouwlijk-beschermend over mijn ellendigheid...

Maar ik en vinde u niet! Uw lieflijk aangezicht,
uw zoete minne-tale en zuiver oogenlicht,
gansch uw hoog-heilig beeld, in koele klare dreven
van mijner ziel herdenkings-tuin bewaard gebleven,
't ligt alles roerloos, onaantastbaar diep en wijd,
begraven in 't verlêen met al zijn heerlijkheid...

O gij, die 't hoogste: vreugde en liefde en schoonheid zijt,
en mij verliet, wees me gezegend, wees gebenedijd,
voor al de dagen van uw schoon jong meisjesleven,
en weze u iedre schrede een nieuwe heerlijkheid!
Want, heb ik, eenzaam, veel geklaagd en stil geschreid,
dat gij me zóo verliet, heb ik u lang vergeven...
Ik zégen u! Want wat ge doet is wél gedaan
en al wat is van u, weze als mijn Zomer heerlijk,
iedre gedachte aan u, mij bovenal begeerlijk,
en al die dagen onzer liefde onschendbaar — als een laan
naar schoon, verlaten slot, waar gouden vooglenkeeltjes
hangend het luistrend loof vol zingende juweeltjes,
de vreugdge, lang.gestorven dagen zoet bezingen...
Ik zégen u, gij zon en hemel van mijn dag,
gij de aller-schoonste droom, dien ooit mijn leven zag!
Ik zégen u, — en draag de dierbre erinneringen
van onze liefde als jublend licht in mijn gedachten,
als zomer-zonne in 't hert, waar diepe smerten bloên,
en zoo de vreugde van uw lach, het zoet gezoen
van uwen rooden mond mij nimmermeer verlustig' —
'k ben rijk in mijn verlies en in mijn rijkdom rustig,
en uw geheugnis, heel uw droomschoon aangebeden
verheerlijkt wezen, — uit de sluîren van 't verleden

zich heffend sierlijk, in leenge gestalte-lijning
naar dezen schoonen gouden zomer tot een beeld
van goddelijke rust, een wondere verschijning,
waarom, in zoet gevlei, mijn lustge zonne speelt —
is mij, door zomer-zoen tot jublend mensch gewijd,
een bovenaardsche vreugd voor nu en allen tijd...

O gij, die 't hoogste: vreugde en liefde en schoonheid zijt,
en mij verliet — wees me gezegend, wees gebenedijd...

III.

ZOMER-MIDDAG.

Statig en schoon, onder het zoet gestreel
der zachte zijden zonne-vingren door
hun lokkenloover, roodbruin, groen en geel,
staan reuzenboomen in den middag-gloor

te huivren bij 't hartstochtelijk gezoen
van Zomers vlammelippen, rood als bloed,
wier kussen blijven op het rillend groen
branden als vonken gouden zonnegloed...

Blauw-witte hemel, in feestlijke pracht
doortinteld van speelsch licht, vleit smachtend-têer
zijn diamant-doorvonkte zomerdracht
over de zoet-glimlachende aarde neer...

Der vooglenkeeltjes kwinkelend gekweel
gaat als een zingende juweeltjes-stoet,
in licht- en zonnedronken gek gespeel
den koninklijken Zomer te gemoet...

Wat schat van bloemen, stil opengebloeid,
kleurenpaleis, uit lucht en zon gebeeld!
Wat zee van geuren, die langs de aarde vloeit,
bedwelmend mijn ontwaakte zinnen streelt!

O weelde en wellust, die bezielend trilt
tusschen hemel en aard, trotsch, ónbevreesd —
ik wil, verrijzend, overmoedig, wild,
vieren uw grootsch, goud-stralend Zonnefeest!

IV.

ZOMER-AVOND.

Geen blaadje roert meer en geen windje zucht...
O dat nu al zoo vredig wordt en stil!
Trotsch, reuzen met onwankelbaren wil,
rijzen rondom de boomen in de lucht

en sluiten zacht, in wijden kring van groen,
de schoone stilt veilig en ongestoord
voor wanklank van gedachtloos wereldsch woord...
Ik voel een adem, lijk een zoet gezoen

van bloemge lippen door den avond gaan,
mijn wangen rakend met vreemd-week gestreel,
zie droom-gestalten, in wislend gespeel,
licht-sluiers rond de omfloersde stammen slaan...

't Is of mijn bleeke dagen, vroom en goed
hun schatten van geluk hielden bewaard
voor dezen schoonen avond, die me staart
met duizend oogen lieflijk te gemoet...

De goddelijke hemel is zoo dicht,
in plechtige aanraking stil boven mij,
dat ik zijn tale, in wonderzoet gevlei
hoor als een schoon onsterfelijk Gedicht,

alom diep-ruischend, dat heilig en vroom
deze avond tot al-hoogste Vreugde wijdt,
en mij, van aardsche zonde en zorg bevrijd,
beroert met zachte vleugelen van droom...

V.

ELEGIE.

O stille en schuchter klagen
van eigen diep verdriet;
en gaan met de dolende dagen
in bange en zwaar-gedragen
weemoed van lichteloos lied...

O smeekend vouwen de handen
naar Schoonheid, Liefde en Licht,
waarvan de Vreugde landen
met zuivere vlammen branden
in Gode's aangezicht,

en staan op donkere wegen
als een arme dompelaar,
en zien, beschaamd en verlegen,
het schoone Land van Zegen,
van verre maar...

Ik heb den weg verloren
en niemand reikt me een hand...
Wie zal mijn smeeken hooren
en leidt me, verjongd en herboren,
naar het Beloofde Land?

Al mijn zwijgende, donkere dagen
vol armoede, leed en haat,
en schrijning van hopeloos klagen, —
ik moet ze geduldig dragen
tot, wachtend, mijn ure slaat...

O Liefde, Geluk en Schoonheid,
die me 't lieve leven nooit gaf,
ziet — 's lijdens doornen kroon rijt
mijn slapen ten bloede, en de hoon leidt
mijn schamele jeugd naar het graf!

Al der menschen hoon en verachting
voor mij, die maar droom en dicht,
steeds vertrouwend in donkeren nacht zing,
en mijn lied, als een reddende kracht, dring,
uit mijn armoede, omhoog naar het Licht...

O stille en schuchter klagen
van eigen diep verdriet,
en gaan met de dolende dagen
in bange en zwaar-gedragen
weemoed van lichteloos lied...

Oogst, 1904.

DE HEILIGE TOCHT

DOOR

ARY PRINS.

V. *(Vervolg.)*

Zijn toorn over het verlies op zijne knechten daalde; tot bloedens sloeg hij eenen knaap, die had zijn ros niet goed gebreideld, toen, den anderen ochtend vroeg, het leger verder trok.

Het was nog voor het dag-verschijnen; grauw was de boven-lucht aaneen, alsof er regen vallen zou, en nachte-dampen van den grond in flarden op door het lichtend duister.

Diep in het Oosten bleeking kwam: een openen in grauw, gebroken door de stad met torens, die stond in eenen bouw; aan-één de huizen en de wallen door het voren-donker zijn, waardoor een machtigheid van steen, die als in grijs gegoten — een werkelijkheid in droom door het wijken van den nacht.

Het leven nog scheen droom, ook van het groote leger, dat langzaam in beweging kwam, en onrust op de vlakten bracht, die grijs zich uit het duister strekten.

Verrijzenis van boomen, waar-om nog nachte-nevelen waarden, met huivering van zwarte takken, waaraan het groen scheen hard als door een brand gedord.

Ver, in het einde van den nacht, was rateling van karren; stemmen verre ook, die hol door het nachte-dagen klonken, of onverwacht nabij als schrik uit nevelen kwamen.

Paarden-in-een-rij een onrust-wal van warm donker leven,

en in het schuchter glimpen de ruiters ijzerrompten bovenuit. Een bleeke glans gleed langs metaal — de helmen voor het brooze licht uit nacht als monster-koppen met wonderlijk versier van horens en van wuive-pluimen, die voor het licht-en-duister wuifden.

Een vuur, op eens ontstoken, sloeg traag in vlammen op, en toonde, wijfelend, rood gestalten, die, tusschen rook als nacht-gekronkel, bij gloed-op-aarde gingen.

Het was een koude brand, koud door den dag, die kwam in grijzen, en huiver-licht bracht op het veld. Schemer-wagens uit door schijn, waarlangs dat grijzing streek; een tent rees stemmig op in matte bontheid van veel kleuren met wisseling van goud, dat, door het vuur, in gloed was om de spits, die uit een kogel speerde.

In het grauwen, dat als nevel dwaalde, verdwenen rijen soldeniers, die rooie ruggen toonden, waarboven vurigheid langs speren liep naar boven.

Het laatste duisteren was kouder dan de nacht. Uit stille lucht viel kilheid neêr, die menschen rillen deed, en wasem sloeg op harnas-deelen. Om paarden woelde damp, die ook van de aarde kwam, als of zij in de rook van bussenkruit verdwenen.

Hoog hoorde men gekrijsch van vogels niet te zien — en eensklaps spleet de nacht geheel, de aarde scheen te golleven.

In lichten nu de lucht ging achter huizen op, en achter torens steeg — een bleeke helderheid van zon in witte rouw, die duidelijkte mat daarvoor de stad, die stond in droomen, en kleiner scheen geworden, nu alles was te zien. Het grootsch aaneen was door den dag verbroken. Er was een rust en vreedzaamheid door het stille van de kleuren, als of geen krijg gevoerd, en vreedzaam ook de rook, die uit de huizen steeg.

Toen speelden op klaroenen, en drommen dromden weg. De grond te beven scheen....

Om het middag uur het leger met den grooten tros reeds ver was van de stad, waarvan, als rees de grond, men nog slechts zag de toren-spitsen uit het blauwen aan den horizont.

In streken kwam men nu, alwaar veel water was, dat stil in poelen stond, waarbij laag houtgewas, dat schaarsch grijsgroen bebladerd.

De twijgen ritselden door lichten wind met zilverenden tooi als uit de water-weeke lucht, die zachtkens overdreef, een droeve schijn van zon kwam door het dunne wolken.

De grond, met weinig sprietig gras, dat vaal van kleur alsof door hette dor, zoo week soms was, dat de beladen paarden met hoeven zonken weg, die zogen vast in het veen.

Des avonds ook het leger door kwade dampen was omhuld, die sluijerden omhoog na zonne-ondergang, en voor de menschen, die in slaap, dit ragge-weefsel van den dood, dat door den stillen wind bewoog.

De nachten ijzig-koud, alsof in hooge streken; die schamel deksel hadden, des ochtends klaagden zeer, en teistering door koortsen kwam.

Daartegen vroom gebeden werd, maar meer geloof men had in vreemde wonder-middelen. Het volk uit het Zuiden droeg, als een amulet, het kootbeen van een doode, of ook een groenen vorsch, die in een zak genaaid. De Duitschen en de Sassen een keten vlochten zich van negen spade-klokskens, voor dag en dauw geplukt.

Geen heil hierin de zieken echter zagen, die van het groote eiland kwamen, waarachter nog een lag, door heidenen bewoond. Zij warmden hun handen in verschen paardenmest, wat ook genezing bracht voor booze fledercijn.

Veel lieden stierven toch, voornamelijk kinderen en grijzen, die in de moor begraven, en lagen onder kruis, gesneden uit ruw hout, dat niet bleef lange staan.

Maar toen men was op hoogeren grond de zieken spoedig beter.

De kruisvaarders nu in goed bevolkte streken, en veel geplunderd werd, omdat er was gebrek aan voedsel en aan kleêren.

Het landvolk vol van schrik vlood voor het leger naar de bosschen met al zijn have en het vee, en dikwijls kwam men in een dorp, dat gansch verlaten was. Vrij speelde dan de

wind door open huizen heen, waarin de krijgers vonden niets, dat eenig waarde had. Een enkele zieke wel, te ziek om ook te vluchten, lag in een hoek op stroo, en beefde in zijn smarten voor het vreemde volk-met-een-kruis, dat om hem zocht naar buit. En boeven kwelden wel met wapenen en vuur, den arme, die reeds bijna dood, om kostbaars te erlangen.

Zoo gruwelijk hun wreedheid was, dat door den Hertog van Bourgondië, die voerde groote scharen aan, met hard geweld werd opgetreden. Hij liet veel goddelooze schelmen door hennip-dat-aan-takken kijken, hun lijken bengelden in den wind door vogelen omvlogen, die streken op de koppen neêr, en schrikten door het schommelen weg.

Ook lichtekooien-bij-den-tros, die gaven zich voor roof, en waren oorzaak van getwist, met roeden uit het kamp gedreven.

Maar ongemoeid gelaten de vrouwen veil voor geld, die edelen hadden meêgenomen. Zij reden aan hun zijde in dos van fulp en satijn, waarop was fonkeling van buitgemaakte gemmen.

Voor haar de kruistocht was een feest: door hooge gunst beschut, zij trokken zorgeloos in gevaren en hadden groot vermaak in het reizen-zonder-ruste door vreemde landen heen.

* * *

Een breeden stroom het leger, in regen, overtrok op eene brug van hout, die zwart van ouderdom, en door het water glansde.

Grijs was de vloed, die klotste traag in stroomen, en het stroomen nevel had gebracht, die om het leger hing, en dofte alle kleuren.

Dof op de brug de zware stappen, en daarop verre scheen het land, want de oevers in den mist verborgen. Verlatenheid om hen die overtrokken, alsof door nevelen het eindelooze was bedekt.

Stemmen klonken vreemd, en kinderen weenden zacht, die bang van het grijze water waren....

In regen-zonder-mist men nu in duistere bosschen kwam, waardat de stilte slechts door het water werd gestoord, dat op de kruinen straalde. Een ruischen op het over-groen, dat donkerde van onderen, met tusschen-door de lichte-grauwheid van de lucht, die vol-gespannen was.

Er was een treurig lekken, dat trillen deed de blaâren, en streepte zwart de zware boomen, die droef met varens aan hun voeten in stille rijen stonden, waartusschen verre trok het nat tot vale dampen op.

De eenzaamheid in het rond zoogroot, alsof de beesten al gevloden, en de schemering, door regen en door blad, bracht tusschen stammen plechtigheid, alsof het woud een tempel was, gesteund door knoestige pilaren.

Soms een even-lichting van machtelooze zon schoot heen door dun geblaart, en zilver-grijsde grauwe schors of bruinde als oud-goud een dorheid, die de winter had gelaten, en nu tot stof verging — maar weldra dit verdween, en somberheid weêr daalde, die lichte-schaduwen verjoeg, en was als nacht, die kwam, en tusschen boomen dwaalde.

Op glibber-zwarte paden het leger moeielijk voort in ongelijken regen. In het hooge woud de menschen klein in langen stoet met wagens achteraan, die dikwerf door den weeken grond niet verder konden gaan.

Week klonken de geluiden, en in de hoogte onder blaâren de stemmen ver toch hoorbaar waren.

Stil-levendig de bontheid was op lijven te midden van het groen-in-vocht, dat schimmering van grijsheid had; fluweelen stoffen donsden oud als zachte herfstbloemen, en matte zilvering door licht was op de blanke harnasplaten.

Het leger moeielijk trok voort door drassigheid, die om de stammen poelde, en het volk, dat door dood geslonken, zeer moedeloos geworden. Het aldoor onder boomen gaan in schemering als dag bracht vreeze in de hoofden — de verre tocht geen einde scheen te nemen.

Maar na vier dagen meer licht kwam door de takken; op plekken schaarsch de boomen stonden, en lager werd het hout, waardoor een ruisching ging van wind, die joeg den

regen weg. Door het vale van den hemel, dat in beweging kwam, brak zonne-blauw in strepen heen, en wolken schoven lager voort, die volle blankheid hadden, alsof uit sneeuw gerezen.

Weêr blijheid in het leger was. Het zonnelicht vertrouwen bracht — het volk niet meer klaagde, en vrome liederen zong.

(Wordt vervolgd.)

EINDE VAN HET EERSTE GEDEELTE.

WIJSGEER EN VOLK

DOOR

DR. J. D. BIERENS DE HAAN.

I. Tusschen wijsgeer en volk ontbreekt verstandhouding. Het volk kruist den weg, dien de wijsgeer wandelt; zonder deze ontmoeting zou hij voor het volk zijn als niet bestaande. Nu hij echter in achting staat, moet er wezen een of ander misverstand, waarachter zijn wezenlijke streven voor het volk verborgen bleef. Al spreekt de wijsgeer nog zoo eenvoudig, al zijn zijne volzinnen samengesteld volgens de simpelste beginselen der spraakkunst en zijne woorden zonder eenigen vreemden klank en uit kinderboeken ontleend — dan nog blijft de verstandhouding ontbreken. Want de *grondslag*, waarop de wijsgeerige gedachte bouwt, en die, waarop de volksgedachte bouwt, zijn verschillend.

Wij bedoelen met dit te zeggen niet den wijsgeer als systematischen filosoof, maar den mensch, die den wijsgeerigen trant van denken heeft en den wijsgeerigen geestesblik. En met volk bedoelen wij niet een bepaalde klasse der maatschappij, aan welke de wijsgeerige geestesblik zou ontbreken; maar wij bedoelen met wijsgeer: het wijsgeerige denken en met volk: het populaere denken. Zoo verklaren wij dat tusschen het populaere denken en het wijsgeerige denken verstandhouding ontbreekt. Wanneer het populaere denken meent het wijsgeerige te verstaan, moet deze meening berusten op misverstand. De woorden van den wijsgeer kunnen misverstaan in populaeren zin.

Dit beteekent dat het esoterisch denken van den wijsgeer in woorden uitgesproken wordt, die exoterisch verstaan worden

door het volk. Zoo zegt Christus tot zijn jongeren: »tot hen (het volk) spreek ik door gelijkenissen opdat zij ziende niet zien en hoorende niet verstaan." Het volk vat de gelijkenis op als verhaal, de wijsgeer als symbool. Maar op deze wijze weet het wijsgeerig denken het populaere te bevruchten, zoodat het zonder wijsgeerigen zin toch geestelijk wordt bewogen. Nochtans blijft hier het misverstand, omdat de bedoeling van het wijsgeerig denken in onwijsgeerigen toonaard wordt *overgezet*. De geestelijke gedachte wordt overgeplaatst op zinnelijken bodem.

II. Het groote onderscheid berust op den tweeledigen aanleg der menschelijke bewustheid zelf. Ons denken gaat in twee richtingen: het éene, *voorstellend denken*, zoekt logisch verband tusschen voorgestelde feiten. Wanneer ik heden een man zie ploegen op zijn akker en overmorgen zie ik den man zaad zaaien, dan is mijn voorstellend denken met dit verband van waargenomen feiten bevredigd. En wanneer ik, in een zeedorp verblijf houdend, een bizonder hoogen vloed zie opkomen en mij herinner dat het pas te voren volle of duistere maan geweest is, dan weet ik mij dezen hoogen vloed te verklaren uit de verdubbelde aantrekking door zon en maan tegelijk uirgeoefend op het zeevlak, het eene voorgestelde feit breng ik met het andere voorgestelde feit in verband, en mijn voorstellend denken is bevredigd.

Het voorstellend denken gaat in *horizontale* richting.

Dit is een beeldende term; maar zij geeft de juiste karakteristiek van het bedoelde. Horizontaal beduidt hier, dat het feit en zijn verklaring in eenzelfde platvlak liggen, dat zich in de richting van het algemeene verstand uitstrekt. In de beeldspraak onzer geestelijke grondideeën beduidt »hoogte" de lijn der zedelijke stijging, zoodat wij van »hooger" en »lager" alleen spreken uit kracht van het waardeeringsoordeel. »Hooger" ontwikkelingsstand beduidt een naderbij-zijn aan het ideaal. Horizontaal is de lijn, die geen »hoogte" heeft, maar alleenlijk loopt van feit tot feit, evenals een gebeurtenis loopt van oorzaak tot gevolg en als een dag loopt van gis-

teren tot morgen. Het horizontale ligt *in den tijd.* Alle verband tusschen momenten uit den tijd is afbeeldbaar met een horizontale lijn.

De grond-type der horizontale denk-richting (het voorstellend denken) is het verband van oorzaak en gevolg.

Het populaere denken nu wil de verschijnselwereld horizontaal begrijpen, uit oorzaken en gevolgen. Hieruit blijkt dat de wetenschap niet aan de zijde van het wijsgeerige, maar aan die van het populaere denken staat. Zij is niet anders dan het populaere zelf, maar tot wetenschap gesystematiseerd. Het populaer verstand kan wetenschappelijk geschoold en gezuiverd worden, maar om tot wijsbegeerte te komen moet het van zijn rails afgaan. Het kan wijsgeerig worden alleen door *overgang.*

III. Want het wijsgeerig verstand is anders dan het populaere. Het is geen voorstellend maar begrijpend denken. De menschelijke bewustheid omvat evenzeer het eerste als het laatste; maar terwijl wij vanzelf in de voorstellende richting denken, is er geestelijk inzicht noodig om denkend te begrijpen. Hier is vereischt de wijsgeerig-profetische gave der geestelijke aanschouwing. Het denkleven, bij voorstellend denken beginnend, zoekt in de wijsbegeerte zijn voltooiing.

De wijsgeerige gedachte nu bestaat hierin, dat wij de levensfeiten denken buiten kausaal-verband, dus niet als geschiedfeiten, die hun verklaring vinden in een verleden. Van eenig feit interesseert het den wijsgeer niet hoe het gekomen is, en hoe zulk feit in 't algemeen uit voorafgaande feiten of verschijnselen wordt geboren. Dat de springvloed ter zee ontstaat uit aantrekkingsfeiten van zon en maan, is wijsgeerig onbelangrijk. Alleen de populaere denkwijs is genetisch; over de wordingsgeschiedenis als gesystematiseerde opvatting van gebeurtenissen zal de wijsgeerige denker zijn dieper inzicht niet blind staren.

Want in het tijdsaspekt der dingen ligt een bedrog. En even hardnekkig als »het volk" aan het tijdsaspekt vasthoudt, even volhardend poogt »de wijsgeer" het bedrog te door-

schouwen. Hoe zeer de populaere denkwijs in haar eigen strik vastraakt, wanneer zij de feiten *begrijpen* wil uit de tijdsverhouding der oorzakelijkheid, blijkt reeds bij de eerste kritiek der wordingsgedachte. Vroeg niet de sceptische filosoof der oudheid: Wanneer werd Socrates geboren, toen hij nog niet leefde of toen hij reeds wel leefde? In 't eerste geval zou hij bestaan hebben niet bestaand en in het tweede geval is hij tweemalen ter wereld gekomen. Maar sterker dan uit dit bewijs der verstriktheid van het populaere denken, blijkt zijn onvermogen om uit het verleden (kausaal) het heden te verklaren, d.i. te begrijpen, zoo gij vraagt: vanwaar is het genie van Goethe? uit het moment van zijn ontstaan, d.i. uit den samentref van twee zaadcellen? Het is duidelijk dat het tijdsaspekt een gordijn is, waarachter de ware verhouding zich *verschuilt*. Het populaere denken stelt zich tevreden met de figuren van het gordijn af te lezen, maar het wijsgeerige denken dringt door.

Noemen wij de populaere gedachte horizontaal, zoo noemen wij de wijsgeerige *vertikaal*, omdat zij niet blijft in het horizontale platvlak der kausaliteit. De wijsgeer verliest den tijdsbodem onder de voeten en tast door tot den dieptegrond; hij zoekt naar het *eeuwig* moment en plaatst de verschijnselen in een Eeuwige Verhouding. In deze richting gaande, kan het populaere (horizontale) denken hem wel ontmoeten, maar niet volgen. Er is wel aanraking, evenals de voorgedragen gelijkenis voor beide geldt; maar er is geen overeenkomstige richting van verstand, evenals de gelijkenis door het volk als verhaal en door den diepte-geest als symbool wordt aangenomen. Elke stap voorwaarts in vertikale richting, beweegt de horizontale voorbij. Er zijn ontmoetingen, maar er is geen verstandhouding.

IV. De verschijnselwereld, leven en natuur, bestaat in tweeërlei plan; zoowel in het tijdsplan der opvolging en kausaliteit, als in het eeuwige plan. Behalve als moment in de opvolging der gebeurtenissen, kan elk feit ook anders beschouwd worden, nl. als algemeen feit, waarin de ontijde-

lijke, innerlijke konstruktie der werkelijkheid zichtbaar wordt. Zoo wordt in het, uit zijn bizonderheid tot algemeenheid verheven verschijnsel, de Eeuwige Verhouding der dingen bespeurd. Hier is bedoeld niet het verband tusschen verschijnsel en verschijnsel (oorzaak), maar het verband tusschen verschijnsel en transcendenten *grond*.

Oorzaak hebben is hetzelfde als een verleden hebben; grond hebben is hetzelfde als diepte hebben. Nu is nooit de beteekenis van eenig ding begrepen uit zijn verleden, maar veeleer zou het verleden begrepen worden uit zijn voltooiïng in de toekomst: De mensch wordt niet begrepen uit zijn geboortekiem, maar deze uit het menschbegrip. De zin van het verschijnsel is begrepen uit zijn *grond*. Vandaar dat de wijsgeerige belangstelling in die richting gaat. Bepalen wij ons tot het menscheleven. Ziedaar een wilsdaad, een deugd, een voorstelling, een verlangen, een smartgevoel, een bepeinzing, een streving, een schoonheidsaandoening, een krachtsuiting, een geestelijke verrukking, jeugd, ouderdom, ondergang, dood, man-zijn, vrouw-zijn... Deze verschijnselen zijn uit hun bizonder voorkomen te verheffen tot algemeene levensfeiten (het man-zijn q. t.; de schoonheidsaandoening in het algemeen). En alsdan staan zij in een bepaalde verhouding tot den levensgrond; d. i. zij zijn bepaalde openbaringen eener Eeuwige Verhouding, die aan het empirisch leven ten grondslag ligt.

De Eeuwige Verhouding is het tegengestelde van de tijdsverhouding (oorzakelijkheid). Terwijl oorzaak en het veroorzaakte (het thans voorgestelde empirische verschijnsel) in een zelfde sfeer liggen — het horizontale vlak der waarneembaarheid —, moeten verschijnsel en *grond* in verschillende sfeer liggen: de oorzaak is empirisch feit, de grond is *transcendente* grootheid. Terwijl de oorzaak in den tijd aan het veroorzaakte voorafgaat, zijn verschijnsel en grond tegelijk; zij staan *buiten den tijd* gelijk de grond der dingen buiten den tijd ligt: zij staan in Eeuwige Verhouding.

Zoo is er dus een innerlijk plan of struktuur der dingen, namelijk een *eeuwige verhouding* tusschen de algemeene

levensfeiten en hun transcendenten grond. De transcendente grond is in deze verhouding het dieptepunt, terwijl het waarneembaar en voorstelbaar feit daarin het punt der oppervlakte, het empirisch moment, is. Deze verhouding kan afgebeeld met de *vertikale* lijn, langs welke het begrijpen zich voltrekt. De wijsgeer begrijpt, terwijl het volk blijft bij voorstelling. Hij ziet door het bedrog des tijds heen, waarbinnen de volksblik blijft opgesloten. Hij ziet de algemeene feiten in hun eeuwig verband. Hij staat als ziende het Onzienlijke. (Brief aan de Hebreeërs. XI, 27).

Zoek dus het wijsgeerig woord niet verstandelijk te populariseeren, zoodat het, uit zijn eeuwige beteekenis gerukt, de beteekenis kreeg van empirische algemeenheid. Wanneer Spinoza leert »Quicquid est in Deo est, et nihil sine Deo esse neque concipi potest" (d. i. al wat is, is in God en niets kan zonder God zijn of begrepen worden) — of wanneer Plato verklaart (Phaidros, 63) dat de mensch in waarneming van het schoone voorwerp zich de waarachtige schoonheid, nl. de transcendente Idee der schoonheid herinnert — of wanneer Kant in de kausaal-beheerschte toedracht van het empirisch zielsgeschieden nochtans de aanwezigheid eener intelligibele transcendente Vrijheid bespeurt — dan gaat voor deze denkers in de verschijningswereld een verband open met den transcendenten grond en blijken zij wijsgeerige verstaanders van de Eeuwige Verhouding. Deze erkenning van het transcendent verband breekt dwars door de kausale denkwijs heen.

Deze vertikale verhouding inzien, ziedaar het wijsgeerig instinkt en dit is de goddelijke gave der filosofie, evenzeer als het de goddelijke gave der poëzie is, dat voor den poeet zich leven en natuur vertoont in muziek des woords.

V. Nu zou er tusschen wijsgeer en volk gemis van verstandhouding, doch geen *misverstand* zijn, indien zij zich bedienden van verschillende taal, zooals weleer het latijn het teeken des onderscheids was, of gelijk vaak de onpopulaere termentaal het volk waarschuwt dat hier de wijsgeer spreekt — maar gemeenschap van taal is daarom onmisbaar, omdat de

wijsgeer als idee-kunstenaar tegelijk met het woordkunstenaarschap in meerder of minder mate is begaafd. Zoo bezigt hij in esoterischen zin de woorden, welke het volk exoterisch verstaat.

Zulke woorden zijn: schepping, oorsprong, eeuwigheid, noodwendigheid, einddoel, ik, God, vrijheid, natuur, geest. Terwijl de wijsgeer ze aanwendt als beduidend momenten der Eeuwige Verhouding, geven ze voor het volk de aanduiding van het gebeurende. De Scheppings-idee wordt gematerialiseerd tot gebeurtenis aan het begin des tijds (de Joodsche kalender, als representant van ultra-Israëlitisch materieel verstand stelt ons in het jaar 5666 na de schepping der wereld!). De eeuwigheid een duur van gebeurtenissen aan het eind (de eeuwigheid een uiteengeblazen en ver-ijlde toekomst-tijd); de noodwendigheid een dwang der gebeurtenissen op elkaar; het einddoel een laatste gebeurtenis; het ik een aangrijpingspunt voor levens-geschiedenis; God de eerste oorzaak; vrijheid een verzet tegen mogelijke gebeurtenissen; geest een kracht van inwendige, natuur een kracht van uitwendige gebeurtenissen enz. Zoo wordt voor het volksverstand heel het bestaan tot een *toedracht*, een epische toedracht, voortstrevend van een begin tot een eind, en waarin werelden, landstreken, volken, menschen de handelende figuren zijn.

Maar de wijsgeer verklaart tegen het volk: heden is de schepping, heden de oorsprong, heden de eeuwigheid, heden de noodzaak en de Vrijheid, heden het Einddoel, heden is het Al, en niets zal er zijn dat niet heden is, want in de Eeuwige Verhouding is alles vervat. Voor het wijsgeerig denken is God niet voorafgaand aan de wereld, zoodat God is als vóór den tijd, maar Algrond, waarin al het bestaande steunt; dieptepunt der Eeuwige Verhouding. De Schepping is niet voorafgaande handeling, maar eeuwige daad, d. i., uit tijds-oogpunt gezien, permanente aktie, blijvende draagkracht, waarmee de Algrond het bestaande steunt. Eeuwigheid is geen toekomst, maar de innerlijke geestes-richting van het empirische bewustzijn tot zijn grond; tijd is het empirisch

bestaan als zoodanig; noodwendigheid is niet dwang van 't eene feit op het andere, maar de plaats van het feit in de eeuwige verhouding: necessitas essentiae. Vrijheid is de noodwendigheid, in dit opzicht dat de eeuwige verhouding ons eigen wezen is. Einddoel is synthese der tegengestelden... zoo is er een innerlijke Struktuur, een Eeuwige Innerlijke Verhouding, waarvan het tijdsleven het beeldend Symbool is. Alles Vergängliche ist nur ein Gleichniss. Het populaere denken is voorstellend en neemt dus de levenshistorie — het symbool! — voor werkelijkheid; het wijsgeerig denken is begrijpend en zoekt dus den eeuwigheidszin van het symbool, de Eeuwige Verhouding, die in de vergankelijke Tijdsbeelden symbolisch ligt geprojekteerd.

Bij deze divergeerende denkrichtingen moet een misverstand gevolg wezen der wijsgeerige leer, voor de schare gepopulariseerd. De geestelijke Noodwendigheidsleer moet door het volk als kausaal-determinisme opgenomen, de geestelijke Vrijheidsleer tot vrije-wilstheorie verlaagd. De Gods-idee moet geanthropomorfiseerd; de leer van het eeuwig bestaansdoel moet getransponeerd tot voorstelling van toekomstigen heilsstaat. Zoo wordt de vertikale lijn omgewend in een horizontale, en het begrijpen omgesmolten in voorstelling.

De wijsgeer, begrijpend, *aanschouwt*; dit is geen voorstelling noch verstandelijk begrip; hij aanschouwt de Eeuwige Verhouding overal.

GEDICHTEN

DOOR

AUG. PEAUX.

I.

EEN VLIERSTRUIK.

De schermentrossen van de vlierstruik hangen
Zwaar omlaag, vol donkerpurpren vrucht
En regendroppen, trillende gevangen
Tusschen hun donker en de lichte lucht:
Schreiende tranen in donkere gedachten,
Zóó rijp van leed, dat tranen zijn als licht
En lach. De blauwe vleugelschachten
Van rook, dichtbij, dalen en dekken het wicht
Van treuren in de takken met een droom
Die wegdrijft. Over de nachten
Drijven zoo droomvleugels, licht en loom;
Over gedachten
Die zwaar en koud liggen als een steen
Tusschen droombloemen, langzaam drijven zij heen.

II.

KOUD LANDSCHAP.

Een late najaarsdag, sneeuw in de lucht,
Belofte van veel sneeuw. Een lage wei
Waar 't water blank om korte wilgen stond
Tot aan de zwarte koppen. Vlokken vlogen
Neer, neer, al sneller langs de naakte twijgen
En tegen 't witte water, wit en weg.
Zoo wit en weg, zoo schuinsaf door de takken
Weinige, ruige vlokken op de vlucht,
Als vagebonden in een wintersch bosch
't Spoor bijster.

VERZEN

DOOR

FR. BASTIAANSE 1).

I.

HOLLAND.

Zie 'k Holland weer met zijn bestraalde vaarten,
Rivieren blankend tusschen 't spichtig groen,
Waar, in den glorierijken zomernoen
Goude' Iris tusschen riet en paardestaarten

En 't breede bloemscherm 't daglicht zingen doen,
Dan doet er in mijn ziel een zaal'ge klaarte,
— Zooals de zon stijgt trotsch uit wolkgevaarten —
Der Schoonheid blijde wederkeer vermoên.

Ik ben de zoon van Holland! O, niet de eerste,
Want ik weet wel: met oogen die beminden,
U eeuwen lang der menschen ziel bezag,

Maar toch gevoel ik me' onder de' allerteêrsten
Van al uw Liefd' en, sinds 'k U zóó mocht vinden
Denk ik: heil hem, die daarvan zingen mag.

---

1) Uit het boek »Van later Dagen".

II.

NIEUW LEVEN.

Wel ben ik blijde om 't Leven, maar de extase
Der Jeugd was nu sinds lang niet meer voor mij;
Gegaan ook 't nauw doorworsteld noodgetij,
Waarmee der wereld stormen om ons razen!

En 'k zie het Leven als door koele glazen:
Een blauwe stroom, een zonbeglansde wei,
Waar 't bruine paard en blanke koeien grazen,
En een wit zeil drijft, achter 't groen, voorbij.

Maar, dankbaar om het schoon, dat is gebleven,
Zie ik der jaren staêge wisselingen,
't Najaar in goud, de Lente in bloessem staan,

Niet wetend, of ik léefde of eerst gíng leven,
En of de storm'ge dagen die vergingen
Wel schooner waren dan dit nieuw bestaan.

III.

GEEN NAJAAR NOG.

Geen najaar nog, maar in zijn vollen zomer
Strekt zich voor mij het land des Levens uit;
Na 't blanke bloemscherm voor den jongen droomer
Rijpt voor den man 't geboomt zijn vroegste fruit.

Veel donkre dalen liet ik stijgend achter,
En 't morgenland, dat diep terugge blauwt:
Een wereldsch paradijs, waar zacht en zachter
Kleuren vervloeien en het licht verflauwt.

Maar lust het mij somtijds terug te keeren,
Dat land der Jeugd te zien met mannelijk oog,
Dan brengt Herdenken 's harten teêrst begeeren
Zoo toovrig schoon als 't éens dat hart bewoog,

En zet in brand, wat lang zijn vlam verloren,
En maakt zelfs zoet, wat eind *te* bitter had,
En wijst den ouden weg, door 't zonnig koren,
Naar 't schaduwkoele van der wouden pad,

En doet mij, schoon of 't werklijk waar', herleven
Het uur dat nooit op aarde weerga vond,
Een lach die leeft langs doode lippen zweven,
En wekt het woord uit lang gestorven mond.

Heeft mij dan dus een eeuwig trouw Herdenken
Opnieuw geschonken vreugd van vroeger tijd,
Dan zie ik 't Leven voor mijn voeten drenken
In glans van úwe tegenwoordigheid;

Dan ligt, zoo ver als áchter mij 't verleden,
Het Leven vóór me' in vollen zonnegloed;
Dan, 't licht verschiet van 't Leven nieuwbetreden
De voller vreugd, die 'k eenmaal vond, vergoedt,

Daar zingend klinkt door mijn verjeugdigd wezen
De klare vreugdklank uwer stemme heen,
En oogen zeggen, wat ze' in oogen lezen:
»Niet meer alleen, nooit weer op aarde alleen."

IV.

OP REIS.

Met den zoelen zomermorgen
Zijn wij beide' op reis gegaan;
Hoorde ik ooit in 't loof verborgen
Zaalger zang van vogels slaan
Dan nu 't pijpen
Tusschen 't rijpe
Goud-gestoofde zomergraan?

Op de lommerrijke wegen
Valt de schaduw blauw van gloed,
En wij treden vroolijk tegen
Nieuwe toekomst, vlug... van voet,
Vinden 't leven
Niet verheven
Op dat uur, maar licht en zoet.

Als ons wangerozen bloeien
Drinken wij het leven graag,
Kussen van de lippen vloeien
Valt de voet intusschen traag,
Waar wij vinden
Achter linden
Schuilplaats of... een dorenhaag.

Toch, de weg wordt wel betreden,
Gaf ook ieder toeven vreugd,
Ieder boschje een heimlijk Eden
Met den merelslag der jeugd,
Ieder paadje
In een bosschaadje
Doolhof, die het hart verheugt.

Buiten zingen, zingen binnen,
Ál te schoon en ál te blij
Is de dag, vóór wij 't bezinnen,
Zang op wederzang voorbij...
Zon verzonken,
't Licht verblonken
En... de nevel dekt de hei.

AANTEEKENINGEN OVER HISTORIE EN KUNST

DOOR

DR. H. J. BOEKEN.

HUGO VERRIEST OVER ALBRECHT RODENBACH.

De Vlaamsche Oogst, Proza en Poëzie van hedendaagsche Zuid-Nederlandsche schrijvers, bijeengebracht door AD. HERCKENRATH. Amsterdam S. L. van Looy 1904.

In langen tijd heeft niet iets nieuws mij zóó sterk getroffen als dat stukje van Hugo Verriest over Albrecht Rodenbach. Wanneer men nu eenmaal niet zelf telken jare voor den dag kan komen met een nieuw brok zelf-geschapen wereld, dan is er niets, dat te midden van al de bedroefenissen en beslommeringen van het onbarmhartig maar voortgaande leven den mensch zóó ophoudt als dat hem de openbaring gewordt van het een of ander stukje ziel-vol leven van verre of van nabij, uit het heden of uit het verleden. En juist in den herfst doet het zóó goed. Wanneer de zomer-pracht rond je op zóó glorie-rijke wijze aan het versterven is, daar op-ééns de openbaring van iets onsterfelijks, van iets, waarvan ten minste al het sterfelijke reeds heeft afgedaan, maar alleen het blijvende als een nieuw, maar nu voortaan goed bekend, zielvol gezicht vlak voor je staat.

Zóó nu dit jaar, in dezen herfst. Het was op een avond en ik had dien middag »de Vlaamsche Oogst" in huis gekregen.

Ik zocht in de eerste plaats naar het stuk van Verriest over Rodenbach. Daar had ik het. Ik begon het te lezen, hard op, want ik had het geluk dat ik voor lieve ooren mijne stem tot vertolkster mocht maken van de voor ons beiden zóó blijde openbaring. Reeds bij den eersten zin was het pleit gewonnen. Mijne stem voelde zich zweven op het lichte, maar innige rythmus der vlotte, maar diepgevoelde zinnen. Eenige weinige gewisselde woorden van blijdschap en bewondering verdubbelden het genot, door het bewust-zijn dat het door ons beiden, de lieve hoorster en mij, gedeeld werd, en wij voelden, bij elk nieuw voortschrijden op het lichte pad, onze zielen wijder opengaan, het licht meer naar binnen stroomen. Welk eene kennismaking. Een jongere door eenen oudere zóó bij ons binnengeleid, zijn voorkomen, zijn oog-opslag, zijne houding en gebaren, maar — wat nog veel meer is — zijn innerlijk vóórkomen, zijne ziel-zuchten, zijn zoeken, zijn verwachtingen, en dat alles gezien door eenen begrijpende, eenen liefhebbenden oude. De verwachtingen van den oudere, de beloften van den jongere, wel was dit alles reeds voorbij — maar neen, hier stond het alles en het leefde in onze zielen, en zal er leven, daar en in de zielen van allen, die het lezen, het leeft er nu nog als een belofte, als de belofte voor een gansch, groot volk, een dubbel volk, een volk, welks twee helften, lang gescheiden, elkander nu beginnen te vinden, om voortaan vast aaneengesloten elkander te schragen en te steunen, te doordringen tot wonderbaren bloei.

Kendet gij nog niet, zal de lezer tot mij zeggen, de frissche oirkracht van Gezelle's onsterfelijke poëzie en het rythmisch proza van Stijn Streuvels en de andere jonge Vlamingen?

Ja, zeker, die ken ik, gelukkig, en ik leer ze kennen meer en meer tot mijn groote blijdschap; maar Guido Gezelle, de mensch, behoort tot het verleden en het werk der prozaïsten, hoe forsch en teeder, hoe diep ook tot de kern des levens doordringend, het maakt nog geen compleete literatuur; deze is er eerst, wanneer zich in eene taal de forsche hartklop van het gevoel tot verbeeldingsvolle verzen verklankt en wanneer, ook naast het dichten en vertellen, gedachten, door lang

nadenken voldragen, in innig en diep, lyrisch of betoogend, bespiegelend of geschiedschrijvend proza zich eenen uitweg banen.

* * *

Ik geloof dat wij, Hollanders en Vlamingen, te zamen het geluk hebben een stukje volksgeschiedenis te doorleven, dat geheel zonder voorbeeld is in de geheele wereld-geschiedenis: het elkaar vinden van twee lang van elkaar vervreemde, maar ondanks alle vervreemding, nauw verwant gebleven stammen, en dat elkaar vinden niet door eenige schikking van het politieke lot der volkeren, maar ten gevolge van eene sympathieke strooming, die ontsprong en ging door de geesten van die twee.

En nog merkwaardiger wordt dit elkaar vinden gemaakt doordat de ééne stam was blijven staan op een vroeger stadium, zoowel des geestes als der taal, een stadium door de andere helft lang verlaten, maar daarom niet overwonnen, integendeel door velen zelfs teruggewenscht, zoodat wij Hollanders als het ware ons zelven in een jeugdiger, frisscher toestand hebben teruggevonden.

Nu vraag ik den goedgunstigen lezer excuus dat ik een oogenblikje attentie vraag voor woorden, vroeger eens door mij geschreven. Het was toen ik mededeelde hoe het boek van den grooten volken-kenner H. S. Chamberlain mij ook op ons eigen volk een helderder blik had doen slaan, dien ik aldus formuleerde:

»Denk u eens even het volk, dat uit zijn innerlijke behoeften om zijn visioenen in lijn en licht vast te stellen op doek en paneel, de olie-verf-bereiding uitvindt, en terstond die vondst dan ook gebruikt om werken te scheppen, die der gansche wereld, ook Italië, tot voorbeeld en leering strekken — en gij hebt het Nederlandsche volk.

»En ga dan eens na wat een echt Hollander gevoelt, wanneer hij de taal van dat volk uit ongeveer dien zelfden tijd hervindt, bijv. in het gedicht »van den Vos Reynaerde." Het is of hij na een lang verblijf in den vreemde eindelijk in zijn eigen

land terugkeert. Het is of hij uit een bangen droom ontwaakt, een droom waarin zijn tong hem gebonden was door een kluisterende zwarigheid en nu op eens — hij kan zich weer in die volle vormen bewegen, in die woorden met hun echte, naïve beteekenis, die hij zoo goed kan doorvoelen, die zoo harmonieus en beeldend als tronk, stam en takken-rijkdom uit hun wortel zijn opgeschoten.

Maar helaas! de bange droom blijkt werkelijkheid; het verlies en de vreemdelingschap zijn werkelijk en het was een gedroomd hervinden van iets wat men zich niet meer tot eigen werkelijkheid kan maken, gedroomde gedachtenwerktuigen, die voor den greep des wakende vervliegen in de lucht. Maar in allen gevalle de heuchenis blijft, de heuchenis aan de voor het gebruik verloren taal van het Nederlandsche volk uit de 14de en 15de eeuw.

Had dat volk eene wedergeboorte noodig om te worden wat het is geweest in de 17de eeuw?

Het heeft zich laten wijs maken dat het *geen* goed ontwikkelde taal, *geen* eigen kunst had; dat het ter schole moest gaan bij de Latijnen, drama's moest leeren schrijven van Aristoteles, en de groote roem van ons volk is dat het *ondanks* het vele dat het geleerd heeft, toch nog zooveel echt Hollandsch heeft voortgebracht."

Zoo schreef ik voor ruim twee jaar 1), toen ik de Vlaamsche Letterkunde nog niet naar verdienste waardeerde, omdat ik haar nog niet kende.

Sedert bij de nadere kennismaking met het werk van onze Vlaamsche broederen, ontwaarde ik dat ik midden in de als een onverwezenlijkbaren droom beschouwde werkelijkheid stond. Daar stond ik te midden van een volk, dat die ongrijpbaar door mij gewaande werktuigen: de oudvlaamsche woorden, nog dagelijks met alle kracht hanteerde, daar zag ik hoe nog als volle vormen eener levende taal in zwang waren, wie ik meende dat reeds lang in het niet weer te openen graf des verledens waren gelegd.

1) In de *N. Gids*, Nieuwe Reeks VII pag. 580.

En die taal heeft nu bewezen dat zij niet alleen geschikt was voor de natuur-dichtkunst van den hoog-vereerden Guido Gezelle, maar ook geschikt is voor het ontledend en verstandelijk, en het, door diep inzicht en innig gevoel, profetisch en visionair proza van Hugo Verriest.

* * *

Zoover dan vooreerst van de taal. Maar nu van den toestand des geestes. Zie, nu wij ze nader leeren kennen, wij zien het zoo duidelijk, onze zuidelijke broeders hebben niet doorgemaakt de Hervorming en niet doorgemaakt de Romeinsche Renaissance, nl. dat wat ik hierboven in mijne aangehaalde woorden karakteriseerde als den waan onzer Vaderen dat zij ter schole moesten gaan bij de Romeinen.

Ik zoude niet graag uit de geschiedenis verdwenen willen zien den ganschen geestelijken strijd, die het gevolg was van Hervorming en Renaissance, zoowel in Holland als in Duitschland, Frankrijk en Engeland, allerminst die laatste episode daarvan, gewoonlijk tezamen gevat onder den naam van Revolutie, die als de stormende optocht was der zich harer eeuwige rechten op jeugd en vrijheid bewuste jonge aardezonen tegen de oude spookbeelden des Verledens, die als een gruwelijke werkelijkheid in het volle daglicht des levens waren blijven zitten — heeft niet ook deze Revolutie de schoonste wonderen van Kunst en Gedachte zoo niet voortgebracht, dan toch tot het leven opgeroepen door haar levenwekkend wachtwoord van strijd?

Maar zie hier een volk dat dien geheelen strijd niet heeft meegemaakt, maar waarvan toch de strijdende en strevende jongelingschap en mannen, onze broeders en geestverwanten zijn, dien wij gaarne als man tot man de vriendenhand reiken.

En dat zij zoo tegenover ons staan dat bleek mij allermeest uit het stuk van den waarlijk niet alleen door kerkelijk priesterschap of ouderdom van jaren eerwaarden Hugo Verriest.

Want behalve dat dat stuk mij nieuwsgierig heeft gemaakt (eene nieuwsgierigheid, die ik zoo spoedig mogelijk hoop te voldoen)

naar het werk van Albrecht Rodenbach, heeft het mij een kijkje gegeven op eene wereld, zóó mooi, zóó rijk, dat wij er ons hier nauwelijks eene voorstelling van kunnen vormen.

Wij zien daar een jong genie (dat is hij immers, dat zien we aan elk regeltje, dat ons van hem wordt medegedeeld) een jong genie, dat niet alleen werkt voor zich zelf, voor zijne kunst, die hij hoog houdt boven eene hem vijandige menigte, maar die werkt als hoofdman van eene hem vereerende jongelingschap, eene jongelingschap van, men zou bijna zeggen, middel-eeuwsche studenten, studenten die werkelijk niet als eenig doel van hun student-zijn beschouwen het zich klaar maken veor een maatschappelijk baantje, maar het zich te zamen opkweeken tot vrije, onvervalschte Vlamingen, doorzoekende en peilende alle hoogten en diepten van menschelijk streven en zoeken; en tusschen deze jongelingen eenen oudere, die met hen mee-voelt, die hen begrijpt, hen allen, maar voor allen den éénen uitverkorene, die, hoe gesloten over zich zelven hij ook voor de anderen was, zich opende voor den meester en hem raadpleegde over de wonderen van zijn eigen gemoed.

En die Meester schrijft nu over hem, niet meer met de pijnlijke smart over het verlies, want die blijkt overwonnen te zijn, maar met de vreugde over zulk eene ziel, die zich hem heeft geopenbaard.

PALINODIE

DOOR

GEERTEN GOSSAERT.

---

extenvata gerens veteris vestigia poenae.
Catvllvs.

O Liefde, die ik om Uzelf bemin, —
Zij ik een drinker die zijns levens wijn
Niet als een dwaas verspille of versmaad',
Maar dat men zeg': »die man was sterk in dáád"
(Want 't is niet veel in wóórden wijs te zijn)
»En van zijn werken is een groot gewin,
Want niet vergeefsch ging híj zijns levens pad,
Schoon hij misdeed, die véél heeft liefgehad." —

* * *

Dit is van 't jaar de laatste zomernacht.
Ik, eenzaam in mijn stille kamer, wacht
Vóór 't open venster waar de maan door blinkt
Op 't wit papier, tot door de stilte klinkt
Zachte muziek, die menschen-hand noch -mond
Aan snaar of riet ontlokt, maar in den stond
Van middernacht de wind aan 't ruischend loof
Als aan een Aeoolsharp, — die ik geloof
De wekster van den zang die in mij leeft. —
Wèl mij! kom tot me, zoete klanken, zweeft
Mijn kamer binnen en vervult mijn oor,
Mijn hart en heel mijn lichaam, dat ik hóór
Een avond gansch u, dat de melodie
Niet onverstaan vervliet; — o zie! o zie!
Hoe al de wanden trillen en een damp
Rood, ros, weer rozerood waast om mijn lamp.
En schoon de woorden ijlings in het schrift
Verstollen, voel ik dat de rijke gift
Niet mindert, als de olie uit de kruik
Des godsmans; zie, hoe de gedachten komen
Gelijk de schoone vrouwen in de droomen
Van groot geluk al zingend naderdwalen,
Gelijk van maanbeschenen bergen dalen
De wilde paarden in het rimplend wed. —

Mijn vrienden, die nu in uw zachte bed
Den milden, kalmen slaap geniet, — niet ú
Gedenk ik dezen schoonen avond nu;
Maar die ver weg van mij in stilte lijdt,
En waakt en lijdt, — die in deezzelfden nacht
Deezzelfden wind d'onsterfelijke klacht
Om 't sterfelijk geslacht der menschen klaagt,
Wanneer hij door haar hooge kamer vaagt
Traag door de zware geuren van het woud,
Geurend van mos en thijm en dennenhout, —
Die ik in dezen avond bouwen wil
Een huis van mijn gedachten, dat zij stil
En vreugde-vol daarin een wijle woon' —

Ik weet wel dat wat éens de duistre nacht
Te snel aan onzer oogen licht ontstal
Geen morgen weêr zal geven: nimmer tracht
Ik naar 't verloorne, het verleên; want àl
Wat rees gelijk uit zwarte aarde een bloem
Uit onzer harten grond neigt ééns — helaas! —
Ter aarde weer, verwelkt; kort is de roem
Des levens als des lievens; wéé, wie dwaas
Zijn zinnen meest op 't spel-der-menschen zet,
Zooals een knaapje dat het schouwtooneel
Voor waarheid neemt en straks zijn oogen bet
Van tranen om een ijdelheid geschreid. —

Nochtans — daar rest in deze donkerheid
Van aardsche leed een vaster heil, een deel
Niet dezer aarde — als door wolken-nacht
Het trillend schijnsel van een verren ster,
Zóó licht door stervens-nood het eindloos zacht
Gelaat der schoonheid ons en lacht van ver,
En in de koude en duistere domeinen
Daarin ons leven teert schittert een licht
Veel schooner dan der nachtlijke festijnen
En warmt ons hart en bloost ons bleek gezicht. —

Maar wie dít licht niet kent, wéé hem, — hij haat
Der vrouwen glimlach en heur lief gelaat
Heur oogen, hare wimpers en het zwart
Waardoor de stralen schieten uit het hart.
En zulker meenge zeide in morgenstonden:
»Een nieuwe dag verrijst — maar niet voor mij —
De vreugd, het leed, de liefde ga voorbij — ...."
En heeft te vroeg de sombre poort gevonden.

'T is uwer dat ik leef en lijd en haat
En zóó bemin — o liefde, grenzelooze!
Zooals wellicht op verren sterrenstaat
Wèg van het wereldsche geslacht, het vooze,
De schepers die hun kalme kudden leiden
Werpsteentjes rapen harder dan dēmant,
Of, zittend op hun hooge Alpenweiden
Lucht drinken ijler dan van 't aardsch hoogland, —

Dús, mateloos, zijt gij. Want schoon wij mijden
'T gezicht van dit beminde aangezicht,
Zijn schoonheid breidt zich uit naar alle zijden
En blinkt in óns, een altoosdurend licht.
En in de droomen zien wij palmen wuiven
En blinken 't vlakke van de wereldzee,
Dan klinkt muziek, die lacht en ons doet lachen,
Als kinderen, gelukkig en tevree. —

Héléna, — nimmer zal uw oog ontwaren
'T geen uwer oogen glans in mij verwekt;
Misschien zult gij op deze verzen staren
Wanneer der bruiden kroon uw hoofd bedekt, —
Onwetende; misschien meelijdig lachen,
Wen mijns herdenkende g'uw minnaar kust:
Ik dánk u — meerder dan ik ooit kon prachen
Hebt gij geschónken — wereld-liefde en -lust.
Zoo moog uit uw bloedwarme schoot ontspringen
Eens nieuwen levens stralende fontein,
U rijze 't heil — dat schoonheid u omringe,
U moog de aarde-dag gelukkig zijn:
Eéns is uw dag voorbij, ééns is de hof
Van-achter uw tweewelvig voorhoofd duister,
Dan klinkt u levensroem noch vrouwenlof.
Maar mijner liefde-woorden klank en luister
Dragen uw schoon, gaat ook uw schoon te-niet:
Ik dánk u: 't Leven dat gíj hebt gegeven,
De Liefde duurt, wanneer ons 't leven vliedt.
Want wàt op aarde ooit mijn blik verheugde
Houdt gij en onderhoudt in eeuwge vreugde. —

BRIENE.

EEN SCHETS.

DOOR

JOH. KORTEWEG.

I.

Opzij van den langen witten straatweg, daar lag-ie in 't geurige dauwige gras te wachten, — in z'n bruine voddige kleertjes.

'tWas op een zomermorgen, en de dag zou wel heet en stoffig worden. De lucht was nog ver en heel voorzichtig blauw —, 't land en de boomen waren nog stil en droomerig van den slaap.

Daar, opzij vau den bleeken stillen straatweg, in 't hooiïge gras waar de boomstammen uit opkwamen, daar lag-ie rustig te wachten. 't Was een bruin, voddig schooier-jongetje, met op rood-gezonde hoofdje een pet, waarvan de grijzige voering over 't achterhoofd neerhing. Hij lag behagelijk achterover in 't gras, het was wel wat vochtig doch 't geurde zoo lekker en 't glinsterde zoo van al die dauw-drupjes. De bruine broekspijpen met de grauwe klompen staken op den weg uit en hij schuifelde er wat zand mee heen en weer.

Zoo, lag hij te wachten op »Meneer" van 't Huus," die langs den zelfden weg naar stad moest. Meneer was daar op de ». . . . . . school" en om acht uur begon die school al. De zijne pas om half-negen. Daarom kon-ie rustig op meneer liggen te wachten en hoefde hij niet bang te zijn, dat-ie te laat op school zou komen. Hij wou op meneer wachten, omdat-ie vragen wilde, wànneer of-ie nou *de jas* kon komen halen. Gisterenmiddag om vier uur had Meneer gezegd: Kom van avond maar Briene; dan zal ik hem klaar leggen.

Maar tòen-ie gistere-avond na de koffie, naar 't Huus was gegaan, toen zei de juffer, die ope dee, dat Meneer úit was en dat-ie nièts aan haar gezegd had.

En *nou* zou hij wachten tot Meneer op de fiets voorbij kwam en dan zou-ie hem vragen, wanneer of-ie de jas nou wèl kon komen halen.

Van morgen was-ie van huis gegaan, samen met Niek en Wumpie, maar bij 't hof van Bechelsen was hij achtergebleven om daar meneer op te wachten.

't Was al een *tijd* geleden, dat Niek en Wumpie door waren geloopen. Hij had ze den langen rechten weg met d'r tweetjes af zien gaan, — tot ze hoe langer hoe kleiner werden en hij hun klompen niet eens over den weg meer hoorde loopen.

Bechelsen met de melkwagen, was ook al naar stad gereden. As-ie midden op den weg ging staan, dan kon-ie de kopere melkkannen nog zien schitteren in de verte.

Wat begon de zon al te schijnen; 't zou warm worden vandaag, dat kon je nou al wel voelen. As-'t morgen maar niet zoo warm werd, want dan ging-ie met de andere jongens en meissies zwarte bessen plukken — op 't Huus. Ze kregen twee cente, voor elke pond, die ze plukten. Die bessen gingen allemaal naar Engeland, zei de tuinman. Gek nou, dat die niet hièr werden opgegeten.

Morgenochtend om zes uur, moest-ie er al wezen — en dan brood mee-nemen en de koffie-bus van Jaôp — en dan den heelen dag er blijven. Ze mochten niet snoepen en de tuinbaas was er aldoor bij.

Grappig om met een koffie-bus en een rooden zâdoek met brood, naar 't werk te gaan, — net als vâoder. 't Volgende jaar, dan deed-ie het alle dag, dan ging-ie vâoder helpen, op den *steenoven*. Garrit wou bakker worden, maar op den steenoven verdiende je vèel meer, hoor.

Meneer zou nou toch zeker gauw komen.

Prettig zou dat zijn van die nieuwe jas. Meneer had gezegd: 't was een grijze. Moeder zou hem vermaken, zoodat-ie

paste. Z'n eigen jasje was zoo oud en kapot. De mouwen waren van onderen al heelemaal gescheurd geweest, en nou had moeder ze er tot de ellebogen afgeknipt.

Gelukkig, dat het nou niet meer zoo koud was, als van den winter.

Jonge — dat was toen àrremoei geweest bij hun thuis. Wat was 't hier in het gras nou lekker. Gek, dat-ie 't van den winter zoo koud had.

In de verte — tusschen de boomen — kon-ie 't huis zien. Meteen zou de deur nou opengaan en zou-ie Meneer er-uit zien komen, met z'n fiets in de hand; — dat schítterde allemaal in den zon, 't leekend wel altemaal zilver. En dan met een sprong zat Meneer er op — en dan fietste hij hard naar hem toe. Nou! —, Meneer kon zoo hard rijen, — zoo hàrd —, dat het snòrrde! — jong.

Wat was-ie toch laat van morrege. Nou zou-ie toch zeker heel gauw komen.

De andere jonges en meissies van school waren al allemaal voorbij. Hanneke vroeg nog of-ie met d'r mee ging, maar hij had gezegd, dat-ie wachten moest.

't Leek wel of 't al veel later was, dan anders.

Hoorde-n-ie dat goed? — 't leekend wel of de klok acht ure sloeg. Maar dat kòn toch nog niet, want om acht uur begon de school van Meneer al. Zou-d-ie vroeg naar stad zijn gegaan, nog vòor dat hij hier zat? Maar dat deed-ie anders noòit. —

En Briene ging weer zitten, — opzij in 't gras —, met een onrustig vreemd gevoel in z'n borstje.

Waàrom kwam *meneer* nou niet? Zoo zou-ie nog te laat op de school komen; zoo zou-ie hàrd moeten loopen —, en 't werd al zoo wèrrem.

Hij ging aan den anderen kant van den weg zitten, op een wit-steenen paaltje; van daar af kon-ie 't huis beter zien.

Een tijd zat hij daar weer stil te wachten.

Een benauwd gevoel kroop in zijn keel op: as-ie eens te

laat kwam, — dan zou-ie straf krijgen van de juffrouw en-ie zou op school moeten *overblijven*. Want dat had ze gezegd, omdat het den laatsten tijd zoo dukkels gebeurde met het werken op het land. En dan van avond as-ie thuis kwam, dan zou moeder op hem schèlden en dan kreeg-ie smeer van vâoder.

Als Meneer nou niet gauw kwam, dan liep-ie dòor. Hij zou nog tot tien tellen —.

Ineens, èen klank van de kerkklok ——, ver-weg, van uit de stad.

't Was half-negen; half-negen wàs het al —— en het schòkte door Briene z'n lijfje.

– Nóu *was*-ie al te laat, — nou kòn-ie al niet meer op tijd op de school komen, — nou gebeurde het àllemaal — en de tranen sprongen hem in zijn oogen. Nou was-ie te laat en nou moest-ie op school over-blijven en de Juffrouw zou zoo boòs zijn. As-ie hàrd naar school liep, . . . dan vond ze het misschien niet zoo erg . . .

Maar de weg was zoo lang en het was zoo wèrrm. En Briene liep te snikken en te schreien langs den langen zonnigen straatweg — en hij boende met zijn vuistjes langs z'n natte roode wangen, dat ze vlekkig en vuil werden —.

II.

»Meneer", was den vorigen avond gaan slapen met het rustige behagelijke gevoel in zich, dat hij den volgenden morgen een uurtje langer dan gewoonlijk in bed kon blijven liggen, — want een van de leeraren was ziek.

En den volgenden morgen was hij lekker uitgeslapen wakker geworden en was hij zich langzaam gaan aankleeden, tevreden met den tijd, dien hij er voor had.

Hij had zich zorgvuldig aangekleed — en de scheiding in zijn haar, liet hij er dezen keer twee-, drie-maal in vallen, tot ze glanzig neerlag met een lossen blonden bocht over 't blanke voorhoofd.

Toen ging hij kalm en rustig ontbijten —, tot hij er zijn genoegen van had. Zijne dictaten, welke hij noodig zou hebben, zocht hij bij elkaar, zijne fiets haalde hij uit de stal — en een wijsje fluitende, begon hij met naar school te fietsen.

Hij was blij te zien, dat het mooi weêr was, omdat hij vanmiddag met Jo en Annie en Wouter had afgesproken, te gaan tennissen. Jo was er dus ook weer bij, — hij zou voortdurend weer met haar samen zien te spelen. Het was wel leuk als hij onder het tennissen een tijd lang zoo alleen met haar was, 't Was een lùst, om haar leenige figuurtje daar vóór hem te zien achterover-bewegen en opzij-ùit en dan klappen met den racket. Kràchtig ging dat en toch zoo heerlijk los. En dan dat mooie lage halsje, waar ze mee coquetteerde! Hij moest oppassen, dat hij niet ál te veel met haar samen was, anders zou ze misschien zich gaan verbeelden, dat het ernst van hem werd. En 't kon toch niets meer zijn, dan wat flirten, want ze was eigenlijk een beetje beneden zijn stand. Och, hij zat toch voor twee jaar in dit stadje opgesloten, — voor zóolang was het wel aardig.

Als hij nu maar door zijn examen kwam. De oude-heer verwachtte niet veel geloofde-n-ie. Afijn, des te beter, dan kon 't altijd mee-vallen.

Wat was dat prettig, dat wandelingetje gisteren-avond met Jo. Het was zoo'n zacht, warm, verliefd wandelingetje geweest. Maar-ie had er niets van laten merken dat hij het zoo leuk vond, want anders zou ze wèrkelijk gaan denken, dat hij het meende.

Wel goddò-me! — daar zat hij al weer over die blonde Jo te denken.

Jò-tje! — Jò-tje! En hij danste op zijn zadel op-en-neer...

Opeens, kwam van opzij van den weg, een schooiertje naar hem toe.

»Menêe-eer?... Menêe-eer?... hoe laat is-et?... om half negen begint de school... en als ik te láat kom, dan moet ik óver-blijven.... en de juffrouw zal zoo bóos zijn... en thuis krijg ik smeer... en ik heb op... *U gewacht!*...." En Briene barst weer in snikken uit, dat zijn heele lijfje er van schokt.

— Kom baasje, niet huilen. 't Zal zoo erg niet zijn. Heb jij op mìj gewacht? —

»Ja, Meneer,... om de jas,... want gistereavond was U úit..."

Een oogenblik dacht Meneer er over, om met Briene mee te gaan, naar z'n school. Misschien stond er wel een aardig juffertje voor de klasse. Dan zou-ie met Briene binnenkomen — en een komische buiging maken voor de juffrouw en zeggen, dat het zìjn schuld is dat Briene te laat komt en dat hìj het is, die straf verdiend heeft en hier om twaalf uur over-blijven moet. 't Zou wel amusant zijn. Hij kwam elken dag zoo'n aardig zwart kopje tegen, misschien diè wel in Briene's klasse...,

— Zeg Briène, waàr ben je op school? —

»Op de Wâol-school, Meneer."

Och, natuurlijk, dat jongetje was op de arme-school, — en dat zwarte meisje zou zeker op de meisjes-school van Ploegstra zijn.

»—Kom Briene, zoo erg zal 't niet loopen. — Ga jij nou maar naar school en zeg maar dat het kwam, omdat je op mìj gewacht hebt. Van avond ken je de jas komen halen, hoor. Ga noù maar gauw naar school."

»Nee, dat *doen*-ik niet," barstte Briene in eens uit, »dan lâot ze me nâo-blieven, en ik *wil* niet nâo-blieven. Dan gâon-ik mâor na hùus!"

En over de lange stoffige weg, scharrelde het armoedige schooierjongetje nâor hùus toe. En toen-ie warm en moe thuus kwám, toen schold moeder hem voor een »âokelig jong" — en-ie kroop maar stilletjes in een donker hoekie van de kamer — en-ie moest als maar schreien omdat alles zoo vreemd en zoo naar was vandaag — en omdat-ie zich zoo alleenig voelde — en-ie kon er toch niks an doen, dat het zoo was gekomen....

Nuden-Oord, 5 Juli 1904.

SCHETSEN

DOOR

P. H. RITTER JR

IN VERBODEN STREKEN

(Fragment)

Waarde lezer, de bedoeling der volgende schets is niet, u, door eene causerie waarin de schrijver van personen en hunne lotgevallen in een bepaald land verhaalt, hun levensstaat en de wijze waarnaar zij in dien levensstaat dat land zien, te toonen. De bedoeling is, u meê te deelen hoe wij, mijn vriend en ik, toevallig reizende in een land dat men Noord-Holland noemt, opeens alle dingen naar eene, ons eigenaardig toeschijnende, wijze, wilden gaan zien. Wij hadden misschien op een ander oogenblik, bij voorbeeld 's avonds, in een onzer kamers bijeenzijnde, hetzelfde kunnen besluiten. Toch moeten de aard van het gedeelte der wereld waarin wij toen leefden, en de omstandigheden die ons zoo plotseling samenbrachten, daar, op dien dag, aanleidingen zijn geweest tot ons gemeenschappelijk besluit.

Ik wilde gaarne, dat gij ons leven van toen niet beschouwdet als iets dat niet te verbreken ware geweest. Evenmin, echter, was het een van de grillen, waarin wij, menschen, gevoelen, in onze ironie iets bereikt te hebben, waaraan wij minder nabij zouden geweest zijn hadden wij gedicht.

Aan de eene zijde, — hadden wij ieder oogenblik van den, ons gedenkwaardigen, tijd, dien ik u wil beschrijven, kunnen overeenkomen, de dingen te zien als gij en anderen, waarde

lezer. Maar aan de andere zijde, — waren onze geesten *niet* dronken, toen wij kwamen tot ons plan.

Wij hebben gevoeld vele lotgevallen te hebben beleefd en verre planeten te hebben bezocht, ofschoon wie ons hadde kunnen waarnemen, geen enkel lotgeval had kunnen vermelden — en onze heele reis bestond in een tocht door naburige en zeer bereikbare streken.

* * *

Tusschen het ijzeren luikwerk vandaan, kwamen drie lichte slagen den kouden kleinen toren uit van Monnickendam. Wij gingen een hoog bruggetje over — met ijzeren leuningen — vanwaar heel in de laagte een landelijk grachtje was te zien, liggend onder de dekkende kronen der herfstboomen, zomersch, in een rul licht, — en wij vonden het zoò te onpas daar neêrliggen onder het rulle stadje, dat voor-de-grap zeventiende eeuwtje speelt, met z'n roode trapgeveltjes hoog naast elkaêr in koude en zindelijkheid.

Toen liepen wij af naar een kâ, waar een àndere gele schijn over lag. Het was iets om moeilijk dòor te gaan, die kâ, want er was een zwerm poezen, bezig zoo vrijelijk en optredend te spelen, dat wij, die deze wezens altijd peinzend, van huiverige zachtheid omtogen, hebben aanschouwd, beducht waren voor onzichtbare draden, waarin zij, zonder zich bewust te toonen van onze aanwezigheid, tot ons verderf heimelijk onze voeten zouden verstrikken. Wij wisten trouwens heelemaal, dat wij in voor ons verboden werelden rondtogen, en wij waren angstig, omdat er niets was dat ons tegenhield of berispte.

De haven waarrond wij gingen had iets van een haven uit een speelgoeddoos. Het was er als in een ouden zolderhoek, waar allerlei vergeten stukken worden bewaard. — Over mij stond een duf gebouw, — een soort waag, met uit-staande pilaren, waarboven kleine venstertjes met hokruitjes, toe, als waren ze van bordpapier. Het binnenwater, waar wij in keken, werd saêmgetrokken in strakke rimpels. Door onze vingers tochtte het. Zoo stonden wij, stil. Voor ons op de

kade veel stille mannen, de armen op de muur, keken den havenmond over, waar de zee in doodliep. Het leek ons een troep poppen, zoo daar neêr-gezet in bizarre kleedij om de zee te verschrikken.

Daar kwam 'n mank mannetje angehobbeld. Zijn kleêren waren vaal-zwart en z'n oogen glommen als steenkolen. Plukjes baard fladderden overal om z'n lijkwit gelaat — wij dachten eigentlijk, dat hij een overgebleven exemplaar was van een lang uitgestorven apenras. Zoo kwam-ie angestrompeld, met verraderlijke snelheid, en je kon weten dat hij achter een luik had gezeten, een paar eeuwen lang, want hij rook na' petroleum en oude aardappels. Ver in hem sprak een kleine stem, en tusschen veel andere heldere zachte woorden hoorden wij — òf wij moesten gaan varen? — En wij, die wisten, hoe alles dezen dag was beschikt om ons zacht en zeker te verderven — wij die niet anders konden dan ons, nu het einde tòch zoû komen, maar in statigen angst hoog-vriendelijk te bewegen, wij zeiden het dwergje aangenaam, dat wij wel wìlden, — als kwam het besluit van *ons*. —

Het mannetje strompelde over de 'gele' kade-vloer voort, en riep uit de popmannen twee varensgasten op. En die kwamen naar ons heen — de een, uitgelaten-onderdanig, uitnoodigend-buigend, leek wel een kermisman, met roode glimmende verf-wangen en krullen om het hoofd. De ander leek een man van was, met een hoogen, stijf-zwarten hoed — en uit z'n stompe gezicht lispelde hij ons wat zoete vriendelijkheid toe.

Wij sprongen in de boot, die dolde d'r dronken van rond; de roode man ging jolig zitten aan het roer, de witte stond stil bij den mast. Het water dreef ons weg, de monding uit. Het land zonk met schokjes terug, met toren en alles — diè stak nog waarschuwend omhoog, een krul op z'n kop.

De boot schoof 't water door met een zacht gebrom. En hoog de zee uit kwamen de witte golfjes aan, dat we schuìn gingen. Ze waren helder als kristal en ze sneeën makaêr af. — Hojo — een vloot van bruine schepen komt om ons heen, zoo van den einder gekomen en nu maar aan 't meêvaren, want zooals vogels in de lucht, zijn schepen met makaêr op

't water. Het heldere water brak krakend onder de ronde boegen, en ze schoven aan — donker en onweêrstaanbaar. »Wat een vlieging in de zeilen," zei de roode varensman, en toen hij dat zeî was het me, of een onkenbare wind boven de zeilen der schepen de masten grijpt. Zoo dringt hij tegen de masten van alle gezellen-schepen, en tegen de eigen mast in ons midden duwt hij aan, dat er een zachte suizing zoemt over onze hoofden. De zon stond als een wiel in de bronzen lucht, die uit den einder omhoog stond — en van die verte vandaan kwamen felle kleine golven als van een berg af naar ons toerollen. Maar om ons heèn doolden nu nog de groote baren in de middagzee.

Màrken schoof aan — het lag stil in zee, als een lang schip, dat altijd tot vertrekken gereed ligt en nooit vertrekt. En het kwam in ons op, dat er daar maar eilandje gespeeld wordt, voor geld, en dat de menschen daár naar toe gaan om eens te voelen hoe het is als je sterft. Uit Marken hadden ze wat masten opgestoken, in een helder bosch bij elkaêr — wij, arme gevangenen, werden door twee heimelijke popmannen op-gebracht. Wij *stonden* nu in de schuit — de wind stond op onze harde wangen. Wij gingen verloren, verloren! Kracht uit zee duwde onder tegen de kiel, dat de dikke beenen van de' Roodemàn rondzwabberden van plezier.

Mijn vriend stond luchtig in zijn zwarte goed, in het varen ging de lucht langs zijn wangen als water. De witte man ging aan den rand liggen van onze boot, zijn arm als een oor buiten boord, vertrouwelijk met het water, en ons leek hij opeens heel groot. Dat water vloeide al maar langs ons heen, en het was ons als werden wij elk oogenblik twintig maal verder gedragen dan wij ondervonden. Ik wilde hem vragen, mijn reismakker, mijn vriend, of hij niet wist dat de duur van lange droomen ongeweten klein is, maar een behagelijk slimme lach, zooals een dik mensch die trekt, was op z'n mager, wit gezicht — hij moest làgchen spēlen, begreep ik. En om en boven zijn hoofd waren de slappe witte wolken aan het drijven gegaan — hij was mij nù al ontstolen. Ik zelf vermocht niets, voelde mij, als tusschen draden van buigbaar koper gevangen —

de lucht àchter zag ik niet — moest zijn als metaal — de mannen lachten vrindelijk.

Vàn Marken kwamen al meer kleine golfjes op ons aan, klokkend. Wij waren nu in het water van Marken. Wij gingen nu langsaem varen. Een land kwam nabij, met geluiden van het land. Wat vreemd lag het opeens voor ons, met z'n grònd, — met z'n gràs. Aan alle kanten. Het was of wij wakker werden.

Als staken zetten de mannen hun armen tegen de wering, — dat onze boot — lekker over het roerende water — naar binnen werd gedauwd. De mannen waren achter ons. Bezig. Het was als werd daar iets gesloten. De boot *glee*, diep het water door. Wij, rijzend boven haar boorden uit, stonden met open monden. Ergens klepte een klokje, als blik. Wij dreven nu, tusschen de hooge weringen en het hooge land, in een soort eende'kom. Het was er stil — met wat vloeiing er in schietend door de dijkopening. Eendjes zwommen 'r, huiselijk en vies als kippetjes, — en dat zoo vlak bij het groote water. Wij voeren op de Markermenschen aan, die stonden bovenop de haven als op een stellage; ze waren uitgeloopen en stonden in een halven kring, in kleurig goed, en door de openingen van lucht tusschen hen en onder hun beenen door, zag je in de verte sterrelige mutsjes van kinderen achteruit wiegelen, 't eiland in. — De botboeren-broeken hadden de mannen wel zoo om, en al die àndere dracht, die de Markervisschers behooren te voeren als ze buiten, in de wereld, komen, waar ze hun eiland voorstellen als een groote kermispret — maar die bizondere-kleeding was niet iets dat ons telkens wêer boeide en in verwondering hield, — het was alleen iets, dat onze verbaasde geesten aldoor het onvermijdelijke deed beseffen. Telkens als wij er wêer een zagen, dachten wij: »o, wij zijn nu in het midden van het Rijk »Marken", dit zijn hier alledaagsche gebeurtenissen — de groote poorten in zee liggen gesloten — wij komen nooit meer in ons eigen land wêerom!"

Ik weet niet wat ons hier trof — of het de heel bizondere, zoo zacht, blauwe lucht was, waar de witte wolken als bonten

tegenaan lagen geduwd, een lucht die samen moest hangen met het mastwerk en tuigage der schepen, dat als een zwerm vliegers was opgestoken, overal om ons heen, een lucht, zacht en lief aan alle kanten vlak boven ons hoofd — een lucht zonder verte zonder wind, als een zacht net uitgespannen om de wereld waar wij in stonden!? — De kiel van ons schip stiet tegen de Markeraarde, — wij stonden, en dachten dat het schip kon doorvaren het land in; maar het bleef schommelen over de elastische golven. — Ik wendde mij om uit te stijgen, en zag opeens den rooden man in zijn gelaat, o God hij hield de wacht, juist nu ik hem had vergeten! De roode man was vlak achter mij, in zijn fluweelen pak, en de hooge, donkere grond was vlak voor mij — ik *moest* — ik *moest.* Handen hieven mij op. Toen stond ik op Marken.

* * *

Toen wij uit de schuit klommen, den wal op, was dit niets geen gebeurtenis. Wij liepen zachtjes vooruit, de menschen schenen niet op ons te letten. Een haringklokje was an 't luijen — en in een hoek tegen een huismuur an, stonden ze de haring af te slaan om een mand. Daar stond een jongetje bij, bultig, met een kikkergezicht. In zijn oogen was niets. Om ons heen liepen zachte kleine kindertjes, het haar in vlechten, en broekjes aan, dat we niet wisten of 't jongens of meisjes waren. Hun mutsjes vāārden door de lucht. Op zij lag de zee, die zag je hier niet over een strand heen, maar die' groote' grijze' plas zag je van een soort kadetje af, dat er voor de schepen was. — Door de masten van de schepen scheen de vriendelijke zon, als voor 't laatst, — die masten, vischtuig in de touwen, leken nu wel een vreemd, Australisch bosch. De zee ruischte.

Wij gingen de laagte in over een grond die een roze tint had voor mij — een paar trapjes gingen wij af, waarlangs de huizen tegen elkâer omhoog stonden in een straatje. Mannen wemelden om ons heen — zwart vilten hoeden op, blauwe kielen aan, en de vrouwen en meisjes kleurig...

Wij gingen een huisje binnen, een vrouw stond ons te wachten in haar kleurig museumkamertje. Zij nikte, en toèn zag ik hoe blonde vlechten haar langs het gezicht hingen.

Het kamertje was net zoo aardig als een poppenhuis, met allemaal porceleinen bordjes, en gordijntjes, zacht gekleurd, voor de vensterruiten. — En voor de bedstêe hing ook een zacht en fijn doek, zacht blauw en wit. De vrouw was zoet en langsaem in al heur vleijende bewegingen — als ze klein bruin en wit en blauw en rood sterrelig kindergoedje voor ons op een tafel uit-leî — zoo'n muts-je met 'n stérretje was nou voor 'n jònge en zòn-der sterretje voor 'n meissie.

Toen schoof ze zachies het bedstêe-voorhang weg, en wees op het bed. En het was niet vreemd geweest had ze gezegd — »hier kun-je nou slapen met onze meissies!"

Waar we verder kwamen tusschen de huizen, zaten vrouwen te nikken voor de deurtjes. Het scheen toch zoo'n zoet en vrindelijk volk, met heelemaal niets pittigs, niets wrangs, niets zilts van de zee. Wij moesten maar in al de kleine openstaande houten huisjes komen en daar als reuzen in de veel te kleine gangetjes gaan zitten, tusschen zachte kussens, en dan maar met heldere oogen staren in de open lucht en luisteren naar de zee.

Vrouwen en meisjes, met 'r blonde vlechten van onder de witte mutsen, heengetrokken over de zachte vlokken van 'r hoofd, — die stonden voor de kamertjes, 'r hand als een schermpje boven de oogleden, of ze in de zon keken. En voor de kleine raampjes zaten ook vrouwen en meisjes, netjes aangedaan, als achter op een tableau-vivant, met alle snoertjes over het kleurig harnas om haar lijf gespannen.

Kom binnen, kom binnen in onze kamertjes, kom maar binnen, wij lieve vrouwen hebben alles voor den vreemdeling veil. Onze huisjes zijn kleurig en klein als kinderwiegjes, kom binnen, kom binnen, het is hier vol met kussentjes zoo zacht als kinderwangen — *wij* glijen u geruischloos in de armen, wij, vrouwen, hebben hier een eilandje opgezet voor den vreemdeling, die komt van over de zee. Vreemdeling,

wij zijn fijn om door u te worden vernietigd. Hier is het rijk waar alles mag gebeuren, ver in de grijze zee.

Dit was het hoogste, dit was het zoetste van den droom. De dikke roode man, die met ons mêe was gekomen van het land, werd minder luidruchtig-vriendelijk en daardoor leek hij mij zachter gestemd. Het scheen dat hij dacht ons nu te hebben gevangen, als een zèkeren buit. Maar *ik* begon, stiekem, te weten, dat er een weg was tot ontkomen, als ik maar sterk was, en daarom vond ik hem al een beetje belagchelijk.

15 November 1903 — 25 Maart 1904.

IN DE BERGEN

Hans en Annita gingen achteraan. Annita had 'r mooye punthoedje op en 'r blauwe rok an, waar de vierkante witte torentjes op stonden. En Hans liep na' de leuke witte torens te kijken; die stonden zoo mooi op d'r rok, als groote figuren, dat 'r rok wel 'n prachtig gordijn leek over d'r fijne beentjes. En als-ie weer 'n sparappel had gevonden, dan liep ze te vechten om 'm te krijgen, totdat ze-n-'m stilletjes weg had gestoken in d'r taschje, en door d'r wimpers keek ze hem dan aan.

Voor ze uit, daar klauterden de anderen de-weg-op — heel in de hoogte, vlak bij 't blauwe poortje tusschen de boomen, daar waren de kleine kindertjes al, met de meesters 'rtusschen, — die zongen uit 'r borsten 't ouwe Jagerslied.

Zoo gingen ze door een groot bosch, waar 't wat koel was, en de boomen waren heel hoog en woven 'r toppen zach'jes heen en weer. Maar vlak boven daar stond de zon te schijnen, dicht en warm, en licht viel midden op het pad. Annita verschool zich, om 'm te plagen, en dan ineens kwam ze weer te voorschijn en ze liep tusschen de stammen door, 'r lachend gezichtje in de schaduw van 't bosch. Dan kwam ze weer na' 'm toe, — en naast 'm liep ze nou, heel wijs te kijken tusschen 'r manteltje haar — hij dee z'n oogen maar toe, hij wou niet aldoor na' haar kijken, hoe ze d'r hoofdje

naast 'm vooruitdroeg en 't waaide 'n .beetje tegen hem aan, waar zij vooruitging vooruitging in 'r koele kleeren.

'tWas heel leeg in 't bosch, soms gingen ze over groote leege graspleinen — in de verte de boomen d'r omheen, bovenin de vogels »wiede wiet" en de takkenpoortjes waar de blauwe lucht door scheen, 't was daar heel koud en heel stil. Beneden, 't lange grijze gras, daar trokken de kleine kinders door, en de meesters erbij, met'r jagershoedjes op.

Op een van de pleinen daar was wat meer vertier. Er stonden vier ouwe boomstronken als banken in de midden, en boven 't gras rondom, wemelde een grijs zonnelicht. De goeie ouwe boomen in de verte stonden met 'r stammen in 't licht, wijd uit elkaer, maar in één hoekje van 't plein, daar was 'n donker laag gangetje onder dunne takjes. Achter 't groen vandaan kwam een heel klein walmpje uit 'n schoorsteentje, en je hoorde d'r hondengebas en allerlei leven van menschen en kinderen. — Ze waren dan eindelijk aan de Grüne Aue gekomen. De meesters gingen de kinderen verzamelen, en toen trokken ze allemaal 't donkere gangetje door. Daar hingen groote donkergroene blåren — Hans plukte d'r een voor Annita, en die zette-n-'t op d'r hoed.

En toen ze waren gekomen bij 't Jachthuis en allemaal bij makaar gingen zitten in een lange groene laube, en op de tafel stonden hooge glazen bier, net dikke torens, met allerlei verciering, en de jongens, soldaten, met sjerpen, en met petten op van allerlei kleuren, en de meisjes in heele witte kanten jurken met wije mouwen, en de knechten kwamen aangeloopen op stijve beenen, als gekke mannetjes, om overal te brengen het schuimende bier, en er was allerlei drukte en gewar, maar middenin de' tuin, om 'n zwart perk, waar enkele armelijke bloemetjes bloeiden, daar stond een koor van mannen te wachten om te zingen — en dat allemaal, allemaal tusschen de fijne donkere dennen, die stonden hoog en nauw — en de lucht was vreeselijk blauw in de' middag, — toen, toen was Annita bij hem, ze was heel hoog, en over haar voorhoofd vielen 'n paar krulletjes. Ze was vreeselijk vlak bij

hem en hij zocht haar lieve hand, maar die kon hij niet vinden omdat het zoo donker was. De lucht was blauw, was blauw tusschen de punten van de dennen — en daar begonnen de mannen te zingen. De mannen begonnen te zingen. 't Was stik-warm en de lucht was donkerblauw. Groene glansen vielen van de dennen af, en daar zaten de menschen in groene middag, en de zangers middenin, de witte mannen, met 'r handen vooruit, als propheten, en de lucht was haast zwart, van wonderlijke blauwheid. De kinderen om de tafel zaten stom, met poppenoogen, en de meesters zaten stil over d'r glas bier, als houte' mannetjes met geschilderde snorren, en jagershoedjes op. — O, Annita, Annita. Maar Annita wou niks meer van 'm weten, ze zat onder d'r punthoedje, net als 'n spinstertje, met 'n vrindelijk, klein gezichie en d'r vingertjes bij makaer.

Winter 1902.

IN MIDDAG

1. Het brandende huisje

Onder, bij de bleek, zat Jan te visschen. Hij dacht dat 't verbeelding was dat ze-n-'m riepen, maar toen hoorde-n-ie 't weer, 'n fijn stemmetje van Ja-än boven, in de-wind. Hij keek op, de lucht in, die was heel blauw, maar d'r was niks te zien. Toen bedacht-ie dat-ie achterom had moeten kijken, en hij zag moeder staan op 't bruggetje dat na' de-dijk liep. Ze leek wel 'n klein zwart menschje zooals je ze op de prentjes ziet; zoo stond ze over 't bruggetje te leunen. En uit 't huis kwamen allemaal witte scheutjes rook, die flapperden zach'jes de-hoek om. Gauw tegen de-dijk op, met z'n handen en voeten — en 't was net of-t-r nog 'n heeleboel andere rooie jongetjes door 't dorre gras na' bove' wouwe' en hij kon d'r niet tegen òp, en moeder stond maar te schreeuwen schreeuwen met 'r fijne stemmetje, en hij brak 't gras als-ie d'r zich an vasthield, en de zoden trok-ie mee. — Ginder, ginder

stond hun eigen huis, dat dee zoo gek, daar kwam rook uit — 't was net of 't binnen uit de muren kwam — want uit 't huis *zelf* kon 't toch niet komen, uit de raampies met 'r nette strakke gezichies van witte gordijntjes. Wat was-t-er toch? — D'r gebeurde toch nooit *midden* op den dag iets griezeligs. — En aldoor klom-ie de-dijk maar op. Boven 'm, in de schuinte, daar trilden de plukkies gras in de-wind, en over de-dijk daar was de blauwe lucht, net-of-t-ie boven de zee was. En ginder stond *toch* 't huis, onheilspellend, in zachte walmpjes — en 't begon wonderlijk zoet te ruiken, zooals 't ook wel na' wierook ruikt, in de Roomsche kerk.

Wat was-t-er? Hullup-hullup, riep ma, en *hij* was de eenige die helpen kon, en hij kon niet eens tegen de-stijle-dijk op, hij viel haast na' beneden, over z'n eigen beenen. En daar kwam vader angeloopen, 't huis-om, met z'n halsdoek òm, en zieke broer derachter in z'n hansoppie.

O hemel, daar maakte 't dak zich open en d'r kwam 'n bós rook uit — en d'r onder de kleine ruitjes heel toe, en de huizen naast die stonden met 'r daken op als scheeve mutsen. — Nou gauw na' huis toe, om 't an ma te zeggen, — dat 'r zukke vreeselijke dingen gebeurden. — Maar d'r eige huis ging dood — de bovenkamers waren d'r al nie' meer — hij wist nou nie' meer hoe 't zou gaan, — 't was om gek te worden wat 'r an 't gebeuren was, en 't gaf niks of-ie huilde — en daarginder was de verre lucht, met lange witte veeren, — en beneden, in de rivier, daar gleeën de schepen 't groene water door.

2. Appelen gappen

Ze gingen appelen gappen uit de' boogerd van dolle Klaas, en Piet, die nog bij de witte huisjes stond, keek ze na — ze liepen daar in de verte, op zoo'n sukkeldraffie — allemaal zwart, en de zon stekelde op de-stofweg.

't Was middenin de-middag — de muur van 't laatste huis stond heel stil in de gele dotjes gras van de wei, en bij de huisjes was er schaduw en je hoorde niks — alleen wat har-

monica, uit 'n open gangetje. En toen ze heel ver, bij 't zijpad, waren — in de verte, waar 't vreeselijk zonnig was en de lucht was grijs, — toen wou-d-ie tòch met ze mee. Dwars tegen de zon holde-n-ie in, na' ze toe — hei, hei, met z'n armen omhoog, en toen-ie bij ze was kon 't ze nog niks schelen.

Over de stoomtram daar ging 't de' boogerd in, die lag net als 'n kamer met lange groene lanen. Stil ruischten hun voeten door 't groene gras, en ze kwamen middenin de gaarde. Daar klommen ze in de donkere boomen, boven ze. An alle kanten knapten de takken, en Piet, die op moest vangen, begreep maar niet waar al de appelen zaten in die donkerte.

Maar daar begonnen ze te keilen, en de appelen vielen an alle kanten in 't gras, dat 'r kleurig van werd. Ze zaten allemaal midden tusschen 't groen en d'r beenen hingen te zwiepen over de takken. En Piet moest schudden, dat de appelen d'r allemaal uitvielen en ze zaten te zwiepen en te lagchen middenin de blâren, maar hìj kon de harde boomen niet heen en weêr krijgen, en onderwijl keek-ie door de slingerende takken de verte in, waar 't stilletjes grijs was.

En toen kwamen *werkelijk* de beenen van dolle Klaas onderuit, twee wije beenen. Maar Piet moest blijven schudden schudden, dat de appelen vielen, plat op de-grond; en zullie boven boven zaten 'r stiekem tusschen de blâren om te grinniken, dat 't gonsde over z'n hoofd. Maar hij liep gauw weg, — verder en verder, verder en verder, langs de takkenslingers, en over al de groene weijen tusschen de boomen, en overal stonden de stammen van boomen, en tusschen de boomenpoorten weêr andere groene weijen en weêr andere boomenpoorten, — soms dacht-ie in een middenwei te zijn, de boomen waren wat dikker, en 'r was 'n beetje zonnigheid, maar dan kwamen aan alle kanten weêr poorten, en tusschen de poorten gingen zich nieuwe weijen spreiden, en 't was nou net of de groene zachte grond omhoog ging;

en hij klom d'rtegenop, misselijk — misselijk, en hij keek maar nie meer naar voren en opzij, en o God, achter 'm daar stond dolle Klaas, 'n kind-man, zonder ooren, en die stond plechtig naar boven te wijzen en woorden te kauwen tegen de blâren, met 'n ouwe bevende stem.

En al maar doorhollen over de-groene-grond en langs de groene boomen, tot-ie bij 't eind van de gaarde an 'n water kwam. Dat klokte zachies tegen de kust, en erover was 'n geel geel korenland. Daar stonden de lange koren-boompjes in diepe laantjes, en tegen de harde stammetjes viel de schaduw op. En tusschen de korenstammen waren de gladde paadjes — hel geel, maar schijn van waterrimpels glee in dunne lijntjes eroverheen.

Hij zat 'r zoo stilletjes in de groene halmen en over 'm heen maakten de boomen geluid. En 't gras was zoo vettig en 't water zoo grijs, met warme vieze golven, en de zon scheen in het gele veld.

Daar dreunde 't, en de grond ging in, van hosse hosse hosse, hei hei hei — achterom kijken — maar daar stonden de open boomen met dertusschen de appelen. En daar opeens de gezichten hei-hei en plat, en vlakbij — dolle Klaas, iets op twee beenen en met 'n stok. En hij woû 't niet zien 't gezicht, laag tusschen de boomen. Loopen loopen, over al de witte plekjes gras, — en hij was achter 'm, 'n mensch van stokken, — en *hij*, hij wist niet dat-ie na' 't water liep. En de lucht overal grijs, en ginder de witte zon, en alle lui, zwart, in de verte, met armpies omhoog van help, help! bij de vroolijke lage boomen van de gaard.

Najaar 1902.

IDYLLE

DOOR

H. BOUMA.

Arie Brink rukte zijn goor-gebrande vijgemat af... wischte zich het zweet met den bont-katoenen zakdoek van den koperen kop, veegde langs den klammen, zongezengden nek en hals... jô, wat het nou dan broeiig wier... Van morgen ging het nog, zoo'n gangetje, toen kòn et. De zon had ongemakkelijk fel gestoken, die had er òp gespijkerd van daag, — ben ik je borg voor, — maar d'r was toch nog een koeltje te bekennen geweest, lekker in 't aanvoelen, als het frisch zijn hoofd omstreelde, verkwikkend neerstreek langs den diep-ontblooten hals, voelbaar even nog als een verademing op de borst door de half maar toegeknoopte kleeding. Maar in den namiddag was de lucht begonnen te werken, toen was 't ineens bladstil geworden en de hitte, bevangen, omstolpt door de lage lucht, drukte beklemmend. Enkele groote droppels waren later neergeslagen, wijd verspreid; lauw waren ze gepletst op de handen van de zichters en de bindsters, die den heelen dag gedreven waren om de kavel klaar te krijgen en nu stond de oogst, de kostelijke tarwe, in hokken op het stoppelveld. De Belgen, het losse werkvolk, de mannen en de vrouwen, trokken af naar de houten schuur, die met haar zwartgeteerde wanden en het ongeëvenredigd hooge driehoek-dak ginder over 't land norsch en hoekig stond gehokt in wanstalt.

Arie schreed het land dwars over naar den grintweg, ging op huis aan. Zijn woning stond niet, zooals de meeste dag-

geldershuisjes, onmiddellijk naast de boerderij, maar op een afstand, eenzaam aan een der lange strakke grintwegen, die rechtuit-rechtaan en overkruisend zich door den polder strekten, en zoo het wijde land overspanden met hun reuzenruitwerk van geometrische constructie, elke breedtezij, halverwege bij het bruggetje, doorsneden van de tochtsloot, die het afvoerwater van de roode drainagebuizen uit de slooten opnam en het langzaam glijden liet naar het stoomgemaal, dat ver op den kanaaldijk met den opstand van zijn hooge zwart-berookte schoorsteenpijp teruggetrokken stond in deftig-zwaren ernst.

Loom van de hitte en den zwaren dag liep hij de plank over naar het kleine erf, waar het huisje stond, groen houten gebouwtje, afgedeeld voor twee gezinnen, het lapje tuingrond er achter gehalveerd door een samenslag van latten. Voor en op het straatje bij de deur lagen verspreid, achteloos uitgeschopt, de klompen van de kinderen. Die waren al vast binnen, dacht hij. Hij zag ze 's avonds als hij thuis kwam, graag van de vloer.

Arie liep door naar den tuin. Bet, het oudste meisje, stond er te breien aan een lange zwarte kous. Het kind keek even onverschillig naar haar vader op. Die groette niet. Hij bleef staan kijken en zijn oogen gingen in norsche speuring langs de bedden.

— »Je heb weer in de boone legge miere", begon hij.

— »Och — — nietes!" brutaliseerde het kind in een durf van aangedaan onrecht.

— »Wie het et dan gedaan, wie zou 't anders gedaan hebbe", voer hij uit.

— »Weet ik et... ik moet et ook altijd gedaan hebbe", en met schouderrukken van gramschap liep het kind van hem weg, den hoek om, aan den anderen kant van het huisje.

— »Ja, je ben een lekkere brasem, je slacht je moer wat!" gaf hij haar na. »Blijf d'r uit van daan, je heb er niks in te make!" snauwde hij luider.

En terwijl hij zich bukte om de boonestruiken, die slordig overhingen op de smalle paden, recht te schikken, schoot

prikkelend weer op in zijn gedachten als een hitsende herinnering, het geval van gister, Zondag. Toen hadden ze weer mot gehad, hij en zijn wijf, óm die meid... met d'r brutale bek... ze leien em altijd aan z'n kop te zaniken... en die meid wier nou ewig in 't gelijk gesteld... haar d'r wal zou zijn wijf nou altijd ophoue. 't Was weer kermis geweest, want hij liet z'n eige thuis niet op de kop zitte en toen had je de poppe weer an 't danse, want z'n wijf die stond em, die was òok niet op d'r snuit gevalle. Hij was d'r uit geloope... ware ze gek... Hij had z'n jas aangeschoten en toen had ze gesard: je mot er uit gaan, 'k ging er uit as ik jou was, je mot na de kroeg gaan, dat mojje doén... Hij had er niks op gezeid eerst, hij liet ze stikke... en toen was ze opgestoven, dat et mooi was, een mooie boel, hij na de kroeg om de centen te verzuipen en zij met de kinders thuis, 't was mooi, ze zei dat et mooi was... »Dan maar mooi!" had hij toen terug gedouwd, hem al lang goed, maar hij ging d'r uit, en bij hoog en bij laag, in een plotselinge oplaaiing van drift, had hij staan woeden, dat-hij-ging! as ze-n et dan maar wist, dat-ie ging! Toen was-ie naar de dijk gegaan... — — Aan de drank was-ie niet, — in z'n gewone doen althans niet, maar hij lustte-n em wel, dat woud-ie wete — — hij was d'r niet vies van, en as d'r een tippertje voor stond, dan maakte hij er niet veel tierlantijntjes mee. De jenever in 't gematigde dee geen kwaad, die gaf asem in de snikhitte van den zomer en in den winter verwarmde hij als een inwendige brand. — Hij was kachel, toen-i thuis kwam, dat wist-ie zelf wel, hij had em stevig staan... liète ze dan ook niet aldeur legge zeure, wa-bliksem... Z'n wijf zette-n een bek op as een kreeft... godzajje't was me maar effen een kanjer... Toen liep de haan weer door de hennen...

En tegelijk doorwrevelde de ergernis zijn kop, dat daar vreemde handen zijn tuintje hadden geschandeleseerd. Kijk dan, kijk dan werachtig nou es an, je kon zien, d'r was geloope door de bedde,... dat ze d'r niet konne uitblijve met d'r lui poote...

Hij stopte in grimmigheid een pijp en haalde nijdig aan met snelle dampende trekken... Ze wiste toch, dat hij geen andere d'r in wou hebbe.

Hij schuifelde langzaam door de paden in voorzichtigheid en trok de vuiltjes uit hier en daar: zóo had je ze d'r uitgehaald en zoo ware ze d'r weer, krengetuig dìt goed vooral, wat et was, dat wist-ie niet, maar as je dat d'r eenkeer had, dat raakte je niet kwijt, dat liet em niet verdelge.

Dan ging hij met voldoening rond: van de boonen hing een rijke dracht van peulen neer: morge konne ze d'r makkelik al wel weer van ete, — en de erwten stonden wat best, die stonden puik. Hij sloeg een afgedwaalde rank weer aan het rijs; ze droegen best van 't jaar, 't was liefhebberij. Een merakel dan ook, zoo as 't weerde deze zomer op de vruchten, kostelik: niet te véul nattigheid en warmte zaddergenoegt. — Weljô, daar was een mol geweest... of die gewroet had... hij had et al gedocht, dat er een zat... en hij plette met de klomp het lage aarderugje, op-gebarsten, dat schuin, lang-voortgewelfd stond door het pad en schuil ging in het boonelof. Morgen zou hij dan toch effen zien, hem te trappeere... die smakkerts konne nou je heele boel zoo lekker runiweere... as je d'r éen had, dan had je d'r genoeg.

Een lust toch om te zien, zoo prachtig als anders die boone stonde... En in geneugte bleef hij staan kijken. Verbazend, hoe ze temet al hadde afgedrage, hoeveul die beide bedde nou al hadde opgebrocht.

Zijn lapje grond was hem zijn lust, hij vond het een weelde er te kunnen werken geheel naar eigen zin en vreugd. Zondagmorgens was hij graag er doende in de vroegte. Als 't iet-of-wat maar mogelijk was om 't weer, begon hij vroeg in 't voorjaar op de kleine afgezette bedden al te zaaien: radijs en slaai, en 't was hem een verrukking, elken dag den groei der jonge teelt te volgen en de eerste frissche roode, witte knolletjes uit te trekken als een eigen oogst van eigen grond, de eerste malsche kroppen af te snijden. Later legde hij boonen en erwten in de bedden als een belofte voor den vollen zomer en den herfst. En 's avonds, als hij thuiskwam,

in den zomer, al viel er niets te doen, rookte hij er vast zijn pijpje, bij droog weer, vóor hij naar kooi ging.

* * *

Arie werkte als vaste daggelder met Jan Post, zijn buurman, bij Flip Koning, — jaren al. 's Winters hielp hij dorschen, knuppelde de tarwe, die hij in de lange voren had gestrooid, die hij met de Belzen had gezicht en met volle wagens had geborgen in de groote schuur. Heele dagen, de beenen in de linnen slobkousen, was hij op het land te ploegen met een zwoegend twee- of driespan, dat diep het ijzer door den zwaren kleigrond sneed en de vette aarde moeizaam zich keerde in glanzende groote bonken, — of stuurde stoer de eg met de lange wreede pennen door de straffe kluiten, in gang en tegengang. In het voorjaar hield hij toezicht bij de wieders, volk uit Brabant en contrijen en van den Belzenkant, die als geknielde slaven in een lange rij tusschen den opschot van 't gewas al werkend onverpoosd, langzaam verder kropen. In het najaar was hij bij den oogst der bieten, de volle suikerpeëen, die met handigen slag van 't groote scherpe hakmes werden geknot van kop en loof en reed de zware vrachten op de groote wagens weg, die met hun breede wielen diepe voren ploegden in de gemartelde wegen: greppels van bedrieglijke diepte, als de vlagende regens nederstelpten uit de water-overvulde luchten. Dan lag heel de polder, de zwart-doorweekte grond die wijd-in-'t rond zich strekte in een triestheid van beklemming, in den dood.

Om den anderen Zondag ging hij vroeg al op de wandel naar de stad voor huishoudelijken inkoop. Vóor op het plein, in de groote kruidenierszaak, deed hij dan zijn inslag van tabak, thee en koffie, suiker en grutterswaren en duwde de waren in den blauw-en-roodgeruiten zak, die als een kleine beddepeluw gespannen stond van zwelling. Een tijdje bleef hij rusten in de tapperij op den anderen hoek der straat en dronk zijn borreltje langzaam uit in spaarzaam proeven, en nog eentje nam hij dan, — nou nog eentje mocht hij er nog

hebben, — en met den tapper, die al gauw hem kende en die met zijn volk te praten wist, bleef hij onderwijl in gesprek over den stand der vruchten en de verwachting van den oogst en den hooibouw. Maar vast op tijd, als de poortklok had gewaarschuwd, brak hij op, om met den schafttijd thuis te zijn.

't Kwam zoo nog goejekooper uit dan te nemen uit het winkeltje in den polder of van de karren uit de nabijgelegen dorpen, die hun klandizie langs de huizen zochten. Die namen ook hun winst, en hij verdiende 't makkelik zoo.

Die tochten hoorden mede vaak, als 't zoo lekker weertje was, tot de vreugden van zijn leven. Met een feestgevoel van arbeidsrust liep hij in tevredenheid de lange wegen langs, in een blijde zorgelooze stemming van roezige vreugd, opgewekt door den drank, waarvan hij aangenaam de zwakke branding navoelde als een lichte doortinteling van vroolijken zin, en zijn oogen gingen in een stille lust van gretigheid over de weelden van de velden. Dan voelde hij voldoening van zijn eigen zwaren arbeid gedurende de lange zomerdagen, als de mosterd zoo doordringend geurde, als hij zag, hoe de zware tarwe aren schoot en het welige vlas begon te gelen, als de groote bloemen van de maankop, de blauwmaantjes, wuivend wiegden op de hooge stelen en een wazige wemeling van lichte kleurenbloei over heel den akker spikkelde.

Elk jaar, op ongeveer denzelfden tijd, in den naherfst, lag zijn vrouw in 't kraambed. Telke-keer, als 't er weer om gaande was, — weer huile-hoor en muize, — berustten ze in lijdzame onverschilligheid — in kristesnaam dan — en namen den toestand als een onvermijdelijke lotsbeschikking; ze hadden er nou zeven: vlak et maar niet effen uit. Er was wat mee gemoeid, om ordentelik ze voor den dag te laten komen; ze had er heel wat mee te stellen, zijn wijf, dat liet em best begrijpe, dat liet hij dan ook dáár, — zoo was-ie niet — maar ze kon dan bar vervelend legge zeure... ze hadden samen nog al eens wat, daar had hij 't mier aan, ze moesten hem niet aldoor legge male aan z'n kop. Afijn, 't

was nou dan wel de kwaaiste tijd: als ze ook wat mee begonnen in te brengen, hàd je weer wat an je jonges....

* * *

Arie keek eens in de lucht: 't was daar niet zuiver, er broeide wat; daar zou nog wel wat komme. 't Stond te verwachten met zoo'n dag, maar 't was spijtig voor 't gewas. Al-ewel, 't zou nog een tijdje kenne zitte, dat wier wel nachtwerk als het op kwam zetten. Je kon er om naar kooi gaan; wat je sliep, dat had je weer gehad, je kon temet dan zien, wat of de nacht wou brenge.

Hij rookte stemmig zijn pijpje uit met knutterende trekjes en bedaarde pufjes van smakelijken lust, klopte het op de hand uit en borg het in den broekzak. Hij ging binnen en een wrevel kriewelde in hem omhoog. Ze hadden heel den dag elkaar nog geen bescheid gedaan; hij was dan ook maar even thuis geweest te eten in den schafttijd. Hij kwam aan tafel en zei onwillig genavond.

Genavond kreeg hij evenzoo terug.

De kinderen, het kleingoed tenminste, waren al aan kant. 't Wijf schonk hem zwijgend koffie in en zette brood klaar. Arie schikte bij en at, en dronk zijn kommetje. Ze bleven stijf de een voor den ander en onthielden zich van aanspraak.

Arie vond het smorend heet in huis. De deur kon wel wat open, dat scheelde zóoveel weer tenminste. Hij zei het voor zich heen, hardop in gedachten.

— »Mugge genoeg d'r in," wierp z'n wijf hem tegen.

— »Dan niet," berustte Arie. Hij wou d'r nou geen spul om make.

Ze zwegen verder.

Ze gingen zonder licht naar bed, ze brandden nog de lamp niet 's avonds.

Met de eerste rommelslagen van den donder was de vrouw al wakker. Ze ging er uit en stak het licht aan, in spaarzaam gerucht van ernst. Het brandde flauw en druilig met een punt. Ze had de lamp nog niet in orde.

Ze ging de kinderen wekken. Die moesten opstaan en de kousen aantrekken; de bovenkleeren ook; je wist niet wat er kon gebeuren, het zou je kunnen treffen. De jongsten hielp ze kleeden. 't Ging zwijgend en beklemd in duchting van naderend gevaar en druk van angst. De kinderen zaten en stonden om de tafel en waar ze maar een plaatsje vonden. Ze waren stil en traag in beweeg van onbestemde vrees, en vermeden drukte.

De vrouw riep in de bedstee aan Arie, dat het zwaar weer stond te worden. Hij hoorde niet en ze herhaalde de waarschuw in wrevel. Hij kwam wakker en vroeg gramstorig, wat er nou dan was. Zij sprak kort van 't onweer en dat hij op moest staan.

— »Wèjja!" zei hij. Hij talmde nog in onwil. Toen sloeg hij de onderbroekte beenen over de plank en bleef in zwijgend staren even zitten. Onverschillig liet hij zich neer. Op bloote voeten ging hij naar de hoekplank en nam een pruim in kalmen doe. Half onwillig nog trok hij de kousen langzaam aan. En de broek. In 't boesroen ging hij aan de tafel zitten in wachten wat gebeuren ging.

Binnen de kamerwanden woog een druk van wee en de stilte stolde voelbaar. Het weerlicht gloeide als een hellebrand door de ruiten en daarachter dreigde dan weer stom in zwarte somberheid van geheim de nacht. Bij elke vuurverblinding weken schuw de kinderen terug en schrikten op in starren angst, als daarna de zware donders hoog door den hollen hemel rolden.

Arie ging de luiken sluiten.

Allen zaten stil in zwijgen van ontzag.

Ineens huiverde de vrouw op in een rilling van schrik en speurde onder de tafel.

— »Hegot as 'k wist wat et was!"

— »Wat — is d'r," wilde Arie weten.

— »Niks. — Wat zou d'r weze, de kat, anders niks."

— »Van de kat? Moes-je daar dan zoo van schrikke?"

— »Och nou, ik dacht dat-ie buite was."

De stilte viel weer ìn. — — —

Aan den anderen kant, door het raampje van het achterhuis sloeg het vuur nu ook zijn scherpen gloed. De kinderen wendden zich af en drumden dichter aan de tafel. De slagen kwamen korter op het licht, nadrukkelijker in de dreiging van hun onheil.

— »De bui zit in 't zuien," zei de vrouw.

Arie keek op. Met z'n duim wees hij den anderen kant uit en besliste met gezag:

— »De bui zìt dààr!"

— »De slage komme van dié kant."

— »En ik verrassereer je, dat-ie dáar zit, in 't noordwesten," weerlegde hij, stelliger nog, »donderbuien die komme altoos tegen de wind in omhoog."

—»'t Licht komt ook van die kant," hield ze vol.

— »Goed — goed — — — kristes je zel gelijk hebbe; dan zit-ie maar in 't zuien, 't scheelt mijn niks."

Arie zoog zijn pruim. — — — —

Zwaar hing het zwijgen in angst en ootmoed.

Een der kinderen stond tegen den wand; roerloos staarde het vóor zich op den vloer; het durfde niet opzien, het stond versuft in doffe berusting van dreigend gevaar, willoos.

— »Je mot daar van daan komme," drong de oudste aan; »meester het gezeid, daar raakt het vaak het eerst."

— »Ja daar vraagt et na," zei Arie, — »meid, het raakt waar het raakt. As het mijn hier rake mot, dan raakt het mijn hier ook, zoo zeker as de beul, en jou ook, wat ìk je brom, al kalt je meester honderd uit."

Als de aanzegging van een onherroepelijk vonnis hoorden de kinderen het aan met strakke oogen van ontsteltenis.

»Nou — hou je maar katoen," wilde hij troosten, »'t is een zeldzaamheid dàjje d'r van hoort...."

Maar plotseling, in één moment van doodsschrik, werd alles weggeblind in een hellebrand van fel-paarse vuurontlaaiïng alom. De kinderen, met een krankzinnigen gil van razenden angst, schokten op in een opsnak van afgesmoorden adem, krompen weg op 't zelfde oogenblik: krakend barstte

over het sidderende huisje als een alles-brijzelende wereldramp de oerkracht van den donder los, een hemel-daverende toorning van almacht, neerdreunend wijd en weg, opwoedend weer als het angstwekkend keelgeronk van een moordgierig monster, na de mislukking van een eersten aanval vastberaden aansluipend opnieuw, in dreigend gegrom van bloeddorst.

— »Nonou", zei Arie in ontzag.

In uiterste spanning van zenuwen, in een verstikkende beklemming van angst, roerloos verstomd in ontzetting, wachtten ze af....

Ineens sloeg een zware suizing door de lucht, die aanhield.

— »'t Verteert in regen", zei Arie als een verademing.

Maar nog in diepsten deemoed als zinneloos en verlamd, bleven de anderen stil.

De ruisching van den regen bleef, kalmeerend....

Later gromde van ver alleen de donder nog in vijandelijken aftocht met een gesmoorde dreiging van wraak. — Ineens, met een vreemde onverwachte stilte, hield de regen op....

Arie ging eens buiten zien. Buurman Post kwam ook eens kijken. Frissche geuren van gedrenkte aarde hingen in de zuivere lucht. Soms sloeg, laag aan de lucht nog een breede vlaag van weerlicht op en schoot een straal van bliksem neer in flikkering van vuur.

Rondom lag de stille nacht in vrede en donkerder, als een verdikking van bezonken duisternis, vaagde op een afstand vormloos de boerderij. Maar achter hen schrilde vurig op een kwaadaardige gloed van brand.

— »'t Kon haast et spul van Knelis Aarens weze", dacht Jan.

— »Jongnee", ontkende Arie. »Brand, moe-je temet altoos rekene, is verder weg dan 't lijkt. Kaseweel zoo as dat je ken bedriege".

De ander zweeg in overtuiging.

Ze bleven nog wat kijken in peinzing over de wreede ramp.

— »'k Het es een vuurbol gezien", begon toen Jan.

Arie bleef even stil. »Dat kèn", zeid-ie.

— »Zoo maar uit de lucht".

— »Zoo maar uit de lucht", gaf Arie klem, »je begrijp die dinge niet...."

Ze stonden nog even.

— »Nou", zei toen Arie, »morge weer vroeg dag jô".

Ze wenschten wel te rusten.

— »De tarf henne we d'r afgekrege met z'n alle vandaag", zei Arie nog in 't weggaan.

— »Mooi!" riep Jan terug.

En ze gingen binnen.

— »D'r is brand, gunne kant uit", zei Arie, die 't niet verzwijgen wou.

Ze gaf onmiddellijk bescheid. De koppige wrok was versmolten en de stuurschheid weggezakt. Ze praatten goed weer, gewoon als dagelijks, over den brand en den arbeid en velerlei, en willens vermeden ze van gister op te halen. Onderwijl stroopte Arie de kleeren af en uit en ging weer in de bedstee. 't Wijf zag hij haastig nog beredderen een en ander. Toen streek ze voor het bed de rokken van de heupen, stapte er uit en legde ze op den stoel. Ze blies het licht uit en kwam naast hem. In dankbaar gevoel van verlichting en weeke stemming van verdraagzaamheid hielden ze nog wat gesprek. Dan gaven ze tevreden zich aan den slaap. Dat hadde ze weer same gehàd.

STAATKUNDIGE KRONIEK

Staatkundige kroniek van Nederland — begint zij niet het beste bij de jongste reconstructie van ons staatsgebouw? Het wil ons inderdaad zoo dunken.

Toch zij men gerust; niet bij 1813 bedoelen wij te beginnen; niet de »éene pennestreek die ons schrapte," noch de vierdaagsche slag die ons »herstelde in de rij der volkeren" zullen te dezen papiere verschijnen; tot lager sferen steigt onze vlucht, tot Napoleontisme van lichter kaliber: de reconstructie doelt slechts op de reparatie aan onze staatsmachine, kortelings verricht door den kundigen theoloog, die thans ons staatsrecht hanteert: het inzetten eener nieuwe Eerste Kamer.

In tegenstelling met het verstelwerk van zoovele schoenmakers — wellicht, doordat die zich wèl bij hun leest plegen te houden? — is de staatsreparatie nu juist niet »vlug, netjes en goedkoop" in haar werk gegaan; tot schade van vele partijen.

Het praedicaat »goedkoop" bijv. zal Dr. Kuyper's kunstbewerking stellig nooit verwerven van de zijde der meer behoudende onder zijn bondgenooten, de groepen die vooreerst, minder heet gebakerd, met de oplossing van de »examenkwestie" of zelfs van »het wereldprobleem" nog wel eenige maanden den tijd zouden gehad hebben; die vervolgens — klassieke verdedigers als zij zijn van de Eerste Kamer, het bolwerk van bedachtzaamheid, van stilstand desgewenscht, — thans ernstig gegêneerd te staan kwamen tegenover radicale groepen, die de Eerste Kamer, zooals zij thans gekozen wordt, veel liever hinderpaal voor den vooruitgang plegen te noemen. Het was dan ook een zielig schouwspel, hoe de bolwerkgroep voor het nageslacht, mocht dit ooit met hinderpaalopvattingen behept blijken, het strenge verbod uitvaardigde, deze

Kamerontbinding als »precedent" te beschouwen. De handhaving van dit verbod kon wel eens moeilijk blijken.

Dat een Kamervernieuwing, die, naar grondwettelijken eisch binnen 40 dagen te bewerken, eerst in 4 maanden voltooiing vindt, niet »vlug" mag heeten, is zeker geen gewaagde stelling. En hoe, als de meening juist is, dat er vóór de voltooiing geen begin zelfs van vernieuwing, noch dus van een Eerste Kamer aanwezig was? Hoe zullen de kosten stijgen als wellicht de Hooge Raad te zijner tijd weigert, de afgevaardigden toenmaals van slechts tien provinciën als Eerste Kamer te erkennen en aan de schielijk doorgejaagde Drankwetartikelen wetskracht ontzegt? Om nu maar niet te gewagen van de stelling, dat een ontbindingsbesluit, bij overschrijding van de 40 dagen, van grondrechtswege vervallen zou zijn en dus... de oude Eerste Kamer rechtens nog op 't kussen!

Doch laat ons de staatsrechtelijke wespennesten, die hier opdagen, tijdig vlieden; vervolgen wij der »reparatie" droef verloop.

Het praedicaat »niet netjes" restte nog ter verdeeling. Wien mag het wel geworden? Den gezegd »unfairen" Overijsselschen statenleden der rechterzijde, die met verdaging der verkiezing geen genoegen namen? Of den »oolijken" leden der linkerzijde, wier heengaan »het koninklijk besluit met voeten trad"? Of, veeleer, dat lid der vrijzinnige statenclub, die zijn kiezers en medeleden lafhartig verraden heeft, die politieken sluipmoord pleegde met gemaskerd gelaat? Goed, maar dan treffe het oordeel mede de beide heeren, die, het rijmpje van heler en steler voorbijziend, voor »winste" zelfs uit troebele bron niet zijn teruggedeinsd; die het vitieus mandaat aanvaard hebben en thans poseeren als »vertegenwoordigers" eener provincie, die zelve hen — niet gewild heeft.

Zeker, kamerzetels van drie en negen jaar zijn geen kleinigheid; de winste was inderdaad groot te noemen.

Tout est gagné fors l'honneur.

* * *

Twee belangrijke mutaties in ons parlementair personeel; zij zijn waard in een adem genoemd te worden.

Vooreerst Van Houten redivivus; komeet, die zeven jaar in het parlementair aphelium gestaan heeft en thans weer boven de kim verrezen is. Vele observatoria houden er hun kijkers op gericht; over de vraag, wat haar elementen zijn, heerscht onder de deskundigen weinig meeningsverschil; iets meer over de vraag, hoe hoog zij rijzen zal en of zij een langen staart achter zich aanvoert. Bizonderlijk het laatste wordt door de meesten nadrukkelijk ontkend.

Dezelfde ontbinding, die een oud-minister in de Eerste Kamer bracht, zond een toekomstige naar de Tweede: prof. Treub bezet den in Assen opengevallen zetel en ontvangt daarmee de parlementaire bezegeling van den invloed dien hij sinds jaren op 's lands zaken feitelijk uitoefent; voor de vrijzinnig-democratische fractie in de Kamer een stoere aanwinst.

* * *

In de schriftelijke gedachtenwisseling over de voorgedragen staatsbegrooting-1905 is de opgewektheid verre te zoeken; alom klachten, alom gedruktheid. Verwijting, dat de regeering godsdienstige tweedracht zaait — tegenover verwijting, dat de oppositie onbillijken tegenstand biedt aan den arbeid der regeering. Verwijting ook, dat de vele beloften in 1901 den volke gedaan, nog door geen enkele *daad* van wetgeving gevolgd zijn; de Drankwet en de snelvuurmonden plus eenig klein grut zijn, heet het, toch bezwaarlijk een legislatieven oogst te noemen; dat veel wetten, ook sociale, zijn ingediend, wordt toegegeven, doch, vraagt men, wat nut dit, nu zij nog altijd niet het Staatsblad bereiken en voor 1905 ook niet meer kúnnen bereiken?

Maar vergeet men dan, luidt het verweer hiertegen, hoevele omstandigheden den wetgevenden arbeid voortdurend belemmeren? Vergeet men het vertragend station, dat Raad van state heet? Vergeet men het schaduwsnel verloop der vier-

jarige periode? Bespeurt men niet, dat het spreekvermogen der Kamer buitengemeen gespannen is geweest? En wie ziet kans, den circulus vitiosus te ontwarren, naar welken zonder druk vergaderen de Kamer niet werken kan en mèt druk vergaderen de ministers niet? „De schraalte van oogst, die ook wij betreuren" — het kòn niet anders, mijne heeren.

Ongetwijfeld doet dit betoog ons versteld staan over die vorige kabinetten, welke, ondanks Raad van state en niet overschrijdend vier jaar, toch belangrijke wetten in het Staatsblad tooverden. Daarnevens merken wij op, hoe de klacht over het toch nog geringe verduwingsvermogen der Kamer wel onverholen door het kabinet tot de kiezers gericht schijnt: zendt ons in Juni toch in 's hemelsnaam een Kamer van meerdere capaciteit.

Ook de spoorwegstakingen noemt de regeering als belemmering van haar arbeid; daarover nu had zij, onhandige oorzaak van beide stakingen, beter het zwijgen gedaan.

Dit wat de wetgeving betreft, die wet geven niet was.

Maar ook in de financieele afdeeling der begrootingsbeschouwingen heerschte — en hier vrijwel eenstemmig — gedruktheid tot aan het neerslachtige toe. De aanwas der middelen is tot staan gekomen en het tekort is alleen daarom niet grooter, omdat men her en der bezuinigd heeft met ijver en geweld.

Zelfs op de oorlogsbegrooting is bezuinigd, althans op de manier, waarop dit departement het ten onzent verstaat: in vergelijking n.l. met de gelden, oorspronkelijk voor 1904 toegestaan, worden voor '05 slechts eenige tonnen meer gevraagd. De bezuiniging zit in het „slechts" en... in de suppletoire begrootingen die, nu meer dan eene onvermijdelijke uitgave op gekunstelde wijze is afgevoerd, in den loop van het jaar zich in onverkwikkelijken getale zullen aandienen.

Zoo verwacht althans het voorloopig verslag. Het is ditmaal een zeer scherp voorloopig verslag; het gewaagt er van, dat zeer vele leden — bedenkelijke term — de telken jare stijgende oorlogslasten met ernstige bezorgdheid gadeslaan; dat, terwijl van ons kleine budget jaarlijks reeds millioenen meer, dan economisch oirbaar is, voor landsverdediging gevergd worden,

de opoffering nog des te verdrietiger is, nu omtrent hun doelmatige besteding minstens groote twijfel bestaat; nu men, in andere woorden, vrij unaniem ontkennen moet, dat het tegenwoordig aan „Oorlog" gehuldigd stelsel van defensie onze onafhankelijkheid toereikend beveiligen zou. Zou ten deze nu nòg niet voor grondige reorganisatie, althans voor grondig onderzoek de tijd gekomen zijn? Dit vragend, noodigt men met klem den minister uit, een staatscommissie in te stellen, die over den ganschen dienst van dit departement haar zoeklicht zal hebben te werpen. Bijaldien de minister mocht blijven weigeren zelf die commissie aan te wijzen, acht men zelfs niets minder dan een parlementaire enquête gewenscht; dies zou dan der Kamer worden voorgesteld, een zoodanige enquête te gelasten.

Malsch klinkt het lang niet; en de minister hééft al eens moeten ontwaren, dat de meerderheid der Kamer, hoe volgzaam ook in den regel, in militaire zaken wel hoofdig kan zijn.

* * *

De heer Van Houten heeft zich op nieuw — „nog éénmaal wil hij beproeven"; weemoedige gedachte, voor het geval ook deze poging falen zou — op nieuw in briefwisseling begeven met het Nederlandsche volk, of liever met dat $^1/_8$ deel er van, dat op de menschelijkerwijs volmaakte weegschaal niet te licht is bevonden. Een „liberaal strijd- en werkprogram voor 1905" zal hun in twintig afleveringen worden thuisgezonden. Wordt deze belofte geheel vervuld, dan zal het sensatielectuur mogen heeten; want dat de schrijver der „staatkundige brieven" strijden kan — tégen clericalisme, tégen protectie, tégen sociale wetgeving, tégen democratie, — was wel bekend geworden; dat hij echter ook in het positieve een werkprogram zou vermogen op te stellen, werd regelmatig in twijfel getrokken.

Het strijden is reeds begonnen en duchtig ook; veelzijdig zelfs, het heeft iets van amok-maken. Dat de regeerende partijen worden neergeslagen, spreekt van zelf; spoedig zijn daarnevens de sociaal-democraten door den heiligen-oorlog-

voerder ter aarde geveld; zieltogend komen de vrijzinnig-democraten aan hun zijde te liggen; daarna krijgt het kabinet Pierson-Borgesius er met geduchte houwen van langs.

Dan echter gaat de storm wat liggen; de Unie-liberalen brengen toch ten slotte het leven er af in dit politiek abattoir; zij behoeven dan ook slechts gevild te worden. Als zij na deze operatie genoegzaam tot inkeer zijn gebracht om den heer Van Houten als hun en „aller liberalen" rechtmatigen aanvoerder te erkennen, verklaart deze zich bereid hen ten strijde te voeren, ja zelfs genegen, tegen clericalen en alle democraten in, een, in den ouden, degelijken zin des woords, liberale meerderheid voor 1905 te veroveren.

Quel beau jour pour vous, grand-père, quel beau jour pour vous!

Maar het vlot nog niet, moet de geschiedschrijver melden. Men behoeft nu nog niet, gelijk de — sedert met haar partij dan ook ter neer gevelde — *Middelburgsche Courant* deed, den briefschrijver als „onaangenaam tegengif" te betitelen, dat na het eindigen van den geloofsstrijd, d.w.z. hopenlijk zoo spoedig mogelijk, ook als zoodanig overbodig moge worden. Dat had inderdaad ál te weinig van berouwvolle boete. Maar daar zijn toch ook de weerbarstige uitingen van tammere bladen; een *Handelsblad*, een *Zutfensche Courant* kunnen niet vinden, dat de heer Van Houten voor de vrijzinnige zijde bijster goed werk verricht; zijn strijdmethode, meenen zij, is nu juist degene die in de tegenwoordige constellatie *niet* gekozen diende.

Weinige dagen later zou het algemeen debat over de staatsbegrooting het fiasco van den ouden staatsman nader voltooien.

* * *

De Tweede Kamer wist in November nog een tweetal wetten af te werken, een lap op een oude en een splinternieuwe. De eerste, een zeer partieele wijziging der Notariswet, die nu aan eenige, lang gedragen, moeilijkheden der praktijk een einde zal maken, is vermeldenswaard als weinig opbeurend voorbeeld van de langzaamheid onzer wetgeving: $5^1/_2$ jaar hebben er tusschen haar eerste

indiening en haar eerste bekrachtiging moeten verloopen.

Nummer twee is de motor- en rijwielwet, uit een aanvankelijk vrij benepen wetsontwerp door de commissie van rapporteurs weldadig omgekneed; de thans zeer bruikbare wet zal verkwikkende eenheid brengen in den chaos van verkeersbepalingen tot heden over onze wegen rondgestrooid; het groot- en klein-motorverkeer wordt met rijksvoorschriften, niet al te knellend, bedacht en zelfs den wielrijders wordt, naar den geest des tijds, een soort »rechtspositie" uitgereikt.

Twee kleine wetten; en verbruikt is weer tot Februari toe de tijd voor wetgevenden arbeid.

Uit de dan volgende Indische begrooting zijn drie punten, die in de kroniek hun aanstipping eischen: redding, demping, mishandeling. Redding van Java uit klimmenden nood; demping van opstand door bloedig geweld; mishandeling van slaven, het »koelie-schandaal."

De verarming van Nederlandsch-Indië wordt steeds onomwondener erkend; van »inzinking" durfde de regeering zelfs spreken; debat: is dat woord niet te sterk, is dat woord niet te zwak nog? — maar goed, wat dan ook, de Kamer wilde nu wel iet of wat helpen. Het stroowisje van 't vorig jaar zou nu door een sterkere dregge vervangen worden; 30 à 40 millioen van Indië's aandeel in de vlottende schuld van 't moederland zal op de Nederlandsche schouders worden overgedragen; 12 à 13 ton, tot dusver benoodigd voor delging en intrest, komen jaarlijks vrij en zullen ten bate van 't lijdende land opnieuw als kapitaal worden geconsolideerd. Het toestemmend votum werd verleend. Zoo werd wederom een klein gedeelte van Neerland's eereschuld »gehonoreerd."

Ook de heer Troelstra kweet een schuld, een Deli-schuld, aan den heer Cremer; waarbij van eer voor den laatste niet veel te bespeuren viel. Men sprak van een »vernietigend oordeel" — de uitdrukking schijnt niet te sterk.

De heer De Stuers vergalloppeerde zich in warmhartige verontwaardiging en werd terechtgesteld.

* * *

De Hooger-onderwijswet zal opnieuw in behandeling komen; het zal geen tijd kosten, 't zal gaan in een vloek en een zucht — van hen n.l. die, tegenstanders inwendig, weer vóór zullen stemmen ter wille van 't regeeringsverbond. Reeds is een nieuw offer gebracht op het altaar der Kuyper'sche fractie; de motie-Lohman, de eisch dat *alle* academische graden eerst na staatsexamen civiel effect zullen erlangen; de motie-Lohman, het laatste protest van een gebondene, die tóch in opstand wil komen, die motie — zij is niet meer; onbegrepen, ongewaardeerd.

* * *

Den minister van buitenlandsche zaken gaat het zeer goed; hij heeft niet, om gezondheidsredenen, ontslag gevraagd; de in het begrootingsverslag algemeen uitgesproken twijfel aan zijn kunde en beleid, is in bevredigenden zin tot Juni a.s. opgelost; de nevelen zijn opgetrokken; de minister blaakt voor nog een half jaar in onbesmetten luister.

Weldra zal waarschijnlijk ook de »zeer bedroevende indruk," dien het gebeurde met het Carnegie-paleis allerwege gewekt heeft, in ingenomenheid verkeeren.

* * *

Het algemeen begrootingsdebat mondeling. Twee saillante punten uit het thema partijverhouding: geloofsverdeeldheid, kiesrechtkwestie.

Laat ons bij het eerste slechts kort verwijlen; het debat is hier té onvruchtbaar geweest. De vele uren zijn verspild, de vele inspanning is steriel geweest. Men verstaat niet en wil niet verstaan. Noemt gij het godsdienstig twistvuur lichtvaardig ontstoken en aangejaagd; klaagd gij, linkschen, over het noodlottig verdeelen van ons volk, over het werpen van nutteloozen, twistappel tot schade van dringender belangen — wij, rechtschen, antwoorden, dat het zoo moet; dat gij de schuld draagt, anti-clericalen, gij; dat andere partij-groepeering

niet mogelijk is, of, zoo wel mogelijk, niet wenschelijk; want 1894 is nederlaag geweest en 1901 overwinning.

De kiesrechtkwestie, als hét vraagstuk dat de linkerzijde allereerst verdeeld houdt, kon kwalijk ter zijde blijven in dit laatste begrootingsdebat. De vrijzinnige partijen, de verkiezingen thans als oppositie tegemoet gaande, hadden slechts keus tusschen verdeeld blijven, vrijwillig afzien van elke vruchtbare poging tot verwerving der meerderheid òf streven naar een bondgenootschap, entente, modus vivendi, coalitie — of in welke taal men maar uitdrukken wil de verhouding die zij hadden in te gaan. Tegelijkertijd had de besliste houding door de vrijzinnig-democraten in de laatste vier jaren opzichtens de kiesrechtkwestie aangenomen, veroorzaakt, dat slechts dit vraagstuk de inzet kon worden, op welke een alliantie zou zijn te sluiten of moest mislukken.

De inzet is gekomen, en in beiderlei zin is de afloop gevolgd of, beter, voorbereid. Een samengaan van de Unie-mannen met de vrijzinnig-democraten is mogelijk geworden; en in dezelfde mate als dit voorloopig geslaagd schijnt, is de samenwerking met de oud-liberalen onwaarschijnlijk geworden.

In één opzicht heerschte eenstemmigheid: in ondankbaar gebrek aan bewondering voor de kieswet-Van Houten; in den wensch zelfs, haar eenmaal door een waardiger regeling te vervangen, waarbij uitbreiding van het kiezercorps — daar brak de stamflesch uit de »huisapotheek" — op den voorgrond zou staan.

Maar verder; nu de verwezenlijking van den wensch, de feitelijke oplossing van kiesrechtvraagstuk.

Eén partij van het drietal in onderhandeling had sinds lang gesproken: de vrijzinnig-democraten willen in de grondwet geschreven, dat elk volwassen burger, die niet om overwegende redenen van staatsbelang dient uitgesloten, kiezer zal zijn. Thans kwam de heer Borgesius, namens zijn mede-Unie-afgevaardigden verklaren, dat hij, den vrijzinnig-democratischen eisch in het formeele verwerpend, in effect wellicht hetzelfde wil. Hij wenscht, dat de grondwet, zelf in kiesrechtzaken zwijgend, aan de wet zal opdragen deze materie te regelen,

in den zin wellicht van algemeen-, misschien ook van een ander kiesrecht. »Zoo spoedig mogelijk" zou deze afgevaardigde de grondwet in dien geest gewijzigd willen zien.

Houdt dit nu samenwerking in? Ons dunkt: nog niet, maar 't kan die worden. Eerst ietwat precizeeren zal wel tot de onvermijdelijke præstaties behooren; »zoo spoedig mogelijk" zonder meer is wat te veel een... blanco artikel. De datum ontbreekt op den herzieningswissel; wordt niet »Juni 1905" er als zoodanig duidelijk leesbaar ingevuld, — dan is het niet te verwachten, dat zij geaccepteerd wordt.

De oud-liberalen, de derde groep, heeft ten laatste bij monde van den heer Tydeman duidelijk geweigerd, de grondwetsherziening en kiesrechthervorming thàns als crie de ralliement te aanvaarden. Niet, dat zij die hervormingen voor altijd zouden verwerpen; de heer Tydeman verklaarde uitdrukkelijk, dat hij er »te zijner tijd" aan zoude willen meewerken. Te zijner tijd, een uitnemend gekozen bewoording, daar de uitdrukking »met St. Juttemis" stellig minder parlementair zoude geweest zijn.

De facto dus toch een successie voor den staatsman-apotheker?

Het algemeen tournooi was geëindigd, de behandeling der grootere hoofdstukken ging een aanvang nemen.

Waterstaat, dat dit jaar op vereerend verlangen voorop werd behandeld, onderscheidde zich eenigszins in zijn afdeeling spoorwegwezen, niet zoozeer, doordat over staatsexploitatie van dit verkeersmiddel niet gedebatteerd is — het is reeds meer achterwege gebleven — als wel, doordat eindelijk de spoedige behandeling der zoo lang aanhangige motie-Fokker, motie ten gunste dier staatsexploitatie, in het uitzicht is gesteld.

Bergt de toekomst hier een belangrijke beslissing in haar schoot? »Te zijner tijd", neen spoedig, moge het blijken en op deze bladzijden vermelding vinden.

17 Dec. 1904. D. v. E.

GEBROKEN KLANKEN

DOOR

DR. A. ALETRINO.

Voor Mevrouw R. Bueno de Mesquita—
Lopes de Leão Laguna.

Als iederen dag halt houdend voor de lange middagrust, waren zij tegen de schuinte gaan liggen die langsaam naar het water glooide.

Jaren al kwamen zij zomers bij elkaar, eerst met hun drieën, oude studievrienden na hun studententijd uiteengedwaald, later, toen de twee jongste waren getrouwd, met hun vijven, elk jaar afsprekend om den volgenden zomer ergens anders elkâar weer te vinden. Dezen zomer had de doctor niet uit zijn praktijk weg kunnen gaan en zij waren bij hem gekomen in het kleine stadje in het dal, waar hij zich na zijn examen had gevestigd. Zonder het te bemerken waren zij ouder geworden, elk jaar elkaar terugziende in dezelfde voeling van oude vriendschap, niet denkend aan het uur dat eens zou opstaan in hun samenzijn, den laatsten zomer dien zij zouden met elkâar gaan, het uur dat zij zouden scheiden voor altijd.

Als elke vacantie hadden zij dag aan dag gewandeld, uren wegdwalend van huis, een rustig, haasteloos loopen door de eindelooze bosschen, niet lettend op de snelle heendrooming der uren onder de egaal-stillende vrede van suizende rust.

Van daag, in het lang-vermoeiend gaan onder de broeiwarme droogte van den zonlaaienden dag, was hun spreken langzamerhand ingestild tot een mattë zwijging, waarin alleen het schuiven van hun stappen had gedofd en zij waren zonder rusten voortgeloopen naar den grooten vijver, waar zij het einde van hun wandeling hadden gesteld.

Breed-uitstrakkend naar beide zijden, gladde het watervlak beweegloos onder de helle lichting van de middagzon, die ver aan de eene zijde een spiegeling van schitter-wittende branding plekte. Aan de overzijde stond het diepe groen der boomen recht, egaal-vast omhoog, een somber-zwijgende kleuring van tintlooze donkerheid, waarin langs de toppen een gouden lichting weefde, zacht uitlossend naar het gelijk-spannend blauw van den hemel. Tusschen de uiteenwijking der stammen van een boschpad, dat uit de schemering der boomen naar den oever boog, stond het blanke licht trillend neer, een zuivere heldering vlekkend over het dunlagend groen van den weg, uitvloeiend in een ros-gulden schemering naar de diepte van het hout, de grijs-rechte stammen kleurend met een bruin-roode vaging van tooverenden schijn. Ver boven de loome zwaarte van den vijver hoogde het wolkloos blauw van de lucht in oneindige diepte, ver weergekleurd onder de zuivere, glad-dekkende ineenwissching van het water, waarlangs telkens een dunne rimpeling streek, de roerlooze weerbeelding van den boomen-opstand kort-golvend in even deinend bewegen. Onzichtbaar trekkend in de dichte laging van het mos, mompelde de kabbeling van een beekje altijd voort, een droom-nevelende fluistering vloeiend in de wijde, luidloos-suizende stilte, even telkens kort heengezacht onder het vaag-ruischend streelen van den wind die langs de boomtoppen schoof.

Voortzwijgend nog in de matte neerrusting van hun liggen, luisterden zij de vaag-zwevende omademing van geluid die door het bosch weefde, denkeloos dwalend hun zien naar de wijdlichtende ruimte van het watervlak, waarlangs luidloos een breede schaduwrand voortzoomde, neergeduisterd uit den langs-buigenden afstand der zwaar-geheim-peinsende boomen. Even telkens kort-klappend in de stilte, sprak een enkel woord omhoog, dadelijk weer weggestild in de wijde koepeling van rust die onder de boomen droomde en daarna weefde het week-suizende geruchten weer ineen, een licht-zachte neveling dekkend over hun liggen.

Toen plotseling, met een stil-klankende weekheid in het

helderen van zijn stem, sprak de doctor, ver herinnerend waarover zij dien ochtend hadden gesproken: »aan den anderen kant van de bergen kom ik nooit. Ik ben er nooit meer geweest na de lange maanden die ik er na mijn examen heb geleefd en ik zal er nooit weer komen."

Onder het vraag-wonderend opzien van de anderen bleef hij zitten, voor zich starend naar de zon-zilverende lichtheid boven den vijver, waarin de wolkjes van zijn sigaar blauwgrijzend uiteendreven, onzichtbaar heenlossend naar den beweegloozen hemel. En zacht zijn woorden voortdroomend uit de willooze beweging van zijn lippen, herhaalde hij: »aan den anderen kant kom ik nooit, nooit en nooit. Er ligt te veel van mijn leven begraven.

Alles wat ik daar heb doorgevoeld, heeft in mijn heele bestaan nagewerkt en heeft me mijn sterkte voor het leven lam gezwakt, jaren later. Toen was ik nog jong en begon pas; de eindelooze reeks van jaren die nog moesten komen, zag ik toen nog in het helder-kleurende licht van een wijde illusie, vaag, zonder lijn, alleen een zonning van altijd gelukkig zijn en werken in de groote belofte van het Leven. En de desillusie is niet dadelijk gekomen, jaren later pas, toen ik al bijna alles had vergeten wat toen in me had gebroken, toen de herinnering van dien tijd al ver leek ingedekt onder de werkelijkheid van mijn dagelijks doen.

Ik ben er gekomen na mijn laatste examen. Jelui waren al van de academie weggegaan, je weet ik was een jaar te laat met mijn werk. Ik was erg moe, heelemaal op van dat laatste jaar, waarin ik tamelijk alleen had geleefd onder de voortdurende jachting van te willen klaar zijn en waarin ik ingespannen heb gewerkt aan één stuk door, van de eene vacantie naar de andere. Maar toen was ik ook afgeloopen en moest ik een tijd naar buiten in de stilte om weer bij te komen. En toen ben ik naar het dorpje hier over de bergen gegaan en ben er maanden gebleven.

Ik had er een pension gevonden in een stil, klein huishouden, man, vrouw en dochter. Hij was op kantoor aan de Silberhütte een half uur buiten het dorp en ging s'morgens

vroeg de deur uit en kwam s'avond pas tegen zeven uur terug. De moeder zorgde voor het kleine winkeltje, een manifacturen-affairetje waarvan telkens kort-wiegelend de schel klankte en waarin tijden achtereen het mompelen van stemmen dofde tusschen de zware demping van de stapels goed, wanneer de moeder lange gesprekken met haar klanten hield. De dochter was nog jong, een moe-bleeke vrouw, stil-zacht in haar zwijgend loopen door het huis, met iets droomsmartends in haar plotseling opstaren uit de droeve peinsing waarin ze leek te leven. Zij was ziek door een langzaam voortslijtende tering, ongemerkt opgeslopen in haar te veel blijven tusschen de dompige benauwdheid van het winkeltje, waarin zij vroeger na haar schooltijd haar dagen had doorgeleefd en die erger was uitgeschokt door de groote beroerdheid die op haar leven was geknakt. Dat heb ik pas later gehoord, toen ik er al weken was en langsamerhand met de menschen was gaan meeleven. Meestal zat ze heele dagen in den tuin, achterover leunend in een grooten stoel, haar dunne, matwitte handen neergegleden in haar schoot te peinsen naar het wijde uitzicht over de weiden.

Het was een klein, bloemen-kleurend tuintje, aan de buitenzijde van het dorp, het laatste op de heuveling waartegen de huizen waren opgeglooid. Buiten het hek strekten de weiden ruim uit, met de ongelijke bochting van den hel-kortgroenenden grond, langsaam ver-dalend naar het bosch dat breed, uithoogend naar beide zijden neerstond in het dal en waarvan de boomkruinen laag oprechtten uit de plooibuigende helling van het weiland. En achter het bosch stompten de bergen omhoog, diep-donker wazend in het licht, langsaam dunner groenend in verdere wijking, de achterhoogende toppen ineengevaagd door een licht-webbenden nevel van blauwig-ijle damp, die lijnloos samenschemerde in de wijd-stille welving van de lucht.

Dikwijls zat ik s'middags bij haar, tijden lang zwijgend naast haar stil-zijn, meestarend naar de groote rust die over de velden lichtte. Er waren middagen van hel-schroeiende zon, ruim-uitblakerend over de glans-heete weiden, waar kort-

scherp het schirren van de krekels eentoonig uit het korte gras zaagde, een wijd-koepelende welving van droog-hettende lucht die van den strak-blauwèn hemel stond, week doorschemerd van ijl-dunne trilling. Dan, ongemerkt donkerde langsaam tegen den avond het luchtblauw dieper, zacht overkleurend naar het Westen tot een week-tintende vaging van roze-oranje schijn, waarin de zon onhoorbaar weggloeide roodgoud stralend in blindende schittering. En in het staag dieper donkeren van den hemel begonnen bleek de eerste sterren te trillen, geheimzinnig heller tintelend tegen de oneindige wijking, waaronder luidloos telkens meer sterren vonkten altijd voort, een stil-gouden lichting wemelend naar de aarde die uitmoeiend neerlag onder de schemer-dekkende grijsheid van den stijgenden nacht.

Ik heb middagen naast haar gezeten, waarin een dichtgrauwe wolklaag beweegloos stilde boven de wijde vlakte, loom-warme uren van vocht-broeiende klamheid, waarin geen windje bewoog en waarin een egaal-droomend licht dreef over de leege heuveling van het veld, eindeloos stil onder het heennevelen der uren. Dan soms zacht opkleurend van heel ver, begon week-klankend het tinkelen van koe-bellen op te zingen, onzichtbaar dempend achter een diepe plooiing van den grond, luider telkens naderend in de moewe stilte en weer ongemerkt weeker heenspreidend in een egale toon. En dan was alles weer uren achtereen stil, met even een langsaam voorbij schuiven van kreun-krakend wagengewiel over de straat langs het huis of het kort-helder luiden van kinderstemmen die uit de school vroolijkten. En de dag droomde weer voort naar den avond, een leeg-herinnerende neveling van tijd, waarin langsaam het licht heensloop naar den duisteren opstand van den avond, droef-neerstillend van de regen-dreigende lucht.

En de zomer kalmde ongemerkt heen over haar zitten, langsaam bleeker ziekend haar mat-wit gezicht, haar wijdpeinsende oogen moewer doffend in weglevend geheimen.

Zij had me haar ziek-zijn verteld, het langsaam, ongemerkt voortslijten van haar borstkwaal die haar zwakker had ge-

teerd, haar zachtjes minder worden zonder dat zij het begreep, kort nadat ze volwassen was gegroeid, een meer en meer neermoeien onder de geheimende magering van haar jonge lichaam dat in haar meisjestijd bewogen had in een voortdurende frischheid van nieuw-levende kracht. Een korten tijd was zij verloofd geweest. Zij had de hoop gehad met haar jongen weg te gaan naar een betere streek waar 't niet zoo ruw was s'winters door hooge sneeuw en kil-blazenden wind en dat zij dan weer beter zou worden. Maar in eens had ze een bloedspuwing gekregen en daarna had ze weken en weken te bed gelegen. Toen zij weer beter was, had haar moeder haar verteld dat haar jongen was weggegaan voor goed en had ze gehoord dat hij met een ander zou gaan trouwen. En daarna was zij minder en minder geworden, onder de voortdurende pijning van haar herinnering en de droeve onvermijdelijkheid dat zij nooit zou kunnen weggaan en weer beter worden. Nu wachtte ze tot ze zou dood gaan, ze wist het, ze voelde het dat er niets meer aan haar was te doen en wanneer ik probeerde om haar op te beuren en haar vertelde van nog veel erger patienten die ik beter had zien worden, dan kon ze rustig beweegloos zitten luisteren naar wat ik haar voorleugende, zacht heen en weer schuddend met haar moewe hoofd. En dan op eens haar gezicht opwendend naar mijn praten, trok een pijn-spottend, huilend lachen langs haar bloedloos-trillende lippen en ze zei heel ernstig en vast, met een wanhopig-berustend doffen van haar stem: »wanneer het winter is, zal ik er niet meer zijn." Dan begon ze over iets anders te spreken en vroeg ze me om haar te vertellen van het leven in de groote stad en van de plekken waar ik had gereisd, en liet soms op eens midden in mijn spreken vallen, een uitbreken van het wijde berouw om nu al heen te gaan uit het leven »dat zal ik nooit zien, nooit zal ik meer iets anders zien dan de weiden hier en de bergen". Daarna bleef ze verder zwijgen in haar lang-gewoonde houding, achterover leunend in de kussens die ik tegen haar zwakke rug geschoven had en we spraken niet meer. En dan kon ik langen tijd kijken naar haar mager-

matte handen die nu al dood leken te steunen in haar schoot en waarin haar heele droeve bestaan treurde, een zacht-kleurloos verdwenen zijn, iets onwerkelijks, teer-gelijnd met de vaag-rondende magerig der lange, bleek-dunnende vingers.

De zomer stilde langsaam heen naar de herfst die hoog guldde met de droomende glanzing van vaag-dekkend licht, met week-droevende zonwazing van ijl-grijze neveling, waarin het zilver-raggend webben van blank-bochtende draden hing, beweegloos drijvend in de stille lucht. In de verre diepte stond het bosch achter een dun-blauwende vaging van vocht-dekkende mist die langsaam 's middags heenzoog naar de warming der zonne-goudheid, een ros-bruine kleuring hel-derend in de kruinen die uitplekten tusschen de somber-zwarende donkerte der hooge dennepluimen.

Ze zat nu maar een paar uur 's middags buiten, koud-magerend tegen de kille warmte die uit het bosch over de velden geurde. En 't leek of ze elken dag kleiner ineen-ziekte, of elken dag de herfstzon een stukje van haar leven heennevelde, of ze elken middag dat zij voorzichtig stappend naar haar stoel kwam, moeilijker ging onder het dieper trekken van haar dun-hijgende borst. En toen heeft ze haar laatste verjaardag gevierd. Zij had het gewild met een angstig smeken in haar stem tegen het vrezen van haar moeder dat ze te veel zou vermoeien en dat het haar kwaad zou doen.

Het was een hoog-gouden herfstdag met een wijd-lichtende zonnekoepeling over de velden, waarvan het donker-korte groen leek nieuw te leven onder het helder-zachtend licht dat van den ruim-spannenden hemel stilde. Zuiver vóórdon-kerend uit de nevellooze verte, kleurde het bosch met een heldere glanzing van diep-groenende frischheid, waartusschen het licht-bruin der loofboomen stond in scherp-gelijnde plekken. In de wijde stilte van den middag stonden de bloemen in het tuintje met hun kort-tikkende kleuren tusschen het diepe groen der bladen, met de wijd-geplooide karteling der kelken opstarend naar het licht, dat een zilver-week schijnsel neer-webde over hun laatst-levend mooi.

Zij zat weer op haar oude plaatsje in de zon, haar handen

in haar schoot, met een week-gelukkig lachje te kijken naar alles wat wij haar hadden gegeven en dat wij voor haar op het kleine tafeltje hadden neergelegd, tusschen de vroolijk-helderende kleuring van bloemen en groen. Zacht pratend met voorzichtige stemmen om haar niet moe te maken zaten wij naast haar, lieg-zeggend dat wij het volgend jaar weer zoo zouden zitten wanneer ze zou beter zijn, plotseling telkens inzwijgend onze woorden voor het dof-droeve opstaren van haar gezicht naar ons heen. Toen op eens, terwijl wij een tijdlang stil waren, zakte zij langzaam haar hoofd tegen de hooge leuning van haar stoel en terwijl zij uitstaarde naar de zonnende verte van het bosch, braken langzaam de tranen in haar oogen, luidloos glijdend naar omlaag, sneller vochtend langs haar wangen naar het schok-snikkend schudden van haar borst. En met een pijnlijk-inhoudend neerkroppen van haar huilen, zeide zij heel zacht, en 't leek of haar stem van heel ver fluisterde, ver uit de geheiming van heen zijn voor altijd: »wanneer ik er niet meer ben, moet jelui alles bewaren wat jelui me vandaag hebt gegeven, om later nog eens aan me te denken." En daarna is zij blijven zitten, beweegloos, voortdurend peinsend naar het bosch dat dieper kleurde onder de gulden lichting van de langsaam-wijkende zonne-roodheid, alsof ze het visioen wilde vast-trekken in haar oogen, het laatste mooie visioen dat zij in haar kleine bestaan zou zien.

Kort daarna is zij dood gegaan, een luidloos heenzuchten uit het leven. 't Was de zonne-avond van een grijs-stillen dag, een van die herfstdagen waarin al de winter dreigt in dichte dekking van de grauwe wolken en langsaam, luidloos neerzweven van bruin-dood blad. Den gehelen dag had een week, kleurloos licht uit de wolken gehangen waarin alle geluid leek heen te doffen tot een matte zwijging, een vage leeg-naherrinnerende wegdwaling der uren die later onwerkelijk weerkomen in je denken aan dien tijd. Tegen den avond was langsaam in wijde breedheid de wolkdekking uiteen-geweken, een hellichtte klove scheurend in de egaal-grijzende laging van tintloos wit, waartusschen plotseling het late zon-

licht neerbundelde, lang-rechte schaduwen rekkend langs den grond, een rood-gloeiend schijnsel wevend achter de opstapelende klomping der wolken.

Wij hadden den gehelen dag naast haar bed gezeten, zwijgend wachtend haar langsaam heengaan in de schemergrijze stilte van het licht dat door de geopende vensters treurde. Uren achtereen had ze gelegen met haar oogen dicht, een dunne trekking hijgend onder de gelijk-strakke dekking van de dekens die laag, klein-welfden over haar heengemagerd lichaam. Even telkens bewogen haar handen willoos over het dek, in was-matte smalheid strijkend over de blankheid van het laken en daarna lag ze weer beweegloos, een levenlooze rusting van haar lichaam, waarboven het zachte ademen even kort-schokkend schudde. Langsaam, luidloos oplichtend langs de bleeke muren van het kleine vertrek, begon de zon te kleuren, onmerkbaar helderend een webbing van tooverenden glans over de meubelen, de witraggende gordijnen door-gloeiend van een vagen schijn, wijder en wijder plassend in de kamer een zwijgende goudheid die hooger uitruimde over het bed, de witte lakens dekkend met een rood-gulden vlamming van omwerkelijke tint. En het licht warmde wijder door het vertrek, een groot-vullende gouding vloeiend over de wijkende grijsheid van het daglicht, hoog-vegend tegen de grauwe matheid van de zoldering waar het uitstreek tot een laagverwende kleuring van roze schijn. En 't was of langsaam, onhoorbaar de kamer gevuld werd met een tastbaar goud, een wijd-stille vrede innigend over haar sterven. Toen, zacht openzwarend haar duistervloersende oogen, bleef zij liggen staren naar de tooverende kleuring rondom, een vaag-droevend gelukkigen week-lachend langs haar heenbleekende lippen, waartusschen de laatste mompeling van haar stervende woorden sprak, toonloos, moeilijk donkerend naar de juiching van licht die over haar liggen helderde. En 't gouden licht vloeide weer luidloos heen, uitdoezelend naar de opschemerende grijsheid die buiten de geopende vensters koelde, langsaam verder en verder mee-luchtend de dunner zuchtende hijging van haar ademen in de hooger-

dekkende duistering van den herfstnacht. Ze lag beweegloos, doodgestrekt onder het kil-vochtende geuren der stervende bladeren, die zacht-ritselend van de langsaam heen-en-weer-wiegende boomen neerwemelden.

En toen hebben wij haar weggebracht, met weinige maar, naar het kleine kerkhof, onder het langsaam galmend neerspreiden der klokke-klanken.

Korten tijd na de begrafenis heb ik afscheid van de arme oudjes genomen en ben ik weggegaan. Ik kon er niet langer blijven, 't was te triest, te leeg in het huis en haar plekje in den tuin was te verlaten onder den laten herfst-zonneschijn. En ik moest ook eindelijk aan het werk, in het echte leven, ik was heelemaal uitgerust en voelde me weer gezond en sterk. Toen heb ik voorzichtig alles ingepakt van die lange maanden, brieven van huis en herinneringen van buiten, de bloemen die het laatst hadden gekleurd naast haar arme doodgaan en het cadeautje dat ik haar op haar verjaardag had gegeven. 't Was een poëzie-album zooals toen een tijdlang de mode is geweest, een album met muziek waarvan de zacht-metalen klanking plotsling opragt wanneer je het schutblad opent, telkens en telkens weer. Toen ik het haar gaf, had ik er een paar verzen ingeschreven en ze had het na haar verjaardag voortdurend bij zich gehouden op haar bed, tijden lang wanneer ze stil lag het willoos openend en sluitend met een onbewuste beweging van haar handen, telkens weer het klein-klankend wijsje optinkelend naar haar lijnloos droomen. En 't was geworden of de zacht-kleurende melodie in haar kamer hing, voortzangend wanneer alles stil was en het album uitgemoeid leek te rusten in geheimende beweegloosheid. En zelfs na haar heen zijn, zong de melodie nog voort in het vertrek, heel ver achtergebleven tusschen den dooden opstand der meubelen, die vreemd staarden onder de schemerdekking van het laffe licht dat door de neerhangende gordijnen sloop. Alles wat ik van dien zomer had, heb ik meegenomen, bijeengebonden in een groot pak, de laatste herinnering van mijn voorbije jong-zijn, de droeve scheiding tusschen mijn onbezorgd illusieën door het bestaan en de werkelijke grauwheid die

langsaam over me zou neermatten door het Leven. En daarna heb ik me gevestigd hier in het stadje en ben er gebleven tot den huidigen dag. Maar nooit ben ik weer over de bergen gegaan. Eerst durfde ik niet om de ellendige herinnering die scherper, pijnender opstond in de snelle wijking van tijd en later kon ik niet, ik had er den kracht niet toe door de loode moeheid die over mijn denken is gezwaard in het terugvoelen van haar heen-zijn."

De zon was ongemerkt weggezacht achter de hooge kruining der licht-doorweefde boomen, den donkeren schaduwzoom langs den vijverrand breeder duisterend op het diepe water, waarin beweegloos de weerschijn van vroege avondwolkjes begon te spiegelen, die hoog, met dun-roze donzing, onmerkbaar onder de spanning van strak-teerend luchtblauw voortstonden. De star-schitterende spiegeling van de zon was luidloos ineengeglansd met de òmloomende gelijkheid van het watervlak, een egaal-donkere onbewegelijkheid stillend tusschen de zwijgende peinsing der grijs-bruine stammen. Uit de wijking der boomen van het boschpad diep-warmde een goud-roode vloeiing van laat-kleurend licht, dat voortijlde over het water, de bruindonkere glooiing van den mos-zachten oever oud-goudend in een somber-rossende gloed. En in de wijdersuizende stilte van den laat-weglevenden dag, kartelde de rond-klankende tokkeling van het onzichtbaar beekje hooger uit de dicht-dekkende moslaag, een staag-droomende neveling van vaag-grijzend geluid sprookend door de avond-roodende rust. Alleen, heel ver optangelend achter de dichte schemering van het bosch, weefde het metaal-klinken van koe-klokken een vaag, klein, glas-welvelend luiden, even nader helderend in trekkend voortgaan en langsaam heenzachtend met onmerkbaar dunner weven van licht-schemerende klank.

In de nadrooming van geluid die zijn woorden door de òmsuizende stilte hadden gesproken, bleef de doctor zitten, zwijgend onder het dwalen van zijn zien. De laatste wolkjes van zijn sigaar dunden heen in de roerlooze lucht, even uitgrijzend boven de ruimheid van den vijver. Met een korte handbuiging schuinde hij zijn sigaar naar omlaag, waar zij

klein-sissend even plompte, beweegloos heen-en-weer schuddend op de wijduit-kringende golving van het voortrimpelend water.

Toen, terwijl zijn oogen denkeloos de langsaam-heengladdende trilling van den vijver na-zochten, sprak hij toonloos voort, zijn woorden droomend naar zijn eigen peinsen: »Jaren later pas, toen bijna alles van dien tijd was neergedekt onder de duistering van vergeten en toen alleen nog plotseling soms de weerbeelding in verre tusschenpoozen voor mijn herinnering stond, opkortend voor mijn denke-zien door een vreemdnalichtende kleur van zomerdagen of het week-weemoedig berouwen van een stil-glanzenden herfstzon die van den blauwzwijgenden hemel goudde, is de moeheid van herinnering daarvan op me gedonkerd. Een wijde, lustelooze moeheid, die me het heele bestaan heeft leeren voelen als een groote, wijd-omhangende geheiming van angst-dreigend leed, zonder belofte, zonder licht dat tegen de leege nutteloosheid van het leven kan kleuren. Dat gevoel van dor-duistere leegte, van wanhopig voor-niets-zijn, die lusteloosheid om verder te moeten gaan den moeienden weg van mijn bestaan tot wie weet hoe lang, tot een ongezien einde waarin een laatste duistering zal dekken over mijn denken, de spottend-leege oplossing van de raadseling die ik het bestaan voel, is in me geslopen jaren later.

't Was een lam-doffende winterdag, een van die dagen dat je 's morgens opstaat met een moew-pijnende huiling in je borst, die den heelen dag in je blijft snikken, een dag waarop je angstig voelt voor de aanraking van het Leven, voor het langsgaan van de uren die een ongeweten leed over je heendreigen uit de stille duistering van onvermijdelijk komen. Ik had 's middags niets te doen voor mijn praktijk en ik was t'huis gebleven, te lusteloos om iets uit te voeren. Alleen moewde de behoefte in me om stil te zitten soezen in een lijnlooze dwaling van mijn gedachten en te luisteren naar de zachte klaging van duister leed dat in mijn borst schreide.

Buiten draadde de regen neer in de lamme kleving van het doffe licht, dat kleurloos van de grijze lucht klamde, een staage, dicht-webbende regen die zacht-ruischend een nevelgrauwe wazing tegen het uitzicht schoof, waarachter de donker-

groene opstand van de bergen heensomberde, lijnloos ineendampend met hun toppen naar de egaal-dekkende laging der wolken. De donker-gesiepelde modder-bruining van de chaussée lag in wijd-buigende kromming leeg uit naar de vage vierkanting van het kleine spoorweg-station met de laaghoekende loodsen, waarachter de bergen verder weken, grijzer gedekt in verren opstand door de dichte regen-mist. En rondom was alles in een loode stilte, in mijn huis, op straat, ver over de velden die tegen de bergen groenen, een luidloos-zwarende stilte die langsaam, ongemerkt een matte doodheid over je denken dekt, waarin alleen de herinnering voortsluipt van alles wat vóórgeweest is, waarin geen geluid van een mooie belofte kan klanken en waarin je je heele verdere bestaan ziet in dezelfde staage misting van eindelooze dofheid als door de regen over de aarde wordt gedroefd.

Toen ben ik met moeite uit mijn loome zitten opgestaan en heb de lâ van mijn schrijftafel open getrokken, waarin ik heel mijn verleden leven heb opgeborgen, brieven uit mijn jeugd, uít mijn studententijd, brieven van jelui toen we nog jong waren, dingen van later toen ik pas gevestigd was en die ik heb bewaard. Waarom ik dat alles heb bijeengehouden weet ik niet en waarom ik dat alles dien middag voor den dag heb gehaald, weet ik ook niet. Een behoefte om me pijn te doen, een lust om me beroerd te maken met een werkelijke droefheid tegen het vage, lijnlooze leed dat in mijn binnenste klaagde. En terwijl ik zat te lezen, droomden de uren over me heen, een zacht-droeve geluksherinnering kleurend in de schemerende zwijging van den dag. 't Was een plotseling heen-zijn uit de werkelijkheid van het uur, een terug-leven in de lichting van jaren geleden, mooier gekleurd door het ongemerkt weg-gevoeld-zijn van het leed dat ook in die uren had opgestaan en waarin telkens zacht het berouw hoogschreide dat alles voorbij was en alles was veranderd, met nooit weer terug te helderen floersing van de duistering der jaren.

En langsaam, ongemerkt werd de stapel op mijn tafel grooter, voortdurend hooger rommelend door altijd meer papieren en dingen die ik uit mijn lâ greep. Tot eindelijk

de lâ leeg was, een gapend-holle leegte, vreemd-starend naar omhoog uit de grauw-poederende schemering waarin mijn herinneren zoolang had gerust.

Buiten draadde de regen voort, altijd voort, ongescheiden ineenschemerend het kleurlooze daglicht naar de donkere zwartheid van den avond. Heel ver bromde het kortschokkend aandenderen van den laten middag-trein naar het stadje, even in het langsaam stilstaan schurend over de rails met een klaag-scherpend geluid, kleine, blaas-ploffende wolk-stooten dampend door de luidlooze stilte. En de trein kortte weer voort, een huil-droevend fluiten welvend over de velden, lange pluimen laag-drijvenden rook achter-zwartend onder de vocht-grauwe vulling van de regen. En daarna was alles weer stil. Alleen de regen begon vaster neer te stralen uit de dikker-wolkende lucht, een week-luidende knettering spattend tegen het venster, waarvan lange, luidloos-slangende druppels naar onder huilden.

Terwijl ik zat na te soezen wat ik alles nieuw had doorgeleefd in de herinnering van al die jaren en ik willoos heen-en-weer zocht in de leege lâ of er nog meer was uit mijn vroeger leven, vond ik achterin geschoven het pak waarin ik alles van dien zomer had bewaard. Eerst kon ik me niet te binnen brengen wat het was, ik was de kleur er van vergeten die veranderd was door de stoflaag die er overheen had gedicht. Maar toen op eens zag ik alles weer voor me en herinnerde ik me de plooien waarin ik het papier zooveel jaren geleden had gevouwd. En toen heb ik het geopend, langsaam en voorzichtig, angstig dat ik te plotseling de beelding van die lang-voorbije maanden zou weerzien.

't Was een groote doodheid die voor me lag, een heengeleefde werkelijkheid waaruit een grauwmatte kleurloosheid omhoog zweeg, een ver-geweten bekendheid vreemd opduisterend naar mijn zien, als schim-schemerend de vaaggewischtte trekken van iemand die ik lang-voorbij gekend had en die in mijn herinneren bewaard was, onbewust veranderd, lijnloos, zonder omtrek.

Er waren brieven van mijn ouders, grauw gëoud met

donker-gesleten vouwen; mijn ouders waren allang dood. Brieven van jelui in dien tijd, met de forsch-karakterende letters van jong-zijn, met woorden van opkleurend leven en hoog-moedigende beloften van geluk; kleine stukjes papier met toen-mooi-zangende herinnerings-kleuren, heenvergeten tot nauw-nabeeldende momenten; bloemen hard, vaag-kleurloos gedroogd tot ingeschrompeld bros-brekend stroo, een muf-gestofde, wezenloos-starende uitgeleefdheid, waaruit een vale duizeling wolkte, zacht-scherp geurend tegen de lam-matte schemering van het heensnikkend uur waarin ik zat. En onderin lag het album dat ik haar had gegeven, een ander boek dan wat op eens in mijn denken stond, oud-verworden met de troebele vlekking van het omslag waarop het goud was heengegroezeld tot roestig-bruin-glanzende vlekken, de letters ingeglimd tot laag-diepende schijnsels van smerig zwart, een duister-kleurende vervuiling van vroeger helder-vroolijkende kleur, klam, vocht, gedeukt onder de loode slaping der jaren waarin het luidloos had gelegen, ongeweten voort in de lichtlooze donkerheid van heengenevelden tijd.

Voorzichtig tillend probeerde ik de saamgevochtte bladen te openen, nieuwsgierig in mijn plotseling herinneren wat ik er jaren geleden in had geschreven. En toen op eens, bij het optillen van het schutblad, braken de kleine geluiden van het speelwerk omhoog. 't Was een wonder-zacht klagen van geluid, van heel ver komend uit een vreemd-geheimend voorbij-zijn, een zacht-klein-stemmend ragge-zingen van een dunne kinderstem met week-huilend snikken heel teer in de tusschenbreking van even wegge stilten, waartegen een enkele heldere toon tinkelde, vaag zilver-helderend tusschen de doffe roestig-schorrende valsching van de melodie, die moeilijk kartelde met een oud-geduisterde klanken-machteloosheid die uit de wijd-nevelende dekking der lange jarengrauwheid op-droefde. En in het nietig-weerknarsend tikkelen der los-spikkelende toonen, zangde langsaam, duidelijk de scherp-kleurende weerbeelding van vroeger omhoog, de maanden van zonneschijn en zomergloed, de lang-gedroomde dagen onder het broeien van hette-droogend gras en teder-wolkend wazen van harsend dennen-

geuren, de zacht-week tooverende avonden van rood-gouden wolken-wijking in het Westen onder den diep-blauwen hemel, die donker, innig stilde boven den stijgenden nacht in vlekkelooze spanning. En nieuw stonden de lang-doorgeleefde uren omhoog van weemoed en week-klagende ellende, van angstig voelen dat een groote droefheid dreigde in de geheimende toekomst der dagen, uren met zacht-gesproken woorden grijsheennevelend boven de geur-kleurende staring der hoogbloeiende bloemen, waartusschen haar zieke zwakheid zat, roerloos peinsend naar de vèrstillende wijdheid van den horizont.

En telkens wanneer de melodie was afgeklaagd, opende ik het omslag weer en telkens schimden andere herinneringen voor mijn peinsen, een spook-nevelende langs-waning van uren, luidloos vallend in de troostelooze doffing van voorbij-zijn.

Zoo heb ik tijden lang gezeten. Dat was het eenige van wat er van haar was overgebleven, het eenige wat er nog van haar leefde in de langsaam-staage dekking van tijd, het eenige wat herinnerde aan haar triest-gekortte ziekte-bestaan, het laatste geluid dat moeilijk, gebroken snikte van iemand van wie ik veel had gehouden en die een groote voeling in mijn leven had gekleurd. Niets was er meer van haar over dan de kleine, stuk-geroestte melodie, een kleurloos, ineen, gebroken klagen van geluid waarin even nog, van heel verde werkelijkheid zong, heen voor altijd, eindeloos heen in de duistering der dichter-dekkende jaren.

En terwijl buiten de regen daalde in den langsaam hoogerschemerenden nacht, ben ik blijvèn zitten, denkeloos het schutblad bewegend op en neer, en heb ik mijn peinsen voortgedroomd op de telkens weer-opklagende luiding van het oude wijsje, waarin haar dood-zijn treurde in eindeloospijnende droefheid.

En ik heb alles weer weggeborgen zooals het al die jaren had gelegen, al de doodheid van mijn voorbije bestaan en het ligt er nog, ongeroerd onder het voortschemeren der jaren en zoo zal het blijven liggen tot ik zelf eenmaal zal wegzijn voor goed. Dan zal hij die mijn boeltje opruimt en die het oud-gestofde pak vindt, het weer open maken en dan

zal de oude melodie voor het laatst misschien klagen uit de versleten toonen van het mechaniek en niemand zal weten dat dit het 't laatste over is van een heengeleden menschenbestaan.

Na dien dag is een groote moedeloosheid over me gezwaard een onverklaarbare lusteloosheid om te leven; ik heb het wanhopig gevoel gekregen dat niets de moeite waard is en ben het leven gaan voelen als een dorre leegte, een duistere nutteloosheid, een dwaas voor-niets-zijn in de wenteling der jaren. En daarna heb ik voortgeleefd in een egaal-grijze voeling van onverschilligheid voor wat het leven me nog brengen zal, een wijde voelloosheid voor vreugde en verdriet, waar alles toch eens zal eindigen in een duister heen-zijn voor altijd, zonder andere naklank dan een kort-weer-roestend geluid van alles wat eens mooi is geweest en wat eens gepijnd heeft in je voelen. 't Is alles een droeving van verworden, kleurloos-snikkende klanken, een vage, even ver-naherinnerende breking van snel-vergeten melodie."

Stil, in wijd-uitgloeiende weving van hoog-droomenden goudschijn was de zon weggezwegen achter de zacht-ruischende trilling der boomtoppen, de avondwolkjes die in ver-strekkende brokkeling onder de diepe kleuring van het luchtblauw dreven, tooverend in goud-rooden gloed. De vijver lag donker, glansstrak in een dof-slapende kalming van langsaam stijgende rust, onder de hooger vredende stilte van den avond. Alleen het beekje mompelde onzichtbaar de klaging van zijn lief-troostend geluid uit de inniger-zachtenden moslaag voort, een altijd-droomenden weemoed sprookend in het heengezwegen-zijn der stemmen. In de bruin-grijze dichtheid van het bosch laagde de vroege schemering een webbe van tintlooze rust, waarin de zomernacht omhoog dreef, fluweelend een luidlooze geheiming langs de ineengrijzende stammen. En verder en verder wolkte de gouden lichting aan den hemel, ongemerkt inzwijgend tot een vaag-uitvloeiend schijnsel, waarin de late zomerdag heenleefde.

Oktober 1904.

GEDICHTEN

VAN

J. REDDINGIUS.

I.

Hoe lag ik eens op kille legerstee
in 't hol vertrek der pastory te schreien,
verlaten kind dat luistren dee en dee
naar heksen in hun dans van razernijen.

Zij zwierden door de lucht, omhoog, benee,
gier-gillend en zich beukend op de zijen,
schrikwezens die op lange bezems rijen,
die wijken voor geen stamelwoord of bee.

Stijf de oogen toe zoo leefde 't kind in droomen
en zag de monsters door den schoorsteen gluren
en wenken wie al zwenkend kwamen nader.

Maar plotsling wist hij dat niet een kon komen,
daar naast hem, eenig sieraad van de muren,
hing het portret van zijn gestorven vader.

II.

Ik was wellicht lang dood en stil begraven,
vergeten mensch onder een koelen steen,
gelukkig van niet meer te moeten draven
door 't leven zwaar naar 't stil-zwart einde heen,
als gij niet waart gekomen, die gekend
mijn ziel heeft altijd, moedig wezen, brave
minnende vrouw, die kwaamt mijn ziel te laven,
die droevig zich van àl had afgewend.

'k Wil zoeken weer mijn wezen dat bestaat,
ondanks het heir van dreigend-felle machten,
die langs mij stormen in hun gierend gaan.

Zoo ga ik stil en weet van wensch noch daad,
bevrijd van 't lokkend lichten dier gedachten,
die gansch verdwaasd den armen mensch doen staan.

III.

De hemel praalt in 't Westen vurig-gulden,
de dorpelingen tot God's moeder gaan...
ik sta te zien, vroom-stil, die ben belaên
met in mijn leven ongeboete schulden.

O Kind van Haar, die was de nooit onthulde
vrouw van geheim, hoe hangt mijn hart U aan,
dat altijd zwerft opnieuw van U vandaan,
die eindloos goed bleef elken afval dulden....

Ik voel Uw vrede komen over mij,
nu 'k luistrend naar Uw stem diep in mij klinken
hoor 't oude woord van troost en medelij.

Ik weet het, weet het, tragisch was Uw lot,
't doornen-gekroonde hoofd ging zinken, zinken,
door 't offer werd Gij groot, verheven God.

IV.

Het sneeuwt en sneeuw ligt overal
op daken en op boomen;
ik luister naar de onhoorbren val,
tevreden in mijn droomen.

Wat heeft die sneeuw mij stil doen zijn
bij 't dolen langs de wegen,
ik leef in onverstoord festijn
om dat geluk verlegen.

Ben ik het wel die ga alhier,
op maat van vaste voeten,
met oogenlach van stil pleizier
om weer te kunnen groeten?

Ik was zoo lang zoo leeg en koel
en wist niet te beginnen
heel stil te zijn en zonder doel
en 't schoone alleen te minnen.

Nu ben ik weer die 'k eenmaal dacht
te zijn in vroeger tijen...
een knaap die gaat met schreden zacht
door 't onbekende wije.

V.

Nacht gij vindt me alleen
    zorgloos en licht,
het zware en zwarte is heen,
    ik leef en dicht.

Mijn kamer is vol schijn
    van vuur uit de open haard,
weg is de vreemde pijn,
    zij is bedaard.

De lamp brandt vredig door
    onder koopren kap,
ik werk maar, werk en hoor
    het houtgeknap.

VI.

Hoor toch de lentewind,
zacht ving hij aan,
't wieglende bladerspel
deed hij ontstaan.

'k Wou wel den ganschen dag
dolen en zijn
droomer die woorden zegt,
zangrig refrein.

Goudschijn van jubelzon,
alles is licht,
wolken- en bladerpracht...
wonder gezicht.

Lichtwoud waar 'k zingend ga,
wat ben ik, wat?
wat wil de wind die waait?
wist ik maar dát.

VII.

Rhythmendans die klinkt en zinkt
en weer opzwiert op uw maten,
'k ben niet meer alleen gelaten,
nu 'k uw schoon bewegen zie,
melodie.

Als een jubelblije rij
kindren die door 't meiveld zwenken
zie 'k u lachen, zie 'k u wenken,
klankenrij op dansemaat,
die maar gaat.

En mijn hart wordt jong dat zong
eens zijn liedje van saamkomen
en gelukkig zijn in droomen,
dansend op uw wijsje licht,
klein gedicht.

Laat mij weer verstaan en gaan
zuiverblij met vreugd in de oogen
van te luistren naar het hooge
liedje dat tot nieuwen tred
't voetje zet.

VIII.

De maanschijn langs de heide gaat,
sterren blinken, blinken,
daar gaat een eenzaam man die laat
woorden klinken, klinken.

Daar gaat een dwaas in droomen voort
en luistert naar de wijze,
die onvermoed en ongestoord
zuiver-zacht kwam rijzen.

Hij weet niet dat hij doet en dicht
in hemelstille vrede,
maar rhythmendansen in dat licht
klinken als gebeden.

IX.

Daar ruischt een vreemd-zachte, ijl-hooge muziek,
't is leven van beven en zweven,
't is lichter dan 't zwiepen van duif-wiek na wiek
bij 't wijken verheen naar de dreven.

Geen duif en geen doffer ontvlogen de til
bij 't vluchten geruchten geen schachten,
maar 'k luister en hoor toch geluid en ik wil
een wonder nog altijd verwachten.

Zóo murmelt geen beekje door 't glooiende dal,
zoo'n wild dat maar altijd kan zingen,
toch klinken er stemmen van aloveral,
die zeggen de zaligste dingen.

Melodiet een leeuwrik wellicht in de lucht,
al stijgend en blijven de klanken
nog zweven een wijl, wier harmonisch gerucht
doet lichter mij leven en danken?

Schudt ergens een dienaar der Godheid zijn schel,
raakt windvlaag de harpen der boomen,
of glijen de rijen der nimfen in spel
wier lachen doet leven in droomen?

Verwonderlijk toch, 't is de ziel van het bosch,
't is leven en geven en luien,
geen wind wiegt in 't herfstwoud de blaêren, zoo ros,
wat zou toch dat zingen beduien?

X.

Daar is mij een liedje verloren gegaan,
een klinkwoord vergat ik er van,
en hoe 'k ook beginne van voren af aan
't eêl-echte niet vinden ik kan.

Het was mij zoo lief als de lach van een klein
blond kindje dat loopt door de wei,
het maakte den herfstigen dag mij zoo rein,
nu ben ik alleen weer en lij.

Al is ook het liedje verloren en is
zijn blijheid door niemand verstaan,
ik hoop het nog eenmaal te hooren... gewis...
dan zal het mij niet meer ontgaan.

XI.

Wat beweegt daar snel, zoo snel,
zilver-glanzend schietend voort
als een ijlend tintenspel,
    dat bekoort?

Dat zijn draden zijig-fijn,
glinster-blinkend in de zon,
dat een heir van spinnen, klein,
    spele-spon.

Langs die draden woorden gaan
snel van eikenblad tot blad,
dat ik om die taal te raân
    wijsheid had.

Blaêren ritslen zacht, zoo zacht,
en het zuiver zonlicht glanst
goud op goud en zilver-pracht
    toover-danst.

XII.

Avondstraat waar 'k eenmaal ging,
in mijn droomen zwevend henen
naar de stille lamp-beschenen
kamer, waar mij ieder ding
  was vertrouwd... zoo lang geleden...

Dichter was ik die niet wist
dat die blijheid niet kon duren,
storen menschen niet de vuren
van het hart door hun getwist,
  nu en ook zoo lang geleden?

Om te leven is 't te laat,
denk ik, en te vroeg voor sterven,
dus maar eenzaam zijn en zwerven
zonder liefde, zonder haat,
  ik zoo rijk... zoo lang geleden?

Door mijn treuren hoor ik zacht
klagen stem, die 'k eens beminde,
zal ik zoeken, zal ik vinden,
die maar leef en lijd en wacht
  goudschijn van heel lang geleden?

XIII.

Gouddag is opgegaan,
blauw is de lucht,
lichter mijn voeten gaan,
'k hoor hun gerucht.

Leeuwrik stijgt hooger en
jubelt zijn lied,
ik die een zanger ben
kan het zoo niet.

't Is mij zoo onverwacht,
'k loop maar en leef,
blije die rilt en lacht...
voel hoe ik beef.

VIER TON

DOOR

DR. JURIS.

PERSONEN.

JOOST JOOSTEN.
ZOETELAAR, Voorzanger—Catechiseermeester.
VAN VINCKENBURG, Koopman.
PRONK, Joost's Oom.
FRANS DE GOEIJE, Joost's vriend.
VAN DOORNIK, Notaris.
MEVR. DE WED. ROVERS.
MEVR. DE WED. BURGERS.
CAROLINE, dochter van Mevr. Rovers.
MEVR. ZOETELAAR.
MEVR. VAN DE WATER, tante van Joost.
ADÈLE, haar dochter.
MEVR. DE WINTER.
JUFFR. PETERS, huishoudster van de overleden juffr. Joosten.
MEID.

Speelt in een Provinciestad.

EERSTE BEDRIJF.

Kamer ouderwetsch gemeubileerd.

Eerste Tooneel.

MEVR. ROVERS. CAROLINE. MEVR. ZOETELAAR. JUFFR. PETERS.

MW. ZOET. Arme ziel, nu is ze al bijgezet. Och Juf, dat zal voor jou een heele verandering zijn.

JUF. Dat begrijpt u, als je 15 jaar in iemands dienst bent geweest, en je moet dan zoo opeens verhuizen.

MW. ZOET. Zonder kans van je te verbeteren.

JUF. Juffrouw Joosten was erg goed voor me.

MW. DE WINTER *(komt binnen).* Dag mevrouw Zoetelaar, dag Henriëtte, Caroline... *(wisselen kussen en handdrukken).*

DE DAMES. Dag lieve, beste mevrouw!

MW. DE W. Juf!

JUF. Mevrouw!

MW. DE W. *(tot Juf).* De heeren zijn zeker al naar 't kerkhof?

MW. ZOET. Ik zei daar juist, nu zal het goeie mensch wel zijn bijgezet. — Hoe kom je zoo laat?

MW. DE W. *(zich ontdoende).* Lieve mensch, dat is de schuld van die afschuwelijke naaister. Kijk me zoo'n japon eens aan! Gisterenavond had hij klaar moeten zijn — en daar kwam hij: 't lijf te wijd, de rok te lang, en de kraag, neen maar, om er zoo met je kin in weg te zinken. Ik stuur de japon weerom, maar ik kreeg hem niet terug voor van morgen halfnegen, en nu zit hij me nog als een zak om het lijf. — Kijk maar 'ns, *(draait zich om en om)* en de trein vertrok 20 minuten over achten... en zoo zie je me later dan mij zelf lief is, maar juilie excuseert me...

CAROLINE. Welzeker, ik voel wat u moet hebben uitgestaan.

MW. ZOET. Dat modisten-volk! *(Zij gaan zitten, alleen Juf niet).*

MW. DE W. En is 't een deftige begrafenis, Juf?

JUF. Ja, mevrouw, twee volgkoetsen. Het had desnoods met één gekund, maar mijnheer Van Doornik bestelde er twee, omdat hij op nog een heer rekende; die niet gekomen is, Nu was de familie in de eerste, en mijnheer Van Doornik alleen in de tweede.

MW. ZOET. *(tot Mevr. de Winter.)* En je man is niet meegekomen?

MW. DE W. Neen, die is op reis. Hij weet nog niets van nichts dood. Overmorgen komt hij terug, en dan zal ik hem met de erfenis verrassen. Wat zal hij staan te kijken! Ik heb er nog over gedacht een krans mee te brengen, maar 't was zoo'n omslag, nietwaar? en wat heeft 't mensch daaraan nu ze dood is? Ik vind het altijd zonde van de bloemen. — En zeker een mooie kist?

MW. ZOET. Ja, een prachtige, een suffisante kist! Mijnheer Van Doornik begreep, dat hij 't uit een royale beurs kon doen; mahonyhout met massief koperen handvatsels en schroeven; zooals hij zei, daar ze in een grafkelder komt te staan, loont het de moeite er eenige kosten voor te maken... en hij wist zeker hiermee in den geest te handelen van de achterblijvenden, die de waardige doode gekend hebben.

MW. DE W. Natuurlijk! — en het is zoo, het kan er wel af.... Hoeveel zouden juilie denken, dat de nalatenschap in haar geheel....

CAROLINE. Zeg, Juf, zou je niet eens naar de keuken gaan, om naar de koffie te kijken, de heeren zullen gauw hier zijn.

(Juf knikt en verwijdert zich).

MW. DE W. Gut, was die Juf daar nog? Ik zou me haast vergaloppeerd hebben.

MW. ZOET. Dat volkje is altoos zoo nieuwsgierig.

CAROLINE. 't Zou me niets verwonderen, als zij ook nu stond te luisteren. *(Caroline staat op, loopt zacht naar de deur en opent haar).* Neen!

MW. DE W. Nu, hoeveel zou het totaal van de nalatenschap wezen?

MW. R. Wij rekenen op 250.000.

Mw. de W. Wat zeg je? 't Moet meer zijn; in '85 maakte De Winter, met iemand die het weten kon, al de berekening van 3 ton — nu zal het minstens 4 zijn.

Mw. Zoet. Zou je denken? Zoetelaar meende van ruim drie.

Mw. de W. Neen, lieve, 't is meer; al was 't maar drie, dat zou dan toch voor ieder van ons vieren — wij drieën en Vinckenburg — 75 mille zijn.

Caroline. Maar daar is nog een vreemde — U weet wel, juf zei, dat hij niet gekomen was.

Mw. de W. Een vreemde, wie kan dat zijn? Een heer?

Mw. Zoet. Ja — een heer.

Mw. de W. Toch geen oude lief?

Caroline. Maar mevrouw!

Mw. de W. Ja, je kunt 't niet weten. — Het kan een zoon wezen... of een kleinzoon van iemand... die in haar jeugd....

Mw. R. Maar dan had je daar toch wel eens van gehoord? En aan nicht zelf, aan haar gezicht, aan haar manier van zijn, was niets, wat je aan zoo iets ooit zou hebben doen denken.

Mw. Zoet. 't Is zoo, maar Jet, in zoo'n lang leven *kan* heel wat gepasseerd zijn.

Mw. de W. *(knikt).* Zeker!

Mw. Zoet. Zie je, ik zeg altijd, stille waters hebben diepe gronden.

Mw. de W. Nu, dat zullen we dan moeten afwachten; dat is de kwestie van een legaatje. — Maar, och heere, beste menschen, juilie mogen dat wel weten, wat zal dat geld me te pas komen!... Wat een verruiming! Het huwelijk van Jeanne is er al een paar jaar om uitgesteld.

Mw. Zoet. Ja, zoo moet het jonge leven, zoo dikwijls op het oude wachten, dat toch eigenlijk waardeloos is. Maar je mag nog tevreden wezen. Ze had best 95 kunnen worden, en dan zou je als Christin niet eens naar haar dood mogen verlangen. Zoetelaar zei laatst nog: als nicht sterft, houd ik het voorzangerschap aan, maar het catechiseermeesterschap laat ik loopen; en zoo zie je, niet over den dood van nicht, maar over de erfenis, verheug ik me, *om mijn man.*

Mw. de W. Daar kan ik inkomen. Maar Jet is van ons

drieën nog het minst te feliciteeren. Ze heeft toch al een mooi leventje, zoo met z'n beidjes, en mijnheer Joosten. Een leventje zonder zorg.

MW. ROVERS. Als je dat zoo blieft te noemen. Van het beetje dat ik heb, en het lijfrentetje van Caroline, kunnen wij te samen leven, maar ook alleen als wij iemand bij ons in huis nemen, zooals nu Joosten; daarvoor heb je dan ook den heelen dag zoo'n vreemde om je heen — en wat voor een....

MW. DE W. Gut, ik dacht, dat je 't zoo goed met hem getroffen hadt.

CAROLINE. Och, lieve mevrouw, omdat hij nog in de familie is, als je 't met een schepel erwten wilt uitrekenen, noemt hij mama tante, en mij bij mijn naam; doet alsof hij geen commensaal, maar een huisgenoot is; loopt als een hondje je achterna; went zich allerlei famielariteiten aan! Ofschoon ik 't hem meermalen verboden heb, vind ik hem telkens in den stoel van mijn man, en u voelt wat dat is, als je geen man meer hebt. Dan is hij slordig op z'n kleeren; heeft iets in z'n stem, dat ik niet kan uitstaan; is goedig, erg goedig, precies een schaap, maar vervelend, vervelend als een deur op den tocht, die open en dicht slaat, — niet om uit te houden!... Enfin, nu gaat hij er uit, en komt er nooit weer in, nietwaar mama?

MW. R. Ja kind, al moet ik zeggen, dat je een beetje overdrijft.

JUF *(komt binnen)*. Mevrouw, daar is die meneer!

MW. R. Zeg, doe de deur even dicht. — Een man op jaren?

JUF. Neen, mevrouw, nog jong.

MW. DE W. Hoe ziet hij er uit?

JUF. Meer als een reiziger, dan....

MW. DE W. Toch geen agent van een levensverzekering?... Je moet zoo voorzichtig met dat volk wezen. Ze gebruiken allerlei listen om je te genaken.

CAROLINE. Kom, mevrouw!

MW. ZOET. Nu, juf, breng hem maar hier. *(De dames verschikken een weinig om het decorum in acht te nemen). (Frans de Goeije komt binnen).*

FRANS *(met een buiging)*. Dames!

MW. R. Mijnheer!

FRANS. Nietwaar, ik ben hier aan 't sterfhuis van mejuffrouw Joosten?

MW. R. Als u daar wezen moet, is u hier terecht.

FRANS. U staat mij toe, mij te legitimeeren? — Hier is mijn geloofsbrief. *(Haalt dien te voorschijn)*. »Aan den heer Frans de Goeije." Zoo heet ik; een schrijven van den heer Van Doornik, notaris, waarin hij mij meedeelt, dat mejuffrouw Joosten, de goedheid heeft gehad, mijn naam in haar testament te doen paraisseeren.

MW. DE W. Een legaatje dus.

MW. ZOET. Zeker, een legaatje.

FRANS. Waarschijnlijk, mevrouw. Het ongeluk heeft echter gewild, dat ik bij de plechtige uitvaart van mejuffrouw Joosten, niet heb kunnen assisteeren, ik heb den trein gemist....

MW. R. De heeren zijn al een uur geleden vertrokken, zij komen zoo terug.

FRANS. Maar een vroeger ongeluk heeft dit latere minder grievend voor me gemaakt, daar dat mij de gelegenheid had benomen, mij in een meer passend gewaad op een begrafenis te vertoonen. *(Hij wijst op zijn lichtgrijze geruite pantalon)*.

CAROLINE. Een ongeval u overkomen?

MW. ZOET. Juist gevallen misschien, toen u in het rijtuig wilde stappen, en de knie....

FRANS. Inderdaad, al was het niet op dat moment en bij die gelegenheid, van een val moet ik gewagen — ik mag u niet verzwijgen, dat ik sedert een paar maanden buiten betrekking ben....

DE DAMES. O! o!

FRANS. Zooodat ik in geldelijke moeilijkheden verkeer, en zelfs de brief van den notaris mij niet het noodige krediet kon bezorgen. om in één dag tijds mij een behoorlijk costuum aan te schaffen.

MW. ZOET. Treurig! treurig!

FRANS. Ja, mevrouw, maar nu ik me zoo moet presenteeren aan de dames, die uit den aard van uw levensomstandigheden

van dergelijke toestanden niet op de hoogte zijt, zie ik mij verplicht u mee te deelen, dat ik geheel onschuldig was aan 't geval. Ik had mij verstout, in stilte natuurlijk, de hand te vragen van de dochter van mijn patroon; een meisje, warm van gevoel, onbesproken, kuisch als hemelwater, die mij ook haar hand zou gegeven hebben, had de vader, een echte handelsman, die zelfs in de liefde een affaire ziet, mij niet van zijn kantoor gestooten,... en zijn dochter in het ongeluk. Een slachtoffer van Amor, dames; ik beken dat 't mij moeite kost, dit avontuur hier aan u, in dit sterfhuis, te vertellen, maar zelfs waar de dood zijn hielen pas heeft gelicht, doet in een gezelschap als het uwe, een fatsoenlijk man zich graag kennen als een man van eer.

MW. ZOET. Gaat u zitten, mijnheer. *(Hij blijft nog staan).*

CAROLINE. Toe neem u plaats. *(Hij gaat zitten).*

MW. R. En in welke relatie staat u nu tot onze nicht? Want laat ik u zeggen, mejuffrouw Joosten was onze achternicht. Zij had geen nadere familie dan mij, mevrouw Rovers; mijn dochter, mevrouw Burgers; mijnheer en mevrouw Zoetelaar, die hier wonen; evenals mijnheer Vinckenburg, die mee naar het kerkhof is, en mevrouw de Winter uit Nijmegen.

FRANS. Aangenaam kennis te maken. Mijn relaties, dames, tot uw nicht, helaas, *zelfs* mij zijn die geheel onbekend. Ik herinner mij niet ooit een volwassen dame van dien naam te zijn tegengekomen. Toch zou het kunnen wezen. Men ontmoet, als men jong is, zooveel dames, nietwaar? Het kan er toch niet een zijn, met roodachtig haar, van dat zachte, fijne, engelsche blond, en een wratje boven het rechteroog?

MW. ZOET. Nicht Joosten was grijs... en is op haar 85ste jaar aan een beroerte gestorven... daar hangt haar portret. *(Hij staat op gevolgd door de anderen).*

FRANS. Ah! Op en top een respectabele dame.... Daar is in de trekken van haar gelaat niets, dat het voor mij tot een vernedering zou kunnen maken, een gift van haar aan te nemen.

CAROLINE. O, mijnheer, u moest haar gekend hebben!

MW. ZOET. Een kort begrip van alle deugden — heusch, van *alle* deugden.

Mw. de W. Spaarzaam en toch mild.

Mw. Zoet. Vroom en levenslustig, blijmoedig en vertrouwelijk.

Frans. U verliest ongetwijfeld veel aan haar.

Mw. R. Niet om te zeggen.

Mw. Zoet. En zoo oud als ze was, bleef zij 't middenpunt van onzen kring; — onder alle omstandigheden, ook de droevigste, had zij een vriendelijk, een bemoedigend woord.

Mw. R. En niet alleen bij woorden liet zij het blijven; hoe menigeen ontving van haar ook stoffelijken steun; — enfin, nu is ze in het Vaderhuis...

Mw. Zoet. En ontvangt daar haar loon.

Frans *(ziet naar 't portret)*. Ach, waarom is zij ook niet van mij een bloedverwante geweest? Gelooft me dames, mijn leven zou meer dan eens aanleiding hebben gegeven, om haar in haar kracht te zien... bij het wisselen van een vertrouwelijk woord! Maar dat is nu te laat. *(Zij gaan weer zitten)*. Alleen de »van" deed me denken aan een anderen Joosten, maar daar zijn er zóóveel.

Caroline. Welke?

Frans. Op de plaats waar mijn vader dokter was, woonde een notaris Joosten, die 2 dochters en één zoon had. De beide dochters zijn jong gestorven, maar de zoon leeft nog, althans van zijn dood heb ik nooit iets vernomen. Die jongen en ik waren als kinderen tot op ons 16de jaar altijd bij elkaar, en de beste vrienden, maar dat hij een nicht had, die ook Joosten heette, ik heb er destijds niets van gemerkt. 't Laatst dat ik van dien Joosten gehoord heb, is nu ruim 15 jaar geleden. Hij was toen bij een burgemeester in de leer, te Hengelo, Almelo, Lummelo of zoo iets.... Daar kan toch onder de heeren, die bij de begrafenis zijn, niet een man zijn, van dien naam, van mijn leeftijd? Joost Joosten?

Mw. R. Mijnheer, zoo iemand is er! en wat ik u meer kan zeggen, dezelfde woont bij mij aan huis — bij mij en mijn dochter.

Frans. Kan dàt waar zijn? — Joost is hier?! O, nu wordt mij alles duidelijk, Joost! Joost! die goeie Joost bij u aan

huis? *(hij klopt Caroline op den schouder)* Mijn ouden vriend zal ik hier ontmoeten — en hij zal óók erven? O, dat gun ik hem, mevrouw!

CAROLINE. Of hij erven zal, neen, dat geloof ik niet; alleen als u krijgt hij waarschijnlijk een legaatje; misschien een *groot legaat.*

MW. R. U moet weten, mijnheer, hij stond nog anderhalve staak verder van de erflaatster af dan wij. Alleen zijn naam zou oorzaak kunnen zijn, om dat dubbele Joost, ziet u....

FRANS. Och, we gingen samen op school en later op 't gymnasium, maar mijn vader stierf, en zoo ontbraken de middelen om mij verder te laten studeeren; — en Joost's vader verloor in die dagen zijn geld, zoodat ook hij een anderen weg uit moest; hij werd opgeleid voor het secretariaat om mettertijd burgemeester te kunnen worden.

CAROLINE. Jawel, hij heeft 't nog niet verder gebracht dan klerk op de secretarie.

FRANS. Ik begrijp het! Voor die soort van werkzaamheid had hij geen aanleg, evenmin als ik voor den handel, waarin ik mijn fortuin moest zoeken, maar het tot dusver nog niet gevonden heb. — Joost had moeten studeeren in de botanie; altijd liep hij in 't veld om kruiden en bloemen te verzamelen — en als hij nog is als toen, dames, zou 't me niet verwonderen, wanneer u me vertelde, dat hij bij de begrafenis van zijn nicht met zijn botaniseertrommel op zijn rug naar het kerkhof is gegaan. — De zoden zijn voor hem veel leerrijker dan de graven.

CAROLINE. Neen, zoo erg is het niet. Uw vriend botaniseert nog wel, maar hij leest ook veel.

FRANS. O, het was zoo'n lieve familie! — De twee zusjes van Joost waren beeldschoone meisjes. Op mijn 13de jaar ben ik al smoorlijk geweest van de oudste, die toen 14 was, maar Laura is gestorven aan een soort van tering, en op mijn 15de had ik mijn liefde overgebracht op de jongste, Gusta, die haar zuster maar al te spoedig is gevolgd. — De Joostens, je moet van ze houden, en niet het minst van Joost zelf.

CAROLINE. Hij is zoo goed, ik heb 't zoo pas nog aan de dames verteld.

FRANS. Goed, mevrouw? Zóó goed, dat hij niets kon weigeren; goed, je zou over hem hebben kunnen loopen... maar wij deden dat niet, daarvoor hielden wij te veel van hem; zoo'n eerlijke, trouwe en hartelijke jongen — en toch niet dom, neen, heelemaal niet! Maar wat ze dikwijls van ons zeiden: Frans, jij had Joosten moeten heeten en Joost de Goeije — en ze hadden gelijk, want al heet ik de Goeije, dames, daar is aan mij nog wel iets te verbeteren.

MW. DE W. Nu denkt u wat te laag over u zelf.... Natuurlijk, daar is aan ons allen iets te verbeteren — ook aan de beste wel.

FRANS. Ook aan de dames? dat betwijfel ik, maar waar ik zeker van ben, aan Joost Joosten niet.

MW. R. Als u hier een kwartiertje geleden er bij was geweest, zou u gehoord hebben, dat mijn dochter, mevrouw Burgers, ongeveer — ongeveer hetzelfde heeft gezegd, nietwaar, Caroline?

CAROLINE. Ja, u zei nog, je overdrijft een weinig, kind.

FRANS *(steekt haar de hand toe)*. Ach, mevrouw, wat neemt me dat voor u in! Eenvoud heet het kenmerk der waarheid, maar in zaken van 't gemoed is juist overdrijving zoo dikwijls een blijk van hartelijkheid en goede trouw. *(Hij treedt een paar pas achterwaarts en acteert bij zichzelf)*. Welk een wonderlijke bcschikking! Daar zal ik dan Joost ontmoeten.... Joost met een legaat, en *ik* met een legaat! ieder afzonderlijk en beiden te zamen met elkander zoo gelukkig... en dan bovendien nog gevallen in dezen liefelijken sympathieken kring!

JUF *(brengt de koffie binnen)*. Daar zijn de heeren terug. *(Frans doet eenige stappen in de richting van de nog dichte deur)*.

MW. DE W. Een interessant man!

MW. DE R. En welk een samenloop van omstandigheden!

MW. ZOET. In zoo iets heeft de Heer de hand. *(De Goeije laat de heeren, voor wie hij buigt, passeeren. De heeren*

maken hun opwachting aan mevrouw De Winter, die van de dames het meest aan den kant van de deur staat).

ZOET. Mevrouw de Winter!

MW. DE W. Heeren!

FRANS *(valt Joost om den hals).* Beste kerel, daar heb ik je nu! Wat een lot uit de loterij! De Goden hebben mij bewaard en jou behoed — om mekaar hier terug te vinden — — en zóó!

JOOST. Ja, dat doet me genoegen, Frans! De notaris heeft me daar straks verteld, dat er een mijnheer de Goeije nog te wachten was, en toen dacht ik dadelijk aan jou. — Hoe gaat 't je?

FRANS. Hoe zou 't me gaan, nu ik jou de hand mag drukken, mijn besten vriend; van je nicht mag erven, en kennis maken met de brave familie van zoo'n patente ouwe vrouw!

JOOSTEN. Ja, ik hoor van mijnheer van Doornik, dat zij je bedacht heeft, omdat zij eens door je vader, toen zij bij ons was gelogeerd, nu 33 jaar geleden, genezen is van een ernstige ziekte.

V. DOORNIK. Jawel. — Mijnheer de Goeije, nietwaar?

FRANS. Om u te dienen.

V. DOORNIK. *(wijzende op zichzelf).* Van Doornik. — Uw papa had haar, naar zij meende het leven gered, en gevoelig als zij was, sprak zij van een oude schuld, die zij nog had af te doen.

FRANS. Trouwe ziel, waren mijn vaders patienten *allen* zóó geweest! Hij heeft er zoovelen gered — alleen zich zelf te redden ging boven z'n kracht.

V. DOORNIK. Het heeft mij eenige moeite gekost, uw juisten naam te vinden en achter uw adres te komen.

FRANS. Voor mijn naam, mijnheer, heeft de Burgerlijke Stand zorg gedragen, maar voor mijn adres — daar schijnt tot nu toe geen instelling te bestaan, die er zich om bekommert, waar iemand zijn hoofd neerlegt, als je ten minste niet een belastingbiljet in ontvangst hebt te nemen, al heet je dan ook als man »Heer der Schepping."

JOOSTEN. Waar woon je tegenwoordig, Frans!

FRANS. Dat zal ik je later wel eens vertellen. *(De heeren zijn gaan zitten, Frans tegenover Joost. De notaris aan 't eind van de tafel).*

ZOET. De treurige plicht is vervuld.

MW. ZOET. Ja man, dat is altijd een droeve gang.

V. DOORNIK. Mag ik de dames en heeren voorstellen Mijnheer Frans de Goeije, een oud vriend van mijnheer Joosten. — Mijnheer Vinckenburg, Zoetelaar.... *(er wordt inmiddels koffie gepresenteerd.*

MW. R. En is er ook nog bij 't graf gesproken?

MW. ZOET *(tot Mw. de W.).* Zoetelaar zal wel een woordje...

ZOET. Neen, dat zou ik gedaan hebben, indien het in den geest van de overledene ware geweest.

MW. ZOET. Maar lieve, dan had je 't toch kunnen doen voor je zelf, voor mij, voor ons allen, die daar wel behoefte aan hebben; zoo weggebracht te worden als een doode hond...

FRANS. Mevrouw, als ik mij in dit discours mag mengen...

MW. ZOET. Zeker!

FRANS. Dan verstout ik mij te zeggen, dat u mijnheer geheel ten onrechte berispt. — Hier was geen toespraak noodig — immers, wat is welsprekender dan het graf?

ZOET. Juist, mijnheer! Dat is het wat ik ook zeggen wou.

FRANS. En als er uit 't graf zelf niet een treurzang oprijst, dien je accompagneeren kunt, zingt de beste zanger zoo valsch als een kat...

VINCKENB. Voorzichtig, mijnheer — mijnheer Zoetelaar is voorzanger.

ZOET. Ja, mijnheer, met God en met eere! En mijnheer Vinckenburg is *groothandelaar,* en als hij dat is, met God en met eere, dan zijn voor den Hemelschen Rechter daarboven wij beiden volkomen gelijk.

MW. ZOET *(tot Mw. de Winter, zacht).* Die is raak, hè?

MW. DE WINTER. Laat hij hem in z'n zak steken.

VINCKENB. Mijnheer v. Doornik is zoo goed geweest als executeur-testamentair ons tevens uit te noodigen de voorlezing van het testament bij te wonen. Daar ik heden zeer

gepresseerd ben, notaris, zou ik u wel willen verzoeken, aanstonds daartoe over te gaan.

Mw. ZOET *(tot Mw. Rovers, zacht).* Zie je wel, hij heeft z'n bekomst al van ons.

Mw. R. Wij zijn te min voor den rijkaard.

v. DOORNIK *(heeft het stuk reeds uit zijn rokzak gehaald en vouwt twee pagina's folio open).* Mijnheer Vinckenburg — altoos man van zaken! Maar zooals u ziet, ik wil mij dadelijk van mijn plicht kwijten *(allen verschikken; schuiven naderbij)* »Heden den 13n Augustus 1898, compareerde voor mij, Johannes Brinkman, notaris.

VINCKENB. Notaris, mag ik u voorstellen dat officieele geschrift straks, na mijn vertrek, verder ter kennisse der aanwezigen te brengen, en nu ons alleen de beschikkingen mee te deelen?

v. DOORNIK. Alweder man van zaken! Maar als de dames en heeren dit goedvinden. *(Allen knikken. Hij zoekt met den vinger in 't manuscript).*

1°. dan: De eenige nog opengebleven plaats in den grafkelder der familie Joosten, vermaak ik aan mevrouw Henriette Rovers, geboren Stavelaar.

Mw. DE W. Wel Jet, ik had ze je al lang toegedacht, omdat je de oudste bent.

VINCKENB. Geluk er mee, mevrouw Rovers; zoo'n eeuwigdurend gezelschap is altijd beter na je dood dan bij je leven.

Mw. R. 't Is wel een treurig cadeau, maar, het zal mij een eer en een genoegen zijn eenmaal naast dat lieve mensch te ruste te worden gelegd.

v. DOORNIK. 2°. Mijn zitplaats met kerkboek en stoof in de hooge bank van de Groote Kerk beschik ik aan mevrouw Elize Zoetelaar, geboren Fransen.

Mw. R. Aardig!

Mw. DE W. En zoo gepast, nu kom je recht tegenover je man te zitten.

CAROLINE. Maar u zult hem op z'n rug moeten zien, op z'n beste oogenblikken: als hij voorzingt.

FRANS. Ja, mevrouw, maar eigenlijk moest je, als je naar

de kerk gaat, je oogen kunnen thuis laten. Ik althans heb daar nooit van iets meer last gehad, dan van *(wijst op z'n oogen)* die soort van paradijs-appeltjes.

V. DOORNIK. 3°. De kleinodiën en lijfsieraden worden toegewezen aan *(de dames wijzen al op Mw. de Winter)* mevrouw de Winter, met dien verstande, dat zij bij haar dood zullen overgaan op haar oudste dochter.

MW. DE W. Nu ja, al vóór haar dood. Met die paarlen bijv. kan Jeanne mooi trouwen.

ZOET. Wat heeft ze aan alles gedacht, hè?

V. DOORNIK. 4°. Voor mejuffrouw Elize Peters mijn lijf- en linnengoed, onder de verplichting dat het vermerkt zal worden.

MW. R. Nu, juf, dan kan je wel een jaar lang aan het letteren, meid.

JUF. Dat heb ik er graag voor over! *(Zij zit achter Joost, die haar toeknikt).*

V. DOORNIK. 5°. Bespreek ik voor de algemeene armen een legaat van *f* 5000.

ZOET. Waarlijk een vorstelijke gift.

FRANS. Ze zou althans boven *mijn* vermogen gaan.

V. DOORNIK. 6°. 5000 gulden voor de diaconie der Ned. Herv. Gemeente.

CAROLINA. Dat is al tien mille.

V. DOORNIK. 7°. 2500 gulden voor de Vereeniging tot verzorging van behoeftige kraamvrouwen.

MW. ZOET. Verbeeld je, van iemand die zelf nooit kinderen heeft gehad!

CAROLINE. Dat is twaalf en een half.

MW. DE W. 't Gaat wel van de erfenis af, maar het verkwikt me toch voor die arme moedertjes.

V. DOORNIK. 8°. 1500 gulden voor de Maatschappij tot bescherming van dieren.

DE DAMES. Wel! bescherming van dieren!

ZOET. Versta ik dat goed, notaris? Hoe komt het mensch er bij?

V. DOORNIK *(knikt).* 1500 gulden voor de Maatschappij tot bescherming van dieren.

9°. 500 gulden voor de particuliere soepuitdeeling.

CAROLINE. Dat is al 14.500 gulden.

V. DOORNIK. En dan 50 gulden voor het hondenasyl in de Tuinstraat. Vervolgens *(slaat een bladzij om)*.

ZOET. Dat is een testament, waar je mee voor den dag kunt komen, 14.500 gulden.

V. DOORNIK. 11°. Aan de nog levende kinderen van wijlen dokter Albert de Goeije, overleden....

FRANS. Dat ben ik!

V. DOORNIK. Den 18en December 1885, de somma van 5000 gulden.

FRANS *(springt op)*. O, edelaardige juffrouw Joosten, waardige bloedverwante van mijn vriend Joost Joosten *(steekt Joost de hand toe)* 5000 gulden, waar heb ik ze ooit voor me zelf bij elkaar gezien!

JOOST. Geluk, Frans, geluk er mee!

FRANS. O, dat overmant me! 5 mille! *Nu* juist!

V. DOORNIK. Van alle erfgenamen, zal u, denk ik, nog de dankbaarste zijn...

FRANS. De dankbaarheid, ja, mijnheer, dat is wel de grootste deugd, waarmee mijn moeder me de wereld heeft ingestuurd — deze fatale wereld, waarin je juist die deugd zoo zelden kunt beoefenen; en dan, mijnheer de notaris, die 5000 gulden kunnen niemand beter te pas komen dan mij, zelfs de kraamvrouwen en de honden niet. Anders dan bij u allen, valt het bij mij op een gloeiende plaat.

JOOST. Kom, ben jij er zoo aan toe, Frans?

FRANS *(afwijzend)*. Och!

V. DOORNIK. Voorts komt ten laste van mijne nalatenschap een jaarlijksche uitkeering aan mejuffrouw Peters voor hare trouwe diensten en hartelijke toewijding mij betoond, van 500 gulden — waartoe op het grootboek zal worden vastgezet een kapitaal van 15,000 gulden, zullende deze uitkeering weder vervallen, bij het overlijdcn van gezegde juffrouw, Elize Peters, of zoo zij een huwelijk mocht komen aan te gaan.

JUF *(bewogen, zakdoek in de hand)*. Dank u zeer, mijnheer

de notaris *(lachend en huilend tegelijk).* O, wat ben ik blij! Dìe lieve juffrouw Joosten!

FRANS. Niemand die u dit beter gunt dan ik, juffrouw!

JOOST. En *ik*, hoor! *(Staat op en geeft haar een hand).* 't Doet mij veel plezier, o zooveel plezier, juffrouw Peters!

ZOET. En natuurlijk ons allen!

CAROLINE. Ja, je rekende er wel een beetje op... maar enfin... 't is je te vergeven.

V. DOORNIK. 13°. En benoem tot universeelen erfgenaam...

DE DAMES. Wat! hè...!

ZOET. Tot universeelen erfgenaam!!!

V. DOORNIK. En benoem tot universeelen erfgenaam, den heer Joost Joosten!

VINCKENB. Wat donder!

MW. ZOET. En krijgen wij niets?

MW. DE W. Zeg, is alles voor hém?

ZOET. Notaris, dat is gelogen!

FRANS *(is Joost om den hals gevallen).* Gelukkige sterveling! O, als we nu eens naar den hemel konden reizen om je nicht te omhelzen.

JOOST. Daar zou ze niet naar verlangen, ze begeert geen dank!

FRANS. Ach, waarom zijn de dooden dood, zoodat je niet eens op hun gezondheid kunt drinken!

V. DOORNIK. Wijders aan mevrouw Rovers *(de notaris noemt de namen buiten het testament ziende)* mijnheer Zoetelaar, mevrouw De Winter en mijnheer Vinckenburg, ieder een legaat van 5000 gulden.

ZOET. 5000 gulden! 't Is de moeite nog al!

DE DAMES. 5000 gulden! Een giftje!

V. DOORNIK. Hetwelk zal worden uitgekeerd, evenals de bovengenoemde beschikkingen: *vrij van successierecht!*

CAROLINE. Verbeeld u, mama, dat je van zoo'n wissewasje nog successierecht moest betalen!

ZOET. Een *fooitje!!*

(Allen zijn opgestaan en redeneeren).

5000 gulden!

Wie zit daar achter?

Is dat testament wel echt?

v. DOORNIK. Mag ik u nog even verzoeken?

MW. R. Is dat contract met den duivel nog niet uit?

v. DOORNIK. 14°. Benoem tot executeur-testamentair den heer notaris Gosewinus van Doornik, zullende hij, voor alle mij gedurende zoovele jaren bewezen vriendschap, alsmede voor dezen laatsten te verrichten dienst, in rekening mogen brengen 5 pCt. van de nalatenschap, na aftrek van het successierecht en alle te maken onkosten.

ZOET. Wie heeft, dien zal gegeven worden! Steek ze maar op, notaris, 5 pCt.!

MW. R. En hoe groot is de nalatenschap dan?

v. DOORNIK. U bedoelt netto? Omstreeks 4 ton. *(Hij pakt z'n stuk op en gaat praten met Juf).*

MW. DE W. Dan heeft hij er nog 20 mille van gestolen!

CAROLINE. Zoo'n rechtschapen man!

MW. R. Wat kan 't mij *schelen* wie 't gestolen heeft, als 't toch weg is!

JOOST. Vier honderd duizend gulden! Wat moet ik er mee doen! Zooveel geld! 't Is een mirakel!

ZOET. Een mirakel is 't! — maar een van satans wege!

JOOST. 't Spijt me, dat 't zoo geloopen is, heusch!

CAROLINE. Nu ja, maar jij wist ook wel, waarom je 4 maal in 't jaar bij haar ging eten.

JOOST. Welzeker Caroline, maar alleen als zij me gevraagd had.

CAROLINE. En dan hebben we, denk je, ook niet gehoord, dat je ze met St. Nicolaas een koek hebt gebracht... dit had geen beteekenis, hè?

JOOST. Die koek was niet voor....

CAROLINE. Zoo, voor wie dan? En heeft ze ons niet gepresenteerd uit 't trommeltje: »*Koek van Joost?*"

JOOST. Neen, maar toch...

CAROLINE. Ja, je liegt!... net als de rest!... Je bent niet te vertrouwen!... je hebt ze achter de mouw... Stiekemert!.. 't komt uit!

VINCKENB. *(komt op Joost af).* Mijnheer Joosten, natuurlijk is het voor ons allen een teleurstelling, maar ik zal ze wel te boven komen...

Mw. ZOET *(tot Mw. de W.)* Ja, als je rijk bent....

VINCKENB. Van nu af is u een vermogend man, en je bent gemakkelijker aan je geld gekomen dan dat 't je vallen zal het te bewaren. Intusschen aangenaam zal 't me zijn je, zoo noodig, een dienst te bewijzen. Ik wil je met raad en daad bijstaan, reken op mij!

ZOET. *(tot de dames).* Hoorde je hem wel! *(Vinckenburg geeft Joost de hand, den overigen een knikje tot afscheid. Joost volgt hem, naar Frans, Juf en den notaris.)*

V. DOORNIK. Mijnheer de Goeije, wil u nu ook het geld in ontvangst nemen? Gaat u dan maar in de zijkamer. Juf, wijst u mijnheer even den weg.

FRANS. Toe, lieve juf, wil mij geleiden... Twee gelukkige zielen gaan graag één koers uit. *(af met Juf gevolgd door Joost.)*

V. DOORNIK. En u, mevrouw de Winter? Of acht u het veiliger, dat ik het u per post zend, of mijnheer, die toch mee de kwitantie moet teekenen; ik had er op gerekend, dat hij ook hier zou zijn, — maar voorloopig kan ik 't wel, bij zooveel getuigen, met een, door u alleen geteekend, doen.

Mw. ZOET. Hij schijnt je niet eens te vertrouwen.

Mw. DE W. Geef ze maar hier, notaris! nadat dat mensch, in de kist me voor 80 mille bestolen heeft, zou het nog zoo erg niet zijn, als ze me die 5 nu ook op reis afhandig maakten... en dan geeft u ze me van uw 20 wel weerom! *(v. Doornik verlaat de kamer, zij valt in een stoel neer en begint hardop te huilen.)* Daar heb ik nu jaren lang op gewacht!... Ik heb er op geteerd! geteerd!!... hi-hi! het huwelijk van Jeanne werd er om uitgesteld... en als mijn man... hi-hi!... thuis komt... moet ik hem die onnoozele 5000 geven, van mijn rijke erfnicht... De levenden hebben ons afgezet, zoodat de Winter nauwelijks aan een faillissement is ontkomen... en nu je dat een beetje te boven bent, hi-hi-hi! maakt een doode je ongelukkig! hi-hi-hi! *(Ook de andere dames, die bij haar staan, halen zakdoeken te voorschijn.)*

Mw. Zoet. Ja, lieve, huil maar eens uit! — maar als ik jou zoo zie schreien, kan ik me zelf ook niet goed hoûen! *(Mw. R. leunt met 't hoofd tegen Caroline's schouder).*

Caroline. Neen, en mama ook niet!

Mw. R. O, wat een ellende!... Kind, breng me naar dien stoel! *(Caroline zet haar naast mevr. Zoetelaar.)*

Caroline. En hoe laf om iemand zoo met je testament te bedriegen!... dat eerst uitkomt, als je voor goed buiten schot bent!

Mw. Zoet. Ja, dat moest niet mogen. Een testament behoorde altijd al bij het leven publiek te zijn.

Zoet. *(loopt door de kamer, en komt nu bij de anderen, maar gaat aanstonds weer heen).* Ach, mijn lieve vriendinnen, het is hard... maar, we weten het: »mijne wegen zijn niet uwe wegen, spreekt de Heer!"

Frans. *(komt huppelend binnen.)* 5000 gulden! Hier zitten ze! *(slaat op zijn zijzak) (tot mevrouw de Winter)* mijnheer de notaris heeft mij verzocht u te halen.

Mw. de W. *(staat op).* O God, ik heb een gevoel, alsof ik naar 't schavot zal gaan!

Frans. Mevrouw, verman u! Nog nooit heb ik zoo'n gentleman van een beul ontmoet. Hij executeert u met een gouden bijl of een zilveren strop. Zal ik u ondersteunen?

Mw. de W. Neen, dank u. *(veegt haar oogen uit.)*

Frans. Schaam u uw tranen niet — waar passen zij beter dan in een sterfhuis?

Mw. de W. *(neemt afscheid.)* Dag lieve!

Mw. R. Hoe, kom je niet terug?

Mw. de W. Neen, ik blijf geen minuut langer in dit huis, dan noodig is. Ik ga naar de van Bovens... straks kom ik nog even bij je... en *(tot de Zoetelaars)* bij juilie ook!

Allen. Adieu dan!

Mw. R. *(roept haar na.)* Wind je niet op... en vertel ze daar niet te veel!

Frans *(tot Mw. de W).* Mevrouw, uw dienstknecht staat gereed. *(beiden af.)*

Zoet. Wie had dat nu kunnen denken!

MW. ZOET. Ja, hè!... maar waarom heb je haar bij haar leven ook zoo verveeld met je praatjes; je wist toch, ze was daar niet van gediend.

ZOET. Behalve bij slechten, vindt een goed woord steeds een goede plaats. *(Gaat op den achtergrond zitten peinzen).*

CAROLINE *(tot Mw. Zoet.).* Ja, en mama heeft ook schuld!

MW. R. Ik?

CAROLINE. Zeker, u! U liet haar telkens gevoelen dat, al had *zij* het geld, u in stand boven haar stond. Ik heb u meermalen gewaarschuwd.

MW. ZOET. Ja, Jet, nu je eigen dochter het zegt, mag ik er ook wel voor uitkomen: trotsch ben je altijd geweest.

MW. R. Trotsch niet... een gepast gevoel van eigenwaarde.

MW. ZOET. Ja, verdedig je nu maar. Net alsof je ook mij niet bij herhaling liet blijken, dat we eigenlijk te min voor je waren... hoogmoed komt vóór den val.

MW. R. *Ik* hoogmoedig?... *Ik* hoogmoedig? Nu ik ongelukkig ben, zal je me nog belasteren ook! *(Tot Caroline).* Caroline, hoor je 't niet, hoe ze je moeder beleedigen? Je moeder!

CAROLINE. Kom mama, alsof we niet zouden weten wie mevrouw Zoetelaar is!

MW. R. En mijnheer Zoetelaar?... Je schijnheilige man, die de heele stad door over de tong gaat!

CAROLINE. We weten zeker niet, dat hij met den vorigen Koster meer dan eens van den avondmaalswijn heeft gesnoept.

MW. R. Ja, en misschien deed hij dit nog wel het meest om *jou.*

CAROLINE. Want u schonk altijd zoete port.

MW. ZOET. God, Caroline, wat ben jij een kat!

MW. R. Kom kind, laten we gaan!

MW. ZOET. Nu, ik kan jelui missen!

CAROLINE. Adieu!... Adieu!

ZOET. Neen menschen, niet zoo! — Geeft den toorn geen plaats. 't Doet er niet toe waarover juilie zoo opeens twist hebben gekregen... wij zijn allemaal wat geprikkeld, maar laat er nu geen verkoeling komen tusschen ons. Iemand

die zijn geest beheerscht, is sterker dan die een stad inneemt... en als ieder van ons zijn geest beheerscht, is het nog wel mogelijk, dat wij de stad innemen ook.

MW. R. Hoe meen je?

ZOET. Och, als wij allen het maar met elkaar eens zijn..., is de zaak misschien zoo erg niet!... Ze kon nog veel treuriger zijn.

CAROLINE. Daar is toch niets meer van terecht te brengen.

ZOET. Dat zou ik met je zeggen, indien niet Joost de eenige erfgenaam was. Joost Joosten!... Had bijv. Vinckenburg alles gekregen, dan was het weg, onherroepelijk verloren!

MW. R. Zou u dan denken, dat Joost iets er van terug zal geven?

ZOET. Neen, dat niet, althans zoo dadelijk niet.

CAROLINE. Hij is wel goedig, maar zóó goedig!...

ZOET. De Heer neigt de harten!

MW. R. Ja, maar daar kun je dan ook vaak heel lang op wachten, man!

ZOET. Zeker!.. en je weet ook niet welke verzoekingen hem zullen worden toegezonden; nietwaar, het is zoo moeilijk dat een rijke zalig wordt.

MW. R. Hij kan tot gierigheid vervallen.

CAROLINE. Of trouwen....

MW. R. Och kom!.. *hij* trouwen!

MW. ZOET. Ja, Jet, de lust bekruipt soms het onwilligste vleesch.

ZOET. En bij een zoo groot fortuin zou het vleesch tot heerschappij kunnen komen... ook buiten 't huwelijk.

MW. R. Maar bij *Joost!*...

ZOET. Door zulk een plotselingen ommekeer van het lot verandert zoo menigmaal een mensch van schedel tot voetzool.... De ziel eens menschen is een boek met 7 zegelen.

MW. R. Och, mijnheer, de ziel van *Joost!*...

ZOET. Ja, laat ons voorzichtig wezen. Hij is nu heel wel met u en met ons.... Geloof me, het is nog het meest in zijn *eigen* belang, dat hij zich blijft bewegen *in onzen kring.*

Mw. R. Jawel, we moeten beslag op hem leggen.

ZOET. Onder onze hoede nemen.

Mw. ZOET. En hij zal op zijn beurt nu ook weer een testament moeten maken.

ZOET. Juist! — dat testament, daar zit voor ons veel in! Je begrijpt, als hij van ons los raakt, gaat het geld dat *ons* toekomt, allemaal naar den kant van zijn oom Pronk en zijn tante De Water.

Mw. R. Ah ja!

CAROLINE Zoo is 't!

Mw. ZOET. 't Is wat te zeggen: *ons* geld!

ZOET. 't Zou een onrecht zijn dat ten hemel schreit! En omdat te keeren en den jongen te redden, moeten wij elkander helpen.

Mw. R. Ja, dat behooren we elkaar te beloven.

CAROLINE. Zeker, mama.

ZOET. Maar dan ook trouw ons woord houden, *als eerlijke menschen!*

Mw. ZOET. Stt! daar komt hij! *(Joost verschijnt.)*

CAROLINE *(vriendelijk.)* Zoo, Kom je eens naar ons kijken, Joost?

JOOST. Och... juf en m'n vriend de Goeije zijn daar bij den notaris in zoo'n vroolijke stemming, en nu kom ik eens hier... maar ik weet zelf niet hoe ik 't heb.

ZOET. 't Is te begrijpen!

JOOST. Ik heb een gevoel, als had ik iets verkeerds gedaan, en dat deed ik toch niet; maar u moet mij wel aanzien, alsof ik met 't geld van u in mijn zak loop.

Mw. R. Welneen, Joost, dat doe je niet. Jij hebt geen schuld.

JOOST. Ja, maar Caroline zei straks toch en u ook, dat ik er mijn werk van had gemaakt, om nicht gunstig voor me te stemmen.

CAROLINE. Kom, denk daar maar niet meer aan... ik was opgewonden... ik wist niet wat ik zei *(zij steekt hem haar hand toe).* Neen hoor, jij bent zoo onschuldig als een pasgeboren kind!

MW. R. Het geval, hoe droevig ook voor ons, zal niets veranderen aan onze verhouding, Joost.

JOOST. Dat is lief van u, tante! *(geeft haar een hand.)*

ZOET. Ook wij, mijnheer Joosten, blijven dezelfde.

MW. ZOET. Zeker van jaloerschheid zul je bij ons niets merken; jaloerschheid is een leelijke zonde, waarvoor ik hoop, dat God me bewaren zal.

ZOET. Neen, mijnheer Joosten, u gaat vrij uit. Wie hier schuldig is, zal ik niet beslissen. Oordeel niet! Laat het oordeel den Heer! Of de notaris of een ander nicht heeft opgestookt, het blijve in 't duister, maar u in elk geval niet.

JOOST. En notaris van Doornik zeker ook niet!

ZOET. Ook op de nagedachtenis van nicht Joosten kan het gebeurde geen smet werpen, want toen zij dat testament maakte was zij zoo goed als kindsch.

JOOST. Zou u dat denken? Nooit iets van gemerkt.

ZOET. Ja, dat is zoo duidelijk als het daglicht. Let maar eens op de beschikkingen. Ten eerste die groote gift voor kraamvrouwen, en dat van een mensch, die zelf den zegen van het moederschap niet heeft gekend.

MW. ZOET. En dan op dat legaat voor de bescherming van dieren en voor het hondenasyl, ofschoon zij nooit een kat, laat staan een hond heeft gehad... Ze was zelfs bang voor honden.

JOOST. Maar ze was dol op kanaries.

MW. ZOET. Ja, maar een kanarie is een beestje, een vogeltje... dat weet u ook wel... geen dier.

ZOET. En dat legaat aan je vriend, ik gun het hem, want hij schijnt me een flinke man, maar iemand, dien zij bij haar leven nooit gezien had, en dan een legaat even groot als aan haar naaste familie....

MW. R. Ook zou je van een gezond-verstandig mensch niet kunnen verwachten dat zij haar lijf- en linnengoed aan haar huishoudster vermaakte....

CAROLINE. 't Heeft er iets van of je aan iemand een oliphant cadeau geeft, bijv. 96 kussensloopen.

ZOET. Maar wat de deur dicht doet: in *al* die legaten komt éénzelfde cijfer voor... nicht Joosten leed aan een manie van het getal... 't getal 5 — ga maar eens na... 5000—2500—1250—500—500—50—15000.

JOOST. Ja, 't is alles 5.

ZOET. En dan... nogal die 5 °/₀ voor den notaris... 5 °/₀... is 't niet zoo... dan moet 't je toch wel een beetje hierboven schemeren, om zoo'n loon vast te stellen.

JOOST. Maar dat was ook *vriendschap*.

ZOET. 't Mocht wat! Dat doe je alleen als je door een manie bezeten bent, voor één en 't zelfde getal!

JOOST. Maar nicht was anders toch volkomen helder van geest.

ZOET. Ja, Joosten, zoo *scheen* het, maar je voelt zelf wel, dat, had zij voor 10 of 20 jaar haar testament gemaakt, het er gansch anders zou hebben uitgezien.... Zulk een ernstige zaak moet je niet uitstellen, tot je oud bent, ziek of bijna dood.

MW. ZOET. 't Is of je mijnheer Joosten nu al zoudt willen overreden ook zijn uitersten wil te beschrijven *(lachend)*. Op den dag van je erfenis aan je erven te denken, dat is toch wat te kras, man.

CAROLINE. En zoo jong als Joost nu nog is.... *(Tot Joost)*. Je kunt zelf nog wel zesmaal erven.

MW. R. En 6 maal is geen 7, zooals het liedje zeit....

ZOET. Alles goed en wel, maar reken alleen op den dag van heden, mijnheer Joosten, want morgen kunnen de rouwklagers door de straten gaan.

MW. ZOET. Foei, man, wat ben jij somber!

JOOST. Neen, ik voel dat 't waar is, wat mijnheer Zoetelaar zegt; — ik herinner mij, mijn vader ook wel zoo te hebben hooren spreken. Vooral met het maken van hun testament wachten de menschen dikwijls veel te lang.

MW. R. Nu goed, Joost... maar dan zullen *wij* je er nog wel eens aan doen denken.

CAROLINE. Altoos zoolang je bij ons blijft wonen.

MW. R. Dat is haast niet te hopen, nu je zoo rijk bent.

JOOST. Dat kan u begrijpen. — Ik blijf geheel, wie ik tot nu toe geweest ben — waarom zou ik verhuizen?

CAROLINE. Ja, dat zeg je nu wel, maar later....

JOOST. Later ook blijft tante, tante, en jij Caroline, Caroline.

CAROLINE. Ik elk geval eet je vanmiddag weer bij ons?

MW. R. Ja, en dan breng je je vriend mee!

JOOST. Heel goed!

CAROLINE. En vanavond komen mijnheer en mevrouw Zoetelaar bij ons theedrinken, nietwaar?

MW. ZOET. Met genoegen!

CAROLINE. En zoo zullen wij den dag gezellig ten einde brengen.

JUF *(opkomende).* Mijnheer Van Doornik vraagt, of mijnheer en de dames nog even bij hem willen komen. *(Af).*

ZOET. en DE DAMES. Tot aanstonds!... *(Af).*

JOOST *(alleen, loopt door de kamer, gaat even zitten, lachend)* 4 ton! *(steekt zijn vingers één voor één op en telt)* 1 honderd duizend gulden — 2 honderd duizend gulden — 3 honderd duizend gulden — 4 honderd duizend gulden!... Gek, dat nicht er nooit iets van heeft laten blijken!... Vreeselijk hard voor die anderen — maar wat houden zij zich goed! — Nette menschen! *(Frans komt op, Joosten wil opstaan).*

FRANS. Neen, blijf nog even zitten.

JOOST. Waarom wou je dat? *(Staat op).*

FRANS. Ik moet je eens bekijken. — Kerel — kerel — 4 ton! Je ziet er opeens heel anders uit.... Je bent gemetamorphoseerd in een standbeeld van edel metaal!

JOOST *(lachend).* Kom!

FRANS *(legt zijn hand op Joost's schouder en wijst op 't portret van mejuffrouw Joosten).* Je nicht had zeker even weinig van Jupiter als jij van Danaë, en toch heeft het wonder zich herhaald van een gouden regen in iemands schoot.

JOOST. Mijn nicht!...

FRANS. Neen, je hoeft me niets te vertellen.

JOOST. O, ze was zoo goed!

FRANS. Maar 't zijn allemaal goeie menschen hier, geloof ik; — en dan die dame bij wie je inwoont, dat jonge weeuwtje,

ziet er bovendien lang niet slecht uit. Ze moet heel aardig wezen als ze intiem wordt.... Nu, weet je daar ook niets van?... Zeg, maar *jij*, hè? *(slaat hem op den schouder)*. Wat 'n vraag aan m'n ouwen Joost!

JOOST. Zoo, ben jij nog altijd dezelfde meisjesgek?

FRANS. Meisjesgek?... Ja... maar de meisjes en ik zijn samen wat ouder geworden... zoo werd ik een vrouwengek er bij.

JOOST. Ze heeft je te dineeren gevraagd.

FRANS. Ook die zegen nog! — En die juf is ook niet kwaad.

JOOST. Van geboorte een landmeisje.

FRANS. Maar die zich met eenige goeie hulp tot een stadsdametje ontwikkelen kan. Ze is de moeite van het opvoeden waard.

JUF *(komt op)*. Mijnheer Joosten en u, mijnheer, wilt u niet iets gebruiken? *(wijst op 't buffet)*. Alles staat daar nog.

JOOST. 't Is zoo, we hebben 't eten vergeten.

FRANS. Ja, ik ook; maar nu u me er aan herinnert, juffrouw, voel ik een honger als een paard.

JUF *(neemt een bord)*. Zal ik u een broodje geven of gebak?

FRANS. Beide maar, lieve juf!

JOOST. Mij alleen een stukje taart. *(zij brengt het)*.

FRANS *(tot Joost)*. Gek, dat als je portemonnaie opeens zoo vol wordt, je maag geen behoeft meer gevoelt. — Daaruit kun je zien, dat die twee samen van nature de beste vrienden zijn.

JUF. En wat zullen de heeren er bij drinken? De koffie is lauw geworden; — een glaasje morgendrank misschien?

JOOST. Ja, juf, schenkt u maar wat port in.

FRANS *(tot Juf)*. Maar u zelf ook, nietwaar Joost?

JUF *(inschenkende)*. Mij, mijnheer?

FRANS. Ja, u! Ik begrijp wel, u is minder vertrouwd met de karaf... *(hij schenkt 3 glazen in)*. Ziet u, geeft u dit glas maar aan mijnheer Joosten, en nu, Juf, moeten wij eens klinken, voor het eerst in ons leven! Daar gaat de gelukkige maagd!

JOOST. Ja, Juf, nog eens gefeliciteerd! *(klinken)*.

FRANS. Maar nu ook eens aangestooten met mijn vriend. — Beste kerel, heb ze en houd ze, je 4 ton! Lang mogen juilie samen leven! *(klinkt met Joost).*

JUF. Ja, mijnheer! *(klinkt)* dat wensch ik u ook!

JOOST. Dank je, hoor! Ik weet wel, dat jij en Juf ze me gunnen!

(Frans schenkt weer in).

JUF. Maar, mijnheer, dat drink ik niet uit!

FRANS. Het zal u niet gevraagd worden, Juf; en pas op, want de dames krijgen juist van den wijn, dien zij *niet* drinken, 't pootje.

JOOST. Ja, u mag in ieder geval uw glas zoo niet laten staan, Juf, want nu mijnheer De Goeije op u en op mij gedronken heeft, dienen we ook hem wel te gedenken *(Juf neemt haar glas op).* Nu, mijn beste vriend, om ook jou onze gelukwenschen aan te bieden.

JUF. Om u te bedanken, mijnheer! *(zij klinken en drinken, terwijl Zoetelaar en de dames de kamer binnenkomen. — Juf verschrikt, zet haastig haar glas neer en gaat op de binnenkomenden af).* O, mijnheer, zal u en de dames niet iets gebruiken? Ziet u, alles staat daar nog, zooals het binnengebracht is.

ZOET. *(met groote oogen de beide heeren en Juf aanziende, terwijl de dames elkaar aanstooten, plechtig).* Dank je, Juf!

MW. R. Neen, we gaan nu naar huis.

FRANS *(tot Caroline).* Mevrouw, ik heb zooeven vernomen, dat ik 't geluk zal hebben vanmiddag bij u te dineeren.

CAROLINE. O mijnheer, het geluk is aan ons, en ook de eer!

FRANS. Mevrouw, wat die eer betreft, u *over*schat mij of u *onder*schat u zelf, *(tot Zoetelaar)* maar dan zal ik toch van *u* afscheid moeten nemen.

MW. R. Ook mijnheer en mevrouw Zoetelaar zal u vanavond bij ons ontmoeten.

FRANS. Een geluk temeer! Daar komt maar geen end aan! *(Buigend en handengevend nemen Zoetelaar en de dames afscheid).*

CAROLINE. Adieu!

ZOET. Tot ziens!

JOOST. Dag tante — mijnheer Zoetelaar! *(Zoetelaar ziet bij 't heengaan nog eens om in de richting van het buffet).*

FRANS *(danst half door de kamer).* God! God! Joost, wat een dag! *(schenkt zijn glas vol en ledigt het).* Neen, dien vergeet ik nooit weer in m'n leven!

JOOST *(lacht).* Ik begrijp het.

FRANS. Het lijkt wel of er op dezen 26sten April, tien zonnen voor één voor mij zijn opgegaan.... Dat is de eene dageraad na den anderen! *(hij pakt Joost's arm en gaat met hem naast Juf staan, die hij op den schouder slaat).* Gelooft u 't niet, juf? Hier staan nu de drie gelukkigen! en ik — de deugd, in 't midden, *(Juf lacht).* Deze weldaad des hemels is me te kras. Ik kan niet tegen zooveel zegen; het beurt me op, en 't drukt me neêr. Hoe moet ik mijn hart lucht geven, mijn gevoel uitspreken?

JOOST. Dat hoeft niet, Frans!

FRANS. O, juffrouw Pietersen!!

JUF. Peters!

FRANS. 't Doet er niet toe, me lieve juffrouw Pietersen of Petersen, ik zou wel eens met u willen dansen! *(Hij grijpt haar hand, slaat de andere om haar midden en draait met haar in de ronde).*

JUF. O, mijnheer! mijnheer! *(tracht zich los te rukken).* Ik hoor gerucht, daar is de notaris!

FRANS. De notaris! *(draait weer met haar in de ronde). Die* danst mee!

(Joost gaat den notaris tegemoet).

JOOST. Mijnheer Van Doornik, u komt zeker afscheid nemen.

V. DOORNIK. Jawel, mijnheer Joosten! Tot morgen! — Dit is het *eind* van de begrafenis. — Adieu!

Het gordijn valt.

SONNETTEN

DOOR

JULIUS DE BOER.

I.

HERFSTWANDELING.

Wàt velden waasden weg in nevellicht!
  En huisjes, molens, ver, dichtbij . . ., de lucht
  Bewoog en 't grijs gewolk: 't is âl in vlucht
Langs mij voorbij gezweefd, blank daggezicht.

Géen zon, of ronde schim, fijn wolkgeschicht
  Er vóor, . . . in 't ijlen met den wind gerucht
  Van stad of dorp verloren in de lucht . . .
Soms kinderstem of hel gelach, dán dicht,

Dán ver . . ., of 'n Ekster in warrig boomgetak —
  Dor rits'lend in 't wegvliegen met gekrijsch —
Of 't piepend Koninkje, waar 'n takje brak,
Fladd'rend in 't riet waar tint'lend water scheen,
  En zwarte Raaf op domm'lend bouwland grijs
In fijn gezeef van licht door wolken heen . . .

II.

DORPSWINTERAVOND.

Aan Jan Toorop.

Hol klonk een stap op hardgevroren grond,
Dof klonk een stem de smalle dorpsstraat door, —
Een staldeur knerst, een terging in het oor,
En smoort, toeslaand, het bassen van een hond.

Sneeuwlooze winter zweeg in d' avondstond,
En schaduw dekt wat overal bevroor,
Tot plots door 't wolkenfloers daalt manegloor
Op dorp en eenzaam land tot ver in 't rond...

Op ruigte en hagen, beemd en bosschen blinkt
Het koele licht der bleeke wintermaan,
Der sterren uit die heem'len eindloos grootsch...

En in dien killen wemelglans verzinkt
Het winterland als in een oceaan
Van licht, — maar sómber, als in koû des doods..

Katwijk aan Zee.

III.

WONDERGLANS.

Ik zie haar streelend oogenlicht vóor mij
 In schemertuin, van zonneglans verlaten,
Maar waar de bloemen nog in laat getij
 Opbeuren weelde-zachte droomgelaten...,

Haar oogenlicht, nu dagglans is voorbij,
 Bij weeldetooi van bloesem die zijn laten
Bloeitijd in schoonheid viert, — de tooverij
 Van Droom en Liefde zal mij nooit verlaten...,

Laat mij dien toover die het leven schoon,
 Het werken licht, 't bereiken hoopvol maakt,
Die licht doet ook het zwaarste leed verdragen!

Dan zal die wonderglans mijn aardsche woon,
 Stralend vol schoonheid door haar liefde ontwaakt,
Verheld'ren tot het einde mijner dagen...,

De jeugd van Schopenhauer [1])

DOOR

Dr. C. J. WIJNAENDTS FRANCKEN.

I.

Arthur Schopenhauer werd geboren in Danzig, den 22sten Febr. 1788. Gelijk de voorouders van Kant van Schotschen oorsprong waren, zoo waren die van Schopenhauer van Hollandsche afkomst. Dit blijkt o.a. uit een brief van den wijsgeer aan wijlen onzen landgenoot F. W. van Eeden in Haarlem. 2) Hij zegt daarin, dat reeds de schrijfwijze van zijn naam het bewijst, aangezien in het Duitsch nooit een enkele consonant tusschen twee enkele klinkers zou voorkomen. 3) Schopenhauer was er dan ook zeer op gesteld, dat de eerste lettergreep van zijn naam niet als Schop maar als Scho werd uitgesproken. Zijn vader was nog goed de Hollandsche taal machtig; ook diens moeder, een geborene Soermans, stamde van Hollandsche voorouders, sommigen van welke predikant geweest waren in Gorinchem, om welke reden dan ook die stad in Mei 1803 op de reis naar Engeland door de familie Schopenhauer bezocht werd, bij welke gelegenheid de vader er in de oude kerk aan zijn zoon de portretten toonde van zijn voorouders, die er aan de pilaren waren opgehangen. 4)

---

1) Het navolgend artikel vormt den aanvang van een boek over Schopenhauer, dat binnenkort bij de firma Tjeenk Willink te Haarlem zal verschijnen.

2) De brief is afgedrukt in het boek van Ludwig Schemann. Schopenhauer-Briefe. Leipzig 1893, pag. 381.

3) Op een koffiehuis in Soest vond ik indertijd den naam Scho*pp*enhauer. Bij onderzoek ter plaatse bleek mij, dat de herbergier, sedert in 1896 gestorven, afkomstig was uit Hannover, als koloniaal-soldaat naar Indië was gegaan en later hier te lande genaturaliseerd was.

4) Naar de koster mij mededeelde, is de kerk sedert reeds lang afgebroken en door een nieuwe vervangen.

Arthur's vader, Heinrich Floris Schopenhauer, geboren in 1747, was een vermogend en aanzienlijk koopman in Danzig. Zoowel door zijn beroep als door afkomst en opvoeding was hij van een zeer kosmopolitische gezindheid, een man die dagelijks de Times las en vol liefde was voor Frankrijk en vooral voor Engeland, wat trouwens bij de toenmalige Duitsche politieke oneenigheid en bekrompenheid van geest niet te verwonderen viel bij een zeer bereisd persoon, die wat meer van de wereld had gezien en reeds in zijn jeugd een gedeelte van zijn opleiding genoten had op een handelsschool in Bordeaux. Hoewel trotsch en koppig van aard, was toch het aanzien dat hij als koopman genoot zeer groot, getuige wel het feit dat hij op een doorreis door Berlijn in 1773, ondanks zijn bekende anti-Pruisische gezindheid, door Frederik den Grooten bij zich werd genoodigd. Een man trouwens van zoo ruimen en onbekrompen blik als de groote Frits, kon zich moeilijk van zoo iets door verschil van politiek inzicht laten afschrikken.

Schopenhauer's vader was anders bekend als een heftig republikein. Voor vorstelijke gunstbewijzen was hij vrijwel onverschillig: een Poolsche orde, die hem eens geschonken was, droeg hij nooit; en de titel van Hofrath, dien hij gerechtigd was te voeren, werd nimmer door hem gebruikt. 1) Met zulk een geest bezield, was hij zeer gehecht aan de onafhankelijkheid van zijn vaderstad, die door de opeenvolgende verdeelingen van Polen reeds veel van haar zelfstandigheid verloren had. Een aardig voorval ten bewijze daarvan is ons overgeleverd. Toen namelijk de Pruisen Danzig blokkeerden, en hun commandant den groothandelaar hoffelijk aanbood hem fourage voor zijn paarden te bezorgen, indien hij soms gebrek daaraan mocht krijgen, antwoordde de trotsche burger, dat hij vooreerst om zijn hulp nog niet verlegen was,

1) Als zoodanig bezat hij een familiewapen, dat zijn zoon later als boekmerk plakte in de werken van zijn bibliotheek. Het bestond uit een stomp-ovaal veld, in twee gelijke deelen verdeeld door een schuins loopenden breeden band, terwijl in het midden van elk der beide velden een groote vijfhoekige ster gelegen was. Het droeg de kenmerkende zinspreuk: »Point de bonheur sans liberté."

maar dat, zoo dit het geval mocht worden, hij liever zijn paarden zou doodschieten dan een dienst aannemen van een Pruis die de vrijheid van zijn stad bedreigde.

Eerst op later leeftijd was Schopenhauer's vader in 't huwelijk getreden. Den 16^{den} Mei 1785 namelijk, trouwde hij met Johanna Henriette Trosiener, een dochter van een der stedelijke raadsheeren. 1) Den 7^{den} Juli 1766 in Danzig geboren, had deze eerst den leeftijd van 18 jaren bereikt, toen zij de vrouw werd van den meer dan dubbel zoo ouden koopman. Trouwens hierin lag niet het éénige verschil tusschen die beiden. De jonge vrouw was klein van stuk; en hoewel geen bepaalde schoonheid, toch aantrekkelijk van uiterlijk. De echtgenoot daarentegen was groot en hoekig van gestalte en zóó leelijk, dat toen Schopenhauer geboren was, de boekhouder op het kantoor minder beleefd opmerkte: »Als het kind op zijn papa gaat lijken, moet het wel een mooie baviaan worden." Van een groote hartstochtelijke liefde kon onder al die omstandigheden moeilijk sprake zijn; en rondweg verklaart dan ook de moeder in haar uitgegeven gedenkschriften: »Gloeiende liefde huichelde ik tegenover hem evenzoomin als hij zelf daarop aanspraak maakte; maar wij voelden beiden hoe ik hem iederen dag meer leerde waardeeren."

Terecht wijst Moebius op de merkwaardige overeenkomst in dit opzicht tusschen Goethe en Schopenhauer. Ook Goethe's vader huwde op rijpen leeftijd een jong en levenslustig meisje, dat hem wel eert maar niet liefheeft; en ook dáár ontsproten

---

1) Duidelijkheidshalve geven wij nog het volgende kort genealogisch overzicht van Schopenhauer's voorouders:

Andreas Schopenhauer 1720—1793	Anna Renata Soermans † 1799	Christ. Heinr. Trosiener 1730—1797	Elisabeth Lehmann

Heinrich Floris Schopenhauer 1747—1805 — Johanna Henriette Trosiener 1766—1838

1. Arthur Schopenhauer 1788—1860
2. Adèle Schopenhauer 1797—1849

uit die verbintenis een geniale zoon en een goedhartige en onbeduidende, zwaarmoedige en leelijke dochter, wier verhouding tot haar broeder niet zeer innig mocht heeten.

Nevens het onderscheid in uiterlijk voorkomen, kwamen bij Schopenhauer's ouders niet minder groote karakterverschillen. De vader was stug en streng, trotsch en eerlijk, praktisch en doorzettend; de moeder daarentegen opgewekt en wereldsch, luchthartig en kunstlievend, oppervlakkig en goedhartig. Grisebach noemt haar lichtzinnig, harteloos en optimistisch. Dit oordeel evenwel van iemand, die bij zijn overgroote bewondering en vereering van Schopenhauer, met 't oog op diens later te vermelden breuk met zijn moeder allicht niet geheel onpartijdig kan geacht worden, zal wel wat te sterk gekleurd wezen. Maar in ieder geval schijnt zij, hoewel vriendelijk en vroolijk, niet zeer diep van gemoedsleven geweest te zijn. Haar portret, in hetwelk de trekken van haar zoon duidelijk te herkennen vallen 1), maakt den indruk van een koele, nuchtere, verstandige persoonlijkheid. De vele romans en andere geschriften, die zij op later leeftijd in 't licht zond, gaan niet zeer diep, noch getuigen zij van eenige genialiteit of oorspronkelijkheid. Maar zij geven toch blijk van zekeren aesthetischen zin en aangeboren schrijftalent; en het is dus zeer wel mogelijk, dat Schopenhauer diezelfde eigenschappen voor een groot deel door overerving aan zijn moeder te danken had. Volgens zijn eigen theorie trouwens erfde men den wil d. i. het karakter van zijn vader, het verstand daarentegen van zijn moeder.

Zooeven reeds maakten wij met een enkel woord melding van Arthur's zuster. Uit het huwelijk zijner ouders namelijk werd den 12de Juni 1797 in Hamburg een tweede kind geboren, dat den naam ontving van Louise Adelaide Lavinia, maar gewoonlijk Adèle genoemd werd. Geleek haar broeder

1) Ook Grisebach is van die meening, hoewel het in strijd is met Schopenhauer's theorie, volgens welke de gelaatstrekken voornamelijk van den vader, het figuur van de moeder werd overgeërfd. Het laatste ging hier door, want ook Schopenhauer was klein van stnk; zijn zuster daarentegen was lang als haar vader en had ook diens trekken.

in uiterlijk en gestalte veel op zijn moeder, 1) zij zelve was groot en leelijk als haar vader. Fanny Lewald, die haar in Rome opzocht, zegt dat zij bij die ontmoeting getroffen werd door haar in 't oog vallende leelijkheid: »eine Hässlichkeit, die so geflissentlich das Urtheil gegen sich herauszufordern schien, ist mir niemals, weder vorher noch nachher begegnet." Veroorzaakt werd dat afstootend en tegen zich innemend uiterlijk o.a. door groote uitpuilende oogen en een breeden mond met lange tanden.

Ook het karakter van haar vader had zij overgeërfd. Zij was teruggetrokken en zwaarmoedig, zonder veel levensvreugde; in haar brieven treft ons meermalen een geest van somberheid en wereldverachting. Adèle was oorspronkelijk een vriendelijk en goedhartig meisje, beschaafd en ontwikkeld, zoodat zelfs een Goethe zich tot haar aangetrokken voelde. Evenals haar moeder had zij kunstzin en schrijftalent: zij gaf een paar boeken uit en deed veel aan schilderen, vooral van bloemen. Maar langzamerhand schijnt door de lotgevallen haars levens in haar gemoedsstemming iets melancholisch en bitters te zijn gekomen, een gevoel van eenzaamheid en verlatenheid. »Ik leef ongaarne," schrijft zij in een brief van 27 Oct. 1831 aan haar broeder, »en zie op tegen den ouderdom en de zeker voor mij weggelegde levenseenzaamheid. Ik mag niet trouwen, want ik zou moeielijk een man kunnen vinden, die bij mij paste. Ik ken er slechts één, dien ik zonder tegenzin zou kunnen huwen, en die is reeds gehuwd. 2) Ik ben sterk genoeg om die verlatenheid te verdragen, maar ik zou toch de cholera van harte dankbaar zijn, indien zij mij zonder hevige smarten »der ganzen Historie enthöbe." En niet minder droefgeestig heet het in een brief van Febr. 1836: »Ik heb jarenlang pijniging geleden; want het verlies van mijn vermogen heeft alle voornamer en schooner omgang voor mij doen ophouden en mijn leven verknoeid, omdat ik leefde alsof ik welgesteld was, hoewel ik niet kon trouwen

1) Merkwaardigerwijze stierven beide ook juist op denzelfden leeftijd.

2) Waarschijnlijk doelt zij hier op den vriend van haar broeder, Osann, die hoogleeraar werd in de klassieke talen te Jena en te Giessen.

uit armoede, en omdat die schijnbare welgesteldheid mij drukte als een leugen." Uit al die ellende werd zij voorgoed verlost, toen zij den 25sten Aug. 1849, ruim tien jaren na haar moeders dood, in Bonn stierf en daar juist op den honderdsten gedenkdag van Goethe's geboorte ter aarde werd besteld.

Keeren wij na deze uitweiding terug tot Schopenhauer zelven. Reeds boven maakten wij melding van de sterk kosmopolitische neigingen zijns vaders. Deze openbaarden zich ook in de opvoeding die hij aan zijn zoon gaf. Reeds diens geboorte had hij in het buitenland willen doen plaats hebben; en wel in Engeland, opdat zijn zoon later voor een Engelschman zou kunnen doorgaan, hetgeen hem, naar hij meende, in zijn beroep van handelsman in zijn verdere leven van groot voordeel zou wezen. Hij was daarom met zijn jonge vrouw, reeds maanden vóór de verwachte bevalling, naar Londen gereisd. Maar ter elfder ure kwam hij tot een ander inzicht, zoodat inderhaast naar huis werd teruggekeerd en ten slotte Schopenhauer toch in Danzig het levenslicht aanschouwde, en wel in de Heiligengeiststrasse 114, in welk huis sedert de herdenking dier gebeurtenis een eeuw later, een herinneringssteen is aangebracht.

Al dadelijk krijgt de jonggeborene den wel internationalen, maar toch meer specifiek Engelschen, en in Duitschland niet veel gebruikelijken voornaam Arthur, omdat die naam in alle talen op dezelfde wijze geschreven wordt. Nadat hij zijn eerste levensjaren in Danzig had doorgebracht, stuurde zijn vader hem twee jaren (1797—99) naar Havre, om daar eenigen tijd in het gezin van de familie Grégoire te worden opgeleid, gelijktijdig met den zoon des huizes Anthime, die ongeveer even oud was. Omgekeerd kwam deze later naar Duitschland, waar hij met zijn vriend Arthur den winter van 1806—7 in Hamburg doorbracht, beide zich bekwamend voor het handelsberoep, maar blijkbaar onder die studie niet afkeerig van wereldsche vermaken. Sedert dien verloor Schopenhauer hem jarenlang uit 't oog, slechts een enkele maal met hem in correspondentie tredend. Eerst in 1845 kwam Grégoire hem nog eens in Frankfurt opzoeken

in gezelschap van zijn zestienjarige dochter; maar die latere ontmoeting, na zoovele jaren scheiding, schijnt den ongehuwd gebleven wijsgeer niet te zijn meegevallen. De vrienden der jeugd waren vergrijsd, en beider wegen te veel uiteengeloopen, dan dat zij elkander nog zoo goed verstonden als weleer; zoodat Schopenhauer naar aanleiding van dat bezoek in zijn dagboek opteekende: »man divergirt immer mehr, je älter man wird, zuletzt steht man ganz allein." Had hij de Maximes van de Comtesse Diane reeds gekend, met veel instemming zeker zou hij daar gelezen hebben: »On surfait les amitiés d'enfance; toute affection naît d'une rencontre, et les plus anciens hasards ne sont pas nécessairement les meilleurs; le hasard qui a rapproché deux enfants ne vaut pas la sympathie qui a uni deux hommes; la communauté de souvenirs ne vaut pas celle des sentiments."

Uit Havre teruggekeerd, werd Schopenhauer verder opgeleid voor den handel, en wel in Hamburg (1799—1803). Reeds in Maart 1793 namelijk, was zijn vader daarheen verhuisd, onmiddellijk nadat Danzig door de Pruisen bezet was. Slechts met weerzin wijdde zich de jeugdige Schopenhauer aan die handelsstudiën; het vooruitzicht zijn vader in diens werkkring op te volgen lachte hem geenszins toe. Daarom was het een ware uitkomst voor hem, toen zijn vader hem voorstelde met hem en zijn moeder een groote reis door Europa te gaan maken. Die reis, welke langer dan een jaar duurde (Mei 1803—Sept. 1804) en later door de moeder in reisherinneringen is beschreven geworden, strekte zich uit over Holland, Engeland, Frankrijk, Zwitserland, Zuid-Duitschland en Oostenrijk; en vooral in Londen en Parijs werd een langdurige halte gehouden. Het spreekt wel vanzelf, dat die reis met haar tal van nieuwe indrukken op het ontvankelijk gemoed van den jongeling een onuitwischbaren indruk moest achterlaten: de aanblik van den Montblanc o. a. had hem machtig aangegrepen, en minder bescheiden vergeleek hij zichzelven later gaarne bij dien hoogsten berg van Europa, zoo hoog verheven boven zijn omgeving. Nog op zijn ouden dag, toen langzamerhand zijn

roem zich begon te verbreiden, duidde hij dit aan door de zelfbewuste woorden: »Der Montblanc fängt an sich zu entwölken und im Morgenlicht zu strahlen."

Zoowel door deze als door latere reizen, gepaard gaande met een langdurig verblijf in vreemde landen, ontwikkelde zich bij Schopenhauer een grondige en veelzijdige talenkennis. Wèl schreef hij al zijn werken in een voortreffelijk Duitsch; maar hij sprak en schreef ook uitstekend Engelsch, en was zoowel Fransch, Italiaansch en Spaansch, als Latijn en Grieksch goed meester 1), zoodat hij al die talen gemakkelijk kon lezen, en in de boeken die hij las, zijn kantteekeningen schreef in de taal van het werk zelf, evenals de aanteekeningen in zijn manuscriptboeken veelal in 't Fransch of Engelsch gesteld waren. Een zijner geschriften vertaalde hij op verzoek zelf in 't Latijn; een Spaansch boek bracht hij in 't Duitsch over; en aan een uitgeversfirma stelt hij voor Kant's diepzinnige beschouwingen in 't Engelsch over te zetten. 2) Aan al die talenkennis hechtte hij groote waarde; want hij stelde er veel prijs op een schrijver in 't oorspronkelijke te lezen, d. i. evenmin in een vertaling als in de tweede hand. Ook hechtte hij zeer veel aan een klassieke opleiding: het ergerde hem vreeselijk, toen men begon met in wetenschappelijke boeken en tijdschriften plaatsen uit Grieksche, ja zelfs uit Latijnsche schrijvers in vertaalden vorm aan te halen; en verontwaardigd roept hij uit: »Foei, wat duivel! schrijf jullie dan voor schoenlappers en kleermakers?"

Behalve die talenkennis, verklaart zich uit de bovengenoemde bereisdheid, gepaard met een grondige kennis der wereldlitteratuur, Schopenhauer's kosmopolitisme. Vooral had hij een bizondere voorliefde voor de Engelsche zeden

1) Ten bewijze strekken o. a. zijn lange Fransche brief van 16 Jan. 1833 uit Mannheim aan Aubry de Vitry te Parijs aangaande een Goethe-vertaling, en zijn lang, in 't Latijn gesteld schrijven van 27 Sept. 1839 aan het Wetenschappelijk Genootschap in Drontheim.

2) Merkwaardig mag het dunkt mij heeten, dat Schopenhauer bij dat al er nooit aan schijnt gedacht te hebben zijn eigen hoofdwerk, toen dat in zijn eigen land geen opgang maakte, in een andere taal, b. v. in 't Engelsch, te vertalen en uit te geven.

en gewoonten, die hij ijverig zocht na te volgen. De Engelschen stonden veel hooger bij hem aangeschreven dan de Amerikanen, van wie hij verklaarde dat hij hen haatte om hun ruwe en onbeschaafde wijze van optreden en omdat al hun intelligentie ontleend was aan het Oosten. »De Engelschman," zoo zei hij, »staat tot den Amerikaan als een dukaat tot een rekenpenning." In Italië verkeerde hij dan ook bij voorkeur met op reis zijnde vertegenwoordigers der Engelsche natie, die hij prees als de meest intelligente; en evenals indertijd zijn vader, las hij geregeld de *Times*, welk blad hij in waarde hoog stelde boven de bladen van zijn eigen land, die hij eerst zijn aandacht ging waardig keuren, toen zij nu en dan zich met hem begonnen bezig te houden. Het eenige, wat hem bij zijn strenge waarheidsliefde geweldig in de Engelsche natie hinderde, was de hypocrisie van haar geestelijken. Met die van alle andere landen, zeide hij aan zijn vriend Bähr, had hij steeds goed kunnen omgaan, maar een verkeer met Engelsche reverends was hem niet mogelijk. Evenzoo schrijft hij in een der boeken van zijn bibliotheek aan het slot van een hoofdstuk: „De schrijver toont hier zinnebeeldig aan, hoe de Engelsche natie moest handelen met dat zoodje huichelaars, bedriegers en geldschrapers, »the clergy of the established humbug", dat jaarlijks £ 3,500,000 verslindt."

Ook in andere opzichten dan zijn voorliefde voor Engeland, vinden wij bij Schopenhauer een totaal *gemis van patriotisme* Gewichtige politieke gebeurtenissen, als de slagen bij Jena en bij Leipzig, of later de revolutie van '48, van hoeveel beteekenis ook voor de geschiedenis van zijn vaderland, en hoe dicht ook zich afspelend bij zijn woonplaats, boezemen hem weinig belangstelling in. Met even weinig historischen zin als Goethe, schenkt hij evenmin als deze veel aandacht aan de geschiedenis van den dag. Reeds in het »curriculum vitae" zijner dissertatie 1) verklaart hij, dank zij zijn vader,

1) Zooals bekend, bestaat bij onze Duitsche naburen de gewoonte van aan een proefschrift een korte beschrijving van den levensloop des schrijvers toe te voegen.

kosmopolitisch te zijn opgevoed; dat zijn vaderland grooter was dan Duitschland, en dat hij geroepen was de menschheid niet met de vuist maar met het hoofd te dienen. Voor een jongmensch, dat nog niets gepraesteerd had, mocht zulk een uitspraak tamelijk verwaand heeten, en daarenboven een uiterst zwakke rechtvaardiging van zijn algeheele onthouding van elke deelneming aan de vrijvechting van zijn land; zoodat Kuno Fischer terecht van die verdediging kon zeggen, met 't oog op den titel der dissertatie, dat zij »keine Gründe zureichender Art" bevatte. Die onthouding zal dan ook wel grootendeels berust hebben op de zucht tot levensbehoud, die bij Schopenhauer in zoo hooge mate ontwikkeld was. Welk een verschil biedt diens gedrag met dat van den geestdriftigen Fichte, die met zijn »Reden an die deutsche Nation" alle gevaar trotseerde!

Schopenhauer daarentegen, verre van zich over zijn gebrek aan patriotisme te schamen, liet zich op die onverschilligheid omtrent de lotgevallen van zijn land veeleer voorstaan als op iets voortreffelijks, haar beschouwende als een teeken van onbekrompen en ruimen blik, te meer aangezien hij — daarin niet ongelijk aan zijn tijdgenoot Heine — op zijn landgenooten vrijwel neerzag. »Het Duitsche publiek", zoo schrijft hij ergens in zijn aanteekeningen, »heeft eene nauwe verwantschap met het geestelooze.... Men heeft den Duitschers verweten, dat zij nu eens de Franschen, dan weer de Engelschen nabootsen; maar dit is juist het verstandigste wat zij doen kunnen, want uit eigen middelen brengen zij toch niets verstandigs voort." En elders laat hij zich zelfs aldus uit: »Vóór mijn dood leg ik deze belijdenis af, dat ik de Duitsche natie veracht om haar grenzenlooze domheid, en dat ik mij schaam tot haar te behooren." Dat evenwel in dit afbrekend oordeel gekwetste ijdelheid een groote rol speelde, blijkt uit de bekentenis die wij elders vinden opgeteekend: »Het Duitsche vaderland heeft in mij geen patriot gekweekt.... De Duitschers te prijzen, daartoe zou meer vaderlandsliefde vereischt worden, dan men naar het lot dat mij ten deel viel, billijkerwijze van mij kan verlangen."

Kort nadat de familie Schopenhauer van haar groote reis door midden-Europa was teruggekeerd, stierf plotseling de vader door een val uit den zolder van zijn pakhuis in het kanaal, den 20en April 1805. Het is niet geheel zeker, of die dood te wijten is aan een noodlottig toeval dan wel aan zelfmoord. Op 't einde van zijn leven leed de man veel aan geheugenstoornissen en andere min gunstige psychische verschijnselen. Volkomen normaal van geestesaanleg is hij wellicht niet geweest, want zijn moeder en twee van zijn broeders toonden duidelijke symptomen van krankzinnigheid. Ook Schopenhauer zelf schijnt niet geheel vrij gebleven te zijn van erfelijke belasting, naar vooral de onpartijdige en deskundige Moebius heeft in 't licht gesteld. Hierop wijzen de hem aangeboren en reeds van jongsaf kenmerkende menschenschuwheid en teruggetrokkenheid, zijn onnatuurlijk groote argwaan en wantrouwen, alsmede vooral zijn plotselinge en hevige *angstgevoelens*. 1) Zijn vlucht uit Berlijn, toen daar de cholera dreigde los te breken, kan moeielijk als zoodanig worden aangevoerd: ook anderen, die evenals Schopenhauer financieel onafhankelijk zijn en niet door familie- of beroepsbanden aan hun woonplaats gekluisterd worden, zouden tot zoo iets lichtelijk in staat wezen. Maar wèl kunnen andere zonderlinge gedragingen worden aangevoerd als bewijs van zijn abnormale vrees, zooals het voeren van zijn kasboeken in 't Latijn of Engelsch, het angstvallig wegstoppen van zijn geld en waardepapieren in heimelijke laden van zijn schrijftafel met bedriegelijke opschriften, het slapen met allerlei verdedigingswapenen in zijn onmiddellijk bereik. Verder zijn steeds wonen in een parterreverdieping om zich in geval van brand bijtijds te kunnen redden; zijn vrees om zich door anderen te laten scheren; zijn afkeer om te drinken uit vreemde glazen; zijn vrees voor schijndood, waarom hij de bepaling maakte eerst vijf dagen na zijn overlijden te mogen worden begraven. Weinig menschen zeker, zijn in hun leven

1) Wellicht hebben deze ook saamgehangen met zijn reeds vroegtijdig beginnende en sedert toenemende doofheid aan het rechteroor.

zóózeer geplaagd door overmatige zorg voor lijfsbehoud en vrees voor berooving of benadeeling door anderen; en van die pathologische angst legt ook een sprekend getuigenis af de bekentenis in zijn aanteekeningen: »Wanneer ik niets heb, dat mij beangstigt, dan beangstigt mij juist dit; want het is mij dan als moest er toch iets zijn, dat mij verborgen gebleven was"; terwijl het ook teekenend is, dat hij in zijn exemplaar van Sterne met een dikke schrap de woorden aanstreepte: »I knew a man who was governed by no one principle in the world but fear."

II.

Niet lang na den dood van haar man, aan den vooravond van den slag bij Jena (Sept. 1806), verhuisde Schopenhauer's moeder met haar dochter metterwoon naar Weimar. Een drukke handelsstad als Hamburg was geen geschikte woonplaats voor de kunst- en gezelschaplievende vrouw; en zoodra zij er dus de gelegenheid schoon toe zag, keerde zij haar den rug toe. Haar hart trok naar Weimar, destijds onder de bescherming en aanmoediging van den groothertog het centrum van Duitschland's litterair-aesthetisch leven. Hier leerde zij al spoedig Goethe kennen, die voortaan veel bij haar aan huis kwam, terwijl haar dochter Adèle den grooten schrijver nu en dan behulpzaam was bij zijn werk en een boezemvriendin werd van zijn schoondochter Ottilie von Pogwisch, met wie zij nog kort vóór haar dood een reis naar Italië maakte.

Behalve Goethe verkeerden ook de beide Schlegel's, Wieland, de kunsthistoricus Fernow, de oriëntalist Majer, de physioloog Froriep en tal van andere geleerden en letterkundigen in het gastvrij huis der weduwe Schopenhauer. Deze leefde in Weimar op zeer grooten voet; zij hield er eigen rijtuig, gaf veel feesten enz. Zoodoende raakte zij, hoewel haar man haar een aanzienlijk vermogen had nagelaten, ten slotte in geldverlegenheid, en moest zij in 1829 naar Bonn verhuizen, om

daar goedkooper te gaan leven, welk voorval zeker mede haar zoon er later toe bracht, de vrouwen in 't algemeen te betichten van neiging tot verkwisting en haar onbekwaam te verklaren een vermogen zelfstandig te beheeren. Inmiddels was Johanna Schopenhauer te midden van haren kring van schrijvers en letterkundigen ook zelf begonnen de pen te voeren. Zij gaf verschillende geschriften uit, die destijds een niet ongunstig onthaal vonden; zoo bijv. den roman Gabrielle, die in 1819—21 in drie deelen verscheen. Goethe las dien in Karlsbad, en vond er in »das Problematische mit grosser Klugheit behandelt." 1) Later in 1830—31 verschenen hare verzamelde werken in 24 deelen, terwijl in Brunswijk na haar dood nog werd uitgegeven haar »Jugendleben und Wanderbilder," waarin zij haar eigen leven beschreef. Kort te voren was zij in April 1838 in Jena gestorven.

Terwijl zijn moeder naar Weimar verhuisde, was de jeugdige Schopenhauer in Hamburg achtergebleven om er zijn opleiding tot koopman te voltooien. Evenwel niet dan met grooten weerzin; want nooit had hij zich tot dat beroep aangetrokken gevoeld, en slechts om gehoor te geven aan den wensch zijns vaders, was hij die richting ingeslagen. Toen deze dan ook gestorven was, smeekte hij zijn moeder herhaaldelijk en dringend hem liever te laten studeeren. In den beginne mocht dit niet baten; maar eindelijk, na eerst den met haar bevrienden kunstkriticus Fernow 2) geraadpleegd te hebben of hij haar zoon niet reeds te vergevorderd in leeftijd achtte om alsnog met de studie aan te vangen, zwichtte zij voor zijn smeekbeden.

Zoo kwam dan Schopenhauer in 1807 op 19-jarigen leeftijd op het Gymnasium te Gotha. Maar vóór hij dit had afgeloopen, werd hij er weggejaagd, omdat hij spotverzen had gemaakt op een der leeraren. Een blijk van sterke zelfingenomenheid

1) Verder luidt zijn oordeel als volgt: »Ein heiteres Behagen teilt sich dem Leser mit. Keine Spur von Parteisinn, bösem Willen, Neckerei darin, vielmehr anmutiges Gefühl eines allgemeinen Wohlwollens; kein böses Prinzip, kein verhasster Charakter."

2) Deze stierf kort daarop in Dec. 1808 ten huize van Johanna Schopenhauer.

met al zijn doen en laten mag het heeten, dat hij in de levensschets, die hij voor zijn vestiging als privaatdocent te Berlijn bij de philosophische faculteit aldaar inleverde, zonder eenig blikken of blozen dit voorval vermeldt als ware het iets eervols, waarop hij roem kon dragen. De voorbereidende studie werd toen voortgezet en geëindigd in Weimar, en daarop gevolgd door een academietijd van vier jaren (1809 – 13), eerst te Göttingen, later te Berlijn.

In Göttingen had hij zich aanvankelijk laten inschrijven als student in de medicijnen; en hij woonde dan ook zoowel dáár als in Berlijn vele colleges bij in natuurwetenschappelijke vakken. Druk aan het studentenleven meegedaan heeft hij zeker niet. Hij dronk geen bier en was een verklaard vijand van duelleeren. Reeds in Göttingen begon hij de eenzame wandelingen, die hij in zijn later leven zoo regelmatig zou voortzetten 1). Zijn omgang bepaalde zich tot enkele vrienden. Zoo maakte hij o. a. kennis met den later als Pruisisch gezant aan het Engelsche hof zoo beroemd geworden Christian Karl Josias Bunsen. Eerst aan het einde van zijn leven zag hij dezen nog eens terug; maar beiden waren toen reeds lang van elkander vervreemd, en evenals de ontmoeting met zijn ouden vriend Grégoire viel ook dit wederzien hem geweldig tegen.

In Berlijn werd hij zeer teleurgesteld door de colleges van Fichte, waarvan hij zich zooveel had voorgesteld 2); o. a. strookte diens »moreele wereldorde" weinig met zijn reeds toen aanwezige pessimistische wereldbeschouwing. »In 1811", zoo schrijft hij in een korte autobiographie aan Prof. Erdmann in Halle 3), »verhuisde ik naar Berlijn, in de verwachting een echten wijsgeer en grooten geest in Fichte te zullen leeren

1) Uit dien tijd, kort vóór zijn vertrek naar elders, dateert zijn kenteekenend versje (Grisebach, Edita und Inedita pag. 41):

Lebt wohl ihr Berg und tiefe tiefe Thal,
Ich staunt euch an wohl manches liebe Mal,
Wohl manches Mal saht ihr mich einsam wandern
Und ernst und einsam geh ich jetzt zu andern.

2) Toch heeft hij volgens Haym behalve van Kant en Plato van niemand meer geleerd dan juist van Fichte.

3) Brief van 9 April 1851.

kennen: deze vereering a priori veranderde echter spoedig in geringschatting en spot." Nadat hij zijn voorbereidende studiën aldaar voltooid had, begaf Schopenhauer zich naar het stille Rudolstadt in het Saaledal bij Jena, en huurde er kamers in het »Gasthof zum Ritter", om er rustig zijn dissertatie te schrijven: »Ueber die vierfache Wurzel des Satzes vom zureichenden Grunde." Den 2en October 1813 behaalde hij daarmede in Jena den doktorstitel 1).

In den eerstvolgenden tijd komt Schopenhauer veel in aanraking met Goethe, dien hij tot dusverre slechts nu en dan terloops even ontmoet had. Het is zeker merkwaardig het oordeel te kennen van den eerwaardigen wereldwijzen dichter over den toekomstigen wijsgeer. Als mensch zal Goethe zich wel meer hebben aangetrokken gevoeld tot de gezellige, wellevende en levenslustige moeder, dan tot den eenzelvigen en teruggetrokken, eigenzinnigen en waanwijzen jongeling. Maar toch nam hij hem tegenover anderen in bescherming, met zijn scherpen menschkundigen blik wèl doorziende, welk een buitengewone aanleg onder al die afstootende manieren schuilde 2). Frommann verhaalt hieromtrent een aardige anecdote. Toen eenige jonge meisjes zich eens vroolijk maakten over Schopenhauers onbeholpenheid en afgetrokkenheid, zei Goethe vermanend: »Kindertjes, laat dïen man maar met rust, die groeit ons allen nog eens over 't hoofd." Een ander maal schrijft hij in zijn Tag- und Jahreshefte: »Ein Besuch Dr. Schopenhauers, eines meist verkannten, aber auch schwer zu erkennenden, verdienstvollen jungen Mannes, regte mich auf und gedieh zur wechselseitigen Belehrung." En toen Schopenhauer hem later een exemplaar van zijn pas verschenen hoofdwerk had toegezonden, oordeelde hij na het te hebben doorgelezen: »Men zal moeten afwachten, of hem

1) Dit proefschrift verscheen in Rudolstadt. Een tweeden verbeterden druk gaf de schrijver uit in Frankfurt in het jaar 1847.

2) Ook de grijze *Wieland* had in een gesprek met Schopenhauer's moeder gezegd: »Ik heb onlangs een hoogst interessante kennismaking gehad met uw zoon; het was mij zeer aangenaam dien jongen man te leeren kennen, »aus dem wird noch einmal etwas Grosses werden."

»die Herren von Metier" in hun gilde zullen toelaten; ik voor mij vind hem geestrijk, en het overige laat ik in 't midden." Zekere ironie ten opzichte van de beroepsphilosophen valt in die woorden niet te miskennen; Goethe trouwens bekommerde zich niet veel om de zuiver wijsgeerige geschriften en bespiegelende schermutselingen van zijn tijd.

Grooter nog was de bewondering van Schopenhauer voor Goethe. Deze en Kant waren volgens hem de eenige genieën, die Duitschland in de 18de eeuw had voortgebracht 1). Reeds in Göttingen noemde hij Goethe den »göttliche"; en toen later voor dezen in Frankfurt een standbeeld zou worden opgericht, stelde hij voor om als opschrift daarop niets anders te zetten dan: »Dem Dichter der Deutschen seine Vaterstadt, 1838." Door zijn overweldigende persoonlijkheid had Goethe aan Schopenhauer een dusdanigen eerbied weten in te boezemen, dat deze zich tegenover hem in zijn brieven wist in te toomen en te matigen in zijn uitdrukkingen, iets wat een hooge uitzondering mocht heeten bij den hartstochtelijken en lichtgeraakten wijsgeer.

Die correspondentie betrof een natuurkundig onderwerp. Ten tijde namelijk, dat Schopenhauer na zijn promotie weer tijdelijk in Weimar was komen wonen, was Goethe geheel verdiept in zijn leer der kleuren. De jonge dokter interesseerde zich daarvoor zóózeer, dat hij die kwestie weldra zelf ging ter hand nemen; en hieruit ontspon zich, nadat hij Weimar weer had verlaten, 2) een levendige briefwisseling met den dichter. Goethe zelf evenwel had blijkbaar weinig lust meer zich nog langer in het onderwerp te verdiepen; hij was alweer met heel andere dingen bezig. »Op 't oogenblik", schrijft hij 3), »zou het mij te groote inspanning en moeite kosten mij wederom te verplaatsen in dit vroeger door mij zoo geliefde

1) Zoo draagt zijn kritiek der Kant'sche philosophie tot motto het woord van Voltaire: «C'est le privilège du vrai génie, et surtout du génie qui ouvre une carrière, de faire impunément de grandes fautes."

2) De laatste persoonlijke ontmoeting met Goethe had plaats in Aug. 1819, dadelijk na de eerste Italiaansche reis.

3) In een brief van 23 Oct. 1815.

en zooveel betreden gebied... Ik voel maar al te wel, dat ik aan dit onderwerp zóózeer vervreemd ben, dat het mij zwaar valt, ja onmogelijk is, een van het mijne afwijkend standpunt in mij op te nemen en zulk een tegenspraak hetzij op te lossen, hetzij te aanvaarden." Uit de correspondentie blijkt duidelijk, dat Schopenhauer over die ontwijkende houding, waar hij op instemming en waardeering gerekend had, verre van gesticht was. »Zijn Excellentie", zoo schrijft hij eenigszins geraakt, 1) »heeft tegenwoordig zeker andere bezigheden, verkeert wellicht in de hoogere regionen der dichtkunst, van waaruit wetenschappelijke onderzoekingen met recht van weinig belang schijnen."

Het resultaat van Schopenhauer's studie van het kleurenvraagstuk was een verhandeling »Ueber das Sehn und die Farben," welke in 1816 in Leipzig werd uitgegeven. 2) Dit geschrift, hoewel thans reeds lang vergeten en door latere studiën overvleugeld, was niet zonder verdienste. De bekende physioloog Czermak oordeelde er over in de volgende bewoordingen: 3) »Het blijft de verdienste van Schopenhauer, in de kleurenleer een geheel nieuwen en op zich zelf juisten weg te hebben ingeslagen en door zijn physiologische theorie den algemeensten en wezenlijksten grondslag van iedere ware kleurenleer te hebben gevonden." Grisebach verwijt Helmholtz, in zijn voordracht van 1855 »Ueber das Sehen des Menschen" Schopenhauer te hebben nageschreven zonder hem te noemen, en diens verdienste te hebben verkleind door wat deze gevonden had aan Kant en Fichte toe te schrijven. Ook Schopenhauer zelf was die meening toegedaan. »Uit Beckers brief," zoo schrijft hij aan Frauenstädt, 4) »zult gij zien dat Helmholtz mij afschrijft zonder mij te noemen, en aan Kant toeschrijft wat mij toekomt." Het staat evenwel te vreezen, dat Schopenhauer met zijn bekende plagiaatvrees hier verkeerd

1) In een brief van 11 Nov. 1815.

2) Een tweede druk verscheen in 1854.

3) Sitzungsber. K. K. Acad. der Wissensch. zu Wien, Juli 1870.

4) Zie ook den brief aan Becker van 20 Jan. 1856, waar van »bestelen" gesproken wordt.

gezien heeft. Een zoo geniale en veelomvattende geest als Helmholtz had waarlijk over genoeg origineele denkbeelden te beschikken, dan dat hij gedwongen zou zijn geweest anderen op een dergelijke wijze na te schrijven of geneigd zich de verdienste van anderen onrechtmatig toe te eigenen.

Dat inderdaad Schopenhauer, hoewel hij zelf zoo menig denkbeeld aan anderen ontleende, een overdreven vrees had dat anderen hem, den nog geheel onbekende, ongerechtigd zouden naschrijven, was trouwens reeds vroeger gebleken. Toen hij namelijk Goethe het manuscript ter inzage had gezonden en het niet spoedig genoeg naar zijn zin teruggestuurd kreeg, vroeg hij hem per brief of soms iemand anders het had ingezien en er een afschrift van genomen; en later, toen Goethe hem voorstelde het manuscript eens ter lezing te geven aan zijn vriend, den natuurkundige Seebeck, wijst Schopenhauer dat vriendelijk bedoeld voorstel op zeer besliste wijze af, zeggende dat »zijn Excellentie uit eigen ervaring wel wist, hoezeer men reden had voor plagiaten beducht te zijn."

Nevens den omgang met Goethe valt in de Weimarsche periode een andere gebeurtenis te vermelden, die hier meer uitvoerig dient besproken te worden, namelijk Schopenhauer's *breuk met zijn moeder*. Het kon wel niet uitblijven, of bij beider zoo uiteenloopend karakter moest het vroeg of laat tot een hevige botsing komen. Johanna Schopenhauer was opgeruimd en levenslustig, spraakzaam en gastvrij; zij hield van weelde, gezelschap en vroolijkheid. Haar zoon daarentegen was zuinig en eenvoudig, eigenzinnig en zelfgenoegzaam; hij hield niet van omgang met menschen en had een scherp oog voor hun onvolkomenheden. Hij wilde in huis den baas spelen, keurde alles af, had op alles wat aan te merken en wilde alles beter weten dan anderen. Hij was zeer prikkelbaar, sprak op zeer beslisten toon, kibbelde over niets en klaagde over allerhande onvermijdelijke dingen. Zoodoende maakte hij zijn moeder het leven zuur, als hij bij haar logeerde en zich voortdurend over allerlei in haar omgeving en levenswijze ergerde. Een hoogst onaangename verhouding rees

tusschen hen, telkens wanneer Schopenhauer in Weimar was en zijn moeder haar prettig leven vergalde door zijn humeur, vitzucht en eigenwaan; temeer daar dat leven gansch niet strookte met zijn wereldbeschouwing, terwijl zijn moeder begrijpelijkerwijze niet van zins was haar vrijheid en rust daaraan op te offeren en zich door haar zoon te laten ringelooren. Daarbij kwam nog, dat beide bizonder eerlijk en openhartig waren in hun oordeelvellingen en uitlatingen; zij droegen geen slot op den mond maar het hart op den tong, hetgeen in hun geval moeielijk kon bijdragen tot een verhooging van de onderlinge harmonie. Het onvermijdelijk gevolg van dat alles was, dat hun sympathie voor elkander meer en meer bekoelde, en dat, naar Fischer het geestig uitdrukt, »hun wederkeerige aantrekking, in strijd met een bekende natuurwet, toenam met de grootte van den afstand."

Een staaltje van die min aangename verhouding is het onverkwikkelijk standje tusschen moeder en zoon bij gelegenheid dat deze haar een exemplaar van zijn dissertatie kwam overreiken. »Dat is zeker een boek voor apothekers", zegt mama schertsend, met 't oog op den titel waarin het woord »wortel" voorkwam. Giftig antwoordt de jonge dokter dadelijk daarop: »Men zal dat nog lezen, wanneer van uw geschriften nauwelijks meer een exemplaar in een of andere rommelkamer zal te vinden zijn." Daartegenin weer mama: »En van de jouwe zal de geheele oplaag nog te krijgen zijn." Merkwaardigerwijze zijn die beide laatste, in drift uitgesproken voorspellingen inderdaad later juist zoo uitgekomen.

Ten bewijze verder van die slechte verstandhouding strekken ook de vele brieven die ons van de moeder zijn bewaard gebleven. De brieven van Schopenhauer zelf, waarop deze voor een groot deel het antwoord vormen, zijn verloren gegaan, daar zij, naar Paulsen meent wel niet buiten zijn wil om, na den dood zijner zuster zijn vernietigd. 1) Die

1) Sommigen zijn van meening, dat de moeder zelf ze vernietigde. Schemann drukt zich voorzichtig aldus uit: »Das Wahrscheinlichste ist, dass die Briefe sämmtlich und auf einmal vernichtet worden sind: wann aber, und von wen, bleibt eine offene Frage".

16

brieven nu van Johanna Schopenhauer getuigen wèl van een welgevormden en gemakkelijken stijl, maar zij zijn niet vrij van een zekere behagelijke zelfzucht en geschreven in een koelen, nuchteren en zakelijken toon, weinig geschikt om het hart van een kind voor zich te winnen. Reeds in Engeland schreef zij aan haar destijds 15-jarigen zoon, naar aanleiding van diens beklag over de Engelsche predikantsfamilie waar hij gehuisvest was: 1) »Zoo weinig ik ook ben ingenomen met stijve vormelijkheid, zoo kan ik toch een ruw optreden, dat er slechts op uit is zich zelf te voldoen, nog veel minder uitstaan. Jij nu hebt daartoe, naar ik reeds dikwijls tot mijn verdriet bemerkte, een niet geringen aanleg; en daarom is het mij ook aangenaam, dat je thans eens onder menschen van een ander slag moet leven, al mogen die wellicht weer iets te veel naar het andere uiterste overhellen. Ik zal er mij hartelijk in verheugen, als ik bij mijn terugkomst zal kunnen merken, dat je iets van dat complimentvolle optreden, zooals je het noemt, hebt overgenomen; want dat je dit zoudt overdrijven, daarvoor ben ik heusch niet bang."

Later, toen haar zoon, nadat hij in Gotha is weggejaagd, in Weimar zal komen wonen, schrijft zij hem niet minder koel en zakelijk: »Je bent lastig en onverdragelijk, en ik houd het voor zeer moeielijk om met je te leven. Al je goede eigenschappen worden door je vreeselijke eigenwijsheid overschaduwd en voor de wereld ongenietbaar gemaakt, alleen omdat je niet de hebbelijkheid kunt overwinnen van alles beter te willen weten, overal wat aan te merken te vinden, behalve op je zelf, overal te willen verbeteren en den schoolmeester uit te hangen. Daarmede neem je de menschen om je heen tegen je in; want niemand wil op zoo'n manier zich laten verbeteren en voorlichten, en dat zeker allerminst door een zoo onbeteekenend persoon als jij

1) Brief van 16 Juli 1803. Kenschetsend voor haar weinig liefhebbend moederhart is het zeker ook, dat zij in de later door haar uitgegeven uitvoerige reisbeschrijving geen enkele maal gewaagt van haar jeugdigen zoon, die haar toch op de geheele reis vergezelde.

toch nog bent. Niemand kan het verdragen zich van jou, die toch zelf ook zooveel tekortkomingen vertoont, allerlei aanmerkingen te laten welgevallen; en dat zeer zeker niet op den afkeurenden toon, die je eigen is en die, als ware je een orakel, eenvoudig decreteert: zoo en zoo is het, zonder ook maar eenige tegenspraak mogelijk te achten. Beteekende je minder dan je bent, dan zou je je alleen maar belachelijk maken; nu echter ben je hoogst ergerlijk."

Geheel in denzelfden geest heet het iets later in een brief van 13 Dec. 1807: »Het is voor mijn geluk noodig te weten dat je gelukkig bent, maar niet om er zelf getuige van te zijn. Ik heb je altijd gezegd, dat het zeer moeielijk was om met je saam te leven; en hoe meer ik je leer kennen, des te meer schijnt die moeielijkheid, ten minste voor mij, toe te nemen. Ik wind er geen doekjes om: zoolang je zóó blijft als je nu bent, zou ik liever elk ander offer brengen dan daartoe besluiten.... Je mismoedigheid is voor mij zeer drukkend en zij bederft mijn vroolijke humoristische stemming, zonder dat je er zelf iets aan hebt. Ik leef stil voor mij zelve; niemand spreekt mij tegen en ook ik spreek niemand tegen; geen hard woord hoort men in mijn huishouding, alles gaat zijn geregelden gang en ik ga den mijnen; nergens merkt men wie beveelt en wie gehoorzaamt, ieder doet het zijne in stilte en het leven glijdt als vanzelf daarhenen, ik weet zelf niet hoe. Dit is mijn eigenlijk bestaan en zóó moet het blijven, indien ten minste de rust en het geluk der levensjaren, die mij nog zijn beschoren, je lief zijn. Om mijn huiselijke inrichting heb je je in 't geheel niet te bekommeren; in dat opzicht duld ik geen bemoeizucht, want dat maakt mij knorrig en het heeft geen enkel nut. Op de dagen, dat ik menschen bij mij heb, kunt ge 's avonds komen eten, zoo je je daarbij ten minste onthoudt van dat eeuwige disputeeren, dat mij zoo hindert, en van al dat lamenteeren over de domme wereld en de menschelijke ellende, want dat bezorgt mij altijd een slechten nacht en nare droomen, en ik geniet gaarne een goede nachtrust."

Zeven jaren later is de toestand nog onveranderd, het

oordeel nog volkomen hetzelfde gebleven; zij schrijft dan o.a.: »Je schijnt mij te afkeurend, te minachtend ten opzichte van hen, die niet zoo zijn als je zelf, te veroordeelend zonder noodzaak, en je preekt mij soms te veel.... Wees toch zachtmoedig, goed en deelnemend jegens mij en Adèle; zit niet altijd als op een rechterstoel tegenover ons, en je zult zien dat wij van je houden." De verhouding tusschen moeder en zoon was omtrent dien tijd reeds van dien aard geworden, dat zij samen over het al of niet verder samenwonen niet eens meer mondeling, maar alleen schriftelijk onderhandelden. »Sinds ons laatste verdrietelijk onderhoud," schrijft mama in het voorjaar van 1814, »heb ik mij vast voorgenomen, lieve Arthur, nooit meer mondeling met je over zaken te spreken, noch van aangename, noch van onaangename, omdat mijn gezondheid daaronder lijdt. Daarom schrijf ik je, hoe weinig ik anders ook het schrijven kan verdragen onder menschen, die elkander alle dagen zien".

Het eind van de historie was, dat moeder en zoon, die zich beide verongelijkt voelden, in datzelfde jaar 1814 voorgoed uiteengingen om elkander nooit meer weer te zien. En dat, hoewel daartoe nog 24 jaren gelegenheid bleef bestaan en de zoon door geen enkele beroepsbezigheid verhinderd werd zijn moeder op te zoeken, zelfs toen zij in Bonn en hij in Frankfurt woonde en de afstand die hen scheidde zeer gering was, terwijl de verbinding tusschen beide plaatsen langs den Rijn zeer gemakkelijk viel en Schopenhauer zelfs in 1835 zijn moeders woonoord reeds tot aan Coblenz genaderd was! Inderdaad, zijn gedrag tegenover de oude vrouw mag in hooge mate onbeminnelijk heeten; te meer aangezien hij toch aan haar zijn studeeren, zijn bekend worden met Goethe enz. te danken had. Aan welke tekortkomingen de moeder zich ook tegenover hem moge hebben schuldig gemaakt, een dergelijk gedrag is eenvoudig ergerlijk; en het pleit zeker niet voor Schopenhauer's karakter, dat toen hem na haar dood een minder vleiend oordeel over zijn moeder getoond werd, hij zich daarover kon vroolijk maken. Het dagboek namelijk van den beroemden criminalist Anselm von Feuer-

bach, hetwelk in 1852 gepubliceerd werd, bevatte o.a. over Johanna Schopenhauer, naar aanleiding van een ontmoeting met haar in Karlsbad in 1815, de volgende zinsnede: »Hofrätin Schopenhauer, een rijke weduwe; maakt haar werk van geleerdheid; schrijfster; babbelt veel en goed; verstandig; zonder gemoed en ziel. Zelfingenomen, belust op bijval en steeds zichzelve toelachend. God beware ons voor vrouwen, wier geest in louter verstand is opgegaan. De zetel van schoone vrouwelijke beschaving ligt alleen in der vrouwen hart." 1) Toen nu Schopenhauer dat geringschattend oordeel over zijn moeder onder oogen gekomen was, schreef hij aan Frauenstädt: 2) »De karakteristiek is maar al te treffend. Heb, God vergeef mij, moeten lachen."

Niet minder dan zijn moeder heeft Schopenhauer ook zijn eenige zuster op alleronhebbelijkste wijze veronachtzaamd. Blijkbaar was bij hem geen greintje familiezwak te vinden en leefde hij uitsluitend voor zichzelven, zijn studie en zijn roem. Na haar nog kort te voren uit Italië vele brieven te hebben toegezonden, had hij ook met die zuster op het einde van 1819 voorgoed gebroken, nadat hij haar naar aanleiding van het later te melden bankroet der Danziger firma met zijn gewonen argwaan in zijn brieven was gaan verdenken, dat zij met haar moeder samenspande om hem in zijn geldzaken te kort te doen, en wel door in stilte, buiten medeweten van hem en de overige schuldeischers, een accoord te trachten te sluiten om daarmede ongerept haar eigen bezittingen in handen te krijgen. Dit gaf Adèle aanleiding om vol verontwaardiging over zulk een achterdocht, die haar in haar trots en zelfgevoel krenkte, hem o.a. te schrijven: » Ik heb je vastheid van karakter, maar ik heb ook je trots, vergeet dat niet!"

Zoo heeft hij ook zijn zuster sedert tot aan haar dood nooit meer weergezien, zonder voor zulk een ontmoeting in

1) De passage eindigt met de woorden: »Het gansje, haar dochter, zeggende «ik heb voor bloemenschilderen een uitmuntend talent."

1) In een brief van 12 Juli 1852.

de laatste dertig jaren van haar leven ook maar de geringste moeite te doen. Een op het einde van 1831 bij zijn vertrek uit Berlijn even weer opgevatte correspondentie leidde tot niets: een bepaalde verzoening vond niet plaats; en noch toen de moeder gestorven was, noch toen Adèle Italië bereisd had, werd hierin eenige aanleiding gevonden om elkander nog eens op te zoeken en terug te zien.

'N STREEK [1]

DOOR

JOH. W. BROEDELET.

Bos, de groenboer, stond, voor-ie reed naar Hofstad, waar z'n voornaamste klantjes woonden, nog wat te schikken aan z'n kar, omdat 't oog toch ook wat wou. 't Was omstreeks half tien en vroeger werd het nooit, want van die heel bij-de-hante mevrouwen, die tusschen acht en negen al kwamen zelf aan de deur, te koopen 'n handje vol dit en 'n halve stuiver dat, moest de man heel niets hebben: dàt volkje pingelde om 't hardst en had daarbij 'n branie op d'r lijf, als kwamen ze zóó gedecereerd van 't hof. Nee, Bos zocht 't meer bij de huizen met 'n stoep of beneden 'n deur apart voor de keuken, waar je minstens veronderstellen kon, dat ze hielden twee meiden, die kwamen daad'lijk naar je toe, met d'r hand al an 't fijnste en gevraag ook naar vruchten, van je allerduurste, dat sprak; dáár zat je echte handel en viel wat te verdienen, als je slag had. Maar, ging je vroeger uit, 't was moeite om niet; hij hield dus z'n gemak maar, nou! En, nog eens omziend naar z'n kar, waaraan wat bleef mankeeren, vond-ie — maar wàt, wist-ie niet precies —, ging weer even z'n schuur in, terug te komen straks met kistje chinaasappels, wier diep-oranje vervroolijkte allicht het geheel. Zoo bleef de wagen dan alleen, 'n poos.

Er op geloerd had, van uit z'n raam, Vagebond en zoodra zag die de kans niet schoon, of schoot z'n deur uit, met onder de armen, opbollend z'n buis, 'n weeke vracht, die hij

---

[1]) Uit 'n roman, *Vagebond*.

droeg met teerheid, als was 't iets levends en haastig, zonder op of om te zien — want meteen kon terug zijn de ander! — stopte van 't gedraag'ne in 'n negental manden, die hingen aan haken op zij van de kar, onder de andijvie, sla en meer zulke groente. En in 'n wip was weer binnen Vagebond, lachend tevrêe, dat niemand 'm gezien had: zoo kon misschien lukken de grap!

Weer buiten trad Bos en, terwijl hij plaatste 't gehaalde heel achteraan, monsterde met z'n onverschillig boeren-gezicht, waaraan 't opvallendst was de saamgeknepen, clown-breede mond, die gierigheid sprak, al waren gesloten de lippen, 't opgestalde, dat 'm eindelijk scheen te voldoen: frisch zag alles er uit en prett'ge afwiss'ling vooral bracht aan, zoo tusschen 't vele groen, 't vroolijk wit en rood van radijs, de kleur'ge appels en citroenen en 't blank van mooie bloemkool, dat bepaald decoratie was, zoo rijk effect maakte 't. Dus stapte Bos met z'n kromme beenen, die hoepel schier vormden, naar 't stukje wei aan de overkant, waar graasde z'n paard, dat rook al den baas en, hinnikend, 'm tegemoet kwam 'n eindje.

Aan d'r winkeldeur verscheen — want ze hielden meteen zaakje aan in de straat, al gaf 't luttel verdienste — de vrouw van den krombeen, curieus om den meloen-vorm van haar lijf, dat puilde uit naar alle kanten. En was men gekomen, langs statig welvenden boog, tot haar middel, waarvoor geen balein-pantser berekend was, zoo moest men maken dadelijk weer gevaarlijke kromming, die liep langs den bol van haar boezem en vet-ronden rug. En nòg was geëindigd niet die opstaap'ling van cirkel-figuren, want daarboven troonde weer, als knoestige uitwas of spring-rijpe knop, die zoo dadelijk voortbrengen zou cactus van wond're gedaante, ballig hoofd, dat, onbeweeglijk van te korten en overmalschen nek, sfinx-ig tegentuurde de eeuwigheid. Zoo was ze te vergelijken ook bij monster-zending roomkaas van verschillende grootte of uitstalling délicatessen, beschouwde men haar basis als welgetruffelde vleeschpastei, 't middenwerk als 'n bonbonnière van verbazenden omvang, die borg, naast veel gesuikerds, gepofte kastanje en meer zulke zwaarheid, terwijl haar hoofd zich

voordeed als primeur van rood-wangige appels of ongekende Zuidervrucht. Ook had ze veel van 'n slecht geschud cokesmud, waarvan 't bovendeel nog niet ingezakt was of aardappel-voorraad, te klein voor den builenden zak. Of wel, boordevolle mijn Sinterklaas-surprises leek ze, waarmee verrast zou worden straks de heele buurt, of haastig-aangebrachte barricade, die afsloot, schot-secuur, bevochten poort, of and're vulling, al wat maar dikte was, uitpuiling, overmaat'ge groei. Zoo stond ze aan de deur, vrouw Bos, versperrend algeheel den toegang tot haar winkel.

Doch waarschijnlijk behoefde ze niemand uit den weg, al bleef ze staan daar halven morgen, want uiterst gering was de klandizie, die verliep meer en meer. Men mòcht haar niet in de straat, »o, gus, heel niet! Ze had 'n poeha, 't mensch, alsof ze liever niet verkocht dan wel, en duur dat ze daarbij was, duur... 'n merakel! Newaar, liet d'r man z'n klanten in Hofstad vragen wat-ie wou — daar waren 't rijke lui voor, die d'r portemonnè was goed genog —, maar hier, in Vlooienburg... kan je begrijpe! Nee maar — ongeloge, hoor, mins, zoo waar ik hier sta! — ik mos voor 'n koppie aardappels toch (en krap gemete?! Nou, daar het-ze 'n handje van!) zes cent betale en liet ze me nou voor 'n maaltje biete, dat we met z'n zesse net elk 'n prik hadde, meer niet, 'n dubbeltje rekene! Zoo joeg je de mensche immers je winkel uit! Ja, lief kon ze zijn, stroop'rig zoet, zoolang d'r van je te halen viel, maar anders... 'n drommedaris, 'n drommedaris!" Zoo ongeveer sprak juffrouw Barends over d'r, als ze op dreef kwam, waarvoor niet heel veel noodig was, en die opinie deelde 'n groot driekwart van de buurt. De groenvrouw echter, koppig, was niet van haar stuk te brengen: goeie waar, maar niet te geef! Ze woue tegenswoordig goddorie alles voor niks. En poffe, daar was ze ook niet van thuis! Zij piepten 'm met de groente en jij kon komme om je cente! Nee, dan sloot ze nog liever de zaak. Maar dat kon haar trots toch weer niet verdragen; daarbij, d'r man was voor de verdienste, hoe gering ook. Zoo bleef ze besluit'loos en heel de omgeving wachtte met ongeduld af, of

zwichten zou eindelijk de vijand door verlaging van prijs of opgeven gansch en al den strijd, door te wijken: hoe ook, de overwinning was zeker aan de and're zij.

Nù stond ze, half, even buiten, luchtje te scheppen en keek meteen, geniepig, naar links, waar pas-opgetreden concurrent — 'n week geleden eerst had die 't gewaagd, in gewoon benedenhuis, zonder groot raam dus of kruk-deur, zaakje te oop'nen — handkar bestapelde, fluitend 'n deuntje. Dat ze dàt ook juist zien moest, den zeldzamen keer, dat ze haar binnenkamer verliet! Die jonge klant immers, met z'n leuk hoofd, waaruit durf sprak en zelfvertrouwen, had, meer nog dan vroeger, de kolos zich doen terugtrekken naar de mufte van achterwoning, schoon heur kortademigheid, die staag met verstikking haar scheen te bedreigen, zoo zeer de frischte behoefde! O, 'n heel relletje was 't geweest den avond, toen 't bekend werd, kleine groenboer, die pas begon, z'n geluk kwam beproeven in de straat. Dadelijk al won-ie de sympathie, omdat-ie 't zoo echt eenvoudigjes aanlei, daarbij z'n vrouw — geen veertien daag nog waren ze getrouwd — zoo flink voor den dag kwam en... goeie-koop?! De drommedaris zou d'r van opkijken, nou! — En de drommedaris kèek er van op!

Eerst had ze 'r om gelachen, in hoogmoed. Dat volkje, jawel, ze kende 't! Zoo'n Piet-zonder-cent, die dacht, dat je zoo maar 'n zaak dreef, zonder kaptaal! Dat verkocht 'n dag of wat beneden den prijs en verdween dan weer, bekaaid van alle kanten. As ze nou dachte, dat ze 't tegen zoo'n kale jakhals niet uithield, danne.... Zacht schudde haar vet op stil gegrinnik.

Maar ze ging er toch anders over denken, zoetjes-aan. De wein'ge klanten, die haar trouw gebleven waren in 't heftigste van den strijd zelfs, verlieten nu een voor een haar winkel, verraderlijk verlokt door den concurrent, die tevreeïe was met heel klein winstje en daarbij pofte halve week: dìt vooral oefende onweerstaanbare aantrekkingskracht uit op de koop-zwakke buurters. En op 'n avond, als niemand het zag — achter zware wolk ging schuil de maan en de lucht stond

naar regen — was vrouw Bos, sleepend met moeite 't gevaarte van haar lichaam, gaan kijken, sluipend van schaamte dicht langs de huizen, naar 't onbelangrijke fort van den vijand, vanwaar die, met voorraad allergoedkoopsten rommel als slappe wortels, verlepte sla en ouwe andijvie, bestookte zoo fel haar sterke veste. En, van verontwaardiging op 't gezicht van dien droevigen uitstal, waarmee geen kind dood te concurreeren was, liet staan de ondervinding-rijpe koopvrouw, had de bespiedster dreigend de vuist gebald tegen 't raam van den kleinen groenboer, zwerend diens ondergang zóó hartgrondig, dat de appels heurer wangen zwollen karmijn, als vatten ze vlam. Om nìet zou ze geven, 'n week lang, de fijnste bloemkool en lekkere komkommer, dat die ander wel wijken moest, of-ie wilde of niet, en triomfeeren zou ze, vrouw Bos, in de volle glorie van haar onomstootelijkheid! Dìt nam ze zich voor in 't eerste oogenblik van groote ontstemming. Als echter, geen uur daarna, haar vent, wrijvend genoeg'lijk z'n knuisten, vertelde, de zaken zoo best gingen in Hofstad — al kon 't alijd beter, niewaar? Ja, dat wàs nou eenmaal! — en ie er weer 'n freule bij had gekregen, die er niets om gaf, al betaalde ze zóó en zóóveel voor late aardbei, had haar trots zich verzet krachtig tegen die zwakte van daareven en opnieuw besloot ze, vol te houden tot het uiterst, gerust om man's klandizie onder de aristocraten. Dit nam echter niet weg, 't haar onaangenaam aandeed, nù juist, terwijl ze voor haar genoegen buiten kwam, te moeten kijken naar 't uitgaan van den ander, die floot lustig, om haar te pesten zeker! Nou, liet-ie fluiten, zoo hard-ie wou! Ze zou 'r geen pas om verzetten, al blies-ie de heele buurt bij mekaar. De straat was immers vrij voor 'n ieder? En wie 't làatst lachte, was 'r 't best an toe, was hàar meening altijd. Dus bleef de drommedaris staan, berstend schier van zwijgend verzet.

Zonder kwade bedoeling echter was 't, dat lippen-muziekte de jonge klant aan z'n duwkar. Niet eens gezien had hij 't kwaadaardig wijf en floot maar zoo'n beetje, uit z'n hoofd te zetten de onaangenaamheid om z'n laat opstaan van vanmorgen.

Nú moest-ie zich haasten wat-ie kon, bij de weinige straatklanten, die-ie had in den omtrek, niet uit de gratie te komen. Daarbij, zorg begon hem te drukken al. Niet, dat z'n affaire 'm reden tot ontevredenheid gaf. Integendeel, 't liet zich aanzien, alsof 't zoo kwaad niet zou gaan. Maar toch, al kon 't minder, wat verdiende je 'r mee? 't Kwam met centen binnen in de buurt, 'n dubbeltje zag je zelden en pofte je niet, dan was je heel niet van tel. Hij zag al ankomen, dat-ie, met werken op 't land, bijverdienen moest en dàt brak z'n jonge hoofd, want gedroomd had-ie van mooie zaak, die liep als op wielen, zoodat-ie van z'n rentjes leven kon den ouden dag en den boel overdoen aan de kinders. Die illusie had-ie zich gemaakt, den dag van z'n trouwen, en dat zulke toekomst nù al zoo onbereikbaar leek, gaf leelijken knauw z'n enthusiasme. Dàarom floot-ie, uitdagend hard, als tartend de kwade dagen, die z'n verbeelding 'm schiep. Maar als-ie, zich omwendend, nog wat groente te halen, zag z'n jonge wijf, die, rap met boender en lap in de weer, zich vertoonde in 't gangetje naar de buitendeur, hem toelachend vroolijk, moest-ie bespotten zichzelf om die lafheid van straks en, zich gevend 'n slag op de dij, dat 't klapte, haastte zich binnen te gaan, met hartelijken mokkel afscheid te nemen, voor-ie uitreed. Zoo vond dan de drommedaris, die niet van haar plaats verroerd was, 'n oogenblik geen aanstoot aan z'n buitenstaan.

Van 't stukje wei aan den overkant kwam terug, tongklappend tegen z'n paard, dat-ie aan den hals hield, Bos, galm-pratend tegen z'n vrouw — z'n spreken had meest van goedmoedig geroep van stem, die gewoon was, heele landerijen ver te moeten reiken —, »dat 't weer best was en de varkens, waarnaar-ie meteen had gekeken, d'r kostelijk uitzagen en 'r de groete dede," waarom welwillend lachte juffrouw Tubbe, de verhuizersvrouw, die zoo juist haar gekrultangd hoofd stak buiten de deur. En vriendelijk knikte ze naar de kolos 'n paar huisjes verder, zich wrijvend de handen, als was ze tot genoeglijk praatje gezind. Maar er vooralsnog niet op inging de plots zoo zacht bejegende, want wist niet, wat te beduiden had die ongevraagde tegemoetkoming van wie

weken haar voorbij liep zonder te groeten, dus nam afwachtende houding aan, knik-bewegend, onmerkbaar schier, 't appelhoofd. Tòen, als om eind te maken aan alle vijandelijke gezindheid, trad de vree-lievende kordaat naar voren en vroeg den krombeen, bezig nog z'n paard in te spannen, wat de andijvie kostte. Dìt brak allen tegenstand bij de ander, te meer verheugd, wijl 't ook zag de weer buitengetreden concurrent, bij wien anders juffrouw Tubbe placht te koopen, en, met 'n glimp van genoegdoening op 't gezwollen gelaat, poogde ze zwakjes, zich wat toeschietelijker voor te doen.

De oorzaak van een en ander lag in 't feit, dat de verzoenings-grage, die, door middel van andijvie-inkoop, vredesvoorstel deed, sinds twee dagen met d'r buren overhoop lei. Dit deed haar vriendschap zoeken elders en 't liefst natuurlijk bij een, die niet te best opschoot met haar vijandinnen, zoodat vanzelf ze terecht kwam bij de nergens geziene groentevrouw. Dat zou, heerlijk, meteen nog wat helscher maken de anderen, wat heel wat zeggen wilde, zooals ieder begreep, die van nabij kende vooral haar naaste buurtje, juffrouw Barends, de beruchte kles van de buurt! Dìe had dan ook 't vuurtje gaande gemaakt. 'n Dag of wat geleden naam'lijk had de praatzieke met haar alles-ziend oog van af de straat opgemerkt, juffrouw Tubbe 'n pracht van 'n lamp in d'r voorkamer had hangen en 'n zwart marmeren pendule op den schoorsteen staan, welke luxueuse artikelen er kort te voren nog niet waren. Nieuwsgierig was ze toen, onder voorwendsel van 'n splinter in d'r duim, dien ze d'r allèen niet uitkrijgen kon, onverwachts bij buurvrouw opgeloopen en tot de ontdekking gekomen, die zes flesschen advocaat op 'n rijtje onder d'r vensterbank had met wat blikjes fijne abrikozen of zoo iets, waarop de ongenoode, schalks knippend het oog, leukjes, zoo langs d'r neus weg, de opmerking maakte, 't verhuizersvak haar zoo onvoordeelig niet leek, wat dadelijk zeer hoog opnam juffrouw Tubbe. »Wat ze wel van d'r dachte" had die gevraagd. »Omdat d'r man pas 'n groote boel verhuisde" — vaste knecht was die aan eerste zaak — »daarom moste ze maar niet dadelijk zegge, dat-ie stal! 't Was wat

moois, 'n mensch zoo klakkeloos te affronteere! Ze kon 't anbrenge bij de pelisie, as-ze wou. D'r zat màande op, màande, want laster was 't, effectief! Goeie, goeie God, wat 'n fielterigheid!" En op d'r zenuwen had ze 't gekregen, waar ze toch altijd zoo'n last van had, zóó erg, dat 'r aan te pas was gekomen ook moeder Spek, die zich anders niet erg in liet met dingen, die d'r niet raakten. Maar omdat 't vlak naast was, had ze 'r niet afgekund; trouwens met graagte pakte ze die gelegenheid aan, even haar jongens te ontloopen, die — »beesten waren 't, letterlijk beesten!" — geen ontzag zelfs meer toonden voor 't riet, al sloeg ze zich half lam den arm. »Nou, en toen ze hàar meening dan vraagde, most ze eerlijk bekenne, ze 't ook wel wat vreemd vond, die pendule en die lamp en de advecaat en die blikjes, waarop juffrouw Tubbe — wat dat mensch 'n spektakel kon make, hè? — zoo te keer was gegaan, dat ze ieder oogenblik dachte, 't schepsel d'r in blijve zou, warempel!" En van die denkwaardige stonde aan, leefden in onmin de buren, wat juffrouw Bos zoo onverwachts een van haar oude klantjes deed herwinnen. 'n Kaseweel geval, dàt was 't!

»Ga toch weg, kat" galm-sprak Bos en duwde met z'n been op zij groote poes, die, klaag-miauwend als zocht ze steun, niet te verjagen was, met geen schop zelfs, want hoe hard ze ook bejegend werd door schoenpunt of hak, ze kwam terug telkens, als aangetrokken onweerstaanbaar.

»Wat moet ze dan?" vroeg juffrouw Tubbe en bukte zich, te aaien 't dier, dat, dankbaar, streel-bewoog den kop langs haar rok; maar 't miauwen hield aan. Dus zei de half-gehurkte — ook wijl ze zag, 't beest den buik sleepte dicht langs den grond, alsof 't pas gejongd had — meelijdend: »Ze zoekt d'r kindertjes, niet? Waar benne ze dan? Ja, waar benne ze dan? Goeie dier, goeie dier" en meer van die woordjes, waarop de poes, als had ze 't verstaan, groot-open de oogen naar de praatster, nog harder klaag-geluidde dan te voren, zich bewegend met steeds grooter onrust. Toèn was 't, dat juffrouw Tubbe dacht, 'n heel zacht gepiep te vernemen, nauw doordringend tot haar gehoor; maar zeker was ze 'r niet van.

Als daarop echter de gestreelde aan haar voet opschrikte heftig, slaand wild den staart en niet wetend, welken kant uit te gaan, begreep ze, goed gehoord te hebben, dus zag om, op hàar beurt zoekend de ongezienen.

»O, ja, de andijvie" zei Bos, de vraag van daareven indachtig en greep in mand, die hing 't dichtst bij 'm; doch als-ie 'r uithaalde weer z'n hand, wist-ie niet, hoe gauw die te openen, want had zoo'n raar gevoel, alsof-ie heel wat anders te pakken had dan 't bedoelde. En, warempel — 'n galm van verrassing stootte-ie uit, met zoo wijd den mond, dat de helft van z'n hoofd gapend gat leek — (hoe kwam 't 'r in, zou je zeggen, hè? Hij had toch zèlf de manden gevuld!) 'n mollig vleeschklompje, nauw gevormd, spartel-rekte zich tusschen z'n vingers; 't kopje zòcht, de moederborst? Verstomd stond te kijken de groenboer; ook z'n wijf keek verbaasd en juffrouw Tubbe, van de eerste verrassing bekomen, lachend, zei:

»Wel, heerejé! Dàar zocht 't stomme dier naar! Zei 'k 't niet? Wel, wel, wel, wie had nou ooit gedacht, dat.... 'k Mot us kijke, hoor! Misschien dat de and're manden..." en keek, voor de grap, in de teenen rondingen, die, vol, hingen aan weerskant van den wel-bestapelden wagen. En onbeschrijflijk was de onthutsing, die verstarrend werkte op 't echtpaar, dat toekeek, als in wàarheid de gekrultangde buurtgenoote van onder de sla, peentjes en boonen nog meer jonge katjes te voorschijn bracht, negen stuks in 't geheel, die te zamen aardig concert ten gehoore gaven, waarnaar blijde luisterde, zij 't wat beangst, de groote poes, die kroop haast op tegen 't schort van de ontdekster. »Wel, heb ik van me leve!" zei die, meer niet, want was te verbaasd voor veel woorden. Spraak'loos gaapten Bos en z'n vrouw: wie had 'm dat gelapt, dachten beiden.

»Goeie morge!" hoorden ze dichtbij en, opziend, ontwaarden den concurrent, die, lachend nog om grapje, dat hij zoo pas z'n wijfje verkocht, stilhield al, schoon nauw uitgereden, wijl iemand buiten trad, op goeie-koopte belust. Zoo waren de twee wagens dan maar 'n paar huisjes van elkaar verwijderd.

En hem niet in 't oog kreeg, den bescheiden koopman, z'n aartsvijandin, of overtuigd was ze dadelijk — ook omdat-ie trok zoo'n oolijke tronie —, hij de stoute ten-uitvoer-brenger was van de ongepaste klucht: niemand anders immers had zich in de straat vertoond 't laatste kwartier? Als kalkoensche haan zwol ze, wat 't rood heurer wangen zich vermengen deed met 'n angstwekkend blauw, dat wees op begin van beroerte. Wagg'lend deed ze 'n paar pas naar voren, greep dan, in haar blinde woede, 't eerste dat ze pakken kon — wat chinaasappels, zorgvuldig in vloei gewikkeld — en wierp die, nog tamelijk goed mikkend voor haar belemmerende dikte, naar den vermeenden katjes-klant. Verwonderd om dien regen keek óm de concurrent.

»Smeerlap!" blies, onverstaanbaar haast van buiten-ademigheid, de heftig-vertoornde en heel haar lichaam deinde op de zee van verontwaardiging, die woelde ìn haar. »Smee...ee... eerlap! Ik—ik—'k..." Meer kón ze niet, maar had de kracht toch, nog 'n paar stap te verzetten en daar stond ze, in elke hoog opgeheven hand 'n projectiel, dat kwam, ter maag-verkwikking, uit Zuiderlanden, in brand van toorn, dat apothéosig omstraalde haar als met glans van lichtende glorie. Zoo leek ze wraakgodin, ter tuchtiging gezonden door hoog're macht, 'n dreigend gevaarte, dat vernietiging bracht, waar 't lot het rolde. Al aangeloopen met z'n zweep kwam Bos, die verloor 'n wijl z'n zelfbeheersching, want dacht, z'n vrouw niet zonder goede reden beschuldigen zou den ander, dus wilde wel eens leeren 'm om z'n flauwiteit. Juffrouw Tubbe, zich bij voorbaat verlustigend in danig gevecht, dat ze zeker verwachtte, zenuwachtig liep naar de buur, die, ónder Vagebond, 'n snoepzaakje hield en mangelde voor de menschen. Boven, bij Spek, werd opgeschoven raam, want 't al in de gaten hadden, dat 'r iets gaande was, de jongens, die staken nu ùit de wanordige hoofden, grimassend mond en oogen van clownigheid. En nog 'n ander raam ging open dichtbij: vanzelf immers sprak 't, dat ook 't zoetsappig gelaat van juffrouw Barends, die 'n neus had voor zulke dingen, zichtbaar werd, nu ruzie ophanden was! »Gossimeine!" sprak die halfluid en lei de hand

op 't hart van verrassing. »De drommedaris!" en keek, verlekkerd, stiekum rond, wie nog meer getuige waren van 't ongewoon schouwspel. O, heel de buurt had ze wel bij elkaar willen schreeuwen, dat ieder 't zag, hoe mal dat mensch zich anstelde met d'r rooie kop. Had ze altijd niet gezegd, ze dacht, 't dikke wijf niet alle vijf bij mekander had? Heuschies, in d'r bol mankeerde ze 't. Dat kon nou immers ieder zien, die verstand had? — Zoo leek 't 'n oogenblik, alsof heel wat gebeuren zou.

Maar, zooals bij de meeste relletjes, met 'n sisser liep 't af. Wel liet 't zich aanzien, als was geplukhaar onvermijdelijk, toen de groenvrouw, tot springens toe opgeblazen door 't scheldwoord van boven, een harer chinaasappels met taamlijke kracht vallen liet op 't onthutst-starend oog van den gehaten concurrent — reeds greep die, in razernij (want driftig kon-ie zich maken, de jonge klant, dat z'n vrouw, hoe goed ze 'm anders ook kende, zich 't hart vaak vasthield, doodsbenauwd voor haar boeltje, dat hij niet ontzag, als zoo'n bui eenmaal losbrak!) naar peen en komkommer, die 'n luchtreis te doen maken naar den, van geschoktheid steunenden vijand —, doch 'n eind aan de herrie maakte de verstandige Bos.

»Ben je gek, vrouw?" galm-geluidde die kalm, zichzelf weer meester, terwijl z'n vrekkigheid 'm haastig deed oprapen van 't zoo roekeloos geworpene. »Wat doe je nou? Mensch, mensch, wees wijzer!" en, met zachten drang, wist de blazende van verdere vijandelijkheid te doen afzien. Te eer verliep nu algeheel de ruzie, waar de concurrent, door z'n inmiddels buitengeschoten wijtje kordaat aangepakt — met radde woordjes sprak ze 'm toe en hield 'm bij z'n jas, zoodat-ie niet los kwam — wat kalmer gestemd werd en daarbij de jongens Spek, door, juichend, met twee van de appels, die nog, gekneusd, op den grond lagen, aan den haal te gaan, vrool'ke afleiding brachten, zoodat vijf minuten later de straat z'n gewoon aanzien weer had. Alleen juffrouw Tubbe, de katjes in d'r schort, was zoo gauw niet te bewegen, 't tooneel der pas vertoonde klucht te verlaten, want wilde ieder, die 'r naar luisteren wou, vertellen, hoe een en ander

zich had toegedragen, wat begin van toeschietelijkheid bij haar vijandinnen — ook moeder Spek moest 'r dezen keer 't hare van hebben! — deed ontstaan.

Als Bos reeds lang uitgereden was, stond Vagebond, half schuil achter venster, zich nog te verkneuteren om 't welgelukken van de grap, zonder bezorgdheid (hij moest het, tot z'n schande, bekennen!) voor de twee poesen, die hij tijdelijk van haar jongen had beroofd. Dat was een van z'n streken, die lang zou heugen in de buurt!

AANTEEKENINGEN OVER HISTORIE EN KUNST

DOOR

DR. H. J. BOEKEN.

De Treurspelen van Aeschylos en Sophokles, vertaald in de versmaat van het oorspronkelijke, door Dr. L. A. J. Burgersdijk. Leiden, A. W. Sijthoff. Afl. 1. Prometheus vs. 1—1064.
Aeschylos, Promêtheus in de Boeien, door Albrecht Rodenbach in Van Nu en Straks. Nieuwe Reeks IIe jaargang. No. II Juli 1897.

Burgersdijks vertaling van den Prometheus behoeft, na Kloos' grondige beoordeeling 1) in den *Nederlandschen Spectator* van 1880, niet nader besproken te worden. Maar het is niet onaardig die vertaling te vergelijken met die in 1876 gemaakt door den twintig-jarigen Rodenbach, onder leiding van zijnen meester Hugo Verriest.

De prachtig-eenvoudige woorden, waarmede de Titan, die zich zwijgend door den tegenstribbelenden Hephaistos, onder toezicht van Kracht 2) en Geweld heeft laten boeien en aan de rots heeft laten vastklinken, de stilte, na het verdwijnen van die drie ingetreden, verbreekt en losbarstende de gansche hem omringende natuur en hare deelen aanroept als getuigen van den hem aangedanen smaad, luiden bij Burgersdijk aldus:

---

1) Opgenomen in de »Nieuwere Literatuurgeschiedenis."
2) Waarom niet *Overmacht* (of *Macht* zoo dàt te lang is) voor Κρατος?

Glansrijke hemel en gij, snelgewiekte lucht,
Gij stroomen-bronnen en gij lachjes, duizend-voud,
Van 't golvend zee-vlak, en ook gij, almoeder aard,
En gij, alziende zonnekring, o, hoort mijn roep,
En ziet, wat smaad mij goden aandoen, mij, een god!

Burgersdijk had vroeger in plaats van »lachjes enz."

'T golvend vlak der zee
Waar 't licht op dartelt,

Maar dit dartelen van het licht is, blijkbaar volgens Kloos' aanwijzing 1) — en men kan het niet anders dan looven dat de oudere naar den wenk van den jongere heeft willen luisteren — geschrapt en heeft plaats geplaats voor deze het origineel iets meer nabij komende woorden, schoon de phantasie, eenigszins gewekt door »lachjes duizendvoud" weer uitgewischt wordt door »van 't golvend zee-vlak". Ik moet toegeven, het Grieksehe ἀνήριθμον γέλασμα, is onvertaalbaar, maar Rodenbach heeft niet de fantasie des dichters miskend en haar met zijn naief Vlaamsch al zoo trouw mogelijk weergegeven in zijne hier volgende vertaling:

O Goddelijke barnlucht, en rapgevleugelde winden,
En stroombronnen, en der zeebaren
Ontelbaar monkelen, en allerwezen moeder, Aarde,
En alles ziende zonnebol schoon,
Aanschouwt mij, wat ik van de Goden, God, lijde.

Ter vergelijking geef ik hier ook nog Gorter's vertaling, 1) Gorter, wien bij zijn geluk over de zich bevrijdende menschheid, de woorden des geboeiden Titans op de lippen kwamen:

O goddelijke ether en snelvleugelige
winden, en rivier-bronnen en ontelbaar gelach
der zeegolven, en albarende moeder, aarde,
en u, alziende cirkel van de zon,
U roep ik aan.

Ik moet zeggen, de jonge Vlaming is in den inzet de krachtigste geweest. In het woord »barnlucht" barnt meer

1) Verzen, door Herman Gorter, 1903.

van het licht van den laaienden daghemel dan in den »glansrijken hemel" en den »goddelijken hemel" der beide hollanders. Het woord δῖος 1) zelf heeft geen van de drie aangedurfd. Wel zie ik dat Wecklein in zijn noot 2) er bij aanteekent: »himmlisch von der Wurzel δι, διϝ (Sanskrit δῖ, scheinen, glänzen)" maar ik geloof toch niet dat de Atheners, die zoo even hem op Zeus' last hebben zien vastklinken, die hem door Kracht Zeus' grooten vijand hebben hooren noemen, Prometheus den ether δῖος hebben kunnen hooren noemen zonder aan Zeus zelf te denken: zij moeten er in gehoord hebben eene uitgesproken erkenning van het bestaan, het wezen, de feitelijke oppermacht van Zeus. Ik geef toe, het is onmogelijk die beteekenis in het Dietsch weer te geven, of men moest plompweg zeggen: »ether van Zeus". En toch, in het niet voelen van dit éène woordje „δῖος" schuilt misschien de kiem voor het niet juist opvatten van den geheelen Prometheus. Prometheus is geen mensch, geen jeugdig held, die opstaat als weldoener en bevrijder van het lijdende menschdom, die prachtige dwaalopvatting, aan welke wij den Prometheus van Göthe, aan welke wij vooral den Prometheus Unbound van Shelley te danken hebben. Prometheus is zelf een stuk van de wereld, dus een God; hij is een stuk van het menschdom, dus ook eenigszins een mensch, maar oneindig boven de menschen verheven in vermogens; oudere van Zeus, maar door dezen vernederd, toen die de macht had verkregen door Prometheus' eigen hulp. Wij moeten het niet vergeten: de Grieksche mythe geeft geen historie over het verleden, maar verklaring van het altijd bestaande; geene ontleding, maar eene aanschouwing van het wezen van den mensch in zijn geheel, ziel en lichaam, werken en lijden; Zeus is de heer der wereld, niet buiten den mensch, maar in den mensch; Zeus is het blauwe uitspansel van den dag, niet als natuurverschijnsel, maar als het evenbeeld van datgene *in* den mensch, wat het licht buiten zich zoekt en het in zich zelven weet, het met het onsterfelijk-goddelijke verwante of liever één zijnde Ik in den mensch.

1) Dios, terwijl Zeus eigenlijk Dieus heet.

2) Aeschylus' Prometheus, erklärt von N. Wecklein Leipzig, verl. v. Teubner.

Maar hiertegenover staat in den mensch eene andere macht, de macht van de daad 1) en dit is Prometheus die het vuur tegen den wil der goden, »dievelings" den menschen geeft en zoo de natuur aan hen onderwerpt; die de koenheid heeft, om tegenover de rust van het bestaande, het *nieuwe* te brengen, gevende den menschen wat den goden scheen voorbehouden, de revolutionair en kunstenaar.

Maar het is ons zoo moeielijk om ons in den geheelen Prometheus in te denken. Immers, wij hebben maar de ééne helft van het geheel; den Prometheus Bevrijd kennen wij maar uit eenige brokstukken en die aanteekeningen, die gedeelten van den inhoud mededeelen. Zou waarlijk dat stuk, dat voor zoovele modernen is geweest hèt stuk der rebellie tegen de goddelijke oppermacht, tegen het goddelijke wereldbestuur, tegen de overheersching van Overmacht en Geweld over de lijdende en strevende menschheid, zou waarlijk dat stuk ten slotte blijken eene verzoening in te houden met de wereld-orde? Waarom zegt de heer Van Gelder 2) van Aeschylus: »Het is hem niet altijd gelukt, ondanks alle verwringing der overlevering en ondanks zijn overweldigend genie, om in zijne tragediën te bewijzen, wat hij wilde bewijzen. Bij voorkeur zocht hij, vooral in zijn later leven, naar de allermoeielijkste problemen. Zoo wilde hij bijv. in eene beroemde trilogie (± 470) aannemelijk maken (het inleidende der drie stukken is nog overig), dat Prometheus, een onttroonde god van den voortijd, te recht door Zeus van zijne macht beroofd en in boeien was geklonken... Voor ons zedelijk gevoel blijft, ondanks alles en Aeschylus, toch Zeus een geweldenaar tegenover Prometheus —"? Immers we weten het niet. Waarom te denken dat Aeschylus de overlevering heeft verwrongen? Welk ander stuk, dat wij over hebben, geeft het recht om aldus te oordeelen over een stuk dat niet meer bestaat. Mocht het een of ander gelukkig toeval het verloren stuk ons nog weer eens in handen spelen

1) Men zie over deze Promotheus-opvatting vooral de diepzinnige verklaring van Fr. Nietzsche »die Geburt der Tragödie" § 9.

2) Dr. van Gelder, Algemeene Geschiedenis I pag. 446.

en bewijzen dat ik niet te veel geloofd heb. Want ik *geloof*, dat als Aeschylus een drama maakte, dat drama voor hem zelf een openbaring was, eene voorstelling die zich uit zijn binnenste aan hem opdrong.

Hij toch had in zichzelven diezelfde bron, waaruit de mythe zelf opgekomen was, waaruit zijne verschillende vormen nog steeds opkwamen, den dichtenden volksgeest. Hij zag: en kon niet anders doen dan den gezichten, die hij zag, geven de stemmen en woorden, die hij hoorde.

Wel te betreuren is dus het verlies van dat stuk, dat ons, als het behouden ware, zou kunnen laten oordeelen of zich de bestaande wereld-orde, die in Zeus haren hoogsten god had, aan Aeschylus had voorgedaan als innerlijk gerechtvaardigd; hetwelk te merkwaardiger zou zijn geweest, daar hij den grooten rebel zóó in zich had hooren spreken, dat latere opstandelingen tegen het bestaande in hem hunnen broeder herkenden. En nog merkwaardiger, wanneer men er aan denkt dat de Grieksche dichter niet, zooals menig Christelijk dichter, door eenig kerkelijk dogma gebonden was in zijne voorstelling van den Oppergod.

Laten we nog eens even verder gaan met het vergelijken van beide vertalingen. Ik doe het wezenlijk niet om de verdienste van Burgersdijk te verkleinen. Wij kunnen niet dan met de grootste vreugde en dankbaarheid dit nagelaten werk van den geoefenden vertaler begroeten en ik stel er mij zelven veel genoegen van voor, bij het verschijnen ook de andere stukken van Aeschylus en Sophokles met de origineelen te vergelijken. Maar ik vind het toch een niet te versmaden gelegenheid, om eens ter vergelijking eenige regels van het niet later weder uitgegeven vertaal-fragment van den jongen Vlaming te leggen naast de vertaling van den ouderen en geleerderen Hollander. Het is waar, Rodenbach heeft het zich niet zóó moeielijk gemaakt als Burgersdijk, die precies hetzelfde aantal sylben heeft gebruikt als de Grieksche dichter. Maar met de geringere middelen bereikt R. dan ook soms volstrekt geen minder resultaat dan de andere met zijn kunstiger vorm.

Als Prometheus de vleugel-wagens der hem bezoekende Okeaniden hoort en ruikt aankomen, dan zegt hij bij Burgersdijk in precies afgemeten vers-voeten:

Wat klank daar, wat geur woei, onzichtbaar van oorsprong,
Mij toe? Is 't godd'lijk, menschlijk, of van beide saâm?
Wie komt hier aan 't uiterst gebergt'
Mijn straf beschouwen, of wat kan zijn doel hier zijn?
— — — — — — — — — — — — — — —
Ach, ach! wat geruisch, als van vogelen, treft
Daar nader mijn oor! Zacht suiselt de lucht
Door het vleugelgeklep eener ijlende schaar!

Maar bij Rodenbach luidt het fijner getoetst:

Welk gerucht, welke geur bevliegt mij, onzienlijk?
van goden of menschen of van de twee?
Kwam er tot den verren rotstop
een, der pijnen mijn aanschouwer, of wat toch willende.
Ho, ho! Wat nu wederom een klepperen hoore ik
hierbij van vogels? en de lucht, bij het slaan
hunner vlerken gezwind, zoeft.

In de verzen, waarmede de Okeaniden zich aan Prometheus bekend maken en verhalen van hun luchtigen tocht, heeft Burgersdijk dezen regel, waar wel de sensatie van lucht en wind uitgedrukt is, al is »verleenden" wel wat zwaar en abstract gezegd:

Stormende winden verleenden snelheid;

maar in Rodenbach's

Rapvoerend ja mij brachten de windekes

zit toch meer van de lichtheid van het origineel:

Κραιπνοφόροι δε μ'ἔπεμφαν αὖραι.

Nog even teeken ik aan, dat in de woorden, waarmee de Okeaniden Prometheus' lot beklagen:

En ik weeklaag, nu mijn oog u aanschouwt,
U smachten moet zien aan de rots,

(B.)

Rodenbach het Grieksche

πέτραις προσαυαινόμενον

juister heeft weergegeven:

Ik zie, Prometheus, en van afschrik over mijn oogen
een nevel toog vol
tranen, uw lijf aanschouwende
op den steen verdorrend
bij deze stalen mishandelingen.

terwijl ook in Prometheus' antwoord:

O, had hij van d'aard in den Hades mij
Bij de dooden gestort,
In den Tartaros neer, in d'onpeilbare nacht,
Dáár toornig mij vast door kluisters omkneld;

(R.)

het Grieksche νεκροδέγμων door R. is weergegeven:

Indien hij mij toch onder Aarde, leege bij Hadês,
den doodenweerd, in den onbezoekelijken
Tartaros had gezonden.

UNE EDITION ET UNE TRADUCTION

DES

MORALITÉS LÉGENDAIRES DE JULES LAFORGUE. 1)

Que le lecteur veuille voir seulement dans les pages suivantes un peu de philologie appliquée, en l'honneur de sa chère mémoire, à un auteur moderne, mort tout jeune, avant même d'avoir définitivement arrêté la première édition de son oeuvre capitale: les *Moralités légendaires*. Elle parut en 1887 à la librairie de la Revue Indépendante de M. Ed. Dujardin. En 1894 cette édition étant épuisée, Vanier en donna une nouvelle, simple réimpression, émaillée toutefois de nombreuses fautes de son cru. Lorsqu'en 1902 *la Société du Mercure de France* entreprit la publication des Oeuvres Complètes de Laforgue, le premier volume fut consacré aux Moralités. Ce n'est que la reproduction de l'édition-Vanier, non telle quelle, mais, sauf quelques corrections, considérablement augmentée de leçons erronées, si malheureusement que le texte primitif au cours de ces trois éditions successives a subi des altérations de plus en plus nombreuses.

La même année 1902 le volume du *Mercure* se vendait déjà en troisième édition. Le tirage calculé à 1000 exemplaires nous en obtenons 3000 répandant une version inférieure à celle de l'édition princeps devenue rare. Notre philologie se propose de montrer dans une traduction allemande quelles conséquences déplorables a entrainées l'attention en défaut des derniers Editeurs, de procurer aux possesseurs de cette édition les moyens de reconstituer eux-mêmes un texte à peu près authentique, et d'inviter enfin MM. les Editeurs à rétablir dans les éditions futures les leçons indiquées comme les vraies par les résultats de nos confrontations.

Résumons d'abord l'histoire du texte des six contes de Laforgue. M. Dujardin dans la Bibliographie à la fin de son édition, en dit

1) De XXe EEUW heeft gemeend, om de groote belangstelling der Nederlandsche Literatuur-liefhebbers voor het werk van een der fijnste 19e-eeuwsche Fransche talenten, en om het internationaal belang van de zaak, wat deze bijdrage aangaat een uitzondering te moeten maken op haar regel om geen andere dan in de Nederlandsche taal gestelde artikelen te plaatsen.

DE REDACTIE.

ceci: »Au mois de juillet 1887, M. Edouard Dujardin convint avec Jules Laforgue de les rassembler en un volume et reçut de lui le texte définitif, considérablement remanié (sauf pour le Pan); quelques jours plus tard, Jules Laforgue écrivait à l'éditeur qu'il n'aurait à modifier d'aucune correction nouvelle le texte livré. Jules Laforgue est mort le 20 août suivant, âgé de vingt-sept ans. Les épreuves des Moralités légendaires ont été minutieusement revues et confrontées au texte, de façon à assurer à la publication une parfaite authenticité". Mais comme jamais édition n'échappera aux fautes d'impression, on en trouve aussi dans celle si soignée de M. Dujardin, p. ex. p. 41 déco*l*ète; p. 46 *le* cohue; p. 57 articul*i*r; p. 58 li*t*le; ibid.: Elle repart au même tro*p*; p. 129 meublé, au lieu de meublée; p. 163 agra*ff*ée; p. 170 Quelle, au lieu de qu'elle (cette faute reparaît dans les deux autres éditions!); p. 206 obligemment; p. 218 nefnce, au lieu d'enfance. L'édition-Vanier a fidèlement reproduit les fautes des pages 46, 58 (litle), 129, 170; les autres ont été corrigées. Mais en revanche on en a commis de nouvelles, plus graves; p. ex. p. 180: un collier de coraux bruts enfilés d'une d'algue; dans l'édition-Dujardin p. 200: enfilés d'une fibre d'algue. A la même p. 180: avec ses yeux tantôt perçants comme les eaux quotidiennes; dans l'édition-Dujardin p. 201: avec ses yeux tantôt perçants comme ceux des oiseaux de mer, tantôt ternes comme les eaux quotidiennes. Les mots omis dans l'édition-Vanier constituent précisément une ligne entière dans celle de 1887! Quant à la ponctuation il serait fastidieux d'en indiquer toutes les différences; dans la suite nous ne relèverons que celles modifiant le sens d'une phrase.

En 1902 le *Mercure* prenant les soins de l'édition des Oeuvres Complètes, les Editeurs dans un Avertissement ont protesté de leur grande admiration pour Laforgue en des termes qui font attendre un texte plus authentique encore que celui de M. Dujardin. Ils louent la »lenteur précautionneuse et respectueuse" dont M. Camille Mauclair a classé les papiers posthumes de Laforgue et décernent à ce dernier le droit à une place parmi les classiques français (p. 6.): »A nos yeux, Jules Laforgue est un auteur trop richement personnel pour demeurer aussi bien un méconnu du grand public qu'une idole d'un public de dilettanti: son oeuvre peut et doit encourir la diffusion large, cette intégration aux rayons de pleine et valeureuse reliure qui est déjà le classicisme. L'avenir seul dira — et nous avons confiance entière — si nous nous sommes trompés en tenant Jules Laforgue pour un futur classique français, par l'originalité profonde de son union d'ironie et de douleur, par la clarté de sa sensibilité, par la tenue et la perfection de sa prose, enfin, par le goût véritablement français dans le beau et vrai sens du terme de toute son oeuvre".

On s'imaginerait qu'à la confiance entière en l'avenir dût correspondre un souci extraordinaire de l'exactitude du texte. Malheureu-

sement la diligence des Editeurs n'a pas été proportionnée à leur admiration. Ils ont envoyé à l'imprimerie le texte de l'édition-Vanier, quelque peu amendé, il est vrai, mais il fut détérioré par le grand nombre des fautes nouvelles.

Il est aisé de prouver ces assertions. Comme nous l'avons indiqué, l'édition-Vanier omet à la p. 180 le mot *fibre*, et écrit *d'une d'algue*, ce qui n'a aucun sens. Fait presque incroyable, les trois éditions du Mercure répètent p. 222 ce même *d'une d'algue!* A quel miracle faudrait-il croire si l'on admettait que le typographe de 1902, en réimprimant l'édition princeps, eût commis la même faute que celui de 1894? Cependant, si cette omission a échappé aux Editeurs, ils ont remarqué celle d'une ligne entière et rétabli le texte de 1887 dans la phrase p. 223 »avec ses yeux tantôt perçants comme ceux des oiseaux de mer..." etc. Il en résulte pour la méthode des Editeurs que la réimpression de l'édition-Vanier a parfois été corrigée à l'aide de l'édition-Dujardin.

On pourrait supposer cependant que le texte de M. Dujardin a été collationné par les Editeurs sur les manuscrits mêmes de Laforgue, et que la leçon du *Mercure* est donc plus authentique que celle de 1887. Mais la nature même des fautes prouvera la fausseté de cette supposition.

Avant d'en dresser la liste, il est peut-être intéressant de raconter le fait qui nous a amenés à confronter les divers textes. En Octobre 1904 M. Paul Wiegler publia sa traduction des Moralités sous le titre de »Sagenhafte Sinnspiele" (Stuttgart. A. Juncker. 1905). La curiosité de voir ces contes intraduisibles vêtus à l'allemande nous y fit chercher des passages présents à notre mémoire, entre autres celui-ci: »Et la lune joue, non sans succès, l'enchantement des nuits polaires." (Dujardin p. 55). A notre grand étonnement nous lûmes à la p. 77 de M. Wiegler: »Und der Mond ahmt, nicht ohne Erfolg, den Stimmungszauber eines Volksfestes nach". L'édition-Vanier (p. 46) ne diffère pas de celle de 1887, sur laquelle M. Wiegler, si l'on en croit sa préface, a fait sa traduction (p. 11): »Dieses Buch teilt deutschen Lesern die »Sagenhafte Sinnspiele" mit, wie sie 1887 im Verlage der Revue Indépendante des Herrn Dujardin erschienen". L'édition du *Mercure* nous donna la solution de l'énigme; à la p. 68 on lit: »l'enchantement des nuits populaires". M. Wiegler a donc traduit sur l'édition du *Mercure* qu'il supposait, à tort d'ailleurs, conforme à celle de 1887. Le texte du *Mercure* l'emporte-t-il en authenticité sur celui de M. Dujardin? C'est peu probable. D'abord le mot »polaire" est familier à l'esprit de Laforgue qui le rattache toujours aux idées de »lune" et de »nuit": p. 71 (de l'éd. du Merc.) »La lune inonde tout d'un silence polaire"; p. 104 la lune est appelée: »La Mecque des Sterilités polaires!" p. 121 »cet enchantement polaire sur fond de ciel bleu"; p. 212 »l'enchantement lunaire". Mais en outre on nous a

communiqué une explication très ingénieuse de la façon dont le »polaire" de l'édition-Vanier s'est changé en le »populaire" de l'édition du *Mercure.* Dans le texte la phrase est suivie de celle-ci: »Kate, avez-vous soupé avant le spectacle?" avec un point d'interrogation; dans l'édition du *Mercure* se trouve au contraire un point d'exclamation. Probablement le correcteur a voulu indiquer au typographe qu'il fallait remplacer ce point d'exclamation par un point d'interrogation, mais le typographe, méconnaissant le signe, enrichissait le mot polaire d'un *pu* superflu et maintenait le malheureux point d'exclamation qu'on peut voir jusque dans la troisième édition.

Une fois éveillée notre défiance à l'égard de l'authenticité des leçons du *Mercure,* nous avons voulu acquérir une certitude. Nous avons comparé les trois textes et la traduction allemande; et nous donnons ici les résultats de cette confrontation qui mettront en lumière l'incurie des derniers éditeurs et sa répercussion fatale chez M. Wiegler.

Le sous-titre du premier conte Hamlet, »ou les suites de la piété filiale", a été pitoyablement transformé dans l'édition-Vanier en »pitié filiale". L'édition du *Mercure* a rétabli le texte original dans le titre, mais à la p. 26 on lit: »pour m'exalter la pitié filiale", bien que les deux autres éditions donnent: piété.

Dans la suite de nos énumérations nous indiquerons par D: l'édition-Dujardin (1887); par V: l'édition de Vanier (1894); par M: l'édition-du *Mercure* (1902); par W: la traduction allemande de M. Wiegler (1904).

M. p. 20 »où le Sund s'arrange aussi pour envoyer moisir le moins clair de l'écume d'épave de ses quotidiens et impersonnels travaux". Même faute V. p. 2. D. p. 8. d'épaves.

M. p. 24 »par ce temps de *damno* et de *vergogna*". D. V. *danno.* W. = M.

M. p. 27. »Je refis la chose en vers iambiques: j'intercalai des hors-d'oeuvres..". Même faute V. p. 8. D. p. 14 iambiques; j'intercalai...

M. p. 28. Un simple petit bibliothécaire dans cette brillante cour des Valois?" La phrase est une exclamation. D. V.: des Valois! W. p. 42 der Valois!

M. p. 31. »La conséquence est"; D. V.: »la conséquence en est". W. p. 45: die Folge ist.

M. p. 36. »Plus tard, on m'accusera d'avoir fait école?" C'est une exclamation. D. V.: école! W. p. 48: ich habe Schule gemacht?

M. p. 37. »et se trouve sous un péristyle de sortie". Même leçon V. p. 17. D. p. 24: sous le péristyle.

M. 39. »et qu'il retrouverait en son chemin". La phrase exige l'imparfait comme dans D et V.—W. p. 51 »und ihm in den Weg liefen".

M. 39. »il s'y lava les mains". D. V.: il s'en y lava les mains". Voici donc probablement une correction des Editeurs.

M. 43. »Dans les jardins..." Même faute V. p. 23; D. p. 30: les Jardins.

M. 45. »phémonènes"; simple faute d'impression.

M. 48. »Et, voyez-vous une espèce humaine qui ne s'enquerrait pas davantage, qui s'en tiendrait à cette rumeur vaguement immortelle qu'on entend dans les crânes, en fait d'explication de la mort, c'est-à-dire en fait de religion!" C'est une question qui demande donc un point d'interrogation, comme dans D. V. W; — D. V. explications.

M. p. 50 concience. Même faute V. p. 30. D. 38 conscience.

M. p. 63. »nous irons à Paris". Même omission V. p. 40. D. p. 49: »nous irons vivre à Paris". W. p. 72 = M.

M. p. 63. »Le sort est jeté?" C'est une exclamation. D. V.: Le sort est jeté! W. p. 72: Ist das Loos gefallen?

M. p. 64. »Les morts sont morts. Je suis sûr qu'elle joue comme un ange..." D. V.: »Les morts sont morts. Je vais voir du pays. Et Paris! Je suis..." W. p. 73 = M.

M. p. 64. Avec la phrase »Le roi Fengo..." une nouvelle scène commence. D. la fait donc précéder d'un intervalle, omis dans V. W. = M. = V.

M. p. 64. »la salle se rassied, dont le froufrou indécis d'un champ de blés mûrs.." D. V.: »dans le froufrou.." W. ne sachant que faire de ce *dont*, a divisé la phrase en deux: die Saalversammlung setzt sich wieder; und es geht durch sie ein flüchtiges Rauschen..." p. 73-74.

M. p. 64. »Des pages se retirent vers les portes." Même faute V. p. 42. D. p. 51. Les pages. W. p. 74 »Pagen ziehen sich..."

M. p. 68. »Ils vont à travers champs, pour regagner la grand'route sans la lune qui doit faire si bien ensuite là-bas..." Une ligne entière de V a été omise. V = D: »pour regagner la grand'route sans passer par la porte d'Elseneur, la grand'route sans la lune, la lune qui doit faire..."

M. p. 68. Les »nuits populaires" et le point d'exclamation plus haut mentionnées.

M. p. 75. »Cette valse, oh! si je pouvais vous en inoculer d'un mot le sentiment.." Dans V *en* a été omis. M a corrigé le texte d'après D.

M. p. 76. »sans comprendre la conduite des fils viveurs et musclés qu'elles mirent au monde avec une si chaste mélancolie!..." Même omission V. p. 52. D. 62: »..qu'elles mirent alors au monde..."

M. p. 78. »de la terrasse du coupable Casino d'antan, on a vue, sur une sainte et drue pelouse verte de Lawn-tennis.." D, V: »sur une saine et drue pelouse.." et sans virgule avant *sur*. — W. p. 84: »eine geheiligte dichte, grüne, Lawntenniswiese..."

M. p. 79. »le cornet à pistons." D, V: »à piston."

M. p. 82. »avec jardinières de table-d'hôtes". D, V: »table-d'hôte".

M. p. 88. »le tout encadré de cabochons exangues". Même faute V. p. 63. D. p. 74: exsangues.

M. p. 103. »place du Parvis-Notre-dame". Même leçon V. p. 75; D. p. 87. »place du parvis Notre-Dame".

M. p. 107. »Le Concile Blanc passa outre d'un même geste convenu". Même faute V. p. 79. D. p. 91. »passe". W. p. 109: ging darüber hinweg.

M. p. 108. »contemplez une dernière fois la Déesse; car, selon le rite.." ponctuation de V. D. p. 92: la Déesse: car..." W. p. 110 »..die Göttin; denn..."

M. p. 109. »plumes de paon (noir, bleu, or vert,..." D et V: »(noir, bleu, or, vert..." W. p. 110: »(schwarz, blau, goldgrün..."

M. p. 109. »et pas dix-huit ans accomplis si nous ne nous trompons?" Même omission V. p. 81. D. p. 93: »accomplis... si nous ne..."

M. p. 110. »Le héraut sonne dérisoirement du côté de l'horizon connu des mers!" Même faute V. p. 82. D. p. 94. »..des mers;" W. p. 111: »..gegen den bekannten Meereshorizont!"

M. p. 114. Le voici! Que c'est Lui?" Même faute V. p. 85. D. p. 98. »Que c'est Lui!" W. 115 corrige: »Wie gleicht er seinem Urbild!"

M. p. 122. »circulaires terrasses de marbres". Même faute V. p. 92. D. p. 105 »de marbre".

M. p. 131. »Je boude parce que..." Même leçon V. p. 100. D. p. 114. »parce que." Mais ici la leçon de V a l'air d'une correction.

M. p. 151. »de bouts de tripes égarées là..." D. V. »égarés".

M. p. 152. »Ce fut donc l'Aquarium; mais est-ce que ces princes étrangers comprirent!" Même faute V. p. 119. D. p. 134 »comprirent?" W. p. 146: »aber ob die fremden Fürsten begriffen!"

M. p. 153. »..désigna une grille qu'il vit s'abaisser..." D, V: »..qu'il fit.."

M. p. 164. O passagers de cette Terre, éminemment idem d'incalculables autres aussi seules dans la vie en travail indéfini! infini L'Essentiel actif s'aime (suivez-moi bien), s'aime dynamiquement,..." Evidemment il y a ici une faute d'impression. M. Wiegler p. 156 s'est ingénié à trouver quelque sens. Il a joué de malheur: »..welche ebenso einsam sind im unbegrenzt arbeitenden Leben! Unendlich liebt sich das tätige Wesen.." M. Wiegler a mal choisi la place du point d'exclamation. D et V: »..seules dans la vie en travail indéfini d'infini! L'Essentiel actif..."

M. p. 165. »..une fugue| sans rapport." Même faute V. p. 130. D. p. 146 »sans rapport..."

M. p. 170. »..vis-à-vis de ces nébuleuses matrices,.." Même faute V. p. 135; D. p. 151: »nébuleuses-matrices".

M. p. 177. »Toute la nuit, dans la vallée inondée d'un mémorable solo de l'une,..." D. V. »solo de lune". W. a corrigé la faute, p. 166 »Mondsolo".

M. p. 178. »Et tous ses cheveux sur ses épaules". D et V: »..sur les épaules".

M. p. 181. Et puis tu pourras t'étirer sur le gazon
Après tant d'après-midi virginales,
. . . .
. . . .
Tu verras, tu verras.
Je ne suis pas ingrat,

Cette ponctuation défectueuse se trouve également chez V et montre une fois encore l'étroite parenté entre V et M; D: gazon, et: tu verras,

M. p. 184. »sans haut ni bas". D, V: sans hauts ni bas.

M. p 188. »..mais en général je suis le tout s'il en fût". D, V: »..mais en général je suis tout, je suis le tout s'il en fût".

M. p. 188. Oh! oh! misère? D, V: Oh! oh! misère!

M. p. 191. »..et alors il pourra l'adorer de tout son grand coeur méconnu!" D, V: »..de tout son bon grand coeur méconnu!"

M. p. 192. Syrinx gardera longtemps encore une avance". D, V: »son avance".

M. p. 198. »Oh! maintenant, je te comprends, tu ne peux être heureuse.." D, V: tu ne veux être h. W. p. 185: »du kansst nur..."

M. p. 201. »Elle faiblit, elle faiblit! Elle ne veut pas s'abandonner?" Même faute V p. 161. D p. 180: s'abandonner!

M. p. 204. »Mais, pour l'automne qui vient, pauvre chérie? Ton coeur ne respirera-t-il pas la mortalité des paysans jusqu'à en tousser du fond du coeur?" D, V: »la mortalité des paysages..." W. p. 190 répète la bourde de M: »der Bauern Sterblichkeit".

M. p. 205. Il les écarte, et regarde, et on voit la belle enfant sauvée qu'ont reçue... les naiades silencieuses". Ce »on" qui ne se trouve ni dans V, ni dans D, est peut-être entré dans le texte par le »*ont* reçue" suivant. W. a fait de son mieux sans retrouver le texte vrai, p. 191: »Und sichtbar wird ihm.."

M. p. 208. »On ne voit plus que la solitude de la campagne, on n'entend plus que la rivière". D et V: »..on n'entend plus que la fraîcheur de la rivière". W = M.

M. p. 209 »dégringolant d'échafaudages très hâtifs.." D et V: trop hâtifs. W. p. 194 »von sehr hastigem Gerüste".

M. p. 210. »..j'ai pensé, à quoi? à tout! D et V: »à quoi? à tout? W. p. 195: Woran? an Alles! On ne saurait nier qu'ici le point d'exclamation ne soit une correction.

M. p. 211. »..charriant les haleines dans tous les coins." D et V: »de tous les coins".

M. p. 216. »Et par là-dessus, les ébats des quatre vents, leurs ébats pour l'amour de l'art, pour le plaisir de cette après-midi à fouetter, en poussières qui s'irisent, les crêtes d'écume".

M. Wiegler ne comprenant rien au »plaisir de cette après-midi", traduit, p. 199: »Und darüber hin das frohe Spiel der vier Winde, ihr frohes Spiel aus Liebe zur Kunst, um ihrer Nachmittagsunterhaltung willen, die Schaumkämme in regenbogenglitzernden Staub zu zerpeitschen". S'il avait pu consulter D ou V il aurait trouvé: »pour le plaisir de *tuer* cette après-midi".

M. p. 217. Elle gémit; mais soudain elle s'avise que sa plainte fait chorus avec celle de la mer et du vent..." Même faute V. p. 175. D. p. 195 »..avec celles de la mer et du vent". W. p. 200: »mit der Klage von Meer und Wind".

M. p. 219. »..il sent passer ses petits bras de chair". Même faute V. p. 177. D. p. 197: ces petits bras. W. p. 202: ihrer weissen Arme.

M. p. 222. »dans un pays d'étang;" Même faute V p. 179. D. p. 200: pays d'étangs.

M. p. 222 et 223. la »fibre" et la phrase omises, plus haut mentionnées.

M. p. 226. »des brins d'algues que cette douche y a emmêlés". D et V: emmêlées.

M. p. 230. »Et les planètes qui n'ont pas assez de fonds pour, après avoir parcouru l'évolution déjà acquises à l'Inconscient, servir de laboratoire à l'Être de demain..." D et V: »Et les planètes qui n'ont pas assez de fonds pour *servir,* après avoir parcouru l'évolution déjà acquis*e* à l'Inconscient, servir de laboratoire..."

M. p. 232. »..je garderai rancune toute ma vie, je garderai toujours rancune". D et V: »..je garderai toujours un peu rancune".

M. p. 245. »Nous aurions encore de beaux jours. Tu devrais bien voir que ce n'était chez moi qu'une crise passagère". D et V: Tu devais.. W. p. 225: »Du solltest sehen.."

M. p. 250. Jeunes filles, regardez-y à deux fois.
Avant de dédaigner un pauvre monstre.

Le point après »fois" est pris à V. D. p. 227:
..à deux fois
Avant de...

* * *

A notre avis cette liste, sans doute incomplète, est convaincante. Les éditions de Vanier et du *Mercure* apparaissent constamment unies par la communauté de l'erreur. Quelques fautes ne sont pas graves, mais il en est qui gâtent le texte de façon déplorable. Nous jugeons inutile de les énumérer ou de les discuter ici; le lecteur de Laforgue en expurgera son exemplaire comme il lui plaira. Espérons cependant que MM. les Editeurs corrigeront non seulement les leurs, mais qu'ils veilleront à ce que, grâce à une collation plus minutieuse encore que la nôtre, ils puissent donner au public sans

cesse grandissant des fervents de Laforgue une édition définitive vraiment digne de son génie et de leur réputation de grande sagacité et de scrupuleuse probité littéraires. Si, parce que les typographes composent plus correctement un texte déjà imprimé que de la copie manuscrite, ils préfèrent leur envoyer un exemplaire d'une édition corrigée à la main, nous les adjurons de choisir l'édition princeps dont les fautes peu nombreuses sont faciles à corriger, et de la confronter plus attentivement aux manuscrits de l'auteur. 1)

Cependant nous ne voulons pas terminer ce travail sans avoir indiqué dans la traduction allemande quelques erreurs ayant une autre origine que celles déjà trop nombreuses dues à l'édition du *Mercure*. Nous bornerons notre critique au premier conte, HAMLET; cela suffira pour démontrer que M. Wiegler n'a pas toujours réussi à triompher de difficultés... presque insurmontables. Il ne s'agit pas

---

1) Ne pourrait-on trouver dans les trois éditions des termes douteux, malaisément explicables qu'un examen méticuleux ferait apparaître en pleine clarté? Par exemple à la p. 212 de D. dans la description d'un coucher de soleil, le mot »purées":

»Silence et horizon! Après toutes les folies de cette après-midi, l'air est dans l'accalmie et se recueille devant la retraite classique de l'Astre.

L'Astre!...

Là-bas, à l'horizon miroitant où les sirènes retiennent leur respiration,

Les échafaudages du couchant montent;

De phares en phares, s'étagent des maçonneries de théâtre;

Les artificiers donnent le dernier coup de main;

Une série de lunes d'or s'épanouissent, comme les embouchures de buccins rangés dont des phalanges de hérauts annonciateurs fulmineraient!

L'abattoir est prêt, les tentures se carguent;

Sur des litières de diadèmes, et des moissons de lanternes vénitiennes, et des purées et des gerbes,

Endiguées par des barrages de similor déjà au pillage,

L'Astre-Pacha,

Son Eminence Rouge,

En simarre de débâcles,

Descend, mortellement triomphal,

Durant des minutes, par la Sublime Porte!...

Et le voilà qui gît sur le flanc, tout marbré de stigmates atrabilaires.

Vite, quelqu'un pousse du pied cette citrouille crevée, et alors!...

Adieu paniers, vendanges sont faites!..."

La description est assez originale pour qu'on s'attende ici même à des »purées". Cependant un fidèle de Laforgue nous fait observer que la vraie leçon pourrait être »fusées". On ne saurait nier, en effet, que cette expression détone moins dans l'ensemble. Peut-être la consultation du numéro de »la Vogue" où ce conte a été publié pour la première fois, ou celle du manuscrit pourra-t-elle élucider ce problème.

ici de discuter des interprétations plus ou moins heureuses; nous signalerons seulement quelques contresens positifs, quelques fautes évidentes.

Et tout d'abord M. Wiegler a adopté un procédé, à notre avis, des plus dangereux. Quand le texte français lui a semblé une allusion au Hamlet de Shakespeare, il a puisé ses expressions dans la traduction de A. W. Schlegel. Appliquée avec précaution cette méthode est sans doute la meilleure; mais M. Wiegler l'a poussée trop loin, de sorte qu'il lui arrive de gâter un effet voulu par Laforgue. Par exemple à la p. 36 il traduit: »sein Vater, den sie in seiner Sünden Maienblüte ums Leben beschnellten", alors qu'on lit dans l'original (M. p. 21): »feu son père le roi Horwendill, irrégulièrement décédé en état de péché mortel", ce qui n'est guère une allusion au texte anglais, où l'on trouve deux expressions que Schlegel a rendues presque identiquement: Act I. Sc. 5: Cut off even in the blossoms of my sin; Schlegel: In meiner Sünden Blüte hingerafft; et Act III, Sc. 3: With all his crimes broad blown, as flush as May; Schlegel: »in seiner Sünden Maienblüte". Mais le texte de Laforgue ne faisant allusion ni à l'un ni à l'autre de ces deux passages, il n'y a pas de raison pour ne pas traduire le texte littéralement.

A la même page M. Wiegler traduit: »Gerutha, Hamlets Mutter, und ihren jetzigen Mann, den Beutelschneider von Gewalt und Reich, den Eheschänder und Brudermörder Fengo". Laforgue écrit simplement: »l'usurpateur adultère et fratricide Fengo" où l'on ne saurait retrouver aucune ressemblance avec l'anglais, Act III, Sc. 4: »A cutpurse of the empire and the rule", que Schlegel en effet a rendu par: »Ein Beutelschneider von Gewalt und Reich".

A la p. 38 on lit: »Wenn ich eine schöne, junge Dame wäre, dann wollte ich aus eines reinen Helden Schwüren Honig saugen". C'est la traduction de (M. p. 23): »Moi, si j'étais une fille bien, je ne permettrais qu'à un pur héros de poser ses lèvres sur ma destinée". Le texte anglais auquel M. Wiegler fait allusion se trouve Act III, Sc. 1: »And I, of ladies most deject and wretched, That suck'd the honey of his music vows", traduit par Schlegel: Und ich, der Frau'n elendeste und ärmste, Die seiner Schwüre Honig sog". En se servant de la traduction de Schlegel, M. Wiegler a anéanti l'image si éminemment propre à Laforgue.

A la même p. 38: »es gibt keine Fräulein mehr; sämtlich sind sie Wärterinnen in Siechenhäusern; ausser den Trippelnden, Lispelnden, mit anbetungswürdigen Malereien, ihnen, die ach! unzerbrechlich sind", glose du texte français (M. p. 24): »il n'y a plus de jeunes filles; toutes des garde-malades; j'oublie les petites poupées adorables, mais, hélas! incassables". Dans le texte de Schlegel Hamlet dit à Ophélie (Akt III. Sz. 1): »Ich weiss auch von euren Malereien Bescheid, recht gut. Gott hat euch *ein* Gesicht gegeben, und ihr macht euch ein

anders; ihr schlendert, ihr trippelt, und ihr lispelt und gebt Gottes Kreaturen verhunzte Namen und stellt euch aus Leichtfertigkeit unwissend", traduction de l'Anglais: »I have heard of your paintings too, well enough: God hath given you one face, and you make yourselves another: you jig, you amble, and you lisp, and nickname God's creatures, and make your wantonness your ignorance". Mais en rapprochant ainsi sa traduction de la conception shakespearienne M. Wiegler a complètement trahi la pensée de Laforgue.

Et il y a des trahisons plus graves encore! par ex. p. 40: »ein Bengel hockte und schoss Kabolz. Einer der Herren, der mit seinem Fähnlein kühnlich betroddelt war, ergriff wie der Fährmann und mit eines Possenreissers Geberde, dessen Ehrgeiz ist, die Zuschauer ins Lachen zu bringen, ein Paar Ruder..." C'est l'interprétation de M. p. 26: »un gamin s'était arrêté de faire des ricochets. Un de ces messieurs, très drapé, prit comme le passeur, et du geste d'un qui s'encanaille pour divertir la compagnie, une paire de rames". »Schoss Kabolz" signifie »faisait la culbute", et »hockte" ne rend pas précisément »s'était arrêté"; »faire des ricochets" se traduirait plutôt par: Steine auf dem Wasser hüpfen lassen"; »bämmeln." Et pourquoi M. Wiegler a-t-il imaginé une phrase à l'aune pour les simples mots »très drapés"?

A la même p. 40 M. Wiegler traduit: »Il y avait certes là l'étoffe d'un beau soir au XVIIe siècle", par: »Entschieden hätte es den Stoff zu einem schönen Siebzehnten-Jahrhundert-Abend gegeben". Mais le français dit clairement: Entschieden gab es da den Stoff...

A la même p. 40 on lit encore: »Meine erste Regung war, das schaudervolle, schaudervolle, höchst schaudervolle Begebnis hinzuzögern, um mich, den Sohn von einem teuren Vater, noch mehr zur Rache anzusporнen", comme traduction de M. p. 26: »Mon sentiment premier était de me remettre l'horrible, horrible, horrible événement, pour m'exalter la pitié (lisez: piété) filiale". D'abord, c'est de nouveau une tentative en vue de rendre le texte plus shakespearien, parce que »höchst schaudervoll" est pris dans la traduction de Schlegel comme équivalent de l'anglais »horrible, horrible, most horrible"; mais puisque Laforgue omet ce »most", le traducteur n'a pas le droit de le rétablir. Ensuite »se remettre q.ch." ne signifie pas »hinzögern", mais »sich wieder vorstellen", »ins Gedächtnis zurückrufen".

W. p. 41. »Seien wir grüblerisch und der Natur getreu", traduction de M. p. 28: »Soyons médical et nature" Comment peut-on traduire »médical" par »grüblerisch"?

W. p. 43. Sondern blossen Bretter-und Pfennigheft-Fabeln!" M. p. 29: »Mais de pures histoires de planches et de centièmes!" M. Wiegler, qui sans doute n'est pas auteur dramatique, a confondu »centième" et »centime".

W. p. 44. »'s ist die Geschichte eines in Vienna geschehenen Mor-

des". M. p. 31: »cela se passe à Vienne" La traduction de M. Wiegler est empruntée de nouveau à Schlegel, Akt III. Sz. 2: »Das Stück ist die Vorstellung eines in Vienna gescheh'nen Mordes;" en anglais: This play is the image of a murder done in Vienna". Le français est plus simple.

W. p. 48. Und wie darf ich im Grunde sagen, dass ich bin!

M. p. 35. Et au fond, dire que j'existe!

W. p. 52. Gleich einem Wolf hastete er hinauf.

M. p. 39. Il rentra à pas de loup.

W. p. 54. die heutige Gesellschaftsordnung ist ein Skandal, die die Natur erstickt! M. p. 42: l'ordre social existant est un scandale à suffoquer la nature!

Parfois M. Wiegler omet des mots qui modifient la signification d'une phrase; par exemple: W. p. 55: »Die sind dafür zu grosse Haustyrannen, doch nicht ästhetisch genug und zu feige vor dem Unendlichen". M. p. 43: »Ils sont trop tyrans domestiques pour cela, et pas encore assez esthétiques et pour longtemps encore trop lâches devant l'Infini". — Et W. p. 66: »erst dann als er sich vergewissert hat, dass der Tölpel Laertes verduftet ist". M. p. 56: »assuré que cette brute de Laërtes a filé avec toute l'honorable compagnie". —

W. p. 64. »Und ferner war sie wie die anderen hergekommen", ne rend pas l'original M. p. 54: »Et puis, elle en était venue là comme les autres.

W. p. 71. »Dies ist seine Dichtertaufe, und die Schauspielerin da bringt sie ihm, fest eingewickelt, von der ersten Londoner Bühne". M. p. 61: C'est son baptême de poète! et cette comédienne le lui apporte, ainsi enveloppé, de la première scène de Londres".

W. p. 72. »Ha, fährt Hamlet fort, als er in seine Kammer hinaufsteigt". M. p. 63: Hé, continue Hamlet, tout haut, en remontant chez lui". Pourquoi cette omission?

W. p. 74. »Nun, Hamlet, wie unerschütterlich kalt lässt dich das alles". M. p. 65: »Allons, Hamlet, que tout ceci vous laisse imperméablement froid"-

W. p. 77. Contrairement au texte M. Wiegler traduit: »eine Papierblume, die uns als Buchzeichen dienen soll, wenn wir mein Stück wieder überlesen und gezwungen sind, unsere Küsse zu unterbrechen". M. p. 69: »..une simple fleur en papier, qui nous servira de signet quand nous relirons mon drame et que nous serons forcés de l'interrompre dans des baisers".

W. p. 79. M. Wiegler prend pour un substantif l'adjectif »idiot" et traduit: »Laertes, ein blödsinniger Täter der Menschlichkeit. M. p. 71 »Laertes, idiot d'humanité..."

W. p. 80. »Ich will mit dem Pferde ins Schloss zurück". M. p 72 »Je vais retourner au Château avec les chevaux".

W. p. 80. »Sie drehte dem Vollmond den Rücken, ihm, der dort unten auf dem Blachfeld, auf dem Blachfeld, wo er vollen Hof abhielt,

nach Paris zu und den glänzenden Valois so wohl tun musste". M. p. 72: »..la pleine lune qui devait faire si bien, là-bas, sur les plaines, les plaines, vers Paris et les brillants Valois, tenant cour plénière". En français ce sont les Valois qui tiennent cour plénière et non la lune...

* * *

Mais pourquoi pousser plus avant notre confrontation? Considérant comme atteint le terme de notre philologie, nous nous contenterons de relever brièvement les résultats obtenus:

1°. L'édition princeps (Dujardin) est la meilleure, mais aurait besoin d'une révision.

2°. L'édition-Vanier en est une réimpression peu soignée.

3°. L'édition du *Mercure* a été exécutée sur la précédente, corrigée en partie, mais aussi considérablement altérée de fautes de toute nature.

4°. M. Wiegler, abusé par la préface des derniers Editeurs, a eu le tort de traduire leur édition et d'affirmer le contraire dans son Introduction. Il a eu encore assez fréquemment la malechance de doter l'original de gloses maladroites.

Notre conclusion s'impose donc nettement. La leçon primitive, au lieu de s'amender avec le temps, ayant été de plus en plus malmenée, il importe de la reconstituer intégralement. Ou bien, veut-on attendre qu'un nouvel éditeur réinflige aux Moralités Légendaires l'affront d'un traitement encore plus indigne? Veut-on qu'un traducteur de M. Wiegler présente au public étranger un Laforgue méconnaissable? Veut-on faire de ce futur classique un auteur indéchiffrable, tourment des écoliers et joie des philologues? Triste sort, on l'avouera, pour ce grand amoureux de clarté:

Voix légère, si frêle et si claire et si haute...

pour ce jeune homme qui, à toute pédanterie livresque, à tout cabotinage littéraire sut toujours opposer

...un regard où l'on put lire,
Calme comme la mer immense du ciel froid,
L'orgueil d'avoir tout désappris
Hors d'être soi.

Et précisément en raison du culte sincère que nous vouons à Laforgue, MM. les derniers Editeurs voudront bien excuser la liberté prise en leur signalant la défectuosité vraiment trop grave de leur édition. Tel quel, leur volume ne mérite guère l'intégration aux rayons de pleine et valeureuse reliure. Nous ferons le même reproche à celui de M. Wiegler. Certes, ce dernier a droit à nos plus vifs éloges pour avoir eu l'idée de sa traduction et le courage de la mener à bonne fin. La »diffusion large" des merveilleux récits de Laforgue est des plus désirables, mais hélas! pourquoi s'ingénier, dirait-on, à la rendre malaisée? La couverture seule suffirait à mettre en fuite

le curieux animé des meilleures intentions. Deux feuilles de papier noir, liserées de blanc, la composent. Au recto, au dessous d'un vase bleu pâle, deux fois brisé; losangé de blanc et laissant échapper de son col on ne sait quel horrifique buisson de ténias, des lettres blanches pleurent des larmes bizarres et drues. Au verso dans une nuit d'encre une lune macabre, étrangement pointillée et marquée au chiffre de l'éditeur, joue, sans le moindre succès, le plus lamentable des solos. Vraiment, qui a pu songer à déguiser Laforgue, si correct, si simple, si charmant, si pur, en employé des pompes funèbres ou en hussard de la mort?

H. v. d. B. — H.-P. H.

BUITENLANDSCH STAATKUNDIG OVERZICHT

DOOR

CHR. NUIJS.

I.

»Footprints on the Sands of Time."
LONGFELLOW.

Grootsch is de tijd waarin wij leven.

Nieuwe gedachten, nieuwe beginselen, nieuwe toestanden zien wij worden en groeien. Onder onze oogen zien wij het zware en moeilijke voortbrengingswerk, dat een nieuwe periode in het leven der menschheid het aanzijn schenken zal.

Gewichtige gebeurtenissen naderen en gaan met snellen tred voorbij — gebeurtenissen zwaar van gevolgen voor de toekomst, die in het zand der tijden onuitwischbare voetstappen nalaten.

Een dringen en werken, een hijgen en strijden om meer vrijheid, meer ontwikkeling, meer welvaart, meer menschelijk levensgeluk bezielt de geheele wereld. En overal is de reactie gereed, om daaraan het hoofd te bieden, de reactie op kerkelijk en politiek gebied.

Hierin ligt de groote beteekenis van dezen tijd, dat hij in elk land der wereld het toernooiveld voor dien strijd worden zal.

Het moet ons doel zijn van dien strijd de verschijnselen waar te nemen, de oorzaken bloot te leggen, en de gevolgen na te speuren.

Daaraan zullen deze tweemaandelijksche overzichten gewijd zijn.

Zij zullen geen aanspraak kunnen maken op volledigheid, noch op geschiedkundige juistheid. Daarvoor ontbreken ons te veel gegevens. De gebeurtenissen zien wij — en den samenhang kunnen wij vatten — maar de roerselen van het menschelijk hart, l'âme de la foule, blijven ons evenzeer verborgen, als de geheime arbeid achter de coulissen, de archieven der kanselarijen en de dépêches der diplomaten.

Thans, na meer dan dertig jaren, krijgen wij eerst kennis van brieven, door Bismarck geschreven tijdens zijn gezantenloopbaan, brieven die toen zij opgesteld werden van de grootste beteekenis hadden kunnen zijn voor de juiste waardeering van gebeurtenissen, en die nu nog slechts een retrospectieve waarde hebben voor den geschiedschrijver.

En toch zijn die brieven aan Von Schleinitz nog belangrijk, omdat zij in beginsel een verklaring inhouden van gebeurtenissen, die eerst jaren later voorvielen, somtijds zelfs van die der laatste maanden. Tusschen den Krimoorlog en den Bulgaarschen bevrijdingsoorlog zag Bismarck in het Russische regeerings-systeem fouten, die de stichter van het Duitsche Rijk in zijn schepping heeft gepoogd te voorkomen, en die in Rusland geleid hebben tot een beweging, waarvan wij thans wel het begin, maar niet het einde kunnen overzien.

Het Rusland van thans doet denken aan het beeld uit Nebukadnezar's droom, het zware beeld met de leemen voeten; en elke wijziging in de binnenlandsche en buitenlandsche toestanden van het Tsarenrijk kàn van invloed zijn op de geheele Westersch-Europeesche maatschappij. De toestand in Rusland vraagt daarom in de eerste plaats onze belangstelling.

»De autocratie is een regeeringsvorm die zich overleefd heeft, en die wellicht nog past voor de behoeften van één volk ergens in het binnenste van Afrika, ver van de beschaafde wereld, niet meer voor de behoeften van het Russische volk, dat in steeds toenemende mate deel heeft aan de beschaving der menschheid."

Dit schreef graaf Leo Tolstoi, op 16 Januari 1902, aan den Tsaar. Het was een lange brief, waaraan deze regels

ontleend zijn, een soort testament, een laatste wilsuiting. Want de wijsgeer van Jasnaja Poljana gevoelde zich ziek, meende dat zijn einde naderde; en hij wilde nog een uiterste poging doen om den autocraat de oogen te openen. Die brief is roerend door eenvoud en hartelijkheid; Tolstoi kent geen »Majesteit," geen »Grootmachtig, Allerdoorluchtigst Vorst," noch een der andere honderden titels waarop de Tsaar aanspraak maakt; hij spreekt als mensch tot zijn evenmensch, als Rus tot Rus, en noemt den Tsaar »Lieve broeder...."

En als een broeder spreekt hij tot den vorst, oprecht, trouwhartig, liefderijk. Niets verzwijgt hij. Hij vertelt hoe de Tsaar wordt bedrogen door zijn omgeving; hoe zelfs zijn populariteit bedrog is; hoe verkleede politie-agenten langs den weg worden geplaatst om hem toe te juichen, waar het volk morrend achter den ploeg blijft.

Wanneer de starosten, de schouten, de oudsten en dorpshoofden zeggen mochten wat zij denken en gevoelen, wanneer hunne woorden niet werden voorgeschreven door de ministers, dan zou de Tsaar een ander inzicht krijgen in de gevoelens van zijn volk.

Maar de Tsaar wordt bedrogen, door zijn onrechtvaardige, met willekeur handelende, en het volk onderdrukkende ministers, zegt Tolstoi, door lichtzinnige, zich verrijkende en op macht azende helpers.

En dan besluit hij: »Met geweld kan men een volk knevelen, maar niet regeeren. In onze tijd is de eenige manier om een volk werkelijk te besturen, dat men zich aan de spits der beweging stelt, der beweging van het slechte naar het goede, van de duisternis naar het licht...."

Of de Tsaar dien brief van graaf Leo Tolstoi ontvangen heeft, is niet bekend. Thans, na drie jaren, heeft de kluizenaar van Jasnaja Poljana gemeend dat schrijven te moeten openbaar maken. En in die drie jaren is Rusland zwaar bezocht. Een bloedige oorlog en het toenemende gevaar voor een revolutie hebben het groote rijk ernstig geschokt. De verwijdering tusschen den Tsaar en zijn volk is daardoor grooter

gebleken, dan iemand denken kon. Een ontzettende afgrond gaapt tusschen heerscher en beheerschten. En waar men poogt dien afgrond te overbruggen door een constitutie, daar staat de orthodoxe kerk en de Tsjin gereed, om de mogelijke reddingsplank weg te schoppen.

Tijdens het congres te Weenen verraste Tsaar Alexander I Wilhelm von Humboldt met de vraag: hoe hij het moest aanleggen om in Rusland een oppositie te doen ontstaan.

Het was in de dagen toen Alexander I inzag, dat de autocratie het bedenkelijkste is voor den autocraat. Hij wilde een grondwet invoeren en een parlement bijeenroepen.

De hovelingen en de vleiers waren bij de hand, om dat onnoodig te achten. »Rusland is gelukkig," zeide Mevrouw De Staël, »hoewel het geen andere grondwet heeft dan het persoonlijk karakter van Uwe Majesteit."

En al spoedig ging het denkbeeld van den Alleenheerscher, om een constitutie en een parlementairen regeeringsvorm in te voeren, onder in den lof der vleiers, en in het fanatisme, in de mystieke geestdrift voor de Heilige Alliantie en voor den strijd tegen de vrijheidsbegrippen, die de Fransche revolutie had wakker geschud.

Doch van de geesten, die Alexander I in een oogenblik van helderziendheid had opgeroepen, zou hij niet weer verlost worden. De kiemen voor een verandering in den Russischen regeeringsvorm, eenmaal uitgestrooid, zouden opkomen en vruchtdragen. Nog onder Alexanders regeering werd de geheime »Welvaarts-Vereeniging" opgericht, waartoe de beste vaderlanders, zonen van de edelste geslachten, behoorden, mannen, wier naam een goeden klank had en die met alle barbaarschheid, waarover de Russische politie beschikken kon, ter dood gebracht of naar Siberië gesleept werden.

En toch hadden zij niets anders gewild dan wat ten zegen zou geweest zijn voor den vorst en het volk.

Zoo ontstond de afgrond; Alexander I zag dien, toen hij op zijn sterfbed uitriep: »De ondankbaren; en ik wilde niets dan hun geluk!" Alsof in het leven der volkeren de wil voor de daad kan worden genomen.

De latere keizers hebben dien afgrond niet gedempt; integendeel hebben zij dien dieper en breeder gemaakt door de macht der ambtenaars-regeering te vergrooten, en door zich Potemkin'sche waanvoorstellingen als waarheid te laten voorhouden. Ook zij kunnen »het geluk" van hun volk gewild hebben; maar zij zochten het geluk op den verkeerden weg.

Een verlicht despoot kan zeker voor zijn volk veel doen; maar hoe vaak ontbreekt den despoot de verlichtheid. In zijn boven-aangehaalden brief zegt Tolstoi: »Vroeger geloofde het Russische volk, dat de Tsaar de onfeilbare, alwetende Godheid op aarde was, en dat hij alleen den staat regeerde." Maar thans ziet men in, dat een goede Tsaar een gelukkig toeval is, dat er ook onmenschen en krankzinnigen op den Russischen troon gezeten hebben, en dat een Tsaar, hij moge dan de beste en wijste aller menschen zijn, niet in staat is een volk van 130 millioen zielen zelf te regeeren. Het wordt dus bestuurd door de paar dozijn menschen, die de Monarch toevallig heeft leeren kennen; en niemand zal beweren, dat dit nu juist de energiekste, de bekwaamste en de eerlijkste bestuurders zijn.

De wensch van Alexander I naar een oppositie was juist daarom zoo natuurlijk. Door oppositie toch wordt een regeering genoodzaakt voorzichtig en nadenkend te zijn; door oppositie leert zij het voor en tegen van haar plannen te overwegen; de oppositie is haar geweten, dat haar waarschuwt zoo zij van den goeden weg afwijkt.

En het ontbreken, het vernietigen van elke oppositie in Rusland heeft dit land gebracht in den hopeloozen toestand waarin het nu verkeert.

Het zou dwaasheid zijn te beweren, dat de Tsaren geen maatregelen hebben genomen, die in het werkelijke belang van het volk waren; het zou onrechtvaardig zijn te beweren, dat alle ministers, die Rusland heeft zien komen en gaan, onbekwaam waren of oneerlijk. Maar de bekwamen en eerlijken konden nooit hun maatregelen of besluiten, zoo zij al de macht hadden die door de ambtenaars te doen uitvoeren, onveranderlijk, ne varietur, maken. Een opvolger was steeds

in staat elk besluit van zijn voorgangers in te trekken, of te doen vergeten.

Het weinige goede was daardoor steeds tijdelijk — het vele verkeerde bleef gewoonlijk bestaan.

En het volk miste de gelegenheid om zijn nooden en behoeften, zijne verwachtingen en wenschen uit te spreken. Wat gedaan werd, geschiedde uit de hoogte, als een genade. Het volk leerde wel, dat het naast plichten ook rechten had, maar die werden door de ambtenaren niet erkend. Voor dezen was het volk »corvéable et taillable à merci;" het mocht belasting betalen, in het leger van den grooten Tsaar dienen, en verder den mond houden. Het mocht tevreden zijn, zoo de groote Tsaar het nog liet leven....

Tevreden en geduldig is het Russische volk. In de grootste ellende, in de diepste droefheid bleef het vertrouwen op God en den Tsaar. En vandaar dat de vreemdeling, die Rusland bezocht, zich geen denkbeeld vormen kon van de gevoelens die onder het volk heerschten. In een boekje van den bekenden Amerikaan Moncure Conway vinden wij eén geestdriftige beschrijving van een reis door Rusland, waarin zinsneden voorkomen als deze:

»Instead of finding an oppressed people, I found a people enjoying a personal liberty, unknown either in England or America.

»The Russian peasantry impressed me as the happiest I had seen in any country...."

Uit de »Gedenkschriften" van Peter Kropotkine ervaren wij echter, wat wij van die vrijheid en dat geluk moeten denken. De Rus, die dieper zag in het leven van zijn landgenooten, geeft een weemoedige beschrijving van den toestand der Russische boeren, vrijgeworden lijfeigenen, maar wier vrijheid geen andere was dan om te mogen verhongeren, wier geluk voortkwam uit tevredenheid met het bestaande, wijl zij iets beters, iets anders, iets hoogers niet kenden.

Tevreden en geduldig is het Russische volk; maar het is zelfs voor een regeering als de Russische mogelijk de tevredenheid en het geduld van Moscovieten uit te putten.

Dat erkent de Russische professor Michael von Reussner, die voor een paar dagen schreef: »Wij Russen zijn van nature niet revolutionair. Wij zijn daarvoor te traag, veel te traag, en te moeilijk in beweging te brengen. En daarom moet het als een wonder worden beschouwd, dat het thans zoover gekomen is, en dat in het geheele land een revolutionairen geest merkbaar is."

Dat wonder is het gevolg van het wanbestuur der laatste jaren, van de teleurgestelde verwachtingen, van het werk der russificatie door Pobjedonostzef en Plehwe ondernomen, van de karakterzwakheid van Nicolaas II, en van den oorlog met Japan.

Maar ook van de voortdurende ontwikkeling, die in Rusland tusschen de regeerende ambtenaars-côterie en de geregeerde bevolking een intellectueelen derden stand deed onstaan.

»Een tiers-état, wiens machtig streven naar emancipatie de Fransche revolutie van 1789 ten gevolge had, kent Rusland niet," zegt de reeds aangehaalde prof. von Reussner. »Maar wij hebben een anderen derden stand gekregen, en van dezen gaat de beweging uit, die thans geheel Rusland doortrekt. Feitelijk is het niet de derde stand, maar de eerste, wijl hij allen omvat die ontwikkeling en vermogen bezitten, geneesheeren, advocaten, kunstenaars, schrijvers, kooplieden, grondbezitters, ambtenaren en officieren.

»Van een tegenstelling tusschen adel en burgerij, een der voornaamste verschijnselen van de Fransche revolutie, kan bij ons geen sprake zijn."

»Want de stand waarvan ik spreek is niet burgerlijk, zooals de tiers-état in Frankrijk was; adel en burgerij behooren er beiden toe, en zoo komt het, dat de oudste namen der Russische aristocratie thans te vinden zijn onder de strijders voor recht en vrijheid, dat vorsten en prinsen optreden als leiders der oppositie."

De verdedigers van het autocratische beginsel zijn te vinden onder de hoofden der Heilige Synode, de volgelingen van den opper-procurator Pobjedonostzef, en het grootste deel der orthodoxe geestelijkheid; onder de hooge ministerieele

ambtenaren, wier leider thans de minister van justitie graaf Moerawjef schijnt, de grootvorsten, de generaals en de met dien rang bekleeden; en voorts natuurlijk de ambtenaren van het binnenlandsche bestuur: de gouverneurs, de stedelijke commandanten, en de geheele politie, van den directeur af tot den minsten agent — in een woord: de beproefde mannen uit het tijdperk Sipyagin—Plehwe.

En tusschen deze beide groepen staat het volk, in zijn groote verscheidenheid — van ras en aard en afkomst — maar in zijn geheel een goedige, domme massa, onontwikkeld en daarom kinderlijk vreezend voor het gezag van den Pope en voor het gezag van den Tsjinownik; het volk dat tevreden en geduldig is, weinig vraagt van het leven, en een inconsequente lichtzinnigheid toont, die zich uit in het beruchte woord der onderworpenheid: »Nitchewo.... Het doet er niet toe!"

Zal dit volk, zoo groot, zoo goedig, zoo log, zoo moeilijk in beweging te brengen, zich laten wakker schudden uit den slaap der eeuwen, en eindelijk de rechten en de vrijheden eischen die het zoolang onthouden werden?

Of zal het zich door de schijn-hervormingen, de oekase die zelfs Stead »inadequate" noemt, weer in slaap laten sussen?

Zal het de roepstem van de Zemstvoy-gedelegeerden, van prins Troebetzkoi, van het intellect hooren, of zal het zich door den Pope en den knoetdragenden Kozak laten intimideeren en kalm het wanbeheer blijven verdragen, het beheer dat van al de rampen die het land thans treffen de oorzaak is?

De eerstvolgende maanden, weken wellicht, zullen ons hierop het duidelijke antwoord brengen.

Rusland heeft, door den oorlog met Japan niet te voorkomen, hoog spel gespeeld en tot dusver heeft het verloren. De Japanners hebben een groot deel van het betwiste gebied in Mandsjoerije bezet, en na een langdurig beleg Port Arthur, het Gibraltar van het Oosten, aan de Russen ontrukt.

In het eigen land staat de Russische regeering voor groote moeilijkheden, waarvan de beteekenis in het voorafgaande kort

is uiteengezet. En ook voor de buitenlandsche staatkunde van Rusland, voor de betrekkingen tot de overige landen van Europa, is de oorlog een zonderlinge waardemeter gebleken.

De strijd in Oost-Azië heeft een verloop genomen, dat Frankrijk niet verwacht noch gehoopt had. Frankrijk zag »la nation alliée" in Oost-Azië ernstige verliezen lijden, en daarbij kwamen zulke groote gebreken in de Russische leger- en vloot-organisatie aan den dag, dat Frankrijks belang in het bontgenootschap vrijwel moest ondergaan. Dat belang toch was, hoewel schijnbaar een vredelievend, inderdaad op »revanche," op herwinning van de verloren provincies bedacht. En daarvoor heeft Frankrijk niet veel aan een vleugellam geschoten bondgenoot....

Frankrijk begint thans in te zien, dat het voor niet heeft gejuicht, toen de »alliance" bekend werd, dat het voor niet gedenkpenningen sloeg en eeresabels uitreikte, dat het voor niet op de »wapenbroederschap" getoost heeft.

De Tsaar laat zijn Kozakken niet uitrukken, wanneer het niet voor zijn eigen belang is. Dat heeft Rusland nog nooit gedaan.

Aan de Seine hoopte men echter, rekening houdend met dezen karaktertrek van de Russische autocratie, dat er wel eens een tijd komen zou, waarin het belang van Rusland de vernedering van Duitschland en de degradatie van den Keizer tot markgraaf van Brandenburg zou eischen. Die hoop hield in Frankrijk de revanche-partij in leven. Want in dat geval zou Duitschland den oorlog tegen twee vijanden, aan de ooster- en aan de westergrens, te voeren hebben.

Met die hoop is het thans voor langen tijd gedaan, en dus ook met de »revanche"-verwachtingen van Fransche nationalisten.

Rusland is door den oorlog in een positie gebracht, die het vooreerst wel noodzaken zal, al zijn aandacht te wijden aan zich zelf, aan de verbetering van eigen toestanden. Zelfs in de kringen, die aanvankelijk onvoorwaardelijk geloofden aan een spoedige en afdoende zegepraal der Russische wape-

nen, begint thans twijfel aan den uitslag te rijzen. De vraag, of het niet wenschelijk is voor het Tsarenrijk om thans vrede te sluiten, wordt dringender en dringender.

Dat verhoogt het zelfvertrouwen van Duitschland, de »militaire leermeester" van Japan, zooals het zich met welgevallen noemt, en tevens de welwillende vriend van Rusland, in deze benarde dagen. En daardoor is de verhouding tusschen deze beide landen veel beter geworden — beter misschien nog dan de betrekkingen van Rusland tot de Republiek.

Heeft de oorlog voor Frankrijk elke beteekenis aan het Russische bondgenootschap ontnomen, Rusland heeft daarvan groote voordeelen gehad.

De alliantie heeft Engeland belet met de Japanners gemeene zaak te maken tegen Rusland. De clausule van de »derde mogendheid" maakt het voor Engeland en voor Frankrijk noodzakelijk op hun hoede te zijn. Want in geen dezer beide landen is de lust groot, in het Mandsjoerijsche avontuur betrokken te worden.

Bovendien heeft Frankrijk den geldbuidel nog eens kunnen openen om Rusland de middelen te verschaffen, den strijd voort te zetten, en zijn financieele verplichtingen na te komen.

Doch dat de Tsaar als belooning daarvoor, wanneer de oorlog geëindigd en de binnenlandsche toestand in Rusland geregeld zal zijn, Frankrijk zal helpen om terug te krijgen wat het, naar Gambetta's woord »nooit moet noemen hoewel het er altoos aan denkt", is niet te verwachten. Rusland zal een menschenleeftijd noodig hebben, voordat het zijn machtwoord weder in Europa zal kunnen doen gelden.

16 Januari 1905.

NAWOORD.

De gebeurtenissen zijn sneller gekomen, dan vermoed kon worden.

Voor een week was niet te voorzien, welke belangrijke dingen de 22ste Januari brengen zou. De geweldige volks-

beweging, door den orthodoxen priester Georgiji Gapon geleid, heeft op dien dag tot een bloedige botsing met de troepen aanleiding gegeven.

Is dat het begin der revolutie? vraagt men. Het antwoord moet wezen: Het kan het begin der revolutie zijn.

Wat er verder gebeuren zal hangt van drie factoren af. Van de houding die door het intellectueele Rusland, door Reussner's »eerste stand" zal worden aangenomen. Zal deze terugschrikken, nu de kozakken hun *nagaika* hebben gebruikt? Of zal hij zich aansluiten bij de volksbeweging om vrijheid en recht te verkrijgen?

Van de houding der boeren, in de tweede plaats. Zal de groote, logge boerenmassa, over het eindelooze steppenland van Rusland verspreid, zich voegen bij de beweging die van de fabrieks-centra uitgaat?

En eindelijk: Van de houding van het leger. Zullen de troepen, wanneer zij worden afgezonden om de beweging te onderdrukken, zich bij het volk aansluiten, of zullen zij, strijdend »voor God en den Tsaar" de autocratie verdedigen?

Van het antwoord op die drie vragen hangt het af, of de Petersburgsche beweging een »revolutie" worden zal.

Wie ooit een troep Russen als schapen zag voortjagen door de kozakken met hun zweepen, vraagt zich af: of de Russen ooit een revolutie kunnen tot stand brengen?

Maar de liberale beweging heeft in de laatste maanden zulke groote vorderingen gemaakt, de eisch om een grondwet, een vertegenwoordiging, een rechtstoestand is zoo algemeen, dat niemand kan voorspellen welke resultaten deze beweging hebben zal, en of zij niet het begin van het einde der alleenheerschappij in Rusland worden zal.

N.

ALLERZIELEN.[1]

Een spel in drie bedrijven

DOOR

HERM. HEIJERMANS JR.

DRAMATIS PERSONAE *(tweede bedrijf).*

RITA.
PASTOOR NANSEN.
EENE PLEEGZUSTER.
JUFFROUW CO, huishoudster bij Nansen.
PASTOOR BRONK.
JANNETJE, boerin.
LANGEBIER, koster.
DR. GEERT.
VAN DALEN.

Het spel geschiedt in eene kleine plaats aan zee.

TWEEDE BEDRIJF.

Zelfde vertrek. Schemering. In plaats van het bed eene sofa. De haard brandt. Door het venster rosse schijn. De wind blaast om het huis.

Eerste Tooneel.

PLEEGZUSTER. RITA.

PLEEGZUSTER *(uit het portaal komend — tot Rita die voor den haard zit, de handen voor het gelaat)* ... Rita! *(Eene stilte)* Rita!

---

1) Het auteursrecht voorbehouden, volgens de wet van 28 Juni 1881 (*Staatsblad* No. 124).

RITA *(mat)*. Ja, zuster.

PLEEGZUSTER. Wat doet u hièr?

RITA. Wachten.

PLEEGZUSTER. Op wie?

RITA. Vráágt u dat? Kàn u dat vragen? Van af de vesper wacht 'k, wacht 'k.

PLEEGZUSTER. Als 'r nieuws is, zal 't u dáár gezegd worden. In dit uur hoort u niet in deze kamer.

RITA. Ik heb geen rust, geen rust, zuster.

PLEEGZUSTER. Wees u zoo vriendelijk en gaat u met me mee. De pastoor zal 't niet gepast vinden. *(Eene stilte)*. Moet 'k 't nòg eens verzoeken?

RITA. Ik kàn hier niet weg. — Ze zou zich toch haasten — en komt niet.

PLEEGZUSTER. 't Is 'n heele afstand.

RITA. Ik heb de minuten geteld.

PLEEGZUSTER. Sta u op.

Tweede Tooneel.

JUFFROUW CO. DE VORIGEN.

RITA. Nee! Nee! — *(tot Co)*. En? — En?...

CO. *(hijgend)*. Oogenblikje! Oogenblikje! 'k Ben tegen den wind in geloopen — ik ben — ik ben me adem kwijt....

RITA. Heb u 't kind gezien.

CO. Natuurlijk *(aarzelend)*. 'k Mot effen zitten — me oogen zijn volgestoven....

RITA. Nou dan!

CO. 't Kind is — is 'n boel vooruit — 'n ènd vooruit — as d'r zoo'n vlaag is, zuster, raak je haast van de beenen....

RITA. Néémt ze de borst weer?

CO. Ze lei 'r net an — toen 'k heenging.

RITA *(verheugd)*. Heusch! Heusch?

CO. Waarom zou 'k jokken? Je ken — je ken — gerùster zijn. Morgen is 't meissie wel zoo gezond as 'n visch — al ziet ze nog witjes. Ze lachte....

RITA.... Làchte ze?

CO. Och, och wat 'n klein smoeltje! 'k Was nog wel langer gebleven maar die Van Dalen kwam net bij Jannetje om 'r te spreken — toen ben 'k vort gegegaan — *(tot de zuster)* 'k màg die Van Dalen niet — da's 'r een die 't achter z'n mouwen heit. — 't Eigen jongetje van Jannetje is niet erg goed.

RITA. Dus — dus — ze neemt de borst weer!

CO. Dat zei 'k je al.

RITA *(uitgelaten)*. Dan is alles goed. Dan kan me niets meer schelen. O, wat 'n pak van m'n hart. 'k Zou kunnen huilen van dankbaarheid. Overmorgen zie 'k 'r. Overmorgen. Da's — da's een dag, twee nachten, of vroeger. Dat fleurt me ineens zóó op, dat 'k 'r weer jong van word. En 'k bèn jong — 'k ben nog zoo héérlijk jong, zuster!

CO. Nou weet je 't — en nou ga ik voor 't eten zorgen. Ja, jij zou de pastoor heelemaal van streek brengen — slapen op 'n kanapee — en wat een — de bulten steken 'r door — en eten dat in 'n vloek en 'n zucht mot worden klaargemaakt.... Je mag God danken! *(Af)*.

Derde Tooneel.

RITA. PLEEGZUSTER.

RITA *(uitbundig op en neer loopend)*. Gister heb 'k geen dag gehad — vandaag heb 'k niet geleefd. — 'k Heb gegeten, gedronken, zonder dat 'k 't wist — al wat jullie me opdrongen — dat is zoo — dat is zoo — de heele nacht heb 'k naar den wind liggen luistren, naar 't raam gekeken, naar de schaduwen van de takken op 't gordijn. Als 'r wat ritselde ben 'k opgesprongen, zoo angstig als 'n kind. En nou! 't Is om 't uit te schreeuwen! 'k Kan haast geen woorden vinden....

PLEEGZUSTER. Ga u mee. De pastoor kan ièder oogenblik komen. Hij doet al 't bòvenmenschelijke voor u.

RITA. Even nog, zuster — even nog, goeie, beste, lieve

zuster! Ik kan m'n blijdschap zoo niet ineens begraven in die kleine donkere kamer, bij de ouwe loods en die zerken. Even nog. De zòn gaat net onder in zee *(bij het venster)*. Ziet u dat?

PLEEGZUSTER *(bij het venster)*. Ik zie 't.

RITA. Dat 's 't vreugdevuur voor m'n weer beter kind. Nou staat ze op 't water — net òp 't water. Nou moet u tellen — een — twee — drie — vier — je ziet 'r zakken, zakken in de rooie golven, zakken naast de rooie lucht. En ùw gezicht is rood èn 't mijne. Nee, beweeg je niet, zuster. Zoo als je nóu kijkt, ben je 'n héel ander mensch, ben je tienmaal zoo mooi....

PLEEGZUSTER *(gebelgd)*. Rita!

RITA. Ben u boos?

PLEEGZUSTER *(in de schemering terugtredend)*. Ik houd niet van die wereldsche gesprekken.

RITA *(fel op-lachend)*. Hahaha!... Ik kan de zon niet in m'n zak steken! Hahaha! Als 'k me niet inhield voor u en al de eerwaardigheid hier, dànste 'k in dat licht.

PLEEGZUSTER. Ik moet je iets hards zeggen, Rita — de pastoor had u nooit in z'n woning mogen nemen — u is slecht.

RITA. Hahaha, zuster! Slecht omdat 'k na vier en twintig uur spanning an m'n heele lichaam tril en de zon zou willen tegenhouen! *(naar het venster sprekend)*. Blijf nog even! Haast je zoo niet! Jij en ik zijn de eenige vroolijkheid hier — jij met je lachen — ik met m'n blijheid — m'n liéfde — m'n kind dat weer beter is, waarmee 'k de wèreld ga intrekken. O, wat wor je nou klein, wat glij je weg. Een — twee — drie — vier — vijf — zes — nog 'n streep, nog 'n streep, nog 'n kleine purperen streep. Dat's niks. Ga maar. Morgen bèn je 'r weer, morgen als de hanen kraaien — ja, die kraaien hier ook, hahaha! Nou ben 'k weer ernstig.

PLEEGZUSTER *(stroef)*. Ik heb meelij met u.

RITA. Dat's goed, liève zuster. U mag zeggen wàt u wil — 'k hóú van u.

PLEEGZUSTER. Ik van u nièt, als u in zùlke stemmingen is.

RITA. Ik van u altijd — alleen nóóit als u — als u zoo lijdzaam is, zoo onderworpen. Dat prikkelt me — dan heb 'k moeite niet te....

PLEEGZUSTER. Om niet wat?...

RITA.... Om geen gèkke dingen te zeggen. Ik kàn niet lijdzaam zijn.

PLEEGZUSTER. Als ik niet lijdzaam was, had 'k u geen weken opgepast, aan 't zondige leven teruggegeven — als 'k niet lijdzaam was en gelukkig in m'n lijdzaamheid zou 'k míjn jeugd niet aan de ùwe, aan de ùwe....

RITA.... Misschien moest ík wat van u hebben — u wat van mij....

PLEEGZUSTER.... Ik van ù niets — ik behoor God.

RITA. En ìk!

PLEEGZUSTER. Nee. God's hemel, de heiligmakende genade zijn verloren voor wie 'n doodzonde begaat en volhardt....

RITA *(glimlachend-gelukkig)*. Ik heb geen doodzonde begaan. Nee! Nee! Dan kon 'k me niet zoo dankbaar voelen! Dan zou 'k niet in 'n verrukking zitten, die m'n oogen vochtig maakt, m'n hart zoo vréémd doet kloppen, als wou 't m'n lichaam uit. 't Is zoo zoet geweest, zoo zalig! Geen aardsche, geen hemelsche vreugd, niets, niets, niets — nee nièts benadert dat eerste weten van lèven in je, 't voelen niet meer alléén te zijn. Làng ben 'k alleen geweest. M'n jeugd — ja, m'n jéúgd — was als 'n hèrfst — als de blaren vallen. Zoolang 'k lijdzaam was, ben 'k getrapt. God léért geen lijdzaamheid....

PLEEGZUSTER. Foei, foei — u praat als in koorts zoo slecht....

RITA *(in stijgende hartstocht)*. God leert dat niet, nèe, nèe! De dieren, de beesten, hebben klauwen, bekken, tanden, snavels. Als ze je aanvallen, je keel dichtknijpen, doe je als de beesten, bijt je, trap je, scheur je, 'r Zijn raven en sperwers, haviken en spechten. God zèlf is wraakzuchtig — moeten wij 'n kudde schapen zijn?...

PLEEGZUSTER. Rita!

RITA.... Heeft 'n plant geen naalden en stekels? Grijp je geduldig in distels? Hoe doet de spin in 'r web, de vogel

op 't nest, de rat bij 'r jongen? Lijdzaam? Nee, nóóit! *(Pastoor Bronk treedt binnen),* God heeft strijd gepredikt, strijd met handen en voeten — en nàgels — tot je vijanden vluchten, neervallen, vrede, vrede, vrede smèken — God is strijd — de zee is strijd — 't land is strijd — 'n plant vecht — 'n beest vecht — 'n mensch vecht — oog om oog, tand om tand, buil om buil.... *(Bronk slaat met de vlakke hand op tafel — zij houdt verschrikt op).*

Vierde Tooneel.

BRONK. DE VORIGEN.

BRONK *(kijkt Rita streng aan. Eene stilte. Dan tot de zuster).* Wat doet die vrouw hier?

PLEEGZUSTER. Dat is de vrouw die we verplegen.

BRONK. Diè?

PLEEGZUSTER. Ja, eerwaarde.

BRONK *(loopt driftig op en neer. Een stilte).* Waar is de pastoor?

PLEEGZUSTER. Weet 'k niet, eerwaarde.

BRONK. Roep u hem asjeblief. *(Zuster af).*

Vijfde Tooneel.

RITA. BRONK.

BRONK *(gaat zwijgend-verstoord bij den haard zitten. De wind huilt sterker. Rita staat verlegen op, loopt de linksche kamer in. Langzaam zwelt stemmen-geraas buiten, driest gelach en gejoel. Hij staat driftig op, opent het venster. Even een enkle felle lach — dan een versterven van 't rumoer. Hij sluit het venster, staat in nadenken, duwt de kamerdeur open)....* Wil u even hier komen? *(Rita treedt schuw binnen).* Meer hier, asjeblief! — Heeft u dat geraas gehoord? *(Zij knikt).* Dat is om ù *(zij knikt).* En u heeft den treurigen moed te blijven?

RITA. Ik moet wel.

BRONK. Dwingen wìj u?

RITA. *(gaat zitten).* De omstandigheden.

BRONK. Blijf staan, als ìk met u spreek.

RITA. Wié is u?

BRONK. Dat ziet u aan mijn kleed.

RITA. Uw kleed? Uw stèm is die van 'n vijand.

BRONK. Die ben ik. 'n Onverzoenlijke.

RITA. Moet 'k dat óok aan uw kleed zien?

BRONK. Jà — aan mijn kleed. Sta op.

RITA. Ik ben moe. Als 'k niet zoo dikwijls moe werd, wàs 'k al heen.

BRONK. Moe! Niet te moe om God in zijn eigen huis te hoonen!

RITA. God is zóó groot dat-ie niet gehoond kàn worden.

BRONK *(schamper).* Moet ìk van ù, zondares, onderricht ontvangen? 'k Vraag nog eens: zien uw heidensche oogen 't kleed niet dat elk christen eerbiedigt?

RITA. 'k Wil 't niet zien.

BRONK. Wilt 't niet zien?

RITA. Nee *(staat op, gaat naar de deur).*

BRONK. Ik zeg u: ge blijft hier geen úúr langer!

RITA. Breng me bij m'n dochter — en 'k ga.

BRONK. En 'k ga! Nà pastoor Nansen in gruwelijke opspraak gebracht te hebben! En 'k ga! Met 'n even verstokt gemoed! En 'k ga, zònder dank — want dank is berouw en 'n verfoeiing van alle bedreven doodzonden!

RITA. Wat gaat ù mijn berouw aan?

BRONK. Onbeschaamde! Is dat niet mijn roeping?

RITA. Ik heb geen achting voor 'n roeping die onverzoenlijk is — dat heeft u zelf gezegd.

BRONK. Schepsels als gij hebben den hemel verloren, de hel verdiend.

RITA. Den hemel verloren — de hel verdiend... Daar lach ik om.

BRONK *(heftig).* Làcht ge daar om?

RITA. De hel, mijnheer....

BRONK. .... Mijnheer de pástóor....

RITA. .... Mijnheer de pastoor, hebben we zoo op áárde gekend, dat we voor die àndre niet meer bevreesd zijn....

BRONK *(scherp)*. 't Spijt me, dat 'k m'n woorden verspild heb — aan 'n deerne. God's gramschap rust zwaar op u.

RITA. Misschien.

Zesde Tooneel.

DE VORIGEN. PLEEGZUSTER.

PLEEGZUSTER. Eerwaarde, de pastoor komt dadelijk. *(Hij knikt stug, wenkt haar met Rita heen te gaan).*

Zevende Tooneel.

BRONK. NANSEN.

BRONK *(loopt op en neer)*. .... Nansen!

NANSEN. Goeien avond. Jij zoo laat hier?

BRONK. .... 'k Breng je 'n schrijven.

NANSEN. Van wien?

BRONK. Van den bisschop.

NANSEN. Van den bisschop? Dank je, Bronk. Ben jìj middellaar geweest?

BRONK. Ja.

NANSEN. Dat had je nièt moeten doen. *(Een stilte. Hij steekt de lamp aan).*

BRONK. Asjeblief. *(Nansen leest aandachtig bij de lamp — en nòg eens — vouwt het papier in het couvert).* Nu? Nu?

NANSEN. Nee. Nièt onmiddellijk.

BRONK. Dùs?....

NANSEN. Nee. De bisschop is onjuist voorgelicht.

BRONK. *Ik* heb hem ingelicht.

NANSEN. Zóó Bronk. Die vrouw is herstellend — en — en — dat wist je niet, anders zou je zoo wreed niet geweest zijn — 'r kind is ziek — zóo ziek dat we 't ergste vreezen.

BRONK. Dat gaat me niet aan!

NANSEN. Bronk — zeg jìj dat?

BRONK. Dat gaat me niet aan! Elke ademhaling van die vrouw is 'n bederf in dit huis. Toen 'k straks binnenkwam beleedigde ze ònze heiligste gevoelens! En nog geen vijf minuten geleden trok 'n bende uit 't dorp voorbij, lachend en schimpend.

NANSEN. Denk eens na, Bronk. Welke deur in dit dorp staat voor 'r open? Als met 'r kind gebeurt wat de dokter vreest, dan kan 'k 'n zwakke vrouw met 'r smart niet op de keien laten. Weet de bisschop dàt?

BRONK. Ik verwijs je naar den brief. Enkel naar den brief.

NANSEN. 't Is goed. 'k Zal den bisschop schrijven.

BRONK. Daar wàcht ik op. Antwoord aan brenger.

NANSEN. 'k Dank je voor je vrièndendienst.

BRONK. Ik ken geen vriend in dienst van de kerk. Ik wacht zoolang.

NANSEN. Spaar je de moeite. Ik heb de gewoonte over ernstige dingen na te denken. Onder géén drang gaat die vrouw van avond heen. Nee. Liever geschorst dan m'n plicht te verzaken.

BRONK. Je hèb je plicht verzaakt, je plichten, van af 't eerste uur dat je de deerne, die je dadelijk beloog, de afvallige die om hemel en hel làcht, die ons heilig kleed bespot, de zuster tergt, onder je dak nam!

NANSEN. Inderdaad!

BRONK. Leert de katechismus die je aan je èigen jeugd onderwijst, leert die geen wráakroépende zonden?

NANSEN. Ik weet nog te weinig van deze vrouw, Bronk, om haar zonden wraakroepend te noemen.

BRONK *(driftig)*. Jij zelf heb vréémde zonde begaan!

NANSEN. Sla niet zoo door.

BRONK. Vréémde zonden! Vréémde zonden! Je heb je medeplichtig gemaakt door die vrouw te beschermen, te helpen!

NANSEN. Vin je 't niet treurig, Bronk, dat twee ouwe vrienden, twee jonge collega's — ik verzoek je dringend, laat mij even 't woord — onze schoone roeping dwingt ons drift

en onstuimigheid te beteugelen, niet waar? — vin jij 't niet bijzonder droevig, dat wij die in elke liefdedaad, vreugde moeten vinden, zoo dwaas verbitterd tegenover elkaar staan?

BRONK. Liefdedaden! Dit is geen liefdedaad. Die vrouw predikt háát. 'k Heb 't hièr gehoord, hoe ze met hartstocht te keer ging....

NANSEN. Bronk, mìjn liefdedaad begint pas. Dat heb ik onzen Heiland beloofd.

BRONK. Jij ben 'n dweeper — dweepers in die richting kunnen wij niet gebruiken.

NANSEN. Met geestdrijven win je geen zielen. Kom, beste kerel, laten we trachten mekaar te begrijpen. Nooit hebben we zulk een grootsche roeping gehad als vandaag, nooit was de botsing scherper, 't begeeren van aardedingen grooter. Als onze liefde-leer geen klank is, geen dogma waarin ik me niet thuis zou kùnnen voelen, dan moeten we ònze armen zoo wijd mogelijk geopend houden en God's al-grootheid niet verkleinen. Ik heb mijn Heiland gezegd die ongelukkige te redden, 'r op te richten uit 'r verdwazing....

BRONK. De bisschop, als vertegenwoordiger van den heiligen apostolischen stoel, vraagt niet naar schadelijke gevoeligheden.

NANSEN *(bij den schrijflessenaar, de globe bewegend).* Bronk, Bronk, speel niet met woorden. Onze horizon is zoo bekrompen, de schepping zoo groot. Jij heb 'n gemeente-tje, ik 'n gemeente-tje. We leiden bèiden 'n onaanzienlijke, bijna lachwekkende kùdde *(de globe op tafel zettend).* De gedachte aan God, de natuur en dit kleine ding houden me op den kostelijksten weg — dit kleine ding met z'n milliarden, milliarden. Als 'k op den kansel sta, de dorpenaren opwek en vermaan, sluit 'k dikwijls m'n oogen, om m'n gemeente-tje niet te zien, dat gemeente-tje waarvan 'k de drijfveeren ken, de kleine angsten en gemeenheden — ja, gemeenheden — 'n bevolking van vijf, zeshonderd menschen! —, dan heb 'k moeite maat te houden. Zoek op die globe de plek,

Bronk, 't onzichtbre veegje, waar wìj in dispuut staan over 'n schampere mensche-daad — in de oneindigheid, de onvolprezen oneindigheid van God's heelal. Antwoord je niet?

BRONK. Nee. Ik gevoel nièts geen behoefte wijsgeerige gesprekken te voeren, terwijl de grond onder m'n voeten brandt. Dat daar achter die deur, stemt me wrevelig. Als dat wèg is, ben ik je man. Maar als je toch dien bol wil bekijken, bedenk dan Nansen, hoe ontzaglijk onze inspanning geweest is, om 't web te volmaken, dat ontelbare geloovigen aan onze zaligmakende leer bindt, hoe ontzaglijk, Nansen! »Zoo iemand in mij niet blijft, die is buiten geworpen!" Die vrouw is een der dòrre ranken, die men vergadert en in het vuur werpt... *Et ardet!*....

NANSEN. .... En zij worden verbrand!

BRONK. Ik ga heen. *(terug tredend)* Schrijf den brief, Nansen.

NANSEN. Straks. Van avond.

BRONK. En de deerne?

NANSEN. Nièt onmiddellijk. Morgen misschien, overmorgen.

BRONK. Morgen is 't *Allerheiligen* — overmorgen *Allerzielen.*

NANSEN. Dat weet ik Bronk. Praat niet zoo zonderling, als of ik een vreemde ben. Morgen is het *Allerheiligen* — overmorgen *Allerzielen* — àller zielen — de zielen van de dóóden — óók die van de levenden.

BRONK *(scherp)*. En zìj op de feestdagen hier?.... *Et ardet!*

NANSEN. Daar zal 'k over denken.

BRONK. Dus je weigert het voorschrift van zijn doorluchtige hoogwaardigheid op te volgen?

NANSEN. Als ze dàdelijk moèt — weiger ik. Die vrouw is herstellend — 't kind èrnstig ziek.

BRONK. Goeien avond.

NANSEN. 'k Zal je uit-laten.

BRONK. Blijf maar.

NANSEN. Nee m'n waarde *(rechts af)*.

Achtste Tooneel.

DE KOSTER. JUFFROUW CO.

DE KOSTER *(treedt uit het kerkportaal met een mand hout, kijkt rond, vult den bak bij den haard. De huishoudster komt door rechtsche deur, opent het buffet).* Nou? Heb-ie dat strakkies gehoord?

HUISHOUDSTER CO. Nee — wat dan?

KOSTER. Heb je niks gehoord?

CO. Nee, zeg 'k je toch!

KOSTER. Met z'n dertige zijn ze hier langs gekomme — de boerekinkels en hebbe geflote, jawel! — en geschreeuwd, jawel!

CO. Waarom?

KOSTER. Daar geef 'k geen asem op. Jij hoórt niks. Jij ziet niks! Daar kom-ie ver mee! 'k Zou de gordijne late zakke. Zóo zien ze alles van buiten in.

CO. Da's 'n beste inval van je, Langebier. — Stap jij nou nooit is met je goeie been uit bed?

KOSTER. Stap 'k jou op je eksterooge?

CO. Man — jij most Zuur-bier heeten. Langebier — is 'n vergissing *(door het raamgordijn kijkend).* Blijft de veldwachter op en neer loope?

KOSTER. Dat merk je toch.

CO. Voor wat?

KOSTER. Die ben ik weze waarschouwe. Strakkies gaan 'r de ruite an *(bij de tafel nederzittend).* En je zou 't ze nie-eens kenne kwalijk neme. Je ken wel zien dat 't z'n éérste parochie is. Liever verwaarloosde ik tienmaal 't brevier as zoo iets in de pastorie te hale!

CO. D'r kind is leelijk ziek — redeneer 'n beetje menschelijk, zuùr-bier.

KOSTER *(op de globe wijzend).* En zóó'n wereldsch ding heit nooit een van z'n voorgangers in huis gehad, Thijne niet, andere niet.

CO *(met den boterpot in de hand).* Wil je gelooven, koster

— en dan maak 'k je nòg 'n komplement dat ás jij zoò kijkt, je precies op Affrika lijkt? Nee, blijf zoo is zitte! Hahaha! 't Is werachtig waar!

KOSTER *(de globe op z'n schoot nemend).* Maak jij maar lolletjes! Wat hebbe wîj hier met dat ding noodig? As 't an mijn lee, ging 't in de kachel. 't Eerste 't beste spoorboekie is nuttiger. Daar vin je de sporen, de trams in. In *mijn* spoorboekie staat de dienst van de bode op de stad. Knap as jij op die glimmende bol je eigen land snapt. Ze zende in onze parochie wat ze kwijt wille weze. 'n Pastoor die de name van de strate niet fatsoenlijk weet te zegge — nee, dat weet-ie niet — de Jan-van-Raamsdonk-steeg wist-ie laatst niet te vinde — en die ure met z'n neus op zoo'n ding zit te snuffele! *(de globe ondersteboven snel ronddraaiend).* Nog niet eens 'n spelletje voor me jonges!

CO. Zoo, Affrika.

KOSTER. Hou op met je flauwsies! 't Lijkt wel de draaimolen van de kermis. Je ken d'r je sajet an opwinde.

CO. 't Is nuttiger as jij denkt, koster — de voet is hol — de heele zomer heb ik 'r de boter frisch onder gehouen.

KOSTER. Lak! Lak! Boerebedrog! Mijn kop 'r af....

CO.... Ja, Affrika!

KOSTER. ...Dat as de bisschop hier kwam, de pastoor 'n leelijk replement zou krijge — nog nie eens gesproke van diè daar! Ik noem zoo'n ding 'n afgodsbeeld. 't Gaat ons nie an hoe 't 'r uitziet en of 't om 'n stang draait. Da's snert, waardoor je je eigen gemeente verwaarloost, Thijne was 'n pastoor. Daar ken hij nie an ruike. Thijne liet de mensche in de kerk huile as kindere, as-die sprak over 't dorp, over de vrouw van Kroder die in de kraam is gebleven, over de meid van Doelemans, die toen onder 'n kar is geraakt. Nou? Daar breng jij ook niks tegen in. Thijne kreeg om deze tijd gesprenkelde haze en konijne bij de vleet — en de hamme van Michielsen? En de levende schelvisch van Joris? En nou? In 'n hééle maand tijd is 't zes gerookte bokking en twee gebreide sokke geweest! Dat komt 'r van as je alles verwaarloost door an dat ding te draaie. Nog

nooit heb 'k zoo 'n hoogdravende praat in de kerk gehoord. As-ie die gezwollen Edammer-kaas in 'n hoek trapte en de gemeentenare nie voor d'r kop stiet met logies an landloopsters en lichtekooie, liep 'r nou geen veldwachter voor de deur. 't End zal z'n last drage. En an mijn zal 't nie legge. Ik hak me geen beroerte an doodkiste, om jullie hier warm te voere! *(op het kruis wijzend).* Daar most-ie geen oog van afhoue *(de globe een mep gevend).* En die draaitol, die....

Negende Tooneel.

DE VORIGEN. NANSEN.

NANSEN. Je schijnt 'r plezier in te hebben, Langebier. Geneer je niet — je mag nòg wel eens draaien.

KOSTER *(verlegen-glimlacherig).* Ik zeg maar....

NANSEN. Ja?

KOSTER. Ik zeg dat 'k de veldwachter heb gewaarschouwd.

NANSEN. Heb ik je dat verzocht?

KOSTER. Dat hoeft u nie te verzoeke. Dat doe 'k zoo maar *(af).*

Tiende Tooneel.

NANSEN. JUFFROUW CO.

NANSEN *(bij het raam).* Jawel! *(gaat norsch bij den haard zitten).* Waar wacht u op? *(Zij wil heengaan).* Geef dien man 'n kop koffie of zoo iets en laat 'm naar huis gaan. 't Is geen weer om te schildwachten. We kunnen buiten 'm.

CO. Goed meneer de pastoor. Hoe laat wil u eten?

NANSEN. Gewone klok 'k Heb toch nog 'n half uur?

CO. Ja, meneer de pastoor — 'n klein half uur. Mag 'k dat ding wegzetten?

NANSEN *(norsch).* Nee. Dank u. Reik me pijp even aan.

CO. Asjeblief.

NANSEN. Wat treuzel je nog, juffrouw? 'k Wou 'n oogenblik alleen zijn.

CO. Ik treuzel — ik wacht — omdat 'k zoo straks dat mensch belogen heb.

NANSEN. Welk mensch?

CO. Háár.

NANSEN. Kun je dan niet van die vróúw spreken? Begin jij ook al, juffrouw?

CO. 'k Mot zoo'n bóél hooren....

NANSEN. Ik ook. Ga door. Ga door. Wàt heb u gelogen....

CO. 'k Kwam net door 't stormweer terug van 't kind — dat niks goed is — néé, niks goed — en toen stond ze met zoo'n angst voor me, dat 'k — dat 'k — 'k weet zelf niemeer wàt 'k 'r uitgeflapt heb — 'k heb as 'n zottin staan liegen — bij 'r zwarte oogen....

NANSEN. Wat heeft de dokter gezegd?....

CO. De dokter most nog kommen — voor de twééde maal vandaag. 't Had stuipen gehad. Ik dacht — ik dacht — toen 'k binnenkwam da'k 'r zachies most voorbereijen — 'k kon 't niet — ze scheurt de leugens van je lippen. Da's waar.

NANSEN. Leugens, juffrouw, leugens om 'n medeschepsel te vroeg smart te besparen, zal nièmand zwaar rekenen. Ik zal die taak van voorbereiden overnemen, als er geen keer komt. *(Co af).*

Elfde Tooneel.

NANSEN. PLEEGZUSTER.

NANSEN *(leest nog eens den brief. De zuster treedt binnen, neemt uit het buffet een servet, wat vorken en messen, draagt die in de linksche kamer, keert terug, neemt een flesch wijn en glazen).* .... Zuster....

PLEEGZUSTER. Ja, eerwaarde.

NANSEN. Hindert u iets?

PLEEGZUSTER. Nee, eerwaarde.

NANSEN. U ziet zoo wit.

PLEEGZUSTER. Ik ben koud, erg koud. De wind blaast door de kieren van 't raam.

NANSEN. Warm u dan.

PLEEGZUSTER. Zij zit ook op.

NANSEN. Ligt ze nòg niet te bed?

PLEEGZUSTER. Ze wil niet. 'k Heb 'r 'n deken om de beenen gewikkeld.

NANSEN. Laat u de deur dan open. De haard trekt voor twee kamers.

PLEEGZUSTER. Graag, eerwaarde. Met 'n open deur, als ù hier zit, zal ze minder kwetsende dingen zeggen. 'k Zal blij zijn als m'n taak afgeloopen is, 't is de eerste keer dat 'k 't wensch.

NANSEN. Welke kwetsende dingen zegt ze?

PLEEGZUSTER. Elk woord kwetst. Ik heb m'n gelofte gedaan en bij die vrouw hoor 'k niets dan zondige aardsche dingen.

NANSEN. Nog een, twee dagen, zuster. Ik kan u niet missen *(zuster af)*.

Twaalfde Tooneel.

NANSEN. RITA. PLEEGZUSTER.

(Nansen zit gebogen bij den haard. De deur links blijft geopend).

RITA *(onzichtbaar)*. Doet u de deur niet toe, zuster?

PLEEGZUSTER *(onzichtbaar)*. Nee. Meneer de pastoor zit hiernaast, wil de deur open hebben.

RITA *(onzichtbaar)*. Waarom?

PLEEGZUSTER *(ongeduldig)*. Omdat 't hier koud is. M'n handen en voeten zijn versteven.

RITA. Waarom neem u geen deken van uw bed? *(een stilte)*. Hoor u me niet? *(een stilte)*. Zuster, ik vraag u wat.

PLEEGZUSTER. Praat u niet zoo hard. Meneer de pastoor leest.

RITA *(na een stilte)*. Dà's hier erg gezellig *(een stilte)*. De pastoor rookt en 'r wordt kip of zoo iets gebraden. Ruik je niet, zuster?

PLEEGZUSTER. Ik ruik niets.

RITA *(een stilte).* 'k Heb honger. Je zit gewoon te verkleumen. Steek dan je voeten bij mij onder de deken. Ik heb bloed en warmte voor twee.

NANSEN *(van z'n stoel sprekend).* Kom u hièr zitten, zuster.

PLEEGZUSTER. Nee, eerwaarde.

NANSEN *(opslaand, bij de kamerdeur).* Kom u beiden hier. 'k Had 'r aan moeten denken.

PLEEGZUSTER. We zullen u hinderen.

NANSEN. Nee. 'k Heb tòch met Rita te praten.

PLEEGZUSTER *(binnentredend).* Dan ben ik te veel.

NANSEN. Nee, zuster.

RITA. Mag ik? *(treedt binnen).*

NANSEN. Bij 't vuur, asjeblief *(loopt op en neer).*

RITA. Dank u. Wat is 't hier 's avonds gezellig. Warm u, zuster.

PLEEGZUSTER *(op de sofa).* Liever niet.

RITA. M'n dochtertje is véél beter, meneer de pastoor. *(Hij blijft op en neer loopen).* Morgen ga 'k heen. En zal 'n dankbare herinnering in m'n leven houen — 'n héél dankbare *(zij zwijgt — eene stilte).*

NANSEN. U wou toch meer zeggen?

RITA. Dat wou 'k, maar ù zegt niets en de zùster zegt niets — dan hou 'k ook maar m'n mond. Stilte kun je alleen hebben van menschen die vrièndelijk over je denken.

NANSEN. Ik denk op 't oogenblik héél vriendelijk over u.

RITA. Dat kàn niet. Dat weet 'k beter.

NANSEN. Héél vriendelijk, Rita.

RITA *(angstig).* Denkt ù vriendelijk over mìj. Dan — dan — Wat is 'r dan?

NANSEN. Niets. Heb 'k één woord gesproken om u angstig te maken?

RITA *(achterdochtig).* Nee. Dat heeft u niet *(kijkt pastoor en zuster aan).* Ik doe wel meer domme dingen. *(een stilte).* 'r Loopt 'n man voor de ramen op en neer — hoor u niet?

NANSEN *(het venster openend).* Ben jij daar, Schriel?

EEN STEM. Ja, meneer de pastoor.

NANSEN. Heb je wat warms te drinken gehad?

EEN STEM. Ja, meneer.

NANSEN. Ga dan rustig naar huis. Ze zullen ons niet stelen.

EEN STEM. 'k Hou toch liever 'n oogje in 't zeil. De herbergen zitten vol kwaad volk.

NANSEN. Diè sta 'k met m'n pijp, Schriel. Ga gerust.

EEN STEM. Goed, meneer de pastoor — maar 'k blijf bij den weg.

NANSEN *(het venster sluitend).* Dòmme menschen. En dat allemaal om u. Vindt u dat zelf niet vreemd? 'n Heele parochie die verbolgen is op 'n vrouw met 'n zoo rein geweten dat ze nièts te biechten heeft!

RITA. Over míjn geweten, zullen zíj zich niet moeilijk maken. En — als ze alles wisten van m'n leven, dat 't leven van iedereen is, zoo of zoo, zouen ze in de herbergen over de maan en de sterren, over de musschen op 't dak, over de meeuwen die — hoòr u? — van de zee naar 't land trekken — praten.

NANSEN. Ze weten juist van uw leven, meer dan ik.

RITA. Ik heb geen geheimen. 't Is om te lachen. M'n jeugd is wanhopig geweest — niet wanhopiger dan van andren. M'n vader.... De zuster mag 'r bij blijven.... Ik biecht niet. 'k Vertel enkel aan mènschen die goed voor me geweest zijn....

PLEEGZUSTER. Let u niet op mij *(af in het kerkportaal).*

RITA.... Zooals zíj, ben 'k als kind óok naar de kerk gegaan — mis — angelus — vesper. Geen dienst sloeg 'k over. M'n vader die wou dat. Ik ook. In de kerk had je licht, warmte, wierook — lucht. Thuis dakpannen, goten, stank. Loop u niet heen en weer. Dat maakt me zenuwachtig. *(hij zit neer bij de tafel).* Dank u. Als 'k over 't verleden spreek, wor 'k gejaagd, zou 'k de verloren jaren terug willen rùkken, om ze nòg eens te leven, zoo helder-wakker als nu. Je slaapt niet alleen in den nacht — je verslaapt je beste jaren, je veerkrachtigste jaren en als je eindlijk, eindlijk wakker geworden ben, sta je versuft door-alles-ineens, zou je 't willen uitgieren, uitkrijschen om de andren te wekken, die blíjven slapen, hoe je ook port en raast — als je niet zoo'n meelij met ze had, jè niet zoo verheugde in je eigen òpen oogen.

NANSEN. — .... U sprak van uw jeugd....

RITA. 'k Heb nóóit 'n jeugd gehad.

NANSEN. Is u niet jong geweest?

RITA *(fel-oplachend)*. Jong ja — 'n jeugd néé! Je koopt, je — kleeren — 'n woning — licht — lucht — jeugd. Wij hàdden niet te koopen — wij wèrden gekocht — gekocht met onze handen en tanden, onze oogen, ons lichaam, onze jeugd......

NANSEN.... Heeft u uw vader vróég verloren?

RITA. Te vroeg — 'n vàder verlies je àltijd te vroeg — vroeger dan 'n moeder.

NANSEN. Heb je dan niet van je moeder gehouden?

RITA. Dat bedoel 'k niet. Met 'n vader gaat 't ruggemerg uit 'n huis. — Als de vader van 't nest is, moet de moeder 'r óók af, spartelen de jongen, schreeuwend en — en hongerig — ja, hongerig — tot ze een voor een in de struiken vallen en daar zelf leeren vliegen of in de klauwen van 'n kat komen. Als zoo'n kat met 'n jongen vogel in z'n bek over 'n muur loopt, smijt je 'm 'n steen naar z'n bast — u niet — de zuster niet. — Zulke katten zie je elken dag, elk uur. M'n broer — twee jaar ouwer dan ik — zit in de gevangenis — biecht 'k goed? — in de gevangenis, omdat-ie gestolen heeft — in de struiken heeft-ie niet leeren vliegen — de kat heeft 'm in z'n bek geknauwd. — M'n zuster, zeventien, zèventien, loopt op 't pad — 't slechte — je heb ook 'n braaf pad — ze heeft in de struiken leeren vliegen als de nachtuilen — in den avondschemer vladdert ze rond — de kat heeft 'r zóó te pakken dat God noch de menschen 'r kunnen redden.

NANSEN. 'r Is redding voor iedereen, iedereen....

RITA *(heftig)*. Niet waar! Niet waar! Wat ònder is, kòmt niet boven, nee, mijnheer de pastoor! — Daar zijn op de wereld machten sterker dan God zooals-ie in den bijbel geleerd wordt....

NANSEN *(met aandrang)*. 't Goeie overwint àltijd 't kwaje, Rita.

RITA. Dat zegt u, omdat u 't zoo graag gelóóft — als

't kwaje niet zoo sterk was, zou 'r niet zooveel wanhoop wezen.

NANSEN. De erfzonde....

RITA. De erfzonde? Nee, 'r zíjn andere machten. Ik was twaalf toen ze m'n vader uit 't water haalden. 'k Heb 'm gezien, dien morgen — 'k was 'r bij — z'n mond was verwrongen alsof-ie in woede van zich af had gebèten — z'n oogen, z'n grijze oogen stonden zóó verwijtend, dat geen gòd 'r in had durven kijken.

NANSEN. Waarom heeft je vader zèlfmoord gepleegd?

RITA Zie je — nou vráágt u — dat had u gisteren ook kunnen doen — hij heeft geen zèlfmoord gepleegd — zìj — zìj — en ook zìj hadden geen schuld. Met z'n hoofd en z'n handen werkte-die voor òns in 't nest, elken dag, soms in den nacht, tot-ie niet meer hoefde omdat 'n Machien, 'n stoommachien, 'm op straat smeet. De erfzonde heeft ons verstand verduisterd, haha! Verduisterd! 'n Machien is 'n satan met klauwen als 'n tijger. De kat op de schutting neemt 'r één in z'n bek — de tijger moordt dronken van bloed, enkel om 't bloed. 'n Machien is 'n — wàt is 'n Machien, eerwaarde?...

NANSEN. Je praat zoo verward, Rita — ik kan je niet volgen....

RITA. Verward?... Verward?... *(de hand heffend naar het crucifix).* Hij heeft liefde gepredikt... Liefde wàs niet te prediken, toen de Machines 't brood uit de handen van m'n vader schéúrden. Als de erfzonde 't verstand verdùisterd heeft — hóé zijn dan die satans, die tijgers geboren? 'n Goed mensch wòrdt slecht — m'n vader wás goed, zoo goed als u — dat is 'n gróóte lof! — in z'n goedheid is-ie geplunderd, geplunderd. Eerst 't brood weg — toen de hoop weg — toen 't vertrouwen weg — toen 't geloof weg. In z'n dooie grijze oogen was niets, niets — 'n afgrond waarbij je zièk van wanhoop werd — Zìjn 'r andere machten? Zeg u niets? Andere machten dan de Al-macht?

NANSEN. Praat uit, praat heelemaal uit....

RITA. Na z'n dood, z'n dood, zooals 'r duizenden, dùizenden dood-gepìjnigd zijn, is m'n broer in de gevangenis geraakt — als je slecht of gek ben dènken ze an je....

NANSEN. Rita!...

RITA. ...Is m'n zuster — zèventien — zèventien — in de modder getrapt — heb ik voor moeder — die niet meer kon — gewèrkt — gewroet *(glimlachend)* dicht bij de wòlken, zooals 'r zoo'n boel ònder de aarde wroeten. Als je werkt met gloeiende oogen, met den rug van 'n dier dat z'n sprong neemt, geen lente, geen zomer kent — ben je 'n afgeleefde grijsaard, met 'n — met 'n màsker van jeugd. Toen is moeder gestorven, moeder die ènkel naar 't morgenlicht door 't dak-tuimelraam keek, om te weten of 'k me niet versliep. 'k Heb me nooit verslapen, niet één keer. Ze is begraven in gewijde aarde, omdat ze zich nièt verdronken had, nièt in 'n gevangenis was gesmeten, niet op dat pad, dat pàd... Kijk niet boos. Ik zeg die dingen in m'n biecht — ja, nou biecht 'k, eerwaarde — zooals ze me invallen. Toen ze 'r niet meer was, bleef 'k heen en weer loopen, van de eene plek onder de pannen, waar 'k werkte, naar de andere onder de pannen, waar 'k sliep. Soms kwam m'n broer bij me — soms m'n zuster. 'k Heb ze niet gehaat. Want hàten, innig haten doe je alleen de hand die je keel knijpt, je denken waanzinnig maakt, je adem terug slaat. Tóén hèb 'k gehaat, geháát, gehááti! Als de vogels in de gòten tjilpten, haatte 'k — als 'r 'n zaadje in de gòten wortels schoot, haatte 'k — als 'r diep in den zomer 'n zonnestraal door de pannen kroop, haatte 'k — als de kindren op de trap speelden, lachten, joelden, haatte 'k! Haat was m'n geloof — m'n vreugde....

NANSEN ...*(met heftigen ernst)*. Was je den weg naar de kerk vergeten — in die onwaardige, leelijke, God-schennende haat?

RITA. Dien wòu 'k niet.

NANSEN. Was dáar geen troost, geen toevlucht?

RITA. Nà de oogen van m'n vader niet meer.

NANSEN *(dof)*. En toen?

RITA. Toen heb 'k m'n màn leeren kennen.

NANSEN. Je man?

RITA. M'n man. Die nu in den storm op zee is — elk

oogenblik hier kan komen bij mij, 't kind — 't kind dat-ie nog niet gezien heeft — hij niet, ik niet.

NANSEN *(verbaasd)*. Komt je man hier?

RITA. Hij zou als ik bij z'n moeder in 't dorp te gast zijn, z'n moeder die op 't kerkhof ligt. Dat wist hij niet. Dat wist ik niet. Anders zou 'k m'n hoofd niet tegen gesloten blinden hebben gestooten — op uw stoep hebben gekermd.

NANSEN. Is hij uw man — voor de Kèrk?

RITA. Voor God.

NANSEN. Waarom niet voor de Kerk, Rita? Is dat goed? Is dat rein?

RITA. Ik vraag niet wat goed — wèet niet wat rein is!

NANSEN. Rita! Rita! Is de verfoeilijke haat je geloof geblèven?

RITA. Nee, nee! De haat uit m'n jeugd is 'n dòmheid geweest — híj heeft me weer leeren lief-hebben.

NANSEN. Wie?

RITA. M'n màn. De vader van m'n kind. Diè heeft me gezegd, in de kostbaarste uren gezegd, dat haat alleen 'n vreugde mag zijn, als 'n míddel om menschen gelukkig te maken — die heeft me gezegd èn 'k heb 'm met m'n heele lichaam geloofd....

NANSEN.... 't Lichaam is sterflijk — de ziel niet....

RITA *(in extase)*. 't Lichaam sterft niet — sterft nooit — 't gaat van ouder op kind — 't wordt bloem en blad en weer aarde en adem — 'k heb 'm met m'n heele lichaam geloofd, geloofd, omdat je begreep, vóélde, tàstte, dat we de aarde hadden te aanbidden, de aarde met 'r strijd — de strijd die God is.

NANSEN *(heftig)*. Dat is, belogen kind, 'n leer van zinnen, die ophoudt met den dood. Gedenk te sterven....

RITA *(heftig)*.... Gedenk te leven, te léven! Wíj hebben nooit geleefd. Jaren, jàren hebben we naar boven gekeken, in plaats van naar onze voeten. Wat 'n winterslaap! Als eerst, eerst, vóór alles de aarde, met wat 'r nièt op leeft, wat 'r op gedùld wordt, 'n land van zomer is geworden — nu is ze 'n hei, 'n tuin van onkruid! — zullen

we zien wat 'r van de goden — één god was 'r niet — overblijft!

NANSEN *(ingehouden)*. Dùrf je zulke tergend-onware dingen te zeggen bij 't beeld van den Heiland die voor àlle menschen gestorven is?

RITA. Hìj staat bij òns, bij òns. Als-ie terugkeerde, zou-ie de wisselaars, schapen, ossen opnieuw uit de tempels drijven, 't geld uitstorten — de tafelen omkeeren. Hij wàs zoo. Vandaag zou-ie onmachtig zijn, onmachtiger dan wij. Zooals-ie nu z'n oogen op dàt gericht houdt *(wijst naar de globe)* ziet-ie 'n aarde met duizenden, duizenden kerken — miljoen kerken misschien — en z'n liefde-leer is 'n klank geworden. Als ze geen klank was, zou 'r niet zoo'n gèzònde haat zijn....

NANSEN *(bitter)*.... Is dat je heele biecht?

RITA. Geen biecht. 'k Had niet te bièchten.

NANSEN *(toornig)*. Ben je dan uitgepraat?

RITA. Ja — tot m'n spijt. We staan tegenover mekaar. Twéé manieren om van de menschen te houen — die van u heeft in liéfde haat gezaaid — die van ons zal door háat liefde oogsten.

NANSEN *(toornig)*. Geoogste liefde — zùlke liefde, die de ziel verwaarloost, geen éénigen God kent, is verdoemd, eeuwig verdoemd!

RITA. Door wie?

NANSEN. Door God de vader, God de Zoon, God de Heilige Geest!

RITA.... God, wat wìj god noemen, verdoemt z'n schóónste schepping niet. Als wìj gedoemd zijn, als de aarde gedoemd is, zijn de vogels in de luchten gedoemd, de visschen in de zee, de dieren onder onze voeten, de planten, de boomen, de sterren, 't heelal. Dat kàn niet. 't Wàs gedoemd tot vandaag, alles en alles, gruwelijk gedoemd, omdat we niet wisten wàt we wilden. *(in extase)*. Maar nu weten we 't! Nu wèten we dat als we de wonderen aanbidden, den geur van de bloemen, 't lachen van de vruchten, 't stoeien van 't licht, 't uit de aarde opdringen van de korenaren, 't feestrumoer van de

nachtegalen, 't vallen van den dauw, 't zingen van de zee, de schatervreugd van 't moederworden — dat we dan zóó dicht bij god staan als 't kind tot je zelf, dat we 't aarde- 't áárde-, 't aardeleven bloeiend, krachtig, onverwoestbaar moeten maken, om god — den eenig-denkbaren god van den mòdder te reinigen!

NANSEN *(heftig)*. En je ziel, je ziel Rita, je arme verdoolde ziel, die 'k heb willen rèdden!

RITA *(stroef)*. Die is gered — door m'n kind — m'n schàkel aan de aarde!

NANSEN. 'n Schakel die breken kan — ieder oogenblik.

RITA. Waarom zegt u dat? Waarom maakt u me bang als 'k sterk van ons léven spreek?

NANSEN. Om je af te houen van dat jammerlijk glijden in de diepte. Je kind is ziek.

RITA. Gelogen!

NANSEN. Rita!

RITA. Gelogen, om me klein te maken! Straks heb je 't zelf ontkend!

NANSEN. *Ik* heb nog nóóit gelogen — je kind is ziek.

RITA. O, o, wat ben je nou wreed! Wat is dat laag! Ik weet 't beter en je drèigt daarmee, om me in 'n hoek te drijven.

NANSEN *(aarzelend)*. Misschien heb je gelijk — had 'k 't nù nièt moet zeggen — nù niet. Maar weten moet je 't. En 'r is 'n troost. Bij den hemelschen Vader....

RITA *(gillend)*.... Is 't waar? Is 't kind....

NANSEN. 't Is waar. Hier helpt geen áárde-afgod. Je kind kan leven uren of dagen — is opgeëischt. De huishoudster heeft onwaarheid gesproken — ik heb gezwegen, gezwegen om je te spàren. Van dat sparen heb 'k berouw, berouw over m'n heele daad misschien. Jij was 't niet waard. Jij heb driest met wóórden gespeeld en één enkel woord, 't woord van sterven, dat 't begin van den horizon is, beukt je neer, alsof de stormwind, buiten, je gegrepen heeft! *(Eene stilte)*. Rita, zit niet in diè houding. *Ik* heb 'r geen vreugde aan, dat de Almachtige je slaat, terwijl je in opstand

't onzienlijke lastert.... Ga! *(gebaart naar de kerk)* Ga — rèd de ziel van je zèlf — red die van je kind — Wij willen geen zièl missen — wij willen de genade voor ieder, voor jou, je broer, je ongelukkige zuster. Berouw is 'n gave Gods — we moeten er om bìdden, bìdden, Rita. In je jeugd heb je geen dienst overgeslagen — in je jeugd meende je te slápen. Hoon van onzen Verlosser! In je zinnenleven, toen je God, den eeuwigen, alwetenden, almachtigen, bàrmhartigen verwierp, enkel 't heengaand aardeleven kende, geloofde je ontwaakt te zijn!.... »Mijn Heer en mijn God, mijne zonden zijn mij leed uit den grond van mijn hart, niet alleen omdat ik daardoor den hemel verloren".... *(De pleegzuster treedt binnen).*

RITA. Hou op! Hou op! 'k Smeek 'r om! Je doet me pijn — met al die harde klanken bij m'n gek hoofd....

NANSEN. Als je kind sterft, Rita, is 't verloren....

RITA. Praat niet — zeg niets — je heb me zoo laag — in m'n grootste vreugde — zoo onverwacht — 'n slag op m'n hersens gegeven — dat 'k 'r wee van word.... *(zakt achterover).*

NANSEN. Zuster!

PLEEGZUSTER *(neemt water van 't buffet, bet het voorhoofd en de polsen der bezwijmde).* ....Ze komt bij.

RITA *(barst in langzaam-stijgend gesnik los, kermt woest haar smart uit).* O! O! O!

NANSEN *(na eene lange stilte).* Rita — àlles hebben we voor je gedaan — alles — meer dan één priester doen zou. Je luidruchtige stem heb 'k geduld — dat heeft ook de zuster — de heele parochie is tegen me — 'k heb me om jóú verzet tegen bevelen die me dierbaar waren — 'k wil geen beroep doen op kleine dingen — den heelen nacht heb 'k in m'n kleed op de sofa gelegen. 'k Heb... 'k Zwijg 'r over — 'k deed 't alles met 'n zoo innige liefde, 'n zoo blind vertrouwen — om dat éène — dat éène — dat allerschoonste, schóóner dan de geur van 'n bloem, schooner dan zinnen waarnemen! Dàt willen we van ieder, ièder redden. Buiten de goddelijke voorzienigheid gebeurt niets,

niets! Nòg is 't tijd. Hoor je me niet? Waar ga je heen?

RITA. Naar m'n kind — naar m'n dochter.

NANSEN. Die heeft 'r moeder niet noodig, nù niet, Rita.

RITA. Ik ga naar m'n kind.

NANSEN. Zonder inkeer, zonder ootmoediging?

RITA. Ik móét naar m'n kind....

NANSEN. Diè deur voorbij!

RITA. 'r Kan me nu niets tegenhouden....

NANSEN. De hèmelsche Vader vermag alles.... *(zij aarzelt)*.

Veertiende Tooneel.

VAN DALEN. JANNETJE. DE VORIGEN.

VAN DALEN. Maggen we?....

NANSEN. Nee! Nee!

JANNETJE *(huilerig-verwoed)*. 'k Hei bijtijds gewaarschouwd — gistere al! 't Loopt af — af! 'k Ken me hare uit me kop trekke, da'k 't an mìjn borst hei geleid — mìjn zog hei gegeven — de duvel zit 'r in — de duvel! As 'k 't geweten had, geweten, geweten! Me eigen jongen, die 'r ziek van geworden is — ziek door 'n hoerekind!

NANSEN. Jannetje, let op je woorden!

RITA *(verstard van schrik)*. Is dàt — dàt — de vrouw?...

JANNETJE. As u 't voor onze Heer verantwoorde ken — meneer de pastoor — meneer de pastoor — om 'n fatsoenlijke vrouw zoo'n kind te zooge te geve! Maak je mijn jongen beter? Doe je dat? As 't gezond was, in plaats na adem te happe — ha'k 't je meegebracht — zoo daalijk — zoo daalijk! *(huilt)*.

NANSEN. Dùrf jij hier te komen en 'n doodzieke zuigeling alléén laten?

VAN DALEN. 't Is opgegeven — niks an te doen — de mééster heit 't gezeid. Da's vast.

RITA *(losbarstend)*. Die menschen liégen, liégen! Dat zie 'k an 'r gezicht.

NANSEN. Stil! Stil!

RITA. Laat me door! 'k Wil 'r heen!

NANSEN. Wacht even. 'k Ga mee. En jij gaat mee, Jannetje! *(dreigend)* En als je 'n weerloos kind in 't laatste uur verwaarloosd heb....

JANNETJE. Verwaarloosd! Verwaarloosd! Wat 'k an me eigen jongen hei onthouen!...

VAN DALEN. Ze had 't nooit op motte neme!

NANSEN. 'k Heb jóúw meening niet gevraagd, Van Dalen!

VAN DALEN. Ongevraagd tòch gegeven. As ìk 'r zoo straks d'r stomme ooge niet open, beult ze zich nòg af met twee, terwijl één 'r na snakt!

NANSEN. Noem jij dat oogen òpenen — jij, 'n christen? — Blijf Rita, eerst 'n doek om je hoofd.

JANNETJE. Nee! Zìj nie mee!

RITA. *Ik* niet mee?

JANNETJE *(verwoed)*. Néé! Zìj komt me huis nie in!

VAN DALEN. Gelijk! Groot gelijk! Daar ken meneer de pastoor 'n lesje an neme!

RITA. ...Juffrouw — vróúw — ik ben — ik ben — de moèder....

JANNETJE. Néé! Jìj komt 'r nie in!

RITA *(woest)*. Al most 'k — al most 'k met geweld!

JANNETJE. Geweld! Jij! As je op straat komt, wor je gesteenigd, jij wijf — jij... Hoor! Hoor, hoe ze klaar staan! *(een stilte)*. Dat binne de protestante en d'r binne misschien ook katholieke bij! *(Ketelmuziek wordt luider. Gelach. Gejoel. Een forsche stem zet in... »Kom pater geef de meid 'n zoen — hei 't was in de Mei!" — De menigte valt in: »Hei, 't was in de Mei — hei 't was in de Mei!" Het rumoer houdt aan. De huishoudster komt verschrikt in de deur-opening)*.

NANSEN. Jannetje — in naam van den Heer — versta je me? — in naam van den almachtigen God, gebied ik je die vrouw bij 'r kind te laten!

JANNETJE. Nee! Nóóit! Nie in mìjn huis!

VAN DALEN. Ze had geen voetstap in 't durp motte verslijte!

NANSEN. Vergeet je dat je eigen jongen ongesteld is?

JANNETJE *(schreeuwerig)*. Ziek! Ziek! Door wie d'r schuld?

NANSEN. Over schuld richt God — wijs den weg....

JANNETJE. Nee! Zij nie! Daar doe 'k....

NANSEN. ...Doe geen eed, Jannetje! En kom tot je zelf. Hier staat 'n vrouw, zóo gestraft, dat wìj niet meer te straffen hebben. Hier staat 'n moeder, die hoe zwaar van zonden, van 'r kind houdt — zooals jij van jouw kinderen *(er vliegt een steen door 'n ruit — even kijkt hij verbolgen — dan weer dringend:)* Als ze 'r dochtertje lévend vindt, kan ze leeren knièlen voor — voor — Dien ze gelasterd heeft — vindt ze 'r dood, dan heb jij 'r toegestaan, Jannetje, wat je je erf-vijandin zou veroorloven....

JANNETJE *(snikkend bij de tafel neerzittend)* 't Is zoo geméen geweest — zoo geméen.

NANSEN. Wijs den weg.

VAN DALE *(bij het venster).* Da's makkelijk gezeid — je komt 'r nie deur!

NANSEN. Dat zullen we zien *(opent het venster — de wind huilt binnen. Gelach en gejouw).* Menschen! *(harder gelach en ketelslag)* Menschen! *(dito).*

DE STEM VAN DEN VELDWACHTER. Allo! Achteruit! Deur-loopen of 'k sla d'r op in! *(een stilte).*

NANSEN. Geen geweld Schriel! Laat 'k één woord zeggen, één woord! *(gelach en gesus).* 'r Is niet één reden om te lachen, menschen. 't Kind van de vrouw die in mijn pastorie moeder geworden is — ik wist niet dat dat 'n misdaad was, niet voor mij, niet voor 't kind — en niet voor die vrouw — dat kind menschen, ligt op sterven. Is jullie geraas noodig bij 'n kinderlijkje? Hebben jullie nooit gehoord van stilte, als iemand smart heeft? 'r Zijn nog meer ruiten aan de pastorie nog meer steenen langs den weg. Neemt 'r ieder een in je hand — want we komen dàdelijk buiten — die vrouw die gezondigd heeft — ik die gezondigd heb — om te gaan zien of er nog leven in de oogjes is — Dat is alles — Hebben jullie niets te antwoorden? — Niets? *(sluit het venster)* Geef 'n doek zuster. *(Een stilte. De zuster slaat een doek om Rita's hoofd. Van Dalen en Jannetje af)* Ben je gereed Rita? *(Zij knikt).* En niet eerst dáár! *(wijst naar de kerkdeur).*

RITA. Eerst — m'n kind — of 't nog léeft.

NANSEN. Dan gaan we. *(af door rechtsche deur).*

Veertiende Tooneel.

DE HUISHOUDSTER. DE PLEEGZUSTER.

CO. *(gaat naar het venster, luistert doodelijk bevreesd)* Ze zijn stil! Ze doen niks! Effen buíten kijken! *(af door kerkdeur).*

PLEEGZUSTER. *(maakt het teeken des kruizes, staart voor zich uit, knielt voor het crucifix).*

Einde van het tweede bedrijf.

HET NUT DER WIJSBEGEERTE.

Een woord van voorlichting

DOOR

G. J. P. J. BOLLAND.

Wanneer de mensch tot bezinning ontwaakt, tot de hem eigene niet blootelijk dierlijke maar menschelijke bezinning, leert hij zich kennen niet als mensch zonder meer en op zichzelven, niet als mensch dus enkel in het afgetrokkene, maar als mensch van de samenleving, als lid eener niet dierlijke maar menschelijke samenleving. En als zoodanig tracht hij dan in die samenleving van zelf naar wat daarin zijne menschelijkheid uitmaakt; hij tracht naar rédelijkheid van inhoud en vorm zijns levens. Weliswaar, evenals in het algeméén het lagere in het hoogere is verloochend, om erin voorondersteld te blijven, zoo is ook de redelijkheid van het menschelijke leven niet zonder hare onredelijkheid, niet zonder eigen tegendeel alzoo; onredelijkheid en dierlijkheid blijven in ons menschelijk leven bij voortduring voorondersteld. De mensch is niet zonder zijne dierlijkheid. Doch hij is niet dier zonder meer, en als zoodanig ook géén dier meer, wat hij dan in zijne samenleving al aanstonds toont, doordat hij het heeft over recht, rechtvaardigheid en zedelijkheid of redelijkheid van zeden en instellingen, al zal schrijver dezes het daarlaten, of er altijd veel van wordt gemeend, wanneer er hard om wordt geroepen. Doch stellen wij, dat het geschreeuw om recht wat anders is, in zijn wézen wat anders, dan geschreeuw om bevrediging van belangen; stellen wij, dat het geroep om zedelijkheid van samenleving reeds in den strijd des levens en der belangen ook voor de roepers verlangen naar eigene

verzedelijking beteekent. Ook dan wil die zedelijkheid niet zoo terstond en zonder meer veel zeggen; in menschelijke samenleving gaat het om te beginnen om eten en drinken en goed geregelde... voortteling, om 'Fressen, Saufen und sich begatten'. De menschelijkheid onzer samenleving is voorshands eene goede regeling van het *dierlijke* in die samenleving; 'mit unsrer Sittlichkeit ist es insofern nicht eben weit her'.

Hierbij echter blijft het niet. Leert men het zoo niet zeggen, men leert het toch meer ofte min beseffen, dat er in zedelijkheid of redelijkheid van samenleving zonder meer nog slechts gezorgd is voor natuurlijke, dat wil zeggen dierlijke, behoeften, al mag het aanstonds gaan om dierlijke behoeften op menschelijke wijze, verheven tot menschelijk peil. Men leert beseffen, dat het in huisgezin, maatschappij en staat niet moet blijven bij regelingen en beveiligingen van blootelijk natuurlijke alledaagschheden, — dat de mensch als mensch daarin geene afdoende bevrediging vermag te vinden, maar er iets in ons is, dat ons hierboven uitdrijft.

Hoe en waarin echter zal de mensch het waarlijk menschelijke beleven en verwezenlijken? Hij is niet tevreden met alledaagsche natuurlijkheden of natuurlijke alledaagschheden, maar daarom nog niet aanstonds waar hij zijn moet; veeleer tracht hij om te beginnen het hoogere te verwezenlijken en te beleven aan en in waarneembaarheden, waarmede hij zijn leven wil 'verfraaien'. In zijne zucht om uit te gaan boven eene niet veel meer dan dierlijke natuurlijkheid openbaart hij natuurlijkerwijze voorshands zijnen schoonheidszin, dat is de zucht, om waarneembaarheden teweeg te brengen en te beleven, waarin hij behagen kan vinden, zonder dat hij ze verzwelgt. Doch waarneembaarheden, ook fraaie of schoone waarneembaarheden, zijn niet zonder hare vergankelijkheid; al wat schoon is, menschelijk schoon is, gaat voorbij en blijvende bevrediging vindt de mensch in waarneembaarheden niet. Het schoone is nog niet het ware, — dat moet de mensch zich leeren zeggen, juist inzooverre hij tot menschelijkheid, dat is tot redelijkheid van bezinning, opleeft. De schoonheid

ontkent zich reeds zelve, inzooverre zij vergáát; de kunst áls kunst brengt nog niet het rechte of blijvend bevredigende teweeg en de mensch moet zich leeren zeggen, dat dit in tast- en zicht- en hoorbaarheden zonder meer nog niet bereikt is, — 'dat het hier beneden niet is'. De mensch als mensch blijft niet staan bij wat hij mooi of leelijk noemt, maar vraagt van zelf ook naar het ware en het is in de geschiedenis des geestes een grootsch oogenblik, wanneer het tot bewustzijn komt, dat hier beneden het ware *niet* is. In dat oogenblik openbaart zich des menschen godsdienstigheid, dat is de onmiddellijkste of minst doordachte wijze, waarop de mensch naar het ware vraagt en het in waarneembaarheden niet aanwezig of gegeven acht; *begrip* van het ware weliswaar is hier nog *niet*. De godsdienstige mensch is evenals de schoonheidlievende mensch vol *gevoel*, al voelt hij minder voor waarneembaarheden dan voor 'stichtelijke voorstellingen'; hij is de mensch van de gevoelvolle voorstellingen, waarin nog geen recht begrip is en het ook niet tot recht begrip komt. Hij stelt het ware buiten de werkelijkheid, ergens aan de ommezijde van het uitspansel, achter de sterren; 'God in den hemel' is voor den godsdienstige datgene, wat hij niet begrijpt maar veréért.

Zal echter het ware alleen daar zijn, waar de eindigheden niet zijn, om zoo, daardoor begrensd, zelf eene eindigheid te blijken, — of zal het ware *in* de eindigheden kenbaar worden? In de taal der gevoelvolle voorstelling: zullen natuur en menschheid van God verlaten blijven, zonder door diens genade te worden gereinigd en geheiligd? Reeds in de kerk leert men dan ook, dat God in den hemel... alomtegenwoordig is. En hierin is, reeds eer men het begrijpt, begrepen, dat werkelijke bevrijding van het onbevredigende in de werkelijkheid te zoeken is *in* de werkelijkheid, dat voorstelling nog niet begrip en vroomheid nog niet wijsheid is, maar ook de vereering van het ware nog beneden de waarheid en het ware verblijft. Zoo ontwaakt de mensch tot wijsbegeerte, dat is tot het verlangen, om van aanschouwing en voorstelling tot begrip te komen; zoo is eerst de wijsgeerige mensch de

mensch, die tot waarlijk menschelijke bezinning ontwaakt. 'Nur der Weise hat sich zur Menschlichkeit hinaufgelebt.'

Helaas! Eer het komt tot wijsheid, valt de wijsbegeerte in stukken, stukken van wetenschappelijkheid en wetenschap, waarin de wijsbegeerte en de wijsheid meestal ver te zoeken zijn, al was het alleen, omdat het in alle samenleving zoo voor als na blijft gaan om het *nut*, het nut in den voor de hand liggenden zin des woords. Reeds de menschelijke bevrediger van menschelijken schoonheidszin moet blijven eten en drinken en zelfs 'le culte du beau' is geen beletsel voor de gedachte, dat men van artistiekerigheid licht te veel kan bekomen, zoodat de kunst op brood moet uitgaan en zich in veilheden en geilheden ontwikkelt. Ze is tegenwoordig anders sterk in de mode, die kunst, want sinds als tertium quid boven het positief geestelooze Katholicisme en het negatief verstandige Protestantisme in vijftig jaren van Kant tot Hegel de wijsheid zelve zich ontwikkeld heeft, zijn menigten van menschen zonder waar begrip beneden alle godsdienstigheid gedááld, waarom aanhangers van kerkgenootschappen ook de wijsgeeren voorstellen, als waren zij beneden den godsdienst gezonken. De wijze echter is niet gezonken, al bestaat er gevaar, dat zijne wijsheid ánderen doet zinken. Niets is gevaarlijker dan wijsheid en waarheid, — voor de menigte namelijk; optimi corruptio corruptio pessima. Hoe het te bewerken, dat verzaking van de godsdienstige opvattingen onzer vaderen den zin voor het hoogere niet late verengen en verschrompelen tot lust aan vertooningen en concerten en vieze vertellingen zonder meer?

'Le culte du beau' is niet beoefening van het ware; verlaat men de kerk, om het alleen in gedichten en romans en concertgebouwen en schouwburgen te zoeken, dan beteekent dit een zakken benéden godsdienstigheid. In zooverre de schoonheidszin zonder meer fungeert, fungeert niet de zin voor waarheid of zuivere redelijkheid en menschelijkheid; de schoonheidszin is zin voor het hoogere en meer dan blootelijk natuurlijke, doch hij is de zin voor het bovennatuurlijke of geestelijke in den trant van gedachtelooze natuurlijkheid.

Op zichzelven genomen en zonder meer is de schoonheidszin de laagste trap van verheffing boven het alledaagsche; het is de zin voor het niet alledaagsche der alledaagschheden. Waar de schoonheidszin zonder méér fungeert, daar fungeert verlangen naar zenuwkitteling, zij het dan ook ménschelijke zenuwkitteling en het is allerminst toevallig, dat de kunst zooveel geilheid wekt, — dat het intellectualisme van blootelijk artistieke menschen maar al te licht zoo ráár doet. De kunst hierom te minachten is weliswaar verkeerd. Het onderwijs in de redeleer leert begrijpen, dat het nooit en nergens blijft bij wat wij onmiddellijk meenden te hebben of bedoelden, en zoo toont ook de rij der kunsten van bouwkunst af door beeldhouwkunst en schilderkunst en toonkunst heen tot in de dichtkunst het vergeestelijken van den schoonheidszin tot het ware wat in de schoonheid zin en inhoud heeft te heeten. Poëzie, de geestelijkste der kunsten, is alleen te waardeeren, op voorwaarde dat er *zin* in zij; zoo kan de poëzie bereids piëteit en wijsheid uiten en wekken. Doch 'l'art pour l'art' genomen is de kunst noch stichtelijk noch leerrijk en behoeft dat niet eens te zijn, inzooverre de schoonheidszin zijn eigen recht van bestaan heeft, op eigene wijze in de rede ligt, — wat niet wegneemt, dat hij in de rede ligt als eene menschelijkheid, die zich om zuivere rede nog niet bekommert.

Juist daarom echter zal de alledaagsche mensch, de nog niet veel meer dan dierlijk natuurlijke mensch, 'het nut' van de kunst niet zoo licht in twijfel trekken als het nut der wijsbegeerte. In de samenleving gaat het om 'nuttige' dingen, dingen waaraan men wat heeft, en even zeker als alle menschen 'gevoelen', dat zij aan levensverfraaiing wat hebben, even zeker is het, dat menigten van 'levensverfraaiers' bij wijze van weerslag als van zelf beleven, dat zij aan hunne *kunst* voor zichzelven wat hebben, — voor zichzélven, om te beginnen wat betreft eten en drinken en nog wat. En dit blijft een voornaam punt. Schoonheden worden teweeggebracht door menschen, die daar weer van willen eten, evenals ook de zin voor heiliging weer bevrediging zoekt bij menschen, die eten willen; dat priester en predikant van altaar en kansel

behooren te kunnen leven, is dan weliswaar niet voor allen eene uitgemaakte zaak: waar dienen priesters en predikanten toe? En waar is het nut ten leste van de wijsbegeerte? De wijze heeft zijn uitgaan boven het gemeene nut te rechtvaardigen, doordat hij van de wijsbegeerte het nut betoogt.

Zoo laat ons dan uitleggen het nut der wijsbegeerte! En nemen wij daartoe om te beginnen aan, dat allen laten gelden het nut van onderwijs in . . . de moedertaal, dat allen bereid zijn, om toe te geven, dat onderwijs in de moedertaal aan gymnasium en hoogere burgerschool niet eens is te ontberen, al kan men van taal- en redekundige ontledingen te véél krijgen. Welk vader zal het eenen leeraar kwalijk nemen, dat hij door lees- en stijloefeningen zijn best doet, opdat zijn zoon zich behoorlijk leere uitdrukken? En draagt de taalleeraar in gymnasium of hoogere burgerschool ertoe bij, dat men het gelezene leere verstaan en zijne taal goed leere spreken, zoo ook leert de philosophieprofessor, ik bedoel van zelf den philosophieprofessor, die zelf zijne taak verstáát, zuiver denken en redeneeren aan de hoogeschool. Redeleer is niet meer gewone spraakleer en toch ook wel spraakleer; zij is de leer van het met begrip geordende woord. Daartoe leent de eene taal zich beter dan de andere en met toevalligheden van taal is de redeleer behept, inzooverre zij in eene bepaalde taal tot bewustzijn komt, wat dan voor ons Nederlanders toevallig wil zeggen, dat er onder ons gelegenheid bestaat, om de redeleer uitstekend te leeren. Onze taal is voor zuivere rede bij uitstek geschikt, wat te opmerkelijker is, omdat de meeste Nederlanders zoo onwijsgeerig zijn. De spraakmakende gemeente ten onzent is veel redelijker — of dommer — dan zij zelve weet en beleeft schatten van ondoordachte redelijkheid, wanneer zij 'zich te buiten gaat', om 'te geven en te nemen' en 'tot zichzelf te komen' in allerlei 'waarneembaarheid' en 'denkbaarheid' waarin zij 'de eenzijdigheid niet het ware' noemt; alleen in onze taal laat zich zuiver zeggen, dat de werkelijkheid eeuwig werkzaamheid is, werkelijke veeleenigheid van zelfbestendiging in zelfverkeering. En wij plegen dat zoo weinig te waardeeren, dat wij smaad bedoelen, wan-

neer wij gewagen van 'woordenspel', alsof een woord een geraas was of geluid zonder zin, — alsof niet een woord een hoorbaar 'teeken' was met begrijpelijke 'beteekenis', alsof men in redelijk woordenspel of spel met zinrijke klanken niet de vrijheid zijner zuiverste menschelijkheid beleefde!

Inzooverre de wijsbegeerte tot zuivere rede leidt, inzooverre men komt tot zuivere redeléér, leert men nadenken, om te weten wat men zegt, om zoo goed te leeren zeggen wat men weet. Die soort van nut is al verkondigd door Antisthenes, een leerling van Sokrates, die als begin van alle onderwijs heeft genoemd het nagaan der woorden en het nadenken over hunne beteekenis. Dat nut ziet in de wijsbegeerte onze wetgever niet meer; ten onzent leert men eene wetenschap, zooals een schoenmakersleerling zijn handwerk leert: zonder dat men behoeft te vragen naar algemeene menschelijkheid of zuivere rede. En toch kon de redeleer wel eens alpha en omega van menschelijke studie blijken, waarmede weer gezegd is, dat zelfs nog hoogleeraren ten onzent wijsheid met zich ronddragen, waarmede zij om zoo te zeggen in de wieg hebben gelegen, zonder er ooit over te hebben nagedacht.

Xenokrates heeft het den roem van den wijsgeer geacht, dat hij uit eigen beweging doet, wat anderen doen, omdat de wetten er hen toe dwingen. Zoo heeft de wijsbegeerte eene ethische zijde, wat men beamen zal bij de gedachte aan het gedrag, dat men reeds in het algemeen gesproken van den ontwikkelden mensch verwacht. Politie-agenten weliswaar hebben last niet alleen van Jan Rap, maar ook van studenten. Doch wanneer studenten zich tot magisters en doctoren ontwikkeld hebben, plegen zij der politie minder last te berokkenen, dan zoolang zij nog bézig zijn, zich te 'ontwikkelen', om niet te spreken van de studenten, die reeds in den groeitijd 'philosophisch' doen. In het collegium logicum kweekt men niet præcies kabaalmakers, het ongezellige geslacht der gezelligen, die nooit rust hebben in hun eentje; Antisthenes heeft als vrucht der wijsbegeerte dan ook genoemd, dat de wijze aan zichzelven genoeg zal hebben. Is niet de zucht naar gezelligheid een dagelijksch teeken van innerlijke leegte? Wat niet

wegneemt, dat de wijze volgens Aristippus met allen op de vrijmoedigste wijze zal kunnen omgaan. Aristippus namelijk was een heel stuk gezelliger dan Antisthenes, waarin hier begrepen is, dat ook de wijsheid, of juist de wijsheid, vele kanten heeft, — dat men het nut der wijsbegeerte zeer verschillend kan opvatten. Toen Aristippus eens de vraag had te beantwoorden van eenen vader, — vaders zijn in dezen ook oudtijds zeer twijfelzuchtig geweest, — wat nut zijn zoon uit zijn (Aristippus') onderwijs zoude trekken, heeft Aristippus eene zijde naar voren gebracht, die ik in des lezers herinnering aanbeveel. »Nut?" zeide hij, »Althans dit, dat wanneer hij in het theater zit, hij daar niet zitten zal steen op steen."

Men bedenke hier thans, dat het spreken over het nut eene wijze is, om over onze onafhankelijkheid, onze onvrijheid te spreken, dat het in den zin voor het hoogere gaat om eene levensverfraaiing, levensreiniging en levensverheldering, waarin betrekkelijke *bevrijding* van lagere behoeften wordt beleefd. Als schoonheidlievend en godsdienstig en wijsgeerig wezen vraagt de mensch niet meer naar de nuttigheden en nooden daar beneden; hij gaat uit naar eene betrekkelijke verlóssing van de natuurlijke noodzakelijkheid. Weliswaar, het verloochende blijft verondersteld en met Aristoteles laat zich zeggen, dat de wijsheid, hoewel de redelijkheid of menschelijkheid zelve, toch ook gééne menschelijke aangelegenheid mag heeten, inzooverre de menschelijke natuur in al te veel opzichten slavin is en blijft, — dat de vrijheid der wijsheid, die al uit zichzelve niet is de vrijheid der bandeloosheid of anarchie, in de werkelijkheid veel blijft hebben van de vrijheid, die aan den wijze is toegeschreven door de Stoïcijnen. In verband en tegenstelling met het despotisme van toen hebben namelijk de Stoïcijnen de vrijheid verkondigd ook van den wijze, die in boeien is geklonken, en dit met onnatuurlijken nadruk; hunne wijsheid, zoude men kunnen zeggen, was eene overspannene wijsheid, eene wijsheid, die de koorts had.

Doch overdrijvingen daargelaten. De mensch in werkelijkheid, de werkelijkheid in den mensch, is en blijft behept met de strekking om tot bezinning te komen. En in zooverre het

ware in ons niet alleen naar bezinning strééft, maar metterdaad tot besef geráákt, geschiedt in de werkelijkheid iets, wat boven vragen naar 'het nut' eigenlijk uit ligt. Doordat wij orde wenschen in de samenleving, doordat wij voelen voor kunst en religie, gaan wij de natuurlijkheden te buiten, om tot onszelven in te keeren en het ware te vinden in onze géëstelijkheid; philosopheeren nu is dat streven naar verinnerlijking zelf in eersten en laatsten aanleg en juist door wijsbegeerte trachten wij ernaar, onze menschelijkheid tot haar beslag te brengen. Zuivere redelijkheid is zuivere menschelijkheid en al is hierin begrepen, dat zij geene zaak is van de menigte: de intellectueel is niet verantwoord zoo hij geene zorg draagt voor dit beste in hem, — — opdat hij der goddelijke genade deelachtig worde, die hem zal verheffen boven zichzelven. Want menschelijk worden is godmenschelijk worden; over den natuurlijken mensch komt iets goddelijks, wanneer de mensch komt tot wijsheid. Niet alsof in de wijsheid God en mensch, oneindigheid en eindigheid vereenzelvigd werden: er is mogelijkheid, om *in* den lijve het geestelijke, *in* het tijdelijke het eeuwige te beleven en het oneindige *in* de eindigheid. Dat wil zeggen: de eenheid der goddelijke en menschelijke natuur laat zich beleven in *weerwil* van tegenstelling en vervreemding.

* * *

Het bovenstaande heeft hopelijk ook den ongeoefende en eerst beginnende tot het besef gebracht, dat philosopheeren zooveel is als ontwaken tot... menschwording. Zullen wij nu nog vragen wat *nut* het philosopheeren heeft? Veeleer moeten wij, doordat wij het doen, zulk vragen verleeren! En toch zal schrijver dezes het geen beginner kwalijk nemen wanneer hij met zulk een antwoord allerminst in eens voldaan is, wanneer hem zelfs een gevoel van nevelachtigheid is bijgebleven, waarin hij, ook zonder het te bedoelen, met de nutsvraag zelfs terugkomt.

Met eene vraag naar het nut laat zich tweeërlei bedoelen.

Wat heb ik aan de betrokkene zaak, zoo kan men bedoelen als middel tot wat anders? Waartoe zal of kan zij mij dienen inzooverre ik belang stel in iets buiten haar? Doch men kan ook bedoelen, dat men wenscht te weten wat inhoud zij op en voor zichzelve zal medebrengen, wat men aan de zaak zelve, de zaak waarom het gaat, hebben zal of hebben kan. Wijsbegeerte leide tot wijsheid. Maar weet ik nu al uit het bovenstaande, wat die wijsheid zelve is? — Wij weten het al en wij weten het nog niet; in allen gevalle is het niet toevallig, dat de weggeredeneerde vraag naar het nut terugkeert, want men kan kwalijk nalaten, van voren af te vragen, in welk opzicht men door philosopheeren bevrediging zal vinden. Alle bezigheid beoogt van zelve bevrediging, ook die der wijsbegeerte; bevrediging zoeken wij allen en het is het nut de wijsbegeerte, dat zij op hare wijze bevrediging verschaft, al heeft men daarbij niet te denken aan de belangen en nooden van eene samenleving zonder meer.

Het streven naar bevrediging echter vooronderstelt in werkelijkheid wat anders: in alle diepte van werkelijkheid vooronderstelt het tweespalt en onderscheid, zelfonderscheiding dier werkelijkheid tot tegenstellingen. De werkelijkheid stelt tweespalt en heft ze op tot vereeniging, tot éénwording, dat is tot bevrediging; in vrede leven, bevredigd zijn, is één zijn met wat anders. Reeds op den dierlijken trap van ons leven is het ons streven, om door inneming van voedsel, door vereeniging van dat voedsel met ons eigen lichaam, tot bevrediging te geraken, — een alledaagsch voorbeeld of geval van de werkelijkheid, die in tweespalt geraakt, om door opheffing der tegenstelling zichzelve te bevredigen. Voor het overige verkeert men hier in de doorloopende of slechte oneindigheid: telkens komt de behoefte terug en ware of redelijke bevrediging is hier nog niet te vinden, — wat óók al weer niet zeggen wil, dat het opstijgen tot hooger, het te buiten gaan van beperktheid en bekrompenheid, het lagere doet wegwerpen. Niets wordt in werkelijkheid uitgeworpen, allerminst onze behoefte aan eten en drinken, die altoos eene van de behoeften blijft om baat te vinden bij wat men zoekt.

Of korter: eten en drinken is en blijft voor ons behoefte.

Doch op welke wijze is nu voor den wijsgeerigen mensch de tweespalt gegeven, die hém naar bevrediging doet haken? Die tweespalt bestaat, doordat ons begrip voor het onbegrepene staat. Onbegrepen tegenover ons staat de ondoorzichtige natuurlijkheid en het begrip in ons wil tot bevrediging, tot vrede en eenheid met dat andere komen aan het besef, dat het verschijnsel tegenover ons verschijnsel is van eigen wezen, veruitwendigde verenkeling van onze eigene geestelijkheid. Hebben we dát begrepen, dan zijn we met het andere daar tegenover ons bewustelijk een, dan hebben wij er in redelijkheid vrede mede, dan zijn wij gekomen tot de bevrediging, waarin men vrede beleeft aan wetenschap en wijsheid.

Zoo onderstelt de mogelijkheid van wetenschap en wijsheid in alle onderlinge verscheidenheid eene eenheid van denken en zijn, dezelfde eenheid, waarover zoo vele dwaasheden gedacht en gezegd zijn. Wij willen onszelven terugvinden in wat lijnrecht tegenover ons staat; wij streven ernaar, om in dat andere onszelven weer te vinden, erin tot onszelven te komen en het is te erkennen, dat dit woord in zijne onmiddellijkheid eene ongerijmdheid lijkt. Doch mag het verstand het al eene ongerijmdheid noemen, het is toch de bloesem der werkelijkheid zelve; het is de werkelijkheid in hare zelfvergeestelijking, de natuurlijkheid, die zich in hare waarheid tot bovennatuurlijkheid verheft. In zooverre wij menschen zijn, zijn wij metterdaad in alle natuurlijkheid het bovennatuurlijke; in het denken des geestes is de natuur boven zichzelve uit. En dit beteekent weder, dat de geest ongescheiden onderscheiden boven de natuur uit is, dat hij ze vooronderstelt en van haar afhangt, om ze meteen te beheerschen.

Ons denken is niet iets naast en buiten de werkelijkheid. In zooverre wij tot werkelijk begrip komen, in zooverre in ons het begrip werkelijkheid wordt, wordt de werkelijkheid in ons begrip. En staat onze denkbaarheid al tegenover waarneembaarheid, het blijft toch eene zelfde werkelijkheid,

die na zelfonderscheiding tot vereeniging wil komen, doordat zij de waarneembaarheid tot denkbaarheid maakt, wat dan wil zeggen, dat het philosopheeren een uiteendenken is van het verbondene en een ineendenken van het schijnbaar gescheidene, dat tot vrede komt en vrede vindt in de zuiverheid van het begrip. Overigens is deze vrede geene rust zonder werkzaamheid: rust en vrede zonder werkzaamheid is eene onhoudbare denkbaarheid, eene stelbaarheid, die geen stand houdt. Werkelijke rust blijft werkzame rust, rust in vooronderstelden strijd.

In de natuurlijkheid onzer dierlijkheid is de nutsgedachte eene gedachte van verbruiken, verslinden, te niet doen; in redelijkheid van begrip is men gekomen tot eene bevrediging, waarin geene moorden worden gepleegd. Toch gaat het lagere in het hoogere mede en is ook de geestelijke bevrediging niet zonder hare oneenigheden. Maar het eigenaardige van den aanhoudenden strijd, die ook in het geestesleven wordt voortgezet, is hierin gelegen, dat het ángstige van dien strijd zich hier kan vervluchtigen, om plaats te maken voor de bevrediging, waarin men vrede heeft met alles, omdat men begrijpt, dat alles op zijne wijze in de rede ligt. Waar dat nog niet begrepen is, daar is de waan, de dwaling en de dwaasheid; waar het in zijne alomvattende veeleenigheid beseft wordt, daar is de vrede van de wijsheid. Daar is men niet in dwaasheid bevangen en gevangen, maar vrij, vrij in den vrede met de noodzakelijkheid van eigen wezen. Er is allerlei andere vrijheid, die de wijze niet bedoelt te verloochenen; de man van het zuivere begrip kan allerlei laten gelden, waar hij boven uit is en zoo is er voor hem niet alleen anthropologische of betrekkelijk slechts natuurlijke vrijheid van beweging, psychologische vrijheid van het denken als zoodanig en sociologische vrijheid van het recht, maar ook verzoenende vrijheid in al wat schoon is en heiligt, zoowel als vrijheid van het tot wijsheid verhelderde begrip. De wijze heeft op zijne wijze vrede met alles; anderen mag hij sarkastisch of op zijn minst ironisch dunken, doch nooit is dit ironische zonder irenische keerzijde. Als een van de

weinigen, die begrip heeft, staat hij tegenover de onontwikkeld menschelijke meerderheid en wijst hare waanvoorstellingen af en toch laat hij ze meteen gelden, als datgene, waarmede hij vréde heeft. Want gelijk een iegelijk rekenkundig laat gelden, dat twee maal twee vier is, zoo laat hij gelden, dat het gemiddelde als het middelmatige niet veel bijzonders is en het op de hoogten eenzaam moet zijn. Ja, hij erkent het lagere aan en in zichzelven. De mensch als mensch is embryo bij zijne geboorte; tot zijne menschelijkheid heeft hij zich bij zijne geboorte nog te ontwikkelen. En zoude er ooit een enkel mensch tot zuivere menschelijkheid zich ontwikkelen: zoude ergens ooit 'de' mensch bestaan? In geene menschelijke vereindiging gaat de menschelijkheid als zoodanig op; wanneer we menschelijkheid in zuiverheid denken, zijn wij er veeleer boven uit, want in de gedachte aan de geestelijkheid die de dierlijkheid en hare natuurlijkheid onvoorwaardelijk beheerscht, — in die gedachte zijn we toe aan de bovennatuurlijkheid van de Goddelijkheid.

Aan eene poging om stichtelijk te worden, denke men hier niet. Het nut der wijsbegeerte bestaat hierin, dat zij leert begrijpen; om begrijpen gaat het hier en niet om mooi vinden, noch om aannemen, omdat het zoo stichtelijk klinkt. Men leze en vrage zich af, welke overtuigingskracht de woorden hebben; beamen moet men hier wat men inziet. Zoo gaat het hier ook niet om gelooven; 'auch zum Glauben ist man nicht Philosoph'. Weliswaar wordt niemand zonder geloof ook wijs, en zegt de Christus van het vierde evangelie tot de Joden, dat ze, zoo ze niet gelooven, dat hij het is, zullen sterven in hunne zonde, de man van het zuivere begrip kan zeggen, dat men, zoo men niet gelooft het van zijne redelijkheid te moeten hebben, zal sterven in de domheid. Doch komt al niemand zonder geloof tot wijsheid, wie in het geloof eenvoudig blijft, komt óók niet tot wijsheid en het nut der wijsbegeerte, inzooverre zij gewekt wordt door eenen leermeester, is veeleer dit, dat zijn onderwijs den leerling eenen spiegel voorhoudt, waarin diens eigene rede zich heeft te herkennen. »Gelooft mij, om tot begrip te

komen, geeft u gevangen, om vrij te kunnen heengaan": zietdaar de zinspreuken van den redemeester tot zijne hoorders en lezers. De leermeester der wijsheid tracht geloof te vinden en vertrouwen te wekken, om zijne leerlingen waarlijk vrij te maken; hij is slechts de wekker en de aanwijzer, die voorondersteld blijft, om te worden verlaten.

Hoevele menschen echter laten zich door zijne roepstem wekken? Hoevele menschen ontwaken in werkelijkheid — tot werkelijkheid van begrip? Zijn niet de meeste menschen eigenlijk maar slaapwandelaren: slapen en droomen zelfs niet, of niet juist, de hardste schreeuwers? De groote hoop *lijkt* slechts menschelijk... en tot den grooten hoop behoort een meer dan ieder gelooft. Slechts weinigen doen hun best om wakker te wórden en tot feitelijk ontwaken brengen het, althans in onze dagen, zelfs hoogleeraren der wijsbegeerte niet. Want zij gelooven niet, dat zij iets te leeren hebben van den verlosser der gedachte, van Georg Willem Frederik Hegel. Of wel zij hebben, wanneer zij diens werken eens hebben opgeslagen, ze aanstonds gauw weer dichtgeslagen, omdat hun hooren en zien erbij verging. Alsof het bij het begrijpen niet ging om het algemeene en het algemeene te zien of te hooren was! Wel is het ware niet in Nergenshuizen, wel is het ware het ware in werkelijkheid en is werkelijk tot zichzelf komen juist het summum der werkelijkheid. Doch wie tot werkelijkheid van begrip, tot begrip van de werkelijkheid komt, moet leeren begrijpen, dat verschijnselen teekenen zijn, wier beteekenis juist deze is, dat eigen geestelijkheid er zich in weervindt, zich zeggende, dat alle eindigheid factor of moment is van het Oneindige, zoodat wij in alle vereindiging van bewustzijn het Oneindige mede zijn. Dit Oneindige is van zelf meer dan eene bepaaldheid; eene denkbaarheid of zeggelijkheid zonder meer is dan ook niet het ware en dit wil dan zeggen, dat het ware... zich niet in eenen zin laat uitspreken. Ook niet in honderdduizend zinnen: een eindig aantal zinnen is nooit een vat, waarin de oneindige waarheid is opgevangen.

Zoo ware er dan geene mogelijkheid, de waarheid te zeggen

en het nut der wijsbegeerte hierin gelegen, dat zij ons... die waarheid leert zeggen? Men overwege! Bij geene zeggelijkheid kan het blijven; het oneindige ware of ware oneindige is het onzeggelijke en zóó laat het onzeggelijke zich zeggen. Is hiermede niet gezegd wat het ware is? We hebben het uitgesproken, ook al hebben wij het niet uitgesproken en wie *begrepen* heeft, dat geen van des schrijvers antwoorden zuiver *kan* zijn, heeft op vluchtige of eindige hoorbaarheden of denkbaarheden met oneindig begrip gereageerd. Het oneindige laat zich in geene eindigheid vangen, doch in de vluchtigheid van het woord vermogen wij niettemin tot *besef* te komen van de blijvende raison der werkelijkheid. En wie tot dit besef gekómen is, vráágt niet eens meer 'wat' de waarheid en het ware is. Dat de vraag niet zoo gemakkelijk te beantwoorden is, meent ieder allicht te begrijpen. Doch de vraag zelve is eene ondoordachtheid, al begrijpen dát niet allen, al zullen niet allen begrijpen wat het inhoudt, dat een vrager wel eens zichzelven mocht vragen, of hij wéét wat hij vraagt. Begrijpen, dat de vraag: »wat is waarheid?" eene ondoordachtheid beteekent, doet alleen hij, die ze... zelf kan beantwoorden.

Vastigheid zonder meer is niet het oneindige ware, al was het alleen, omdat er ook vloeistoffen en luchtigheden zijn. Doch er is mogelijkheid iets te stellen, wat reeds in de bewoordingen zelven eigenlijk geen stand houdt en juist daarom 'teeken' van het ware vermag te zijn. »De natuur, die altoos dezelfde blijft, wordt aldoor anders." En »bewustzijn is bewustwórding." Aldoor komt en gaat er iets in het bewustzijn; zijn zijn is verandering, zelfonderscheiding, en in weerwil dier strooming van het denken, of liever juist in en door die verandering en verkeering, is de zelfbestendiging van het bewustzijn... dénkbaar. En datzelfde geldt van de waarneembaarheid der natuur: ook zij is alleen zoo denkbaar, dat hare werkelijkheid werkzaamheid is, werkelijkheid, die aldoor tot wat anders komt, aldoor wat anders stelt, om zich hierdoor te bestendigen. Wie dit heeft begrepen, heeft, boven de zienlijkheden en hoorbaarheden uit, in de boeien

der lichamelijkheid het geestelijke beleefd, en in het eindige de oneindigheid, al laat zich meteen zeggen, dat het bovenstaande eene soort doos is, waarin alle inhoud nog door verdere (of nadere) voorlichting zal moeten ontwaard worden. Want in geen geval heeft men zich te verbeelden, dat men thans het nut der wijsbegeerte 'eindelijk' zou hebben doorzien.

Het nut der wijsbegeerte wordt begrepen, wanneer zij leidt tot wijsheid. En wie durft zeggen, dat hij wijs is? »Um Gottes willen seid bescheiden!" Zoo kent ook niemand... het nut der wijsbegeerte. En toch wéten wij, dat wie naar wijsheid niet begeert, geen mensch is, dat hij aan zijne menschelijkheid niet eens is begónnen; met of zonder nut van wijsbegeerte moeten wij wijsheid begéeren, al zullen wij nooit wijs wórden. Tot meer dan begeerte naar wijsheid behóoren wij het zelfs niet te brengen, want er ligt aanmatiging, zelfverheffing boven de meerderheid in, zichzelven wijs te achten. Weliswaar, wie is het nu, die dit aanmatiging noemt: zijn het de wijzen of de onwijzen en de half wijzen? Wat is men zelf, wanneer men zegt, dat hij, die zich wijs noemt, niet... wijs is? En wanneer de hoogleeraar der wijsbegeerte zijne leerlingen de wijsheid slechts begéeren leert, is hij dan eigenlijk zijne bezóldiging waard? Het wordt hier tijd voor de opmerking, dat men het woord wijsheid even onschuldig kan bezigen als allicht een chemicus of... physiologisch psycholoog het woord wétenschap uitspreekt. Er moet een naam zijn voor overtuigdheid en begrip, niet omtrent dit of dat vak van menschelijke kennis zonder meer, maar omtrent het begrip zelf, dat is omtrent het denken, zooals zich dat in alle vakstudiën openbaart, — omtrent de menschelijkheid, die alle vakgeleerden gemeen hebben. En evenals men nu zoude kunnen zeggen, dat dit begrip eerst de ware wétenschap is en alle wetenschap slechts wetenschappelijk is, inzooverre zij aan die wetenschap der wetenschappen deel heeft, zoo kan men ook, aan de verscheidenheid van kundigheden den naam wetenschap latende, van het begrip der algemeene menschelijkheid, van de algemeene menschelijkheid des begrips als van de *wijsheid* gewagen, met de wijsheid alzoo bedoelende

datgene wat geldt en gelden moet in alle afzonderlijke *wetenschap*.

Het nut der wijsbegeerte is het nut van de werkzaamheid, die tot wijsheid vermag te leiden, tot algemeene menschelijkheid of redelijkheid alzoo; dat laat zich zeggen en is te zeggen en moet gelden ook. *De wijsbegeerte is de werkzaamheid van de rede, die het redelijke zoekt en alleen met het redelijke vrede hebben kan; zij is de werkzaamheid van de rede, die aan iets anders tot zichzelve wil komen.* En wat kan dit anders beteekenen, dan dat de wijsbegeerte heeft te leiden tot wijsheid? *Wijsheid is de zelfkennis van de rede, die in hare zuiverheid zichzelve begrijpt als het ware. Het ware namelijk is dit, zich in zichzelf te onderscheiden, van zichzelf het andere te stellen, om daarin tot zichzelf te komen, het te verkeeren en voor zich te zijn.* De lezer merke op, dat deze formule van de wijsheid en het ware het ware niet eene zelfstandigheid noemt en het ware niet 'vaststelt' als of in eene bepaaldheid zonder meer, — in zooverre geen stand houdt, maar aan eigen einde op nieuw begint, om te spreken van zelfbestendiging in zelfverkééring. En tevens merke hij op, dat het ware het redelijke zelf is... in zélfkennis, zelfkennis, waarin het ware zich zegt, dat het gekende en het kennende één zijn. Hoe ware anders het eene ware dénkbaar? Daarom is het ware een zelfs met eigen tegendeel, met het onware, evenals de werkelijke wijsheid onafscheidelijk is van de dwaasheid. Evenals er zonder zonde geene genade, verzoening of heiliging is, zoo moet het ware schijn en waan, dwaling en dwaasheid vooronderstellen, om daarin tot zichzelf te kunnen komen; zonder strijd met eigen tegendeel geene bezinning, zonder het bewustelooze geen bewustzijn en het onbegrepene niet het ware, dat werkelijk tot begrip kómt. Geene hoogten zonder laagten, doch zijn *wij* hier boven waan en schijn en dwaasheid uit, dan hebben *wij* nu *vrede* met waan en dwaling en dwaasheid, begrijpende, dat ze voorondersteld zijn in alle wijsheid, in eigene wijsheid. Zonder vereenzelviging van goddelijke oneindigheid en menschelijke eindigheid, zijn wij het hier eens geworden, zijn wij hier een geworden, met de God-

heid, die hare zon laat opgaan over goeden en boozen, dat is over wijzen en dwazen.

* * *

Wanneer aan de Leidsche hoogeschool de groentijd voorbij is, valt daar tegenwoordig in het college voor eerst beginnende philosophanten eene plotselinge rijzing van het hoorderental op te merken, dat dan echter op klaaglijk snelle wijze aldra weer zinkt: de meesten komen, omdat het meer en meer gebruikelijk wordt, dat men zorgt, 'hem' eens te hebben gehoord en gezien, vooral gezien. En met dat besef moet dan de leermeester des begrips dien hoorders beduiden, dat wij door philosopheeren het beste in ons aankweeken, dat het eene zaak is zelfs van onze menschelijkheid als zoodanig, al zal de wijsheid de afzonderlijke studiën niet verdringen, al verdringt zij allerminst de aangelegenheden ook van het dagelijksche leven, die allen op hare wijze mede in de rede liggen. Wie zullen er van de aanwezigen overblijven: wie zullen hem bijblijven: wie zijn de enkelen, tot wie zijn hart heeft uit te gaan? En met zulke bijgedachten heeft hij zijn gehoor dan voor te houden: »Wie 'klaar' is, hem is niets naar den zin te maken en de ouderen stellen hunne hoop veeleer op de jeugd, want die moet de wereld en de wetenschap voortzetten, doch deze hoop wordt ook op de jeugd alleen in zooverre gesteld, als zij niet blijft zooals zij is, maar den zuren arbeid des geestes aanvaardt. Tot ware menschwording heeft ieder mensch behoefte aan wedergeboorte."

Te Leiden wordt geen student aangevuurd, om al in zijn akademischen studietijd wijsgeeriglijk veel te lézen: de vakstudiën eischen veel tijd en moeite en 'il faut vivre avant tout'. Primum vivere, deinde philosophari. Doch daarin is iets heel anders begrepen dan de rechtvaardiging van de verwaarloozing der wijsbegeerte, zooals die bedoeld wordt door de overgroote meerderheid der studenten, die een collegium logicum zelfs niet komen áánhooren, eene slordigheid van opvatting, waaraan de Nederlandsche wetgever zijn zegel heeft gehecht. Zonder schade voor zijne menschelijkheid verwaar-

loost men de lessen in zuivere rede *niet* en moge de roem van dezen of genen onwijsgeerigen vakgeleerde zelfs tot over de grenzen reiken: wie niets beoefent buiten zijn 'vak' is een ambachtsman, al wordt ook hier een 'verwerpen' van het lagere weer allerminst bedoeld. Wie liefhebberij toont voor wijsbegeerte en een prul blijft in zijn vak, deugt even weinig.

Doch de wijsbegeerte heeft onze lagere en hoogere ambachten te adelen, de wijsbegeerte, die ons in kennis brengt met het hoogere in ons zelven, die ons brengt tot eene zelfkennis, welke de kennis is van de rede omtrent al wat redelijk is. De spreuk »ken u zelf" wordt veelal opgevat als eene vermaning, om zich niet te veel in te beelden of aan te matigen; de ware zelfkennis echter is niet eene kennis omtrent eigene zwakheden en gebreken en ondeugden zonder meer, maar zelfkennis van het ware, bewustwording van eigene rédelijkheid. »De gewichtigste aller kundigheden," heeft in overeenstemming met Philo den Jood de Alexandrijnsche Clemens geschreven, »de gewichtigste aller kundigheden blijft de zelfkennis, want wanneer men zichzelven heeft leeren kennen, zal men ook God kennen." Dat wil zeggen: onze kerkvader denkt het oneindige ware vóór zich uit en om zich heen en geeft er eenen naam aan, waarin hij eigene geestelijkheid objectiveert tot eene van zelve niet eindige maar oneindige geestelijkheid, die dus de raison inhoudt van alles. En dat noemt hij 'God'. Bij wijze van weerschijn of spiegeling ontwaart hij in de mikrokosmische zelfkennis de raison der makrokosmische waarneembaarheden en al was hij aan eenen kosmos van onzienlijkheden in den zin onzer natuurwetenschappen nog lang niet toe, hij toont toch op zijne wijze, dat de wijsheid op die wetenschappen niet eenvoudig heeft gewacht. Clemens denkt zich welbegrepene subjectiviteit van welbegrepene objectiviteit ongescheiden onderscheiden en noemt in hare veroneindiging de laatste God, ten einde in de veroneindigde objectiviteit de subjectiviteit weder te vinden.

Menig lezer zal 'het nut der wijsbegeerte' hier zeer *mystiek* vinden. En het is gevaarlijk de mystiek te loven! Mystiek

zonder meer is als ondoordachte in gevoelsaandoeningen zwelgende geestesrichting eene in het duister blijvende eenzijdigheid, waarin het gevoel niet tot helderheid van begrip en het verstand dus niet tot rede komt. Maar tegenover de ondervindingsmenschen meer bepaaldelijk dus te noemen, tegenover de mannen van de ondervinding zonder meer, is erop te wijzen, dat ook het ondervondene zonder meer geene waarheid heeft: wie hunner blijft zelf eenvoudig bij zulk eene ondoordachtheid staan, wie gaat niet als wetenschappelijk mensch op de zoek naar bijzondere algemeenheden genaamd natuurwetten, die ieder in zichzelven te vinden heeft? Want natuurwet is raison van waarneembaarheid in eigene denkbaarheid. Ook de mystiek is daarom niet zonder hare waarde, inzooverre erin beseft wordt, dat men de eeuwige waarheid niet kan *zien,* dat men moet afzien van waarneembaarheden, om in eigene vereindiging het oneindige te spiegelen. In het begrip van het ware gaat het om algemeenheden, die alleen in den geest zijn en 'der Geist redet nur zum Geiste'. Dat is verondersteld reeds in alle mogelijkheid van gedachtenwisseling, waarin niets is te bewijzen of te verklaren en helder te maken, zoo, dat het ergens van buiten af 'zakelijk' wordt áángebracht. Het ware verhelderen is helder maken door een zuiver zeggen van datgene, wat over en weer en onderling veeleenig onzienlijk in de rede ligt; dat gaat niet altoos even gemakkelijk, het licht zal niet altoos zoo maar opvlammen, doch bij redelijke ontvankelijkheid, bij ontvankelijke redelijkheid, maakt ten slotte de redelijkheid voor den een waar, wat waar was voor den ander.

In het bovenstaande is begrepen, wat men heeft te denken van het woord van Ploutarchos, dat gehoorzaamheid aan God en volgzaamheid jegens de Rede hetzelfde zijn. Gelijk de natuurkundige van heden een heelal niet waarneemt maar denkt, in veeleenigheid van natuurwetten denkt, die zijne eigene gedachten zijn, zoo is hier 'God' de Logos als de oneindige redelijkheid des heelals, die in onszelven zich kenbaar maakt. Een kerkelijk mensch ziet hier allicht eene vereenzelviging van goddelijke oneindigheid en menschelijke eindigheid. Doch ook

in de kerk leert men niet, dat het oneindige kan opgaan in een bekrompen menschenschedel, wanneer het heet, dat Gods Heilige Geest in ons kan wonen en wat de Kerk slechts voelbaar maakt, heeft hier begrijpelijk te worden. Even weinig als de menschelijke zondigheid een beletsel heet voor de goddelijke genade en eene verzoening van God en mensch, even weinig is de menschelijke eindigheid in zuivere rede een beletsel te noemen voor het een worden van oneindige en eindige redelijkheid in het begrip, en wie God boven de Rede uitdenkt, zie toe, wat daarin is medegesteld. Er is veel bekrompen menschelijke rede. Doch menschelijke rede is nog niet *de* Rede en dit, terwijl 'de Rede' in hare onbekrompenheid in ons bewustzijn ook weer werkzaam blijft; voeg hierbij, dat 'Rede' voor ons is het woord voor al wat met begrip is te denken en te zeggen, zoodat, wie de Rede te buiten gaat, tot ónredelijkheid en wánbegrip moet komen. Tusschen Rede en Redeloosheid ligt geene derde denkbaarheid, die zich boven de redelijkheid laat uitdenken en de wijze ziet hiervan af. Wat laat zich hooger stellen dan zuivere Rede? Wanneer Ploutarchos de makrokosmische spiegeling van mikrokosmisch denken God noemt, om diezelfde niet objectieve objectiviteit als de door alles heengaande Réde te denken, dan uit hij op zijne wijze het besef, dat hij in zijne vluchtigheid niet is afgesneden van de eeuwige waarheid, — dat menschelijke eindigheid en goddelijke oneindigheid ongescheiden onderscheiden zijn. Ook Augustinus heeft geschreven, dat onze geest een afbeeldsel is der Drieëenheid. Wij zeggen liever omgekeerd, dat wij in eigen mikrokosmos drieëenheid leeren kennen, om dan die triniteit tot eene góddelijke drieëenheid te veroneindigen, wat niet wegneemt, dat het reeds in kerkelijk gevoelvolle voorstellingen is bedacht, reeds zonder 'wetenschap' is bedacht, dat de mensch, door zelfkennis leerende wat in de rede ligt, meteen tot kennis geraakt omtrent de wereld om hem heen en dat zelfs, wie zijne redelijkheid ontwikkelt, niet alleen zijne menschelijkheid ontwikkelt, maar door zulk menschelijk worden meteen godmenschelijk worden beleeft.

Het onderscheid tusschen makrokosmos en mikrokosmos is ook op andere wijze van beteekenis voor de vraag, waartoe men komt, wanneer men tot wijsheid komt. Weet de wijze als zoodanig alles of niets? Het eerste schijnt men te verwachten, wanneer men bij den 'metaphysicus' aanklopt om oplossing van allerlei vragen; de andere opvatting komt aan het licht, wanneer men de wijsbegeerte een woordenspel noemt. En het antwoord? Dat laat zich niet 'zuiver verstandig' onder woorden brengen: het gaat hier inderdaad om eene verhouding van niets en alles, die ineen zijn te denken gelijk de punten aan den omtrek van eenen kring zijn saam te denken in aller middelpunt. Men stelle zich hier eenen cirkel voor: denkt men het middelpunt zuiverlijk, dan wijkt het terug in de nietigheid der onvoorstelbaarheid en meteen gaan uit dat middelpunt stralen naar alle zijden aan den omtrek. Heeft nu het middelpunt van den cirkel evenveel zijden als men zich aan den omtrek verbeelden kan: is het oneindig veelzijdig? Of is het in zijne onzakelijkheid volslagen niets? Zoo ook is de wijsheid als zoodanig eene kennis van alles en niets, al naar men het neemt; de kennis die tot wijsheid wordt, versmelt erin en lost er zich in op, — om erin vooronderstelde te blijven.

En wie dit heeft leeren bedenken, verstaat van zelf de verhouding tusschen wijsheid en kundigheden ook als verhouding tusschen wijsbegeerte en wetenschappen: wijsbegeerte als studievak is wetenschap der centraliteit, centraliteit van wetenschap, hetgeen beteekent, dat de wijsbegeerte van den eenen kant genomen alle verscheidenheid van kenbaarheid omvat en aan de andere zijde wegkrimpt in de onzakelijkheid van een denken zonder meer, een denken van ledige identiteit. Reeds in de oudheid heeft men in dien zin aan de wijsbegeerte twee kanten gezien. Met polyhistorisch accent zegt Plato in den 'Staat', dat hij den wijsgeer begeerig noemen zal naar kennis, niet deze of die kennis, maar naar alle kennis, evenals ook Aristoteles het voor den wijsgeer zaak heeft geacht, over alles te kunnen spreken. En toch had Plato reeds in zijn Gorgiasgesprek gezegd, dat het in de wijsbegeerte aldoor gaat

over dezelfde dingen; op het eene oogenblik omvat de wijsheid dus alle kundigheden, in het andere heeft zij zich tot identiteit in zichzelve saamgetrokken. En inderdaad, evenals het middelpunt van eenen cirkel evenveel zijden tot bewustzijn brengt als de omtrek van dien cirkel, zoo ook heeft de wijsbegeerte evenveel zijden als er wetenschappen zijn; is wetenschap in waarheid zelfkennis, dan is omgekeerd ook de wijsheid als zelfkennis eene soort van kennis betreffende alles om het middelpunt heen aan de peripherie en dit zonder dat wij hare onzakelijkheid behoeven te loochenen. Want het gáát in de wetenschap ook eigenlijk niet om de zakelijkheid: wetenschappelijke ondervinding betreft den *zin* der zakelijkheden. Door de zakelijkheden henen wil de wetenschappelijke mensch het eeuwig onzakelijke begrip vinden, dat van die zakelijkheden de 'reden' inhoudt; zijne rede wil in dat alles slechts komen tot zuivere denkbaarheid, denkbaarheid van en in haarzelve. Daarom centraliseeren zich de wetenschappen in de wijsheid, gelijk in het middelpunt van eenen cirkel de stralen samenkomen van zijnen omtrek, — waarin begrepen is, dat al is het der wijsheid om waarneembaarheden niet te doen, zij toch niet zonder ondervinding aan de peripherie ontstáát. Aan de wijsheid der ouden, ja nog aan Hegel is het wel te merken, dat zij over de natuurkennis van heden niet hebben beschikt. Doch vangt al het middelpunt stralen op van den omtrek, er loopen van het middelpunt ook stralen náár den omtrek; de wijsheid zendt ook licht uit náár de peripherische kundigheden. In de wijsbegeerte zoekt men het verband van alle kundigheden; in de wijsbegeerte leeren wij eene eenheid beseffen van onze menschelijkheid, die in de verscheidenheid der wetenschappen dreigt verloren te gaan. Den echten wijsgeer betaamt daarom meer dan anderen, betaamt in edelen zin, het woord, dat hij een mensch is en niets menschelijks aan zichzelven vreemd acht; *hij* begrijpt, dat zoo al verbijzondering onvermijdelijk is, zoo er al grenzen zijn van vaardigheden, het besef daaromtrent toch niet is te verkeeren in onderlinge áfscheidingen van menschelijkheid. In het werkelijke begrip van *zijne* menschelijkheid vindt alle

peripherische realiteit hare plaats op de wijze van redelijke idealiteit.

Plato heeft geschreven: »Eéne wetenschap is er, die wetenschap is van niets anders dan haarzelve en de andere wetenschappen." En Aristoteles heeft onder meer de opmerking gemaakt, dat er eene wetenschap is, die zich met geene enkele der afzonderlijke wetenschappen laat vereenzelvigen, — een vak alzoo, dat geen vak mag heeten, eene wetenschap, die nergens op een bepaald punt stand houdt. In welken zin is zulk eene nergens stand houdende wetenschap bestaanbaar? In den zin van wijsheid, als begrip van centraliteit tegenover peripherische kundigheden. Want zoo blijkt de wijsheid een... 'encyclopædisch begrip', waarin alle bijzonderheden — bijzonderheden van rede en natuur en geest — hare beurt krijgen; zoo komt men tot eene 'encyclopædie' van bijzondere ... algeméénheden, waaraan alle zakelijkheid is weggedacht, tot eenen kringloop, eenen cirkel, die geen cirkel meer mag heeten en toch in allen cirkelgang het ware is. Die 'centrale kringloop', die encyclopædie van algemeene bijzonderheden, laat zich dan zelve samentrekken: de quintessentie in alle natuur- en geesteslee blijft de redeleer, wier idee eenheid van ob- en subjectief begrip is. De logica is het centrum en zij is het ook nog niet: zij laat zich samentrekken in den 'zin' der wijsheid, eene formule, die blijken zal overal in te leven, zich overal in waar te maken, — de formule aller denkbaarheid en waarheid. Hier trekt de 'encyclopædie', de begrippencirkel, der wijsheid zich tot middelpuntigheid samen zonder zijden. Of liever neen; ook die zin is niet het laatste: het laatste, de ware centraliteit der wijsheid, is ten slotte 'de Idee', met begrip uitgesproken, de idee der ideeën, in alle ideeën de ware, niet eenzijdige, sub- en objectief geldige, alomvattende of absolute Idee.

Wijsheid is, vergeleken met kundigheden, als zelfkennis van de rede de centraliteit der absolute Idee. Zoo is de wijsheid absoluut idealisme, idealisme, niet in den overtreffenden trap, als een idealisme nog idealistischer dan andere idealismen, maar het idealisme, dat in eigen tegendeel, in

de realiteit, zichzelf weervindt, gelijk het absolute zich weervindt in relativiteit. Want absoluut is wat in het relatieve tot zichzelf komt. Om dat te begrijpen, weliswaar, moet men met begrip, moet men *het* begrip, hebben leeren denken, moet men verleerd hebben te vragen, wat men daar nu *bij* kan denken: het niet doordenkende verstand wil overal een keisteentje bij en aan denken en wil overal wat *aan* hebben, ook aan de wijsbegeerte en de wijsheid, terwijl de zuivere rede vrede heeft met... haarzelve en *in* zichzelve. In zuivere rede vraagt men niet naar het nut van wijsbegeerte en wijsheid, zoo weinig als men naar het nut vraagt van... zichzélven, al laat zich in zuivere wetenschappelijkheid het nut dier wijsbegeerte ook weer heel wèl betoogen. Want zooals het middelpunt van eenen cirkel onontbeerlijk is voor zijnen omtrek, zoo is de wijsheid, de wijsheid van zuivere rede, medegesteld in zuivere wetenschap; „heeft men niet naar behooren gephilosopheerd dan zal men ook nooit in staat zijn, naar behooren over iets te spreken." De wetenschappen zouden geene wetenschappen zijn, waarover menschen kunnen spreken en 'reden'-eeren, zoo er geen algemeen menschelijke rede ware, eene rede waaraan allen deel hebben, opdat allen aan alles deel kunnen hebben en die als redeléér zich dan ordenen kan tot wel doordachte veeleenigheid van woord en begrip. Zoo is de wijsheid van zuivere rede aller zaak, al is zij zaak om zoo te zeggen van niemand, dewijl allen zich hebben te beperken en te verengen en te verontreinigen om de belangen en de nooden des levens; zoo is de wijsbegeerte een vak, dat geen naam mag hebben, een vak, dat eigenlijk geen vak is, geene wetenschap, — want de wetenschap der wetenschappen is niet een dier wetenschappen, — en meteen de werkzaamheid des geestes, die tot de ware, de eenige ware, menschelijkheid leidt. Zietdaar het nut der wijsbegeerte: hare beoefening moet leiden tot veredeling en verfijning van eigene menschelijkheid. Wat wil men meer en beters? Er is niets beters! Wanneer uit den leeraar der wijsheid de géést der wijsheid spreekt, de geest der wijsheid, die niet op zichzelven is gesteld, de geest, waarin

vorige geslachten opgeheven en verondersteld zijn, zoodat uit hem met bewustzijn de geest der eeuwen spreekt, dan spreekt tot slapers en dommelaars en droomers de roepstem van eenen wekker, die op de vraag, waartoe zijne roepstem 'dient', eigenlijk niet meer heeft te antwoorden. Veeleer worde hij, hoewel als eindig mensch evenals andere menschen met zwakheden en gebreken behept, wanneer hij het woord der wijsheid overlevert, erkend als onderscheiden van zijn alledaagschen wandel, als drager van het hoogere bewustzijn.

Hoort nog een woord van Sir John Herschel! »The question *cui bono*? — to what practical end do your researches tend? — is one which the speculative philosopher, who loves knowledge for its own sake and enjoys, as a rational being should enjoy, the mere contemplation of harmonious and mutually dependent truths, can seldom hear without a sense of humiliation. He knows that there is a lofty and disinterested pleasure in his speculations which ought to exempt them from such questioning; communicating as they do to his own mind the purest happiness — after the exercise of the benevolent and moral feelings — of which human nature is susceptible, and tending to the injury of no one, he might surely allege *this* as a sufficient and direct reply to those who, having themselves little capacity and less relish for intellectual pursuits, are constantly repeating upon him this inquiry."

En hij zoude méér kunnen aanvoeren. Hij zoude kunnen aanvoeren wat in het bovenstaande, hopelijk tot bevrediging van iederen lezer en althans naar vermogen van den schrijver, voor de ontvankelijken in den lande is uiteengezet.

Leiden, December 1904.

ENKELE GEDACHTEN EN STEMMINGEN

DOOR

H. DE GRAAF JR.

Dit is slechts goed en waarborg voor geluk: bewustheid omtrent de behoeften van ons zielsbestaan; hieruit ontstaat het klaar besef omtrent de daden, die de bevrediging dier behoeften in zich dragen, en het inzicht, dat ons belet tegemoetkoming als bevrediging te aanvaarden.

* * *

Men heeft niet gevonden en zal het niet. Ieder uur is het objekt van waarneming; deze in wezen naar den waarnemer verschillend. Voor allen staat dit vast: er is slechts zekerheid omtrent de onzekerheid en wijsheid is, dit begrip ten grondslag aan al ons denken te leggen.

* * *

Het leven is een gaan van niet tot niet, omtrent welk laatste ons intuïtief voelen bepaalde vormen wekt, die slechts den bezitter van waarde zijn en dan nog slechts voor bepaalde sferen van zijn leven.

* * *

De tijd heeft het wezen der dingen gesmoord in overeenkomst en gewoonte. Al wat is in zich zelf, te miskennen;

het onwerkelijke in de plaats van het werkelijke te stellen, is het wezen der tijden.

* * *

Èn denkkracht, verstand, èn ondergaanskracht, gevoel, zijn de faktoren, die mij het begrip schenken der dingen; maar dit voor mij persoonlijk; want de resultaten van mijn denken, de gevolgen van mijn ondergaan zijn bepaald door mijn wezen, dat in zich zelf is, dus onafhankelijk.

* * *

Derhalve is geen algemeen juist, geen algemeen waar. Er is slechts individueel juist en waar. Uit dit oogpunt is alle moeizucht en alle twist en strijd belachelijk.

* * *

Slechts op stoffelijk gebied, voor zoover het geen verband houdt met het geestelijke, is een maatstaf van goed en kwaad bruikbaar, door overeenkomst vastgesteld.

* * *

Schoonheid is het contact met het eeuwige; dat is, wat in mijn voelen staat als onbegrensd en altijd-zijnde; daarom echter niet onbedrieglijk, want het wijder begrip is hier bepaald door het engere.

Ons ontbreekt het vermogen te stijgen boven het hoogste, derhalve blijft alle uitkomst van voelen en denken gissing.

* * *

Toch kan niets me beletten, die uitkomst als waarheid te aanvaarden; immers ze is door denking en gevoeling uitkomst geworden, dus bevredigend voor deze twee faktoren, die mij het wezen der dingen doen kennen, voor mij.

Alleen door consequent te handelen volgens de conclusies van m'n denken en voelen, dat is uit bewustheid omtrent de behoeften van mijn zielsbestaan, kan ik waar zijn.

Daardoor is ook bepaald de aard van mijn verhouding tot de menschen: dat is van mijn zedelijkheid.

* *
*

De bewustheid, hier de gevoelsnoodzakelijkheid, van m'n betrekking tot een hoogere macht, die oneindig is, heet ik m'n godsdienst.

Uit mijn gevoel is dit te gelooven noodzakelijk, naar mijn verstand voldoende.

* *
*

Alleen uit het eendrachtig samengaan van geest en gemoed groeit de waarheid; daaruit de wil tot het goede; waarheid voor ons beseffen, het goede voor ons geweten.

* *
*

Het zwijgen van twee, die elkaar verstaan, is hoogste geluk: de zielen stemmen.

Het zwijgen van twee, die elkaar niet willen begrijpen, is fijnste marteling: de zielen strijden.

* *
*

Ook edele naturen moeten soms smart veroorzaken; dat zij het nooit doen, zonder de kracht geschonken te hebben, om het leed te dragen, dat is hun adeldom.

* *
*

Rustig stond ik in het veld van m'n overpeinzingen; in lange rijen trokken m'n smarten aan me voorbij en al deze

kinderen, ze hadden den lach van het weten op hun gelaat: ik was gelukkig.

* *
*

Door velen omringd, is men dikwijls alleen. Men hoort z'n stem klinken als van een vreemde; men lacht... inwendig weent men; z'n gedachten ontmoet men als onbekenden: er is geen grooter foltering dan deze eenzaamheid.

* *
*

Het was een trieste dag van grauwe doodschheid.

De bosschen stonden somber, geslagen met droefgeestigheid.

De dennen ruischten de klaagzangen der moedeloozen, die geen plek vinden, om het moede lijf tot rusten te leggen.

De eiken drongen hun bochtige takken met krachtige wil door de neerslachtigheid van het rondom, symbolen van zware worsteling, om stand te houden in de druilende grauwheid; onwillig den machtigen kruin te buigen onder den last der naargeestigheid.

Alleen de beuken recht, kalm spreidend hun takken, als wisten zij de melancholie der omgeving onmachtig het eeuwige aan te tasten; de bladeren ontplooiden zich blij aan de fijnrechte twijgen, tevreden beseffend de wijsheid dier stramme stammen, die, wat daar zij, altoos de schoonheid bezitten en de rust.

Ik, zwakke van kracht en van weten, ik wenschte te zijn als die beukeboomen, zóo kalm en zóo gelaten; te beseffen, dat daar is, wat er komt en gaat, een leven van altijd-zijn, van nooit-vergaan.

* *
*

Eens klaagde ik hem mijn leed, dien ik dacht, dat m'n vriend was: een mensch heeft soms te klagen. Hij noemde me klein... en wist zelf niet, hoe arm hij was.

* *
*

In de enkele oogenblikken, dat we ons vrij voelen van de banden, die ons kluisteren aan het leven van elken dag, leeft de ziel het meest bewust in ons; dan zweeft de geest uit in de blauwe nevelen van ons Al-begrip. Dan droomen we weer onze idealen van schoonheid en koesteren we de smarten, die onze schreden begeleidden, als immer te vertrouwen gidsen op den levensweg. En onder dit bewegen voelen we aan, wat in de eeuwigheid onvergankelijk is; zachtkens vervloeït dat wondere leven in ons tot het alleen-zijnde; het wordt uit verschillende één-richting-uit-strevende werkingen een standvastigheid van weten, dat in alles is het waarachtige, dat nooit vergaat.

Op dit beseffen wenschen we te bouwen het begrip van onze kunst, onvergankelijk en waarachtig als de bodem, waarin ze wortelt.

* * *

Aanbidding kweekt men niet; devotie is een gaan van ziel tot ziel langs ongeziene banen; d'een zweeft in hooger oord en d'ander voelt op 't zien van dit de macht tot stijgen. Daar werkt een kracht in 't diepst van gansch ons wezen, die slechts de raking wacht van zelfde werking buiten ons, om tot haar doel te komen. Die kracht is ongekend, maakt zich aan ons bewust op 't naderen der sferen, waarin ze leven kan en nieuwer leven wekt. Geen woord of klank kan 't wezen ons dier kracht verkonden; zij wacht de zielehoogte af en stijgt dan in den hemel van ons Geluk, waar zij haar zust'ren weet, door Gode uitverkoren.

Dan legt het vroom aanbidden zich neder op onze ziel — maar dit wordt nooit geleerd.

* * *

Hoe zou ik droevig zijn? Ik hoor in het ruischen der boomen, mijn blijde zangen rijzen, die zeggen, dat dankbaarheid is in m'n gemoed om het mooi, dat ik mocht ontvangen. In den zonneglans is het licht van mijn wezen, want zooals het werd

geschonken, wat ik ontving, door vreugde of door leed, zoo was het goed. En immers, als een groot gevoel van veiligheid, in het bezit van hen, die, ver-af, toch bij ons zijn en onze schreden begeleiden met hun liefde en elke schrede ons duidelijk maakt, dat we bevoorrechten zijn boven velen, die het leven doorgaan in armoede van ziel, als dat gevoel onze borst doorvlamt met vuur van heilig weten, dan jubelt het leven aan de oppervlakte van ons blanke zelf en geen ding is leelijk en geen klank is schril; 't is harmonie van gevoelens en denkingen. Over de wegen, die in somberheid achter ons liggen, legt de zinkende zonne van het voorbije leven z'n laatsten, verreinenden gloed en bindt het verleden aan het heden in deze sfeer van ontplooiende schoonheid met schakels van glans-metaal. Geen kracht is nutteloos verspild, want alles drijft henen, nu langs onbewogen wateren, dan langs stormende zeeën, naar het schoone.

* * *

Ik heb den weemoed lief!

In stille avondstonden, dwaal ik langs vale gronden van smart'lijke eenzaamheid. Dan weet ik me iets ontnomen en over me voel 'k komen 't gemis van mensch-gemeenzaamheid. Ik ben alleen, geen is gemeen dit eenzaam dolend hart. 't Weet niet, waarheen ik richt m'n schreên; naast mij gaat diepe smart. Dan zoek ik steun in dit verdriet; maar 'k vind die niet, ik vind die bij de menschen niet. Dan richt ik, droef bewogen mijn oogen naar den hoogen en van de hemelbogen daalt vree in mijn gemoed. Ik weet dan alles goed, als 't is en geen gemis van menschgemeenzaamheid maakt, dat m'n ziele langer schreit: ik ben verzoend met dit mijn lot, het werd mij opgeleid van God....

Ik heb den weemoed lief!

* * *

Ik wil mijn leven schoon om schoonheidswille, want schoonheid weet ik het contact met het oneindig-zijnde. Dàt is het

hoogst moment, waarin van uit het leven het Leven tot ons komt met klaar geluid en held'ren klank.

Ik ga dàn, moe van peinzen en zwaar van tred om 't moeitevolle leven, met luchten wiekslag naar omhoog en weet van kommernis noch vreezen. In mijne ziel gaat één gezang van groot geluk in vast begrijpen.

* * *

Ik heb geleden veel en vaak gemord, dat ik dit leed moest dragen. Hoe weinig wist ik toen, dat God te dragen gaf naar mate mijner kracht en dat te grooter leed te dieper vreugde bracht. Nu weet ik wel, dat het begrip van 't Al niet komt tot 't beidend hart, dan door verdriet en leed en nooit verloren smart. Aanbiddend kniel ik neer en hoopvol vraag ik: Heer, geef meerder leed dan Gij wel deedt, te hechter is mijn weten.

GEDICHTEN

DOOR

ADOLF HERCKENRATH.

I.

DE STILTE HEEFT....

De stilte heeft den ganschen dag
gedropen door de boomen;
en waar de zonne wentlend plag
haar gulpen gouds te stroomen,

heeft deemstring, — lijk een jonge vrouw,
met teeder-goede zorgen
haar man bemint, zoodat zij nauw
haar tranen houdt verborgen —,

dauw-druppelend, onmerkbaar schier,
de bladeren gebet....
— Hoor, hoe deze avond, zwoel van 't vier,
in bast en blad zich zet.

II.

DOOR VENSTERBOOG....

Door vensterboog speelt 't gouden zonnelicht,
tot bundels saamgeregen.
De morgen brak als rijpe trossen, dicht
aaneengesnoerd, van zegen.

Zoo wit is ons geluk, en als een zeil
om beider ziel omhangen.
Wij zijn zoo blij, en voelen soms bij wijl
een natheid op ons wangen.

Ons vreugd klinkt als kristal, en 't laaiend zaad
van 't vlammend licht der zonne,
dat sparklen slaat, maakt schooner ons gelaat,
en rijker onze wonne.

III.

DE ZONNE VALT....

De zonne valt dwars door der wolken kloven,
en 't wordt een tierend spel van barstend zaad.
Het genstert op de vensters, rolt van boven
naar onder waar den grond aan 't laaien gaat.

Het is een krielend woelen en een graven,
alwaar het valt en alles klaar vergult.
De boomen schijnen in hun rilheid staven,
met barnend goud beslagen en omhuld.

Hun kruinen, kortgegroeid, zijn lichte kronen,
die ruischend wijzen naar den dageraad,
die als een prins, met natbedauwde koonen,
witopgericht, zal gaan, de fierheid in 't gelaat.

VERZEN

DOOR

J. VANDEWATER.

I.

VOOR ALI.

Dit was al mooi: in d'hitte van de blauw-
hemelde vlakte zitten rusten op een
zetel van plaggen; van de duinetoppen,
die links waren, de pure koelte jou
en mij om 't hoofd; boven de rechterkoppen
de zon; en verweg boomen, een gebouw,
wat masten, spits, met want van ragfijn touw:
het stadje op 't bruingroen land vol bloemenoppen.
Maar mooier was 't, toen we over duinen en
door stille, diepe dalen kwamen op
een kruin, vanwaar je tusschen top en top
kon doorzien naar het schitterend geren
van 't zonneschijnsel over 't wazig moois:
de zomermiddagzee donkerturkoois.

II.

VOOR WILLEM.

De zon, dat was een groote zilvren ster,
de lucht daarrond zat zilvrig volgesponnen,
maar verderweg, en verder, en heel ver
was 't blauw, teerblauw, maar eventjes besponnen.
De landen waren geliggroen en bruin.
Bruin onder duin met paarse plekken heiland.
En geliggroen met hier en daar een schuin-
gedaakte hoeve was het bouw- en weiland.
De wind vloeide als een koele stroom aldoor
onzichtbaar voort, je hoorde 'em enkel zoeven.
De wind — je dronk hem diep naar binnen door,
om goed die geurigkoele lucht te proeven.
O, o, die koele wind, die wije landen,
die zilvren zon, dat zachte, zilvren branden.

III.

VOOR H. S. H.

In 't helder water, tot den bôom doorzichtig,
staat een eskadertje van gouden diertjes.

Zoo'n gouden vischje doet bij kleine kiertjes
zijn bekje open en nipt kleine ziertjes
van 'k weet niet wat en maakt gracieuse zwiertjes
met al zijn vinnetjes, gracieuse zwiertjes....

Totdat ze opeens gaan schieten al die diertjes,
gaan schieten door elkâar en weg, ik weet niet
waardoor schichtig.

GEEN JURISTENRECHT VOOR DEN INLANDER

DOOR

PROF. MR. C. VAN VOLLENHOVEN.

Wetsvoordracht nopens de artikelen 75, 85, 86 en 109 van het regeeringsreglement van Nederlandsch-Indië; bijlagen 1904—1905 no. 121.

Wij hebben tot schamens toe gewacht, — maar eindelijk is de wetsvoordracht op de kristeninlanders dan toch ingekomen. En het worde vóór alle verdere opmerkingen met louter waardeering erkend, dat de regeering het versmaad heeft den naam dier kristeninlanders als uithangbord te gebruiken, gelijk de troonrede sinds 1901 telken jare had doen vreezen dat gebeuren zou. Integendeel, zij zelve kenmerkt haar voordracht, in de beweegredenen der twee ontwerpen, als strekkende in de eerste en de tweede plaats om verbetering van het privaat- en strafrecht voor de inlanders mogelijk te maken en de gebrekkige verdeeling in bevolkingsklassen te herzien; en eerst in de derde plaats strekkende om voor den rechtstoestand der kristeninlanders een regeling mogelijk te maken die in overeenstemming zal zijn met hun behoeften.

Men onderschat den regeeringsarbeid door op dezen opzet van de voordracht niet te letten. Had de regeering voorgesteld alleen het recht der kristeninlanders in orde te brengen en daartoe in te grijpen in artikelen op het inlandsch recht in het algemeen, de greep zou willekeurig zijn geweest en op gevaarlijke wijze partieel. De ingediende voordracht echter, de plannen van minister Cremer hierin tot voorbeeld nemend, overziet het heele terrein van inlandsch recht; wil zoowel de ongeveer 30.000.000 onkristeninlanders onder gouvernements-

gezag als de ruim 300.000 kristeninlanders verlossen van de bezwaren hunner al te veel afwisselende, vaak onzekere, niet zelden lacuneuze adat; wil daardoor vanzelf de toch al zoo moeilijke taak van den gouvernementsrechter in Indië verlichten. Maar de regeeringsvoordracht laat haar blik nog wijder gaan; zij wil tevens een eind maken aan het binnen de sfeer der gouvernementsrechtspraak bestaande »dualisme in recht en rechtspraak" (eerste toelichting § 1); zij wil aansturen op »één algemeen recht voor allen" (eerste toelichting § 14), voor de omstreeks 80.000 europeanen (en met hen gelijkgestelden) even goed geldende als voor de genoemde 30.300.000 inlanders en voor de 580.000 vreemde oosterlingen. Zij begint daartoe met te streven naar één voor allen geldend »normaal recht" — »zooveel mogelijk overeenkomende met de in Nederland bestaande wetten" (artikel 75 nieuw) — met ruim toegemeten uitzonderingen (eerste toelichting § 10); juristenrecht, zooals ook dat romeinsche privaatrecht was dat weleer door den invloed van uitsluitend romanistisch gevormde rechters ons oudvaderlandsch volksrecht verdringen kwam. Zij hoopt dat dan geleidelijk, zij het na »vele jaren" (eerste toelichting § 14), die uitzonderingen zullen versmolten raken in het normale, voortaan universeele, recht. Derhalve: het geldende europeanenrecht in Indië blijft nagenoeg wat het was, maar wordt buiten zijn tegenwoordige oevers geleid, om van lieverlee alwat nu nog inlandsch recht of apart recht van vreemde oosterlingen is te overvloeien.

Zullen dus zij die voelen voor eenheid van recht, die warm loopen op verbetering van het recht des inlanders en op verlichting van de zware taak des indischen rechters, zullen zij allen eendrachtig de voordracht steunen? Zoo de regeering het verwacht verdient zij bedrogen uit te komen. Want in schijn moge haar plan tot die drie doeleinden nader brengen, in wezenlijkheid bevordert het geen der drie, noch het eerste noch het tweede noch het derde.

De regeering deed een goeden greep toen zij de »eenheid van recht", die aan mr. I. A. Nederburgh haar actualiteit te

danken heeft, vooropzette; want de enkele woorden al hebben tooverklank, voor een land waar het objectieve recht zóó kakelbont is als in Indië binnen de sfeer van de gouvernementsrechtspraak. Kakelbont; een zorg voor wie dat indische recht gaat bestudeeren; een last voor wie dat recht in Indië heeft te bedeelen; een wanhoop dikwijls voor wie in Indië conflicten of andere verwikkeling ontmoet van dat veelvoudige recht, van welks gecompliceerd karakter de door de regeering gebruikte term »dualisme" een onduidelijken maar ook veel te zwakken indruk geeft. Men zou voor staats- en administratiefrecht met beter reden van drievoudigheid, voor materieel privaatrecht van twintig- of dertigvoudigheid kunnen spreken, en mag — zooals straks zal blijken — voor materieel strafrecht nog niet aan die eenheid van recht gelooven die de regeering (eerste toelichting § 3, § 6, § 12) reeds zoo goed als bereikt acht. Voegt men daar nu bij dat de rechterlijke organisatie, en evenzoo de europeesche en de inlandsche straf- en rechtsvordering, elk voor zich niet in één verordening of wetboek maar in een twintigtal veelszins verschillende verordeningen voor verschillende deelen van Indië is neergelegd, dan laat het zich hooren dat de indische gouvernementsrechter den dag zal zegenen waarop eenheid van recht zal zijn verwezenlijkt in onze oost.

Wat staat aan die eenheid in den weg? Het antwoord laat zich gissen. Vooreerst: de wijd uiteenloopende volksgesteldheid in Indië, die maakt dat de rechtskleeren van den een den ander als huurkleeren zouden zitten. Ten tweede, in verband daarmede: de tekst van het regeeringsreglement en van andere verordeningen.

Men voelt dat van de twee hindernissen de tweede de geringste is. Háár op te ruimen is een kwestie van ijver en goeden wil. De hindernis daarentegen die in het kakelbont karakter der bevolking zelf gelegen is, die hindernis laat zich niet willekeurig op zijde schuiven, en dus laat zich evenmin voorzeggen tot wélke eenheid van recht de ontwikkelingslijnen der bestaande veelvoudigheid ten langen, langen leste zullen convergeeren.

Althans — zoo zou het gevoelen zijn van den oningewijden hoorder. De regeering denkt er blijkbaar vierkant anders over. De zware moeilijkheid acht zij licht; de lichte moeilijkheid maakt zij ontilbaar zwaar.

Vanwaar toch weet zij dat het europeesche wetboekenrecht geschikt zal zijn het recht van allen te worden? De presumptie is er immers tegen. Men behoeft nog niet te zweren bij Savigny, noch elke lettergreep van de leeringen der ethnologische juristen te onderschrijven, om in te zien dat, bij zóó groot verschil in levenstoestand als Indië kent, een recht dat voor allen bruikbaar of draaglijk zal wezen niet aan een der beide uitersten van thans moet worden gezocht. Wat voert nu de regeering daartegen aan? De tegenstelling, zegt zij, tusschen de bevolkingsklassen is in een aantal streken niet meer zóó scherp als vroeger (eerste toelichting § 5), — hoewel nog altoos scherp genoeg! De kristeninlanders, zegt zij, voelen zich vriendje van het gouvernement en hangen in een aantal streken gaarne den europeaan uit (tweede toelichting § 5 en bijlage, eerste toelichting § 5). Derhalve — want meer argumenten geeft de voordracht te dezen niet —, derhalve staat het vast, dat al die bevolkingsgroepen in Indië die thans nog mijlenver van westersche beschaving verwijderd zijn naar europeesch juristenrecht moeten worden heengedreven.

Hoe denkt zich de regeering dat proces? Er zijn twee wegen naar rechtseenheid. Men kan — zooals de vorige regeering wilde — beginnen met in een gegeven streek alle inlanders onder een zelfde privaatrecht te brengen, wat een geduchte stap vooruit zou zijn; men kan dan trachten voor die streek het recht van europeanen, inlanders en vreemde oosterlingen meer en meer tot één middelrecht te vereenigen; men kan eindelijk eenheid pogen te brengen in de aldus verkregen locale rechtsunificaties. Maar er is natuurlijk nog een andere manier, die materie vóór materie van privaatrecht tot één wil maken voor alle personen in Indië; die dus niet aanstuurt op rechtsunificatie voor streken welke men telkens kan bestudeeren en overzien en waar men den samenhang der rechtsdeelen kan verzekeren, maar die aanstuurt

op eenheid voor telkens een nieuwen reep van recht, eenheid die gelden zal voor bevolkingsgroepen wier verscheidenheid niemand te gelijk kan kennen en die buiten de geünificeerde reepen hun rechtsdiversiteit voorshands behouden. Wat geeft de regeering aanleiding dezen tweeden weg te kiezen? Wat geeft haar het vertrouwen, dat zij telkens nieuwe materies vinden zal waarvoor europeesch recht aan alle bewoners van gansch Indië kan worden opgelegd?

De historie, meent zij (eerste toelichting § 2 en bijlage A), geeft haar reden tot dat laatste vertrouwen. Hadden wij niet tot op Daendels europeanenrecht voor allen, en ging dat niet goed? Maar hier geldt treffend wat Fruin eens te boozer ure gezegd heeft (Geschiedenis der staatsinstellingen in Nederland, 1901, blz. 1), dat een jurist die rechtshistorie schrijft »een afspiegeling van de wetten, niet van de werkelijkheid" pleegt te geven. Immers de compagnie liet de groote massa der inlanders aan hun eigen rechtsbedeeling over, trok zich alleen in hoofdzaak die inlanders aan die om den geloove allicht in de knel zouden raken (de kristeninlanders), en bracht die kristeninlanders onder de rechtsbedeeling der europeanen omdat hun handjevol niet de moeite van een eigen recht waard was. Ook wij zouden allicht voor de inlandsche gouvernementsjusticiabelen in zelfbesturen geen aparte inlandsche rechtsbedeeling hebben ingericht, zoo zij niet van elders bestond. Toen Daendels dus, zijn rechtsbedeeling over de massa der inlanders op Java uitbreidend, hen in hun adatrecht handhaafde — een juridische »inzinking" misschien naar het gevoelen der regeering? —, continueerde hij de werkelijkheid der historie, al gingen de artikelen er anders uitzien. Het argument van de »historische lijn" keert zich dus tegen de regeering.

Geeft dan soms de ervaring met het inlandsch strafwetboek reden tot blind vertrouwen, dat pasklaargemaakt europeanenrecht den inlander het dienstigst is? Ja, zeggen natuurlijk die vele juristen die een verordening alleen naar haar juridisch uiterlijk beoordeelen. Maar er zijn gelukkig nog landraadpresidenten en bestuursambtenaren en particulieren die op de

inborst van ons recht weten te letten; die weten dat menigmaal de tekst der wet met inlandsche opvattingen van geoorloofde eigenrichting, van delikten bij nacht, enz. in botsing komt; die vragen of niet de strafrechtelijke solidariteit van dorpen en andere inlandsche rechtsgemeenschappen — een solidariteit waarmee in streken als Atjèh en Djambi nog aldoor bij beboeting van bevolkingscomplexen wordt gewerkt — ten onrechte is geraseerd als strijdig met »westersche begrippen"; die bij de inheemsche rechtspraak om leering willen gaan voor adatstrafrecht dat weldadig is voor den inlander en door hem begrepen wordt; die in de verordening van 1895 welke de regeering op artikel 75 lid 2 noemt een voorbeeld vinden van een adatdelikt dat te kwader ure in 1873 vervallen was. Heeft de regeering nagedacht over de waarschuwing die in dit een en ander ligt?

Het schijnt van neen; en de reden is niet moeilijk uit de stukken op te diepen. In het oog der regeering — het is of Kappeyne uit de dagen der cultuurwet, de Achitofel van minister Van de Putte, herleeft —, in het oog der regeering is europeesch juristenrecht blijkbaar het eenige dat den naam »recht" verdient. Het adatrecht der bevolking immers moge nog bruikbaar wezen voor de gemoedelijke, »patriarchale" rechtspraak van een bestuursambtenaar, het is te eenen male ontoereikend voor de »op juridische grondslagen berustende rechtspraak" van »den in de Europeesche school gevormden rechter" (eerste toelichting § 11, § 3), die dan ook al lang — zelfs in strijd met het regeeringsreglement — zooveel mogelijk juristenrecht bedeelt aan den inlander en artikel 75 lid 6 tot zijn plechtanker maakt (eerste toelichting § 11 en laatste bladzijde). Of de instemming der regeering met dit soort rechtsbedeeling bevorderlijk is aan Het Gezag Der Wet, dat haar immers zoo dierbaar is, is slechts een vraag ter zijde. Maar te beklagen is het recht dat zich voegen moet niet naar de behoefte van den justiciabele maar naar de vorming van den rechter; en bitter te beklagen is de europeesche school die het oog der rechtsbeoefenaars voor geen ander recht vermag te openen — naar het diepe inzicht der regeering — dan voor het justiniaansche en het westeuropeesche recht.

Met zoo poovere argumenten zou de regeering heel wat veiliger zijn gevaren indien zij besloten had naar eenheid van recht te sturen maar niet meteen had gedecreteerd dat dat enkelvoudige recht over honderd jaar of later alleen westeuropeesch juristenrecht wezen mag. Ten onrechte rekent zij nu tot haar zijde (eerste toelichting § 14) de »onderscheidene koloniale juristen" die op rechtseenheid af willen; zij heeft tot partijgangers alléén de voorstanders van een algemeen europeesch juristenrecht voor Indië.

Of zelfs — niet eens die. Want niets komt duidelijker uit de regeeringsstukken naar voren, dan dat haar hervormingsplan niet de minste belofte geeft op eenheid van recht te zullen uitloopen. Het streven naar eenheid van recht begint met het recht der onkristeninlanders en der kristeninlanders, ook waar dat totdusver eender was, uiteen te halen. De staatkundige vraag naar het nut dezer uiteenscheuring blijve in dit technisch opstel rusten; alleen zij herinnerd dat het kamerlid Idenburg op 21 november 1901 bepleit heeft »dat de regeling (van de) positie (der inlandsche Christenen) nimmer zou moeten leiden tot een gelijkstelling van de Christen-inlanders met Europeanen, maar alleen zou moeten strekken om hun de mogelijkheid te verschaffen om te midden hunner dessagenooten als Christen te leven, zonder dat hun conscientie geweld wordt aangedaan", — woorden die de bijlage der tweede toelichting haars ondanks onderstreept als zij tegenover de deugden van den inlandsch gebleven kristenjavaan de ondeugden van den vereuropeeschten kristenambonnees teekent. De voordracht wil nu voor het privaatrecht geven: vooreerst indische wetboeken die, zooals ze daar liggen, zullen gelden voor europeanen, grootstendeels voor vreemde oosterlingen en goeddeels voor kristeninlanders; daarnaast een zeer groot restant adatrecht der overtalrijke onkristeninlanders (personenrecht, agrarisch recht, erfrecht) en een belangrijk restant adatfamilierecht der kristeninlanders; voorts agrarische verordeningen en wellicht nog andere losse verordeningen van inlandsch recht; en ten slotte aparte regelingen van privaatrecht voor die inlanders

die zich vrijwillig aan juristenrecht willen onderwerpen. Hoe zal nu het proces van éénmaking verder gaan? hoe zullen het javaansche en het balineesche huwelijksrecht, het minangkabausche moederrecht, het bataksche erfrecht, de minahasische adoptie, het boegineesche recht, het inlandsch bezitrecht (zoo gansch verschillend van onze rechten van eigendom of bezit) in den heelen archipel, hoe zullen die alle geleidelijk nader worden gebracht tot het juristenrecht der wetboeken? De regeering *stelt* de vraag niet eens. Te merkwaardiger, omdat hier een beroep op het paradevoorbeeld van Engelsch-Indië — dat wij zoo straks ontmoeten zullen — niet kan baten; vervorming toch van de Anglo-Indian Codes tot een universeel engelschindisch juristenrecht is ook aan de regeering niet bekend geworden. En al evenmin krijgen wij uitsluitsel, hoe het algemeene recht dat de regeering voor de gouvernementsrechtspraak beoogt zich verdraagt met de reserve (eerste toelichting § 8, § 13), dat alleen voor beschaafder streken de redeneeringen uit de voordracht opgaan, of met betoogen waaruit blijkt — bijvoorbeeld door het onderstellen van een huidig juridisch landraadpresidium of van toepasselijkheid der gansche agrarische wetgeving — dat alleen aan Java en Madoera is gedacht, een onachtzaamheid die nu zoetjesaan tot het verledene mag gaan behooren.

Heeft de regeering zich dus het zware wonderlicht gemaakt, de lichte moeilijkheid in den tekst van het regeeringsreglement gelegen maakt zij ondraaglijk zwaar. Zij wordt niet moede te betoogen dat artikel 75 »kunstmatig" het europeesche en het inlandsche privaatrecht, »kunstmatig" het europeesche en het inlandsche strafrecht, »kunstmatig" de rechtspleging gescheiden houdt, »kunstmatig" algemeene wetboeken verbiedt; zij fantaseert zelfs in artikel 109 een eisch van dualisme. En de waarheid? De waarheid is dat het dilemma »óf adatrecht óf toepasselijkverklaard europeanenrecht voor den inlander" alleen voor materieel privaatrecht in het regeeringsreglement is neergeschreven, én blijkens den tekst van lid 6 én blijkens de herkomst van lid 3 tot 6; dat voor strafrecht misschien een zwak tegenargument ontleend kan worden aan

de mondelinge behandeling van het artikel (die echter niet als gezaghebbend erkend kan worden zonderdat men ook de onhoudbare interpretatie van »inlandsche regter" bij Keuchenius III 696 aanvaardt), maar dat voor rechtspleging de interpretatie van minister Idenburg, met het oog op wat de wetgevers van 1847 en 1854 voor zich hadden, totaal onhoudbaar is. De waarheid is verder dat artikel 109 louter interpretatief is van karakter, en zich verdragen zou zelfs met een indische wetgeving die maar één klein verschil van klasserecht kende. De regeering moest de twee artikelen wel uitdossen tot gedrochten van dualisme, om ze met roem te kunnen verslaan; doch het nuchter oog zal zien dat het maar tooneeldraken zijn. Tooneeldraken intusschen waarachter de regeering zich straks verstoppen zal, als rekenschap gevraagd wordt van haar nalatigheid inzake verbetering van rechtspleging en strafrecht.

Artikel 75 bevat met dat al belemmering tegen verbetering van het privaatrecht der inlanders — minister Cremer had dat punt al aan de orde gesteld —; en men mag verwachten dat een regeering die (eerste toelichting § 7) alle ongerechtigheden van het geldende artikel met welbehagen uitpluist (Sixtus Beckmesser Merker ist!) althans vermijden zal wat zij als het hoofdgebrek aanwijst. Ook hier een verrassing; deze, dat naar de eigen bekentenis der regeering haar ontworpen artikel tot eenheid van recht niet voeren kan. Zij zegt toch (toelichting op artikel 75 lid 2) dat, indien het regeeringsreglement het adatrecht der vreemde oosterlingen »zij het onder zeker voorbehoud, tot dwingend recht verhief", dat adatrecht niet geheel en al door verordeningen zou kunnen worden vervangen. Nu verheft het eerste ontwerp onder tweeërlei voorbehoud het adatrecht der onkristeninlanders tot dwingend recht. Het ontworpen artikel in zijn geheel genomen verzet zich dus volgens de regeering zelve tegen de eenheid van recht die de eerste zinsnede proclameert. Daarentegen schept het artikel (lid 2 sub 2° en de toelichting daarop) ruimte voor regeling van privaatrecht bij legislatieve residentsbesluiten, misschien ook bij verordeningen van locale

raden! En eindelijk: de regeeringsredactie bederft het heele vijfde hoofdstuk van het regeeringsreglement. Dat hoofdstuk was ontworpen met het oog op de gouvernementsrechtspraak alleen, doch sprak van rechtspraak in het algemeen; indachtig geworden aan de inheemsche rechtspraak, voegde minister Pahud aan artikel 74 eenige woorden toe, die de bestemming hadden die inheemsche rechtspraak te wettigen en tevens buiten de rest van het vijfde hoofdstuk te stellen, welks bepalingen ongewijzigd bleven; artikelen als 75, 79, 81, 88, 91 zijn dan ook alleen verstaanbaar als men deze historie in het oog houdt. En de regeering? Zij wil — en schijnt het heel opmerkzaam van zich te vinden — een »omissie" aanvullen door inlassching in artikel 75 van de woorden »in naam des Konings"; maar bederft zoodoende alle overige artikelen, waar men nu e contrario zal gaan redeneeren. Bij artikel 91 blijkt zij dan ook zelf in de war, misleid misschien door commentaren, — maar zij had uit eigen oogen moeten zien.

Hoe komt artikel 91 in de voordracht te berde? Doordat de regeering naast privaat- en strafrecht ook de rechterlijke inrichting, de samenstelling en bevoegdheid van den gouvernementsrechter, binnen haar unificatieplan betrekt. Men heeft op dit oogenblik den europeeschen naast den inlandschen gouvernementsrechter; de eerste omvat die rechtbanken en gerechten (hooggerechtshof, vijf raden van justitie, residentiegerechten) die alleen over europeanen (de residentiegerechten) of zoowel over europeanen als (in hooger aanleg) over inlanders plegen recht te spreken; de andere omvat die rechtbanken en gerechten (landraden en daarmede gelijkstandige inlandsche rechtbanken; regentschaps- en districtsgerechten; politie- en magistraatsgerechten) die alleen rechter over inlanders (en over met hen gelijkgestelden veelal) zijn. Die tegenstelling tusschen een europeeschen en een inlandschen gouvernementsrechter vindt terloops uitdrukking in de artikelen 75, 86 en 91 regeeringsreglement, en dus kan unificatie van de rechterlijke inrichting niet buiten de wet omgaan.

Wat verwacht men nu van de regeering? Drieërlei. Vooreerst dat zij de wenschelijkheid, ten tweede dat zij de mogelijkheid

van unificatie der rechtspraak aantoont; ten derde dat zij al de belemmeringen tegen unificatie uit het regeeringsreglement schrapt. Zij doet — het blijspel ontaardt in een klucht — geen van drieën.

Immers hoort hoe zij de wenschelijkheid van unificatie der rechtspraak aantoont (eerste toelichting § 13). Door den minister »wordt *geenszins* beweerd, dat de vigeerende regeling van het inlandsche rechtswezen in de practijk *minder goed* werkt dan de regelingen in andere koloniën, waarop zoo even gedoeld werd. *Nog veel minder zou men kunnen staande houden, dat die regeling op zich zelf slecht is.* De dubbele rechtsbedeeling zal echter in Nederlandsch-Indië moeten verlaten worden om dezelfde redenen, waarom zij elders verlaten werd, en waarom op den duur ook verschil van materieel recht tot een minimum moet worden teruggebracht, namelijk *omdat een juridisch dualisme niet meer voldoet aan de behoeften van onzen tijd*, althans in verreweg het grootste en meest bevolkte gedeelte van ons gebied". Doch waarom laat dan de voordracht het »dualisme" voor de wijde en gewichtige rest van het staats- en administratiefrecht (regentenbestuur, landrente, wat men maar wil) door het heele regeeringsreglement heen onaangetast? Geldt daar deze dorre doctrinaire machtspreuk niet?

Nu de mogelijkheid der hervorming. Minister Cremer had aan de tweede kamer geschreven (memorie van antwoord nopens de indische begrooting voor 1901 § 1) dat het brengen van den kristeninlander voor den europeeschen rechter »ten aanzien van justitie (en) politie eene organisatie na zich" zou »sleepen, die onze financieele krachten ver te boven gaat". Deze geldkwestie is de aandacht der regeering ontgaan; niet te verbazen trouwens, want over de volvoering dezer unificatie heeft zij blijkbaar nog zelfs geen vage noties. »Den in de Europeesche school gevormden rechter," vernemen wij terloops (eerste toelichting § 3), behoeft men »bij unificatie der rechtspraak geenszins te berooven van de goede diensten, welke tegenwoordig de inlandsche leden der Landraden bewijzen". De aparte rechtspraak over inlanders door regent-

schaps- en districtsgerechten — een rechtspraak daar kenners van Indië veel kwaad van zeggen — wordt gehandhaafd (eerste toelichting § 13, § 15). Men zal meer »kostbare" raden van justitie »moeten oprichten, indien men de competentie der Residentiegerechten" — die pas in 1901 zoo ver mogelijk is uitgestrekt voor Java en Madoera — »niet verder uitbreidt". Met deze frazes moeten wij tevreden zijn. Zullen residentiegerecht en inlandsche rechtbank nu worden saamgesmolten, dus inlandsche leden zitten als rechter over europeanen, of hoe? Zullen alle residentierechters en voorzitters van inlandsche rechtbanken ook op de buitenbezittingen juristen worden? Zullen de politie- en magistraatsgerechten verdwijnen? Welken rang zullen de raden van justitie krijgen, die thans voor den europeaan gewone rechter, voor den inlander appelrechter zijn? Deze hervorming, die toch waarlijk geen kleinigheid wezen zal, vindt nog niet eens »schetsmatige aanduiding". Herinnert de regeering zich niet met hoe grooten ernst en hoe zorgvuldige voorlichting van practici het vorig kabinet in de moeilijke materie der rechtspraak ingreep?

En dan — de gewenschte unificatie wordt niet eens mogelijk gemaakt. Want wel worden, naast artikel 75, de artikelen 85 en 86 aangevat om den europeeschen rechter te doen verdwijnen, maar de inlandsche gouvernementsrechter in artikel 91 blijft staan. Is die geen beletsel, waarom dan de europeesche rechter in artikel 86 wel?

Ter wille van deze plannen tot reorganisatie der gansche rechtspraak meent de regeering ons de futiele mededeeling te mogen onthouden, wat er gebeuren zal met de geldende artikelen die zeggen dat inlanders voor materies waarvoor europeanenrecht is toepasselijk gesteld niet bij den inlandschen maar bij den europeeschen rechter komen. In verband met de regeeringsplannen inzake privaatrecht zou de toepassing dier artikelen een ware revolutie, justitieel en financieel, aanrichten in de bestaande rechtspraak. Hoe denkt de regeering die zaak recht te houden? De stukken zwijgen.

Het zou kunnen zijn dat de voordracht verbetering mee-

bracht voor het recht van den inlander. De beweegreden van het eerste ontwerp zegt immers dat het privaat- en strafrecht »meer in overeenstemming" moet kunnen »worden gebracht met de tegenwoordige behoeften van de inheemsche bevolking". Dáár is het der regeering om te doen. Men verwacht dus eenerzijds een aanwijzing van de gebreken van het bestaande adatrecht dat bestemd is door juristenrecht te worden verdrongen, anderzijds een betoog dat in pasklaargemaakt europeanenrecht het rechtskleed gevonden wordt dat de inlander behoeft.

Zoowel die aanwijzing als dat betoog — ontbreekt.

Toen vóór tien jaren voorbereiding getroffen werd om het adatfamilierecht en adatversterfrecht der chineezen voor die 25 gewesten van Indië waar zij overigens door europeesch privaatrecht beheerscht worden te vervangen door gecodificeerd recht, door verordeningen, — toen is een nauwgezet onderzoek voorgeschreven naar den inhoud van die stukken adatrecht der chineezen; een onderzoek waardoor men zou *weten* wat men vervangen wilde, *overzien* wat het gevolg van afwijking wezen zou, de leemten maar ook de deugden van het bestaande *beseffen* en dus bij zijn concepten in aanmerking kunnen nemen. De hooggeprezen arbeid van mr. Fromberg ontleent aan die kennis van het bestaande juist zijn beste waarde. De vorige regeering was dan ook die werkwijze, die voor het chineezenrecht ieders bijval had, mede op het inlandsch adatrecht gaan toepassen; zij achtte ook voor het recht der inlanders eerst vooronderzoek noodig (een vooronderzoek dat natuurlijk niet voor gansch Indië op één slag kon worden aangevat), om vervolgens met volle kennis van zaken voor streek na streek aan het codificeeren te kunnen gaan. En deze regeering? Zij houdt niet van al dien omhaal, zij doet het af met haar prophetic soul; doch is nu helaas ook niet bij machte te bewijzen dat verdringing van het eigen volksrecht noodzakelijk en codificatie van dat volksrecht (beschrijving, aanvulling van leemten, wegruiming van gebreken) onraadzaam is.

Want wat vinden wij in de voordracht over de onbruikbaarheid van dat adatprivaatrecht?

Vooreerst — voor het gansche privaatrecht — de mededeeling (eerste toelichting § 8 alinea 6 aan het slot) dat hindoerecht en mohammedaansch recht (beide op averechtsche wijze als »verouderd" gequalificeerd) en inlandsche vorstenedikten of volkswetten voor het levende recht slechts beteekenis hebben *voorzoover* ze in dat levende recht zijn ingedrongen en staande zijn gebleven. Wat de regeering te voren zegt om die »schriftelijke rechtsbronnen" te discrediteeren is een niet onaardig staaltje van eeredienst van het gedrukte woord, maar verliest door den genoemden slotzin natuurlijk al zijn kracht als bewijsvoering tegen het levende volksrecht zelf.

In de tweede plaats vinden wij (eerste toelichting § 8 laatste alinea) een passus die bepaaldelijk aan de onvoldoendheid van het adatrecht is gewijd, doch nu speciaal van het adatvermogensrecht. Men doet goed zich daarbij de beschrijving te herinneren die, in Antony and Cleopatra, Antonius aan den beschonken Lepidus geeft van den egyptischen krokodil. It is shaped, sir, like itself; and it is as broad as it hath breadth: it is just so high as it is, and moves with it own organs: it lives by that which nourisheth it; and the elements once out of it, it transmigrates. Men luistere nu hoe de regeering gaat demonstreeren niet slechts dat aan het adatvermogensrecht der inlanders wat hapert, maar dat het noodwendig door europeesch recht moet worden weggevaagd. »Het gewoonterecht" der inlanders »is uit den aard der zaak zwevend en betwistbaar, vooral op het gebied van het vermogensrecht. — Dat deze toestand op den duur niet kan blijven bestaan, behoeft geen betoog. — Bovendien is het gewoonterecht van den Inlander, wat de zakelijke rechten en de verbintenissen betreft, ook naar zijn inhoud niet meer voldoende voor de behoeften in streken met eene eenigszins beschaafde bevolking. — Men denke . . . aan het feit dat een onvoldoend vermogensrecht verreikende gevolgen voor de welvaart der individuen kan hebben". Maar dit is lang niet alles; it is of it own colour too; immers: »Ook het landbouwcrediet is in hooge mate afhankelijk van een goed geregeld vermogensrecht". En zoo ál deze argumenten u

nóg niet overtuigd hebben, weet dan dat the tears of it are wet; want artikel 75 lid 6 regeeringsreglement kan geen »voldoend geneesmiddel" geven »tegenover" (het beeld is voor rekening van den minister) de »leemten in het voor Inlanders geldende vermogensrecht". 'T is a strange serpent! Het is een zonderling, onbruikbaar, verwerpelijk adatrecht!

Is dit nu inderdaad de heele argumentatie der regeering? Neen, één argument sloeg ik over. De regeering toch wijst er op dat in de *verordening* op den door ons gecreëerden agrarischen eigendom de materieele rechtsgevolgen van hypotheek op agrarisch eigendom niet zijn geregeld. Intusschen, noch als argument in een betoog over de onvoldoendheid van het inlandsch *adatrecht* noch als argument in een betoog over onvoldoendheid van artikel 75 (de agrarische eigendom steunt op artikel 62 regeeringsreglement) heeft deze vermelding zin.

En dan vinden wij eindelijk nog (eerste toelichting § 11 en bijlage E) als argument tegen het adatrecht, dat al van 1873 af op verdringing van adatrecht door juristenrecht is gezonnen. Dat het een wederopduiking van de bij de cultuurwet verslagen plannen was verhoogt de waarde van het argument niet.

Wil dit nu heeten dat het adatrecht geen gebreken heeft, een apotheose verdient? Allerminst. Maar de regeering, die vooronderzoek versmaad heeft, kent het niet, en kan dus niets preciseeren. Zij blijkt zelfs niet te weten of het privaatrecht van den mohammedaanschen inlander uit islam met afwijkingen bestaat dan uit inheemsch recht met godsdienstige bestanddeelen; want terwijl de bijlage der tweede toelichting van »Mohammedaansche overeenkomsten" op Java spreekt, verzekert de eerste toelichting (§ 11) dat de arabische wetten »evenmin bij het volk een levend woord zijn als het Indische Burgerlijk Wetboek". Toch is die kwestie vitaal voor het recht van den inlander die van moslim kristen wordt, en die in het eerste geval een onzelfstandig handjevol afwijkingen overhoudt waar niets van te maken valt, in het andere geval een groote helft inheemsch recht die ook voor hem gehandhaafd en gecodificeerd kan worden.

Wij hebben anders, op het stuk van codificatie zonder kennis van adatrecht, leergeld genoeg betaald. Het koninklijk besluit van 1882 op de mohammedaansche godsdienstige rechtspraak (de »priesterraden") voor Java en Madoera is door Snouck bewezen een product van volslagen onkunde te zijn. De bestuursorganisatie ter Sumatraas Westkust van vóór dertig jaren moet thans, door verheffing van de toen verstooten adathoofden, weer zoo goed als het gaat met de volksinstellingen worden verzoend. De regeling in 1881 van de inheemsche rechtspraak in Grootatjèh is alweder, blijkens de onderzoekingen van Snouck, een misgreep geweest, waarop helaas blijkens de verordeningen van december 1904 moeilijk kan worden teruggekomen. En als de regeering bij de toelichting van haar artikel 75 lid 2 zegevierend zegt dat haar ontwerp toch ook codificatie van adatrecht toelaat, en als voorbeeld ter navolging de verordening van 1895 inzake mohammedaansche huwelijken aanhaalt, dan is die aanhaling moordend voor haar systeem: want de verordening van 1895 zou niet mogelijk zijn geweest zonder de voorafgaande degelijke studie, door Snouck gemaakt van het huwelijksrecht op Java. In de codificatieproeve van mr. Scheuer (»Het personenrecht voor de inlanders op Java en Madoera", 1904) zijn dan ook alleen die gedeelten treffend, waaraan kennis van de oostjavaansche adat ten grondslag ligt; en is een gansch stelsel van burgerlijken stand verzonnen dat zeker waardeloos zou zijn geoordeeld als de schrijver het begin van burgerlijken stand gekend had dat uit die verordening van 1895 is voortgekomen. Als de regeering dan ook erkent (eerste toelichting § 10) dat regelingen inzake het inlandsch dorpsverband »nooit de strekking mogen hebben om storend in te werken, maar alleen om hetgeen bestaat van gebreken te zuiveren en overigens te bevestigen, althans de ontwikkeling daarvan in het goede spoor te leiden", dan is onze meer dan verbaasde vraag: op wat grond wordt deze gouden regel tot één stukje van adatrecht beperkt?

De regeering is buiten staat de tekortkoming en de mate van tekortkoming van het geldende adatprivaatrecht aan te

geven. Maar bewijst zij misschien zonneklaar dat een vereenvoudigd europeanenrecht den inlander brengen zal wat hij noodig heeft? Zij wil beginnen (eerste toelichting § 10 en op artikel 75 lid 2, tweede toelichting § 5) met bepalingen van europeesch vermogensrecht aan alle inlanders, met bovendien europeesch personen- en erfrecht aan de kristeninlanders te geven; maar haar einddoel is: europeesch privaatrecht voor allen.

En haar argument? Ik zie er maar één: het voorbeeld van Engelsch-Indië. Wat over andere vreemde landen en koloniën is opgenomen in de oppervlakkige bijlage B — welk ernstig jurist zou aan zoo'n mededeeling op grond van wetsteksten waarde hechten, zoo zij recht van Frankrijk of Duitschland betrof, of zoo een vreemde regeering zulk een vogelblik over ons indische recht aan haar parlement voorlei? —, wat over ander recht in die bijlage is gezegd, gaat dikwijls lijnrecht tegen het plan der regeering in (zie Ceylon, Indochina, Madagaskar, Kabylië) en heeft blijkbaar geen invloed gehad. Maar Engelsch-Indië heeft het contractenrecht en de eigendomsoverdracht voor alle justiciabelen, het erfrecht voor allen behalve de onkristeninlanders (de overgroote meerderheid!) geregeld, en »in de rechtsgeleerde wereld" aldaar — die uit een moederland met al den last van onbeschreven recht komt — zijn die verordeningen »algemeen hooggewaardeerd" (eerste toelichting § 12). Maar wat bewijst dat nu? Het gerief *voor den rechter* spreekt vanzelf; maar past het bewuste recht *voor de bevolking*? Daarover zwijgt de regeering, en daarom is het nu juist te doen. Wie trouwens zal kennis van het adatrecht eener inlandsche bevolking bij voorkeur in Engelsch-Indië gaan zoeken? waar het volksrecht — afgezien van zijn agrarische deelen — in hoofdzaak door duitsche geleerden heeft moeten ontdekt en ontgonnen worden, en waar de engelsche schrijvers nog altoos meenen dat het volksrecht der hindoes met hindoeschoolrecht, dat der moslims met mohammedaansch schoolrecht identiek is! De groote meerderheid onzer eigen indische rechters beoordeelen onze strafwetgeving voor inlanders alleen naar criminalistische deugden

of gebreken, en hebben van de overeenstemming van die wetgeving met de volksopvattingen geen weet; op wat gronden meent de regeering dat de engelschindische juristen ruimer kijken?

Er is reden te over om aan te nemen dat een aan boek II en III van het burgerlijk wetboek ontleend vermogensrecht voor den inlander en een aan boek I en II ontleend personen- en erfrecht voor den kristeninlander in hun mond misschien zoet zal zijn als honig, maar hun buik zal bitter maken.

Het verbintenissenrecht. Heeft zelfs de vorige regeering dan niet erkend (memorie van antwoord op de indische begrooting voor 1901 § 1) dat »het verbintenissenrecht. . . . . waarschijnlijk in beknopte afmetingen aan het Europeesche recht kan worden ontleend"? Ja, maar bij haar zou vooronderzoek voorafgaan. En daaruit zou gebleken zijn, in hoever voor elke streek afzonderlijk rekening moet worden gehouden met opvattingen omtrent tenietgaan van verbintenissen-uit-contract door wanprestatie, aansprakelijkheid van borgen, acties uit spel en weddenschap, schenking zonder schrift, eigenaardigheden van het inlandsche commissie- of van het inlandsche huurcontract (huur tegen rijst, bijvoorbeeld), en tallooze dergelijke punten meer. Daaruit zou tevens gebleken zijn in hoever wetsvermoedens, regeling van bewijslast, creëeren van bewijsstukken noodig zou zijn. De regeering vertelt niet dat voor Sumatraas Westkust en Bengkoelen al sinds jaar en dag de europeesche artikelen over onrechtmatige daad in een zeker geval gelden; heeft zij onderzocht wat de praktijk te dien aanzien geleerd heeft in verband met het adatrecht in die streken?

Het zakenrecht. De agrarische verordeningen (die het agrarisch recht volstrekt niet »beheerschen", gelijk de eerste toelichting in § 11 voorgeeft, en die buitendien meerendeels alleen voor Java en Madoera gelden) blijven natuurlijk apart staan; maar de algemeene regels, bijvoorbeeld over eigendom en bezit, wil de regeering aan het europeanen-recht ontleenen (eerste toelichting op artikel 75 lid 1). En dat in welken zin! Ik laat daar of onze netelige bezits-

acties strooken met den eenvoud en de eigenrichting der inlandsche samenleving; of de inlander door onze bepalingen over vruchtgebruik zou worden verrijkt. Maar de vraag, wat voor recht de inlander heeft op een akker dien hij *zijn* akker noemt, zal — o gruwel — geregeld worden in aansluiting aan de fictie van het gouvernementsdomein, door Raffles uitgedacht om een flinke landrente te kunnen heffen, en weliswaar door het agrarisch besluit in 1870 en 1875 bevestigd, maar nog altoos strijdig met artikel 75 lid 3 van het regeeringsreglement zelf, althans voor Java en vele andere streken, waar de inlander niet eens een woord heeft om de tegenstelling tusschen zijn als ius in re aliena geconstrueerd bezitrecht en den gefingeerden eigendom te benoemen. Wat mogen wij dus verwachten? Van dat westoostersche recht — op zijn best naar het voorbeeld van agrarisch eigendom en oogstverband en zulke maaksels — waarnaar geen schepsel verlangend en waarmee geen schepsel bevredigd is en dat het adatrecht bederft en verminkt. En de enge samenhang van het inlandsch bezitrecht met de prestatie van landrente en persoonlijke diensten? Het recht van voorkoop op aangrenzende akkers? De inlandsche opvatting van huizen als roerend goed in veel gevallen? Het ontbreken van verwervingsverjaring? De rechten van den pandnemer volgens adatrecht? Bijlage E doet het ergste vreezen.

Voorts wordt geen reden gegeven om te verwachten dat er harmonie zal wezen tusschen het (der regeering onbekende) adatrecht dat voor zekere onderwerpen blijft, en het europeesche recht dat voor andere onderwerpen daarnaast wordt ingevoerd; noch waarborg dat, hoe velerhande de inlandsche rechtsgemeenschappen hier en ginds ook mogen zijn — hier alleen territoriale gemeenschappen, ginds alleen bloedgemeenschappen, elders beiderlei —, dat europeesche vermogensrecht altoos zal passen bij die zoo verschillende gesteldheid van de volksordening.

Het personen- en erfrecht der kristeninlanders. De kristeninlanders vertoonen een eigen »maatschappelijk beeld" (tweede toelichting § 5) en voelen zich vriendje van het gouver-

nement. Is daarmee beslist dat voor hen europeesch privaatrecht deugt voorzoover niet hun levende adatrecht het tegendeel aantoont? Het antwoord is stellig: neen. De kristeninlander in moslimsche streken (zeg: Java) ontkomt aan den mohammedaanschen godsdienstigen rechter en aan het door diens rechtspraak opgedrongen familierecht, maar heeft geen eigen familierecht kunnen ontwikkelen, tenzij zending of rechtspraak hem daarbij geholpen hebben. Heeft de regeering nagegaan in hoever die hulp heeft plaatsgehad hier en ginds, en of de kristeninlander zonder eigen familierecht niet enkel rijp is voor »een familierecht (dat) ontwikkeld (kan) worden in den geest van dat voor Europeanen" (Cremer) maar voor toepasselijkverklaring van ons eerste boek? In streken waar het kristendom op het heidendom is gevolgd (zeg: de Minahasa) zijn veel rudimenten van vroeger adatrecht gebleven, die gaten en bobbels vertoonen; weet de regeering hoe haar europeesche recht met die voorshands onmisbare overblijfselen (adoptie, kindserkenning, enz.) zal kloppen, in een streek waar de familie nog rechtspersoon is? Naast het mohammedaansche erfrecht van den godsdienstigen rechter is veelal inheemsch erfrecht blijven bestaan voor die talrijke erfzaken die buiten den rechter omgaan; heeft de regeering zich afgevraagd in hoever dit inheemsche erfrecht door codificatie zou moeten worden benuttigd voor den kristeninlander? Op al deze vragen is het antwoord, dat de regeering liever »God zegen den greep" zegt. Merkwaardig is het echter — al behoeven wij daarover niet rouwig te zijn — dat de regeering (eerste toelichting op artikel 75 lid 2) de mogelijkheid van rechtsbeginselen uit het nieuwe testament voor kristeninlanders geheel terzijdestelt; te merkwaardiger, omdat zij in deze zuiver wetenschappelijke kwestie voor het moederland voor en na van geheel ander gevoelen scheen. Het verdient ook belangstellende aandacht, dat de grief van het kamerlid dr. Kuyper (24 november 1896), als zou de kristeninlander — die onder het inlandsch strafwetboek valt — berecht worden naar een »strafrecht geheel gegrond op de uitspraken van den Koran", in de voordracht niet wederkeert.

Men moet wel aannemen dat de ontwerpen zijn ineengezet buiten de leeringen der laatste jaren om. De twee afgekeurde concepten der staatscommissie-privaatrecht, dat der meerderheid en dat der minderheid — het eerste beschreven in de memorie van antwoord aan de tweede kamer nopens de indische begrooting voor 1896 blz. 19, het andere in de overeenkomstige memorie voor 1901 § 1 —, zijn uit de prullemand gehaald en aaneengeplakt, en hebben »eenheid van recht" omgekregen als een bedekkenden mantel der liefde.

Maar als het nu waar is dat de regeering noch de gebreken van het adatprivaatrecht noch de bruikbaarheid van europeesch juristenrecht aantoont, hoe is het dan te verklaren dat haar voorstel om adatrecht door juristenrecht te verdringen zooveel indische juristen koud laat? Het antwoord is niet moeilijk. In den groningschen volksalmanak voor 1900 vindt men een portret van het olde rechthuis op de groote markt in zijn ouden en in zijn herstelden toestand: eerst een »onoogelijk, vuilkleurig hok", daarna het mooie historische huis dat van de cementlaag en de vierkante ruiten en de grauwe pannen is vrijgemaakt. Wie niet wist wat er onder het oude ding verborgen zat, kan tegen amotie geen bezwaar gevoeld hebben. De juristen nu van oudere dienstjaren die noch in Holland noch in Indië geleerd hebben op het adatrecht te letten, hoe zouden zij voor behoud daarvan wat voelen? Maar in later jaren is, dank zij Wilken, Snouck, Nederburgh, tal van volkskundige bestuursambtenaren en enkele rechterlijke ambtenaren — ook mr. Van Ossenbruggen mag in dit verband niet worden vergeten —, de studie van het eigen recht der bevolking opgeluikt; wij kregen, in de dagen van de opdracht vanwege minister Cremer aan mr. Carpentier Alting gegeven, een wezenlijke rechtsstudie in Indië in het zicht. Wil de regeering met haar ontwerpen die opleving dooden, laat zij dan ook — naar de wijsheid der farizeën — den sleutel der kennis wegnemen en die ingaan verhinderen; laat zij haar adviseur voor inlandsche zaken en haar taalambtenaren afschaffen, de studie der bestuursambtenaren zóó wijzigen dat zij niet op kennis van het volk en zijn taal en zeden maar op

dilettant-juristerij worde gericht, uit de studie der rechterlijke ambtenaren het adatrecht schrappen. Want anders zal bij elke nieuwe voortschuiving van het juristenrecht het eigen volksrecht uit zijn grafkuil roepen dat het wel begraven wordt maar niet dood is, — en dat zou voor de rechtshervorming van minister Idenburg niet prettig zijn.

De regeering laat haar voorliefde voor juristenrecht ook werken op het terrein der rechtspleging. Vanouds stond het vast dat althans voor den inlander snel, goedkoop en bevattelijk recht eisch was; geen praktizijns, geen juridische waarborgen die alleen voor omslag en ingewikkeldheid kunnen worden gekocht. De reglementen op het rechtswezen in de buitenbezittingen en het concept eener inlandsche rechtsvordering van de staatscommissie-privaatrecht gingen al meer van die rechtsmiddelen onmisbaar achten; de regeering zelf moet reeds erkennen — en men denke toch even over die erkentenis door — dat bij de inlandsche rechtbanken met juridische voorzitters »procedures over het formeele recht voor den Inlander niet zeldzaam" zijn. Een onverdeeld euvel, zoudt ge denken? De regeering (eerste toelichting § 13) daarentegen doet nog een zevenmijlsstap verder en wil één rechtspleging voor europeanen en inlanders, waarbij natuurlijk niet de belangen der europeanen aan die der inlanders zullen worden geofferd. De mededeelingen der regeering zijn weer eigenaardig; zij doet alsof tusschen de rechtspleging voor de (europeesche) residentiegerechten op Java en Madoera en die voor de inlandsche rechtbanken al haast geen verschil meer is; zij zwijgt over de vraag of rechtspleging voor onjuridische rechters dezelfde als voor juridische wezen kan; verwijzing naar een rede van 's hofs president moet den — al zeer onwaarschijnlijken — schijn wekken als zou die ambtenaar het streven der regeering toejuichen. En de strafrechtspleging voor inlanders, waarvan elk buitenstander weet te vertellen hoe onbegrijpelijk zij veelszins voor den inlander is, hoe weinig haar bewijsleer op inlandsche getuigenissen past, en hoe zij soms onschadelijke vormen heeft verwaarloosd die voor den inlander bij goede strafrechtspraak behooren, — ook

die zal nog wat meer vereuropeescht worden ter liefde van een unificatie, die al het gereedliggende werk doet opbergen. Heeft de regeering nooit in het agrarisch resumé voor Sumatra (1872, blz. 113) het betoog gelezen dat uitloopt op de stelling: »de regtspleging moet zijn volgens de bevatting en ontwikkeling van het volk voor welke zij dient"?

Hoe echter zijn nu de regeeringsdenkbeelden te dezen in de wetsontwerpen uitgedrukt? Alweder allergebrekkigst. Voor kristeninlanders door niets meer of minder dan een blanco-voorschrift in artikel 109, waar dat zeker niet thuis hoort, want artikel 75 lid 2 moet voor die messing een groef open laten. Valt nu het privaat- en strafrecht der kristeninlanders toch onder artikel 75 lid 1? En wat voor waarde heeft de verdeeling over twee ontwerpen, zoo die ontwerpen onafscheidelijk zijn? Voor de onkristeninlanders is geenerlei grens getrokken tusschen verdringing van adatrecht (75 lid 2 sub 1°.) en codificatie van adatrecht (75 lid 2 sub 2°.), die als gelijken nevens elkander staan. Het adatrecht (ruimer dan: gewoonterecht) blijft betiteld als »godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken". Maar vooral: de regeering zelf is in de war met het verband tusschen 75 en 78 lid 2. Uit haar toelichting op artikel 75 moet men opmaken dat te zijner tijd ook het familie- en erfrecht der moslimsche inlanders en arabieren kan worden vervormd in de richting van unificatie. Maar zoolang 78 lid 2 intact blijft, kan het adatrecht dat ter competentie van den godsdienstigen rechter staat — en dat is met familie- en erfrecht vaak het geval — niet worden aangetast en valt het buiten artikel 75, dat alleen den gouvernementsrechter raakt. Wat wil nu de regeering? Of deelt zij de ongelooflijke meening van mr. Scheuer, dat het (afgezien van artikel 78 lid 2) denkbaar is een materie aan den godsdienstigen rechter te laten en nochtans zijn godsdienstige wet te vervangen door recht dat in verordeningen is neergelegd?

De voordracht geeft geen eenheid van recht, en verbetert niet het recht van den inlander; helpt zij dan misschien den

gouvernementsrechter uit de moeilijkheden, waaruit de vorige regeering hem geleidelijk helpen wou?

De eerste vraag is: heeft deze regeering — gelijk haar voorgangster — nagegaan, voor welke stukken van recht en welke streken voorziening het meest urgent was? Het antwoord is ontkennend. Het vermogensrecht in den door de voordracht aangeduiden omvang is zeker niet het dringendste stuk. De regeering heeft blijkbaar alleen gevraagd, voor welk stuk van recht haar verdringing door juristenrecht den minsten weerstand zou oproepen. Want dat altoos personenrecht en agrarisch recht en erfrecht met »godsdienstige of hoogere beginselen" zouden samenhangen die onzerzijds eerbiediging zouden eischen — een eerbiediging die zich intusschen verdraagt met het voorstel tot geleidelijke verdringing —, terwijl de rest van het vermogensrecht mag worden aangetast (eerste toelichting § 10), is natuurlijk maar een praatje, — een praatje dat bovendien op het verband van artikel 75 met artikel 78 lid 2 een geheel valsch licht werpt.

De tweede vraag is: geeft de regeering met haar beoogde verordeningen den rechter datgene in de hand wat hem verlost van de lasten der »vage adat?" Het antwoord is weder beslist ontkennend. Het vermogensrecht verwijst aldoor naar handelingsbevoegdheid (van vrouwen, minderjarigen, enz.), — de rechter blijft aangewezen op het zeer uiteenloopende adatrecht. Het nieuwe vermogensrecht zal natuurlijk het beginsel bevatten dat contracten partijen tot wet strekken, — maar als nu niet de gebruikelijke contracten der diverse streken na behoorlijk vooronderzoek gecodificeerd worden, onder aanvulling van leemten, dan is de rechter even hulpeloos als te voren: men denke aan een idjab-contract in het minangkabausche gebied, een mawaïh- of een geldleeningcontract in Atjèh, een inlandsch pandcontract, een contract om vee te hoeden tegen afstand van een deel der jongen, en tallooze andere. Ook is het noodig dat de toelaatbaarheid van getuigenbewijs, thans door adatrecht beheerscht, geregeld worde; het is noodig dat eigenaardig inlandsche bewijsstukken worden geschapen, wil de rechter inderdaad geholpen wezen; men denke aan het

vroegere voorschrift voor Java en Madoera inzake bewijsstukken van inlandsch bezitrecht op grond; men denke ook aan het door mr. Alting ontworpen inlandsche notariaat. Heeft de regeering over die dingen nagedacht, en ziet zij kans zonder vooronderzoek naar de precieze behoeften zulke regelingen te treffen? En dan verder: het familierecht dat de kristeninlander krijgt geldt alleen (tweede toelichting § 5) voorzoover niet zijn adatrecht daarmee strijdig is; de rechter zal dus voor die oostjavaansche, minahasische, bataksche, ternataansche kristeninlanders moeten beginnen met opdelving van het adatrecht. Wat blijft zoodoende van de voordeelen van beschreven recht, wat van de toenadering tot rechtseenheid over?

Want men zie toch eens onbevangen het schema van inlandsch burgerlijk recht aan waar de voordracht toe brengen wil (eerste toelichting § 10 en 11 en op artikel 75 lid 2, tweede toelichting § 5), een schema waarnáást dan nog recht van europeanen en vreemde oosterlingen en recht voor de vrijwillige onderwerping komt:

I. Personen- en familierecht.

a. Voor onkristeninlanders:

voor minangkabauers en andere moslims *adatrecht*;
voor de overigen — — —;

b. Voor kristeninlanders:

europeanenrecht, voorzoover hun *adatrecht* niet daarvan afwijkt, tenware bij koninklijk besluit dat adatrecht weer werd *uitgesloten*.

II. Vermogensrecht voor alle inlanders:

pasklaargemaakt *europeanenrecht*, behalve:

1°. grondbezit: *(gecodificeerd) adatrecht* en *agrarische verordeningen*;
2°. mohammedaansche vrome stichtingen: *adatrecht*;
3°. rechten van dorps- en familiegemeenschappen: *(gecodificeerd) adatrecht.*

III. Erfrecht.

a. Voor onkristeninlanders:

voor minangkabauers en andere moslims *adatrecht*;
voor de overigen — — —;

b. Voor kristeninlanders:
europeanenrecht.

En mogelijk geldt dit schema alleen voor meer beschaafde streken, terwijl voor min beschaafde streken altoos adatrecht gelden blijft.

Het valt moeilijk te getuigen dat dit schema het den rechter doodeenvoudig maakt; moeilijk gerust te wezen, dat het niet voor den inlander al die heillooze procesconflicten zal baren daar de vreemde oosterlingen van weten mee te praten, conflicten over de vraag: »wordt het punt in geschil door adatrecht of door verordening beheerscht", een vraag waarmee ook rechterlijke bevoegdheid en rechtspleging samenhangt. Maar het scherpst treft wel dit dat de regeering, zoovaak zij om de rechtsbehoeften van den inlander te ontzien stukken adatrecht ongerept laat, afbreuk doet aan haar begeerte naar eenheid van recht en naar hulp aan den rechter, terwijl zij den rechter en de rechtseenheid niet kan ter wille zijn zonder door haar juristenrecht het belang van den inlander te schaden.

En nu ten laatste: de voordracht zwijgt als het graf over wat in haar kader een zeer aangelegen punt is, het adviseurschap bij de rechtspraak over inlanders. Thans heeft de gouvernementsrechter de voorlichting van een adviseur, die hem in civiele zaken moet inlichten over het adatrecht dat zal zijn toe te passen, in strafzaken over het voormalige adatrecht waarmee nog altoos (de regeering zwijgt dit dood, om te kunnen doen alsof de wetgeving reeds nu voor allen eenheid van strafrecht kende op het strafstelsel na; eerste toelichting § 3, § 6, § 12) moet worden rekening gehouden bij de uitspraak. Dat adviseurschap zou van verhoogde waarde worden als de regeering het adatrecht door juristenrecht verdrong; als de rechter dus telkens gevaar liep met de rechtsovertuigingen des volks in botsing te komen. Wat wil de regeering daar nu mee? De bestaande adviseurs zijn allerslechtst gekozen door den wetgever van 1848, die meende dat voor mohammedaansche inlanders wel mohammedaansch recht zou gelden, en die dus naar een moslimsch wetgeleerde in plaats

van naar een kenner van het inheemsche recht omzag; zoodat die adviezen in de praktijk niets beduiden, al heeft de wetgever het goede gewild. Zal de regeering, die immers met den indischen rechter begaan is, hem een beteren adviseur uitzoeken, en ook een adviseur voor het adatrecht der kristeninlanders instellen? Of zal zij den adviseur doen verdwijnen, opdat de gedachte aan adatrecht verre zij van elke terechtzitting? Of zal zij den redeloozen toestand van thans zoo laten als hij is? De stukken zwijgen.

Er is nog bijwerk in de voordracht, naast het hoofdwerk dat ik besprak. Voorstellen over publiekrecht der kristeninlanders, over herziening van de bevolkingsklassen, en over conflicten van verschillend klasserecht (intergentiel recht). Of zij veel treffender zijn dan de vorige? —

Het voorstel nopens publiekrecht der kristeninlanders is woordgeworden in den blancoterm van artikel 109: »behoudens den bij algemeene verordening te regelen rechtstoestand der inlandsche Christenen", een term die naast privaat- en strafrecht immers ook staats- en administratiefrecht reserveert. Dat het voorbehoud in geen geval thuishoort in artikel 109 is reeds beduid; maar ten andere laat zich vragen, of voor den eisch van een aparte verordening (of aparte verordeningen) op den publiekrechtelijken toestand der kristeninlanders wel eenige reden is in dit regeeringsreglement. Wat toch zijn al zoo de grieven tegen het huidig publiekrecht der kristeninlanders, grieven die in deze voordracht nauwelijks in opgerolden vorm worden vertoond, maar die onder het vorig kabinet breed werden uitgemeten?

Men noemde den verplichten zondagsarbeid in heeredienst. Inderdaad kennen de ordonnanties en haar uitvoeringsvoorschriften geen vrijstelling voor kristeninlanders op zondag, maar de praktijk kent zulk een vrijstelling schier overal (men raadplege Fokkens' eindresumé), en wat hier te doen viel was dus enkel regulariseeren van het bestaande, waartoe het regeeringsreglement reeds nu alle ruimte laat. Waarom heeft het kabinet daarvoor niets gedaan?

Men noemde de bewakingsdiensten voor mohammedaansche godsdiensthuizen en graven. Of kristeninlanders inderdaad hiervan moeite ondervinden zegt de voordracht niet; in elk geval laat het regeeringsreglement reeds nu alle ruimte voor verbetering, gelijk ook voor vrijstelling van dorps- en cultuurdiensten op zondag of van arbeid van gevangen kristeninlanders op kristelijke feestdagen. Aan geen van die zaken is iets gedaan door de regeering.

Men noemde de gedwongen bijdrage tot de »heilmaaltijden" in de dorpen op Java, bij welke geliefde oudjavaansche plechtigheden sinds jaar en dag de opdracht van een gebed door den mohammedaanschen dorpsgodsdienstbeambte of door een mohammedaansch geleerde in zwang is gekomen. Ligt het op den weg van het gouvernement te beslissen dat deze heilmaaltijden, ook als het moslimsche gebed wegblijft, met het kristendom onvereenigbaar zijn? De regeering kan toch niet vergeten wezen hoe de »offerfeesten" op Bali aan de rechterzijde der tweede kamer welgevallig in stede van aanstootelijk zijn geworden toen ze in (1899) in »oogstfeesten" waren verdoopt.

Men noemde de onzekerheid van den eed der kristeninlanders; maar ook dat gaat buiten het regeeringsreglement, ten deele zelfs buiten het staatsblad, om.

Men noemde de berechting van kristeninlanders door districts- en regentschapsgerechten, waarin de rechter (ter Sumatraas Westkust: de rechters) moslim is of kan zijn. De wegneming van dit bezwaar moet niet wachten op den tijd dat in alle kristenstreken de rechtspreker in deze gerechten zelf kristen zal zijn; mits het bezwaar niet alleen voor kristenen tegenover een moslim als rechter, maar ook voor andersgeloovigen tegenover een kristeninlander als rechter worde weggeruimd. Doch in de heele voordracht — die de districts- en regentschapsgerechten wil behouden — is over wegneming van deze grieve van eertijds geen letter te vinden. In elk geval gaat de voorziening buiten het regeeringsreglement om.

Men noemde, vóór 1891, de aanwezigheid van den mohamme-

daanschen adviseur bij rechtszaken tegen een onmoslimschen inlander, — gevolg van tegenspraak tusschen eenige wetsartikelen. Minister Mackay heeft dien wetsstrijd in 1891 voor kristeninlanders ondervangen; wat dr. Kuyper niet weerhield de grief op 22 november 1900 als nog bestaande te memoreeren. Bij de herziening van groote stukken rechtswezen in 1901 heeft men het besluit van 1891 laten bestaan, omdat hier of daar de oude wetsstrijd nog zou kunnen zijn overgebleven; en inderdaad zijn er zulke bepalingen ook na 1901 te wijzen (artikel 82 en 131 rechterlijke organisatie, artikel 263 inlandsch reglement). Wat doet nu deze regeering? Zij ziet de bezwarende artikelen over het hoofd (koloniaal verslag van 1904 kolom 153) en trekt bij indisch staatsblad 1903 no. 410 het besluit van 1891 in; in plaats van dat besluit ook tot andere niet-moslims dan kristenen uit te breiden. De éénige daad van deze regeering voor het recht der kristeninlanders heeft zoodoende een moeilijkheid voor hen geschapen in plaats van weggenomen! Daarmee is niet gezegd dat het adviseurschap met het oog op de kristeninlanders na 1901 doeltreffend geregeld was. Want zij hebben heel geen adviseur voor hun adatrecht. En zoo straks is er al op gewezen dat de raad van zulk een adviseur juist bij de plannen der regeering als veiligheidsmaatregel niet te ontberen is. Intusschen, de voordracht let daarop niet.

En eindelijk de meest geruchtmakende grief, de grief dat artikel 124 regeeringsreglement en artikel 17 van de instructie der regenten op Java en Madoera beletten dat een kristeninlander ambtenaar bij het inlandsch bestuur, althans regent, kan worden. Van deze grief, waarvoor minister Van Asch van Wijck het regeeringsreglement wilde wijzigen, wordt nu zelfs niet gerept. Zal het dan geen zaak zijn om, nu toch wijziging aan de orde is, uit artikel 124 (dat in beide leden prullig gesteld is) dezen twijfel weg te nemen? Of meent de regeering dat haar blancovoorschrift over »den rechtstoestand der inlandsche Christenen", een voorschrift dat voor geen der vorige grieven zin heeft, in staat stelt om bij lagere algemeene verordening aan artikel 124 te derogeeren? Het laat zich, zonder een woord van toelichting, niet denken.

Onze slotsom over het publiekrecht der kristeninlanders in deze voordracht kan dus slechts deze zijn: dat de voorgestelde woorden (in artikel 109) voor het staats- en administratiefrecht overbodig zijn; dat die woorden in geen geval het bezwaar der regeering (eerste toelichting § 2), dat de wetgeving dikwijls uitgaat van het vermoeden als zou elke inlander mohammedaan (of heiden) zijn, kunnen ondervangen, aangezien ze dan ook op andere niet-moslims dan kristenen zouden moeten slaan; en dat de eenige noodige wijziging (artikel 124) is nagelaten. De regeering zal haar stilzitten van deze drie jaar misschien verdedigen met een beroep (tweede toelichting § 1, § 3, § 5) op het bestaande artikel 109 lid 4 regeeringsreglement, dat volgens sommigen verbiedt tusschen kristeninlanders en andere inlanders verschillen van recht te maken (anderen zien er alleen een ongelukkige paraphrase in van de gedachte: »kristeninlanders behooren derhalve van nu voortaan tot de bevolkingsklasse der inlanders", waar zij tijdens de behandeling van het regeeringsreglement niet toe behoorden): maar dan veroordeelt zij als onwettig, onder meer, het besluit van minister Mackay, de eenige daad voor het recht der kristeninlanders van *dat* ministerie. —

Nu de herziening van de bevolkingsklassen. Dat de geldende regeling (artikel 109 regeeringsreglement) vol gebreken zit is bekend genoeg: de grenslijnen die zij tusschen europeanen en met hen gelijkgestelden, inlanders en vreemde oosterlingen, trekt zijn onzeker; de bevoegdheid om de automatische werking van den regel voor speciale gevallen te breken (lid 5) is onduidelijk omgrensd; en het verband van dit artikel (lid 1) met de rest van het regeeringsreglement is in 1854 telkens vergeten. De regeering heeft er natuurlijk naar gestreefd die drie hoofdfouten in haar tweede ontwerp te mijden. Zij wil tevens rekening houden met het feit dat — gelijk zij het in rake beeldspraak uitdrukt (tweede toelichting § 2) — »de oorspronkelijk breede kloof tusschen blanken, bruinen en gelen voor een goed deel, door het ontstaan van velerlei tusschentinten, (is) gedempt".

Het verband met de rest van het regeeringsreglement —

om daarmede te beginnen — wordt er evenwel door de voordracht niet beter op. Tusschen het nieuwe artikel 109 en de bestaande artikelen 46, 47, 78, 83, 86 en 126 regeeringsreglement is disharmonie. Men zal voortaan altoos naar de overgangsbepalingen van dit wetje (artikel 2 lid 2 en artikel 3 lid 1 tweede ontwerp; waarin de politieke contracten en de eventueele verordeningen van locale raden vergeten schijnen) moeten gaan om het regeeringsreglement te kunnen lezen, doch de slotwoorden van artikel 2 lid 2 laten voor menig artikel in het regeeringsreglement onzekerheid.

De afwijkingsbevoegdheid van het bestaande artikel is in het ontwerp weggelaten. De grenslijnen der regeering zijn zóó onfeilbaar, dat voortaan niemand meer in een kategorie kan wezen waar hij niet in thuishoort. Men zou kunnen vragen of dan toch niet het aanwezen van een veiligheidsklep nut kan doen; men zou de overbrenging naar een andere bevolkingsklasse in de hand des rechters kunnen stellen. Maar hoe als men in Indië eens zoo onbescheiden mocht zijn voor een gegeven geval of groep van gevallen het onfeilbare artikel onduidelijk te achten? Bindende rechterlijke uitspraak (vergelijk artikel 4 lid 4 der indische mijnwet) of bindende regeeringsbeslissing ware dan weldaad. Het artikel opent de gelegenheid niet.

En nu de onfeilbare grenslijnen zelve. Zij zien, gelijk de regeering in lid 1 ondoordacht neerschrijft, alleen op »toepassing in Nederlandsch-Indië"; onze consulaire ambtenaren missen dus voortaan een maatstaf om te meten of iemand inlander is al dan niet. Die grenslijnen verdeelen niet meer de bevolking in groepen, maar de wettelijke voorschriften; zoodat men nu personen krijgt die volgens de voordracht *wel* inlander *zijn* (kristeninlanders; inlanders die den staat van nederlander bezitten, waarmede indoos bedoeld schijnen) maar *niet* met het woord inlander in de wetgeving *bedoeld worden*. De list is natuurlijk bedacht om de kristeninlanders uit te sparen, maar wordt in de tweede zinsnede van artikel 75 (»hoofdgroepen der bevolking") weer vergeten.

Komt nu naar de onfeilbare indeeling der regeering de

beschavingstrap van elk der uiteenloopende individuen tot zijn recht? Het zou een merkwaardig toeval wezen; want het ontworpen artikel 109 kent niet minder dan drie elkaar kruisende criteria: werelddeel, godsdienst en familierecht. Wel wordt natuurlijk in het voorbijgaan (eerste toelichting § 2) aan de »antithese" tusschen kristen en onkristen goud, wierook en mirre gebracht; maar de tweede toelichting durft het toch niet aan, alle israëlieten, hindoes, moslims en heidenen in één bevolkingsklasse bijeen te brengen.

Onder de voorschriften voor europeanen komen allen die, indien al geen nederlander, »uit Europa afkomstig" zijn. Bepaalt alleen de eigen geboorte die afkomst, of, zoo neen, bij de hoeveelste generatie houdt zij op, of wordt misschien naar de geboorteplaats der ascendenten gerekend? Valt dus de te Konstantinopel geboren en opgevoede zoon van een turk, die zelf in Kleinazië geboren werd, onder de bepalingen voor europeanen of onder die voor vreemde oosterlingen?

De tekst is het tegendeel van afdoende. Hoe staat het, afgezien daarvan, met het bewijs der feiten? Men heeft sindslang te Batavia turksche »europeanen", die als zoodanig gelden op grond van twijfelachtige documenten betreffende de europeesche geboorte hunner ascendenten, en in de laatste jaren poogden turksche consuls te Singapoer en te Batavia herhaaldelijk turksche onderdanen, die aziaten waren, op grond van beweerde afkomst uit in Europa geborenen binnen te smokkelen als europeanen. Betrouwbare registers van den burgerlijken stand ontbreken feitelijk in Turkije, en er heet bij de ambtenaren omkoopbaarheid te zijn en neiging om aan hun landgenooten in den vreemde de gunstigste positie te verschaffen. En toch zou men na dit artikel geen moeilijkheden beleven aan turken en vooral aan arabieren, die gaarne vrij willen komen van de wijkenordonnantie en het passenstelsel?

Maar bovendien: gaat het aan bij herziening van de bevolkingsklassen naar dit louter toevallig criterium van afkomst uit Europa te beslissen hoe de beschavingstrap is en de turksche onderdanen in twee groepen te splijten? Maken zich

dan niet bijvoorbeeld aldoor breeder kringen van egyptenaren de europeesche beschaving eigen?

Bij de europeanen blijven alle »Japanners"; zijn japansche onderdanen bedoeld of lieden van japanschen landaard? De regeering zegt dat wij in 1899 de japanners met de europeanen hebben gelijkgesteld wegens hun familierecht. Deze mededeeling moge dienstig wezen om straks de kamer te winnen voor de bepaling dat »een familierecht, in hoofdzaak berustende op dezelfde beginselen als het Nederlandsche" zal brengen onder de bepalingen voor europeanen, juist is zij niet. Voor en na toch is bij het japannerswetje geschreven en gezegd dat de wijziging werd voorgesteld omdat de japanners als natie den beschavingstrap der westeuropeesche volken hadden bereikt, gelijk bleek uit het feit dat Japan door de westeuropeesche staten in allen deele als gelijke werd bejegend en »geheel op Europeesche leest geschoeide wetboeken betreffende het materieele en formeele burgerlijk (dus ook handels-) en strafrecht" bezat. Van familierecht in het bizonder is geen sprake geweest, en had geen sprake kunnen zijn. Mr. Harte van Tecklenburg (wiens gezag door dezen minister van koloniën wel niet zal worden gewraakt) herinnert in de voorrede voor zijn hollandsche vertaling van het japansche burgerlijk wetboek (1903, blz. VI) dat »ten aanzien o.a. van het familie- en erfrecht de specifiek Japansche rechtsopvattingen in stand zijn gebleven"; en hij brengt dan ook (blz. IV) het japannerswetje allerminst met het familierecht der japanners in verband, maar (de schrijver was in 1899 kamerlid) met »de internationale toelating en opneming der Japansche natie in de rij der hoogere Cultuurvolken". En zoo de regeering zich de moeite gegeven had de memorie te lezen van den japanschen gedelegeerde ter vierde haagsche conferentie van internationaal privaatrecht, zou zij ontwaard hebben (actes 1904 blz. 142—143) hoe ook deze tot zijn spijt erkennen moest dat de gelijkenis tusschen japansch en westeuropeesch familierecht nog niet bijster groot was.

Of dan »een familierecht, in hoofdzaak berustende enz.",

in de praktijk als kenteeken zal zijn te hanteeren? Men kan elders in de voordracht (eerste toelichting § 8 en op artikel 75 lid 3) een vernietigend oordeel over zulk een verwijzing naar »beginselen" lezen. De gedachte trouwens dat het familierecht het langst den beschavingstoestand van een volk blijft teekenen gaat niet op ten aanzien van moslimsche volken, waar in den regel het familierecht juist verdrongen is.

Aan de bepalingen voor inlanders worden mede onderworpen alle niet-inlanders die »zich in de inheemsche bevolking hebben opgelost". Zulk een oplossing komt — naar verzekerd wordt door wie het weten kunnen — in de omstandigheden van onzen tijd ten aanzien van arabieren nooit meer voor en zou door dezen ook nooit gewenscht worden. De uit oudere tijden door de regeering geciteerde voorbeelden waren uitzonderingen en kwamen voort uit oorzaken die zich thans niet meer voordoen. De arabieren van Pontianak, Siak, Palembang, ook al kennen velen hunner geen arabisch meer, blijven als klasse evenzeer van de inheemsche bevolking gescheiden als indoos van het zooveelste geslacht, te meer daar oplossing hun alleen nadeel zou kunnen opleveren. Chineezen lossen zich wel op. Niet »geleidelijk", want al is een chinees de laatste van tien in Indië geboren generaties en al verloor hij nog zooveel van de kenmerken der mongolen, hij blijft chinees zoolang hij niet het heerschende geloof der inlanders aanneemt. Door bekeering daarentegen wordt ook de verschaangekomen mongool bij de inlandsche maatschappij ingelijfd en in het volgende geslacht weten velen niet meer van de mongoolsche afkomst. Deze samensmelting heeft totdusver wel zeer dikwijls, maar toch altijd bij uitzondering en min of meer clandestien plaats, daar een strenge handhaving van de bepalingen op het samenwonen in wijken, de kleeding enz. der vreemde oosterlingen zich praktisch er tegen verzet. Zeer vele chineezen willen echter gaarne aldus »zich oplossen", om meer vrijheid van beweging, gemakkelijker uitoefening van rechten op grond, enz. te erlangen. De hierbedoelde bepaling zal dus de islamiseering van vele chineezen ongetwijfeld in de hand werken. —

En nu ten laatste het intergentiele recht. De voordracht spreekt er op tal van plaatsen over met kennelijke voorliefde; zij noemt het quasi-internationaal recht (eerste toelichting § 3; in § 5 geeft zij echter zelf aan hoe oneigenaardig die naam is) en schijnt de oplossing te willen zoeken in een stelletje moderne statutenregels; anders zou aan haar intergentiele regels een onderzoek naar materie na materie moeten voorafgaan. Er waren in Nederland menschen die meenden dat de codificatie van het internationaal privaatrecht juist een reuzestap vooruit had gedaan, sinds men het denkbeeld had weggezet om vanbovenaf over onbekende rechtsconflicten te willen legifereeren, en den langen maar loonenden weg was ingeslagen van nauwgezet onderzoek naar de bestaande bepalingen in zestien of zeventien staten als voorbereiding tot een traktatueele voorziening die met den onverwachten rijkdom van het bestaande doeltreffende rekening kon houden. Maar dat het voor zijn tijd voortreffelijke boekje van mr. Asser van 1880 verouderd is, en dat de haagsche conferenties een weg van specialiseering inslaan daar zelfs het nederlandsche avant-projet van 1893 nog niet naar taalde, schijnt voor de regeering, die nog op een lex loci contractus bouwt (eerste toelichting § 5), verborgen gebleven. Het merkwaardigste echter is dat in de ontwerpen de moeilijke vraag of artikel 75 ook op conflicten van klasserecht ziet (het antwoord in § 5 der eerste toelichting is uiterst betwistbaar) geen woord van oplossing vindt, — zoodat de onmisbare regeling van die conflicten (eerste toelichting § 10) in dezelfde knel blijft zitten als totdusver.

De zes lijvige bijlagen — lectuur voor gepensionneerden en wachtgelders — zouden, als het aankwam op kolommen druks, veel kunnen goedmaken. Zij lichten echter niet toe, maar brengen de lamp naar zijvertrekken waar wij niet van doen hebben. De regeering had, in stede van dit zestal, liever één advies moeten overleggen van dr. Snouck Hurgronje. Dáár zou de kamer wat aan gehad hebben, en de heele wereld zou der regeering de gelegenheid om zoo'n advies te krijgen hebben benijd. De minister zal dus wel goede reden hebben

gehad om den meest bevoegden beoordeelaar van de strekking zijner voordracht buiten de zaak te houden.

Maar wat binnen ons besprek valt is de eigenaardige werkorde der regeering inzake verbetering van inlandsch recht en rechtspraak. Dat zij mr. Carpentier Alting aan den arbeid liet, wetende dat zij zijn concepten voor notificatie zou aannemen, is maar één der grieven. Zij vond een inlandsch strafwetboek in voorbereiding, waarop het strafwetboek voor europeanen nu al zes jaar wacht; en in plaats van dat wetboek te arresteeren (waartoe artikel 75 alle vrijheid laat) mijmert zij over samensmelting van de twee wetboeken tot één, die immers altijd nog gebeuren kan. Zij vond herziening van de strafrechtspleging in voorbereiding voor europeanen en voor inlanders; en in plaats van af te doen wat haar hand te doen vindt door die beide rechtsplegingen (elk van beide, zoo mogelijk, voor heel Indië geünificeerd) vast te stellen en de bezwaren van § 5, § 13 en § 15 der eerste toelichting weg te ruimen, wenscht zij ook dit werk op te hangen aan een kapstok van »één strafvordering voor allen" die nog amper bij den timmerman besteld, laat staan in gereedheid, is. Zij vond het denkbeeld gerijpt (gepubliceerde bundel bescheiden over »opheffing van de rechtbanken van omgang en nieuwe regeling van de residentiegerechten op Java en Madoera", 1900, eerste gedeelte blz. 12—13) om het reglement op de rechterlijke organisatie samen te smelten met de hoofdstukken over rechterlijke inrichting in de zeventien reglementen voor de buitenbezittingen, en dien arbeid van »consolidation" — die een ware weldaad zou zijn — gelijktijdig met de invoering van de nieuwe strafwetboeken te doen beëindigen; en in plaats van de werkende hand uit de mouw te steken schrijft zij de idylle over rechterlijke inrichting der toekomst die men boven bewonderd heeft. Is scherper tegenstelling denkbaar dan tusschen dit treuzelzieke ophangen van alles aan alles eenerzijds, en anderzijds dat wat onder het vorig kabinet voor de verbetering van recht en rechtspraak gebeurde, toen onderwerp na onderwerp werd in het staatsblad gebracht en gladstrijking van ontstane oneffenheden, indien noodig, plaatsvond achterná?

In het lustelooze veldtochtsplan dezer voordracht is inderdaad niets anders te vinden dan een kunstig samenweefsel van halve waarheden, waarvoor al het nijvere werk des vredes is stilgezet, en dat alleen de verdienste heeft in zoodaniger voege te zijn geschikt dat de argelooze lezer wel in den waan moet komen als bewees de regeering en als maakte zij aannemelijk wat zij beweert en aanprijst.

Wat hún dan te doen staat die *wezenlijk* eenheid van recht, verbetering van het recht des inlanders, tegemoetkoming aan de bezwaren van den rechter, voortgang van de nieuwe strafwetgeving begeeren? Zij hebben het redmiddel voor het grijpen: het ligt onder de nalatenschap van het vorig kabinet (memorie van antwoord aan de tweede kamer nopens de indische begrooting voor 1901 § 1; koloniaal verslag van 1901 blz. 60). Als de maatregel van minister Cremer — »een kloeke en nobele daad" volgens het kamerlid dr. Kuyper (22 november 1900) — was doorgezet, stond nu wellicht de eerste verordening daartoe al in het staatsblad. Waarom zwijgt de voordracht dien maatregel dood? De nalezing van Cremer mag gerust gezien worden naast den wijnoogst van Idenburg.

Doorzetten van het plan der vorige regeering wil zeggen: in één of meer streken van Indië voor achtereenvolgende brokken van recht — plaatselijk en partieel derhalve — het adatrecht van den inlander doen verkennen en opteekenen door kundige juristen, en verordeningen door hen doen ontwerpen waarin die plaatselijke en partieele stof met de noodiggeachte wijzigingen wordt vastgelegd. Die vervanging van het adatrecht door gecodificeerd adatrecht zal natuurlijk zijn aan te vatten in de streken waar zij het dringendst noodig is — met name de streken der kristeninlanders — en voor de rechtsbrokken die den rechter de meeste zorg geven; zij zal niet de rijke casuïstiek van het europeanenrecht moeten navolgen, maar zich zooveel mogelijk tot hoofdgevallen moeten bepalen. Die losse verordeningen zullen al dadelijk alle groepen der inlandsche bevolking moeten omvangen, om

zoo spoedig doenlijk met verordeningen voor vreemde oosterlingen en europeanen in die streek tot één te worden gemaakt door toenadering van de uitersten tot het midden. De moeilijkheid die dan overblijft zit in de interlocale conflicten van recht — heelwat eenvoudiger en zeldzamer dan de intergentiele der regeering — tusschen de diverse rechtskringen waar het recht geregeld zal zijn; maar het unificatiewerk dat daartegen noodig wezen zal, vindt natuurlijk reeds talrijke trekken van overeenstemming, naardien de codificatiearbeid in elk dier kringen het proces der rechtsontwikkeling heeft kunnen leiden en verhaasten, met de oudste regeling als »basis of norma". Naast dit alles zal saamvatting in één verordening noodig zijn voor rechterlijke organisatie, europeesche rechtsvordering, europeesche strafvordering en inlandsche rechts- en strafvordering, alsmede voor de inheemsche rechtspraak binnen gouvernementsgebied; en vooral natuurlijk afwerking en invoering van de nieuwe strafwetgeving. Door dit een en ander zal de eenheid van recht in Indië duizendmaal meer worden gebaat dan door de rechtsrevolutie der regeering.

Of hebben zij gelijk die meenen dat er »honderd of meer" aparte rechtskringen in Indië zullen noodig zijn volgens dit schema? Hier kan alleen een schets van indeeling het debat vruchtbaar maken; het ware nuttig de bedoelde honderd kringen te kennen. Zou niet met een twintigtal kringen van codificatie voor de vijfendertig gewesten van onze oost (die zestigmaal zoo groot is als Nederland) kunnen worden volstaan? Bijvoorbeeld: 1 Westjava, 2 Middeljava, 3 Oostjava met Madoera, 4 de lage streken van de Lampoengs en van Palembang, 5 het minangkabausche gebied, 6 Middelsumatra (Gajoland, Bataklanden, enz.), 7 de rest van Atjèh, 8 het maleische gebied (Sumatraas Oostkust, Riau, enz.), 9 Bangka en Blitoeng, 10 Borneo, 11 de Minahasa, 12 de rest van het gewest Menado except de nieuwe afdeeling Midden-Celebes, 13 Zuidcelebes en de westkust van het eiland, 14 de rest van het eiland Celebes (incluis de genoemde afdeeling Midden-Celebes), 15 de Ternate-archipel, 16 het gewest Amboina,

17 Nieuwguinea, 18 het gewest Timor benevens Soembawa enz., 19 Bali en Lombok. —

Een herziening van het regeeringsreglement ten dienste van deze denkbeelden, die zich groepeeren om het werk der vorige regeering, hoeft heelwat minder om te halen dan de voordracht van november. Zij moet in één wetsontwerp worden bewoord, en de artikelen 75, 76, 78, 109 (met wat daarmee samenhangt) en 124 in orde brengen.

Artikel 75 ware te beperken tot privaatrecht, voorop een regel voor de rechtspleging (algemeene verordening), de rest regels voor het materieele recht (algemeene verordening verplicht voor europeanen, mogelijk voor alle klassen of voor anderen dan europeanen). Regeling van burgerlijk recht voor alle klassen of voor niet-europeanen hebbe niet plaats dan na deskundig plaatselijk onderzoek naar het adatrecht, en elke dier codificatieverordeningen vervalle na tien jaar zonderdat een opvolgende verordening er naar verwijzen mag (dit om stremming tegen te gaan). Bij gebreke van zulke verordeningen geldt het adatrecht. Het artikel late alles wat de vrijwillige onderwerping betreft aan een algemeene verordening over, en make mogelijk dat intergentiele en interlocale rechtskwesties geregeld worden bij ordonnantie, ook al zijn er onder de botsende regelingen hoogere verordeningen.

Artikel 76 zal met de strafrechtsvoorschriften uit artikel 75 (zooveel noodig gewijzigd) zijn te vermeerderen en zal om het materieele strafrecht der locale verordeningen moeten denken. Het zal invoering van een militaire strafwetgeving in den geest van de moederlandsche van 1903 ook zoo zij aan de invoering hier te lande voorafgaat ontwijfelbaar wettig moeten maken.

Artikel 78 lid 2 zal voorzien moeten worden van het voorbehoud, dat, als een der daarbedoelde materies voor eenige streek gecodificeerd wordt of als vrijwillige onderwerping plaats heeft, de rechtspraak in die materie van den godsdienstigen rechter of de chineesche hoofden overgaat op den gouvernementsrechter van lid 1.

Artikel 109 (waarin het woord kristeninlanders niet langer

mag voorkomen) zal, om een scheidingslijn tusschen europeanen en vreemde oosterlingen te treffen die rekening houdt met den beschavingstrap en naar waarheid in de lijn blijft van het japannerswetje, als europeanen hen kunnen aanmerken die door geboorte uit aldaar gevestigde ouders of door bij algemeene verordening te preciseeren afstamming in verband staan met een moederland dat beschaafde mogendheid is of geregelde betrekkingen op voet van volkomen gelijkheid (dus zonder capitulatiën of exterritoriale rechtspraak) met de beschaafde mogendheden onderhoudt, en verder hen die den staat van nederlander bezitten of beroepsconsul van een vreemden staat in Indië zijn; een en ander onder (bij algemeene verordening te regelen) bevoegdheid van den rechter om hetzij twijfel — ook inzake onderdeelen der klassen (chineezen, kristeninlanders) — uit te maken op voor den vervolge bindende wijze, hetzij iemand uit een der drie klassen op eigen of ambtelijk verzoek in een andere over te brengen (van welke overbrenging een algemeene verordening dan de gevolgen voor het gezin moet regelen). De chinees of arabier blijft dan ook na den doop vreemde oosterling.

Artikel 124 eindelijk zal zoo zijn te veranderen dat niemand er meer een beletsel tegen kristenen als inlandsche hoofden in niet geheel gekerstende streken in zal kunnen zien.

En bij dit alles — waarbij natuurlijk veel nauwkeurigheden moesten worden verwaarloosd — zal zijn te denken aan het wankele verband tusschen de nieuwe voorschriften en de onzekere bepaling van artikel 132 lid 1. Een nieuw artikel 133 om de bestaande militaire strafwetgeving te wettigen zou voorts geen weelde zijn. —

Moet dus betering gezocht worden door amendementen in dezen zin aan de regeeringsontwerpen toe te brengen? Neen, tot elken prijs neen; hoe urgent voorziening ook moge zijn. Want geen kamervotum welk ook en geen regeeringsverklaring welke ook is in staat deze wetsontwerpen los te binden van hun funeste toelichting. Die toelichting zou voor den lageren wetgever en voor rechter en commentator ten

eeuwigen dage leidsnoer blijven. Daarom: alleen afstemmen kan uitredding geven.

Tegen drieërlei regeeringsgelok met name sta de kamer vast.

Vooreerst: tegen beroep op goede bedoeling, die blijken zou uit de stukken. Zegt niet de regeering zelf (toelichting op artikel 75 lid 1) dat de woorden »zooveel mogelijk" gelegenheid geven het europeesche juristenrecht te verbuigen zoover dat maar noodig is? Erkent zij niet zelf (eerste toelichting § 11 en op artikel 75 lid 2) dat »het nationaal burgerlijk recht" der onkristeninlanders »eerbiediging" moet vinden, volgens »een beginsel, hetwelk van ouds de grondslag van onze koloniale staatkunde is geweest"? Roemt zij het niet (tweede toelichting § 2) »een juist beginsel", het eigen recht der inlanders voorzoover zij daaraan »moreele of materieele behoefte" hebben te respecteeren? Openen de twee wetsontwerpen niet ook de gelegenheid om bij codificatie »den Inlander te laten wat zijne eigene instellingen en gebruiken goeds opleveren" (tweede toelichting § 5)? En bij een vogelaar die zóó zoet weet te fluiten zou het eigen volksrecht van den inlander niet veilig wezen? — »Dudlei Karleton is uw vriend niet"; de kamer sta vast.

Ten andere: de regeering belooft wellicht dat niet in het adatrecht zal worden ingegrepen dan na omzichtige voorbereiding. Maar die voorbereiding juist is niet denkbaar dan na plaatselijk en partieel onderzoek door den ganschen archipel heen; zou voor het enkele vermogensrecht tientallen jaren vorderen. En dat onderzoek zou zoo onvrij mogelijk zijn, want de wet zelve gaat zeggen dat het op westeuropeesch recht uit moet loopen. — De kamer sta vast.

Ten laatste: de regeering zal wellicht pleiten dat haar voordracht alleen wettigt wat sindslang praktijk is; dat reeds thans verdund europeanenrecht op den inlander wordt toegepast in stede van adatrecht. Vooreerst is te dien aanzien in de laatste tien jaar zichtbare verbetering in de jurisprudentie; maar weet de regeering niet hoe de vroegere jurisprudentie zoo onachtzaam kwam? Men propageerde de wanmeening dat het adatrecht der bevolking uit »islam met

afwijkingen" bestond; de aanstaande rechtsbedeelers leerden braaf het moslimsche recht, en anders niet; zij bevonden dan dat bij den gouvernementsrechter geen moslimsch maar haast immer het inheemsche recht te pas kwam daar zij niets van wisten en dat op de buitenbezittingen meestal beter geconserveerd is gebleven dan op Java; en pasten dan in 's hemels naam maar europeesch recht toe. Doch is dat nu een grondslag om een rechtshervorming op te bouwen? — De kamer sta vast.

Maar — is de kamer verantwoord als zij door afstemming het werk van drie kostbare jaren ongedaan maakt?

Het werk dier drie jaren zal ook bij afstemming van de voordracht niet nutteloos zijn verricht. Er hangt sinds jaar en dag onder de oudere indische juristen (voortreffelijke rechtsgeleerden veelal, wier kennis vollen eerbied verdient) een stemmelooze onuitgesproken weerzin tegen dat adatrecht, daar immers geen schepsel wat van weet, dat zelfs van elementaire rechtsonderscheidingen als eigendom versus civiel bezit geen begrip heeft, dat alleen spotshalve in het regeeringsreglement pronkt. Die oppositie heeft nu in de regeeringsvoordracht haar preciseering gevonden, — en de preciseering doodt haar.

Doch zie wat verder. Naar het werkplan-Cremer zou aan een probleem, waarvoor géén andere kolonie een oplossing heeft gevonden, gewerkt zijn op een wijze die ons in eigen oog releveerde, waarin de vreemde wetenschap zich verlustigen zou, waarnaar zich vreemde regeeringen voor haar koloniën ongetwijfeld vroeger of later zouden richten, zouden richten met hollandsche hulp misschien. Moet nu waarlijk ook Indië in alles naäapster worden, mag het niet een enkel maal toongeefster zijn? Laat vrij de regeering op het plein voortgaan het adatrecht om te roepen voor afbraak en een gebouw van juristenrecht aan te besteden waar de inlandsche bevolking immers naar hunkert, — magna est ueritas, et praeualet.

OVER »TROPENWEE”

DOOR

HERMAN ROBBERS.

Zij, die uit de beschaafde wereld — zoo immers zijn wij overeengekomen te noemen de oorden, meerendeels in de gematigde zone onzer aarde gelegen, waar blanke dames en heeren, zich vrij wetend van onmiddellijk levensgevaar, angstloos en min of meer het leven genietend, wonen elk in zijn eigen kamers, ongestoord door lagere organismen, en zich plegen te verzamelen in parken en fabrieken, kerken en koffiehuizen, club- en concertzalen — zij, die uit die beschaafde wereld weg, en naar streken reizen, waar zulk een veilig en gezellig bestaan ten eenenmale ontbreekt, waar enkel al het klimaat, de hen omgevende atmosfeer, durend dreigt met marteling en dood, en die dat doen, niet om het prikkelend reis-genot te smaken of zich gemoed en geest te verrijken door de beschouwing van zeden of natuur, maar meer bepaald om er, bezig zijnde, in hun levensonderhoud te voorzien, zij plegen door hen, die blijven mogen in hun fraaie parken en nette fabrieken, weelderige salons en luchtige kantoren, gehouden te worden voor niet veel bizonders. Het zijn gemeenlijk mannen, van nog jeugdigen of middelbaren leeftijd, die geen geld bezitten — zij hebben het hunne veelal verloren — en die door eigenaardige gemoedsgesteldheden of karaktereigenschappen in het verzamelen van nieuwe bezitting worden belemmerd. De moeilijkheden nu, waarin zij verkeeren, brengen ook hunne familieleden en vrienden niet zelden in last en dit mag wel hoofdoorzaak zijn van de minachting, die zij, van de zijde hunner medeburgers, zoo vaak te verduren hebben, waartoe echter ongetwijfeld hun, wellicht enkel

gespeelde, onverschilligheid omtrent maatschappelijke achting het hare bijdraagt.

Niettemin lijkt mij de gerinschatting dezer lieden in onze, overigens zoo juist schattende samenleving onbillijk en laakbaar. Er is veel onaangenaam maar nuttig werk te doen in die gevaarvolle streken; om iets te noemen: het drillen en tuchtigen der oorspronkelijke bewoners – de afschaffing der slavernij heeft nu eenmaal onmogelijk gemaakt die personen daar te verwijderen — het in bewerking nemen van hun gronden, en zoo meer. Ik zeg nogmaals, deze arbeid is niet aantrekkelijk, men gaat liever naar een muziekuitvoering ten voordeele eener liefdadige instelling — mits de consumptie er goed zij — maar het nut, om niet te zeggen de noodzakelijkheid springt in 't oog. Wie nu zou er zich voor laten vinden, als zij het niet waren, die geen kans zien op een wijze te slagen, die huiselijker is en aangenamer voor het gemoed.

Ik wijs er dan ook op dat het aanzien door deze personen genoten geen gelijken tred houdt met hunne bezoldiging, die immers in vele gevallen nog niet is geregeld door de ordenende concurrentie en somtijds, vergeleken bijvoorbeeld met hetgeen wordt afgezonderd voor hen, die met onderwijs en het onder tucht brengen onzer eigen jeugd zijn belast, hóóg mag worden genoemd.

De mededeelingen zelve nu van den heer Henri van Booven in zijn boekje getiteld »Tropenwee," verleden jaar verschenen 1), zoowel als de toon waarin ze geschreven zijn, geven reden om aan te nemen, dat wij hier niet te maken hebben met een product van louter fantasie, maar dat het inderdaad de heer Henri van Booven zelf is geweest die de reis maakte naar het somber en moorddadig broeiende koortsland waarvan hij verhaalt, en dat ook hij dit deed, niet uitsluitend voor zijn genoegen, maar meer bepaald om zich, in dienst van een dier grootsche handelsondernemingen, welke,

1) Bij van Holkema en Warendorf te Amsterdam.

bestuurd uit een waardig en fraai betimmerd kantoor in een hollandsche stad, het schoone doel van maatschappelijke verrijking zoo schrander weten te vereenigen met het kiesche der zachtaardige terzijdestelling van in onze samen-leving min bruikbare elementen, een zekere positie te verschaffen. En het wil mij voorkomen dat in zijn geval de besproken onbillijkheid al heel helder uitkomt. Ziehier een jongmensch, wien een uiterst gevoelige passiviteit, een lust in lijdend berusten — als hoopte hij daardoor het lot te vermurwen — 't maatschappelijk slagen bemoeilijkt hebben — ik neem dit alles maar aan uit mijn indrukken van zijn werk —, die desondanks onafhankelijk begeert te zijn, en die, het schoone in de natuur en het mysterieuse, het zwaarmoedig-schoone vooral en het somber mysterieuse, beminnende, er toe gekomen is zich naar de boorden der Congo-rivier, naar de binnenlanden van Afrika te begeven, als employé eener hollandsche maatschappij, daar ongeveer het ellendigste ondervonden heeft wat de mensch in dit buiten-helsche leven ervaren kan: ziekte, vervuiling, aanhoudend gemartel van insecten, herhaalde dreiging van doodsgevaar, het bijwonen van mishandeling en moord, en die zich nu wreekt, niet door de gansche hem sprakeloos en hoonlachend in het verderf dringende maatschappij met zijn gal te overspuwen, maar door op blanken, voornaam ingehouden toon, in fraaie, klankgevoelige taal een en ander van het ondervondene te verhalen, tot blijvend genot der velen die hij zijn vijanden voelen moet, al schijnt hij, hoogmoedig, ze zelfs niet te kennen. — Of hij er zich misschien bewust van geweest is, zoodoende in de eigen oorzaak van zijn leed, in zijn overgevoelig, angst-droomend gemoed, tevens — eindelijk — eigen macht en het wapen gevonden te hebben, waarmee zich ook hij, trots den slimste en hardste, ruim baan maken kan?

Het zij mij veroorloofd voort te bouwen op mijn onderstelling dat de schrijver en hij die in »Tropenwee" achtereenvolgens »de witte," Jules, of eenvoudig »de jonge man" wordt genoemd een en dezelfde persoon zijn. Het schijnt dan wel uiterst

begrijplijk, dat handel noch andere maatschappelijke bezigheid dit jonge-mensch deden slagen. Immers welke hoedanigheden behoeft hij, die er komen wil in de wereld van zaken en betrekkingen? Hij moet zijn een ordelijk persoon, wilskrachtig en actief, en vooral: levend in het tegenwoordige, bij de hand, altijd wakker en gereed om de gelegenheid te grijpen. Doch de jonge man in dit boek heeft een passieven aard en hij leeft in het verledene en in droomen, in angsten en verrukkingen. Visioenen vervolgen hem en ze zouden hem ongelukkig maken, had hij niet tevens de kracht, de physieke zoowel als de ziels-kracht, ze te ondergaan, ze lijdende waar te nemen, zóó intens, dat hij later in staat is ze zuiver, volledig te objectiveeren en mee te deelen in rustig gezegde volzinnen. Zoo wordt wat zijn armzaligheid was in het handelsleven zijn rijkdom in 't litteratuur-bestaan. Zijn leven in 't verleden, zijn zich bezighouden, hatend of beminnend, met dingen van vroeger, die hij terugziet in zijn visioenen, maakt zijn geheugen tot de enorme voorraadschuur waar hij naar hartelust kan rooven, waar de zielsmaterie ligt opgetast, hem noodig om er de gedachten en gevoelens, de stemmingen en de droomgezichten voor zijn boeken uit weg te grijpen.

Toch is het niet enkel profijt, wat zulk een geaardheid ook aan den scheppenden kunstenaar schenkt. Ook hij behoeft het actieve, de duurzame werkkracht. De vraag doet zich voor: zal de daad van dit boek door meerdere, door grootere worden gevolgd, zal er groei en ontwikkeling zijn in dezen auteur?

En niet enkel een krachtige, vasthoudende, ook een ordenende geest wordt vereischt om 't in de kunst tot grootdeugdelijk werken te brengen. Een bouwmeester welbekend sprak het nog onlangs uit, en met nadruk: stijl is orde, is eenheid in veelheid. Is de schrijver Van Booven bij machte zijn zielestaat op te voeren tot die beheersching van zijn materie, dat koningschap over zichzelf?

Totnogtoe gaf hij nog enkel stijl — en zeer goede, voor-

name — in volzinnen, bladzijden, hoofdstukken hoogstens 1). Hij toonde nog niet het vermogen tot schoonheid-voortbrengen in ruimer verhoudingen.

Dit boekje van hem, al lijkt het, zoo oppervlakkig gezien, een onverbroken geheel te bedoelen, een bundel is 't, een verzameling; de hoofdstukken van »Tropenwee" zijn elk een afzonderlijk opstel en wellicht in andere volging geschreven. »Bailes Nacionales", het stuk achterin, heeft met »Tropenwee" zelfs in 't geheel niets uitstaande. Elk hoofdstuk staat dus op zichzelf, en niet dan nadat men ze alle gelezen heeft kan men zich eenig denkbeeld maken van volgorde der gebeurtenissen. In het eerste, »Van Boord," vertelt de schrijver zijn aankomst daar aan den Congo, in het laatste, »Op Zee," zijn terugreis; wat tusschen die tijdstippen ligt, het verblijf in 't land der heete moerassen, de tocht naar het somber-geheimende binnenland, gezichten er op worden gegeven in de drie opstellen getiteld: »Verdronken", »Koorts", »In het Water", en door de vizioenen waarmede Jules wordt bezocht in zijn hut aan boord van de *Bruxelles-ville*, de boot die hem naar Europa terugbrengt. Doch hoe deze visies aan een te schakelen, hoe ze naar plaats en tijd te rangschikken, men kan het met juistheid niet weten. Maar er was ook blijkbaar in 't minst geen streven naar regelmaat in het vertellen. En daarom juist is er hoop, dat de orde er zijn zal, wanneer zij bestreefd wordt, dat de schrijver ook in zijn compositie stijl geven kan, als hij 't wil.

Al de hoofdstukken van dit boekje zijn eigenlijk min of meer lyrisch, ontboezemingen; nogmaals: er is geen streven geweest naar 't zuiver episch vertellen. Wat niet wegneemt dat in het vijfde hoofdstuk, »Op Zee" getiteld, een reisverhaal

1) De deugden van zijn stijl zijn wellicht meer te danken aan zijn artistieke gevoeligheid voor klank, toon en rythme, dan aan logica. Enkele denkfoutjes mogen dat bewijzen. Hij schreef o. a. (bl. 4): »in een gebouw daarnaast hoorde hij *hoe* toebereidselen gemaakt werden voor een maal", (bl. 50) »liggende bedaarden de pijnen wat" (bl. 151) »anderen *die* de hitte minder hinderde." Ook de tweede volzin van het boek (bl. 1) is niet correct gedacht, en de interpunctie is veelal onlogisch

wordt gegeven uitnemend door juistheid van opmerking, wisselingen van kleur en stemming, bekoorlijkheid van natuurbeschrijving. Maar te doen was 't ditmaal den heer Van Booven enkel om zijn gevoelens te uiten, zijn ondervindingen weer te geven, zijn doodsangst en zijn verrukking om 't leven, zijn weemoed, zijn droomen, zijn heim-wee vooral.

Heimwee, het »diep verlaten en naar wanhoop smartend gevoel", zelden werd het in onze taal zoo juist be-schreven. In lichtjes alleen, in stille sterren, in de warme gloeiing van een kaarsevlam vond deze eenzame jonge man eenige trouwlijkheid, eenige troost. En met lief kinderlijke oprechtheid noteert hij zijn stille gevoelens.

»Hij voelde nu geen moeheid meer", lezen wij op bl. 16, »maar een wijder en wijder uitzettende droefte, en hij wist niet waarom". Maar dan 's avonds alleen in zijn nachtverblijf, een soort loods, waar de leege muren »loerden grijs van alle kanten naar hem toe": (bl. 24). »De kaars brandde met lange vlam. Om de zwarte, gebogen kern was het rustig-blauwe hart-ovaal waarboven het slanke vuur in wijding steeg". En ook op zijn bed ligt hij nog te kijken »in het statige nijgen van de ranke vlamlijn"... »die stille lichtbekoring".

Zoo stilt hij zijn heimwee, dat groot is, schoon hij toch ook in het verre »heim" het geluk niet vond. Lezen wij niet op bl. 50/51: »Die eerste dagen van zwaar ziek zijn op de factory, toen had hij al maar gedacht aan het ouderhuis, heel wijd weg in dat land in het Noorden. Het ouderhuis waar zijne moeder met zijne zuster woonde. De schemertijden op het oude landgoed geleefd, hoe zacht-weemoedig hadden ze stil-zoet zijn heele wezen vrede gegeven; was het niet zijn zuster, die, lieflijk, jong-vrouwelijk de kalme avonddingen bedreef, glijden latend, innig bezig, haar zachte handen, die zoo goed konden doen als er een troost gevraagd werd. Zijne moeder, heel zelden maar had ze zich hem welgezind getoond. Altijd die strakke, harde trekken om haar fijne lippen als ze met hem sprak; waarom was zijn moeder hem geen moeder geweest, maar altijd de harde,

vreemde, stuggé vrouw die haar bloed niet wilde kennen in den stillen, jongen man die haar eigen kind was? Maar de droeve geheimwade was behouden gebleven over haar onverklaarbare koude handelingen en ver weg vervaagde de gedachtenis daaraan tot een kil-grauwe somberte."

Heimwee, gestild met weemoed en melancolie. Het is hem alles toch lief, en zijn droomen, zoo vol van angstvisioenen, vaak zijn ze schoon, zoodat hij er met liefde over mijmert in 't geluk van de terugreis: (bl. 174). »Als hij over den rand van het schip keek zag hij ver onder in de zee zilverige visschen en het was als schoone droomen, als hij de dolfijnen en bruinvisschen weer zag spelen en vroolijk plassen, krommend zich bij hooge heffing uit het zeevlak als jonge goden van de groote wateren, lustworstelend hun zeewereld door."

Maar wanneer ik over dit boek mijn herinnerend gemijmer laat gaan zijn 't niet het eerst de stemmingen van weemoed, die mijn gedachten trekken, ook niet de zoete droomgezichten en de wijde heerlijkheid van 't weer veilig léven en op zee zijn, varen naar huis, — het zijn de folteringen van doodsangst en felle verschrikking in koorts, brandende koorts, tropen-koorts. In 't weergeven van waanzinnige ontzetting en angst vindt Van Booven misschien alleen in Edgar Allen Poe zijn meester. — Dat hij hem kent, dien grooten getourmenteerde, zich hem verwant voelt, 't blijkt uit een, overigens onbelangrijke, navolging. Ook Van Booven liet de korte zinnen, waarin de allerhevigste verschrikking wordt aangeduid, cursief drukken. —

Aangekomen te Matadi wordt den jongen man, »den witte", tot slaapplaats aangewezen de benedenfactorij die half in 't water ligt; de woest kolkende rivier heeft de oevers ver overstroomd. Hij ontwaakt er met schrik uit een bangen droom (bl. 87):

»Buiten het bed lag hij, wakker, verwikkeld in de neergetrokken moustiquaire, zijn lijf in zweet, rillend van koorts en bonzende pijnen in het hoofd."

»Buiten raasde de tornado tusschen de bergen."

»De regen stroomde neer. Het blauwe licht van de bliksems binnendringend door de plankspleten en aan de kieren langs de deur."

»De rivier stroomde voort, bruisend."

»Hij hoorde het gezwollen water zieden door de rotsen van den Duivelshoek, en weer het lillende licht, grijsblauw, en nieuwe watervlagen uitgestort op het huis, en een vreeslijke donder die de aarde en het huis dreunen deed."

»De echo's rommelden rusteloos tusschen de bergen, voort, voort, als woeste geluidspoken, elkaar nazittend in wilde jacht."

»In ontzettende angst hoorde hij dan dat het water hooger kwam, *dat het al tegen de balken onder de planken aanklotste.*"

Deze natuur kent ook vreugde die fel is als smart. Even voor de aankomst van de hem terugbrengende boot lezen wij: »En toch waren er momenten, dat hij angst had voor het oogenblik waarop de boot zou komen voor de ligplaats in de stad, dan vreesde hij een uitbarsting van vreugde die gelijk zou staan aan de felste smart, maar gelukkig wist hij zich te dwingen aan andere dingen te denken, zoodat het jagende vreugdegevoel domper werd en niet zoo pijnend."

De beschrijvingen in dit boekje zijn volmaakt subjectief, ze zijn alle lyrisch, maar is ten slotte het goede van élke beschrijving niet juist in de wijze van zien, het geëmotionneerde zien? Is er buiten de subjectieve beschrijving iets anders dan wellicht hoogst nauwkeurige, wellicht behoorlijk gestelde, niettemin kunst-looze constateering, inventariseering? Ge ziet door de oogen, door 't temperament van den schrijver waarschijnlijk iets anders dan gij, gij zelf, op dezelfde plaats, zoudt hebben gezien, maar wat doet het er toe, dat wat de schrijver u toont is iets zoo fels, zoo levend-reëels, het blijft in uw herinnering, vast, als een eigen visioen. Of ziet ge haar niet liggen de Spaansche stad:

»Madrid achter op de hoogten kleinde weg. Het lag daar neergesmeten op de heuvels met zijn toevallige boomen waar-

achter de huizen zich schuil hielden. Wat leek het stoffig en droog daar boven en onwerkelijk als een luchtspiegeling, het glazige wit van het paleis en van enkele gebouwen, witte asch van een vuur dat juist gebrand heeft; en dan dat blauw van den hemel er vlak op, er bijna in gedrukt, sterk, koel, dringend hemelstaal."

Dit citaat is gekozen uit het opstel genaamd »Bailes Nacionales," door den schrijver stellig alleen daarom achter in zijn boekje geplaatst, wijl het in een zelfden toonaard is geschreven, wijl hij ook daar in Spanje een beangstigende geheimzinnigheid heeft gevoeld die aan de Afrikaansche stemmingen herinnerde. Doch kwam hem in het Congoland dat drukkende uit de natuur, uit de moordende broeiing van tropenzon in bosschen en moerassen, hier in Spanje waren het de menschen, de vrouwen vooral, wier hartstochten dreigden met koorts en verterende marteling. Evenwel dit zesde hoofdstuk schijnt mij zoo goed niet als de voorafgaande. Het is wellicht haastiger geschreven. Er wordt in gebruik gemaakt van half versleten, verbeuzelde woorden, als akelig, vreeselijk, woorden waarvan de in huislijke conversatie verslapte werking weliswaar weer kan worden versterkt door stijl en accent, maar die desondanks dienden vermeden omdat hun klank in de gevoelszwelling der volzinnen kleine gapingen of althans zwakke plaatsen, doffe weekheden doet ontstaan.

Overigens is er ook in dit laatste stukje veel aardigs en ook wel moois. Zeer juist en gevoelig waargenomen is de ontstemming ontstaan tusschen de beide jonge mannen enkel ten gevolge hunner overprikkeling, hunner koortsige opgewondenheid.

De heer Van Booven heeft weer iets nieuws gebracht in onze litteratuur. Er is alle reden hem niet te minachten.

Januari 1905.

STAATKUNDIGE KRONIEK.

18 Dec. 1904—19 Jan. 1905.

Stilte in het parlement, maar gerucht in het land. Kleine fata op het stuk van wetgeven, grooter bewegen op het terrein der verkiezingsactie en der partijgroepeering.

De wetgever, geheimzinnige persoonlijkheid, in onvruchtbare dom meling verzonken. Hartstocht noch belangstelling wordt opgewekt, als de Tweede Kamer haar begrootingsarbeid eindigt, als de Eerste den haren aanvangt en afdoet, om daarna het land een motor- en rijwielwet, de kroon een wetsvoorstel-Van Raalte toe te zenden. Het glimpje van aandacht voor het »antithese"-debat, ook in den senaat volstreden, is reeds vergloord en vergeten; rust en stilstand zijn opnieuw ingetreden.

Dan, ietwat voortgang in het schriftelijk debat. Van het arbeidscontract verschijnt een gewijzigd ontwerp; belangrijke concessies, aan het verzet der arbeiders gedaan, doen de regeering menig juridischen traan vergieten, doch zijn niet in staat het »agitatie comité" tot een niet verwerpende motie te brengen. Agitatie-comité, monstermeetings, motie's, optochten — dat is ten onzent de vorm, waarin de arbeidersbevolking haar wetgevend initiatief, amendement en veto nog goeddeels moet kleeden, zoolang men hooghartig of wantrouwend haar het kiesrecht onthoudt. Arbeidswetgeving door afgevaardigden uit beperkt kiesrecht gekozen — een pijnlijke tegenstelling.

Ook de ontwerpen Lager- en Hoogeronderwijswet komen een stap verder naar hun openbare behandeling.

Ten slotte zijn de ernstige schreden gezet op het terrein der administratieve rechtspraak; een drietal groote wetsontwerpen zijn ingediend, een drietal zal nog volgen; gedenkwaardige daad na dien aanloop van meer dan een kwart eeuw, na die grondwetsherziening voor twintig jaren mede tot dat doel ondernomen, na die onvermijdelijke staatscommissie van vijftien jaar her, na die belofte in de troonrede reeds meer dan drie jaar geleden. De ontwerpen ingediend; zou ze thans binnen drie, binnen vijf jaren wet worden die hervorming, door alle partijen gewenscht? Zou het nu binnen meetbaren tijd geschieden de aanvulling van die hemelwijde gaping in het gebouw onzer rechtsorde?

* * *

Veel meer leven en rumoer viel buiten de Kamers te aanschouwen. Ongewoon vroeg is de verkiezingsstrijd ontbrand; wis een teeken, dat hij feller zal zijn dan vorige malen. In tal van districten reeds gist het en kookt het; voorloopige candidaturen, nieuwe kiesvereenigingen, beraadslagingen van »centrale's", vergaderingen voor geestverwanten met gebed, openbare vergaderingen met debat — zij zijn alle niet meer van de lucht af. En nog zijn er vier maanden voorhanden om de koorts te doen stijgen.

Veel geschiedde op het gebied der partijgroepeering; banden werden er geslaakt, gevierd, geknoopt. Het meest opzienbarend was het knoopen: van den coalitieband tusschen Unie-liberalen en vrijzinnig-democraten.

Wel, na de harmonische begrootingsprelude heeft een goed volgnummer niet ontbroken. Een gemeenschappelijk program, aan de kiesvereenigingen der beide bonden toegezonden, heeft te weerszijden bekrachtiging erlangd; het bondgenootschap der groepen is er als consequentie uit aanvaard. Wederom is der grondwetsherziening een schrede genaderd, is op tal van niet minder noodige wetten het uitzicht verbeterd.

Is het niet kenmerkend voor de vaagheid onzer partijgroepeeringen, dat voor deze toenadering, die uitdrukkelijk en terecht compromis is genoemd, opoffering dus van weerszijden — door geen van beide partijen iets wezenlijks uit hun beginselen en werkprogram *is* opgeofferd? Is het niet teekenend, dat — als vrijzinnig-democratisch te recht omschreven wordt met streven naar evening der ontwikkelingsvoorwaarden — het compromis louter vrijzinnig-democratische eischen bevat, die tegelijk... met het Liberale-Unie-werkprogram in het minst niet in strijd zijn? *Qui, diable, est ici la dupe?* Wie heeft er nu eigenlijk ingebonden bij dit compromis?

Maar men zou verkeerd doen, politieke partijen te wegen alleen naar hun geschreven program. Ook de houding van hun leiders, hun afgevaardigden, samenstellende en verwante groepen, pers-organen, zijn kenteekenen van hun gehalte. En derwijze gadeslaand de levensuitingen der twee staatspartijen bespeurt men zonder moeite, dat hun toenadering op 21 Januari j.l. voor beide bestond in opoffering: niet van substantie maar van tempo. Gezamenlijk zal men aansturen op wat de eene partij dusver slechts *zegde* te wenschen, wat de andere partij in veel snelleren maatgang wilde bereiken.

Coalitie op vast accoord; beoordeeld en bewilligd door wie behooren te beslissen: de kiezers. Wanneer in een komend vierjarig tijdvak dié en geen andere wetten over ons land worden afgekondigd, dan is het omdat de kiezersbonden op dien Januaridag aldus besloten hebben. Hier zag men het parlementaire stelsel in zuivere toepassing.

Unie en Bond. En de oud-liberalen? Mokkend, berustend. Te vergeefs hadden de bas-tuba's van hun pers-orkest de aanneming van het vrijzinnig program ontraden, als »ontijdig", »onredelijk", »ontactvol" bestreden. Wonderlijk, dat die stemmen hun invloed zoo volkomen gemist hebben, dat het gulle aanbod van al-vrijzinnige concentratie zonder eenig of ten hoogste op oud-liberaal »werk"-program zoo beslist van de hand is gewezen. Royaler voorwaarden toch dan van deze — bijna schreven wij conservatieve — groep werden voorgeslagen, zijn niet denkbaar. Ten eerste heette zij elke wensch, die reeds thans ietwat verder ging dan hun eigen verlangens, terstond onaannemelijk; vervolgens eischte zij slechts, dat de vrijzinnig-democraten, »indien het hun wáárlijk ernst was met het willen samenwerken tegen den gemeenschappelijken vijand" hun gang maar twee tempo's verlangzamen zouden; met één graad vertraging mocht de Liberale-Unie volstaan; de »ouden" van hun kant verklaarden zich bereid, om, zonder éénige concesssie, in den gezamenlijken opmarsch den stap te bepalen. Zóóveel zin tot samenwerken zat aan die zijde voor; maar heeft bij de veeleischendheid der vooruitstrevenden niet mogen baten.

Eén stap sneller, samenwerking met een middenprogram, het kon dus niet; de oud-liberalen zijn eerst behoudend, daarna vrijzinnig. Goed, dat is hun overtuiging, hun gezichtskring. Maar welk een ongezonde situatie dan, dat, desniettemin, het godsdienstig drijven der regeerings-partijen hen aanduwt — als steun hier, als ballast ginds — tegen de democratische groepen ter linkerzijde; hen met deze ondanks alles als vrijzinnigen vereenigt. De schadelijke compensatie, die daaruit volgt; welk een krachtverspilling, dat het nog niet overbodig is, vrijzinnig te heeten.

* * *

Als pan-liberale concentratie dan is afgesprongen, ziet men gebeuren, wat sinds jaren gewenscht, verwacht, vertalmd is: een behoedzaam begin van der oud-liberalen organisatie en politiek program. Een »commissie van advies" stellen zij in, die hun bureau zal zijn, hun politiek adres. Dit althans, organisatie in plaats van vage, veelhoofdige ongrijpbaarheid, is een deugdelijke stap tot verbetering van den politieken chaos. Minder zal het »program" daartoe bijdragen; zijn magere inhoud zou voor dat effect scherpere grenzen moeten hebben, dan het door niemand bestreden »redelijk" voor den omvang der sociale wetgeving of »doeltreffend" voor de samenstelling der volksvertegenwoordiging. Wat is in dit alles toch het leidend beginsel, wat is toch het »oude" in dit liberale? Waarom niet met een korte, doch pakkende leus zijn streven scherp geteekend? Waarom niet:

»wij remmen" (zoolang stilstand onbereikbaar is)? Behalve in kortheid, ware dan ook in oprechtheid gewonnen.

Aan de overzijde, in de groepeering der dusgenaamd christelijke partijen, is evolutie slechts flauw te bespeuren. Gering zullen de gevolgen zijn van het Christelijk-sociaal congres, dat de kleine luyden voor het toeven der sociale wetgeving troosten moest; niet schokkend ook zal de uitwerking zijn van Patrimonium's verkiezingsprogram, zelfs al is daarop aan de kiesrechtuitbreiding weer een plaats ingeruimd; en het bescheiden maar bovenal vagelijk mompelen der Friesch-christelijk-historischen zal ras bezworen zijn met dien kunstig rhetorischen — al-zeggenden, niets-gevenden — woordzwaai, waarvan de coalitie-leider het geheim bezit.

Belangrijker weer is, wat wordt afgespeeld midden tusschen de clericale en vrijzinnige zône's. Hoe nauw nog de tusschenstrook zij, aanwezig is reeds dat terrein, waarop democratie en behoudzucht eenmaal als uitsluitende kampioenen elkaar ontmoeten zullen. Juist thans heeft het niet aan symptomen van die te wenschen — want zuivere — toekomst ontbroken. De oprichting der nationaal-historische partij is een van die goede voorboden; kennelijk bedoeld als vereenigingspunt voor zuiver — van godsdiensttweedracht vrij — conservatisme, is het slechts te betreuren, dat deze nieuwe groep voorhands van luttelen invloed zijn zal; te betreuren, dat de ongunst der politieke slagorde zoovelen harer »linksch" en »rechtsche" geestverwanten voorloopig uit hare gelederen weghoudt. De teekenen, dat ook hun die scheiding zwaar valt, ontbreken niet; een Van der Vlugt klaagt aan deze zijde van den »Rubico" over noodelooze scheiding (is het kiezen van dien naam een aanwijzing, dat hij »overtrekken" zal? of is het slechts klagen een bewijs, dat hij geen Caesar is?); een Van Houten en zoo menig anti-clericaal conservatief in hofstad en in hoofdstad ziet in hen, die in 1901 uit afkeer van Borgesius' snellen gang clericaal stemden, de kern zijner geestverwanten; behoudende christenpartijen te Amsterdam stellen en steunen den behoudend vrijzinnige boven den democratischen »christen"-candidaat; is het dan nog verborgen, wat bij al zulken het zwaarst reeds weegt, wat nevenzaak wordt?

Zoo naderen wij, ondanks alles, ondanks dit jaar van heiligen oorlog, ondanks den kruisroep »Dieu le veut" — langzaam, máár wij naderen: tot zuiverheid in de politieke verhoudingen.

D. v. E.

XIe JAARGANG. DEEL II.

DE XXE EEUW

MAANDSCHRIFT VOOR LETTEREN, KUNST, WETENSCHAP EN POLITIEK.

[NIEUWE REEKS VAN HET TWEE-MAANDELIJKSCH TIJDSCHRIFT.]

HOOFDREDACTEUR: L. VAN DEYSSEL.

MEDEWERKERS: Dr. A. ALETRINO, Dr. FRANS BASTIAANSE, JOH. H. BEEN, Dr. J. D. BIERENS DE HAAN, Dr. P. BIERENS DE HAAN, Dr. H. J. BOEKEN, Dr. T. J. DE BOER, Prof. G. J. P. J. BOLLAND, Dr. P. C. BOUTENS, Prof. Dr. H. BRUGMANS, G. BUSKEN HUËT, RICHARD DE CNEUDT, Mr. F. COENEN Jr., Dr. ALPH. DIEPENBROCK, Dr. D. VAN EMBDEN, Mr. F. ERENS, F. VAN DER GOES, HERM. HEIJERMANS Jr., W. G. HONDIUS VAN DEN BROEK, G. VAN HULZEN, Dr. D. G. JELGERSMA, Prof. Dr. G. JELGERSMA, JAN KALFF, Prof. Dr. G. W. KERNKAMP, Dr. R. A. KOLLEWIJN, J. DE KOO, J. KOOPMANS, PROSPER VAN LANGENDONCK, Dr. J. H. LEOPOLD, JAC. VAN LOOY, G. H. MARIUS, JOH. DE MEESTER, Mr. S. MULLER Fzn., F. NETSCHER, EDMOND VAN OFFEL, AUG. PEAUX, ARY PRINS, J. REDDINGIUS, GIZA RITSCHL, P. H. RITTER Jr., HERMAN ROBBERS, NICO VAN SUCHTELEN, STIJN STREUVELS, HERMAN TEIRLINCK, Prof. Dr. A. VERMEYLEN, JAN VETH, K. VAN DE WOESTIJNE, E. A.

UITGEGEVEN TE AMSTERDAM DOOR SCHELTEMA EN HOLKEMA'S BOEKHANDEL * * * * * MCMV.

INHOUD.

(April 1905, Afl. 4.) Bladz.

Door het land van Broeder Jonathan	DR. HENDRIK P. N. MULLER.	1
Laatste liefde.	DR. A. ALETRINO	45
Het Rembrandt-Feest in 1906 . .	L. VAN DEYSSEL	67
Kotzebue te Rome	J. KOOPMANS	88
Gedichten	L. H. GRONDIJS	112
Buitenlandsch Staatkundig Overzicht	CHR. NUIJS	121

(Mei 1905, Afl. 5.)

De Kunst van Rembrandt . . .	L. VAN DEYSSEL	129
Langsnuitje	E. WITSEN—VAN VLOTEN .	166
Door het land van Broeder Jonathan	DR. HENDRIK P. N. MULLER	177
Gedichten	EDMOND VAN OFFEL . . .	200
Lenteregen	RENÉ DE CLERCQ.	209
Bij het graf van Napoleon . . .	L. VAN DEYSSEL	213
Miguel de Cervantes Saavedra. .	CATH. BRUINING	228
Sproke	HENRI VAN BOOVEN. . . .	245
Staatkundige Kroniek	DR. D. VAN EMBDEN . . .	251

(Juni 1905, Afl. 6.)

Staatsexamens voor Historici? . .	PROF. DR. H. BRUGMANS . .	257
Een ontmoeting.	AEG. W. TIMMERMAN . . .	281
Gedichten	AUG. PEAUX	313
Verzen	H. BOUMA	316
Ceylon en zijn bewoners	DR. C. J. WIJNAENDTS FRANCKEN	320
De meid	HERM. HEIJERMANS JR.. . .	339
Over het natuurlijke Materiaal in de Muziek	PETER SPAAN	368
Buitenlandsch Staatkundig Overzicht	CHR. NUIJS	376

DOOR HET LAND VAN BROEDER JONATHAN.

Fragment van een reisverhaal,

DOOR

DR. HENDRIK P. N. MULLER.

A. HET OOSTEN.

Boerenbelangen dreven mij naar Amerika.

Als rechtgeaard Hollander nam ik de Holland-Amerika lijn, heel goed als men niet al te veel haast heeft. Oudejaarsmorgen 1901 kwam **New-York** in het zicht.

Op eens week het stormachtige, zoele weder en werd het fel koud; Noord-Amerika, open voor de ijslucht van het noorden, niet beschermd als Europa door dwarse bergketens, zond ons hier, ter breedte van Madrid, zijn ijzigen landwind, alsof wij van het veel warmere Holland noord- in plaats van zuidwaarts waren gestoomd.

Een schip doemt op, nog een, telkens meer, dan het land. Wij varen voorbij drommen van schepen een reuzen-baai binnen; als de vingers van een hand strekt zij landwaarts in, zich uit. Huizen verschijnen, het Staten-eiland, gebouwen van een paar dozijn verdiepingen. Wonderlijke reuzen-booten stoomen wij voorbij, beladen als een stuk straat met bespannen wagens en rijtuigen, de krukassen hunner stoomwerktuigen niet beneden in het ruim maar hoog uitstekend boven het dek. Statig, boven alles uit, verheft zich de bronzen godin der vrijheid, bergend in haar hoofd een vertrek voor 40 personen, tegelijkertijd een zinnebeeld en lichtbaken, geschenk

der Fransche Republiek. Grootsch dit alles, grootsch door de hand der natuur en grootsch door die der menschen.

De tolbeambte is aan boord gekomen. In de groote kajuit gaat hij boven aan de tafel zitten; wij moeten ons daar ook nederzetten en ons, telkens opschuivend, ieder op zijn beurt door hem laten ondervragen. Hij laat ons onze verklaring onder eede onderteekenen; aan den wal zal blijken of men naar waarheid heeft getuigd.

Dan mogen wij van boord.

Nu begon mijn eerste taak: te leeren. Niets kon worden bereikt, het was gebleken, zonder kennis van personen, toestanden, partijen, meeningen. Er moest worden getast, gezocht en voorloopig alleen in stilte gewerkt. Ik had dus mijn naam verwijderd gehouden van de openbaar gemaakte lijst der scheepsreizigers en nam dankbaar mijn intrek bij een bevriend Amerikaansch gezin, dat sterk deelnam aan het drukke, gezellige wereldsche verkeer en waar dus gelegenheid was tot studie en zoeken van menschen en wegen. Daar werd door mij de grondslag gelegd van mijn bloedeloozen veldtocht.

Wie het leven der uitgaande New-Yorksche wereld gedurende de wintermaanden mee wil maken, behoeft een sterk gestel. Als bij een kinematograaf trekken menschen, plaatsen, omgevingen, gebeurtenissen voorbij. Ter ruste gaande, kan men zich nauwelijks herinneren wie en wat men dien dag al heeft gehoord en gezien, zelfs waar men is geweest. Altijd in touw; altijd zorgvuldig uitgedost in kleedij, die telkens moet veranderd worden naar gelang van plaats en menschen; altijd glimlachend; altijd met gespannen verstandszenuwen; altijd nieuwe menschen, andere talen; altijd haast.

En dan die afstanden! Huurrijtuigen zijn onbetaalbaar voor gewone Europeesche beurzen, een dollar voor den kleinsten rit, en worden ook weinig gebruikt; alleen sommige concurreerende spoorwegen vervoeren den reiziger op telephonische aanvraag voor 25 Amerik. cents van en naar het station. Men moet zich dus bedienen van de treinen, die zoo goed als elke minuut door vijf der urenlange straten snellen, welke het lang uitgestrekte New-York in de lengte

doorsnijden. Beneden door de straat loopen de electrische trams, hier »cars" genoemd; hoog in de lucht, soms aan twee zijden der straten, de elevated railroads. Men koopt een kaartje voor 5 cents, om het even hoe lang de rit zal duren, wringt zich in den gewoonlijk overvollen trein, moet soms gedurende een half uur blijven staan midden in het gangpad en kan dan alleen door scherp op te passen gewaar worden waar men moet uitstappen. Want slechts bij uitzondering vermelden de hoeken van de straten de nummers of de namen daarvan, zoodat men aan het uittellen moet gaan, zoodra men een straat genummerd ziet, ten einde zoodoende de straat te vinden, waar men moet zijn.

Intusschen, nergens in de wereld heb ik grooter bereidvaardigheid gevonden om den vreemdeling, die vriendelijk hulp vraagt, terecht te wijzen dan in de Vereenigde Staten, evenals ik nergens op de wereld en op geen enkele reis zooveel vriendelijkheid en gastvrijheid heb ondervonden als daar.

Hij, die bezoeken heeft af te leggen, moet alzoo telkens viaduct op, viaduct af, trein in, trein uit, zijstraat in, zijstraat uit, van oververwarmde ontvangkamers in sneeuw en regen, langs natte straten weder in oververhitte cars.

's Morgens begint het mondaine leven al. Dan worden voordrachten gehouden over kunst, over sociale onderwerpen, over geschiedenis, over wijsbegeerte, door hoog betaalde, uitmuntende sprekers, die gedurende enkele wintermaanden hun geheele jaarlijksche inkomen verdienen. Soms worden de kosten door vereenigingen betaald. Zoo laat de »bond voor staatkundige opvoeding" sociale kwesties bespreken, de verschillende godsdiensten enz. en vraagt slechts één dollar voor de reeks zijner voordrachten. Vooral dames vormen het gehoor, nu eens in openbare zalen, dan in eigen woningen, alle ten zorgvuldigste uitgedost. Na afloop maakt men kennis met rissen menschen, wordt meegenomen om bij hen den tweeden maaltijd te gebruiken zonder dat men soms zelfs den naam verstaan heeft van de gastvrouw, moet dan naar een nieuwe voordracht en dan het lijstje afdoen van dames die hun ontvangdag hebben.

Maar men beklaagt zich niet, want wat men ziet is al evenzeer de vermoeienis waard als wat men hoort. Het zijn gezonde, uitgegroeide, lenige, fraai gevormde menschen, de Amerikaansche vrouwen, minder spichtig dan de dochteren Albions, niet zoo zwaarlijvig als die der Germanen, grooter en meer door lichaamsoefening gevormd dan de Latijnschen. De Amerikanen stammen van zoovele Europeesche volken af, dat zij natuurlijk zeer uiteenloopende trekken vertoonen; maar wie hen opmerkzaam gadeslaat, leert toch spoedig hen en haar te onderscheiden van andere Europeesche volken. Ook aan kleinigheden, b. v. aan hun tanden; heel zichtbaar zijn die, bij ik geloof wel het meerendeel der Amerikaansche dames, met goud gevuld; hun brilletjes missen randen; hun schoeisel heeft een anderen, ronderen vorm dan het Europeesche.

Ook wat men hoort is de moeite waard. Hier in het oosten hebben zoo goed als alle dames der hoogere samenleving Europa ter dege bereisd en er zich eenigen tijd gewijd aan bestudeering van kunsten, soms zelfs van wetenschap. Niet zeldzaam zijn zij die makkelijk Italiaansch spreken, en bijna alle, die ik ontmoette, wisten zich behoorlijk te bewegen in het Fransch. Algemeen bezoeken zij Holland, maar wonderlijk genoeg kennen de Amerikanen van het oosten hun eigen land niet en hebben haast nooit het gebenedijde Californië, laat staan de zuidelijke staten gezien; elke gelegenheid gebruiken zij om naar Europa te komen.

De heeren nemen overdag nauwelijks deel aan het gezellige leven. Zij moeten dan ploeteren en zwoegen om de schatten te verdienen, die hun vrouwen en dochters verteren. Alleen 's avonds ontmoet men hen, allereerst in het Metropolitan Opera-house, reusachtig gebouw met een aantal verdiepingen van balcons, alle plaatsen, ofschoon $ 5.— kostende, avond aan avond bezet. Maar men krijgt waarde naar zijn geld. De duurste, de beroemdste zangers en zangeressen werken hier samen. Niet één ster hoort men, maar een groot aantal, alle tegelijk in dezelfde opvoering, komende uit allerlei landen, ook uit Nederland, verdienende een vermogen in enkele wintermaanden. Het geheele gehoor heeft zijn beste

plunje aan. O, welk een overversiering! Daar, vóóraan in de onderste balcons, een reuzen-U van bloote schouders, van lichte lijven, bezaaid met schitterende sterren in den vorm van diamanten ridderordes, soms een half dozijn onder den zelfden boezem. En op het hoofd telkens schitterende diademen en diamanten graven- en hertogen-kronen. Jammer! Men kan een glimlach somtijds niet onderdrukken.

Het is middernacht. Men voelt zich moe, wil naar huis. Maar jawel! De buurvrouw aan tafel van straks wil u een bewijs geven van welwillendheid en neemt u mee naar gene beroemdheid, die van avond receptie houdt. Talrijke handen worden weer gedrukt, men ziet weder tallooze met goud gevulde tanden tusschen vriendelijk geopende lippen, hoort telkens weder het onvermijdelijke: »Glad to meet you," wordt gewikkeld in staatkundige gesprekken. Net als men eindelijk eens wil gaan zitten, wordt men weer meegenomen, rolt op elastieke wielen zacht en snel door de sneeuw naar een andere woning, van boven tot onderen met schilderijen behangen, waar gedanst wordt. Weer begint de kaleidoskoop van menschen en tanden en gesprekken. Uitstekend wordt er gedanst, voortreffelijk; alle Amerikanen dansen, hun leven lang, van hun vroegste jeugd af. Andere dansen ziet men, b. v. de »two step," een soort wals in tweeën in plaats van drieën. Jonge meisjes ziet men, vergezeld door een jongen makker vertrekken naar huis. En eindelijk bevindt men zich in den trein, die den geheelen nacht doorloopt en die ons werkelijk ten langen leste, uitgeput naar onze zalige woning terugvoert.

Het huis mijner gastlieden kwam in groote trekken overeen met de woningen der gegoede Amerikanen in het oosten die niet behooren tot de klasse der millionnairs. De huizen zijn ongeveer 4 verdiepingen hoog en van steen; in omvang verschillen zij niet belangrijk van die der zelfde klasse in Nederland. Zij kosten ongeveer *ƒ* 150.000.— Drie ramen breed, bezitten zij steeds een afzonderlijken ingang en binnentrap voor de bedienden. De vloeren bestaan uit zeer smalle eiken plankjes en worden slechts ten deele door karpetten bedekt. Gangen en trappen zijn gemeubeld en behangen als kamers.

De vertrekken zijn veel lager van verdieping dan bij ons. Boven de schoorsteenmantels, meestentijds van hout, zitten de lage spiegels vast in den muur en maken deel uit van het huis; evenzoo de kasten. Elk huis heeft een centrale verwarming, waardoor wordt bespaard op de uiterst kostbare bediening; maar buitendien worden gashaarden gebrand in den vorm van kunstmatige houtblokken. Electrisch licht is in New-York alleen in openbare gebouwen regel. Het gas ontbrandt, zonder aansteken, door het openen van het kraantje; een druk op knoppen in den gang verlicht de kamers, de geheele verdieping of heel het huis op het zelfde oogenblik. Elke verdieping heeft haar eigen badkamer, waarin zich altijd een waschtafel met stroomend warm en koud water en een watercloset bevinden.

De soort der bediening verschilt naarmate der streek. Hier in het oosten, waar men in gegoede kringen steeds een oog gericht houdt op Europa, hecht men eraan, zooveel mogelijk slechts blanken in dienst te hebben; het zijn meest menschen uit Ierland en Scandinavië. De negers zijn de huisbedienden in het zuiden, Chineezen en Japanners in het verre westen. In de groote plaatsen van het oosten ondervindt men nog niet het gebrek aan bediening, de noodzakelijkheid om zich zelf te helpen, die den Europeaan na zijn terugkeer uit Amerika als een kenmerk er van bijblijven. Hier kan men alles krijgen wat men wil, mits men er maar voor betaalt.

Er wordt ruim geleefd. Men neemt de moeite niet om na te gaan of men met minder zou toe kunnen. Er wordt veel verspild, zelden geheel gebruikt wat men koopt of bestelt.

Welk een overvloed in de spijzen! Bij het ontbijt verschillende warme schotels en allerlei soorten van brood, koud en warm, en van gekookte granen, o.a. gekookte boekweit, genuttigd met de zoogenaamde maple-stroop die getrokken wordt uit een boom; dan vruchten van allerlei soort en luchtstreek, onder andere z. g. navel-sinaasappelen, groot, zonder pitten, van boven voorzien van een uit- en inwas die er den naam aan heeft gegeven. Omstreeks middagtijd weder een warme maaltijd; weinige uren later, bij het afleggen van bezoeken,

opnieuw koffie, thee, chocolade en wijnen met koude vleeschen zoete spijzen, toegediend door licht en fraai gekleede dochters en vriendinnen des huizes. Om ongeveer acht uur de hoofdmaaltijd, waarbij door onvervalschte Amerikanen alleen water met ijs wordt gedronken. En ten slotte na afloop van schouwburg en avondbezoek opnieuw oesters en wild, besproeid met fonkelenden drank.

Spoedig leert men den weg vinden in het reusachtige dambord, dat New-York is geheeten, en voelt er zich thuis.

Hoezeer somtijds fraai en welgeslaagd, de gevels zijn altijd nabootsingen van Europeesche voorbeelden en dragen niet een nationalen stempel, zooals de Yankees overigens over hun geheele land in tal van opzichten hebben gedrukt. Eén uitzondering is er, de „skyscrapers", de gebouwen van een paar tientallen verdiepingen, die de duurte van den grond in de benedenstad de hoogte in heeft geperst. Daarvoor heeft de oude wereld geen voorbeeld gegeven en zijn dus nieuwe vormen en denkbeelden moeten worden gevonden. Schoonheid is daarbij echter niet bereikt. Tusschen Park-Row- en Beekmanstraat staat er een van dertig verdiepingen. Soms ziet men vlak daarnaast heel kleine, heel lage, oude gebouwtjes, eigendom van halstarrige eigenaars, die geen lust hebben om nu reeds te verkoopen. De trap in die reuzenhuizen wordt niet gebruikt; boemel- en snel-opstijgbakken, hier niet als in Engeland lifts maar elevators genoemd, zorgen kosteloos voor gemakkelijk vervoer.

De rechte lijnen der straten, het ontbreken van boomen en van water, werken ook niet mede tot verhooging der schilderachtigheid van de stad. En dan: nooit ziet men aan de drukke verkeerswegen rond, zonder huizen in afbraak en in opbouw te bespeuren; geen enkele straat is af. Nauwelijks staat een huis een paar tientallen jaren, of het wordt afgebroken om plaats te maken voor een grooter, een hooger of een ander huis. Alleen in de bovenstad, bij Harlem, ziet men nog oude planken woningen uit de eerste helft der negentiende eeuw en iets vroeger.

Vlak bij mijn verblijfplaats verrijzen een paar ontzaglijke

gebouwen, in elk waarvan dozijnen gegoede gezinnen wonen. Dan komt de kerk der Christian Scientists, der nieuwe leer, die van geen geneesheer wil weten en ook de lichamelijke genezing zoekt in het gebed, in het opleggen der handen en in de zelfinbeelding, dat men niet ziek is. Daartegenover de groote long van New-York, het Central Park. Voor $ 3 per uur krijg ik een uitmuntend paard in een kolossale rijschool, waar 100 ruiters rijden en de paarden met elevators van en naar de stallen op de verschillende verdiepingen vervoerd worden. Het paard wordt voorgebracht zoo laag beneden het plankier, dat men er op gaat zitten als op een stoel. Buiten scherpe koude, veel grooter dan in Nederland. Het is vroeg; toch is er geen pad zonder ruiters, zonder rijdsters, zonder rijtuigen. Dat zegt wat, want ontzaglijk is de uitgebreidheid van dit park; twee en een half uur behoeft men om het in de lengte te doorsnijden en een half uur gaans is het breed. De rotsgrond, waarop New-York gebouwd is, vormt hier hoogten en laagten en verhoogt aldus de bekoorlijkheid van het park. Met groote zorgvuldigheid wordt het door de stad onderhouden. Hier en daar standbeelden, o.a. van onzen grooten Zwijger, een eethuis, speelplaatsen, natuurlijke meren, het groote bekken dat New-York van drinkwater voorziet, dicht daarbij het groote Metropolitan Museum of Art.

Ook het laatste vertoont de kenmerken der democratie; het is blijkbaar ingericht met het oog op de groote menigte, niet zooals in Europa om in de eerste plaats te voldoen aan kunstkenners. Het bevat eenige meesterwerken van den eersten rang op het gebied van schilderkunst, zoowel oude als nieuwe school, daarnaast schilderijen, blijkbaar alleen wegens hetgeen zij voorstellen opgenomen, historie-stukken, afgietsels van bekende klassieke beeldhouwwerken, voorwerpen van kunst, verzamelingen van oudheden, snijwerken, muziekwerktuigen, aardewerk. Naast een stuk van ontzagwekkende waarde ziet men voorwerpen, die ieder gemakkelijk kan machtig worden. De schilderijen hangen door elkaar, alle scholen en tijdperken gemengd; meestal zijn de stukken, die één geschenk vormen, bij elkaar gebleven. Dit is het karakter,

dat ik overal in de Vereenigde Staten bij de groote musea heb opgemerkt. De inrichting voldoet niet aan wetenschappelijke eischen maar maakt de bezichtiging onderhoudend, en zij zijn in de eerste plaats leerrijk voor de groote menigte.

Een rij van paleizen omsluit het Central Park. De fraaiste bevinden zich in de Fifth Avenue, de straat der rijkaards, welke de oostelijke grens vormt van het park. Daar verrijst o. a., tegenover een der hoeken van het park, een der prachtigste club-gebouwen, welke ik ergens in de wereld heb aangetroffen, de Metropolitan Club, vereeniging der New-Yorksche aristocratie. Op geld is hier in geen enkel opzicht gezien; zelfs schilderijen van onschatbare waarde hangen er, 's avonds verlicht door lampen die hun stralen uitsluitend daarop werpen. Een ontzaglijke hal, empire, vormt het middenpunt. Boven bevinden zich logeervertrekken, uitsluitend beschikbaar voor leden. In een vleugel van het gebouw worden ook hun dames toegelaten en bevinden zich verschillende eetkamers voor gemengde maaltijden. Ik ben er gast geweest aan een kleinen feestdisch, die in het midden een waterbekken bevatte, waarin eendjes zwommen en waaruit fonteintjes opspoten.

De University-club, Fifth Avenue, waarin uitsluitend mannen van universitaire opleiding worden toegelaten en die op den weg naar de benedenstad is gelegen, doet in pracht en grootsche afmetingen voor deze club niet onder. Zij bevat o. a. een groote marmeren zwemgelegenheid en een inrichting voor Russische en Turksche baden.

New-York bezit een lange reeks van club-gebouwen. Daar is de Manhattan Club, Madison Square, minder voornaam, minder duur; de City Midday Club, in de benedenstad, hoog in een ten hemel strevend gebouw; de kooplieden gaan er hun tweede ontbijt nemen; dan die der Knickerbockers, voor jonge lieden der groote wereld; de St. Nicholas Club, voor de afstammelingen der oude Nieuw-Amsterdammers; de Yachtclub, aan welke van binnen zooveel mogelijk het uiterlijk van een schip is gegeven; en tallooze andere. De clubs in de Vereenigde Staten zijn in het algemeen die van alle

andere landen ver vooruit en zonder hen is het leven er voor den ongehuwde en voor den reiziger al zeer weinig geriefelijk. De New-Yorksche clubs hebben hun leden over de geheele Vereenigde Staten verspreid en kunnen daarom hun slaapverblijven niet voor geïntroduceerden open stellen. Overal elders in de Staten geschiedt dit wel en bewijzen de clubs den reiziger onwaardeerbare, onvergetelijke diensten; ik zal er later op terug komen. Sedert kort hebben de Nederlanders te New-York aldaar ook hun eigen clubgebouw; ook afstammelingen der vestigers van Nieuw-Amsterdam zijn er toegetreden.

Gelijk de mannen, zoo vereenigen zich ook de vrouwen, die afstammen van de oude Hollanders, tot een aantal genootschappen en feestelijkheden. Ik woonde o. a. een groote afternoon-tea bij, die de vereeniging der »Daughters of Holland" aanbood aan haar presidente voor geheel Amerika. Alle droegen een fraai onderscheidingsteeken aan een oranje lint, zooals liedertafels in Nederland en België. Ik moet erkennen, dat zij voor de Boerenzaak in het geheel geen oor hadden.

Dat de afstammelingen der oude Hollanders de hoogste geboorte-aristocratie van New-York vormt, is bekend; de namen Van Rensselaer, Stuyvesant, Beekman, Pruyn, om slechts eenige voorbeelden te noemen, zijn in de Vereenigde Staten gelijk aan de hoogste adellijke titels in Europeesche landen. Slechts enkele hunner behooren tot de aarts-millionnairs, die weder een afzonderlijken kring vormen. Wie het bloed der oude burgers van Nieuw-Amsterdam ook zelfs in geringe mate en slechts in de moederlijke lijn bezit, verzuimt geen gelegenheid zich daarop te beroemen. Telkens komen menschen met echt Engelsche namen tot mij, verklarende mijn landslieden te zijn; ook de Staatspresident zeide mij: »I am a Hollander". Natuurlijk zijn zij geheel Amerikanen geworden; dat kan niet anders. Maar zij toonen telkens hun hooge waardeering van het vaderland hunner voorouders, hun liefde er voor, hun belangstelling er in. Bijna allen bezoeken zij Nederland, leven te midden van oud-Hollandsche meubelen

en voorwerpen van kunst, sluiten zich bij alle Nederlandsche vereenigingen en ondernemingen op New-Yorkschen bodem aan en zoeken zooveel mogelijk de kennismaking van daarvoor in aanmerking komende Nederlanders. Zij gaan nog steeds ter kerke in hun Dutch Reformed Church; ook President Roosevelt behoort tot deze gemeente en bezoekt haar godsdienstoefeningen geregeld. In den Boerenoorlog zijn zij bijkans de eenigen geweest onder de voornamen in het oosten der Vereenigde Staten, die de Boeren uit liefde voor de zaak hebben gesteund. Houdt hun belangstelling in Holland ongetwijfeld verband met hun aristocratischen trots, hun gevoelens ten opzichte van het oude moederland waren zeker niet geringer dan die der Afrikaanders.

In Buffalo woont een invloedrijke, aanzienlijke Boerenvriend. Er heeft zich daar een kern gevormd, die zich voor de Boeren warm maakt. Ik vertrek er heen.

Vooraf word ik voor reiswissels verwezen naar de American Express-Company. Behalve dat deze en een paar andere groote z.g. »express-" of »transfer-companies", b.v. de National Express Company en de firma Wells Fargo & Co., reis- en andere goederen door geheel Amerika en ook naar Europa vervoeren, bewijzen zij den reiziger nog een anderen dienst. In plaats van het reisgeld bij zich te dragen en het gevaar te loopen van verlies of diefstal, of in plaats van met credietbrieven zich telkens naar bankiers te moeten begeven, koopt de reiziger bij een dezer compagnieën, die in elke plaats van beteekenis van de Vereenigde Staten en ook in Mexico kantoren hebben, zoogenaamde checks van 20 of 100 dollars. Deze worden overal gaarne als contant geld aangenomen, maar hebben het voordeel, dat zij alleen dan inwisselbaar zijn, wanneer zij door den kooper zijn afgeteekend in het bijzijn van den nemer en deze ziet, dat de handteekening overeenkomt met die, welke de kooper vooraf bovenaan het papier heeft gezet. Elke check is genummerd en die nummers noteert men. Gaat dus een check verloren, dan telegrafeert men naar het hoofdkantoor het nummer ervan en ontvangt

daarop een anderen in de plaats. Ook in Mexico is dit geld gangbaar, en zelfs in Europa, hoewel daar minder algemeen. Groot gemak en tijdsbesparing heb ik van dit stelsel ondervonden.

Het reizen in de Staten verschilt zoozeer van dat in Europa en elders, dat de nieuweling in den beginne wat moeite heeft; maar is hij eenmaal ingewijd, dan reist men nergens zoo aangenaam en zoo gemakkelijk.

Staatsspoorwegen heeft Amerika niet. Alle lijnen zijn bezittingen van naamlooze vennootschappen, die onderling sterk concurreeren en al hun best doen reizigers tot zich te trekken. De voornaamste dagelijksche treinen dragen voor het gemak namen. Ik kies den Empire-express.

Rijtuigen in Amerika nemen geen zwaar reisgoed op. Voor het vervoer daarvan naar en van de stations, in Amerika »depots'' genoemd, zorgen de »express-companies", die naar gelang der concurrentie en der stad daarvoor een vast tarief hebben van 25, 50 en 75 dollarcenten per stuk, onverschillig de zwaarte; de reiziger beperke dus het aantal stukken reisgoed en heeft zelf te zorgen voor de handbagage, die hij bij zich wil houden en ook veelal zelf moet dragen. Per telefoon bestelt men den express-man en bespreekt een plaats in een Pullman-wagen, over het heele land ongeveer $2^1/_2$ dollar per etmaal met of zonder bed. Het koperen ontvangbewijs, dat ik van de transfer-company heb gekregen, wissel ik aan het station tegen een ander in, waarop een nummer en het woord Buffalo gegrift staan; de wederga van dit koperen plaatje wordt aan mijn koffer gehangen; niets behoeft betaald te worden voor het vervoer ervan, als het gewicht maar niet veel meer is dan 75 K.G. Op mijn Pullmankaartje staan de naam van mijn rijtuig en het nummer van mijn plaats. Elke Pullman-wagen in de Vereenigde Staten heeft zijn eigen neger-bediende, altijd in dezelfde uniform; de blauwe jas dient voor de stations en wordt gedurende de reis verwisseld voor een witte. Mijn wagen verschilt van het gewone type der Pullman-cars. Ik zit in een vasten, ronddraaienden armstoel. Vóór mij wordt een tafeltje vast-

geschroefd. Alles is kraakzindelijk; elke reis worden schoone linnen beschutsels over de hoofdeinden der stoelen gehangen; het stof wordt door een luchtzuiger geheel verwijderd. Eenmaal slechts gedurende de 12 uur lange reis wordt mijn kaartje nagezien. Er is geen eetvertrek in dezen trein, doch eenvoudig, warm voedsel wordt mij voor matigen prijs op mijn tafeltje voorgezet. Rooken mag men alleen in kleine kamertjes, van rieten, losse stoelen voorzien en waar tevens een aantal waschgelegenheden zijn aangebracht met dozijnen handdoeken, zeep, borstels enz., alles in volmaakte orde. De omgang is gemakkelijk in Amerika; de menschen zijn vriendelijk en behandelen u zonder vooroordeel, zonder gevoel voor standsverschil. Een Indiaansch uitziend oud heer begint een gesprek met mij, brengt mij in kennis met anderen, vertelt dat hij lid is van den senaat van den staat New-York en inderdaad Indiaansch bloed in zich heeft, in de Vereenigde Staten niet zooals negerbloed een schande. Men wijst mij op de bizonderheden van wat wij voorbij sporen.

Een eindje tunnel voert ons onder de stad door, langs de Harlem-rivier en de Spuyten Duyvil Creek, aldus genoemd omdat een trompetter in den Hollandschen tijd zwoer »ten spijt van den duivel" deze kreek te zullen overzwemmen. Dan krijgen wij links de breede, nu toegevroren Hudson-rivier, in 1609 ontdekt door Hudson in Hollandschen dienst. Tal van ijsschepen op schaatsen, herinneringen aan oud-Holland, vliegen over haar oppervlak. De oevers zijn hoog en geheuveld, en dragen tal van houtzagerijen. Wij sporen steden voorbij met planken huizen, zien enkele deftige woningen van oud-Hollandschen vorm en uit de zeventiende en achttiende eeuw. Dan komt **Albany**, waar ik even vertoef.

Ofschoon deze naam door de Engelschen aan de stad gegeven is, hebben de oude Hollanders reeds in 1614 den grondslag ervan gelegd en behoort zij dus tot de alleroudste Europeesche volksplantingen van Noord-Amerika. Hier bouwden de Hollanders in 1624 het fort Oranje. Deze geheele streek ontving in 1629 Kiliaan van Rensselaer, directeur te Amsterdam van de West-Indische Compagnie, met nog eenige

anderen van de Staten-Generaal om er een volksplanting te stichten, en de inkomsten ervan werden door diens rechtstreeksche afstammelingen tot na den onafhankelijkheidsoorlog (1775—1783) getrokken. Eerst in de laatste halve eeuw zijn deze rechten afgekocht. Albany is de hoofdstad van den staat New-York en bezit dus een kapitool, vergaderplaats voor senaat en huis van afgevaardigden. Gelijk elke staat heeft ook New-York zich beijverd dit kapitool op grootsche wijze in te richten; Baedeker's voortreffelijk reisboek noemt de senaatszaal zelfs een der schoonste vergaderzalen der wereld. Het is een reuzen-gebouw, renaissance, en heeft niet minder dan 25 millioen dollars gekost. Hier en daar vertoont Albany nog sporen van zijn Hollandschen oorsprong en enkele oude Hollandsche geslachten hebben er nog hun zetel. Hier staat bijv. nog het oude huis der familie Schuyler en dat der z.g. »patroons" Van Rensselaer.

Ik spoor verder. Wij gaan door het land der Mohawks (Mohaïkanen); niet ver van hier bevinden zich nog een paar »Indian-reservations", landstreken door de regeering aan de Indianen toegewezen en waar zij door deze onderhouden worden. Het geheele landschap is dik bedekt met sneeuw, zoodat men weinig kan onderscheiden. In volle vaart doorsnijdt de trein verschillende steden en stadjes, midden er door heen, zonder dat de spoorweg op eenige wijze is afgesloten; ieder in Amerika moet voor zichzelf oppassen en zijn oogen openhouden. De steden hebben namen uit de oude wereld: Amsterdam, Rome, Syracuse, Rochester, Batavia, een Nederlandsche stichting van de negentiende eeuw. Wij naderen Buffalo. Een ambtenaar eener transfer-company klimt op den trein, wisselt mijn koperen kofferpenning (check) tegen een anderen in en zorgt, dat ik mijn koffer binnen een uur in mijn hotelkamer zal vinden.

Men leert zichzelf helpen. Te **Buffalo** aangekomen, zoek ik, mijn hand-reisgoed dragende, een electrischen tram, die mij ergens in de buurt van het Lennox-hotel afzet. Daarheen waad ik dan door de twee voet hooge sneeuw, waarin hier en daar paadjes zijn uitgeveegd. Ik moet mij inschrijven in

het vreemdelingen-boek en bepalen, of ik wil betalen volgens »American plan", 4 dollars per dag voor woning, bediening, licht en alle voedsel inbegrepen, of volgens het »European plan", voor alles afzonderlijk. Ik kies het laatste en krijg voor $2\frac{1}{2}$ dollar een uitstekend slaapvertrek met eigen badkamertje, waarin tevens een W. C. en een waschtafel met loopend warm en koud water.

Dan ga ik mijn aanbevelingsbrieven afgeven, strompelend door de sneeuw. De oververhitte treinen maken de kou nog gevoeliger. Men noodt mij dadelijk aan tafel en bewijst mij de ware gastvrijheid, door zich niet te bekommeren over den kleinen maaltijd. Ook nu krijg ik niets anders te drinken dan ijswater. In de geheele villa nergens kolen of electriciteit; licht en vuur en centrale verwarming verkrijgt men door natuurlijk gas, dat tegenwoordig door buizen, onder de rivier Niagara door, van Canada hierheen wordt geleid. Welk een gemak, welk een besparing!

Ook hier heeft men, zooals meestal in Amerikaansche woningen, aan gezelligheid en plaats gewonnen door de vertrekken lager te maken dan in Holland. De portalen zijn ook gemeubeld en dienen tot zitvertrekken.

Buffalo heeft een prettig uiterlijk. Boomen belijnen de buitenstraten, waar ieder zijn eigen villa bewoont. Een groot park draagt nog de nu ledige, fraaie gebouwen der Pan-Amerikaansche tentoonstelling van 1901, waar President Mac-Kinley vermoord werd. Alles ligt diep bedolven onder de sneeuw; boomen buigen hun takken onder zwaren ijslast. De rijtuigen zijn veranderd in of vervangen door sleden. De villa's en het landschap lijken Kerstplaatjes.

De hoofdstraat der stad, Main-street, droeg tot voor kort nog den naam Vollenhoven-Street. Buffalo en een groot deel van den staat New-York, tot ver in het westen, werden n.l. in het begin der negentiende eeuw door een Amsterdamsch syndicaat, genaamd »Batavia and Holland Land Company;" gekocht. Dit ontzaglijk gebied is nu milliarden waard. Op de openbare boekerij vind ik er een groot werk over, getiteld: »Pioneer History of the Holland Purchase, bij O. Turner,

Buffalo, Sewet Thomas & Co., 1849." Een voorloopig onderzoek in de Historical Society levert mij de volgende namen der koopers: Willem Willink, Nicholas van Staphorst, Pieter van Eeghen, Hendrik Vollenhoven, Rutger J. Schimmelpenninck, Christina Coster, Jan Stadnitski, Egbert Jean Kock en Nic. van Beeftingh, allen te Amsterdam. Een der vestigingen dezer onderneming is het plaatsje Batavia, zooeven vermeld. Waarlijk, Holland heeft in den staat New-York de zeldzaamste kansen gehad op onmetelijken rijkdom. Het geheele eiland Manhattan, dat nu het grootste gedeelte der stad New-York draagt, werd door de West-Indische Compagnie in 1626 van de inboorlingen gekocht voor *f* 60.— !

In enkele dagen ken ik een massa menschen; men is gemakkelijk en gastvrij, men ziet elkaar veel. Weder word ik door jonge dochters, die belang stellen in mijn zaak, uitgenoodigd haar te bezoeken, zonder dat ik van de ouders iets merk. Meisjes worden afgehaald door jonge lieden en rijden dan samen naar een danspartij. Het is een lust, die gezonde, uitgegroeide vrouwen hier te zien, blozend, met witte tanden en lachende oogen, lichten tred, gevuld zonder dikte, handelend en pratend met de grootste vrijmoedigheid, volkomen zelfstandig, zonder de eischen van smaak of van goeden toon in het minst te verwaarloozen. Men brengt mij naar de Women-Club, 300 leden rijk; zij betalen 25 dollars jaarlijks en 100 dollars intreegeld. Dagelijks worden er voordrachten over kunst gehouden, waar het gehoor luistert niet in rijen, doch als in een ontvangvertrek over de zaal in leunstoelen verspreid. Zaterdags worden er steeds enkele schilderijen ten toon en te koop gesteld. Het gebouw bevat een balzaal, die ook verhuurd wordt. Mannen kunnen geen lid zijn.

Men laat mij verhuizen naar de Buffalo-Club, waar men een goed slaapvertrek voor 1½ dollar per dag krijgt, uitstekend voedsel geniet, gebruik maken kan van een groote zwemgelegenheid, gymnastiekzaal en Turksche baden en altijd een kapper vindt, altijd een masseur. Toch is het club-gebouw veel kleiner dan de Witte Societeit te 's Gravenhage en heeft het slechts drie verdiepingen. Zaterdagsavonds wordt er

steeds gebruik gemaakt van het schouwburgzaaltje voor voordrachten en vertooningen door beroepskunstenaars en somtijds ook door liefhebbers. De bediening in de clubs is minstens zoo goed als in Europa. Voor den vreemdeling, voor den reiziger wordt door huisvesting in een Amerikaansche club zijn reis door de Staten van een moeitevollen arbeid veranderd in een bijkans zorgeloos genoegen.

Een bezoek brengend aan een zitting der aldermen, het Hooger-Huis van den gemeenteraad, word ik door een hunner, dien ik heb leeren kennen, opgemerkt en onverwachts naar het podium geleid, waar ik naast den voorzitter moet gaan zitten. Midden door de redevoeringen heen, word ik met een toespraakje verwelkomd. Men verwacht, dat ik in het openbaar zal antwoorden, maar ik heb besloten mij zorgvuldig te onthouden van in het openbaar iets te verrichten of te zeggen, vóór ik den Staatspresident en zijn regeering gezien heb. Ook ben ik angstig voor de pers, die reeds een onjuist telegram over mij heeft verspreid. 's Avonds vermeldde de pers dit voorvalletje onder het opschrift: »He wears a square beard." De heeren in het oosten scheren zich n.l. gewoonlijk geheel, zoodat een baard uitzondering is. Op mijn verderen tocht door de Staten werd ik daaraan herkend en hoorde ik: »There he is, he wears a square beard."

Er zijn veel werklieden onder de aldermen, ook Duitschers; die maken de helft der 350.000 zielen van Buffalo uit. Ook Italianen en Polen, grootendeels fabrieksarbeiders, de laatsten meest Joden, vormen een aanzienlijk deel der bevolking van Buffalo. Zijn hun namen eenigszins moeilijk in het Engelsch uit te spreken, dan veranderen zij die fluks in Engelsche. Ik leer een werkman kennen, nu Johnson geheeten, die echter geen twintig woorden Engelsch spreekt en nog de Poolsch-Joodsche krullen draagt. De boekhouder van een mijner kennissen heeft een Chinees tot vader, maar heet tegenwoordig Jenkins. De onlangs overleden Hollander Kuiper, eigenaar van den grootsten winkel te Chicago, veranderde zijn naam in Cooper. Alle Europeanen worden in dit land binnen weinige jaren in hun hart volbloed Amerikanen.

Het behoeft niet vermeld te worden, dat Buffalo een groote, openbare, kostelooze boekerij bezit; zonder deze is geen Amerikaansche stad van eenige beteekenis denkbaar. Hetzelfde geldt Engeland; in Nederland is het uitzondering. Een zesde der bevolking van Buffalo maakt van de stadsboekerij gebruik. Ik vind er een volbloed Indiaan als bediende.

Te Buffalo kwamen mij eenige Boeren ontmoeten en gingen wij te rade over de te volgen gedragslijn met Boerenvrienden, onder wie in de eerste plaats kolonel Albert J. Meyer, Hollander van afstamming, die zich veel moeite voor ons heeft gegeven. Hij merkte op, dat het optreden van de Boeren en hun vrienden in de Vereenigde Staten herinnert aan het eerste tijdperk van den Amerikaanschen onafhankelijksoorlog, toen elke generaal voor zich zelf, onafhankelijk van anderen, werkte. Niet wenschelijk schijnt het mij, om in dit reisverhaal op de Boerenzaak in Amerika in te gaan; het onderwerp is trouwens reeds behandeld geworden. 1)

Een vuil lokaaltreintje zonder Pullman-wagens voert naar de stad *Niagara-falls*. In mijn wagen, gevuld met werklieden, staat een kachel, een filter voor drinkwater; de onbedekte plankenvloer is rijkelijk bespuwd, de zitbanken zijn van riet en hebben beweegbare leuningen. Ik word op de hoogte gebracht van het landschap door een medereiziger uit Minneapolis, wiens visite-kaartje den volgenden titel vermeldt: »undisputed worlds-champion speed and acrobatic skater." Wij sporen langs het Erie-meer, groot als een zee.

Het stadje Niagara-falls is op weg een fabrieksplaats van beteekenis te worden, nu de kracht van den waterval wordt omgezet in drijfkracht en electriciteit. Hierover en over den waterval is te veel geschreven om er bij stil te staan. De koude is scherp. Alles ligt onder voeten hooge sneeuw; takken van een voet middellijn zijn onder het gewicht ervan gebroken. De winter heeft een brug gebouwd van ijs even beneden den val. Het rivierbed, steeds sterk hellend, is, iets lager, heel smal geworden, zoodat het bruisende,

1) *Gids*, Juli 1902.

voortrennende water zich ophoopt, totdat het, bij de Worldpool-rapids, slechts 90 meter breed zijnde, zich zoo moet opstuwen, dat de waterspiegel in het midden van den stroom zeven meter hooger is dan aan de kanten. Een knap gebouwde brug voert over het bruisende water heen naar de overzijde, Canada, waar ik mij echter, wegens de staatkundige omstandigheden, niet kan wagen.

Meer en meer bleek mij, dat de Boerenbelangen geen weerklank vonden bij de hoogere klassen der samenleving in het oosten en bij de republikeinen, d. i. de partij der regeering. Men heeft veel meer belang bij Engeland, is daaraan meer vermaagschapt, leert op de scholen de Engelsche historie als eigen voorgeschiedenis, spreekt dezelfde taal. Er heerscht geen liefde voor Engeland, maar men voelt niets voor de Boeren, die, vóór de oorlog uitbrak, van Amerika weinig notitie genomen hebben. De regeeringsmeerderheid is verder ontevreden, dat sommigen onzer door de democraten dadelijk op sleeptouw genomen en als politieke oppositie-middelen gebruikt zijn en worden. Dan hoort men, dat de liefdegiften ten bate der Boeren niet altijd haar eindbestemming bereiken. Onze zaak wordt voorgestaan allereerst door Nederlanders en Nederlandsche Amerikanen, ongeveer de eenigen die zich uit liefde voor de zaak veel moeite ervoor geven; verder door eenige afstammelingen van Nieuw-Amsterdam en voornamelijk door de Ieren en met hen hun democratische partij, waarvan zij van oudsher een onafscheidelijk deel uitmaken, de oppositie. De democraten zijn wanhopig in de minderheid en hebben hoegenaamd geen kans om voorloopig aan het bewind te komen. De Ieren nemen in de Vereenigde Staten wel een groote, maar niet een hooge plaats in de samenleving in. Zij behooren tot de handwerkers, beroepspolitici, politie; in den staat Michigan ligt een dorp, dat geheel uit Hollanders bestaat, behalve uit twee Ieren, waarvan de één de burgemeester is en de ander de politie-agent. Politici zijn, men weet het, niet de meest geachte Amerikaansche burgers. De Ieren zijn aarts-haters van Engeland en hun liefde voor de Boerenzaak heeft dus weinig overredende kracht.

Ik heb dus gemeend, dankbaar allen steun aanvaardend, mijn heil te moeten zoeken bij de regeeringspartij, bij de republikeinen, en onze pogingen allereerst te moeten richten op de hoogere standen, die de lakens uitgeven en in het oosten voor verreweg het grootste gedeelte tot de republikeinsche partij behooren.

Steun moest nu gezocht worden in het bolwerk der afstammelingen van de oude Engelsche kolonisten, in **Boston**, dat wel den onafhankelijkskrijg begon, maar in zeden en mode nog steeds Engeland zich ten voorbeeld stelt, aartsconservatieven onder de Amerikanen. Zij zijn breed van opvatting, de Yankees, hooren gaarne een andere meening als de hunne verdedigen, geven u een kans. Het is waar, de groote Bostonsche courant wilde geen regel onzerzijds opnemen, omdat de Amerikaansche eigenaar behoorde tot de Londensche uitgaande wereld. Maar Bostonsche tegenstanders hebben mij geholpen aan relaties in senaat en volksvertegenwoordiging te Washington, die voor mijn zaak groote waarde hebben gehad.

Ik neem er mijn intrek in het Touraine-hotel, een prachtig gebouw, waar ik 5 dollar moet betalen voor een inderdaad fraai slaap- en badvertrek, European plan. Er zijn echter ook vertrekken, die 15 dollar per dag kosten. In plaats van een schel heeft mijn kamer een telefoon, waardoor den dienstboden onnoodig geloop wordt bespaard. Aan den muur hangt een gedrukte mededeeling: »Visitors can have the use of a valet." Ik ontbied dezen om mijn kleederen te borstelen en krijg deze terug alsof zij nieuw waren, geborsteld, gestreken en gereinigd. Als ik mijn rekening betaal, vind ik mij belast met *f* 62½, zijnde 2½ dollar = *f* 6.25 per dag, alleen voor het reinigen van kleederen. Verbaasd verwijs ik naar de aankondiging aan den muur, dat reizigers het recht hebben gebruik te maken van een heerenknecht. »Zeker", antwoordt men mij, »maar in dit land hebben wij de gewoonte te betalen voor wat wij gebruiken." Mijn leergeld heb ik betaald, maar maak een dankbaar gebruik van het mij aangeboden verblijf in de New Algonquin Club, geheeten naar een In-

dianenstam, de oude bondgenooten der Franschen, waar ik weder voor $1\frac{1}{2}$ dollar per dag een groot vertrek te mijner beschikking krijg. Zij is in de fraaiste buurt van Boston gelegen en ik heb uit mijn vensters een prachtig, ruim uitzicht. De Union Club, waar ik veel menschen moet spreken, is ouder en ligt dichter bij het centrum der stad; de deftige club van Boston. Een groot aantal leden van alle leeftijden en kringen telt de Boston Athletic Association, die een merkwaardig clubgebouw bezit, dat van boven tot beneden alle denkbare gelegenheden aanbiedt tot het beoefenen van binnendeursche sport. Zalen op zalen achter en boven elkaar bevatten daartoe de werktuigen en inrichtingen. Men kan er ook eten, slapen en er worden geregeld elke week muziekuitvoeringen gegeven, voornamelijk Zaterdags en Zondags. Gelijk elders bieden ook de Bostonsche clubs hun leden meestal op de beide genoemde dagen, ook in den vorm van after-dinner speeches, voordrachten aan over de meest onderscheiden onderwerpen aan de orde van den dag, welke door deskundigen tegen ruime betaling worden uitgesproken. Op deze wijze zijn b. v. redevoeringen gehouden over de Boerenzaak, voor welke zelfs 250 gulden zijn uitbetaald.

Boston draagt een ouder stempel dan New-York; ik zie in de straten weinig open plekken, waar gebouwd wordt; de stad doet meer aan Europa denken, evenals de menschen. Men schijnt hier deftiger te zijn; het bezit van onmetelijke fortuinen treedt hier minder op den voorgrond; de Amerikaansche tongval is betrekkelijk luttel.

Aan drie zijden is de stad door water omgeven. Hoofdplaats van den staat Massachusets, heeft zij natuurlijk haar kapitool, hier State-house genoemd, een machtig gebouw met reusachtigen koepel. Vandaar loopt de electrische tram onder de oude stad door, duikt dan op en zet zijn weg door de nieuwe stad boven den grond voort. Mij wordt het Institute of Technology vertoond, een technische school, die ook door Engelschen sterk bezocht wordt. Om nu de moeilijkheden te ontgaan met betrekking tot de toetsing der bekwaamheid, voor de toelating noodzakelijk en waarmede de Hollandsche

universiteiten zoo lang getobd hebben ten opzichte van Afrikaansche studenten, zendt het instituut jaarlijks enkele zijner hoogleeraren naar Londen, om daar den candidaten een examen af te nemen. Dit schijnt inderdaad een eenvoudige en practische oplossing van de moeilijkheid.

Vlak hierbij ligt Copley-Square, in mijn oogen het fraaiste stuk van Boston. Daar verrijzen verschillende monumentale, nieuwe, goedgelukte gebouwen. Tegenover de New Old South Church, een 30 jaar oud, zandsteenen, Italiaansch-Gothisch gebouw, dat de Old South Church heeft vervangen, staat er het Museum of fine Arts, niet hoog, slechts een paar verdiepingen tellend, opgetrokken van rooden baksteen, met aan den gevel versieringen van gebakken aarde en groote voorstellingen, zooals bij het Rijksmuseum. Het gebouw bevat een rijke kunstverzameling van allerlei aard, tamelijk goed geordend; ook hier ontbreekt het democratische, opvoedende karakter niet. De best bekende meesterstukken, Antinöus uit het Vaticaan, de schijfwerper uit Napels, de worstelaars uit het Kapitool, de Venussen van daar en uit het Louvre, de middeleeuwsche Florentijnen, Donatello's St. George, de Madonna van Neurenberg, Peter Vischer's koning Arthur van Engeland uit Innsbrück, zij heeten u welkom in alle musea van de Vereenigde Staten, oude vrienden die den reiziger behagelijk stemmen, den eenzame opfleuren door hun geliefd gezelschap. Zij kosten zoo goed als niets, toonen aan de groote massa van het volk wat schoon is en onvergankelijk, en zijn voor den kenner een lieve groet, een zoete herinnering 1). Altijd worden in de musea cursussen gegeven in het teekenen, schilderen en boetseeren, en zij zijn druk bezocht.

Dan volgt aan de derde zijde van het plein de nieuwe openbare boekerij, nog geen tien jaren oud, in Romeinsche renaissance, een modelinrichting, versierd met uitstekende schilderingen, o.a. van Puvis de Chavannes. Ook bevat zij

---

1) Ons Leiden bezit ook een verzameling afgietsels, die echter niet verstrooid zijn ter opluistering van andere musea, doch netjes bij elkaar zijn opgeborgen in een zaaltje, waar geen mensch ernaar komt kijken.

een reeks schilderijen. Ontzaglijke sommen zijn aan dit gebouw besteed.

Aan de vierde zijde verrijst de Trinity-Church, van binnen gezellig en fraai ingericht. De Roomsche kerken verschillen inwendig, naar mij voorkomt, niet in het oogloopend van die in Europa, maar de Protestantsche kerken zien er van binnen geheel anders uit. Er liggen tapijten; de preekstoel is gewoonlijk vervangen door een verhoogd plankier of tribune, waar de spreker vrij op en neer kan loopen en dat door een paar trapjes van de zaal bereikt wordt. Amerika kent geen staatskerken. Noch de federale regeering, noch die der afzonderlijke staten of der gemeenten hebben geldelijke verplichtingen tegenover de kerken en zij staan tegenover deze in geen andere verhouding dan tegenover andere instellingen van openbaar nut. De gemeente neemt hier den vorm aan van een naamlooze vennootschap, die de kerkplaatsen verhuurt. Men doet alles om het kerkbezoek te bevorderen en schuwt dus niet wat in het oude Europa te weinig deftig zou worden geacht. In advertenties worden predikers aanbevolen, thee-partijen geeft men in de kerk, waar jonge dames in haar beste plunje bedienen, om de jongelingsschap te trekken. Ik weet ook van een bekoorlijke schoone, die, zoekende naar een plaats waar zij een vriend iets beminnelijks zou kunnen influisteren, plotseling stoutmoedig de leege kerk binnenstapte en hem daar gedurende een paar uur rustig naast haar deed plaats nemen in zoet gekoos. Muziekuitvoeringen worden er gegeven, en ook voor andere dan louter godsdienstige onderwerpen stelt men de kerk open; herhaaldelijk heb ik in verschillende plaatsen van de Vereenigde Staten in kerken redevoeringen gehouden over de Boerenzaak. De Amerikaan is over het algemeen godsdienstig. Nergens wint de Roomsch-Katholieke godsdienst zoo veel veld als in zijn land.

Boston ondergaat ongetwijfeld den invloed van de nabijgelegen oude Harvard-Universiteit. Er is veel intellectueel en ook geestelijk leven in verschillende richting. Ik maak met allerlei soorten van menschen kennis. Een ultra-radicaal noodt mij ten disch met een neger. Een jonge docent aan de uni-

versiteit zal, met behulp van een paar studenten wier vaders Hollanders waren, zijn best doen voor de Boerenzaak in zijn universitairen kring, die van zooveel belang is voor de openbare meening in de Vereenigde Staten. Twee geestelijken zullen zich het lot aantrekken der krijgsgevangenen op de nabijgelegen Bermuda-eilanden en hun veel te geringe voeding trachten te vergrooten. De »Sons of the Revolution", een vereeniging in den trant van de Holland Society of New-York en van de St. Nicholas Society, biedt mij gelegenheid om aan hun feestgelag een redevoering over Zuid-Afrika te houden, zoodra ik te Washington gereed zal zijn. Daarheen voert nu mijn weg.

De nachttrein brengt mij eerst naar New-York. Voor $1^1/_2$ dollar krijg ik een uitstekend bed, twee zitplaatsen breed, met een electrisch lampje naast mijn kussen. Het is een z.g. upper-berth; ik moet n.l. met een trapje in mijn bed klimmen. Ik lig vlak bij de dakraampjes en de nachtwind blaast mij op het hoofd; de wagen is als gewoonlijk oververhit en aan sluiting der vensters mag niet gedacht worden. 's Morgens vind ik mijn schoeisel zorgvuldig gepoetst door den »porter", den gekleurden bediende van mijn Pullman-car. Ik raadpleeg eenige vrienden te New-York en spoor dan in twee uren naar **Philadelphia.**

Zij is een oude stad, ten minste voor de Vereenigde Staten. Nu de derde stad der republiek in zielental (ruim $1^1/_4$ millioen), werd zij reeds in de 17^e eeuw gesticht; nu nog behooren vele en aanzienlijke geslachten te Philadelphia tot de secte der Kwakers, die, deels Zweden, onder William Penn de stad hebben gebouwd. De geschiedenis spreekt hier telkens tot den reiziger. Even buiten de stad hoort men nog het zoogenaamde Pennsylvania-Dutch, een soort van verbasterd Duitsch, onverstaanbaar voor wie het niet geleerd heeft, gesproken door afstammelingen der Duitschers die zich hier in de zeventiende eeuw hebben nedergezet; deze afstamme-

lingen kennen vaak nog zeer weinig Engelsch. De club, waar ik dankbaar mijn intrek neem, draagt den naam van den eersten bisschop der Mennonieten, Rittenhouse; er wonen hier en in de buurt vele leden dier secte, die veelal nog de stemmige, eenvormige kleedij van hun voorgeslacht bijbehouden. Hier werd de grondslag gelegd voor de republiek; hier vereenigde zich in 1774 het eerste congres, werd 4 Juli 1776 de onafhankelijkheidsverklaring geteekend; hier kwam de grondwet der Vereenigde Staten tot stand en woonde de eerste Staatspresident.

De Independance-Hall, het oude State-house, verhaalt ons deze groote gebeurtenissen; daar zetelde het eerste congres. Het gebouw is sedert zooveel mogelijk onveranderd behouden, ook de meubels. Daar staat nog de tafel, waarop de onafhankelijkheidsverklaring geteekend werd; een getrouwe nabootsing van dit stuk, dat zoowel door de erin verkondigde beginselen als door zijn gevolgen de wereld heeft veranderd, hangt aan den muur; de groote mannen van dien tijd zijn door beeltenissen vertegenwoordigd. Kamers en gebouwen hebben bescheiden afmetingen en missen pracht en zelfs versiering.

De reuzengebouwen van New-York zijn hier niet talrijk. Elk gezin bewoont zooals in Holland zijn eigen huis, gewoonlijk van rooden baksteen met een wit marmeren stoep en weinig verdiepingen. Gelijk in New-York heeft de groote Wanamaker ook hier een reusachtigen winkel met niet minder dan vijfduizend bedienden. Natuurlijk bezit de stad weder een fraai en groot museum van beeldende kunsten, waarin verschillende goede voortbrengselen van oud Hollandsche meesters en van moderne schilders; in het museum is weder een school gevestigd voor kunstenaars. Buiten strekt zich een onmetelijk park uit; met recht kunnen de Amerikanen hierop hun onvermijdelijke verklaring toepassen, dat het is: »the biggest in the world." Het strekt zich uit aan beide zijden van de »Schuylkill" genoemde rivier, een bewaard gebleven Hollandsche benaming. Een groot museum, Memorial Hall genaamd, overblijfsel van de internationale tentoonstelling van 1876, bevat

schilderijen, beelden en kunstvoorwerpen van den meest uit. eenloopenden aard. Ik zag er een gewonen hofrok, zooals nu nog b.v. op den 2den Januari bij Koningin Wilhelmina wordt gebruikt, blauw met goud, en die voorzien was van het opschrift: »Jas van een soldaat van Willem den Zwijger, Prins van Oranje, 1584, geschenk van Mrs. Harrison"!

Philadelphia heeft eenige reuzen-fabrieken, o.a. Crum's werf. Daar werd tijdens mijn bezoek de »Retvisan" te water gelaten, het groote Russische slagschip dat later in den oorlog met Japan vermaardheid zou verkrijgen; de Russische officieren betoonden mij geestdrift voor onze zaak, door hun ontvangst op het van binnen nog onbetimmerde schip. Naast de fabrikant voert de koopman den boventoon. De samenleving hier deed mij denken aan Liverpool, Antwerpen en Rotterdam; weinig reusachtige fortuinen, veel welvaart, alles handel en groote nijverheid, weinig wetenschap, nog al kunstbeoefening bij dames, minder internationaal verkeer dan te New-York. Ook hier ondervond ik hoe gastvrij en vriendelijk Amerikanen zijn, zelfs van hen, die niets voor mijn zaak gevoelden.

Een nergens elders gezien gerecht wordt mij voorgezet, de z.g. »terrapin," in wijn gekookte schildpadjes, niet grooter dan een oester. Ook in het voedsel zoekt de Amerikaan andere paden dan de Europeesche. Hij geeft u na den maaltijd kaas met warme beschuiten en sla, overgiet roomijs met warme chocolade, vermeldt op zijn spijslijsten een dozijn soorten van oesters die hier niet duur zijn en van beefsteaks, verschillend van naam en prijs al naar het gedeelte van het rund waaruit zij gesneden zijn. Hij kookt voor ontbijt geheele maiskolven en knabbelt die af, eet maiskorrels bij wijze van groente; en als gij een maaltijd voor een vasten prijs bestelt, wordt u die vaak in zijn geheel gelijktijdig op een aantal theeschoteltjes voorgezet.

Welk een wisselvalligheid van klimaat! Te Philadelphia bedekte ijs de straten; het stormde en regende zoodanig, dat de straten blank stonden en de wind mij omver wierp. Twee

uur sporens brengen mij naar **Washington,** en daar heerscht voorjaarsweder en moet ik mijn winterkleeding afleggen.

Te eenenmale verschilt Washington van de vorige plaatsen. Zooals men weet, maakt het geen deel uit van eenigen staat, maar vormt als 's lands hoofdstad een afzonderlijk gebied, het District Columbia, dat bestuurd wordt door het Congres. Washington is het Amerikaansche 's Gravenhage, telt ongeveer evenveel inwoners en draagt een zelfden stempel. De eenige reden van zijn bestaan is, dat hier de regeering der Vereenigde Staten zetelt. Handel is er niet. De breede, meest met boomen bezoomde en geasfalte straten vertoonen een rustig, niet talrijk verkeer. De hemelhooge gebouwen ontbreken hier.

Dat Washington gelegen is naast Virginia, een der zuidelijke staten die van oudsher door hun plantages z.g. negerstaten geworden zijn, bespeurt de reiziger, behalve aan het klimaat, ook dadelijk aan de veelvuldigheid van het zwarte ras. In de straten, in de hotels, in de achterwijken, overal negers. Op den bok der huurrijtuigen roepen u de koetsiers aan met Major, Colonel of General, en vragen om uw klandisie. Ook hier kenmerken zij zich door hun woordenrijkdom. Zij spreken het Engelsch met een sterken tongval, zoodat men zelfs in den donker den neger eraan herkent. Terwijl ik mij in de meest verschillende deelen van Afrika niet kon begrijpen hoe men er toe komt op tooneel en afbeelding den vereuropeeschten neger steeds te voorzien van onmetelijke voeten, wordt mij dat hier aanschouwelijk duidelijk gemaakt. Naast de 67 millioen blanken wonen in de Vereenigde Staten, volgens de telling van 1900, 8.8 millioen negers, die in de staten Zuid-Carolina, Louisiana en Mississippi zelfs de meerderheid der bevolking uitmaken.

Ongeveer bij Washington heeft het klimaat de grens getrokken tusschen het noorden en het zuiden van de eerste 13 Staten, tusschen de gematigde luchtstreek waar den blanke de bebouwing van den bodem past, en de sub-tropische waar die aan kinderen van zonnelanden, hier negers, moet worden overgelaten. Dit onderscheid in klimaat heeft in de geschiedenis en de ontwikkeling van de Vereenigde Staten een over-

belangrijke rol gespeeld. Het heeft het zuiden gemaakt tot een plantageland met steden van middelbare grootte en in het noorden tal van reuzensteden, waar de overbevolking van Europa zich ophoopte, doen ontstaan; het heeft geleid tot den burgeroorlog over de slavernij (1860—'65), een strijd van planters tegen kooplieden en landbouwers, ook van vrijen handel tegen bescherming. Ook nu nog is over het algemeen het noorden republikeinsch, het zuiden democratisch gezind.

Deze benamingen der twee groote staatspartijen der Vereenigde Staten zijn, het behoeft nauwelijks te worden aangestipt, niet in elk opzicht toepasselijk. Geen enkel burger der Vereenigde Staten toch verlangt een anderen regeeringsvorm dan den republikeinsche, en tot de democraten behooren in de eerste plaats en van oudsher de groote plantage-bezitters van het zuiden, dus de oudste geslachten der Vereenigde Staten, wier streven juist gericht is op de onthouding van macht en gelijkheid aan het zwarte ras. Oorspronkelijk waren de republikeinen de voorvechters der macht van de geheele republiek in den strijd, die met den slavenoorlog voor goed is beslecht geworden. De democratische partij daarentegen verlangde voor de afzonderlijke staten de grootst mogelijke macht en was eerst in de tweede plaats de partij der planters en zuidelijken. De slavenoorlog deed de democraten van het noorden zich afscheiden van die van het zuiden. Sedert zijn wel de namen gebleven, maar is het streven van beide partijen voortdurend belangrijk gewijzigd en verandert het nog steeds. Zoo hebben bij de laatste presidentsverkiezing de democraten hun streven, om het zilver als standaardmetaal te behouden, opgegeven. Het is moeilijk algemeene regels aan te geven, die hen scherp scheiden; de scheidingslijn loopt tegenwoordig meer tusschen personen en tusschen vraagstukken van oogenblikkelijk belang. De republikeinen, sterk in de meerderheid, zijn voorstanders van Roosevelt, van zooveel mogelijk gelijke rechten voor de negers, van uitbreiding van de macht der Staten ook buiten hun eigen grondgebied, van hooge inkomende rechten. De democraten verlangen een bestuur, dat in de zuide-

lijke staten, waar de negers de getalsmeerderheid hebben, aan de blanken het gezag waarborgt; ook zijn zij sterk tegen imperialistische uitbreidingspolitiek en tegen hooge invoerrechten. Tegenwoordig behooren in groote trekken tot de democratische partij de lagere klassen, de Ieren, het zuiden en het westen, dat in den burgeroorlog de grootste voorvechter der eenheids-gedachte was. Zij was het, die onder President Jackson de politiek van vergeving der ambten aan de overwinnaars in zwang bracht; President Jackson begon die en zijn opvolger Van Buren organiseerde het stelsel. Tammany-Hall is democratisch.

Menschen, aan wie ik aanbevelingsbrieven heb, openen mij de Metropolitan Club, waar men niet kan logeeren. Ik word ingekwartierd in het tegenoverliggende apartment-house, Albany genaamd, waar ik voor $ 2½ per dag een fraai vertrek krijg en neem de maaltijden in de club, waarvan de senatoren, sommige afgevaardigden en alle diplomaten lid zijn, zoodat ik gelegenheid heb om de noodige menschen te ontmoeten. Een landsman uit Zeeland bedient er mij.

Nederland is hier goed vertegenwoordigd door Baron Gevers, gezant, en zijn secretaris Mr. Van Royen; de heer Gevers vergeet niet, dat hij een onzijdige mogendheid vertegenwoordigt en geeft mij toch aanleiding om zijner in erkentelijkheid te herdenken. Deze beide heeren zijn de eenige bezoldigde vertegenwoordigers, die Nederland in het geheele onmetelijke gebied der Vereenigde Staten bezit. De gezant heeft, ofschoon ongehuwd, het gezantschap gevestigd in een afzonderlijk, aangenaam huis. De diplomaten zijn talrijk te Washington maar treden in dit democratische land en te midden der schatrijke Amerikaansche senatoren en toonaangevers minder op den voorgrond dan in vele andere regeerings-plaatsen; in de machtige, onafhankelijke Vereenigde Staten, die hun eigen weg gaan en ongestoord den boventoon voeren over hun werelddeel, zijn de senatoren nummer één, en eerst daarna komen de diplomaten. De groote mogendheden hebben hier ambassadeurs; Oostenrijk pas. Ook Mexico, ofschoon geen groote mogendheid, heeft hier

een vertegenwoordiger met dien rang, evenals de Vereenigde Staten in Mexico. De ambassades zijn natuurlijk behoorlijke, afzonderlijke gebouwen, maar zien er uit als villa's. Op den duur krijgen de diplomaten hier een democratischer, moderner wijze van optreden; de oude Russische ambassadeur, graaf Cassini, vroeger gezant te Peking, schrijft opstellen over staatkundige onderwerpen waarbij zijn land betrokken is en zelfs over de staatkunde van zijn land, in een Amerikaansch tijdschrift. De Fransche ambassadeur Cambon schroomt niet in het openbaar als spreker op te treden, en de Chineesche minister neemt zelfs bezoldiging aan voor de redevoeringen, die hij in het openbaar houdt.

Mijn eerste werk moet natuurlijk zijn, met de regeering in aanraking te komen. De Secretaris van Staat, Minister van Buitenlandsche Zaken, de heer John Hay, heeft sterke Britsche neigingen, ongetwijfeld omdat hij dit in het belang der Vereenigde Staten acht, maar misschien onbewust ook omdat hij als ambassadeur te Londen zeer gevierd is geworden. Daar hij de deputatie der Boerenrepublieken, in Mei 1900 hier gekomen, niet erkend heeft, om welke reden dan ook, en ik niet officiëel bij de Vereenigde Staten geaccrediteerd ben, besluit ik af te wijken van den gewonen weg en eerst naar den President en dan tot hem te gaan. Een invloedrijk volksvertegenwoordiger, behoorende tot de regeeringspartij, zal mij, ingevolge daartoe verkregen verlof, bij den President brengen. Hij, de heer Gillett, is lid van de commissie voor Buitenlandsche Zaken; een tegenstander van wat ik beoog.

Nooit ben ik door een staatshoofd op onverwachter, verrassender wijze ontvangen. Het regent sterk. Aan het White House aangekomen waar de President woont en ontvangt, een laag, niet groot en niet indrukwekkend gebouw, aan drie zijden door een tuin omgeven en afzonderlijk staande, gaan mijn begeleider en ik met onze onvermijdelijke overschoenen, overjas en natte regenschermen naar boven en mij wordt beduid, die zaken niet af te leggen. Op de eerste verdieping gaan wij een groot vertrek door en komen dan in een

tweede, dat gevuld is met menschen, die vrij praten, hun overjassen aan. Van decorum, deftigheid geen spoor. Ik maak met verschillenden kennis en vraag mijn begeleider na een minuut of tien, wanneer hij zou denken, dat wij den President zouden zien. »Wel", zegt hij, »gij kunt hem nu zien. Hij is er reeds al den tijd; daar staat hij". En inderdaad, met zijn arm op den schoorsteenmantel en zijn voet op den haardrand, een hand in den zak, staat daar een der machtigste menschen der wereld, het hoofd van een der wereldstaten, die in zijn eigen land door grondwet en persoonlijkheid meer vermag dan haast eenig Europeesch soeverein in het zijne.

Hij is niet groot, de President, draagt een knijpertje voor zijn te zamen getrokken oogen en een donkerblonde, kort afgeknipte snor. Donkerblond, dicht haar bedekt zijn geheelen schedel, tot laag op het voorhoofd. Hij draagt het laag omgeslagen boord, dat Casimir Périer zoo kwalijk is genomen toen hij Staatspresident was. Als hij spreekt, schuift hij de onderlip vierkant naar voren en vertoont zijn stevige ondertanden. Hij maakt den indruk van even 40 jaar, spreekt vriendelijk, kort en beslist, met een flinken Amerikaanschen tongval en door zijn neus. Hij is nu bezig met een juffrouw, die hem een verzoekschrift aanbiedt; hij neemt het niet aan en zegt, dat het buiten zijn macht ligt daaraan te voldoen. Dan stelt een senator uit het westen hem een postmeester voor uit diens staat. De President zegt: »Delighted to see you", en vraagt, wat hij voor hem kan doen. De postmeester antwoordt, dat hij gaarne een langdurig gesprek met hem zou willen hebben over staatkunde in het algemeen. De President trekt weder zijn wenkbrauwen samen en zegt, dat hij het verschrikkelijk druk heeft en niet over zaken in het algemeen kan spreken maar alleen kan antwoorden op duidelijk aangegeven vragen, en wenscht hem goeden morgen. Zoo gaat hij rond en blijft bij ieder enkele minuten staan. Dit schouwspel gadeslaand, besluit ik op eens tot geheele wijziging van mijn plan. Het geheele lijstje van onderwerpen, waarover ik wilde spreken en dat ik zorgvuldig heb voorbereid, werp ik overboord en besluit, het geheele gewicht

van mijn onderhoud te leggen op één enkel punt, de concentratie-kampen. De President staat voor mij. Hij schudt mij krachtig de hand, steekt zijn onderlip naar voren, kijkt vriendelijk en zegt, evenals ik hem telkens heb hooren zeggen, dat hij is »deligted" om mij te zien. Dan neemt hij mij mee naar een andere kamer. Hij vraagt mij, wat hij voor mij kan doen. In den loop van het gesprek verklaart hij, zelf een »Hollander" te zijn en daarop trotsch te wezen. Niet zonder bevrediging verlaat ik hem.

Buiten het vertrek, in den gang, word ik aangesproken door een slordig uitziend man, dien ik nooit gezien heb, die mijn naam noemt als kende hij mij al lang en die, gewapend met potlood en papier, woordelijk zegt: »Nu Doctor, vertel mij wat de President u gezegd heeft en wat hij met u besproken heeft; ik ben van de Associated Press (vereenigde pers)". Ik draal. Alle dagbladen van de Vereenigde Staten ontvangen hun nieuwsberichten van dit over het geheele land verspreide perskantoor, reeds een oude inrichting, want van haar lees ik reeds in een roman, in 1853 verschenen. Zegt men den Amerikaanschen persmannen niets, dan verzinnen zij meestal iets; en toch kan ik hem geen klaren wijn inschenken. Intusschen wordt zijn gemeenzaamheid hinderlijk en begint hij mij »my friend" te noemen. Ik bepaal mij tot de mededeeling, dat de President zeer vriendelijk geweest is en mij zijn persoonlijke welwillendheid en waardeering heeft uitgesproken, en verzoek hem met verdere mededeelingen te wachten, tot ik den Secretaris van Staat zal gezien hebben. Gelukkig laat hij zich hiertoe overhalen. Toen toonen mij mijn begeleiders de ontvangkamers van den President, de zoogenaamde blauwe, de roode, de oostelijke kamer enz., weinig smaakvolle vertrekken zonder karakter en voornaamheid in bouw en meubileering.

Wonderlijk! Vijf minuten van het White-House af ligt een straat met houten negerhuizen, waar gekleurde vrouwen van verdacht allooi half aangekleed in de deur staan.

De Secretaris van Staat is zeer klein van stuk, een zestiger met een wit puntbaardje, aangenaam en hoffelijk van

vormen. Hij ontving mij allervriendelijkst en sprak mij zijn waardeering uit o. a. daarvoor, dat ik mij van optreden in het openbaar had onthouden tot ik hem gesproken had. Toen ik hem het vermoeden uitte, dat hij toch voor onze zaak moest voelen, omdat toch zijn zoon, een blauwen Maandag als consul van Amerika in Transvaal vertoevende, sterk op onze hand was, en dat wederkeerig onzerzijds veel sympathie voor dezen jongen, kort geleden gestorven vriend was gekoesterd, zeide hij, dat ik mij niet vergiste en dat zijn zoon inderdaad zeer sympathiek over ons had geschreven. Hij kon echter niet inzien, waarom de Vereenigde Staten aangewezen zouden zijn om zich ons lot aan te trekken; »waarom niet andere mogendheden?" vroeg hij. Geheel onbevredigd liet hij mij echter niet vertrekken. Toen kwam weder de onvermijdelijke Associated-Press-man naar mij toe, dien ik naar den heer Hay verwees.

Mijn arbeidsveld lag nu allereerst in den Senaat.

Zooals men weet kiest elke staat twee leden van dit lichaam, om het even hoe groot de staat in zielental of in uitgebreidheid is, terwijl daarentegen het aantal leden van het Huis van Vertegenwoordigers dat elke staat afvaardigt afhangt van het zielental. De senatoren zijn de machtigste menschen in de Vereenigde Staten met betrekking tot de staatkunde en deelen met den President de uitvoerende macht. Zij zijn meest uitermate rijke menschen en hebben te Washington groote, weelderige woningen. Een gedeelte van den dag brengen zij in het Kapitool door. Zij hebben er ieder hun eigen werkvertrek, waar ook hun secretaris zetelt; de volksvertegenwoordigers zijn te talrijk geworden en ieder hunner moet gewoonlijk zijn werkvertrek met een ambtgenoot deelen.

Het Kapitool is een reusachtig gebouw in klassieken stijl, dat in tal van hoofdplaatsen der staten is nagebootst. Het beslaat niet minder dan $1\frac{1}{2}$ hectare. Kennelijk heeft men zich moeite gegeven om een grootsch, indrukwekkend karakter aan dit middenpunt der Amerikaansche macht en grootheid te verleenen en is daarin vrijwel geslaagd. Het gebouw staat op een heuvel, en de niet hooge koepel is van uit de verte

zichtbaar; ongelukkig kijkt men van de stad op den achterkant in plaats van op den voorkant van het gebouw. Hier zetelt ook het Hooge Gerechtshof (Supreme Court), dat in de Vereenigde Staten nog grooter beteekenis heeft dan elders, omdat het krachtens de grondwet te beslissen heeft of wetten strijdig zijn met de grondwet en die wetten dan krachteloos verklaart. Het gebouw bevat eetvertrekken, die ook voor niet-volksvertegenwoordigers open staan, telegraaf- en postkantoren, en is behalve kleine gedeelten voor iedereen toegankelijk; er heerscht meer verkeer dan in de Washingtonsche straten. Voor verheerlijking der vaderlandsche geschiedenis en der groote Amerikanen heeft men op ruime schaal plaats en geld geofferd.

Amerika toont zich dankbaar tegenover zijn groote mannen. Ontelbaar zijn de eerbetuigingen, die overal aan den stichter van het gemeenebest, George Washington, worden gebracht. Overal ziet men zijn beeltenis in marmer en schilderij, overal dragen straten zijn naam, de telegraaf kent niet minder dan dertig plaatsen in de Vereenigde Staten die naar hem genoemd zijn, zijn verjaardag is een nationaal feest en zijn woning een pelgrimsoord.

Vlak tegenover het Kapitool verrijst de boekerij van het Congres (senaat en volksvertegenwoordiging), eveneens licht van kleur, eveneens in klassieke vormen opgetrokken, maar in mijn oogen schooner; het doet even denken aan het paleis te Versailles. Van binnen schijnt het mij ongetwijfeld het schoonste gebouw der Vereenigde Staten. Eerst onlangs is het gereed gekomen. Met zooveel pracht, op zoo grootsche schaal en zoo kostbaar is op de geheele wereld niet één boekerij gebouwd. De trappen herinneren aan die der Groote Opera te Parijs. Men is kwistig geweest met versiering, maar zonder overdaad en zonder afbreuk te doen aan de groote lijnen. Er zijn veel kleuren aangebracht, doch in zachte tonen die goed bij elkaar passen. De groote rotonde is geheel ingericht voor leeszaal en ieder mensch kan er vrijelijk den geheelen dag gebruik van maken. Senaat en volksvertegenwoordiging hebben elk hun eigen, prachtig versierde vertrekken. De

gangen zijn met evenveel zorg versierd als het geheele gebouw. Het bevat niet minder dan vijf millioen boeken, die op ijzeren rekken zoo gerangschikt staan, dat elk in een oogenblik is te vinden. De titel wordt opgeschreven op een kaart, die dan in een klein wagentje wegrijdt, waarna het verlangde in weinige oogenblikken komt aanrijden. Onder den grond door rijden deze wagentjes ook naar het Kapitool.

De vindingrijkheid, de begeerte naar het nieuwe, de onafhankelijkheid van het bestaande, den Amerikanen eigen, spreiden zij niet ten toon met betrekking tot de bouwkunst. In het westen bespeurt men eenig streven naar iets nieuws, slechts ten deele gelukt, maar overigens houdt men taai vast aan de oude klassieken. Gewoonlijk hebben de gebouwen van eenige beteekenis voor den ingang een ronde of rechte lijn van pilaren, die tot aan het dak reiken, zooals aan het Witte Huis. Ook bij den zoogenaamden colonial style, dien de meeste oude gebouwen vertoonen, is dit toegepast en het oude Rome gevolgd. De Amerikanen bedoelen met colonial style natuurlijk de bouwwijze uit den Engelschen tijd; maar zij zijn erg vrijgevig met deze aanduiding en noemen zelfs colonial het gewone huisraad uit den tijd van Louis Philippe. Ook de groote ministeries te Washington vertoonen alle dezelfde klassieke vormen. Zoo gelijken het departement van Financiën (Treasury) en het reusachtige departement van Binnenlandsche Zaken (gewoonlijk Patent-office genoemd), die onderling nauwelijks verschillen, sterk op de National Gallery te Londen.

Het nieuwe postkantoor heeft andere wegen ingeslagen; met Fransche renaissance-motieven heeft het een redelijk uiterlijk gekregen.

De post is in Amerika niet toevertrouwd aan de regeeringen der verschillende staten, maar aan het federale gouvernement, aan Uncle Sam, zooals naar de beginletters de United States in de wandeling worden genoemd; (ook wel Brother Jonathan, naar den ouden goeverneur Jonathan Trumbull, wiens kleindochter gehuwd is met een Amerikaansch lid van het geslacht Van Lennep uit Smyrna). Dientengevolge is het de federale politie, die alle misdrijven tegen de post vervolgt, en wordt

deze ook in de onherbergzaamste streken door het ondernemendste gespuis geëerbiedigd, want Uncle Sam spaart tijd, noch moeite, noch kosten om zelfs na jaren den schuldige te vinden en voorbeeldig te straffen.

Voor postpakketten in Amerika moet men zich wenden tot de hiervoren besproken Express-Companies; naar verschillende landen van Europa bestaat een goed geregelde postpakkettendienst, maar niet naar Holland, omdat de Nederlandsche posterijen het niet met de Amerikaansche hierover eens zijn kunnen worden, tot groot ongerief in het verkeer, want men moet nu de postpakketten voor Nederland eerst zenden aan een bekende in Duitschland of Engeland en die vandaar doen doorsturen naar Holland. Bij aangeteekende brieven wordt aan den verzender een kaart door de post gestuurd, op welke de geadresseerde met zijn onderteekening de ontvangst van den aangeteekenden brief erkend heeft.

Het spreekt van zelf, dat Washington zijn kunstmuseum bezit, Corcoran Gallery genoemd naar den stichter en dat beantwoordt aan de beschrijving hiervoren van soortgelijke verzamelingen gegeven. Merkwaardig daarentegen is in hooge mate de inhoud van het Nationale Museum, beheerd door de Smithsonian Institution, welke vlak daarnaast haar eigen museum bezit, een grillig niet leelijk gebouw, in Normandischen stijl, van niet minder dan negen torens voorzien. Deze verzamelingen bevatten o.a. zeldzame en overtalrijke Indianen-ethnografica, sommige van zeer ouden oorsprong, en geven in tal van levensgroote groepen van gekleurde beelden, die met zorg zijn saamgesteld, duidelijke voorstellingen van het uiterlijke leven der Indianen. De kinderen van Indianen hebben, blijkens het Nationale Museum, evenzeer poppen gebruikt in hun spelen als de onze. Ook op dierkundig gebied vindt men hier veel belangwekkends. Ik zag b.v. een zoogenaamde cuttle-fish, goed bewaard gebleven, met kaarsrechte voelhorens, die niet minder dan tien meter lang zijn. Dan een devil-fish van tien meter doorsnee, gemeten van het einde van een voelhoorn naar dat van een

anderen; het dier heeft acht armen. Blijkens het opschrift leven deze twee diersoorten aan de Atlantische kust der Vereenigde Staten en bij Newfoundland. Ik zag hier Argus-fazanten, met bruine uitgespreide veeren als pauwenstaarten, welke echter aan den kop vastzitten. Verder was er een opgezette groep, voorstellende hoe een papegaai in Nieuw-Zeeland (sheep-eating parrot) een levend schaap verslindt. Ten slotte leerde ik er, dat het woord Muller, behalve de naam van tallooze levende schepselen, ook die is van een voorwerp, dat hier ten toon gesteld werd, n.l. een soort van bal- of wrijfsteen.

Naast deze gebouwen, die aan den rand van de Mall, een fraaien tuin staan, verheft zich de Washington Obelisk, een der hoogste gebouwen der wereld, waarvan de muren aan den voet 4½ meter dik zijn. Een stijgbak brengt een ieder kosteloos naar boven. Daarin staande ziet men de binnenwanden bedekt met marmeren gedenksteenen, die blijkens de opschriften ter eere van den stichter der onafhankelijkheid geschonken zijn door verschillende Amerikaansche staten, steden, vereenigingen en vrijmetselaarsloges.

Dat generaal Washington hier ook zijn standbeeld heeft, spreekt van zelf. De stad is rijk aan beelden, sommige geschonken door andere landen, die ongelukkigerwijze veelal verzuimd hebben den naam van den voorgestelde er op te vermelden, zoodat deze vreemdelingen blijven voor de bevolking.

Men beperkt zich in Amerika niet tot dusdanige verheerlijking van eigen burgers, maar strekt die ook uit tot beroemde vreemdelingen; dat deze dan echter verdienste moeten hebben gehad voor Amerika, blijkt uit de weinige geestdrift, die het wonderlijke geschenk van Keizer Wilhem II, het jaren ongeplaatst gebleven standbeeld van Frederik den Groote, in Amerika heeft gewekt. Generaal Lafayette is terecht meer dan eens in Washington vertegenwoordigd.

Een stoomtram voert naar Washington's laatste en beroemde woonplaats, Mount-Vernon, een lief buitenverblijf, zooals er in de buurt van Haarlem worden gevonden en dat zooveel

mogelijk teruggebracht is tot den staat, waarin Washington het bewoonde. Het huis is gebouwd in den colonial style, weder met veranda's die tot aan het dak doorloopen, en bevat vriendelijke, gezellige vertrekken, die getuigen van smaak, welstand en eenvoud. Slaapkamers onder de hanebalken met gedeeltelijk scheeve zolderingen, ledikanten met zware gordijnen, hoekkasten en klokken en zelfs een koepeltje verplaatsen mij in gedachten telkens naar oud-Hollandsche buitenplaatsen. Het huis draagt onmiskenbaar den stempel van een aristocratischen bewoner; inderdaad behoorde Washington tot de voorname grondbezitters van Virginia, een der oudste Britsche nederzettingen in Amerika. Aan één kant heeft men een wijd en fraai uitzicht over de vlakte iets lager en over de breede Potomac-rivier, aan welke de buitenplaats is gelegen en langs welke men met een stoomboot naar de stad terugkeert. Op Mount-Vernon liggen Washington en zijn vrouw begraven, met denzelfden eenvoud die hun leven gekenmerkt heeft.

Die eenvoud kenmerkt ook den staat dien hij heeft vrijgevochten; misschien niet in elk opzicht en altijd, maar toch meer dan eenige andere groote mogendheid, ja zelfs meer dan elken anderen staat met uitzondering van Zwitserland. Zeker, in de groote steden, voornamelijk in Washington, beginnen zich reeds standen en klassen te vormen en vindt de een, dat hij niet met den ander kan omgaan, ofschoon van gelijke opvoeding en gelijke beschaving. Maar het staatsleven draagt den stempel van gelijkheid, van eenvoud, en het groote standsverschil van het oude Europa ontbreekt. Toen bijvoorbeeld President Roosevelt in zijn rijtuig in botsing kwam met een tram en de President met een gekneusd gelaat den trambestuurder opmerkte, dat hij toch het recht had om de straat over te steken, kreeg hij ten antwoord: »U hadt het recht om uit te kijken". Uniformen vermijden de Amerikanen zooveel mogelijk. Hun vertegenwoordigers in het buitenland zijn, behalve vroeger die van den Oranje-Vrijstaat, de eenigen die geen ambtelijke kleedij dragen. Militaire uniformen zag ik in geheel Amerika slechts een paar maal, voor het eerst

te Washington in het lieflijke »Soldiers Home", een inrichting gelijk Bronbeek. Zelfs de uniformen der hoogste officieren zijn van de uiterste soberheid.

Intusschen, de menschelijke natuur verloochent zich ook onder de Yankees niet geheel. Iemand, die een blauwen Maandag rechter is geweest en daarna koopman, planter, advocaat, geworden is, wordt zijn leven lang »judge" genoemd. De leden van talrijke genootschappen dragen altijd een klein onderscheidingsteeken in hun knoopsgat, b.v. de »Elks", een groote wijdvertakte broederschap die naar de elanden is genoemd. Uncle Sam heeft geen ridderorden, maar de Yankees maken die zelven; een Duitsche dokter, die in den Cubaanschen oorlog den Amerikanen als geneesheer had gediend, toonde mij een fraai eerekruis aan een blauw lint, dat de militaire geneesheeren die aan den oorlog hadden deelgenomen zelf hadden ingesteld en dragen; en een dagblad-correspondent, die in het begin van den Zuid-Afrikaanschen oorlog de commando's voor een Amerikaansch blad had gevolgd, toonde mij »the order of Pretoria", die door hem met eenige andere Amerikanen in verschillende klassen gesticht is en wordt gedragen.

Eigen en groote kunst is in de Vereenigde Staten nog te zeldzaam, om na te laten den reiziger te verwijzen naar een hoek van de groote, indrukwekkende, lieflijke begraafplaats van de federale hoofdstad. Daar heeft men door plantengroei een kleine ruimte als een vertrek afgezonderd, waar slechts een bank en daar tegenover een bronzen ideale graffiguur zich bevinden. Men zal ver moeten gaan en langen tijd zoeken voor men edeler, schooner en dieper indruk gevend gedenkteeken zal aantreffen.

Toen eindelijk gelukkig mijn werk te Washington was afgeloopen, voerde mij mijn taak allereerst naar *Baltimore*. In een uur sporens is men er. Van deze groote handels- en fabrieksstad en haven, met haar marmeren onderpuien, een half millioen inwoners rijk, weet ik weinig bizonders te vertellen. Maar ik ondervond, dat er menschen wonen, die zich voor de Boeren belangeloos groote moeite hebben gegeven,

ook Hollanders en Duitschers. Onder de laatsten noem ik den heer John C. Beeuwkes, een hemdenmaker, dien het goed gaat. Door hun bemiddeling had ik een nuttig onderhoud met enkele heeren der pers, die, ofschoon ik hen gezamenlijk sprak, daarop weder eens zeer uiteenloopende berichten de wereld inzonden, en waarvan de een mij beschreef als een »typical Boer", de ander als een »well-to-do banker" en de derde als een Fransch diplomaat.

Het was nu wenschelijk te trachten het Amerikaansche intellect te winnen. De naar onze zijde wankelenden te Washington moesten steun krijgen in den lande onder hun eigen, republikeinsche regeeringspartij. Aan de Boerenzaak in Amerika moest het karakter van oppositie tegen de regeering worden ontnomen en zij moest voortaan niet in de eerste plaats bij de democraten worden bepleit. Het voorbeeld van Cuba moest in het oog worden gehouden, dat door een te New-York zetelende Junta (raad van Cubanen) eerst uitmuntende voorbereidings-maatregelen had genomen en toen handig algemeene verontwaardiging had weten te wekken wegens de reconcentrado-kampen van den maarschalk Weiler, een verontwaardiging die de eerste aanleiding is geweest tot de Amerikaansche inmenging. Het is waar, veel troeven hadden wij in Amerika niet meer in onze handen. Maar er bleven er eenige over, de oorlog was onzerzijds begonnen zonder veel hoop, en gelijk op het Zuid-Afrikaansche slagveld, zoo moest ook hier geen poging onbeproefd worden gelaten.

Gaarne nam ik dus de uitnoodiging aan, mij bezorgd door een leeraar van Harvard-University, om er te komen spreken voor de hoogleeraren en studenten. Deze universiteit, gevestigd in het kleine Cambridge, een voorstad van Boston, is de oudste, beroemdste en een der voornaamste der Vereenigde Staten, en groote invloed gaat van haar uit over het geheele land. Het is een conservatieve hoogeschool, niet vreemd aan de hiervoren besproken neigingen der stad Boston zelve. De Pretoriaansche predikant H. van Broekhuizen, een geboren Vrijstater die geen moeite spaarde om Amerika voor ons

te winnen, greep met beide handen deze gelegenheid aan om gezamenlijk met mij te trachten deze universiteit te veroveren.

Een lange, lange spoorreis geeft gelegenheid tot overdenken. Dicht bij New-York rijdt mijn trein op een boot; een uur lang varen, wij met pijlsnelle vaart. Wij gaan onder de Brooklyn-brug door. Dan teekent zich, ongelooflijk hoog in de lucht, het geraamte af van een nieuwe, soortgelijke, nog onvoltooide brug. Te Boston heerscht werkstaking en wil men eerst mijn reisgoed niet bezorgen. Eindelijk bereik ik mijn vriendelijk kwartier in de doodeenvoudige, kleine Colonial Club in het stadje Cambridge.

In een vertrek, groot als een concertzaal, nuttigen wij met honderden studenten een eenvoudigen maaltijd. Sterke drank en wijn worden niet verkocht in het stadje, en slechts met groote moeite kan ik op het spreekgestoelte een glas whiskey-soda neergezet krijgen. Binnentredende worden wij door een goede 1200 toehoorders met groote hartelijkheid en gejuich ontvangen. De 20-jarige voorzitter der Union stelt ons van het tooneel voor aan de toehoorders.

Te spreken voor een Amerikaansch gehoor vereischt inspanning van al iemands krachten, al zijn zenuwen, al zijn intelligentie, en bovendien zorgvuldige voorbereiding. Reeds op de lagere school leert de Amerikaansche knaap gelijk in Engeland en gelijk in de middelbare Duitsche scholen, zijn gedachten ordelijk uitdrukken, en hij heeft daardoor niet weinig voor op Nederlanders, wier opleiding in dit opzicht helaas voor sterke verbetering vatbaar is. Elke gemiddelde Amerikaan kan behoorlijk zijn woord doen in het openbaar en er wordt in Amerika zeer veel in het openbaar gesproken. De Amerikaan volgt uw betoog aandachtig en werpt nu en dan gaarne een vraag of een tegenwoord in het midden, waarop dan onmiddellijk antwoord verwacht wordt. Zoo riep men mij te midden van een redevoering in Californië toe: »What about Kotzé?" 1),

1) Zooals men zich zal herinneren, zag zich President Kruger genoodzaakt in 1898 den hoofdrechter Kotzé na voorafgaande waarschuwing te ontslaan, omdat deze weigerde af te zien van de toepassing van het z.g. toetsings-

vroeg men waarom President Kruger was weggegaan uit Zuid-Afrika gedurende den oorlog, stelde geldelijke vragen enz. Beantwoordt men zulke opmerkingen met kracht en zaakkennis, dan heeft men zijn pleit gewonnen en krijgt men het gehoor op zijn hand. Spoedig ontstaat die stroom tusschen gehoor en spreker, dien ieder kent die in het openbaar als redenaar is opgetreden, een stroom te sterker, naarmate het getal toehoorders grooter is, die den spreker langzamerhand gaat dragen en die daardoor, al klinkt het vreemd, het spreken gemakkelijker maakt naarmate de toehoorders talrijker zijn. De predikant Van Broekhuizen, gewoon aan het voeren van het woord, pakte de universiteit met zijn bezieling en de verhalen van zijn ondervindingen te velde, en misschien is het sparen van Commandant Kritzinger's leven, op dezen avond door ons sterk bepleit, niet geheel vreemd aan den invloed die daarvan is uitgegaan.

Wij hadden den volgenden dag wat de Franschen noemen »een goede pers." Er was een bres geschoten in het conservatieve Engelsche kamp op Amerikaanschen bodem en deze avond bezorgde ons een aantal uitnoodigingen om elders te spreken, ook in groote universiteiten, waarvan meerendeels gebruik gemaakt is. Het zal niet noodig zijn in het vervolg daarvan anders dan bij uitzondering melding te maken.

De universiteit is op Engelschen voet ingericht en ook volgens het grondbeginsel: »We don't educate for knowledge only, but for life," zooals het mij werd uitgedrukt in het Engelsche Cambridge door den beroemden geschiedkundige Prof. Oscar Browning, bepleiter der Boerenrechten. De studenten wonen in groepen in »colleges" bij elkander. Behalve hun gezamenlijke verzamelplaats bezitten zij verschillende societeiten. Een groote rol spelen onder hen de broederschappen, die ook in het latere leven blijven bestaan. Aan

---

recht, zijnde het recht voor den hoogsten rechter om te beoordeelen of een wet strijdt met de grondwet en op dit oordeel zijn rechtspraak te gronden. Dit toetsingsrecht is in de grondwet der Vereenigde Staten aan de hoogste rechterlijke macht toegekend, maar in de Zuid-Afrikaansche Republiek was van een dergelijke bepaling in de wetgeving geen spoor te ontdekken.

de ontwikkeling van het lichaam wordt minstens evenveel zorg besteed als aan die van den geest. Ook de belangen van den godsdienst vinden ernstige en algemeene behartiging. Sterke drank en zelfs wijn worden, gelijk reeds opgemerkt, zooveel mogelijk geweerd. Onderricht wordt ook gegeven in een aantal vakken, die bij ons niet tot het hooger onderwijs behooren, b.v. in de moderne talen. Uncle Sam heeft geen overal geldende wet op het hooger onderwijs, maar de inrichting zijner universiteiten is in grondtrekken dezelfde. Sommige worden geheel bekostigd uit particuliere fondsen, andere gedeeltelijk door de staten waarin zij zijn gelegen. Op het oogenblik bezit de universiteit van Cambridge ongeveer driehonderd hoogleeraren en leeraren en tienmaal zooveel studenten. Aan het hoofd staat de z.g. president, een hoogleeeraar die dezen post sedert jaren bekleedt, die niet als bij ons feitelijk de gelijke is der andere hoogleeraren, maar groot gezag uitoefent over de geheele instelling.

Onder de merkwaardige verzamelingen der universiteit bevindt er zich een, die de Amerikanen, ditmaal met recht, kunnen noemen: »the finest in the world;" zij is zelfs eenig. Zij bestaat uit goed gelukte nabootsingen in gekleurd glas van een overgroot aantal planten, vervaardigd door een overleden Zwitser en zijn zoon. Aan de universiteit is verder een gebouw verbonden, waar honderden meisjes onderricht ontvangen van de hoogleeraren. Cambridge en zijn universiteit dragen een voor de Vereenigde Staten ouden, deftigen, rustigen stempel. Een aantal gebouwen vertoonen den besproken colonial style.

(Slot volgt).

LAATSTE LIEFDE

DOOR

Dr. A. ALETRINO.

De trein schoof gelijkmatig-sneller heen langs zijn groeten. In de plotselinge heldering van het perron, bleef hij beweegloos staren naar het donker voortslangen der wagens, achter de pluimende wolk-witheid van de locomotief, tot zij wegkleinden tusschen de heuvelplooiing van den grond.

Toen hij opkeek was hij alleen. De beambten waren weggegaan; het station lag leeg, met de ongelijke stapeling van wat vrachtgoed voor de kleine loods. Heel in de verte donkerde onduidelijk het zachte brommen van den trein, weeker en weeker in de namiddagstilte. De blanke stoomwolken waren onzichtbaar uitgedund in de warme lucht, heel teer nog even ijlend tusschen den roerloozen boomenopstand langs de spoorbaan.

Achter hem lag het kleine stadje uitgeleefd onder de middagrust, even doorgelangsaamd van het kraken van een egaal-voortbolderenden wagen, waarvan het kartelen over de ongelijke steenen kort ophield in het omhoeken van een zijstraat. De stilte dekte over de lage huizen, waarvan de kleuren wezenloos vlekten onder het licht, donker telkens tusschengeplekt door de kruinen der boomen, die hoog boven de daken-schuinten groenden.

Langsaam, droomend stapte hij het perron af. Een oogenblik bleef hij staan peinsen of hij naar het stadje zou teruggaan. Maar met een kort bewegen keerde hij zich om en liep het pad op, dat naast de spoorbaan achter om de huizen boog.

Voor hem, plattend in een verre vlakte, lag de hei roerloos

onder de geurende broeiing van de zomerzon, een dichtwolkend hetten duizelend naar omhoog, uit de rulling der kort-drooge struiken. In dichte verte stond het bosch, gelijkbreedend naar beide zijden, langsaam eindend met de dunnende uiteenstreeping der boomen op de hei, die eindeloos strekte naar den horizont, dieper tintend met de paars-bruining van den grond, onder de wazige trilling van het licht, met week-bochtende lijning ineenwissend naar de over-schemerende lucht. En over het landschap welfde de vlekkeloos-diepende strakheid van den hemel, een wijde òverspanning van oneindige wijking, waartegen hoog, losstralend, de zomerzon zilverde, een blanke starring schitterend onder het donker-diepend blauw.

In een korte bocht week hij van het verder-looperend voetpad en stapte de spoorbaan over naar het bosch, moeilijk plotseling loopend in de diep-puttende dikte van het heizand. Maar even verder voelde hij de hardheid van den grond weer gemakkelijken onder zijn gaan en hij stapte voort, onbewust heensoezend op het regelmatig bewegen van zijn voeten, dat een zacht-scheerend schuivelen in de lage planten suisde.

In de wijd-omfluisterende stilte waarin hij liep, voelde hij een rustende kalmte vreden in zijn denken. De roezing die den gehelen dag rondom zijn hoofd had geluid, stilde langsamerhand heen en de werkelijkheid helderde weer in zijn peinsen, waaruit hij een onzegbaar langen tijd leek te zijn weggeweest. Duidelijker begon het in hem op te voelen, dat de dag heen was, waartegen hij zoo angstig had teruggevreesd, dat alles was voorbij gesneld, wat hij voor zijn denken had gezien als een pijning die nooit zou ophouden onder de eindelooze langsaming der uren. Nu hij het jonge paar had weggebracht, ongemerkt uitgeslopen van de roezige drukte van het feest, voelde hij plotseling een raadselende vreemdheid om zich terug te bewegen onder al die gasten, die hem onverschillig waren en waartusschen hij lange uren had geleefd als in de neveling van een werkelijk-lijkenden droom, telkens zich zelf ziende in zijn doen, wanneer een oogenblik de nuchtere waking van zijn spreken in zijn luisteren zuiverde. En onverschillig voor wat zij van zijn plotseling

heen-zijn konden zeggen, ging hij langsaam-slenterend voort, zijn denken dwalend naar de jaren van zijn leven die nog zouden komen en naar de herinnering van alles wat heen was voor goed.

Vijf jaren geleden had hij haar het eerst ontmoet, een kind nog tegen zijn oudvoelen van man, over wiens leven al zooveel wanhoop had gesleten. Zij was een kind nog, onbewust van de jong-frissche charme die toen al van haar uitlichtte, van haar zacht-volgroeiend, tenger lijf en van haar donker-tressend haar, dat een duizelend geuren rond haar teer-matte hoofd nevelde. In vijf jaar was zij geworden tot een mooi-volwassen vrouw, nieuw-veranderd voor zijn herinnering, wanneer hij terugdacht aan hun eerste ontmoeten en waaruit hij haar jonge-meisjes-zijn moeilijk terugvond, dat vreemd-ver scheen te schemeren in de ongemerkt-snelle wisseling van beeld, waarin hij haar het laatst voor zich had gezien. En het visioen van s'morgens stond weer voor zijn oogen, blank-lichtend in de zonnetrilling van den zomerdag, zweef-bewegend in de dunne omwolking van het bleek-doorschijnend gaas, dat rond haar lichaam sluierde.

Hij herinnerde zich den eersten keer, dat hij haar had gezien. Hij was toen buiten in de bergen, waar hij zijn vacantie doorleefde. In lange jaren was hij niet uit zijn werk geweest, angstig om alleen te gaan na de groote ellende, die in zijn bestaan had gesneden. Zijn jeugd lag toen al ver achter hem, een eenzaam- doorgeloomde reeks van jaren, waarin weinig een paar kort-lichtende kleuren schenen, tegen de grauwe schemering, die over hem geduisterd had. Hij herinnerde zich altijd een gevoel van verlatenheid te hebben gehad, een groote behoefte om iemand naast zich te voelen, die hem den moeilijken gang door zijn leven kon helpen en die hem troosten zou tegen den vagen angst, dien hij voor het Leven voelde. Die vrees, een onduidelijke, lijnlooze vrees, had door zijn jeugd geklaagd, een benauwend opzien tegen de toekomst, tegen het moeten meeleven met anderen, waarin hij zich alleen, hulpeloos voelde, klein in de wijde onverschilliging der vreemden rondom zijn trieste gaan.

Wanneer hij soms in dien tijd dacht aan het leven naast een vrouw, die hem door zijn dagen zou helpen, hem steunend met de groot-offerende liefde van haar mooie ziel, dan kromp dikwijls een bang-jachtende benauwing in hem omhoog, dat misschien eens een dag zou komen, dat zij niet meer van elkâar zouden houden en dat zij naast elkaar zouden moeten doorleven den langen tijd der jaren, onverschillig, met het berouwend visioen van het heel mooie, dat in hun samenzijn eens was geweest en dat zij hadden verloren voor altijd. Maar op eens was die benauwing heengelucht, toen hij zijn vrouw had ontmoet. Plotseling op een avond, terwijl hij naast haar liep en ernstig praatte over het lustelooze, moe-droevende van zijn bestaan, had hij 't voelen vastslaan in zijn borst, had hij 't zien duidelijken, dat zìj 't was die hij naast zich behoefde, dat zìj de eenige was die zijn leven zou mooien tot een hoog-gelukkige lichtheid. En ook in den tijd van zijn verloving, in den tijd van zijn getrouwd-zijn, had hij geen angst meer gevoeld; 't was hem geweest of zijn denken was heengeblind door haar hoogheid, of zijn voelen, of alles wat hij peinsde, gehelderd werd alleen naar haar figuur, of er niets anders was, niets rondom hem, dan zij alleen.

Het groote geluk had maar kort gekleurd over zijn dagen. Zijn vrouw was plotseling ziek geworden, een snel-invretende, duistere jachting van heftig-pijnende ijling, waarin hij haar had zien inkleinen onder de hijgende trekking van haar moeilijk-ademende borst, ineenzwakkend haar mooi-jong lichaam tot een arm-droevende dunheid, waaruit diep-duister de vage mompeling van haar zeggen droomde, onwetend waar zij was en dat hij naast haar zat, haar mat-klammende hand smeek-lievend tusschen zijn zacht-streelende vingers. Zij was gestorven, plotseling heen uit de lichting van zijn dagen en hij was verder gegaan, een moedeloos-leegen gang, kleiner loopend tusschen de vreemdheid der menschen rondom, donkerder voelend de groote eenzaamheid van vroeger, na de wijde goudheid die een korten tijd over zijn dagen had gekleurd.

De jaren hadden wêer geneveld over zijn bestaan, zonder

herinnering, zonder kleur, zonder licht. De groot-wrangende droefheid van haar weg-zijn was geleidelijk ingestild tot een moewe onverschilligheid voor wat nog kon komen in de geheiming der jaren, langsaam, ongemerkt instillend tot een vage, lijnlooze schemering van diep-onderklagend leed, dat soms plotseling duidelijk omhoog schrijnde in zijn borst, zacht gestadig weggedekt achter de hooger-lagende telling der dagen. En eindelijk was zijn leven weer gegaan als voor zijn trouwen en leek het hem dikwijls onwaar, dat eens een groote kleur in zijn bestaan geweest was. Alleen de behoefte naar het meezijn van iemand, van een vrouw, was met hem gebleven, heftiger telkens omhoog-klagend, wanneer hij de wijde leegheid van zijn leven zag. En onbewust had hij zich weer gevoeld als vóór zijn getrouwd zijn, dezelfde als jaren te voren, alsof hij niet ouder was geworden, alsof er geen jaren over hem hadden gebroken in luidloozen voortgang.

Toen had hij háár ontmoet.

De hel-glanzende hitte-wolking van den grond koelde langsaam over in den breeden schaduw-zoom van het bosch. Even zoekend uit de drooming waarin hij had geloopen, ging hij het smalle pad in, dat zacht-schemerend tusschen de schermende schaduwing der hooge boomen stilde. Vaag zweef-hangend tusschen het hout, droomden de weeke harsgeuringen der denneboomen, warm-loom in de koel-vochtende lucht, plotseling scherper ademend in de helle zonneplekken, die een wit-zilver lichten droogden op den mos-donkeren grond. De boomen stonden onbewegelijk in de middagstilte, met de donkere rechtheid der stammen oplijnend uit de lage takkenwarreling van het struikend hakhout, ineengroenend met de dichte strekking der bladkruinen, waartusschen in smal-looperende lichtheid het luchtblauw kleurde. In de wijd-drijvende stilte, suisde even telkens het vliegen van insecten kort langs zijn gaan, plotseling heengepunt in het zonlicht tusschen een takkenwijking en daarna droomde de luidlooze weving der boschgeluiden weer over zijn stappen.

Hij herinnerde zich den middag dat hij haar voor het eerst had gesproken. 't Was een middag als waarin hij nu liep,

een helder-zomerende middag, in de wijde eenzaamheid der bosschen. Hij had den heelen dag gewandeld, een week-weemoedig gaan, alleen in de vage omdroeving van zijn denken, de eerste wandeling, die hij ging na den dood van zijn vrouw en waarin de weerkleuring der vroegere uren bij hem bleef, toen hij met háár had geloopen den eersten en laatsten keer, op reis, ver weg uit den rondgang der menschen, alleen in de teedering van hun nieuw-wakende liefde.

Op eens had hij haar zien opkomen uit de duistering van het boschpad, snel loopend naar zijn gaan, van verre vragend naar den weg dien zij verdwaald had. Toen zij dicht bij hem was gekomen, was zij plotseling stil gebleven, verlegen-lachend opstarend naar zijn wonderend zien en ze had haar vragen herhaald, haastig zeggend de woorden, die vreemd, hakkelend tusschen haar lippen moeilijkten. Zij waren samen voortgegaan naar het dorp, voorzichtig sprekend de taal die hen beiden vreemd was, tot op eens het bewustzijn in ze helderde, dat zij uit hetzelfde land kwamen en uit dezelfde stad. En zij was plotseling hooggevroolijkt uit den ernst waarin zij liep en stilstaande was zij begonnen te lachen, een uit-parelende lach, die wijd tintelde in de stilte van het bosch en waarvan een zilver-blank schijnsel leek te kleuren over haar staan, haar groot-donkere oogen plotseling helderend van een diep-schalkenden glans, haar frisch-mooie jongheid kleurend tot een tooverzangende lichtheid. Maar haar lachen was langsaam bedaard, zachtjes inlievend tot een spotvragend goedigen, dat hij niet moest boos zijn en zij waren voortgegaan, plotseling dichter aaneenvoelend in het samen weg-zijn tusschen vreemden. Zij woonde al eenigen tijd met haar ouders in het dorp, dicht bij het hotel waar hij logeerde en zij zouden er den heelen zomer blijven, omdat haar moeder moest her-stellen van een lang-ziek-geweest-zijn in den afgeloopen winter. En zij had hem verteld, dat zij dikwijls alleen ging, omdat haar moeder te zwak was om ver te gaan en haar vader bij haar bleef. Dan dwaalde zij einden van huis, opluchtend in de dwanglooze beweging van haar jonge kracht, uren loopend in de stilte der bosschen, waarvan ze hield om de zacht-

vriendende goedheid, die de bladertakken over haar hoofd strekten. Het was hem even geweest, toen hij haar lief-teer praten hoorde of hij weer jaren terug was in zijn leven, jaren ver in zijn jeugd, toen hij zijn vrouw het eerst had ontmoet, die ook zoo was gegaan, slank-bewegend haar jong-groeiend lijf naast zijn vroeg moe-voelend denken.

Hij had haar 't huis gebracht, vragend aan haar ouders of zij weer met hem mocht gaan. En 's avonds, alleen onder de veranda van het hotel, had hij het beeld van dien middag niet kunnen losmaken uit zijn onwillig denken, maar had haar telkens weer voor zich gezien, staande in de lichtheid van haar lach, die zilver-glanzend ineenzong met de zonnekleuring van het bosch.

Zijn geheele vacantie was hij met haar geweest. Ongemerkt was een groote vriendschap tusschen ze gewarmd, een jong-spelende omgang, waarin hij de oudere bleef tegen wien zij opkeek, terwijl hij in haar al de vrouw voelde, van wie een onzegbaar teer-kleurende zachtheid geurde, die een mooier-tengerende liefheid voorzichtigde in zijn spreken. Maar altijd was hij haar als een kind blijven zien, dat ver stond buiten de droeve voeling die over zijn leven had geschemerd.

Toen hij met het eindigen van zijn vacantie zou vertrekken, had hij haar beloofd het volgend jaar terug te komen, lachend om haar kinderlijk-naieve vragen naar zijn vriendschap. En hij was naar huis teruggegaan, in de tevreden herinnering van den zacht-mooien zomer, die hij naast haar had doorgeleefd, vast gelovend dat hij het volgend jaar zou terugkomen, wanneer zij er ook weer zou zijn, zooals hij had beloofd toen hij afscheid van haar nam.

Maar ongemerkt, in den geregelden gang van zijn werk, was de herinnering aan de voorbije zomerweken heengeneveld en was haar beeld voor hem geworden als een vaag-gelijnde bleekheid, waaruit moeilijk haar werkelijk wezen duidelijkte, wanneer hij haar in de stads-straten een enkele maal ontmoette. Dan had hij moeite om haar terug te vinden, zooals hij haar den eersten keer had gezien, staande met haar hoog-lachend galmen in den lichten schijn, die de klanken rond haar donker haar kleurden. En ook dat visioen vaagde heen in de

staag-eentonige snelling der dagen en eindelijk had hij niet meer om den voorbijen zomer gedacht.

En hij had weer doorgeleefd als voor dien tijd, in een loomende alleenheid.

Onbewust voortgaand in de diepe peinsing van herinneren, voelde hij zijn stappen schuinen naar omlaag. En opwakend uit zijn drooming, zag hij het einde van het voetpad voor zich, dat naar den breeden boschweg daalde tusschen den wijden uiteenstand der boomen. In ruim-schaduwende buiging hardde de weg onder zijn gaan, aan beide zijden gezoomd door de droog-grauwende grasranden, die duister heenschuilden in de lage bladering van het hakhout. Boven uit de kruin-scherming der hooge eikenboomen, dunde het onzichtbaar zonlicht, rond-heldere plekjes vlekkend op den donkeren grond, een wissel-trillende schuiveling levendigend over de egale neerligging, wanneer de wind even zachtjes door de takken streek. Langsaam, gemakkelijk liep hij voort, diepademend de bruine geuren die uit het eiken-hakhout zuchtten, koel-luchtend onder den ruimen uiteenstand der boomen, waar telkens kort een ver-ruischend windstreelen suisde, onmerkbaar heenlossend in de wijde rust.

Toen de lente kwam, was zij plotseling weer in zijn voelen geduidelijkt. In de luw-warme uren van teeren zonneschijn die over het dun-wazend groen der klein-bladerende boomtakken kleurde, in de week-verlangende namiddaguren die bleek, zacht schreidden naar de heenstillende lichting van de wazigblauwe lucht, had hij de oude behoefte voelen benauwen in zijn borst om ver weg te zijn, buiten onder de hooge boomen, met de geuring der lentezuchten rond zijn hoofd, heel ver buiten het woelen der menschen en den dorharden opstand der onverschillige huizen. En de voorbije zomerdagen hadden weer in hem herinnerd, de lange uren van wandelen in de rustige schemering der stille bosschen, hij had haar slanke gaan weer naast zich gezien en had het vroolijk kinderlijken weer gehoord van haar jonge stemgeluid, dat helder kleurde in de ernstig-donkere kalming der boomen. En toen de zomer was vol-gewarmd uit de langzaam-heenteerende

lente, was hij voor de tweede maal naar het dorpje in de bergen gegaan.

Hij had haar terruggevonden dezelfde als het vorig jaar, dezelfde kinderlijke jongheid lichtend rond haar meezijn, maar toch onzegbaar veranderd in de langzaam-gegroeide vrouwelijking van haar lichaam; met dezelfde geuring van haar losgolvend meisjeshaar, doch waarin de duizelende volheid van dwelming van volwassen vrouw al begon te donkeren; met in haar oogen nog dezelfde lachende vroolijking, onbewust voor haar zelf dieper-warmend tot het geheim-voelend passieën van hoog-vlammende, vollende rijpheid.

De eerste dagen had een vage vreemdheid over hun samenzijn gehangen, een schuw-zwijgende verlegenheid, die lange stilten in hun spreken schoof. Maar geleidelijk was de vroegere vertrouwelijkheid weer tusschen hen teruggewarmd en waren zij samen gegaan, alsof er geen jaar was heengescheiden in hun bekend-zijn. En als den vorigen zomer had hij met haar gewandeld, uren ver voortdwalend van huis, lange dagen naast haar zwervend in het bosch en over de hoog-begroeide bergen. Maar langsaam, ongemerkt was zijn voelen tegenover haar veranderd, eerst in korte tusschenpozen plotseling vreemdend voor zijn denken, wanneer hij naast haar liep en met haar sprak, alsof zij zijn gelijke was in jaren. Dan dikwijls stond op eens de wonderende waarschuwing voor zijn terug-zijn in de werkelijkheid, dat zij zooveel jonger was en dat er zooveel leven was voortgeduisterd tusschen haar pas meekomen in het bestaan en zijn oud-zijn en moest hij moeite doen om haar weer te vinden zooals zij was, een kind nog in de groot-geheimende leegheid van de toekomst. Dan beproefde hij met haar te praten zooals hij eertijds met haar sprak, maar weetloos, zonder het te willen, ernstigde zijn oud-geleefde voelen weer omhoog en hij ging met haar als met een vrouw, die zijn gelijke was in leeftijd. En langsamerhand begon hij haar te zien als een lang-gekende vriendin, aan wie hij zijn leven toevertrouwde, alles zeggend wat er in zijn dagen was geweest en die zijn jaren-geleden voelen nieuw--wakkerde, zijn jong-bewonderend opzien naar de teer-warme vriendschap van een

vrouw in de eenzaamheid van zijn dagen, zijn hoog-dragende aureooling voor de mooie lichting, die een vrouw in het duister-droevend verlangen van zijn ziel kon kleuren.

De zomerdagen waren over hun samenzijn gehaast, één lange, snelgekortte kleurs-zang van hoog-stemmende uren, een volle nieuw-bloeiing van zijn voelen, dat hij meende dat allang was neergedoofd onder de sombering van leed dat in zijn leven had gebroken en waaruit hij jonger stond, toen weer hij naar zijn werk terugging en haar alleen liet.

Weer had hij beloofd het volgend jaar terug te komen, lachend de woorden zeggend bij het afscheid nemen, alsof hij spotte met zijn zeggen, maar diep in zijn binnenste wetend dat hij het zeker zou doen. En hij was weggegaan met een vage geluks-drooming, dat het vooruitzicht van den aanstaanden zomer hem zou helpen in de wijde eenzaamheid van den langen winter, die voor hem opdreigde en dat hij in de duisterende sombering der vroeg-donkerende winterdagen naar die mooi-lichtende belofte kon vooruitzien, vèr-kleurend in de langsaam-trekkende deeling der leege maanden. En na langen, langen tijd had hij voor het eerst weer een winter doorgeleefd, waarin hij een zacht-troostende belofte voor de toekomst hoorde stemmen in zijn ziel.

Hoog-zonnend tusschen de aaneen-rijing der boomen stond, na de breede buiging van den boschweg, de blauw-strakkende helderheid van de lucht. Het bosch was uit. Voor hem, in egaal-gladde spiegeling, koelde het helder-diepe water van den vijver onder de ruime stolping van het licht, beweegloos donkerend tegen den laag-bochtenden opstand der oevers naar een verre boomen-rijzing, die zuiver-groenend kruinde onder het laag-steunend dragen van den hemel. Aan beide zijden slangde het wit-zandend voetpad dicht naast de oevers voort, in weeke bochting heenschuilend in de verre zooming van het warm-glimmend gras, dat naar de breede neerligging der zonnende weilanden ineengroende, heel ver vlakkend naar den vaag-zichtbaren straatweg, waarlangs de dun-staande boomenparen in smalle lijning rekten. Op de blauw-stille metaling van het watervlak plekten, langs de scherpe kanting van de

oevers breede, duister-doffende schaduwen, neergedonkerd langs de hooge scherming van bruinpluimend riet, waaruit een enkele boom opknoestte, schuin-neigend de lage druiping der dicht-bladerende takken naar onder. Boven de rond-hoogende vastheid van het eiland in het midden van den vijver, donkerden de stammen der bruine beuken omhoog, helder tusschengelicht van het achterkleurend luchtblauw, beweegloos spreidend in wijd-rossende kruining de donker-goudende warming der bladen, waarin de zon een diep-vlammende bloeding van onwezenlijk schijnsel schroeide, een dun-schemerende dekking zachtend over de matgroene drijving der plompenbladen, waartusschen de grootblanke bloemkelken omhoog rechtten, stippend boven de weeke tinting van glansloos groen de vlekking van hun geel-hel bloemenhart.

In de koele schaduw van de laatste boomen ging hij zitten, tegen de langsaam-hellende schuinte van den mos-zachten grond. Onder het lange loopen in de wijde rust van het bosch, was de roezing die den geheelen ochtend, over zijn denken had gemoeid, ongemerkt heengestild tot een loome kalming, die hem diep-ademend gelukkig de een-zaamheid liet voelen van het verre wegzijn van menschen. Langsaam in het wennen van de nieuw-kleurende beelding van het landschap rondom zijn zitten, dwaalde zijn denken weer voort naar de herinnering waarin hij zooeven had geloopen.

In den langen winter, dien hij na den tweeden zomer van hun samenzijn was alleen geweest, had hij de vreemde ver-andering in zijn denken gevoeld, die hij daarna niet meer had kunnen helder scheiden. In de eerste weken van zijn alleen-zijn was haar beeld hem scherp bijgebleven, zooals hij haar dien geheelen zomer naast zich had gezien. Maar onge-merkt waren haar trekken ineengewischt met de trekken van haar die hij eens had lief gehad; haar lichaam was ineenge-vormd met de nabeelding van zijn vrouw, die hem nieuw leek te leven in een verren tijd, waarin hij zich zelf onbewust weervoelde uit de droom-schijnende dofheid, die al die voorbije jaren over hem had gedoofd. Een tijdlang had zijn oude, zachtjes-ingesleten smart weer omhoog ge-

schreind in zijn borst, met langgeleden scherpte nieuw-pijnend in zijn voelen. De werkelijke uiteenstand van haar beiden was voor hem gehelderd. Zijn vrouw de eerste en eenige, die hij had gevoeld als de groote lichtheid in zijn bestaan, gelijk gegroeid met zijn eigen leven in langgevrienden omgang, zij die naast de groot-somberende weemoed van haar heen-zijn een klanking van wijd-zangend geluk in zijn leven had gedragen. Naast haar, in het verre verschil der jaren, zag hij de jongste, een kind nog tegen zijn lang-geleefd hebben onder de duistering der uren, vreemd-staande tegen de verandering die het leed in zijn wezen had gedwongen, onwetend de groote treuring die over hem was gerouwd en die nog altijd voortdonkerde in zijn binnenste, onbewust-doffend alles wat nog helder in zijn zien kon. Maar in de langsaam-vagende wijking van zijn herinneren, was hij beide beelden weer gaan zien in eenzelfde lichting, die hem terug deed leven in de dagen van lang voorbije jeugd. En het was hem geworden of hij niet ouder was dan vroeger, hij begon weer te leven als toen, met de telkens opzangende vreugde in zijn binnenste, dat zìj er was, dat zìj meevoelde in wat hij bestond en zijn oudgeworden-zijn vergat in hem weg, waar hij telkens meer illusiede in de verwachting, dat eens het groote geluk weer in zijn dagen kon kleuren.

De derde zomer was over zijn verwachten gekomen, de maanden waarnaar hij verlangd had met telkens heftiger vooruit-tellen der dagen, die hij nog in de stad zou zijn. Hij herinnerde zich de groot-schuddende schokking van zijn hart, toen hij haar het eerst zag weerkomen in hun ontmoeten. Hij had haar geschreven wanneer hij zou aankomen en had verlangend gestaan voor het open portier-raampje van de coupé, rek-starend naar de langzame nadering van het station, waar hij haar misschien zou ontmoeten. Toen zij naar hem toekwam had hij haar niet herkend. Zij was een andere uit de fantaisie-beelding waarin hij haar al die maanden had gedacht, een andere die voor hem stond in de wisselende verandering van weg-gewachtten tijd, een vaag-herkende vreemde, van wie de nauw-herinnerde gelaatstrekken voor-

teekenden uit het lang-voorbij geziene van haar wezen. En hij had een kort-schokkende pijn gevoeld in de werkelijking van zijn verwachten, dat hij haar niet terugvond zooals hij haar in zijn verbeelding had gezien, waarin onbewust de hoop had gedroomd, dat hij de trekken zou weervinden van zijn vrouw, zooals hij haar in haar jeugd gekend had. Maar bij het samenloopen naar zijn hotel, was op eens de herinnering van den winter heengewaasd en had hij haar teruggevonden uit de verandering die in haar was gegroeid, alsof zij nooit anders was geweest. Zij was een jonge vrouw nu, vol-levend in de frisch-kleurende jongheid van haar lichaam, haar kinder-hoekende vormen rijp-gerond tot de vulling van een mooi-slankend vrouwenlijf, haar dik-wrongend haar machtig geur-dwelmend rond haar zacht-ernstig gezicht, waarin de diep-donkere oogen herinnerden aan vroeger, met hun lachend vriendelijken uit de week-fulpen streeling van hun zien.

De dagen van dien zomer waren in zijn denken gebleven met nooit heen te vagen duidelijkheid, de dagen waarin de groote wijding van zijn eerste lief-hebben had gekleurd met nieuw-pijnende smart.

Hij was weer met haar gegaan als vroegere jaren, lang loopend onder de zegen-spreidende dekking der boomen, eindeloos-lijkende uren dwalend in de wijd-geheimende fluistering van het eenzaam bosch, droom-vloeiende tijden zwervend langs de dicht-begroeide alleenheid der bergpaden. Er waren uren geweest die zij zwijgend hadden geloopen naast elkaar, alleen luisterend het weeke doffen van hun stappen op het mos-dichte groenen van den grond, uren waaruit hij ontwaakte als uit een droom, moe-gepeinsd uit de diepe zinking van zijn denken, waarin hij zich had gezien, naast haar gaande voor altijd in een nieuw-gelukkig leven zooals hij korten tijd had gekend. Dan, zachtsprekend in hun zwijgen, hoorde hij haar teere stemluiding kleuren in de duistere dekking van het bosch, een warmdiepe klanking zangend in de egaal-suizende stilte en opstarend uit zijn soezen zag hij haar groot-donkere oogen, innigend naar zijn gezicht, dicht naast hem, samen ver alleen

buiten het meezijn van menschen, alsof de werkelijkheid van zijn droomen al was gebeurd.

Hij herinnerde zich dagen van hoog-lichtenden zonneschijn, een droog-hettende broeiing stolpend over de aarde, dagen waarop een hel-slaand lichten van den wazig-blauwen hemel gloeide, waartegen de zon star-alleenig plekte, forsch-stralend in glim-zilverend schitteren. In het bosch hing een loom-wademende koelte, waarin het scherp-geurend wolken der pijnboomen beweegloos dreef, onder de stille schaduw der ineentoppende takken. Door de wijd-suizende hittestilte trok telkens even, kort-streepend, het langs-soemen van insecten, waartusschen het schirren der krekels scherpte, telkens hooger wittend en weer heendekkend tot een zacht schuivend schuren in de zomerwarmende grasplekken. Dan gingen zij niet ver van huis, maar lagen aan den zoom van het bosch, in de laatste schaduw der boomen, uitziende over de wijd-uitplattende velden, die hel-groen weken tot een wijd-heenschuivende vlakte naar den horizont, waar nieuwe bergen blauwden in een vaag-mistende neveling van tril-lichtende damp. In het langsaam heenzwijgen van hun spreken, bleef hij droomen naar den jaren-geleden tijd van zijn jeugd, naar de uren die hij vroeger zoo had gezeten en onbewust was het hem of er geen jaren waren gedonkerd tusschen zijn voelen eertijds en dit oogenblik. Soms nog kon plotseling een enkel zeggen van haar stem hem terugwakkeren naar de werkelijkheid en hij schrok op, duidelijk ziende de neveling van denken waarin hij had gedroomd en hij was weer terug in de warrende beelding van zijn herinneren en het uur waarin hij leefde. Maar meer en meer mengde zijn voelen ineen, samen-innigend door het loopen met haar in de avondschemering der bosschen, ineenvloeiend op de zacht-toonende klanking van hun spreken in de lange uren der dof-loome warmtedagen en die een vaag-schemerende kleur herinnerden in zijn peinsen, wanneer hij alleen weer in zijn kamer was.

Nu, in het eindeloos-ver heenzijn dier uren, voelde hij alsof alles alleen een droom-stemming was geweest en of nooit die tijd gewezenlijkt had in zijn bestaan. Als in een nevel-

dekkende misting zag hij die avonden weer voor zich, luwwarm zachtend in het dal een teer-dekkende schaduwing van week licht, met boven over de boom-donkere heuveling der bergen een laat-gouden zonnekleur. Ver, in egaal-diepe donker-blauwing hoogde de hemel, even naar het Westen zachtroze getederd door het wijkend zonne-rood, waarin kleine, pluis-randende avond-wolkjes beweegloos grijsden, langsaam heendrijvend naar den horizont. En de zon zakte, wijder kleurend aan den hemel de ros-gouden vaging van wijkend licht, dat zacht-dun uitveegde in het dieper-strakkend luchtblauw, waartegen even trillend de sterren begonnen te bleeken, langsaam gouder tikkend tegen den zwijgend heenlossenden zonnegloed. De nacht, een schemer-lichtende weving van dekkende grijsheid, innigde over de aarde, hooger dichtend een weeke drooming in het dal, dat neer begon te slapen uit de moehelle hette van den uitgeleefden dag, onhoorbaar sluipend langs de donker-glooiende berghelling naar den boomen-opstand der toppen, die langsaam, onmerkbaar ineendonsde onder de staag-stijgende fulping van roerloos duister. En in het hooger geuren der nachtkoelte liepen zij zwijgend voort, zonder willen hun spreken stillend tot diep-voelend peinsen en het was hem in die uren of hij weer terug liep in een lang-geleden weerleving van tijd, een hooger opbloeien voelend van zijn vroeger-gevreugde liefde, een weer-zijn in zijn jeugd, waarvan de herinnering werkelijk werd, in het heenvergeten zijn van al het leed dat over zijn dagen had geduisterd.

Teer bewegend voor zijn denke-zien, stilden weer de dagen aan hem voorbij, waarin hij met haar was gegaan onder de kleurlooze dekking van mat-loomend licht, dat van den wolkgrijzen hemel stond, moeilijk drijvend in de klam-doffende warmte die over de bosschen moewde. De boomen stonden beweegloos, recht-omhoog stammend onder de roerlooze takking der kruinen, waarvan de donker-ineentintende bladen dood hingen, moeilijk geurend een benauwend wolken in de luidloos-drijvende warmte-broeiing der lucht. En alles was stil, een wijde, weenend-teere stilte, waarin even het zachte ritselen van een neer-zwevend blad schoof of het korte breken van

een vallend takje kraakte. En hij ging met haar, zacht sprekend de doffe dekking van hun woorden, angstig een luide klank te breken in de teere zwijging rondom en ongemerkt spraken zij niet meer, voortpeinsend op de zacht-ruischende gelijkheid van hun stappen, die een week-scheerend schuiven trokken door de bruine neerhooping der dood-geelende bladerdekking van den grijs-zandenden grond. Dan 's middags plotseling helderend door de wazig-dekkende kleurloosheid van het licht, begon de zon te zuiveren in de uiteen-dunnende ijlheid der wolken, gestadig wijder spreidend een heller-tintend licht over het bosch, waarin de grijze matheid heenleefde tot warmtooverende kleursels, breed-glanzende zonneplekken strooiend over den grond, de boomtoppen licht-groenend met een zuiver-plassend licht, de diepe rijing der stammen vèr-rozend uit de ineen-schemerende vaagheid waarin zij hadden gegrijsd.

En in de late opleving van den dag, onder de helderende kleuring van het bosch, waarin de zacht-geurende wolking der boomen scherper uitweefde onder de droog-warmende dekking van zonneglans, vroolijkten hun stemmen omhoog, lach-juichend de sprookjes-droomende wisseling, die plotseling rondom hen mooide. En telkens meer, in de zacht-duistere uren der stille nachten, in de week-gelukkige droeving der licht-gedekte dagen, in de juichende heldering van zonnebrekende kleur, had hij zijn liefde hooger voelen opbloeien in zijn borst, teer-innig zangend in zijn binnenste de vroeger-gevoelde stemming van wijd geluk.

Luidloos, in staag voorthoogende drijving waren de wolken van den horizont langs den zuiveren hemel gegrijsd. De zon was langsaam heengekleurloosd achter de pakking van witte egaalheid, waarin donker-bochtende schemeringen diepten, uitvastend naar de verte tot een gelijk-donkerende angsting van grauwe kleur. Alleen aan de andere zijde van het landschap, boven de neerligging der weiden, stond een geel-valschend licht omlaag, in breed-stralende bundels schuinend langs den gebrokkelden wolkrand, langsaam, onmerkbaar terugkortend onder de stuwing der dicht-voortlagende massa's. En een kleurloos licht zakte over de velden, ineenvloeiend met

de matte bleekheid die over den vijver dreef, het watervlak diepend tot een donker-glanzende spiegeling van tintloos zwart, waarboven de boomen doodstonden, beweegloos toppend hun takkenwarreling omhoog. En 't was of de stilte plotseling roerloos hing, lood-doffend een moewe slaping over de aarde, heel ver even telkens doorgezacht van een vaag-donkerend rommelen van dreigend onweer.

De laatste zomer van zijn samenzijn met haar was voorbijgedroomd. Toen hij weer terug was in de stad was het hem geweest of hij plotseling opwaakte uit een neveling waarin hij weken lang had geleefd. Meer dan al den vroegeren tijd had hij zijn alleen-zijn gevoeld, een vreemd-nieuwe verlatenheid, die hem angstig liet vooruitzien naar den winter, die snel zou komen. En hij had het groote verlangen voelen vastslaan in zijn binnenste om haar altijd naast zich te hebben en met haar te leven, in een mooi-vloeiende lichting van zijn dagen.

Toen ook zij terug was in de stad, was hij naar haar toe gegaan. Den eersten tijd waren zij tegenover elkâar geweest als vroeger, telkens wanneer zij elkaar terugvonden buiten, na een jaarlang elkaar niet te hebben gesproken. Maar de eerste vreemdheid van hun samenzijn, in een omgeving waarin zij nooit nog met elkâar waren geweest, was spoedig heengewend in het oud-gekende spreken en zij waren weer gegaan als in de zomerdagen, een ongemerkt dichter-bindende vriendschap, waarin de geur der bosschen leek na te wolken tot een eindeloos zacht-warmende innigheid.

En de herfst was gekomen. Week-goudend van den teerblauwen hemel, stierf het roerloos-warmend licht over de aarde, een webbe van glans-dradend schijnsel zilverend over de bruin-tintende doodheid der neerklagende bladen. In de vroeg-schemerende avonduren begon een grijs-violettende damping te stillen over de straten, waarin even kort-geelend de eerste lantaarnlichten oppuntten, bleek-alleen stippend onder de wijkende rood-killing van de heen-gloeiende zon, een laat-schijnend, warm-goud vlammen laaiend tegen de diep-koudende egaalheid van de lucht. En een wijd-rouwend weenen treurde

van de dag-gouden lichting, overklagend naar den vroegen herfstnacht, waarin de geuren van dood-gevocht blad luider snikten het heengeleefd-zijn van zomer-mooiheid, het angstignader dreigen van hopeloos leed, stil-sluipend in de duistering der winterdagen.

Op een zacht-warmen herfst-middag had hij met haar gewandeld en zij waren ver buiten in het gras gaan zitten. Voor hen, in onzienbaren afstand, breedden de weilanden naar den horizont, lijnloos ineenschemerend met de vage misting van ijle damp, tot een zacht-buigende ronding, waaruit de blankblauwende hemel teer-kleurend hoogwelfde, een ruime koepeling van wolklooze egaalheid spannend boven de goud-stralende zon, die los, kort-glanzend, plekte onder de eindeloos-stille lucht. Laag beneden hen lag het water van de vaart in kleine kabbeling onder de week-luwe windzuchten, die zacht door de ruimte fluisterden, uitplattend naar de verte tot een zon-glansschitterend meer, een zilver-schroeiend spiegelen brandend tegen de bochtend-lage weilanden. Breed-strekkend naar beide zijden stilde de stad, met den licht-rozen stand der huizen, hoog-spitsend de donker-grijze rijzing der torens boven de ijl-blauwe damp die over de daken dekte, even doorglommen van het korte sterren van ruitenglans, terugstralend de schitterstreeping van het zonlicht. In de luidloos-droomende stilte van den middag, fluisterde het ruischen van het zacht-neigend riet aan den waterkant een week-suizend schuiven, telkens wanneer de wind door de hoog-paarschende pluimen streelde.

Terwijl hij vaag luisterde naar wat zij hem vertelde, opziende uit zijn lager zitten naar het mooi-warmend fluweelen van haar oogen, had hij de behoefte sterker in zich voelen drangen om haar te zeggen hoe lief hij haar had, om haar te vragen om met hem te blijven zijn verdere leven, waarin haar meezijn zou mooien het lang-verloren geluk, dat eens in zijn dagen had gekleurd. Sterker dan ooit te voren voelde hij nu háár één-zijn met haar die hij eens had liefgehad, nooit nog was de ineenbeelding van beiden zóó onscheidbaar voor hem geweest als op dit oogenblik. Een tijdlang was hij beweegloos gebleven, bang in de klopping van zijn hart, dat hij misschien de groote

mooiheid van zijn laatste leven zou ineendonkeren, wanneer hij haar iets zou zeggen. Maar zonder het te weten, willoos doende alsof een ander zijn arm uitboog van zijn lichaam, voelde hij dat hij haar hand nam in de zijne, teer-streelend haar vingers met zacht bewegen. Een korten tijd had zij plotseling gezwegen. Toen starend naar de verte, had zij voorzichtig haar hand van hem losgemaakt. Langsaam, draalzoekend haar woorden, was zij weer begonnen te spreken, denkeloos spelend met haar handen door de hoog-gegroeide gras-bloemen waarin zij zat en geleidelijk hooger-vroolijkend haar zeggen, had zij gesproken van haar volgend leven, van wat haar droomen was voor de jaren van haar verder bestaan en had hem haar illusie voorgemooid, dat hij altijd bij haar zou blijven als haar lang-gekende vriend, van wien ze veel hield en die haar bij haar verloving bloemen zou geven, die zij zou houden vlak bij haar, buiten de anderen, de trouwgevoelde vriend die haar zou helpen in de moeilijkheden die nog eens in haar leven konden komen.

't Was hem geweest of plotseling het landschap was veranderd, of een donkere wolkschaduw over hun zitten had genacht, of alles rondom was ingegrauwd tot een kleurloos-grijze tint, heenkillend de gouden warmte van het zonlicht. Maar krachtdwingend zijn voelen, had hij meegesproken met haar willen, belovend te zullen blijven in haar leven wat zij verlangde dat hij zou zijn, stil inpijnend de groote liefde die hij hoorde huilen in zijn borst. Na dien dag was hij weer met haar geweest als te voren, levend in haar bestaan met een groot-warmende vriendschap, gelukkig in het voelen van haar zonnend gaan door het leven, alsof nooit een teerder voelen in hem was hooggebloeid, langsaam hooger en hooger tot een wijd-gevende, mooi-kleurende liefde.

Toen de winter was gekomen, waren zij weer uit elkaar gedwaald en had hij haar telkens na lange tusschenpozen teruggezien, onwetend van haar doen in de snel-voorbijdeelende weken.

Op een middag was zij bij hem gekomen, plotseling staande in de grijze eenzaamheid van zijn kamer. 't Was hem geweest of op eens een mooikleurend licht voorhelderde

tusschen den loomen doodstand der meubelen, een luidklankend schijnsel frisschend over de oude stilheid van het vertrek, of rondom hem een blank-zilveren wondering vulde, vreemd-beeldend de lang-geweten gewoonheid van alles, waarin hij zoolang had geleefd. En als van heel ver, uit een droomnevelende wolking van teer geluid, had hij haar spreken hooren lachen naar hem heen, een zilver-juichend klanken van hoog geluk, waarin hij onduidelijk, moeilijk dringend in zijn begrijpen de donkere dreiging hoorde, dat zij was verloofd en dat zij ging trouwen. Toen, vast-kroppend de zwak-bevende huiling die hij in zijn borst voelde brokken, had hij haar geluk gewenscht, vroolijk liegend zijn meevoelen met haar geluk en hij had met haar zitten praten een langen tijd, herinnerend hun samen-gaan al die jaren, de uren die zij hadden geloopen, de dagen van zonneschijn en zacht-dekkende warmte, de avonden van innige stilte die hij met haar was geweest, tusschen den donker-fulpen opstand der hooge bergen, onder het fluister-mompelend suizen van den zomernacht. Maar in zijn vroolijk-helderend praten was het hem voortdurend geweest of hij zijn eigen stemklank hoorde in een verren mist, vaag doffend naar zijn luisteren als het spreken van een vreemde en waarin voortdurend diep een snikkend schreien pijnde, langsaam gestadig hooger benauwend een wanhopige stikking in zijn borst. En toen zij was weggegaan, had hij langen tijd beweegloos rondgestaard in het vertrek, waar het hem leek of een teer-speurbare geur van haar geweestzijn naweefde en had hij het scherper in zijn begrijpen voelen boren, dat zij voor hem weg was voor altijd. En zooals zij hem eens gevraagd had, had hij haar bloemen gegeven, een teer-geurende wolking van wijd-pluimend wit, een reine blanking van jong-frisschende zachtheid, zooals hij de liefde voelde die zij in zijn leven had gekleurd.

Daarna had hij een vreemd-naherinnerenden tijd doorgeleefd, een tijd zonder duidelijken uitstand van één heldere kleur, zonder een scherp-nabeeldende lijning van iets dat groot in zijn dagen had geleefd. De lange zomerdagen waren over hem heengeloomd, onder de pijn-droevende herinnering der

vroegere dagen die hij had doorgeleefd, de herfstweken waren uitgeschreid naar den langen winter, zonder verandering, in een vaag-klankend weerhelderen van verleden zachtheid. Het was hem geweest of hij in een onwerkelijk bestaan voortleefde, een drooom-mooiend visioen waaruit hij telkens hard wakkerde, wanneer hij weer bij haar was en waarin het hem duidelijkte, dat het onwaar was wat hij had gevoeld. Zoolang hij alleen zijn dagen doorging, sloop de voeling van zijn jeugd weer omhoog, de verwachting die hij vroeger zoo dikwijls had voelen trillen in zijn borst, toen hij nog niet getrouwd was en toen hij verlangend vooruitzag naar het uur, waarin hij zijn liefde weer zou ontmoeten, de groote troost in den eenzamen voortgang van zijn dagen. En hoe langer de dagen aaneenrijdden waarin hij alleen bleef, des te scherper stond zijn eerste jong-voelen in hem omhoog, vergeten den somberen tijd die er tegen had gedonkerd. Maar dan op eens, wanneer hij haar weer ontmoette, werkelijkte zijn verwachting uiteen en zag hij weer de dubbeling der twee figuren die ongemerkt voor hem was ineengevoeld en al het voorbije leed golfde weer in hem omhoog, een wanhopig-pijnende lusteloosheid in hem moewend, om verder te leven den staag-eenzamen gang van zijn bestaan, zonder uitzicht naar een helder-kleurend licht dat zijn dagen zou mooien.

Langsaam, met zacht-suizende streeling in de wijde stilte rondom, begon een dunne regen neer te ruischen uit de laag-wolkende lucht, donker-dekkend de geel-witte droogte van het zandpad, in klein-trillende druppeling vochtend op de beweeglooze slapheid der bladen. Even dreigde de grijze dekking der wolken ineen tot een donker-hangende loomheid, die onmerkbaar voortzoog op de koele trekking van een nauw-voelende blazing van wind. Maar onhoorbaar dunde de wolk-dichtheid uit tot een zachtgelijkend spreiden van witte zuiverheid, waarin een goud-rooden avondzon moeilijk kleurde, even in de verte teederend een wazendblauw, tusschen de wijder klovende wijking der wolken. In de hoog-vloeiende inniging van avond-kleurend zonlicht, leefde het landschap weer duidelijk voor uit de egaal-doffende stil-

heid, langsaam verder zuiverend naar den horizont de vochtende groenheid der weiden, waarboven zacht-zwevend ijl-grijze dampjes losden, heenzuigend naar omhoog. En de lucht ruimde in diepe strekking, uitstuwend de grijs-wittende grilling der wolkbrokken naar den gezichtseinder, waar een kleurwervelende hooging van goud-doorgloeide toovering begon te staan, een wisselbrokkend visioen van vreemd-wonderende figuring, nastrooiend een klein-streepende flokking van luidloosdrijvende wolkjes onder het wijd-stille luchtblauw.

De dag waartegen hij al lange maanden had opgeangst, die hij zoo moeilijk had gezien in het gestadig nader dreigen der uren, was voorbij en had de laatste geluksverwachting van zijn bestaan neergebroken voor altijd. Hij had het allang geweten, allang had hij het diep in zijn binnenste hooren klagen, hij had 't al tijden lang voelen opstaan in zijn denken, en toch nu, in het werkelijk gebeurde, dat hij alleen altijd in een verre toekomst had gezien, was het hem of de oude smart van zooveel jaar geleden, of de droefheid van den laatsten tijd weer nieuw op eens wrangde in zijn borst.

Hij voelde zich weer staan als van ochtend, tusschen de vreemde onverschilligheid der andere gasten, onwetend wat er in hem rondwoelde toen hij haar had zien terugkomen aan den arm van haar man en toen zij hem genaderd was met dezelfde zonning van jong lachen in haar oogen, als toen hij haar het eerst had ontmoet. Eene groote, wijd-gelukkige weemoed was in hem hooggezongen, een zacht-droevende vreugde had in hem gehuild, om de ruime juiching van grenzelooze heerlijkheid, waarin hij haar zag, met de diepe inniging van haar fluweelen zien, voor het laatst hoorend de zilver-blanke galming van haar lachen naar hem heen, de zacht-lievende stemklank van haar zeggen, dat hij zou meegaan, wanneer zij straks zou vertrekken, hij alleen, die zooveel jaren de groote vriendschap in haar leven was geweest.

Hij had haar weggebracht, zijn laatste herinnering van jaren-doorgevreugd geluk, de laatste innig-zangende klanking van haar woorden naar zijn alleen terugblijven voor altijd. En toen de trein was voortgeschoven langs zijn wonder-voelend

begrijpen, dat dit het laatst was geweest, had hij haar diepzeggend staren naar zijn gezicht gezien en had de zachtdankende drukking van haar teer-duidende hand gevoeld, even onmerkbaar rustend in de zijne. En daarna was zij heen, voor altijd heen.

Zijn leven lag weer voor hem als jaren geleden, leeg, eenzaam en eentoonig, zonder vreugde, zonder verwachting, die beloofde in de grauwe sleeping der dagen. In den duidelijkbeeldenden opstand der uren, waarin hij haar het laatst had gezien, voelde hij zijn dubbele herinnering weer ineenwisschen, onduidelijk, vaag, tot de figuring van zijn vrouw, zooals zij al de jaren van zijn jeugd met hem was geweest. Scherper dan te voren, scherper dan den geheelen dag, voelde hij de smart opschrijnen in zijn borst, dat zij heen was, dat zij hem had terug gelaten in de leege onverschilligheid van vreemden.

En een wijd-smekende behoefte, om niet alleen te zijn in de moeilijk-dragende sombering van zijn bestaan, huilde angstiger in hem omhoog.

Zacht, luidloos-stralend in zijn oogen, pijnden de tranen van diep-klagende smart, week-vallend naar omlaag in langsaam sneller vochten en neerbuigend zijn moewe hoofd, huilde hij de groot-duisterende sombering van leed die over zijn leven hing.

En 't was of hij zijn vrouw opnieuw wêer had verloren.

Dec. '04.

Het Rembrandt-Feest in 1906

DOOR

L. VAN DEYSSEL.

I.

Persoonlijke Inleiding.

In het voorjaar van 1886 schreef ik mijn stuk Over Literatuur. Ik had toen mijn roman Een Liefde al bijna af, maar die verscheen pas in het najaar van 1887 en alleen enkele »woord-artiesten" kenden er gedeelten van. Schilders kende ik toen nog weinig.

In het voorjaar van 1887 ging ik weg uit den Amsterdamschen kring en tusschen Mei 1887 en Maart 1889 schreef ik van uit de verte De Kleine Republiek en mijn fantasiën en kritieken over La Terre, Le Rêve, Lidewyde, De Goncourt.

Van onzen Kloos had ik tot dan toe de meeste waardeering, de meeste geestes-vriendschap genoten.

De eerste waardeerende brief, dien ik van een schilder kreeg, was van Van Looy.

Toen ik in Maart 1889 in Amsterdam terug kwam, werd het mij duidelijk, dat er, behalve Kloos in de Letterkunde, — Kloos, die geheel andere begrippen en neigingen had maar universeel van geestelijk omvattings-vermogen was — en Gorter, die er toen bij was gekomen, — een heele groep artiesten waren, waar ik, zonder het te weten, met mijn bestrevingen aan verwant was. De schilders namelijk.

Dat was een ontdekking! Ik vond mijn Kleine Republiek

in het atelier van BREITNER liggen, ISAÄC ISRAËLS kwam mij opzoeken met FRANS ERENS, ik las waardeering in het prachtige oog van VAN DER VALK....

Gij moet weten, dat ik er mij op had voorbereid zoo-wat mijn leven lang een onbegrepen »genie" te zijn. Ik had, ach waarlijk, niet de minste slimheid, en geen kruimel andere eerzucht dan die van mij uit te storten, van uit te storten alles wat ik in mij had tot gloeyende, hartstochtelijke, en ook dingen van fijnen zelf-inkeer.

Ik was zoo overtuigd dat nooit iemand, — op een enkelen zoo als KLOOS na — mij zoû waardeeren, dermate was alle gedachte aan Roem, Rang en Rijkdom ver van mij verwijderd, dat ik buiten de grenzen van mijn vaderland boven op een eenzamen berg ging wonen en daar maar schrijven... eigenlijk alles wat mij het tegenovergestelde van Roem, Rang en Rijkdom zoû kunnen verschaffen.

Ik was van plan lang weg te blijven. Het voldeed mij volkomen van alleen voor de kunst te leven en mijn bladzijden over de Nederlandsche eilanden en schiereilanden te strooyen, zonder ooit een fijne of diepe vriendschap tegen te komen, zonder ooit de hand te drukken van iemand, die mij genegen was óm wat ik zelf het beste in mij vond, óm mij, om mijn eigenlijke zelf, en niet om dat ik zijn bloedverwant, zijn kennis, een lid van een bekende familië of zelf een min of meer bekend schrijver was.

Maar in Maart '89 dan, moest ik al terugkeeren. En toen kwam die ontmoeting met de schilders.... Neen, ik kan u niet zeggen, hoe deliciëus dat was.

Ik had er mij eigenlijk nooit rekenschap van gegeven, dat er een sterveling kon zijn, die làs wat ik schreef. Ik schreef maar ... nooit dacht ik aan een lezer. En daar waren nu die menschen, die dat heusch gelezen hadden, en die het niet alleen gelezen hadden, maar die het góed vonden, die het ... móói vonden! .... Dat gaf een intimiteit, dat gaf een innigheid ... die wel niet tot uiterlijk merkbare boezemvriendschappen leidde, maar die iets vasts aan mijn geweten gaf, een zekerheid verder in het leven, een zoete stelligheid

in mijn herinnering, als ik aan die ontmoetingen dacht, ... van dat ik mij dan toch niet had vergist, dat er iets uitgestraald was (met onzichtbare stralen!) uit mij, uit mijn werk, naar die anderen heen, — en dat er anderen waren, wier gedachten mijn gedachten geleken en die mooi waren en wier sympathie ik had.

Heerlijk is die tijd om te gedenken. Want... men gevoelt zich wel zeer zeker van zich zelf, men gevoelt zich juist zoo kráchtig in zijn eenzaamheid, niet waar? Alleen tegen de geheele wereld, het is zoo'n vervoerende gedachte! Maar ach, hoe gauw wordt aangetast en smelt die sterke, vaste, heldere eenzaamheids-trots, als blikken van warme genegenheid uit anderer oogen er even aan raken!

Mijn levenslot zoû voortaan wisselvallig kunnen zijn, de omstandigheden zouden nu minder dan meer in het voordeel mijner geestesvorming en mijner vruchtbaarheid zich kunnen wenden, — éen ding was zeker: ik had mijne vrienden. Nu behoefde ik niet meer aan mij zelf te twijfelen. Want in weêrwil van al mijn hoogmoed en zekerheid, had ik mij roekeloos aan de kunst alleen overgegeven — eerder omdat ik toch ónmogelijk anders kòn dan wijl ik nu juist nooit een oogenblik in twijfel en wanhoop over mij zelf zoû hebben neêrgezeten.

Schrijvers uit dien eersten tijd, — »woord-artiesten" noemden wij ons toen — uit dien lang geleden tijd, uit dien heerlijken, uit dien onvergetelijken tijd onzer jeugdige jaren, — WILLEM KLOOS, JAC. VAN LOOY, ARY PRINS, ALETRINO, FRANS NETSCHER (tegen wien ik uitviel, maar in welken uitval ik hem toch onzen éersten nederlandschen novellistischen kunstenaar moest noemen), FRANS ERENS, FRANK VAN DER GOES, JAN HOFKER, herinnert gij u dien tijd nog goed, en gij, ALPHONS DIEPENBROCK, die mij later meer dan eens openlijk genegenheid betuigdet, — hoe weet ik ook nog uw woorden van 1888 over mijn fantasie over L a T e r r e ! — en, niet in de laatste plaats, gij dan, mijn vrienden de schilders uit dien tijd, BREITNER, VAN DER VALK, JAC. VAN LOOY, ISAÄC ISRAËLS, die ik reeds noemde, JAN VETH, dien ik al heel

jong ook de hand mocht drukken, en gij, zelden ontmoette en stil-zwijgende en uiterst sympathieke WILLEM WITSEN, — herinnert u dien tijd. Weet gij nog, weet gij het nog, hoe wij allen toen iets bizonder echts, iets bizonder vurigs, iets bizonder innigs hadden? Weet gij nog van die zekere, van die heilige vertrouwelijkheid, die er tusschen ons was? Weet gij nog hoe wij allen iets wisten, iets wilden, iets begeerden zoo zeer als een heet vuur gloeit en als een diamant helder is?

Er was één ding waarvoor wij álles over hadden; om den wille waarvan geen enkel belang mocht worden ontzien, ter wiens verzwakking geen enkel begrip kon worden aangevoerd. Dit was ons heilig boven alles. Dit was het doel, dat voor ons alle middelen heiligde. En dit was de echtheid, de zuiverheid der kunst. Dit was het idee, dat het echte en ware schoone alléén gediend moest worden en alléén moest triomfeeren, ten koste van al het andere in het leven.

Herinnert u wie gij allen toen de faiseurs en onderkruipers, wie gij de echte kunstenaars achtet, en hóé zéér gij tegen de faiseurs en vóór de echte kunstenaars waart!

Ik herinner u aan dien tijd om dat, — er moge dan sedert in onze levens veel veranderd zijn, omstandigheden mogen inzichten, inzichten omstandigheden hebben gewijzigd — om dat die tijd wellicht het schoonste deel onzer levens zal blijven, — het schoonste deel van uw levens en van het mijne, en dat schoonste deel juist heeft ons eens samen gebracht! — en daarom, ónder mogelijk gewijzigde inzichten en omstandigheden, het kern-gevoel van dien levenstijd in ons altijd moet blijven voortbestaan.

Wij waren echte dweepers, — waren wij niet van meening dat op dat goede kunst voortgebracht zoû worden, misdaden mochten worden begaan, en stelden wij niet de kunst bóven álles, boven al wat er op de wereld, boven al wat er overigens in onze gedachte was!

Toen onze kijk op de wereld begon, hadden wij ons land zoo arm en klein gezien, en wij hadden gezwóren — hadden wij niet? — wij hadden gezworen, dat is: wij hadden ons

zelf en — gedurende de stilten in onze gesprekken — hadden wij aan elkaâr — met een heilig voornemen tot volstrekte onverzettelijkheid beloofd, dat het anders zoû worden, dat wij, troep jonge Nederlanders, schilders en schrijvers, die bij den Nieuwen Gids behoorden, in onze levens-sfeer, in ons »beroep", een nieuw tijdperk van bloei, zoo als er nog nimmer — en sedert de zeventiende eeuw zeker niet — een geweest was, zouden doen ontstaan.

De levensomstandigheden, — materiëele levensverhoudingen, wendingen in de wijsgeerige gedachte, wijzigingen in het gemoedsbestaan ook — mogen den drang en de zekerheid, die toen in ons waren, tijdelijk hebben aangetast of gedeeltelijk verweekt, indien gij binnen in u kijken wilt, zult gij, daar ben ik zeker van, datgene wat tóen in ons was, onder al wat er sedert over heen moge zijn gekomen, nòg in u vinden, als een óntbluschbaar vuur, als een rots-sterke edelsteen, juist óm dat het het meest eigene van ons persoonlijk leven zelf was en daarom niet dan met onzen dood zal verdwijnen.

Want zal ik u eens iets zeggen, zal ik u iets verzekeren, dat diep uit mijn binnenste weêr tot mij is bovengedreven, — zoo als in Erens' Conferentie de Limburgsche pastoor den èchten goeden oúden wijn, den purperen edelen, van onder den grond tot zijn gasten brengt — : wij hébben ons NIET vergist toen wij — twintig jaar geleden — ons zelf voor mágnifieke menschen hielden, die een mágnifieke kunst aan Nederland zouden geven. —

Wij wisten iets dat — in 't groot aangeduid — beter was dan wat Nederland ooit in de Schoone Letteren had verwerkelijkt en even goed als hetgeen het ooit in de schilderkunst had gegeven.

Ik zeg: wij wisten. Wie onzer het eigenlijk wist, wie het minder wist, wie meer, — het doet er niet toe. Als eenigen van ons samen waren, dan was Het in ons midden. Een heel kleine stip in het stille bewustzijn van den een, een onder vlagen van oppervlakkiger wilden gemoedsaard bijna te loor gaande schemerschijn bij den ander, — zij was er toch, de diepe en verheven zekerheid.

Sommigen onzer hadden een opvoeding gehad die hen met Kunst en Schoone Letteren van voorheen bekend had gemaakt; anderen waren zóo ongeschoold, dat zij zelfs de negentiende-eeuwsche Kunst en Letteren ter nauwer nood bij namen kenden.

Wildheid, overmoed, zelf-overschatting zijn verschijnselen die veel bij jongelieden worden opgemerkt en slechts een volkomen leêgte bedekken. Maar bij ónze onkundigen was dat niet zoo. Bij onze onkundigen waren er, die tòch *het beste* wisten. Hun leven was gelijk aan een storm-nacht, waarin het donker zwart is en de boomen als worstelaars en martelaars, met zwiepende en zich wringende takken, in de volkomen duisternis staan, maar waarin toch een lichtkracht aanwezig is, die van tijd tot tijd plotseling uitbreekt in verblindend licht, heller en machtiger licht dan dat van den schoonen zomerdag, waarbij het leven der meer regelmatig ontwikkelden en van algemeen karakter meer volledige, is te vergelijken.

Wij gevoelden ons aan onze zeventiende-eeuwsche schilders gelijk en wij kenden iets beters dan wat in onze zeventiende-eeuwsche dichters wordt gevonden.

Ik wilde u dan dit eene slechts zeggen: in dit gevoelen hadden wij gelijk.

O, ik hoor u aanstonds. Gij vraagt mij u dan te toonen de prachtige schilderijen in de laatste twintig jaar gemaakt en die ook maar in de minste mate de vergelijking met de uit den diepsten ziele-nacht licht-rijk los-gescheurde openbaringen van een REMBRANDT, met de onbewegelijk zoete verrukkingen van een VERMEER of PIETER DE HOOCH, met de innige geestesvruchten van een GERARD TERBORGH of METSU kunnen worden vergeleken, en waar onze Schoone Letteren zijn, die VONDEL en HOOFT overtreffen.

Ik weet het, vrienden. De grootsche poeëmen, in kleur of woord, waarop wij zonnen, zijn niet zóó ontstaan en op die wereld-beroerende dramaas, die wij voorzagen, kunnen wij nu niet terugzien.

Maar dit is niet geheel door den aard onzer personen, dit is grootendeels door den aard onzer levensomstandigheden zoo gekomen. Wij behoeven er ons niet over te schamen

onder den invloed der omstandigheden te zijn geweest. Schreef niet SCHILLER aan GOETHE, die toch wel niet al te zeer over de omstandigheden te klagen had gehad, — dat GOETHE'S werk veel beter zoude zijn indien hij maar in betere omstandigheden had kunnen leven?

En al hebben wij dus misschien geen WAGNER-hoogte en WAGNER-uitgestrektheid bereikt, — want zoo iets was wel, min of meer bewust, de grondslag onzer mijmeringen — al hebben wij nog niet het grandioze en stabiele te weeg gebracht, dat van alle oorden de aarde-bewoners naar onze schouwburgen zoû doen reizen en de beste beminnaars der Schoone Letteren in den vreemde ons te vertalen hun heerlijkste bezigheid zoû doen achten, — tòch, tòch hadden wij gelijk, toch *heb ik het gezien* en gelezen, op een enkele plek, op een kleine plek, op een éénigen vierkanten decimeter van een enkel schilderwerk, op een zeldzame bladzijde onzer vele boeken, — dát, dát, dát wat ons recht gaf, in onze hartstochtelijke jeugd, ons zóo zéer te verhoovaardigen.

Laat ons, een vertikale vergelijking bezigende, zeggen, dat de hoogte, die wij vóor twintig jaar in Nederland kènden, de hoogte, *waarvan wij wisten,* — dat die *is* bereikt, al is het ook geen woud dat wij er hebben doen groeyen noch een stad die wij er hebben gesticht en al is het maar een enkele tak met een heel klein vlaggetje, dien wij er hebben geplant, een enkele glas-scherf van den roemer, waaruit wij in onze jeugd mateloze dronken namen, die wij er, nabij zonnelicht schitterend weêrkaatsend, hebben achtergelaten.

Mijnheer BJÖRNSON in het Noorden, mijneheeren HARTLEBEN en HAUPTMANN in Duitschland, mijnheer D'ANUNZIO in Italië, mijnheer DONNAY in Parijs geven niet prulliger werken dan de vermaardste Nederlandsche van den tegenwoordigen tijd, schreef mij onlangs een der meest intellectueele en kunstrijke Nederlanders, en hij had er mijnheer MAETERLINCK te Parijs bij kunnen voegen.

Maar waartoe, vraag ik, aldus te denken? Wij bezitten een uitgebreide goede litteratuur en enkele voorbeelden van dat zéer voortreflijke.

Laten wij dan ons vervullen met hoop en met den, zoo juist *goeden* genoemden, moed.

Is Nederland ons lieve land niet meer en oud-Amsterdam de mooiste stad, die de wereld aan kan wijzen? Nederland, land van THOMAS A KEMPIS, SPINOZA en DE RUYTER!

En ons eigen leven, ons leven, dat is er immers nog altijd! Zijn wij veranderd, zijn wij niet meer de geestdriftvollen, de machtigen, de gracieuzen en magnifieken, die wij vóor twintig jaren waren? Neen, wij zijn niet veranderd. Een mensch verandert niet. Als men jong is, meent men, dat oudere en oude menschen heel iets anders zijn dan wij; als men ouder is ziet men in dat oude menschen niet anders dan oud geworden twintig-jarige jongens en meisjes zijn.

De huid is ruig en rimpelig geworden, het haar heeft zich grijs of wit gekleurd, maar de oogen, die de huid omgeeft, zijn het zelfde gebleven en met dezen de vorm, de uitdrukking van het gelaat, en de bewegingen van het gemoed, die de uitdrukking telkens veranderen doen.

De mensch is gereed, even als een voorwerp, dat af is, als hij even in de twintig is en zoo blijft hij zijn geheele leven, al doet zijn langdurig bestaan het voorwerp ook in zijn uiterlijk een weinig veranderen.

Zoo lang wij niet dood zijn, blijft de mogelijkheid der verwerkelijking van ál onze jeugd-voornemens en voor-gevoelen bestaan. Indien wij toen gevoelden dat het kon, dan kan het ook altijd nog. Gij meent: de kracht kon ons toch wel falen? Ach neen, mijn waarde, wat is kracht? Wij zijn zulke wonderlijke schepsels, bij ons is kracht iets van zenuwen, iets van ziel, iets van electriciteit, iets van geest. Diep in ons ligt verscholen, en is gelijk iets dat smeult, dat broeit, dat brandt door alles heen en altijd door, ons eigen, ons ik, óns leven, dat is het groote, onbegrijpelijke, grenzenloze Leven, zoo als het in ons zich concentreerde en condenseerde, in ons, in ons warm hart, waarvan uit het de krachten als even zoovele ranke stengels en sprieten en twijgen tot de helderheid van ons hoofd zich verheffen liet, waar zij onze gevoelingen en gedachten tot bloesemend en vruchtrijk bewustzijn doen komen.

Diep in ons ligt dat leven, dat wij eens zoo zéker gevoelden, verscholen, en nu kan het zijn dat het zich tijden lang onbetuigd laat en dat wij lang neêrslachtig nederzitten, bleek en turend en zelf geloovende alles kwijt te zijn. Wij bemijmeren dan, en trachten voor ons zelf te verklaren, *hoe het komt*, dat wij alles kwijt zijn. Onvermijdelijke maar ijdele overweging! Want wij zijn niéts kwijt. In de bloembol is de geheele bloem. Wat gij eens met een zeker gehalte van zekerheid in uw jonkheid gevoeld hebt dat uw leven was, dát zal het volledig blijken te zijn. En nu zijn wij zulke zonderlinge schepselen, dat wanneer wij, ook zelfs zoogenaamd »fyziek", geheel krachteloos en als lam geslagen nederzitten, zonder rapheid van beweging in ons lichaam, zonder dat een dier heerlijke gedachten rijst, die als een gouden illuminatie in een donkere laan ons plotseling verheugen, zonder dat wij ergens ook maar iets schoons zien om ons heen, en van een ons gemeenzaam landschaps-deel of een gewonen kamerhoek uit, de schoonheid ons aanraakt om ons heel even en schuchter maar aan haar bestaan te herinneren, — wanneer wij zoo nederzitten en stellig gevoelen dat in elk geval alleen na langen tijd wij weêr op krachten zouden kunnen komen, — nu zijn wij zulke zonderlinge schepselen dat dan op eens, door een kleinigheid, door den sterken indruk dien wij van iets krijgen, door het lezen van de oude brieven door ons vroeger aan een boezemvriend geschreven, — of door een verandering in de natuur om ons heen, door een onweêr dat losbreekt boven ons hoofd, door een grooten wind, die opsteekt om ons huis, — er een wonder aan ons schijnt te gebeuren. Wij staan op en wij gaan en wij loopen snel en onvermoeid. De gedachten komen aan van alle zijden. Zij zijn als kogels en bommen, die met bochten neêrvallen in de belegerde stad van een bloemenfeest en daar ontploffen tot ruikers. De oogenblikken waarop wij weten wat te doen en dat kúnnen tevens, vermenigvuldigen zich. En onder al die kleinigheden verheffen zich en doemen op weêr alle groote gevoels-krachten en gedachte-machten van ons verleden.

Alle soorten van leven hebben wij gekend. Het inzicht

der gelijkwaardigheid van verbeeldingsvoorstelling en werkelijkheid, het inzicht dat de bedelaar met groote geestvermogens, die zich in gedachten op zekere wijze Koning weet te gevoelen, in dieper werkelijkheid even zeer Koning *is* als de stoffelijke Koning wiens pracht wij uiterlijk waarnemen, is een elementaire waarheid, en behoort niet tot die groote levenswijzen.

Maar de eene is de philosofico-artistieke en individualistische, het leven in Hoogmoed boven het Algemeene Leven, de tweede is de ascetische en mystische, het leven buiten het Algemeene Leven ook, tegen het stoffelijke Leven in, de derde is de synthetische en passief Wijze, het leven in Nederigheid met het algemeene Leven meê.

Maar indien wij na een langdurig bezoek aan die drie polen der geestes-wereld tot de ontdekking zijn gekomen dat de dampkring, waarin wij daar ademen, dat de essentiëele aether daar, de Waarheid zelve, die men er proeft, bij ieder ident is met die der beide andere, en wij hebben aldus proefondervindelijk de gelijkheid van de eene levensbeschouwing met de andere ervaren, — waar komt die aldus in de gedachte, door de verschillende levenstijdperken heen, langzaam aan gerijpte en door de gedachte toen gevonden, Eenheid, anders meê over-een dan: — met dat besef van het eigene, met dat doorproeven van het eigene, als iets speciaals dat boven en buiten alles is en dat het meest eigenlijke van ons Leven is juist om dat het niet anders dan het Hoogste van het algemeene leven is dat zich in ons bewust wordt, — met dat besef van het eigene, waarmede wij het Leven begonnen?

De ervarings-wijsbegeerte, niet in den zin van alleen met de, lagere, ervaring rekening houdende wijsbegeerte maar in dien van ervaren, sensitief en sensueel doorleefde, wijsbegeerte, heeft gesanctioneerd wat het instinct ons in onze jeugd-exaltatiën als waarheid gevoelen deed.

Wij zijn de zelfden gebleven! Liet ons stelsel niet plaats voor alles? Wij waren excentriek en onvoegzaam. Niet omdat wij het excentrieke en onvoegzame in 't bizonder voor het ware hielden maar wijl excentriciteit en onvoegzaamheid

ons de duidelijkste affirmatie scheen van ons gevoelen, dat wij àlles mochten zijn.

Wij stelden de vrije, philosophico-artistieke en individualistische levensbeschouwing tot onze leer en plaatsten het type »artiest" in, tegenover en boven de maatschappelijke samenleving. Dat doen wij nog. Want het is niet een anticipeeren op historische classificatie, het is ook niet een houding in de practijk van het Leven, — maar het is een bezigheid of spel van den geest.

Wij willen er niet meê zeggen dat wij, in kleiner of grooter proportie, lieden willen zijn zoo als GOETHE, WAGNER, MILLET of BALZAC en dat de maatschappij dan verder maar weten moet hoe zij ons plaatst en in welke verhouding zij zich ons denken wil ten opzichte der overige haar samenstellende menschen-soorten; — wij bedoelen er evenmin mede, dat wij nu op deze of gene wijze tusschen de menschen moeten leven, al of niet als een soort van zonderling er uit ziende en zich met zonderlinge bezigheden afgevende secte ons vertoonende; — maar wij meenen met die woorden, dat, hoe ons leven ook zij, innerlijk en uiterlijk, dat leven steeds ten opzichte van ons diepste wezen en van ons leven voor zoover wij dat op zijn innigst als speciaal ons *eigen* leven kennen, een fraai kunstwerk zal zijn waartoe wij ons vormen, een bewegelijk acteurs-spel, dat ons geheele leven doet voor den achtergrond van dat toeziende, dat wij kennen als zijnde »boven alles uit."

Wij kunnen daarom in het eene levenstijdperk woeste holbewoners en in het andere uitmuntende stads-burgers zijn — meen niet dat dit eenig verschil maakt. Wij speelden even veel of even weinig den zonderling in den eenen als wij het den eerzamen burgerman doen in den anderen tijd. Meen niet dat wij van het type zonderling of artiest afwijkende, ons hoe langer hoe meer vermaatschappelijken en dat dit een bedenkelijke daling zoude beduiden. Neen, neen! In een prachtigen en lichtrijken droom wandelt de artiest die, als variatie van het afwijkende in al zijne schakeeringen, slaagt in het doen van het meest algemeene en gewone. Nooit ging hij verder. Nooit was hij meer gloriëus.

Het streed immers volkomen met ons begrip van volstrekte

vrijheid zoo wij alles mochten doen behalve juist dit eene. Voor den van nature van den norm afwijkende is niets moeilijker te bereiken dan het normale.

Gelooft dus niet wanneer gij ons burger zijn ziet, dat wij het oorspronkelijk principe van ons leven hebben prijsgegeven.

Het type »artiest" zooals wij het eens in ons ontworpen vonden, — niet in de kleine maatschappelijke maar in de wijsgeerig-sensitieve en psychisch-sensueele beteekenis, blijft de meest eigenlijke natuur van ons wezen.

Stelt daar nu tegenover den burger, — dat is den gebondenen en vormelijken tegenover den bandelozen en natuurlijken — dan zult gij in het denkbeeld van de vereeniging dier twee een bestrevenswaardige Eenheid kunnen bespeuren.

Zijn wij dus burger, dan zijn wij op drieërlei wijze tegenover ons artiesten-bewustzijn verantwoord: Vooreerst hebben wij een nieuwe schakeering, een nieuw schepsel na de voorafgaande creaturen waartoe wij ons schiepen; ten tweede hebben wij de voldoening van aan de moeilijkste en minst waarschijnlijke schepping te zijn; ten derde, eenmaal in de schepping overgegaan, zien wij van daaruit om naar onzen achtergrond, naar ons artistiek-bewustzijn en zien hoe wij mooi het burgerlijke daden-leven voeren, door de zoete bliksemstralen der bewustheid met gratie aangedaan, verlicht en verheugd.

Wij zijn nu aan het monumentaal-politische, en daarmeê verbonden nationale, vlak, van het schoon wentelende en wisselende leven, maar dit voor zoo ver het verbonden en ondergeschikt is aan het oorspronkelijk philosophico-artistieke plan.

Wij zijn begonnen met den artiest te stellen boven, tegenover en in de menschen-samenleving. Wij zijn nu gedompeld in die zijner sfeeren die in de samenleving zich bevindt.

Meent niet dat wanneer wij ons in met háar vormen harmonische vormen bewegen in de samenleving, wij ons ondergeschikt maken aan haar. Integendeel! Nooit was zij ons meer ondergeschikt dan waar wij haar ons als iets gelijkwaardigs zien aanvaarden, slechts half wetend van het

Bewustzijn daar in haar tegenwoordigheid dat dien gelijkvormige vervult en al zijn leden omwaast met zijn goedkeuring om dat het als een uiterste van bereikbaarheid deze meta-morphose kent.

Eenmaal — zoo ver als maar gegaan kan worden binnen de oorspronkelijke philosophico-artistieke conceptie van de meest dadelijke en aan die conceptie meest nabije omzetting dier conceptie in een levenswijze, — het leven van den kunstenaar-kluizenaar — verwijderd, — bij welken verren gang de sterkte en de soepelheid der banden, waarmeê het nieuwe levensbeeld aan de moeder-idee verbonden is, zich doen gelden, — komen de neigingen en eigenschappen, die onder de overhuiving der algemeene oorspronkelijke conceptie haar eerste kind, haar eerst-geborene, nu haar oudste, hadden gesierd, en voegen zich in het karakter van haar jongste om het mooi en rijk te maken.

Burger mogende zijn ten gevolge der wijdheid van de artistieke-opvatting, komen nu ook de artistieke vermogens en geven dien burger weêr op zíjn beurt een kunstenaars-aard.

Wij hebben nu de kunst te vertegenwoordigen in de samenleving. Wij hebben het philosophico-artistieke te doen passen in het algemeene, monumentaal-politische, leven zóo, dat het te gelijker tijd daarmede harmonieërt en óns zoowel als den gegeven fracties van dat leven harmonieërend blijkt èn dát *in* onze oorspronkelijke philosophico-artistieke opvatting.

Niet alleen zijn wij kunstenaars, dus boetseerders op telkens andere wijze, van ons eigen mensch-zijn, — zoo dat wij nu dit dan dat menschen-karakter aannemen — (en gaan wij ook al beurtelings zóó ver in het avontuurlijke, in het ascetische, in het burgerlijke dat wij zelve de oorspronkelijke levensconceptie vergeten, krachtens welke wij ons binnen dit of dat karakter bevinden, — láter begrijpen wij weêr hoe wij zus of zoo hebben kunnen zijn en dat het diepere, algemeenere bewustzijn niet verloren maar slechts verscholen was) — niet alleen zijn wij kunstenaars in dezen, de hoogste sfeeren van den menschengeest betreffenden, zin, maar *als zoodanig*

moeten wij ons door de andere elementen van het algemeene leven weten te doen aanvaarden.

Wij zijn de kunstenaars, wij zijn een in zekeren zin nutteloze adel, waarvan de burgers wel eens denken waartoe die eigenlijk dient, maar waarvan de wijzen onder hen altijd, en de anderen in hun beste oogenblikken, denken, dat dit buiten de gewone bewegingen der samenleving verblijvende en nutteloze toch juist een der enkele hoogste bestanddeelen der samenleving is.

Wij zijn de bandeloze en charmante edellieden-door-den-geest. Het volk mort als wij bij het voortdringen een zijner honden op de teenen hebben getrapt of wij hebben uit zijne boomgaarden een schoonen bloesemtak weggesneden om er ons muildier mee voort te drijven — maar op diens feestgetijen tooit zijn geest zich met vormen en kleuren, waarvan die de meeste ijverzucht gaande maken die het minst onherkenbaar naar de onze zwemen.

Zijn wij in ons karakter aanvaard, door het gene er eerst tegenover-gesteld aan scheen, dan komen onze vermogens van toegenegenheid, toewijding en geestdrift en grijpen, van uit onze dan aanwezige karakter-variatie, tot inhoud: de kunst voor zoo ver die deel uitmaakt van de samenleving, en van die afdeeling der algemeene menschen-samenleving waartoe wij door onze geboorte en onzen groei behooren, van de Nederlandsche samenleving dus.

Gij erkent dus, — zoo spreken wij — sommige menschen van onze soort, sommige kunstenaars, als koningen in uw midden. Dan zullen nu ook wij u en het uwe beminnen met een koninklijke, een weidsche en uitgestrekte genegenheid.

Gij, van uwen kant uit, erkent, — wij, van onzen kant, erkennen even eens. Wij erkennen, dat gij een schoon Holland vormt, waarin de kunst wordt hoog geëerd. Wij erkennen, dat gij in de samenleving der Kunst de harer waardige plaats niet onthoudt. Wij roemen op uw Feesten, Feesten zooals die voor FRANS HALS, voor JOZEF ISRAËLS en zoo als gij er nu een voorbereidt voor REMBRANDT VAN RIJN.

II.

De schilders en het Rembrandt-feest.

> Blumenkörbe dufteten in voller Pracht auf dem Tische, und der Wein schlich zwischen den Schüsseln und Blumen umher, schüttelte seine goldenen Flügel, und stellte bunte Tapeten zwischen die Welt und die Gäste. *Heinrich begriff erst jetzt, was ein Fest sey*... Er verstand nun den Wein und die Speisen... Ein himmlisches Öhl würzte sie ihm, und aus dem Becher funkelte die Herrlichkeit des irdischen Lebens.
>
> Novalis, Heinrich von Ofterdingen, *1er Theil, 6stes Capittel.*
>
> »Es gelang [dem Novalis] Empfindungs-kreise poetisch auszumünzen, die Goethe fremd waren".
>
> Dr. Carl Busse, Novalis' Lyrik. Pag. 128.

De Hollandsche kunstenaars beminnen hun REMBRANDT op andere wijze dan het overige volk hem bemint. Hoe zoude dat ook anders kunnen! Zij zijn het deel der natie dat hem het naast is verwant en dat hem het zuiverst begrijpt. Hij verhoudt zich tot hen zoo als een grootere, zeer veel grootere, broeder zich verhoudt tot de kleinere leden van een gezin en tot sommigen verhoudt hij zich zoo als een vader tot zijne kinderen. Hun hart is hem genegen, terwijl bij het overige volk,.. »de vereering slechts een ijdele waan, een ledige pronk, een gevolg van omstandigheden en wellevende geesteshouding is", zouden wellicht sommige kunstenaars geneigd zijn te meenen? O, hoe zeer vergissen zij zich dan of liever hoe zijn zij daarin beminnelijk onvolledig! Welk een naieve miskenning der wijsgeerige waarheden die van uit het donker der onbewustheid het staats- en het maatschappij-leven beheerschen!

Wat weet een burger, die op een der avonden van het REMBRANDT-feest zijn huisgevel veelkleurig verlicht, van REMBRANDT af, niet waar? Hij doet het, nu ja, om meê te doen, meent gij, om dat het zoo behoort?... Hij doet het, — gij hebt gelijk — om meê te doen. Een ander doet het ook

om meê te doen maar weet er iets meer van, een derde is — *op zijn manier* — een hartstochtelijk bewonderaar van den grooten kunstenaar. De mate en de aard van kennis en vereering aangaande den gevierde verschilt al naar den aard der vierenden en aan velen uit de uiterste groepen der vierenden zal de naam van REMBRANDT zelden of nooit zijn ter oore gekomen.

Wel juist, en zoo is het goed! Zij, die het achterst in de groote kathedralen staan, zien het minst van wat er vooraan op het altaar geschiedt. Maar hun devotie is er daarom niet minder om.

Zij, die het verst van den kern der huldigers verwijderd zijn zullen feest-vieren om dat er feest gevierd wordt, zonder het onderwerp van het Feest te kennen. Dit is reeds iets zeer prijselijks, om dat het feest-vieren tot de meest verheven bewegingen der menschheid behoort — Feest is vertastbaring en in zekeren zin dus schepping van vreugde en de vreugde behoort tot de enkele specifiek menschelijke en edelste eigenheden van den mensch — weinig licht is zoo schoon als de schijn der verrukking uit het aangezicht der vierders van een Feest.

Maar naarmate de kringen en groepen verscheidener worden en nauwer tot de groote oogenblikken van het Feest in betrekking staan, vermeerdert de kennis en de genegenheid ten opzichte van het onderwerp van het Feest. De een weet er dít van, de ander weet er dát van. Vele zijn de redenen, waarom REMBRANDT door de verschillende groepen der bevolking van Nederland, van Amsterdam vooral, wordt vereerd. Zeer klein uiteraard is het aantal dergenen, die den schilder kennen en liefhebben om de essentiëele en intieme eigenschappen van zijn kunst, dat is: van zijn menschenaard. Maar álle de nu laatstelijk bedoelden daarentegen, weten, dat zij meedoen om een nationalen held te eeren en dat deze held een stille held, een kunstenaar, een schilder is.

Dit feest zal het feest zijn van de schilders en van Amsterdam.

O, schilders, gij die wellicht aarzelt, gij, die betwijfelt of een hulde, die zich toont in het uiterlijk leven, die de huizen over-dag met bloemen versiert en in de duisternis van den avond, als de bloemen onzichtbaar worden, tóch door wil gaan en de woningen tooit met bloemenslingers van kleurig licht, dat een hulde, die zingt langs de oude grachten van des schilders stad en die loopt en die dringt en die danst door de straten terwijl in den schouwburg voor een op zijn mooist uitgedoschte menigte de kunsten van zijn land den held met hun beste krachten eer en dank brengen, — o schilders, wilt toch, wat ik u bidden mag, niet zoo als nukkige kinderen zijn en aan met een soort van dwarschheid van houding coquetteerende gevierden gelijk. Want, schilders van het tegenwoordig Nederland, dit feest is *uw* feest. Het is de schilderkunst, die men eert, *gij* zijt het, die men vieren wil, in hem, die u allen het liefst van allen is. Er wordt wel eens gesproken van miskenning der kunst. Ziet dan nu aan! Wat wilt gij dan toch? Het volk wil een der uwen vieren zoo als het zijn vorst viert en zoo als de gezinnen, die het volk samenstellen, het hunne vaders doen. Wat wilt gij dan toch? Hoe wilt gij dan nog meer erkend zijn? Laat toe, laat ons, het volk, toe, u te huldigen met de hulde waarover wij beschikken.

Zoudt gij willen dat alle menschen meer naar het innerlijk gekeerde, meditatieve naturen waren, dat alle menschen REMBRANDT min of meer begrepen zoo als gij het doet wanneer gij in de aanschouwing van zijn werk staat verdiept, — zoudt gij een maatschappij van enkel kunstenaars begeeren? Immers neen! Nu, erkent dan dat groepen der samenleving, die uit menschen bestaan van een anderen aard en een andere levens-soort dan de uwe, niet anders en niet meer kúnnen doen dan de Kunst in het leven als een waarde aanvaarden bijna geheel gelijk aan wat de aller-hoogste waarden van een samenlevend ras, van een samenlevend volk worden geacht.

Gij voor u, acht, in uw diepste binnenste, gedachte en kunst DE hóófdzaak van het leven. Zoodra gij u tot het begrip der samenleving zet zoo als die nu eenmaal daar als een

onherroepelijk gegeven bestaat, zult gij inzien dat gij met anders-denkenden verkeeren moet en dat deze anders-denkenden niet verder kúnnen gaan dan de Kunst als ÉÉN der hoofdzaken van het leven te waardeeren.

Er zijn onder u misschien voorstanders van wat zij noemen een meer *innerlijke* en meer *blijvende* viering van den meester dan een zoo-genaamd »Feest" is. Het is een onjuist inzicht, o, aan de overweging en aan de mijmering verslingerden! Gij mist en hebt nooit door en door ervaren het geestes-lotgeval der gezamentlijke opgetogenheid, die zich uiterlijk kenbaar maakt in het Feest, zoo dat de ziel door het stellen van buitengewone kleur, buitengewoon licht en buitengewoon geluid daarbuiten als bont en schitterend speelgoed aan de zinnen geeft wat van den rijkdom van vreugde, die haar zoo vol heeft doorgloeid.

Nauwelijks kan iets meer innerlijk en blijvend geheeten worden dan een Feest, dat in het ware feest-gevoel en feestgewoel wordt gevierd. Welke verheffing een in de eenzaamheid ook hebbe gevonden, — het is juist het ervaren van het Feest, dat hem tot de erkenning nopen zal der hooge verheffingen, volledig want uiterlijk en innerlijk, die in het samenleven met anderen mogelijk zijn. Een feest is innerlijk, want het raakt aan en vervormt het geheele innerlijk leven zelf van den vierende. Het is niet de fijne intellectueele genieting van een kunstwerk in een muséumzaal of schilderswerkplaats, het is niet de heete geestdrift voor een gedachte of voor een gebeurtenis in de afzondering van de stille studeerkamer, — maar het is de verrukking, die lichaam en ziel aantast en verandert, het is wat de oogen en handen en het geheele lichaam in beweging brengt, wat het lichaam doet tooyen en de wangen kleurt met de kleur, die van binnen komt, en in de oogen den sublimen glans van de blijdschap ontsteekt en op den feestdag de menschen elkaâr als verliefden doet aanzien, — wat in waarheid toch zóó zelden gebeurt en den feestdag onsterfelijk, dus blijvend, maakt, — met de gezwegen maar des te dieper indringende bekentenis dat zij heden mét en dóor elkáâr... gelúkkig zijn!

Wij willen óok een, in den anderen, meer stoffelijken, zin, blijvende herinnering aan het Feest. Wij willen als wij na jaren een intieme bergplaats in een onzer kamers openen een tastbaar voorwerp daar zien, — of als wij gaan door de beminde straten van Amsterdam door een voorkomen hier of daar getroffen worden, — dat ons telkens weer aan REMBRANDT, REMBRANDT, herinnert; maar wij willen — en dit niet in de laatste plaats — dat het ons aan REMBRANDT herinneren zal dóor de herinnering héen aan die aan hem gewijdde dagen in ons leven, die feestdagen, waarop wij zóo vol vreugde zijn geweest.

Schilders, vindt gij allen een feest niet iets moois? Ik zij behoed van te spreken van een smaak-vol, een gestyleerd, een gedistingeerd feest, een feest met logische en stijl-volle versieringen en andere kunst-manifestaties, die u als kenners bevredigen. Ik spreek van een gewoon, een ruig, een bont, een groot en grootsch en op een enkele plek wat al te ruw, feest van het geheele volk.

In de zangen, die in den ochtend, in den middag en in den avond, aanklinken langs de wallen uit verre buurten, in de bruine masten met hun hoog gehangen kleine wimpels en in de sparreboomen langs de kaden, in al de witte en lichtròze rozeblaadjes vooral, die gestrooid liggen op de grijze keyen, en waarover straks de dansende voetenparen gaan, vindt gij daarin niet iets moois? — Kunt gij dat niet mooi vinden, zooals REMBRANDT een opengesneden mensch mooi vond, JAN STEEN of ADRIAAN BROUWER een zeer gemeene boerenwoning; maar dán nog met éen bestanddeel van aangeraaktheid meer, dán niet alleen zooals gij álle levensaspecten mooi kunt vinden, maar laat u dán, ten overstaan van dít levensvoorkomen, doordringen van den geest, die hier de geest van is en deze bedrijvig in u worden, dan zult gij den grondslag hebben gevonden, waarop gij — zoo gij dan al niet, — omdat gij de aller-beminnelijkste eigenaardigheid hebt van noch staatslieden noch anderszins volledige burgers te zijn maar engelachtige éen-zijdigen zoodat gij niet met een volkómen zuiverheid van oog den koopman en den ambtenaar

op een nationalen feestdag een handdruk geven kunt — het feest op de meest compleete wijze met lichaam en ziel kunt vieren; — dan, zeg ik, het feest bekijkend en mede er in jubelend op de wijze zooals onze VAN LOOY zijn Rembrandttieke Oranjefeest zag, zult gij den grondslag gevonden hebben, waaruit al uw andere het feest betreffende verrichtingen kunnen opgroeyen, het feest, dat in zooveel mogelijk zijner deelen, maar niet aller-eerst en al-gemeen, smaak-vol, gestyleerd, gedistingueerd moet zijn. Dat wij toch niet in de eerste plaats æsthetici en archæologen mogen zijn, maar in de eerste plaats licht ontroerbare en door een nietsje tot hooge verrukking te brengen menschen-kinderen.

Ik wil hiermeê niet zeggen, dat men bij overwegingen betreffende de inrichting van sommige deelen van het feest niet zoude moeten arbeiden met de in ons aanwezige schoonheidkundige vermogens en de door studie gerichtte geestesneigingen, maar dat deze vermogens eerst best zullen werken en deze neigingen eerst schoonste vondsten doen wanneer zij zich heffen van uit het primordiale gevoel, dat het feest in zijn algemeenheid en zonder te onderscheiden als iets heerlijks aanvaardt. Als planten en bloemen en kleurige vogels in het licht zullen uw overwegingen en de door u in hun vlucht gegrepen gedachten zijn, als de beeldende voorstellingen van den dichter die ontstaan in en in zich mededragen het wijde gedein van zijn rhythmus, — zoo zij geboren worden in de atmospheer der feestes-opgetogenheid.

Schilders, roem van Holland, dit REMBRANDT-feest is het feest van u en van Amsterdam. Het feest van Amsterdam! Amsterdam is een bizonder mooye stad, gij weet het wel! Ook heden-daagsche kunstenaars als WITSEN en BREITNER werden er met zeldzame aandoeningen aangedaan en hoe ijverde niet JAN VETH voor het behoud van de grachten, die misschien de schoonste plaatsen van ons land Nederland zijn.

REMBRANDT en Amsterdam, die behooren zoo verbazend bij elkaâr! Er zijn Noordelijke steden die Amster-

d a m gelijken, maar óns schijnt het toe, — en zoo het werkelijk slechts schijn zij, mogen wij nog lang dien schijn, die meer dan werkelijkheid is, behouden! — dat Amsterdam voor wie haar stil bekijkt, een éenige en door geene geëvenaarde, diepe bekoorlijkheid heeft, die de sterkste on-vooringenomenheid doet verkwijnen.

A m s t e r d a m is het hart van H o l l a n d, ziet gij, dat beteekent dat het daar te midden van H o l l a n d ligt als het hart in een bloem en dat het de plaats is waar de fijnste schoonheid van H o l l a n d is en beweegt.

En REMBRANDT, dat is het echte, dat is het zich voor altijd en onuitwischbaar uitgesproken hebbende H o l l a n d, dat is het H o l l a n d zooals het zich tot iets afzonderlijk van ras gewordens geprojecteerd heeft in de eeuwigheid.

(Wordt vervolgd.)

KOTZEBUE TE ROME

DOOR

J. KOOPMANS.

Honderd jaar geleden maakte een reiziger, die in Rusland zijn lief en zijn leed had ondervonden, en na een reis in Italië, naar Duitsland terug was gekeerd, bij het opmaken van de balans, na zijn oordeel uitgesproken te hebben over de luchtgesteldheid, de volksgewoonten en wat dies meer zij, zoowel van Italië als van Rusland, over de verdere voordelen van 't eene land boven 't andere, z'n vergelijking in dezer voege: 1)

»Maar de heerlike oudheden en kunstwerken, welke Italië »bezit? — Die kan en wil ik niet betwisten, doch tot het »levensgeluk dragen ze niemendal bij. Men ziet ze drie- »maal, ziet ze duizendmaal; doch 't is genoeg, en ten slotte »rijdt men, te Rome, het Colosseum even onverschillig voorbij, »als te Petersburg het marmeren paleis. — En wanneer ik nu »van de levenloze, spoedig uitgeputte bekoorlikheden van Italië »tot de levendige voordelen van Rusland overga! — Hemel! »hoe zeer staat dan 't eerste in de schaduw op de achtergrond! »— De Regent,... ik zal mij wel wachten, tussen Ferdinand IV, »of de Paus, of wel tussen de heer Vice-president Melzi »en Alexander I een vergelijking te maken. Daarbij is Italië »onstuimiger dan de zeeën, die het rondom bespoelen; Rusland »is stil. Dan kruipen haat en wantrouwen in 't duister over »Italies bloemrijke velden; in Rusland schenkt het volk de

---

1) Herinneringen eener reize van Lijfland naar Rome en Napels, door AUG. V. KOTZEBUE. 3 dln. Amsterdam, 1810.

»liefde, en de Monarch het vertrouwen; beide kennen niet de »vrees. In Italië, moet de vreemdeling elke vijf schreden in »de natuur te voren een bedelaar afkopen, en terwijl hij »staat een heerlike streek te beschouwen, duwt plotseling 'n »kreupele hem 'n verminkte hand onder de ogen. Aange- »zichten van bandieten omringen hem overal, en de vertellingen »van moordenarijen beklemmen zijn hart. In Rusland gaat »men, in de donkere nacht, veilig door de dichte bosschen; »men hoort er, in plaats van de jammervolle litaniën van de »bedelaar, het heldere volkslied van de noeste arbeider, en »brave aangezichten lachen hem overal tegemoét. Wel is waar, »heerst daar ook bijgeloof, — en waar heerst dat niet? — »maar de Regering heerst niet dóór bijgeloof, gelijk in Italië, »zij oefent met het verstand geen goddeloos spel; zij verlaagt »de mens niet tot beneden het vee. De dikste onkunde heeft »haar vilten sluier over Italië uitgespreid; de enige weten- »schap van de voornamen is het kaartspel; zij lezen in de »Faro-boeken, ze schrijven met krijt op de speeltafels. In »Rusland is een schone morgen voor kunst en wetenschappen »aangebroken. Tot in 't oneindige liet zich deze vergelijking »voortzetten; maar slechts nóg één trek wil ik er uitlichten. »Italië zucht en mort onder 't juk van 'n vreemde, dikwels »overmoedige natie; Rusland ademt vrij en gemakkelik onder »de zachte schepter van de kleinzoon der grote Catharina. »Genoeg. Mijn vergelijking maakt geen aanspraak op de lof, »dat ze geestig zij; maar dat ze waar is, daarvoor sta ik »borg. Zal men nu nog zich verwonderen, dat ik Italië gaarne »verliet, dat ik er nooit weer heen terugkeer, en om geen »prijs van millioenen, m'n leven daar verkoos te eindigen?"

Dit eindoordeel van Kotzebue over z'n Italiaanse reis, geeft zo trouw de verzuchting, die door 't hele reisverhaal ademt, weer, dat ze bijna als 'n schema voor 'n studie over dit uitstapje kan gelden. Alleen de positieve kant, de lof op Rusland, late, die hem volgen wil, voor 't geen hij is. Voor 't overige is het dagboek louter blaam. Een deel van dit verschijnsel moge op rekening komen van 's schrijvers persoonlike eigen-

schappen, de hoofdoorzaak van de algemene veroordeling van 't Zuiden heeft z'n oorzaak in de geestesstand van z'n tijd. Kotzebue namelik is 'n tiepe in 'n ganse rij van destijds eminente, toonaangevende mannen. Een sterk geprononceerde tiepe zelfs, door z'n onafhankelikheid van geest, z'n krietiese natuur, z'n onomwonden oordeel. Wortelend in de vrije litterair-wijsgerige beweging van 't Duitschland der 18de eeuw, is hij het vooral, die onmiskenbaar z'n levenssappen rechtstreeks uit 't Franse rationalisme trekt. De grondtrek van z'n godsdienstig-wijsgerige burger-filosofie is dan ook kerkelik ongeloof; de theorieën der »Aufklärung" heeft hij zich over de schouder gebeurd; van 't deïsme is bij hem niets, van de Wolfiaanse wijsheid hoogstens 'n paar scherven overgebleven. Z'n godsdienst zit zo goed als opgelost in de moraliteit. 't Christendom is geen godsdienst meer, tenzij men ze beschouwen wil als 'n verbasterde eredienst van weleer; de Kerk deed nooit anders dan de waarheid en de rede verstikken, nooit anders dan de ondeugd en 't bijgeloof voeden. Zo zoekt hij dan ook als de oorzaak van de domheid en zonde, de priesterlike baatzucht en ijdelheid. Zij, de pausen en priesters, en met hen de domme regenten, zijn 't in z'n ogen geweest, die heel de grote massa in de poel van ongerechtigheid hebben gehouden, die alle besef van eigenwaarde in de mensheid hebben onderdrukt. Zij, wederom, waren het, die hebben teweeggebracht, dat in de natiën zelf, bij gemis aan geestelik verkeer en gebrek aan onderlinge waardering, tussen hoog en laag niet de minste band kon bestaan, en dat de eersten des volks, in plaats van zich veilig te kunnen voelen achter 't schild van 't volksgeluk, zich zoeken te bergen achter militaire wachten en binnen 'n kring van rijdende eskadrons.

Waarheen een dergelijke beschouwing in de geesten van Kotzebue's tijd moest leiden, laat zich verstaan. Vooreerst vloeide uit deze eenzijdige beoordeling voort 'n bekrompen miskenning van 't verleden, zoals 't zich openbaart in de feiten der geschiedenis en in de voortbrengselen van de kunst. Aan de andere kant joeg de waarheid van wat men 'n knut-

selend verkrachten van de aloude waarheid noemde, weer als van zelf terug naar de studie van de antieken, of naar de onbedorven en ongekunstelde natuur. Ook Kotzebue's geest vermeit er zich in, zich over te geven aan de zoete dromen van verlangen, zo vaak de weerzinwekkende werkelikheid de tegenstellingen oproept. De veelbereisde wereldling, wordt, bij 't lang gedwongen aanschouwen der logen, de kluizenaar van 'n beperkter terrein. De natuur of z'n huisgezin wordt z'n wijkplaats. Hier vindt hij de liefde-, ginds de waarheidsbron. Of wel, hij zoekt het ideaal van eenvoud en waarheid in de Romeinse historie, de tijd toen, in zijn oog, de mensheid van waan en logen intakt bleef. Dan is hem geen schoner wereld denkbaar dan 'n gelukkig Arkadie met zingende herders en nimfen, of een oud-Latijns heldendom, met z'n burgerdeugd en z'n vrijheidszin, z'n natuurdienst en z'n sobere kunst: ideale tegenstelling met het verdorven en verdompte, bijgelovig vegeterend mensengeslacht, zoals het hem geworden was onder 'n 18 eeuwen lang ontaardend pseudo-Christelik régime.

Reeds naar de maatstaf der utiliteit staat bij Kotzebue het heidens priesterdom boven de Roomse klerus. Bij de beschrijving van de *Pons sublicius*, de oudste brug van Rome en 't toneel van de heldendaden van 'n Cocles en 'n Cloelia, die dankbaar worden herdacht, trekt hij van leer. Dat de voorchristelike priesters, aan wie 't blijvend onderhoud van de brug was opgedragen, de naam van *pontifices* dragen, komt hun toe. Maar de tegenwoordige machthebbers van de Kerk, hekelt hij verder, staan in die eer heel wat achter bij hun werkzamer voorgangers, en 't is alleen uit ijdelheid geweest, dat ze zich de schoonklinkende tietel »brugmakers" hebben eigen gemaakt. Doch dergelijke steken en prikken zijn maar tijdkorting. Erger wordt in Kotzebue's oog het voor de »machthebbers", wanneer ze hun handen aan de overblijfselen van 't heidendom slaan. Dan wordt de parallel tussen 't heden en 't verleden in de gehele gamma uitgespeeld. Konstantijn de »kleine" b.v. heeft veel verkorven bij Kotzebue, al was 't alleen

maar, omdat hij de tempel van *Venus en Cupido* heeft aangerand, en dien, om zich zelf te vereeuwigen natuurlik, omgezet heeft in 'n kerk van *'t Heilige Kruis*. Ziet, gaat Kotzebue voort, wat de Heidenen deden, en wat de Christenen doen. De eersten brachten kunstwerken aan uit Egypte en Griekenland; de Christenen wisten niet beter te doen, dan wat relikieën en gewijde aarde aan te slepen uit 't Beloofde Land. Schande spreekt hij er van, dat de tempel van Claudius 'n kerk werd van de heilige Stephanus; dat de majesteit van 't gebouw »ontwijd" wordt door muurschilderingen van gruwelike martelingen, en daarenboven »ontsierd" door 'n soort van »Babelse toren" op 't midden van 't altaar. Ergeren doet hij zich ook, als hij bedenkt dat »de eerwaardige zetel van de Romeinse senatoren" heeft moeten wijken voor 'n kerk van de heilige Johannes en Paulus. Paulus vooral is z'n rode lap. Van die heilige »aan wie niet eens z'n heiligheid merkwaardig is," moet hij zelfs zien, dat z'n beeld de zuil van de »goede Marcus Aurelius" ontsiert; even hinderlik is hem van zelf ook St. Pieter op de zuil van »de beroemde" Trajanus. Klimt hij de trap op van 't Kapitool, om daar de heerlikheid der Ouden eens goed te genieten, dan ziet hij 't gebouw »ontwijd" door 'n kruis aan de muur, »onzalige herinnering" aan de koning van Napels Ferdinand, die hier enige dagen meester was. Hoe Kotzebue te keer moet gaan tegen Urbanus VIII, laat zich begrijpen. Deze had de »vermetelheid," het Pantheon van z'n dak te beroven; van 't gestolen brons 'n nog wel »smakeloos" baldakijn in de St. Pieterskerk te knoeien; om van 't restant, nota bene, kanonnen voor de Engelenburg te gieten. Ten slotte heeft deze paus, tot z'n eeuwige schande, de »onbeschaamdheid" gehad deze roofdaad door 'n opschrift onder 't pórticus te vereeuwigen. Maar één geluk blijft er over voor Kotzebue. De »altaar- en christelike zotternijen" die men er in heeft gesleept, hebben bij hem in 't Pantheon »de indrukwekkende majesteit van de nog overal voor den dag tredende heidense tempel" niet kunnen ontsieren. De oud-romeinse gebouwen staan bij hem dan ook veel hoger dan 's pausen St. Pieterskerk. Maar is 't weer niet jammer? Daar, waar voorheen in de heerlike

ruimte de beelden van *alle goden*, in brons, goud, zilver en edele stenen prijkten, daar heeft de paus 't gewijde gebouw aan *alle martelaren* toegeschikt, en heeft hij — »ach goede God!" — van alle mogelike kerkhoven acht en twintig wagenvrachten relikieën moeten bijeenbrengen om ze op te hopen onder 't nieuwbakken hoogaltaar....

Merkwaardig is 't, deze man zelf te horen, wanneer hij, te Rome aangeland, zich dadelik werpt op de Antieken, en uit z'n rijtuig gestapt, onmiddellik staat voor 't *Colosseum*.

»Een aangename, de borst beklemmende verbazing is de »eerste gewaarwording, welke de aanschouwer treft; doch »weldra drijft dit grote voorwerp slechts nog in nevelen voor »hem; want 'n traan verduistert onwillekeurig z'n oog. Tans »wijt hij het aan 't armhartig nieuw opschrift dank, dat het »hem weer op de lage aarde terugtrekt. Grote Jupiter! ver»geef het hun, want ze weten niet wat ze doen. Omdat de »eerste Christenen — die toen reeds begonnen, wat zij duizende »jaren gedaan hebben, namelik Staten beroeren en overal de »fakkel der tweedracht zwaaien, — omdat zij, tot hun recht»vaardige straf, in deze schouwburg soms met wilde dieren »moesten vechten, lezen we nu aan de muren van 't heerlikste »gebouw, dat ooit uit mensenhanden te voorschijn kwam, »dat het de onreine dienst der heidense goden gewijd is »geweest, doch door 't bloed der Martelaars »weer gereinigd is." »Wanneer men dit leest, komt het voor alsof men de wedstrijd »tussen Marsyas en Apollo zag. Kon ik slechts het *Colosseum* »beschrijven! maar ik zal mij wel wachten zulks te doen: ik »zou er zelfs niet de nauwkeurigste plaat van willen leveren: »want hoe diep blijft alles beneden de waarheid! En echter »zou ik Ammianus van geen overdrevenheid mogen be»schuldigen, wanneer hij uitroept: »Nauw bereikt des mensen »»oog deszelfs hoogte!" Hij spreekt er zeker 'n weinig dichterlik »van; maar wie zou hier geen dichter worden."

»Doch laat ons nader treden. Volgt mij door deze deur »in 't ontwijde heiligdom. Doch gaat schielik voort, want »hier kleven 'n paar wijwaterbakken aan Vespasianus muren;

»en wanneer gij de poort achter u hebt, zo ziet niet om, »want gij zoudt er slechts 'n armzalige kladderij boven zien, »verbeeldende de plattegrond van de heilige en zeer morsige »stad *Jerusalem*, die men tijdens de bouw van 't *Colosseum*, »slechts door oproeren kende; daar is ook *Golgotha*, de toen- »malige galgenberg, aan de drie kruisen kenbaar.

»Doch wat baat het u, dat gij niet omziet! Gij ziet toch »voor u in 't midden van de schouwplaats het schone altaar »niet meer, waarop vóór de aanvang der spelen geofferd werd. »In plaats er van ziet ge een kruis, waarop geschreven staat, »dat hij die met 'n verbrijzeld hart dit kruis nadert, aflaat »voor honderd dagen krijgt. Een monnik, wien 't leegloopen »duidelik op z'n voorhoofd staat, wandelt ons op z'n gemak »tegemoet. Hij maakt beweging om ons aan te spreken. Wat »wil hij? misschien de Cicerone spelen? de wonderen der oud- »heid verklaren, waar hij tussen woont? Ach neen! hij wil »ons uitnodigen tot 'n kapel der *Madonna*. Bij geluk is 't zo »klein, dat wij 't voorbij kunnen zien. Zal ons genot nu door »niets meer gestoord worden? Helaas! de Barbaren hebben »rondom nog veertien schilderijen geplaatst, ellendige af- »beeldingen der Lijdensgeschiedenis, die zij *Stations* noemen, »wijl bepaalde broederschappen, met vaandels en geblaar daar »rondgaan, bij elk dier beelden halt houden, en bijgelovige »zotheden bedrijven. Zo wordt iedereen, die gevoel voor 't »verhevene in z'n boezem draagt, dit genot zonder wederga »bedorven; en hij is te moede, alsof hij, tot de gestarnde »hemel opziende, 'n slechte Roman tussen de sterren moest »lezen. Zelfs de aarde, en 't binnenste van 't *Colosseum* wordt »voor heilig gehouden, wijl zooals gezegd is, 't oproerig »Christelik gemeen het eens met z'n misdadig bloed heeft »gemest."

Tot Kotzebue's eer zij gezegd, dat als de nachtmerrie van 't pauselijk Rome hem niet kwelt, hij ook aan z'n lezers z'n schone dromen van 'n nog ongerept heidens Colosseum, opgevuld met tienduizenden toeschouwers, alle juichende voor 'n binnen tredende statige Caesar, te genieten geeft. Want deze

man ziet te Rome alleen het Rome der Oudheid. Bij hem bespoelt de Tiber 'n ontwijde ruïne. Hij ziet niet het organies proces van assimilatie, van de oude stad in 't even histories pauselik Rome. Hij voelt niet de band, die de Kerk, door alle levensuitingen van de Romeins gebleven bevolking heen, door hun trots, en door hun piëteit, om het Rome der Keizers en dat der pausen heeft geslagen. Ook de kerkvorsten voelden, dat ze de wereldstad regeerden. Ook zij wisten zich mede-Romein. Hun pontificale processies trokken door de triomfbogen van 't oude Rome; hun ceremonie-meesters wezen hun de weg, die over 't Forum liep. Zo bleef, bij de oude eerbied voor Romen's monumenten, bij 't voortleven van de oude namen en tiepen, in de sagen en de sproken der oude muren, 'n groot stuk keizertijd in de gebouwen, de gebruiken en de vormen van de Kerk bewaard. Voor deze organiese samengroei, die uitteraard in Rome, waar de oude traditieën voortsleepen, noodwendig was, en die na de Renaissance zooveel te inniger moest worden, heeft Kotzebue geen oog. Veel minder komt het in hem op, voor iets wat eeuwen lang heeft bestaan, en naar 't gevoelen van heel de mensheid in die tijden zo heeft moeten bestaan, en niet anders kòn bestaan, 'n verklaring te zoeken. Hij en z'n tijdgenoten hadden nog niet de school van de historiese en psychologiese krietiek doorlopen. Zij óók hadden hun dogma. Zooals de scholasten der Middeneeuwse kerk, zo redeneerden ook zij met gegeven praemissen en met gegeven uitkomsten. Vandaar hun blinde hooghartigheid in 't breken van de staf over wat niet in hun thesis lag. Zagen de kerkleraars in Jezus de stichter van 'n pasklaar gemaakt Katholicisme, de theologanten van de 18de eeuw leidden op de apostoliese prediking hun *redelike* verering van de Godheid terug. Al 't bijkomstige, en dus al 't afwijkende van de Roomse leer, werd doodeenvoudig voor formalisme en bijgeloof, vinding van 't hallucinerend brein of erger nog, verklaard. Vooral bij Kotzebue, Aufklärungs-man van de bergpartij, heeft deze afwijking 'n duistere achtergrond. Al 't Christelike, wat hij om zich ziet, wordt à priori in zijn oog tot stand gebracht

en in stand gehouden met de laagste bedoelingen. Bijna alle pauselike maatregelen, die hij dag aan dag gelegenheid heeft te gedenken, worden bij hem slechts uit baatzucht en ijdelheid verklaard. Hechten zij, in hun kwaliteit van Romeinse prinsen, billikerwijze hun familiewapen aan de gewrochten der kunst, die door de prikkel van hun persoonlik initiatief verrezen, dan keurt de vrijheer von Kotzebue, die zelf 'n adellik wapen aanvaardde uit de handen van 'n monarch, dit strengelik af. Stellen twee geleerden van naam, op pauselik bevel, omstreeks 1700 in de voormalige baden van Diocletianus 'n merediaan, dan heet deze wetenschappelike bemoeing 'n »belachelik gedenkteken van pontificale roemzucht", te meer omdat de zonnestraal van deze lijn valt door 'n pauselik wapenschild. Aan de kapitelen van de zuilen van 't Pantheon heeft Alexander VII z'n wapen »enige malen gelapt". Wordt de »schone marktplaats" te Rimini door 'n standbeeld »verschrikkelik ontsierd", dan is het door het pauselik beeld van 'n »vermomde hansworst". De stilte in Rome's straten schrijft Kotzebue toe aan de pest — der papenregering. De stad zelf is 'n stad van gruwelen, 'n moordenaar staat er hoger dan 'n dief. Aan de misdaden zelf, is 'n hoge graad van christ.-katholieke vroomheid verbonden. Men heeft vóór de moord maar naar 'n mis te horen, na de misdaad maar te biecht te gaan, en daarmee is 't uit. De hoogste misdaad is dan ook, spot hij woordspelend voort, de mis te verzuimen. Woont men ze bij, en betaalt men ze goed, dan doet men wat men wil. Hij krijgt een Romeins postboekje in handen, en lacht zich ziek om de vermaningen die het inhoudt: men moet namelik als reiziger aandachtig comminuceren, vlijtig missen lezen en gebeden opzeggen voor reizenden en afgestorvenen, met 'n aanbeveling van 'n *Confiteor* en een buitengewoon lang *Oremus* er bij. Zo hij iets loffeliks van de pauselike regeringen weet te zeggen, dan zou het dit wezen, dat Gregorius XIII de kalender heeft verbeterd, en dat Gregorius IX en nog 'n andere Gregorius aanzienlike sommen hebben bekostigd, om de beroemde rioolwerken van 't onderaardse oud-keizerlike Rome te herstellen. Men ziet al weer, met welke maatstaf de utiliteits-

man gewoon is te meten, 't is hier en 't is elders: zodra de personen en de zaken op 't punt van de vlakke redelikheid voor z'n hoge vierschaar te kort vallen, worden ze voor goed onmogelik verklaard en voor altijd naar 't rationalisties Gehenna verwezen.

Bij voorbeeld, de mysterieën.

Sapere aude, was de leus der Aufklärung geweest.

Wat niet begrijpelik was, kon niet bestemd zijn geweest voor 't menselik brein; God kon niet willen de onzin.

Van deze stelling uit deed de Rede, nieuw-lichter geworden, met jonge overmoed haar propoganda-tocht.

Kon 't mysterieuze tot voor de rede bevattelike waarheden worden herleid? Zo niet, dan was 't ook als onzinnig veroordeeld.

Steun en kracht gaf aan de overwinnaar het gewonnen terrein op de »zogenaamde" verborgenheden in de natuur. Klaar als de zon was het immers, dat bij 't kalm onderzoek van de onbevooroordeelde geest, en 't kalm postuleren van 't berekenend oordeel, het raadselachtige, als 't waarheid was, ook van zelf aan de rede ten deel viel! Voorhands kon dus de scheiding gemaakt. Het bevattelike, ook voor de gewone mens, was het natuurlike; het ondoorgrondelike, ook voor 't gewoon verstand, was onnatuur en onzin. Zwaar viel nu 't jeugdig oordeel! Dus was de verduistering van de natuurlike waarheid met allerlei onredelikheid en mystiek, het onterend werk van achttien eeuwen geweest! Dus was het verzinnen van allerlei fabels, om de klaarheid van 'n natuurlike godsdienst te verduisteren met het verdichtsel van 'n bovennatuurlike openbaring, 'n opzettelike misleiding, uit bedriegelike heerszucht, geweest. En daarmee dan nog door te gaan, en daar in 't Zuiden nog altijd dag aan dag schepsels in hun onkunde en onzedelik duister te laten rondtasten, was dat niet 'n mensonterend vloekwaardig bedrijf? Overal ziet hij ze en hoort hij ze, de priesters en de monniken, de gelovige leken verschalken; overal vergalt het z'n bloed, en knarsetandend gaat hij heen. In de kerk der Heilige Apostelen ziet hij ze, de veinzende logens van de

godvruchtige maagden, die, om door haar aandacht nieuwe bekoorlikheid te verkrijgen, bestendig de ogen en de lippen bewegen, »de lippen voor de Here Christus, de ogen voor haar minnaars". In de kerk der Capucijners hoort hij ze, de »blarende" monniken, om de baar van 'n dode broeder, onder 't bedrijven van allerlei »komieke ceremonieën"; en z'n genot in 't beschouwen van 'n schilderij is bedorven. In de kerk van St. Paul grijnzen hem de flesjes »heilig bloed" tegen; in de kerk van St. Maria della Palma walgt hij van de »lompe voeten van de Heer Christus", omdat er de afdruksels van in 'n steen worden vertoond. Soms overwint hij z'n afkeer, en slaat de grief van 't gemoed om in het leedvermaak. 't Gelukt hem uit de catacomben van de kerk van St. Sebastiaan een martelaarsbeentje te kapen en zodoende ook eens met de vloek van de Paus te worden beladen; maar 't mooiste vindt hij, dat z'n brokje been, 't welk volgens z'n zeggen eigenlik 'n heiden heeft toebehoord, nu eens niet door de Paus met 'n heilige naam gedoopt is kunnen worden. Hinderen doet hem feitelik alles. Zo ook, dat de honderd twee en negentig statuen in de zuilengang van de St. Pieter allen heiligen zijn. Ook, dat »erbarmelike opschriften" de obelisk »ontheiligen", omdat ze behelzen, dat dit gedenkteken uit de grijze oudheid door de pauselike zegen van alle goddeloosheid rein is gewassen. De maagdelikheid van Sint Caecilia, »klavierspeelster en martelares", is hem geen oortje waard, omdat »maagd te blijven en 'n man te hebben, niet nieuw is in de Katholieke kerk", en wanneer hij, na te Tivoli de schone natuur te hebben bewonderd, voorbij de villa van Quintilius Varus in 'n oude tempel belandt, wordt bij de aanblik van 'n op de wand gesmeerde Madonna, hem 't genoegen dermate vergald, dat hij naar z'n wagen snelt, om naar »de vernederde hoofdstad der wereld" terug te ijlen.

* * *

Waarheen moeten wij deze van godsdienstig formalisme verzadigde mensenhatende wereldwandelaar volgen?

»Een eng diep dal aan de helling van de berg te door»kruisen, en dan de heerlike Cascadellen over te gaan, is 't »doel van deze wandeling. Men komt aan 'n plaats waar 'n »steil voetpad tot de Grot der Sirenen voert, bestaande uit »holen in de rotsen, romanesk uitgedost, in welke de ganse »vloed zich door 'n enkele opening neerstort. Nog weinig »tijds geleden, kon 'n goed klimmer langs moeilike, glibberige »en dikwels gevaarlike wegen tot in de grot komen, en »daar, terzijde van de nauw bepaalde stroom staande, die in »'n enkele grote urn opvangen; maar voor enige maanden »heeft de Riviernimf, toornig zich in haar verborgenste heilig»dom bespied te zien, de zeer lang uitgeholde rotsen op »elkaar gestort, en ook voor de stoutste sterveling de toegang »gesloten. Men moet zich derhalve vergenoegen, met op 'n »zekere vaste grond te staan, en de natte dampwolken te »aanschouwen, waarin de schone Nimf zich hult. — Doch »weldra vergeet de wandelaar wat hem hier ontzegd wordt, »door de rijke schatten, welke de natuur bij elke schrede »voor hem uitspreidt. De met twee tempels versierde rotsen, »aan welker voet de Anio schuimend in de grot van Neptunus »neerstort; de rug der bergen boven hem, 'n stad torsend; »het enge dal, aan welks steile wanden de olijfbomen en »wijngaarden hangen, vlugge knapen zonder duizeling rond»klauteren, om de olijven te plukken, en lachende de steen »naogen, die door hun lichte voetstappen losgemaakt, zo snel »als 'n pijl naar beneden rolt; aan de rechterhand nu eens »'n grot in de rotsen met klimop omsluierd, dan ongemene »Aloë's met verdorde bloemstrengen ter hoogte van 'n boom. »Zo komt men eindelik aan de plaats, waar tegenover reeds »'n dikke damp van water de nabijheid der Cascadellen aan»kondigt. Daar heeft zich 'n ganse schaar van dartele Nimfen »gelegerd, de een iets hoger, de andere 'n weinigje lager, »de derde aan de rechter-, de vierde aan de linkerzijde, doch »allen met omgekeerde urnen; stromen, beken en beekjes »storten, rollen en ruisen van helling tot helling, murmelen »wanneer 'n stuk van de rots het waagt haar loop te ver»hinderen, omarmen het schuimend, of vloeien er over heen,

»breiden zich vallende als 'n waaier uit, en houden de zon »'n spiegel voor, die tevens met haar stralen 'n boog van »nevelwolken vormt. Bij elke schrede verandert het schouw- »spel. Nu eens is het uitzicht vrij, en blinken de stromen »van achter het bleke groen van de olijfbomen; dan is »door 'n kromme tak alleen dat gedeelte zichtbaar, 't welk »bij stukken als wolvlokken neervalt; dan weer wordt de val »door de toppen der bomen bedekt, en wordt men alleen de »kamp van de golven met de rotsen in de afgrond gewaar. »Hier vooral verzette men langzaam z'n voeten; elke haastige »schrede beboet u met 'n ogenblik van verloren genot. Een »paar schone Nimfen schijnen met haar speelgenoten te »pruilen; de een heeft zich in de verte neergelegd en laat »haar bron eenzaam henen vlieten; de andere, nog eigen- »zinniger, verkoos tot 'n strijdperk van haar natte spelen de »hoeve van Maecenas, waarvan op de rug der bergen nog »grote bogen kunnen worden gezien. Achter een van die »bogen nu giet zij haar urn uit, zodat de stroom er zich »schilderachtig doorstort, en van rots tot rots in de diepste »der wateren neerschuimt. — Ach! hier ware het goed »hutten te bouwen! Doch, wat zijn hutten en paleizen, al »waren zij in 't Elysium zelve gebouwd, wanneer zij door »geen gevoelige wezens worden bewoond!...."

Herkent men dit 18de eeuwse trekje? Daar in 't Zuiden, waar Kotzebue 't levensgeluk in ongestoord genot meent terug te kunnen vinden in de volle natuur, acht hij toch het verbasterd geslacht van z'n tijd niet in staat, dit genot met 'n rein gevoel te kunnen smaken. Hij herinnert hier aan de opkomende Franse school, inzonderheid aan Chateaubriand. Toch terwijl deze de harmonie terugvindt, waar hij zich in de wilde oerwouden 'n ydille droomt van de in 't Katholicisme opgevoede natuurvolken, zucht Kotzebue, voor goed afkerig van 't Christendom, tussen de tempels en ruïnen van Rome verlangend naar de Oudheid terug. Wat tussen hem en de bloeitijd der Caesars ligt, is hem dekadentie. Niet Juliaan, maar Konstantijn is voor hem de Afvallige. Onnozele zielen

waren het, de eerste aanhangers van de Christelike leer, omdat ze in hun dwaze verblinding de kunstmonumenten van de Heidenen verwoestten. Half-krankzinnige dwepers waren het, hun martelaars, omdat ze in hun domme waan zich door middel van 'n pijnlijke dood, 'n, bovendien nog onzekere, gelukstaat wilden kopen. Zo is dan voor Kotzebue met de val van 't heidense Keizerdom de heerschappij van de ware beschaving geëindigd, en wandelt de reiziger te Rome over de ruïnen van de ineengestorte wereld, die voor altijd voor 't nageslacht verloren is, die nooit meer is terug te winnen, alleen hoogstens bij de erkenning van de grootse superioriteit van dit verleden, 'n wedergeboorte der volken in 'n antieke geest kan verwekken. Dromend van de vervlogen eeuwen, wandelt Kotzebue over haar puinen, de arm vloekend die er de moker liet vallen, en op haar fondamenten de duistere pagoden voor 'n vervalste Jupiter verhief. Want deze Christenkerken, zijn voor hem, de tempels van 'n kunstonterende logendienst. Al dat *lijden*, gesymboliseerd in ritueel en in bouwtechniek, in religie en in beeld, dat hindert hem door z'n passief karakter tegenover de voortschrijdende *daad!* Al ware 't gebouw nog zo schoon, dan moet al dat eeuwig èn onophoudelijk lijden, naar zijn mening, de beste indruk bederven. Lijden in 't marmer, in brons, in hout, mozaïek, in kalk en op doek; lijden van Christus, van Maria en van de martelaars; lijden, om van zonden rein gewassen te worden; lijden, om zich de hemelpoorten geopend te zien. Hij kan er niet tegen. Telkens dringt zich tussen de passie-beelden, de kloeke rust van de heidense tempels en beeldgroepen op. 't Hoogst wordt hij gebelgd door 't kruis-symbool; en z'n aestheties positivisme komt totaal in opstand, wanneer hij bedenkt, dat 'n doodeenvoudig martelwerktuig, dat de Joden eenmaal tot galg heeft gediend, ter hoogste verering aan heel de mensheid, eeuwen lang is omhoog gehouden!

Wat het Kotzebue nog doenlik maakt, om in 't middelpunt van de Katholieke wereld, dag aan dag aan kunstbeschouwingen te besteden, is de omstandigheid, dat de Romeinse kerken voor de helft of ten halve museums zijn van renaissance-kunst.

Waar in zijn oog de kunstenaar zich dan ook aan 'n antiek onderwerp heeft gewijd, daar is hem reeds veel vergeven. Hebben zich de Renaissance-artisten daarentegen wat druk aan de traditie van de Bijbel gehouden of wat veel heiligen geschilderd, dan meesmuilt hij. De geïllustreerde martelaarslegenden op doek, keert hij de rug toe. In dit opzicht reeds bevooroordeeld, legt hij als verlichte moralist, gewijde en ongewijde kunst, beide bovendien z'n burgerlik-zedelike maatstaf aan. Hoe hij nu tegenover de kunst in haar objectiviteit komt te staan, is duidelik. Hem leidt af in de beschouwing van 't kunstobject, vooreerst, de strekking van het onderwerp en de nevengedachten die het oproept, en worden als van zelf die bijgedachte en die strekking het onzuiver criterium. Christelik beeldwerk kan hij niet, geabstraheerd van z'n oorsprong, doel en omgeving, als 'n afgewerkt kunststuk in z'n waarde laten; hij zelf bejammert het telkens, dat het wonder, als grondgedachte, en 't bijgeloof, als voedster der kunst, hem hindert. Zo zeer willen z'n ogen de waarheid zien, dat hij voor 'n onbevangen kijk niet de ware ogen heeft. Even luid als z'n afbrekende kritiek, spreekt onbewust voor hem zelf, de positieve zijde van z'n wereldbeschouwing. Zelfs 't onschuldigste naakt van antiek beeldwerk wil hij bekijken door 't prisma van z'n moraal. Een groep of wat dan ook, moet, volgens z'n zeggen, hem met edele of zedelike gevoelens vervullen, goede gedachten opwekken of 't hart tot tranen roeren. Zo laat hij de Rede heersen over 't zuiver-sensuëel gevoel, het sentiment overstemmen de trilling van de geïnspireerde snaar. Van zijn standpunt kan hij niet inzien, dat kunstgenot en contemplatie twee zijn, en dat de voorstelling, 't zij daad of gedachte, niet de kunstwaarde dekt. Hardnekkig houdt hij vol, alleen daar te willen vertoeven, waar de poëzie aan de kunst gehuwd, hem naast bewondering, ook 'n edel gevoel afperst.

Een schone zijde in 't karakter van Kotzebue, die reeds vroeg z'n vader verloor, is z'n verering voor z'n moeder geweest. Deze moederliefde draagt hij overal mee, en wordt, zowel in de voorstellingen der kunst, als in de beelden die

de voorstelling opwekt, 'n gevaarlik afleidend medium. Hij staat voor »de heilige familie" van Sasso Ferrato, in de galerij van Doria; toets van de schone indruk van 't stuk is »de hartelikheid en tevens zachtheid, waarmee de moeder 't heerlik slapend kind aan haar boezem drukt." — Te Bologna ziet Kotzebue 'n doek van Bellini, voorstellende de Moedermaagd met haar gestorven zoon in de armen. Zodanig ontroert hem 't gebroken en in droefheid smeltend oog van de moeder, die haar eigen adem tussen de bleek-bestorven lippen van de Christus tracht te blazen, dat hij, theatraal geworden, in z'n oordeel de maat verliest. Titiaan, meent hij, moge z'n meester in de *kunst* hebben overtroffen, in 't *gevoel* is hij hem zeker nooit nabij gekomen. — Erger nog is 't, wanneer 't sentiment, op zich zelf reeds 'n feilbare rechter, bij 't oordeel op zijpaden glijdt. In 't paleis van Lucien Bonaparte ziet hij Poussin's »Bethlehemse kindermoord." Waar ter wereld dient het voor, om te gissen, zoals hij doet, dat Poussin onmogelijk kinderen kan hebben gehad, of, zo hij ze heeft gehad, hij ze onmogelik lief heeft kunnen hebben! Opgelost wordt het raadsel alleen hierdoor, dat de schilder van de moord het voor Kotzebue stotend denkbeeld heeft gehad, 'n gewond knaapje de genadeslag onder 't dreigend opgeheven zwaard van z'n beul te laten afwachten. Niet aan Poussin, die in de voorstelling de verschrikking wou leggen van 't feit, maar aan Kotzebue zelf, wie z'n oppervlakkig rationalisme van alle psychologies indenken afhoudt, komt het oordeel toe. Naturen als hij, kunnen zich niet het uit intens voelen geboren realisme verklaren. Het eenzijdig gekweekte overgevoel, hun enige cultus, hun enig bezit, werd hun dogma, en beperkte hun gezichtskring in de wijdte en in de diepte. Doch men oordele niet te streng. Stoutmoedig losgeworsteld uit de tans tegen hen optrekkende machtige orthodoxie, hadden zij, tegenover 't dogma van 't openbaringsgeloof, zich met hun zedeleer moeten verschansen op eigen terrein. Ook zij riepen uit hun verte de volken toe, dat voortaan de mensen, zelfs zonder kerkgeloof, rein van hart en leven konden zijn, en in deugd en mensenliefde samen konden wonen. Daarom was het,

dat ze zich zelf, om hun leerstuk te bewaarheiden, wijdden aan de dienst van de meest conscientieuse moraal, in hun prijselike ijver niet beseffende, hoe ze zich de armen en benen zouden moeten stoten aan de nauwheid van hun wegen, en hoe ze nooit zouden kunnen treden buiten hun poort om te komen in 't vrije veld der objectiviteit. De fiere Kotzebue, verlicht van verstand, moest, voor 't aangezicht van de Historie, als ballast dragen de bezwaarnissen van z'n gemoed. Overal, waar wij hem na willen gaan, zien we hem hullen in zedelik-schouwende bespiegelingen. — In de galerij van Doria hangt 'n Judith van Guido Reni. Met 'n vriendelik juichend gelaat toont zij de toeschouwer 't afgehouwen hoofd van de Doper. Tegen zulk 'n voorstelling komt Kotzebue's hart in opstand; geen vrouw, betuigt hij, zelfs niet de heldhaftige Charlotte Corday in eigen persoon, kan na zulk 'n onvrouwelike daad, 'n gerust gelaat tonen. — Waarom, vraagt hij voor 't portret van Johanna van Napels, moet de deugdzame Da Vinci z'n penseel ontwijden met het schilderen van die ontuchtige moordenares van haar gemaal, zij, die de schandvlek is van haar geslacht? — Waarom moet 'n schone vrouw in 't vagevuur geschilderd, met 'n zo treffende uitdrukking van 'n hoopvolle berusting, er nu altijd in blijven? Dit màg niet blijven staan op 'n doek: ze had er al lang uit moeten wezen! — Holbein heeft zichzelf en z'n vrouw getekend, de laatste met 'n anjelier en 'n beurs in de hand; Holbein, concludeert hij verwijtend, heeft ongetwijfeld veel van de bloemen en van 't geld gehouden. — Een ezelskinnebak in de hand van Simson, of van de broedermoordende Kaïn, kan hij niet uitstaan; indien zo'n knook al niet tegen de waarheid strijdt, dan doet hij het zeker tegen de waardigheid en de ernst. — Hij kan geen bloed, verminking en dood zien; geen smartelike trekken, mismaakte of verwrongen leden; hij loopt weg voor 'n hermaphrodiet, voor 'n »gebochelde Christus, voor 'n doornenkroon, 'n grijnzend doodshoofd, 'n gestenigde martelaar," 'n God met 'n »akelige physionomie." Tussen hem en het voorwerp schuift de Rede telkens de verstandelik-zedelike anekdote. Zelfs als hij prijst, zij men met z'n oordeel

omzichtig. De willekeur blijft dezelfde. Ook bij ontstentenis van de bewijsstukken zelve, voelt men, hoe Rede en Zede van één tijdperk, tirannij voeren over 'n eeuwen trotserende artistieke subjektiviteit en realisties voelen van de hoogste kunstenaarsziel. Met geen mogelikheid kan hij zich voorstellen hoe iemand als Honthorst zich met liefde kan wijden aan 'n onderwerp, waarin 'n meisje bij lamplicht vlooien zoekt; elders ziet hij op 't doek de begroeting van Elisabeth en de Moeder Gods, en kan niet begrijpen, hoe de schilder aan Maria, die toch 'n lange weg heeft moeten afleggen, zulk 'n nauwsluitend kleed heeft gegeven. De schilderijen van Quintijn Metzis moeten vooral de dames in de smaak vallen; — iets wat uit liefde voor 'n begeerde bruid is tot stand gebracht, moet het ganse vrouwelik geslacht wel vleien. De busten van oude wijsgeren en dichters moeten van hoge waarde zijn — voor de bewonderaars van hun geschriften. Bij 't portret wordt 't genot, wanneer de toeschouwer — de geest en de daden van de geschilderde kent, vertienvoudigd. Gelukkig voor Kotzebue, toont hij bij 't portret ook de positieve zijde van z'n kunstaanleg. Bij goed getekende koppen, erkent hij, wordt het genot reeds gewaarborgd door de intense werking van de zielsvermogens. 't Portret is bij hem dan ook 't mikrokosmus bij uitnemendheid; hier hinderen hem 't minst de bijzaken; hier kan hij z'n wereld »met 'n enkel oog overzien en omvatten." In elk aangezicht ziet hij de natuur de oneindigste verscheidenheid op kunstrijke wijze samensmelten. Mist hij die samenwerking in de schildering van 'n veldslag, van de zondvloed — zoals in de galerij-Doria, — dan raakt hij de klus kwijt: 'n schilder kan wel afzonderlike gevechten geven, oordeelt hij, maar geen veldslag. Van landschappen wil hij niet weten. Z'n piëteit verbiedt hem, 'n andere natuur te bewonderen dan die door de lieve God zelf is geschilderd. Hij kan niet anders: bij 't afsnijden van alle kerkse vormen, trekt z'n religieus gevoel zich terug in de verering van 't Hoogste Wezen in z'n intakt gebleven scheppingswerk. Doch subtiel gevoelende geesten breiden vanzelf het terrein van hun eredienst uit tot op 't rein voelend menselik ge-

moed van hun naaste, mede hoogstaand scheppingswerk, mede intakt gebleven levensbloem. Vandaar bij Kotzebue, naast de misanthropie, achter de spotlust verstoken, het fijn gevoel voor de onderlinge mensenliefde, 't huiselik geluk, en de zin voor humaniteit. Niemand meer dan hem kan de vrede der volkeren 'n ideaal zijn; Bonaparte's heerszucht verfoeit hij, nieuwe ontdekkingen op 't gebied van de schietkunst betreurt hij. Daarentegen heeft Napoleons broeder Lucien z'n hart gestolen, en niet minder aartshertog Karel, beide om hun zin voor 't gezellige familieleven. Een bekende onvermoeide aëronaut heeft, naar Kotzebue hoort, 'n lieve vrouw en jonge kinderen; de man der wetenschap wordt er ruim zo interessant door. Zelf dankbaar leerling van Musaeus, gedenkt hij hem, die z'n voetstappen leidde, bij de buste van Tasso. Later te Weenen gekomen, ontmoet hij Ratschky; hij is hem dierbaar, omdat op hem de geest van z'n leermeester rust, ook omdat hij Musaeu's voortreffelik hart bezit, ja in z'n trèkken aan de »onvergeetbare" herinnert. Zelf is Kotzebue voortreffelik man en vader, z'n brieven aan z'n kinderen getuigen het. Aan z'n vrouw — hij is voor de tweede maal gehuwd — bewijst hij op reis gaarne attenties, hij voelt zich gelukkig, als hij bij Tivoli, in de wintermaanden, viooltjes voor haar kan plukken. Bij 't bezoek aan 'n klooster, dat niet door vrouwen mag worden betreden, vraagt hij aan de broeders verlof, om de door hem bewonderde buste van Tasso naar buiten te mogen dragen. Daar, aan de poort, laat hij z'n gezellin in de geestdrift voor de beroemde zanger delen.

* * *

Voorstander van 'n verlicht absolutisme, is Kotzebue, als 18de eeuwse humanist, vol afkeer tegen de dwingelandij. De Fransen dienen er buiten gelaten; bij Kotzebue staan ze evenzeer buiten de wet als de verheerde volken, en elk ogenblik richt hij z'n speldeprikken tegen de vermetelheid, waarmee ze de Italiaanse museums van hun kunstschatten beroofden. Voor 't overige echter is hij kwistig met terechtwijzingen aan 't adres

van »mensverlagende" praktijken. Keizer Claudius heeft eens de gelukkige inval gehad om de wonderdadige genezingen in de tempel van Aesculaap op ruime schaal toe te laten passen op 'n groot getal slaven, en de herstelden als vrij man heen te laten gaan, omdat hun heren zo slecht voor hen gezorgd hadden. Kotzebue nu kent landen, waar de herhaling van zulk 'n gebod 'n grote rechtvaardigheid zou zijn. — Bij de baden van Caracalla roemt hij keizer Hadrianus, die zich in gezelschap van allerlei lieden, ook van geringe stand, placht te baden. Wat 'n veranderde verhouding tans, smaalt hij, tussen de heersers van heden en hun onderdanen; wat moet de Satan lachen, nu 't hem gelukt is, de karikatuur van 't ontzag, de etikette, te hebben ingevoerd. — Te Neurenburg en te Augsburg heeft hij de onderaardse kerkers gezien, waarin de gevangenen verkwijnen. Heilige Howard! heeft hij geroepen, hoe kan men in uw eeuw nog mensen martelen, inplaats van misdaden te straffen! — Komt hij straks te Weenen en te Dresden, dan is hij nog slechter te spreken. Hem, de vrije litterator, ergert de Oostenrijkse censuur; tevens heeft men aan z'n vriend Gall, »die zaken in de hersenen ontdekte, welke vóór hem geen brein gewaar werd," z'n voorlezingen verboden. Ziedaar, zegt hij, zo is voor hersenloze schedels het brein 'n steen des aanstoots geworden. »Dit alles ten gerieve van de lieve duisternis."

Wat anders te verwachten dan dit, van 'n stad, spot hij voort, waar men het 'n doodzonde zou achten 'n *heilige* Jozef of zo'n soort ding, weg te ruimen, om 'n ruimte schoon genoeg te krijgen voor 'n beeld van de *grote* Jozef? — Roemen doet hij eveneens, wegens geestelike en politieke verwantschap, Pruisens Frederik »de Enige." — Saksens vorst, die de dood-opgestapelde kunstschatten onder de slotgewelven laat beschimmelen, smaalt hij te gierig om z'n onberijdbare landwegen te verbeteren. Een duizendste van de opgehoopte brillanten acht hij toereikend, om in 't gebrek te voorzien. In 'n land, zo breidt hij z'n strafceel uit, waar de mannekes en de grondstoffen zo maar voor 't grijpen zijn, moet men 'n voorbeeld aan Italië nemen, waar nota bene de stenen soms met muil-

ezels, in grote korven, moet worden aangedragen. Kotzebue, die Dante heeft gelezen, en de Raadsheren van Augsburg in hun gewelven zelf naar frisse lucht wil laten snakken, peinst ook op 'n gerechtige straf voor de keurvorst. Moeielik is dit, wel is waar, omdat de keurvorsten van ouds *vrome*, en bijgevolg ná hun dood *zalige* Heren zijn; maar zo het ooit mocht gebeuren, merkt hij ironies op, dat 'n toekomstige keurvorst, na z'n dood, enige straf had verdiend, dan zou er voor hem geen zwaarder kunnen worden gevonden, dan dat men hem, op z'n eigen landwegen, door Saksiese postiljons, dag en nacht liet rondrijden.

Hoog staat bij deze nakomeling van de Duitse »Aufklärung" de macht van het genie, 't welk zich door volharding en vlijt 'n baan breekt en zich 'n ereplaats op de maatschappelike ladder weet te veroveren; z'n hart klopt mee in de centra van handel en nijverheid. Te Bologna heeft hij zich »zat" gekeken aan de »mirakelen"; 't arme volk daar, zegt hij, kon geen oog opslaan zonder 'n voorwerp te ontmoeten dat »het zwakke brein verwart"; hij dus in de eerste plaats zoekt zich 'n toevlucht om zich te herstellen; en de voor hem »kunstrijke" trafieken worden z'n nuchter doel. »Daar" luidt z'n lied op de nijverheid, »waar vele duizende spillen, met glanzige zijde omwonden, »de grote raderen omvlechten, dag en nacht rondgedreven »door 'n handvol water, daar zal u de vlijt van meer dan »vijftig arme kinderen vermaken, die al maar heen- en weer »lopen, om de bij toeval afgebroken draden weer aan te kno- »pen; daar zal u de eenvoudige werktuigkunde in verrukking »brengen, wanneer ge ziet, hoe door de aanraking van één »vinger het ganse reuzenwerk eensklaps stilstaat, en even »gemakkelik, door de zachtste drukking, weer in beweging »wordt gebracht. Welk 'n hoge verheuging, genie en vlijt zo »innig verbonden te zien!"

Hoe Noordeliker Kotzebue komt, hoe beter hij zich thuis gevoelt. Pruisen is z'n voorland. Hier heersen geen vorsten, die, als de voerlieden op de Tyroler bergen, altijd remmen; zij, die hier 't bewind voeren, begrijpen dat geen censuur,

geen Jacobijnenjacht, geen onwetendheid of grof bijgeloof de natieën tegen omwentelingen kunnen beveiligen. Juist omdat men in Pruisen leest en schrijft, spreekt en denkt wat men wil, is daar voor geen Revolutie te vrezen. In de verstandelike en zedelike vooruitgang van 'n volk ligt de voorwaarde tot z'n geluk, en 't is de bevordering van 't Volks-geluk, wat elk streven naar de omverwerping van 't gezag moet ontzenuwen. Vrolik klopt dan ook het hart van deze oprechte »Aufklärungs"-man, wanneer hij de hoofdstad van 't Dorado zijner theorieën nadert; 't geliefde Berlijn, waar, zonder spionnen en censoren, 't vertrouwen op de Landsvorst staat op de basis van de »verlichting"; waar de burgers, in 't gevoel van de »echte vrijheid," wijze wetten in plaats van grillige luimen volgen; waar de gelijkheid voor de wet — de enige verstandelike gelijkheid – heerst voor Vorst en Volk! Hierheen richt Kotzebue, als elk vredelievend aan de wetenschap toegewijd man, z'n wandelstaf, om die, naar z'n zeggen, als een *ex voto* in de Tempel der Muzen te hangen, zonder verontrust te worden voor de nabijheid van Bellona's verblijf. Zo, door de orkanen van Kaap Hoorn gezeild, besluit hij, bereikt hij als wereldschipper z'n Stille Zuidzee, die nimmer door enige storm wordt beroerd.

Dit was in 1805. Hij kon 't niet vooruit zien, de zoeker van waarheid en vrede, dat 't volgende jaar zou brengen de vernietigende stormen van Jena en Auerstädt; hij kon ook niet weten, dat z'n theorie van 'n duurzaam Volksgeluk onder 'n verlicht Absolutisme zou falen, en dat bij den omwentelingsbrand op de Duitse bodem, hij de eerste zou zijn die in de dienst van 't behoud, in de kaken van het nieuwe monster zou verdwijnen.

Onafhankelikheid van oordeel is één van de opmerkelikste trekken van deze woordvoerder der „verlichting". Daarom klopt dan ook z'n eigen bekentenis in de *Voorrede* van z'n dagboek — want tot dit genre behoort z'n relaas van korte of uitgewerkte aantekeningen, — geheel met de plaats, die hem aan de hand van z'n opmerkingen, in deze studie, in

de geschiedenis van de beschaving is gegeven. Deze bekentenis is deels 'n zelfverdediging, en wel tegen de op te werpen beschuldiging van z'n tijdgenoten en naneven, als zou hij 'n hater van de Godsdienst zijn! Niemand meer dan hij, zegt hij onder meer, zal overtuigd zijn van de noodzakelikheid van 'n positieve godsdienst. Immers wetten *binden* slechts, de Godsdienst *ketent* de maatschappij aaneen. Hij ziet er in de wijsbegeerte van 't volk, 'n staf in 't lijden, 'n ster der hope in 't ongeluk, en 'n schild tegen de schrik des doods; de godsdienst is 't, die aan de banden van de natuur iets gewijds geeft; hij is vaak de schepper, en vaker nog de behouder van 't noodzakelikst geluk op aarde, namelik het *huiselik geluk*. Niemand mag, besluit Kotzebue, de vreugd en de troost van de godsdienst aan 't volk ontroven!

De gronden, waarop men hem de naam van Godsdiensthater zou kunnen geven, gaat hij verder, zijn deze, dat hij 'n tegenstander wil zijn van 't Kerkgeloof. Hij kan, erkent hij, nu voor eens voor altijd niet zien, dat de priesters de neiging van 't volk tot het boven-natuurlike misbruiken, om het in 't grofste bijgeloof te verstrikken; hij heeft het gezien, hoe zij de ware dienst tot 'n werktuig van hun heb- en heerszucht vernederd hadden, en elk lichtje uit trachtten te blussen, opdat ze, de domheid der massa misbruikende, zich konden mesten met haar zweet en haar bloed, en hun troon konden vestigen op haar vertrapte hersens.

Doch genoeg. Om de waarde van de andere helft zijner *Voorrede*, — enige losse kunst-opmerkingen, — te schatten, zij 't genoeg, nogmaals hier te herinneren, dat zo weinig 'n oppervlakkige wijsbegeerte, die haar grond heeft in 'n stelselmatige negatie van de historiese noodwendigheid der feiten, als maatstaf kan strekken ter beoordeeling van de kultuur der eeuwen, evenmin een van alle psychologies betrachten geëmancipieerde burgerlike moraal het lood mag wezen, waarmee op 't souverein gebied van de scheppende kunsten, de diepten van den zich openbarende zielewerkingen mogen worden bepaald. Aphoristies dekreteren, dat de meeste dingen *terstond bij de eerste maal*, of anders *nooit* gezien worden,

verraadt wel, hoe weinig Kotzebue zich de noodzakelijkheid van histories en psychologies meeleven in andere scholen en vroegere eeuwen bewust is. Hij meent, dat wanneer het oog eens aan de voorwerpen gewoon is, de scherpe blik reeds verloren is, en komt tot de stelling, dat vluchtige waarnemingen niet altijd de slechtste zijn. Hij bedenkt natuurlijk niet, dat hierbij 'n gepast evenwicht ondersteld moet worden tussen het onderkenningsvermogen van de beschouwer en de kunstwaarde van 't object. Het spreekt toch van zelf, dat indien 't geestelik oog van de beoordelaar, niet begaafd of geoefend genoeg, de auteur in de schoonste ogenblikken van z'n scheppingsdrang niet vermag te herkennen, het kunstproduct, bij 'n gezette inleving, en in 'n verhoogde geesteswerking, bij 'n tweede of voortgezette beschouwing, veelmeer tot z'n waarde zal komen. Doch Kotzebue en de zijnen hadden zulk 'n hoog en zeker besef, dat zij en zij alléén de waarheid hadden gevonden, dat zij, autokraten van de geest, het niet meer nodig achtten, om zich na 'n eerste beschouwing, nader rekenschap te geven; ze hoorden en kenden in hun koninkrijk van verstandelike verlichting en zedelik bewustzijn geen andere geluiden dan hun eigen stem, die eerst wel alles nog overheerste, doch die later, toen 't jongere geslacht het recht van 'n nieuwere en diepere wereld beschouwing liet gelden, in hun eigen eenzaam geworden wereld verloren moest gaan. Kotzebue's geweldadige dood was 'n welsprekende eindterm; term niet alleen van het ongenaakbaar steile, fier zich tot spotten gerechtigd voelend absolutisme, maar ook een door 't noodlot gestelde zoendag van 't offer dat de hooghartigheid van de „Aufklärung" brengen moest aan de verstoorde Clio, die, rechtvaardig van oordeel, voor 't ganse mensengeslacht slechts 'n logiese ontwikkelingsgang volgens organiese wetten erkent.

GEDICHTEN

DOOR

L. H. GRONDIJS.

SCHEMERINGSGEDICHTEN.

I.

Het veld — dat was zoo wijd
gevlijd
door 't gloeien van den morgen;
mijn liefs lijf sliep in 't gras
en was
zoo vroom in glans geborgen.

Mijn lief lag stil, in rust
gekust
door 't licht, dat kwam verglijden,
hoe was haar wang zoo glad
en had
van vreeze niet te lijden?

Haar wit gelaat was zacht
omnacht
door 't donker van heur haren,
hoe was mijn lief zoo blij
en lêi
zoo stil in 't licht te staren?

Mijn Liefde scheen haar op 't gezicht,
mijn Liefde kuste haar oogen dicht.

II.

Herinnert ge u, mijn lief, 't kristallen uur?:
De klepel van het duister, in den stagen
voortgang des tijds, beroerde met zijn slagen
het blank metaal van 't licht, zoodat het puur
geluid der *scheemring*, in der berken klagen,
en in het huivren van het zwarte vuur
der dennen, — in een weeklacht der natuur —
wéértrilde, als om 't licht terug te vragen.

Herinnert ge u, mijn lief, hoe onze zielen,
geboren in de schemering der dagen,
in heldere verrukking samen waren,
daar zij het duister immers willen dragen,
naar 't gloeiend licht eerbiedig willen staren
en voor de schoonheid van het Leven knielen?

III.

DE MAAN EN DE LOTUS.

De stille halmen huivren aan den stroom,
de donkre waatren murmlen in den nacht,
een lotusknop drijft boven en verwacht
heur minnaar en zij siddert in haar droom.

Haar jonge lijf verwacht, voor wien alleen
zij in haar blanke schoonheid naakt wil staan —
en, als vol pracht de maan is langzaam opgegaan,
legt zij haar witten bruidskroon rijk uiteen.

In 't licht der kussen, dat haar wild bestraalt,
houdt zij haar gouden hart hem opgeheven,
totdat hij sterft en in het duister daalt.

In 't stille water, als in droefheid zacht
gerimpeld, zijn haar blaadjes weggedreven;
de stille halmen weenen in den nacht.

IV.

De witte deining streelt het zilvren strand
en voert het schuim, dat stil mocht wederkeeren,
terug, om 't dartle leven te vermeeren,
en kust de oude lijnen van het zand.

Zoo is het rustloos krinklen niet te keeren
der droomen uit het wonderzoete land
díer lichte ziel, wier transparente wand
mijns Liefs gelaat is, — die den vrede wêeren,

tot Liefdesschemer in het glanzend kwijnen
van Liefdesdag, den lust tot rust verklaart.

De avondstilte doet het spel verdwijnen
van wind en golven, in wier rustloos stoeien
de maan haar beeltnis niet ontwaart —:
dat zee en oever tot één spiegel samenvloeien.

V.

ROSA MYSTICA.

Het duister zoekt het wezen van het licht
in wichtig denken, tot die éérste Daad
van blanke glorie in 't gepeins vergaat
tot schaduw. Dàn, als 't goddelijk gericht

der heemlen en de twijfellooze staat
van Liefde, tot een wereld schijnt ontwricht
van smart en weedom, — dan wordt plots gelicht
van 't floers der eindigheid het vroom gelaat

der Maagd, wier eeuwig vrouw- en eeuwig kind-
zijn in mijn woeste twijfelsnachten rijst
als 't licht, dat uit zichzelf, zich zelf bewijst.

»Maria" klinkt, — o heiligste der namen, —
als 't duister wijkt, in 't murmlen van den wind,
en 'k vouw mijn stille handen snikkend samen.

VI.

Waarom de zinnenlust bij u gewekt, o vrouw —
  een gouden leeuwrik zingt haar tintlend lied,
  stijgt zachtkens voort, tot in het trillend blauw
  der lentehemelen, haar glans verschiet —
waarom de zinnenlust bij u gewekt, o vrouw?

Waarom het teere liefdespel gestoord? —
  de morgenzon, de vuurge, mint zoo zeer;
  de vijver, door het licht gewekt, droomt voort
  en beeft, en weent, en glimlacht weer —
waarom, o vrouw, het liefdespel gestoord!

Mijn oogen durven nauwlijks streelen uw gelaat —
  het droomend water slaakt een diepe zucht:
  een schuwe vogel heeft er zich gebaad
  en vliegt, zacht krijtend, in de helle lucht —
mijn oogen streelen — nauwlijks — uw gelaat.

VII.

CONINCSKINDEREN.

't Was vroeg aan den dag,
wij liepen zoo stillekens en tevrêe,
de regen zacht naar beneden-glêe,
de nevel over de velden lag,
't was vroeg aan den dag.

Wij liepen zoo teer
over het gras — dat kon 't niet helpen,
over de bladen, die lagen te welken,
achter ons vielen de takjes neer,
wij liepen zoo teer.

Gelijk het gras
zijn ook de boomen, maar zijn zóó hoog —
tot bóven die boomen mijn liefde vloog
maar toch zoo stil en nederig was
gelijk het gras.

Hoog boven de boomen
vloog en jubelde blij mijn ziel,
dat dit lied naar beneden viel
en 't was van zoo hoog gekomen,
van boven de boomen.

Onze ziele zoo zacht
wilde om 't heetst van den dag niet vragen,
daar zij immers niets ruws kan dragen,
heeft slechts aan onze Liefde gedacht,
onze ziele, zoo zacht.

't Was vroeg aan den dag —
wij zouden nimmer kunnen scheiden,
daar zouden wij den dood van lijden.

De nevel over de velden lag,
't was vroeg aan den dag.

VERSTAND.

Verstand is als een scherp geslepen zwaard,
dat niet de macht van zijne snede weet,
noch kent de richting, die zijn vaart gaat nemen,
maar, willoos rondgezwaaid, zijn kracht niet meet,
zijn werk niet gadeslaat en niet het leed ontwaart,
dat om de wonde dof zich uit gaat breiden.

Verstand weegt af en noemt gewicht gelijk
of ongelijk, alnaar het koud agaat
den stalen evenaar in evenwicht kan dragen,
of uit den ruststand machteloos hem slaat;
het siddert even, blijft dan stil, verwacht
nog meer, maar mist de kracht, om meer te vragen.

Verstand mist glans en bloei, 't is het woord,
dat — vrij gelaten — tot een vorm verstijft
en zich niet uit den dood omhoog kan buigen:
geen ander doodde het, zijn moord
beging het aan zichzelf, nu het den stam verliet,
waaruit het leven op moest zuigen.

BUITENLANDSCH STAATKUNDIG OVERZICHT

DOOR

CHR. NUIJS.

II.

De oorlog in Mandsjoerije; Russische moeilijkheden; Oostenrijk en Hongarije; De consulaatsquaestie in Noorwegen.

Het is ruim een jaar geleden, dat de oorlog in Oost-Azië is uitgebroken. En dat jaar heeft voor Rusland een wreede ontgoocheling gebracht. Alle fouten van het autocratische stelsel, van de ambtenaarsregeering, zijn in dien tijd onmeedoogend blootgelegd. En wanneer wij aan het einde er van de balans opmaken, dan zien wij:

Het Russische landleger wanhopig verslagen, vluchtend uit zijn stellingen aan Sha-ho en Hoen-ho; Moekden, de heilige stad der Chineezen, in handen der Japanners; het overschot van het Russische leger op den terugtochtsweg, en voortdurend gevaar loopend opnieuw te stuiten op de Japansche troepen, die in snelle marschen naar het Noorden rukken, en de Russen dicht op de hielen zitten.

De Russische vloot in Oost-Azië vernietigd, en daardoor aan Ruslands heerschappij in de Oostersche wateren een moeilijk te herstellen slag toegebracht.

Port Arthur, het Gibraltar van het Oosten, door de Russen tot een der sterkste plaatsen van de wereld gemaakt, na een langdurig beleg aan hunne macht ontrukt, en evenals voor tien jaren weder in het bezit van de Japanners.

Ter zee en te land verslagen, is Rusland door dezen oorlog diep vernederd, diep gekrenkt. En dat te meer, daar de eigenwaan en de minachting voor den vijand zoo verbazend groot waren, toen de oorlog uitbrak.

Juist een jaar voordat de beslissing van den slag bij Moekden

bekend werd, had een redacteur van den Parijschen *Figaro* een onderhoud met den Chef van den Staf van het Russische leger, den lateren Minister van Oorlog, Generaal Sacharof. Het is leerzaam nu nog eens na te lezen, wat die generaal toen zeide, want het is kenschetsend voor den geest, die in hooge regeeringskringen en militaire kringen heerschte.

Met een vertoon van zelfvertrouwen en zekerheid, dat grooten indruk moest maken, sprak Generaal Sacharof over de Russische oorlogstoebereidselen: »Rusland wil niets aan het toeval overlaten; het wil de zekerheid hebben de Japanners te overwinnen en te vernietigen, en daarvoor stuurt het minstens 400,000 man naar Oost-Azië. De strijd kan lang duren, maar Rusland zal niet eindigen, voordat het een volkomen overwinning heeft behaald."

Met een soort nederbuigende vriendelijkheid oordeelde de generaal over den geminachten tegenstander: »Het Japansche leger is niet veel meer dan 150,000 man," meende hij, »zij hebben goede infanterie, maar weinig cavalerie; hun artillerie is nog al sterk. Zij zullen dat alles naar Mandsjoerije zenden. Dan hebben zij nog een territoriale legermacht (een soort landweer) maar wat die waard is weet niemand."

En over de generaals van het Japansche leger sprekend, zeide Sacharof: »Zij hebben een veldmaarschalk, maar ik ken den naam van dien strateeg niet eens. Och ja, zij hebben baronnen, markiezen, generalissimi en maarschalken. Dat is allemaal wel aardig, en op effect berekend. Maar of het ernstig is? Enfin, nous verrons!"

De strateeg, wiens naam Sacharof »niet eens wist," heeft de Russen nu vijf-, zesmaal achter elkaar verslagen; en het zou te verwonderen zijn, als de Russische Minister nu nog eens geïnterviewd werd, of hij niet anders denken zou over de »baronnen en markiezen, de generalissimi en de maarschalken," die met bloedige letters hun naam geschreven hebben in de geschiedenis van Ruslands nederlagen in Mandsjoerije. Maar de eigenwaan en de zelfgenoegzaamheid zijn in Rusland nog niet geschokt, ten minste niet in regeeringskringen. Het eenige antwoord, dat de autocratie op deze nieuwe nederlaag geven kan, is: nieuwe troepenzendingen, en geen vredesvoorstellen, voordat Rusland een overwinning heeft behaald....

Alsof het niet met den dag moeilijker vallen zal voor een Russisch opperbevelhebber aan den zegevierenden marsch van Oyama's legerkorpsen een einde te maken. Want meer nog dan het Russische leger is het de bureaucratie die de nederlaag lijdt in Mandsjoerije, — zooals het de Pruisische schoolmeester was, die naar het woord van Bismarck, in 1860 de overwinning van Königgrätz behaalde.

De voorstanders van volksontwikkeling kunnen ook uit dezen oorlog weder volop bewijzen putten voor hunne theoriën.

In Rusland is het met de volksontwikkeling treurig gesteld, en toch is het 't eenige land in Europa, dat er een »minister voor volksontwikkeling" op nahoudt. Kenschetsend, dat hiervoor gewoonlijk een generaal wordt aangewezen. Hoe deze zijn ambt opvat kan blijken uit een paar cijfers. Er zijn in Rusland ongeveer 75 percent analphabeten. Van de recruten, die in 1901 onder de wapenen kwamen, konden er 62 pCt. niet lezen of schrijven — volgens de officieele opgaven. En als men de bevolking der groote fabriekssteden eens afzonderlijk plaatste, zou dit cijfer blijken voor de plattelandsbevolking nog veel te klein te zijn. Van het Russische volk woont slechts 14 pCt. in steden; 86 pCt. zijn boeren, herders of nomaden.

En nu heeft de Russische minister voor »volksontwikkeling" steeds gehandeld naar het beroemde beginsel van Metternich: het volk zoo dom mogelijk te houden, om het des te beter te kunnen onderdrukken.

Een tijdje lang kan men zulk een stelsel wel volhouden; vooral als men in een politie-staat met strenge censuur leeft. Toch begint onder de minst-ontwikkelde deelen van het Russische volk het besef te ontwaken, dat er nog een ander, menschwaardiger bestaan is dan het leven van een Russischen moujik. Wat is daarvan echter te wachten, wanneer elk sprankje van ontwikkeling zorgvuldig wordt gebluscht door de drie geesels van het Russische platteland: de ambtenaren, de pope en de wodki.

De ambtenaar maakt het volk kruiperig; de pope bijgeloovig; de brandewijn stompzinnig. De gevolgen daarvan zijn in het Russische leger duidelijk op te merken. De Russische soldaat heeft één eigenschap, die Napoleon I prijzenswaardig achtte: blinde gehoorzaamheid. Als een man ergens wordt geplaatst blijft hij er staan, totdat hij wordt afgelost of totdat hij gevallen is. Die eigenschap is echter vaak zeer negatief. In de nieuwere oorlogen is die passieve gehoorzaamheid, het gebrek aan zelf-denken, en zoo noodig zelf-handelen een nadeel, vooral waar men tegenover een intelligenten vijand staat. Dat heeft de Mandsjoerijsche oorlog overtuigend bewezen; ondanks de vasthoudendheid en doodsverachting der Russen, moesten zij voor de Japanners onderdoen. En dat zal zoo blijven, zoolang de oorlog duurt. Want de groote fout van het Russische stelsel kan niet worden goed gemaakt — ten minste niet voor dezen strijd.

De Japanner weet waarvoor hij vecht; hij strijdt met geestdrift voor een heilige zaak, om het oosten van Azië onder het bestuur van zijn ras te brengen. De Rus strijdt zonder geestdrift, voor een zaak die hij niet begrijpt, ver van zijn land en zijn huis, op bevel van den Tsaar. En nu moge de overgeleverde eerbied voor dien Tsaar nog zoo groot zijn, hij is niet groot genoeg, om den moujik te dwingen onder voortdurende ontbering en ellende een hopeloozen strijd te te blijven voeren...

Er is nog een reden, die het der Russische regeering moeilijk maken zal, den oorlog met kracht voort te zetten. De binnenlandsche toestanden laten niet toe, dat het land van troepen wordt ontbloot. Het is nog geen revolutie, die in Rusland is uitgebroken; het zijn slechts uitingen van de heerschende ontevredenheid. Maar het blijkt, dat die ontevredenheid overal voorkomt, onder alle kringen der bevolking, en zich veel verder uitstrekt dan de twee millioen Russen, aan wie prins Mestsjersky het recht van meepraten toekent.

De intellectueelen zijn ontevreden, omdat de vrijheid van denken en spreken en schrijven door de ambtenaars-willekeur beperkt wordt, en zelfs de persoonlijke vrijheid in den politie-staat niet gewaarborgd is.

De arbeiders zijn ontevreden nog meer om economische dan om politieke redenen; en zij toonen hun ontevredenheid door stakingen, in bijna alle industrieele centra.

De boerenbevolking is ontevreden over de onderdrukking door de landheeren; over de regeling van de gemeentegronden, de Mir; en over de ellende, die zij zelfs in het vruchtbaarste en meest bebouwde deel van Rusland moet doorstaan.

Van elke groep ontevredenen kan de regeering gevaar verwachten. De intellectueelen wenschen hervormingen en drijven naar de politieke revolutie. De arbeiders wenschen lotsverbetering en dreigen met de sociale revolutie. De landbevolking stelt agrarische eischen en geeft aanleiding tot de vrees voor een jacquerie, zoo die niet vervuld worden.

En bij dat alles weet de regeering niet, wat zij doen moet. De gebeurtenissen van 22 Januari en van de daarop volgende weken hebben haar met schrik en ontzetting vervuld. Inderhaast zijn tal van maatregelen genomen, die van haar verwarring getuigden en die niemand tevreden stelden. Want het was geven en nemen tegelijk. De culminatie van die staatkunde der verwarringen bracht de 3e Maart, toen achtereenvolgens twee keizerlijke manifesten, twee uitingen van den keizerlijken wil, werden uitgevaardigd, die met elkaar in lijnrechten strijd waren. Zoo ooit een regeering blijk heeft gegeven van »hoofdeloosheid," dan is het zeker die van den Alleenheerscher aller Russen in de laatste weken. En met een hoofdelooze regeering is onder zulke moeilijke omstandigheden niets te beginnen. Zij loopt haar verderf te gemoet, ondanks alle waarschuwingen, van welmeenende vrienden in het buitenland, van bekwame mannen in het binnenland. Op haar is het woord van Vader Cats van toepassing:

»Doch wat baeten kaers en bril
»Als den Uyl niet sien en wil."

* * *

Het is natuurlijk onmogelijk voor Rusland een regeeringsvorm te vinden die naar het gewone voorbeeld van de Europeesche staats-

instellingen is ingericht. Een land welks oppervlakte 22½ millioen vierkante kilometers bedraagt, ongeveer het dubbele van geheel Europa, en het zesde deel van het geheele bewoonde oppervlak der aarde; een land met ongeveer 150 millioen inwoners, tot 140 verschillende volksstammen behoorende, kan niet worden bestuurd naar de beginselen, die voor kleine staten proefhoudend gebleken zijn. Vandaar dan ook, dat het denkbeeld in Rusland wordt geopperd, het rijk te verdeelen in gouvernementen, met een bijna autonome regeering, en die een soort federatie zouden vormen, onder het opperbestuur van den Tsaar.

Dat denkbeeld is reeds neergelegd in het ontwerp-grondwet dat Tsaar Alexander I tusschen 1815 en 1818 heeft opgemaakt, en dat in 1831, tijdens den Poolschen opstand, werd gepubliceerd. Volgens dit ontwerp zou het land worden verdeeld in Stadhouderschappen, bestuurd door een Stadhouder en een Landdag. De hoogste macht in het rijk berust dan bij den Tsaar, die de wetgevende macht uitoefent met een Rijksdag, bestaande uit twee Kamers. De leden van Eerste Kamer, Heerenhuis of Senaat, worden benoemd door den Keizer, die van de Tweede Kamer door de leden der Landdagen.

In een studie over de Russische toestanden, door een onbekende in den *Correspondant* geschreven, wordt dit denkbeeld de waarschijnlijk meest juiste oplossing genoemd; maar de schrijver voegt er tevens bij, dat het in regeeringskringen wel het allerminst bijval zou vinden, omdat het weinig in overeenstemming is met de wereldpolitiek, die de Russische regeering nu eenmaal niet wil laten varen.

Het voorbeeld van de Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie toont, wat de toekomst is van een staat, uit verschillende volksstammen bestaande, wanneer met de onderscheidene belangen van die volkeren niet genoeg rekening wordt gehouden.

De grondwet van Oostenrijk kent koninkrijken en landen; die van Hongarije comitaten. Maar dat in die gebieden ook volkeren leven, organismen met eigen wenschen en behoeften, die daarvoor uiting en bevrediging zoeken, is in die grondwetten over het hoofd gezien.

In Oostenrijk is sedert eeuwen het Duitsche deel des volks het heerschende en overheerschende geweest; en dit heeft, naar de getuigenis die professor von Wieser geeft in zijn studie »Ueber Vergangenheit und Zukunft der Oesterreichischen Verfassung," hoewel liberaal van beginsel, in de praktijk slechts kleinzieligheid getoond en totaal gebrek aan zorg voor de toekomst. Bismarck heeft aan de Oostenrijksche Duitschers herhaaldelijk den raad gegeven zich met de andere nationaliteiten te verstaan. Maar zij hebben dien raad in den wind geslagen. Onder het ministerie-Taaffe werden de nationale hartstochten ontketend, onder het ministerie-Badeni werd de nationale crisis geboren, en sedert is de strijd steeds in heftigheid toegenomen.

Van een parlementaire regeering is allang geen sprake meer, en sedert jaren volgt het eene ambtenaars-kabinet het andere op, zonder de opgewonden hartstochten te kunnen doen bedaren.

Het moeilijke vraagstuk, dat door den strijd der nationaliteiten in Oostenrijk aan de orde is gesteld, schijnt te onoplosbaarder, wijl de geestelijke gemeenschap tusschen die nationaliteiten volkomen ontbreekt. Bismarck vond, toen hij de staatkundige eenheid van Duitschland tot stand bracht, den weg gebaand; hij behoefde slechts te voltooien wat Luther, Schiller, Goethe en Kant hadden voorbereid.

Maar welke geestelijke gemeenschap bestaat er tusschen Duitschers, Tsjechen, Roethenen, Polen, Slowakken en Slowenen?

In 1848 heeft de Kremsierer Rijksdag het juiste middel aan de hand gedaan, het middel dat thans naar alle waarschijnlijkheid ook Rusland zal kunnen helpen: decentralisatie.

Palacky was het, die het voorstel deed Oostenrijk te verdeelen in districten op de nationale grondslagen; en de Rijksdag, die de historische verdeeling in kroonlanden niet wilde vernietigen, ging in zooverre met Palacky's denkbeeld mede, dat hij in die kroonlanden een nationale vertegenwoordiging wilde invoeren.

Doch de regeering nam geen nota van de wenschen en besluiten van den Kremsierer Rijksdag en bleef het oude Duitsche stelsel handhaven, dat thans de oorzaak van zoo ontzaggelijk veel strijds en onaangenaamheden is geworden. Want dit stelsel is gegrond op de onjuiste stelling, door Jozef II in de uiterste consequentie doorgevoerd: dat de monarchie, ondanks de veelheid der volkeren, op dezelfde wijze moet worden bestuurd, alsof zij eene compacte eenheid vormt.

Die fout wreekt zich, in Oostenrijk en in de Monarchie. Bij de overeenkomst van 1867 tusschen Oostenrijk en Hongarije is weliswaar het recht van Hongarije erkend, om de binnenlandsche aangelegenheden naar welgevallen te regelen; maar er bleven nog te veel banden bestaan naar den zin der Hongaarsche onafhankelijkheidspartij.

Deze partij heeft nu, nadat de liberale partij gedurende 40 jaren in Hongarije aan het bestuur was geweest, plotseling de meerderheid gekregen bij de verkiezingen, en daardoor is de verhouding tusschen de beide deelen van de monarchie opnieuw zeer gespannen geworden. Want de onafhankelijkheidspartij wil ook de laatste banden tusschen Oostenrijk en Hongarije verbreken en voorloopig alleen een persoonlijke unie, onder Keizer Franz Jozef, tot stand brengen.

De onafhankelijkheidspartij stelt twee voorwaarden, die de Keizer onmogelijk kan toestaan: de economische scheiding, de opheffing der tolunie; en de militaire scheiding, de magyariseering van het Hongaarsche gedeelte van het gemeenschappelijke leger.

De uitslag van de Hongaarsche verkiezingen is een nieuw bewijs voor het ontwaken van de nationale ideeën in de Monarchie. In Oostenrijk meende men, dat elke regeering in Hongarije zou kunnen

bestaan, die slechts op den steun van het hof kon rekenen. De liberale kabinetten hebben altoos getracht tot het hof goede betrekkingen te onderhouden, en de besluiten van de Weener staatslieden zoo goed mogelijk uit te voeren. Alexander Wekerle, de eenige Hongaarsche minister die het waagde de clericale omgeving van den Keizer te tarten, werd »sehr ungnädig entlassen." En sedert bestond bij alle regeeringen vrees voor soortgelijke verrassingen.

En nu komt plotseling het Hongaarsche volk, in Weenen steeds aangezien voor »stemvee," zonder een eigen politieke overtuiging, verklaren dat het van dit soort regeering meer dan genoeg heeft.

Het verzette zich niet alleen tegen Tisza's pogingen om de obstructie te vernietigen, het verzette zich tevens tegen alles wat uit die vernietiging van de oppositie had moeten voortkomen; tegen de nieuwe militaire wetten, tegen de verhooging der civiele lijst, tegen de aanneming der overeenkomst, die in Oostenrijk in strijd met de grondwet was ingevoerd — in één woord tegen alle wetten, die niet van Hongaarschen oorsprong waren, doch Hongarije uit Weenen waren opgedrongen.

Dit resultaat is een zegepraal voor de »nationale idée" in Hongarije. De liberale partij behoeft niet meer van Weenen afhankelijk te zijn, en haar bestaan niet meer te koopen met toeschietelijkheid tegenover de andere helft der monarchie; Hongarije wil zelfstandig bestuurd worden, zij het ook zonder de overeenkomst van 1867, omdat het heeft ingezien, dat die feitelijk niets anders is, dan een verkapte overheersching van Oostenrijk.

Van de houding der Oosterijksche staatslieden zal het nu afhangen, of de onafhankelijkheidszin in Hongarije zich nog sterker zal uiten. De oude keizer, die in zijn ruim 56-jarige regeering al heel wat veranderingen heeft bijgewoond, zal thans ook zijn toestemming moeten geven tot een Hongaarsche politiek, die niet in Weenen, maar in Budapest haar grondslag heeft.

* * *

Een niet minder eigenaardige crisis heerscht in het andere Europeesche rijk waar een persoonlijke Unie twee Staten verbindt: Zweden en Noorwegen. Evenals de Hongaren achten de Noren zich verongelijkt, hoewel met minder reden. Noorwegen toch heeft een volkomen autonome regeering, die in menig opzicht democratischer is dan de Zweedsche.

Het is dan ook niet over de binnenlandsche staatkunde dat Noorwegen zich beklaagt; het wenscht niet langer door Zweden vertegenwoordigd te worden in het buitenland. Totdusver werden de buitenlandsche aangelegenheden door een gemeenschappelijk ministerie geregeld; en nu meent Noorwegen, dat de vertegenwoordigers in het

buitenland, gezanten en consuls, niet alleen de belangen van Noorwegen niet naar behooren behartigen, maar die zelfs tegenwerken.

Jarenlang heeft Noorwegen reeds aangedrongen op het recht een eigen corps consulaire ambtenaren in het buitenland te mogen benoemen, die uitsluitend voor de Noorsche handelsbelangen zouden optreden. Maar die wensch is tot nog toe afgestuit op den tegenstand van Zweden. Een wet, door den Noorschen Storthing aangenomen, werd door Koning Oscar niet bekrachtigd, doch aan den gemeenschappelijken Raad van State toegezonden, waar de behandeling zooveel tijd in beslag nam, dat de Noorweegsche leden Michelsen en Schöning hun ontslag vroegen, als protest tegen die handelwijze.

In het ministerie-Hagerup heerschte geen volslagen eenstemmigheid over de te volgen gedragslijn; en onder den invloed van de openbare meening, die zich krachtig uitsprak voor een regeling in den geest van het Storthing-besluit, trad dit ministerie af.

De Kroonprins, die tijdens de ziekte van den Koning als Regent der Unie optreedt, droeg aan Staatsraad Michelsen de vorming van een kabinet op. Doch tegelijkertijd richtte de Kroonprins een schrijven aan den voorzitter der Storthing-commissie voor de consulaats-quaestie, om hem op het hart te drukken, die quaestie niet te regelen dan in overleg met den Regent en den Zweedschen Raad van State.

Het ministerie-Michelsen is samengesteld uit besliste voorstanders van een eigen consulaire vertegenwoordiging voor Noorwegen, en telt zelfs onder zijn leden verklaarde tegenstanders van de Unie, als de minister Lövland.

In Noorwegen verwacht men van dit kabinet dat het, met terzijdestelling van alle andere zaken, allereerst de consulaats-quaestie zal regelen. In welken zin, is na het gebeurde duidelijk. En dan zal Kroonprins Gustaaf voor een niet minder moeilijke beslissing staan dan Keizer Franz Jozef.

In beide rijken gaat het om het behoud van de Unie.

DE KUNST VAN REMBRANDT [1])

DOOR

L. VAN DEYSSEL.

Ziet gij niet het zelfde verschil tusschen REMBRANDT en RUBENS als tusschen de twee volken waartoe zij behooren?

RUBENS en REMBRANDT beide, zijn zeer groote kunstenaars, maar welk een verschil, — een verschil als tusschen de bevolking van sommige streken van Vlaanderen, die den adel van het Spaansche type in zich opgenomen schijnt te hebben en Amsterdamsche burgers of Spakenburgsche visschers.

RUBENS is een groot dichter geweest, zijn composities zijn van grandioze rhythmische golvingen, een titanisch door de Italianen beïnvloed levensbegrip, een heroïesche, zich, wijl zij zelve een schepping doet, boven het bereik der wetten verheffende natuur, samen met een plechtig en edel styleerenden geest, zóo zeer, dat wat den plechtigen orchestralen stijl aangaat de met RUBENS min of meer overeenkomstige VONDEL in het derde bedrijf van zijn Salomon, en wat de door overvloed van weelde zelve tot volkomen reinheid gestegen natuur betreft de zelfde VONDEL in zijn Geboortklok van Hendrik van Nassau, nauwelijks gezegd kan worden dien ontzachlijken Vlaming te evenaren.

REMBRANDT zoù men eerder een prozaschrijver heeten evenals PLATO, SPINOZA, THOMAS A KEMPIS en de MAETERLINCK

---

1) Sluit aan bij het opstel, getiteld Het Rembrandt-Feest in 1906, in de laatste April-aflevering van DE XXe EEUW.

der eerste en beste periode prozaschrijvers zijn; met dien verstande dus, dat nogmaals duidelijk werd dat de in de letterkunde hier en daar gebruikelijke onderscheiding tusschen dichters en prozaschrijvers meest een valsche, want zoo al niet alleen een typographische, dan toch een zeer oppervlakkige moet worden genoemd. Indien men moet toegeven, dat THOMAS VAN KEMPEN een grooter mensch, een dieper ziel was dan HUYGENS of HOOFT, wordt het duidelijk dat de onderscheiding tusschen proza en dicht geenszins een vraag van aller-eerste belangrijkheid kan betreffen.

REMBRANDT is dus een prozaschrijver maar dáarom voor ons een grooter dichter dan RUBENS wijl deze proza-dichter ons inniger aandoet dan degene die *bij hem te vergelijken* een maker van rijm-proza, zoo als WILLEM KLOOS het noemt, zoû moeten heeten. Wie zoû niet poëtisch proza boven prozaïsche poëzie verkiezen?

Bij RUBENS, welk een natuur en welk een stijl! RUBENS en VONDEL zijn de ware mannen der Renaissance, voor zoo ver de Nederlanden daar aandeel in namen. De geheele christelijke mystiek is door RUBENS ter zijde geworpen en het volle natuur-leven herneemt zijn plaats. Even als VONDEL in de Geboortklok, wist hij de zinnelijkheid zich uit te doen vieren om dat hij haar, voor zoo ver zijn begrip reikte, dus voor zijn begrip volkomen, tot den paradijs-toestand wist te verheffen, tot den toestand van verhevenheid boven de kennis van goed en kwaad. Hij had het gevoel, de voortdurende breideloze opgetogenheid, van een nieuwen opbloei der natuur in het menschenras te zijn, van een NIEUW, dus door de wetten die den vorigen toestand der menschheid beheerschten onbereikbaar, LEVEN in zich te dragen. Begeleidend en vormend dit gevoel, dat het gevoel van zijn natuur en van zijn tijd was, richtte zijn geest zich naar de antieke traditie, en waar hij zijn half naakte, sappige en weelderige, vrouwen en kinderen op zijn doeken vormde en kleurde, daar wist hij dat hij evenmin misdeed als Jehovah, die Adam en Eva heerlijk en naakt ontstaan deed in het Paradijs.

Vele van RUBENS' figuren zijn gekomen, terwijl hij ze beminde met vleeschelijke lust. Men kan niet aanvoeren, dat zijn naaktheden in kuischen schijn gehouden zijn, die ze ver van wulpschheid en begeerte doet blijven. Integendeel, hij beminde en begeerde ze lichamelijk terwijl ze uit hem ontstonden en het is ook een zinnelijke bewondering, zoo niet een zinnelijk verlangen, die zij verwekken in den beschouwer. Toch is er niets verholens of gluiperigs, toch is er niets leelijks en zondigs, in die groote groep daden in de kunstgeschiedenis, die RUBENS' werken zijn. Want hij beminde en begeerde van uit zulk een mate van boven-normale, van goddelijke gezondheid van lichaam en geest, dat de begeerte daarin vlekkeloos wordt en de wulpschheid een edele neiging van ziel en zinnen, niet meer door aarzelende na-gedachte belemmerd dan en in heerlijkheid niet verschillend van het verlangen van den schoonen dorstenden mensch naar het blozend, zacht en sappig ooft.

De verhouding van zulke kunst, zoo als van vele groote kunst, tot de in de geordende samenlevingen gevorderde zedenleèr kan ons in deze bladzijden niet bezighouden. Alleen zij opgemerkt, dat elk kunstwerk verondersteld wordt zich in den beschouwer af te spiegelen, min of meer volkomen al naar de mate van diens minder of meer grooten en edelen aard. Het wordt geacht zich af te spiegelen, dat is zijn eigen geest, zijn eigen wezen daarin neêr te leggen en geen kunstenaar kan worden verantwoordelijk gesteld voor de troebelheid of gewrongenheid der zielen zijner beschouwers. De kunstenaar heeft alleen te doen met god, dat is de schoone waarheid, die zijn geweten beäamt, en is de schuld van iets leelijks in zijn lezer of beschouwer alleen indien dat leelijke de precize weêrkaatsing zoû zijn van een inhoudsdeel van zijn werk.

Maar, van RUBENS, den man, die in de schilderkunst van Vlaanderen het nieuwe levens-gevoel droeg na de middeneeuwen, nu heengedacht, naar REMBRANDT, den kunstenaar van Amsterdam.

Anders dan bij GOETHE, bij voorbeeld, was het levens-

gevoel bij VONDEL en RUBENS voor hun eigen bewustzijn nieuw en opperst en volkomen. Zij hielden zich wel aan de antieke traditie en doorvlochten hun werk met Grieksch-Romeinsche attributen, maar dit behoorde voor hen tot den stijl, waarmede hun geest de uitstortingen van hun levens-gevoel om-kleedde. Hun levens-gevoel was voor hen iets waarboven zij niet konden zien en waarvan zij dus niet konden bespeuren, of het in de praestaties van vroegere kunst reeds opgenomen en soortelijk wellicht overtroffen was geweest. Dááróm konden zij dat levens-gevoel bot-vieren, dááróm bereikten zij het absolute in hun grandioze betrekkelijkheid, dááróm konden zij zich wanen, — en wíjl zij het zich waanden, wat hun eigen persoon en hun eigen werk betreft volslagen zíjn: vrije scheppende goden in de wereld hunner neigingen en gedachten.

Zóó nu, moet het bij REMBRANDT niet zijn geweest. Hóé is het te verklaren dat waar onze geest zich wendt van de herinnering aan RUBENS naar de beschouwing van REMBRANDT, het expressieve werk van JAN TOOROP ons te binnen komt, waar de volle kleurige figuur, die uitdrukt de sensueele levensbeschouwing der menschheid met onuitsprekelijken weemoed de strenge witte figuur, die de mystische levensbeschouwing weêrgeeft, overwinnend ziet naderen? — REMBRANDT is niet mystiek in de voor ons zoo moeilijk grijpbare uitersten! Gelijkt REMBRANDT den Primitieven? Heeft hij niet juist afgebeeld het werkelijke, hem omgevende, leven van zijn tijd, in de meest nabije tafereelen, een troep schutters, die uittrekt, of eenige burgers om een tafel, met precies de verhoudingen en vormen, zoo als die door ons bij eersten oogopslag in het leven worden gezien, en zouden wij niet geneigd zijn hem een „realist” te noemen, dat zoû dus zijn een minder philosophische, minder historisch en mythologisch bezig gehoudene, minder dramatische, een veel eenvoudiger en nuchterder kunstenaar dan R u b e n s?

REMBRANDT gelijkt niet den Primitieven maar is ook niet een realist in den beperkenden zin van het woord en indien

een gevoel van weemoed ons bevangt nu wij voor het werk van RUBENS dat van REMBRANDT ruilen gaan als inhoud onzer gedachten, is het, omdat wij, medegevoerd door RUBENS' heerlijkheid, ons zelf, ons begrip van de twee, daarin haast prijs hadden gegeven en zouden vergeten dat wij van de bewondering af ons keeren moeten naar dat andere, dat minder weidsche en innigere, de liefde.

Wij zijn die wij zijn en niet een ander. Wij denken en spreken van ónze natuur, van ónzen aard, van óns begrip en gevoel uit, zoo als dat gemaakt is door alle factoren die ons hebben gevormd. Om de middeneeuwsche mystiek waarlijk te begrijpen, dat is niet met archæologisch-intellectueele kennis noch met impressionistisch besef, maar met gelijksoortige geestesbewegingen als waaruit zij bestaat, moet een leven worden geleid gelijk van soort aan dat harer beoefenaren.

Dat leven leiden wij niet. Het zij mogelijk dat ons leven, naar de geringe mate onzer vermogens en krachten, zich in die zijnswijze bewogen heeft, dit behoort dan, in de tijdsorde, tot een verleden tijdperk, en in dézen tijd doen sporen zulker zielsverheffingen zich voor ons bewustzijn niet op.

Wat wij niet zeker en gevoelig kennen als den wezenlijken aard van ons tegenwoordig en bedrijvig geestesleven, kan daarom toch wel in ons zijn, en het verblijf onzer ziel in zekere streken kan aan haar wel voor goed tinten en vormen hebben toegevoegd, die tòch blijken wanneer onze geest zich beweegt.

In de materiëele tijdsorde moge ons verblijf in die streken van het geestesleven tot het verleden behooren, bij verheffingen tot een bepaalde hoogte bespeuren wij dat wij toen, bij wijze van spreken, tot een licht genaderd waren, dat er ál tijd *is* en waarvan de nadering door ons sneller kan geschieden sedert wij het voor het eerst als voor ons aanschouwbaar ontdekten; — op het schouwtooneel van ons besef moge onze geest in geheel andere en in aan die vroegere van aard tegen-over-gestelde lotgevallen verkeeren, — misschien is het niet onmogelijk dat het door ons thans niet ontwaarde licht toch werkt op en den aard bepaalt der, op het plan eener

eerste en voor classificatie en oriënteering noodzakelijke indeeling, daarvan zóo ver verwijderde, bewegingen.

Men kan leiden een leven, dat gekeerd is naar binnen en men kan leiden een leven dat gekeerd is naar buiten, maar de vlijmende hoop bestaat dat voor degenen, die éens geleefd hebben „naar binnen" met een wanhoopskracht, die hun wat men in den gewonen zin ons „leven" noemt, dat is het natuurlijke lichaamsleven eindigend met den lichaamlijken dood, deed veil hebben voor de bereiking van een zekeren graad in dat binnenwaards gewendde leven, — de hoop bestaat dat voor dié genen, een buitenwaards gewend leven bestaanbaar is, dat doortrokken is met en daarom van dubbel sterk en innig gehalte wordt door: de bestanddeelen en werkingen van het binnenwaardsche leven.

De geschiedenis, die het relaas der uiterlijkheid van toestanden en gebeurtenissen in het tijdelijk verleden geeft, schijnt ons te leeren, dat groote geesten, die het 't verst in »innerlijk" leven hebben gebracht, — de meest mystische der Kerkvaders en een Heilige TERESIA, een RUYSBROECK — een »van de wereld geheel afgezonderd" leven voerden — en een herdenking van de meest oppervlakkige maatregelen en verrichtingen, die tot dat leven behooren, voor zoo ver wij die mogen hebben gekend, schijnt de juistheid van dit inzicht te bevestigen;

daarentegen toont ons de meest dadelijke ervaring in de geestes-natuurkunde dat de felle en langdurige inwerking van indrukken door het leven buiten ons, die het gedijen van het innerlijk leven belemmert, — vermindert en ten slotte verdwijnt al naar gelang het afwisselende en »naar buiten gekeerde" leven met minder onderbreking wordt geleid. Nimmer eindigende afwisselingen vormen ten slotte een onafwisselend geheel waarvan de eentonigheid in het altijd afwisselen bestaat. De geest wordt vaster, minder en minder door hevigheid van zinnen-indruk beïnvloed en eindelijk ondervindt men de juistheid van het elementair wijsgeerig inzicht, dat tusschen een dag, die u niets toont dan vier witte muren en een hoop

stroô en een waarop gij door de meest bonte en luidruchtige levensvoorvallen zijt omgeven voor uw zinnen noch voor uw geest — in zijn, dan gegeven, complex en weinig dadelijk bewust, leven — een onderscheid meer bestaat.

Zoude men het dus verder gebracht hebben in het innerlijk leven bij een voortdurende afzondering uit het leven daar buiten, -- het is toch ook de aard van onzen geest geweest, die ons zal hebben genoopt aan ons leven een andere wending te geven, en eenmaal dus aangenomen zijnde dat onze groei er op aangelegd was een zeker persoonlijk complex, een zekere gecompliceerde levenswaarde te worden, moeten wij hopen, dat ons karakter van beperkt complex als zóódanig in gehalte wint even veel als voor ons te loor ging door de onderbreking onzer-vorderingen in het alleen »innerlijk" bestaan.

Wij zijn die wij zijn en wijl wij zóo zijn als ik getracht heb met enkele trekken aan te geven, — dáárom juist, geloof ik, hebben wij REMBRANDT zoo lief.

Ik weet niet meer bij welken kunst-kenner ik de opmerking heb gelezen, maar hij, die gezegd heeft, dat REMBRANDT de innigheid van middeneeuwsch gevoel heeft vereenigd met de beschouwingswijze der dingen, welke men de Renaissance noemt, heeft juist gezien.

REMBRANDT is, even als SHAKESPEARE, een mystische realist.

De kunst van REMBRANDT verhoudt zich, in sommige opzichten, tot die van RUBENS zoo als dichtwerk van BREÊROO tot dichtwerk van VONDEL. VONDEL toont ons lichtrijke engelen en plechtige historische gestalten en groote kunst is door hem aangebracht, maar wanneer onze geest, daarvan vervuld, plotseling een gedichtje van BREÊROO tegenkomt, dan zeggen wij toch: »wat is dát?" en hebben den indruk van iets innigers ontvangen.

BREÊROO lijkt ons, wanneer wij nog vol van VONDEL zijn, donker en aardsch, en het is ons als of wij uit een hooge majestueuse kerk schreedden, met hooge gewelfbogen en zuilenpoorten, waar tusschen uit groote vensters kalm en

klaar, hier en daar gulden, het licht is gekomen, terwijl wij de dakwelvingen met groote gestalten in helder kleurige, statig gevormde, gewaden, beschilderd zien en langzaam orgelmuziek in de wijde ruimte klinkt, — op een marktplein, waar bij groentekarren, ruwe en soms potsierlijke, schamele en welvarende, boeren, en straatmuzikanten en enkele peinzende bedelaars staan, maar alsof dan dit marktplein zonderling fel van kleur is, ja van kleur en licht zóo hevig, dat de aanblik van de kerk er lichtelijk bij taant. Een der aanwezige geringe wandelaars, die daar wat vreemd stond te turen, zingt een liedje, en ongeloofelijker wijze geschiedt ineens een aanraking in ons, die als een zoete pijl ons diep-in treft en de plechtige, de breede opgetogenheid, die als een wit-gouden mist ons had bevangen, wijkt voor een aspect en een melodie, die wij toch niet, als die andere, »schoon" kunnen noemen.

De kerk was »schoon", en schoonheid moet het zijn wat wij verlangen, maar dít is méér, dit doet ons aan en spreekt tot ons alsof wij niet in een bizonder gebouw op aarde een afbeelding van den hemel konden vinden die onzen aandacht langdurig plechtig bekoren kon, maar alsof de hemel zelf in ons geheele, gewone, leven was gedrongen, alsof de hemel zich verborgen had en met ons speelde, vermomd in schooyerskleeding en van uit een marktgangers-aangezicht.

In-tusschen, terwijl de kerk schéén ons volkómen te voldoen en wij aan dít eerst zagen dat wij ons bedrogen, schíjnt dít zelfs geen oogenblik ons toe volkómen voldoende te zijn, maar doet ons vermoeden eene schoonheid, die ons volledig lijken zoû en zelve zoû bezitten binnen haar eigen wezen de nameloze lieftalligheid van dit aardsche.

Wat wij verlangen, schijnt dan, dat de hemel zelf zich ons onvermomd vertoone.

Echter is BREÊROO in geen enkele betrekking overigens REMBRANDT's geestelijke nabuur en zijn er tijdgenoten, zoo als JAN STEEN en ADRIAAN BROUWER, veel meer van éen soort met BREÊROO.

Wat verstaan wij hier onder een »realist" en zijn, bij voorbeeld, de Grieksche beelden, die wij in buitenlandsche kunstmuséa vinden, zijn de Primitieve schilders, zoo als wij er o.a. te Brugge, vóor enkele jaren, vele verzameld vonden, realisten?

De termen »realist" en »idealist" zijn, zoo als alle de dingen onderscheidende namen, van betrekkelijke, vooral practische, waarde, maar drukken niet een voor het wijsgeerig inzicht in hoogste ressort bestaand onderscheid uit.

Door realisme verstaan wij hier de kunst, waarbij de kunstenaar uitgaat van het hem omgevende of in zijn geest zich voorstellende leven zóo als het bij éersten aanblik zich vertoont, afwachtend hoe gedurende het werk zijn aard van zelf de voorstelling op zijn mooist zal maken, dat is: van uit de onbewuste wederhelft van des kunstenaars geestesleven, in die voorstelling Schoonheid en Waarheid uitdrukken voor zoo ver zij in de bepaalde persoon van dezen kunstenaar aanwezig zijn en aanwezig zijn in den bepaalden tijd, dat hij dit kunstwerk maakt.

Door idealisme verstaan wij de kunst, waarbij de kunstenaar *uitgaat* van een vooraf in hem aanwezig begrip van wat kunst zijn moet, en de voorstellingen, die zich aan hem opdoen, alleen aanvaardt voor zijn kunstwerk voor zoo ver zij passen binnen het voorbeeld, dat in abstracto en a priori door hem was aangenomen.

Het zal hierbij afhankelijk zijn van de mate, waarin zijn begrip van Schoonheid en Waarheid met leven wordt bedeeld door zijn persoonlijken aard in een bepaalden tijd, of zijn werk zekere mate van volledige voortreflijkheid bereikt.

Realisme en Idealisme zijn dus geen doel-einden, — mochten zij het sommigen kunstenaars zelf ook al schijnen — maar zijn elk aan een tegen-over-gesteld uiterste beginnende wegen, die naar een zelfde doel leiden.

Realisme wordt betere kunst naar gelang elementen van het Ideaal er meer in voorkomen, en Idealisme wordt betere kunst naar gelang het zich door meer Realiteit kenmerkt.

De slechtste præstaties, waartoe vervallen kan worden, zijn, voor het Idealisme, werken, die alleen bestaan uit werk-

tuigelijk, dus zonder eenig »leven," geplaatste lijnen en kleuren, — of muziektonen, of volzinnen of bouwvormen, hetgeen alles hetzelfde is, — geplaatst volgens het begrip, dat de kunstenaar zich van de beste kunst maakt; en voor het Realisme, werken die alleen bestaan uit botte notities van op het eerste gezicht aanvaardde voorstellingen, zonder dat door eenige kracht of aardigheid blijkt, dat eenig element van hetgeen in het Begrip van het Ideale vervat is, in hem werkte.

DAUBIGNY b.v., de 19e-eeuwsche Franschman, was een realist, PETER VON CORNELIUS, de 19e-eeuwsche Duitscher, was een idealist. Het werk van RAPHAËL kan genoemd worden als het Ideaal, waar heen beiden, DAUBIGNY zonder het te weten misschien, streefden. Oogenschijnlijk lijkt een schilderij met figuren van VON CORNELIUS meer op werk van RAPHAËL dan een landschap van DAUBIGNY daarop lijkt. Toch is DAUBIGNY dichter bij RAPHAËL dan VON CORNELIUS, om dat het sentiment of de verrukking, waaruit RAPHAËL'S werk is gemaakt, in zekere mate ook bij DAUBIGNY wordt aangetroffen, terwijl VON CORNELIUS alleen uiterlijke vormen en kleuren even glad en effen als die van RAPHAËL geeft, nauwelijks door een zekere, zeer geringe, materiëele of technische noblesse van doen opgehouden.

REMBRANDT, zeiden wij, is een mystische realist.

Hij gaat, als BREDEROÔ, uit van de voorstellingen, gelijk die zich onmiddellijk aan hem voordoen en tracht die zoo mooi mogelijk, dat is zoo innig en zoozeer door hem bemind als mogelijk is, weêr te geven. En wij zouden zijn aarde allicht voor den eenig bestaanden hemel houden indien wij den hemel zijner Italiaansche voorgangers niet kenden.

Hiermede is niet gezegd, dat b.v. RAPHAËL'S kunst grooter dan die van REMBRANDT zoude zijn. Gelijkheid van grootheid is eerder vast te stellen.

Ofschoon volmaakte voldaanheid de hemel is en iets anders de hemel niet kán zijn, is het niet onmogelijk dat de menschengeesten, die zich het hoogst verheven hebben, als hoogste

gebaren bewegingen van verzet, klacht en wanhoop hebben gegeven. Wie zoû durven beweren, dat de Aegyptische mystische voldaanheid of de Grieksche synthetische voldaanheid iets hoogers uitdrukken dan de Hebreeuwsche Bijbelklachten.

Het eerst wat ons treft bij werken van groote geesten, zoo als RAPHAËL, RUBENS en REMBRANDT, is de bizonderheid van het geschapene als zoodanig. De figuren van RAPHAËL, RUBENS en REMBRANDT komen daarin over-een, dat zij iets hebben, dat hen wat men noemt aan de materie onttrokken toont. Dit beteekent dat zij gemaakt zijn geheel buiten en boven de begrijpingsdracht onzer denk-gewoonten. Bij kleinere kunstenaars herkennen wij dadelijk de geestes- of gemoedsbewegingen, wijl wij die gisteren of voor een jaar in ons zelf ook waarnamen. Hun bewegingen behooren tot onze geestes-*gewoonten*, tot ons alle-daagsch geestes-gedrag. Van de grooteren zien wij aanstonds, dat zij zich in proporties bewegen, zóó, dat wij van een leven als het hunne maar in zeldzame seizoenen van ons leven eenig spoor meenen te bemerken.

Is bij RUBENS de geestes-aether, de buiten-gewone geestesgesteldheid, van waar-uit hij arbeidt, meer in het door vormen en kleuren weêrgegeven natuur-gevoel en in de plechtige rhythmische golvingen van de voordracht te zien, — bij REMBRANDT hebben de voorstellingen een intensiteit van wezen, dat een magische, esoterische, kracht in zijn kunst doet vinden.

Het geschapene, dat is het buiten de normale gedachtenwereld daar vol uit gestelde, even als tastbare lichamen, die buiten bereik der natuurkrachten naast den aardbol zouden zijn, — is bij de portretten door REMBRANDT te bespeuren aan de wijze waarop men ze ziet uitkomen voor hun omgeving, en aan den aard van ieder deel der schildering.

Bij RAPHAËL'S Madonna di San Sisto is in de houding der figuur zelve iets van een zwevende beweging te bespeuren, iets als juist beginnende onbewegelijkheid, waarin zich uit-drukt het ontstaan der schepping uit den verrukten kunstenaarsgeest.

Bij REMBRANDT'S portretten daarentegen, is aan de randen der figuren *in verband* met de *innigheid* van gehalte der

geheele voorstelling datzelfde te vinden, waardoor die figuren het wonderbaarlijke voor ons verkrijgen van tastbare verschijningen, die ons onbestaanbaar zouden voorkomen indien wij ze daar niet vóor ons zagen.

De meesten onzer, met ons impressionisme, ons luminisme, gevoelen in hun hart, in hun stille gedachte, eigenlijk meer voor een Delftschen VERMEER, voor een PIETER DE HOOCH, dan voor REMBRANDT. Maar REMBRANDT'S kunst verschilt ook zoo zeer van die emotioneele bestrevingen, waarvan wij in deze genoemden de, door vastheid van stijl gecompleteerde, sublieme voorbeelden vinden.

Van JAN VERMEER en PIETER DE HOOCH zijn wij geneigd te vinden dat zij schilderden van uit »de Eeuwigheid," en dat de aandoening van hun geest, boven het tijdelijke en stoffelijke uitgestegen, in hun werk is vast gesteld. Ongetwijfeld is dit de waarheid maar naar dat wij meer en meer groote kunst leeren kennen, zullen wij bemerken, dat dit met alle groote kunstenaars het geval is en het verschil tusschen hen bestaat juist in wat en hoe zij, ieder anders, zagen »van uit de Eeuwigheid."

De verheven geestes-gesteldheid bij VERMEER en de HOOCH bespeuren wij eerder dan bij POTTER en VAN DER HELST juist omdat bij de eersten de verrukking of zaligheid de objecten beschijnt — in de Binnenhuizen door DE HOOCH alom gelijk en onbewegelijk, zien wij in het Gezicht op Delft van VERMEER de verrukking schijnen zooals zonne-schijn — terwijl bij de tweeden de extaze geheel is overgegaan in de voorstelling en dus niet gelijk licht die beschijnt maar als drijfkracht bij de zoo schoon mogelijke opwerking in de vormen en kleuren zelf zich bevindt.

En zóo is het ook met het verschil tusschen de kunst van VERMEER en DE HOOCH en die van REMBRANDT, hoe weinig overeenkomst deze laatste overigens met het werk van POTTER en VAN DER HELST vertoone.

In de enkele schilderij en in de etsen, waar bij REMBRANDT het licht als zoodanig als een der meest hoofdzakelijke en bedrijvige deelen der voorstelling geschilderd of geëtst is, —

de Nachtwacht, Christus de zieken genezende, de Emmausgangers, — is dat een geheel ander licht dan die, welke uit een VERMEER of uit een DE HOOCH hebben geschenen.

In RAPHAËL's Madonna wordt het licht niet afzonderlijk gegeven. Er is geen onderscheid in lichtheid tusschen den achtergrond van hemelglans en de hoofd-figuur zelve. De kleuren der figuur zelve houden hetzelfde licht in als de kleur van den achtergrond. De schepping in verrukking is hier volkomen, aangezien de geestesgesteldheid van den maker niet bespeurbaar is, maar zich absoluut in de voorstelling heeft geobjectiveerd. Bij VERMEER en DE HOOCH beiden, — wier verheffing meer tot de Raphaëlitische dan tot de Rembrandtieke behoort, — is een scheiding tusschen de geestes-werking van den kunstenaar en het object te bespeuren, men ziet hun licht afzonderlijk, en hoe het, — bij den eersten als een verheerlijkte weemoed, bij den tweeden als een strakke en teêre heerlijkheid, — de objecten met schoonheid aandoet.

In de enkele schilderij en in de etsen, waar REMBRANDT het licht geeft, — waar hij dus de materie, waarmede zijn geest afbeeldt, — want van uit de nabijheid van dit licht heeft REMBRANDT zijne beste stukken gemaakt — in de afbeelding zelve bloot legt, — is dat een licht, dat bewust en opzettelijk om zich zelfs wille wordt gegeven en de objecten in de rondte duister maakt. Niet het licht dient hier om de objecten in schoonen schijn te zetten, maar de objecten dienen om het licht te doen uitkomen. Dit is de middeneeuwsche mystiek. Dit is de afbeelding van het in zich zelf aanschouwde licht, de afbeelding van de geestelijke verrukking, die noch zich in de voorstelling heeft geöbjectiveerd zoo als bij RAPHAËL en, in een geheel andere provincie der geestes-wereld, bij VAN DER HELST en POTTER, — noch de voorwerpen beschijnt om ze met haar schoonheid aan te doen, zoo als bij VERMEER en DE HOOCH, maar die een felle tegenstelling tusschen zich en de objecten maakt, waar zij zich toont zich zelf in zich zelf ziende.

Van uit de nabijheid van dit licht, dat hij dus een enkele maal, als een goddelijke bezetene, zelve heeft aangedurfd,

van uit de gevoelsdiepten die dit geestelijk licht omgeven, heeft REMBRANDT zijn afbeeldingen van de wereld gemaakt.

De geluks-conceptie, zoo als die gevonden wordt 't zij bij de Italiaansche en Vlaamsche Primitieven, 't zij in de Italiaansche Renaissance, 't zij bij onze Nederlandsche zeventiende-eeuwers, 't zij bij de Duitschers van het begin der 19de eeuw, was hem vreemd. Met een midden-eeuwschen geest, dat is met een geest, die het midden-eeuwsche licht, de midden-eeuwsche geestelijke verrukking, kende, stond hij in de nieuwe wereld en streefde naar een vereeniging van het midden-eeuwsche gevoelsleven met het realistische begrip, dat hem bij zijne afbeelding het voorkomen, dat de dingen bij eersten aanblik hebben, tot grondslag deed nemen.

Om een volledige gedachte van REMBRANDT's kunst te vormen, moeten zijn werken in hun volledig wezen, dat uit alle bestand-deelen van het werk, ook uit de expressies van de aangezichten der figuren blijkt, worden beschouwd.

Een kunstenaar geeft altijd zich zelf in zijn werk. In de meest geobjectiveerde werken — in den zin, waarin wij zoo even dit woord bezigden — geeft hij het meest van zich zelf, want geheel buiten zich zelf te komen, was de daad waarin zijn zelf zich het schoonst vertoont.

Laten wij nu de werken in onze herinnering voorbijgaan, dan zien wij nergens uitgedrukt: het geluk. Denkt aan de Nachtwacht, de Staalmeesters, de Anatomische les van Dr. Deijman, het Joodsche Bruidje, denkt aan al de oude-vrouwen- en -mannen-koppen, de zelf-portretten, waarin van Rembrandt's 29e jaar af (1635) de meditatieve uitdrukking wordt waargenomen, de zelf-portretten met in angst of bittere verwondering geopenden mond, den man met den helm, den verzen dicteerenden Homerus, nergens, ook niet op het prachtige stuk, waar REMBRANDT met Saskia op zijn schoot en een glas wijn in de hand den toeschouwer aanziet (Dresden), zult gij de volkomen voldaanheid vinden.

De kunstenaar, die de volkomen voldaanheid kent, vindt een kop om te schilderen, waarin die voldaanheid is uitgedrukt

en dien hij sublimeert met zijn eigen geest, aldus een natuurgetrouw en individualizeerend portret gevend maar dat wijl hij het, — hetgeen trouwens noodzakelijker wijze en altijd zoo geschiedt — op zíjn manier geeft, van zelf het persoonlijk sentiment van den schilder, het gehalte van des schilders eigen »voldaanheid" uit-drukt; òf hij neemt den eersten den besten kop en overstroomt dien dermate met zijn eigen voldaanheid, dat het, karakteristieke, op de een of andere wijze onvoldane (het hoogmoedige, nurksche, toornige) er in staat wêergegeven maar als verdronken in de schoonheid van des schilders eigen volkomen voldaanheid.

Bij de portret- en figuurschilders zoo als REMBRANDT is er altijd gelijkheid tusschen den *aard van het karakteristieke*, van de fysionomiën der figuren, èn het geheele doen in de andere deelen der schildering. En dit wijl er in zeker opzicht geen onderscheid is tusschen een gelaat of een gelaatsdeel waarin een karakter-eigenschap of een gemoedsbeweging is afgebeeld èn een lakensch of brokaten mantel-deel. De aard van de neêrslachtigheid, van de weemoedigheid, van de nadenkendheid zal een detail zijn voortkomend uit het zelfde levens-geheel, dat het geheel van des schilders functioneerende geestes-eigenschappen en vermogens is, die zich ook in de hand of in het handboordje toonden.

REMBRANDT's geestes-inrichting nu, is er een bij uitnemendheid dramatische. VONDEL en RUBENS werken van uit één, in dubbelen zin zekere, geestes-houding, en indien zij Adam en Eva afbeelden vóor de Zonde in het Paradijs òf wel een zware smarten verdurende gemartelde, zoo zal altijd het eerste element hunner zich in groote stijl-golvingen voltrekkende schildering zijn: die stijl zelf, — die voor hen de Waarheid tevens is, — waarin zij de objecten van verschillenden aard opnemen.

Ook VAN DYCK b. v., zal zijne figuren verschillend karakterizeeren, een jonge Princes kijkt lief, een oude Prins kijkt trotsch, een andere oude Prins toegevend, een hoveling hoffelijk of schalk, maar dit alles zal zich houden binnen VAN DYCK's vooraf vaststaande conceptie van met monarchale (uit theologisch-

teleologische, heraldische begrippen stammende) wijsbegeerte gedrenkte, zwier en majesteit.

VONDEL, RUBENS en VAN DYCK hadden hun Waarheid gevonden, van waaruit zij de wereld bezagen.

REMBRANDT, daarentegen, had voor zich de Waarheid nooit gevonden, en de verschillende ziele-uitdrukkingen zijner schepselen zijn beurtelings voor hem de Waarheid, of verschillende zijden van één Kern-Waarheid, waarnaar hij worstelde en speurde.

Dit is het kenmerk van het Realistische en Dramatische.

REMBRANDT ook, heeft éen stijl, die hem bij éersten oogopslag als een Persoonlijke grootheid, geheel verschillend van de andere groote meesters, doet kennen, en binnen dien éenen stijl of schilderwijze, heeft hij een groot aantal verschillende manieren — schier elke manier zich wijzigend naar den aard van het onderwerp.

Maar bij hem komt die stijl niet in de eerste plaats. Dat zijn werken allen gemeenschap van stijl doen zien, is zonder zijn medeweten, ja in weêrwil van hem zelf zoo geschied. Hij objectiveerde zoo, hij ging zoo te loor in zijn onderwerp, wijl dat voor hem op dat tijdstip de Waarheid was, die hij wilde uitdrukken, dat daardoor, op ongeëvenaarde wijze, elk onderwerp als door zich zelf tot zijn eigen hoogsten stijl, tot de hoogste zijnswijze, die zijn gegeven wezen zoû kunnen bereiken, wordt opgevoerd.

REMBRANDT zocht »God", dat is: de innigste vereeniging van Schoonheid en Waarheid zóo, dat iets minder schoons maar meer waars noch iets schooners maar minder waars gedacht kan worden; hij zocht dit door kracht van Waarheid, hij meende dat indien hij in de grootste mate van Waarheid zijn onderwerp gaf, dit van zelf ook de grootste schoonheid moest in zich dragen en zoo zien wij zijn grandioze geestesbewegingen verbeeld in den somberen Man met den Helm, in de aangrijpende melancholie van den man op de schilderij Het Joodsche Bruidje, in de zachte toegevendheid van een ouden rabbijn, in den berustenden aandacht van zijn Homerus en zijner oude vrouwen, in de bloeyende onwetend-

heid zijner meisjes en jonge vrouwen, — met een titanische smartelijke kracht, die ze opvoert tot naast en boven de sublieme verwezenlijkingen van de grootsten, die wisten dat men God alleen vindt door Hem reeds gevonden te hebben en van hem uit de dingen te zien, maar niet dat de heerlijkheid van hún vinden, daar het immers toch in zeker opzicht niet anders dan hun persoonlijk vinden moest zijn, kon blijven beneden de pracht van het niet vindend zoeken eens anderen.

Bezien wij den Nachtwacht. Wat meent gij, dat deze schilderij voorstelt? Het uittrekken van een troep schutters bij avond of nacht, terwijl er een ros goud licht te midden van hen valt. Zeker, zoo is het; maar eigenlijk stelt deze schilderij voor: de gebeurtenis, die in den Bijbel verhaald wordt, van toen Jehovah sprak »Daer zy licht ende daer wert licht, (Genes., I: 3). Gij kent het licht dat zich bevindt in de kleuren van middeneeuwsche miniaturen, en in de kleuren der schilderingen van Memlinc en Van Eyck, licht dat zich niet als zoodanig doet kennen wijl het met de kleur geheel vermengd is en dus een bepaalde schakeering van kleur, maar niet zich zelf, doet zien; gij kent het licht in de kleuren van RAPHAËL, gij kent het licht in de kleuren der pastellen van het einde der 18e en het begin der 19e eeuw, gij kent het zich als zoodanig aanmeldend licht bij de Fransche romantici, bij de realisten, bij de impressionisten en de lichtrijke neo-impressionisten eindelijk, — welnu, dat is alles dít licht niet. Dit is het midden-eeuwsche licht, dat alleen bij REMBRANDT heeft geschenen, omdat hij het kende maar geen wereld van engelen en heiligen, die er mede was doortrokken; en de wereld dus alleen zag in contrast met dit licht. Dit is de neder-daling, de neder-val van het licht te midden van de duistere wereld. Het is de Kerst-nacht, »schooner dan de dagen". Die figuren zijn geen menschen, maar zijn eene vertegenwoordiging van de donkerheid der geschapen vormen naast de licht-rijkheid van den geest. Het is een onderwerp zoo als, naar de ideeën van NOVALIS, een WILLIAM BLAKE of een ODILON REDON in hun teekeningen konden behandelen,

maar dit gegeven in den vorm van het eerste het beste tafereel uit de onmiddellijk waarneembare wereld. —

Deze schilderij is een afbeelding van REMBRANDT's geest in zijn hoogste gesteldheid.

Het is een voorstelling van de menschen, die gewoon blijven doen, terwijl er een wonder voor hun voeten geschiedt. Het is stof en geest, in tegenstelling tot elkaar, die zijn afgebeeld. Het licht schijnt hier gelijk in de zeer oude en grauwe romaansche kerk, die HUYSMANS te Parijs bezocht. In der daad is de Nachtwacht aan een kerkvenster gelijk en heeft hier de éénige gebeurtenis in de kunstgeschiedenis plaats gehad, dat op het doek en in de wereld het licht is overgebracht dat tot dan toe alleen gezien werd wanneer de glasschilders hun kleuren aanbrachten tegen het licht zelf van den hemel, die zich over de aarde buigt, zoo dat van uit de kerk de gestalten van helden en heiligen doortrokken van hemel-licht werden gezien.

Het licht van de Nachtwacht is hetzelfde licht, dat op REMBRANDT'S etsen, die ik noemde, uit de figuur van Christus schijnt.

Bezien wij nu de Staalmeesters. Meent gij dat ik REMBRANDT bemin? Ach, dat ik konde! Ja, ik bemin hem, indirect, als vertegenwoordiger van Grootheid, als schat van Holland. Zoo als ik RUBENS bewonder, bemin ik REMBRANDT, heb ik tegenover REMBRANDT inniger en vuriger geestdrift; maar mijn begrippen, gevoelens en neigingen zijn te onvolledig en te nietig dan dat in mijn hart de intimiteit jegens REMBRANDT zoû kunnen bestaan, die onafscheidelijk is van wat men liefde noemt. Eerder dan liefde in den directen zin, zoo als men zijn moeder of zijn meisje toedraagt, zal men jegens REMBRANDT een neiging bemerken gelijk aan die, welke een der fijnste 19e eeuwsche kunstkenners, DE STENDHAL, als de ten opzichte van MICHAEL ANGELO natuurlijke aangeeft: de neiging van ontzetting en ontzach.

Bezien wij nu de lichtloze Staalmeesters.

Met hun zessen zijn zij daar aanwezig: de vijf keurmeesters

van lakenen en de knecht. Drie staalmeesters zijn gezeten achter de tafel met het roode kleed, de vierde is van zijn stoel opgestaan, de vijfde zit in een armstoel bezijden de tafel, de knecht staat daar achter, vóor de eikenhouten muurbekleeding. Allen dragen zwarte kleederen. DE GONCOURT, de stellige kunstkenner, de zelf bij uitstek scherpe en zekere kunstenaarsnatuur, maar die zich weinig met groote vroegere kunst en ook, — getuigen enkele zijner uitlatingen zoo als daar waar hij van WINCKELMANN spreekt — weinig met wijsbegeerte had bezig gehouden, DE GONCOURT noemt de Staalmeesters: de schoonste schilderij der aarde.

Hij zag in de Staalmeesters het volkomene bereikt in de kunstsoort, die hij voor de beste hield. Het zoo-genaamd fantastische in de Nachtwacht, — het zonderlinge, rijk en vreemd gekleede kleine-meisje met den dooden witten haan aan den gordel midden in de woeste licht-uitstorting op die schilderij — moet hij, hoewel schroomvallig en wankelend in zijn oordeel, met het niet van bevreemding vrije oog bekeken hebben, dat zijn tijdgenoten in de kunst naar vele voortbrengselen der Fransche Romantiek-kunst opsloegen. Ook het zeer rijke en sterk kleurige in REMBRANDT's overige werken zal hem niet zóó voldaan hebben als de volmaakte soberheid der Staalmeesters.

Meer dan in REMBRANDT's andere werken is de meester hier: prozaïst. Wij bezigen dit woord, zoo als reeds elders werd aangegeven, in de oppervlakkige maar practisch nuttige, beteekenis van onderscheiding, welke alleen het hebben kan ten aanzien van het begrip, volgens welk, evenmin als tusschen Realisme en Idealisme, tusschen »proza en poezie" in absoluten zin een onderscheid bestaat, daar immers proza elementen kan hebben waardoor het bestaande poëzie overtreft en die dan tevens de beste, meest innerlijke, elementen van nog hoogere, echter niet bestaande, poëzie zouden zijn.

Van het zware rhythmische, het in breede maten zingende, bij RUBENS, van het etherische rhythmische, het diafane zingende bij RAPHAËL — bij REMBRANDT, en vooral bij de Staalmeesters, geen spoor. Van de zeer dramatische,

d. i. uiterst nadrukkelijke en samengestelde gemoeds-bewegingen of -gesteldheden weêrgevende, expressies in zoo vele koppen door REMBRANDT, — bij de Staalmeesters geen zweem.

De figuren zijn allen in gemoeds-rust en drukken hun karakter uit, zoo als dat op dit oogenblik alleen lichtelijk bewogen wordt door de, zeer weinig hartstochtelijke, omstandigheid van geportretteerd te worden, waarin zij zich hier bevinden.

De een, die met het bruine gezicht, kijkt alsof hij met vasten aandacht iets voor hem uit waarnam, terwijl hij zich te gelijk van de bezwaarlijk aantastbare gevestigdheid van burger menschenleven, die hij is, bewust schijnt te zijn; de ander, de opgerezene, heeft, met weinig zelf-behoud, zich overgegeven aan het onderwerp van zijn kijken en laat aan eenige gebiedendheid en eenigen argwaan vrij spel op zijn gelaat; de knecht kijkt met de minst eenvoudige, meest samengestelde en bewogene der hier gegeven uitdrukkingen, welke is die eener verlegenheid, samen-gesteld uit verzet tegen het feit, dat zijn persoonlijke minderwaardigheid hier als iets onveranderlijks gefixeerd wordt mèt een sentiment van wijselijk zich te schikken in het onvermijdelijke.

Ziedaar het karakteristieke. Kan men nu zeggen, dat het karakteristieke hier is verheven zóo, dat dóor het psychologische héén het dramatisch-wijsgeerige werd gegeven, in dien zin, dat de gemoedsrust, de gebiedendheid, de verlegenheid, als wijsgeerige waarden, als absolute houdingen van het leven des geestes, tegen over elkaâr worden gesteld, zoo dat de verschillende figuren tevens ziele-houdingen van hun maker verbeelden, die met hun tegenstrijdigheden het drama van zijn geestes-bestaan voorstellen, zoo als wij het b.v. in portretten door TITIAAN vinden?

Volstrekt niet; in dézen zin verschilt het karakteristieke hier niet van kleinere realistische karakteristiek; het is alleen als element in den algemeenen toon der schilderij, die één sentiment, één bepaald gezicht op de wereld weêr-geeft, het is wijl het zich harmonisch voordoet binnen den enormen toon

der schilderij, dat ook het karakteristieke hier zoo boven de kleine karakteristiek uitmunt.

REMBRANDT zat hier, -- in werkelijkheid of in verbeelding of beurtelings in beide — tegenover menschen, die hem, in het diepst van hun wezen, gezind waren, zoo als wezens, van hun soort, krachtens de wetten zelve der natuur, jegens wezens van zíjn soort gezind móéten zijn, — toen heeft hij ze geschilderd van uit een verwante geesteshouding als die wij in GOETHE's Torquato Tasso de dichter tegenover de mannen van de Practijk of »van de Daad" zien aannemen, en die ook WAGNER aanraakt waar hij in de Meistersinger den Ridder tegenover den Kunstenaar stelt en BALZAC niet minder nadert, waar hij in Joseph Bridau de moeder haar zoon den militair boven haar zoon den schilder doet verkiezen. Naarmate de menschengeest hooger stijgt, vermindert het aantal „vraagstukken" voor hem, en de grootste geesten van alle tijden worden door een betrekkelijk klein aantal zelfde vraagstukken beziggehouden.

Positie nemende binnen dat eene zijner inzichten, dat de superioriteit van den bewust en bedrijvig geestelijken, van den beschouwenden buitengewonen mensch boven den practischen gewonen mensch behelsde, en binnen het daaruit voortkomende sentiment van vijandelijkheid tegen de, tòch in sommige opzichten ook inderdaad méérder zíjnde, zich meerder geloovende geringen, — wil hij door de kracht vàn zijn tegen hun gerichte en hen zelf inhoudende *schepping* als zoodanig, de door die onoverkomelijke disharmonie, welke door de twee tegenstrijdige menschensoorten wordt te-weeg-gebracht, beleedigde Ideale Harmonie, wreken.

Hij stelt ze dus niet voor in een omstandigheid, die ze afzichtelijke of lachwekkende handelingen doet plegen, hij geeft ze ook niet als caricaturen, of omgeven van bedoeling inhoudende fantastische attributen, — ja zelfs het sentiment van den haat, zoo als dat bij sommige ouderen en modernen, een STEINLEN b.v„ een HOGARTH, den *toon* uitmaakt, die aan lijnen en kleuren hun eigenaardig leven geeft, dat sentiment, — voor zoo ver dat door het vele gebruik tot de als

van zelf sprekende aanduiding van iets dunners, iets geringers dan waarvan bij REMBRANDT sprake kan zijn ontaardde woord hier geplaatst kan worden, — is hier niet aanwezig.

Maar hij geeft ze zóó als zij zijn, dat is zóó als zij zelf en de hunnen zullen achten dat zij zijn, met een hardnekkigheid van sobere waarheid, met een vastberaden weren van alle on-over-een-komstigheid, dat de onstuimigste afstooting inhoudt en overtreft, terwijl de kracht van zijn scheppen als zoodanig alleen den toon aangeeft.

Deze schilderij is een meesterstuk om dat zij zonder eenigen hoûvast, men kan zeggen zonder opvatting, is. Het is de actie van het scheppen, dat is van het uit een, boven de normale menschen-geestesverrichtingen verheven, geestes-gesteldheid, voortbrengen van iets absoluut objectiefs, van iets, namelijk, waarin de inhoud dier geestes-gesteldheid volkomen is geobjectiveerd, en dat *om den wille dier actie zelve*, wijl dán alleen die actie door zich zelve het verzet inhoudt tegen de materie, tegen de practijk, waarmeê zij zich niet kan vereenigen. De toon van het stuk is er dus een *tegen* zijn eigen onderwerp, maar zoo onaanwijsbaar want zoo in diepste wezen, wijl het door de actie van geestelijk scheppen in zich zelve aantoont, dat de natuur dier actie in het menschheids-leven aan het onbewuste leven van de Daad essentiëel en absoluut tegenovergesteld is.

REMBRANDT, zoeker van het Goddelijke, rustelooze belager van het Onbereikbare, angstige, smartelijke, neêrslachtige, en dan weêr, maar slechts een enkelen keer, in de weelde van het vrouwelijke onbewuste en van zinnelijken rijkdom zich verloren gevende geest, kenner van dat middeneeuwsche licht, dat door zijn aard zelf onvereenigbaar is met de objecten, heeft hier in de Staalmeesters zich onvergelijkelijk uitgesproken.

Hier heeft hij een voorstelling gegeven van menschen, waarvan op geen grond ontkend kan worden dat het menschen en alleen menschen, in de eenvoudigste, meest gewone en duidelijkst ware beteekenis van het woord zijn en die toch

iets onzegbaars aan hun wezen hebben, waardoor wij zouden meenen, dat het geen menschen, maar andere, angst-wekkende, wezens, in menschengedaante zijn.

Hij brengt den beschouwer hier voor een ontzettend dilemma, wijl deze de volstrekte normaalheid dier menschen moet erkennen en dan zich wanhopig afvragen of dit dus wáárlijk de menschen zijn.

Het onaanwijsbaar verontrustende, dat deze voorstelling van menschen in haar rustige waarheid aan zich heeft, wordt veroorzaakt door dat zij gezien zijn van de Verdoemenis uit, waarin de naar God hongerende is, die zijn Ideaal onbereikbaar vindt.

Het is als zuiverste uiting van realistische kunst, dat de Staalmeesters de wijsgeerige dracht heeft, die ik er van verklaar. Deze toch is niet anders dan een element van het wezen zelf der realistische kunst. Eenmaal niet meer beschouwd in verhouding tot de andere groote kunst-opvattingen, maar binnen haar gegeven aard, kan de andere kritiek, — waarvoor ik hier geen plaats heb — de hoedanigheden van het stuk, in vergelijking met minder voortreffelijke of met andere realistische kunst aanwijzen, de relatie tusschen de realistische kunstopvatting en het omgevende bloeyende republikeinsche leven, toonen, en de materieële oorzaken van het ontstaan dezer kunst bepalen.

De hoogere kunst-wijsbegeerte en kunst-geschiedenis streeft niet naar verklaring van kunst, noch uit de ras-, noch uit de nationale, noch uit de volks-soortige, noch uit de maatschappelijke, noch uit de persoonlijke, psychische, intellectueele en lichamelijke, omstandigheden van de kunstenaars.

Zij *verklaart* niet, maar zij *toetst.*

Zij verklaart niet aldus, maar, vooreerst, *toetst* zij de kunstwerken aan het Ideaal dat de aestheticus en kunst-geschiedschrijver kent, dat is aan *de beste* kunst, zoo als de kriticus die begrijpt.

Vervolgens stelt zij de verhouding tot het Ideaal en de betrekkelijke waarde van de behandelde kunst vast.

En eindelijk *verklaart zij uit de bestand-deelen der kunst zelf*, waarom die is zoo als men haar heeft bevonden.

Gaan wij nu over tot de beschouwing van dat ontroerende meesterwerk, genaamd het Joodsche Bruidje.

Het is ons te doen om de kenschetsing van REMBRANDT's manier. De manier is het essentieële van den kunstenaar. Door manier is te verstaan, bij REMBRANDT's meeste schilderijen, dat, wat men meestal in het woord *ruig* samenvat, dat ruige, dat hem onderscheidt van de meer effene POTTER en VAN DER HELST, van den meer vlekkerigen FRANS HALS; en, bij sommige andere schilderijen, zoo als de Staalmeesters en de Weduwe Swartenhont, uit de collectie V. D. POLL, dát in zijn meer vlakke of gladde schilderwijze, dat hem, behalve door die elementen, welke de behandeling in grootere afmetingen van zelve medebrengt, doet verschillen b.v. van de klein en fijn penseelende GERARD TER BORGH en GABRIËL METSU.

Indien wij, na de boven-menschelijke worstelingen van dezen immensen geest in hun verschillende houdingen ten opzichte van het Absolute beschouwd te hebben, niet tot een samenvattende omschrijving van zijne ziel, zoo als die leeft in zijne manier, geleid worden, dan zal toch, hoop ik zoo zeer, het wezen dier ziel, uit het geheel dezer beschouwingen, min of meer, gelijk een damp tot des lezers geest opkomen.

Het Joodsche Bruidje, — een jong meisje in rijk gewaad, bijna zonder gelaats-uitdrukking zoû men zeggen, en een man van middelbaren leeftijd, met een buitengewoon samen-gestelde gelaats-uitdrukking van gemoeds- en geestesbewogenheid.

Superbe schilderij! Het is Faust. O zeker, maar hoeveel voortreflijker dan welk deel ook van deze Kathedraal in vergaand carton-pierre, geschreven in een poësis, welke GOETHE, die de middeneeuwsche mystiek zeer slecht kende, niet meester was, en verreweg het zwakste van al zijn grootere werken.

Het jonge-meisje heeft niet een veel-begrijpend gelaat zoo als b.v. heeft het meisje op de schilderij de Vlinders, van THIJS MARIS. Dit jonge-meisje van REMBRANDT drukt alleen uit dat zij jong en onwetend, in den zin van *zonder nagedachte*, is, en drukt dit niet uit door een geheel van zieletoestand afbeeldende bizondere gelaatstrekken-stelling, zoo dat een in haar zijnd min of meer instinctief begrip of gevoel van onschuld blijkt, maar zonder de *bewustheid* van MARIS' meisje dan, maar drukt dit uit door den onbewogen bouw en de kleuren harer gelaatsdeelen, door haar gegeven wezen, dat even *onnoozel* is als een perzik of als een heldere vijver op een windlozen dag.

De uitdrukking van onnoozelheid, en in 't bizonder van in 't minst van háar kant niet betrokken te zijn bij het haar betreffend geestes-lotgeval van haren minnaar — om dat haar geest geen lotgevallen heeft, — is buitengewoon sterk aangegeven, zóó sterk zelfs, dat zich hierin op oppervlakkige wijze verraadt, niet de *zinnebeeldige bedoeling* van den schilder, want bedrijvige zinnebeeldige bedoeling, zooals wij die bij Ægyptenaren, bij Primitieven en bij sommige modernen vinden, had hij natuurlijk niet — maar: hoe de zinnebeeldigheid of de wijsgeerige beteekenis der dingen bij zulk monumentaal realisme door de ontzachlijke kracht zelve van zijn factuur zich op tot in het oppervlakkige herkenbare wijze in de voorstellingen kan nestelen.

De houding en gelaatsuitdrukking van het meisje past namelijk niet bij die van den minnaar. Zij beantwoórdt hem op geenerlei wijze. Er is tusschen hen geen contact. Er is een subtiel onderscheid tusschen haar uitdrukking en houding, zoo als die zijn èn zoo als die zouden zijn indien zij tegenover haar minnaar volkomen onverschilligheid te kennen gaf. Ten gevolge van dat onderscheid, van haar totaal in en op zich zelf compleet staan, terwijl tegelijk de minnaar haar toch half omvat met zijn arm, en hij, omgekeerd, door háre aanwezigheid juist geheel en al beïnvloed is, — heeft zij iets van een pop, iets *levenloos*. De geest werkt hier dus zoo sterk door de factuur heen, dat hij het volkomene in de

realistische voorstelling als REALISTISCHE voorstelling lichtelijk verstoort (hetzelfde wat op geheel andere en geweldiger wijze in de Nachtwacht gebeurt met het fantastische kind in den lichtval).

Dit gave en bloeyende gewone jonge-meisje is, — om dat zij voor den veel gekend hebbenden minnaar de schat is, dien hij eindelijk gevonden heeft, — in kostbare, prachtige kleederen gekleed.

REMBRANDT bedoelde dit hiermeê niet, zeker niet, REMBRANDT bedoelde niets. Misschien is de geheele schilderij het bestelde portret van een bepaald bruidspaar en zoo de schilder aan de bruid wellicht rijkere kleederen heeft aangedaan dan zij in werkelijkheid bezat, geschiedde dit alleen om dat hij er toen juist zijn schilders-lust aan had zulke rijke prachtige kleedingskleuren te schilderen. Maar hij zoû niet de diepe geest geweest zijn, die hij immers was, indien, in verband met de andere deelen en het geheel der compositie, in de geestelijke afgronden onder zijn spontane, actieve, samenvattende en uitjuichende schilderslust het hem op dat oogenblik zeker niet in gedachte zijnde wijsgeerig schema zich niet bevonden had, dat hier wordt aangegeven.

Geen peinture, geen vierkanten decimeter van een beschilderd doek, bevat groote kunst of zij is de materie-wording van een begrippenschema, evenals de rhythmus bij groote woord- en toondichters samengesteld wordt door, actieve of passieve, wiskundige kennis van het transcendentale denken en men b. v. de elementen van GOETHE's rhythme in verstandsbewegingen overgebracht terug vindt in de werken der wijsgeeren, zijn tijdgenoten.

Waarom is dit jonge-meisje zóo mooi, op déze wijze van mooi, mooi gekleed, waarom overweldigt het mooi harer kleeding onzen geest, waarom anders dan om dat dit een zóó diepe en machtige kleuren-schildering is als alleen REMBRANDT die kon geven en waarom kon REMBRANDT dat anders dan wijl het een geestelijke verrukking weêrgaf als die door hem alleen werden ondervonden en die noodzakelijk in betrekking moet zijn met het gegeven der voorstelling van zijne schilderij en *in harmonie met de overige deelen.*

Daar REMBRANDT, terwijl hij dit doek schilderde, aan zijn onderwerp dacht, dat bestond uit dézen minnaar en dít meisje, kón de lust om de kleeding, die als een reliekschrijn het onnoozele en levenloze omgeeft, zóo prachtig te maken niet in hem opkomen dan gedragen door het skelet der philosophische beteekenis, die er hier van wordt aangegeven.

Naast dit jonge-meisje, — dat doet denken aan een met het realistisch begrip en de realistische voorstellingswijze behandelde ommantelde Madonna der Primitieven, wier werken ANDRÉ JOLLES hier in Holland ons tien jaar geleden verklaarde, verklaarde in een kleine reeks korte opstellen, die, op een goed cultuur-historisch inzicht gegrond, een der hoogst reikende intellectueele praestaties der laatste 25 jaar inhouden en tevens, als letterkundig geheel, een interessante arbeid van kunstige samenstelling van diepe en fijne intellects-bewegingen zijn 1), — naast dit jonge-meisje staat de minnaar. Bleek en zeer vermoeid ziet zijn gelaat onder de slap langs het hoofd neêrgestreken haren, donker is zijn kleeding, en hij ziet naar zijn bruid met een matten onvergelijkelijken glimlach.

Dit is wellicht de meest wijsgeerig-dramatische uitdrukking die door de realistische schilderkunst is voortgebracht. Het is een samenvatting van REMBRANDT's geestelijken stand tegenover het leven. Denk aan zijn portret als jongeling met den open mond, die wrang het leven proeft en, schoon de aandacht in zijn blik nog speurt, reeds overhelt, van den twijfel af, naar de wanhoop aan het bereiken van Waarheid en Voldoening (te Cassel) en zie hier die zelfde ziel, ouder van leven, weder.

Dit is de man, die zeer veel kent, wiens geest zoo veel heeft doorgemaakt, die alle hoogten en laagten van het leven heeft door-vierd en door-leden, wiens geest op vele wijzen in uiterste mate *bedrijvig* is geweest, wiens geest van al die bedrijven hier af-sterft in den laatsten weemoed der schuchtere erkenning, dat al het zoeken en worstelen dwaling is geweest,

---

1) In zijn opstellen in het Weekblad *De Kroniek*, van 1894.

daar het als eenig mogelijke bevrediging ten slotte vindt: het Niets, het, latente en passieve, geeste-loze leven.

Mat is de glimlach en schuchter de erkenning; maar deze uitdrukking bevat nog veel meer. De man schijnt te glimlachen tot het meisje maar doet het eigenlijk tot zich zelf, de essentie zijner uitdrukking is haar nuance, van een gecompliceerde gedachte aan een ander te kennen te geven met de wetenschap dat deze ander die gedachte toch niet kan begrijpen.

Het meisje stelt voor het gewone, spontane en synthetische leven, de man doet hier niet in verrukking de ontdekking dat dit het ware is, dat dit het hoogste is door hem op zijn geestes-tochten bereikt; neen, hij geeft verlegenheid te kennen met zijne langdurige vergissing dat het hoogste of de Waarheid, door buitengewone analyse en na-gedachte, ergens te vinden zoû zijn, en in zijn gelatenheid glimlacht hij tot het meisje, schijnend er haar verontschuldiging voor te vragen dat hij haar zijne komst tot haar niet begrijpelijk kan maken.

In-tusschen is dit niet het wezen der schilderij. Het is slechts in beperkten zin wáar, dat deze mannen-figuur een geestesstand van den schilder zelf weêrgeeft. De schilder heeft hier slechts een gemoeds-toestand afgebeeld, dien hij zeer goed kende, — hij zelf, de kunstenaar, bevindt zich, in dieperen zin, alleen in den aard der schilderij als kunst-werk. De minnaar, op de schilderij, *bewondert* niet het meisje, maar de kunstenaar wel. De kunstenaar staat buiten de eene figuur zoowel als buiten de andere en hij zelf bevindt zich in den schoonheidsgraad zijner waardeering van het geval, zoo als die blijkt uit de zijn geestelijken aard inhoudende factuur.

De kunstenaar ziet dit gebeuren: het prachtige, onwetende, meisje, en de wetende, moede en gelaten, man, en geeft hiervan, objectief, een afbeelding.

Wat is nu die afbeelding? Wat is het *gehalte* dier afbeelding?

De verschillende kunsten zijn als even zoo vele zintuigen van den menschengeest. Het is de menschengeest, die, zijnde een complex van gedachten en gevoelingen, op zekere wijze

gesteld en aangedaan is en zich in zekere vormen uit. Daarom, — wijl hun wezen of ziel is de aard en toestand van den menschengeest, waaruit zij ontstonden, — is er geen wezenlijk maar alleen een vormelijk onderscheid tusschen de verschillende kunsten.

Dáarom dan, kunnen voortbrengselen der verschillende kunsten met elkaâr worden vergeleken.

Een scène uit Macbeth b.v., zien wij als een verbeeldingsvoorstelling in onzen geest Ik bedoel niet een herinnering aan een voorstelling van Macbeth, maar de omzetting in een plastische voorstelling in ons geheugen van den indruk door de lezing van een Macbeth-tooneel gemaakt. Wij zien deze verbeeldings-voorstelling in haar gehalte, dat is: alsof het een schilderij ware, waarin gedachten en gevoelingen, aard en toestand van SHAKESPEARE's geest, zich hebben uitgedrukt.

Vergelijken wij deze voorstelling nu met REMBRANDT's Joodsche Bruidje, dan zien wij bij SHAKESPEARE een etherischer, wel veel-, deels ook donker-,-kleurig, maar doorzichtig, licht-doortinteld, doen. Macbeth is een wijsgeerig Drama, waarin het vraagstuk van Gedachte en Daad wordt behandeld. De Daad is niets. Het zijn alleen de bespiegelingen omtrent de Daad, die de Daad tot iets schijnen te maken. De Daad is niets, voor het geweten namelijk, om dat het geweten iets van den Geest is, in welken de Daad, die alleen een samenstel is van werktuigelijke bewegingen van zintuigen en ledematen, niet bestaat. De mensch, die zich buiten bereik der bespiegeling kan stellen, behoeft de wroeging niet te vreezen. Maar geen mensch kan dat volstrekt, juist wijl hij het met materialiteit gecompliceerde wezen „mensch" is. Alleen een „God" kan het. Prachtig is in Macbeth het bewegen der bespiegelingen bij den mensch gegeven. Bij den man namelijk. De vrouw, lady Macbeth, is veel meer vrij van bespiegeling. Zij weet het trouwens en zegt het zelve, als haar man aan al de martelingen der bemijmering ten prooi is, dat het euvel zich alleen bevindt ín die nagedachte of bespiegeling.

Maar nu komt de natuur, de menschen-natuur, en in de vrouw, die over-dag zoo vrij en rein is als een kind, ontwaakt gedurende den nachtslaap het bewustzijn nu, de onafweerbare bespiegeling. Het licht van het onbereikbaar goddelijke schijnt aldoor achter het kleurige borduren der geestes-bewegingen, welke SHAKESPEARE deze twee wezens die de menschheid zijn, den man en de vrouw, laat doorspelen, en maakt door zijn nabijheid, dat wil zeggen, door de sterke mate waarin de auteurs-geest dit spelen beziet van uit het besef wat de oplossing van het geval zoû zijn, die voor de menschen-natuur niet is te bereiken, namelijk den goddelijken toestand, die kleuren zelve licht.

Het motief door REMBRANDT behandeld in het Joodsche Bruidje is er natuurlijk een geheel ander. Maar het is verwant aan SHAKESPEARE's motief, het bevindt zich op gelijke hoogte en een vergelijking van de geestelijke materie der beide kunstenaars is mogelijk.

Het onderscheid is essentiëel. Terwijl SHAKESPEARE, hoewel met enorme verschillen, meer gelijkt op de Italianen, zijn tijdgenoten, en op de, zooveel latere, Duitschers van omstreeksch 1800 (niet alleen de grooteren, ook deelen van het werk van sommige kleinere Duitschers, — b.v. van VON CHAMISSO's Peter Schlemihl — hebben in zeker opzicht iets Shakespeareiaansch); terwijl SHAKESPEARE van uit »het goddelijke", dat is van uit een zekeren geestes-toestand, die min of meer onttrokken is aan de inwerking van indrukken van buiten en gemoedsneigingen, zich heerlijk bezig houdt met de aardsche zaken, — gaat REMBRANDT uit van het aardsche en stoot dat op tot zulk een geweldige wezenlijkheid, dat deze aardsche verschijningen, om zoo te zeggen, den hemel zouden doen verbleeken. Want deze schilderij behelst niet slechts de beteekenis, die ik zoo even heb aangegeven, maar beteekent, door hare factuur, juist een, niet jubelende, maar woeste, wanhopige, viering van het aardsche. De minnaar hier, keert niet alleen terug tot het onwetende, spontane, synthetische Leven, maar ook keert hij weêr tot het, »helaas" prachtige, leven der aarde.

Zeer verdienstelijke verzamelaars en naspeurders kunnen allicht eens dwalen in de interpretatie van schilderijen, iets, dat altijd een geestelijk werk is.

Zoo zegt CHARLES BLANC in zijn Oeuvre de Rembrandt dat op het Joodsche Bruidje de minnaar met zijne hand de jonge vrouw aanraakt *onder voorwendsel van haar gouden keten aan te raken.*

Geheel onjuist is deze kleinlijk scherpzinnige uitlegging, die in strijd is met het geheele wezen der schilderij, voordracht en factuur, en niet het minst met de gelaätsuitdrukking van de mannen-figuur.

BLANC kan op deze wijze in den minnaar alleen zien de, zich binnen de grenzen van het klein karakteristieke houdende, genre-afbeelding van een »verloopen sujet".

Voor den minnaar is de vrouw en hare rijke kleeding en haar groote juweelentooi, alles éen, en hij doet niet anders, dan dit bijna hiëratische voorwerp, dat de Vrouw is, aanraken. Want *het eigenlijke* van groote kunst is nooit het uitdrukken eener handeling met het doel te toonen hoe dit een *eigenaardige* handeling is van de figuur, die haar doet. Het eigenlijke van kunst, bij welke de maker niet anders bedoelde en deed dan »eigen-aardige" toestanden en handelingen vertoonen, is het opmerkingsvermogen van den maker, gevoegd bij den lust, dien hij aan dit opmerken en weërgeven had, en daarom blijft zulke kunst beneden groote kunst, die altijd hoogere geestes-verrichtingen dan opmerkings-vermogen en opmerkings-lust inhoudt.

De schilderij Het Joodsche Bruidje is de verbeelding van een oogenblik van REMBRANDT's veel bewogen geestesleven, het is REMBRANDT wiens geest schuchter een levensconceptie aanraakt, waarvan hij ver was af-gedwaald.

Het »licht", dat RAPHAËL, SHAKESPEARE, REMBRANDT en alle »grooten" — »grooten" zijn bij uitstek degenen die een overvloed van dit licht kennen, te noemen — kenden, is een en het zelfde licht. Het essentiëel verschil tusschen de werken van den een en die van den ander bestaat in de verhouding

van dit licht tot de objecten, zoo als die zich bij hen allen verschillend voordoet. Bij RAPHAËL is het licht één geworden met de, onbewegelijke, objecten, — dermate heeft het ze doordrongen. Bij SHAKESPEARE schijnt het licht door de bewegende objecten heen. Bij REMBRANDT heeft het licht zich niet vereenigd met de objecten, en hij heeft de, in de geschiedenis éénige, poging gedaan, van dit licht als 't ware aan te vallen met materie door te pogen naast de objecten, dat licht zelf, met kleur en verf dus, weêr te geven.

Op schilderijen zoo als het Joodsche Bruidje is dit licht dus op geene wijze aanwezig, en in het gehalte, in de zijde, het satijn, het fluweel, de juweelen, de gelaatshuiden, voor zoover die kunst, in den hoogeren zin, zijn, dat is voor zoo ver de geest van den maker zich daarin bevindt, zien wij, — in verband met de dramatische elementen, de houdingen, gebaren en gelaatsuitdrukkingen — een kunst, die in hare lichtloosheid zoo machtig is, wijl zij inhoudt: de schaduw van dat licht, dat de kunstenaar kende.

Groote kunst, gemaakt door een geest, die dit licht kent, in een tijdperk, dat dit licht zich hem niet openbaarde, is dáárom zoo overweldigend wijl die niet anders kán inhouden dan de grootsche en schroeyende begeerte naar dat licht, dat hij zich toch bekwaam weet te kennen, en nu niet vinden mag.

In de voorgaande afdeeling van dit opstel heb ik getracht door de beschouwing van enkele van REMBRANDT's werken, — te Amsterdam zich bevindende, die, welke ik het meest gezien heb — een proeve van aanduiding van dezen geest te geven. Aan anderen zij het overgelaten — iets, wat ik zelf ook uiterst gaarne zoû doen indien ik het konde — niets zoû overigens beletten dat meer dan een onzer zijn krachten daarop beproefde — een volledige afbeelding van des schilders geheele leven te geven, de geschiedenis van zijn geest in deelen en onder-deelen, zooals die blijkt uit zijn zeer vele werken.

Ik zoù hem in alles willen nagaan. Ik zoû met den noesten archæologischen vlijt en den ras-nuchteren speurzin van een WILHELM BODE, die zich er over beklaagt, dat de »Belletristen und Schöngeister" het den vlijtigen REMBRANDT-vorscher — waarschijnlijk met hun lyrische veronderstellingen en subjectieve fantastische uitleggingen — zoo moeilijk maken, het werk van den meester in alle oorden willen bezoeken en u de geschiedenis zijner kunst geven, u begrijpelijk makende hoe — REMBRANDT's geestes-formatie, den stand van zijn geestesleven in verhouding tot dat der andere groote schilders in aanmerking genomen — zijn werk geworden is zoo als wij het in zijn beste stukken kennen.

Ik zoû u zijn kunst willen toonen, niet alleen in haar wijsgeerig wezen en in haar verhouding tot de verrichtingen der andere bewoners van toppen in het gebergte van het geestesleven der menschheid, maar, zoo als een minnaar na u het type zijner geliefde naast en boven andere vrouwentypen te hebben geprezen — het Noordelijk placide blonde b.v. naast en boven het Zuidelijk vurig donkere — nu zich zal gaan verdiepen ín hare schoonheid zelf, daar bij die andere tijdelijk vergetende, om u te verklaren hóé het zoo gekomen is en is dat deze zóo schoon zich houdt naast en boven die velen; en het leven dier schoonheid zal bespieden in een eerbiedige en verrukte ontleding van het wezen van elke beweging, de samenstelling van elke trekken- en tinten-groep, en den groei zal gedenken, indien hij zich dien kan te binnen brengen, om te doen zien hoe van de eene verschijnings-heerlijkheid tot de andere dit leven vermeerderd is tot dezen grootsten bloei dien wij vereeren, — zóó zoû ik met u over de kunst van REMBRANDT willen spreken. Ik zoû u willen geven sensitief-æsthetische schilderkunst-philologie. Ik zoû bij zijn eerste werk, bij de verrichtingen zijner jeugd, willen verwijlen, niet om op BODE's terrein te stroopen en in die eerste stukken technische kiemen te ontdekken welke zijne latere kunst-daden helpen verklaren, — maar om dat wel eens juist in zijn jeugd een kunstenaar kleine, tengere, men zoû zeggen schroomvallige, schoonheid geeft, die door zijn later,

grooter, sterker en breeder werk in schoonheid niet wordt overtroffen.

Nòg anders, zoû ik REMBRANDT tot het onderwerp mijner gedachten willen maken. Ik zoû willen aantoonen, maar dan van uit interne, esoterisch psychologisch en æsthetische perceptie, hoe de verbindingen waren tusschen zijne kunst en zijn tijdsleven en persoonlijk leven. Dus niet de Nachtwacht die, zoo als BODE te recht opmerkt, iets zeer gewoons voorstelt, den indruk makend van iets uiterst gewichtigs en dramatisch voor te stellen (hetgeen men om moet keeren, daar juist het gewichtige en dramatische en niet het gewone wordt voorgesteld), — „verklaren" door mede te deelen dat REMBRANDT op bestelling werkte en derhalve zijn onderwerp niet uitkoos maar, eenmaal aan het schilderen, door zijn talent van het meest gewone een soort van wereld-schepping maakte (nog nader, ditmaal de bestelling zelve, verklarende door de bizonderheid dat het den zeventiende-eeuwschen Hollanders zoo naar den vleeze ging en hun neiging en vermogen om zich „vereeuwigd" te zien daardoor steeds toenam); — maar ik zoû u door intime psychologie de verbindingen tusschen zijn persoonlijk, materiëel, leven en de *eigenlijkheden* van zijn schilderwerk willen doen opmerken, — de fysiologie van het kunst-werk met alle geologische, nationale, atmospherische, financiëele en psychische inwerkingen.

Ik laat het aan anderen over. Ik zal voldaan zijn door uw meening, dat het mij niet geheel mislukt is een worp te doen naar het begrip van REMBRANDT's kunst, kenbaar uit enkele zijner beste stukken, zoo als die voor altijd een gelijke hoogte bereikt hebbend als, en voor altijd zich onderscheidend van: het werk van andere groote meesters, onbewegelijk en onvergankelijk in stilte en zekerheid prijkt in onze muséumzalen en de innigste pronk, en de heerlijkste vertegenwoordigster tevens, is, van Holland in de andere landen.

Het was mij er om te doen u met mij in de wolken te

brengen over het REMBRANDT-feest, door u van dat Feest te spreken, zoo als ik het zie.

Zoo lang het Hollandsch een afzonderlijke taal is, zoo lang wij *dat gevoel* hebben dat Hollanders meer bij ons behooren dan Duitschers, Engelschen of Franschen, zoo lang moeten wij er met alle kracht naar streven Holland *als waarde* te handhaven te midden der vreemde waarden.

Door het werk zijner zeventiende-eeuwsche schilders nu, en van REMBRANDT in de eerste plaats, heeft Holland zich *voor altijd* nationaal gekarakterizeerd. Holland had zijn landbouw en veeteelt, zijn oorlogskunst, maar was vóor alles een handeldrijvend volk.

Wil iemant de eigenaardigheid van REMBRANDT's kunst voor een deel verklaren uit de omstandigheid dat het Hollandsche vooral een handeldrijvend en niet vooral een jagend of potten-bakkend volk was, — met belangstelling worden zijn pogingen verwacht, — zeker is echter dat de hoogere eigenschappen dezer kunst, de hoogere energie, de inspiratie, de soortelijke energie, de soortelijke inspiratie, — indien er dan verband bestaat — in verband waren met de natie-wording, de wording tot afzonderlijke staat-eenheid van het Hollandsche land.

Bedenkt dit goed. Is Holland een modern land en zouden wij het feit zijner wording tot afzonderlijken staat en, in onmiddellijk verband hiermeê, zijn uit zijn eigen grond opgekomen kunst, — als buiten samenhang met de groote cultuurhistorische traditie, — een lotgeval van den tweeden rang moeten noemen in de wereldgeschiedenis, — er is een intimere, een instinctivere drang in ons, die het wint van een mogelijk op kennis en inzicht gegrond begrip. Dit is de drang, die het kind zijne moeder boven alle menschen doet verkiezen, al zeggen ook sommigen misschien, dat andere moeders mooyere menschen zijn.

De menschheid, en iedere mensch op zich zelf, is samengesteld uit twee elementen: natuur en stijl, hetgeen niet anders beteekent dan God en Mensch. De stijl is de vorm, die volgens de leer, welke afkomstig is van de „geïnspireerden

en geëxtasieerden", gegeven wordt aan de ongevormd opwellende natuur.

De idealisten, classieken en academici zijn de menschen, die met hun gedachte (en als zij kunstenaars zijn dus met hun kunst) uitgaan van *hun begrip* van die leer. Naar mate dat begrip meer levend is, zijn zij dichter bij het hoogste, naarmate dat begrip meer dood is, dalen zij meer, tot beneden het laagste.

De realisten zijn de menschen, die, zonder de studie der vroegere geïnitiëerden of buiten die studie om, (wat den eigenlijken aard van hun gedachte of kunst aangaat voor zoo ver die verschilt van de classieke) uitgaan van hetgeen hun natuur hun te kennen geeft.

De menschheid in haar geheel, in de groote perioden van haar leven, en de mensch op zich zelf gedurende zijn leven, heeft beurtelings behoefte aan natuur en aan stijl.

Wanneer in de menschheid het denken in den trant der groote ingewijdden zijn laatste stadium heeft bereikt, zoo dat nauwelijks een zekere oppervlakkige houding, waaraan elke zweem van geestelijkheid overigens ontbreekt, kan gehandhaafd worden, — dan ontbot, meest op een andere plek der aarde dan waar dit denken eertijds bloeide, een nieuwe, frissche gedachte en kunst, dien het hapert aan gevormdheid maar die uitmunt door haar levendheid.

Zoo ook geeft de veelzijdig levende en denkende mensch, na een tijdperk dat zijne gevoelens en neigingen in het classieke en traditioneele verwijlden, weêr de voorkeur aan het realistische en uit de natuur opkomende.

Zijn geestesleven moet steeds uit de twee elementen zijn samengesteld en moet zich beurtelings met beiden versterken op dat op den duur de beiden samen het gewilde gehalte in hem te weeg brengen.

Zoo is iemant zoo blijde, die 's middags als schilderij en beeldhouwwerk in een rijk muséum en 's avonds op een kroonings-bal de prachtigste vrouwen heeft gezien, wanneer hij den volgenden ochtend bij zijn oude moeder in haar kleine kamer komt en hij moet zeggen dat hij — *hij kan niet*

verklaren hoe het komt — aan deze toch de voorkeur geeft, en deze in zóó verre dus ook *schooner* vindt als zij hem van bínnen ínniger raakt.

Zoo zoû onze studie, ons reizen, of onze kennis en ons begrip ons wellicht leeren dat Rome, Constantinopel en New-York, mooyer of belangrijker steden zijn dan Amsterdam, — ons gemoed, ons hart weet het ánders.

Geen stad zoo mooi dan waar het licht- en donker groene water, soms met goud-lichten, soms met zilver-lichten flinters en schubben bedekt, vloeit langs de grijze of donker purperen wallen, onder de bogen vormende bruggen door, die met hun slank rond-om buigende leuning-slingers zijn bezet.

Geen stad zoo mooi dan waar daar naast de groote hooge boomen staan, wier groen gebladerte langzaam wordt bewogen voor de waterkleurige of purperen ruiten der in sierlijk omkrulde toppen uit-eindende hooge huizen.

Geen stad zoo mooi dan waar daarboven, boven het lichte geel, het lichte groen, het donker groen der boomen, en boven de huizendaken, de blauwe lucht met witte wolken is, die tusschen de ruischende boomen, waar achter de huizen zoo stil staan, door, zich spiegelt in het donker van de vloeyende diepte daar beneden.

De schaduwen der blaâren van de boomen bewegen door het héele lichte goud van 't zonlicht op de grijze steenen.

Hoog, en dicht bij de wolken, spelen de ranke torens een bekende wijs.

LANGSNUITJE

DOOR

E. WITSEN—VAN VLOTEN.

Een stouw biggetjes liep met een moeder-varken te wroeten en te gronnen in een drassige wei. Het varkenskot lag aan die weide en met den anderen kant, waar de trog vastgemaakt zat, aan het boerenerf. Een van de biggetjes, een met een bizonder lang wijs snuitje, liep een eindje van de anderen af en gronde en wroette niet op dat oogenblik maar het keek met rood gerande oogjes en tranen aan de geele wimpers, in de verte over de weide heen en zuchtte door zijn neus: »Gunr, gunr," ik moet er wat op vinden, de anderen kunnen zoo'n voortdurend, zwaar geknor verdragen en knorren meê, maar als ik er tusschen kom bederven ze mijn goede stemming en ze zouden op den duur net zoo'n knorrepot van me maken als ze zelf zijn. Zooals moeder altijd knort, dat is om van te beven en te verwilderen. De anderen zou ik nog wel kunnen omstemmen maar moeder heeft zoo'n harde bas daar is geen verstemmen aan en zij sleept de jongeren meê. Ik heb toch ook wel eens wat liefs gezien en ik leef toch nog pas één jaar, ik verlang zoo naar iets beters en waar moet het met me heen als ik niets anders te wachten heb dan een verdragend leven tot ik ziek word van de inspanning." Och wat schreide het biggetje, arm biggetje. »Er moeten betere ondervindingen zijn," zoo sprak biggetje verder en merkte niet eens dat er niemand naar hem luisterde, »want 's morgens als de bloemen geschreid hebben dan hoeft de zon maar even op ze te schijnen en ze schitteren weer zoo schoon als

of ze geen leed gekend hebben. En gisterenavond zag ik door ons raampje Kolijn en Brechtje in den maneschijn staan en ik hoorde Kolijn zeggen: »Brechje, arme meid, hoe kom je aan al die schrappen op je hand?" — »Dat is van 't kruisdoorntjes plukken," zei Brecht. — »Meid, meid dat moet geducht zeer doen!" — »Och, Kolijn, het kan me niet scheelen, ik voelde het nauwelijks, ik was veel te blij dat ik jou moeder zou verrassen met die bessen; ze houdt er zoo van als ze malsch gerijpt zijn." En wat is het hier 's Zaterdag 's middags vroolijk als onze vrouw staat te zingen terwijl ze de klompen van den baas schuurt, want ze is er op gesteld om die van den boer zelve te schuren, de andere doet de meid natuurlijk. Dat gezing geeft me een heel wat plezieriger gevoel dan het geknor bij ons binnen. Als dan 's Maandags de boer in zijn klompen staat om naar de markt te gaan, dan heb ik hem menig keer hooren mompelen: »Neêe, zooe as mien wief de klompen schuurt! Ze bin às een pàs geschilden aerepel!" Onze boer is uit een andere streek, dat kun je aan zijn spraak nog hooren. Komt hij dan 's avonds weêr thuis dan heeft hij altijd wat extra's meegebracht voor 't wief. Onze boer heeft maar twee pooten en wij hebben er vier en toch kan hij veel beter zeer trappen dan 't pootigste varken. Ik heb hem wel eens aangekeken om te zien waar 'm dat in zat, en dan viel mijn oog altijd op zijn klompen, want hij is groot van postuur, en dan dacht ik: 't komt zeker van de klompen! Dat merk ik allemaal maar ik kan er maar vluchtig over peinzen in zoo'n oogenblik als nu, zoo onrustig is 't altijd bij ons in het kot. Als ik verandering in mijn lot wil brengen dan moet ik dat nu doen; want de baas wil mij opfokken en de anderen verkoopen, dus ik moet niet te lang wachten anders zou moeder het merken als ik wegliep.

Zoo dacht ons langsnuitje en filosofeerde tot al de anderen al weêr in het kot waren en stonden te snoeteren aan den trog. Van dat lawaai schrikte langsnuitje op, overzag zijn besluit, trok de vier pooten uit de modder en zette het op een loopen om een leventje te zoeken dat meer naar zijn aard was. Het begin was dadelijk erg naar zijn zin, zoo te mogen loopen

zonder dat de anderen er de neus voor optrokken en hem hun hoonend geschreeuw naknorden, was al heerlijk. Maar weldra kon hij niet verder door, want hij kwam voor een water waar hij over moest vóor den anderen morgen, anders zouden ze hem terug halen. Daar stond hij nu en overwoog zijn kansen en berekende: heel breed was het water niet, maar toch te breed om er overheen te springen; er over loopen ging niet, hij werd al duizelig als hij keek naar al die beweeglijke hoogten en laagten, daar zou hij zijn pooten niet op vast kunnen zetten, hij zou ombuitelen en hij was slim genoeg om in te zien dat hij nooit voort zou komen als zijn vier pooten in de lucht stonden. Het lange snuitje werd in de hoogte gestoken, om en neer, speurde toen langs den waterkant en ontdekte een schuitje. Dat was iets heel nieuws voor het jonge wijsneusje. »Gunr, dat ding heeft een staart," riep hij uit, »en met die staart zit het vast aan dat paaltje, hoe jammer dat het niet los ligt anders kon het mij dienst doen, want dat is nu zeker alleen voor het water bestemd, het ligt al op den rug en het heeft toch geen vier pooten in de hoogte. Wat een lange staart! En wat een prachtige krul slaat er om het paaltje. Zelfs 't Paaschvarken van 't voorjaar had zoo'n mooie staart niet. Hoe zal ik nu het beste doen om die krul los te wikkelen, en zoo het ding vrij te krijgen, want ik moet over het water." Een oogenblik dacht hij na, zette zich evenwijdig met het vastgebonden schuitje, legde zijn staartje in een krul en volgde met zijn slimme oogjes, heel schuin, heel schuin tot ze haast in zijn kop schoten, den loop van het touw tot om het paaltje. Wat een slim varkenssnuit! Al kijkende ontrolde hij zijn staartje en sprong »gunr" op, hij had het gevonden. Net als de krul in zijn staart, zoo moest ook die andere krul worden losgewikkeld. 't Was een heel werk, maar 't was de moeite waard, zoo'n staart!

De bewondering vertraagde het werk ook nog een beetje. Wat een gemak had hij nu van zijn lange snuitje, nog éen slingering en vlot was het bootje. Haastig sprong hij er in, vol vreugde, en gaf daardoor zoo'n duw aan het schuitje,

dat het in een oogenblik naar de andere zijde was geschoten. »Gunr, gunr, gunr," en met een koenen sprong stond hij op den anderen oever, blindelings voortrennend in dolle verrukking, een heel eind. 't Was haast heelemaal donker geworden, maar hij lette op niets. Op eens schreeuwde hij formidabel, zooals ze dat in 't kot deden, hij was in zijn dolle doordraving tegen iets scherps geloopen dat hem geducht in zijn snuitje prikte. Hij stoof achteruit, maar, woedend geworden, nog eens en nog eens opnieuw er tegen. Toen kwam hij tot bezinning, hij werd weêr verstandig, ging rustig zitten, likte de bloeddruppels, waar hij bij kon, af, slikte zijn tranen op en legde zijn staartje in een krul; dat werd nu zijn gewoonte als hij een zaak uit moest leggen die hem tot nadenken bracht. »Gunr, ik doe net als Kolijn, dien ik verleden zoo heb uitgelachen. Brechtje had hem aan het vlondertje vast gemaakt met een klimoprank om zijn hals, terwijl hij tegen de leuning stond te slapen. Toen hij wakker werd voelde hij dat hem iets hinderde en in dolle drift rukte hij zich los, mèt glijdt zijn klomp uit en Kolijn van 't vlondertje af en er onder en toen moest Brechtje zelve nog er bij komen om hem uit 't water te halen. Ik moest mij schamen, het is pikke donker en ik ren onbezorgd door alsof het klaar lichte dag was en ik alles kon zien wat mij in den weg ligt; dan, in plaats van verstandig te zijn en eerst te onderzoeken wat mij steekt, word ik erg boos, prik me opnieuw 2 tot 3 keeren. Daarbij is het al lang tijd om te gaan slapen, de kippen thuis staan al haast weer op, als ik zoo voortging zou ik ziek worden en wat moet ik dan beginnen! Het staartje wordt ontrold, het snuitje speurt voorzichtig, de schuine oogjes kijken scherp toe en zien dat hij met zijn lange snuitje in een egel was geloopen, die zich toen als een bal had opgerold en nu aan alle kanten zijn steke-pennen uitstak, zoodat het maar goed was dat biggetje wijzer was geworden. Langsnuitje legde zich vlak op den grond, maar boven op het heuveltje, uit vrees dat de steek-bal naar beneê zou komen rollen, sliep dadelijk in en ronkte een slaapdeun, dat alle dieren in zijn nabijheid wakker werden.

Och, 't was ook een heel vermoeiende dag geweest voor langsnuitje, zóo moeten loopen, zóoveel moeten denken en toch nog zoo jong. Alle dieren werden wakker en kwamen aangekropen, aangevlogen, aangesprongen, de krekeltjes met muziek en vooraan de glimwormpjes om te lichten. Dat blazende, grommende hoopje, wilden ze allemaal van nabij bekijken. Het biggetje werd onrustig, er was te veel geschuifel in de blâren en zooveel gejoel, de eekhoorntjes lieten hazelnooten naar beneden vallen door hun vlug gespring, en de glimlichtjes schenen tot zijn gevoel door te dringen, want hij zag witte klompen, een heele stapel, en droomde dat hij gekomen was in de streek waar de boer vandaan was en dat het Zaterdagmiddag was en een groot geschuur van nog meer klompen en een door mekaar zingen van al de nijvere vrouwen, en kort daarop werd het Maandag en de boeren stonden in hun witte klompen en... o keeshonden! wat een schop krijgt hij daar! (wip, buitelde een eekhoorntje tegen hem aan en over hem heen). Op springt het biggetje, flapt met zijn ooren alle dieren naar alle kanten en zet het op een loopen met de springpas en een angst voor al de boeren in de witte klompen. Maar als zijn achterpooten in een hazennest verward raken, haalt hij even adem, zet zich, toch nog heel angstig, in de gewone houding: het staartje wordt gekruld, het staartje wordt weer uitgerold, de wijsheid spreekt: twee pooten in klompen kunnen beter zeer trappen, maar vier pooten zonder klompen kunnen toch veel harder loopen, en dan, gezien heb ik geen enkelen boer, 't is ook nog niet eens licht, 't moet een droom geweest zijn. Maar gunr wat een droom! Alle keeshonden, wat een droom! Ik heb toch door mijn ondervinding al veel geleerd, nu ga ik mijn wijsheid gebruiken. Eerst gezorgd voor den 1[en] schafttijd, dat doe ik met wortelen en eikels; als ik genoeg heb ga ik verder door, tot dat ik in een streek kom waar ik het beste hoop te vinden. Hoe vreemd, dat de haan niet kraait! Maar wat ben ik ook een dom big, dien kan ik hier toch onmogelijk hooren. O, o, daar loopt toch een soort van kip. Ik weet nog wel hoe ik met onze kippen omging en ik zal probeeren met

haar op dezelfde manier vriendschap te sluiten. Langsnuitje gront een beetje, flaptwapt met zijn ooren en als het hennetje, een fezanten-hennetje, vol nieuwsgierigheid dichter bijgekomen is, wroet hij de aarde om tot er een paar prachtige vette pieren naar boven komen kruipen, dan verwijdert hij zich een eindje, gaat rustig eikeltjes knauwen, terwijl verdwijnen de wurmen in den snavel van 't hennetje, dat rustig blijft voortkrabbelen met de pooten in het losse zand en het kopje naar hem toe gewend. Net zooals de kippen thuis naar hem konden kijken. Biggetje lacht plezierig onder zijn lange neus, de oogjes verdraaien en hij loopt met den kop in de hoogte naar het hennetje toe. Hennetje komt hem twee schreden tegemoet, heel parmantig en zegt: »fu-it!" Biggetje zegt »gunr" en zwaait zijn staartje en jaagt daardoor een kevertje op dat fluks door hennetje wordt weggemaaid en naar binnen gekokt. Biggetje zegt dat ze zoo'n bizonder kippetje is, dat hij andere kippen kent die lang zoo vlug en aardig niet zijn en dan vertelt hij van het erf en wat voor een dier hij is en van de menschen bij wie hij woonde; en als hij vertelt van zijn kordaat besluit, van al zijn avonturen en hoeveel weien hij al is overgestoken en hoe lang hij al door 't bosch rent op vier pooten, dan fladdert hennetje telkens in de hoogte van bewondering en verrukking om al het vreemde van zulke lotgevallen. »En" zegt langsnuitje: »als er nu iets is waar je raad in wilt hebben, vertel het mij dan maar, ik kan de zaken oplossen en zeggen hoe je het beste handelt." Nu daarin heeft hennetje het volste geloof. Zij verzoekt hem even te gaan zitten op een zonnig plekje, dat ze hem wijst en dan dribbelt ze weg met groot misbaar en korte vluchtjes in het lage hout dat al de bloemen staan te beven, nog een heel tijdje nadat ze er voorbij is gekomen en pareltjes schudden zoo schoon dat het jammer is dat het alleen voor het zwijntje is, dat om parelen niet geeft.

Zoo zit biggetje genoegelijk in 't zonnetje met half toegeknepen oogjes en schuurt zijn rug tegen de ruwe schors van een jongen eik, heel tevreden over zijn bestaan, zeer geduldig na den gezelligen schafttijd. Daar komt tjokkend en wippend

hennetje terug, aan 't hoofd van een heele bende; niet alleen fezanten maar ook patrijzen en dan konijnen en hazen, want dat zijn dieren waar fezanten en patrijzen het goed meê kunnen vinden. De hazen en konijnen waren allemaal nog jong, want de oude hebben door hun lange ooren al zooveel opgevangen, dat ze nooit bij anderen om wijsheid willen vragen. De vogels zijn het spraakzaamst, de viervoeters kijken en denken meer dan ze spreken en hennetje leest hun grieven van de slimme gezichtjes en vertelt er bij wat zij van de zaak weet. Ze zitten allemaal om het zonnige plekje, biggetje in hun midden in de wijsheid-houding, het staartje in de krul, bij elke nieuwe raadpleging het staartje ontrold, soms spoedig, soms langzaam, en laat ieder tevreden met zijn raad. Nu moet de knappe rechter nog eens alles van zich zelf vertellen. Zijn ontzag voor den boerman deelt zich aan allen meê, maar er ontstaat twijfel en strijd, wie of meer te vreezen is: een boer in witte klompen of een jager in knielaarzen. »Geen twijfel"! roept langsnuitje uit, »de boer, Gunr." »Alleen misschien, heeft jullie jager vier pooten?" »Nee, ook twee", roepen de haasjes, »wij kunnen hem nog al eens ontloopen, omdat wij vier beenen hebben." »Zoo? Gunr", gromt biggetje, gaat zitten, legt zijn staartje in de krul en denkt en denkt. Allen volgen met spanning de wijze bewegingen, wachtend tot de krul zich los zal wikkelen. Dit is nu 't moeielijkste vraagstuk, dat biggetje ooit voor den geest is gekomen, en hij zucht van inspanning. Mèt springt het staartje uit de krul en hij spreekt: »Hennetjes, haantjes, hazen en konijnen" — de vogels trekken een poot op, de viervoeters spitsen de ooren — »ik ben er, ik heb de zaak overdacht en ik kan jullie zeggen dat een jager in knielaarzen een gevaarlijker menschsoort is dan een boer in witte klompen; ze loopen allebei op twee pooten, dat is waar, maar onze boer stond eens tegen 't varkenskot geleund met een gezicht als van den slechtsten slagersjongen, toen hoorde ik hem mompelen: »Die vernielâl van een jaeger, ik wol dà 'k um vân mien land kos schoppen, tot ie nooeit meer op z'n pooten kwâm te staen." En zoo als de jager voorbij komt,

in de knielaarzen, hoedje schuin met een veer er boven op — nog langer maar van dezelfde soort als jij daar in je staart hebt, fezantenhaan, — nou maak maar niet zoo'n stof, hier ben jij de mooiste — aansluitend groen jasje en een glimlichtje op elke koperen knoop, beelderig gepoetst, hoor, een gezicht zooals onze kuikens hebben als ze pas uit de eieren gekropen zijn, ook niks niet bang.

En zóo als nu de jager voorbij komt, vertrekt de boer zijn gezicht in een lach, 't leek of hij er kiespijn bij had, neemt de pet van 't hoofd en zegt: »Gemergen, jonker, wil 't nog âl wâ gêven; hêi'j der âl naer den andren wèreld holpen?"

De jager kijkt den boer aan, net zoo durfachtig als onze kuikentjes naar de kat kijken als ze onder de vleugels van de kloek zitten en veilig in 't hok — zet een gelaarsde poot met de punt vooruit en zegt terug: »Nog niet baas" — hij had een stemmetje net zoo fijn als jullie, hennetjes — »maar ik hoop met de volle tasch naar huis te gaan." Toen trekt hij langzaam de andere poot na en met nauwelijks 'n gedag stapt hij over 't erf en van den boer weg, net als onze haan tegenover den keeshond. En weet jullie wat ik hieruit te weten ben gekomen? Ik ben er dít uit te weten gekomen: dat de jager den boer nog de baas is: zelfs wit geschuurde klompen kunnen niet op tegen gepoetste knielaarzen." Biggetje kijkt hoog ernstig met de oogjes naar binnen gekeerd, alsof die zaak zich nog verder uit liet spinnen. De vergaderden worden onrustig: angst voor een jager en opgeruid door de fezanten-haan, die biggetje wat al te wijs vindt, de andere hanen boos dat de wijze dien eenen al mooier had genoemd — in éen woord, de vrees voor de wijsheid werd groot, ze voelden zich zoo bewust van allerlei zwakken, dat ze maar liever meegaan met den haan die hun en zich zelf stof in de oogen stuift dan zoo in het licht voor 't varkentje te blijven zitten, dat, zelf kalm verlicht in het zonnetje, het zoo duidelijk op de waarheid ziet schijnen. Het hennetje heeft de grootste dankbaarheid bij haar eerbied en zegt dan ook bij 't afscheid nemen, hartelijk dank voor al de wijze raadgevingen; zij wijst hem waar haar nest is; als hij dan weer eens in hun streek

komt, mogt hij toch zoo vriendelijk zijn en eens komen zien of zij er niet was, ze komt tegen den avond toch altijd weer thuis. Biggetje belooft dit, gaat wat achteruit, steekt de kop in de hoogte en zegt »gunr", hennetje zegt »fuu-it", draait 't kopje nog eens om en zegt weer »fuu-it", en gaat dan met haar haantje mee, dat ruig van kwaadheid stond te tjokken en haar in vaart voor zich uitjaagt, tot groot plezier van ons varkentje.

Gunr, gunr, hanen zijn toch overal eender, waarom mag dat wijfje nu niet voor anderen ook eens lief zijn, alles altijd voor zich zelf. 't Is met dat al een vreemde middag geweest en als ik niet wist dat het klaar-lichte dag was en al die hazen- en konijnenpooten-putjes en vogel-poot-sporen hier in 't zand zag staan, dan zou ik denken dat ik weer gedroomd had. 't Is geen wonder, ik lijd ook zoo'n geheel ander leven dan thuis op het erf of liever op de wei, want o wee, die schoppen toen ik me eens op 't erf gewaagd had bij ons thuis!... Daar liggen ze nu te ronken, geen knecht aan 't werk, alles in rust na den schafttijd.

Of ze wel eens over mij zouden spreken? Zeker zal er gezegd worden: och, hij, laat hèm maar loopen, met zijn lang snuit. Nu 't is beter zoo, dan missen ze me niet, ik ben blij dat moeder nu mijn héele ligplaats kan krijgen en de spoeling zal minder dun zijn. Kom, vooruit met de geit, zooals de vrouw altijd zegt, als de jongen zich door de geit laat meetrekken om het tochthuisje tot bijna in de kamer. Wacht, opgepast, hier loopt een pad, dat dient zorgvuldig ontweken. Paden worden voor de menschen gemaakt en aan de menschen hebben wij varkens broertjes dood. Ik begin dat dwalen toch wel wat moe te worden en ik hoop erg, dat het niet al te lang zal duren tot ik ergens kom waar ik voel dat ik thuis hoor en dan voor altijd kan blijven. Maar langsnuitje liep nog lang door heg en steg, over meiboombloesems en door braamranken, over heiden en door masthoutbosschen; nog drie malen voor zonsopgang op weg en den 4^{en} morgen bleef hij uitgeput en ontmoedigd liggen, geen moed voelend om ook dien dag door te gaan, zoo erg alleen, zoo hongerig en

zoo weinig van zijn gading om zich heen. Boven hem beuken en eiken, eikels had hij al iederen dag gegeten, hier en daar een bosschige heiplant, in mosbedekten grond. Zu... um, vliegt een bijtje langs zijn oor, zu... um, langs 't andere. »Gunr, och, bijtje, blijf wat met me praten... toe...!" »Wacht even, dikke luilak, even die plant nog, anders raak ik in de war en zooveel bloemen staan hier niet dat ik er een mag overslaan." Spoedig is ze klaar en vliegt op de stevigste grashalm, naast langsnuitje. Langsnuitjes oogjes kijken schuin naar beneden. »Je bent nog al gauw terug, juffertje bij." »Och ja, 't is meer een heiplantje, daar vind ik niet veel in." »Wel, dat wilde ik juist vragen, vinden de bijen in de heibloem ook honing?" »Ja, ja, ze schijnen zoo droog alsof er geen honing in kon zitten, maar wij weten er wel wat uit te halen." Het biggetje vergeet zijn treurige matheid, richt zich op, legt zijn staartje in krul en blijft zóó zitten, zegt niets. Dat duurt het bijtje wat lang, ze zegt zu... um en vliegt weg. Langsnuitje merkt het niet eens, veel gedachten gaan er door zijn denkend kopje. Het staartje ontrolt zich: »Dat plantje komt uit dien grond en geeft nog honing, die voor de bij de moeite van het vergaren waard is. Wie weet of dan die grond ook voor mij niet iets oplevert als ik moeite doe? Bovenop zijn het alleen eikels, ik wil eens dieper zoeken." Aandachtig snuffelt het snuitje langs den grond, die hier en daar gespleten is, smalle, nauwelijks zichtbare spleetjes. Uit die spleetjes stijgt een heerlijke geur in langsnuitje's neus, steeds ijveriger wroet hij, »gur, gur, gur" gront hij uit gretigheid en verwachting. Wat kostelijkheid is dat? Geheel zwarte aardappels? Neen, zóo appetitelijk zagen ze er in den trog nooit uit. »Zwarte aardappels," roept langsnuitje uit »moeder, jongens komt toch." Inplaats van de familieleden, die hij zoo gaarne in de gelukkige vondst wilde doen deelen, komen er groote en kleine grijs-zwarte zwijnen aangeloopen, jongen en ouden en kijken naar biggetjes' doen. »Wat staat daar voor een afgeschrapt zwijn," zegt de oudste, »en wat vindt die hier om zoo van te smullen? schijnt niet veel gewoon te zijn." Langsnuitje kijkt ontsteld en zet zich in de wijsheid-houding. De zwijnen vinden

hem merkwaardig en behandelen hem niet onvriendelijk. »Gunr, waar kom jij vandaan, afgeschrapte?", spreekt de oudste hem aan. »Och ik ben niet afgeschrapt", antwoordt langsnuitje, dat is de kleur van mijn borstels, ik ben een tam varken, maar ik pas beter in een andere omgeving, daarom ben ik weggegaan en ik geloof dat ik hier het beste heb gevonden, nu zou ik zoo gaarne hier blijven. Ik zou jullie kunnen dienen met mijn weten en met wat ik door nadenken en geduld gevonden heb. Kijk eens, deze zwarte aardappels smaken overheerlijk! Allen proefden en de jongeren moesten bij de staarten worden teruggetrokken, zoo genoten ze de spijs. »Zeker," riep de oudste, »je hebt onze streek tot een oord van zegen gemaakt, want dit is het beste wat een zwijn kan genieten. Wijsheid hebben we minder dan we moesten, maar jij ziet er met je lange snuit verbazend verstandig uit. Blijf gerust en leef ons vrij leven mee, we zullen goed voor je zijn, we zien wel dat je wijs bent, want wij stelden ons tevreden met wat we boven op vonden en klaagden over het weinige, maar jij hebt dadelijk de moeite genomen om het dieper te zoeken en nu het beste gevonden."

Biggetje ontrolde nu zijn staartje en allen stonden vol bewondering bij deze handeling. »Wat heb je een bizonder ontwikkelde staart, wijze!" »We zullen je nu niet langer lastig vallen, maar van avond moet je ons eens alles vertellen." Dit werd afgesproken en biggetje legde zich neer aan den voet van een ouden eik. Toen het avond was kwamen ze allen om langsnuitje heen zitten en drongen met vragen op hem aan. »Heeft het je moeite gekost om tot hier te komen?" »Hoe durfde je, je hebt niet eens zulke sterke tanden als wij?" Alles werd verteld en met de verhalen stegen de bewondering en de eerbied.

Op de onderste tak van den eik zat een oude uil en luisterde met groote belangstelling. Hij vloog naar omlaag, ging vlak tegenover langsnuitje staan en bleef hem langen tijd aankijken met opgesperde oogen, zooals uilen doen als ze in 't groote licht staren. Toen schudde hij zijn hoofd als in verstomming en zuchtte zoew-oé kli-ién, zoew-oé joa-h-ong, zoew-oé wis-ies?! ie-vi!

DOOR HET LAND VAN BROEDER JONATHAN.

Fragment van een reisverhaal,

DOOR

DR. HENDRIK P. N. MULLER.

(Slot.)

B. HET »MIDDLE-WEST."

Cleveland, in den staat Ohio, gelegen aan het Erie-meer, is een fabrieksstad. Zij bezit de grootste werven der Vereenigde Staten en een belangrijke ijzernijverheid; hier heeft de groote Standard-Oil-Company haar hoofdzetel. De stad is sterk aan het opkomen. Huizen van slechts twintig jaren oud breekt men af om hen door grootere, hoogere te vervangen. Zij telt thans 380.000 inwoners. Ik zie er een reusachtig gebouw voor kantoren, dat om een binnenpleintje is heengebouwd; men bereikt de vertrekken langs veranda's, die het geheele gebouw op elke verdieping aan den kant van dit pleintje omgeven. Onder de platen van beroemdheden, voor slechts 10 Amer. centen verkrijgbaar en bestemd voor het groote publiek, zie ik, naast portretten van George Washington en President Roosevelt, ook een afbeelding van een der bekende heitjes met schapen van onzen Mauve. Inderdaad is deze landgenoot in Amerika in alle steden vertegenwoordigd.

Buiten de smerige, leelijke stad gekomen, wandelt men langs honderden en honderden nieuwe villa's, door tuinen omgeven; de cirkelboogvormen voor venstergroepen, deuren en balkon-openingen ziet men hier veelvuldig toegepast. Langs de

universiteit bereikt men door een fraaie, breede laan het schoone gedenkteeken, aan President Garfield gewijd, opgericht in 1890; men heeft hier drie ton aan ten koste gelegd. Van binnen bevat het een standbeeld van dezen vermoorden staatsman, door zuilen omgeven die een koepel torsen; van den top overziet men de stad en een stukje van de ontzaglijke zoetwatervlakte, Erie-meer genoemd.

Mijn weg voerde nu naar **Indianapolis**, de hoofdstad van den staat Indiana. De meeste Duitsche turnvereenigingen zijn onderling aangesloten en hebben een centraal bestuur in die stad. Het hoofdbestuur wenschte met mij in overleg te treden tot bespreking der Boerenzaken en zoo mogelijk tot ontwerping van een plan te dezen opzichte. Deze turnverbonden toch houden zich ook met allerlei belangen op, vreemd aan hun naam, en tellen gezamenlijk vele honderdduizenden leden. Zij vormen een niet te versmaden kracht in de Amerikaansche staatkunde.

In den trein verstrekt de Pennsylvania Railroad voor slechts één dollar een uitmuntenden, rijkelijken maaltijd, zelfs oesters, ijs en koffie, maar in den staat Ohio mag in de treinen geen wijn of alkohol van eenige soort worden verkocht. Ik rijd over een vlak winterlandschap, langs en door kleine, nieuwe steden, door kleistraten met houten trottoirs en huizen van planken en »shingles" (kleine plankjes, die als schubben op elkaar zijn gelegd), welke ik nog overal in Amerika, zelfs in de groote steden, heb opgemerkt.

Mijn trein, die om 9 uur in den morgen te Indianapolis had moeten zijn, kwam daar eerst om half twee in den nacht. Ik bespeur, mij niet meer te bevinden in de oude, groote steden van het oosten, waar met betrekking tot bediening nog eenigermate Europeesche begrippen worden gehuldigd. Aan het station is geen levend wezen te bekennen, behalve het hoofd ervan; van rijtuigen of trams geen spoor. In elke hand een stuk reisgoed onderneem ik den tocht naar de Columbia Club, waar ik uitgenoodigd ben intrek te nemen. Nauwelijks bevind ik mij in het mij aangewezen, uitstekende slaapvertrek, dat zijn eigen badgelegenheid bezit, of ik word om

half drie in den nacht door de pers per telefoon opgebeld en geinterviewd; de Amerikaansche dagbladschrijver staat voor niets!

Den volgenden morgen vroeg werden mij kaartjes boven gebracht, wijselijk zonder beroepsaanduiding, toebehoorende aan heeren, die mij beneden ontvingen met de voeten op den haardrand en de vraag, wat mijn indruk was van Indianapolis en de Vereenigde Staten? Terwijl ik naar een passend antwoord zocht, was een hunner reeds bezig om te schrijven in zijn zakboek en zeide de ander: »Well, I'll tell you, it is the finest country in the world".

In redevoeringen in verschillende gebouwen gehouden, o.a. in een kerk, trachtte ik hier de uitzending te verkrijgen van geneeskundig personeel en liefst van een Roode Kruis-ambulance naar de Boerencommando's, die daarvan allengs bijna geheel verstoken geraakt waren. Dientengevolge meldde zich inderdaad personeel aan, dat door den tegenstand van den vijand de Boerenlinies niet kon bereiken. Wat betreft de hernieuwde uitzending van een Amerikaansche ambulance, maakte het hoofdbestuur van het Roode Kruis bezwaar, nu een deel der leden van de uitgezonden ambulance de onzijdigheid had geschonden en de wapens opgevat. Na afloop van een dezer redevoeringen stond iemand op en vroeg ontevreden, wat dit eigenlijk te beteekenen had. Hier bleek weder, dat de Boerenzaak tot een onderwerp van partijpolitiek was gemaakt. De republikeinsche bladen spraken onverschillig, die der democraten vol vuur.

Een leider der laatsten, de heer Spaan, een advocaat, spreekt goed Hollandsch, ofschoon hier geboren; zijn vader kwam uit Holland. Dezelfde trouw aan de moedertaal van den vader heb ik onder afstammelingen van Hollanders in Amerika veelvuldig waargenomen, niet het minst te Chicago en ten noorden daarvan.

Ofschoon de staat Indiana niet groot noch volkrijk is, heeft hij zich te Indianapolis een reuzen-kapitool, State-house, opgericht, grootsch van lijnen en afmetingen, natuurlijk weder in klassieken stijl. Daar zetelt ook de gouverneur, een democraat, die mij uitermate vriendelijk ontving. De stad, die

170,000 zielen telt, is rijk aan Duitschers, die er een groot clubgebouw bezitten, ook voor dames toegankelijk en voorzien van gelegenheden voor lichaamsoefening en spelen. Ook de club waar ik verbleef stond voor een gedeelte voor dames open; Zaterdags en Zondags zag ik er geheele gezinnen middagmalen. De Duitschers hebben hier ook hun eigen school, en een groote stadsschool heeft een Duitscher tot hoofd; kinderen van alle standen worden daar ook geoefend in handwerk, b.v. timmeren; elken dag brengen zij gedurende den schooltijd een uur door in de boekerij, daaruit lezende wat hun bevalt.

De millioenen Duitschers in Amerika schudden reeds zeer kort na hun aankomst het Duitsche stof van de voeten, om een keizerlijke uitdrukking te gebruiken; zij worden met hart en ziel Amerikanen, al blijven zij gewoonlijk liefst met elkaar omgaan en Duitsch spreken. Ik weet van Duitschers, die lange jaren droomden van een bezoek aan hun vaderland en die, toen zij daar aangekomen waren en opnieuw ondervonden hoe heel Duitschland op de sporten staat van een schier eindelooze ladder, nauwelijks twee menschen op de zelfde sport, zich dadelijk weer inscheepten terug naar het land van de leuze: »I am as good as you are".

De broeder van den Duitschen keizer, Prins Hendrik, kwam in deze dagen gedurende zijn bezoek aan de Vereenigde Staten ook voorbij Indianapolis. Zijn trein hield er slechts een korte pooze op; toen hij zich op het balkon van zijn wagen aan de talrijke menigte vertoonde, riep deze hem belangstellend toe: »speech, Henry!" Hij antwoordde lachend met een saluut. Deze reis zal hem het onderscheid tusschen de inzichten in Duitschland en in Amerika terdege hebben doen inzien. De aanspraak met Keizerlijke Hoogheid was hier officiëel veranderd in »you" en »Sir". En toen het oogenblik was gekomen, dat hij het nieuwe jacht van den President moest laten van stapel loopen, het officiëele doel van zijn reis, gaf de hoofdman der werklieden van de werf hem het teeken, door hem eensklaps op den schouder te slaan en te roepen: »Now then Prince, let her go".

Aangezien in verschillende staten, door welke mijn weg mij ging voeren, geen wijn, bier of spiritualiën op weg verstrekt mag worden, gaven mij mijn gastheeren ten afscheid de beste en oudste flesch rogge-whiskey van de club op reis mede; over die flesch zou ik later en in een geheel ander land weer hooren.

Vier uur sporens brachten mij naar **Chicago**.

Het was Maart. Verraderlijk toonde zich ook hier weder de veranderlijkheid van het klimaat ten oosten van de Rocky Mountains; een dag zomer en dan dagen van regen, sneeuw en ruw, guur weder. Mij spoedende door de urenlange, nooit eindigende straten van deze monsterstad, vol modder en veelal niet eens geplaveid, straten die, behalve in de binnenstad, in den treurigsten toestand verkeeren, krijg ik wel een grooten, doch niet een lachenden indruk. De Union League Club, waar ik word ingekwartierd, een groot gebouw, is stampvol menschen. De straten van de kern der stad doen denken aan de Londensche City. Zij bevatten in groote, hooge, kostbare gebouwen, alle in klassieken stijl, zoo goed als uitsluitend kantoren. In de Illinois Western Savingsbank zag ik overal brons aangewend voor de onderdeelen, die in gewone huizen van hout of ijzer vervaardigd zijn. De Tempel der vrijmetselaren telt niet minder dan 21 verdiepingen.

Chicago is kolossaal. Als ik 's avonds gebruik ga maken van de gastvrijheid van nieuwe kennissen, moet ik soms een uur sporen zonder ooit de stad of de huizenrijen te verlaten. De parken beslaan een oppervlakte van 800 hektaren. Twee groote universiteiten is Chicago rijk. De beroemde slachterijen nemen bij de 200 hectaren in, de zoogenaamde »stockyards". Het is weer een heel eind rijden, voor men er komt. De grootste slachtersfirma der wereld, Armour & Co., heeft bedienden die zich uitsluitend bezig houden met het rondleiden van bezoekers. Met groote gastvrijheid word ik in een rijtuig afgehaald, ten disch genood en een paar uur lang door eindelooze gebouwen en open veestallen geleid. Twintig millioen stuks vee worden te Chicago per

jaar behandeld en $^3/_4$ daarvan aldaar geslacht en verzonden. Bijna alles geschiedt door werktuigen en er heerschten de grootste zindelijkheid en orde. Van alle deelen van het vee, varkens, schapen, paarden en ook gevogelte, trekt men partij. Een gedeelte van het vleesch wordt gezouten, een ander deel gerookt of gekookt.

Behalve dit reusachtig bedrijf heeft Chicago een ontzaglijken handel in hout en voornamelijk in graan. Het laatste wordt opgestapeld in de bekende »elevators", pakhuizen van een omvang dien men zich nauwelijks te groot en te hoog kan voorstellen.

Na New-York, dat met zijn voorsteden $3^1/_2$ millioen inwoners telt, neemt Chicago nu de tweede plaats in als handelsstad der Vereenigde Staten, dank zij zijn ligging. Het riviertje dat het doorsnijdt, de Chicago-river, brengt tot zijn bloei niet veel bij; het is een smal, vuil, onbeteekenend stroompje. Daarentegen is zijn ligging aan het Michigan-meer, te midden van de graan- en veestaten, voor Chicago van onwaardeerbaar nut.

De vaartuigen, die hier geankerd liggen, dragen in hun bouw de kenteekenen, dat zij aan andere eischen moeten beantwoorden als zeeschepen. Nergens in de wereld heb ik dien wonderlijken vorm gezien. Ofschoon stoombooten, gelijken zij op zeilschepen, zijn zeer breed en vooral ongewoon hoog.

Chicago is een nieuwe stad. Toen de eerste 13 staten 1)

	Getal leden in het 1e House of Representatives naar zielental.	
1) New-Hampshire	3	
Massachusetts	8	
Rhode Island	1	
Connecticut	5	
New-York	6	
New-Jersey	4	
Pennsylvania	8	
Delaware	1	
Maryland	6	
Virginia	10	(dus toen grootste)
North Carolina	5	
South Carolina	5	
Georgia	3	

zich in 1783 hadden vrijgevochten van Engeland, woonde hier nog niemand. Het geheele zoogenaamde Middle-West, waarvan Chicago deel uitmaakt, van de meren tot de Golf van Mexico, behoorde tot 1763 aan de Franschen, die er weinig nederzettingen hadden maar hun pelshandel dreven over dit geheele onmetelijke gebied. In dat jaar, bij den vrede van Parijs, die een einde maakte aan zijn oorlog met Engeland, zag Frankrijk zich uit Noord-Amerika weggedrongen. Engeland kreeg, behalve Canada, al wat oost van de Mississippi lag, Spanje het Fransche bezit west van die rivier. Toen de Britsche koloniën in 1776 hun onafhankelijkheidskamp begonnen, maakte dit Middle-West geen deel van hen uit. Dat zij desniettegenstaande bij den vrede van 1783 dit geheele stuk grond, grooter dan hun eigen gebied, van Engeland verkregen, is de eerste stap geweest op den weg van gezagsuitbreiding, die sedert onafgebroken door de Vereenigde Staten is bewandeld en die hun oorspronkelijke kustrepubliek eindelijk heeft gevoerd naar den Stillen Oceaan, naar eilanden in het oosten en in het westen, en die het oorspronkelijke gebied tientallen malen heeft vergroot. De toestanden, die de reiziger, nu hij de oorspronkelijke 13 staten achter zich heeft, waarneemt, worden alleen verklaarbaar, wanneer men die uitbreiding nagaat.

In 1803 onderging de republiek een nog grooter uitbreiding. Had Frankrijk bij den vrede van 1763 zijn aanspraken op het onmetelijke gebied tusschen de Mississippi en het toenmalige Mexico aan Spanje moeten afstaan, het slaagde in 1800 ten slotte in zijn onderhandelingen met Spanje om het terug te krijgen. Slechts drie jaren heeft Frankrijk het behouden, tot de Eerste Consul, beseffende dat Frankrijk op den duur het zou verliezen aan Engeland of de Vereenigde Staten en geld noodig hebbende voor de hervatting van zijn oorlogen na den vrede van Amiens, het voor 15 millioen dollars aan President Jefferson afstond. Deze verkoop staat bekend onder den naam van »Louisiana Purchase"; daarmede wordt dus niet alleen bedoeld het gebied van den tegenwoordigen staat Louisiana, maar het geheele binnenland, van

de Mississipi tot het toenmalige Mexicaansche gebied en in het noorden zelfs tot de Stille Zuidzee. In 1819/20 werd Florida voor 5 millioen dollars van Spanje gekocht; in 1845 Texas, dat zich 10 jaren vroeger van Mexico had losgescheurd en sedert een onafhankelijke republiek had gevormd met een Amerikaan, Houston, als Staatspresident, in de Unie opgenomen. In het volgende jaar werd het gebied der drie noordwestelijke staten bij de Unie gevoegd, en in 1847 de republiek Mexico verdreven uit Californië, Nevada, Utah, Arizona, Nieuw-Mexico en Colorado tegen een schadevergoeding van 15 millioen dollars, welk gebied in 1853 nog vergroot werd door den aankoop van Mexico van het Rio-Gilagebied, ten zuiden van Arizona. Daarop, in 1869, werd het in 1741 door Russen van Siberië uit ontdekte Alaska van Rusland gekocht; en in den allerjongsten tijd hebben wij Hawaï in den Stillen Oceaan (1897), Porto-Rico en de Philippijnen (1898) grondgebied van Uncle Sam zien worden. Slechts enkele maanden geleden heeft hij zijn gezag uitgebreid over de door hem geschapen en van hem afhankelijke Republica del Isthmo. Nu staan het eiland Santo-Domingo en het noorden van Mexico aan de beurt; en niet onmogelijk zal hij er steun vinden voor zijn geheime wenschen. Want reeds hebben de regeeringen van den Mexicaanschen staat Yucatan in 1848, van de republiek Nicaragua 50 jaren geleden en van de neger-republiek Santo-Domingo, de laatste zelfs gesteund door den toenmaligen president van de Vereenigde Staten, Generaal Ulysses Grant, den wensch tot opneming onder de Vereenigde Staten kenbaar gemaakt; de tijd werd daarvoor toen door de laatsten nog niet rijp geacht.

Van dit verleden bespeurt de reiziger in Amerika de duidelijke sporen; de geschiedenis spreekt er tot hem in menschen, toestanden, gebouwen. Hier in Chicago heeft zij weinig te verhalen. In 1830 woonden hier nog slechts 100 menschen, in 1850 30.000, 20 jaar later 40.000 en heden leven er hier één millioen zeven honderd duizend. Het zijn voor verreweg het meerendeel vreemdelingen.

Onder hen een niet onaanzienlijk aantal Nederlanders.

Volgens de lijst der buiten Europa verschijnende Nederlandsche nieuwsbladen, welke het Nederlandsche taalcongres van 1897 dankte aan den wakkeren Gentenaar H. Meert, verschenen toen te Chicago zes nieuwsbladen in de Nederlandsche taal. Blijkens deze lijst kwamen van 60 Nederlandsche nieuwsbladen in Amerika de meeste uit in deze buurt, n.l. in de staten Michigan, Wisconsin, Illinois, Minnesota en Iowa, die behalve de buurt van New-York (Paterson en Passaic) de gedeelten van de Vereenigde Staten zijn, waar de Nederlanders zich in grooteren getale gevestigd hebben. Het grootste gedeelte hunner behoorde tot den handwerkenden stand en kende slechts de eigen taal. Mag niet verwacht worden, dat het Nederlandsch op den duur door hun nageslacht gesproken zal blijven, tot heden heeft het merkwaardig stand gehouden onder hen. In Grand Rapids (Michigan) wordt meer Hollandsch gesproken dan Engelsch door de geheele bevolking en verschijnen niet minder dan acht weekbladen in die taal, ofschoon de stad slechts ongeveer 60.000 inwoners telt. De echtgenoote van onzen verdienstelijken consul te Chigaco, den heer Birkhoff, een Hollander, spreekt goed Nederlandsch ofschoon hier geboren; en evenzeer hun kinderen. Ieder vreemdeling die zich in Amerika vestigt, om het even van welken landaard, wordt op den duur Amerikaan; en zijn kinderen falen nooit of te nimmer om hun Amerikaansche nationaliteit te verkiezen boven die der vaderen. Dit geldt natuurlijk ook voor de Nederlanders. Maar dat zij gehecht blijven aan hun afstamming, betoonen zij telkens weder en hebben de Boeren op hun beurt rijkelijk ondervonden. Ook in hun zeden en leefwijze blijven zij, soms in het tweede geslacht, aan het verleden getrouw; bij sommige hunner, gehuwd met Amerikanen, dronk men als op het Hollandsche platteland nog koffie vóór het naar bed gaan.

Zonder de nieuw gekomen Hollanders te miskennen, danken wij het toch in de eerste plaats aan onze Amerikaansche voorvaderen en hun afstammelingen, dat de Hollanders in het algemeen over de geheele Vereenigde Staten geëerd zijn om hun landaard; ik durf het laatste met stelligheid beweren,

omdat ik het over de geheele republiek heb ondervonden. Het is waar, ook in Amerika hoort men eenige uitdrukkingen die niet erg vleiend voor ons zijn, zooals »double Dutch" voor nonsens, »Dutch treat" voor een onthaal waarvoor men zelf moet betalen, »Dutch courage" voor dronkenschap en »Dutch comfort" voor het domste ongerief; verder spreekt men van »Dutch infidelity", noemt een kikvorsch bij voorkeur »Dutch nightingale" en hem die op jacht bij abuis een schot krijgt een »Dutch target", Hollandsche schijf; maar waarschijnlijk hebben de Amerikanen die uitdrukkingen overgenomen van de Engelschen.

In allerlei opzichten verschillen Chicago en het »middlewest" van het betrekkelijk oude oosten. Men is hier nog minder deftig, de gelijkheid is nog grooter, ook de taal verschilt. Streeft men in het oosten naar een uitspraak in overeenstemming met die van Groot-Brittannië, hier stoot men onbekommerd de klanken door den neus, gebruikt andere woorden, spreekt anders uit. Zoo zegt men adver*tis*ement inplaats van ad*ver*tisement, maakt misbruik van het woord »elegant" dat zelfs op landschappen wordt toegepast; spreekt van »ranch" (rentsj) voor »estate", niet van Missouri (missoeri) maar van »mezoera", laat de *s* achter Illinois weg enz. Maar ook over geheel Amerika verschilt het Engelsch van het Europeesche. Men spreekt bijv. niet van »chemist" maar van »apothecary", zegt »gotten" voor »got", noemt een smoking-jacket »toxedo" en gebruikt voor »autumn" het woord »fall". De Indiaansche namen worden veelal niet op Britsche wijze uitgesproken; de *a* in Chicago (het woord beteekend bunzing) bijv. spreekt men uit als in het Hollandsch, hoort vaker voor Iowa »eiowee" als »eiowe", de naam der beroemde Yosemite-vallei klinkt als: »jo*sim*mitti" enz. Ook de beteekenis der woorden is vaak een andere als in Engeland; toen men mij zeide van President Roosevelt: »he is a dandy", bedoelde men niet dat hij keurig zou zijn op zijn kleedij, maar dat hij een kranige kerel is. Bij de kennismaking zegt de Engelschman, »how do you do" en de Amerikaan »glad to meet you", waarbij hij uw naam ten volle uitspreekt.

Hoe westelijker men komt, hoe meer hij zingt bij het spreken en hoe afwijkender de klemtoon bij woorden en zinnen wordt.

Tot nog toe, in het oosten, had ik, behalve pasmunt, nog geen ander dan papieren geld gezien; van hier af verdwijnen de papieren dollars en zie ik voor het eerst den zilveren dollar, den (rijks)daalder, dien de Amerikanen in waarde en naam van Nederland overgenomen hebben.

Ook de prijzen veranderen. Hier in Chicago betaalt men niet minder dan in New-York; maar daarbuiten wordt het leven goedkooper, naarmate men den Stillen Oceaan nadert. Het verre westen is belangrijk goedkooper dan het oosten. Voor geheel Amerika geldt evenwel de regel, dat in hoofdzaak alleen duur is wat afwijkt van de behoefte van het meerendeel der bevolking en dus wat afzonderlijk voor den gegadigde moet worden gemaakt of verricht. De loonstandaard is n.l. aanmerkelijker hooger dan in Europa; de laagst bezoldigde werklieden, de Grieken die de spoorlijnen in orde houden, verdienen nog 1½ dollar per dag. Voor 5 Amer. cents kan men overal per »car" afstanden afleggen van 5 en 6 uren gaans, maar een rijtuig kost gewoonlijk minstens een dollar per rit en enkele dollars per uur. Te New-York verwees men mij voor een nieuwjaarsruiker maar zekeren winkel in Fifth Avenue, omdat bloemen van andere herkomst minder gewaardeerd werden; voor 12 rozen met lange stengels moest ik niet minder dan 1½ dollar per stuk betalen! Uitstekend en prachtig schoeisel, misschien in verhouding tot den prijs het beste der wereld, kan men overal koopen voor 3 dollars, maar moet 25 tot 30 gulden betalen als men het laat aanmeten. Herstellingen zijn gewoonlijk kostbaarder dan het aanschaffen van nieuw schoeisel, zoodat zelfs werklieden in Amerika als regel uitstekend geschoeid zijn. Het fooienstelsel bestaat nauwelijks. Men weet vooruit nauwkeurig wat men zal te betalen hebben en ik heb gedurende mijn geheelen Amerikaansche tocht niet één enkel verschil over een rekening gehad. Voor 5 Amer. cents is een goed rookbare sigaar verkrijgbaar en voor 50 tot 75 cents een zeer voldoende maaltijd, als men zich tevreden stelt met de schotels van

den dag. Overhemden zijn zelfs voor een dollar verkrijgbaar, maar voor een aangemeten pak kleeren moet men zelfs in het westen minstens *f* 150.— betalen. Hij, die zich schikt naar de gewoonten der meerderheid, zal dientengevolge voor zijn Amerikaansche reis nauwelijks meer behoeven te betalen dan zij hem in Europa zou kosten. Misschien kan het zijn nut hebben, in dit reisverhaal nu en dan prijzen te vermelden. Voor bijzondere doeleinden worden de prijzen soms aanmerkelijk verlaagd. Geestelijken van alle godsdiensten reizen kosteloos op de sporen, hoogstens voor den halven prijs. Mij wordt van nu aan steeds de halve prijs berekend voor mijn spoorkaartjes en als ik bedank, antwoordt men mij nog: »Only too glad to do it, Sir".

Voor 36¼ dollar krijg ik over de z.g. Burlington Route een reiskaart van Chicago via San Francisco tot Los Angeles in het zuiden van Californië, juist 5000 kilometers, en zal, zooals voorheen opgemerkt, slechts ongeveer 2½ dollar per etmaal voor »seat" of »sleeper" (bed) in den Pullman-wagen te betalen hebben.

Het eerste stuk van dezen langen, langen weg, tot Denver, is de Chicago Burlington en Quincy Railway. Wij sporen dwars door de staten Illinois en Iowa. De weg voert over een vlak winterlandschap door steden van hout. Weer rijdt de trein zonder afsluiting door straten, straten van gras of aarde met planken voetpaden in opkomende steden. Wij doorloopen zelfs tamelijk groote steden zonder spoor van viaduct of afsluiting. Mijn trein bevat zoogenaamde »tourist-cars," een soort van tweede klasse, die er zeer goed uitzien. Ieder heeft daar een vaststaanden armstoel, waarvan de rug naar voren of naar achteren kan gedraaid worden; de zittingen zijn soms van trijp, soms van riet en altijd elastisch; voor elken zetel kan een tafeltje geschroefd worden. Ik zie er landverhuizers hun eigen koffie en eieren koken. Deze soort wagens komen niet op alle lijnen voor. De Pullman-cars zijn op alle ongeveer dezelfde, maar sommige bieden nog bijzondere gemakken aan. Ik heb b.v. »on board trains" kosteloos mijn geheele briefwisseling stenografisch kunnen doen opnemen en met de

schrijfmachine doen gereed maken. Meestal, althans op de groote lijnen, is de laatste wagen van achteren van een groot balkon voorzien om het landschap in oogenschouw te nemen, van verluchte tijdschriften, schrijflessenaars en papier. Vaak kan men er ook een bad nemen en staat er een barbier ter beschikking. Men kan een eigen vertrekje huren, maar dit is nogal kostbaar. Terwijl men in het oosten 10 centen en in het westen 5 centen Amerikaansch moet betalen voor »a shine" (poetsen van schoeisel), geschiedt dat in de Pullmans kosteloos.

Vijftien uur sporens brengen mij naar *Omaha*, de grootste stad van den staat Nebraska, waar ik eenig werk heb te verrichten en vanwaar ik zoo spoedig mogelijk weder vertrek. Ik weet er niets belangrijks van te vertellen.

Dan gaat het verder, dwars door Nebraska, over vlak land met weinig boomen, de prairie, door en langs veel leelijke dorpen en stadjes, waarin de huizen schots en scheef door elkaar staan. Ik zie weinig vee, maar veel mais en graan in aanplant. Het landschap doet denken aan den Oranje-Vrijstaat, maar zonder kopjes en somtijds zand in plaats gras. Het is gezellig in den trein; men spreekt elkander aan en ten slotte ken ik alle reizigers der Pullman-wagens. Niemand in den geheelen trein draagt snor of baard. Er zijn Roomsch-Katholieke geestelijken in mijn wagen, alle zonder tonsuur en in gewone zwarte leekendracht, met geen ander onderscheidingsteeken dan dat hun witte staande kraag van achteren open gaat en hun das van een paar groote zwarte kralen is voorzien; dit is, hoor ik, hier hun algemeene dracht.

Wij overschrijden de grens van den staat:

C. COLORADO.

Het landschap verandert niet. Veertien uren na Omaha bereiken wij Denver. Na een uur oponthoud vertrek ik met een klein treintje der Union Pacific (Pa*ci*fic en niet *Pa*cific), langs een zijlijn met smal spoor via **Georgetown** naar de zilvermijnen van **Silver-Plume.** De achterste wagen is een z.g. observation-car. Naast mij op de treeplank gaat een man

zitten in uniform, die boekjes verkoopt en mij, zonder een fooi te willen aannemen, de bijzonderheden van het landschap aanwijst. Aan de andere zijde krijg ik de dochter van een Hollander uit Grand-Rapids, die mijn taal wel verstaat maar niet goed spreekt. Links hebben wij de eerste bergen van de Amerikaansche ruggegraat, van de machtige Rocky Mountains. Hoog zijn deze toppen nog niet; trouwens Denver ligt 1600 m. boven de zee. Wij rijden de bergen in. Langs kleine stroompjes en steile rotswanden van 300 meter hoog bereiken wij in een paar uur, duizend meter stijgende, Georgetown, een heel klein stadje van een paar duizend inwoners, met planken voetpaden en straten van slik, maar voorzien van telefoon en electrisch licht. Tot gevangenis dient een dobbelsteenen huisje van rotssteen, één kamertje bevattend. De huizen zijn primitief, bijna alle van planken, soms zelfs niet meer dan lage schuurtjes van boomstammen met venstertjes er in. Georgetown is, wat de Amerikanen noemen een »mining-camp;" niet een kamp, maar een dorp met zeer tijdelijke woningen, dienende voor de bewerkers der zilvermijnen. Ik bevind mij nu in een andere wereld als de laatste maanden; zij komt mij bekend voor uit de romans van mijn kinderjaren. Ofschoon het Zondag is, loopen de mannen zonder jas of vest in kleurige wollen hemden, met hooge laarzen en groote vilten hoeden. De »bars" in de drinkhuizen staan vol menschen, die rondjes van »long drinks" (groote glazen) en »cock-tails" naarbinnen slaan. In een heel klein houten logementje bezorgt een fruit- en dagbladventer mij een goeden maaltijd voor 50 cents, de koffie inbegrepen, gaat naast mij zitten en bestelt voor zich hetzelfde. De natuur is even verschillend van wat ik tot nog toe zag. De rotsen zijn begroeid met paarse, bladerlooze struiken en met dennen, en vertoonen zelven een wonderlijken rijkdom van kleuren, paars, rose, geel en dofbruin.

Weer in een treintje gestegen, rijd ik over een bocht met kleiner straal dan men in Europa ziet, de beroemde »loop" (lus), die, ten deele over de rotsen ten deele over een viaduct loopende, zoo sterk buigt, dat ik, ofschoon het treintje kort is, uit den achtersten wagen kijk in de vensters van den

voorsten wagen. In Silver-Plume, vier mijlen van Georgetown en 200 meter hooger gelegen, laat men mij afdalen in een zilvermijn. Heel welvarend schijnen mij deze »mining-camps" nauwelijks te zijn. De Vrijstaatsche en Transvaalsche dorpen zijn veel mooier dan deze en toch zijn deze »camps" niet jong meer. Kinderen van mijnwerkers bestormen mij met doosjes, waarin stukjes van 18 hier gevonden soorten kwarts en waarvoor slechts 25 cents wordt verlangd. Nog eens 200 meter gestegen met den trein en dan zijn wij aan zijn einde, aan den voet van den 4400 meter hoogen Grey's Peak, een der hoogste toppen van het Rotsgebergte.

Op den terugweg naar Denver bevindt zich een opzichtig gekleed, ijselijk druk meisje in den trein, die met den conducteur, de mijnwerkers en haast iedereen coquetteert en den geheelen spoorwagen bezig houdt. Toch is zij de dochter van niemand minder dan den »sheriff," officier van justitie, van Georgetown. Nu de avond daalt, dragen de rotsen de wonderlijkste kleuren. Het landschap bij Denver is zoo rijk aan kleur, dat niet één uit den regenboog ontbreekt. Ernstig en somber verheffen zich achter ons de besneeuwde Rocky Mountains in een oneindige lijn.

Te Denver teruggekomen, neem ik, daar alle kamers in de Denver-Club genomen zijn, mijn intrek in Browns Palace-hotel. Ik leer daar beseffen, hoe verheugd reizigers die in Amerika alleen dergelijke inrichtingen tot hun beschikking hebben, moeten zijn als zij het land kunnen verlaten. In dit groote gebouw heerscht een voortdurende, roezige drukte. Alle heeren houden hun hoofddeksels op, een gewoonte trouwens, ook niet zeldzaam in het oosten der Staten, waar ik zekeren consul-generaal nooit anders op zijn kantoor gezien heb in het midden van den winter, dan zonder jas of vest, maar met zijn hoogen hoed op. Van bediening is in dit hotel bijna geen sprake.

De stad, de »Queen of the plains," slechts een halve eeuw oud, draagt den stempel van groote welvaart. Ofschoon nog geen 150.000 inwoners rijk, bezit zij een reeks gebouwen om van te watertanden. Daar is het Kapitool, zetel van Colo-

rado's volksvertegenwoordiging, met zijn koepel à la Washington, het granieten stadhuis met zijn klokketoren, het Grieksche postkantoor, het rijke rechtsgebouw, een monumentale high school, de lieflijke Denver Club, daar zijn de vriendelijke, sierlijke kerken. In de stad zelve breede straten, die echter nog lang niet alle geplaveid zijn. Denver heeft groote fabrieken van meel, werktuigen en lijnwaden, is een middenpunt voor spoorwegverkeer, maar dankt toch zijn opkomst voornamelijk aan de reusachtige ontwikkeling, die de mijnnijverheid in de Rocky Mountains en in de eerste plaats in den staat Colorado heeft bereikt. Soms wordt men daaraan herinnerd; er zijn wonderlijke straten met kleine huisjes, die tot opschrift dragen: French Mary, Berlin Olga en waar dikke dames, half aangekleed, in de geopende vensters zitten, ofschoon het Maart is. Een huisje draagt als uithangbord: »Wonderful reproduction of torture of W. Smith, of Paris (Texas)". In een andere straat wonen zoo goed als louter Chineezen in hun nationale dracht: ik nader de Stille Zuidzee. Beide straten laten een alleronaangenaamsten indruk achter. Even buiten de binnenstad verbaas ik mij over het aantal groote villa's, elk te midden van flinke tuinen, aan breede wegen gelegen en bijna zonder uitzondering met grooten smaak in nieuwen stijl gebouwd. Zij, die, waar ook, in dien stijl wenschen te bouwen, durf ik gerustelijk de Denver villa's ter bestudeering aan te bevelen, evenals die in de nabij gelegen stad Colorado Springs (de *a* uitgesproken als in het Hollandsch). Op zeer gelukkige wijze heeft men hier, met gebruikmaking van oude en nieuwe motieven, »homes" gebouwd, even vriendelijk en aanlokkelijk van buiten als van binnen, vol afwisseling en toch slechts zelden gezocht. Natuurlijk ontbreken hier evenmin als in eenige andere Amerikaansche plaats van de minste beteekenis electrisch licht, telefoon en »trolley-car".

In de laatste en op straat wordt mij de hand gedrukt door mij onbekende Boerenvrienden, die mij aan mijn baard schijnen te herkennen. De mannen, hoewel meestal glad geschoren, schijnen in het westen zich nu en dan een snor te veroorloven; veelal hebben zij knoopjes van metaal of insignes van

vereenigingen in hun knoopsgat. Hoe meer ik van Amerika zie, hoe sterker mij het verschil in ras opvalt tusschen Amerikanen en Engelschen. Oorspronkelijk mogen de Yankees grootendeels Angelsaksisch bloed hebben gehad, nu bezitten zij het bloed van de meeste volken der wereld en toonen dat in hun uiterlijk.

Ik vervolg mijn weg, reizende met de Denver Rio Grande Lijn, die aan Holland zooveel geld heeft gekost, tot Grand Junction, vandaar per Rio Grande Western naar Ogden en verder per Southern Pacific naar San Francisco.

Mijn spoor loopt precies in zuidelijke richting, evenwijdig aan de Atchison Topeca, en brengt mij in een paar uur naar **Colorado Springs.**

De stad ligt 1900 meter hoog aan den voet der Rocky's. Zij is niet ouder dan dertig jaar. Haar naam draagt zij in zooverre ten onrechte, dat men van de bronnen, overbouwd, niets bespeurt. Het droge, hooge klimaat trekt hier veel longlijders heen. Zelve heeft Colorado Springs geen nijverheid, maar het herbergt bestuurders van de talrijke groote mijnondernemingen in de buurt, die allerminst een aangename woonplaats aanbieden. Daardoor is de stad een van de groote middenpunten geworden voor den handel in mijnfondsen. Colorado Springs bestaat, behalve enkele breede kantoor- en winkelstraten, geheel uit mooie, breede lanen en wegen, begrensd door tallooze tuinen met allerliefste villa's, zooals wij te Denver zagen. Tegenover het station verrijst een groot en fraai hotel, »The Antlers", dat 's zomers vol is van menschen, die de allermerkwaardigste natuur der omgeving en het gelukkige klimaat komen genieten. Mij herbergt de vriendelijke El Paso-Club.

Sommige namen, in deze bladzijden gebruikt, toonen aan, dat de Spanjaarden hier vroeger geweest zijn. En inderdaad, in deze buurt begon het Mexicaansche gebied, dat zich uitstrekte tot den Grooten Oceaan en dat bij den vrede van 1847 aan de republiek Mexico werd ontnomen. Mexicanen zijn in dat onmetelijke gebied niet dan bij hooge uitzondering overgebleven; maar hun herinnering leeft voort in de Spaansche geografische namen, die, ofschoon verminkt en verengelscht, door de nieuwe indringers zijn bijbehouden en mij van nu

aan op mijn geheelen verderen tocht door de Vereenigde Staten niet meer zullen verlaten. Zij bewijzen het eerst-geboorterecht der Spanjaarden, van wier stoute ontdekkingstochten en eeuwenlange nederzettingen nu, gelijk elders, door het Angelsaksische ras de vruchten worden geplukt.

Een paar uur loopens van de stad of een half uurtje met de electrische tram brengt u naar de Country-Club, waar de leden in het gunstige jaargetijde en op de rustdagen woonvertrekken vinden en gelegenheid tot allerlei sport. Dergelijke buiten-clubs zijn zeer veelvuldig in de Staten, staan veelal ook voor gezinnen open en nemen op goedkoope en makkelijke wijze de plaats in van buitenplaatsen. Dicht hierbij verheft zich de Cheyenne-berg, die, evenals veel naburige rotsen, helder rood is van kleur. Gewoonlijk bedekt sneeuw de toppen, hier en daar nooit verdwijnend. Een steile weg voert naar zeven meren en aan de andere zijde naar de z.g. Cañon, het Spaansche woord voor kloof, dat van hier af in het westen en zuiden geregeld gebruikt wordt, maar in plaats van kan*joon*, in de Staten wordt uitgesproken als en verminkt tot *ken*jon. Een eindelooze houten trap à la Tartarin sur les Alpes voert tegen betaling door een kloof, waarin zeven watervallen, de een onder den ander, zich naar beneden storten. Het landschap is hier en daar met dennen begroeid.

Even opvallend rood en in wonderlijke vormen verheft zich aan een andere zijde der stad een groep rotsen, die »Garden of the Gods" genoemd wordt. Men rijdt er in een klein uur heen, over het tafelland dat de Spanjaarden hier gelijk elders Mesa, tafel, hebben gedoopt. Tusschen twee wonderlijke roode reuzen-blokken (the Gateway of the Garden) en langs een kleiner stuk helder witte rots, bereikt men den Godentuin, die bezaaid is met stukken grillige, roode rots, soms recht overeind staande in den vorm van kerktorens, soms op den bodem rustende met slechts een vierkanten meter oppervlak. Hier is kennelijk een overkrachtige waterbeweging aan het werk geweest, waarvan trouwens zooals wij zullen zien de natuur verder westelijk telkens op grootsche schaal onmiskenbaar de sporen vertoont.

Een eind verder ligt het badplaatsje Manitou te midden van een bergwereld, die schaars voorzien is van boomen en herinnert aan het Transvaalsche Barberton. Een tandradbaan voert naar den hoogsten top, Pike's Peak, die eeuwig met sneeuw bedekt is; boven gekomen heeft men het gezicht op de machtige keten Sangre de Cristo (bloed van Christus).

Een zijlijntje voert westelijk in een paar uur langs een reeks van goudmijnen tot **Cripple-Creek** en het iets zuidelijker **Victor,** twee mining-camps van beteekenis. Door tijdelijken tarievenstrijd betaal ik 25 cents in plaats van $ 4.— voor een rondreiskaart. Alles dagteekent er uit de allerlaatste jaren. Het smal spoor voert door een woest berglandschap, hier en daar met dennen bezet en geheel door de sneeuw bedekt. De helder roode zandsteen, waaraan Colorado (= rood) zijn naam ontleent, staat in stukken recht op in plaats van te liggen, d. w. z. zijn lagen en lijnen loopen vertikaal in plaats van horizontaal. Hier moet een geweldige opheffing plaats hebben gehad. De toppen bereiken hier een hoogte van gemiddeld 4700 meter. Mijn begeleider, een mijn-ingenieur, vertelt mij, dat het gehucht Altmont, waar ik voorbij spoor, het hoogste dorp der wereld is.

Cripple-Creek is het grootste gold-camp van Amerika en brengt meer goud voort dan het geheele goudland Californië. De Baedeker van 1892 kan nog niets vermelden zelfs van het bestaan van deze stad, die nu al 20,000 inwoners telt en tal van groote steenen gebouwen bezit, naast houten huisjes, open ruimten en planken voetpaden.

Victor is nog jonger en ook kleiner, maar heeft toch reeds zes kerken en een bloeiende Young Men's Christian Association, zelfs een schouwburg en een vrouwenclub. Munten over het algemeen Amerikaansche steden niet uit door schoonheid, deze nieuwgeborenen bezitten al bijzonder weinig uiterlijke aantrekkelijkheid; en de straten, of liever wegen, zijn ongelooflijk smerig. Het goud wordt hier voornamelijk in de diepte gevonden, honderden meters onder de aarde, en er zijn welvarende compagnieën, die alleen vertikaal werken en welker eigendom in oppervlak in een paar minuten is afgeloopen.

Mij wordt de fotografie gegeven van een kwitantie voor twee honderd negentien duizend dollars, als opbrengst van slechts $17^1/_2$ ton erts van Victor. De mijnen smelten nl. in Colorado meestal hun erts niet zelf maar verkoopen het aan smelters of laten het daar tegen een zeker loon voor hun rekening smelten. Algemeen is het acht uur werksysteem ingevoerd; drie dollar is de laagste betaling per dag. De Gold Coin Mine te Victor heeft voor haar werklieden een kosteloos clubgebouw opgericht, eenvoudig maar uiterst praktisch; het bevat o. a. een gymnastieklokaal, een boekerij met leeszaal en een aantal badkamers; de Amerikanen danken misschien hun arbeidslust en -kracht in de eerste plaats daaraan, dat zij allen zonder onderscheid geregeld en veelvuldig baden.

Nu van Colorado Springs via Pueblo de westelijke tocht over **de Rockies** hervat! Spoedig na dit station volgen wij het bed van de dicht hierbij ontspringende Arkansas-rivier, die zich ver in het oosten in de Mississippi gaat storten en die wij hier, een uur sporens voorbij Pueblo, zich een weg zien banen tusschen hooge granietrotsen. De opening, de beroemde Grand Cañon of the Arkansas, is zoo nauw, dat er hier en daar zelfs geen plaats is naast de rivier voor de spoorlijn, zoodat men den weg over den bruisenden stroom heeft moeten bouwen; op treffende, knappe, eenvoudige wijze heeft men het bezwaar, dat de lijn daar geen rustpunt kan vinden, ondervangen door haar te hangen aan het kruispunt van balken, die schuin tegen elkaar staan en hun steunpunt hebben aan de 800 meter hooge rotswanden ter weerszijden van den stroom. Dit punt heet Royal Gorge. Ook na het verlaten van deze kloof blijven wij langs de rivier sporen, voorbij woeste, wonderlijke klippen en rotsen, krijgen de Sangre de Cristo-reeks vlak voor ons en bereiken tegen de duisternis het kleine *Salida.* Hier moet ik overblijven.

Het is een heel klein plaatsje, in een kom te midden van een grootsche bergwereld gelegen, 2150 meter hoog. Terwijl de duisternis invalt, beklim ik een heuvel; op het boomlooze hoogland, beneden kronkelt zich nog heel klein de Arkansas; in de verte, mijn blik stuitende, verrijzen de noordelijke toppen

van de Sangre de Cristo, achter mij de weinige, verspreide huisjes van Salida. Het is doodstil; geen mensch, geen dier, geen klank. Het logement, St. Clair, is uitermate bescheiden; ik zal voortaan dikwijls in dergelijke moeten vertoeven. In het kleine, lage voorportaal staan lessenaars en houten stoelen, waar eenige doortrekkende mannen schrijven en lezen. In een ander vertrek wordt mij op vuil tafellaken een bijna eetbare maaltijd voorgezet door een paar onzedelijke juffrouwen, die een paar dagen geleden hier zijn blijven steken, geen geld meer hebben en nu bij verschillende gasten haar best doen om hier vandaan te komen. De hotelhouder wil mij eerst met andere mannen in een slaapvertrek stoppen, maar geeft mij ten slotte een eigen slaapkamer, waaraan waarlijk een badkamer verbonden is; toch telt het plaatsje slechts een paar duizend inwoners.

Te Salida splitst de Denver-Rio Grande Railway zich in twee westelijke wegen, die weder te Grand Junction samenkomen. De noordelijke en belangrijkste heeft breed spoor, gaat langs Leadville en geeft een blik op »the Mount of the Holy Cross", een rots waar de sneeuw een vertikale en een horizontale kloof vult en aldus een reusachtig wit kruis vertoont. De zuidelijke lijn heeft smal spoor en voert door een nog belangwekkender landschap. Haar kies ik.

Wij stijgen snel in een aantal scherpe bochten en bereiken spoedig den bergnek, Marshall Pass, 3300 meter hoog. Hier smelt de sneeuw nooit. Men heeft de lijn tegen haar moeten beschermen door er eindelooze daken en gangen over heen te bouwen. Zij evenals de dikke mist belemmeren het uitzicht en vergallen bijna mijn stemming door de gedachte aan de millioenen, die zij aan Hollandsche spaarders hebben gekost. Hier is het hoogste punt der lijn. Wij hollen naar beneden, weer onder oneindige sneeuwdaken (snow-sheds), en bereiken de Gunnison-rivier, die den anderen kant op, naar het westen, vloeit en zich in de Colorado-rivier stort. Wij volgen haar loop. Weder gaan wij door een lange kloof, de Black Cañon, langs de Currecanti-needle, een spitse kegelrots en moeten telkens de Gunnison-rivier over, als de rotswanden te steil zijn geworden en daar geen plaats voor de lijn in uit te

houwen was. Buiten de kloof gekomen stijgen wij; dan dalen wij weder. Cowboys komen in zicht, met hun geweldige stijgbeugelbeschermers, kolossale stukken leder die rond den stijgbeugel bevestigd zijn, den voet beschermen en van achteren sierlijk schuin naar beneden steken en bijna den grond raken. Eenzame Grieken, de laagst bezoldigde blanken in Amerika, werken aan den weg. Met den eenigen dagelijkschen trein te kwart voor zevenen in den morgen vertrokken van Salida, komen wij kwart voor twee 's middags te Montrose, een gehucht dat uit enkele blokhuizen bestaat, elk niet meer dan een paar vertrekken bevattende, maar waar wij in een houten loods voor 75 cents tot aller verbazing een uitstekenden maaltijd genieten. Het plaatsje ligt slechts 1760 meter hoog; wij hebben nu de Rocky's zoo goed als achter ons en bespeuren dit aan de uitgestrekte boomgaarden van perziken in deze buurt. Van hier worden deze vruchten in groote hoeveelheden verzonden. Wij dalen verder. Na het stationnetje Delta trekken wij door de Cañon van de Beneden-Gunnison en overschrijden de Grand-River juist waar zij de Gunnison in zich opneemt, even voor het station Grand-Junction te bereiken. De rotswereld van Delta tot hier is uitermate belangwekkend. De lagen liggen hier in onafzienbare, geheel rechte lijnen, volkomen waterpas. Een zelfde streep is soms mijlen achter elkaar te vervolgen, één onafgebroken rechte lijn vormend. Ongetwijfeld is hier een groote waterkracht werkzaam geweest en zijn aan haar de wonderlijke vormen te danken, waarin zich sommige rotsen vertoonen. Sommige zien er uit als forten. De steen is blijkbaar zacht. Indien de Gunnison-rivier dit alles eertijds heeft gewrocht, dan moet zij niet alleen een ontzaglijke breedte hebben gehad, maar daarenboven honderden voeten diep zijn geweest; het water heeft de rotsen soms aan den voet weggevreten, zoodat zij overhangen. Waarschijnlijk schijnt mij, dat buitendien het rivierbed langzamerhand is ingezonken. De bodem lijkt zeer dor, wegens gebrek aan plantengroei. Boomen zijn schaarsch; trouwens ik zag er nog weinig in Amerika. Op den geelbruinen bodem verrijzen de rotsen van onderen helder groen

en dan hooger helder rose, begroeid met halmen van donkerbruin-rood. Het landschap schittert weder van kleur; het is een der verrassendste, boeiendste en belangwekkendste natuurtooneelen, die ik tot hier toe in Amerika gezien heb.

Tegen de duisternis bereik ik *Grand-Junction*, in een vruchtenland gelegen, waar geen dadelijke aansluiting is. Ofschoon een klein, leelijk plaatsje, boogt het op een soort van schouwburgje, waar ik na een droevigen maaltijd in een logementje, hetwelk nog onder doet voor dat te Salida, een onmogelijke voorstelling bijwoon. Sneeuw en modder maken de paden onbegaanbaar en in het logement is het te koud. Barmhartig nemen mij de werklieden aan het station in hun vertrek aldaar op en doen mij lange verhalen van hun ondervindingen hier in het verre westen. Er is in deze buurt dezer dagen door cowboys een paardendief opgeknoopt. Nu de politie hen nog onvoldoende beschermt over de onmetelijke afstanden, die zij met hun vee doorkruisen, en alleen misdrijven tegen Uncle Sam, tegen de federatie, met nooit feilenden uitslag achtervolgt, aarzelen zij niet zoo noodig zich zelven te beschermen, vooral tegen het gemakkelijkste en veelvuldigste misdrijf, den diefstal van hun paarden. De schuldige werd in dit geval dagen lang te paard achtervolgd en ten slotte door de cowboys opgehangen. Het vrije, gezonde herdersleven trekt zelfs jongelieden uit de hoogste kringen, soms voor een jaar, soms voor veel langer; zelfs President Roosevelt heeft een wijl tot de cowboys behoord.

Tegen den nacht vertrekt mijn trein, die nu weder over breed spoor loopt. Wij overschrijden de Wahsatch-bergen en nemen daarmee afscheid van de Rocky Mountains. Vervolgens bereiken wij den Staat Utah en daarmede het Groote Bekken, woestijnachtig land, dat zich 2 à 3000 meter hoog boven den waterspiegel tot aan de Sierra Nevada voortzet. Vroeg in den morgen komt links het Utah-meer in het zicht, door de Jordaan met het Groote Zoutmeer verbonden. Dan, om half tien in den morgen, stoom ik Salt Lake City binnen 1).

1) Vervolg zie *Tijdspiegel*, Mei.

GEDICHTEN

DOOR

EDMOND VAN OFFEL.

BALDER.

Als Balder dwaalt door 't babblend Lentebosch
dan streelen als geheven palmentwijgen
zijn handen en zijn hoofd; de bloemen nijgen
om zijne voeten — bloemen zelve in 't mos.

De woudenmeisjes uit het loofgetros
steken 't gelaat, en zien hem na, en zwijgen
angstig en blij, vergetende haar eigen
schoonheid om hem, den schoonen God in 't bosch.

— Maar Balder sterft; — de Blinde velde hem!
De vogels snikken met gebroken stem;
de droeve rozen weenen tranen bloed.

En Nanna naakt, en zoekt langs duinen, dalen,
langs overal heur Lief zoo vroed, zoo goed.
— En om haar klagen voolt de zon haar stralen.

NAAKTEN.

I. Liggende.

Te rusten ligt het lichaam lenig-lang,
in golvingen beweginglooze levend
gelijk 't gedein van, in 't gepeins, een zang
tot Schoonheid galme' en galmen samenwevend.

Op 't ronden van den arrem bloost de wang;
en de oogen donkeren, hun blikken gevend,
gedwee, en speelsch, en lachend vaaglijk bang
in 't licht, om 't naakte blanke zwevebevend.

De boezems, volle bloemen, zijlings hellen,
met schaduwing omkringd het blonde fulp.
Van uit de diepe plooi komt breede wellen
de heupewelving lijk een groote schulp
vol parelgloor, die glimglijdt tot den voet,
en op de een knie opsprankt in roosgen gloed.

II. Rug.

In sterke rust van marmer staande op aard,
op dubblen steun de beenen ranke rijzen
in frele lange lijnen puur gepaard,
die fijne wijken, wenden allerwijze.

De rug zich recht in praal van uit de zwaart
der heupen-bogen, rein gerond in 't gleisen
van licht, room-wit, bleek groen, week grijze
met mooringen van malve roze klaart,

en breed gebouwd en breed geboetst in weelde
van 't vleesch, 't in vrouwengratie uitgebeelde.
Ivorig glimmen glad de schouders jonk
in een beweging maagdlijk schuwe zwichtend
met de armen mee; — dan buigt de hals, lief lichtend
onder den helm van 't haar vol ros gevonk.

III. Staande.

Van 't kind een kalmte hangt nog in hare oogen,
lijk stergesching van zoomren in de lucht
waar blakend dageraad komt aangevlogen.
Haar maagdgelaat gul-rond is lijk een vrucht.

Maar vrouw is ze, zooals ze plooit omhooge
heure armen, evenveel, met het genucht
te oplichten 't haar, dat heure hand ontvlucht...
—! Van 't kind een kalmte hangt nog in hare oogen.

Maar vrouw is ze, zoo zege zingt de wonne
om 't lijve! — zwaar de boezembloemen zijn;
de breede schoot is als een schild vol zonne
— aldus de Venus van het Eskwilijn —;
zoo vrouw- — O Droom zoo werkelijk! o Schrijn
van goeden Wil en Passie onbezonnen.

VAN EENE WONING.

Mijn deurken is als 't deurken van een hut,
en als een hut, 't kareelen huis zoo klein
te midden huizenblokken wel beschut
tegen orkaan, en tegen 't droeve zijn
van vele menschen en hun kwade blikken.
Om 't koerken heffen muurkens zich, kalk-rein;
hobbelkasseikens steken uit den grond er,
— de musschen schichtig tripplen rond er,
en snel en snibbig piepend pikken
— zoodra de kindren zijn naar school, en 't stil is —
en 'k hoor 't gefroef van hunne vreesge vlerken,.
terwijl ik in mijn kluize zit te werken.
Soms, loer 'k door 't venster waar, voor 't glas, geril is
van bladeren en bloemen van fluweel:
— geraniums, vlam-roode en witte en roze,
als parels roze; en ook pensees goudgeel,
of blauw, diep blauw als nachtblauw eindelooze...
— en andre planten die 'k niet ken bij name.
'k Loer door 't gordijn en door de klare rame
alnaar de musschen die lijk muizen wippen
van 't een of 't ander steentje van de koer.

Somwijlen komt — ze is schuw in 't stadrumoer —
langs 't hallef-open poortje binnenglippen
de zwijgende Bezoekster, moedergoed,
die de geschenken brengt:
— een galm van 't veld, een hagewindegroet;
of een gedenkenis die 't hert me prengt,
of een gedachte die me als avond nadert,
en over 't hoofd me toovert het paleis
van marmerwulfsels, zwart met groen dooraderd,
gespannen strak om mijne droomen-peis.
— En wie er waart, is 't niet een koninginne?
en spiegelt niet haar bloote voeten weer
de vloer als ijs, waar glijdt het kleed van linnen?
En bellebanden om hare enkels rinken.
Ze legt bij mij haar leliekrone neer
waar amethysten als blauwe oogen blinken;
— te zwaar woog 't goud en drukte weg het golven
uit hare lokken... En, verwijlt nog reuke
van haar sindalen mantel, waar in kreuken
liebaarden vlammend staan op groene golven.

Mijn deurken is als 't deurken van een hut;
en 't koerken is een voorschoot groot. Maar zonne
komt er des morgens overheen geronnen;
en van hier naast het pereleerken schudt
zijn stijve twijgskens over mijnen muur.
— En 't kan zoo stil er zijn! — Dan, die 'k zoo gaarne
er komen zie, de zachtbenimbde, is daar, en
om haar wordt als een hymne 't levensuur.
O vrede dierbaar dauwend op mijn handen
van teerheid streelsch om 't wordend werk betijend,
in 't zegenend gelooven diep verblijend:
te houden 't schimmend beeld in echte banden.
Terwijl lacht innigheid aan al de wanden.
— Elvinnen reien vlindervreugdig dansen
En Bragi raakt de harp: — ze spreekt als menschen
uit Winterhel die 't Lenteland eens vinden;
of kwinkeleert als vinken in de krensen
van 't loof, of doet het loof na, en de winden;
of lispelt als op 't graf eene affodille:
— zoo lijze de ijzel groeit om 't stengel-grillen.

Mijn deurken is als 't deurken van een hut,
en als een hut 't kareelen huis zoo klein
te midden hooge huizen wel beschut.
— En armen vaak den dorpel overschrijden,
en rijken ook — En wie de vrienden zijn?
— Maar, 'k zie ze er niet, die 't meest er moesten zijn.
Het rad verwentelt en 't zijn andre tijden.
— Ik was met hen, vóor hen, het eerlijk kind,...
— Misschien heb ik ze ook niet genoeg bemind?...
Doch zooveel vreemden toeven thuis bij mij!
En 'k luister hoe in mij hun stemme klinkt
hoe ze als in gangen zoekt, verdoold verzinkt.
'k Hoor dan mijn ziele vragen: »Wie is zij?"
terwijl ze gluurt, door 't luiksken van de poort.
Hoe deuren sluiten éen voor éen, ik hoor 't;
en grendels wringen strenger toe de sloten.
Het woorden-vlietken om portalen keert
en kabbelkwijnt verloren en verdroten....
— 'k En kán niet al wat men van mij begeert.

Is heen de gast, dan komt weerom mijn ziel
en wischt de woorden weg; — ze bleven vonken
lijk 't fakkelbrokken dat ten gronde viel
en hijgend stierf in wreeden nacht verdronken.
Seffens de ommanteling van wanden wijkt
wijl gulpt, als 't inkarnaat van 't bleeke dagen,
de stilte-stroom steeds breeder ver gedragen.
In rythmen rusteloos een wereld zwijgt
met wegen eindeloos in verten zonder einde
waar tiert en krielt in onverstoorbre macht
't geen 't licht van 't Licht gestadig overdeinde
't geen immer, immer werd en was in 't Al.
— Geduldig zit mijn ziele daar, en wacht...
totdat ik komen zal.

Mijn deurken is als 't deurken van een hut
te midden hooge huizen wel beschut.

Antwerpen 1902.

LENTEREGEN

DOOR

RENÉ DE CLERCQ.

Slagwater pletst de regen.
De zonne scheurt de lucht,
En teekent op de wegen
Haar tooverende vlucht.

Het giet, het giet gestadig!
Geen losse druppels meer;
Maar vast en ijzerdradig
Rechtreesemende en zeer.

Het ruischt en kruist en dwerelt;
Het spokt en speit uiteen;
Witschuim komt opgepereld,
En perelt weer verscheen.

Al schubbe, all schubbe en schilfer,
Met kleuren duizendvoud!
Mijn zole druipt van zilver,
Mijn oog is blind van goud.

Kijk! wolken in de plassen,
Geschelfd, geschipt, geschaapt;
En hemels die verrassen
Met blauw, dat donker gaapt.

Het is of met de vlage
De lucht aan flarden vloog.
Een grijs doek zakt omlage,
Een blauw doek trekt omhoog.

Het grijze krimpt alsan, en
Daar wordt nu met geweld
Een speierboog gespannen,
Totdat hij springt en smelt.

Al matter en al minder...
In tweeën valt de rond.
De stukken zitten ginder
Te gloeien in den grond.

Het blauwe spreidt zich open,
Oneindig, diep en klaar.
De zonne schudt... en dropen
Die perels uit heur haar?

De wolken staan geheuveld,
Heel ver, lijk stapels wol,
Geplukt en uitgestreuveld,
Al barremwijs en bol.

En al de zwarte boomen
Witdruipen van het vocht;
En al de waters stroomen
Naar beke en bekebocht.

De hallemkes omhelzen
Elkaar in zwaren zwijm;
En op den bast der elzen
Blinkblankt een lage lijm.

Ei, ziet die bonte duiven
Wegtuimelen door het licht!
Ei, voelt die winden wuiven,
Dien gloed in uw gezicht!

O Lente, o zonne, o regen,
O licht- en luchtgeweld!
Er waait een sterke zegen
Gevleugeld over 't veld.

BIJ HET GRAF VAN NAPOLEON

(HEROÏESCH-INDIVIDUALISTISCHE DAGBOEKBLADEN VAN EEN TWINTIGJARIGE.)

DOOR

L. VAN DEYSSEL.

De reden waarom men met niets beters dan met zich zelf bezig kan zijn, is dat men geen grooter en weemoediger ontdekking dan die van zich zelf kan doen.

Ik heb twee ont-dekkingen gedaan, die van mij zelf, en die van het opper-wezen in mij zelf.

Dit kan niet anders. Want waar elders dan in mij zelf zoû ik het opper-wezen kunnen vinden?

Ik kan het opper-wezen niet anders kennen dan voor zoo ver ik het zelf ben. Want wat ik ken kan niet anders zijn dan een zijnswijze van mij zelf.

Als ik mijn blik op-sla, zie ik daar iets buiten mij. Dit kan mij aangenaam zijn.

Maar als ik iets bemerk, waaruit blijkt, dat ik het ben die kijkt, veeleer dan dat daar iets is, dat bekeken wordt, — is dit een ont-dekking, die mij aandachtiger maakt.

En als ik eindelijk iets bemerk, waardoor ik den aard van mijn kijken naar wille-keur zoû kunnen wijzigen, en waardoor dus de aard van het bekekene door mij naar wille-keur gewijzigd kan worden, — kan ik alleen dáárvoor mijn grootsten aandacht hebben.

Ik heb mij zelf ont-dekt als een hoeveelheid lichaams- en geestes-werkingen, en het opper-wezen als iets daarboven, dat die gaande maken en richten kan.

Ik leef in den oppersten toestand van los te vertoeven boven het saâm te stellen leven, en daar ik dezen als zoodanig ken, kan ik dien niet verlaten om de samen-stelling te volbrengen.

Zij, die meenen, dat men met iets beters dan met zich zelf bezig kan zijn, weten niet wat het is zich zelf te zien. Zij weten niet dat het iets is als de oogen open gaan en de wereld zien, maar dat het meer is als de handen voor de oogen worden geslagen, die zich nu met duister vullen, om dat men hier iemant ziet, die men zelf is en die een wereld ziet.

Het zijn alleen zij, die zich zelf zien alsof dat een ander ware, die waarlijk zich zelf zien.

Alleen indien zij zich zelf zien alsof dat een ander ware, kunnen zij zich zelf goed zien; en zij zien slechts alleen naar zich zelf, om dat dit de eenige andere is, dien zij zóo goed, door en door, kunnen zien alsof zij het zelf waren.

Zij zijn dus niet zelfzuchtig, in den lageren zin van dat woord.

In mijn verwarring en ontzetting over mijn zelf-ontdekking, weet ik niet beter te doen dan dit ont-dekte met kostbare en opzichtige kleederen te omhangen.

Ik was een goede jongen, in een donker-grijzen ulster, met een zwart hoedje op, als een zedige nacht. Toen is dit gekomen en ben ik er uit gaan zien als de helle en bonte dageraad van een storm-ochtend.

Wij verlaten thands de Chambre des Députés en gaan langs den Quai d'Orsay naar de Esplanade des Invalides. Hier zijn de zilver-groene kleine golven van de Seine. De grijze kaden schijnen oud, de grijze gebouwen oud, hier en daar met goud bedaakt, en dunne spitsen, waarin zonneflitsen gloeyen, steken er uit op in de lucht.

Wanneer wij buiten zijn, beseffen wij telkens eerst recht goed, dat wij in Parijs zijn. De zonneschijn is er op en kaden-

muren boven het water worden grijs-goud. Het bewegelijke Seine-water brengt een bizonder iets in onze gedachte van te Parijs te zijn. Het is of de licht grijze wegen en de donkerder grijze gebouwen ons nog in twijfel lieten over de werkelijkheid, door hun onbewegelijkheid.

Maar wij zien uit, en zie, zie, in onze nabijheid, daar, met spitse zilverkleurige golfjes, — daar beweegt iets, daar stroomt het, het water van de Seine.

Nu is er geen twijfel meer. Ik hoor in gedachte het aandruischen van de breede golven van den vloed aan het wijde strand van de zee.

Dit hier zijn waarlijk de vreemde groene golfjes van de Seine.

Wij zijn hier in het land, dat het laatst volstrekte grootheid zag, in Lodewijk den Veertiende, en dat het laatst grootheid begreep, in Napoleon.

Laten wij hier droomerig gaan, laat alles ons hier heilig zijn, gevoelen wij ons bezoek een droom, ons gegeven om ons onze eigen levenswaarheid voor te stellen.

De bochtige groene Seine met de grijze kade-muren, schijnt iets zeer ouds in dit tintelende felle daglicht. Als het doorschijnend dak van een blauwen grot rondt zich de licht-blauwe lucht over het stadsgezicht. Daarin zien wij nu opgerezen, met goud om het hoofd, den Dôme des Invalides.

Hier ligt Napoleon begraven. Dit is een groot graf. Dit is een graf, dat men binnen gaat, en waarin men tijden rond kan dwalen. Dit is een graf, zoo als er alleen een ontstaat wanneer een geheel volk zijn grootsten man begraaft.

Dit graf is zóó groot, zoo hoog, zoo wit en zoo stil, het licht schijnt er van zóó hoog, dat men het aan deze plechtigheid herkent als het graf, dat men verwachtte.

Alles bijna, is anders dan men het verwachtte. Alles in de bereikte stad onzer verlangens zal kleiner en anders lijken, alleen wat zeer dicht-bij ons eigen wezen is wordt herkend als over-een-komend met ons stille vermoeden.

Als een slapend kind midden op een zeer groot bed in den donkeren nacht, ligt in de ontzachlijke sarcophaag uitgestrekt de kleine keizersgestalte. In een witte diepte, midden

tusschen de rondom op groote afstanden opgebouwde hooge witte tempelmuren, staat, voor altijd, dof glansend en onbewegelijk, de edele steenen lijk-kist.

Het portret van Lodewijk den Veertiende te Versailles en het graf van Napoleon den Eerste te Parijs zijn de twee dingen, waarin de geheele geschiedenis van het land sinds de middeneeuwen zich samentrekt. Er is geen oogenblik te dralen met het besluit, dat deze de twee beste menschen van Frankrijk in de laatste eeuwen zijn geweest.

Ik wil ook zijn zoo als Napoleon om te worden zoo als Lodewijk den Veertiende, maar ik kan niet doen zoo als Napoleon om dat ik zoo als Lodewijk de Veertiende reeds ben.

Ofschoon ik een vrij vulgaire onbeduidende hollandsche vreemdeling te Parijs ben, en niet een zeventiende-eeuwsche fransche koning, zeg ik, dat ik zoo als Lodewijk de Veertiende ben, om dat ik reken dat het meest wezenlijke van Lodewijk den Veertiende zijn besef van het Leven was en ik het er voor houd dat mijn besef van het Leven daar-aan gelijk is.

Neem eens aan, dat dit besef spelen met een denk-beeld is, — wat zoû men zich beters verbeelden kunnen?; maar het is niet een denk-beeld als tegen-gestelde van een werkelijkheid, om dat dit denk-beeld mij inniger werkelijkeid is dan de werkelijkheid, die er tegenover zoû zijn.

Daar waar ik de gelijkheid tusschen den franschen koning en mij besef, is een innerlijker, waarder plaats in mij dan daar waar ik de oppervlakkige ongelijkheid zeer wel waarneem.

De fransche koning bestaat uit deelen. Tot die deelen behooren zijn hersens en zijn hart. Ik houd het er voor dat er wat díe deelen betreft over-een-komst tusschen hem en mij is.

Ik zoû kunnen meenen, dat dit ijdelheid of hoogmoed is en kunnen waar maken dat ijdelheid en hoogmoed goede dingen zijn; maar ik meen, dat dit niet ijdelheid of hoogmoed is en dat ijdelheid en hoogmoed slechte dingen zijn.

Ik doe niet anders dan de Waarheid bestudeeren. Mijn uitwendig leven is de plastische toepassing van de Waarheid,

die ik innerlijk gevonden heb. Mijn leven schijnt mij het wanhopige leven van iemant, die alles zoû kunnen, als hij zijn neigingen maar meester was, en die niets kan, nu hij dat niet is. Maar bij een zeker indenken lijkt het of ik dáárom niet kan handelen op de wijze waarbij men moet wat ik noem »zijn neigingen meester zijn," om dat ik bestemd ben niet aldus maar door indenken mijn doel te bereiken.

Indien ik door indenken waar kan maken, wat ik zoû wenschen dat waar ware, behoef ik mij niet te vermoeyen met naar meesterschap over mijn neigingen te streven.

Wat zoû ik mij moeite geven om koning te worden, indien het mij mogelijk is te beseffen, dat ik reeds koning ben.

Ik zeg tot mijn vriend niets ijdels of hoogmoedigs, om dat ik alleen door gratie in betrekking tot hem moet zijn.

Een koning moet vol van gratie zijn. Iets dat niet vereering is kan hem niet bereiken in zijn wezenlijkheid. Alle spot of minachting slaat terug op dengene, van wien die uitgaat, dien men dan op andere wijze even meer nog dan eerst genegen is uit deernis met zijn gebrek aan gratie.

— O mijn vriend, het is de stad, waarnaar wij verlangden, waar wij hier zoo schoorvoetend loopen. Laat niet toe dat de geringe kijk op de dingen ons bevange. Laat alles ons grootheid en verheffing zijn. Wij zijn bij den dooden Keizer geweest. Hebt gij in de ontzachlijke ruimte de plechtigheid gezien van het stille licht, dat verwijlt boven de baar? Gevoelt gij, dat er een grootheid is, die niet is te beschertsen of te betwisten, wijl zij onbereikbaar is voor scherts of twist?

De wereld was een doos met speelgoed voor dezen man. En wie hem beöordeelt is als een opgewonden houten soldaat, die parmantig loopt door de menschenwereld.

Hoe wilt gij mensch-vermogens en dier uitwerkingen schatten, die grooter zijn dan de omvattings-wijdte van uw begrip?

Laat ons nu gaan paard-rijden, hoorend in ons zelf geestdriftig uitgesproken de woorden Jena, Austerlitz, Wagram,

Magenta, — al die overwinningsnamen. Laat onze gedachte steeds iets aan-grijpen, dat ons in geest-drift brengen kan.

Laten wij, die zoo zijn, ons er in verheugen menschen te zijn die aan onophoudelijke geest-drift even zeer behoefte hebben als aan voedsel.

Het is goed, dat ons gedachtenruim zich aanstonds vult met wanhoop en neêrslachtigheid ten zij wij ons verheffen of verheven zijn. Wij behooren te huis op de hoogvlakten van den geest. Laten wij ons vol maken met hoop. Indien wij het willen, zullen wij ook eens onze eigen overwinningen-lijst kunnen toonen.

Hoe begrijpen wij Napoleon? Als iemant, die het geest inhoudende beeld, dat hij zelf was, op een bepaalde plaats en in een bepaalde verhouding tot het overige wilde stellen in het samenstel van beelden met innerlijke en uiterlijke eigenschappen, dat de menschenwereld is. Ons zelf te kunnen doen bewegen zóo, dat met geleidelijke zekerheid de gekozen hoogste plaats bereikt wordt, is zoo buiten-gewoon groot, wijl het een oneindige juistheid bewijst in het gezicht op ons zelf en op de wereld.

Er is toe noodig een mate van zelf-bewustzijn, maar een ontzachlijk groote mate.

Hoe maak ik van een onbekenden armen vreemdeling de keizer van een wereld-deel?

Hier is toe noodig een nimmer onderbroken ideaal handelen, dat is: een handelen naar de idee, en niet naar de neiging.

Er is deze over-een-komst tusschen den heros en den heilige, dat beiden zekere handelingen houden voor de beste handelingen, die op een tijdstip te doen zijn, in tegenstelling tot minder goede handelingen, en dat zij zich deze beste handelingen op dat tijdstip laten doen.

De gedachte van den heilige plaatst zich (bezit van te voren in kiem het later door oefening versterkt vermogen van zich aldus te plaatsen) buiten de bewegingen van zijn lichaam of wezen (armen, beenen, oogen, stem, verbeeldings-voorstellingen, gedachten) en kiest de te doene bewegingen, welke hij om een bepaalde reden voor goed houdt, en doet

deze. Hij heeft voort-durend zoo sterk het besef van hoe hij doen moet, dat dit besef vergeleken kan worden bij een helder lichte schijf, waarvoor zich het minste verkeerde levensonderdeel als een zwarte stip of zwarte kronkeling vertoont.

Zóó bevindt zich ook de gedachte van den heros tegenover zijn eigen leven. In tegen-stelling tot de menschen, die een ander soort leven leven, weten de heros en de heilige, beiden, wat zij doen, in de hoogste mate.

Om een andere reden dan de heilige acht de heros zekere levensbewegingen goed en andere slecht. De heros ziet ook het minste begin van iets verkeerds als 't ware zwart stippen in zijn helder besef. Hij ziet zich zelf aanhoudend door-en-door en hij ziet de wereld door en door. Dit veroorlooft hem zich en de wereld zóó te vereenigen als hij bedoelt.

Hij is de meester van alles in zich zelf en daardoor de meester van de wereld.

Om zijn doel te bereiken zal hij door de wereld voor groot gehouden moeten worden, en de wereld zal moedigheid een der deelen van het groote in een mensch achten. Nu zal hij in een voorkomend geval moedig zijn, omdat het niet-moedige, de angst, bestaat uit een aandoening, die door verbeeldingsvoorstellingen en gedachten wordt gaande gemaakt en onderhouden.

De heros nu, meester van alles in zich zelf, heeft het vermogen de verbeeldings-voorstellingen en gedachten, die de aandoening angst veroorzaken, niet tot zijn geest toe te laten, zoo dat hij, door afwezigheid van angst, van zelf moedig is.

Hier sluiten de heros en de wereld reeds samen aan want zoo de heros voor zijn doel noodig heeft, voor groot, en dus moedig, te worden gehouden — zoo heeft de wereld gelijk met den aldus moedige voor groot te houden en is alleen rechtvaardig door hem zijn doel te laten bereiken.

Moed door afwezigheid van angst bij een in hooge mate zelf bewust mensch is beter dan angst trotseerende moed, wijl bij zoo een mensch de afwezigheid van angst alleen een meerdere werking, nu of in het verleden, in het bewuste of in het onbewuste, bewijst, van het vermogen, dat in het andere geval uit het trotseeren van den angst blijkt.

Het leven van den heros bestaat uit een ononderbroken reeks tijdstippen, zoo als er één in het leven van velen is geweest, die daardoor als groot zijn erkend. De ontleding dier beroemde handelingen toont, dat de bedrijvers daarvan op dat hoogste tijdstip van hun leven zich verhieven boven hun eigen aandoeningen en daardoor iets voor anderen ondoenlijks deden.

De heros handelt van zelf, zonder strijd, — want hoe zou zijn leven uit een ononderbroken reeks verheven handelingen kunnen bestaan, indien elke daarvan door afmattenden aarzelingsstrijd werd voorafgegaan — om dat de zelf-overwinning de eigenlijke verrichting zijner natuur zelve is.

Tot het samenstel van den heros behoort, dat hij altijd en altijd onmiddellijk weet wat hij doen moet, dit doet, en dit altijd in aanraking en met wederwerking van de wereld.

Om het samenstel, dat hij zelf is, goed te kunnen zien en regelen, zondert de heilige zich af van de wereld. De indrukken, die hij van de wereld in bonte wanorde ontvangt, beletten hem het indenken in zich zelf, dat noodig is om zich te zien en te regelen.

De heros daarentegen heeft een zoodanig vermogen van zelf-terughouding, dat, ten opzichte van zijn innerlijke rust, de wereld hem is als een woestijn. Hij kent de veelvuldige en moeilijk te ontwarren natuurwetten van het menschenleven en van de menschen-samenleving zoo van zelf, als de heilige de wetten der woestijn-steenen kent. En even-min als den heilige de groote steen verontrust, waarlangs hij schrijdt, hebben duizenden naar hem gerichtte menschenaangezichten en tientallen met wie hij denken en spreken moet, invloed op de rust van den heros.

Ik wil niet zeggen, dat dit kern-vermogen van den heros beter is dan dat van den heilige, alleen, dat het anders van aard, of van werking, is.

Het een-tonige van het leven, dat den heilige omgeeft, bevordert de ont-wikkeling van zijn geestes-leven.

Maar al is hij ook geheel alleen, toch komt hij in aanraking met bewegende of van elkaâr verschillende dingen. En nu

is er alleen een wat dit aangaat grootere mate van geestkracht toe noodig, om het onderscheid tusschen déze bewegende of van elkaâr verschillende dingen en die, met welke de heros in aanraking komt, gering te doen zijn.

Voor hem, die het zoo zien kan, is in het meest samengestelde staatkundige spinsel wat het onzichtbare verstandelijke betreft; en in het bewegen en geluiden geven van kleurige en hartstochtelijke legers, wat het uitwendig zichtbare betreft, een zelfde eenvoud en eentonigheid, als in het gedrag van den hond en in de witte muur en de bruine waterkan van den kluizenaar.

Dit ten opzichte van de geestes-rustigheid of onaandoenbaarheid door het leven, van heros en heilige.

De heros verschilt verder van den heilige, ten eerste door dat er van hem uit gewerkt wordt in dat, dat hem niet aandoet; ten tweede door dat hij zelf het is, dien hij daarmeê doet werken.

De heilige verkrijgt steeds grootere geestes-rustigheid of doet met zijne geestes-rustigheid iets anders, dit laten wij dáár; maar de heros is, van zijne onaandoenbaarheid uit: bezig met de wereld als met een schaakspel, en tevens: is hij van dat schaakspel zelf een figuur.

Terwijl wij stapvoets te paard gaan door de Avenue des Champs-Elysées, denk ik aan Napoleon. Mijn paard is wit, zijn kop en lijf gaan in maatgang, en het is of ik langzaam gevaren word door de lucht. Om mij heen is het vreemd stil. Om mij heen is een groote ruimte, die ik hoog overzie. Zacht en een weinig glansend hangen zijne manen in heel kleine haargolfjes af. Nu en dan spitst hij de ooren naar voren en met een strak en lenig verwikken weêr op-zij. Ik hoor zijn fijne en stellige treden in het doffe stof. Dan is het weêr lang stil in de lichtruimte, waar de groene boomen staan en op een afstand de paarden-spannen rennen. Dan hoor ik op-eens, vlak bij mij, de luchtige vegen van zijn kleine staart over zijn deinende heupen.

Ik zoû ééns willen voeren het leven van de daad, eens een klein eind daarin voor-uit komen, en dan zeggen misschien: ik ken dit uit ervaring en ik wil het niet. Maar ik kan het niet, ik kan niets. Wat ik verlang is de voort-durende aanwezigheid van een wezens-toestand, waarvan ik nu een enkele maal het bestaan slechts begrijp.

De heros handelt zonder na- of voor-gedachte. Daarin is zijn kracht. Zoo als een on-bewust mensch zonder na-gedachte met het algemeene leven medeleeft, leeft de heros in een toestand van uiterste bewustheid, die over-een-komst met onbewustheid heeft, zonder na-gedachte dwars door het algemeene leven heen. Zijn leven past in de bestand-deelen der wereld, die bij een contact van dezen aard van zelf wijken, dit doorlaten en zich mèt dit weêr samensluiten tot een nieuw geheel.

Mijn levens-kern bestaat in de sóórt van mijn besef van eigen grootheid. (Mijn besef van eigen grootheid is niet anders dan de eigen kennis van het groote, want men kan alleen waarlijk kennen wat men ondervindt, en men ondervindt alleen wat in ons zelf is, terwijl ons zelf op die diepte, waar men besef van grootheid ontmoet, niet anders is dan het algemeene dat zich, door onze oppervlakkiger bizonderheden heen, daar onder, in ons spiegelt, zoo als de luchthemel in een menschenoog. Ik heb dus alleen kennis van grootheid op het oogenblik dat ik mij zelf voor groot houd, en ik kan mij alleen grootheid denken voor zoo ver dit mijn eigen grootheid is.)

Ik houd het er voor, dat ik het groote in mij heb. Dit beteekent niets, want vele krankzinnigen en vele kleine op gewondenen meenen het zelfde

Ik meen zeker te weten, dat mijn besef van eigen grootheid verschilt van dat der krankzinnigen en kleine opgewondenen.

Het is niet de zekerheid, maar de aard van de zekerheid, waarmeê ik dát weet, die mijn levenskern is.

De aard dezer zekerheid is onuitsprekelijk, om dat die aard zelve verdwijnt zoodra ik begin haar in woorden om te zetten,

daar ik onmiddellijk zie, welk geestes-deel die woorden inhouden en op dat oogenblik zelf noodzakelijk mijn aandacht het besef dezer zekerheid kwijt raakt.

Door de overweging gedurende het samenvoegen of zekere woorden-samenvoeging mijn besef uit-drukt, word ik afgeleid van het doorvoelen van dat besef, dat van nature bij de minste afleiding verdwijnt.

Om te doen zooals de heros, moet men niet alleen voortdurend telkens iets doen, maar in de eerste plaats voortdurend telkens van-zelf weten wát te doen. De levens-volgorde van den heros ligt van te voren als een gewoonte voor hem gereed.

Het mooye witte paard onder mij, met zijn volle en zuivere oogen in den edel ingehouden kop, gaat, wiegend mijne grootheidsmijmeringen.

Ik stel mij niet zoo-zeer iets stoffelijk waarneembaars voor, maar wat ik begeer is het frisch den geest prikkelende van telkens te weten: hier mijn neiging, daar mijn wil, gemakkelijk doe ik naar mijn wil.

Ik denk mij dat als een luchtige geeseling, als felle waterspattingen bij het baden in de groote zee.

Zoû ik genoegen hebben van de legers, die als figuren van een willekeurig bewogen zee door mijn bestuur over de heuvelige vlakte rijzen en dalen tot aan den horizon, van de regimenten die met de vaandels, de trommen en fluiten een uur lang mij voorbij defileeren, met de aangezichten star van geest-drift alle naar mij gericht? Ach, niet zoo zeer, maar als een uitvinder in zijn afgelegen werkplaats, zal ik genoegen hebben in de binnenkamer van mijn hoofd over de lichtende en eenige bewegingen, — zien wat ik moet, doen wat ik zie — waarmeê de overwinningen dáar eigenlijk worden bevochten.

Het ongeloofelijke is, dat ik een mensch ben van de waarachtige groote soort. Ik weet niet of ik het ben. Door niets heb ik het mij bewezen, zoo, dat ik het met dezelfde soort weten weet als dat dit een wit paard is. Maar het ongeloofelijke

is, dat ik het waarachtiger geloof dan iets anders, wat het ook wezen moge. Ik heb uit mij zelf ont-dekt het bestaan en de natuur van het al-vermogen en der verhevenheid boven het kwaad. Voor mijn gevoel ken ik daardoor zekerder mijn grootte dan indien ik een moeilijken veldslag gewonnen of een uitvinding had gedaan.

Ik houd mij niet bezig uitsluitend met dit groote om iemant anders te doen gelooven aan wat ik »mijn grootheid" noem, maar om dat dit begrip het voorkomen is dat de Waarheid ten opzichte van mij heeft aangenomen. Ik geef mijn innigst leven geheel bloot, ik geef mijne geheel naakte gedachte, zoo veel ik kan. Ik geef iets van dieper waarheid dan indien ik in alle bizonderheden mijn lichamelijk leven beschreef.

Dit is de heroïeke waarheid. Even als het leven van den heros den waarschijnlijken gang van het algemeene leven verbreekt zoo als een uit de vlakte oprijzende en stand houdende berg het landschap wijzigt, verbreekt en overtreft de heroïeke gedachte de lagere zienswijzen.

Ik heb een tijd gedraafd in den wapperenden wind. De slanke pooten van mijn paard gaan sneller, terwijl zijn lichaam, hoewel mij opstuwend, toch vrij onbewegelijk blijft. Ik heb niet gezien waar ik ben heen gegaan; met een lichte buiging heb ik, zonder dat zij het bemerkten, de aanzienlijkste vrouwen gegroet, die ik tegen kwam. Maar ik ga liever stap-voets, gemakkelijk zeer recht zittend en kalm kijkend te midden van al wat mij voorbij gaat.

Het dandyschap is de eenig mogelijke verwerkelijking van het wijsgeerig verlangen naar eenheid tusschen gedachte en daad. Het beteekent, dat hier de opperste is, die dit door geen daden wordt, om dat in het zijnde als zoodanig de mogelijkheid van al hetgeen het zoû kunnen worden begrepen en daardoor verwerkelijkt is.

De gedachte aan de daad van uit de gedachte, het gevoelen der onvolledigheid in de gedachte alleen, geschiedt op een

hoogere plaats dan de verrichtingen der gelaten mannen der gedachte. Daarom is de dandy, die, door die uiterlijk te beteekenen tot bestand-deel van het daadleven maakt de gedachte dat hij ís, die hij zoû wíllen zijn, wíjl in de gedachte de mogelijkheid of de begeerte de eenig bestaanbare feitelijkheid is, de opperste eenheid-vormer en overtreft de mannen der gedachte en de mannen van de daad door het levend geheel hunner vereenigde eigenlijkheden te verbeelden in een tot deel van de daadwereld verzichtbaard gedachte-spel.

Nu keeren wij terug, mijn paardje. Weldra zal het donker zijn. Weldra zal ik uw witheid minder duidelijk zien. Weldra zult gij wit loopen door het zwarte bosch dragend een nauwelijks onderscheidbaren duisteren ruiter. Het lichte ròze en de fijne haarplanten bij uw levens-driftig zich spannende neusgaten, waardoor de warme adem komt, zal ik niet meer zien en langs de bleek-witte berken zult gij voort-draven in het donker.

Wat is er verhevener dan mijn geestes-houding. Ik sta geheel alleen tegenover de wereld. Ik ben omgeven door mannen van de daad, die mij niet kunnen kennen, en door mannen van de gedachte, die mij niet kunnen kennen, om dat ik een samen-stelling hunner typen vertoon, die zij van nature niet kennen kunnen, en door dandys, die mij niet kunnen kennen, om dat van nature niets hun vreemder is dan de idee, die de ziel hunner verschijning is.

Ten gevolge van de oneenigheid tusschen daad en gedachte is de dandy ontstaan, die ze vereenigt, maar dit alleen op het plan der gedachte, en die hij zelf alleen denken kan.

Met deze zekerheid van de hoogste eenheid te zijn — die ik naar de schatting van een man der gedachte in den hier betrokken zin (filozoof) zoowel als naar de schatting van een man van de daad in den hier betrokken zin (kunstenaar) onvolkomen uitdruk om dat ik niet een man van de gedachte in den algemeenen zin (filozoof en kunstenaar) kan en wil zijn, zoo dat in mijn geschrift de zelfde verhouding tusschen denkingen en uiterlijke levingen zal zijn als in het leven —

sta ik tegenover de wereld, woedend om dat mijn eenheid in zoo ver toch onvolledig is als zij alleen op het plan der gedachte kan bestaan en dus door de daadwereld niet kan worden erkend, woedend om dat het onmogelijke niet mogelijk is.

Mijn eenig redelijke neiging jegens de wereld is de haat, om dat afwezigheid van haat reeds een begin is van genegenheid, die naar vereenzelviging voert, en mijn waarheid zich immers in de volstrekte afgescheidenheid bevindt.

Mijn leven drukt smartelijk en woedend de onmogelijkheid der alzijdige eenheid uit.

Mijn wilszwakte is niet wezenlijkst een eigenschap van een bepaald menschen-karakter maar de wijze waarop zich een diepere waarheid in den vorm van eigenschap van een menschen-karakter vertoont.

Ik laat na wat ik wil doen om dat in mijn onbewustheid geweten wordt, dat met het doen het eigenlijke leven, dat in het willen is, ophoudt.

Mijne mislukking is terug te brengen tot wat voorvalt als ik liever dan vestingbouw te bestudeeren een dronkemans-partij in een gering vertrek meêmaak; en dat is: als hoofdzaak het inzicht in zich te hebben, dat het hoogste, waartoe de vestingbouw-studie voeren kan: het gevoel in mij van vreugde op een feest betreffende mijn overwinning op de vereenigde Europeesche legers, — overtroffen wordt door het gevoel in mij op de dronkemans-partij in het gering vertrek.

Het eigenlijk geschiedende: het gevoel van vreugde, is, in de eerste plaats, gelijk, door de mate van zekerheid waarin mij de identiteit bekend is tusschen mijn grootheid, die ik vier, en die welke mij daad-werkelijk proef-ondervindelijk bewezen zoû zijn door mijn overwinning op de vereenigde Europeesche legers; en is, in de tweede plaats, die vreugde over de daad-werkelijkheid overtrèffend, om dat ik, van een inzicht boven de gelijkheid der vreugden uit, die gelijkheid overzie.

Hierdoor ben ik in strijd met de daad-werkelijke wereld,

die een van de twee partijen is en niet boven zich zelf kan uitrijzen, om het geheel van het leven te overzien, waarvan zij de helft is.

Voor zoo ver ik met de daad-werkelijke wereld in aanraking kom, en daardoor er aan deelneem, is zij dus mijn vijand.

Voor zoo ver ik met de daad-werkelijke wereld meêleef, ben ik niet bewust of beschouwend, daar het vermogen der beschouwing of bewustheid niet te gelijk kan werken met het daad-werkelijke.

Dit daad-werkelijke bestaat uit neigingen en de uitdrukking daarvan; daarin meêdoende is mijn leven dan dus ook van neigingen en de uit-drukking daarvan.

Tegenover de vijandelijke neigingen van de wereld kan ik dus niet anders dan vijandelijke neigingen stellen.

Miguel de Cervantes Saavedra

1547—1616

DOOR

CATH. BRUINING.

Spanje viert feest. Het eert zijn grooten zoon, Miguel de Cervantes, het eert met eerbiedigen luister het onsterfelijke werk, dat Cervantes aan de wereld schonk en dat drie eeuwen lang de wisselende geslachten heeft geboeid. In Januari 1605 werd de eerste uitgaaf van Don Quixote I te Madrid verkocht en tegen Juli werd reeds te Valencia een vijfde druk voorbereid. Don Quixote! dien naam hebben wij hooren weerklinken van af onze kinderjaren. Als kinderen hebben wij geschaterd om zijn dolle avonturen, als volwassenen is ons de held het symbool geweest van een ja onpraktisch, een beetje ridicuul, maar toch een zoo beminlijk, kinderlijk idealisme. Ook al zijn we zelf niet verder doorgedrongen in den geest van het werk, de eeuwige typen zijn gemeengoed der tijden geworden, en leven voort onder alle natiën. Bij wie eenigszins nader bekend is met Cervantes' levensbizonderheden, wekt het des te grooter verbazing en bewondering, dat een man, die in ieder geval den bloei der jaren achter zich had, zooveel frisschen humor, zooveel speelsch vernuft, zooveel dartele fantasie heeft weten te redden uit een leven vol ontberingen en moeiten en zorg. Want toen Cervantes zijn Don Quixote schreef — wanneer is niet juist bekend, maar het moet in ieder geval nà 1591 zijn geweest, omdat er een toespeling in voorkomt op Bernardo de la Vega's »Pastor de Iberia,"

in '91 verschenen — had hij al een bestaan doorleefd, prikkelend van gevaren, drukkend zwaar van armoê en strijd en vervolging. Als de »Trompeter" had hij »Leid, Neid und Hasz" in overvloed ervaren. Ja, »ein sturmgeprüfter Wandersmann," dat was hij waarlijk. En wel dikwijls ook had hij het noodlot opgeroepen, want een heilige, waarvoor bewonderaars door dik en dun hem willen laten doorgaan, neen dat was hij niet. »Ein wunderlicher Heiliger!"

En een wonderlijk bewogen tijd was het ook, waarin hij leefde, die gouden eeuw van Spanje, in den Don Quixote als »de ijzeren eeuw" aangeduid. Was Karel V's regeering een aaneênschakeling geweest van oorlogen tegen Franschen en Turken, de vijanden van buiten, had hij zich moeten uitrusten tegen adel en steden van Castilië en tegen het Smalkaldisch Verbond der Lutheranen, ook het immense rijk van Philips II, waar de zon nooit onderging, weergalmde van wapengekletter. Als erfdeel van zijn vader wachtte Philips al dadelijk na zijn troonsbeklimming een vernieuwde strijd tegen Frankrijks koning. Maar noodlottiger voor den vrede en de welvaart van zijn land was zijn grenzenloos politiek en religieus fanatisme, dat zijn legers geen rust liet. Hij zond zijn krijgers uit tegen de ongelukkige Morisco's, om hen met geweld te berooven van de oude tradities, die hun lief waren. Met geweld ook wilde hij de Nederlanders onderwerpen aan de absolute macht van zijn koningschap en het katholicisme, en weer was het zijn fanatisme, dat leidde tot de zoo deerlijk mislukte reuzenonderneming der Armada, die met Nederland ook het kettersche Engeland zou tuchtigen. In de Middellandsche Zee streed de Spaansche vloot tegen de Turken, die in den schitterenden zeeslag bij Lepanto de nederlaag leden. En dan nog moest Portugal worden geannexeerd.

Van al deze krijgsbedrijven vindt men in Cervantes' werken een weerklank. Zelf nam hij deel aan den strijd bij Lepanto, waarbij hij tot tweemaal toe door een schot in de borst werd gewond en zijn linkerhand werd verlamd. Maar deze verminking in den roemrijken slag was de trots van zijn leven. In 1568 als kamerheer van den nuntius Acquaviva

naar Rome gekomen, bleek hij met zijn open, rondborstigen aard weinig geschikt voor dit ambt, en aangetrokken door het klatergoud van het woelige krijgsleven, nam hij in 1570 dienst in het befaamd regiment van Miguel de Moncada, dat onder opperbevel stond van Marco Antonio Colonna. Aan Marco Antonio's zoon is ook Cervantes' eerste boek, zijn herdersroman de »Galatea" opgedragen. Van Cervantes' jeugd in Spanje weet men zoo goed als niets. Zelfs zijn geboortedag is onbekend. Alleen den dag van zijn doop heeft men kunnen uitvorschen en men tracht nu tegen het eeuwfeest de kapel te restaureeren in Cervantes' geboorteplaats Alcalá de Henares, waar de doopplechtigheid werd voltrokken. Ook het leven van zijn ouders, Rodrigo de Cervantes Saavedra en Leonor Cortinas, ligt tamelijk in het duister. Nergens heeft Cervantes iets van zijn moeder gezegd, noch haar naam bij den zijnen gevoegd, zooals gewoonte was. Van zijn vader, een gestudeerd man, vermoedt men slechts, dat hij in de rechten promoveerde. Zeker weet men alleen, dat hij arm was en ongeneeslijk doof. Miguel de Cervantes was de tweede zoon. Den naam Saavedra, nog niet voorkomend op het titelblad van de »Galatea," voegde hij later toe ter onderscheiding van familieleden. Met deze poovere bizonderheden moeten wij ons tevreden stellen, tot zijn naam meer op den voorgrond treedt van af zijn verblijf in Italië. Met al het onstuimige van zijn bruisende jeugd bedwelmde hij zich aan den roes van het krijgsmansleven en onderscheidde zich, behalve in den slag bij Lepanto, nog in verschillende kleinere gevechten door groote dapperheid. In 1575 besloot hij, naar Spanje terug te keeren, maar eerst na een langen lijdensweg was het hem vergund, den vaderlandschen grond te begroeten. Zijn schip werd door Moorsche zeeroovers overvallen en Cervantes leidde vijf jaar lang het leven van een christenslaaf in Algiers. In dien tijd reeds schreef hij tooneelstukken, die echter verloren zijn gegaan. Dat hij dikwijls aan zijn ketenen rukte en meer dan eens trachtte, ze af te schudden, ligt geheel in de lijn van den vurigen jongeling, dien we zoo moedig en

geestdriftvol de oorlogsvaan zagen volgen. Hij beproefde zelfs, een algemeenen opstand onder de Christenen te verwekken, met het gevolg dat hij, als de gevaarlijkste, na de mislukking gijzelaar bleef voor de veiligheid der stad. Slechts een toeval bevrijdde hem, toen hij reeds was ingescheept als galeislaaf naar Constantinopel. Een vrome broederschap, wier zending was het verlossen van christenslaven, bood een som van 500 ducaten voor een rijken gevangene. Dit losgeld, niet voldoende geacht voor een man van positie, hergaf Cervantes zijn vrijheid. Het jaar 1580 zag hem te Madrid, en na eenige omzwervingen, vermoedelijk op het oorlogstooneel in Portugal en op de Azoren, keerde hij in 1582 voor goed naar Spanje terug. Geen ingrijpende wisselingen in zijn leven onttrekken hem nu verder aan de letterkunde. Slechts het noodzakelijk levensonderhoud dwingt hem, van tijd tot tijd in verschillende functies werkzaam te zijn.

De reeds genoemde »Galatea" schreef hij, naar men zegt, als hulde aan Catalina de Palacios Salazar Vozy mediano, met wie hij in 1584 trouwde. In een sonnet ter begeleiding van dit werk spreekt Luis Gálvez de Montalvo van Spanje als Cervantes' droef verlaten geboorteland, waar eerst met zijn vrijheid de Muzen wederkeeren. Ook vóór dien tijd moet dus Cervantes reeds naam hebben gemaakt als dichter. Zijn eerste schooljongensverzen zijn ontdekt in een bundel gedichten op den dood van Philips II's derde vrouw, uitgegeven door een schoolmeester uit Madrid. Waarschijnlijk heeft Cervantes zelf ze nooit in druk gezien, en was zijn naam er niet mee verbonden, zeker zouden deze onbeteekenende dichtproeven niet aan de vergetelheid zijn ontrukt. Hoe onbetwist ook zijn gaven lagen in de richting van den prozahumorist, het maken van sonnetten is de passie van zijn leven gebleven. Bij alle voorkomende gelegenheden klinken zijn verzen, meestal lofsonnetten, ter huldiging van een of andere beroemdheid, elke periode van stilzwijgen wordt verbroken door een sonnet.

Ofschoon zijn herdersroman weinig opgang maakte, stelde het honorarium, gevoegd bij de kleine bruidschat van zijn

achttien jaar jongere bruid hem toch in staat, een huishouding te beginnen. Dat ondanks de vereering voor zijn liefste die liefde niet onverdeeld en het vleesch wel eens zwak was, blijkt uit de geboorte van een onwettige dochter in het jaar na zijn huwelijk. Van dit meisje, Isabel de Saavedra, hebben de meest romantische verhalen de ronde gedaan. Zij werd genoemd in verband met een aanzienlijke Portugeesche dame, en zou de steun en het licht van haar vaders ouderdom zijn geweest. De nuchtere feiten hebben echter aangewezen, dat haar moeder, Ana Franca de Rojas, een arme vrouw was en het meisje zelf op twintigjarigen leeftijd lezen noch schrijven kon. Eerst opgenomen onder het dienstpersoneel van Cervantes' zuster, Magdalena de Sotomayor, kwam zij vandaar in het huis van haar vader, en schijnt tijdens Cervantes' leven tweemaal getrouwd te zijn geweest.

Na de »Galatea" verschenen van Cervantes' hand eenige sonnetten; maar daar hij van dit kunstgenre niet leven kon, beproefde hij zijn geluk op het tooneel. Een reeks tooneelspelen vloeiden uit zijn vruchtbare pen, waarvan slechts twee zijn overgebleven: »El Trato de Argel" en »La Numancia". In het eerste heeft hij zijn herinneringen aan het slavenleven in Algiers dramatisch bewerkt. Het laatste, zijn beste tooneelspel, is een enthousiaste uiting van vaderlandsliefde, die door zijn landgenooten als zoodanig met geestdrift werd aanvaard. Het grootsche voorbeeld van Numantia's verdedigers, die zich veertien jaar lang staande hielden tegen Scipio Africanus, tot de overwinnaar geen levende ziel meer binnen de wallen vond, bezielde op nieuw de Spanjaarden der 19de eeuw, toen de oude tragedie werd opgevoerd in de belegerde stad Saragossa. Onder aanvoering van Palafox overlaadden zich de inwoners met roem door den dapperen weerstand dien zij boden aan de veldheeren van den grooten Napoleon.

Hoe zou Cervantes' moedig soldatenhart zijn ontgloeid bij dezen triomf! Bij zijn leven waren slechts weinig tooneellauweren voor hem weggelegd. Ofschoon hij zelf geloofde in zijn dramatisch talent en het succes van zijn stukken,

schijnt dit toch een illusie te zijn geweest. Hij gevoelde zich ten minste in 1588 gedrongen, het Madridsche tooneel te verlaten en in Sevilla werk te zoeken. Eerst belast met het toezicht op de leveranties voor de Armada, vervulde hij daarna nog eenige ondergeschikte betrekkingen in staatsdienst, tot hem in 1594 het innen der belastingen in Granada werd opgedragen.

Dit was het einde van zijn loopbaan als ambtenaar. Te zorgeloos vertrouwend, stelde hij fondsen van het Gouvernement in handen van een derde, die zich met den buit uit de voeten maakte. In 1597 kwamen deze onregelmatigheden in zijn beheer aan het licht. Cervantes werd gevangen genomen en ofschoon een paar maanden later weer in vrijheid gesteld, werd hij toch voor goed uit den staatsdienst ontslagen. Vanaf dit tijdstip begint eerst recht zijn leven van zwerver in armoê en gebrek. In een enkel sonnet slechts klinkt nog eens zijn naam met zwakken klank. Overigens schrijft hij, bijna vergeten, op een poover zolderkamertje, tot hij in 1603 wordt opgeroepen naar de toenmalige residentie Valladolid, om zich te verantwoorden wegens de nog altijd verschuldigde regeeringsgelden. Natuurlijk was hij niet in staat, ook maar een penning van het ontbrekende aan te zuiveren, maar toch was deze reis de merkwaardigste in zijn leven. De havelooze zwerver droeg bij zich een kostbaar kleinood, het manuscript van den Don Quixote, en hij vond er een uitgever voor. Ondanks de verguizing der critici drong het meesterwerk door tot in alle kringen, en maakte ongehoorden opgang. Cervantes' genie had zich schitterend geopenbaard. Toch toonde de auteur na dezen coup de maître weinig zorg, om den glans van zijn naam te bewaren. Met uitzondering van een vers nu en dan zweeg hij acht jaar lang. Hij wordt slechts genoemd, niet als kunstenaar, maar in verband met een misdaad. Het lot, dat hem zelden gunstig was, voert hem weer naar de gevangenis, verdacht van medeplichtigheid aan een moord, in 1605 gepleegd op zekeren Gaspar de Ezpeleta. Het gerucht, dat van dezen jongen man den minnaar maakte van Cervantes' natuurlijke dochter, gaf aanleiding tot deze

verdenking. Toch scheen noch dit praatje, noch des schrijvers schuld op eenigen grond van waarheid te berusten, en Cervantes werd weer in vrijheid gesteld. Intusschen werkte hij weinig en leidde een vrij ongebonden leven in speelhuizen. Zijn dames moesten zelf met naaien in het hoognoodige voorzien. Het scheen wel, dat zijn genie zou ondergaan in zijn zedelijk verval. Al dieper zonk hij, al meer geraakte hij in de macht van het demoralizeerend gebrek, dat hem ten slotte noopte, voor een koopje brieven te schrijven voor ongeletterden. Maar gelukkig kwam er een keerpunt. In 1609 sloot Cervantes zich aan bij een nieuwe Broederschap van het Heilige Sacrament, schreef in 1610 weer een Sonnet en trad in 1611 toe tot de Academia Selvaje. Nu werkte hij weer met al zijn gaven van sprankelenden geest en schitterende vinding aan zijn beroemde »Novelas Exemplares", in 1613 verschenen, waarin hij »Wahrheit und Dichtung" dooreenmengde, de »Wahrheit" van schilderachtige tooneeltjes, afgekeken op zijn zwerftochten als belastinginner, als soldaat, als vagebond, de »Dichtung" uit de levende bron van zijn eeuwig-jonge fantasie. Hier wemelt een bonte verscheidenheid van schoone vrouwen, van jonge mannen, die ten oorlog trekken, van knapen, die het ouderhuis verlaten, om het vreemd-avontuurlijke leven der Spaansche bedeljongens te volgen. Hier bewegen zich op kleurigen achtergrond Moorsche zeeroovers en gevangen christenen. En dat alles wordt ons voor oogen gevoerd in een levendig-wisselenden verhaaltrant, die voortdurend de aandacht boeit. Maar nog een bizondere verdienste van deze novellen is de destijds zoo zeldzame oorspronkelijkheid. Cervantes zelf legt, evenals in zijn Don Quixote, grooten nadruk op de onberispelijke strekking. Gelukkig echter was hij te veel artist, om hierin zijn kunst te laten ondergaan.

In 1614 volgde »Viaje del Parnaso", een berijmde revue van dichter-tijdgenooten, die, belangrijk door kleine autobiographische trekjes, toch Cervantes' talent niet deed uitkomen in het helderste licht. Voor zijn onsterfelijke ironie van den Don Quixote waren verzen niet het rechte voertuig,

en waar hij kritizeert, vervalt Cervantes gewoonlijk in het gebrek van zijn tijd, een stroom van lofzangen. Noch kritiek noch poëzie behoorden tot de krachtigste zijden van zijn talent.

Intusschen beproefde hij, aangemoedigd door het succes der Novelas, op nieuw zijn geluk op het tooneel, en gaf in 1615 zijn »Ocho Comedias y Ocho Entremeses nuevos" uit. De eerste, geschreven om geld, en geheel indruischend tegen de door hem zelf verkondigde wetten, liepen op mislukking uit. Zijn groote mededinger, Lope de Vega, overschaduwde hem in dit genre volkomen. De acht »Entremeses", geestige kluchten zonder pretensie, hebben groote verdiensten als realistische schildering.

Gelukkig deden deze uitstapjes op dramatisch gebied hem zijn hoofdwerk niet vergeten. Het lang beloofde tweede deel van Don Quixote was eindelijk op weg. Een bizondere omstandigheid verhaastte de verschijning. In het 59ste hoofdstuk vinden we n.l. een toespeling op een onechten D. Q. II, die in 1614 het licht zag. Terwijl Cervantes bezig was, dit hoofdstuk te schrijven, hoorde hij, hoe zijn vinding was misbruikt. Wèl had hij zelf door zijn lang stilzwijgen eenige aanleiding gegeven tot deze ongerechtigheid. De vele jaren, die er sedert de uitgave van het eerste deel waren verloopen, hadden den onbekenden schrijver waarschijnlijk doen vermoeden, dat het met dit vervolg zou gaan als met de onvervulde beloften van een tweede Galatea. Hij vatte dus het onderwerp op, dat hem rijke winst beloofde. Wie zich verschool achter het pseudoniem Avellaneda is niet met zekerheid vastgesteld. Het meest voor de hand ligt de veronderstelling, dat het een obscuur schrijver was. Een bekende persoonlijkheid zou stellig door Cervantes, wien het allerminst aan moed ontbrak, zijn ontmaskerd. Intusschen danken wij het aan deze onbeschaamdheid, dat er een eind kwam aan Cervantes' talmen, en de avond van zijn leven ons de voltooiing bracht van zijn meesterwerk. Zijn laatste arbeid, de »Persiles", (Los Trabajos de Persiles y Sigismunda) werd als nagelaten werk door zijn weduwe uitgegeven, maar vond

weinig belangstelling. Den 23sten April 1616, op denzelfden dag als Shakespeare, overleed de groote Spanjaard aan waterzucht. Tot in zijn laatste dagen behield hij de goedmoedige opgewektheid, die hem zelfs onder de meest benarde omstandigheden niet had verlaten. Ondanks zijn zwakheden was hij ook als mensch een groote figuur, groot door rechtvaardigheid, loyauteit en den moed zijner overtuiging, beminlijk door zijn medevoelen met al wie daar leed en door den eenvoud van eigen oordeel over zijn eminente gaven.

In de schildering van den Hidalgo, den armen edelman, waaruit hij het eeuwig levend type van zijn Don Quixote opriep, vinden wij veel van zijn eigen levensomstandigheden terug. Ook Cervantes behoorde tot een dier arme adellijke geslachten van lageren rang, voor wie het leven, vooral op het land, bizonder moeilijk was. Aan het hof en in de steden konden deze verarmde edellieden nog eenigszins in hun sfeer blijven in dienst der grooten; op het land vonden zij geen bezigheid, die eervol genoeg werd geacht. Werken was schande. Er bleef hun niets over, dan hunne dagen door te brengen in lediggang en armoe en zich te voeden met hun grootheidswaan. Eén uitweg, de eervolste, was hun slechts geopend: de krijgsdienst. Cervantes' energie heeft hem zelf dien weg doen kiezen en hem onttrokken aan de gevaren van het hidalgisme. Zijn Don Quixote is geheel ten prooi aan de poovere schijngrootheid en de doellooze ledigheid van dit bestaan, de ware elementen voor zijn manie, terwijl de fantastische ridderverhalen, waarmee hij zijn werkelooze hersenen opvult, de verdere factoren leveren. In den ondanks al zijn dwaasheden sympathieken ridder met zijn nobele aspiraties heeft Cervantes het treurige en belachelijke in de positie van den hidalgo helder in het licht gesteld.

Het doel van zijn boek was, zooals hij zelf in zijn »voorrede" vertelt, den invloed der onnatuurlijke en onwaarschijnlijke ridderromans tegen te gaan. Dit eenvoudig plan heeft hij echter al schrijvende naar alle kanten uitgebreid, tot uit

den Don Quixote is gegroeid de groote sociale roman van Spanje's bloeitijd, waarin de verschillende typen der toenmalige samenleving met hun zeden en denkbeelden, waarin ook tal van menschkundige opmerkingen uit des schrijvers rijke levenservaring een plaats vonden. Als Shakespeare verkondigt ook zijn tijdgenoot Cervantes levende waarheden voor alle tijden. Zijn schitterende vinding, zijn onuitputtelijke humor, zijn goedmoedige ironie en zijn klare, onbevangen blik op het leven stempelen hem tot een begenadigde en wijzen zijn meesterwerk een plaats aan in de wereldliteratuur. Toch is dit voor overdreven bewonderaars nog niet genoeg. Zij willen hem ook laten doorgaan voor een dichter, een philosoof, een politiek hervormer, een geleerde, ja, wat niet al. Maar al blijkt uit de revue der boeken van Don Quixote's bibliotheek genoegzaam, hoe belezen hij was, toch ligt in geleerdheid juist nièt zijn verdienste. Tijdgenooten hebben hem zelfs scherp zijn gebrek aan een klassieke opleiding, het gemis van een graad verweten. Doch niet op aangeleerde wetenschap, op aangeboren genialiteit berust het onvergankelijke van wat een Cervantes aan de wereld schenkt. Door hem eigenschappen toe te dichten, die hij niet bezat, kunnen de vurige Cervantisten zijn genie niet verheffen. Misschien is deze bewondering door dik en dun slechts een natuurlijke terugslag op de onverschilligheid, waarmee Spanje den grooten naam in het stof der eeuwen liet rusten. Het was de Engelsche politicus, Lord John Carteret, die in het begin der 18de eeuw voor het eerst een levensbeschrijving van Cervantes liet samenstellen door een Spaansch geleerde, terwijl een Engelsch geestelijke, John Bowle, met zijn gecommentariëerde uitgaaf van den Don Quixote in 1871 den stoot gaf aan den Cervantescultus in Spanje. Beschaamd, dat een vreemdeling hun was voorgegaan, maakten zich daarna de Spaansche geleerden op, om zijn werk voort te zetten en den grootsten schrijver der gouden eeuw de hulde te bewijzen, die hem toekwam. Dat in het toelichten van den Don Quixote de commentators dikwijls te ver zijn gegaan, is zeker. Door in elke uiting een dieperen zin,

achter elke persoonlijkheid een symbolieke beteekenis te zoeken, verkleinen zij de waarde der onvergankelijke menschentypen, die de artist Cervantes heeft geschapen uit zijn heldere levensvisie en zijn onuitputtelijke fantasie.

Op godsdienstig gebied hebben sommige vorschers bijna een vrijdenker van hem gemaakt. Toch is niets minder waar. Zeker, wij worden bij een schrijver van dien tijd getroffen door uitspraken als van Sancho: »van menschen maakt men pausen," maar dit is geen speciaal godsdienstige ketterij. Het is een uiting van zijn universeelen geest, die denkbeelden kon bevatten ook buiten zijn tijd. Wèl ziet Cervantes' scherpe blik de zwakheden ook onder het geestelijk gewaad en weet hij de baatzucht en de onkuischheid van hen, die tot onthouding geroepen zijn, met een enkele toespeling hier en daar èven juist en scherp te belichten. Hij stipt het verschil aan tusschen de vroegere en de toenmalige kluizenaars, die 's levens goede gaven niet versmaadden, en laat in zijn overigens bedenkelijke uitspraak, dat de huichelaar nog minder kwaad doet dan de openbare zondaar, die ieder ergert, zijn twijfel doorschemeren aan hun oprechtheid. Ook de geestelijke, die aanzit aan de tafel der aanzienlijken en met zijn bekrompen geest in paleizen de wet wil stellen, is met eenige scherpe woorden door Cervantes gegeeseld. Maar de dorpspastoor, die zich alle moeite geeft, Don Quixote van zijn dwaasheid te genezen, is geteekend als een welmeenend, goedmoedig man, begaafd met gezond verstand en gezonden humor, en ook de eenvoudige geestelijke op de bruiloft van Camacho is een vredestichtend herder. Trouwens, van iemand, die met zóóveel vuur tegen de ongeloovigen streed, is het ongerijmd te veronderstellen, dat hij geen goed Katholiek zou zijn geweest, en het feit van zijn opneming in een Broederschap op het eind van zijn leven bewijst ook, dat hij als zoodanig werd beschouwd. Tegen de kerk waren zijn aanvallen dan ook nooit gericht. Maar Cervantes had een open oog voor de leemten in ieder beroep, in alle menschelijke toestanden, en ieder op zijn beurt wordt door zijn satire getroffen. Uit het portret van den dokter, die aan

Sancho Panza tijdens zijn gouverneurschap over het eiland Barataria wordt toegevoegd, blijkt vrij duidelijk, hoeveel in de kunst der geneesheeren door Cervantes als charlatanerie werd beschouwd, en de herhaalde betuigingen van Sancho, dat hij, arm als hij kwam, zijn gouvernement heeft verlaten, werpen een eigenaardig licht op de belangeloosheid der regeeringspersonen uit dien tijd. Trouwens, het was een algemeen aangenomen feit, dat ambten niet verkregen werden door verdienste, maar door invloed, en dat de overheden als regel zoowel onbekwaam als omkoopbaar waren. Waar Sancho plannen maakt, om in ruil voor de inboorlingen van zijn toekomstig rijk zich een ambt, d. w. z. een goed en gemakkelijk leven te koopen, zien wij duidelijk de verdorven toestanden doorschemeren. Don Quixote zegt het dan ook met ronde woorden, als er sprake is van Sancho's gouverneurschap: »Wij weten door goede ondervinding genoegzaam, dat tot dat ambt noch groote bekwaamheid, noch groote wetenschap van noode is; want men heeft er tegenwoordig bij honderden, die kwalijk een a voor een b kennen, en evenwel regeeren als prinsen." De rijke kreeg recht, de arme werd verdrukt. Ook Cervantes is hiervan kalm overtuigd als van iets onvermijdelijks en hij gelooft, dat deze toestanden altijd hebben bestaan. Zelfs vond hij het regeeringsbeleid in zijn tijd iets beter dan het vroegere. Philips II strafte zonder aanzien des persoons en nam strenge maatregelen, om bestaande misbruiken uit te roeien, al bleek ook die taak in dit immense rijk te reusachtig voor zijn schouders en het kwaad te diep geworteld. Door zijn sceptischen kijk op elke staatsinrichting heeft Cervantes dan ook niet gezien, hoe Spanje onderging in fanatisme en absolutisme. De groote fout van de verdrijving der Morisco's, het nijverste deel der bevolking, juichte hij in zijn Moorenhaat toe als een daad van verdienste, en hij is gestorven in het geloof aan de glorie van zijn land.

De vrouwelijke pendant van den Hidalgo, de Duenna, is door Cervantes op meer dan één plaats met bijtende ironie geridiculiseerd. Meesterlijk teekent hij in Donna Rodrigues,

een der jonkvrouwen van de hertogin, haar intriges en de sluipende kwaadsprekendheid, die langzamerhand aan het licht komt, en onnavolgbaar humoristisch is de preutschheid van de reeds bedaagde vrouw tegenover den dorren en hoogst eerbaren Don Quixote. Ook in het verhaal van gravin Trifaldi wordt de duenna niet gespaard. Maar zijn hidalgo is in al zijn daden te goeder trouw. Zijn Don Quixote gelooft met een onwankelbare overtuiging, dat hij is uitverkoren, om het doode verleden der dolende ridderschap weer op te wekken en zijn leven te wijden aan den dienst der ongelukkigen en verdrukten. Eigenlijk komt het »Don" den hidalgo, den edelman van lageren adel, niet toe, maar het behoort tot Don Quixote's grootheidswaan, zich dien titel te scheppen, en wijst te gelijker tijd op de meest verspreide ziekte in zijn land, het kuipen, omkoopen en intrigeeren om een adellijken rang, waaraan zooveel voordeelen verbonden waren, machtig te worden.

Intusschen, op voordeel is Don Quixote allerminst bedacht. Het is het beminlijke in den held met al zijn belachelijke dwaasheid, dat hij zich met volkomen zelfopoffering wijdt aan zijn eenmaal opgevatte idee. Daarvoor verdraagt hij slaag en ontbering en ongemak. Ruw genoeg wordt hij soms behandeld. Het tooneel in de herberg, waar hij in de mismaakte dienstmeid een verliefde jonkvrouw ziet, die het op zijn eerbaarheid heeft voorzien, en waar hij door haar minnaar duchtig wordt afgerost, doet zelfs denken aan een grove klucht. Maar hoe vermakelijk ook de botsingen zijn tusschen de nuchtere werkelijkheid en zijn verdwaalde fantasie, de ridder blijft in vollen ernst altijd nieuwe avonturen zoeken. Het tweede deel is in dit opzicht minder overtuigend dan het eerste. De held is hier minder impulsief en blijft niet zoo onwrikbaar in zijn waan, niet zoo onverzettelijk in het voleindigen van zijn avonturen. Als de molenaars van den watermolen — die in Don Quixote's verbeelding tot een kasteel met gevangenen was geworden, wachtend op de bevrijding door zijn sterken arm — niet tot rede zijn te brengen, wendt hij zich gelaten af, overtuigd, dat voor een ander

ridder dit avontuur zal zijn weggelegd. Die berusting vinden we niet in het eerste deel. Daar stort hij zich als een dolleman hals over kop in al zijn denkbeeldige gevaren, maar als een sympathieke dolleman, wien het heilige ernst is, zijn taak ten einde te brengen. In deel I is hij geheel vervuld van zijn roeping, alle onrecht te wreken; in deel II treedt het zoeken naar roem in zijn avonturen meer op den voorgrond. Zoo is bij het avontuur met de in een kooi vervoerde leeuwen zijn demonstratie van moed alleen een soort bravoure. Geen sterveling zou er mee gebaat zijn geweest, zoo de leeuw, wiens kooi op zijn bevel werd ontsloten, den ridder had aangevallen. Als hij is afgedaald in het hol van Monte-Simos, en bij zijn terugkomst van al het wonderbaarlijke vertelt, dat hij daar zag, gaan we zelfs twijfelen aan zijn goede trouw. Het aantrekkelijk naïve missen we eenigszins in het tweede deel. Wèl is dit geschreven met de vastere hand van den bewusten kunstenaar, maar het maakt op vele plaatsen een meer gekunstelden indruk, en de redeneeringen en philosofische beschouwingen, die ook hier met kwistige hand zijn gestrooid, schijnen meer gewild. Tegen sommige uitspraken zouden we zelfs gaarne protest aanteekenen. Zoo zegt Don Quixote naar aanleiding van Basilio's list op de bruiloft van Camacho: »men heeft geen bedrog te noemen, 't geen strekt tot een eerlijk einde," en spreekt iets verder van de openbare uitgelatenheid, als meer schadende dan heimelijke ontuchtigheid.

Cervantes spreekt door zijn held zijn gedachten uit over de meest verschillende onderwerpen. Mooi is zijn oratie over de poëzie, die hij vergelijkt bij een teedere jonkvrouw, gesierd door vele andere jonkvrouwen, de wetenschappen. »Maar deze schoone jonkvrouw wil niet overal gedragen en gehandeld, noch door de straten gesleept, noch overal tentoongesteld zijn." De poëten echter vinden niet onverdeeld genade. Sancho belooft, zijn ezel een laurierkroon op te zetten. »Dan zal hij zoo wel een gelauwerd poëet gelijken als al deze nieuwe rijmers." Herhaaldelijk stelt de auteur in zijn Don Quixote de wapenen boven de letteren, en laat niet na,

sarcastisch te wijzen op het droevig lot der verminkte en afgedankte soldaten, die in armoede hun belooning vonden voor de diensten, aan hun vaderland bewezen. Philips II, die de krijgsmansdeugden miste van zijn roemruchtigen vader, gebruikte zijn soldaten, maar voelde niet voor hen. Onder zijn regeering had de geestelijkheid het eerste en het laatste woord.

Het is echter niet in deze uitweidingen, dat wij den *kunstenaar* Cervantes het meest genieten. De artiest leeft voor ons in de sprekende typen, de weelderige beschrijvingen van schoonheid, de rijke afwisseling.

Niet minder dan de held Don Quixote blijft zijn schildknaap Sancho Panza in ons geheugen gegrift. In schilderachtig contrast met het zwevend idealisme van zijn meester is Sancho de praktische materialist, steeds op eigen voordeel bedacht, maar toch roerend aanhankelijk aan zijn heer. De beloften van het Gouvernement over een eiland, dat hem door hun avonturen zeker wel ten deel zou vallen, hebben hem verleid, met Don Quixote uit te trekken, en door een scherts wordt hij ten slotte ook werkelijk voor korten tijd als gouverneur aangesteld. De overigens volkomen onontwikkelde en ongepolijste boer, die lezen noch schrijven kan, heeft een gezond verstand en is dikwijls allervermakelijkst door zijn leuk-rake opmerkingen en snedige antwoorden. Ofschoon hij soms wordt meegesleept door Don Quixote's manie en verwikkeld in de listen en lagen der denkbeeldige toovenaars, die zijn meester vervolgen, ziet hij toch gewoonlijk met typische leukheid de nuchtere feiten. Nu eens brengt hij ons in verwondering door de gemakkelijkheid, waarmee hij zich om den tuin laat leiden, dan weer treedt hij voor den dag met de kluchtigste staaltjes van slimheid, maar altijd is hij vermakelijk. Vreesachtig in de hoogste mate, vermijdt hij zorgvuldig elk schijntje van gevaar, en waar slagen vallen, kan men er staat op maken, dat hij onvrijwillig zijn deel ontvangt. Een goed onthaal en veel rust, dat is voor hem het hoogste in het leven. Kan hij door zijn slimheid een voordeeltje behalen, dat er zoo eventjes door kan, hij ver-

smaadt het niet. Maar toch is hij in den grond een eerlijke, brave ziel. Zoo weigert hij uit trouw aan den koning het aandeel, dat een der verdreven Mooren hem biedt, als Sancho hem wil helpen, zijn verborgen schat op te graven. Zoo keert hij, als gezegd is,· arm terug uit zijn kortstondig gouvernement, dat hij vrijwillig verlaat, na al de pijn en moeite, die hij daar heeft doorstaan, tot het wijze inzicht gekomen, dat ieder op zijn plaats moet blijven. Merkwaardig zijn de proeven van gezond verstand, waarvan hij in zijn bestuur blijk geeft. Als een tweede Salomo doet hij een ieder verbaasd staan over de bondige en praktische uitspraak in de geschillen, die hem worden voorgelegd. Dat Sancho soms Cato aanhaalt en herhaaldelijk, zij het ook verhaspelde latijnsche spreuken citeert, schijnt eenigszins uit de rol te vallen. Toch moet men hierbij niet vergeten, dat hij in de een of àndere kloosterschool wellicht wat latijn had opgevangen.

Waar Cervantes' satirieke pen zoo verschillende klassen der maatschappij treft, wekt het eenige verwondering, dat hij de »grandes" niet striemde, die, verwaten hooghartig en meest onbekwaam voor hun ambten, deze alleen door hun rijkdom verkregen. Maar Cervantes, als alle literatoren van dien tijd, had hun patronaat noodig. Had hij ze te openlijk gehekeld, het zou zijn ondergang zijn geweest. Toch pleit een toespeling in Don Quixote II op de verplichtingen, die zij tegenover een schrijver aanvaardden, wanneer zijn werk hun werd opgedragen, voor Cervantes' onafhankelijken geest.

Hoezeer wij Avellaneda eenerzijds dankbaar moeten zijn voor het cynische boek, dat den werkelijken schepper van Don Quixote aanspoorde tot de uitgaaf van zijn tweede deel, toch is het jammer, dat het einde hierdoor eenigszins de sporen draagt van haast. Sommige onsamenhangende passages, de herhaalde, verwoede uitvallen tegen den navolger, zij blijven beneden de hoogheid van een Cervantes. Ook schijnt de plotselinge omkeer van zijn held ons weinig voorbereid. Slechts door den naderenden dood is deze omkeer gemoti-

veerd. Maar zulke kleine vlekjes kunnen den glans van het geheel niet verdooven. De versregels, waarmee de schrijver het tweede deel besluit, zijn een profetie gebleken: »Tijds verwoede tanden" zijn niet machtig geweest, dit werk »den tijd te wringen uit de handen." Des schrijvers »beste deel en 't eêlste van zijn leven pronken met een naam, die nimmermeer vergaat."

Mei 1905.

SPROKE

DOOR

HENRI VAN BOOVEN.

Een ander maal wilde de koning iets geheel vreemds, iets nog nooit vertoonds zien gebeuren. Hij zat dien avond zooals dat meermalen voor kon komen, ganschelijk alleen in een der ruimste en stilste zalen van zijn groot paleis.

In die zaal waren feesten gevierd. Heel aan het einde, achter een haag van kunstig aangebrachte heesters en bloemdragende gewassen de muzikanten verborgen en door alle toegangen gelijktijdig, gingen de feestelingen aan, de paren voor de menuetten, waarin ook de koning meedanste, gaand in de eerste rij, ter rechterzijde.

Dan, in den brand van vele, vele kaarsen, die in de breed neerdruppende kristallen der kronen een gelen schijn gaven, lichtte de rijkheid trillend uit van de kostlijke kleedijen, van het vele edelsteen en het goud en zilver daarop aangebracht en een weeke gloring van hooge voornaamheid huiverde neer langs de blinkende, houten vloeren, klom bevend heen langs de tapijt-versierde wanden, langs de gulden lijsting der hoog-overspreidende beschilderingen.

En de muziek, die niet zichtbaar was, speelde droefgeestige wijzen in trage, statige maten, de dansers, gaand rechtop, schuivend voort, bewogen de lijven langzaam, zonder overgrooten zwier, met rustig en ingetogen gebaar van hooghartige edellieden.

Nu schemerde de zaalruimte schaars verlicht in schuchteren gloed, die maar heel moeilijk tot in verste hoeken vermocht door te dringen.

De koning staarde aandachtig voor zich heen en zon.

Hij tuurde naar het wijfelen van vreemde schaduwen over de zware, oude muur-bekleedsels waarin de figuren wel te bewegen leken soms, te leven, nauw bespeurbaar, alsof daarachter iets ontwaken moest. Door het zware, geslepen glazene van de hooge lichtkronen nevelde een matten, troebelen glans en uit de gepolijste kanten van één enkel kristal kwam zwakpurper de kaarsebrand teruggegleden. Diep achter in de uitersten van de zaal bleef iedere omtrek onherkenbaar, de wanden schoven uit dien schemernevel hoog, dof-getint naar voor, en alleen de ruimte naast den koning, waar de kaarsen vlamden, kwam duidelijk te zien. Heel even roerden daar ook vaal-gouden blinksels op van de gladde bevloeringen, matgoudene lichtaarzeling als van uit dichtbije ondiepte weggerezen.

Het was in den voorzomer, een regenloos getij, de dagen rijk van onbevangen zon, en de nachten wit van hellen maneschijn.

Door een kier van de zware gordijnen die laag neerhingen voor de gesloten vensters sloop een schuin nevellicht.

Het was daar als een verrassing neergespannen, een-zaam als een verdwaalde gedachte, het was breed en het heerschte in het halfduistere zaalgedeelte, het lokte alle aandacht van de stilte naar zich toe, bleef zacht ruischen, een val van blanke geluiden.

Breeder en feller scheen het licht, het begon zóó wit te schijnen dat het een bleeken weerglans gaf in de hooge schilderingen, het stortte overvloedig binnen en het lag neer op het gladde hout als een ontgloeiing die de ruimte betooverde.

In die mengeling van het kaarse- en het manelicht gloorde nu de avond-ruimte wijder wel, de wanden deinden achterwaarts, ze krompen uit naar vale onzichtbaarheden, de rij van kristallijnen kronen, af-groeiend als geheim-schimmige pronksels, waarde zonder bewegen.

Toen glimlachte de koning.

Nu had hij het gevonden, het zou een groote en zuivernieuwe vreugde zijn, een stout en vreemd gebeuren, een wondere speel-vaart, Ha! Ha! Van soortgelijke weelden en verpoozingen daarvan was nooit gedroomd!

De koning wandelde naar het venster; door dat heffen van zijn lijf was de ruimte uit die sluimering opgerild, het geluid van zijn schreden, een te zware verstoring in die roerloosheid, had de schemerzaal wakker gemaakt, van de wanden keerde de druisching dier levende mensche-stappen.

Krachtig schoof de koning de gordijnen van een en hij duwde het venster open.

Onbevangen brandde meerder, grooter maanlicht-aan, laaiing van een diepen, witten brand overstulpte de zaalbinnensten. De koning midden in dit lichte gebeuren bleef hoog en aandachtig.

Zoo stond hij een wijle starend in de diepe tuinen, de diepe rozentuinen wijd-gebreid, waar aan de hoeken van gazons marmeren beelden rezen, en vazen en de ronde bekkens van fonteinen, levend marmer, luid van schoonheid, van onduidelijken, witsteenen luister, opbloeiend in den helderen nacht.

En de koning ging weg van het venster. Hij had weloverpeinsd en na zoo goed beraad kon het zeker gebeuren. Het zou een feestmaal zijn en later in den nacht, diep in den nacht, de dans, de menuet op de terrassen, buiten, als de maan het meeste licht zou geven.

Dan zou het onbevangen manelicht nooit-gezien leven in geslepen edelsteen, in goud en zilver, nooit-gezien neerzijgen langs de zware brocaten, in zijden, satijnen en kanten omhangsels, in het witte, kostbare, hooge gepluimte nijgend uit den hoofdtooi van edelvrouwen. En uit alle fonteinen zou het water springen, achter de rozestruiken de muzikanten verstoken, en twintig paren zouden dansen in rijksten tooi.

De koning peinzend nog, daalde langs breede trappen. Achter hem bleef hol de wijde avond-zaal, aan het einde de kaarsen laag walmend in de zwaar gouden gedreven luchters, de maan gloeiend binnen door de wijd-opene vensters, de figuren der tapijten aan de wanden roerloos starend op 't vreemde spel-bedrijven van het geel-roode en het zilver-bleeke licht.

In de zaal waar het gastmaal gevierd was, bleef langen tijd nog door de stilte waren die zachte suiseling van feest-

rumoer die niet verloren gaan wil uit vertrekken waar menschen in felle vreugde en genieting geweest zijn, zachte tinteling die nooit te loor wil, zelfs na eeuwen niet, er dàn nog zweeft als fijne, zeldzame geur, als zacht en ontroerend ritselen van een vrouwelijk gewaad. Nog flikkerden walmende lichten op de lange, in wanorde geraakte tafels waar hier en daar het witte laken morsig was, waar in de fonkelende, slordig ontschonken karaffen en in de achteloos, half-leeg weggeschoven glazen roode en gele wijn nog restte en 't leek alsof met ieder oogenblik het blije feestgerucht moest herbeginnen, alsof de ruimte den weerkeer wachtte dier heengegane, verheugde menschen.

Zij kwamen niet terug.

Buiten op de gazons en door de tuinen dwaalden zij in den windloozen zomernacht totdat de menuet gedanst moest worden....

Achter verre bosschen ging groot en rood de maan opglijden, een geweldige angstig-bloedige verschijning, die starend los zich wikkelde uit roetachtige nevelbedekkingen, en ontdaan dan eindelijk van alle roode vermomming, inkrimpend hooger, hooger klom, zilverblank, schijnend in den tuin des konings, alle dingen omspinnend blauwgrijzig, de breede paden, de wijde, evene graspleinen, de rozenstruiken.

En uit het marmer van de terrassen van de bloemvazen en de beelden, om het reuzige, witte paleis, wist het maanlicht een zonderlingen, vaal-witten glans te tooveren, een ijle omstraling, wonderbaarlijke uitkaatsing.

Diep weg, in de parken, waar oud geboomte stond daar doolden de genooden, zij wisten als de fonteinen te springen begonnen zou dat een teeken zijn, een waarschuwing, dan wachtte de koning hen op de terrassen.

Soms slopen behoedzaam mannen toe die samen zich verstaken achter een wat forscher rozenhaag dicht bij de dansplaats, dat waren de muzikanten.

Laat in den nacht, toen de maan hoog stond en korter schaduwen bracht achter de marmeren tuinversiersels, vingen de fonteinen te klateren aan.

Er waren er zóóvele, lange rijen fonteinen, waaruit het water hoog de lucht werd ingestooten en naar op zij uitgestuwd; heel die groote tuin lag droom-wakker te genieten in de omruisching van het overal gelijkerwijs herrijzende, uit scherpe en geringe buiging terugsproeiende water en overal tot in de uitsterste omtuiningen, over de rozenhagen, de breede paden de wijd-wijkende gazons, steeg uit dat waterspel de glans van 't maneschijnen, alsof zichtbare, koele adem aan die vochtverstuiving onttogen, aarzelend achter bleef.

Gedaanten kwamen door de tuinen aan te schuiven, hovelingen in rijkste kleedij; edelvrouwen, torsend de overlange slippen van wit-zijden gewaden die in het maanlicht metaligen glans gaven, bleeke zilverglimming, groote, wit-wuivende gepluimten in zware hoofdtooisels, aan fijne vingeren velerlei glinsterende sieraden.

Zwijgend schaarden zij zich op de terrassen, vormden rijen paarsgewijze achter elkander, muziek ging weemoedig verklinken, de dans begon.

Zij schoven langzaam de dansers, statig en on-raakbaar voornaam, alsof zij alleen bestonden. Zij bewogen de lijven rank en edel, zij gingen samen schuivend voort en verbraken soms met lang en ingetogen nijgen dat rustig-glijdend gaan, dat kalme treden. Hoog hadden zij dan eerst gestrekten arm geheven, elkanders vingertoppen behoedzaam gevat, zij wendden, en de edelvrouwen negen achterwaarts met zacht gebaar van waaiers, de edellieden buigden ook, aandachtig-hoflijk, met gebruikelijken zwier en groote eerbiedigheid.

En als ware het weemoedige van de dansmelodieën overgehuiverd in dien schitterenden nachtestoet, zoo leek op elk gelaat strakke uitdrukking van ernst, ook wel van somberte om ijverzucht en verholen minnedrift te leven, groepen gelaten, wit-licht-omvangen droefgeestigen, die den smarteklank in hun dans poogden terug te vinden in stille overgegevenheid.

Door het laatgeruchtlooze van den reinen, luisterenden zomernacht gleden bevend de muziekgeluiden. Oude, vergeten stemmingen werden overal wakker gemaakt, kwamen vanverre, brachten geuren van lang-vergane schoonheid, van

bizonderen en fijnen feestzin, van velerlei lusten, en mee met de loome klankereeksen, mee met het teere maanlicht-spranken, de klatering van fonteinewater, wonden zij nieuwen, bedroefden schemernevel om den schijn der dingen.

Het dansen duurde voort.

Achter de dansers op het ontgloeide marmer volgden hunne schaduwen hen, donkerblauwe schimmen, altijd meeglijdend met groote en onverwoestbare stelligheid.

In de afkaatsing van het licht uit de terrassen en uit de hooge muren van des konings wit paleis blonken de gepolijste edelsteenen en de paarlen met vreemd-prachtigen, matten glans en door de ruimte waar de groepen waren heengegaan bleef even achter nog luister-schijn van hovelijken statie en voorname schittering.

Later, zooals zij waren gekomen, langzaam schuivend, daalden de paren ingetogen, zwijgend van de terrassen, verdwenen een-na-een achter de rozenhagen.

Nog bleef muziek verklinken; die klanken droefden heen, van strakke paleismuren loom teruggeduwd.

Toen floot een fluit een laatste hooge noot, en de nachtstilte, liefkozend overkroop de tuinen, alles neeg tot sluimering; maar in het stille, zilverhelle licht bleef om-waren nog gelukshuiver van voorbije vreugden, van heer-lijke begeerten, en wijd-gebreid achter den manenevel rekten de terrassen, de paden, de evene graspleinen, in witte vazen sliepen bloemen, marmeren beelden staarden oplettend en luisterend alsof zij een geheim bewaakten....

De fonteinen bleven opspuiten, recht omhoog, het stoeiende water, het lichtzinnige, speelzieke, gezwinde water, dat, de randen der marmeren bekkens overstroomend, van overvolle fonteineschalen maanlicht-betooverde hulsels liet glippen, dat onvermoeid en toomeloos bleef optasten en sproeien en huppen en sprenkelen, uitgelaten, feestdronken klaterend door den nacht....

STAATKUNDIGE KRONIEK.

20 Febr.—21 April 1905.

Mr. Arnold Kerdijk is van ons heengegaan. Zooveel gaven van hoofd en hart, zooveel kennis, toewijding, zelfopoffering zijn op eenmaal ontvallen aan ons land, voor hetwelk deze groote burger zoozeer ten zegen is geweest.

Onder hen, die ook ons land wakker riepen uit den droom van sociale voldaanheid was zijn stem de machtigste, zijn inspanning het onvermoeidst. Hij vóór allen heeft zijn landgenooten de euvelen leeren zien, die in een te weinig sociale rechtsorde de economisch zwakken pijnigen; hij was het, die het krachtigst die rechtsorde stuwde naar de democratische lijn, langs welke alleen, naar hij inzag, voor die talloos misdeelden wat meerder geluk te bereiken is.

Non omnis moritur, zijn invloed kan niet eindigen, zijn voorbeeld van gemeenschapszin, van werkkracht, van integriteit sterft niet weg, al is ook zijn persoon heengegaan. En dit is het, wat troosten kan in het verlies, dat ons vaderland in zijn verscheiden geleden heeft.

* * *

Voort ging het maatschappelijk leven, voort ging de parlementaire machine. Op nieuw kwam de Hoogeronderwijsnovelle ter tafel en opnieuw nam rechts tegen links (met Dr. De Visser links) deze partij-wet aan. Niet maar klakkeloos evenwel; bewilligd zijn twee amendementen, die in de toekomst wellicht wijzigingen zullen aanbrengen, die mogelijk niet geheel zonder beteekenis kunnen zijn. Het eerste amendement meldt met vooruitzienden blik, dat binnen vijf jaren een wetsvoorstel wordt ingediend om de civiele bevoegdheden niet langer aan de universitaire graden maar aan een staatsexamen te verbinden; koene voorspelling, waar immers elke sanctie op dit wetgeversgedrag ontbreekt. Maar verreweg grotesker nog is het tweede amendement, geboren als een muisje uit een berg van een motie, een eenzijdige, een onaannemelijke motie. De voorstellers, de heeren De Visser en Schokking wilden zooveel; maar, gebonden door den heterogenen coalitie-stengel, konden zoo weinig. Hun oorspronkelijk

amendement eischte, dat binnen drie jaren de bestaande theologische faculteit zou vervangen worden door eene van ware godgeleerdheid; en wel, bedoelden zij te eischen, godgeleerdheid volgens de opvattingen húnner fractie. Dat zij er nimmer in slagen zouden, zulk een bepaling, die voor alle andere fracties, met name voor de katholieken, onaannemelijk ware, in de wet te schrijven, was den voorstellers maar al te duidelijk; reden, waarom zij het onaannemelijke gedeelte der bepaling verplaatsten naar een »toelichtende" motie, die, ware zij aangenomen, *misschien* haar invloed op den toekomstigen wetgever, *indien* hij eenmaal het amendement wenschte ten uitvoer te leggen, niet zou hebben gemist. Doch welke invloed is er te verwachten, nu zelfs de motie, voor stemming te teer blijkend, weer is ingetrokken en het amendement nog verdund is tot den eisch van »nadere regeling" der theologische faculteit, zonder eenige uitspraak omtrent het karakter dier regeling? De berg is ten slotte een luchtspiegeling en het muisje is blind. En toch zijn zelfs dit nog substanties, die kiezers kunnen leiden om den Friesch-christelijk-historischen tuin.

Indien de stelling nog bewijs behoefde, dat voteeren van staatsgeld gemakkelijker is, dan aan te geven met welk recht men dit doet, dan zou het wetsontwerp tot pensionneering der bizondere onderwijzers er deugdelijke stof toe leveren. Zoo vlot het ging met de eene manipulatie, zoo stroef met de andere. Krachtens welk recht kan de staat onderwijzers-niet-ambtenaren, werkzaam aan particuliere, zelfs niet-gesubsidieerde, scholen dwingen tot ingaan in het pensioenfonds? Krachtens al-burgerlijke verzekeringsplichtigheid? Maar de moeilijkheid was juist, dat men voor dit wetsontwerp rechtsgronden wenschte op te sporen, die eenerzijds bruikbaar voor deze, anderzijds zonder gevaarlijke consequenties in andere handen zouden zijn. Hardnekkig werd daar naar gezocht in de juridische voorraadkamer; tal van vondsten en probeersels verschenen er ter tafel; het »belang der gemeenschap" deed opgeld, het »belang der groep" niet minder; of liever, hernam geattaqueerd de heer Lohman, het »rechtmatig belang der groep"; boven al welke constructies ver uitblonk »het recht der gequalificeerde positie" als luisterrijk rechtsbedenksel van den minister-president.

Maar mag men een deskundige als Mr. D. P. D. Fabius gelooven, dan is nu al dezen rechtsgronden voor pensioendwang dit noodlottig kenmerk gemeen: dat zij lijnrecht strijden met de hoofdbeginselen van het anti-revolutionaire staatsrecht, dat zulken staatsdwang verwerpt. Waarlijk geen aangename eigenschap voor wetsvoordrachten van een anti-revolutionair minister. En zijn volgende, reeds tot een viertal geklommen, ontwerpen van verzekeringsdwang zijn daar, om te bewijzen, dat deze bewindsman nog verre is van inkeer uit zijn

ontaarding, van berouw over zijn verlaten van wat toch motief voor zijn bestaan heet.

Met dat al verliepen er door de behandeling van dit wetsontwerp wel evenveel weken als men dagen verwacht had; en als dan blijkt, dat de eindstemming over deze regeling moet gehouden worden na de beslissing over de aanhangige Lageronderwijs-novelle; als dan weer een stemming van rechts tegen links beslist, dat dit laatste ontwerp aan de orde zal komen vóór het arbeidscontract, een regeling nog wel waaraan zóóveel tijd van nauwgezette voorbereiding besteed is, waarin zooveel wijzigingen en nadere wijzigingen zijn aangebracht, een regeling nog wel — last-not-least-zijde van een sociale wet — die geen nieuwe uitgaven aan de schatkist oplegt —, dan is daarmede meteen beslist, dat geen enkele groote sociale wet in dit wetgevend tijdperk zal zijn tot stand gebracht, en dat de befaamde grens van nog geen dag en nacht luchthartig tot een veertienhonderdtal derzulke is uitgerekt.

Lageronderwijs dus aan de orde en schoolstrijd. Wederom worden voor een tak van bizonder onderwijs »gelijke rechten" geëischt bij handhaving van ongelijke plichten. Deze bevoorrechting wordt betiteld als gelijkstelling en het voorheen alom erkende verbod, dat de Grondwet ook tegen gelijkstelling bevat, wordt thans weggeïnterpreteerd met een praktische vlugheid, waarbij vergeleken elk »ouderwetsch" stelsel van grondwetsherziening het verre verliest. De beteekenis der grondwettelijke woorden ondergaat voortaan eenvoudig die wijziging welke het eenige kamermeerderheid maar behaagt als vrucht des tijds te constateeren; een methode van wijziging, die men grondwetsherziening door woord-evolutie zou kunnen heeten. De eerste toepassing dezer methode heeft plaats gehad: openbaar beteekent thans ook niet openbaar.

Met staatssubsidiën dus, geput uit een bron, welke de minister van financiën nog moet beproeven te creëeren, zal op verdere verdeeling van ons volk in twee zoo vijandig mogelijke helften worden aangestuurd. De belangrijke erkenning is daarbij uit de rechterzijde der Kamer gekomen, dat eenheid van ons volk in het christelijke-schoolstelsel ook werkelijk niet mogelijk *is*. Met deze erkenning nu voor oogen schijnt deze schoolpolitiek, behalve gevaarlijk, ook wel ongerijmd; want zoo zeker als een staatsgebouw, dat dusdanig gekloofd is, als deze politiek beoogt of althans bewerkt, ineenstort, zoo zeker zal deze wetgeving, als zij eenmaal volledig den invloed oefent op onze volksziel, dien men er van voorspelt, ja hoopt, door vernietiging van ons volksbestaan ook weer zich zelf vernietigen. Gelijk alle clericale politiek, als zij geslaagd is, vroeger of later weer zich zelve van het wereldtooneel elimineert. Volksbemachtiging tegelijk met staatsverzwakking; is het niet, of men hoog hangende vruchten zoekt te verkrijgen door den stam af te zagen?

Doch de debatten over de Onderwijsnovelle gaan onverpoosd voort; reeds is er gere- en gedupliceerd; of zijn ook verscheidene gewichtige bedenkingen, bijv. de Financiëele verhoudingswet betreffende, niet gerescontreerd, »omdat hun beantwoording te ver zou voeren." Te ver van den subsidie-oogst. De algemeene beraadslagingen zijn al gesloten; reeds zijn een aantal amendementen neergesabeld en ieder weet, wat het lot der wet zal zijn. Immers het openbaar onderwijs is voor de regeering een voorwerp van aanhoudende bezorgdheid.

* * *

Te midden van haar eigenlijk wetgevenden arbeid occupeerde ook andere bezigheid de Kamer. Niet minder dan vier interpellaties werden behandeld, waarvan die van Mr. Marchant betreffende militair-bureaucratische willekeur en die van den heer van Kol aangaande de episode aan buitenlandsche zaken zeker de meeste aandacht inriepen. Het dunkt onnoodig, na de rijkelijke bespreking, die dezen aangelegenheden in de dagbladpers ten deel viel, hier opnieuw uitvoerig bij haar te verwijlen. Slechts moge geboekstaafd worden, dat het machtsmisbruik, dat tot eerstgenoemde interpellatie aanleiding gaf, door de geheele rechterzijde, vol ministertrouw, bekrachtigd werd; en voorts, dat de militaristische geborneerdheid te Assen haar glansrijk toppunt wist te bereiken in het als een snood pamflet uitbannen van de verslagen der volksvertegenwoordiging, d.w.z. van de colleges die, als zij willen, het geheele ancien régime aan »oorlog" maken en breken kunnen, met inbegrip zelfs van den uitbannenden machthebber in eigen persoon. Er is trouwens op 't eind »gebroken". Kortom het was als in de fabel van de kikvorsch en de os en met gelijke ontknooping.

En aan buitenlandsche zaken hebben wij dus van minister gewisseld. Te vergeefs had in December de Kamer getoond, tegenover den zwakken bewindsman nog eenige maanden geduld te willen bezitten; hem zelven ging onder de curateele van zijn »adviseur" het geduld ontbreken. Het ambt van minister zonder portefeuille mishaagde hem niet ten onrechte. Op haar beurt wenschte de Kamer omtrent de instelling »portefeuille zonder ministerschap" wel eenig licht te ontvangen. Vandaar dat deze staatsrechtelijke noviteit tegelijk met Van Lynden's ontslag in een interpellatie te berde kwam.

Het indirecte resultaat der besprekingen is verreweg het belangrijkste geweest; het licht toch is achterwege gehouden, zooveel 't maar kon; en Dr. Kuyper's onschuldig voorzitterschap van den ministerraad werd voortdurend op de meest verrassende wijze verwisseld voor zijn qualiteit van particulier, die de interessante persoonlijkheden niet mijdt. Doch wel werd de verzekering gegeven, dat

het voortaan uit zou zijn met de benoeming van niet-verantwoordelijke departementshoofden, en werd de geruststelling erlangd, dat niet Dr. Kuyper's talenten voor het beheer van het buitenlandsch departement bestemd zijn.

Na de leening ten behoeve van Indië, doch niet op Indië's naam bij nader staatsrechtelijk inzien; na de bekrachtiging van het arbitragetractaat, dat naar sommigen meenden onze eer en vitale belangen wel eens te na kon komen; na de aanneming van het caisson-ontwerp, dat eerste atoompje van een beschermend arbeidswetje — willen wij nog even stilstaan bij de motie van Kol, die de wenschelijkheid zou uitspreken van een mijnwerkers-achturendag. Deze motie was de parlementaire nazaat van een oud amendement, dat indertijd in October 1903, bij een mijnwetsontwerp, door denzelfden afgevaardigde was ingediend, maar dat toen door zijn onberaden vorm, zijn practisch onuitvoerbaren inhoud ondanks zijn juist beginsel stellig zou zijn afgestemd. Nu pleegt dit — het in vorm onberaden zijn en het afgestemd worden — aan socialistische voorstellen meer te overkomen; door hun gelukkig gesternte zijn dat voor hen evenveel overwinningen, moreele, op de reactionaire bourgeoispartijen behaald. Doch ditmaal trok zulk overwinnen hen niet aan, volgden zij liever den raad van Mr. Drucker en redden door omstempeling tot motie voorshands aan het beginsel het leven. En nu kwam dan eindelijk de motie aan de orde, nadat de voorsteller nog eerst een kort uitstel had verzocht, omdat hij voor de toelichting nog niet over voldoende gegevens beschikte; nog niet voldoende ter »moveering" eener aangelegenheid, welke hij reeds voor anderhalf jaar door wetgeving had willen vastleggen. Onberadenheid, zeiden wij zooeven. Toch had het juiste beginsel der inmiddels nog eens gewijzigde motie-van-Kol aanneming verdiend met groote meerderheid; de Kamer oordeelde anders en verwierp met kracht èn deze èn de concurreerende motie-Nolens èn, curieuze uitspraak, de motie-van-Bylandt, die der regeering ongevraagd »vertrouwen" kwam betuigen. Moge de eerste ontkenning even weinig gemeend zijn als de laatste.

* * *

Het verkiezingsvuur brandt voort onder de groote brouwketels, waarin de politieke partijen te kook staan en pruttelen. Hier en daar knalletjes en schokjes, doch geen groote explosies. De anti-revolutionaire ketel alleen heeft wat overgekookt; na lange gisting ligt dan eindelijk de kleine groep der Christen-democraten er buiten, gereed een eigen partij te vormen, waarin zij hopen voort te zetten de tradities der democratie, die in de hoofdpartij te zeer vercoaliseerd zijn.

Lichte wrijving anderzijds tusschen de nieuwe bondgenooten

Liberale Unie en Vrijzinnig-democratischen Bond. *Incompatibilité d'humeur?* Neen, slechts een verschil in temperament; heeft de Bond eenvoudig: genegenheid over voor het verkiezingsprogram van 21 Januari, de Unie dweept er mee, en is bereid alles, goed en bloed, tot zelfs program-candidaten incluis voor dat program ten offer te brengen. De Unie toch wil niet, dat tegenover de aftredende oud-liberalen, die nadrukkelijk Januari-program en bondgenoodschap hebben afgewezen, programcandidaten worden gesteld. En de Unie wil dat niet, verklaart zij, juist uit liefde voor dat program, juist om de kansen van het program te vergrooten. En zoover gaat die liefde voor program en voor kans, dat waar hun vrijzinnige strijdmakkers hun toch een program-man tot candidaat mochten voorhouden, de Unie uit liefde voor haar idealen er den tegenstander van steunen zal. Program-verloochening uit program-liefde; is het niet eerbiedwaardig? Is het niet klassiek dat program-fanatisme, dat zelfs voor zelfmoord niet terugschrikt? Tot voor den kar van Djagannath werpen zij zich, de dweepers.

Daar kunnen de nuchtere vrijzinnig-democraten nog heel wat van leeren.

D. v. E.

Staatsexamens voor Historici?

REDE, UITGESPROKEN IN DE VIJFDE ALGEMEENE VERGADERING VAN DE LEDEN VAN HET HISTORISCH GENOOTSCHAP,

gehouden te Utrecht, 25 April 1905,

DOOR

PROF. DR. H. BRUGMANS.

Het moet vermetel schijnen en zelfs tot op zekere hoogte onbeleefd om op deze algemeene vergadering van de leden van het Historisch Genootschap nogmaals een onderwerp aan de orde te stellen, dat betreft de opleiding der historici. Tegen den blaam van vermetelheid heb ik geen bezwaar; maar wel ben ik u rekenschap verschuldigd voor de schijnbare onbeleefdheid, die ik ga plegen èn tegenover den spreker van de vorige vergadering èn tegenover u. Ik zelf had na de uitnemende inleiding van mijn hooggeachten Groningschen ambtgenoot zeker niet gedacht, dat daaraan na twee jaar nog iets was toe te voegen. Voorloopig scheen de zaak in orde; de denkbeelden van den spreker hadden algemeene instemming gevonden; in dien geest was door het Bestuur van ons Genootschap een request opgesteld en aan den Minister van Binnenlandsche Zaken verzonden. Dat wij sedert niet meer van de zaak hebben vernomen, was niet te verwonderen. Afgezien van het langzame tempo, waarin men in den Haag pleegt te verrichten wat men daar afdoen van zaken noemt, er was nog een bizondere reden. Er was immers een staatscommissie benoemd tot het ontwerpen van voorstellen, die een betere en juistere aaneenschakeling van de verschillende deelen van ons onderwijs zouden moeten tengevolge hebben 1).

1) Officieel: »tot het voorbereiden van voorstellen aan de Regeering tot reorganisatie van het lager, middelbaar en hooger onderwijs, voor zoover deze tot een betere ineenschakeling van de onderscheiden deelen van het onderwijs noodig zal blijken". Koninklijk Besluit van 21 Maart 1903.

Deze commissie, de veelgenoemde aaneenschakelingscommissie, heeft een zware taak op zich genomen; dat zij nog niet met haar rapport gereed is, kan niemand redelijkerwijze verbazen. Aan haar willen wij dan ook het genoemde request met vertrouwen aanbevelen; zij zal er de stof in vinden voor een nieuwe, uitnemende regeling.

Wij zouden dan ook niet op deze zaak zijn teruggekomen en nu na twee jaar hebben kunnen volstaan met de commissie van harte sterkte toe te wenschen, ware het niet, dat buiten haar om een nieuw element in den strijd is gebracht. Toen wij vóór twee jaar hier samen kwamen, was er reeds een ontwerp van wet op het hooger onderwijs ingediend, dat sedert de oorzaak is geworden van veel politieke en andere beroering. Het spreekt van zelf, dat ik mij hier van het uiten van een oordeel over de merites van dat befaamde wetsontwerp zal onthouden, hoewel dat oordeel vast genoeg an . Ik wil alleen dit zeggen, dat ook dit ontwerp de quaestie, die ons bezig hield, ongeregeld liet, wel eenigszins opmerkelijk, daar behalve de zaak, waarom het eigenlijk te doen was, tal van andere niet minder ingrijpende wijzigingen waren voorgesteld, die echter alle binnen de neutrale zone lagen. Datzelfde kan worden gezegd van de opleiding der historici. In zooverre nu dit onderwerp niet was geregeld, was er geen aanleiding er nogmaals op terug te komen. Maar bij de behandeling van het wetsontwerp is een materie naar voren gekomen, die sedert aan de orde is gebleven en ook nog wel langer zal blijven. Ik bedoel de kwestie der staatsexamens. Als vliegende visschen schoten de denkbeelden daaromtrent telkens op uit de woelige zee van het voorloopig verslag en van de memorie van antwoord. Als welgeoefende tennisspelers kaatsten de sprekers van links en rechts elkander bij het openbaar debat den bal der staatsexamens toe; haar oprapen en behouden deden zij niet; blijkbaar vreesden zij, dat het onschuldige balletje, dat er als een eenvoudig proefballonnetje uitzag, een ineengerold stekelvarken zou zijn, waaraan men zijn handen deerlijk zou kunnen bezeeren. Eindelijk vatte de heer Lohman den stekelbal aan

en bood hem met vriendelijk en uitnoodigend gebaar aan de Kamer aan: het einde was, dat hij genade vond; de stekelbal werd een onschuldig kinderballonnetje en steeg onder het gejuich der menigte langzaam maar statig naar boven.

Om tot de feiten te komen. Men kan niet beweren, dat het vraagstuk der staatsexamens eerst aan de orde is gekomen, toen de bizondere universiteiten of liever de bizondere universiteit voor haar graden den effectus civilis kwam opeischen. Integendeel. Voor 30 jaar bij de behandeling van de wet op het Hooger Onderwijs is ook deze zaak bediscussieerd en ten gunste der universiteiten beslist. Terwijl het oude organiek besluit van 1815 naar 's lands oude gewoonte den effectus civilis aan de academische graden toekende, was een soortgelijke regeling eveneens voorgesteld bij de wetsontwerpen van 1868 en 1869. Daar beide het niet tot openbare behandeling hadden gebracht, diende de minister Geertsema in 1874 een nieuw ontwerp in. Volgens dit voorstel nu hadden de academische graden alleen wetenschappelijke waarde; effectus civilis bezaten zij niet 1). Daarom werd dan ook voorgeschreven, dat bij latere wetten en koninklijke besluiten nader zou worden geregeld, op welke wijze de bevoegdheid tot het uitoefenen van bepaalde beroepen of bedrijven en tot het bekleeden van bepaalde ambten of bedieningen zou worden geregeld. Daarmede werd dus implicite een stelsel van staatsexamens voorgesteld. Maar zoover is het niet ge-

1) Art. 71. De wetenschappelijke titels, in deze wet bedoeld, geven geenerlei bevoegdheid tot het uitoefenen van een beroep of bedrijf, noch tot het bekleeden van een openbaar ambt of bediening. Vorderen wetten, algemeene maatregelen van bestuur, wettelijke verordeningen of koninklijke besluiten voor het uitoefenen van een beroep of bedrijf of het bekleeden van een openbaar ambt of bediening het bezit van een academischen graad volgens het Koninklijk Besluit van 2 Augustustus 1815 no. 44, zoo wordt bij nadere wetten, algemeene maatregelen van bestuur, wettelijke verordeningen of koninklijke besluiten bepaald, welke vereischte na het in werking treden dezer wet gevorderd worden tot het uitoefenen van die beroepen of bedrijven en het bekleeden van die ambten en bedieningen. De bevoegdheid, verbonden aan het bezit van eenigen academischen graad, toegekend krachtens genoemd Koninklijk Besluit, blijft na het in werking treden dezer wet voortduren.

komen. De memorie van antwoord, die na het voorloopig verslag verscheen, was door een anderen bewindsman geteekend dan die het wetsontwerp had ingediend. Het kabinet Geertsema maakte plaats voor het ministerie Heemskerk. Heemskerk liet de memorie van antwoord vergezeld gaan van een gewijzigd ontwerp, dat de grondslag is geworden van onze nog vigeerende wet. Reeds in dit ontwerp vinden wij een bepaling, die aan academische graden effectus civilis toekent 1); zoo is de zaak ten slotte ook in de wet geregeld.

Sedert is deze vraag tot verleden jaar blijven rusten; zij sluimerde onder de asch, totdat de quaestie van het diplomeeringsrecht der bizondere universiteiten haar weer tot een question brûlante deed ontvlammen. Reeds in het eerste voorloopig verslag vindt de wensch van zeer vele leden der Tweede Kamer uiting om aan de academische graden alleen wetenschappelijke waarde toe te kennen en staatsexamens in te stellen voor het erlangen van de bevoegdheid tot het bekleeden van betrekkingen en de uitoefening van beroepen 2). De minister had zich in principe voor staatsexamens verklaard, maar achtte voorloopig de invoering ongeraden, »omdat wij met onze staatsexamens tot dusverre niet al te gelukkig zijn geweest en de geest van onze openbare universiteiten voor zulk een stelsel nog slechts matig was gewonnen". Toch drong men op deze hervorming of, wil men, verandering aan. In de memorie van antwoord herhaalde de minister zijn ingenomenheid met het stelsel der staatsexamens; maar bij deze platonische liefdesverklaring bleef het 3). Ook bij de openbare behandeling 4). Van alle zijden groote sympathie, van links, van rechts, van de ministerstafel. Men betwist elkander de eer, wie het voorstel niet zal doen; tot steunen is een ieder gaarne en met volle overtuiging bereid. Te

1) Art. 118. De graad van doctor geeft in het algemeen de aan dien graad bij deze en andere wetten verbonden bevoegdheid tot het geven van onderwijs en tot het uitoefenen van ambten en bedieningen.

2) Voorloopig Verslag, blz. 8.

3) Memorie van Antwoord, blz. 9.

4) Handelingen der Tweede Kamer, 1903/4, blz. 1282 vlg.

verwonderen was dit niet; het denkbeeld staatsexamen is gemakkelijk genoeg te opperen; maar gaat men een weinig verder, dan blijkt aanstonds een haast Babylonische spraakverwarring; ieder wil iets anders; men verstaat elkander nauwelijks meer. Totdat eindelijk de heer Lohman in de zitting van 9 Maart 1904 komt met deze motie: »De Kamer, van oordeel, dat het wenschelijk is de bevoegdheid tot het bekleeden van openbare betrekkingen en het uitoefenen van beroepen niet uitsluitend te verbinden aan den uitslag van universitaire examens, gaat over tot de orde van den dag" 1). De Kamer ging ten aanzien van deze motie inderdaad over tot de orde van den dag. De motie bleef liggen en werd ten slotte ingetrokken door den voorsteller, toen het wetsontwerp op het hooger onderwijs bij het begin der nog loopende zitting nogmaals tengevolge der bekende gebeurtenissen moest worden ingediend. Maar daarmede waren de staatsexamens toch niet van de baan. Den weerklank van den strijd der meeningen bij de behandeling van het eerste ontwerp vindt men bij die van het tweede terug. Maar practisch was het resultaat toch anders. Weer kwam de heer Lohman met een motie, ik bedoel met een amendement, of liever met een geheel nieuw wetsartikel. Dit nieuwe artikel XXV bis luidde, geamendeerd door den heer Bos, aldus: »Het in de Hooger Onderwijs-wet en in andere wetten bepaalde omtrent de bevoegdheden, verbonden aan den universitairen graad van doctor of eenig getuigschrift van met gunstig gevolg afgelegd universitair examen wordt vervangen door een zich bij de universitaire examens aansluitende afzonderlijke regeling voor het verkrijgen van deze bevoégdheden. Een voorstel van wet hiertoe wordt binnen vijf jaar na de in werking treding van deze wet ingediend" 2). Dit artikel werd ten slotte met algemeene stemmen aangenomen.

Het is niet meer noodig den staf te breken over deze wijze van werken, die Dr. Bos al dadelijk in de Kamer als agendarische wetgeving heeft gebrandmerkt. Deze wetgeving

1) Handelingen der Tweede Kamer, 1903/4, blz. 1546.

2) Handelingen der Tweede Kamer, 1904/5, blz. 1112.

heeft evenwel één groot voordeel, waarop de aandacht nog niet is gevestigd. Zij maakt slapende honden wakker; zij luidt de alarmklok; zij maakt het mogelijk tijdig naar middelen van verweer om te zien; zij stelt ons in staat ons oordeel over de staatsexamens uit te spreken. Ik weet wel, dat zij niet morgen aan den dag en vermoedelijk ook niet binnen vijf jaar worden ingevoerd. Het is ook waar, dat de aanneming van een voorstel met algemeene stemmen soms evenveel beteekent als een verwerping. Maar toch — onze parlementaire geschiedenis is vol verrassingen; men kan nooit weten, hoe de zaken ten slotte uitvallen. En wanneer ik nu in de discussiën de beteekenis der genomen beslissing zoek, dan reserveert men zich wel zijn oordeel; maar wanneer de heer Van Idsinga het amendement Lohman beschouwt als een blanco-artikel, waarbij iedereen ten slotte kan denken wat hij wil, dan hoort hij wel in zijn omgeving zeggen: »Natuurlijk", maar bij den minister vindt dat »natuurlijk" geen weerklank. Hij stelt den spreker de zeer natuurlijke vraag: »Wanneer er eens niet in (het artikel) lag de bedoeling om te komen tot staatsexamen, wat zou dan de beteekenis van het voorstel zijn" 1)?

Zoo schijnt het inderdaad. Principiëel schijnt de quaestie beslist. Alleen op de practische formuleering komt het nog maar aan. Is dat inderdaad zoo? Was ik het met die opvatting eens, ik zou dit onderwerp hier heden niet voor u inleiden, daar ik beslist van meening ben, dat wij niet tot staatsexamens moeten komen. Ik beroep mij daarvoor op den minister zelf, die aan het slot van het debat concludeerde: »Ik meen daarom te kunnen volhouden, dat wij hier bij aanneming van het amendement niet anders doen dan een stoot geven — in het water (neen, dat zeide de minister niet), een stoot geven in de richting van nader onderzoek, bespreking en aan de orde stelling van de quaestie van de staatsexamens" 2). Ik voldoe dan tevens aan een uitnoodiging van den minister zelf, die vroeger had gezegd: »Wanneer

1) Handelingen der Tweede Kamer, 1904/5, blz. 1114.
2) Handelingen der Tweede Kamer, 1904/5, blz. 1114.

men tot de oprichting van een staatsexamen zal komen, moet dit worden de vrucht van besprekingen en onderzoekingen in alle kringen van ons land, in de pers, in vergaderingen enz." 1). Altijd met deze beperking, dat het ons vrij staat tot een ander dan het door hem bedoelde resultaat te komen.

Nu de zaken dus zoo staan, meen ik dat het plicht is van een ieder, die zich daartoe geroepen acht, zijn meening over deze quaestie te zeggen en dat te eerder, wanneer die recht ingaat tegen de richting, die men op wil. Ik acht dat te meer noodig in dezen kring, omdat de quaestie der staatsexamens én in én buiten de Kamer tot dusverre zoo goed als uitsluitend is besproken van het standpunt der juristen. Niet alleen blijkt het soms op verrassende wijze, dat aan de opleiding van anderen niet wordt gedacht, maar meer dan eens is het ook uitdrukkelijk geconstateerd, dat het debat uitsluitend liep over de vorming der juristen en de voorwaarden, waaronder zij tot den staatsdienst kunnen worden toegelaten 2). Intusschen, de regelingen, die zullen worden gemaakt, zullen ongetwijfeld ook op de andere faculteiten, met name de litterarische, worden betrokken. Ook om te voorkomen, dat er wordt gedecreteerd »chez vous, sur vous, sans vous", komt het mij noodzakelijk voor de zaak ook onzerzijds onder de oogen te zien.

Er zijn staatsexamens en staatsexamens. Bij de discussie over de wet op het hooger onderwijs waren het vooral twee soorten van het genus, die op den voorgrond werden ge-

1) Handelingen der Tweede Kamer, 1904/5, blz. 1111.

2) Dr. Bos: »Ik vrees, dat de heeren, die daarover (het staatsexamen) spreken, misschien al te veel kijken naar de rechtsgeleerde faculteit", Handelingen der Tweede Kamer, 1903/4, blz. 1313. Mr. Lohman: »Als ik over de universiteit spreek, bedoel ik voornamelijk de eenige faculteit, waarvan ik eenig verstand heb, namelijk de juridische; wat de vorige week door den heer Bos is gezegd omtrent de wis- en natuurkundige faculteit kan ik minder goed beoordeelen", T. a. p., blz. 1331. Dez.: »Het gaat in hoofdzaak om de rechten; want de quaestie, waarover wij ons thans warm maken, zit in het belang, dat de staat heeft bij het erlangen van goede ambtenaren". Intusschen laat Mr. Lohman wel volgen: »Wij hebben bij deze wet alleen te doen met de faculteiten der letteren en der rechten", maar uit wat verder volgt, blijkt, dat het in hoofdzaak toch om de juridische faculteit gaat.

schoven. Mogelijk is het geslacht nog vruchtbaarder, maar bij deze twee aanvallige spruiten zullen wij ons bepalen. Hopen wij, dat wij in dezen Nieuw-Malthusianist blijven. De twee bedoelde staatsexamens zijn de vervangende of parallelle en de aanvullende, de supplementaire.

De eerste, de parallelle, hadden wij bijna gehad. In het oorspronkelijke wetsontwerp kwam een art. 107u voor, dat aldus luidde: »Gelijke bevoegdheid als aan de door de Rijks-Universiteiten verleende getuigschriften of doctorale graden is verbonden, kan worden verkregen door het met gunstig gevolg afleggen van examens bij een door ons te benoemen commissie... De examens, voor zooverre zij mondeling zijn, in het openbaar te houden, moeten ten minste omvatten de vakken, waarin bij de Rijks-Universiteiten examen moet worden afgelegd, om gelijke bevoegdheid te verkrijgen als door deze examens wordt verkregen..." Ik laat natuurlijk de verdere bizonderheden, als thans niet ter zake dienende, weg.

Dit examen was, volgens de memorie van antwoord, noodig voor allerlei gevallen: voor studeerenden, die buitenslands verblijf houden, voor hen, die hun studiën te laat zijn begonnen, voor onbemiddelden, wie de studiekosten bezwaren, voor studenten aan universiteiten zonder diplomeeringsrecht, ten slotte voor slachtoffers van professorale willekeur. Deze laatst bedoelde ongelukkige verschoppelingen daargelaten, de vraag rijst, waarom al deze categoriën van studenten niet even goed de academische examina zouden kunnen afleggen; art. 85 immers der wet op het Hooger Onderwijs stelt deze examens ook voor niet-ingeschrevenen open. Maar dit nieuw staatsexamen was niet alleen overbodig, maar ook volstrekt verwerpelijk, al ware het alleen om zijn buitengewonen omvang. Om bij de litterarische faculteit te blijven: stelt u voor een examen, dat bestaat uit een cumulatie van het tegenwoordige candidaats- en doctoraal examen, waar men dus zou worden ondervraagd over Gotisch, Middelhoogduitsch en Sanskrit, over Middelnederlandsch, over geschiedenis der Nederlandsche taal, over historische grammatica en vergelijkende taalstudie, over de geschiedenis der Nederlandsche letterkunde, ten slotte

last not least over de algemeene en vaderlandsche geschiedenis — zulk een examen is al om zijn geweldigen omvang in zich zelf verwerpelijk. En nu zegt de minister wel, dat dit examen »meer den vorm zal naderen van een dusgenaamd colloquium doctum", maar daarmede zou men toch volstrekt niet kunnen volstaan. Eén goede eigenschap had dit examen nog: slechts zij zouden er worden toegelaten, die de bevoegdheid hadden academische examens af te leggen; het nieuwe staatsexamen trad toch in de plaats der academische. In zooverre was het dus iets beter dan de tegenwoordige middelbare examens voor geschiedenis enz., die door iedereen kunnen worden afgelegd zonder dat waarborgen worden gegeven van algemeene, zij het ook elementaire ontwikkeling. Het euvel der middelbare examens is evenwel nog niet vergroot door het voorgestelde staatsexamen. Er kwamen terecht zooveel bezwaren tegen artikel 107u in de afdeelingen der Tweede Kamer, dat de minister beleefdelijk werd uitgenoodigd het weer in te trekken. Daaraan werd, natuurlijk op andere gronden, haastiglijk voldaan. Vrede zij zijn assche; hopen wij, dat het niet weer uit de dooden zal herrijzen; wij hebben aan de middelbare examens waarlijk genoeg.

Mogen wij dus hopen, dat de vervangende staatsexamens van de baan zijn, met de aanvullende is dat, nu het amendement-Lohman is aangenomen, niet het geval. Wij zullen dus ons moeten voorbereiden op een wetsvoorstel, dat deze zaak ook voor historici regelt. Welke regeling ten slotte zal worden voorgesteld, is natuurlijk nog mysterie; maar men kan wel eenigszins vermoeden, hoe zulk een regeling er zal uitzien. Men zal vermoedelijk de gewone universitaire opleiding laten zooals zij is — de staatsexamens vallen immers buiten de wet op het hooger onderwijs — maar daarop laten volgen en daarbij laten aansluiten een stelsel van staatsexamens, die de doctorandus moet afleggen, wil hij de bevoegdheid erlangen om als leeraar in geschiedenis, Nederlandsch, aardrijkskunde enz. aan gymnasia en hoogere burgerscholen op te treden. Deze staatsexamens zullen naar de uitgesproken bedoeling vooral practisch moeten zijn; de wetenschappelijke opleiding

wordt gerekend voltooid te zijn; alleen van practische vaardigheid zal de examineerde nog de bewijzen moeten geven.

Bezien wij deze punten wat in bizonderheden. Vooraf echter één opmerking. Ik bespreek heden niet de opleiding der historici aan de universiteit; dat onderwerp is hier vroeger behandeld en op zulk een wijze, dat herhaling hier verzwakking van het betoog zou zijn. Ook ik acht den tegenwoordigen toestand voor historici zeer moeilijk; bijna dagelijks wordt ik in die meening versterkt. Maar ik moet deze quaestie bij voorbaat ecarteeren, omdat men nooit als argument voor het staatsexamen zal mogen aanvoeren de minder goede opleiding der historici aan de universiteit en daarom in dat examen een middel zal mogen vinden om die opleiding te verbeteren. Is er iets in die opleiding te verbeteren, het geschiede aan de universiteit, nooit door een staatsexamen. Dat moet ik vooropstellen, omdat men ten onzent zoo spoedig heil en verbetering zoekt in nieuwe examina en verzwaring van de bestaande.

Dat brengt mij van zelf tot een algemeene opmerking, waarvan ik wil uitgaan. De voortdurende verbetering van ons onderwijs heeft ons behalve veel uitnemende dingen toch ook het nadeel van een zeer belangrijke vermeerdering van het getal examens gegeven. In vele gevallen zijn examens het eenige middel om een bepaalden persoon een bepaalde bevoegdheid te geven. Maar in vele andere gevallen zijn zij niet het eenige en in den regel zijn zij niet het meest deugdelijke middel. Dat heeft men ten onzent zeer dikwijls vergeten. Men heeft examens op examens gestapeld, alsof daarvan, ik wil niet zeggen het heil des vaderlands, maar toch wel het peil van het onderwijs afhing. Men legt kinderen van twaalf jaar een examen op voor het gymnasium of de hoogere burgerschool; zelfs examineert men nog jeugdiger slachtoffers. Zoo is het mandarinisme een wezenlijk kenmerk van ons onderwijs in al zijn vertakkingen geworden; maar wij waren nu eenmaal de Chineezen van Europa en moesten die reputatie gestand doen. Intusschen — de reactie is gekomen: wij gaan inzien, dat wij niet alleen voor de examens hebben te leeren. Non

examinibus sed vitæ discimus. Het is dan ook mijn vaste overtuiging, dat wij het uiterste van onze spankracht op dat gebied hebben bereikt; het komt mij voor, dat de dosis meer dan voldoende is en dat de patient weinig meer verdragen kan. Komt men dus met het voorstel van een nieuw examen, dan moet men wel en deugdelijk kunnen bewijzen, dat het ook beslist noodzakelijk, ja onvermijdelijk is om het in te voeren.

De bewijslast van het nut der staatsexamens rust dus naar recht en reden op hen, die ze voorstellen. Laat ik niettemin kortelijk nagaan, welke argumenten worden te berde gebracht zoowel vóór de staats- als tegen de academische examens. Het hoofdargument is wel dit, dat bij invoering van staatsexamens en dus onttrekking van den effectus civilis aan die der universiteiten, het wetenschappelijk peil dezer laatste zal rijzen, omdat men zich daar dan niet langer behoeft te bekommeren om de eischen der praktijk, maar zuiver wetenschappelijk onderwijs kan geven. Dit argument, dat telkens terugkeert bij de behandeling der Hooger Onderwijswet is door mr. Van Idsinga aldus geformuleerd: »De voornaamste reden, waarom ik een regeling in dezen zou verkiezen, bestaat voor mij hierin, dat ik dat als een middel zou beschouwen om het hooger onderwijs te bevrijden van een keurslijf, dat het mijns inziens denatureert en het wringt in een richting, die eigenlijk de richting is van het middelbaar onderwijs" 1) Ik zal de laatste zijn om te ontkennen, dat aan onze universiteiten in alle faculteiten wel onderwijs wordt gegeven, dat eigenlijk middelbaar, zij het dan ook hooger middelbaar, maar geen hooger onderwijs in den goeden, nobelen zin is. Onderwijs b.v. in Gotische grammatica, in Sanskrit vormleer, in palaeographie is geen hooger onderwijs in den meest verheven zin. Maar dat erkennende, moet men tevens wel inzien, wat die erkenning beteekent. Niet meer, dan dat men ook aan de universiteit herhaaldelijk genoodzaakt is ter inleiding in de eigenlijke wetenschappelijke vraagstukken

1) Handelingen der Tweede Kamer, 1903/4, blz. 1284.

elementaire kennis bij te brengen, die voor de behandeling van die vraagstukken onmisbaar is, maar door den student nergens anders dan aan de academie kan worden verkregen. De spraakkunst van Gotisch en Sanskrit leert men niet om haar zelve, maar ter wille van de vergelijkende taalstudie, waarvan niemand wel zal willen betwisten, dat zij tot het hooger onderwijs behoort. En evenzoo wordt het oude schrift aan de studenten geleerd alleen om hen vertrouwd te maken met de bronnen, waaruit ons historisch weten wordt afgeleid.

Een overwegend bezwaar is er dus niet in te vinden, dat er soms aan onze hoogescholen een soort middelbaar onderwijs wordt gegeven. Nog veel minder is toe te geven, dat dat ons hooger onderwijs denatureert en het wringt in een keurslijf. In onzen tijd van reformkleeding zijn inderdaad de keurslijven uit den booze; maar ik weet toch ook van zeer bevoegde collegiale zijde, dat het corset niet een absoluut te verwerpen kleedingstuk is en dat verder een hobbezak geen fraai model kan worden genoemd. Welnu, ik meen, dat het bedoelde middelbaar hooger onderwijs in dezen zin inderdaad een uitnemend corset kan zijn voor het verdere onderricht, omdat het het steunt en schraagt, omdat het den student kennis doet maken met de feiten, waarop het meer theoretische onderwijs moet steunen. Het beeld is dus niet slecht gekozen; ik neem het gaarne over, maar expliceer het in bonam partem; van dit keurslijf zou ik het hooger onderwijs niet willen bevrijden.

Maar dan zou ik bovendien willen vragen: gesteld al, de academie ware van dat middelbaar onderwijs te bevrijden, wat zou dan zijn gewonnen voor de universiteit? en verder, wat zou dat dan bewijzen ten gunste der staatsexamens? Ons universitair onderwijs zou misschien wetenschappelijker worden, maar even zeker minder bereikbaar voor den student, die aan de academie komt niet alleen om leiding bij zijn studiën te verkrijgen, maar daarnaast om een zekere mate van positieve kennis op te doen. Ons hooger onderwijs zou dus zuiver theoretisch moeten worden. Maar de practijk dan? waar zou de aanstaande leeraar, de aanstaande archivaris

die moeten leeren? Het staatsexamen, is het antwoord. Meent men dat werkelijk in ernst? Een oogenblik toegegeven, dat een afzonderlijke practische opleiding naast of na de wetenschappelijke universitaire noodig is, meent men dan werkelijk, dat men door een examen de waarborgen verkrijgt van werkelijk practische bedrevenheid in de vakken, die men in zijn toekomstigen werkkring noodig heeft? Zoover is het geloof aan de reddende kracht van examina al doorgedrongen, dat men alleen daarvan verbetering van den toestand verwacht. Ware dat het geval, onze middelbare examens hadden de uitnemendste opleiding gewaarborgd; want geëischt wordt daar genoeg.

Het is een eigenaardige omstandigheid, dat er nog een ander argument voor de staatsexamens wordt aangevoerd, dat het pas besprokene opheft. Klaagt mr. Van Idsinga over het minder wetenschappelijke karakter van ons hooger onderwijs, juist het omgekeerde wordt van de andere zijde beweerd. Ons hooger onderwijs is te zeer geheel theoretisch; de studenten, die de academie hebben verlaten, missen de zoo noodige practische vaardigheid om in het werkelijke leven op te treden. Dat bezwaar is vooral door de juristen breed uitgemeten, In alle toonaarden is de klacht geuit zoowel in de praeadviezen als in de debatten op de vergadering der Nederlandsche Juristen-Vereeniging van 1899 1). En het resultaat van al die beraadslagingen? De vraag, zoowel voor de opleiding voor de balie als voor de magistratuur aldus gesteld: Is als waarborg voor practische bekwaamheid een staatsexamen wenschelijk? werd voor beide zonder hoofdelijke stemming ontkennend beantwoord 2). Door deze beslissing hebben de juristen, die zelf uitbundig klagen over hun gebrek aan practische opleiding, bewezen, dat dit gebrek met de jaren weinig voelbaar meer is; dit besluit is bij uitstek practisch.

Er zijn nog andere argumenten aangevoerd ten gunste van het staatsexamen. In de memorie van antwoord van verleden

1) Handelingen der Nederl. Juristen-Vereeniging, 1899, 2 dln. passim.

2) T. a, p. II, blz. 206, 208.

jaar vinden wij deze tirade: »Waar de Overheid deze bevoegdheid (om examina cum effectu civili af te nemen) opdraagt aan colleges van hoogleeraren, komt het oordeel te berusten bij mannen, die feitelijk buiten de practijk staan" 1). Dat bezwaar moge voor de juridische faculteit misschien eenigermate van kracht zijn, voor de litterarische faculteit geldt het zeker nog in veel mindere mate. Hier sluit de theorie zich dichter aan bij de practijk dan daar; al is hier niet alles in orde, de tegenstelling van de hoogleeraren als mannen der theorie en van anderen (wie, zou ik willen vragen) als mannen der practijk, is zeker te gezocht om juist te zijn. In dezelfde memorie van antwoord lees ik verder: »Zulk een regeling (van een staatsexamen) zou gevaar voor partijdigheid afsluiten, eenheid bevorderen en voor de practische examinatoren een prikkel zijn tot voortgezette ontwikkeling." Ik zal daartegen alleen deze vragen stellen: Bestaat er in het algemeen zulk een groot gevaar voor partijdigheid bij de academische examens, dat daartegen maatregelen moeten worden genomen? Vervolgens: Is eenheid en uniformiteit het hoogst bereikbare, waar het onderwijs geldt? En ten slotte: Sedert wanneer worden examina ingesteld, niet ten behoeve der examinandi, maar ter wille van de examinatoren? Wij lezen verder en vinden de volgende twee bezwaren tegen den universitairen effectus civilis: 1°. Het universiteitsexamen op zich zelf biedt geen waarborg voor practische bruikbaarheid. 2°. Niet ieder, die is afgestudeerd, is ook practisch bruikbaar 2). Waarheden als koeien, maar die waarheden blijven, wanneer men voor universiteitsexamen eenvoudig leest staatsexamen; want deze bezwaren gelden van alle examina — absolute waarborgen geven zij nooit.

Het is deze fout, waarop ik reeds ter loops wees. In het streven om te komen tot staatsexamens, zie ik weer een symptoom van de averechtsche belangstelling in de verbetering van ons onderwijs, die zich nog dikwijls openbaart. Onderwijs

1) Memorie van Antwoord, 1903/4, blz. 9.
2) T. a. p, blz. 9.

zonder examen schijnt velen niet alleen niet mogelijk, maar dit laatste schijnt zoozeer het alles beheerschende element van het onderwijs te moeten worden, dat het daarvan wordt afgescheiden en daarvoor geheel in de plaats treedt. Wanneer er wordt geklaagd over het onderwijs in het algemeen, nog vaak is het panacee: examens, voer nieuwe in en verscherp de bestaande. Zoo ook nu weer, waar het ons hooger onderwijs geldt: waar de resultaten daarvan, en zeker terecht, onbevredigend worden genoemd, wordt het geneesmiddel ons al weer toegereikt: geen verbetering van het onderwijs zelf, maar het staatsexamen!

Examens kan men natuurlijk nooit geheel missen. Maar zij hebben als absolute maatstaf geen de minste waarde. Het is blijkbaar het oordeel van velen, dat examina in de practijk werken als de maat bij de loting voor de nationale militie; in een oogenblik neemt de dienstdoende sergeant de lengte van den loteling op en concludeert met militaire beslistheid onmiddellijk: voldoende, of soms ook: te klein. Wie zoo oordeelen, hebben of zijn nooit geëxamineerd, wat in dit gezegende land een uitzondering moest zijn, maar het gelukkig niet is. Een elkander geheel vreemde examinator en examinandus komen zoo goed als zeker tot een verkeerd resultaat. Een examen kan alleen waarde hebben in verband met andere middelen, die den examinator ten dienste moeten staan om zich van de capaciteiten van den examinandus te vergewissen. Die combinatie met andere middelen is zoo goed als uitsluitend te vinden bij de verhouding van leermeester en leerling. Het schoolexamen is steeds het beste geweest; het is diep ongelukkig, dat door allerlei omstandigheden het vertrouwen erin is geschokt. Maar aan de academie bestaat het gelukkig nog. Door allerlei middelen heeft hier de hoogleeraar de gelegenheid zijn studenten te leeren kennen; bovendien gaan ten minste in de litterarische faculteit aan ieder examen tentamina vooraf. Daardoor weten zoowel examinator als examinandus op het examen al vrij wel wat zij aan elkander hebben en zijn dus vergissingen bijna uitgesloten. Maar daarbij komt nog iets anders. Heeft de student goed gewerkt en

een verstandig gebruik gemaakt van de hem geboden gelegenheid om zijn kennis te verrijken, zijn oordeel te scherpen, dan is voor hem het examen geen dreigend schrikbeeld, dat vrees inboezemt als een spook, ongrijpbaar en niet te benaderen, maar dan is het eenvoudig de natuurlijke afsluiting van zijn studie, de rijpe vrucht, die haast vanzelf van den boom valt, als er maar doelmatig wordt geschud. Daarom is de eerste eisch, die aan ieder examen moet worden gesteld, goede voorbereiding; daarom moet eerst de opleiding worden geregeld, voordat men examina uitschrijft; daarom moet boven den student, die aan de academie heeft afgestudeerd, niet het Damocles-zwaard van het staatsexamen worden opgehangen.

Geen staatsexamen dus zonder goede opleiding. En waar zou de student die goede opleiding zich verschaffen? Verschillende manieren zijn mogelijk. Er kunnen handboeken worden bestudeerd. Dat dat een bedenkelijke wijze van studie is, zal niemand ontkennen. Er kunnen zich repetitoren in de historische vakken vestigen; tot hen zullen de candidaten voor het staatsexamen zich wenden. Alleen de juridische faculteit kent tot dusverre het stelsel der repetitoren. Of het daar goed, hart- en studieverheffend werkt? Ik beroep mij daarbij op mr. Van der Vlugt, die eens sprak van »het ploertendom der repetitoren", zooals mr. Aalberse in de Tweede Kamer herinnerde 1). Of ten slotte, en dat zou zeker nog het beste middel zijn om het kwaad te keeren, het nieuwe staatsexamen zou zich ontwikkelen als onze artsexamens. Wij weten, hoe hier de zaak is geloopen. Ook al terwille van eenheid en uniformiteit is oorspronkelijk één algemeene staatscommissie ingesteld, die alle artsen zou examineeren. Gelukkig kreeg deze ééne staatscommissie het al spoedig zoo volhandig, dat splitsing noodzakelijk werd. Zoo werden twintig jaar geleden in alle academiesteden staatscommissiën ingesteld. Daarmede was de band met de universiteiten weer gelegd, die sedert steeds meer is versterkt.

---

1) Handelingen der Tweede Kamer, 1900/4, blz. 1346.

Deze staatsexamens zijn nu feitelijk academische examens geworden; een toestand is gegroeid, waarin thans niemand meer verandering wenscht 1). Komt het eenmaal tot de invoering van staatsexamens b.v. ook voor historici, dan kan men niet beter wenschen, dan dat ook deze examens denzelfden ontwikkelingsgang doormaken.

Er is bovendien nog een ander bezwaar tegen de invoering van staatsexamens. Zij zijn niet alleen principieel verkeerd, maar ook geheel overbodig. Op deze practische staatsexamens kan niet veel worden gevraagd, wat niet even goed, misschien beter op academische examina kan worden te berde gebracht en bovendien weinig, wat niet aan de academie kan worden onderwezen. Wil men de inrichting van de academische studie in anderen, meer practischen zin wijzigen, zoodat deze zich meer rechtstreeks richt naar de eischen der practijk, ik zou daartegen geen bezwaar weten in te brengen, mits slechts in het algemeen het wetenschappelijk karakter van het hooger onderwijs blijft bewaard. Maar dat doel, aansluiting van het hooger onderwijs aan de practijk, aaneenschakeling, maar in omgekeerden zin dan men gewoonlijk bedoelt, van hooger en middelbaar onderwijs, is te bereiken door de academische studie zelf te wijzigen, niet door de invoering van nieuwe examens, waaraan elke deugdelijke voorbereiding ontbreekt. In het advies van Prof. Bussemaker en het adres van het Bestuur van ons Genootschap zijn wenken te vinden in overvloed, hoe in dezen deugdelijke resultaten zijn te verkrijgen. Maar tot elken prijs moet worden belet, dat een dichter van onze dagen den klaagtoon van den examinandus weer herhaalt:

---

1) De examina, die aan de practische artsexamina voorafgaan, het eerste en het tweede natuurkundig en het theoretisch geneeskundig examen zijn alleen in naam staatsexamens; daar zij door de faculteiten worden afgenomen, zijn zij feitelijk academische examens. Hetzelfde zal het geval zijn met de examina B 1 en B 2, die gelijk staan met candidaats en doctoraal in de litterarische en de philosophische faculteit, zooals zij zijn voorgesteld door de commissie, waarvan beneden blz. 20, noot 1. Vgl. nog over de artsexamens een artikel van Prof. Winkler in *De Gids* van October 1901.

Dacht weleer in Spaansche dagen
De Inquisitie duizend plagen
Voor den armen zondaar uit...
Helscher foltring, wreeder schroeven
Gaan die Heeren thans beproeven
Op mijn sidderende huid!

Dat moge overdrijving, desnoods dichterlijke overdrijving zijn, een grond van waarheid ligt er zeker in de klacht.

Het onderwerp, dat ik had aangekondigd, bracht mij er als van zelf toe, dat mijn resultaat zoo goed als negatief is; maar het komt mij voor, dat wij tevreden mogen zijn, zoo ook verder de quaestie der staatsexamens in negatieven zin wordt beslist. Ik wil evenwel ook nog eenige positieve beschouwingen geven, omdat ik meen, dat ook mijn kritiek niet uitsluitend afbrekend behoeft te zijn. Ik zal mij daarbij stellen op het stevige standpunt van de geldende wet en den bestaanden toestand. Ik zal mij dus niet vermeien in de aantrekkelijke vragen naar het doel van hooger onderwijs en het karakter onzer universiteiten. Of onze academiën moeten zijn conservatoria, observatoria, laboratoria van wetenschap of daarnevens of misschien ook alleen paedagogica, ik wil het thans niet onderzoeken; ik wil mij evenmin bezig houden met verrassende vragen, of een universiteit denkbaar is zonder examina of ook zonder studenten. Dergelijke discussiën hebben vooralsnog alleen academische waarde. Ik wil alleen mij beroepen op art. 1 van onze Wet op het Hooger Onderwijs, dat zegt: Hooger Onderwijs omvat de vorming en voorbereiding tot zelfstandige beoefening der wetenschappen en tot het bekleeden van maatschappelijke betrekkingen, waarvoor een wetenschappelijke opleiding vereischt wordt. In overeenstemming daarmede is de feitelijke toestand, dat de overgroote meerderheid der studenten aan onze academiën komen om zich wetenschappelijk voor te bereiden voor den werkkring, dien zij zich hebben gekozen.

Dat deze wetenschappelijke voorbereiding voor verbetering vatbaar is, zal ik niet ontkennen. Maar dat op het oogenblik de practische voorbereiding zoo goed als geheel ontbreekt,

is evenmin voor bestrijding vatbaar. De studenten in de Nederlandsche letteren zijn voor het grootste deel voor het onderwijs bestemd; een kleinere groep wenscht bij het archiefwezen of aan bibliotheken te worden geplaatst. De practische opleiding der aanstaande leeraren is een vraagstuk, dat niet gemakkelijk is op te lossen, maar dat door de invoering van staatsexamens zijn oplossing stellig niet nadert. Wat dan naar mijn meening wel zou moeten geschieden, is dit. Vooreerst zou het noodig zijn, dat aan al onze universiteiten onderwijs werd gegeven in de theoretische en practische paedagogie. Theoretische paedagogie is voor velen een contradictio in terminis, zoo iets als zwemmen op het droge. Practijk leert men in de practijk, evenals zwemmen in het water! Onder verbetering, maar zelfs zwemmen, een bij uitstek vochtig werk, wordt toch eerst methodisch op het droge geleerd. Zoo moeten ook de algemeene paedagogische begrippen en vraagstukken op een theoretisch college worden onderwezen. Maar daarnaast sta toch ook de practische vorming van den aanstaanden docent. Vooreerst bespreking onder deskundige leiding van practische onderwijsvragen. Vervolgens bezoeken aan de scholen, gymnasium en hoogere burgerschool, opdat de toekomstige leeraar worde gebracht in het milieu, waarin hij zich later zal hebben te bewegen; hier is afkijken in de school een schoone deugd, ja een ernstige plicht. En eindelijk worde den candidaat-docent de gelegenheid geschonken onder zijn eigen verantwoordelijkheid zijn krachten te beproeven in een reeks van proeflessen; hem worde door het vervullen van een tijdelijke betrekking van slechts weinig uren de gelegenheid gegeven zich nog meer in de practijk in te werken. Ik weet wel, dat dit laatste ten minste in onze groote steden ook thans reeds gebeurt, maar wat ik mij voorstel, is toch iets anders. Ik zou een band willen leggen tusschen den rector of directeur en den jongen leeraar in dezer voege, dat de leertijd van dezen laatste — in passieven zoowel als actieven zin — tot een soort van stage werd onder leiding van zijn chef, met wien hij zwarigheden zou kunnen bespreken en dus zou kunnen oplossen.

In een eenigszins anderen vorm is dit denkbeeld geopperd door de heeren Campert c. s., in een rapport aan den Minister van Binnenlandsche Zaken van 25 Januari 1902 1). Met dezen steun achter mij waag ik het een dergelijke regeling met warmte aan te bevelen.

Behalve bij het onderwijs gaan enkele historici en andere litteratoren zich wijden aan de bibliotheken. Een uitnemende werkkring voor een historicus, een werkkring ook, die veelzijdigheid in hooge mate bevordert en bovendien zeer aantrekkelijk is voor iemand, die wil werken en ook voor anderen wil werken. Ook in dezen kring is dikwijls geklaagd over gebrek aan practische opleiding. Ook hier heeft het fascineerende woord staatsexamen als panacee geklonken. Mijnsinziens ook hier ten onrechte. Het kleine getal beschikbare plaatsen zal hier wel steeds een beletsel blijven voor een geheel bevredigende regeling. Maar ook hier zou een verplichte voorloopige werkzaamheid, een stage b.v. van twee jaar aan veel zwarigheden tegemoet komen.

Ik moet ten slotte nog iets in het midden brengen omtrent de opleiding der aanstaande archivarissen. Ik doe dat met eenigen schroom. Vooreerst weet ik niet, of het mij vrijstaat, waar ik spreek over de opleiding van historici, tevens die der archivarissen te berde te brengen. Het zal u immers bekend zijn, dat de vergadering van rijksarchivarissen in 1902 regels heeft vastgesteld, die zij wenscht gevolgd te zien bij de opleiding van archivarissen 2). Die regels binden den aanstaanden archivaris aan een zuiver juridische opvoeding;

---

1) Voorstellen der Commissie, aan welke door den Minister van Binnenlandsche Zaken werd opgedragen het voorbereiden van voorstellen tot wijziging van de artikelen der wetten tot regeling van het middelbaar en hooger onderwijs, betrekking hebbende op de akten van bekwaamheid tot het geven van middelbaar onderwijs. *Ned. Staats-Courant* 1902 no. 57. (8 Maart 1902). Vgl. ook over de practische opleiding der leeraren, de voordracht van Dr. J. H. Gunning Wzn., De inrichting der »Gymnasial-Seminare" voor de practische vorming van leeraars. Handelingen van het derde Nederlandsche philologen-congres, gehouden te Groningen, (Groningen, 1902), blz. 178 vlg.

2) Zie de notulen dier vergadering in Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven, XXV, 1902, blz. 56 vlg.

wel stelt men hem den eisch, dat hij den doctoralen graad niet op stellingen, maar na verdediging van een juridisch-historisch proefschrift zal hebben verkregen, maar een historische vorming wordt voor den archiefambtenaar blijkbaar onnoodig geacht, ten minste totdat een doctoraat in de geschiedenis zal zijn ingevoerd; en nu weet een ieder, dat daarvan geen sprake meer is en dat dus de historici, die in de letteren hebben gestudeerd, er in het vervolg op moeten rekenen, dat de archiefloopbaan voor hen gesloten zal zijn. Er is naar aanleiding van deze zaak een debat gevoerd in den *Nederlandschen Spectator*, dat mijns inziens ten slotte de kwestie niet verder heeft gebracht, omdat het in zijpaden zich verloor 1). De vraag, waarom het hier ging, was niet, of in menig opzicht niet een juridisch-historische opleiding voor den archivaris is te verkiezen boven een litterarisch-historische. Maar wel gold het hier te kiezen tusschen de tegenwoordige opleiding der juristen in Nederland, waarbij het historisch element uit den aard der zaak niet op den voorgrond treedt, of de thans vigeerende voorbereiding van den doctor in de Nederlandsche letteren. En wanneer men de vraag zoo stelt, dan kan men toch zijn verbazing — ik wil het niet sterker zeggen — niet onderdrukken, dat deze vraag ten gunste der juridische vorming is beslist. Men versta mij wel. Ik zal allerminst ontkennen, dat een juridische opleiding voor den rechtshistoricus noodig en voor den »Wirtschafthistoriker" gewenscht is; ik bestrijd evenmin, dat het beslist noodig is, dat aan ieder archief minstens één goed geschoold jurist aanwezig is; ik zou zelfs willen toegeven, dat ten minste in vele archieven de juridisch gevormde archivaris om allerlei redenen de voorkeur verdient boven den historicus. Maar wat mij in hooge mate heeft bevreemd, is, dat men de historische opleiding voor den aanstaanden archivaris absoluut heeft verworpen, dat men de eenigen, die aan onze universiteiten onderwijs in geschiedenis verkrijgen, van de schatkameren der historie wil uitsluiten, dat men kennis van middeleeuwsche en nieuwe geschiedenis,

1) *Ned. Spectator*, 1904, blz. 99 vlg., 188 vlg., 203 vlg., 230 vlg.

van vaderlandsche historie, van middelnederlandsch, van het Nederlandsch der 16de en 17de eeuw, van Nederlandsche letterkunde, zoo nauw aan onze historie verwant, niet belangrijk genoeg acht om op te wegen tegen de kennis van het hedendaagsche Nederlandsche recht, waarmede de archivaris zeker niet voortdurend in aanraking komt. Ik vraag volstrekt geen voorrang voor historici, maar alleen gelijkstelling of laat ik bescheidenlijk zeggen, alleen toegang voor historici tot onze archieven.

Intusschen, de wensch der archivarissen, waardoor een man als Bakhuizen van den Brink uit ons archiefwezen zou zijn geweerd — om van de levenden niet te spreken — is nog geen feit, geen bindend voorschrift geworden. Het is daarom, dat ik, nu het nog tijd is, de vraag van de opleiding der archivarissen hier ter sprake wil brengen. Er is misschien een middenweg te vinden, die alle partijen bevredigen kan. Aan den eisch van de juridische opleiding en de historisch-juridische dissertatie zou kunnen worden toegegeven, mits men van den aanstaanden archivaris ook daarnaast kennis der historie, vooral der vaderlandsche, eischte. Hoe die kennis zou moeten blijken, is nader te regelen; mij persoonlijk wil het voorkomen, dat men het eenvoudigst het doel bereikt door het candidaats-examen in de Nederlandsche Letteren te vorderen; behalve historisch is de toekomstige archivaris dan ook taalkundig voldoende gevormd; het Gotisch mag hij dan weer vergeten.

Maar de archivarissen hebben nog andere voorstellen gedaan, die voor een deel toejuiching verdienen, voor een ander deel niet. Na zijn promotie zal de candidaat-archivaris een stage van twee jaar moeten doorloopen. Uitnemend, mits de keuze van het archief met zorg wordt gedaan en b.v. ook buitenlandsche inrichtingen als de Parijsche école des chartes in aanmerking mogen komen. Immers die stage moet, wil zij goed werken, zich niet bepalen tot het belasten van den candidaat-archivaris met het loopende werk, tot het inleiden in enkele palaeographische, chronologische, diplomatische en archivalische bizonderheden, die toevallig naar aanleiding van

voorkomende stukken ter sprake komen, maar dan moet zij een paedagogisch karakter dragen en eigenlijk een geregelde cursus worden in de zooeven genoemde vakken. Juist hierin moet verbetering komen, dat in de plaats van het onderricht te hooi en te gras, zooals het thans wordt gegeven, treedt een systematische leergang in archiefwetenschappen. Gelukkig is het begin van zulk een archiefschool, als ik ze zoo noemen mag, hier te Utrecht reeds aanwezig; hier is thans naast de van ouds beproefde krachten aan het archief een lector in de historische hulpwetenschappen geplaatst, een regeling, die ieders waardeering verdient. Zoo kan bovendien de band met het hooger onderwijs hersteld worden, die eerst door het voorstel der stage verbroken scheen.

De op deze wijze geregelde stage heeft nog een ander voordeel, dat niet gering is te schatten. Is zij eenmaal tot stand gekomen, dan kan mijns inziens het staatsexamen, dat de archivarissen naast de stage voorstellen, gerust vervallen. Zoo ben ik weer teruggekeerd tot het punt, waarvan wij zijn uitgegaan. Mijn algemeen bezwaar tegen staats-examens is hier nog verdubbeld in kracht. In het algemeen schijnen mij staatsexamens uit den booze; maar geheel ongemotiveerd schijnen mij overbodige staatsexamens. En overbodig inderdaad zijn staatsexamens, die zich aansluiten bij een cursus als wij zooeven hebben gewenscht. Bestond er in het geheel geen opleiding, een staatsexamen zou een weinig aanbevelingswaardig, maar dan toch het eenige middel zijn om het kaf van het koren te schiften. Maar hier, waar de candidaat-archivaris twee jaar lang aan een practischen cursus in archiefvakken heeft deelgenomen, daar is een nieuw examen als prijs voor de betoonde deugd en volharding geheel onnoodig. Welk archivaris of welk docent in archiefwetenschap zou niet in staat zijn ook zonder examen te beoordeelen, of de door hem gevormde candidaat-archivaris voldoende vorderingen heeft gemaakt in archiefleer, oorkondenleer, tijdrekenkunde en handschriftkunde en of hij deze vakken verder zelfstandig kan beoefenen, of hij dus bekwaam genoeg mag worden geacht als wetenschappelijk ambtenaar aan een

archief op te treden? Zoo bescheiden kan ik mij niemand voorstellen, Ik voeg daaraan nadrukkelijk toe, dat daartegen het bezwaar niet mag worden aangevoerd, dat hier geen waarborg is gegeven tegen protectie van zwakke candidaten en erger. Daarvoor staat toch het Nederlandsche archivariaat te hoog. En wil men protectie en erger weren, dan is het beter niets te regelen; want met examens kan even goed worden geknoeid als met een stage, zooals wij die wenschten in te richten.

Ik eindig. De vraag, die ik in mijn titel heb gesteld, is beantwoord. In plaats van de vraag: Staatsexamens voor historici? stel ik thans mijn antwoord: Geen staatsexamens voor historici!

EEN ONTMOETING

DOOR

AEG. W. TIMMERMAN.

Ik kwam hem tegen in de Kalverstraat, 's avonds vrij laat bij mijn terugkeeren uit den schouwburg, waar ik de »Meistersinger" gehoord had. Ik was geheel onder den indruk van de wonderlijk rijke muziek, de naklanken waarden nog rond in mijn hoofd, nu eens duidelijker, dan weer wegzweemend als menschen-figuren en lantaarnlichten in een stad vol dikke mist; een mozaïk van tonen, maar onvast en vaag; kleurige klankenwolkjes, nu eens nevelend over de grens van mijn bewustzijn, dan weer verijlend en wegkwijnend, juist wanneer ik ze duidelijk meende te zien, zooals in de kleuren van een zeepbel, op het oogenblik dat hij zal uiteenspatten en zij het schoonst zijn, zwarte geheimzinnige gaten vallen. Er was één sensatie geweest, die ik telkens, maar steeds te vergeefs, trachtte op-nieuw te doorleven. In het derde bedrijf na het prijslied, toen het volk onder luid gejuich aan Walther den prijs wilde toegekend zien, verliet mij het bewustzijn van tijd en plaats, vergat ik waar ik was en zag ik, één ondeelbaar oogenblik, niet meer den waan van het opgevoerde drama voor mij, maar de baarlijke werkelijkheid. Ik stak mijn hand uit om mee te juichen, doch zoodra ik haar lichte vorm over het donkere fluweel van den balconrand zag bewegen, brak mijn droom en voelde ik de bedding mijner tranen drogen op beide gloeiende wangen. Het was de eerste maal in mijn leven dat ik zoo sterk het niet-bestaan van den tijd wist.

Daar liep ik aan te denken, toen ik een hand op mijn

linkerschouder voelde, verschrok en als van uit de verte hoorde zeggen:

Zoo Wim, hoe maak jij het?

Ik keek verstoord op, terwijl mijn blikken van zijn voeten naar den sprekenden mond gingen, waaruit de adem zichtbaar was en zag een breeden man voor mij, een gouden lorgnet, een blonde gesoigneerde baard boven de schuine revers van zijn pels. Op het hoofd een hooge hoed met rechts het glimmen van een verticale lichtstreep; van een wandelstok den ronden gouden knop met een monogram van gothische letters voor zijn linkerschouder. Hij zag er uit als een buitenlander, had iets van een heel deftigen koetsier, maar het kon ook een baron zijn, of de redacteur van een schendblad of een precieuse Parijsche kapper of een bookmaker.

Ik keek hem vragend aan en merkte op, dat hij op mijn mond lette of ik zou gaan spreken; maar herkennen, herkennen deed ik hem niet.

Ken je mij niet meer? Ik ben Fleury.

Fleury? pardon, ik herinner me niet....

Op het Gymnasium, weet je niet van de derde, we zaten naast mekaar, op den Singel bij Kappeijne. Repelaer en de Bordes zaten voor ons, weet je niet meer?

Toen herinnerde ik mij vaag een langen, bleeken jongen, met een scheiding midden op het hoofd, die altijd mijn werk overschreef en soldaatjes teekende op de marge van zijn boeken. Ik had hem eens zien vechten, met bruin-rood glacé handschoenen aan en een korten blauwen jekker. De eene handschoen barste open bij den duim en een maantje wit vleesch puilde er uit, toen hij zijn tegenstander een stomp op de borst gaf dat het klonk, en die wankelde. Ik wist ook nog dat ik het zonde vond van de dure handschoenen. O ja! hij reed ook paard — kwam weleens met hooge laarzen en sporen aan op school, Saturdags morgens, we waren er zoo jaloersch van. Hij was eensklaps van school gegaan, niemand wist waarom en waarheen. Het was lange jaren geleden.

Zoo ben jij het? Ik zou je nooit herkend hebben. Hoe maak jij het? Waar ben je toch gebleven, verleden, vroeger bedoel ik?

Laten we ergens gaan zitten, als ik je mag inviteeren, om de oude vriendschap te hernieuwen.

Ik was niet in een stemming om mee te gaan, volstrekt niet, en het woord vriendschap vond ik, ik weet niet waarom, eenigszins beleedigend; maar ik wilde niet onbeleefd zijn, omdat hij zijn uitnoodiging zoo eenvoudig-gul had gedaan.

Bovendien zag ik iets vreemds in hem, dat mijn nieuwsgierigheid opwekte, zoodat ik meeliep. Het was al stil in de stad, maar het scheen mij of we langs een eindeloozen waterval liepen, of in een fabriek, waar klossen klapperden, of op een plein vol rammelende vrachtkarren, of in een schilderijen-tentoonstelling, waar een kletterende hagelbui op de ramen ratelde, boven.

We spraken over onzen schooltijd, haalden allerlei oude verhalen op, vooral over den leeraar in de geschiedenis, wien wij het leven zoo zuur maakten.

Soms begon hij luid te lachen, maar hield plotseling op als hij zich zelf hoorde, scheen zich even te bedenken en zette dan den lach waar hij gebleven was zachter voort.

't Leek mij soms of niet ik met hem liep te praten, maar of ik ziek te bed lag en in een kamer er naast twee anderen zachtjes hoorde verhalen wat wij bespraken.

Eens toen ik hem herinnerde aan de Japansche volksfeesten, die wij onder de geschiedenisles vierden, waarbij we kleine parasolletjes van papier en dunne rietjes opstaken, vlinders door middel van waaiers lieten fladderen, papieren sigarenzakjes in brand staken, die de oude man in de vlucht ving en met wier asch hij zich overhemd en gezicht later vettig-zwart veegde, barste hij in een lach uit die daverde tusschen de huizen van de verlaten Kalverstraat.

Toen werd hij in eens doodsbleek, keek om en bleef met angst in zijn oogen staren. Ook ik keerde mij om, getroffen door zijn uiterlijk, maar zag niemand als een grauwen bedelaar, die met een bakje vol lucifersdoosjes voor zijn midden, steunende op een stok, uit het verguldende licht van een winkelvenster in de duisternis van het volgende huis wegstrompelde.

Hij greep mij onder den arm en ik voelde dat zijn hand beefde.

Laten we nu ergens es lekker gaan soupeeren, en een glaasje drinken op onze ontmoeting, zei hij. Wat oesters, vin je dat goed? Waar zullen we gaan?

We stonden juist voor van Laar.

Ken je deze gelegenheid niet?

Neen, zei hij, ik ben pas gisteren uit Argentinie gekomen. Verzamel je nog postzegels, zooals toen? Sinds we hier 's middags van vier tot vijf, na schooltijd, liepen te banen, ben ik hier niet meer geweest. We kenden in dien tijd alle winkels, aan beide kanten, herinner je wel? Maar de meeste zijn verbouwd, zie ik.

Is het hier goed?

O! ja.

Laten we dan hier gaan.

We liepen den winkel door, waar het naar den vischafslag in Zandvoort rook, en het marmeren trapje op. De piccolo, met zijn rozige jongenswangen, nam in het jassenkamertje ons goed aan. Hij bekeek even den fraaien stok en zette hem voorzichtig in den standaard. Fleury droeg een gekleede jas, een rozet in het knoopsgat. Hij waschte zijn handen in het dwars-ovale wit-marmeren bekken en bleef zich een ongewoon langen tijd omwrijven met het amandel-zachte schuim. Ik was buiten de deur blijven wachten, daar hij mij had laten voorgaan, maar kwam weer terug om te zien waar hij bleef. Hij zag mij in den spiegel, keek eerst verwonderd alsof hij mij vergeten was, lachte verlegen en droogde zich snel de handen. We traden het popperige zaaltje binnen, met zijn kinderachtig bonbonnière decoratief en de vele electriesche lichteitjes in de zoldering-rand, en in de geel-zijden gekapte lampjes op de tafels tegen de muren. Voor en naast ons de drie wanden met de lichtroze en lichtblauwe en lichtpaarsche fondant-kleurtjes, waarin de tamme geschilderde heertjes en dametjes gedoscht zijn, die voor herder en herderin spelen tusschen de rozenbekranste paaschlammetjes. Je voelt er je zoo klein als muizen in een roomtaart en even zoeterig.

Aan een tafeltje, rechts in den hoek, zat een diplomaatachtig nog jong kaalhoofdig heertje in een smoking, achter een

bord-harde witte overhemdsborst met drie diamanten knoopjes; de vuistjes, waaraan juwelenglans glom, naast zijn witte goudomrande bordje, aan elke zijde een. Over hem een gedecolleteerde vrouw met vuurrood dik haar, in de schaduw van een drukken witkanten hoed, de forsche borst omglansd door een violet zijden lijf, op de schouders een half afgegleden met gele zij gevoerde sortie, waarom een dikken rand donsde, volwit tegen de blankrose schouderronding. Haar donkerrood geverfde lippen hielden niet op met bewegelijk franschspreken onder de satijnige belladonna-oogen, die naar ons heenkeken, toen we binnen kwamen. Ze zat kaarsrecht in haar baleinen.

De chef-kellner boog gemeenzaam-beleefd, in de zachte luie handen wrijvende, en schoof de stoelen af van het tafeltje in den versten hoek waar hij zag dat we wilden zitten.

Oesters en een flesch Chablis asjeblieft.

Vin je het niet koud hier?

Nee integendeel, meer dan warm, zei ik.

Dan verbeeld ik het mij zeker. Heb jij nog het Gymnasium afgeloopen? Wat is je werkkring als ik vragen mag?

Ik ben substituut aan de rechtbank in Zutfen en heb een paar dagen vrij. Ik wilde graag »de Meistersinger" zien, onder leiding van Viotta. Ben je daar soms ook geweest? In de groote schouwburg.

Hij stond verschrikt half op van zijn stoel, maar ging onmiddelijk weer zitten.

O! in de groote schouwburg, nee, geen kwestie van, hoe kom je er bij. In de groote schouwburg op het Leidscheplein? »De Meistersinger" zei je. Onder Viotta. Nee volstrekt niet, geen idée.

Hij sprak vlug en zenuwachtig. Bij het inschenken van den wijn morste hij en lachte even, zoo schel dat de roode vrouw haar donkere wenkbrauwen optrok en hem aanzag uit de verte.

Twee, drie glazen dronk hij schijnbaar zonder erg en werd wat kalmer, vooral toen hij zag dat ik meedronk. Het was mijn gewoonte niet, maar ik voelde mij door zijn doen onrustig en wilde het niet laten merken.

Hij bestelde nog een flesch ouden kostbaren Chateau Yquem. Maar wijl ik dien savoureerde als iets bizonder delicaats, dronk hij hem onverschillig en liet zijn oogen onder het drinken rondgaan langs de wanden en het plafond.

We spraken al etend nu en dan slechts iets, als reizigers in een trein die door een schoone bergstreek snelt, omdat er telkens iets nieuws te zien is door het venster dat hen afleidt. Wij zagen evenwel naar binnen in ons zelf, niet naar buiten.

Toen vroeg ik hem: Blijf je hier wonen?

Wonen, nee, ik woon nergens. Ik reis maar.

Voor zaken?

Nee, voor zaken niet, niet voor zaken.

Dus je reist alleen voor je plezier!

Plezier? Hij schudde het hoofd met een pijnlijken ernst en bijna teederheid. Hij lachte flauw met even opgeheven wenkbrauwen, alsof hij bij een ziek spelend kindje stond of bij een hulpeloos gekwetst hondje. Tranen peinsden op te wellen.

Angst en mededoogen beklemden mij.

Ik lei mijn vork neer, stak mijn hand toe.

Hij drukte die en bukte zich voorover alsof hij haar wilde kussen.

Hij was geen vreemde meer voor mij. Ik schaamde mij, hem zoo op een afstand gehouden te hebben.

Wat heb je Fleury? Vergeef me dat ik zoo stijf was tegen je. Je bent ongelukkig. Maar het is zoo lang geleden dat we elkaar kenden. Ik....

Mag ik het je vertellen Wim? Maar het is afschuwelijk. God, kerel ik smeek je. Mag ik het vertellen?

Ja, natuurlijk als 't je iets helpen kan.

Maar het is een moord, zoo goed als een moord tenminste. Nee, laat ik me-zelf niets wijsmaken, het wás een moord.

Zelfs nu reeds scheen de bekentenis hem te verlichten. Hij keek mij scherp aan, maar daar ik alleen verwonderd was en medelijden had, kon hij geen afkeer in mij zien. Hij stak mij zijn hand toe.

Dank je wel Wim. Je was altijd een goeie kerel. Ik mocht altijd je werk overschrijven.

Ik heb je eens zien huilen, toen Hofdijk, na een lange winterziekte voor 't eerst weer op school kwam en bij het zien van den violetten seringenheuvel, waar een paar goudenregens uit opgeelden tegen den ouden muur van de binnenplaats, riep: Jongens, zie jullie dat dan niet! Wat is onze lieve heer toch een voortreffelijk decorateur. Herinner je wel?

God, wat is dat lang geleden.

Hij zweeg en dronk langzaam zijn glas uit.

Wil je hooren wat er gebeurd is?

Hier?

Ja, waarom niet. Die menschen zijn weg!

Hij boog zich naar mij over en begon heesch te fluisteren, terwijl ik soms zijn heeten adem tegen mijn wang voelde, daar ik hem niet goed aan dorst te zien en in het licht staarde. Eerst sprak hij langzaam en met tusschenpoozen; maar toen hij er in was gekomen, vlug, alleen nu en dan diep ademhalend. Soms zweeg hij zoo lang dat ik hem aanzag.

Dan haalde hij zich zelf weer op naar het tegenwoordige en ging verder.

Jullie wisten niet waarom ik van het Gymnasium ben gegaan. Natuurlijk! Ik ben gewoon weggeloopen. Ik was verliefd op een meisje veel ouder dan ik, twee en twintig. Ik was zelf zestien.

Op een bal bij een tante zag ik haar het eerst. Ze was in crême-zij, gedecolleteerd, om haar hals een collier, dofgoud en topazen. Ze had donkere oogen en lichtblond haar.

Ze zat tegen het donkerblauwe behangsel van den muur, een gesloten wit teeren waaier met ivoor in haar handjes, die in haar schoot lagen te rusten. Haar lange handschoenen reikten tot aan de elleboog. Ze zag op naar iemand in een zwarte rok, haar lippen spraken. Als ze lachte bewoog haar gezichtje bijna niet, maar er kwam een teer roze glans over haar wangen schijnen alsof daarbinnen even een licht ontstoken werd en haar oogen schenen vochtig te worden in glans of er zoo tranen in wilden opwellen. Wanneer ik haar aanzag bij haar glimlachen werd ik zoo bang en weemoedig, dat ik geen adem kon halen en naar den grond moest zien om niet

te gaan huilen. Het was als of er iets schoons zou breken en verloren gaan. Het was zoo liefelijk en zoo treurig. Er beefde een duldelooze angst in mij dat ze zou gaan weenen. Ik kan niet zeggen waarom, maar toen die gedachte eenmaal in mij was opgekomen, geloofde ik dat ik zou stikken als het werkelijk gebeurd was. Den heelen avond worstelde ik met dat denkbeeld, maar het drong telkens weer naar voren. Ik zat uren roerloos naar haar dansen te kijken en telkens als ze weer dichterbij kwam aanwalsen begon mijn hart te kloppen en ging mijn mond open omdat ik zoo snel moest ademhalen. En als ze dan voor eenige seconden tusschen de andere paren verdween, was het een rust en smart tegelijk in mij. Het was al laat toen de gedachte in mij opkwam zelf haar te vragen voor een dans. Ik schrok zoo dat ik ineens van mijn plaats opsprong en om mij heen zag of er iets gebeurd was buiten mij. Toen ik weer zat en met mijn hand over mijn voorhoofd streek, voelde ik dat parelend van het zweet. Ik vond dat denkbeeld zoo dwaas en zoo onbereikbaar dat ik er niet meer aan wou denken, maar langsaam, langsaam wende ik mij er aan en ik stond op om naar haar toe te gaan maar beefde, zoo dat ik weer moest gaan zitten. Toen verliepen er weer drie dansen en er stond er nog maar een op het programma.

Ik vond mij zelf laf en mijn vrees dwaas en liep vlug naar haar plaats waar ze ook in het begin van mijn leven had gezeten. Ik stond voor haar, en zag het zoo duidelijk als of ik er toeschouwer was, mijn dichtgeklemde handen onbeholpen naast mijn beenen. Ik boog ernstig en wilde spreken, vragen om vergeving, maar hoewel mijn lippen bewogen, hoorde ik niets zeggen. Ze keek mij vriendelijk verwonderd aan en wachte, wachte.

Toen leek het mij als of het doodstil werd in de zaal, of ik een voordracht moest houden en iedereen in gespannen aandacht zweeg, of ze elkaar aanstootten en knikten, mij toeknikten ter bemoediging, eerst vriendelijk toen dreigend omdat ik zweeg en hen bespotte. Doch er begonnen langzaam dansende vlekjes voor mijn oogen te komen als van vettig lampenzwart of als een sneeuw van zwart fluweel, die hoe langer

hoe grooter werden. Toen scheen het of de vloer onder mijn dikvoelende voeten als inzuigende klei werd. Nog even lichte door de zwarte sluier de angst van haar vragende oogen en ik viel flauw. Ik hoorde zelf den dreun als van een kanonschot ver over het water. Men bracht mij naar huis toen ik weer bijgekomen was.

Den volgenden dag ging ik weer naar school. Maar alles was uit. Ik gaf alles in eens op. Ik kon niet meer werken. Als ik alleen op mijn kamertje zat, mijn boeken opsloeg en was begonnen, zag ik haar lachen, en lachte haar eenzaam tegen. Lief kind, wat heb ik van je gehouen. Het heerlijkste was, op mijn rug in bed gedoken, aan haar te liggen denken, altijd maar denken en niets te zeggen dan: lief, lief kindje, lieveling ik heb je zoo lief, zoo innig lief, lieveling. Ik wil niets mijn kindje, ik wil je niet kussen, niet je zachte haren streelen, alleen maar aan je zoete lieve gezichtje denken. Nacht kindje, nacht mijn lief! En zoo sliep je dan in, gewiegd door je eigen liefde.

God kerel, ik ben zoo diep, zoo diep ongelukkig!....

Toen begon ik altijd jou werk over te schrijven, je kon niet weten den weldaad dien je me bewees. Ik heb het nooit vergeten. Haar, jou, mijn jeugd zoek ik altijd weer in mijn denken op.

Dat leven duurde zoo een paar maanden. Ik zag haar dikwijls van uit de verte, soms alleen of liever altijd alleen, de anderen waar ze mee liep zag ik nooit. Ik zag haar nooit meer dichtbij en toch hoopte ik er altijd op, liep de straten langs die ik verwachtte dat zij zou doorloopen en aan den overkant van de gracht waar zij woonde; doch als ik haar zag aankomen ging ik terug of een zijstraat in.

Op een Dinsdag hadden we om drie uur vrij gekregen door de ziekte van den leeraar.

Ik kwam thuis en ging de voorkamer binnen om mijn moeder iets te vragen die ik voor het raam had zien zitten.

Ik hoorde spreken toen ik voor de deur stond en aarzelde binnen te gaan; maar ik dacht dat het een onzer familieleden was en ging toch. Zij zat er. Naast moeder op de sofa. Ik moest er wel heengaan.

Moeder zei: Mijn zoon Johan. U herinnert U zeker nog wel van dien avond.

Zij stond op en reikte mij haar hand in een zwart-glacé handschoen.

Ik nam hem aan en bekeek hem zooals een antiquaar een zeldzaam voorwerp doet, waar hij lang naar gezocht heeft.

Zij nam hem zachtjes terug.

Ik zag verwonderd naar mijn leege bloote hand en bleef staan, verlegen en onnoozel.

Hoe kom je zoo vroeg, Jo?

Ik vond het afschuwelijk te moeten zeggen: »Er was een leeraar ziek, Ma," om den geweldigen afgrond die ik daardoor tusschen haar en mij opende, maar toch was het een rust.

Zij vroeg: Was u gauw weer beter na dien avond?

Mijn moeder zei:

O ja, hij is wel meer zoo opgewonden en gauw moe, niet jongen? Hij had zeker te veel gedanst. Wil je geen glaasje port, Jo? Ga zitten vent.

Dank-u.

Zooals ik u vertelde, zei mijn moeder, waren we in Interlaken toen we hen ontmoeten, het was jammer dat het weer altijd zoo slecht was en....

Zoo ging het voort, in mijn idée uren lang. Zij sprak er enkele woorden tusschen, beleefd-belangstellend of vriendelijk-meewarig. Ik zat dwars op een stoel bij de tafel. Wat gebeurde er toch met me. Waarom was ik niet blij, waarom sprak ik niet mee. Waarom maakte ik zulk een dommen indruk op haar door zoo hardnekkig te zwijgen. Ik deed het niet opzettelijk. Ik wist niets. Ik kon niets. Ik was er zelf niet bij. Ik-zelf was iemand die op een donkere achterkamer hartverscheurende pijn leed.

Het was verwonderlijk zoo vreemd als haar stem, die ik nu voor het eerst hoorde, in mijn hoofd klonk alsof dat een hol gewelf was, alsof er een dikke stoflaag hing tusschen mijn trommelvlies en mijn hersens waar de klanken een poos in bleven verwijlen. Ook kon hij zich moeilijk boven het suizen en kloppen in mijn ooren drijvende houden en scheen telkens

in die bruischende branding te zullen verzinken. Ik luisterde met andermans ooren, naar een stem die evenmin van haar scheen te komen. Mijn voeten waren ijskoud en ik voelde mijn oogen als heete bollen bewegen binnen de knippende oogleden. Het was een eindelooze marteling. Maar toen zij opstond om heen te gaan, afscheid nam en ik haar had uitgelaten, liep ik wezenloos naar mijn kamertje.

Ik sloot de deur af en toen ze mij kwamen roepen om te eten, zeide ik ziek te zijn. Hoeveel tijd ik daar verpeinsd heb, weet ik niet meer. Het scheen alsof ik geslapen had, het kunnen evengoed zes dagen als zes uren geweest zijn.

Maar zeker wist ik daarna dat ik weg moest, voor goed weg. Een tweede maal zou ik zoo'n marteling niet uithouden. Ik wilde mijn geheim voor iedereen bewaren. Wanneer ik er over gesproken had, zou ik minder geleden hebben, zou mijn liefde minder schoon geweest zijn, minder waarde gehad hebben; er over te spreken was heiligschennis geweest.

Iets in mijn bezit te hebben dat zij gedragen had, een lint, een haarlok, ik zou het afschuwelijk hebben gevonden. Ik geloof nu, later heb ik er zoo vaak over gedacht, dat haar aanwezigheid daarom zoo'n marteling voor mij was, omdat ik vreesde dat zij zelf door een woord, door een daad, door een aanraking, de schoonheid zou bevlekken van haar beeld dat in mijn reine gedachten praalde.

En, lach niet Wim! ik heb nooit een vrouw liefgehad, nooit een vrouw aangeraakt.

Hoewel ik duizend maal in de gelegenheid was en zij er moeite genoeg voor deden, de arme schapen.

Ik liep voortdurend rond met het denkbeeld weg te moeten, maar wilde wat geld meenemen om niet gedwongen te worden binnen korten tijd terug te keeren. Bovendien zouden ze als ik niet spoedig ver weg was mij door de politie hebben laten terughalen.

Op een morgen toen ik naar school ging vroeg mijn moeder mij een brief te posten. Ik zag dat er mijn spaarbankboekje inzat, opgevraagd voor de controle.

Toen wist ik ook wat mij te doen stond.

Het was bijna paaschvacantie. Ik zou bij een oom gaan logeeren en een paar dagen ruimte hebben om weg te komen.

Ik vroeg het geld op; onderteekende het verzoek daartoe met den naam van mijn voogd en den eersten dag van de vacantie was ik op weg naar Amerika.

Ik zal je niet het lange verhaal doen van mijn zwerven en lijden daar ginds.

Ik ben boerenknecht geweest en tramconducteur, ik heb er waaiers beschilderd en haring gevent, eindelijk ben ik kellner geworden, daarna tooneelspeler.

Toen begon mijn leven wat minder hopeloos te worden. Ik had succes en verdiende veel geld. Maar zooals 't bijna altijd gaat, de overvloed werd mijn ongeluk.

Jarenlang gewend aan een armoedig en zorgelijk leven, wilde ik trachten naar een rijk bestaan. Ik associeerde mij met den directeur van een klein theater en toen de man spoedig daarop aan een beroerte stierf, nam ik het met al zijn schulden over.

Eerst ging het schitterend, binnen een paar jaar deed ik af wat er betaald moest worden en was zelfs in staat eenige aan het theater grenzende huizen er bij te koopen. Er was altijd een geweldigen toeloop van vrouwen geweest, die mij vervolgden om mijn ijzeren onverschilligheid tegenover hen. Ik gaf er niets om hen in adoratie om mij heen te zien; ik was vriendelijk voor hen, omdat ik medelijden had met hun coquetteeren, hun lachjes, hun grillen, hun trippelen, hun lieve mondjes, hun begeerige oogen, hun hopelooze verliefdheid, hun armoedige zieltjes; maar het leek wel of *zij* al mijn begeerten, zelfs die naar haar, had weggetooverd.

Alleen greep mij een verlangen aan om geld te winnen, om rijk te worden. Niet om haar eenmaal te kunnen bezitten. Ik wist maar al te goed dat zij onmogelijk zoo zijn kon als zij in mijn gedachten leefde en dat ik de schoonste illusie van mijn leven zou verliezen als zij mijn vrouw werd.

Die illusie is het eenige wat mij in het leven doet blijven. Ik had er anders allang een eind aangemaakt. Als nu mijn ziel kou lijdt, is dat het vuur waar ik mij aan warm. Het

ligt meestal bedolven onder de asch mijner onrust en mijner verlatenheid; maar ik weet dat het blijft gloren en dat ik het maar heb op te rakelen om in zijn gloed de glorie van het verledene te zien opvlammen.

Toen de geldzucht mij overmeesterd had, week ik niet meer. Ik stichte een maatschappij op aandeelen. Het oude theater werd gesloopt en een groot gebouw er voor in de plaats gezet. Doch er kwam in het groote gebouw niet veel meer publiek dan in het kleine, het was er nooit vol, nooit leeg, er werd niets verdiend en het bleef een bestaan sleurend en zonder opwekking tot op het oogenblik dat ik zelf ziek werd en de slechte administratie in dien tijd de oorzaak werd dat we begonnen te verliezen, elk jaar meer. Dat kon niet langer zoo. Ik trachtte nu eens door reclamestukken met kostbare mise-en-scene mijn slag te slaan, dan weer door het opvoeren van moderne salonstukken met fijn-psychologische karakterteekening het goede publiek te lokken, doch alles liep tegen. Meer en meer ging ik achteruit. Ik zag er geen gat in. De schulden begonnen te drukken. De tijd scheen niet ver dat ik weer als vroeger door de straten van New-York met versleten schoenen en natte voeten, met angst voor elken volgenden dag zou moeten rondzwerven. Want na mijn ziekte had mijn optreden nooit meer het succes van vroeger en ik begon te wanhopen aan mijn eigen talent.

Hij zweeg, zuchte diep en dronk langzaam zijn glas leeg.

Schor fluisterend klonk zijn stem toen hij verder ging.

's Avonds had ik altijd de gewoonte om als de schouwburg gesloten en er afgerekend was een paar uur door de stad te loopen. Het was dan stil en je kon zoo rustig denken en plannen maken.

Donderdags gaven we Italiaansche opera, een slechte troep al waren er ook een paar goeie krachten bij, en slecht bezocht bijna altijd, maar ik kon er niet aan denken het contract te verbreken, er was geen geld voor schadeloosstelling. Dan maar spelen op goed geluk.

Dien Donderdag was het bijzonder slecht geweest, een leege

zaal, een publiek zonder enthousiasme, geen applaus, ik had niet eenmaal hoeven te halen, zelfs op het einde niet.

Bij de afrekening bleek, dat ik niet eens op het einde van de maand mijn personeel kon betalen, als er geen oogenblikkelijke verandering kwam.

Maar ik wist niets meer te verzinnen en was wanhopig.

Moedeloos en lam liep ik de trappen op in het leege gebouw.

De bureaulist was de laatste die wegging, met den brandweerman, als alles nagezien en gesloten was.

Ten slotte ging ik zelf alles nog eens inspecteeren met mijn elektrische zaklamp.

Van het bovenste balcon, waar ijzeren veiligheidstrappen naar de straat leidden, stond een der deuren aan, maar daar er buiten iets scheen tusschen te zitten, ging ik er naar zoeken.

Het vroor hard. Een strakke lucht om de bijna volle maan, die als een blankgepoetste vermeille medaille met onherkenbaren, door den tijd afgesleten beeldtenaar voor de blauwen diepen luchtkoepel hing.

Beneden, lange in de verte spitstoeloopende sneeuwstraten, tusschen de huizen-grachten, schuine sneeuwvierkanten op de daken. Laag, op de sneeuwreepen, hier en daar zwarte poppetjes en wagentjes met paarden, wier bellen de stilte bestippelden. Vlak onder mij gleed een ar voorbij, vulde het heele plein met zijn zilverrinkeltinkelende belklepeltjes. Wat een diepte. De ar met paarden en al, kon wel op mijn hand. Als je daar afviel was je in eens uit al je ellende. Ik lag met mijn armen op de koude balustrade er aan te denken. De geperste sneeuw er op kraakte. Ik voelde in mijn gedachte, de scherpe lucht al door mijn kleeren langs mijn naakte lichaam striemen en omhoog gieren, het roerloos harde steenvlak in bliksemvaart mij naderen, de benauwdheid, die mij den adem uit de borst perste, de doffe bons van mijn neerkomende lijf, het kraken der beenderen, de krach in mijn denken en de heerlijke eindelooze onmacht die volgde. Ik rilde, zag even op naar het dak van de

skyscraper schuins links over mij, waaronder nog een lichtvierkant geelde en ging naar binnen.

Had ik het toen maar gedaan!

Hij keek mij peinzend-vragend aan, als om een antwoord, dat hij toch niet verwachte, schonk zich een glas van de barnsteengouden wijn in, hief het met twee vingers schuin, om er door naar het licht te kijken boven zijn voorhoofd, lichte er met een mespunt, langs het schuine glasvak glippend, een kruimeltje kurk uit, dronk eens, tweemalen, keek half over zijn rechterschouder naar de hoek waar hij voor zat, trachte met den voet van zijn glas een vouw in het tafellaken glad te glijden, zag langs mij heen naar de open deur, waar even een kellner in keek, die, niet meer horende spreken, hoopte dat wij heengingen en zei weer flauw lachende:

Weet je nog wel, wat een herrie wij maakten op de natuurkunde bij Kampfraath, als de boel donker was, en hoe je stond te sissen bij de luchtpomp, en hij dacht, dat het ding lek was, en hoe we de ruiten lieten springen met natrium of kalium, hoe heet dat goed ook weer. Hij sprak altijd van secundeslinger en vier en negetiende nel in de neerste secunde. Waar is de tijd gebleven.... Ja! als ik op dien avond niet zoo'n laffe jakhals geweest was. Dat vervloekte als. Zoo verdonderen we ons heele leven.

Ik liep naar beneden en ging naar buiten. Verwonderd zag ik dat alles precies nog hetzelfde er uitzag, als dien eindeloozen tijd geleden, toen ik op het balcon was. Een oogenblik stond ik stil om weer naar boven te gaan. Ik keek op om te zien, of de andere nog over de leuning lag te kijken, en rilde voor mij zelf. Maar ik schudde het van mij af als de hond het water. Den eersten tijd blijft hij dan nog nat, nietwaar?

Uren lang stapte ik vlug door de bijna leege straten, steeds denkende over de toekomst, en over plannen om uit de ellende te raken, totdat ik eensklaps een man, zonder overjas met opgetrokken schouders, voor mij uit zag loopen. Hij liep op de maanschaduw rechts, langs de huizen.

Hoewel elk geluid helder klonk op de hardgevroren sneeuwlaag, hoorde ik zijn stappen niet. Ik kon niet zien, wat hij aan zijn voeten had. Eens keek hij om en riep iets.

Ik ging wat langsamer, maar wilde hem volgen en in het oog houden. Waarom weet ik niet. Ik dacht er ook niet bij, maar deed het van-zelf. Op een brug gekomen, was hij plotseling verdwenen. Zenuwachtig liep ik naar de donkere balustradekant, waar ik hem het laatst gezien had. Hij was er niet meer. Ik dacht dat hij gevallen was, ergens in een van de uitspringende hoeken lag en zocht op den grond, toen ik een geluid hoorde, en hem met de arm om een lantaarnpaal op de borstwering staan zag. Zijn bloote voeten waren vlak boven mijn hoofd.

Op hetzelfde oogenblik dat ik opkeek, liet hij zijn arm los, en zag ik dat hij naar beneden wou springen. Ik greep hem om zijn enkel, zoo koud en hard als een stoepleuning, en hield vast. Hij vloekte aanhoudend, trapte met zijn voet achteruit en raakte mijn neus, die onmiddellijk begon te bloeden. Door den schok verloor hij het evenwicht en sloeg naar beneden, zoodat hij bijna op mij viel. Ik greep hem om het midden; langen tijd worstelden wij zonder te spreken, alsof we alleen op de wereld waren. Ik voelde zijn magere ongekleedheid in mijn armen hijgen, hoorde het schuren van den adem in zijn borst en rook de benauwde stank van zijn oude plunje. Al gauw kreeg ik medelijden met hem, omdat ik mij-zelf sterker en beter gekleed voelde, en zei toen ik hem in bedwang had gekregen:

Zal je naar me luisteren als ik je loslaat.

Verrek vervloekte hond! Laat me gaan, wat dondert het jou. Ik heb niks met je te maken. Laat me los.

Hij trachtte zich weer los te rukken en we worstelden tot hij niet meer kon en hijgend en zwijgend onder mij lag.

Sta maar op zei ik en ga mee.

Ik verdom het. Laat me gaan.

Nee, ik wil niet dat je het doet. Ik blijf net zoo lang bij je tot je naar me luistert. Waarom wou je het doen?

Het dondert je niet. Ik doe wat ik wil, je kan stikken. Laat me los of ik ga schreeuwen.

Dat durf je niet. Ik zou je laten opsluiten. Denk je soms dat ze jou geloven en mij niet, mij met mijn pels?

Toen probeerde ik het met zachtheid.

Kom loop mee. Je ziet wel dat ik de sterkste ben, misschien kan ik je helpen.

In alle geval kan je schoenen en kleeren krijgen.

Hij keek voor zich en zweeg.

Ga naar je huis of naar een slaaphuis. Ik zal 't wel betalen.

Hij zei alleen: Laat me gaan, ik heb niks met je te maken.

We liepen door. Even later kwamen ons twee agenten achterop.

Maakt hij 't u lastig meneer? Uw gezicht zit vol bloed. We kennen hem wel. De ouwe Davids. Heb je weer gezopen ouwe! Ga maar mee en slaap je roes uit.

Neen zei ik, hij dee niets. 't Is mijn eigen schuld. Hij wou van de brug springen en ik hield hem vast. Hij verweerde zich.

Ja! dit kennen we. Hij meent er niks van en zoekt de menschen geld af te zetten. Een gewone streek van dat volk.

Je liegt verdommeling, schreeuwde hij rood van woede.

Maar de twee mannen pakten hem ieder onder een arm en namen hem mee.

Ik volgde. Op het bureau werd hij in een hok gesloten bij andere arrestanten.

Ik ging naar den inspecteur die de wacht had en dien ik van mijn theater kende.

Een onverbeterlijke drinker, meneer. Hij had het vroeger goed, rijk zelfs was-i, alles verzopen, vrouw dood, kinderen in het weeshuis, is al vaak geholpen, verzuipt de schoenen van zijn voeten. Hadt-u 'm maar laten begaan, 't zou voor hem een uitkomst en voor ons een last minder geweest zijn. Niets aan te doen meneer. Bemoeit-u er u maar niet mee.

Ik zeide dat ik den volgenden dag nog eens zou komen kijken en verzocht den man tot dien tijd vast te houden.

Mij best meneer, maar het is geld weggooien. Gelooft-u mij maar, ik ken dat soort. Hoe eer zij opstappen, hoe beter.

Ik liep naar huis. Woonde toen in den schouwburg waar ik naast mijn kantoor een paar kamers had ingericht.

Ik was doodmoe van de worsteling en de emotie, kleedde mij vlug uit en ging naar bed.

Midden in den nacht werd ik met een schrik wakker, luid schreeuwende, opgevlogen uit een benauwende droom. Ik stond te rillen op het koude vloerzeil. Wat gebeurde er toch. Wat had mijn eigen ellende met dien man uit te staan. Een verschrikkelijke gedachte kwam in mij op, eerst vaag, toen vaster en duidelijk. God! hoe kwam ik er aan. 't Was afschuwelijk. Het zou de afgrijselijkste misdaad zijn, erger dan roofmoord. Waarom die duisternis om mij en die kou. Ik trok haastig kleeren aan, zocht tastend en klappertandend licht te maken, maar ik kon het drukknopje niet vinden en struikelde drie viermaal. Toen het licht brande, merkte ik slechts tien minuten geslapen te hebben. Mijn hart klopte snel en er lag een drukking op mijn maag die mij in 't ademhalen hinderde.

Dien heelen nacht liep ik op en neer, op en neer in mijn kamer, huiverend en bevend.

In mij had ik schrijnende gevoelens van hoop en angst die zich met elkaar vermengden en niet meer te onderscheiden waren, het zweet stond mij op het voorhoofd, terwijl ik van kou klappertande, mijn handen werden klam in mijn zakken, onophoudelijk moest ik slikken, ik had dorst en dronk niet, moest vechten tegen den slaap en was helder wakker, was wankelend op mijn beenen van moeheid en kon niet blijven zitten, geen minuut, ik gesticuleerde alsof ik een redevoering hield en stond stil omdat ik het geluid van mijn krakende schoenen niet kon overschreeuwen, hoewel ik in 't geheel niet sprak. Soms scheen de kamer vol mannen en vrouwen, die langsaam met hunne ongedekte hoofden knikten in een schemer van aarselend licht. Ze werden grooter en breeder, trachtten over elkanders schouders te gluren, zwollen tot een ijlheid van matglas, zoodat ik het kloppen van hun hart kon zien. Dan weer zat ik ineen gekrompen in een benauwde

warme ruimte, volmaakt bewegingloos, terwijl velen rondom mij zacht fluisterden over mijn afwezigheid en onder gemompel en geprevel naar mij schenen te zoeken. Eenige malen was ik zelf bij hen en zocht naar hem die ik zelf was. Somtijds vloog ik rond door een donker bosch waar ik telkens in de takkennetten verward raakte. Dan wilde ik mij vastklemmen aan de stammen om niet te vallen, maar zij waren als met kleverige olie bestreken en als ik mijn oogen wilde afwisschen om beter te zien, plakten mijn oogleden dicht en strompelde ik blind in een snel stroomend water op rotsklompen, glad van wier en slib. Ik liep op een smalle ijzeren leuning langs een afgrond van zwarte duisternis en als ik bijna aan de overzijde gekomen was, lachten onzichtbare vrouwen mij uit omdat ik geen kousen aan had en moest ik ruggelings terugkeeren. Of ik reed schaatsen en recht op een bijt aan, er onherroepelijk in, hoewel men van alle kanten riep en waarschuwde. Al de touwen die men mij toewierp waren te kort, al de planken vermolmd. De hand die ik greep brak af als een pijpensteel of werd zacht als koek of dun als een vogelpootje. Oogen die alleen door de lucht zweefden, grooter dan luchtballons, zagen mij peinzend aan, fronsten de wenkbrauwen en smolten weg tot een walgelijk slijm dat op mij dreigde te vallen.

Eindelijk, eindelijk brak de dag aan. Ik wist dat ik het doen moest, doen zou, dat een ander mij dreef, dat ik niet aan zijn geweld kon ontkomen.

Pas op den avond van de voorstelling zelf, toen het onherroepelijk gebeurd was, liet zijn greep mij los en werd ik mij-zelf weer. Maar ik ben zoo verward, niet waar. Je begrijpt er natuurlijk niets van. Ik zal probeeren wat geregelder te vertellen.

Maar laten we hier in godsnaam vandaan gaan. Ik stik hier. Hoe laat is het toch.

Half twee, zei ik. Laten we gaan wandelen als je dat liever doet. 't Is overal stil op straat.

Goed laten we naar het Vondelpark gaan. Of vin je het beroerd dit alles te horen?

Ja natuurlijk, maar misschien verligt het je.

Logeer je bij vrienden?

Nee, in Americain. Ik hoef mij aan niets te storen.

Toen wij weggingen keek hij nog eens rond in den winkel alsof hij ging verhuizen en afscheid nam van de leege kamers.

Koud hè, zei ik.

Ja! ik merk er niet veel van. 't Is hier beter dan binnen.

Toen we den Heiligenweg op wilden gaan, zei hij: Doe me het genoegen de Vijzelstraat te loopen en dan de Keizersgracht terug. Daar woonde ze, vlak bij de Spiegelstraat. Ze is misschien wel verhuisd. Ze zal wel getrouwd zijn. Wie weet wat een ploert ze heeft gekregen. Maar met mij zou ze ook niet gebofd hebben. Doch misschien was dan alles wel anders geloopen. Natuurlijk! Hoe stom zoo iets te zeggen.

Als ik je goed begreep, ben je nooit getrouwd geweest wel?

Nee, natuurlijk niet. Ik ken ze veel te goed. Honderden heb ik er ontmoet, op het tooneel en onder het publiek. En last genoeg van gehad. Ze willen je allemaal vangen als je artiest bent en een goeie zaak hebt. Ik heb nooit iets voor hen gevoeld als medelijden. Mij hebben ze niet geëxploiteerd. Ik hèn, de arme schepsels. God! ze werden zoo gauw oud en leelijk. Vooral die wat voor kunst voelden en dus goedhartig waren. Die lieten zich door den eersten den besten patser bedriegen en bederven.

Ach! daar woonde ze. Hetzelfde koperen naamplaatje nog.

Hij liep de stoep op; ik ging verder.

Wat later meende ik een voetstap te horen en keerde mij om. Ik zag hem op zijn knieën liggen, het hoofd op den kouden blauwen drempel. Toen bleef ik de anderen kant uitzien tot hij mij achterop kwam.

Zeg maar niks Wim. 't Zal wel overgaan. Zwijgend liepen wij het Vondelpark in.

Hij zei: Den volgenden dag ging ik naar het bureau. Mijn man was er nog.

Een der agenten zei dat hij den heelen nacht roerloos in een hoek van het cachot had gezeten, zonder te slapen of te eten.

Kan ik hem meenemen, zei ik. Ik wou hem zien te helpen.

Och, jawel meneer. We zijn blij als we hem kwijt zijn. Laat ik u waarschuwen. Er is geen eer mee te behalen.

Hij deed het hok open en zei: David hier is die meneer weer. Kom er uit, je kan met hem meegaan. Hij zal je helpen.

Ik keek hem aan.

Ik heb nooit iemand gezien in wiens oogen zoo weinig leven was. Doodelijk koud en onverschillig. Angstig om aan te zien.

Toen wij op straat waren vroeg ik: Wil je meegaan, dan kan ik je wat kleeren geven. Misschien wat voor je doen.

Wat wil je van me? Je moet natuurlijk wat van me hebben, anders zou je zoo niet zijn. Laat me gaan. Ik heb niks nodig. Ik wil me verzuipen. Ik verdom het om te blijven leven. Je martelt me elken dag dat je me te eten geeft. Ik heb er genoeg van. Ik ben rijker geweest dan jij ooit worden zal en arm, straatarm, dat zie je. Je wil je voordeel met me doen. Ik doe niks, hoor je. Ik neem alles aan en doe er niets voor. Hoe meer je geeft, hoe meer ik je haat. Wou je me zien zuipen, goed. Geef maar geld. Ben je reporter? Je kan er geen cent uitslaan, als je me uithoort. Mijn vader was een drinker en mijn moeder idioot. Ik ben advocaat geweest, heb met smerige zaken schatten verdiend en alles verzopen. En al wat ik krijg of steel, verzuip ik. Nou weet je alles. Ik ga dezen kant uit. Geef me maar geld en stik voor mijn part.

Wacht nou even. Ja! ik heb je noodig. Je kan drank van me krijgen zooveel als je wilt; maar natuurlijk wil ik er wat voor terug.

Er een overhoop steken, inbreken, stelen, ik begrijp je. Dank je. Ik heb genoeg gezeten. Ik groet je.

Nee luister nog even. Je kan me redden. Ik sta op 't punt failliet te gaan.

»Ik heb een Schouwburg. Ik kan er in één avond rijk mee worden, als ik ze iets laat zien wat nog nooit vertoond is. Als je toch niet wil blijven leven... Begrijp je me niet.

Wat zou ik begrijpen. Je bent gek. Praat geen onzin. Wat mot je van me.

Ik... we... het is... de kas... er is alleen redding voor me... Ze moeten... een echte zelfmoord zien. Nou weet je het.

Hij bleef even onverschillig als vroeger.

't Is goed, het kan me niks schelen. Geef me geld. Ik wil drank.

Nee ik laat je niet los. Je moet met me meegaan, je kan dadelijk krijgen wat je hebben wilt. Maar je blijft bij me.

Gauw dan.

We gingen naar huis. Niemand lette op ons, ik sprak zoo vaak met figuranten en dergelijke menschen die er armoedig uitzagen.

Ik bracht hem in een kamertje op zolder, waar requisiten en afgedankte costumes lagen.

Ik kan je niet zeggen wat ik die weken heb uitgestaan, dat hij er zat. Niet zoozeer om het afschuwelijke plan dat ik gemaakt had, daar dacht ik bijna niet aan, ik leefde alsof ik voortdurend ijlde, als wel uit angst dat hij zich zou gaan bedenken en ontsnappen.

's Avonds bracht ik hem een mand whiskey en wat eten, waar hij niet aanraakte, hij at bijna niet al dien tijd. Ik schonk hem een paar bierglazen in, die hij haastig opdronk en bleef wachten of hij wat zou zeggen.

Doch hij zweeg, keek mij niet aan, dronk de flesch leeg, terwijl ik van de kou stond te rillen. Hij ging op het bed liggen met zijn gezicht naar de muur en trok de dekens over zich heen. Ik wachtte zonder te weten wat ik doen zou. Eensklaps keerde hij zich om en keek mij met zijn kleine oogen gluiperig aan. Hij had in 't geheel geen oogharen, maar lichtroode randen om de oogleden.

Wat mot je nou nog, vroeg hij. Je kan wel heengaan. Ik heb vooreerst genoeg te drinken. Kom morgen maar weer kijken. Je laat de deur open. Wees gewaarschuwd, dat je me niet bespionneert. Dat wil ik niet. Ik wil vrij zijn en heengaan als ik lust heb. Ga nou, zeg ik. Waar wacht je op. Ik ga slapen.

Ik voelde dat hij mij in zijn macht had en ging.

Beneden gekomen bedacht ik niets te kunnen doen indien ik geen datum wist en ging weer terug.

Toen ik nog op de trap was, hoorde ik hem vloeken.

Wat mot je nou weer. Je zou pas morgen terugkomen, heb ik gezegd.

Ik wou weten wanneer het gebeuren zal.

Wat gebeuren, ik weet van niks. Ik heb niks beloofd, ga maar heen.

Hou je niet zoo. Je weet het heel goed. Je bent nog heelemaal niet dronken.

Nog heelemaal niet dronken. Dacht je dat ik van die paar glazen dronken was. Kom maar terug als die fleschen leeg zijn.

Ik werd kwaad en zei:

Zeg es vriend. Ik ben niet van plan me door jou te laten bedonderen. Je kunt nou beslissen. Twee, drie weken zooveel drinken als je wil en doen wat ik je gevraagd heb of anders telefoneer ik de politie.

Hij wachtte even.

Goed, ik blijf hier.

Zullen we dan zeggen vandaag over drie weken.

Ja! als je maar heen gaat.

Als ik er nu over nadenk, begrijp ik niet, hoe ik zoo beestachtig wreed en laag kon zijn te sjacheren om een menschenleven. Maar het plan had mij in zijn macht. Twintig maal ben ik op 't punt geweest om hem weg te sturen. Doch als ik boven kwam en zijn valschen kop zag, grijnzend bij de wetenschap dat hij mij de baas was, begreep ik dat er niets met hem te beginnen zou zijn en dat hij zich toch wel binnen korten tijd zou dooddrinken. Voor mij zelf woog het zwaarst het vooruitzicht van weer in die vervloekte straten te moeten ronddolen en je zoo verlaten te voelen onder al die vreemde gezichten en welgekleede voorbijgangers die, even eenzaam als jij, heelemaal je niet opmerken als je hun wat te koop biedt en alleen maar luisteren naar hun eigen genot, hun eigen geldzucht, hun eigen verliezen; die je armoede — zoo ze al wat van je koopen — alleen gebruiken om er hun eigen zelfvoldaanheid door te verhoogen; weer de kou van natte

voeten te lijden, de warme geur van bruin gebraden vleesch die onder uit de keukens vloeit, de duffe slaapstank van je oude natte kleeren en je eigen ongewasschen lichaam te moeten dulden, de angst van niet genoeg te verdienen voor een bord warm eten en een bed in een slaaphuis; dat alles was sterker dan elk gevoel van medelijden.

Ik had mijn plan lang gereed.

In een stad als Nieuw-York zijn duizende mannen en vrouwen, die blasé tot stikkens toe, graag duizend dollars geven voor een oogenblik van buitengewone en vooral van nieuwe sensatie. Voor hen is het ergste dat er niets nieuws meer bestaat. Een van hen nam ik in mijn vertrouwen.

Het was een nog jonge man van even in de dertig. Hij was langzamerhand een beetje filosoof geworden door zijn leven te experimenteeren op zijn eigen lichaam, had een Amerikaansch vermogen, en alles genoten, behalve tevredenheid. Ik gaf een paar jaar voor de katastrofe in heel Nieuw-York vermaarde balletten, waarin alleen jonge en mooie vrouwen optraden. Hij kwam toen veel in de artiesten-foijer. Uit verveling natuurlijk. Onder al die vrouwen was er toch maar zeldzaam een die hem aantrok en had hij die gevonden dan was hun verhouding na een paar weken, hoogstens maanden, weer verstoord; hij kende al hun liefdoen, hun boudeeren, hun afstooten en aanhalen, hun armoede van ziel, hun hebzucht, hun aangewende naïveteit, hun armzaligen trots, hun droeve genoegens. hun kinderachtig verdriet, heel hun verkommerde zielen. Ze konden hem geen enkele nieuwe sensatie geven.

Hij had zijn maag zoo gedevasteerd dat hij langen tijd door een streng dieet op de been gehouden moest worden. Bijna genezen, was hij zoo gewend aan het sobere leven, dat hij het bij wijze van sport een poos volhield. Doch toen het nieuwtje er af was, begon het zwelgen weer. Er was geen liefhebberij die hij niet tot walgens toe had geëxploiteerd. Op dat oogenblik had hij een stal met zevenhonderd renpaarden, doch kwam nooit in de stallen, omdat hij de lucht niet kon verdragen. Zijn jachten haalden bij elken wedstrijd den eersten prijs. Er was niets aan te verbeteren. Er was

bijna geen land op de wereld dat hij niet bezocht, geen wild dat hij niet geveld, geen sport die hij niet beoefend had. Zelfs de sport der liefdadigheid, doch ook deze gaf hem geen voldoening meer. Ten slotte had hij getracht als gewoon arbeider op een fabriek te werken, maar hij was er smadelijk weggejaagd omdat hij onhandig en lui was. Daarop had hij zich weder aan zijn leven van rijkdom en verveling onderworpen, altijd zoekende naar iets nieuws op deze eentonige wereld.

Hem sprak ik er over. Onmiddelijk toonde hij belangstelling. Het theater zou op zijn naam verhuurd, voor het publiek gesloten worden. Persoonlijk zou hij de achthonderd plaatsen verkoopen. Er waren genoeg rampzaligen als hij in de stad, die op zijn verzekering zouden gelooven, dat het schouwspel duizend dollars waard was. Het geld moest vooruit gestort worden en ik zou onmiddelijk met een zijner jachten Amerika voor altijd verlaten.

Na alles te hebben geregeld en voor een poos mijn slachtoffer te hebben vergeten door de emotie en de hoop op een rustige en tevreden toekomst — dwaas die ik was! — werd ik weer door de oude vrees voor zijn verdwijning overvallen. Het was al middag geworden, toen ik naar bovenliep om naar hem te gaan kijken. De deur van het kamertje stond wijd open. Vier leege whiskey flesschen stonden er op tafel, maar hij was verdwenen. Zijn stinkende jas lag op den grond voor het bed. Eerst durfde ik niet zoeken en achter de kisten of onder het ledikant kijken en stond ik roerloos in de deur te luisteren, maar niets horende als mijn eigen haastige ademhaling en het verre gedruisch op de straten, sloop ik binnen, omziende of hij niet eensklaps te voorschijn zou schieten om mij te verschrikken. Niettegenstaande mijn vrees, dat hij weg geloopen zou zijn, tintelde er toch een flauwe hoop in mij dat het gebeurd was; maar onmiddelijk kwam de gedachte aan mijn hopelooze toekomst opleven en knelde mij de oude angst weer. Hij was er niet. Maar in de corridor stond een dakvenster open. Ik vloog er heen, keek naar buiten en zag hem links van mij met zijn rug naar mij toegekeerd op de dakgoot, wiegelend wegloopen. Hij praatte in zich zelf,

vloekte en lachte zijn dronkemanslach. Telkens als hij lachte, moest hij, de armen wijd-uit, balanceeren om zijn evenwicht weer te vangen. Ik dorst niet te roepen, mij niet te verroeren. Toch scheen hij mij gehoord te hebben want hij riep:

Zoo moordenaar ben je daar. Ik heb toch gezeid, dat je weg moest blijven. Als je niet dadelijk heengaat, draai ik me om en donder der af. Dan ben je je duiten kwijt, moordenaar. Ga weg zeg ik je.

Ik begreep niet te moeten toegeven en riep: Kom binnen. Ik wil dat je onmiddelijk binnenkomt. Ik ga niet weg voor je binnen bent.

God! op 't zelfde oogenblik keerde hij zich om.

Vannacht nog in het hotel ben ik met den schrik van dat oogenblik opgevlogen. Ik had hem in mijn slaap weer op een been zien staan waggelen, met beide armen in de vuilwitte gescheurde mouwen uitgestrekt, rechtop en donker afstekende tegen de blauwe winterlucht.

Hij lachte, maar toch zag ik hem bleek geworden en toen hij het raam ingeklommen was, ging hij gedwee terug naar het kamertje. Ik liet hem voorbijgaan, omdat ik hem niet achter mij vertrouwde. Hij keek om, toen ik naar het raam ging om het te sluiten.

Ik weet niet hoe ik die dagen doorgekomen ben. Het schijnt mij nu maanden geduurd te hebben, een langen tijd zonder tijd, als een overwintering van poolreizigers, of een tocht over een duizende meters hooge waterscheiding, vol ziekte en levensgevaren of een gevangenschap onder wilden of een bijna van dorst sterven in een verlaten brandende wildernis, een scheur in het kleed van den tijd. Ik sloop zes, zevenmaal per dag en nog vaker s'nachts op mijn kousen naar boven om te zien wat hij deed, of bleef een verdieping lager staan luisteren; maar hij sliep nooit, hoorde mij altijd aankomen, riep iets dat ik niet verstond of liet mij binnenkomen, deed of hij sliep en als mijn blikken na het kamertje rondgegluurd te hebben weer langs zijn gezicht gleden, waren zijn vossenoogen open en spotten met mijn angst.

Den dag voor de voorstelling vroeg ik hem zonder dat wij

in dien tusschentijd een woord gewisseld hadden of hij nog terug wou. Maar hij haalde zijn schouders op. Ik vertelde hem wat hij doen moest. Hij zou een houtvester voorstellen geheel verwilderd door zijn eenzaam huizen in de bosschen, overgegeven aan den drank. Een hartsvanger was het mes. Ik zelf een vriend van hem — hij keek mij even van terzijde aan — zou hem zijn drankzucht verwijten, zóó op zijn gemoed werken, dat hij wanhopig werd en het deed.

Toen ik hem het groene pak bracht, lette hij er niet op, doch de hartsvanger gleed uit de scheede en ik raapte dien van den grond. Op dat oogenblik richtte hij zich op in zijn bed en steunende met beide handen op de voorkant, keek hij er naar als een wild beest dat op de loer ligt.

'sAvonds kwam ik weer. Hij zat vlak bij mij op den rand van zijn bed naast de deur tegenover het hooge dakvenster. Hij had mij niet gehoord. Hij beproefde de scherpte van den hartsvanger op zijn grove duim en ik zag de blauwgele maan in het breede blank van het spiegelgladde lemmet blinken.

Zulk een publiek had ik nooit bijeen als dien volgenden avond.

Afgeleefde, doch door ingenomen en uitwendig geappliceerde vergiften gaande gehouden grijsaards, oude vrouwen, de uitgebeten, beursche gezichten kunstig geplemuurd of al-fresco geretoucheerd, nog moeizaam loopende uurwerken, innerlijk vol stof en bedorven olie; oogenschijnlijk nog jonge mannen, wier hartstochten hun hoofd kaalgeplukt, hun ziel zwart gewalmd of tot kool verschroeid hadden; jonge meisjes, zoetig-roze en wit als paascheieren, maar van binnen engeltjes van karton of duiven van kalk.

Vooral veel jonge vrouwen tusschen de vijf en twintig en dertig, zenuwachtig en slap, wreed tegen ieder, vooral tegen zich zelf, gedesillusioneerd in hun huwelijk en in hun minnarijen, slavinnen van de weelde, hun ergsten vijand, onverschillig zelfs voor hare ijdelheid, eenmaal hun hoogste geluk; vrouwen die zich moe van teleurstellingen en wee van onvoldaanheid 's avonds de haren laten kammen en te bed

helpen, om wakker te worden in weer zoo'n zelfden dag als gisteren, met niets dan bleeke leegte in het hoofd, zich weer en weer omkeeren, ontevreden van nog niet langer den slaap te kunnen genieten, die hun ten minste het eindelooze nietsnuttende denken belet; die eindelijk moede opstaan en tastend voortwankelen in de duisternis van hun verlaten ziel, tot aan den avond van hun verloren dag.

Dien avond gloeide er leven in hun kwijnende oogen, leven in het ratelen der open- en dichtgeklapte waaiers, leven in de brillanten der op het fluweel trommelende blanke vingers, leven in de rivieres op de onrustige deining der boezems. De toon der gesprekken, anders voornaam — apathiesch en klankvol-gedragen, schalde nu en dan helder door de zaal, korte lachjes klaterden, plotseling afgebroken. Er ging soms een vreemd, niet definieerbaar gemompel door een zonder reden ontstane doodelijke stilte, dat hoorbaar rondliep van links naar rechts en weer terug, twee, driemaal. Ook smarte er wel eens een snik en een kreunen duidelijk hoorbaar boven het gepraat dat oogenblikkelijk zweeg om eenige seconden verwonderd te wachten tot het, langsaam beginnende, zich weer hortende aan den gang bracht.

Er dreef een warme zoete lucht in de zaal van parfum en vrouwen-emanatie, zoo loom en zwaar, dat het licht er dof door scheen te worden en mijn handen klam, zoodat ik ze herhaaldelijk moest wasschen.

Soms dringt de herinnering dier feiten zich sterk aan mij op, geheel spontaan en onverwachts. Andere malen is alles dof en verschwommen.

Bezig in de drukte van het voorstukje, een banaal lever de rideau, onecht-dramatiesch, vergat ik nu en dan den man boven.

Hij had dien dag gedronken als een kameel, walgelijk om er aan te denken. Het gruwde mij hem te zien, te weten dat ik tot mijn eigen voordeel alleen van dat wezen gebruik maakte. Herhaaldelijk heb ik mijn vriend gebeden de cheque die ik van hem ontvangen had voor de betaalde entrees terug te nemen en gesmeekt het publiek mede te deelen dat het niet door kon gaan wat wij ons hadden voorgesteld. Maar

hij sloeg uit in woede, werd grof en dreigde, schold mij een bedrieger, wilde het publiek tegen mij ophitsen, mijn leven zou dan niet zeker zijn, zeide hij, beloofde mij zijn hulp, ging zelf naar boven en dwong den dronkaard zich te kleeden, bracht hem beneden, sloot hem op in een der artiestenkamers. Hij viel onmiddelijk op een sofa in slaap.

Toen de deuren gesloten, de suppoosten vertrokken en slechts de hoognoodige machinisten achtergebleven waren, liet ik het gerucht los van de waarheid.

De zenuwachtige trilling in de zaal nam toe, men hoorde de massa leven en voelde haar ademhalen, zooals men op de brug van een mailboot diep onder zich de machine dreunen voelt, het spreken werd fluisteren, overal ritselde een zacht sissen en blazen, als de nachtwind die aankomt van ver over de heide en na voorbij te zijn geschuifeld, stil uitfluistert in de duisternis, of als het grisselen van vogels tusschen berijpte blaren, gekreukeld opgetast aan den voet der zwaarstaande beukenstammen of als het suiselen der gasvlam in een stille werkkamer wanneer geen hond meer blaft en de nacht ligt te wachten op het gloeien der wolkenalpen. Geen oogenblik kon ik stil blijven, zwervend door de verlaten corridors luisterde ik aan alle logedeuren, maar het was stil als op een kerkhof, achter elk elektriesch licht dat midden in den gang brandde zag ik een donkere holte, in wier diepte een tweede lamp gloeide, die weer nieuwe grotten van schaduw en lichtschemering teelde. Het scheen of ik diep onder de aarde in de vierkanten kokers eener uitgestorven steengroeve rond doolde, zonder mijn weg te vinden, mijn oor drukkende aan de koude roode wanden om te hooren naar klopsignalen van mij onbekende zoekers. Plotseling knerste een logedeur die zich bewoog en vluchte ik vol angst dat de graven zich zouden openen.

Het was mijn vriend die mij kwam zoeken, daar het publiek ongeduldig werd. Er werden groote sommen verwed of hij het doen zou of niet. Naar het lever de rideau luisterde niemand. Men sprak hard op, twistte en schoof met stoelen en voeten. Om een tooneelspeler wiens hoed van een stoel

viel, lachte iemand en onmiddelijk klaterde er een daverend geschater los, als van krankzinnigen, niemand wist waarom. Eenmaal was het zoo doodelijk stil, dat de acteurs zelf verlegen werden, elkaar verwonderd aanzagen en na een poos hakkelend voortgingen. Bij het vallen van het scherm eerst ijskoude onverschilligheid, men had het niet bemerkt, daarop heel even daverend applaus dat snel uitluidde.

Geen twee minuten later ving het geroep aan van »Le rideau! le rideau! la pièce, la pièce" één onafgebroken schreeuwen. Een gebrul als van wilde dieren die niet op tijd gevoederd worden, een noodgehuil van waanzinnigen in een brandend gesticht. Het begon met enkele schorre kreten, achtervolgd en ingehaald door hoog-blinkend gegil boven een afgrond van zwaar gebas en donker grommen, het verbreedde en verrauwde, kwam aanstormen en loeide in schokken en snikken door het daverende gebouw, barste tegen de rinkinkende vensters, deed het scherm golven en het licht op en opflikkeren, brak gierend en donderend in mijn verschrikte ooren en deed mij roerloos staan wachten als de eene vlaag ging verzwakken, onafgebroken weggestoten door een tweede orkaan van krakend gebulder.

Ik vloog half gekleed voor het scherm en trachte door schouderophalen en openhandpalmen aan te duiden dat ik niet vlugger kon, onmogelijk kon, doch men vloekte, schimpte, schold en wierp mij zelfs. Op de planken-reep tusschen het voetlicht en het tapijt zag ik later als een eenzame witlichtende vlek in het grijze hout een brillanten armband liggen flikkeren.

Eindelijk was ik zelf gereed, doch ik kon den man niet wakker krijgen. Zijn ruige kop lag op het blauw fluweel der sofa, een dun slijmstraaltje kwijlde uit de donkerroode holte van zijn beestenbek.

Ik greep hem ruw aan, rukte en sloeg, kreeg hem eindelijk overeind, doch toen hij stond werd hij zich bewust, zette zich schrap en was niet te verwrikken als een beest op vier stijfgehouden poten.

Ik liet hem los en als een zak nat zand plofte hij neer, schommelde even uit en lag roerloos.

Vervolgd door het verdoemde geschreeuw uit de zaal dat oplaaide bij elke deur die ik open trok, vloog ik weg om een flesch cognac te halen.

Ik hield hem in zijn mond en hij dronk als een karrepaard met het afschuwelijk geklokklok van zijn keel. Er kwam weer leven in. Ik kreeg hem voort door de deur, strompelend over de gang langs de coulissen die waggelden, op het tooneel waar hij neerzeeg in de leuningstoel, klaargezet naast een breede tafel. Toen gaf ik het sein en rinkelde het belletje.

Zooals het in een oproer, wanneer de muiters onder luid gezang en wapengekletter tegen de troepenrijen oprennen, eensklaps doodstil wordt na het eerste schot, doch geschreeuw en gejouw even daarna in hooger toon en feller brand weer uitslaat, zoo was het toen.

Nauwlijks zag men den ongelukkigen dronkaard als bijna lijk in elkaar gezakt zitten, of een gierend fluiten en snerpend sissen geesselde mij de ooren. De heele zaal met al de witte ovale gezichtsvlekken, waarin ik de scheldwoorden zag schreeuwen, scheen los te raken uit de diepe verte en als een reusachtige litho zich naar mij toe te bewegen. Doch de beweging hield op, omdat hij met langsaam rijzen en wijdgeopende schrikoogen op-kwam-staan uit zijn stoel. Ik zag het leven in hem wakker worden, ik zag hem begrijpen, ik voelde wat hij doen wilde. Hij keek om zich heen, taste met bevende hand rond zijn lijf, greep het gevest van den hartsvanger, trok de blanke staalreep uit de donkere schede in het licht en kwam voet voor voet, stap voor stap, zonder te wankelen op mij af.

De zaal en alles om mij heen verdween uit mijn oogen, hem alleen zag ik aansluipen.

Ik wist dat het komen moest, ik had het altijd geweten, dit was mijn angst, dit was mijn onrust geweest.

Ik kon mij niet verroeren, hield alleen de handpalmen open voor mij uit, hoorde alleen het begeerige hijgen van het publiek.

Hij was geen pas meer van mij af. Daar valt mij het fluiten van een stoomboot ver achter de koude straten in de ooren. Dat was het leven, ik sla hem de hartsvanger uit de

hand, zie op hetzelfde oogenblik zijn blik verflauwen, hem wankelen, achterover slaan op het voetlicht. Een afschuwelijke brandlucht en blauwe vlam, een krimpend schokken van zijn lichaam. Kortsluiting had hem gedood.

Op dat zelfde oogenblik verliet mij de obsessie, die mij al die weken de keel had omkneld gehouden en zag ik voor het eerst duidelijk het objecte van mijn daad.

Ik ben het nooit te boven gekomen. Ik weet niet wie mij weggebracht heeft. Ik was flauw gevallen. Toen ik bijkwam, was ik op het jacht, op weg naar Londen. Sinds dien tijd heb ik rondgezworven. En ik zal zwerven tot mijn dood toe.

Laten we ieder onzen weg gaan. Geef me je hand, wil je. Ik dank je hartelijk dat je geen afkeer getoond hebt. Dag Wim, dag beste kerel.

Neen, je kunt er niets aan doen. Ik moet het alleen dragen. Adieu, leef gelukkig. Dag.

Toen zag ik hem verdwijnen tusschen de berijpte boschjes. Nog eenmaal keek hij om en wuifde met zijn stok vaarwel.

GEDICHTEN

DOOR

AUG. PEAUX.

LUGANO.

Uw dag wuift als een waaier over 't meer,
met zacht gewiegel en een flikkering
van bonte steenen en van vonken goud....
Zoo is er staag gewiegel door uw dag
van rozen en van cedergroen; uw dag
die stil blauwt aan de bergen als een droom.
Stil blanke dag, die licht en fijn zich heft
op 't wijde meer, als op een reuzenschelp
van vloeiend parelmoer, van lijnen stil
en stil van kleuren, als een vrouwenbeeld
van waasblauw wit, waar 't licht doorhenen droomt,
gesneden in een schelp, met een zoo fijn
cameënaangezicht, een droomenvrouw
omvloeid van licht en zon. Zij draagt in 't haar
uw witte rozen en haar oogen zien
de vlinder aan haar borst: onsterflijkheid
gedragen als een kleine goudkapel
in 't losse, witte weefsel van haar kleed.

DE DOOD VAN HET KOREN.

O, wijl de sikkel sloeg, was nog in 't koren
de rijke glans, die 't licht er zilver spon,
't viel in blank harnas langs de rechte voren
zoo levenswarm, alsof 't niet sterven kon.

't Viel met de weeldewuiving van het zuiden
nog in zijn toppen, waar de dood het won —
De klank brak van het middagklokkeluiden,
er kwam een spinrag voor de zomerzon.

IN DEN EIFFEL.

Hoe 't sterrelicht op kleine beken schijnt,
hoe brandt haar blik op d'avond, die verkwijnt
en wordt koud in het water — tooien zij een lijk nu?
Kleine beken glanzen blauw van licht
en sluipen onder 't loof, als kleine slangen
en schuif'len voort in 't donker, klaar geslepen zijn
de vonklende facetten van haar oogen,
zij zien den avond met het koel en blank
licht van haar koude blikken, o zij zijn
zoo stil, zoo stil, zij komen drinken aan
de schuimende rivier in 't maanlicht, zoo
stil drinken zij als dieven.

VERZEN

DOOR

H. BOUMA.

I.

ZEE.

De golven zwellen
En rollen aan,
De golven komen,
De golven gaan.
De zee duwt op,
De zee deint voort,
In breede slagen
Heen-gedragen,
Haar zware baren
Langs het boord.
In tragen gang
Van stâgen drang
Druischen de bruisende
Golfruggen aan
En woelen en slaan
En riezelen neer
En heffen weer
Den schuimenden kop

Uit de holten op
Der gezonken valleien, —
Het diep der getijen
Van 't rijzen en dalen,
Het ademhalen
Der zwoegende zee, —
En stuwen en dringen
Die voor hen gingen
En sloven de komenden mee. —
De golven rijzen
En rollen aan,
De golven komen,
De golven gaan.

II.

MEEUWEN.

Zie de meeuwen zweven,
Zie ze licht-geheven
Op de breed-gespreide,
De zwellende wijde,
De blanke spanning der vlucht:
Zie ze hoog in de lucht,
Zie ze zwenken en zwieren,
Zie ze nederwaart slieren
Wijd van omhoog
In luchtigen boog
Heengedreven ver over zee
Met den vluchtigen windstroom mee;
Maar op de moedig volhardende wiekende dracht
Van de reppende kleppende vleugelkracht
Worstlen ze wakker weer aan
En plotseling staan
In starren wil
Ze vinnig stil:
Het kraaloog spiedt
En onverhoeds schiet
Met fellen stoot
Een roover neer
En snavelt zijn prooi, gulzig naar meer
Tot snellen dood.

III.

OUD VROUWTJE IN DEN BIJBEL.

Haar dorre rimpelhanden beven
Op 't groote gele Bijbelboek:
Ze prevelleest van 't zondig leven,
Gedrukt door 's Heeren ouden vloek....
Ze richt zich recht en huiv'rend staart
Z' in 't visioen van hellevaart,
En nu ze peinst, hoe velen wis
't Bedreven kwaad vergolden is
Door Eeuw'ge zielsverdoemenis, —
Hun allen, in den aardschen hof
Noodwendig weergekeerd tot stof, —
Hoe luttel leven tot Gods lof,
Zit zwijgend daar
Ze angst-vroom neer
En ducht het lot
Beschoren haar
Door goeden God,
Den Lieve-Heer.

CEYLON EN ZIJN BEWONERS

DOOR

DR. C. J. WIJNAENDTS FRANCKEN.

I.

Tot de heerlijkste herinneringen, die mij van mijn reizen in de tropen zijn bewaard gebleven, behooren die aan het eiland Ceylon. Ons Java moge terecht geroemd worden als een der schoonste oorden van den aardbodem, niemand, die het geluk had beide eilanden te leeren kennen, zal beweren dat Ceylon daarvoor onderdoet. Integendeel, niet alleen in historische belangrijkheid maar ook in verscheidenheid van natuurtafereelen overtreft het veeleer onze wijdvermaarde koloniale bezitting. En dat de Indische bevolking zelve zich zeer wel bewust is van die schoonheid, blijkt genoegzaam uit den naam »Lanka", d. i. »het prachtvolle", dien zij aan het eiland gaven, terwijl het elders in de beeldrijke taal van het Oosten vergeleken wordt bij »de paarl aan het oor eener schoone vrouw", waarbij gezinspeeld wordt op zijn eigenaardigen vorm en ligging als een soort van aanhangsel aan de zuidpunt van het driehoekige Voor-Indië.

Merkwaardig mag het dan ook heeten, dat desniettegenstaande Ceylon slechts zelden door onze landgenooten wordt bezocht, hoewel het toch zoo gemakkelijk is te bereiken, gelegen als het is op den weg naar Insulinde. Het gaat ermede als met Egypte: ook däär passeeren jaarlijks duizenden vaarders naar en van Indië, zonder dat heerlijk land vol Oostersche bekoring en geweldig indrukwekkende historische monumenten een bezoek waardig te keuren. Zij zijn te veel in beslag genomen door den werkkring die hen in de koloniën wacht,

of door het verlangen naar het weerzien van den vaderlandschen bodem. Zoodoende zijn het bijna alleen zeeofficieren, die nu en dan Ceylon aandoende, iets meer van het binnenland te zien krijgen. Want zij, die met een Duitsche of Fransche mailboot reizende, de haven van Colombo alleen binnenloopen voor kolenladen, missen daarvoor natuurlijk den noodigen tijd. Maar jammer is het daarom, dat niet velen een boot overblijven. Moeielijk toch zal men op aarde veel plekjes kunnen aanwijzen, waar op een betrekkelijk zoo gering oppervlak zulk een rijke vereeniging van natuurschoon, verscheidenheid van bevolking en historische herinneringen gevonden wordt als hier; terwijl de bereizing van het eiland, dank zij de spoorwegen en de vele landelijke logeerhuizen (resthouses, cfm. onze pasagrahans), zeer gemakkelijk gemaakt is, al moet men zich ook, waar men van den grooten weg afwijkt, het reizen met eenvoudige, veerlooze ossenwagentjes (bullock-cars) getroosten.

Een ieder, die naar Ceylon gaat, landt er in Colombo, oorspronkelijk Kalan Bua geheeten, maar door de Portugeezen herdoopt in zijn huidigen naam ter eere van de nagedachtenis van Columbus. Colombo is niet alleen de hoofdstad van het eiland met meer dan 130.000 inwoners, maar ook de eenige havenplaats van beteekenis. De kust namelijk vertoont slechts weinige en ondiepe baaien; en ook Colombo is eigenlijk niet anders dan een kunsthaven, tot stand gebracht door een groot in zee gebouwd havenhoofd. Jaarlijks loopen hier ontelbare schepen van allerhande natiën binnen: het scheepsverkeer is reeds gestegen tot een gezamenlijke tonnenmaat van meer dan acht millioen. De booten liggen niet aan wal, maar blijven op de reede voor anker. In de haven aangekomen, wordt men al dadelijk getroffen door de palmbosschen die zich tot vlak aan het zeestrand uitstrekken, zoowel als door de eigenaardige inlandsche kano's die de stoombooten omzwermen, en die uit niets bestaan dan een uitgeholden boomstam, in evenwicht gehouden door eenige zijwaarts uitstekende en met hun uiteinde op het water rustende dwarsbalken.

Nauwelijks heeft men voet aan wal gezet, of men wordt

verwelkomd door een reusachtig bord met het opschrift: »Beware of sunstroke; remember Mr...." Blijkbaar hebben sommige Europeanen, die zonder eenig tropisch hoofddeksel reisden, die onvoorzichtigheid duur moeten bekoopen. Vlak achter de landingsplaats licht het groote Grand Oriental Hotel, waar het steeds uiterst rumoerig toegaat door een onafgebroken stroom van gaande en komende reizigers met bergen bagage, maar dat overigens voortreffelijk is ingericht met een heirleger van inlandsche bedienden. In de eetzaal leert men, zoo dit niet alreeds op de boot het geval was, de in Engelsch-Indië algemeen gebruikelijke »punka" kennen, een lange strook zeildoek, boven de eettafel bevestigd aan een draaibare as en heen en weer geslingerd om koelte toe te waaien aan de aanzittende gasten. In de aangrenzende ruime veranda kan men na tafel een glas whisky and soda gaan drinken of een sigaar gaan rooken, en is dan dikwijls in de gelegenheid de vaardigheid te bewonderen van de uiterst behendige Indische goochelaars en slangenbezweerders.

Tegenover het hotel ligt een alleraardigst theehuis, waar men de voortreffelijke Ceylon-thee kan leeren waardeeren; en in de onmiddellijke nabijheid vindt men een aantal winkeltjes, waarin vooral allerlei inlandsche edelgesteenten als robijnen, saphiren, kattenoogen en maansteenen te koop geboden worden, en waar reeds menige argelooze schoone zich door de slimme Arabische kooplieden liet verlokken tot het betalen van prijzen ver boven de waarde. De meeste reizigers evenwel zullen, liever dan met zulke inkoopen hun tijd te verliezen, een toertje gaan maken in de omstreken, b.v. naar den Boeddhatempel van Kelani, en daartoe gebruik maken hetzij van de reeds boven genoemde schilderachtige huifkarren, bespannen met een paar miniatuur-runderen die aanhoudend uit hun droomerige indolentie moeten worden opgeschrikt tot een schokkenden draf, hetzij van de uit Japan afkomstige, maar thans in alle Aziatische havenplaatsen ingevoerde jinricksha, het bekende tweewielige, door een man voortgetrokken wagentje. De naam jin-riki-sha, door de Engelschen verbasterd tot rickshaw, wil zeggen man-kracht-wagen, hetgeen een geestig

Amerikaan deed opmerken, dat men hier dus eigenlijk te doen had met een pull-mann-car, den welbekenden, met de uiterste luxe ingerichten Amerikaanschen spoorslaapwagen.

Met een van die voertuigen dan kan men zich in de uitgestrekte stad laten rondrijden. Het eigenlijke business-gedeelte toch, het zoogenaamde »Fort" met zijn hotels, kantoren, banken, winkels en gouvernementsgebouwen, ligt vlak bij de haven, maar biedt met zijn dichtopeengedrongen huizen en rechthoekig elkaar snijdende straten weinig bezienswaardigs. De overige stad daarentegen, wijd uitgebouwd met breede warm-roodachtig getinte zandwegen en talrijke landhuizen of bungalows, verscholen in palmbosschen, afgewisseld door parken, vijvers en reusachtige vijgenboomen, is buitengemeen schilderachtig en niet ongelijk aan een grooten tuin. Bizondere vermelding verdient nog de zoogenaamde »Esplanade", een breede rijweg langs de zeekust, waar men des avonds den heerlijksten zonsondergang kan genieten, en waar op dat uur de gansche Europeesche bevolking zich verzamelt. Meer landwaarts in liggen in de buurt daarvan de Cinnamon gardens, ter plaatse waar vroeger de gouvernements-kaneeltuinen lagen, sedert herschapen in een groot park met liefelijke vijvers. Hierin ligt ook het Ceylon-museum, waar een keurig onderhouden verzameling te vinden is van alle producten, plant- en diersoorten van het eiland, b. v. van de ontelbare giftige slangen, alsmede een volledige bibliotheek van alle geschriften die over de kolonie zijn verschenen.

Zuidelijk van Colombo ligt de oude stad Galle. Het is de vroegere havenplaats, die sedert de opkomst van Colombo haar beteekenis verloor door de vele rotsen, die daar ter plaatse de scheepvaart bemoeielijken en de haven onveilig maken. Hierop wijst ook de Singhaleesche naam Galla = rots, welk woord evenwel door de Portugeezen verward werd met het Latijnsche Gallus = haan, waardoor nog steeds een haan prijkt in het stadswapen. Thans is Galle doodsch en vervallen.

Verder naar het Zuiden loopt de prachtvolle, dichtbevolkte groote weg naar Matara, vol drukte en verkeer en omzoomd door wuivende palmenbosschen, tusschen welke een einde-

looze rij van inlandsche woningen verscholen ligt. Die weg loopt overal dicht langs de kust en de palmen strekken zich uit tot vlak aan den zeespiegel, hetgeen door de tegenstelling van kleuren een wonderlijk effect maakt en mij deed terugdenken aan Californië, waar bij Monterey en elders eveneens de hooge coniferen tot vlak aan zee reiken. Dicht bij de zuidelijkste punt van Ceylon ligt het dorp Weligama of Beligemma, waar twintig jaar geleden de Jenasche zoöloog Haeckel geruimen tijd zich met onderzoekingen van de zeefauna bezighield.

In al die plaatsen kan men tegenwoordig komen met den spoorweg. Ceylon namelijk beschikt over twee goed ingerichte spoorbanen met een gezamenlijke lengte van 478 K.M. De eene, zooeven bedoeld, loopt door de streken der kokospalmen langs de kust naar het zuiden; de anderen voert oostelijk midden in het hooggelegen binnenland, waar o.a. de theeplantages gelegen zijn. Toen eenmaal Kandy, de vroegere, midden in het eiland gelegen hoofdstad, in 1815 door de Engelschen was in bezit genomen, werd in de jaren 1820—'31 door hen een prachtige weg gebouwd, die de stad met de kust verbond. Dertig jaren later, in 1855—'60, werd deze vervangen door een spoorweg, die een schitterend gewrocht van ingenieurskunde mag heeten. In vele slingeringen windt de spoorbaan zich naar boven; en welke moeilijkheden daarbij te overwinnen vielen, blijkt genoegzaam uit het feit dat de aanleg alleen tot aan Kandy, een afstand van ongeveer 130 K.M., ondanks de goedkoopte der werkkrachten, reeds niet minder dan 25 millioen gulden kostte.

Gelijk gezegd, was Kandy in vroeger eeuwen de hoofdplaats van het eiland en residentie der inlandsche Singhaleesche vorsten. Dezen voerden er een grooten staat en handhaafden een strenge hofetiquette. Den Europeeschen gezanten, die tot hen kwamen, lieten zij een vernederende behandeling ondergaan: eerst na een paar uren voorafgaand antichambreeren werd hun toegestaan op handen en voeten kruipend den troon te naderen, om na hun zendbrieven te hebben afgegeven, ruggelings op dezelfde wijze terug te keeren. Waar evenwel zoo rijke voordeelen te behalen vielen, liet onze handels-

compagnie zich gaarne zulk een smadelijke bejegening welgevallen. Maar thans behooren die tijden reeds lang tot het verleden. Terwijl de Hollanders alleen hun handelsbelangen aan de kust behartigd hadden en den inlandschen vorst met rust gelaten, drongen de Engelschen al spoedig nadat zij ons hadden afgelost, met troepenmacht door in het binnenland; en toen nu in 1803 in Kandy een Engelsche bezetting van 300 man volkomen in de pan gehakt was, werd een groote expeditie op touw gezet, den 14den Februari 1815 de stad ingenomen, en de vorst van zijn troon ontzet om gedeporteerd te worden naar Voor-Indië, waar hij in 1832 stierf. Die laatste vorst, Sri Wikrama Radscha Sinha (1793—1815), tijdgenoot van Napoleon, was bekend om zijn groote wreedheid; zoo verhaalt men dat hij de vrouw van den van heuling met den vijand verdachten, voortvluchtigen minister Eheylapola veroordeelde om de onthoofding van al haar kinderen, waaronder een zuigeling, bij te wonen, ja zelfs om de afgeslagen hoofden in een rijststamper te vermorzelen.

Kandy is bekend om zijn prachtvolle omgeving, die hare schoonheid voor een groot deel ontleent aan het schilderachtige »lake", dat men in ongeveer één uur tijds kan omwandelen. Aan dat water ligt o.a. de grootste bezienswaardigheid van Kandy, de Dalada Maligawa of paleis van den tand, de beroemdste Boeddhistische tempel van Ceylon. Van buiten gezien, gelijkt deze geenszins op een tempel, maar veeleer op een fort, omgeven als hij is door een ringmuur met schietgaten en torentjes als de wal van een vesting. De oorzaak hiervan is, dat het gebouw gemetseld werd door krijgsgevangen Portugeezen, wier architectonische bekwaamheden niet verder reikten. Treedt men den tempel binnen, dan wordt men al dadelijk getroffen door een reeks van afgrijselijke wandversieringen, die een voorstelling moeten geven van de vreeselijke hellestraffen die den zondaar wachten, en die niet ongelijk zijn aan die welke ik later in den Tempel der Verschrikkingen te Canton aantrof. Wel is waar passen zulke voorstellingen weinig bij het Boeddhisme in zijn zuiveren vorm; maar het is hier gegaan als bij andere godsdiensten: de oorspronkelijke

vorm is later op allerhande wijzen verbasterd door inmenging van allerlei vreemde, van elders afkomstige bestanddeelen.

Belangrijker dan die afbeeldingen is het eigenlijk kleinood dat hier bewaard wordt en waaraan de tempel zijn naam ontleent, namelijk een snijtand van Boeddha. De oorspronkelijke tand werd in 1560 in Jaffna door de Portugeezen buitgemaakt; en niettegenstaande toen Bureng Naung, de vorst van Pegu, een half millioen gulden als losprijs aanbood, sloeg de Roomsch-Katholieke bisschop dit aanbod af en liet hij de kostbare reliquie plechtig in Goa verbranden. Maar gelijk het meer met reliquien gaat, weldra was een remplaçant gevonden; en het heette toen, dat de Portugeezen eigenlijk niet den waren en echten tand in bezit gekregen hadden. Die plaatsvervanger nu is het, die zorgvuldig bewaard wordt in een karanduwa of bolvormige verguld-zilveren kast, om slechts nu en dan bij hooge uitzondering als een bizonder gunstbewijs aan een Gouverneur of aan een vorstelijk persoon als den Prins van Wales vertoond te worden: iets soortgelijks dus als de fanatiek tegen den blik van ongeloovigen bewaakte Moskee van Hebron in zuidelijk Palaestina. Gewone reizigers evenwel kunnen zich voor het gemis van dat voorrecht schadeloosstellen door het voortreffelijk nagebootst model dat in het Ceylon-Museum van Colombo te vinden is: hier kan men zien dat de tand bovenmenschelijk groot is, gelijk een Godheid betaamt, omstreeks twee duim lang en van kegelvormige gedaante als die van een krokodil.

Ongeveer een uur rijdens van Kandy ligt de beroemde botanische tuin van Peradenija, gelegen aan de Mahaweli-ganga of groote zandrivier. In inrichting is deze niet ongelijk aan dien van Buitenzorg; en bizonder schoon zijn er de koningspalmen, bamboebosschen en exemplaren van ficus elastica of slangeboom, wiens armdikke wortels als reptielen over den grond kruipen. De gemiddelde temperatuur is hier 77° F., terwijl het jaar 150 regendagen aanwijst; en hoe gezond hier het klimaat is, bewijst de vroegere director Thwaites, die er in 1882 op 70-jarigen leeftijd stierf, na sedert 1849 d. i. dus in 33 jaren zijn moederland niet meer te hebben weergezien.

Nadat ik Kandy en omgeving had opgenomen, lag mijn naaste doel in een bestijging van de Adams Peak, den heiligen, van zeer verre zichtbaren berg van Ceylon, op welks top volgens de Mohammedanen van Adam, volgens de Boeddhisten van Boeddha het voetspoor is afgedrukt, wat jaarlijks ontelbare pelgrims den berg doet beklimmen. Hoewel slechts 2250 M. hoog, is de bestijging tamelijk vermoeiend en bezwaarlijk. Zoowel van het Zuiden als van het Noorden kan deze worden ondernomen; maar gewoonlijk kiest men het laatste. Daartoe stapt men uit aan het station Hatton en logeert dan in het Resthouse van Maskelija of Laxapane. Om de hitte van den dag te vermijden en op den top een zonsopgang te kunnen bijwonen, vertrekt men vandaar te middernacht. Na eerst een groote hangende brug, niet ongelijk aan die van Batoe-Toelis bij Buitenzorg, te zijn overgetrokken, en vervolgens een menigte theeplantages te zijn gepasseerd, heeft men nog enkele uren onder de gebrekkige verlichting van een lantaarn over een steil, onregelmatig in de rotsen uitgehouwen trapvormig voetpad midden door de jungle naar boven te klouteren, om eindelijk na een marsch van bijna vijf uren den top te bereiken. Hier bevindt zich een kleine tempel, waar de monniken met zonsopgang een bloemenoffer brengen en niet nalaten den reiziger daarvoor een aalmoes af te bedelen. Eerst tegen den middag in het Resthouse teruggekeerd, kan men dan van de doorgestane vermoeienissen uitrusten.

Eenige stations verder ligt Nuwara Eliya, gewoonlijk verkort tot Nurelia, een uiterst rustig gezondheidsoord op een groot bergplateau midden in het hoogste gedeelte van het eiland, waar vele Engelschen in het heete jaargetijde de hitte aan de kust komen ontvlieden; een soortgelijk oord dus als Soekaboemi of Tosari op Java. Het karakter van het laagland, zich voordoend als een dichtbegroeide reusachtige tuin, is hier vervangen door meer kale bergvlakten met ondoordringbaar kreupelgewas. Van hieruit wordt de Peduru-tala-gala, de hoogste berg van Ceylon (2538 M.), bestegen; en hoewel de berg eenige honderd meter hooger is dan de Adams Peak, is toch die bestijging heel wat korter en gemakkelijker.

Het laatste station, waar de spoorweg eindigt, is Bandarawela. Naar het Noorden toe voert hier een postweg naar het lager gelegen, wonderschoone Badulla, de hoofdstad van de Provincie Uva, die mij sterk deed denken aan Malang en Magelang. Naar de andere zijde voert de groote rijweg eveneens naar beneden over verschillende dorpen en door romantische bergachtige streken in een paar dagreizen naar Ratnapura, de hoofdstad van de provincie Sabaragamuwa. Wie hier ooit mocht aanlanden, verzuime niet om als schrijver dezes de Kalu-ganga af te varen naar de Westkust. Deze tocht, midden door het ongerepte oerwoud, is buitengewoon indrukwekkend: de lengte ervan bedraagt 45 E. M. en de vaart duurt 14 uren, verdeeld over anderhalven dag, terwijl de kosten slechts een vijftiental rupees d. i. tien gulden beloopen. De boot is uiterst primitief: een paar boomstammen zijn verbonden door een plankendek, waarop een hut van palmbladen; vóórop zitten de vier donkerkleurige roeiers, achterop de stuurman. De rivier heeft een uiterst gewonden loop, en is zeer ondiep met talrijke stroomversnellingen en stroomverbreedingen, zoodat de boot ondanks haar geringe diepte telkens op zandbanken vastraakt en weer vlot gemaakt moet worden. Nog vóór zonsopgang vertrokken, geniet men gedurende de vaart het heerlijk ontwaken der natuur in de tropische wouden; en tal van diersoorten als roof- en watervogels, apen die van tak tot tak springen, reusachtige waterhagedissen (de Hydrosaurus salvator of Kabara-goya) enz. brengen leven en afwisseling in de stilte der eenzame natuur. Als in een sprookjeswereld verplaatst, glijdt men zoo urenlang verder; en de tijd vliegt om te midden van de ontelbare nieuwe en ongewone indrukken tot op het oogenblik dat de reiziger, in Kalutara aangeland, door de drukte van een dicht bevolkte streek uit zijn stillen droom wordt opgeschrikt en tot de werkelijkheid terugkeert.

II.

Na deze meer plaatselijke beschrijvingen mogen thans enkele algemeene opmerkingen over Ceylon volgen. Het eiland is

van het vasteland gescheiden door de Palkstreet, maar met de kust verbonden door de zoogenaamde Adamsbrug, bestaande uit een reeks van koraalriffen. Volgens de Mohammedanen zou Adam hier zijn overgetrokken na zijn verdrijving uit het paradijs; volgens de Indische sage de held Rama, toen hij den reus Rawana vervolgde die zijn vrouw Sita geroofd had. Ceylon zelf is een zoogenaamde Crown-colony, met een eigen gouverneur die voor 5 à 7 jaren benoemd wordt, en verdeeld in een negental provinciën. De oppervlakte van het nagenoeg eivormig eiland bedraagt bijna 25.000 E. M^2., d.i. ongeveer evenveel als die van Nederland en België te zamen.

Vooral vroeger bood Ceylon een uitstekende gelegenheid voor jagen op groot wild, getuige de werken van een Tennant en Baker. Ook thans nog bezoeken nu en dan vorstelijke personen e. a. het eiland om bot te vieren aan hun jachtlust. Tijgers vindt men er niet, maar wel panters; en op de Horton Plains kwam ik eens op een eenzame boschwandeling langs een grooten val, die naar 't mij voorkwam voor die dieren bestemd was; trouwens dien morgen nog was er een in de nabijheid gezien. Bovenal echter is Ceylon steeds vermaard geweest om zijn wilde olifanten, die, gelijk bekend, in kralen gevangen en daar met behulp van tamme getemd worden. Die wilde olifanten evenwel zijn in verloop van tijd door de jacht, de aanplantingen enz. sterk verminderd; langzamerhand hebben zij zich meer en meer teruggetrokken in het schaars bewoonde, onherbergzame zuid-oostelijke gedeelte van het eiland, en in 1890 werd het nog overgebleven aantal berekend op slechts 6000. Vandaar dat thans een boete is gesteld op het dooden van een exemplaar: op de bovengenoemde Horton Plains zag ik een bord, waarop dit verboden stond op een boete van 100 rupees. Daarentegen schijnt een premie gesteld te zijn op het schieten van de gevaarlijke en boosaardige, uit de kudde verstooten alleenlevende mannetjes, de zoogenaamde »rogues", die evenals de man-eaters onder de leeuwen zeer gevreesd zijn.

Wat de plantaardige voortbrengselen aangaat, deze zijn

niet zoo veelvuldig als op Java. Toch is de productie zóó groot, dat de uitvoer van producten thans bijna 90 millioen gulden bedraagt en dat alle regeeringskosten, die stijgen tot een jaarlijksche uitgave van 20 millioen gulden, door de inkomsten gedekt worden. De parelvisscherij is zeer wisselvallig; in 1891 bedroeg de opbrengst daarvan ruim één millioen. De kina is minderwaardig aan die van Java, en suikerriet wordt niet gekweekt. De kaneelproductie is vergeleken bij vroeger sterk achteruitgegaan; de rijstcultuur onvoldoende voor de benoodigde hoeveelheid, zoodat de kleine helft daarvan van elders, voornamelijk van Achter-Indië, moet worden aangevoerd.

De voornaamste inheemsche kultuurplant is de palmboom, die in vele soorten is vertegenwoordigd, zooals de waaiervormige Areca-, de Taliput-, Kitul- en Palmyrapalm. Vóór alles echter de Kokospalm. De beteekenis die deze heeft voor de bevolking, is niet minder gewichtig dan die van den kameel voor de Arabieren, het rendier voor de Lappen, den bison eertijds voor de Indianen. Zijn hout wordt gebezigd voor timmeren, de bladeren voor hutten en vlechtwerk, de vrucht voor voedsel of uitgeperst voor olie en het overblijfsel dan gebruikt voor veekoeken, de omhullende vezels der noten voor matten en touw, terwijl eindelijk de vruchtmelk wordt gedronken en de schors bij insnijding den palmwijn levert. Het aantal kokospalmen wordt geschat op 30 millioen, verdeeld over een half millioen acres; het aantal jaarlijks geleverde kokosnooten op 700 millioen; de uitvoer aan kokosproducten op meer dan 16 millioen gulden. Men behoeft slechts een bezoek te brengen aan de groote fabriek van de gebroeders Freudenberg in Colombo, om zich een denkbeeld te vormen ook van de groote nijverheidsbeteekenis dier kokospalmen.

Gewichtiger nog is de uitvoer van thee. Aanvankelijk was het de koffie, reeds omstreeks 1690 ingevoerd door de Hollanders, die het meest op de plantages verbouwd werd. Maar in de laatste vijf en twintig jaren is die cultuur nagenoeg geheel te gronde gegaan, voornamelijk door de verwoestingen die werden aangericht door een parasiteerende zwam, de

Hemileja vastatrix. Waren daarom in 1878 nog 275.000 acres met koffie beplant, vijftien jaren later in 1893 was dit cijfer reeds geslonken tot 35.000; en de opbrengst, die in 1880 nog 36 millioen gulden bedroeg, is thans gedaald tot minder dan een half millioen. Gelukkig evenwel vond men een surrogaat in de cacao, maar vooral in de thee. De aanwas daarvan is waarlijk even wonderbaarlijk en even groot als de afname der koffie. Eerst in 1872 had de eerste theeuitvoer plaats; en terwijl in 1878 nog slechts 4.700 acres daarmede beplant waren, was dit aantal in 1893 reeds gestegen tot 273.000. Zoodoende bedroeg de uitvoer in 1895 reeds honderd millioen pond en vertegenwoordigde deze in 1892 reeds een waarde van veertig millioen gulden, d.i. omstreeks de helft van het totaalbedrag der uitgevoerde producten. Voornamelijk is deze cultuur in handen van Schotten, die zich betoonen als zeer gastvrije planters. De theevelden liggen verspreid tegen de berghellingen en worden bewerkt door Tamils. De struiken worden door voortdurende snoeiing klein gehouden en leveren jaarlijks zes tot negen oogsten; de blaadjes worden uitgestrooid over ramen in luchtige ruimte, gerold in draaiende trommels en gedroogd in heete lucht, waarna zij ten slotte door schudding in zeven geschift worden in vier soorten, al naarmate van de fijnheid en duurte der bladeren.

III.

De bevolking van Ceylon bedraagt rond drie en een half millioen inwoners. Het eiland is dus niet zoo dicht bevolkt als het vasteland van Engelsch-Indië, en viermaal minder dan Java, dat trouwens met zijn thans bijna dertig millioen inwoners wellicht de sterkst bevolkte streek is van de geheele aarde. Van die 3½ millioen inwoners behooren twee derden tot den volksstam der Singhaleezen, en ruim een vierde (27 pCt.) tot dien der Tamils. Voor zooverre zij niet tot het Christendom bekeerd zijn, welk aantal evenwel niet groot is, behooren eerstgenoemden tot de aanhangers van het Boeddhisme en zijn laatstgenoemden Hindoes. Verder vindt men nog een

25.000 Mohammedanen, de zoogenaamde Moormen, meest kooplieden van Arabische afkomst en kenbaar aan de kleurrijke stroomuts die zij dragen; deze vervullen hier een soortgelijke rol als de Joden in Rusland of de Chineezen op Java. Ongeveer even groot is het aantal Christenen, meerendeels bekeerde inlanders en slechts voor een zeer klein gedeelte volbloed Europeanen of zoogenaamde Burghers, d.z. half-cast afstammelingen van Portugeezen en Hollanders, vergelijkbaar bij de Baboons in Hindostan en de Sinjo's op Java. Vandaar dat men onder die Burghers nog vele Hollandsche namen aantreft; veelal zijn zij beambten of geneesheeren, maar de Engelschen gaan niet met hen om.

De eigenlijke specifieke bewoners van Ceylon zijn de donkerbruine *Singhaleezen*, die waarschijnlijk te beschouwen zijn als Arische immigranten uit Noord-Indië. Zij kenmerken zich door regelmatige en beschaafde, hoewel weinig expressieve gelaatstrekken en groote donkere oogen. De vrouwen munten niet uit door schoonheid; zij zijn eenvoudig gekleed en dragen weinig versierselen, maar zij gaan zich gaarne te buiten aan betelkauwen. De mannen hebben in 't algemeen een zacht en vrouwelijk uiterlijk, vooral in hun jeugd, daar zij op later leeftijd gewoonlijk een langen baard dragen. Toch blijft ook dàn nog hun vrouwelijk aanschijn bewaard door de rokken die zij dragen, en door hun lang zwart glimmend haar, te meer daar dit veelal met een schildpadkam wordt opgestoken, die juist bij de vrouwen ontbreekt. Aan dien kam wordt zeer veel waarde gehecht, want hij geldt als een teeken van maatschappelijke onderscheiding. De lagere klassen mogen hem in 't geheel niet dragen, bij hooger geplaatsten neemt hij een liggenden stand in op het hoofd, en slechts bij nog hoogere standen mag hij opstaand in het haar gestoken worden.

Ook in andere opzichten hecht men nog sterk aan eene strenge uiteenhouding van kasten, al zijn sedert 1844 alle vormen van slavernij en van wettelijke bevoorrechting opgeheven. Zelden slechts heeft een huwelijk plaats tusschen vertegenwoordigers van verschillende kasten; evenmin zullen

deze gezamenlijk hun maaltijden gebruiken; en zelfs hun waschgoed wordt streng uiteengehouden.

Hoewel de vrouw bij de Singhaleezen niet een zoo groote onafhankelijkheid en zelfstandigheid geniet als bij de Birmaneezen, toch verheugt zij zich ook bij hen in een veel grooter vrijheid van beweging dan bij vele andere Oostersche volkeren. Het huiselijk leven is zeer ontwikkeld; en evenals in Japan ziet men overal langs den weg een aantal aardige en vroolijke kinderen ronddartelen in Adamskostuum of met een muntstuk aan een touwtje om de heupen gehangen, dienst doende als het vijgeblad bij onze voorouders in het paradijs.

De Singhaleezen zijn een vreedzaam en leergierig volk, ontwikkelder en minder indolent dan de Indiërs, en zich ingetogen en wellevend gedragend. Vooral in het binnenland is dit laatste het geval; want het valt helaas niet te ontkennen, dat zich hier een zelfde verschijnsel voordoet als in zoovele andere landen, namelijk dat de inboorlingen, naarmate zij met de Europeanen, hun handel, weelde en beschaving in aanraking komen, gaan inboeten van hun oorspronkelijken eenvoud, tevredenheid en deugdzaamheid, om in plaats daarvan meer neiging tot onbeschaamdheid, indringerigheid en bedelarij te gaan vertoonen.

De tweede groote volksstam op Ceylon zijn de *Tamils*. Deze stammen uit Zuid-Indië, en reeds lang vóór het begin onzer jaartelling is hun immigratie aangevangen. Terwijl de Singhaleezen voornamelijk tot den boerenstand behooren, verdienen de Tamils de kost als veldarbeiders op de plantages of als werkvolk in de kustplaatsen. Gemakkelijk zijn zij te onderkennen aan hun veel donkerder zwartachtige huidkleur, hun krachtiger lichaamsbouw, hun meerdere bewegelijkheid en levendiger temperament. De vrouwen dragen veelal een rood kleed, geslagen over den schouder, en zijn verzot op zilveren armringen en dito neusversieringen, die plat tegen den neus aanliggen.

Eindelijk dienen nog genoemd te worden de *Weddah's*. Dezen vormen een klein overschot van oerinwoners, evenals de Mincope op de Andamanen en de Aino's op Yezo. Wij-

kende voor de doordringende beschaving, hebben zij zich teruggetrokken in het onherbergzame en ongezonde oostelijk gedeelte van het eiland tusschen Badulla en Batticaloa; maar desondanks zijn zij sterk aan het uitsterven, en zal het wel niet lang meer duren of zij hebben het lot gedeeld van de Tasmaniërs. Bedroeg hun aantal volgens de volkstelling in 1881 nog 2228, tien jaren later was dit getal reeds geslonken tot 1229, dat is dus een vermindering tot bijna op de helft in een zoo kort tijdsverloop. Het is dan ook begrijpelijk, dat geleerden als de neven Sarasin uittogen om vóór het te laat was en de stam geheel was uitgestorven, die Weddah's te bestudeeren.

Het type van dit volk is volkomen afwijkend van dat der overige bewoners; zij zijn klein van gestalte en hun hoofd draagt een verbazend lang zwart krulhaar. Zij wonen in zeer primitieve hutten en hun kleeding bestaat in niets dan een lendenschort. In hooge mate zijn zij gesteld op het behoud hunner vrijheid, want zij leven bijna uitsluitend van de jacht. Groote zoogdieren worden door hen als voedsel versmaad, maar gaarne eten zij hagedissen en vleermuizen, kraaien en uilen. Hun jachtwapenen bestaan in pijlen en bogen van enorme lengte, maar waarvan zij zich uitstekend weten te bedienen; want de Weddah's zijn buitengemeene boogschutters, die fabelachtig juist weten te mikken en daaraan ook hun naam ontleenen: het Singhaleesche woord Weddah toch beteekent niet anders dan jager of schutter.

De Weddah's hebben een ernstig en melancholiek uiterlijk en zij zijn zeer schuw en afgemeten. Hun taal klinkt ruw en toornig; zoo verhaalt Schmidt, dat een bedankje dat tot hem gericht werd, meer geleek op een dreigement dan op een dankbetuiging. Zij leven in monogamie en zijn goed voor hun vrouwen, maar tevens zeer ijverzuchtig; vandaar dat vreemdelingen die vrouwen bijna nooit te zien krijgen, en dat echtbreuk onverbiddelijk met den dood wordt gestraft. Vreesachtig en in hooge mate achterdochtig, zijn zij tegelijk zeer lichtgeraakt en teergevoelig voor spot. Maar overigens kenmerken zij zich door een vredelievend, eerlijk en betrouwbaar karakter.

Gelijk Martin het bij de Sakka's van het schiereiland Malakka, en andere reizigers bij zoovele andere volksstammen waarnamen, blijkt ook hier dat, evenmin als hooge uitwendige beschaving altijd gepaard gaat met hooge moraliteit, evenmin een geringe graad van maatschappelijke en oeconomische ontwikkeling behoeft te wijzen op een laagstaand peil van zedelijke gevoelens.

Ook in hun godsdienst wijken de Weddah's af van de Singhaleëzen. Die laatsten toch zijn strenge Boeddhisten. Gelijk bekend is nevens Achter-Indië, Ceylon een der voornaamste zetels van het Boeddhisme, al ligt de bakermat van dien wereldgodsdienst aan de hellingen van de Himalaya. Gesticht omstreeks het jaar 500 v. C., vond het Boeddhisme zijn groote verbreiding eerst in de 3de eeuw v. C., voornamelijk door de geestdriftige bemoeiingen van Asoka, vorst van Magadha, die, zij het ook op vreedzamer wijze, te dien opzichte een zelfde rol vervulde als Karel de Groote ten opzichte van het Christendom. Overal heen zond hij zendelingen uit om de heilsleer die hij aanhing te gaan verkondigen. Als zoodanig kwam zijn zoon Mahinda (Mahendra) in 243 naar Lanka (Ceylon), waar het hem al spoedig gelukte koning Tissa (250—230) tot den nieuwen godsdienst te bekeeren. Prachtvolle bouwvallen in diens toenmalige hoofdstad Anuradhapura leggen nog thans getuigenis af van de vroegere grootheid dier stad; maar bovenal merkwaardig is er de beroemde Boddhi-boom, die geplant heet te zijn uit een loot van den boom, waaronder Boeddha in Urovela (Gaya) tot bezinning kwam van zijn leer en tot het besef van zijn roeping. Die boom zou dus thans reeds twintig eeuwen oud zijn; en het is niet te verwonderen dat bij zulk een majestueuzen ouderdom, die hem doet wedijveren met de Sequoia's van Californië, de boom in hooge eere gehouden wordt, en dat de afgevallen bladeren als kostbare reliquien door de pelgrims worden meegenomen.

Het Boeddhisme kent geen eigenlijke priesters, wèl tallooze monniken, die op Ceylon »Bhikshoe's" geheeten zijn en wier aantal op het eiland omstreeks tienduizend bedraagt. Evenals

de Franciscanen hebben zij de belofte afgelegd van armoede en kuischheid, en van gehoorzaamheid aan de door Boeddha gestelde leefregels, zooals het afstand doen van weelde en wereldsche vermaken, het versmaden van het dragen van versierselen, en het beschouwen van nederigheid en bescheidenheid als behoorend tot de eerste plichten. Gekleed in een over den linkerschouder geslagen geel gewaad, gaan zij voedselbedelend des morgens rond langs de woningen, waar hun de gaven eerbiedig worden aangeboden. In de maand Augustus reizen zij predikend rond; maar anders wonen zij in de priesterswoningen of pansala's, gelegen bij de tempels of wihara's, waaraan dikwijls ook dagoba's verbonden zijn, witgepleisterde koepel- of klokvormige metselwerken, waarin reliquiën bewaard worden.

IV.

Ten slotte nog een woord over de geschiedenis van Ceylon. Voor de oudste geschiedenis van het eiland bezitten wij kostbare hulpbronnen zoowel in de Dipawansa, die werd uitgegeven en vertaald door Oldenberg in 1879, als in de Mahawansa, een geschiedverhaal loopende tot het jaar 304 en geschreven door den monnik Mahanama in de 5de eeuw na Christus, waarvan het eerste gedeelte in 1837 werd uitgegeven door Turnour, het tweede in 1889 door Wijesinha. Voor de latere geschiedenis kan mede gebruik gemaakt worden van een boek van den matroos Robert Knox. Deze namelijk verzeilde in de tweede helft der 17de eeuw als schipbreukeling op het eiland, leefde er twintig jaren (1660—80) als gevangene, trad er zelfs in het huwelijk, en schreef later na zijn terugkeer in Engeland een verhaal van zijn lotgevallen en bevindingen, dat gebleken is inderdaad betrouwbaar te zijn.

Bij de Ouden was Ceylon bekend als Taprobane, een Grieksche verbastering van het Pali: Tampobanni. Maar van de grootte van het eiland had men geen juiste voorstelling: op de kaarten van Plinius en Ptolemaeus omvat het ook het geheele huidige Zuid-Indië (Dekkan). Eeuwenlang bleef Ceylon

afgesloten van Europa. Maar nadat onder aanmoediging van Hendrik den Zeevaarder de Portugeezen langs de Westkust van Afrika telkens verder waren gevaren en eindelijk in 1486 Barthelomeo Diaz de kaap was omgezeild, gelukte het in 1498 aan Vasco de Gama om op dien weg voortgaande, den 20sten Mei van dat jaar bij Calicut aan de kust van Malabar het vasteland van Indië te bereiken; en reeds zeven jaren later, in 1505, had toen de eerste landing op Ceylon plaats.

Een eeuw lang bleven de Portugeezen, die in Indië beschikten over heldhaftige en energieke krijgsoversten als Albuquerque en Nuna da Cunha, meester van het eiland; en in het midden van dat tijdsverloop, in 1543, werd er door François Xavier, op zijn zendingsreize naar Japan, voor 't eerst het Christendom ingevoerd. Maar nadat in 1598 Houtman het geheim van den weg naar Indië had weten te ontdekken, verscheen kort daarop, den 30sten Mei 1602, het eerste Hollandsche schip onder Spilbergen in Batticaloa aan de Oostkust. In 1638 begint de verdrijving der Portugeezen, die in 1656 met de verovering van Colombo, in 1658 met die van Jaffna wordt bekroond en ten einde gebracht. Herinneringen aan het langdurig verblijf der Hollanders vindt men nog in tal van familienamen als Loos, Van der Straaten, Greve, plaatsnamen als Klippenburg in Colombo, Moderbaay en Leynbaanstreet in Galle. Het kanaal naar Megondo, niet ongelijk aan een Hollandsche vaart, dateert zeker ook uit dien tijd, evenals wellicht de hier en daar bestaande tollen en de verdeeling der rupee ($^2/_3$ gulden) in honderd cents in plaats van als in Indië in zestien anna's.

Maar wij zouden op den duur het schoone eiland niet behouden. In 1796 gaf Colombo, wellicht niet zonder verraad van den toenmaligen kommandant van Engelbeck, zich zonder slag of stoot over aan de Engelschen, die in onze verwikkelingen met Frankrijk een welkom voorwendsel vonden om ons de begeerde kolonie afhandig te maken en haar ook later na den val van Napoleon wederrechtelijk te behouden. Een casus belli te vinden is welbekend niet moeilijk; en vooral Engeland heeft daarin steeds uitgemunt, getuige nog

onlangs zijn binnendringen in Thibet. Maar overigens moet billijkerwijze erkend worden, dat de Engelsche regeering zich sedert heel wat meer aan den opbloei en ontwikkeling der kolonie heeft laten gelegen liggen dan wij het te voren gedaan hadden, die eigenlijk alleen ons hadden bekommerd om onmiddellijk te behalen handelsvoordeelen. De bewindvoering der Engelschen is inderdaad voortreffelijk geweest: door het aanleggen van wegen, havenwerken en spoorbanen, het stichten van scholen en hospitalen, het zorgen voor irrigatie enz. is Ceylon gemaakt tot een zeer bloeiende kolonie met een tevreden, gelukkige bevolking; en het staat helaas te bezien of ook, indien wij Hollanders er heer en meester gebleven waren, er op 't oogenblik reeds een dergelijk peil van beschaving en graad van welvaart zou bereikt zijn.

DE MEID.

Eene Tragi-Komedie 1)

DOOR

HERM. HEIJERMANS JR.

DRAMATIS PERSONAE:

DE PAUW, ingenieur.
STANS, zijne vrouw.
TANTE BETTINA.
ANNEMIE, dienstbode bij De Pauw.
DIRK, een kruier, haar neef.
CARLIEN, diens vrouw.
MINA, hun dochter.
DE WASCHBAAS.

De Tragi-Komedie geschiedt in eene groote provincie-stad.

EERSTE BEDRIJF.

(Een net gemeubileerde huiskamer. Eerste plan links, een gesloten schrijfbureau, waarboven een mansportret. Tweede en derde plan links, een stel glazen deuren met tullen gordijnen. Op den achtergrond een buffet en een piano, waartusschen een deur. Eerste en tweede plan rechts, een ronde tafel, die gedekt is en waarop zich een brandende lamp bevindt. De raamgordijnen voor deze tafel zijn neergelaten. Derde plan rechts een deur. Verspreid door de kamer eenige fauteuils. Bij het buffet een gesloten rieten hondenhok).

---

1) Het auteursrecht voorbehouden, volgens de wet van 28 Juni 1881 (*Staatsblad* No. 124).

Eerste Tooneel.

ANNEMIE, TANTE BETTINA.

ANNEMIE *(een ouwelijke meid met smerige dienstbode-japon en een bevuild voorschoot. Zij is bezig te eten, schenkt zich een glas wijn in, slurpt dat langzaam-behagelijk. Tot het hondehok sprekend):* Nou, nou zalle we nòg is kijke, of je niet lus... *(snijdt 'n stuk vleesch op 'n bord).* ... Me lekkere toeter, me liefe engel van 'n beest.... Enne as je maagie van streek blijft, dan zalle we morrege de hondedokter is late komme.... Maling an hèm of-ie 'r bij is, ja of nee! ... *(met het bord naar het hok gaand).* Hier is de vrouw, liefie.... Hoor je me niet, toeter? ... *(houdt 'n stuk vleesch tusschen de tralies)*.... Wel jessis nog toe, zoo'n arreme slobber.... La je kop nou zoo niet hange.... Vréét nou wat beest! ....Je ken toch niet van de lucht lefe.... Niet? — Ach, ach wat heb 'k 'n zwaar hoofd over jou.... *(zij gaat weer zitten, neemt 'n stuk ommelet, strooit daar rijkelijk suiker op, schenkt zich nog een glas wijn in. De huisschel gaat over. Zij eet rustig door. De huisschel gaat nog eens over)* ...Wacht maar hoor! 'k Ben heelemaal niet van plan... *(de schel gaat driftig over)*.... Wel jessis nog toe!... *(zij staat nijdig op, trekt de gordijnen van 't eene raam weg, schuift het venster omhoog, steekt het bovenlijf over het kozijn, schreeuwt naar beneden):*.... Wie daar? Wat mot je? *(zachter).* Ik kom, ik kom... *(hangt snel een servet over de wijnflesch, kijkt onrustig de kamer af).* ...Wat zal me nou gebeure! Dàar zal ze van opkijke... *(zij gaat heen door de achterdeur, keert na eenige oogenblikken met Tante Bettina terug)*.... 'k Dacht dat 't de vent van de wasch was — anders was 'k gauwer na beneje gekomme.... Enne voor de krant wille ze ook wel is voor niks belle....

BETTINA *(een ouderwetsche stroeve dame. Zij kijkt achterdochtig rond).* Is me nicht al na 't spoor?

ANNEMIE. Nee, juffrouw....

BETTINA. ....Mèvrouw, asjeblief....

ANNEMIE. ....Juffrouw, mevrouw, mijn is 't gelijk....

BETTINA. Mij niet. Waar is me nicht?

ANNEMIE *(naar de glazen deuren wijzend).* Dáár....

BETTINA *(verbaasd).* In de slaapkamer?

ANNEMIE. Ja, ze was wat moe, ze is 'n kertiertje gaan legge. Om half zes precies, mot 'k 'r wekke *(naar de klok op het bureau kijkend)....* Enne 't is pas kwàrt over vijve....

BETTINA. Dat begrijp 'k niet.

ANNEMIE. Da's toch anders zoo moeilijk niet te begrijpe. Ze is niet goed in orde, de hééle week is ze zoo al geweest — van af dat ze de brief van meneer heit gekrege....

BETTINA. Als jij over je mevrouw spreekt, meisje, dan moest je niet telkens van zè praten, dat zijn we in onze familie niet gewend.

ANNEMIE. Zoo. Enne ik ben niet gewend van 'n ander dan van me eige mevrouw standjes te krijge.

BETTINA. Jij zou bij mij niet moeten dienen, meisje.

ANNEMIE. Hoe is 't gosmogelijk dat we zoo allebei 't zelfde gelijk denke. Nou!

BETTINA. Roep mevrouw, asjeblief.

ANNEMIE. Dat zal 'k wel late. 't Mensch is doodop. En ze heit me zoo gezeid, 'r niet voor half zes te wekke.

BETTINA *(stroef).* 't Is goed. Dan zal ik even wachten *(een nijdige stilte. Bettina gaat voor het schrijfbureau zitten, Annemie eet van de ommelet).* Is die hond in dat hok van me nicht?

ANNEMIE. Nee, van mijn.

BETTINA *(bij het hok).* Van jou? En vindt mevrouw 't goed, dat zoo'n leelijk rood beest....

ANNEMIE *(vinnig)....* 'n Leelijk rood beest? U ben wèl de eerste die 't zeit.... 'k Zou 'r maar niet te dicht bijkomme.... Hij is zoo valsch as de hel....

BETTINA.... 'k Zal maar niets zeggen....

ANNEMIE.... Zeg u maar wèl. U hoeft 't voor mijn niet te late....

BETTINNA. 't Is me 't huishoudentje wel, hier. Als bij mij

thuis 't tapijt zoo vol vieze haren lag, dan zou ik.... Enfin. Enfin.... Me nicht schijnt 'r zich niet veel van aan te trekken *(bij de piano, een vinger over 't blad bewegend).* En die stof, dat is zeker om je naam in te schrijven?

ANNEMIE *(vinnig).* Ja dat doen wij zoo. Dan hoeft niemand z'n visitekaartje af te geven....

BETTINA *(scherp rondloerend).* Heeft mevrouw al gegeten?

ANNEMIE. Nee.

BETTINA. Eet ze dan niet thuis met meneer?

ANNEMIE. Nee.

BETTINA. Praat jij altijd met één woord?

ANNEMIE. Ja.

BETTINA. Nou, nou! *(zij kijkt rond)* Drink jij wijn bij je middageten?

ANNEMIE *(nijdig).* Wel jessis nog toe, wáár staat de wijn die 'k drink?

BETTINA. Jawel, jawel! 'k Zie nìks in je glas — 'k zie geen flesch, waarover je gauw 'n servet heb gedaan — zeker toen 'k aanbelde.

ANNEMIE. As mevrouw geen anmerreking maakt, waar bemoei u je dan mee? 'k Ben gek, da'k 'r om lieg. 'k Mòcht. 'k Ben jarig vandaag.

BETTINA. 'k Feliciteer je.

ANNEMIE *(valsch).* Dank u wel.

BETTINA. En daarom heb je zeker ook de halve suikerpot bij je ommelet gebruikt? 'n Ommelet voor 'n mèid!

ANNEMIE *(valsch).* Je ben maar ééns jarig in 't jaar, niewaar?

BETTINA. Ja, ja, ééns in 't jaar. Wil ik jou is wat zeggen, meisje?

ANNEMIE. Wel ja, zèg u wat....

BETTINA. Jij zit me hier gewoon voor de mal te houen.... Me nicht is natuurlijk nièt thuis. Dat heb 'k dadelijk gemerkt. — Hou je mond! — 't Is mooi — 'k Heb je daar áárdig gesnapt. Uit 't raam te roepen wie 'r is, in plaats fatsoenlijk open te maken — wijn drinken — ommelet met 'n suiker die je niet opkan — 'n mormel van 'n hond in de kamer — geen stof afgenomen — hièr eten inplaats van in de keuken — en 'n

japon zóó angebakken, asof je 'r de pannen mee heb schoongemaakt....

ANNEMIE *(nijdig opstaand)*.... As je nou hier ben gekomme, om mijn 'r tusschen te neme, dan zit 't je niet glad hoor! 'k Heb werachtig in geen maande van mevrouw zóó'n brutale bek gehad! *(nijdiger)* Da's de omgekeerde wereld!

Tweede Tooneel.

DE VORIGEN, STANS.

STANS *(een jonge vrouw met omkringde oogen.. Zij ziet de twee verschrikt aan)*.... Wat is 'r? Wie schreeuwt 'r zoo? Ben ù 't tante?

BETTINA *(verbaasd)*. Was jij thuis?

STANS. 'k Lag even op bed. — 'k Ben gewoon opgeschrikt door Mie 'r schelle stem....

ANNEMIE. Door mijn schelle stem? Wel zeker, nou mot jij ook nog beginne! Heb 'k 'r 'n voet dwars gezet? 'k Laat me daar judasse! De éene anmerking na de andere. Nog niet behoorlijk kenne afete! As 't nòg is gebeurt, zoek 'k 'n andere dienst *(loopt kwaadaardig heen, keert terug, grijpt 't bord met de ommelet, verdwijnt door rechtsche deur)*.

Derde Tooneel.

BETTINA, STANS.

BETTINA. Zoo iets heb 'k nog nóóit gezien. Permiteer je dat? Laat jij dat toe? Blijft die nog één uur langer in je huis?

STANS *(mat nederzittend)*. 'k Zal 'r daar onder handen nemen.

BETTINA. Onder handen? Práát je één woord met 'n meid die je zóó brutaliseert?

STANS. 'k Zal 'r.... Nee, laat u 't maar rustig aan mij

over.... Waarom is u in zoo langen tijd niet hier geweest, tante?...

BETTINA. Moet jij dat vragen? Waarom ben jij in zoo langen tijd niet bij mij geweest?

STANS *(onrustig)*. Omdat 'k dacht... omdat u toch de laatste keer duidelijk gezegd heb... U gaf toch niet thuis, terwijl u wèl thuis was.... 'n Tweede refus aan de déúr had 'k liever niet....

BETTINA. 'k Heb je geen refus aan de deur gegeven — dat moet 'n vergissing geweest zijn — dat is dan — dan heeft Aagje op 'r eigen hand — want — want....

STANS.... Geef u geen moeite, tante. Waarom praat u 'r omheen?...

BETTINA.... 'k Vraag wel excuus....

STANS.... Excuseert u zich niet. Laten we eerlijk zijn. Zooals de verstandhouding geworden is, 't mekaar in geen tijden zien, is ze misschien de beste *(het spreken der tante afwerend)*. Nee, heusch, daar valt niets aan te veranderen. U heeft van af den eersten dag 'n wrok tegen me gehad....

BETTINA.... Dat heb 'k niet....

STANS.... Dat heeft u wèl. U vond me geen vrouw voor uw neef. U viel over elke kleinigheid. U zat me bij alles dwars. Elke nieuwe rok, elke nieuwe blouse, was voor u 'n gelegenheid om stekelig te zijn....

RETTINA.... Niet waar....

STANS. Ach kom, tante. — Is u de kwestie vergeten over die kanten kraag, die u zoo opzichtig vond? Vergeten dat u Cor dien avond zóo prikkelde, dat als 'k niet tusschen beien gekomen was....

BETTINA.... Die wàs ook opzichtig en hoe!...

STANS.... Misschien ja, misschien nee — 'k weet 't niet, 'k kan me 'r niet meer moeilijk over maken — 'k ben 't alhaast vergeten. Die éene middag, dat weet u wel, was 't toppunt. Me te verwijten in 't bijzijn van me man, dat 'k niet alleen niks had meegebracht, maar dat 'k 'm ook, met me nukken en caprices — zei u dat niet? — an de bedelstaf zou brengen, dat was zoo grof — 'k zeg 't u precies

zooals 'k 't denk — dat Cor in z'n drift nog gematigd antwoordde. Toen hebben we mekaar nog an de trein gezien, voor 't laatst... *(dof)* ...toen Cor voor z'n zaken voor vier maanden op reis ging. En terwijl 'k huilend de trein nakeek — o God, was-ie maar nooit weggegaan — en u zòcht, was u al zonder goeiendag te zeggen 't station uit. U heeft zoo'n bijzondere soort hartelijkheid. Toen ben 'k de minste geweest, heb op 'n Zondagmiddag aangescheld — u gaf nièt thuis....

BETTINA. ...'k Zei toch al....

STANS. ...'t Is goed. 't Kan me niets schelen, niet hoe en wat. 'k Ben 'n beetje ouder geworden — zoo oud dat 'k mezelf haast niet herken. Maak u geen verontschuldiging. 't Dient tot niks. Wij mogen mekaar niet lijden en dat wèten we allebei. Als u vandaag hier komt, juist 'n uur vóor Cor moet arriveeren, dan kan 'k wel zonder groote inspanning berekenen, dat ìk met die visite niet veel te maken heb. En u hoeft niet ongerust te zijn, dat ik 't Cor zal oververtellen, hóé prettig en gezellig wij samen in dien tusschentijd geleefd hebben.

BETTINA. Dat heb je an jezelf te danken. 'k Heb je nooit anders dan als stijfhoofdig gekend. Als 'k niet vandaag de ingeving gekregen had, om aan te komen, dan was jij nòg blijven koppen, niet waar?

STANS. Dat wàs 'k.

BETTINA. Toen in 't station, daar kom 'k eerlijk voor uit, was je zoo ridikuul, met je à jour gewerkte hals en armen....

STANS *(triestig)*. U ziet wel, u kùnt 't niet laten....

BETTINA. Ik geneerde me gewoon.... Dat mag dan verkeerd geweest zijn.... Daar wil 'k niet verder over praten.... Ik ben 'n vrouw van andere opvattingen dan jij.... Hàd 'k dan zóó'n ongelijk?

STANS. Misschien niet.

BETTINA. Wàs 't niet voor je bestwil?

STANS. Misschien ja.

BETTINA. Vier maanden heb 'k haast niemand gezien. Op mijn leeftijd voel je je wel eens eenzaam.

STANS. Op den mijne ook.

BETTINA, Jij?

STANS. Ik.

BETTINA. Laat 't uit zijn. —Wil je me 'n zoen geven? — Nee?

STANS *(dof)*. U komt 'n beetje te laat. 'k Heb al die weken, die vier maal vier weken, aan nièmand aanspraak gehad, aan niemand, niemand.... Als 't lànger geduurd had, was 'k misschien gek geworden *(smartelijk de handen wringend)*. ... En nou 't einde 'r is, weet 'k nòg niet hoe 't moet....

BETTINA. 'k Begrijp je niet, 'k begrijp je heelemaal niet. Wat bedoel je?

STANS. 'k Bedoel.... *(Annemie treedt binnen, neemt den suikerpot van de tafel, loert, gaat weer heen)*.

BETTINA. Mag die zoo maar binnenkomen, zònder kloppen?

STANS. Nee, natuurlijk.

BETTINA. En je laat 'r begaan....

STANS. ... 'k Zou 'r wel wegsturen — dat zou 'k zèker *(glimlachend)*.... 't Is zoo moeilijk 'n àndere meid te krijgen, een die je vertróuwen kan. Daar heeft u toch ook ondervinding van — ze kent 't huishouden, weet hoe 'k 't hebben wil....

BETTINA. Kènt ze 't huishouden? Dan kan ìk 't niet meer. Enfin, misschien heb je liever dat 'k... *(een stilte)*.... Ben je ziek geweest, Stans?

STANS *(aarzelend)*. Nee.

BETTINA. En ze vertelde dat je de laatste week, na Cor z'n brief....

STANS. .... Dat heeft ze gefantaseerd.

BETTINA. Je zal wel denken: waar bemoeit ze zich mee — waar bemoeit ze zich mee, terwijl ze nog geen tièn minuten over de vloer is, maar 'k kan 't niet voor me houen — 'k mag dan vroeger nog zooveel tegen je gehad hebben: dàt heb 'k altijd van je getuigd, dat je 'n propere vrouw was — en nou — en nou... ze heeft hier vandaag niet geveegd, geen stof afgenomen....

STANS. ... Dat geloof 'k toch wel....

BETTINA. ... 't Tapijt ziet rood van de hondeharen.... Van wie is die hond?

STANS *(aarzelend)*. Van mij.

BETTINA. Van jou?

STANS *(aarzelend)*. Ja.

BETTINA *(ongeloovig)*. O. *(een stilte)*. — Eten jullie niet thuis?

STANS. Nee, 'k Zou Cor om zes uur afhalen — dan zouen we om z'n thuiskomst te vieren samen in 'n restaurant eten. Gaat u mee?

BETTINA. Voor 't eerst na vier maanden zijn jullie natuurlijk liever alleen.

STANS *(gedwongen-hartelijk)*. Gá u mee! 't Zal Cor genoegen doen. Cor zal 't prettig vinden. Heusch.

BETTINA. Nee, 'k stoor jullie niet. Mogelijk kom 'k vanavond nog. *(opstaand)*. Moet je je niet aankleeden?

STANS. 'k Bèn aangekleed.

BETTINA. Ben je aangekleed? Wil je Cor zóó ontmoeten?

STANS *(triestig)*. Zie 'k 'r nòg te opzichtig uit?

BETTINA. Opzichtig? 'k Zou toch 'n béétje toilet maken.

STANS. De tijden zijn veranderd. Vind u niet? Vroeger....

Vièrde Tooneel.

DE VORIGEN. ANNEMIE.

ANNEMIE *(loert de kamer rond, begint aan de tafel te scharrelen)*.

BETTINA *(na even ongeduldig gewacht te hebben)*. ... Als je weer binnenkomt, meisje, moet je eerst behoorlijk kloppen. Niewaar, Stans?

STANS. Ja, dat moet je niemeer vergeten, Mie....

ANNEMIE. Dacht 't wel.... Dàcht 't wel....

BETTINA. Wat dacht je wel?

ANNEMIE. 'k Heb 't niet tegen ù.... In geen maande 'n woord geweest en nou zoo ineene.... Jawel, dàcht 't wel.

STANS *(timide)*. ... Mie, wees zoo vrindelijk en ruim strakjes af.

ANNEMIE. O, mag 't nòù niet? Mag 'k 'r niet bij weze?...

BETTINA *(uit de hoogte).* Nee, we zullen wel bellen.

ANNEMIE *(valsch).* We... wè... wè zal niks... *(bij de deur)....* Je mot je maar goed late opstoke. *(slaat nijdig de deur achter zich dicht).*

BETTINA. Liever dee 'k zelf me trappen en me portaal, dan dat 'k zoo iets 'n minuut duldde. Weet je hoe 'k 'r daar net, toen 'k binnenkwam, heb aangetroffen? Stil! *(luistert, staat vlug op, loopt op de teenen naar de deur).*

STANS *(angstig).* Niét doen, tante! Nièt doen, tante!

BETTINA *(opent snel de deur — Annemie struikelt binnen)....* Nou hebben we je is mooi gesnapt, nàre, gluperige meid....

ANNEMIE *(in ruzietoon).* Heb je mijn gesnapt? Met wat? Ben je gek, mensch! Me snappe as 'k binne kom! Laat jij die zoo maar d'r gang gaan?....

STANS *(sussend).* Hou je mond, Mie! Hou àsjeblief je mond....

ANNEMIE. Me mond houe! Nog niet voor tien! Die snàpt me! Da's om over te vertelle! 'n Mooie dàme die an de deur komt kijke, of 'r geluisterd wordt. 'k Laat me achter me rug bekladde!

BETTINA. Achter je rug, impertinente feeks.... Je màg 'r wel bij zijn, je mag 't wel hooren dat 'k aan je mevrouw oververtel, hoe jij hier wijn zat te drinken....

ANNEMIE. Wel jessis, wat schrik 'k daarvan! Mocht 'k wijn drinke, ja of nee?

STANS *(aarzelend).* Dat mòcht ze, tante. Toe, ga nou heen.

BETTINA. En 'n ommelet met 'n half ons suiker 'r over?

STANS *(aarzelend).* Daar wist 'k niet van.

ANNEMIE. Wist jij daar niet van? Nou 't is goed, 't is heel goed. We zalle maar zegge da-'k lièg. 'k Zal 't in me oore knoopè. 't Is best, hoor! *(nijdig af).*

Vijfde Tooneel.

BETTINA. STANS.

STANS. 'k Voel wat u zeggen wil, tante.... 'k Heb 'r zelf de meeste schuld an.... 'k Heb 't te lang laten

inwortelen.... Ze is bij ons, zoolang we getrouwd zijn.... Ze heeft vroeger al bij moeder gediend... We hebben mekaar als meisjes gekend.... Dat maakt 'r gemeenzaam.... Dat geeft 'r 'n toon, die afschuwelijk, die akelig, die verschrikkelijk is.... 'k Zal 'r.... 'k Zal 'r.... Half zes!.... Ga u mee na de trein?

BETTINA. Nee, de sta-in-den-weg, 't mensch nòg lastiger dan 'n schoonmoeder, zooals Cor zoo dikwijls gezegd heeft en zooals jij misschien nog, meer heb gédácht, zal in de eerste uren op 'n afstand blijven.

STANS. U zult me heusch 'n plezier doen....

BETTINA *(verwonderd)*. 't Lijkt wel of je 'r iets tegen heb, Cor alleen te ontmoeten.

STANS *(lachend)*. Haha! Wat zou ìk daar tegen hebben? Hoe komt u op den inval? *(haar pantoffels uitschoppend)*. ...Waar zijn me bottines? *(in de kamer zoekend)*. ...Waar heeft Mie die gezet? ...*(kijkt in de slaapkamerdeur)*.... 'k Zie ze niet....

BETTINA. 't Doet me genoegen, dat je de toffels die ìk voor je maakte nog draagt. — Laat 'k je niet langer ophouen. Dag Stans. Zijn we verzoend?

STANS *(haar afgetrokken omhelzend)*. Ja, tante.

BETTINA. En willen we nu probeeren vriendinnen te blijven?

STANS *(afgetrokken)*. Ja tante.

BETTINA. Geef de groeten aan Cor en zeg 'm in mijn naam, dat-ie je 'n beetje versterkende middelen moet geven. Je ziet 'r niet te best uit. Dag kind.

STANS. Dag tante. *(zij loopt tot de deur mede, gaat dan wanhopig-starend in een fauteuil zitten)*.

Zesde Tooneel.

STANS. ANNEMIE.

ANNEMIE *(treedt stuursch binnen, vouwt de servet van de wijnflesch op, kijkt een paar maal nijdig om)* ...Wàt wist je nou niet van 'n ommelet?... *(een stilte)*. ...Wáárom

most 'k de kamer uit? ... Nou? ... As 'r andere bij zijn heb je 'n groote mond — alleenig doe je geen bek open!.... *(schenkt zich 'n glas wijn in, gaat met den rug naar Stans toe zitten, slurpt rustig voortpratend).* ... De streke — de streke, om ineene de deur open te smijte *(slurpt).* ... 'k Ben van gistere.... God zal 'n meid beware, om bij zoo'n zure nijdas te diene. *(slurpt).* ... Van de ommelet wìst ze niet *(slurpt).* ... *Ik* weet zoo'n boel niet *(slurpt).* ... En zij verraait van 'n ommelet *(slurpt)....* Ik zeg maar: de kruik gaat zoo lang te water, tot-ie barst *(slurpt).* ... Dat ken 't kleinste kind je zegge.... *(zich nijdig omkeerend).* ... Wat zit je nou? Mot je te laat an de trein komme?

STANS *(dof).* 'k Wou dat je me even me bottines gaf. 'k Kan ze nergens vinden.

ANNEMIE. Ze staan onder 't bed. Je heb ze d'r zèlf neergezet.

STANS. Heb je ze dan niet gepoetst?

ANNEMIE. D'r was geen spatje op. Elke dag is niet noodig.

STANS *(staat op, gaat de slaapkamer in. Annemie neemt een sinaasappel van de fruitschaal, begint die te schillen. Stans keert met de bottines terug).* ... Ze zitten vòl modder. Zóó kan 'k ze niet aantrekken.

ANNEMIE. En ik sta d'r niet voor op. Nog geen rust om af te ete. Ze zalle niet onder je rokke kijke.

STANS *(met ingehouden drift).* 't Wordt met jou zóó onhoudbaar, zóó onhoudbaar.... Als 't zoo voortgaat, dan, dan....

ANNEMIE *(een schijfje sinaasappel in den suikerpot doopend, onverschillig).* ... Dan zeg je me de dienst op....

STANS *(driftig).* ... Dan ga je 'r op staanden voet uit....

ANNEMIE *(een tweede schijfje in den suikerpot doopend, zich omkeerend).* ... As je dat nòg is zeit, doe 'k 't! En knap as je me werom haalt!

STANS. Jij behandelt me zoo gemeen, jij vergeet zoo heelemaal dat ìk....

ANNEMIE. ... Ja, dat vergeet 'k. 't Is maar goed dat me geheugen zoo keeduuk wordt, òf wou je.... 'k Zal maar

denke dat je met 'n verkeerd been uit bed ben gestapt. Dan ben ik de wijste partij.

STANS *(gedwee)*. ... Waar is de schoenborstel?

ANNEMIE. Op z'n plaas in de keuke.

STANS *(gaat naar de deur, keert zich om)*. ... Je had van morgen 't bed ook niet afgehaald.

ANNEMIE. Je zal 'r niet van bederreve om 't óok is te doen.

STANS. En — an je eigen kamer heb je geen hand uitgestoken.

ANNEMIE *(rustig)*. Dàcht 't wel. Jawel, de ouwe tante heeft je de les geleze.

STANS *(opvliegend)*. Als m'n man thuis is, loopt 't spaak.

ANNEMIE *(valsch)*. Loopt 't spaak? Met wie? Met mijn? An mijn ken niks gebeure. 'k Zou wat vort make. Je mot 't zelf wete as je te laat komt.

STANS *(heftig)*. Pas op, pas op dat je 't niet te verdrijft! *(af)*.

ANNEMIE *(eet rustig de laatste schijfjes van den sinaasappel, praat met den hond)*. Toeter! Kom je 'r niet uit? Hoor je me niet, toeter? *(schenkt wat water op een bord, gaat naar het hok, opent het hek)*. Drink nou is, beest *(de hand in het hok stekend)*. Ach, ach, stumper, wat is je neussie warm! Nou, valsche rakker, mot je bromme? Is dat me dànk? Ken je de vrouw nie-meer? Geen watertje? *(tot Stans, die terugkeert, terwijl ze in dezelfde gebukte houding blijft zitten)*. ... Dat hei je gauw gelapt. Dat doe 'k je werachtig niet na. As 'k 't vróéger zoo in 'n vloek en 'n zucht dee, kreeg 'k wat te hoore *(tot den hond)*. Drink nou is, toeter. Jessis, beest wat ben je belabberd-ziek *(valsch)*. ... 't Zou me niks verwondere dat jij 'm vergeve heb, zoo goed as je mijn zou wille vergiftige....

STANS. Als 'k daar den moed toe had, maakte 'k zelf 'n eind an me leven....

ANNEMIE *(opstaand)*. Wat wor je nòu tragisch! *(Stans zakt op 'n stoel, begint te snikken)*. ... Da's héél verstandig. Da's zeker om 'm dadelijk rooie oogen te late zien. En as-ie vraagt waarom je gehuild heb, sta je met je mond

vol tande. D'r hebbe meer vrouwe gedaan wat jij gedaan heb.... As ze d'r later àllemaal zoo over lameteerde....

STANS *(nijdig)*. ...Hou op met je troost!

ANNEMIE. Ik in jouw plaats zou zoo vroolijk zijn as 'n vogeltje in de lucht.... Je heb niet één rede om in de piepzak te zitte. *Ik* zal geen bek open doen. Mijn ken je vertrouwe asof 'k je moeder was.

STANS *(zich inhoudend)*. ...Mensch, mensch, as je wist hoe 'k je....

ANNEMIE. ...Hoe je godzalig van me houdt!...

STANS. ...Hoe 'k je haat!... Wat ben jij 'n afschuwelijke medeplichtige!

ANNEMIE. Ha-ha-ha-ha! Die ken uit de hoek komme! ...Medeplichtig? Ha-ha-ha-ha! 'k Zou zegge dat ìk met 'm na bed ben geweest!

STANS *(dreigend)*. Pas op, pas op! Je drijft me zoo ver dat 'k, dat 'k....

ANNEMIE.... Dat je wàt? Dat je wàt?

STANS. Dat 'k je... *(houdt zich in, loopt gejaagd heen en weer)*.... Da's me èrgste straf. Zóó een tot vertrouwde. Onder de plak te zitten, bang te zijn, elk uur, elke minuut, voor zoo een as jij! God, God wat 'n vernedering! Wat 'n pijnbank! Wat 'n màrteling! Dat hou 'k niet uit. Daar stik 'k onder! *(heftig)*. ...Zóó als-ie ankomt, zeg 'k 'm alles, alles, alles! Dat doe 'k! Dat doe 'k zonder aarzelen! Als-ie gehóórd heeft, hoe jij me drie maanden gesard, gepijnigd, gekweld, bestolen heb, zal hij de eerste zijn, om je bij je valsche strot te pakken en je de deur uit te smijten, te smijten, te smijten!...

ANNEMIE. Da's goed. Dat mot je doen. 'k Wil wel is zoo gesmete worde. Hoe kom je zoo laat op de inval? Dat ha-je toch eerder kenne doen... *(plots kwaadaardig-valsch)*. 'k Heb genoeg van de lolletjes, versta-je? We zalle de blaadjes is omkeere! 'k Ga me bulle pakke! Dàdelijk! *(bij de deur)*. En dan zalle we is verder kijke! Is kijke wat de papiertjes-van-de-amoer voor uitwerking hebbe!

STANS *(angstig)*. Schreeuw zoo niet!

ANNEMIE. Niet zoo schreeuwe? As 'k de deur uit ben zal 'k 't nièt schreeuwe, ha-ha-ha, dan zal 'k 't iedereen in z'n oore fluistere, hoe jij....

STANS. Loop niet zoo vort, Mie. Ga nog effen zitten, Mie. Laten we mekaar nou is begrijpen, Mie. As je driftig ben, Mie....

ANNEMIE. Nee, je heit zùlke vieze dinge gezeid — 'k ga me bulle pakke....

STANS *(naar de klok kijkend, gejaagd)*. Toe, 'k heb haast geen tijd meer — ga nog èffen zitten....

ANNEMIE. Nee, 'k gà niet zitte.... 't Is nou natuurlijk Mie voor en Mie na.... Enne zoete koekies bakke.... Je heb je nou in je drift is lekker late kènne.... 'k Ga d'r van door.

STANS *(wanhopig)*. Als 'k je maar vertrouwen kon! Als je maar niet elk oogenblik zoo'n misbruik maakte, van wat je weet.

ANNEMIE. Heb ìk misbruik gemaakt? Zou ìk niet liever me tong late uitrukke! Maar jij! Jij konkelt achter me rug — over 'n ommelet — over me hond — over kloppen an de deur — jij laat je tante op d'r teene loope om me te snappe.... Da's me dank! Ja, da's me dànk! Elke andere dienstbode zou je verraje hebbe, zou je hebbe uitgebracht an de andere meiden in de buurt! Heb ìk 'n asem gelate?

STANS. Dat heb je niet, dat weet 'k wel....

ANNEMIE. Nou dan?

STANS. As je maar wat minder vrijpostig dee, Mie. As je wat minder in 't huishouen voor mij overliet.

ANNEMIE. Zeg liever dat 'k niks uitvoer.

STANS *(gedwee)*. Je voert wel uit.... Je.... Je....

ANNEMIE. Nou zit je te hakkele, omdat je eigelijk niet weet wat je wil.... Ja, toeter, dat hiete we spijkers op laag water zoeke *(Stans opent 't schrijfbureau, zoekt in een der laden)*.... Ja, toeter, we gane verkasse. We benne hier àllebei te veel, beest....

STANS *(met een bankbiljet in de hand)*. ...Je hoeft niet weg te gaan. We hebben wel is meer in drift....

ANNEMIE. Nee, 'k neem niks an. 'k Sar je toch zoo? 'k Kwel je toch zoo? 'k Heb toch zoo'n valsche strot! *(het bankje afwerend).* Nee, nee! Later zeg-je dat 'k 't gestole heb!

STANS *(weer naar de klok ziend).* ...Toe nou! 'k Had je toch wat voor je jaardag beloofd!

ANNEMIE. Voor me jaardag?

STANS. Je ben toch jarig?

ANNEMIE. Nou, as 't voor me jáárdag is, zal 'k 't voor één keer nog is door de vingers zien.

STANS *(haar de handen drukkend, hartstochtelijk).* ....Doe 'r nog is 'n eed op.... Zweer nòg is....

ANNEMIE. Nou! Nou! Je drukt me ring in me vingers! Ben je gek om iemand zoo'n zeer te doen! 'k Heb al tièn-maal gezwore. Elf is 't gekkenommer.

STANS. Steek nog ééns, nog ééns je vingers op....

ANNEMIE. ....Daar dan!....

STANS. ....Zweer dat je nièmand, nièmand 'n woord zal zeggen.

ANNEMIE. Nommero elf! ....Dat-'k niemand 'n woord zal zegge....

STANS *(driftig).* ....Me man niet!....

ANNEMIE. ....Dat hoef 'k 'r niet bij te zwere. ....As 'k niemand zeg, is je man 'r inbegrepe!

STANS *(driftig).* Dus, je zweert?

ANNEMIE. Ik zweer. En morrege weer eed nommero twaalf!

STANS. Nee, nòu ben 'k gerust. ....Nou ga 'k na 't station.... 'k Heb haast geen moed.... 'k Wou dat 'k 'm misliep....

ANNEMIE. Hoe ken men zoo in de piepzak zitte? 't Is werachtig waar: jouw geweten moste ze onder 'n stolpie zette en late kijke voor 'n dubbeltje entree.... Draag je die toffels nog? Kijk de mijne is — de teene steke 'r door.

STANS *(haar hoed opzettend).* Neem ze maar — 'k zal wel 'n paar nieuwe....

ANNEMIE. En de bloes die je gisteren an had, mag 'k die an me nicht geve, me achternicht, die daar op visite komt?

STANS *(aarzelend)*. Da's goed.

ANNEMIE. En juillie komme toch zeker niet te vroeg thuis — voor me jaarsvisite?

STANS *(dof)*. ....In de eerste twee uur zeker niet.... 'k Geloof niet da'k 't tot 't station breng.

ANNEMIE. Ach, ach, wat zal jij as je 'n daggie ouwer ben, om je malligheid van vandaag lache.... Wel de groete an meneer! *(laat Stans uit)*.

STANS. Tot van avond!

ANNEMIE. Tot van avond!.... *(kijkt haar na, roept)* ....Leit de krant niet benejen in 't portaal? Toe, reik 'm effe an! Dank je wel... *(zij trekt de lamp wat neer, schenkt zich nog een glas in, maakt 't zich makkelijk in een stoel, verknuffelt zich in lezing. De schel gaat over. Vlug staat ze op, kijkt door 't venster)*. ....Ja? Ja!.... Jessis vent, wat kom je altijd op 'n ongelegen uur! Wat zeg je? Ja, met die pruim in je mond versta 'k toch niks — Stil maar! — *(den sleutel in haar zakdoek knoopend)*. — Van ondere! — Daar komt de sleutel! *(neemt de krant weer op)* .... Ja! Binne!

Zevende Tooneel.

ANNEMIE. DE WASCHBAAS.

WASCHBAAS. Goeien avond. — Asjeblief.

ANNEMIE. Zet maar op 'n stoel. Is 't hemd van de vorige keer 'r bij?

WASCHBAAS. Wat hemd van de vorige keer?

ANNEMIE. Dat 'r te weinig was! Zeg, doe niet zoo onnoozel, — 'k hei 'r drie meegegeven en je hei 'r maar twee thuisgebracht.

WASCHBAAS. Daar bemoei ik me niet mee. Me vrouw wascht — ik breng rond. 'k Zal 't zegge.

ANNEMIE *(bij den stoel met de wasch)*. ....Ja, dat zegge ken 'k. 't Is 'r alweer niet bij. Dan ken je om je cente komme, as je 't meebrengt.

WASCHBAAS. Daar treje we niet in.

ANNEMIE. Dan tree je 'r maar uit! In me rok met kante was laast ook 'n gat gebrand *(tellend)*. Een, twee, drie, vier, vijf, zes.... D'r stane zeven zakdoeke op 't lijssie. .... Da's toch God geklaagd! .... Bij juillie houdt 'n arme meid geen draad over! .... Een hemd en een zakdoek in nog geen acht dage! .... Denk je dat 'k 'r met stele an kom?

WASCHBAAS *(grijnzend)*. .... Met stele niet, met wondere zalle we zegge. .... Drie kwart van je goed, zeit me vrouw, heit doorgehaalde merke of merke die niet van jou zijn.

ANNEMIE. Wel jessis nog toe!

WASCHBAAS *(bij den stoel met de wasch)*. .... Spijkers met koppe! Asjeblief! .... A. D. — dat ben jij. .... 'n Doorgehaald merk: dat ben jij ook, zalle we zegge... C. de P. .... C. de Pauw.... Da's 'n naam, die erges op de deur staat.... Da's alweer C. de P.... en weer C. de P.... en nog is C. de P.

ANNEMIE. As je nog langer met je vuile poote 'n huzaresla van me wasch maakt, ken je 'm werom neme om over te wassche

WASCHBAAS. Zoo'n kouwe drukte over één hemd en één zakdoek hoef jij niet te hebbe. Dat mòt me vrouw in de war brenge, al die merke in één wasch.

ANNEMIE. Mot 'k jòu permissie vrage, lange lijs, of 'k van mevrouw verslete goed mag anneme?

WASCHBAAS. Zijn mijn zake niet! Voor mijn part zit 't heele alfebet in je wasch! Je denkt alleen maar, dat jouw mevrouw aardig slijtsch is.... *(een kanten mouw uit de wasch tillend)* ... en dat ze 'r plezier in heit om jou met die kant op 't kwaje pad te brenge. Meid, pas op! As je moer je zoo in de kant ziet....

ANNEMIE *(grinnekend)*. Me moer, lange lijs, is 'n halve eeuw dood!

WASCHBAAS *(grinnekend)*. Dat zou me an jou niet zegge.... 'k Zal met zoo'n dienst gestraft zijn! Krijg jij èlke middag je fleschie?.... *(er wordt buiten gefloten)*

ANNEMIE. Schiet op — daar is me visite! Eerst 't hemd en de zakdoek, dan de cente! *(even in de slaapkamer)* .... Vooruit, hier is me vuile!

WASCHBAAS. Da's onderpand genoeg! Meid, denk an 't kwaje pad!

ANNEMIE *(terwijl er weer gefloten wordt).* ....Ruk nou op! En laat ze boven. *(hem terugroepend)* ....Hé, me sleutel!

WASCHBAAS. Asjeblief.

ANNEMIE *(hem terugroepend).* ...En me zakdoek! De zakdoek, waarin 'k 'm gebonde had.

WASCHBAAS *(den vuilen zakdoek bekijkend).* ...Jawel! ....C. de P.... C. de P.... Jij C.-de-P.-'t-je hier warmpies binne! *(af).*

Achtste Tooneel.

ANNEMIE, CARLIEN, MINA.

ANNEMIE *(bij de deur).* Pas-ie op Carlientje! De onderste roe leit los!

CARLIEN *(een toegetakelde burgerjuffrouw).* Hartelijk gefeleceteerd! Nog veel jare! *(zoent haar).* Nou Mina, zeg-ie niks?

MINA *('n bleek verlegen meisje van 'n jaar of vijftien)*... 'k Feleceteer u wel nicht, en da's van ons....

ANNEMIE *(bewondert 'n vogelkooi met sijsje).* . . Ach God, da's lief! Ach, wat is dàt lief! Ach, wat 'n snoep van 'n beesie! Daar dank 'k je duizendmaal voor *(omhelst Carlien en Mina).* ...Ach, ach, net 'n engeltje! As-ie in de avondlucht maar geen kou heit gevat! Dat zou zonde zijn!

CARLIEN. Nee, ze heit 'm in 't wolle doekie gedrage, da 'k laatst van je geleend heb. Daar hei-je 't terug. 't Was toch van mevrouw?

ANNEMIE. Had niks geen haast! Wè hebbe 'r vier zoo. Zingt-ie?

CARLIEN. Nou dat zou 'k haast denke. Bij de juffrouw naast ons, van wie 'k 'm heb overgenome, heit-ie lange jare gezonge. En hij doet kunsies! As je 'm 'n vingerhoed met 'n touwtje geeft, trekt-ie 't water op. Wat 'n menscheverstand! *(een pak losknoopend).* En hier hei-je de schotels van de kliekies, die je Zondag heb meegebracht.

ANNEMIE. Had óók niks geen haast! 'n Schaaltje meer of minder....

CARLIEN. 't Spijt me machtig — Netje heit 't oor van de dekschaal gebroken.

ANNEMIE. Wè zalle maar zegge: scherve benne geluk. Doe je hoed af. Doe je mantel uit. *(tot Mina, die bij 't hondehok gehurkt zit).* Laat-ie je niet in je vingers bijte, Mina.

CARLIEN. Hei je 'n hond?

ANNEMIE. Wil je 'm zien? Kom hier. Niet te dicht 'r bij. *(Zij knielt met Carlien, naast Mina, voor 't hondehok).* ... Toeter!

MINA. ... Kischt! Kischt!

ANNEMIE. ... Da's nou zóó'n trouw beest, daar vin je geen tweede van....

CARLIEN. .... Mooi is anders....

ANNEMIE. .... As de leelijkers 'r niet weze mochte, zatte wij geen van vière hier! Is-ie goed? Hahaha!

CARLIEN *(opstaand).* Elk zijn meug zee de boer....

ANNEMIE *(opstaand).* Verlejen week is-ie me nageloope — toe 'k boodschappe dee — en niemeer van me af te slaan — enne dat zou je nou niet geloove — 't is gek hoe je je an 'n stom dier wenne kan — as 'm wat zou overkomme -- zou 'k me gewoon ellendig voelen....

CARLIEN. Ga deur! Ik nog voor geen twee dozijne! Ik màg geen beeste.

ANNEMIE. Dat komt omdat jìj 'n man en kindere heb.

CARLIEN. O zoo! Die spele genoeg de beest.

ANNEMIE. Ja, help maar 'n handje, Mina, om de tafel af te ruime. 't Olie-en-azijnstel mot in 't buffet. Enne die pot sjem ook. As je trek heb, mag je 'n lepeltje proeve. Ga je gang maar! Nee, de fruitschaal mot je late staan; Carlien. Daar zalle we nog van gebruik make. De borde kenne weg. Loop jij nou is as 'n knappe meid na de keuken, Mina — daar hei-'k 'n kommetje koffie gezet, om van te kwijle.... Enne dan zet je de waterketel op 't gasstel voor as je vader daar komt. Dirk kòmt toch? *(buiten wordt gefloten).* Hoe is 't mogelijk! Net as je van 'm rept! *(in de*

deur roepend). ... Trek is an 't touw, Mina! En waarschouw voor de roe! *(neemt eenige flesschen uit 't buffet).* ... Kom d'r in, Dirkie!

Negende Tooneel.

ANNEMIE, CARLIEN, MINA, DIRK.

DIRK. Geluk gewenscht! *(op de flesschen wijzend).* ... En nog veel jare zóó!

ANNEMIE. Alweer 'n droge lever?

CARLIEN. Mot je hèm vrage!

DIRK. 'n Droge lever die geen nat noodig heit, is 'n bloempot zonder water.

ANNEMIE. Begin maar eerst met 'n kommetje koffie *(tot Mina)*! Ja, zet op tafel. Dat heb-ie handig gedaan. Schenk jij vast in, Carlien! Dan krijg ik de gebakkies *(neemt ze uit 't buffet).* Enne voor Dirk hei-'k 'n sigaar met 'n bàndje!

DIRK *(de flesschen bekijkend).* ... Cognac fien.... Annie-sette.... Perfet-amoer.... Burdeaux.... Dat ken 'n kéét worde! *(de sigaar bekijkend)*.... Poer la nobles!... Die zal 'k met aandacht rooke.

CARLIEN. Nou, da's kòffie! Da's kòffie! Geef mijn maar zoo'n lange gedraaide met room 'r in *(zij drinken even zwijgend)*.... Jij ben hier met je neus in de boter gevalle.... Da's 'n lot uit de loterij....

ANNEMIE. As 't maar geen niet is!

CARLIEN. 'n Niet? Om je vingers te likke — Dirk, laat je lever nog effe droog! 't Is nog zoo vroeg in de ochtend — da's 'n dienst uit de duizend. As 'k zie hoe me dochter Sjannet 't heit, met amper margarine op 'r brood en de heele dag in 'n keuken as 'n kelder zoo ijzig, dan ben jij in de zèvende hemel.

ANNEMIE. 'k Zal de laaste zijn om te klage! Hoe zitte we hier Dirkie? Heb je 't goed bij me, jongen?

DIRK, Proost! Santjes! 'k Zit in Abraams schoot. Zal 'k juillie ook 'n poesie schenke?

ANNEMIE. Da's goed. Nee Dirk, geen vierde glas! Zij is benèje de jare.

DIRK. 'n Halvie zal 'r niet hindere.

ANNEMIE. Santjes *(slurpt)*! Wat 'n gezelligheid! Jammer dat hij van avond werom komt!

CARLIEN. Wie hij?

ANNEMIE *(naar het portret boven het bureau wijzend)*. ... Hèmmes. D'r man. Nee, Mina, zoo'n gróót glas met aniesette, krijg je niet.... *(drinkt de helft van 't glas)*. ... Da's genoeg voor je om mee te beginne. De appele en de sinaasappele zijn 'r om te ete! *(tot Mina)*. Krijg is messies uit 't buffet, kind.

CARLIEN. Merkt zìj 't niet datte we....

ANNEMIE. ... Maling an! Lááť ze 't merke! Enne wat bordjes, Mina! Zoo moste we tot 'n uur of twee, drie kenne blijve plakke.

DIRK. Ik heb geen haast. 'k Zal je geen uurloon op je rekening zette. Santjes! *(wipt zijn glas in één zet om, verslikt zich, krijgt een benauwde hoestbui)*.

CARLIEN. Zag 'k ankomme! Zoo'n klein keelgat en zulleke slokke!

ANNEMIE *('n glas water inschenkend)*. ... Drink dan is, Dirk! Drink is!

MINA. Neem 'n glaasie water, vader!

DIRK *(lacherig-hoestend)*. Water! Wàter? Nee water niet! 'k Ben bang da'k 'r an verslaafd raak! Hahaha!

ANNEMIE. Ik heb me ook zoo is in azijn verslokke. 'k Docht da'k stikte.

DIRK. Weet je wat nòg benauwder is?

ANNEMIE. D'r gaat niks boven verslikke in azijn en cognac.

DIRK. Hèhè! Dan mot je Carlien is bijwone, as ze de smoor in heit, en in d'r eigen woorde stikt, hèhè! Waar of niet, Carlina?

CARLIEN. Begin nou weer niet te sarre, Dirrek! Daar heit-ie 'n handje van! En às 'k wèl ùit me hummeur ben, verdraait-ie 't nòg om me links te late legge.

DIRK. 'k Lèg toch altijd rechts! Wat mot je dan? *(inschenkend)*.... Nog allemaal 'n slijmverschrikkertje?

ANNEMIE. Zachies an Dirk — 't is geen angenome kruierswerk — 'k heb bij me ete al rooie gedronke — zachies an voor 't lijntje.

CARLIEN. Bij je ète wijn? Gossiemijne, jouw volk is 'n engel!...

ANNEMIE *(uit haar beurs 't bankbiljet nemend)*. Ja, ja! En dàt hei-'k voor me jaardag gekrege.

DIRK. Zèstig gulden?

CARLIEN. Zestig gulden!

DIRK. Zestig gulden! Daar ken ìk me 'n verreljaar 'n ongeluk voor kruie.

ANNEMIE *(tot Carlien)*. Je hoeft 'm niet tegen 't licht te houe — we make geen valsche biljette....

CARLIEN. Begrijp jij dat nou Dirk? As 'k zoo ies an Sjanet vertel....

ANNEMIE *(genoeglijk haar glaasje ledigend)*. ...Ja Sjanet mot 'n boel leere, mot nog 't kunsie leere....

CARLIEN. ...Wèlk kunsie?

ANNEMIE. Om van d'r mensche te wète....

DIRK *(z'n beenen lui-uit op 'n anderen stoel leggend)* ...Ja, as jij zestig gulden op je jaardag krijgt, dan weet jij wat, dat 't daglicht niet vele ken.... Vertel op.... We zitte 'r voor.

ANNEMIE. Jawel, lekker dier! 't Is goeie hoor!

DIRK. Wij zalle niet smoeze!

ANNEMIE. Jawel, lekker dier! 't Is hèèl goed!

CARLIEN. Vertrouw je ons niet? Vertrouw je je eige familie niet?

ANNEMIE. 'k Vertrouw mezelf nog niet eens. ...Daar hoef je nou niet kwaad om te worde. 'k Heb 'r èlf keere 'n eed op gedaan! Elf keer 'n eed, da's 't graf.

CARLIEN. Is 't van zijn of van hàar?

ANNEMIE. Vàn Dirk z'n sigaar.

DIRK. Klets nou niet, je begint toch met ons nieuwsgierig te make: is 't van zijn?

ANNEMIE. Van de suikerpot.

CARLIEN. Sjongen wat lollig!

ANNEMIE. Elf keer 'n eed, da's 't gràf. As 'k 'n vlinder in 'n lucifersdoosie gestopt hou en juillie wille me beesie is zien, dan hei-'k kans dat 't 'r vort vliegt. Beter één beesie in 'n doos, dan 'n beesie in de lùcht! Dirk zit oogies te geve! Die snapt me. Schenk nog is in, Carlien. *(tot Dirk)* ...Je zoole benne kapot, Dirk — je loopt op je tandvleesch! Mag je wel is late make!

DIRK. Hindert niks! Wat ònder je schoene zit, zièt geen sterveling — rùike is anders.

CARLIEN. 't Is van hààr! Want zijn is over de vier maande op reis geweest — zij zal jou niet toestoppe voor dinge van zìjn! Heit ze...?

ANNEMIE *(haar glaasje ledigend)*. Late we over 't weer prate. Neem nog 'n gebakkie, Mina. Ze motte op.

DIRK. As zij 'n koopman geworde was, was ze binne 't jaar rijk. Da's 'n geslepe rot! Wat tusschen diè d'r poote zit....

ANNEMIE. ...Dat zit goed! Ja, dat zit gòed! Je ken 't làng zuur hebbe, as juillie dochter Sjanet. ...Je ken làng je gelegenheid wachte! As meissie van twaalef, as handstoffer, ben 'k bij d'r moeder in dienst gekomme. Niks was te goed voor 'r. Wat ze floot, kreeg ze. Ze had 'n kast met speelgoed van hier tot daar. Je ken 't zoo gek niet prakizeere. Enne 'n smoeltje zoo mooi, dat iedereen voor 'r vlóóg. Je had 'r slaapkamer motte zien. En de mijne. Ik de afval, 't vulnis, zij 't fijnste. Ik 'n voetveeg, zij 'n prinses. Wat hei-'k 'r dikkels....! Toe d'r vader stierf, hadde zij en 'r moeder 'n paar hàrde jare — net twéé — toe trouwde ze met zijn. Van 't eene nessie in 't andere. Alles gesmeerd. Alles botertje tot an de boom. *(voor zich heen starend)*. ...Ik was toe óók an 't vrije. ...Dat herinner je je haast niemeer.... An 't vrije met, met, met — God weet waar-ie uithangt, de smeerlap, de stinkende kerel — ik was toe an 't vrije — enne met me uitzet bezig — zes sloope — zes lakes — zes tafelkleeje — 't leit nog in me koffer

bove — zoo geel as saffraan geworde — As Sjanet of Mina trouwe, kenne ze 't krijge — wat mot 'k 'r mee? — allemaal rommel van niks — d'r legge nog twaalef theelepeltjes bij — met molentjes op de steel — ja, zóó stapeldol ben 'k geweest — grinnek jij maar, Dirrek! — da's 't verstandigste — schenk nog is bij, je ben maar ééns jarig — je mot je in 't leve niks antrekke — je mot as 'n halleve duvel.... Santjes! ... De stinkende kerel heit me met me sloope en me lakes en me tafelkleeje en me lepels late stikke ... zonder 'n woord, zonder boe of ba. In eene was-ie-vort — 'k mot nòg duite van 'm hebbe....

CARLIEN. Heit-ie je héélemaal geen asem gegeve?

ANNEMIE. Dat hoor je toch!

DIRK. Waarom dan?...

ANNEMIE. Waarom? Waarom? Vraag na de bekende weg! 'k Hei-d'r lak an, ha-ha-ha! ... Je mag 't wel wete, ha-ha-ha! ... Omdat 'k in die dage al net zoo'n beeld van 'n meid was as nou! Daar lieg 'k geen woord an! *(knippert met de vingers)*. ... Nee, 'k ben niet dàt veranderd, ha-ha-ha! ... Bij haar ging 't gesmeerd, bij mijn zat 't geroest. Geroest as 'n ketting die in 't water leit. Ja, ja. Maar affijn. Alles komt op z'n poote terecht. Nou benne de blaadjes verhange *(met kwaadaardige stijging)*. ... Nou leg ìk is met me rug in 't zonnetje, nou weet ìk me weetje, nou laat ìk 'r met één vinger danse, nou piept ze as 'k knijp! *(glimlacherig)*. ... Toe ze drie maande geleje met die piano — zal 'k maar zegge — in 't rijtuig stapte, zij op de éène bank, hij op de andere, toe dacht 'k al dadelijk bij mezelf: dat wordt knietjestoestand — en — ha-ha-ha! — 't is méér as knietjestoestand geworde, 't is....

CARLIEN. .... Nou dan!

DIRK. Vooruit dan!

ANNEMIE. Néé, elf eede is zoo goed as 't graf! Juillie wille 'r van proffeteere da'k 'n beetje hartig geproefd heb. ... Dat zit je niet glad, lekker dier! ... Al krijg 'k 'm om as 'n polderjongen, dan trek je 'r nog 't fijne niet uit! Neem 'n roomsoesie, Mina — ze worde toch zuur!

DIRK. 'k Hei in de spieze dat hier méér zuur geworde is, ha-ha-ha!

ANNEMIE. Bran je lippe niet an je endje, met je gelach!

DIRK. Heb-ie 'r nòg zoo één met 'n bandje?

ANNEMIE. Nòg een met 'n bandje?

CARLIEN. Stop maar 'n pruim!

DIRK. Pruime bij cognac fien! Pruime bij perfet-amoer! Sjamais!

ANNEMIE. Stil maar. 'k Weet nòg erges 'n gelegenheid, waar ze voorraad hebbe... *(neemt uit haar beurs een sleuteltje, opent het schrijfbureau).*

DIRK *(opstaand).* ...Meid pas op! Mag je dat?

ANNEMIE. Magge? Met zwarte kunst mag alles. 'k Hei nog nooit zoo in me leven geboft as hier — da's de sleutel van me koffer — paste 'r daalijk op *('n sigaar gevend).* Asjeblief. Ze benne belege, dat ken je narekene.

DIRK. Jij geeft, ik neem *(opstekend).* As 'k jarig ben, mag je me d'r duizend van thuis sture — van jouw *Poer la nobles.*...

ANNEMIE. Twéé duizend! As je maar zeit wanneer.

DIRK. 'k Zal maar rekene op dèrtig Februari, dan hoef 'k 't niet op me buik te schrijve!

ANNEMIE *(in den stoel bij het bureau breed-uit lachend).* ...Hè-hè-hè! Wat 'n flauwe vent! Op dèrtig Februari — dan mot je eerst overgebore worde!

CARLIEN *(bij het bureau).* Gossiemijne wat 'n laadjes en hokkies! Hoe ken-die 't uit mekaar houe?

ANNEMIE. Ja, je mot 'r de weg in wete... *(de laadjes van buiten betikkend).* ...Da's van de betaalde rekeninge. ...Da's van de onbetaalde. ...Dat benne z'n brieve. ...Dat z'n boeke.... Da's van de asserantie enne de levensverzekering enne de inbraak.... Da's de krispondentie van zijn en haar toeze nog vreeje.... 'k Hoef ze niet open te trekke — 'k ken 't dróóme, met de touwtjes en lakkies 'r bij... *(tot Dirk die op de piano begint te bonken).* ...Wat heb 'k nou an 't handje? Schei uit, Dirk, je slaat de kalk van 't plafond!

DIRK. Laat mijn nou begaan! Vooruit Carlien! Je ken

'r bij danse! *(begint te brullen).* ›... Sie-je nou wel daar komt-ie. ... Sjek de Ripper hiet-ie. ... Met 'n broodmes in sijn hand..." *(ophoudend).* ... Gaan de beene van de vloer, ja of nee?

ANNEMIE. Gelijk heit-ie! As 't feest is, is 't feest.... *(neemt Carlien bij de hand, danst met haar over Mina).*

DIRK *(bonkt opnieuw op de piano, het liedje brullend, terwijl ook de anderen meezingen)* ›.... Sie-je nou wel daar komt-ie.... Sjek de Ripper hiet-ie.... Met 'n broodmes in sijn hand... reist-ie door 't heele land!... Mooie meissies snijdt-ie.... Groote stappe neemt-ie...."

Tiende Tooneel.

De Vorigen. STANS. COR.

COR. Wat is dat hier? *(een algemeene stilte)* Wat ìs dat, Mie?

ANNEMIE *(half verlegen, half driest).* ... Wat of dat ìs, meneer? ... 'k Ben jarig. ... Mevrouw weet 'r van.

COR *(uit z'n humeur).* Wist jij daar van, Stans?

STANS. Ze had me gezeid.... Ja, ze ìs jarig.

COR *(bedwongen-vriendelijk).* Dan feliciteer 'k je wel, Mie. Maar dan verzoek 'k je voortaan je visite in de keuken te ontvangen.

ANNEMIE. Ja, uit me èige zou 'k 't hier niet doen....

COR. 't Is goed. Hou je mond maar.

ANNEMIE *(tot Carlien, Dirk en Mina).* Hebbe juillie gehoord?

DIRK *(verlegen).* Goeie avond, mevrouw en meneer.

CARLIEN *(onbeholpen).* Goeie avond, meneer. *(Annemie, Carlien, Dirk, Mina, af)*

ANNEMIE *(weer dadelijk terugkeerend).* 'k Had nog haast vergete: wel thuis, meneer.

COR *(uit z'n humeur).* Dank je.

Elfde Tooneel.

STANS. COR.

STANS *(angstig)*. Ik heb 'r geen schuld aan, Cor.

COR. 'k Moet zeggen, dat is 'n héél prettige ontvangst! Had jij 'r dat gepermiteerd?

STANS *(verlegen, dan vroolijk)*. Dàt natuurlijk niet. 'k Dacht dat ze... dat ze in de keuken.... Hahaha! Je moet 't maar vroolijk opnemen, Cor! .... Die muziek had ik voor je besteld!.... Hahaha! ... Wat 'n bènde! ... Heb je dat verschrikte gezicht van dien neef van 'r gezien, die haast met de tabouret omrolde, toen we binnen kwamen! ... Hahaha!

COR. En me schrijfbureau — heb jij dat opengelaten?

STANS *(verschrikt)*. Is dat òpen?

Twaalfde Tooneel.

COR. STANS. ANNEMIE.

COR *(tot Annemie)*. Kun je niet kloppen?

ANNEMIE. 'k Hèi geklopt, meneer. U komt wèl vrindelijk thuis. 'k Kwam me sijsie hale. *(neemt de vogelkooi, waggelt er een weinig mede)*.

COR *(streng)*. Hoe komt me schrijfbureau open?

ANNEMIE. Weet ik dat? Da's 't éérst da-'k 't zie. Dan heit mevrouw....

STANS *(aarzelend)*. .... Ja, dan moet ik 't in de haast hebben vergeten.... Zij heeft geen sleutel.

ANNEMIE. Nou hoor u....

COR. 't Is goed. 'k Zou je raden na je bed te gaan. Je heb meer gebruikt dan goed voor je is. Mòrgen spreken we mekaar.

ANNEMIE. Morgen is vandaag niet.... En vandaag is morgen niet.... Kom sijsie.... *(af)*.

COR. Hoe kon je zóó nonchalant zijn, Stans!

STANS *(gejaagd).* Brom niet, vent! Brom niet zóó als je in huis ben. D'r sijsie! .... Hahaha! .... 'k Had moeite me goed te houen! ... Om 'r zóó te kièken! .... Hahaha! .... *(begint zenuwachtig te lachen — hij lacht mee).*

Einde van het eerste bedrijf.

Over het natuurlijke Materiaal in de Muziek

DOOR

PETER SPAAN.

Ein Schiff muss untergehen, sobald es auch nur *ein* Leck hat. — HANSLICK.

In het zesde hoofdstuk van de tiende oplage van zijn boek »Vom Musikalisch-Schönen", handelende in het algemeen over het verband tusschen natuur en kunst, zegt de in het vorige jaar verscheiden muziekgeleerde *Eduard Hanslick* terecht, dat het onderzoek naar dit verband een der voornaamste punten is van de kunstphilosophie, zóó zelfs, dat deze »die knorrige Wurzel" der kunst dient te kennen, »will sie kein blosses Scheinleben führen" (179). Deze samenhang, zoo vervolgt hij dan ongeveer het hoofdstuk, deze samenhang bestaat in tweeërlei opzicht: in de eerste plaats wat betreft het materiaal, en in de tweede wat betreft den inhoud. Daargelaten nu, dat de schrijver zich het onafscheidelijke verband tusschen dezen samenhang ten aanzien van het materiaal en den samenhang ten opzichte van den inhoud nog niet tot bewustzijn heeft gebracht, willen we meer in het bizonder over het te berde gebrachte betreffende het *materiaal* eenige opmerkingen maken.

In de eerste plaats beschouwt Hanslick den *toon* als natuurlijk materiaal voor de muziek. Ten onrechte evenwel. Zooals voor de bouwkunst het door de natuur geleverde materiaal is *steen*

zonder meer, en niet in symmetrische vormen door menschenhand gehakte steen*en*, zoo is voor de toonkunst het natuurlijk materiaal *geluid*, en niet door den mensch in verhouding afgemetene, of, zooals de Duitscher het noemt, 'temperirte', *tonen*. Het vage en onbestemde *geluid* van de natuur wordt door den mensch gesystematizeerd, weliswaar tot materiaal voor een daarmede te scheppen kunstwerk, maar dan is tegelijkertijd dit materiaal geen natúúrlijk materiaal meer. Dat het geluid verder uiteraard telkenmale door ander materiaal tot aanzijn wordt gebracht, neemt niet weg, dat het *geluid* het materiaal voor de *muziek* is, door den toondichter gevormd en gekneed. Het materiaal voor het geluid (ijzer, hout, en zoo meer) is géén materiaal voor de muziek, evenmin als nog niet versteend zand materiaal voor de bouwkunst kan genoemd worden. Dit *geluid* nu hooren wij dagelijks in de natuur, en het is natuurlijk materiaal voor de toonkunst. Wie echter *tonen* in de natuur gaat zoeken, zal evenals Hanslick op dit punt geen verband tusschen natuur en muziek kunnen vinden.

Wat wij te zoeken hebben in de natuur is dus geenszins de toon, die reeds een door menschengeest bewerkt geluid is, maar het geluid zonder meer. Nog veel minder zullen we in de natuur te zoeken hebben eene symmetrische reeks van tonen, die èn ten opzichte van het geluid èn ten opzichte van de opeenvolging door menschengeest is gevormd. Deze symmetrische opeenvolging van tonen is de *melodie*. Toch zoekt Hanslick de melodie in de natuur, begrijpelijkerwijze echter tevergeefs: »Melodie und Harmonie, beide finden sich in der Natur nicht vor, sie sind Schöpfungen des Menschengeistes." En verder: »Das geordnete Nacheinanderfolgen messbarer Töne, welches wir *Melodie* nennen, vernehmen wir in der Natur auch nicht in den dürftigsten Anfängen; ihre successiven Schallerscheinungen eutbehren den verständlichen Proportion und entziehen sich der Reduktion auf unsere Skala. Die Melodie aber ist »»der springende Punkt"", das Leben, die erste Kunstgestalt des Tonreichs, an sie ist jede weitere Bestimmtheit, alle Erfassung des Inhalts geknüpft" (181).

Maar is er, zou ik willen vragen, is er dan ook niet eene natuurmelodie, eene onsystematische opvolging van *geluiden*, die dikwijls voor ons oor zoo schoon kan zijn, als een landschap of een menschengestalte voor het oog? Dat is geen kunstschoon, maar *natuurschoon*. Zingen de vogels niet? Hoort men den storm en den donder niet? Fluit de wind niet? Maar Hanslick meent voorbereid te zijn op deze vraag: »Tegen onze uitspraak, dat er in de natuur geen muziek is, zal men den rijkdom der veelsoortige stemmen aanvoeren, welke de natuur zoo wonderbaar verlevendigen. Zoude het ruischen eener beek, het klotsen der zeegolven, het donderend geraas der lawinen, het stormen van de bruid des winds geen aanleiding en voorbeeld voor de menschelijke muziek zijn geweest?" (188). En hij antwoordt: »wij moeten inderdaad met neen antwoorden"; er is géén, volstrekt géén verband, want het is niet *onze melodie*, maar het is slechts »Schall und Klang, d. h. in ungleichen Zeitteilen aufeinander folgende Luftschwingungen," met andere woorden: het zijn slechts *geluiden*, geen *tonen*.. Maar, zooals ik reeds betoogde, eerst door den mensch wordt de steen tot steen*en* gehakt en het geluid in tonen gefixeerd. Het spreekt vanzelf: »die Natur kennt keine Sonate, keine Ouverture, kein Rondo" (194). Doch hierin ligt toch nog volstrekt geene aanleiding om alle verband van de muziek met de natuur te ontkennen: er is slechts idealizeering van den klank tot toon, van de natuurmelodie tot kunstmelodie. Zoo is er wel degelijk een natuurgeklank naast de kunstmuziek: geklank, want het is geene muziek, maar iets vaags, iets onbestemds, iets als een film die nog niet gefixeerd is, evenals het natuurlandschap, zooals het daar ligt, vaag, onbestemd, is, onbevredigend voor den hoogeren menschelijken geest, die idealizeeren wil: het natuurschoon opheffen tot kunstschoon. Wanneer dan ook Hanslick zijne verbazing erover te kennen geeft, dat zelfs knappe schrijvers zich niet hebben kunnen bevrijden van de gedachte eener 'muziek' in de natuur, dan houden wij er ons van overtuigd, dat de oorzaak dezer bevreemding ligt in een eenvoudig misverstand, met name in het gebruik van het

woord 'muziek' tegelijk voor kunstmuziek en natuurgeklank. En het bestaan van dit laatste zal toch niemand willen ontkennen! Muziek als kunst is er natuurlijk niet in de natuur: dan ware zij geene kunst meer; wat de dichters bezingen is echter gewoonlijk juist dat natuurgeklank, meer dan de kunstmuziek, evenals zij vaker landschappen bezingen dan schilderkunst. Zoo, om aan de bewering een voorbeeld toe te voegen, zoo zingt Jaques Perk in zijn sonnet »de Schietbeek":

In 't breede lommer van de lage boomen
Glipt, glipt het beekje langs de holle boorden;
Het streelt de blonde bloemen aan zijn zoomen;
En zingt een lied vol murmelende akkoorden.

Deze natuurmuziek noemt Hand »gewissermassen Musik", waarop Hanslick dan met het beruchte verstandelijke slagwoord antwoordt: »Es ist *entweder* Musik, *oder* es ist keine Musik" (190). Maar wie met dergelijke argumenten aankomt, toont daarmede niet in het minst wijsgeerig onderlegd te zijn en deed beter met zich niet aan een muziekphilosophie te wagen. Hij had moeten begrijpen dat Hand zich gebrekkig uitdrukte en van zijn kant gelijk had, toen hij zeide, dat er in de natuur toch »gewissermassen" muziek was, hoewel ook Hanslick zelf van zijn kant gelijk heeft, wanneer hij zegt dat dàt geene muziek is: een landschap is géén schilderij, een mensch géén beeld, en natuurgeklank géén toonkunst.

Is het bij de andere kunsten niet evenzoo gesteld, als in de muziek met de melodie? Vindt men het palmet-ornament, den gestyleerden akanthus, het gewelf in de natuur? Vindt men daar mozaiek of maeander? En toch heeft de natuur bladeren, bladerendaken en lijnen. Is de pyramide eigenlijk niet een gestyleerde berg? Maar vindt men daarom pyramides in de natuur? Zijn de zuilen geen gestyleerde boomen? Dit blijkt toch wel uit den Egyptischen tijd, waarin men kende de Lotos-zuil, de Papyrus-zuil, en de Palm-zuil: waarin gefixeerd werd van den boom, wat daaraan eeuwig waar is en weggelaten de afwisselende toevalligheden en bizonderheden. Maar vindt men daarom zuilen in de natuur? Of zal men

zeggen dat er hoegenaamd geen verband is tusschen een zuil en een boom, een berg en een pyramide, een architecturaal en een natuur-blad? En waarom dan verband ontkend tusschen geluid en toon, geluidaaneenschakeling en melodie? Men vindt gezichten in de natuur, mooie en leelijke, maar zag iemand ooit een Venus van Praxiteles of een Madonna van Rafaël in levenden lijve op deze aarde wandelen? Neen, want dat zijn voortbrengselen van de kunst, en niet van de natuur. Maar is er daarom geen verband tusschen een menschengelaat en de godin? Een dwaas alleen zal het ontkennen. En waarom mag dit dan alleen voor de toonkunst niet gelden? De bouwkunst idealizeert, de beeldhouwkunst idealizeert, de schilderkunst idealizeert, en de toonkunst — de dichtkunst blijve hier buiten bespreking — en de toonkunst alleen zoude dat niet doen, *iets* maken van *niets?* Dwaasheid! De toonkunst idealizeert het natuurgeklank: zij fixeert het tot tonen, heerscht erover, verbindt ze tot melodieën en harmonieën en maakt ze dienstbaar aan den menschelijken geest, om ons te doen gevoelen, schokkend of verrukkend, het onvergankelijke in het vergankelijke, het eeuwige in alle tijdigheid. Dat is het, wat deze kunst als de andere kunsten ons geeft, dat is het *Gevoel,* maar dat zijn geen minderwaardige en allen gemeenzame gevoel*ens* zonder méér van haat of vreugde, zooals zoo menig muziekgeleerde, zelf de grootheid zijner kunst niet beseffende, heeft trachten te 'bewijzen.' Het slaafsche naschilderen, het slaafsche nabootsen van de natuur geeft nog geen kunstschoon of ideaal: zooals Hegel zegt in zijne onvergelijkelijke en eeuwig ware schoonheidsphilosophie: »Das Ideal ist demnach die Wirklichkeit, zurückgenommen aus der Breite der Einzelnheiten und Zufälligkeiten, insofern das Innere in dieser der Allgemeinheit entgegengehobenen Äusserlichkeit selbst als lebendige Individualität erscheint."

Zooals Hanslick tevergeefs den toon, tevergeefs de melodie als zoodanig in de natuur tracht weer te vinden, zoo zoekt hij daar ook tevergeefs de *harmonie:* »Ebenso wenig wie Melodie kennt die Natur, diese grossartige Harmonie aller

Erscheinungen, Harmonie im musikalischen Sinn, als Zusammenklingen bestimmter Töne," zegt hij (181). De harmonie echter is geidealizeerde samenklinking. De natuur kent wel eene dooreen-menging van geluiden, maar de mensch rangschikt, heerscht, en maakt van den chaos schoonheid. Zoo wordt eene klankvereeniging zonder meer in den menschelijken geest samenklank, accoord of *harmonie*. De geluiden worden door den mensch »kommensurabel", zooals Hanslick het noemt, gemaakt. Gemáákt: de natuurgeluiden worden »kommensurabel" gemáákt. Anders echter Hanslick: »dadurch, dass in der Musik alles kommensurabel sein muss, in den Naturlauten aber nichts kommensurabel ist, stehen diese beiden Schallreiche fast unvermittelt nebeneinander" (191). Welk eene argumentatie! De mensch máákt de geluiden »kommensurabel", dit is het menschelijke in de muziek, en in de natuur is ze alles, behalve »kommensurabel." En omdat nu het natuurgeklank uiteraard niet »kommensurabel" is, dáárom is er nu juist geen verband tusschen natuur en kunstmuziek, of, zooals Hanslick zich dichterlijk uitdrukt, tusschen beide »Schallreiche"; dáárom staan ze »fast unvermittelt neben einander"! Is dan *verschil* tusschen natuur en kunst hetzelfde als *gebrek aan verband* tusschen beide »Schallreiche"? Zoo te spreken, noem ik zoeken naar een verband, dat men niet vinden wil.

»Hat jemand in der Natur einen Dreiklang gehört, einen Sext- oder Septimenaccord" (181) vraagt hij. Hoe zoude het antwoord anders dan ontkennend kunnen zijn? Ik zeide het reeds boven, bij de opstelling in accoorden is de menschelijke geest reeds aan het werk; dat doet de natuur niet. Maar leest men desniettemin niet van een 'veelstemmig vooglenkoor'? Dit is alweer geene harmonie weliswaar, maar toch samenklinking. Ook de natuur kent samenklank, door den mensch geidealizeerd tot harmonie, evenals de natuur wel bosschen kent, maar geen zuilengalerijen, waartoe de eerste pas in het bad van den menschelijken geest worden ontwikkeld, om te worden blijvend kunstschoon. Nòch de melodie, nòch de harmonie zijn uit niets ontstaan en

blootelijk »Erzeugnis menschlichen Geistes" (182): het is de opvolging en samenklinking van geluiden in de natuur, door den menschelijken geest opgeheven tot melodie en harmonie.

Nadat Hanslick meent aangetoond te hebben dat er geenerlei verband bestaat tusschen natuur en muziek, nòch wat betreft den toon, nòch wat betreft de melodie, nòch wat betreft de harmonie, is er volgens hem in de toonkunst toch één ding, dat »existiert schon vor und ausser den Menschen," namelijk de *rhythmus*. »Im Galopp des Pferdes, dem Klappern der Mühle, dem Gesang der Amsel und Wachtel äussert sich eine Einheit, zu welcher auf einander folgende Zeitteilchen sich zusammenfassen und ein anschauliches Ganze bilden" (183). Maar terwijl Hanslick weigert in geklank muziek, in geluid toon en in samenloop van klanken harmonie te zien, stelt hij thans, met zichzelf in tegenspraak gerakende, »auf einander folgende Zeitteilchen" gelijk met rhythmus. Wie zal ontkennen, dat de natuur, evenals ze geluid kent, tijdverhoudingen kent? Maar is daarom onze gestyleerde rhythmus natuurlijk? Tusschen tijdverhouding en kunstrhythmiek bestaat een dergelijk verband als tusschen geluid en toon. Of hoorde iemand wel eens een paard draven in tetrapodische anapaesten? »De natuur kent geen sonate, geen ouverture, geen rondo", betoogde hij. Neen, maar de natuur kent evenmin asynartetische verzen of menuetten. Ook hier zijn de natuurlijke tijdverhoudingen zonder meer door den mensch geidealizeerd tot rhythmus.

Stelde dus Hanslick, dat melodie en harmonie uitingen zijn van den menschelijken geest zonder meer, en volstrekt geen verband houden met de natuur, — stelde hij daarentegen dat alleen de rhythmiek voor de toonkunst natuurlijk materiaal is, — wij meenen in het voorafgaande voldoende te hebben aangetoond, dat toon, melodie, harmonie en rhythme wel-is-waar als zoodanig niet natuurlijk materiaal zijn, doch dat alle vier nochtans gelijkelijk met de natuur in verband staan: de toon met het geluid, de melodie met de geluidsopvolgingen, de harmonie met de samenklinking en de rhythmus met de

tijdverhoudingen in de natuur. Hanslick's onderzoek naar het verband tusschen kunst en natuur ten opzichte van het materiaal is, meenen wij, ten eenenmale onbevredigend gebleken. Niemand bleek de mogelijkheid daarvan meer te beseffen dan hij zelf, toen hij de aesthetische wetenschap eene »zitternde Wissenschaft" noemde (178), bedoelende waarschijnlijk meer bepaaldelijk zijn *eigen* aesthetische wetenschap.

Wij voor ons zullen ons bepalen tot de behandeling zijner bespreking van het natuurlijke materiaal in de muziek; het geheele boek op deze manier te behandelen zoude àl te tijdroovend zijn. Wie zóó denkt, dat hij al denkende een fel tegenstander van Wagner wordt (VIII en passim), wie zóó denkt, dat hij *be*denkt, dat er wel voor de andere kunsten, maar niet voor de toonkunst onsterfelijkheid is weggelegd (106—107, noot, waar onder meer te lezen staat: »den schönen Unsterblichkeitsglauben müssen die Musiker entsagen"), wij vragen of zulk een aestheticus meer waard is dan een spottende glimlach van de zijde des kunstenaars. De wijsbegeerte volgt, zij heeft slechts het voorhandene te doordenken, maar mag nimmer een tegenstandster zonder meer zijn van eenige kunstrichting. Past de kunstrichting niet in het wijsgeerige systeem, dan is het systeem eenzijdig en niet waarlijk wijsgeerig; de kunst heeft zich niet te schikken naar wetenschappelijk bedachte voorschriften, maar naar het gevoel. Waar echter de schrijver zelf heeft vooropgesteld dat een schip te gronde moet gaan, als het ook maar één lek heeft, waar de door ons ontdekte lekkage zich bevindt op eene plaats, ons door den schrijver zelf als een der gewichtigste der aesthetische wetenschap aangewezen, waar hij ten slotte een inzicht in den samenhang tusschen natuur en kunst wat betreft het materiaal voor de laatste zelf een »notwendiger Unterbau" heeft genoemd (191), meenen wij dat de voorafgaande kritiek ons voldoende het recht geeft om den ondergang van Hanslick's vele malen herdrukte en luide toegejuichte boek over het schoone in de muziek te mogen voorspellen.

BUITENLANDSCH STAATKUNDIG OVERZICHT

DOOR

CHR. NUIJS.

III.

De Marokkaansche quaestie; Frankrijk's neutraliteit; Toestand in Rusland; De oorlog in Oost-Azië; Een Grondwet in Transvaal.

De Fransche minister van buitenlandsche zaken, Delcassé, is een heel knappe man. Hij weet dat, en is er trotsch op; met innig welgevallen ziet hij in de bladen melding gemaakt van zijn »haute compétence...."

Wie zou het hem kwalijk nemen, dat hij ook een beetje ijdel is, een hoogen dunk heeft van zich zelf? Het is nog maar weinig voorgekomen in de politieke geschiedenis van Frankrijk, dat eenzelfde minister jarenlang van het eene kabinet in het andere overging, en zijn departement kon blijven beheeren, waar om hem alles veranderde. Dat is met Delcassé gebeurd. Achtereenvolgens maakte hij deel uit van de ministeries Waldeck-Rousseau, Combes en Rouvier, en dat moest hem er toe brengen, zich min of meer onmisbaar te gaan achten.

Als gevolg van die gewaande onmisbaarheid en van dien hoogen dunk liep de minister Delcassé dan ook rond met het denkbeeld, een soort dictator voor de buitenlandsche aangelegenheden van Frankrijk te zijn. En waar de andere ministers genoeg te doen hadden met de zaken van hun departement; met de beantwoording der honderd-en-een interpellaties in de kamer; met het houden van redevoeringen bij standbeelden en politieke maaltijden en met tal van andere beslommeringen — lieten zij den knappen Delcassé in de buitenlandsche aangelegenheden de vrije hand.

Totdat de moeilijkheden kwamen.

Want Delcassé had, bij al zijn knapheid, zich in zijn politieke berekeningen laten leiden door twee factoren: door zijn grenzelooze liefde voor Rusland — la nation amie et alliée — en door zijn grenzenloozen haat jegens Duitschland.

De herinnering aan het ongeluksjaar 1870 zit bij de meeste Franschen nog zeer diep.

Zelfs Clemenceau, de schrandere man met den ruimen blik en het koele hoofd, schreef dezer dagen nog: »Wij versmaden elke huichelarij. Wij kunnen noch Elsas, noch Lotharingen vergeten. Maar wij wenschen aan den tijd de zorg over te laten, de geesten te bevredigen door een »revanche" van hooger gerechtigheid, die voor geen der beide partijen een nederlaag mag zijn."

Delcassé, in zijn haat verder gaande dan Clemenceau en de historisch-waarschuwende woorden van Guizot vergetende, vermeed zooveel mogelijk elke officieele aanraking met Duitschland. Jaurès beweert zelfs, dat de minister zorgvuldig het gebruik van het woord »l'Allemagne" vermeed. Sterk zich achtend door de vriendschap van Rusland, meende Delcassé dat hij Duitschland vrijelijk over het hoofd kon zien.

En toen in April 1904 tusschen Engeland en Frankrijk de overeenkomst tot stand kwam, waarbij Frankrijk de Engelsche rechten in Egypte erkende, en in ruil daarvoor van Engeland vrijheid van handelen kreeg in Marokko — meende Delcassé dat het niet noodig was daarvan officieel aan Duitschland kennis te geven.

Dit was een misslag. Want al verklaarde de Fransche minister, dat Frankrijk geen veroveringsplannen had, en slechts een »pénétration pacifique" in Marokko bedoelde, — dit vreedzame doordringen van den Franschen invloed moest dan toch geschieden met toestemming der mogendheden, die belangen hebben in Marokko. Geen mogendheid kan toelaten, dat die belangen worden benadeeld. En daarom zou het raadzaam zijn geweest, zoo Delcassé aan de staten, die de Marokko-conventie van 1880 hadden geteekend, van de nieuwe overeenkomst kennis had gegeven.

Nauwelijks was Frankrijk begonnen handelend op te treden, door het uitzenden van een gezantschap naar Fez, om den sultan en den Makhzen de Fransche hervormings-voorstellen over te brengen, of Duitschland en de Vereenigde Staten verlangden waarborgen voor de handhaving hunner handelsbelangen. Zij wenschen in Marokko de »politiek der open deur" gehandhaafd te zien, en niet de protectionistische beginselen der Fransche staatkunde ingevoerd, zooals dat in Tunis was geschied.

Nu bevatte de Fransch-Engelsche overeenkomst de bepaling, dat de handelsvrijheid voor alle natiën in Marokko voor minstens dertig jaren gewaarborgd werd; doch die overeenkomst was aan de overige mogendheden niet officieel medegedeeld.

De Vereenigde Staten protesteerden, maar verklaarden tevens den loop der gebeurtenissen te zullen afwachten. Doch Duitschland sloeg een anderen weg in.

De impulsieve Duitsche keizer vatte het plan op, bij zijn voorjaarsreis in de Middellandsche zee een bezoek te brengen aan Tanger. Hij werd daar ontvangen als een soort Lohengrin, gekomen om Elsa-Marokko te verlossen van dien boozen Telramund-Frankrijk. De sultan juichte, en de Makhzen werd gesterkt in zijn verzet tegen de Fransche eischen. Want de keizer verklaarde: dat hij de volkomen gelijkheid der economische en handelsbelangen van Duitschland met de andere mogendheden wenschte gehandhaafd te zien en niet zou toestaan dat eenig land bevoorrecht zou worden. De sultan, zoo zeide de keizer, is een vrije souverein van een vrij land, en Duitschland zou met hem rechtstreeks onderhandelen, zonder een andere regeering als tusschenpersoon te gebruiken.

Overigens achtte de keizer het tijdstip niet geschikt, om hervormingen op Europeeschen grondslag in te voeren, hij wenschte dat bij het opmaken van hervormingsplannen de wetten en gebruiken van den Islam zouden worden gevolgd. Marokko heeft rust en vrede noodig en de Keizer zou zijn meening over het herstel daarvan wel aan den Makhzen kenbaar maken.

Dit was een direct optreden tegen de Fransche plannen in Marokko, dat voor Delcassé wel zeer onaangenaam moest zijn. Te meer, daar in Frankrijk tal van stemmen opgingen, om Delcassé van groote onhandigheid te beschuldigen, wijl hij zoowel de goede betrekkingen tot den Duitschen nabuur, als de Fransche plannen in Marokko in de waagschaal had gesteld.

In de Fransche kamer werd een interpellatie gehouden; bij de beantwoording daarvan verklaarde Delcassé zijn bereidwilligheid om met Duitschland onderhandelingen aan te knoopen. Doch het debat was zoo scherp geweest, dat ondanks de aangenomen motie van vertrouwen, de heer Delcassé zijn ontslag vroeg; eerst na langdurige besprekingen tusschen president Loubet, Rouvier en Delcassé werd die aanvrage teruggenomen.

Dat is voor het oogenblik het eenige resultaat geweest van de geruchtmakende Marokkaansche quaestie. Het optreden van de Duitsche regeering in die quaestie toch is niet heel duidelijk geweest. Indien het eenige bezwaar van den rijkskanselier was, dat Frankrijk van het gesloten verdrag officieel geen kennis had gegeven, dan waren er wegen genoeg te vinden geweest, om dit verzuim met minder omhaal te herstellen. De hoofdinhoud van het verdrag was in alle dagbladen der wereld medegedeeld; Engeland had kennis gegeven van het gedeelte, dat op Egypte betrekking had. En een enkele vraag van prins Radolin aan Delcassé had omtrent den overigen inhoud zekerheid kunnen geven. Overigens had von

Bülow meer dan eens met instemming, of tenminste met kennis van zaken, over het verdrag gesproken.

Het geheele voorval deed denken aan een »Comedy of errors" — en zelfs Clemenceau, die scherp uitviel tegen Delcassé wegens zijn gebrek aan diplomatieke courtoisie, vroeg verbaasd: »Wat Duitschland eigenlijk wil? Ik weet het niet!" Een soortgelijke verklaring legde ook William Stead af: »It is difficult to see the *rationale* of this declaration."

Het geval heeft de geheele wereld eenige weken bezig gehouden; de Engelsche pers heeft gelegenheid gevonden op verschillende wijzen Duitschland onaangenaamheden te zeggen, maar de resultaten er van zullen nog moeten blijken.

* * *

Ernstiger gevaar voor Frankrijk en voor den wereldvrede dreigde uit de sympathie die Delcassé voor Rusland gevoelt. Die is zoo groot, dat de Fransche minister daarvoor alle andere zaken gering schat. En in de laatste maanden heeft Delcassé gelegenheid genoeg gehad, om die sympathie te doen blijken. De geheele reis toch van het Russische Oostzee-eskader naar Oost-Azie werd alleen mogelijk gemaakt door de welwillende houding van Frankrijk. Van Cherbourg tot aan de Camranh-baai heeft het Russische eskader steeds vertoefd in Fransche havens, waar het kolen kon innemen, zijn levensmiddelen kon aanvullen, en herstellingen aan schepen en machines kon verrichten. Slechts door een zeer ruime opvatting van het neutraliteits-beginsel kon dit worden toegestaan. En het is niet te verwonderen, dat Japan gemeend heeft krachtig te moeten protesteeren tegen zulk een ruime opvatting, die het als een begunstiging van een der oorlogvoerende partijen beschouwt.

Want na den val van Port Arthur heeft Rusland geen maritieme basis meer in Oost-Azie, buiten Wladiwostok; en om deze haven te kunnen bereiken moeten de Russische schepen slag leveren tegen Togo's strijdmacht. Wordt de Russische vloot in de gelegenheid gesteld in neutrale havens zich voor dien slag gereed te maken, dan wordt daardoor implicite van die neutrale havens een maritieme operatiebasis gemaakt. Zoolang de vloot van admiraal Rodjestwensky zich in de wateren van Madagascar bevond, bepaalde de Japansche regeering zich tot enkel diplomatieke protesten. Maar toen de Russen dagen achtereen in de Fransche havens van Indo-China bleven en zich daar inrichtten alsof zij er tehuis waren, sloeg Japan een anderen toon aan. Het protesteerde niet alleen bij de Fransche regeering, maar dreigde de hulp van zijn Engelschen bondgenoot te zullen inroepen, zoo Frankrijk bleef voortgaan te handelen in strijd met de neutraliteits-voorschriften.

De Engelsche pers, die het nu eenmaal niet laten kan op hoogen toon elk ander land de les te lezen, wanneer iets niet naar den zin van de Engelschen gaat, was hoogelijk verontwaardigd. Door haar artikelen werd de quaestie bijna tot een casus belli gemaakt, en het kostte Frankrijk moeite, om kalm en bedaard te blijven bij zulke uitvallen. Terwijl enkele Fransche bladen dan ook hun verbazing niet verheelden over deze Engelsche opvatting van de *entente cordiale*, putte de regeeringspers zich uit in verzekeringen over de goede bedoeling van Frankrijk om de neutraliteit te handhaven, en over de moeilijkheden die de bewaking van een uitgestrekte kuststrook, als die van Cochin-China, met zich brengt.

Dat Frankrijk niet opzettelijk de neutraliteits-voorschriften geschonden heeft ligt voor de hand. Frankrijk heeft er niet het minste belang bij, om met Japan in oorlog te geraken; reeds dadelijk na het uitbreken van den strijd in Oost-Azie heeft het duidelijk te kennen gegeven dat de geheele Mandsjoerijsche quaestie het »kühl bis ins Herz hinein" liet. En het is zeker de vraag, of het voor den Russischen bondgenoot wel wenschelijk wezen zou, zoo een derde mogendheid zich in den strijd mengde, en daardoor Japan de gelegenheid geschonken werd om op grond van het gesloten bondgenootschap de hulp van Engeland in te roepen. Daardoor zou de strijd, die men het liefst tot Oost-Azie beperkt zag, een uitbreiding krijgen, welke voor Rusland nog ernstiger gevolgen zou hebben dan voor Japan.

Die uitbreiding wordt zeker niet gewenscht door Engeland of Frankrijk. Beiden hebben in de laatste jaren gepoogd op vriendschappelijke wijze de bestaande geschillen uit den weg te ruimen; zij zijn daardoor tot een verstandhouding gekomen die een strijd voor elk van beiden ongewenscht maakt.

De Engelsche regeering haastte zich dan ook in de beide huizen van het parlement te verklaren, dat zij overtuigd was van de oprechte gezindheid van Frankrijk om de neutraliteit te handhaven en elke aanleiding voor een botsing weg te nemen. Dit was het antwoord dat het kabinet-Balfour gaf op de Japansche protesten en de Engelsche pers-uitvallen. En sterk door dit bewijs van vertrouwen van de Engelsche regeering kon Frankrijk zich bepalen tot het beantwoorden van de grieven, die Japan in een twaalftal nota's had ter sprake gebracht.

Het zeer lange antwoord, dat Frankrijk op die grieven gaf, was uitteraard een herhaalde verzekering, dat de regeering de meest volledige maatregelen had genomen om de neutraliteit te handhaven, maar tevens de erkenning, dat wellicht de eene of andere ambtenaar de gegeven voorschriften niet met de noodige zorg had ten uitvoer gelegd. Punt voor punt poogde de Fransche regeering de Japansche bezwaren te weerleggen.

Maar het bleek tevens, dat de Russische admiraal een zonderling gebrek aan tact en aan waardeering voor de Fransche vriendschap aan den dag had gelegd. Nauwelijks had de Fransche admiraal Jonquières op het vertrek der Russische schepen uit de Camranh-baai aangedrongen en vertrouwende op Rodjestwensky's belofte de terugreis naar Saigon aanvaard, of de Russen waren het verzoek en de belofte vergeten en bleven in de Fransche haven liggen. De middelen om dien ongenooden en onaangenamen gast buiten de deur te zetten had admiraal Jonquières niet; en het protest van minister Rouvier bij de Russische regeering had geen ander gevolg, dan een bevel uit Petersburg aan Rodjestwensky om te vertrekken, waaraan deze vlootvoogd zich volstrekt niet stoorde.

Zoo van de Fransche havens naar believen gebruik makende heeft admiraal Rodjestwensky zijn kolenvoorraden en levensmiddelen aangevuld, zijn machines laten nazien, wellicht ook zijn schepen laten reinigen van het aangroeisel dat hunne snelheid belemmerde, en gelegenheid gevonden de aankomst van het derde eskader, onder admiraal Nebogatof, af te wachten.

De vereenigde eskaders vormen een vloot van ruim 60 schepen, waaronder tien slagschepen; de Japanners kunnen daar tegenover slechts een vijftigtal schepen stellen; daaronder zijn vijf slagschepen en acht eerste-klasse kruisers. Maar de Japanners hebben het voordeel, dat zij uitstekende havens en dokken bezitten, en dat zij hunne schepen volkomen hebben kunnen herstellen en opnieuw bewapenen. Zij zullen een zwaren strijd te voeren hebben, maar zij staan in geen slechter positie dan Drake, Raleigh en Howard stonden tegenover de Spaansche »onoverwinnelijke vloot."

Rusland rekent er op, dat in het ergste geval van zijn vloot niet veel zal terecht komen, en heeft besloten tot het bouwen van een nieuwe vloot van 10 slagschepen, 24 gepantserde kruisers, 15 beschermde kruisers, 50 torpedobootjagers en 100 torpedobooten.

Te land is na den vreeselijken slag bij Moekden slechts gewerkt aan de reorganisatie van de beide zwaar geteisterde legers. Ook daar is het voordeel nog aan de zijde van de Japanners. Tegenover 300.000 Russen heeft het Japansche leger een feitelijke sterkte van 475.000 man; en een half millioen Japanners kunnen voor het einde van het jaar in het veld zijn gebracht.

De Russen verloren in het jaar, dat sedert het begin van den oorlog verliep, 435.000 man, de Japanners 250.000 man. En nog spreekt geen van beiden over vrede. De Russen verwachten van de Oostzee-vloot, dat deze de overwinning zal brengen, die het tsarenrijk zoo noodig heeft. De Japanners verklaren, dat zij den oorlog te land kunnen en zullen voortzetten, al zou ook hun geheele vloot in den zeestrijd vernietigd worden. In hun weinig diepe zeeën kunnen zij,

met hun onderzeesche booten en hun torpedo-flottielje, hun transportdienst blijven beschermen, ook al zou Togo's vloot van slagschepen en kruisers naar den kelder gaan.

* * *

Terwijl voor Rusland de militaire vooruitzichten nog niet veel verbeterd zijn, en de financieele toestand afhankelijk blijkt van den goeden wil der Europeesche geldschieters, wordt de binnenlandsche crisis met den dag nijpender.

Toen na den moord op minister von Plehwe alle liberalen in Rusland ruimer ademhaalden, en de daden van minister Swiatopolk het aanbreken van een nieuwen tijdkring schenen te beloven, kwam in alle oorden van Rusland de wensch naar invoering van een grondwettigen toestand tot uiting. Een uitvloeisel van dien wensch was de samenkomst der Zemstvoi-vertegenwoordigers te Petersburg, — de Novembristen genoemd, met een herinnering aan de Dekabristen 1) — gevolgd door talrijke bijeenkomsten van de meest uiteenloopende standen der maatschappij, allen aandringend op het invoeren van hervormingen in het Russische staatsleven. De liberale beweging greep snel om zich heen, en vond steun bij de arbeiders; de regeering, vreezend voor een revolutie, scheen tot toegevendheid geneigd. Doch de gebeurtenissen van 22 Januari veranderden dit alles. De reactie had de ervaring opgedaan, dat zij nog rekenen kon op den steun van het leger. En van dat oogenblik af begon de »witte terreur". Een deel van den adel en van de burgerlijke kringen, verschrikt door het optreden van de arbeiders bij de werkstakingen in Petersburg en in de provincie, en door de dreigende houding der boeren, kwam van de hervormingsgezinde neigingen terug. De voorzitter der Novembristen, Schipof, stichtte een partij, die den naam draagt van »Vooruitstrevend" — maar die inderdaad de autocratie wil steunen, en de arbeiders van het eventueel in te voeren kiesrecht wil uitsluiten.

Krasser is het optreden van het »Geheime comité van conservatieve terroristen," dat de liberalen met bommen bedreigt, zoo zij voortgaan met het houden van vergaderingen en het aannemen van moties, »die een schande voor Rusland zijn."

Doch zulke reactionaire »Bestrebungen" kunnen de liberale beweging niet tegenhouden. Dat bleek bij de samenkomst, die in het begin van Mei te Moskou plaats had, van de vertegenwoordigers der

---

1). De Dekabristen (December-mannen, van het Russische woord Dekabrj, December) waren de deelnemers aan den mislukten opstand tegen tsaar Nikolaas I, December 1825. Deze opstand is uitvoerig beschreven in: *Aus den Memoiren eines Russischen Dekabristen*", door baron Andreas von Rosen (Leipzig 1874) — en in Alex. Herzen's: *Russlands soziale Zustände* (Hamburg 1854).

Gouvernements-Zemstvoi. Van de 34 in Rusland bestaande Gouvernements-Zemstvoi waren er 27 vertegenwoordigd, door 135 afgevaardigden; en dit nog wel, nadat de regeering aan alle Zemstvoi-présidenten had medegedeeld, dat de bijeenkomst niet mocht doorgaan. De bijeenkomst moest dus nog meer in het geheim worden gehouden dan de vergadering in November, toen minister Swiatopolk van de genomen besluiten kennis nam en beloofde deze aan den tsaar te zullen mededeelen.

Hoe diep het denkbeeld geworteld is, dat democratische hervormingen van zeer verre strekking moeten worden ingevoerd, bleek wel uit de stemmingen in deze Mei-vergadering; van de 135 aanwezigen stemden slechts acht tegen de invoering van algemeen, gelijk stemrecht, en nog minder tegen de toekenning van de wetgevende macht, van het recht van initiatief en van interpellatie en van contrôle op de rijksmiddelen aan de te benoemen volksvertegenwoordiging.

Het is buiten twijfel, dat de eenige instellingen in Rusland die door de burgers gekozen worden: de Duma's, de Zemstvoi en de gemeenteraden, de beste adviseurs zouden zijn voor de te ontwerpen grondwet. Doch de regeering wil van dit advies niets weten; en de tsaar heeft wel is waar in zijn oekase van 3 Maart het bijeenroepen van een vertegenwoording in het vooruitzicht gesteld, maar de zoogenaamde Boelyghin-commissie, die daarvoor de plannen moet ontwerpen, laat niets van zich hooren.

Scherp staan de partijen tegenover elkander; en nog scherper de meeningen. Dat een verandering in dien toestand noodzakelijk is, wordt door iedereen erkend. Zelfs grootvorsten hebben zich in liberalen geest uitgesproken, ministers hebben hun waarschuwende stem doen hooren. Maar de tsaar, onder den invloed eener occulte camarilla, wil van geen toegeven hooren.

Hij is toch de Autocraat, de door God gezondene, wiens wil wet is. Hij zal weten wat hem te doen staat; maar van zijn rechten wil hij geen tittel of jota afstaan. Met zijn generaals en zijn troepen zal hij zijn macht weten te handhaven.

Wat zal van die opvatting het gevolg zijn?

Een kenner van Russische toestanden beantwoordt die vraag in de *Fortnightly Review*: »Niet de ondergang van de autocratie alleen, maar de ondergang van Rusland. De anarchie zal de geheele Russische maatschappij doen uitteren. Wat wij thans te wachten hebben is een chaos, waarin een georganiseerde staat en een georganiseerd volk tijdelijk zullen ophouden te bestaan. Van zulk een sociale ontbinding werd Rusland voor drie eeuwen gered door een Romanof. Thans zal Rusland er door gered worden van de Romanofs."

Voor het welslagen der revolutie is een leider noodig: voor het oogenblik ontbreekt die in Rusland nog.

Voor het welslagen der reactie is een krachtig man noodig, en die ontbreekt ook.

Op dien grond zegt de schrijver in de *Fortnightly*: »*Not revolution, but erosion*," geen omwenteling, maar uittering zal Ruslands lot zijn.

Tenzij de volksbeweging een krachtige persoonlijkheid te voorschijn brengt, die zich aan het hoofd dier beweging plaatst.

* * *

Schijnbaar worden wel concessies gedaan door de Regeering, maar wanneer men ze nauwkeurig beziet, blijkt het dat er al heel weinig aan vast is, en dat ze er meer op berekend zijn om het volk te verblinden dan om verbetering aan te brengen.

Kenschetsend is in dit opzicht de perswet, door den minister Boelyghin ontworpen. Het doel ervan moest zijn de pers te bevrijden van het regeeringstoezicht, de vrijheid der pers te waarborgen en de hatelijke censuur af te schaffen.

Nu de wet voor ons ligt blijkt het, wat daardoor bereikt wordt. In plaats van verbeteringen komen nog erger misstanden; de censuur wordt behouden, en zelfs verscherpt, want ook voor de advertenties is de goedkeuring van den stedelijken commandant noodig. En om het verschijnen van een blad te verbieden wordt niet langer de medewerking van drie ministers gevorderd, maar is een besluit van den minister van binnenlandsche zaken voldoende.

Niet minder oogverblindend is de oekase van den tsaar, waarin de geloofsvrijheid wordt afgekondigd. De bedoeling moge prachtig zijn, de inhoud blijft ver beneden hetgeen men van zulk een besluit mag verwachten. Feitelijk is het niet anders dan een goedkeuring der bestaande secten van de Orthodoxe kerk en van het Roomsch Katholieke geloof. Overgang van de Grieksche kerk tot een der secten of tot een andere Christelijke geloofsbelijdenis zal niet strafbaar zijn; maar tot de Joodsche, de Islamitische of een andere niet-christelijke belijdenis mag een lid der Orthodoxe kerk ook in de toekomst niet overgaan. Vrijheid van godsdienstige overtuiging wordt trouwens aan Joden en andere niet-christelijke belijdenissen — gezwegen nog van atheisten en vrijdenkers — niet toegestaan.

De oekase, die met zooveel ophef besproken werd, bevat dus uitsluitend de erkenning der Raskolniken, of scheurmakers die zich in den loop der tijden van de Orthodoxe kerk hebben afgewend. Die scheurmakers kwamen reeds voor in het begin der 16e eeuw; en tegen het einde der 17e eeuw waren er al zooveel secten, dat de Russische regeering tot vervolging ervan meende te moeten overgaan. De geschiedenis der Orthodoxe kerk is op het punt van geloofsvervolging al niet beter dan die van menige andere kerk.

Van de erkenning, die de Paasch-oekase van den Tsaar afkon-

digde, zijn echter vele schismatieken uitgesloten; het zijn de zoogenaamde Priesterlooze secten, waartoe de Stranniki (trekkenden), Bjegoeny (die het huwelijk verwerpen). Chlystzy (de zich zelf geeselenden) en Skopzy (die zich verminken) behooren. Deze secten zullen ook in de toekomst verboden zijn, en de aanhangers ervan zullen gerechtelijk en administratief vervolgd worden.

De geloofsvrijheid-oekase komt dus feitelijk neer op de erkenning der oud-geloovigen, ongeveer 14 millioen, en van de Katholieken in Polen, Esthland, Lijfland en Finland. Zij hebben hunne kerkgebouwen, scholen, en andere eigendommen teruggekregen, en mogen zich door hun eigen priesters laten doopen, trouwen en begraven....

Maar van gewetens-vrijheid, in den zin dien wij aan dat woord hechten, is ook na deze keizerlijke wilsuiting, in Rusland niet veel te bespeuren.

Dat blijkt wel uit de Joden-vervolgingen, die vooral in de laatste weken weer talrijk voorkomen, en die geheel zijn ingericht volgens het principe, dat in de slechtste dagen van het bestuur van minister Plehwe als regel gold.

Met zulke schijn-hervormingen kan de naderende storm niet worden bezworen.

* * *

De Transvaal heeft een grondwet gekregen; maar het is er een, die tot model kan dienen voor den tsaar, als hij in Rusland ook een schijn-grondwet wil invoeren.

Want deze grondwet is er op gemaakt, om de macht in handen te doen blijven van de Randmagnaten. Het is een »besliste trouwbreuk," zooals Stead het met groote openhartigheid uitdrukt. Toen de vrede van Vereeniging gesloten werd, beloofden Lord Kitchener en Lord Milner, dat de beide nieuwe kolonies een grondwet zouden krijgen, gelijk aan die van de Kaapkolonie — de Transvaal binnen drie jaren, de Oranje-kolonie nog vroeger. Dit werd niet opgenomen in het verdrag — als zooveel andere beloften werd het mondeling verzekerd door de Britsche gevolmachtigden. Op die beloften afgaande legden de Boeren de wapens neer.

En nu komt de vervulling! Drie jaren zijn voorbijgegaan, en in plaats van een constitutie als die van de Kaapkolonie, krijgt Transvaal een grondwet, die in niets op de beloofde constitutie gelijkt; de Oranje-kolonie blijft echter onder het bestuur van den gouverneur, en voor hoelang nog?

In de zeer breedvoerige memorie van toelichting zegt de minister Lyttelton: »dat Engeland er niet toe kan overgaan het bestuur te brengen in handen van de vijanden van het Britsche rijk." En daarom maakt hij voor Transvaal een grondwet, die voor $^1/_5$ of $^1/_4$

bestaat uit leden door de kroon benoemd, en voor de rest uit vertegenwoordigers van de Randmagnaten en van hunne ondergeschikten. De Boeren zijn feitelijk van het kiesrecht uitgesloten. Want dit wordt alleen toegekend aan hen, die kiezers waren voor den eersten volksraad, of die 100 pond sterling per jaar belastbaar inkomen hebben. Het land wordt verdeeld in enkelvoudige kiesdistricten, op den grondslag van het aantal kiezers.

De regeering verwacht de loyale medewerking van de Afrikaanders, zegt Lyttelton in zijn memorie.

De berichten uit Zuid-Afrika ontvangen toonen nu reeds, dat die verwachting niet zal verwezenlijkt worden. In een bijeenkomst te Johannesburg gehouden door de Boeren-organisatie *Het Volk* werd door de verschillende sprekers het grondwets-ontwerp scherp afgekeurd. De bekende generaal Beyers zeide zelfs: zoo de regeering het plan koesterde de Boeren als slaven te blijven behandelen had zij dit maar bij Vereeniging moeten zeggen; dan zouden de strijders waarschijnlijk de wapens niet hebben neergelegd. Hij voor zich achtte het voor een Boer onmogelijk een loyaal Britsch onderdaan te zijn, of met deze regeering saam te werken.

De meening van generaal Beijers is vrijwel de overheerschende in Transvaal; generaal Botha heeft dat reeds uiteengezet in zijn redevoering te Gezina in Maart: »Het kiesstelsel dat de regeering wil invoeren is niets anders dan een stelsel waarbij de voortdurende belangen van het gevestigde deel der bevolking worden prijsgegeven voor de tijdelijke belangen van een losse bevolking, die geen andere zorg heeft voor dit land, dan die welke zich onmiddelijk bepaalt tot de nijverheid waarin zij voor het oogenblik werkzaam is. Geheele uitgestrekte boerendistricten, als Waterburg en Zoutpansberg, die de helft van het geheele gebied van ons land vormen en bijzondere, zeer ingewikkelde belangen hebben, zullen nauwelijks een of twee afgevaardigden kunnen zenden, terwijl plaatsen met een vlottende, afwisselende bevolking drie, vier of vijf afgevaardigden zullen hebben....”

Uit deze verklaringen van de Boeren-leiders mag men opmaken, dat zij zullen blijven volharden bij hun weigering, om onder deze grondwet mede te werken aan het bestuur van het land.

Zij kunnen voor die weigering drie redenen aanvoeren:

1°. wijl de Oranjekolonie uitgesloten is van een grondwettige regeling, ondanks de afgelegde belofte; en daar de beide republieken solidair waren in den strijd willen zij ook samengaan in vredestijd;

2°. wijl vertegenwoordigende instellingen niet kunnen worden ingevoerd zonder verantwoordelijke regeering, en onder de voorgenomen grondwet de regeering in geen enkel opzicht verantwoordelijk is;

3°. wijl bij het stelsel van vertegenwoordiging de steden bevoorrecht worden boven het platteland.

In de grondwet der Kaapkolonie is het recht der plattelandsbevolking, om in verhouding meer vertegenwoordigers te hebben dan de steden, erkend; en niemand minder dan de eerste minister der Kaapkolonie, de bekende dr. Jameson, heeft verklaard dat hij voor de Kaapkolonie nooit het beginsel van gelijkwaardigheid der stemmen zou toestaan. Het beginsel: *one vote, one value* moge in Europa vrij algemeen zijn aangenomen, in de kolonies zou het, naar Rhodes het eens kernachtig uitdrukte: »place all the rest of the country in the hands of the screamers of the towns".

Zulk een regeling zou Transvaal dus plaatsen in de macht van Johannesburg en Pretoria, en zou de Boerenbevolking uitsluiten. En dan is het wellicht beter, om te volharden bij hun »attitude of abstention". Voor de propaganda en de agitatie is die houding zeker te verkiezen, boven een waardelooze rol als oppositie-minderheid.

Doch welke houding de Boeren ook aannemen, zegt Stead, hunne vrienden in Engeland zullen hen steeds krachtig steunen.

XIe JAARGANG. DEEL III.

DE XXE EEUW

MAANDSCHRIFT VOOR LETTEREN, KUNST, WETENSCHAP EN POLITIEK.

[NIEUWE REEKS VAN HET TWEE-MAANDELIJKSCH TIJDSCHRIFT.]

HOOFDREDACTEUR: L. VAN DEYSSEL.

MEDEWERKERS: Dr. A. ALETRINO, Dr. FRANS BASTIAANSE, JOH. H. BEEN, Dr. J. D. BIERENS DE HAAN, Dr. P. BIERENS DE HAAN, Dr. H. J. BOEKEN, Dr. T. J. DE BOER, Prof. G. J. P. J. BOLLAND, Dr. P. C. BOUTENS, Prof. Dr. H. BRUGMANS, G. BUSKEN HUËT, RICHARD DE CNEUDT, Mr. F. COENEN Jr., Dr. ALPH. DIEPENBROCK, Dr. D. VAN EMBDEN, Mr. F. ERENS, F. VAN DER GOES, HERM. HEIJERMANS Jr., W. G. HONDIUS VAN DEN BROEK, G. VAN HULZEN, Dr. D. G. JELGERSMA, Prof. Dr. G. JELGERSMA, JAN KALFF, Prof. Dr. G. W. KERNKAMP, Dr. R. A. KOLLEWIJN, J. DE KOO, J. KOOPMANS, PROSPER VAN LANGENDONCK, Dr. J. H. LEOPOLD, JAC. VAN LOOY, G. H. MARIUS, JOH. DE MEESTER, Mr. S. MULLER Fzn., F. NETSCHER, EDMOND VAN OFFEL, AUG. PEAUX, ARY PRINS, J. REDDINGIUS, GIZA RITSCHL, P. H. RITTER Jr., HERMAN ROBBERS, NICO VAN SUCHTELEN, STIJN STREUVELS, HERMAN TEIRLINCK, Prof. Dr. A. VERMEYLEN, JAN VETH, K. VAN DE WOESTIJNE, E. A.

UITGEGEVEN TE AMSTERDAM DOOR SCHELTEMA EN HOLKEMA'S BOEKHANDEL ❈ ❈ ❈ ❈ ❈ MCMV.

INHOUD.

(Juli 1905, Afl. 7.) Bladz.

Stille uren	DR. A. ALETRINO	1
Elegische Verzen	NICO VAN SUCHTELEN	36
De Kunst van Adolf Oberländer	CORNELIS VETH	42
Broertje's dood	J. J. C. FISCHER	66
Uit eigen wil	FRANS MIJNSSEN	83
Zuivere Rede	DR. JULIUS DE BOER	102
De Louteringsberg	DR. H. J. BOEKEN	116

(Augustus 1905, Afl. 8.)

In 't Hippodrom	G. VAN HULZEN	127
Denken en Werkelijkheid	PROF. G. J. P. J. BOLLAND	188
Polderkroeg	PIET VAN ASSCHE	217
Schooier Schroksken	EDMOND VAN OFFEL	226
Buitenlandsch Staatkundig Overzicht	CHR. NUIJS	240

(September 1905, Afl 9.)

Van Perugia en Assisi	MR. S. MULLER FZ.	253
Gedichten	J. REDDINGIUS	275
Oude en Nieuwe Rede	PROF. G. J. P. J. BOLLAND	294
Schetsen	P. H. RITTER JR.	327
Kermis-Menschen	HERMAN LIJSEN	332
Staatkundige Kroniek	DR. D. VAN EMBDEN	367

STILLE UREN

DOOR

Dr. A. ALETRINO.

(Vervolg).

ZEVENDE HOOFDSTUK.

In de wit-matte stilte van den Zondag zat hij te werken, tijden achtereen, zonder opzien, zonder weten der uren die over hem voorttraagden luidloos, zwijgend heen.

Buiten stond de weemoedig-grijze, damp-doffe middag, langzaam sluipend naar den avond, onder het mistig-klamme licht dat van den egalen hemel droop, een roerlooze rust die loom neerdreef van de lage wolken, waaruit zacht dun-nevelende regenbuien woeien, een wijd-matte treuring dichtend over de stad. Telkens, even gedempt kortend over het donker-taaie grachtwater, klonk het bellen van een tram van de overzijde boven het weeke schuren der wielen, heenlossend met droomig schuiven in de mist die dichter grijsde in de verte. En daarna hing de stilte weer over de kade, een vochtte weening druipend over de zwart-kale boomtakken, waarvan de druppels korttikkend neerklakten een na een.

Maanden waren voorbijgeloomd sinds hij van buiten was teruggekomen, lange vaag-droomende maanden van egaal, 't zelfde leven zonder verandering, zonder wisseling in den weer-eentoonenden sleur van zijn dagen. De eerste weken die hij in zijn huis terug was, waren nog goed geweest en had hij doorgeleefd in de nieuw-gesterkte kracht van zijn lichaam, zijn denken voldwingend met de herinnering van den voorbijen zomer. Maar langzaam, in den heenzonnenden

weemoed van de herfst, in de korter-durende lichturen van killende dagen, waarin schuivel-warrelend de bruin-doode bladen van de donker-hardende takken kaalden, was zijn vroegere moedeloosheid weer omhoog geweend en had hem weêr zacht-gluipend ingeloomd naar een wezenloos, kleurloos voelen van zijn bestaan, eindeloos voortslepend zonder vreugde, zonder belofte. Hij deed zijn werk weer als vroeger, lusteloos, onverschillig, verlangend naar de rustige avonduren die hij ver uit de woeling van menschen kon zitten in zijn kamer, onder de suizende stilte van zijn alleen-zijn, meer en meer wegschuwend uit den omgang met vreemden. En lange, eenzaam-doorgesleurde Zondagen had hij weer doorleefd; Zondagen van alleen, dof-moewend werken, inspannend op zijn boeken om heen te zijn uit de droevend-weemoedige peinsing waarin hij zich voelde wegdroomen, wanneer hij niets uitvoerde; leeg-mattende middagen, die langzaam heengrijsden naar een wanhopig-treurenden avond, zonder kracht om weg te gaan uit de benauwende hopeloosheid waarin zijn denken gleed, in de matte uitputting van zijn opgesleten werkkracht.

Van daag was hij opgestaan uit een lood-dooden slaap, plotseling voelend bij zijn wakker worden de dreiging van den Zondag, een angstig-vooruitzien van den eindelozen dag onder den schemer-doffenden lichtschijn die traag langs de vensters kleefde. En hij was gaan werken, haastend om weg te komen uit de sombere vloeiing van gedachten, die hij vaag hoorde opdeinen in zijn hoofd, terwijl hij zich aankleedde, scherper pijnend in zijn niets-doend zitten na het ontbijt, waaruit hij met moeite zijn moewe lichaam had opgesleept. En hij had den verderen dag zitten werken, gestadig achtereen, zonder opzien, zonder weten der uren die voorttraagden luidloos, zwijgend heen.

Buiten begon het daglicht in te lagen tot een grauwe schemering, de helderheid achter uit den kamer heenzuigend naar de blank-wittende vensters, een zacht-induisterende grijsheid spreidend over de meubelen, waaruit alleen een late schijn nog stond vlak onder het raam, langzaam vagend over zijn schrijftafel. Moeilijk opbuigend uit zijn voorover zitten,

leunde hij terug in zijn stoel, wonderend de vroege donkering van den avond.

De mist was ingedicht tot een egale, beweegloos-wittende dekking van toonloos grijs, ineenvastend uit den onzichtbaarlagenden hemel, een wattende wolking van ontastbaren opstand hangend boven het donker-logge grachtwater, een mat-zwarende loomheid waarin de geluiden machteloos dempten, kleurloos vallend met een plots inkortende klank. De kade lag leeg, vocht-donkerend onder de laag-vachtende mist, scherp-kantend tegen de beweegloos-zwarte platheid van het water, waarin even telkens een kleine golving deinde, kort-uitkringend in trillende rimpeling door het langs-tikken der meeuwen die in wijd-fladderend vleugelwiegen donsden door de damp. In wijde, bochtig-hoekende kringen vlogen ze dooreen, kleinlichamend in den witten nevel, uiteenwijkend met een snel wapperen van vleugels, op eens neerzeilend op de strakgespreide strekking van hun wieken, scherend langs het dof-gladde watervlak dat ze even raakten en weer hoogschokkend in de grauwe neveling van damp, dicht drommend naast elkaar, witplekkend in het grijze-witte rondom hun zwerven.

In zijn denkeloos, moe-rustend soezen, volgde hij het wisselen van hun vlucht, ze nazoekend waar ze zachtjes wegwischten in de dekking van ineengedichte ijlheid, wachtend tot zij weer zouden komen op de plotseling leeg-stillende ruimte, wanneer zij in de wijd-wijkende scheiding van hun vlucht waren heengedwaald. Hij beproefde moeilijk ze te houden in zijn zien, terwijl zij onder zacht-scherpend tjilpen snel dooreen hoekten, even drijf-rustend met de kleine, blauw-grijze donzing van hun lijfjes op het donker watervlak.

Langzaam opbeeldend uit de vage dwaling van zijn denken, zag hij vroegere winterdagen weer, herinnerend hetzelfde dooreenvliegen van meeuwen in het mat-mistige licht. Jaren waren er voorbijgehaast sinds dien tijd, lange jaren waarin een nooit-verwacht leed gedonkerd had over de vreugdezonnende drooming van zijn voelen.

De eerste keer! Hij was nog niet verloofd.

Op een ochtend was hij onverwacht naar haar toegegaan,

in een snikkend-drangende behoefte naar haar meezijn in de groote leegheid waarin zijn voelen al dagen had gedroefd. Het was een donker-wolkende winterdag, met een laf, toonloos licht dat omlaag hing, een klamme, windstille kleurloosheid die over de aarde loomde, waarin luidloos kleine vlokjes sneeuw naar onder pluisden, zacht poederend over den wit-harden grond een dunspikkelende spreiding van vage witheid. Terwijl hij voortliep, was het sneeuwpluis begonnen dichter te zweven in groot-wittende vlokken, voller dwarrelend uit de laag-grijzende wolken, sneller en sneller streepend naar omlaag tot een dik-donzende hooging op den grond, in een gestadige schuiveling plekkend een smetteloze blankheid over de aarde, die wijd, stil neerlag.

Toen hij bij haar kwam, was zij achter in den tuin, die ophield tegen het water, met aan de overzijde de wijde plat-strekking der velden, eindeloos wijkend naar den nevelenden horizont. Zij stond hoog-donker boven den sneeuwgedekten grond, haar blank-jong gezicht koud-gefrischt onder de koeling der neerdansende sneeuw, die met kleine kort-wittende plekjes neervastte over haar schouders, vroolijk lachend haar donkere oogen omhoog naar de grijze warreling der meeuwen die rond haar vlogen, scherp-tjilpend hun kort geluid naar haar langzaam indekken onder het staag-neerstillend wit. Telkens luidlachend, zwaaide zij met hoogheffend bewegen van haar armen het voedsel naar hun gulzig grijpen, telkens dreig-roepend met de volle stemklank van haar hoog, vroolijkend spreken tegen hun lager dringend vliegen rond haar staan. Ze vlogen om en om, in wijde kringen zeilend boven haar hoofd, neerstrijkend naast haar op den grond, in wiek-vladderend deinen drijvend langs haar heen, een rusteloos-dooreen-woelend bewegen van grijs-doffende lichamen, waartusschen de heldere blankheid van hun opwiegende vleugels plekte, flikkerblinkend in het warrelend wit der wemel-dansende sneeuwvlokken.

Toen, met leege handen hoogwuivend in de lucht, bleef zij nog een tijdlang staren naar hun heenkringen in de wijde ruimte, waar zij heenschemerden naar de verte tusschen de grijs-mistende neveling van de sneeuw, die groote, schitter-

lichtende druppels smeltte in haar haar en langs haar rood-gekoude wangen. En een laatste, wijd-zwaaiende groet welvend naar de vlakte waar de vogels waren weggezwegen, liep ze langzaam terug naar huis, moeilijk stappend in de hoog-gelaagde, zacht-blankende sneeuw, plotseling luidlachend toen ze hem zag staan, beweegloos in de wonder-lievende stemming die over zijn donkere voelen was gelicht door haar mooie jongheid.

In de moew-droevende drooming waarin hij eenzaam zat, willoos volgend de luidlooze neveling van zijn denken, zag hij de langzaam-geslopen mindering weer, waarin haar lichaam na die jaren gezwakt was.

Den laatsten winter van haar leven had hij naast haar gestaan, terwijl zij moe-steunde in zijn arm, zacht, pijnlijklachend om haar bleek-gemagerden mond, klagend dat de meeuwen weer rondvlogen boven de kale doodligging van den tuin, wachtend dat zij buiten zou komen om ze te eten te geven, met klein-lievende woorden sprekend tegen de harde sluiting van het raam, dat zij te ziek was, dat ze niet meer kon. En hij had haar voorzichtig neergeschoven in haar stoel, belovend dat hij zou gaan en dat ze toch de vladdering der vogels zou zien, dicht schuivend langs het huis. En hij had ze hun eten toegegooid, met een lamme, moedelooze zwaaiing van zijn armen, stil-huilend haar moew-hijgend neerzwakken, haar zachte weggaan uit het leven, tegen de vogels die in stom niet-weten bleven rondzeilen in hoog-kringend vliegen rondom zijn vreemd-staand lichaam.

En opkijkend naar haar bleeke zitten, had hij gezien hoe zij dankend knikte voor wat hij had gedaan, moeilijk heffend haar dunne handen tot een teer-lievend groeten naar de vogels die onverschillig heenwiekten. Langzaam, sluipend had hij haar zien minderen, elk jaar inkleinend onder de moeilijkhijgende ademing van haar magerend lichaam.

Zacht, in luidlooze trekking, dunde de mist uiteen, logdeinend in weeke wolkneiging heen en weer, een wit-schemerende helderheid lichtend in de dunner nevelende damp, die los-pluizend vlokte boven het water. Hoog naar den onzichtbaar-

grauwen hemel, vlekte een scherp-plekkend wit van lichtende vastheid, kort-randend in het grijs rondom, een luid-tintende nieuwheid blankend naar onder over de vocht-donkere steenen van de kade, de glim-natte steenranden langs het water duidelijk kantend in het licht, een plotseling neerslaande zuiverheid dwingend door de vocht-tranende ruiten, die langsaam, luidloos de meubelen in het vertrek vóórkleurde uit de matte schemering die die over ze gedekt had.

De meeuwen waren heengevladderd in den lichtenden nevel, even nog donker schaduwend met de korte kleinheid van hun grijze lijfjes in de wit-glanzende lichtplek hoog boven de gracht. Dieper bundelend in langsame daling, begon het zonlicht moeilijk te dringen door de telkens weer ineenvastende watting van wolken-witheid, teer rozend een schijnsel van ontastbare tint door de egale dunheid van mist, die ijler omhoog vloeide, telkens zacht weer neerbewogen door onzichtbare waaiingen van klein-blazende windzuchten. En even beloofde een klaring van uithelderend blauw boven de langsaam wegdunnende mist, de grauw-schemerende huizengevels van de overzijde dof violettend achter de dunhangende gazing, die week wiegde in teeder bewegen, de kaal-zwartende boomkruinen scherp-streepend in glanzende vegingen van licht, week aangladdend een breede spiegeling over het water, die lijnloos vervloeide in de glimmend-egale looming er naast.

Scherp-grijzend in het blauw-rozende licht vlogen de meeuwen weer aan, sneller wiekend hun vleugels in een kort-durende wisseling van kleur, warrelend door elkaar in jachtende haasting, telkens kort-neerpijlend op het watervlak, waarvan zij tjilpend hooghieven na even moeilijk opstaan boven de trilling die hun pootjes bewogen, wijd telkens uitkringend onder den dunnen schijn en weer ineenklompend naast elkaar, een grauw-vlekkerende wolk dichtend in de lucht, die plotseling uiteenbrokkelde tot kleine, wieg-wijkende stippeling.

Den eersten winter van hun getrouwd zijn, had hij haar nog gezien, onwetend de kwaal die haar zachtjes sloopte, helder staande in haar kracht-voelende jongheid.

Het was een zon-heldere vriesdag, een licht-blauwende strakheid van vaste zonglans die wijd rondde van de wolklooze lucht, een glas-zuiverende koû forschend over den drooghardenden grond, waarin even telkens een kort-zuchtend blazen van scherpe Noordwind sneed, heenlossend in den zuiveren stilstand van de dunne lucht.

Zij stond in den tuin, scherp-gelicht in de goud-glanzende beweegloosheid van de zon, haar rood-gekoelde wangen frisch-kleurend onder de bleeke teerheid van haar voorhoofd, forsch, in oplevende jeugdkracht, zwaaiend haar armen hoog boven haar hoofd, naar de mat-grijze lichamen der meeuwen die lager kringden naar haar staan in staag veranderen van het grauw-doffe blauwen van hun vleugels, wanneer zij opzeilden in het zonlicht, hun witte buikveeren hel-mattend in de gouding van het licht en weer donkerend in het lager drijven tot de schaduw-schemering van de achterzwijgende huizen. Sneller en sneller had zij het eten hooggegooid, luid roepend haar kort-vroolijkende woorden tegen het haastiger dooreenwarrelen der vleugels, leniger wiegend haar slank-jonge lijf naar de rondom wervelende vogels, den tuin vullend met een groot zilver-kleurend geluid, dat wijd uitkringde naar de wolklooze lucht, weggedragen op den wiekenden hoogslag der ruischende vleugels. En plotseling was zij beweegloos gebleven, haar handen neergegleden langs haar staan, haar hoofd heffend naar de lucht, in ernstige aandacht volgend het langsaam-weifelend heenzeilen der vogels, waarvan nog een enkele terugbleef wachtend op haar roepen. Toen de laatste was voortgezeild met een straffe spreiding van zijn vleugels, had zij gegroet naar de wijd-strakke lucht, heel ver wuivend naar de grijze stippeling die even nog trilde in de koepeling van vlekkeloos blauw, langsaam terugstappend naar den donkeren schaduwrand, die verder en verder begon uit te somberen tegen de wit-grijzende lichtheid van den drogen grond. En toen zij bij hem was, in de stil-donze warmte van zijn kamer, had zij haar armen gebogen rond zijn hals, hem dwingend haar te kussen op de harde frischheid van haar wangen, waarop de zuivere winterlucht een geur van vruchten had

gekoeld, dronken-duizelend zijn voelen tot een nooit-gekende juiching van wijd geluk.

Langzaam, onhoorbaar ineenschuivend dichtte de mist weer naar onder, den helderen zonneglans onderdoffend met een weeke wademing van tintloos grijs, een vaster-wattende witheid lagend boven de ruime breeding van het water, waarachter de huizengevels zachtjes inzogen, de schemer-paarsching van hun beweegloos opstaan luidloos ingedekt onder de zwaarder-hangende drooming van doffende damp. En onmerkbaar doofde de witheldere plekking boven de grijsdekkende schemering weer voor, een vage lichting zakkend in het helder-levend kleuren van de kamer, waarin de meubelen begonnen heen te donzen onder de hangende poedering van schemerend grijs. In laag-drijvend bewegen droomde de mist dieper omlaag, een nevel-dunnende ruimte leegend boven het water, dat weer was ingezwart tot een egale, gelijk-strakke, glanslooze spreiding van taai-loomende doodheid. En het daglicht vaalde ineen tot een tastloos-droevende weving van vage tint, een matte, wezenlooze dwaling van kleurloozen schijn, waarin de kade levenloos neerlag, plat-geleegd onder de starre zwart-strakking der boomstammen, waarboven de wijde kruining der kale takken wischte in de laag-drijvende grijsheid van mist. En alles was weer stil, een doode drooming van vaag-suizend gerucht, dat doofde in de mat-wattende dichtheid van vast-ineentastende damp, waaruit droomend, machteloos-kleurend een korte belgalming brak van de even zichtbare, langs-schimmende tramwagens aan de overzij.

De meeuwen vlogen rustloos af en aan, met lange tusschenpozen wegvagend achter de mist, waar zij heengrijsden vager en vager plekkend de vastheid van hun kleur in de nevelende ijlheid van beweegloos grauw, telkens terugloomend op de langzaam-wiekende wuiving van hun vleugels. In de dichter-schemerende duistering van het daglicht, dat zwijgend stilde naar den avond, vlogen zij moeilijker boven de kade, langzaam, loom-drijvend in lusteloos bewegen, telkens lang rustend op de leege hardheid van den grond, waar zij kort-stappend

troepden naast elkaar, plotseling heffend boven het water met zwaar-deinend kleppen van hun wiekslag.

Hij herinnerde zich den laatsten winter dien zij met de meeuwen in den tuin was geweest, den laatsten dag dat zij nog had kunnen krachtigen tegen de neermoeiende zwakte van haar langzaam heenzieken.

In de kleurloze, slappe lichting van den matten winterdag, zeilden de vogels langzaam boven den leegen tuin, met loome vleugelklepping voortdrijvend onder het beweegloos treuren van de lucht, waaruit telkens even kort-waaiend nat-spreidende regenvlagen dun-dreven, glim-vochtend een blank-glanzenden weerschijn over den donkeren grond. Moe-dweilend wiegden zij heen-en-weer, lusteloos zakkend naar onder en weer hoog-klappend op de zwaar-slaande zwaaiing van hun vleugels, telkens lange tijden stil-plekkend op den grond, grijs-bewegend boven de donkere klamming van de aarde. Dan, omhoog-schokkend in de natte waaiing van regen, vlogen zij een kort eind voort, weer neerkleinend naast elkaar in uitgemoeid rusten, even week schrijnend een zacht-scherpend tjilpen in de stilte.

Zij was naar buiten gekomen, moe-stappend den korten afstand door den tuin, moeilijk-steunend haar handen tegen haar borst, die trekkend hijgde. Langzaam loopend was zij de vogels te gemoet gegaan, die lusteloos waren opgeklept toen zij naderde en zij was blijven staan, voorzichtig bewegend haar moe-tillende armen naar ze toe, het voedsel vallend voor zich uit, machteloos om het op te gooien met de vroegere zwaaiing van helder bewegen. Even nog waren de vogels hoog gekringd, wachtend het wildend brokken van het eten, maar daarna waren ze neergezwaard rondom haar staan, voorzichtig tippend met hun roze-dunnende pootjes voor haar heen, kort-schuw tillend het eten van den grond, in de krom-pikkende strakheid van hun bekken.

Luidloos was de regen uitgeneveld tot een dichte grauwing van neerdruppelend grijs, in sneller streeping ziepelend uit de ineenlagende wolken, strakker stralend naar omlaag, een schemer-trillende drading scheidend boven de nat-glanzende

strekking van het weiland, waarachter de gezichtseinder wegschoof, een zacht-schurende suizing weenend in de loomdroomende stilte. In denkeloos-droomend bewegen van haar handen slapte zij het eten naar den grond, langzaam buigend haar gezicht, waarlangs haar natgekleefde haren moe-gleden, moedeloos staande onder de tikkeling der druppels, die langzaam, ongemerkt groot-donkere vochtplekken zwartten op haar schouders. En zij bleef roerloos staan, onbewust haar armen loshangend langs haar zijden toen het eten weg was, in moewe droom-wachting starend voor zich uit, klein, ineengebogen onder de kille ziek-voeling van haar lichaam. Zij merkte niet dat de vogels waren heengekringd, zij voelde niet dat de regen in groot-slaande druppels neerplekte op haar staan. Toen week-ombuigend haar gezicht naar de verte, waar de meeuwen even nog grijswiegden in langzame wùiving van hun vleugels, onverschillig heengegaan van haar matte stil-zijn, trok een pijn-vorend lachje langs haar dunne lippen, smart-wringend haar bleek-ziekende wangen, waarlangs luidloos de tranen naar onder gleden, dof-persend uit haar groote, donker-floersende oogen. Toen was hij naar haar toe gegaan en had haar gesteund in haar langzaam teruggaan naar huis, voelend in de ingehouden snik-schokking van haar borst, het groote leed dat over haar droefde, dat zij niet meer kon, dat zij niets meer was in het leven, dat zij machteloos gelamd was voor altijd.

En op zijn kamer, waar hij haar uitgemoeid had neergetild in haar stoel, had ze liggen schreien langen tijd, haar zacht-bleeke hoofd steunend tegen zijn borst, telkens en telkens weer zijn gezicht pakkend tusschen de magere klamheid van haar handen en had hem gezoend, berouwend haar groote liefde die zij voelde heensterven, langzaam, luidloos, sluipend heen, in de zwaarder-moeiende machteloosheid die haar dieper en dieper had ineengezwakt. En daarna was zij niet meer uitgeweest om de meeuwen eten te geven.

Later, toen zij heele dagen beweegloos lag in haar stoel, den laatsten winter van haar leven, had hij nog een paar keer geprobeerd voor haar in den tuin te gaan en de vogels

te lokken naar het venster waar zij lag, maar de meeuwen waren langzamerhand weggebleven, onwillig te komen op zijn roepen, schuw-vreemdend voor zijn donkere staan, waar zij zoo gewoon waren aan de luid-lachende stemklank van haar spreken.

Eens nog, na langen tijd, waren een paar meeuwen terug geweest. Hij had den heelen middag naast haar bed gezeten, pratend met een zacht-belovende stem over haar beter-worden, onder de week-droomende vleiing van haar vingers, die voorzichtig streelden langs zijn handen. Door de hoog-heldere vensters waarvan hij de gordijnen had uiteengeschoven, stond het zon-vriezend licht kleur-zuiverend in de kamer, waar zacht-innigend de stilte suisde, even telkens week-bewogen door het vergescheiden luiden van vaag gerucht. Buiten, hoog, in verre wijking, strakte de blauw-zuivere hemel waartegen de fijne streeping der kale boomtakken scherp-warrend lijnde, kort telkens langs-gestipt door het snelle donkeren van een vogel, luidloos drijvend in het gouden zonlicht. En alles was beweegloos, een glas-stolpende koepeling van wijde helderheid, vèr-buigend naar den vaag rondenden gezichtseinder, waar het donker-innigend blauw van de lucht welvend neerstond, wazig-gescheiden tegen het lijn-groenend dun-buigen van het weiland.

Toen plotseling voorkortend in snelle pijlvlucht van hun grijs-blauwe veeren, vlogen een paar meeuwen neer in de leege lichtheid voor het venster, met schuin-buigende kopjes dicht-vladderend naar het glas, starend uit de kraal-rondende donkerheid van hun oogjes naar hun zwijgend zitten, wacht-zeilend in hoek-snijdende lijnen hooger en lager, roepend in scherp-kortend fluiten tegen de warmgesloten kamerrust. Voorzichtig steunend in zijn arm was ze opgerecht, lach-kijkend het wild-vroolijkend vliegen der vogels, met groot-blijde oogen volgend hun rusteloos bewegen. Een tijdlang waren zij gebleven, scherper tjilpend hun kort geluid, de open lichting vullend met de snelle vladdering van hun wieken, voortdurend drijvend langs de hooge vierkanting der vensters, wegkleinend naar achter en weer voor-

grootend tegen het raam, tot zij eindelijk voortstuwden op de langzaam-krachtige rhytming van hun vleugels ver naar den horizont, waar zij heentrilden tegen de wolklooze spanning van de lucht tot nauw-donkerende stippen. En zij was een tijdlang beweegloos gebleven, span-turend haar oogen naar de voortwijking der vogels, langzaam, ongemerkt instrakkend de lach-gelukkige heldering van haar gezicht tot de oud-gewone pijnlijkheid, die dieper langs haar wangen groefde. En daarna waren de meeuwen nooit meer gekomen.

De donkerte in de kamer was uitgezacht tot een fulpen spreiding van diep-dekkende schaduw, vast ineengezet tegen de glans-grootende vierkanting der vensters. Alleen een klein plekje vage lichtschijn rosde voor over den onzichtbaren grond, strak neerstarend uit het snorrend duisteren van de kachel. En alles rondom was stil, een wijde, weggescheiden doodheid van eindeloos-droevende zwijging, waarin het huis eenzaam stond, hoog-alleen in de zwaar-omhangende drijving van klamwattende mist. Moe oprechtend uit zijn droom-soezend zitten, ging hij voor het venster staan, zijn hoofd leunend tegen het koud-hardend glas.

Buiten stond de avond beweegloos, duister-mattend neergezwaard onder de dichtende doffing van grauwe mist, waarin de recht-vlammende lantaarnlichten roerloos, in losstaande kleinheid puntten, wijdvagend een weglossenden kringschijn rond hun gloeien. Onzichtbaar waaiend uit den week-hangenden nevel, spritsten klein-streepende druppels tegen het glas, snel ruischend na elkaar tot een spreidende trilling van spikkelend vocht, langzaam, ongemerkt ineengrootend tot een week-tikkelende klettering van staage regen. De meeuwen waren verdwenen, geheimzinnig heengestild in de mist, voortgezwegen in onbekende verte, de kade leeg latend onder de plassende glanzing van neerdonkerend vocht.

In de moedelooze peinsing waarin hij stond, leek hem de groote droefheid van den lang-voorbijen dag zwaarder te hangen over zijn bestaan, onmogelijk ziende een even weerlichten van een klein-zachtend geluk in den moeilijken gang van zijn leven. Eindeloos voelde hij de rijing van dagen als

deze, eindeloos de loomende grijsheid der Zondagen die zouden weerkomen in de regelmatige deeling van voorbijgesleurde weken, vooruitbelovend in de kleuring van zijn dagwerk de telkens weer neermattende somberheid van uren, sluip-leegend in gluipenden voortgang. De verwachting die hij in den kort-geduurden zomer had voelen oplichten in zijn binnenste, dat hij zou kunnen leven, zacht-diep meedroevend de schreining van een nooit te vergeten leed, was ongemerkt weer uitgedaald tot de werkelijking van angstig-drukkende moedeloosheid, waarin staag de nieuwgeharde ellende schreide, dat hij opnieuw alleen was, dat de groote duistering van voorheen weêr doodde in zijn bestaan. De herinnering van wat gevreugd had in zijn dagen zou telkens weer pijnen in zijn denken, de beelding van zonnende uren zou telkens weer opstaan tegen de kleurlooze leegheid waarin hij gedwongen was voort te slepen, meedroevend de berouwende wanhoop dat alles voorbij was, dat de mooie jaren heen waren voor altijd.

En hij bleef roerloos peinsen in den nacht, die langs het venster stond, den eenzaam-stillen nacht die wijdduisterend schaduwde over de aarde. Het rossend schijnsel van het vuur dunde langzaam uiteen in de fulpen schemering rondom, de kamer vullend met een doffe zwartheid.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Hij leefde door den winter, neergezakt in een doode kalmte, zonder verandering, zonder bewegen. 't Was een eenvoudige, egaal-rijende volging van dagen na dagen, zonder uur dat buitenklankte uit de luidlooze sluiping van tijd, een bestaan onbewust van wat jachtte rond zijn lichaam, een ongeweten meegaan in de wijde wieling van het zijn.

Soms schudde hij even wakker uit zijn dofheid, verwonderd dat alweer zoolang was weggedoezeld na wat voorbij was en daarna machiende hij weer onverschillig voort, zonder wil, zonder verlangen. Hij voelde de dagen beginnen omdat hij

naar zijn werk ging, hij voelde ze heen omdat hij weer t'huis kwam. Uit de klaging van den aflevenden dag, woelde de grenzelooze wanhoop over de eeuwige nietsheid van zijn leven hooger naar zijn keel. 't Was hem of een knakkende moeheid op zijn lichaam drukte, die nooit weer zou heensterken tot de energie van vroeger en die hem altijd zou dwingen neer te hangen in dezelfde doffe verveling waarin hij was. En de nacht stilde over zijn denkeloos suffen en de dag grijsde weer voor zijn oogen, zonder verschil met gister, zonder belofte voor morgen.

Een weeke, lustelooze melancholie sloop in zijn denken, die hem onverschillig door zijn werk loomde en die hem uren lang liet stil zitten soezen, zonder energie, zonder kracht om zich op te waken uit de matte verveling die doffer en doffer over hem heen dreef. Er waren dagen die hij 's morgens begon met een lood-doode moeheid, wanneer hij voor zijn denken zette de lange rij van uren die moest heenvloeien tusschen dit oogenblik en het moment dat hij weer zou kunnen gaan slapen; avonden die hem wanhopig lieten denken aan den volgenden dag, waarin hij weer moest loopen denzelfden gang en waarin hem voor zijn oogen verveelde de eindelooze sleeping van volgende dagen, weer en weer een, altijd hetzelfde, zonder kleur, zonder licht, zonder verandering. Hij verveelde zich, een onzegbare verveling, waarin alleen, telkens weerscherpend, het verlangen opstond te leven in het meezijn van iemand met wie hij zou kunnen gaan in een omgang van altijd-blijvende tevredenheid. Het vage, vroeger-gekende gevoel van lang vóór zijn trouwen begon weer te onduidelijken in zijn denken, het vreemde, schemerige verlangen naar een zacht-mooie belofte die telkens weer zou opstaan in de leegte der uren en die hem de eentoonige eenzaamheid van zijn leven zou vermooien door wat verder komen moest.

Wanneer hij zich scherp vroeg, hoe hij zijn leven wilde, hoe hij verlangde dat zijn bestaan verder zou zijn, dan was 't hem of diep in zijn binnenste een teer-gefluisterd antwoord klaagde, dat hij niet luid durfde zeggen aan zich zelf, of een mooi-kleurend visioen heel ver schemerde, dat hij angstig was

duidelijk te laten naderen voor zijn oogen. En terwijl hij het weghield voor zich zelf, voelde hij toch wat het was. Uit de duistere ernst van wat hij geleefd had, woelde na lange jaren zijn jongens-voelen weer naar boven, hetzelfde vreemde verlangen dat door hem treurde toen hij nog alleen leefde, toen hij nog jong was en dat hij dacht dat voor altijd zou zijn heengestikt in de werkelijkheid van het leven. En hoe meer hij napeinsde in zijn alleen zitten, hoe meer hij terugsoesde zijn leven dat voorbij was, des te meer voelde hij zijn vroegere behoefte weer opwaken, zijn vroegere neigingen hooger groeien tegen de leegheid van zijn gemoed. In de moewe rust van zijn denken sterkten zijn oude illusies weer op, hij leefde weer terug in den toestand van jaren geleden, alsof hij nooit was getrouwd geweest.

Op een avond liep hij zijn huis uit, verveeld door de eenzame lusteloosheid van de slaap-suizende stilte in zijn kamer. 't Was een wilde voorjaarsavond met hoog-bollenden wind en wijd-suizende regenvlagen die neerkletterden uit de lucht, waar snel-drijvende wolken ineenpakten tot donkere massa's en weer uiteenbrokkelden, wild-schuivend onder het helgroene maanlicht, dat rustig glansde boven de vol-woelende beweging. Vast-stappend tegen den wind, liep hij voort, gebogen onder de persing der luchtkoelten, die neerhoekten uit de wijde snijding der straten. Telkens bleef hij staan tot de ruisching der schuinstreepende buien voorbij was, zenuwvoelend trillen een vreemde opgewektheid in zijn hoofd, een lust om te schreeuwen tegen de bolder-loeiende schudding van den wind, een neiging om zich moe te hollen onder de tegendrukking van onzichtbaar suizen, dat langs zijn ooren schoof. Terwijl hij onder een portiek stond te kijken, hoe de wolken boven de huizen dikker en dikker zwartten in den hoog-stuwenden wind, zag hij midden in de leege straat een donkere vrouwenfiguur, hoekig vooruit-gebogen achter de ronding van haar parapluie, moeilijk steunen tegen de heftiger-blazende windrukken. En op eens, in een opgezenuwde roezing van zijn denken, liep hij naar haar heen, lach-vragend haar te mogen helpen en zonder wachten schoof hij zijn arm door

de hare en keerde haar zacht tegen het stugge schokken van den wind. En hij liep naast haar voort, luisterend naar wat zij hem vertelde, terugherinnerend zijn lang-geleden jeugd in de opnieuwing van zijn ver-vergeten stemming.

Zij was een Française, een naaister op een groot atelier. Elken avond kwam zij er van daan en ging naar haar kamer, waar zij alleen woonde, een triest-eenvormig bestaan onder de gelijk-eenzame sleeping van haar dagen. In een kinderlijk-zacht vertrouwen, vertelde zij hem haar leven alleen, ver onder vreemden, droomerig-sprekend de zangende klanking van haar teer-luidende taal. Toen zij aan haar woning kwamen en zij dankend voor zijn goedheid afscheid van hem nam, vroeg hij haar, onwillekeurig, zonder scherp duidelijken voor zijn bedoelen of hij haar wêer mocht terugzien.

Den volgenden dag liep hij rond met een vaag-drukkend gevoel wanneer hij aan den avond dacht, die voor hem opstond als een lange, moeilijk-door-te-leven verveling, uit zijn gewone sleur, waarin de vrees dreigde van terug te zullen komen in de alleenheid van zijn kamer, wanneer hij haar had t'huis gebracht. En telkens stond het in zijn denken om haar niet te gaan halen, zooals hij had beloofd. Maar dan op eens warmde de verwachting in hem op, dat hij door haar omgang een tijdlang uit de gewone grijsheid van zijn doen zou heenkleuren en hoorde hij weer de zacht-lievende klanking van haar lachend spreken, als toen hij haar het eerst had ontmoet.

En hij ging dien avond, hij ging volgende avonden en langzamerhand, ongemerkt werden die avonden een lichtheid voor hem, in de eenzame leegheid van zijn dagen. 't Was een gevoel van medelijden met haar alleen-leven, een vreemde mengeling van zijn eigen behoefte naar het meezijn van een vrouw en het verlangen om iemand te hebben om voor te zorgen, een onduidelijke lust om goed te zijn voor haar zachte triestheid, die zij uitvertelde naar zijn droomen, terwijl zij lange uren 's avonds wandelden wanneer zij van haar werk kwam, een vaag gevoel van dankbaarheid dat zij iets mooi's, iets klein-liefs helderde in de sombere onverschilligheid van zijn bestaan.

En zijn leven ging weer geregeld in de veranderde gelijkheid van zijn nieuwe doen, een regelmatigheid die hem telkens liet verlangen naar den volgenden avond, het mooie einde van den langen dag. Dan stapte hij haar langzaam te gemoet, voor zich starend of hij haar niet zag aanvluggen met de dun-zwevende lichtheid van haar blond-losse haren om haar voorhoofd. Dikwijls wachtte hij op haar, stilstaande op dezelfde plek, onder de staring der menschen die hem voorbijgingen. Dan luisterde hij de korte zinnen die zij spraken terwijl zij langs hem stapten en volgde hij in zijn denken wat zij konden bedoelen; ongemerkt begon hij de menschen te kennen die hij elken avond weer ontmoette, hij wist de vensters van de huizen aan de overzij, helder-warm van een ros licht en peinsde verwonderd, wanneer soms plotseling een lange zwartheid achter de neergelaten gordijnen donkerde; hij luisterde de geluiden die hij wist dat moesten weerkomen elken avond op denzelfden tijd. En langzamerhand droomde hij weg in het lange wachten, tot zij op eens voor hem stond, lachend met haar klein-vriendelijk gezicht tegen de droomernst van zijn stil-zijn. En zij wandelde naast hem voort, snel-pratend de opgewonden klanking van haar woorden, lange, kinder-belangende vertelsels van wat zij den geheelen dag had gedaan, wat gekleurd had in de egale gelijkheid van haar werk, telkens keerend haar vraag-blauwende oogen naar zijn gezicht met een korte inschokking van haar zeggen. Dan laat in den avond bracht hij haar t'huis, en hij ging terug naar zijn kamer, nasoezend in zijn hoofd de teere liefheid van haar bewegen, terugzoekend in zijn hooren de zangende luiding der woorden die zij had gesproken.

De lente begon op te luwen uit de sombere ruwheid der voorbijgesomberde maanden. 's Avonds wanneer hij op haar wachtte, voelde hij een zacht-lauw zuchten van den voorjaarswind langs zijn hoofd, een week-geurend ademen van nauwfluisterend blazen in de helder-koele zuivering van den nacht.

Meer en meer voelde hij een vreemd-gelukkig zangen door zijn borst, een vaag-herinnerend vreugden van jaren geleden,

dat zijn genegenheid vaster innigde voor haar, die hij trouw elken avond na den langen dag terugvond. Zij wandelden nu uren achtereen langs stille buitenwegen, waar het maanlicht droomerig neervloeide over het breede water; onder de donker-dunnende takking der oude boomen, waarin de weeke wind een zacht fluisterend suizen teerde; langs duister-rustige achter-straten, waar de huizen zwijgend-vast, log-klompend stonden waarin geheimzinnig een vaag-lichtend venster treurde, roerloos starend naar de maan-schaduwende straat. Er waren avonden waarop zij snel voortstapten naar haar kamer, onder de zacht-ruischende regen die gestadig van de lauw-drukkende lucht neerzweefde. Zij bleven in het donker voor het venster zitten, luisterend naar het weeke neertinkelen der druppels op de donker-natte steenen, zij naast hem, laag op den grond, haar hoofd op zijn schoot met een weeke vleiing van haar lichaam tegen hem aan. En langzaam droomde hij heen onder het egale streelen van zijn vingers, die hij zacht door haar vocht-blond haar streek, een zijden golving van onzichtbare zachtheid in de fulpen schemer van het vertrek. Dan voelde hij hoe haar lichaam zwaarder begon te steunen tegen zijn zitten, hij hoorde haar ademhalen rustiger egalen op-en-neer en terwijl ze zachtjes insliep onder het weeke heen-en-weeren van zijn handen, bleef hij beweegloos staren in den vagen schemer van de stille buitenstraat, voort-soezend de dwalende gedachten, die voor hem opschimden lang-voorbije herinneringen van vroeger-gedroomd denken, visioenen van zijn jeugd, die luidloos gingen langs zijn zien, een droeve zweving van onzegbaar verlangen. Wanneer hij dan terugging naar huis, wakkerde hij plotseling weer naar de werkelijkheid, 't altijd-weerkomend alleen-zijn in zijn leven, zonder doel, en waarin alleen ver-lichtend in den duisteren schemer van den nacht de belofte stond, dat hij haar morgen zou weervinden.

De zomer kwam. Langer rekte de avond uit den warmen dag, moeilijk de nacht koelend over de moe-gedroogde aarde. Lusteloos leefde hij de dagen door in zijn werk, onder een heftig, ongeduldig verlangen naar de uren die hij met haar zou gaan in de luwe frischheid van de buiten-stadswegen.

Zij had nu vroeg gedaan en kwam hem te gemoet, ver alleen, lachend wanneer ze hem zag. Dan gingen zij kalm, rustig-pratend naast elkaar, wachtend tot het langzaam-wijkend zonlicht heenroodde aan de ver-strak-blauwe lucht. In de inniger-dekkende schemering van den avond schoof hij zacht zijn arm onder de hare en onmerkbaar vaagde de ellende van den voorbijen dag heen, de weemoed der uren die hij had doorgezenuwd in het verlangen naar dit oogenblik. De duistering grijsde langzaam omhoog van den grond, dunner en dunner teerend naar de diep-heldere lucht, waar even-lichtend de sterren begonnen te staren, trillend in de wijde verte; vager zweefden de stadsgeluiden ijler en ijler, heen-scheidend hun samenzijn buiten den rondgang der menschen. En dicht-leunend naast elkaar stapten zij voort, in een om-wolking van grijs-droomend geluid, waarin telkens haar lachen zacht klankte, een helder-kleurende toon in de egale fluistering van hun spreken. Elken avond liepen zij denzelfden weg, intiemer voelend in de bekendheid der huizen langs hun gaan, onder het terughoorend stemmen-luiden der menschen, die zij al zoo lang voelden te kennen in hun weergevonden staan-praten op dezelfde plekken en het nieuw-toonen derzelfde klanken op hetzelfde uur. En elken avond eindigde hun loopen aan den tuin boven het water, waar zij op dezelfde plaats gingen zitten, onder de donkere scherming der dichte takken die een oud-geknoeste boom over hen uitstilde.

Voor hen, ver aan het einde van het wijd-breede, donker-kabbelend water, stond de stad, duister, vormloos met de vage, hoog-schimmende schaduwing der torens onder het veeg-vloeiend licht-schijnsel dat tegen den hemel dunde, voor-gestippeld door de rij der wit-puntende lantaarnpitten, beweeg-loos tikkend in ver-slangende lijning naar hun zitten, langs de buig-wijkende boorden van de rivier, neerkleurend in de zwarte plassing van het water met kronkel-bochtend streepen. Voortzachtend in grijs-schuivende geheiming, gleed de logge donkerheid der schepen luidloos door den helderen nacht-schemer, met de korte staring der kleur-brandende seinlichten, loshangend tusschen de even-streepende strekking der touwen,

schuinhoogend naar de vast-rechte topping van de mast. Langs-doffend onder het schok-schuddend stooten van kort, klein-stuwend geluid, sneed het halfkrachtte haasten van een enkele stoomboot tegen de karteling der buig-wiegende golven, een helder schijnsel dragend uit de kleurende ronding der lage vensters over de zwart-uiteendiepende zuiging van het water, dat verder-wijkend naar de oevers een vaag-dun ruischen achterhoekte, langzaam voort-scheerend met week-klotsend geluid. De klein-lagende roeibootjes, even, onduidelijk-zwartend in het langs-veegen van het licht der groote booten, donkerden onzichtbaar heen in den nacht, rhytmend nageplompt door het ver-weg dompen der riemslagen. Langzaam, ongemerkt begon een wijde stilte te welven over de aarde, de menschengeruchten dunden verder en verder in de neerinnigende rust uiteen en alleen een week-fluisterend suizen weefde omhoog naar den maanglanzenden hemel, waar de tinteling van eindeloos-tallende sterren wemelde, een zacht-droomend schijnsel goudend in de wijd-zwijgende ruimte. Alleen heel ver in de zoel-geurende slaping van den nacht, donkerde nog even, zacht-ruchtend in heentoonend wijken, het trillen van een spoortrein over de neergemoeide weiden; uitlossend tot nauw-hoorbaar zweven van geluid, dat langzaam wegstilde in de eindelooze diepte van het omzuiverend duister.

In de overscheidende stilte bleven zij zwijgen, dichter leunend naast elkaar en de uren nevelden voort over hun zitten, navoelend in hun herinneren een zuiver-klankend zangen van onwerkelijk geluid, waaruit zij wakkerden wanneer zij in de stad terugwaren, plotseling opgeschrikt door de ruwing van laat-levend bewegen langs hun droomegaan.

Maar vooral de Zondagen stonden voor hem op uit de eentoonige alleenheid der lang-reeksende dag-uren, een mooi-weerkomende belofte van alleen-zijn met haar van 's morgens tot den avond uit de onverschillige kleur van zijn leven. Dan ging hij met haar naar buiten, ver uit de woeling van menschen en zij keerden 's avonds weer, moe van lang-gewarmden zonneglans en dwelmend geuren der bloemwolkende luchten.

Twee Zondagen bleven in hem, scherp-beelden uit de

wissel-rijende herinnering, waarin de deeling der weken zijn telkens weerdenken ineenkleurde.

De eerste dag. Een zonwarme helling van laaiend licht, dat wijd stolpte over de velden, de boomkruinen beweegloos broeiend in slap-bladerenden opstand, klein-donkere schaduwen vlekkend op den langs-stoffenden weg, die grijs-droog met hel-blanke plekken voortlooperde tusschen de grauw-dorre smalling der grasranden. Een diep-strakke hemel, heel hoog wazend van grenzelooze wijking, dun-teer trillend aan den horizont van nauw-zichtbaar bewegen, waarin de hel-kleurende huizen stonden onder een heenwisschend scherpen der lijnen, een eindeloos-buigende koepeling van vlekkelooze spanning, waaronder de blank-zilverende zomerzon kort-stralend schroeide, wijd-alleen plekkend in de omleegende ruimte.

Moe van de neer-mattende helheid, die over hun loopen had gemoeilijkt, was hij 's middags met haar gaan roeien op de wijd-stille plassen achter het dorp, waar een zacht-koelend windzuchten streek, even telkens schrammend over het glad-glanzend watervlak in teere rimpels. Onder de loome drijving van de middagrust lag het water beweegloos uit naar de verte, met de donkere klomping der kleine rieteilanden ongelijk hoogend boven de diepe schaduwing, die de hoog-pluimende warreling der stengels naar onder plekte. Boven de breed-kantende uitligging van een grooter-strekkend stuk grond, hief de dichte takkenduistering van laag-groeiend hakhout de vast-groene ernst der roerlooze bladeren omhoog, ongelijke plekken diep-spiegelend glanzen koelend op het egaal-lichte water, scherp snijdend tegen de schroei-plassende zilvering, die de zon ver over de vlakte neerwitte. Langzaam, voorzichtig-trekkend de riemen door de heldere onbewegelijkheid die onder hun voortgaan diepte, had hij haar voortgeroeid naar een breed-kalmenden schaduw-rand in het midden van de vlakte, zwijg-starend naar de verder-uithoekende vloeiing van zacht-wijkend glanzen, achter het scherp-snijdende glijden van hun luidloos bewegen.

Vast-schuivend in den hoogen rietkant waren zij blijven zitten, zachtpratend in de suizende stilte rondom, onwetend de uren

die over hen blankten uit de helder-glazen lichtheid die koepelde over het watervlak, telkens even luisterend naar het plomp-plassend korten van geluid, dat plotseling een onzichtbaar-azende visch op het water kringde. Dan wijdde de cirkeling der kleine golven onhoorbaar ruimer en ruimer, heenbuigend in nauw-zienbaar bewegen naar de verre oevers en daarna lag de vlakte weer zonder leven, eindeloos glad onder de zuiver-geurende vochting die omhoog koelde. En de zon was dieper neergeschuind onder de donkerende blauwing van de lucht, ver naar het westen hooger-kleurend een vaag-vloeiend schijnsel van teer-roze weving, langsaam overgloeiend den hemel in een toovering van rood-gouden licht, dat wijder uitteerde in egale stilheid, een onwerkelijk diep-zachte warming tintend in de donker-koele geheiming van den plas. En de zon zakte over hun wonderend zwijgen, lange schaduwen vreemdend over de heldere neerligging van het wijde water, even nog goud-vlam-rondend boven de ineenkleurende poedering van den horizont, langsaam inlossend de rood-webbende veeging van onwerkelijk licht, dat luidloos tegen de optrillende sterren heendonkerde.

Toen het dun-lichte helderen van den nacht begon op te droomen over hun ver-weg-zijn buiten de menschen, was hij met haar teruggegaan naar de stad, in een vaag-visioenend voelen dat een eindeloos-durende tijd gelukkigd had over hun bijeen-zijn, dat een sprookjes-klankende zanging van onwerkelijk geluid in die lange uren over zijn leven had gezongen. En het was hem geweest of de duisternis van de Zondag-avondstad, of de laat-warrelende menschenwerkelijkheid harder dan ooit te voren tegen zijn voelen had geruwd.

De tweede keer. Zij hadden den geheelen dag in het bosch geloopen en waren 's middags gaan zitten aan den zoom van het hout, langs de hei, tegen de glooiing die schuinde onder den laatsten opstand der boomen. Het was een broeiwarme, zonloos-lichtende dag, zonder koelend wind-zuchten loomend over de wijd-donkerende heivlakte, die roerloos, egaal-tintend neerlag naar den horizont, in langzaam-hoogende glooiing vaaglijnend tegen de laag-wolkende lucht. Een ruim-welvende stilte,

neerdroomend uit de dicht-grijze wolken, die langzaam, nauwzienbaar voortgleden in luidlooze trekking, even kort langsgelijnd door den ruischloozen wiekslag van donker-stippende vogels, die zacht-tjilpend heenkleinden naar de wazige verte. Terwijl ze uitmoeiend zaten, nu en dan even zeggend een zachtfluisterend woord, was de grauwe wolkdekking langzaam uiteengeweken, een breede klove scheurend boven den damp-nevelenden horizont, een zilver-bundelende straling neerspreidend naar de hei, die teer-paarschkleurend helderde onder de dunwazende ijling van blauwe lichtheid. Verder was de wolkwijking uitgestuwd, breeder en breeder vloeiend het warmkleurend zonlicht over de vlakte, heel ver in wazige trilling zuiverend den opstand van donker-groenend bosch, waarachter grijs-schemerend de silhouet van den kerktoren hoogde, zilverblinkend de gladde spiegeling van de rivier, die rustig, beweegloos tusschen de dun-lichtende groenheid der weilanden lag in wijdslangende buiging. En week-ademend begon een teere vloeiing van geurende windzuchten te strijken over de vlakte, naar voren dragend uit de zon-levende verte, uitstreelend in het achter-hoogend bosch met licht-wit ritselen door de takken. Langzaam zogen de uiteenbrokkende wolkmassa's heen, grooter tusschenplekkend de diepe innigheid van het vlekkeloos luchtblauw, diep-schemerende schaduwen dragend over het land, die luidloos, geheimend heengleden naar de wijdzonnende ruimte, waar zij uitlosden onmerkbaar kleiner en kleiner tot in de overwelvende koepeling van kleur-zuiverenden glans, die de zonneschittering naar onder straalde. En de hemel stond in een ruim-welvende strakking van eindeloos-diepende gelijkheid, even nog vaag-schemerend in de verre buiging van den horizont, waar de laatste wolken ineengrijsden, witgelicht langs de pluis-dunnende randen in onwerkelijken schijn.

Ongemerkt was hun spreken ingezwegen tot een peinsdroomend stil-zijn. Languit liggend onder haar hooger zitten, was hij blijven staren naar haar zacht-blank gezicht. Zij zat even boven hem, rechtop met de slanke lijning van haar jonge lijf, haar wit-kleine handen denkeloos levend in haar schoot, haar groot-diepe oogen donkerend naar de wijd-toverende

lichtheid rondom. Zij had haar hoed naast zich gelegd, een klein, teer-lagend kleur-plekje op de bruine rulheid van den grond, en het was of een week-lichte goudheid wolkte uit de losse zweving van haar blonde haar, even roze-lichtend den teer-lijnenden rand van haar klein-schelpend oor, overschijnend naar haar mat-zachte wangen, de tenger-vloeiende lijning van haar neusvleugels schaduwend in nauw-speurbaar tinten boven de frisch-roodende helderheid van haar lippen, even voor-wittend haar tanden tusschen het kleine lachen van haar mond. Zacht, week-luidend in droeven weemoed, klaagde de beelding van lang-voorbije dagen in hem omhoog, de schemer-duistere herinnering van de lange eenzame uren die hij had doorgedroefd, alleen, zonder liefheid rondom zijn somber gaan door het leven, zonder iemand aan wie hij kon geven de hooger-vollende liefde die treurde in zijn borst, de dagen die hij eindeloos verlangde naar iemand naast hem, die hem de donkere voeling van zijn uitmoeiend bestaan zou heenlichten door de teedere stemklank van haar meevoelen voor het groote leed, dat over zijn ziel was gebroken. En een wijd gevoel van dankbaarheid zong in hem omhoog voor haar die bij hem had willen blijven, meelevend in zijn leeg bestaan als een groot-zachtende kalming van mooi-kleurend licht, dat steeds weernieuwde in de doellooze looming van zijn dagen en teer-vattend haar hand, leunde hij zijn wang tegen de fluweele warmte van haar vingers, gelukkig-voelend haar zachte weerdruk in de zijne. En hij was beweegloos blijven zitten, angstig te breken in het uur van wijd-lichtend geluk, dat over hun samenzijn weefde, een diep-wêer-innigende zanging van lang-vervaagd geluid, droom-klankend over de werkelijkheid van zijn leven.

In hoog-tintend gloeien begon de zon te gouden naar den avond, warm-roodend een diep-rossend schijnsel over de bruinglanzende hei, lang-grijze schaduwen vlekkend naast de heuvelende bochting van den grond. Toen, opgewakkerd uit hun zitten, waren zij teruggeloopen door het bosch, waar het late zonlicht een toover-vloeiend schijnsel kleurde langs den grijzen opstand der rechte stammen, goud-webbend een droom-

sprokend wolken in de rag-trillende teerheid der takken. En de zonnegloeiing was veeg-kleurend heengezacht tot een zuiver-koepelende heldering van blauw-stolpend licht, ineen-schemerend over het bosch van den dieper-stillenden hemel, een week-doezelende duistering vagend langs den bruin-droogen grond, waaruit de boomstammen omhoog rekten, vaag-getint in hun donker ineenwarrende kruinen.

En de nacht stond over de aarde, de stille zomernacht, de blauw-gouden nacht, waarin de week-staal-zachte maanglans tooverde een alles-geheimende dekking van wijd-zwijgende rust, even, nauw-hoorbaar doorgezucht van ijl-wevend geluid, eindeloos heendroomend in de zoel-geurende, òm-lichtende stilte. De dag was heen, de pracht-kleurende dag, waarin hij eindeloos-lijkende uren had geleefd in een vreemd-zangend mooi, uren die de droog-wittende gelijkheid van zijn leven hadden teruggeschitterd in onduidelijk-naherinnerende verte; de zacht-gelukkige dag was heen voor goed en het weerzijn tusschen den rondgang van onverschilligheid, in de duister-drukkenden benauwing van de stad stond weer onwijkbaar voor zijn voelen, het moeilijk-dwingend beginnen van de nieuwe reeks dagen, eenzaam, zonder breking in de eentoonige gelijkheid der uren dan alleen het even weerzien van haar s'avonds, een telkens-wêer lang na-berouwend voelen van het wijd-zangend geluk, dat eens in hem had gevreugd.

Dikwijls, op zulke avonden, wanneer hij haar had t'huis gebracht en alleen terugging, langzaam loopend om zoo lang mogelijk uit de leege kilheid van zijn kamer te blijven, had hij er over gepeinsd om haar te vragen niet van hem weg te gaan. Dan visioende hij zich voor, hoe zijn leven weer zou gaan in de mooi-lieve omwarming van haar mee-zijn, terug-zoekend het korte geluk dat hij zoo lang geleden had gevoeld. Maar dan op eens, wanneer hij terug was tusschen de oud-gekende staring van zijn kamer, met de zwijgend-staande meubelen die hun veel-geweten uitzicht in zijn zien herinnerden, dan voelde hij dat het nooit kon, dat hij nooit zou kunnen dragen de scherp-weerpijnende beelding van vroeger, de beweging van een andere vrouw tusschen de intieme

voeling van alles waarin zij vreemd, gevoelloos zou staan en waarin zijn heel vroeger bestaan voortleefde, waarin het groot-zangend geluk geheimend klankte en waarin hij de pijn-schreinende smart nog hoorde schreien van wreed-ingeknauwd, voor altijd heen geluk.

Toch, vaster en vaster groeide zijn verlangen omhoog, zijn tegenwillen telkens zwakker slappend in het heen-korten van den zomer, waarachter hij de wanhopig-duistere sombering zag staan der lichtelooze winterdagen, optreurend uit de week-weemoedige berouwing van herfstglans en najaarsdoodheid.

Op een avond had hij weer met haar gewandeld, de avond na een langen, moeilijk-doorgematten dag, waarvan de uren waren heengelangzaamd onder de wanhopig-leege voeling waarin zijn denken dofde. Het was een maanlichte herfstavond, stil onder de koel-strakke vreding van den helderblauwen hemel, waartegen de sterren wemelden, eindeloos goudend in zachte lichtheid. Zij hadden een anderen weg geloopen dan gewoonlijk en waren buiten de stad gekomen door eindelooslijkende straten, vreemd-duisterend voor hun zien in het ongekende van de gevels. Opluchtend in de buitenstilte van den weg, waarlangs de huizen stonden in telkens verder-wijdenden afstand, waren zij voortgegaan onder de breede stilte die over de velden droomde en waarin het verre ruchten van stadsgeluid uitzweefde in nauw-hoorbare vloeiing. Vastdrukkend had hij zijn arm geschoven onder de hare, dicht haar leunend tegen zijn borst, en moeilijk-benauwend van hoog-kroppende gelukssmart dat hij haar weer naast zich voelde, naar wie hij zoo groot verlangd had den heelen langgeduurden dag, bleef hij zwijgen, onmachtig te zeggen alles wat rondwoelde in zijn binnenste. Maar langzaam kalmend onder de wijd-rustende eenzaamheid van hun samengaan ver buiten de menschen, sprak hij de diepe beroerdheid uit die in hem had getreurd, het angstig vooruitzien naar uren als van den afgeloopen dag, uren zooals hij al zoo dikwijls had doorgelamd en die hij zag opstaan voor zijn voelen als een nooit te ontgane sombering, die altijd over zijn bestaan zou

blijven dreigen. Fluisterpratend naar haar teer-innigend luisteren, leegde hij de groote geluksvoeling uit van haar meezijn in zijn leven, de zachte troost die zij in zijn dagen kleurde, het diep-klagende verlangen dat zij toch bij hem zou blijven altijd, zonder heengaan zonder hem terug te laten met de droef-berouwende herinnering der uren die hij met haar was saamgeweest, waarvan de beelding in hem navoelde den volgenden dag en die hem zwaarder het vooruitzicht moeilijkte alleen te moeten blijven tot hij haar zou weerzien. En terwijl zij vaster tegen hem leunde, haar meevoelende liefde warmend naar zijn lichaam in de klemmende grijping van haar handdruk, liep hij naast haar, voortgaande als in een onwerkelijk bestaan, de moeie uren van den dag heen in onzienbare verte, vergeten dat na korte poos het oogenblik zou ruwen waarop hij weer alleen zou staan in de duistere eenzaamheid der straten, plotseling gewakkerd uit den droomschijn waarin hij gelukkig was.

Maar langzaam, onduidelijk opschemerend uit de diepe onwetendheid waar hij liep, wakkerde een vage voeling omhoog van het oud-gekende rondom, de weerwaning van lang-geleden oogenblikken uit een wazig voorbijgeleefd verleden, waarschuwend in de weetlooze neveling van zijn gedachten de werkelijkheid van het oogenblik. En opschokkend uit de gelijke passing van hun loopen, bleef hij staan, plotseling inhoudend het denkeloos bewegen van zijn lichaam. Voor hem, donkerstillend onder de licht-welvende zachting van maanglans, beweegloosde de schemering der hooge boomen van het kerkhof in levenloozen opstand, een breede, vloei-lichtende ruimte leegend voor de roerlooze doodheid van het huis, waaruit de vensters loom-kleurloos blindden naar den weg, achterdekkend in vaag-voelend werkelijken de neerligging der eeuwig-slapende graven. Nooit was hij weer hier geweest na den dag dat hij haar had weggebracht, altijd had hij het vermeden den weg te vinden dien hij dien dag gegaan was achter haar laatste meezijn in zijn bestaan, angstig had hij altijd teruggeschuwd voor zijn weerkomen op de plek waar hij zooveel van zijn leven had gelaten, waar hij al zijn geluk

had heengebracht tot nooit-weer-te-wakkeren slaping in een eeuwig-duisteren nacht. Nu, op eens, zonder willen, zonder weten, denkeloos geloopen den langen weg dien hij zoolang geleden had geleerd, stond hij voor de wreed-ruwende werkelijkheid van wat geweest was, hard-gewakkerd uit de nevel-vloeiende onwaarheid, waarin haar dood-zijn altijd voor hem herinnerde. In een snel-kleurende terug-beelding voor zijn zien, scherpten de uren weer voor die hij daar geweest was; de dampig-lichtlooze dag, waarin hij duizel-stappend liep tusschen het stille gaan van anderen; het half-luid, suizend fluisteren der stemmen onder het dofdempend zwaar-voeten in het vochtig zand; het kort-dringend beweegloozen voor de duister-gapende leegheid van den grond, waarin haar laatste meezijn wegde voor altijd, langzaam, luidloos, verder en verder, eindeloos diep. En duidelijk als al dien tijd geleden, zag hij haar weer zooals zij het laatst met hem was geweest, haar bleek-mat uitgemoeid doodslapen tusschen de geurende blankheid der bloemen, die een wittend schijnsel vaagden over haar goed gezicht, haar groot-lievende oogen glansloos-halfdekkend in roerlooze dofheid, haar dichtwrongend haar donker-schaduwend rond het heengewischte van haar dood-zijn. En een wijd-berouwende ellende schreeuwde in hem omhoog, een wanhopig-huilende beroerdheid, waarin diep een onzegbaar medelijden klaagde voor haar dood-zijn, haar neerliggen beweegloos, voelloos onder den snelgang van den tijd, haar weteloos weg-zijn uit de lichtheid van den dag, haar tijdeloos voortslapen in de eeuwig-dekkende geheiming van nooit-heen-te-helderen duisterheid. En scherp-schrijnend sneed het verwijten in hem op, dat hij hier stond, dat hij mee was in het leven, terwijl zij, ver buiten het bewegen van alles rondom, zonder lichtheid, zonder vreugd, zonder weten van zonneschijn en maanglans, van zomerzon en winterblankheid van donze sneeuw, altijd roerloos, vergeten bleef achter de dekkende snelling der jaren, verder en verder heen in de altijd-dreigende raadseling van eeuwig-dood-zijn.

Toen hij terugging naar huis, liep hij stil-peinzend voort, huil-brokkend de opgenieuwde droefheid in zijn borst, moeilijk

inhoudend het telkens hoog-schokkend snikken dat in zijn keel scheurde. Hij voelde dat het nooit weer kon, dat hij nooit een andere vrouw zou naast zich kunnen hebben, dat altijd, telkens weer de herinnering van zijn voorbije geluk zou opkomen in de nieuw-vreugding van zijn leven, dat altijd weer de wijd-medelijdende wanhoop om haar weg-zijn zou vlijmen door zijn geluk.

Wanneer daarna soms het verlangen opdrong naar het mee-leven van een vrouw in zijn eenzaam-doffend voortslappen door de dagen, duidelijkte altijd plotseling de visioening van dien avond omhoog, de voeling van de oogenblikken toen hij gestaan had in het stil-omwevend licht van den maannacht dicht bij haar neerliggen, waarover de wijd-suizende stilte kalmde een zachte webbing van eindelooze rust, onwetend dat hij er was, onwetend alles wat voortleed in zijn voelen, onbewust van wat hij leefde en wat hij deed in de altijd-voortjachtende wisseling van tijd.

Het najaar was gekomen. De dagen begonnen in te korten naar vroeg-koudende avonden, die lang-duister haastten over hun samenzijn. Zij kwam weer laat van haar atelier en zij bleef maar een korten tijd met hem, haastend om t'huis te zijn en te rusten van den langen dag werk. Een paar keer, wanneer zij vroeg klaar was, hadden zij beproefd om te gaan zitten waar zij dien geheelen zomer waren geweest, maar zij waren weer heengehaast uit de trieste verlatenheid van den tuin, leeg onder de kille blazing van den nachtwind, met de week-suizende schuiveling der droog-doode herfstbladen over den vochten grond, eenzaam duisterend onder het vaag-schaduwend schijnsel, dat uit het half-lichte café staarde. En ook de mooie Zondagen waren weg, de lange uren van warmte en hel-kleurenden zonneschijn, waarin zij bleven tot de avond over de velden koelde.

Zij waren nog één Zondag vroeg uitgegaan naar buiten, een laat-zonnende herfstdag met teer-tintend waas-blauwen van damp over de uitgemoeide wijdligging der velden. Zij hadden geloopen in de koele frischheid van vochtgeurende herfstlucht langs het breed-kabbelend water, dat luidloos voorttrok naar

den verren horizont, waar vaag-schemerend in de dunne misting de huizen lijnloos kleurden naast den zacht-donkeren opstand van diepplekkende boomgroepen. Hoog in de ruime lucht-wazing stond een bleek-zilverend zonlicht, glans-stralend in mat-heldere weving een teer-dradend zuiveren van week-zwevende kleur, even telkens aan den gezichtseinder duidelijkend tusschen het uiteendunnen van damp een plotseling scherpen van week-rooden schijn. Tegen den middag was de hemel ingegrauwd onder de langzame opgrijzing van luidloos-aan-dichtende wolken, die het zonlicht kleurloos dekten tot een egaal-matte bleekheid, een vocht-kille verlatenheid droevend over de velden, egaal-plattend naar de verte. In het bosch treurden de boomen beweegloos omhoog in het doffe licht, de takken roerloos-strekkend boven den bruin-natten grond, waar de oude bladen ineenklamden, zacht-geel geurend hun wegsterven in de laag-hangende neveling der herfst-vochtheid. De vijver lag spiegel-strakkend uit tusschen de wijde ruiming der stammen, scherp-lijnend de weerbeelding der hoog òmstaande boomen diep naar onder, met de geel-bruine rossing der bladen vèr-kleurend in donkere klaarheid. En alles rondom was stil, een luidloos-matte stilte, die dof dreef over de volle boomkruinen, de dóod-tintende dorheid der bladen beweegloos vastend in het licht, een angstig-matte stilte waarin de weemoed van sterven treurde, wijd-dekkend over de aarde in luidloos-sluipenden voortgang.

Ongemerkt was onder hun loopen in de roerlooze zwijging van het bosch, hun spreken ingestild. Terwijl hij voortliep, heendroomend op het week-schuivend doffen van hun gelijke stappen, was langzaam een matte droefheid over zijn denken gefloersd, waaruit alles opsomberde wat eens duister op zijn leven had gedekt, het mooi-kleurende in zijn voorbije bestaan overveegend met een weemoed-doffende tint, een groot-moeiende lusteloosheid zwarend op zijn voelen, waarin alleen, hooger en hooger het verlangen huilde om zacht zich te laten neer-glijden in de week-omvloeiende streeling van het water en heen te zakken dieper en dieper, eindeloos voort naar de eeuwig-slapende bewusteloosheid van een altijd-durenden nacht.

Week-ruischend was de regen begonnen neer te suizen uit de grijs-lagende wolken, een zacht-scheerend schuiven fluisterend over het heenlevend bosch, een dun-trillende groezeling vegend op de klare spiegeling van den vijver, waaronder de weerbeelding der kleuren rondom ineentroebelde, verder en verder gedekt onder de dichter spattende tikkeling der druppels. En hij was teruggegaan naar huis, zonder spreken, alleen peinsend de matte heen-en-weering van zijn herinneren, haastend om weêr te zijn in de schermende gezelligheid van haar kamer, waar hij het droeve klagen van het heen-leven buiten zou vergeten en weer kon rustigen in de voeling van een zacht-intiem, tevreden-troostend, klein-kalmend geluk.

Na dien Zondag was hij niet meer met haar naar buiten gegaan. De herinnering van die droef-doode uren was hem bijgebleven dagen en dagen lang, telkens den weemoed nieuwend dien hij toen gevoeld had, telkens weerpijnend de berouwende lichteloosheid, waarin hij alles had gevoeld wat hij leefde en waarin alles van zijn bestaan leek weg te doven.

Hij bleef nu den heelen Zondag op haar kamer, zonder ander uitgaan dan 's morgens haasten naar haar wachten en 's avonds teruggaan naar de onverschillige ongeleefdheid van zijn huis. Hij nam zijn boeken mee en over haar zittend aan de tafel, waar zij de rommeling van haar stil-intiemend naaiwerk bewoog, las hij rustig voort, nu en dan eens even opstarend uit zijn gebogen zitten om met haar te praten. Maar daarna suisden de uren weer gelijk-vloeiend heen over hun bijeenzijn, regelmatig voortgewiegd door het heen-en-weerend tikken van de klok, waartusschen de in-helder-snellende deeling van den metaalslag telkens stond, langzaam rijend de uitgeleefde uren naar den avond.

Soms, wanneer de vroege schemering begon te grijzen over de stad, gingen zij nog even de deur uit. Dan liepen zij de stille straten van de buitenbuurt door, in de rechte eentoonigheid der langshoogende huizen, waartusschen in de verte een blauwig-violette misting begon te weven, dun-rozend tegen de laat-klare lucht, waar het neergeweken zonlicht nog een even-navloeiend schijnsel warmde, luidloos verder inlossend

tot een diep-helderende donkerheid. Dan, snel, kort-oppuntend in het weeke licht, plekten de groen-witte lantaarnpitten in snel-voort-lijnende karteling naar de verte, uiteenspreidend tot een rommelige wemeling van stil-starenden schijn, onmerkbaar vastend tot een wit-rosse gloeiing in de dichter-donzende fluweeling van den avond. De straten werden stiller, even nog doorgedonkerd door het vaag-bewegende gaan van onduidelijk-zwartende menschenfiguren en de wijde nachtleegte stond neer over de stad, vroeg-heenslapend de geheim-peinsende huizen in een doode rust. En zij gingen weer terug naar huis, samen blijvend onder het warm-innige kleuren van het zachte lamplicht, ver-gescheiden voelend boven de luidloos-slapende stilte rondom, die hooger en hooger weefde een onwerkelijk-fluisterende drooming van eindeloos-teer geluid.

Toen de winter was geruwd over de stad, hielden ook die korte tijden van uitgaan op en bleven zij bij de kachel zitten, wachtend tot de vroege schemering was ingeduisterd naar de tastbaar-donkere volheid van den avond. Het waren lief-tevreden uren die hij doorleefde, den heelen middag, uren van nog dagen-lang nazangende stemming, die hem verlangend liet vooruitzien naar den volgenden Zondag. In de wezenlooze middagstilte stond het huis hoog boven de leege neerligging van de nieuw-aangelegde straat, waarlangs de vlakke wijking der velden schoof naar den mistigen horizont, even telkens hier en daar gestuit door de klein-hooging van een boerderij, rondom gebruind van de ineenkalende boomgroepen. Telkens, in de tusschendrooming van lang-hangende stilten, luidde het hel-opslaan der stemmen van menschen, die onder langs het huis liepen, kort omhoog, vaag heen-zwevend naar de verte, boven het hol-poppelend kloppen der voetstappen. Soms, opwoelend uit de loome rust, zwatelde het hel-juichend vroolijken van kinderstemmen nader en nader, duidelijk luidend een korte poos wanneer zij vlak bij het huis gingen, een wijd-witte wolking van klanken galmend naar omhoog, die langzaam, zacht-nazwevend verder en verder uitlosde naar de andere zijde, plotseling ingekort achter den hoek van de straat. Dan was alles weer stil, de weg lag weer beweegloos onder

het sluipende licht, dat langzaam voortzoog over de half-gebouwde huizen, waarvan de dunne dakbalken war-lijnden tegen de grijze lucht en waarboven met week-deinenden wiekslag vogels luidloos zweefden, heenstippend over de wijde velden naar den gezichtseinder, waar het donkere plekken van hun lijfjes langzaam, onduidelijk ineenkleinde.

Er waren Zondagen dat een helder-schitterend zonneglanzen langs den koud-blauwen hemel leefde, vriesdagen van hard-stalende rust, waarin het verre luiden van de achtergeweten stad suis-brommend overdonkerde naar hun zitten; dagen waarop een wijd-zilverend lichten straalde over het veld, de ineenklompende laging der boerenhuisjes opzuiverend met duidelijk-plekkende kleuren, scherp stippelend de luidloos-bewegende menschenfiguren in de verte, zeil-wiegend langs de onzichtbaar-liggende hard-gevroren slooten. Dan 's middags wanneer de avondstilte aanhelderde onder den dieper-strakkenden hemel, waartegen de sterren begonnen te week-gouden, onmerkbaar zuiver-tinkelend tegen het oppoederend duister, ging hij naast haar zitten voor het venster, zijn arm buigend rond haar zacht-tenger lijf en uitziende naar de leeg-liggende weiden waarover de helle maanglans een sprookjes-kleurend schijnsel blauwde, bleef hij stil luisteren naar wat zij sprak, opluchtend uit het lange zwijgen waarin zij zich den heelen middag had gedwongen om hem niet te hinderen in zijn werk. En onbewust starend naar de hooger-lichtende duistering van den nacht, voelde hij zich heen-droomen op het fluister-zangend klanken van haar zachte stem, waaruit de toovering voor zijn oogen beeldde van lang-voorbije uren die hij had doorgeleefd, de weervisioening van ver-geleden tijden, waarin eenzelfde geluksstemming door zijn voelen had gezongen.

En andere Zondagen leefde hij door, uren van week-vloeiende stemming, die hem bijbleven langen tijd en die hij voelde dat in hem zouden voortbestaan zijn geheele verder leven. Over de sneeuw-gedekte stad hing de dicht-wittende lucht laag neer, een grauw-matte loomheid grijzend uit de beweegloos indonkerende wolken. Op de wijd-blankende witheid van het veld stond het licht kleurloos-welvend neer,

heel ver aan den damp-wazenden horizont lood-donkerend de angstige stuwing van luidloos-aandreigende sneeuw-massa's, hooger en hooger rekkend tegen het ineendichtend zwaren van de bangende stilte. Rondom zijn zitten was alles roerloos, een wijde zwijging van suizende rust, waarin het weekdoffend meezijn van haar even telkens vaag bewegen, een droom-soezend leven weefde.

Soms, plotseling opbuigend van zijn werk, bleef hij staren naar haar rustig zitten, wonderend de zacht-teere lijning van haar lief gezicht, waarboven de losrullende haren een blondgouden schijnsel lichtten, denkeloos volgend de klein-rondende cierlijking van haar bewegen en een dankbaar-schreiende voeling voor haar kropte in hem omhoog, zijn oogen floersend van de stralende vochting door luidloos opbrekende tranen, onbewust in haar weerziende de ver-geleden zonning van geluk, die eens in zijn leven was geweest. Dan, opvragend haar oogen naar zijn zwijgend zitten, lachtte zij zacht haar tevreden mooiheid naar hem heen en zang-sprekend de woorden uit de klein-openende frischheid van haar lippen, plaagvroeg zij hem of hij gelukkig was en of hij zoo bij haar wilde blijven. En opschrikkend uit zijn ver-wegge peinsing waarin hij was heengedroomd, antwoordde hij kort-sprekend dat het zoo goed was, heel goed, angstig, wanneer hij meer zou zeggen, dat de werkelijkheid zou opruwen tegen zijn mooi-voelend leven van dat uur. En hij werkte weer een tijdlang voort, in de nieuw-lagende stilte van de kamer, maar weer dwaalde zijn denken uit naar haar meezijn, een zachtvloeiende neveling van teer-stemmend geluk.

Week-dwarrelend in lichte vlokking, begon buiten de sneeuw neer te zweven, langzaam dichter-streepend in dik-donze drading uit de lucht, een tril-schemerende wemeling spikkelend voor de grijs-dekkende egaalheid, waarin de wijde wolk-welving uiteenreegde. En het was hem of de neer-stillende sneeuw hun zitten verder scheidde buiten de menschen, illusieënd in zijn voelen alsof hij alleen met haar was om nooit weer terug te gaan in de werkelijkheid van het leven, een wonderlievend onwaar-zijn dat hij zoo zou kunnen blijven altijd en

altijd, zonder gedwongen omgang van harde onverschilligheid en angstend meezijn met vreemden. En de sneeuw-dansing wit-warrelde in dichter zweving langs het venster, hooger lagend op de aarde tot een blank-lichtende spreiding van smetteloos wit, waarin alle luidheid daalde tot eindelooze rust. Dan oprechtend uit zijn zitten, boog hij voor haar neer op den grond, haar handen klemmend in de zijne en steunend zijn hoofd in haar schoot, bleef hij kijken naar de sneeuw die hoog boven hem langs het venster woei, voortgeademd op de week-suizende blazing van den wind, heen-dringend zijn denken uit de angst-naderende dreiging van het uur, dat hij van haar zou moeten weggaan, alleen weer in de kleurlooze toonloosheid van zijn dagbestaan, En 't was hem of de streeling van haar warm-zachte vingers langs zijn hoofd, een lichtbelovenden goudschijn weefde over zijn zwijgen, langzaam wijder uithelderend in het kamer-gevulde duister tot een nooit heen te donkeren toovering van kleur.

De winter kilde voorbij. Het voorjaar zonde omhoog uit de langer-lichtende dagen, de naderende zomer geurde op in het week-suizend zachten van luwen wind en kleuren van roze-teerende luchten. Op een avond loomde zij naar zijn wachten, moeilijk snikkend dat zij terug moest naar haar land, naar haar huis, waar haar moeder ziek lag, die haar bij zich wilde hebben. Twee dagen later bracht hij haar naar den trein.

En toen zij voor goed van hem was heengegaan, lang nagroetend haar smart-huilend gezicht naar zijn wezenloos staren, toen brak zijn forsch-neergedrongen leed omhoog, de wijd-wanhopige ellende dat hij weer alleen was, alleen als reeds zooveel jaren, maar waarin nu de wreede rauwheid wrangde van de herinnering van haar meezijn, dat zoo eindeloos-lijkenden tijd zijn leven had mooi gekleurd.

ELEGISCHE VERZEN

DOOR

NICO VAN SUCHTELEN.

I.

Waar ik mij wende is heel het woud betooverd.
Onder de stammen spreidt een glanzig trijp
Van ijsmos en de ruiselende rijp
Heeft wonderlijk weer boom en struik gelooverd.

Roerlooze rust omfloerst het wit gewemel:
Kristalbosch op een dik-bevrozen ruit
Gelijkt het woud, en wind noch één geluid
Beweegt de bleeke stilte van den hemel.

Den grauwen berg bestolpen witter luchten,
De nevel welt en sliert over het dal
Zijn wijden sluier welks deinende val
Verdooft de stad en haar diepe geruchten.

En peinzend, in hun zwaar bestoven vachten
Rijen de dennen langs des heuvels zoom,
Verloren in den winterlijken droom
Waaruit zij geen ontwaken meer verwachten.

Waar ik mij wende in dezer wereld wonder
Is diepe en schoone rust. Mijn hart alleen,
Mijn hart roept weenend door de stilte heen
Om een nog dieper en nog schooner wonder.

O hart dat van uw schoonsten droom bevangen
Toch niet kunt rusten en niet rusten wilt,
Màar roept en weent en tot de dood u stilt
Moet almaar leven en almaar verlangen!

II.

Eens had ik bloemen lief en was om 't springen
Van beekjes blij zooals een eenzaam kind;
En droomend zocht, en onder spel en zingen,
Ik 't leven door naar wat ik nimmer vind.
Mijn waarheid zocht ik en ik droomde een logen
Om 't eigen zelf heb ik mij zelf bedrogen.

Ik heb verlangd naar lippen die mij kusten,
Naar 't lachen van een diep geliefden mond;
Aan 't hart der vreugde wilde ik eindloos rusten,
Eén lust mijn leven en éen enkle stond
Waarin een vreugden-god zijn eeuw'ge droomen
Verwerklijkte tot levende phantomen.

Ik heb verlangd te lijden en mijn dagen
Met rouwend weenen om mijn leed vervuld;
Een gansch heelal van weedom moest ik dragen,
Ik was een god van smarten die zich hult
In 't rood gewaad van menschelijke zonden
En 't heerlijk hoofd met doornen heeft omwonden.

Ik heb verlangd en was van liefde dronken,
Der eeuw'gen schoonheid wist ik mij gewijd;
Mijn handen beefden en mijn blikken blonken
Wanneer ik bad tot uw almogendheid,
Mijn muze, die mijn doodziek hart het leven
En 't leven schoonheids weerschijn hebt hergeven.

O Hart dat nu van allen troost verlaten
Noch trots, noch deemoed noch devotie voelt;
Dat niet meer liefhebt en niet meer kunt haten,
Noch weet waarheen dit eenzaam droomen doelt;
Uw zin en waanzin bei hebt ge verloren;
Wat ge verlangt is dood, of ongeboren.

III.

Weer is het stil, en mijn moede gedàchten
Zwerven te spelen over 't gouden meer
Zooals de meeuwen die er op en neer
Zwevende zwemmen in dien donzig-zachten

En warmen zonglans waarin een verwachten
Van lentewind al suizelt, o, zoò teer
Dat al wat is verstilt tot een niet meer
Te zeggen vreugde om een eindeloos smachten.

Waarom ik ween, die zooveel mijmer-nachten
Vergeefs doorzocht en toch na keer op keer
Verdwalens niet kòn laten van mijn trachten?

Weer werd het stil; ik droom, ik denk niet meer,
Maar ween van vreugde en wonderbaar verwachten
Als kwam mijn eerste lente en liefde weer.

IV.

Een bloem- en bloesemgaarde en daar dichtbij
Een jong-groen bosch waaruit de vogels lokken,
De luwe lucht vol ver gelui van klokken,
Een zonnedag, eerste in den vroegen Mei.

Ik wilde, liefste, in een goudgele wei,
Mijn hoofd gebet in uw aroom'ge rokken,
Onder den val van uw lentlijke lokken
Mij zonnen in die liefde die ik blij

Zie lichten uit het blank diep uwer oogen;
'k Wilde uit uw mond van zoo minlijk vermogen,
Verstaan wat nog geen menschenwoord mij zei,

Wanneer de Mei over de aarde gebogen
In haar zijn blijde kracht te rijpen lei:
Leven is liefde en alle leed een logen. —

De Kunst van Adolf Oberländer

DOOR

CORNELIS VETH.

> I feel as if they might go walking to and fro for ever, and the world might somehow be the better for it. As if a thousand things it makes a noise about, were not one-half so good for it, or me.

Groot is eigenlijk niet de overeenkomst tusschen de gepreoccupeerde wandelingen van den naieven geleerde met zijn door de voorlezing van fragmenten uit den Dictionnaire gevleiden, halfwijzen vriend, de ernstige op- en neer-wandelingen die Copperfield zoo door haar rustige, onschuldige zonderlingheid verteederden, en de juist willens en wetens zoo geestige spelingen van het vernuft bij den besten der teekenaars in de nog steeds gansch niet verouderde *Fliegende Blätter*, — maar er is in het schouwspel van de geraffineerd-karaktervolle composities van Oberländer voor mij die zelfde hartveroverende wonderlijkheid: zij zijn van een wereld apart en heel de verwarde strijd in de onze verstoort niet haar fijnzinnige gemoedelijkheid. En is er niet in dit werkelijk gebeurende feit zelfs nog iets schooners dan in het fictieve; zijn de gevallen niet schooner, waarin sommige dingen ook den wijzen en verstandigen, behalve den kinderkens werden geopenbaard; is de goedaardige glimlach bij den wakkeren, intelligenten opmerker ten slotte niet iets meer belangwekkends dan die van den verstrooide of simpele?

Hiermede kan nooit bedoeld zijn, dat in die perfecte albums van Oberländer, waarin de uitkomst van doordringende karakterstudie steeds op het gelukkigst is verwerkt met de vond-

sten eener onfeilbare verbeeldingskracht, waarin een absoluut kunnen en een onvermoeide geestigheid geheel aan elkander zijn ondergeschikt gemaakt en waarin een rijpe doordachtheid de voordracht slechts te spontaner doet schijnen, direkt of indirekt een levensleer zou zijn bepleit, dat daarin een grondtoon zou te ontdekken zijn, gelijk aan die in de romans van boven aangehaalden schrijver, van christelijke liefde en verdraagzaamheid of zelfs dat doorloopend de humor er zacht, teeder en minnelijk mag heeten.

Maar daar is de bonhommie van den man niet minder opmerkelijk en benijdenswaardig om. De oogen die zóó goed hun werk deden temidden van de niet voortdurend verfrisschende levensopenbaringen om hen, werden nimmer door kouden wrevel verstard; de geest, die zich met een voorkeur voor het grillig-documenteele, het particulier-onbevallige tot met subtiele spitsvondigheid verergeren dier kwaliteiten vooral zette, heeft nooit in zijn uiterst vrije bewerkingen van het waargenomene een opdringerige kritiek neergelegd. De man, die zóó juist, zoo scherp als weinigen de ontaardingen, de dwaasheden, de wanstaltigheden der menschen en dingen in onze wereld zag; hem maakte geen welbehagelijke verstrooidheid blind voor het onaangename in dit alles, en toch wist hij op welwillende wijze te blijven vertellen van alle belangwekkende documenten, die men ook vinden kan in het leelijke, het malle, het gebrekkelijke. Tot documenten wist hij het al te herleiden, al dit nauwlettend geobserveerde: de zwaaiïngen van den dronkaard, de leege arrogantie der fatten, de onhandige opzichtigheid der parvenu's, de naieveteit der dorpelingen, tot bouwstof werd al dit opgemerkte. Wél te pas te brengen waardevolle aanteekeningen moesten de fantasie stutten, want die fantasie ging scheppen een boeiende en lachwekkende, vreemde en onwaarschijnlijke wereld die toch iets gemeenzaams en iets aannemelijks moest hebben; die toch van deze, de onze, moest afstammen.

En die zelfde dingen, die wij, waar we ze vinden in de onze, te bevooroordeeld, met te weinig gemoedelijk-open zin, in ons opnemen, hier kunnen wij ze weder aantreffen — en laten

wij ons nu verheugen over de romantische welsprekendheid, die ze wonnen, terwijl als door tooverij al het onverkwikkelijke ervan spoorloos verdwenen is.

Het citaat waarmede hier werd begonnen, kon het niet gelden voor een verklaring van de bekoring die Dickens zelf soms heeft, die Walter Scott hebben kan met zijn bizarre personages, kan het niet gelden voor een verdediging van alle fantastische romantiek, van dat aantrekkelijk-onwezenlijke in Oberländer's romantiek, dat niet nalaten kan ons te verblijden, daar het gecreëerd werd niet door een troebele vernuftigheid, maar door een gezonde, gelukkige verbeeldingskracht?

Want Oberländer is niet slechts een fantast; hij is een groot opmerker met een prachtige vinding. Ook Gustave Doré had fantasie maar hij miste te veel van de gezonde kracht die uit een gelukkige combinatie dezer beide gaven voortkomt, dan dat zijn wonderrijke droomgezichten en sprooktafreelen dien levenden vorm zouden hebben, dat begin van geloofwaardigheid, dat wij in van de realiteit sterk afwijkende voorstellingen inderdaad verlangen, Oberländer's composities van dien aard, die even romantische doch kluchtiger teekeningen, hebben wat de avontuurlijke verhalen van Daniël Defoe, Hoffmann en Edgar Allan Poe vóór hebben op die van Jules Verne: zij zijn zóó deugdelijk doorgedacht, in alle details zóó sprekend, zóó pakkend en zóó vol leven, dan men vergeten kan, hoe onwerkelijk ze toch zijn, terwijl men er veelal meer door geboeid wordt dan door wat der werkelijkheid getrouw bleef. Een zeldzaam levendige observatie doet hem, den romantischen, zelfs visionairen humorist een vasten bodem onder de voeten hebben; maakt, dat zijn droomwereld in zich even organisch volkomen en even tastbaar feitelijk is als de andere. Hij begon niet met te fantaseeren; hij begon met scherp te zien en verwerkte zijn aperçu's daarna. »Powerful imagination is not false outward vision, but intense inward representation," heeft Eliot gezegd en hoe wel kan men dit toepassen op deze kunst. Juist in de vlucht — ik meen dit woord te mogen bezigen ook hier, waar gedacht moet worden wel niet aan geestelijk omhoog-

gaan dat iets met de hemelen uitstaande zou hebben, maar toch met een stijging van het intellect boven zijn gewone sfeer van handeling — juist in de vlucht der gedachten van een zeer avontuurlijk aangelegden humorist als de vindingrijke Oberländer is, zou, indien deze groote deugd niet de zijne was, een enorm gevaar hebben kunnen liggen voor heel zijn werk. De fantasie zonder meer, de fantasie die niet onder toezicht staat van een groote opmerkingsgave en door wat ik zou willen noemen de tegenwoordigheid van geest der verbeelding, moge voor oningewijden een benijdenswaardig bezit schijnen, ze voert echter inderdaad den karakterteekenaar van deze soort op verderfelijken grond; ze maakt van sommige spotprentwerk, de volkomen terecht door velen met minachting buiten het rijk van de kunst verwezen, dwaasdoenerij. De teekenaar die vertellen wil waar hij niet onderzocht, een impressie wil geven van wat voor hem zelf nooit anders dan vaag en onwezenlijk was, wil doen lachen waar hij geen lachwekkende dingen werkelijk gezien heeft en blijft zien, — hij brengt het ondanks al zijn spelen met superlatieven te gener tijd tot een creatie. En waar de verbeelding werkte moet elke uitkomst een creatie zijn. Bizarrerie, botte moppigheid, excentriciteit, het zijn alle uitingen der onbezonken fantasie en zooals de komieke zangers werkt deze met aangeplakte neuzen en gummi-buiken, met platte onnatuur en pijnlijke opgeschroefdheid. Terwijl de verbeeldingskracht bij een Oberländer een van de edelste vermogens blijkt van den menschengeest, en haar werkzaamheid een schoon tafreel, waarvan de aanblik ons waarlijk beter en wijzer schijnt te maken, dan vele dingen, die de wereld gewichtig vindt.

Wij hebben, kennismakende met dit zeer eigenaardige en buitengewone werk, behalve op wat ik reeds aangaf, op twee zaken in het bizonder wel te letten. Ten eerste op het feit, dat in deze teekeningen, deze mooie teekeningen, over het geheel een zeer opvallende en opmerkelijke voorkeur voor het leelijke samengaat met een bijna absolute onthouding van

de wedergave van het mooie, — deze beide begrippen dan natuurlijk genomen in den oppervlakkigen, gangbaren zin van mooi en leelijk. Ten tweede op het nog meer alleenstaande geval, dat de krachtige subjectiviteit van Oberländer's teekentrant nooit meebrengt, dat wij in zijn prenten, zooals in die van alle Franschen zoozeer en waarlijk bij schier alle bizondere teekenaars, altijd weer terug zouden vinden wat men noemt een »hand", dat hij *niet* heeft een vaste, hem alleen of hem voornamelijk eigen factuur, geen uiterlijken stijl van doen, waaraan ieder met één oogopslag zijn werk zou kunnen herkennen, geen fraaie persoonlijke manier, gelijk men die bij Forain en bij Thöny vindt, gelijk men ze ook bij Wilhelm Busch aantreft. Twee kenmerken, waarvan het zeer de vraag is, of ze te betreuren zijn.

Want die minachting voor het normale schoonheidsbegrip en dat oogenschijnlijk gemis aan een persoonlijk onveranderlijk handschrift, zijn het gevolg hiervan, dat deze man, meer dan wellicht iemand dat deed zelfs in dit genre, ten koste van al zulke bijbedoelingen, al zijn krachten dienstbaar maakte aan de karakteristiek en aan wat daarvan het uitgangspunt is, den mededeelingszin.

Karakteristiek in teekenen *is* mededeeling. Van iets vertellen, kenbaar maken wat de beschouwing van het weergegevene sujet ons zelf openbaarde over de geschiedenis daarvan, de eigenaardigheden, de plaats ervan in het leven, als het een mensch is, van zijn toestand, bedrijf, leeftijd, sfeer, karakter.

Er zijn er, die willen, dat zulk een verhalen niets met de beeldende kunst te maken zou hebben en Whistler zeide, toen men hem aanraadde een »nocturne" naar een daarop voorkomend oud mannetje bij een lantaarnpaal »Trotty Veck" te noemen, niets te geven om de toekomst en het verleden van dat mannetje, dat hij slechts daar plaatste, omdat hij er een figuur noodig had. Maar, ofschoon men zich verbazen mag om hen, die, zonder zich te bekommeren om de waarde van de wijze van uitbeelden zelf, in de gedachte, de vlucht, het sentiment dat vertolkt is, een kunstwerk willen beoordeelen, — om Ruskin, als hij zegt, dat het u genoeg moet wezen

en een voldoende begrip geven van de verdiensten in een schilderij door Turner, zoodra u slechts verteld is, hoe er kinderen spelen met scheepjes op het strand, — is het noodzakelijk, dat wij ter wille van leering en genot steeds volle aandacht schenken aan elke mededeeling die de kunstenaar doet, in verband met de mate van zijn uitdrukkingsvermogen. Dit laatste voorbehoud niet loslatende, want wat malen wij bijvoorbeeld om de aandoenlijkheid in het portret van een lijder, wanneer die aandoenlijkheid slechts door den naam tot ons tracht te komen; — maar wanneer al de droefheid om het verleden en de toekomst van zulk een leven zich openbaarde in de dadentaal van den kunstenaar, beklemt ze ons hart — en zou een kunst dáárom iets minders zijn, dat ze, evenals ten allen tijde de natuur zelf het doet, met en in de uiterlijke vormen de innerlijke, waarachtiger werkelijkheid gaf, dat ze behalve ons oog, onzen geest en onze ziel ontroerde?

Geheel de kunstsoort, waartoe de werken van Adolf Oberländer behooren, ontleent haar schoonheid aan een onmiskenbaar verband, dat bestaat tusschen de verlangens van onze zintuigen en die van ons geestesleven, dat vraagt om tot voedsel te ontvangen de vruchten van aandachtige beschouwing en levendige overdenking van het aanschouwde.

Van de schoonheid nu, in den zin van het naar het klassieke Ideaal toegaande streng normale, is weinig mede te deelen. Welke is de geschiedenis van die statig uitziende, regelmatige trotsch-koude koppen der Grieksche mannen- en vrouwenbeelden; leefden ze wel, hadden ze wel lief, leden ze wel, lachten ze wel? De hartstochten, de ervaringen, de smarten die de modellen der klassieken voorzeker zullen hebben gehad, moeten met succes achter een masker van hooge pose zijn verborgen gehouden, maar het is alsof op het voorkomen van ons, zwakkere en stijlloozer menschengeslachten der latere eeuwen, het stempel der levensgebeurlijkheden zooveel erger en zooveel moeilijker voorbij te zien afdruksel heeft achter gelaten. En ach, welk een vreemde keer was het, die denken en voelen bij deze menschen, de menschen van thans, nam: velen onzer worden door de geteekenden toch ten slotte meer

dan door de gespaarden geboeid, velen onzer beminnen toch eigenlijk de geslagenen beter dan de gelukkigen, het ontsierde inniger dan het ongerepte. Hoor Baudelaire:

Dans les plis sinueux des vieilles capitales
Où tout, même l'horreur, tourne aux enchantements
Je guette, obéissant à mes humeurs fatales,
Des êtres singuliers, décrépits et charmants.

Maar reeds Bacon zeide, geen vrouw schoon te achten, wier trekken niet zekere onregelmatigheid vertoonden en waarlijk, de wisselvalligheden van het abnormale zijn ons allen liever dan wij meestal wel erkennen.

Is het wonder, dat de karakterteekenkunst, die is de kunst der mededeelingen over de boeiende en specificeerende afwijkingen, en de spotprentenkunst, die is de kunst van het lachen om zulke onregelmatigheden en haar beteekenis, zoo moeilijk te onderscheiden zijn, daar toch dikwijls de helderst zienden onder ons, die de kunstenaars zijn, juist daarom kunstenaars mogen genoemd worden, wijl ze lachende kunnen liefhebben en lachende haten?

Men weet, wat het geval was bij die ongeëvenaarde karakterteekenaars, de oude Hollanders. Zoek eens naar klassiek lichaamsschoon bij de figuren van Terburg, Steen, Ostade — daar blijven grooteren te noemen. En waar de traditie dezer mannen werd voortgezet. Goedig, burgerlijk, rond van gelaatstrekken zijn de toch zoo beminnelijke meisjes-figuurtjes in de gravuren van Chodowiecki. Adolf Menzel verlustigt zich in het uitvoerig vertellen van den ouderdom, de lichamelijke nietigheid, de fijne kranigheid van den grooten Fritz en in de stramme manhaftigheid zijner grenadiers meer dan in eenig ander geven van schoon. Het was een voortdurende grief tegen den besten Punch-teekenaar, Charles Keene, dat hij weinig gevoel had voor vrouwelijke gratie.

Maar het is niet te ontkennen dat Oberländer in deze verder gaat dan één van hen. Want Oberländer is geen realist, in den zin waarin zij dat waren. Het karakteristieke, het typeerende leelijk, dat de beschouwing dezen geestigen teeke-

naar bieden kan, is hem zóó niet genoeg. Hij zoekt he afwijkende, hij leeft in het abnormale, hij bezingt als het ware het leelijke. Dit echter niet — hierop dient wél gelet — niet op perverse wijze. Het is geen geblazeerdheid van de gratie, het charmante, den schoonen regelmaat, die hem zoo doet opgaan in de onbevalligheid der dingen, maar een eerlijke smaak voor het grillige. Wat bij de Franschen — al is het de vraag of in beginsel de neiging wel Fransch is: Baudelaire dweepte met Poe; Guys was half Engelschman — wat bij de Franschen zoo wezenlijk décadentie is, de zucht om een nieuw soort zinneprikkeling voor een eenvoudige natuurlijke voorkeur in de plaats te stellen, is bij hem een verfijnd geestelijke belangstelling in het vreemde werk, dat het door den mensch zelf zoozeer gewijzigde bestaan, aan dit gewrocht van de natuur heeft volbracht. In de litteratuur en de beeldende kunst heeft elders diezelfde belangstelling zich wel eens voorál gegeven aan de beschouwing van, wat inderdaad toch slechts een onderdeel is van het ingewikkeld schouwtooneel der huidige wereld: de verhoudingen der geslachten. Ik noemde Oberländer's werk romantiek omdat de litteraire zijde ervan wezenlijk romantisch is. Om zijne scherpte, onverbiddelijkheid, vasthoudendheid zou men de grafische zijde ervan naturalistisch kunnen noemen, ware het niet dat een dwaas misverstand hierdoor zou kunnen ontstaan: de kunst van dezen Zuid-Duitscher, hoeveel aandacht ze ook schenkt aan de grove en platte aspecten van het maatschappelijk doen, bemoeide zich niet met sexueele aangelegenheden. En ik geloof, niet enkel omdat de *Fliegende Blätter* geen aanstoot mocht geven, maar als een gevolg van diezelfde trouwhartige goedmoedigheid, die zelfs zijn érgheid steeds bijblijft.

Hij kan slechts stuiten door zijn zuivere knnstenaarsliefde voor het mooie dat men leelijk noemt. Dát bezingt hij als het ware, hij verscherpt het documentenrijke, den veel verhalenden onregelmaat. Hij creëert een gansche onwerkelijke wereld, niet van geidealiseerde gestalten waarlijk — maar van geparticulariseerde gestalten. Een wereld, die op een andere wijze als een geidealiseerde, een oogenweelde kan bieden.

En waar op deze wijze de uitbeelding der ongerepte schoonheid aan de voortbrengselen van dezen teekenaar vreemd moest blijven, zal men begrijpen, hoe de welbezien zeer eigen wijze van doen bij hem, er geen uiterlijk frappant-persoonlijke is. Niet, of iemand, die er zich een weinig op toelegt, kan zeer spoedig een teekening van Oberländer onderscheiden van een door iemand anders. Maar men zegt niet: dat is een Oberländer, omdat er een manier van opzetten van het geval en een wijze van neerschrijven is, die steeds alle verder bezien tot het vaststellen van den naam des makers onnoodig maakt; eerst dat verder bekijken toont ons de geestige uitvoerigheden, de subtiele bijtrekken, de nooit falende vindingrijkheid in détails en zeer zeker ook bij de inkleeding en laatste afwerking een zelfs geraffineerde apartheid van doen, die zijn schoone kenmerken zijn. Zijn kunst verliest er niet bij. Want het persoonlijke ervan ligt eenvoudig in de perfectie, het ligt eenvoudig daarin, dat geen ander het zoo kan. Zijn stijl is, evenals die in sommig proza van Goethe, slechts sterk en zuiver; hij zegt zooals deze, de dingen enkel maar zooals ze *moeten* gezegd worden.

Fraaie eigen manualen, gesoigneerde lijnensnit, het zijn toch soms maar zooals opvallend mooie dassen die dienen om een minder goed geordende uitrusting te doen vergeven, maniertjes om werkelijke onberispelijkheid van doen te verbergen. Uiterlijkheden van doen — zij worden zoo licht geëxploiteerd, ze leiden zoo licht tot schipperen met de duidingen van het suggestieve leven, waarvoor de teekenende hand voortdurend klaar moet staan. Zij worden tot pose — maar de ernstige overgave aan natuur, verbeelding en uitdrukking blijft in het teekenen een deugd tot het einde der dagen.

Doch genoeg van algemeenheden, die hier noodig waren, meer nog om te doen zien wat Oberländers kunst niet, dan wat ze wél is — en laat ons het rijke en schoone werk, dat deze man in den loop van jaren aan zijn bescheiden huiskamertijdschrift afstond, nader beschouwen.

Evenals de groote Engelsche teekenaars John Leech (ge-

storven 1863) en Charles Keene (gestorven 1892) is Adolf Oberländer een ijverig, nauwgezet illustrator van grappen, van doodgewone, goedige, meestal geheel doellooze en soms flauwe grappen. Doch de Engelsche grap, waar Leech zijn geestige, smakelijke, prettige teekeningen, Keene zijn vreugdige, prachtige prenten bij maakte, was over het geheel van een huiselijker, eenvoudiger, denkbaarder soort dan de *Fliegende-Blätter-Witz;* ze gaf een aardige dialoog, een dwaze situatie, terwijl de Duitsche meestal parodieert en onaannemelijk is, meer vernuftig, pompeuzer en zwaarwichtiger in opzet. De tooneelen van Leech en Keene spelen in een rustig, uit het leven gegrepen milieu; die van den ander in een meer fantastische omgeving. De personages bij deze Engelschen bewegen zich gemakkelijk in een hun passende sfeer; het zijn als uitstekend getypeerde figuren in een realistisch blijspel. Die van Oberländer zijn ultra's, half versterkt reëel, half imaginair, met een haast overmatige dosis vitaliteit en bijna meer dan genoeg soort-kenmerken, optredende in avontuurlijke episoden, die prachtig gevonden geestige parafrazes zijn van mogelijke gebeurlijkheden.

Het valt spoedig op, hoe de overweging — geen starre berekening maar een wèlgelukkig beraden — dezen vindingrijke er toe bracht, bij de groote verscheidenheid van opgaven zich den eisch te stellen van verscheidenheid ook in behandeling en om de zoo verschillende problemen die andere onderwerpen en »legendes" boden, ook op verschillende wijze op te lossen. Een tafreel, waar veel verband met de werkelijkheid bestond, mocht niet op dezelfde wijze zijn opgezet en geteekend als een sprookpersifflage, een ridderverhaal of een dieren-scène. De meer rééele voorstellingen, die waar typen uit het Duitsche en wel vooral uit het Münchener volksleven handelend optreden, zijn voor het meerendeel beknopt, scherp en nauwkeurig, bijna academisch-nauwkeurig geteekend. En er is iets voornaam-droogs in zijn trant, een soort van fijne stroefheid, die aan de levensvolle geestigheid ervan dat bizonder pikante geeft, dat wij soms in een ondeugend gezegde waardeeren, als het niet door een kwajongen, maar door een geposeerd man wordt geuit. Een

volmaakt kunnen en een volmaakt weten stelden zich in dienst van verfijnd-aandachtige observatie en van een altijd bezige verbeelding, en zoo verloor deze academische nauwgezetheid zelfs allen schijn van koude leerstelligheid te zijn. Zooals een knap sterrekundige beter dan een leek in het vak in staat zou zijn om een fictieve reis naar de maan te schrijven, zoo heeft de kundige kenner van menschlijke vormen en de constructie der dingen dezer tastbare wereld beter kans dan een minder teekenaar, al had die een uitbundige fantasie, om van een levende wereld van grotesker en dwazer schepselen af te weten.

Doch deze karakteristiek is een scherpzinnige, vernuftige, suggestieve, nerveuze, *scheppende*, zoowel als een wetenschappelijke. Vertellende over de menschen van op straat, in de woonhuizen, in de café's, op het land, de bergen, in werkplaatsen en spoorwegstations, in winkels, concertzalen en theaters, op de markten en de scholen, weet ze en deelt ze mee wat bij allen de uiterlijke eigenschappen zijn, die hun persoonlijkheid, aard, rang, beroep en levensloop verraden Ze heeft voor die kenmerken de altijd waakzame belangstelling die op wat dwaze manier door populaire romans in detectives wordt verondersteld. Ze weet die kenmerken in de beschrijving tot iets wetenswaards en iets moois te maken. Het is hier niet, zooals bij den vermakelijken Wilhelm Busch, het plotselinge vatten van een expressie, een gebaar, een situatie, dat ons op eenmaal en voor altijd verrukt, dat grijpen van het bijzonder karakter van dit alles is er evenzeer, maar het is als bij-hoedanigheid, het is verwerkt. Want het onbetwistbaar groteske in deze teekeningen bestaat in het volkomen verwerkt van de indrukken in de fantasie; het schoone in deze teekeningen bestaat in het door en door uitgegroeid zijn van beide, in de meesterschap bij het scheppen van den grafischen Witz.

Van huis uit gemoedelijk, werd deze humor geraffineerd door die scherpte der observatie, maar malice is er niet in. Hij karakteriseert de menschen eenvoudig even onverbiddelijk als de voorwerpen en geeft de plooien in den vetten nek van

den naarsten bon-vivant en de rimpels in het gezicht van het leelijkst oud wijf even juist en treffend weer als de wagensporen op de grintwegen, niet meer en niet minder uitvoerig.

Ik zeide, dat Oberländer smaak heeft voor het leelijke, maar dit leelijke is grappig bij hem, niet hatelijk. Die menschen in de eenigszins realistische voorstellingen zijn één met hun kleeren, levende, doende menschen, die mede door »tailorising and demoralising" zooals Carlyle's Teufelsdröckh het noemt, de kenbare typen werden die ze zijn; mee-levende en meedoende kleeren, waarin de dragers zooveel van hun teekenende lichaamsvormen hebben afgedrukt. Zoo rijk aan nuancen, zoo romantisch, zoo overvol documenten biedt het alledaagsche leven zich dezen opmerker, dat de voorstellingen, waartoe somtijds flauwe grappen, die zich daarin bewegen, hem leiden, al even boeiend zijn als die met fantastischer onderwerp. Want terwijl geestigheid en prentelijke volmaaktheid dikwijls zeer verschillende zaken zijn en vele teekenaars daar wel het pikantst, het meest expressief, waar ze zich hielden aan dat schetsend aanduiden, waarin zoo onopgesmukt de persoonlijkheid van den kunstenaar voor den dag komt, is Oberländer het origineelst, waar hij het meest zakelijk en uitvoerig is. Zijn manier van zich uit te spreken is tenminste even eigen als zijn opvatting, zijn observatie even persoonlijk als zijn fantasie.

Als een prachtig exempel van een tegelijk fijn-geestige en meesterlijk geteekende reeks prenten zal mij steeds verheugen het geval van »de tooneelspeler en zijn slachtoffer".

Een spichtig acteur, te huis, in kamerjapon en muilen, met het elastisch, scherp geteekend maar weinig individueel gelaatstype dat in zijn stand het meest bruikbare is, repeteert. Een zwarte krulpruik en de onontbeerlijke wenkbrauwenschminck helpen hem om zich in zijn Othello-rol in te denken. Het voorhoofd in een conventioneel wanhoopsgebaar met de hand bedekkende, den anderen arm met tooneelmatig afwijzenden zwaai achter zich gestrekt, is hij gekomen tot:

»Fort! heb dich weg! Du warfst mich auf die Folter"

als een bedeesd kleermakersloopjongetje binnenkomt met een

verstelden broek onder den arm en de rekening bij zich. De acteur, aan niets denkend dan aan zijn rol, doch zich vaag bewust van de aanwezigheid van een of ander in de kamer, heeft met snel instinkt het nut van een passief medespeler ingezien en dezen doodonschuldigen Jago bij de keel gegrepen:

Beweise, Schurk, mir dass meine Weib gebuhlt,
Thu's, ja schaff mir den sichtlichen Beweiss;
Sonst, bei dem Leben meiner ew'gen Seele,
Besser wär Dir's, ein Hund geboren sein,
Als meinem Grimm dich stellen.

De arme jongen, die moet denken met een gevaarlijken gek te doen te hebben, houdt nog plichtmatig broek en rekening vast, maar hangt overigens, willoos en slap, in de vuisten van den aanvaller. Othello is gaan knielen en zweert vreeselijke eeden; het kind, dat zich gelukkig acht nog te leven, is met forschen greep mede op de knieën gesleurd, heeft broek en brief losgelaten en geeft zich over aan verbaasde hopeloosheid. Nu heeft de Moor hem even losgelaten. De broek, verfonfaaid afgietsel van 's mans spillebeenen, ligt naast hem; de jongen wacht, nog versuft, tot de storm zal zijn geweken. Maar nu moet hij Desdemona voorstellen en met rollende oogen en over elkaar geslagen armen vraagt hem de hartstochtelijke echtgenoot:

Hast du zu Nacht gebetet, Desdemona?

De onvrijwillige diensten van het slachtoffer zijn weer noodig geworden. Hij wordt op het bed geworpen.

»Ha, Metze, weinst um ihn vor meinen Augen?
Nieder mit dir, Metze!"

De halfgestikte knaap spartelt woedend tegen, met zijn geduld is het nu toch gedaan, sinds het werkelijk den toornigen klant om zijn leven te doen schijnt te zijn. Een dolzinnige worsteling volgt:

Nicht todt? Noch nicht ganz todt?
Ich bin zwar grausam; aber doch barmherzig;
Nicht möchtich dir verlängern deine Qual,
So, so.

De heilige ernst van den gepreoccupeerden speler, zijn totaal miskennen van den toestand, de oprechte angst van den jongen, — zotter mal-apropos is niet denkbaar. Eindelijk is het leed geleden en de mishandelde boodschapper kan wegsluipen, doodmoe en half-verdoofd, terwijl zijn beul, na den grootschen, verrassenden zelfmoord, plat op den rug ligt.

De fragmenten als eenig bijschrift bij de heerlijke, volledige voorstelling van dit dwaas geval, die de teekeningen zijn. En zooals dit alles geteekend is, geraffineerd en beknopt! Met een bewonderenswaardig opgaan telkens in het moment, dat altijd in hooge mate pakkend is. Want dit is ook een reden van het in-offensieve in Oberländer's spot; de eigenlijke gebeurtenis zelf is het steeds die belachen wordt, nooit iets daarnaast; bijvoorbeeld hier niet — geheel niet — de woorden van den dichter, maar het feit dat plaats heeft, enkel en alleen.

Van een gansch ander slag is een fijn-doorgevoerde alleenstaande prent, die een bovendien in zijn onmogelijke ergheid klassieke grap illustreert. Een dichter — dat is te zeggen: een miskend genie, die natuurlijk niets minder dan een epos onder den arm heeft, ziet benijdend naar een in een slagerswinkel geëtaleerden zwijnskop, die met een lauwerkrans is versierd, en zucht:

»So, schnöde Welt, vertheilst du deine Kränze."

Wat men ziet van de slappe, ijdele tronie, de buitennissige hoed, de dunne beenen in het oude, te korte broekje, met uitgezakte knieën, de sjofele gewichtige jas, het zijn alle de onveranderlijke attributen van dat armoedig, pretentieus, eenzelvig, karakterloos, hoog-vliegerig soort menschen, die inderdaad in hun hart den varkenskoppen de lauweren plegen te benijden. Er schuilt een filosoof in den karakterteekenaar, die zotte woorden tot een openbaring maakt door ze juist aan dit échte mensch-exemplaar in den mond te leggen.

Maar datzelfde frappant getypeerde hebben alle figuren, in welke verwonderlijke situaties ze zich ook bevinden, hoe gecompliceerd ook hunne gewaarwordingen zijn. En de verscheidenheid der personages is even groot als de innige

wezenlijkheid van elk apart. Men staat bij het doorzien der albums versteld over het variëerende der voorbeelden van boeren, luitenants, schoonmama's, recruten, boeven, dronkaards, professoren, dienstmeiden, acrobaten, zangers, schilders, koetsiers, bakvisschen, fatten, schooiers, straatjongens en studenten. Dit is een man, die in de wereld apart, die een groote stad is, volkomen zich thuis weet en al haar doen en laten bezien heeft. En is het ook hier opmerkelijk, dat de even aandachtige als vindingrijke physionomist toch altijd zooveel minder belang stelt in het zachtoogige Zuid-Duitsche meisjes-type, dan in haar buikigen, stammtisch bezoekenden vader en spraakzame, koffiekransjes-houdende moeder, dat hij van zijn gemoedelijke landgenooten meer den groven dan den fijnen kant laat zien, dat teederheid, gratie, lieftallige ernst geen plaats vonden in zijn karakterbeelding, evenzeer treft het, hoe hij nooit een houding aanneemt tegenover deze alle eenigzins potsierlijke gestalten; hij kijkt van die lieden op, hij geeft ze met evenveel naïeve leukheid alsof hun vormen volstrekt niet door zijn scherpzinnig brein waren verwerkt tot vreemde, romantische gegevens. Zijn werk is geen kritiek, doch fijne analyse, waarvan de uitdrukking tot een schepping werd. Bijvoorbeeld twee van zijn meest groteske vondsten, die van een plechtig langharig muziekprofessor en zijn leerlinge, onnoemelijk zot en toch met zoo iets gemeenzaams of men ze levenslang gekend had; ik geloof dat ik den greep van den nieuwen spotter, die deze prachttypen schiep, een even machtigen mag noemen als die van den spontaner, kinderlijker George Cruikshank, terwijl, ik meen dat, terwijl meer over hen is verteld dan bij diens typen ooit het geval is, er een wijzer zoowel als een ingetogener man aan het woord is bij dat verhalen. Hoezeer zijn deze figuren scheppingen, geheel in zich volmaakte scheppingen en zulke drollige scheppingen; men zou ze uit kunnen knippen en waar ook ophangen, hun koddigheid zou altijd even opvallend zijn, die van den ernstig luisterenden, muzikalen wijsneus, met zijn grove, betweterige trekken en zijn verraderlijk filistreuze gewichtigheid onder de

wanhopig-artistieke lokken; het kind, onvrouwelijk, onmeisjesachtig, oudmenschig, gebrild, vormloos, half wijs, half zot, een beroerd muf kind, één om de wei in te trappen. Merk op — de geestigheid is niet malicieus, herhaal ik, maar onverbiddelijk — hoe u van het antipathieke en zelfs afzichtelijke niets wordt gespaard. Zoo is er ergens een kat, die in een vuile herberg steeds op tafel wil loopen om van het bord van een gast te snoepen, waarop de waardin meedeelt dat dit dan ook het gewone etensbord van het lieve dier is, — die kat dan is schurftig, half kaal, blijkbaar vol ongedierte, een onmogelijk vies beest. Op de plaat zelf al stuitend, smerig, walgelijk — en toch, zoo grappig, zoo grappig!

Een geheel ander soort prentsamenstel bieden de comico-idyllische voorstellingen, landelijke tafereelen als dat van den varkenshoeder met bizonder stomp, pummelig gezicht, die fluitjes snijdt, terwijl in poëtisch-teedere houdingen de biggetjes zich tegen hem aanvleien of pastorale dansjes uitvoeren in het gras; albumbladen door bloote engeltjes met ronde armen en beenen omkranst, die een prozaïsch burgelijk paar bekronen; ovaaltjes met mal-sentimenteele, plat-schwärmerische groepen. Of de comico-tragische, vol fantastisch, koddig-sensationeel lichteffect, waar duivels, — even potsierlijk-sinistere kerels als zijn boeven, zijn heerlijke boeven — optreden en ridders en jonkvrouwen, draken, pages; roovers en reuzen; sproken vol zotte griezeligheid, geesthistoriën die door het overdreven grimmige in de voordracht hevig burlesk zijn. Dit zijn misschien zijn mooiste inventies, de riddergeschiedenissen, absurde romances, waaraan een verfijnd compositie-vermogen en een prachtig gevoel voor landschap een picturale schoonheid geeft. Ze hebben iets werkelijk middeneeuwsch-geheimzinnigs, die woeste slothuizen en duistere grotten, waar de onmogelijke lotgevallen der paskwillige ridders, prozaïsche juffers, zotte geestverschijningen plaats vinden.

Maar den geksten galgenhumor — dat is dit alles min of meer — biedt wel een prent van deze soort:

Het bruiloftsmaal wordt toebereid voor een kannibalenpaar. Maar van gebraad kan niets komen, want er is in lang

geen vangst gedaan en weken geleden werd de laatste zendeling verorberd. Groote verbittering bij bruid en bruigom, die de kok vergeefs tracht te sussen.

De verontwaardigde kreten worden gehoord door een vroegeren minnaar van de bruid en deze besluit zich op te offeren en zich gebraden te laten vóórzetten aan zijn wreede liefste en zijn gelukkiger concurrent. De situatie is zot, maar er is niets dwazer dan de sentimenteele wilde, die, een zalig lachje op de monstrueuze lippen, zoo juist van pas, met een soort van wijdbeenschen verrukkingsdans, het braadspit nadert.

Tot wonderen, eenvoudig tot wonderen is ze in staat, de vindingrijkheid en de onopzichtige techniek van dezen bescheiden *Fliegende Blätter*-man. In een reeks parodiën van schilderijen, die verondersteld worden te zijn van verschillende bekende kunstenaars, persiffleerde hij, niet zooals dat gewoonlijk wel wordt gedaan, den stijl van elk, door een bepaalde schilderij met wat verwringen tot een paskwil te maken, maar door als naar fictieve werken vervaardigde prenten te teekenen, die van ieder meester de karakteristieke kwaliteiten fijntjes onderstrepen en waarin het geheele aspect duidelijk en fraai het hunne suggereert. Hetzelfde onderwerp bij allen, bij ieder, geheel naar wat zijn opvatting zou kunnen zijn. Welk een subtiel vernuft, welk een scherpzinnig ontleedvermogen voor zoo iets noodig is, weet ieder kunstenaar te begrijpen. Dergelijke parodiën maakte hij ook van Kate Greenaway's prentjes en het is, alsof haar eigenaardige kleuren worden opgeroepen door zijn louter zwart en wit! Iets dergelijks heeft een heele serie prenten, die een groote romantische opera voorstellen en waar het rare, onnatuurlijke tooneellicht, dat strijkt over de dwaze gestalten der verwonderlijk-echte kooristen, der kostelijk getypeerde zangers, der bewegelijke ballet-danseressen, toch maar door dezelfde eenvoudige middelen werd gegeven....

Het moet al wie vertrouwd is met het werk van Oberländer, zijn opgevallen, hoe hier over dat misschien merkwaardigste deel van zijn genre, de dierteekeningen, nog niet is gesproken.

Wellicht mag als reden volstaan mijn geloof, dat in geen der hiervóór aangehaalde soorten voorstellingen, niet in die van het alledaagsche leven, niet in de romances, niet in de inboorlingen-histories, niet in de parodiën of in de dolste nachtmerries van zijn vinding, waar spookachtige figuren, de verbeeldingskracht van een Walter Scott waardig, ons met huiverige vroolijkheid vervullen, het edel-speelsch vernuft van den voortreffelijken Adolf Oberländer ons zooveel verrassends en moois kon vóórtooveren als in zijn dieren-scènes.

Veel heeft het brein van den mensch zich steeds bezig gehouden met de oolijke onderstelling, die het dier eenderlei gedachten, manieren, bewegingen toeschrijft met hem zelf. Men heeft het op de achterpooten doen loopen, kleeren aangetrokken. Maar dit zijn wel dankbare, doch goedkoope vormen van grappigheid. Een fijner uiting van deze gedachte is de traditie, in de fabels van Aesopus neergelegd, die hen lotgevallen doet beleven als de onze, zij die zich verbeeldt in hun gelaatstrekken en gebaren de uitdrukking van hun innerlijke, menschelijke gevoelen op te merken; die zooals Molière denkt:

> Et dans les mouvements de leurs tendres ardeurs,
> Les bêtes ne sont pas si bêtes que l'on pense.

Neen, bête zijn ze niet, die beesten bij Oberländer!

Waar heeft hij ze vandaan, die levenlustige wezens, met hun wakkere intelligentie en hun echt gevoelsleven, welk een kunst om aan de portretten dier tamme overblijfselen van woestheid en kracht, die zich in de betraliede hokken der diergaarden versuffen, zulk een verfijnde opgewektheid in te blazen. Hoewel de meest gecompliceerde gemoedsstemmingen hun physionomie teekenen, blijven ze dieren, de dieren van hun ras.

Een paar virtuozen, de koelheid van het Duitsche publiek moede, zijn naar Egypte getrokken en geven boven op den Sphinx een concert, aan de, in de woestijn om hen geschaarde, gansch niet wilde dieren. En nu is het prachtige van deze scène hoe al die voorbeeldig geteekende, luisterende beesten

de houdingen, de uitdrukking, de blikken hebben van kenners of van would-be-kenners. Niet alleen dat ze luisteren, maar ze luisteren naar muziek en luisteren met gevoel en met »Empfindung". Vooral twee leeuwen gedragen zich als proevers. De één voorover, met gevouwen handen, heeft de mondhoeken kritisch omhoog getrokken en de wenkbrauwen gefronst, de ander, naast hem, geeft zich meer over, met gekruiste armen, het hoofd achterwaarts, den mond half open. De andere dieren zijn op nederiger wijze vol aandacht. In vervoering neigt een nijlpaard den plompen kop; dweepzieke krokodillen, plechtige giraffes vormen met vele rijen oplettende apen het sympathetisch gehoor. Een publiek van menschen in een concertzaal — Oberländer deed het meermalen — op zoo verfijnd expressieve wijze weer te geven, daartoe is slechts een meester-karakter-teekenaar in staat, maar hoeveel ingewikkelder en moeilijker is dit gegeven. En hoe volkomen is het verwerkt. Daar men prenten als deze gerust kan beschouwen als het meest perfecte dat op dit gebied is geleverd — denk aan de benauwende moeitemakerij in Grandville's dierteekeningen — sta men mij toe in het beschouwen van zulke concepties het prachtige van Oberländers kunst verder aan te toonen.

Er zijn er talrijke van deze soort, zeer uitvoerige zoowel als vrij schetsmatige en behalve leeuwen zijn olifanten, tijgers, apen, krokodillen, struisvogels, allerlei exotische dieren, maar ook inheemsche, katten, honden, muizen, kikkers, paarden in alle fazen van een verondersteld veelbewogen leven voorgesteld. Verliefden bij de vleet en dan krijgen hun oogen een smachtenden glans, dan maken hun pooten theatrale bewegingen. De naijver, de koketterie, de list, de smart, de wanhoop teekenen zich af op hun wezenstrekken, die door een éénig meesterschap toch die van het dier zelf blijven. Wonderlijke lust tot fantaseeren, die niets van kinderachtigen smaak voor het onmogelijke heeft, maar die in oorsprong ontegenzeggelijk kinderlijk is.

Zijn verbeelding zelf is veeleischend. Al die dieren zijn niet vaag aangeduide typen, het zijn persoonlijkheden. De tooneelen

van hun handeling zijn evenzeer gedefinieerde landschappen. De prent is telkens een stuk leven — hoezeer ook onreëel leven. Zie daarnaast Doré; hoe prachtig daar steeds de opzet, het tafereel is, bij nader bezien wordt men teleurgesteld door het innerlijk-onnauwkeurige en ondoorwrochte der figuren; alle puntigheid ontbreekt. Zie een Cruikshank: in zijn prenten is alles drukte, alles juist te scherp van expressie tegenover het gemis aan klaarheid in de compositie, het is onrustig werk dat alleen door zijn onverdachte hevigheid tot iets zeer groots wordt. Zie een stijlvol teekenaar en een fijnvernuftig man als Linley Sambourne: zijn schitterende bedenksels zweven in de lucht, ze zijn zwieriger, tooverachtiger dan de flegmatisch neergeschreven vertellingen van Oberländer, ze zijn misschien fraaier van factuur, maar zij zijn in zekeren zin decoratief, gestyleerd.

Ieder figuur bij Oberländer heeft verleden en toekomst, de menschen hebben een bedrijf, een stand, een plaats.

Een jeugdige Hercules krijgt ergens muzieklessen van een klassieken musicus — de musicus in zijn tunica zou, met een modern kostuum, in onzen tijd verplaatsbaar zijn en onwillekeurig herinneringen aan portretten van Liszt opwekken. Een jongmensch heeft zich te water geworpen. Hij wordt door een menschlievend voorbijganger opgevischt. De menschlievende redder vraagt naar de oorzaak van deze daad en het blijkt dat die bij de schoonmoeder van den drenkeling moet worden gezocht. Waarop de redder hem opgeeft en weer te water werpt. Deze episode zou door twee geheel willekeurige individuen kunnen worden afgespeeld, maar de redder is een kruier, de jonkman een kantoorklerk, of ik zou mij zeer moeten vergissen.

Wat van deze kunst, van deze rijke kunst, met haar levenswijze genoegelijkheid en haar unieke veelzijdigheid, het zoo bizonder persoonlijke is, wat haar zoo van al wat anders in dit genre wordt geproduceerd doet verschillen, is datgene wat Oberländer's vriend Bayersdorfer het »seherhafte" er in heeft genoemd. Die kostelijke reeks van zijn jaarlijksche albums met *Fliegende Blätter*-werk staat, hoe

weinig ze zich ook aan den alle hartstochten gaande makenden, eeuwigen strijd van gedachten en belangen laat gelegen liggen, inderdaad niet naast het leven, maar ze is daarvan als het ware een essence. In een romantische, fictieve wereld naast de onze, zouden er die wezens met dit intense leven, met zooveel menschelijks bestaan? — Neen hier heeft een ontdekking plaats gehad, hier hebben betere oogen dan de onze gekeken, een beter brein dan het onze heeft aan de uitbeeldende hand den weg gewezen. Bedenksels alleen, zijn niet zoo boeiend en zoo mooi en zij leven niet. Er is iets geestelijks, dat de vruchten der scherpe observatie maakte niet tot realisme, maar tot romantiek; dat een schuldelooze zonderlingheid gaf aan de vormen, hetzij die van den tijdgenoot met zijn volkomen hedendaagsch kostuum of die van den middeleeuwer met zijn grilliger kleeren. Er is een eigenaardige wijze van denken, die de vuile, grove, woeste boeven tot vermakelijke persoonlijkheden maakte, terwijl toch al hun gemeenheid onverzacht is opgeteekend. Er is een volkomen individueele wijze van zien, die van de joden b.v. alle rassenmerken zeer sterk heeft waargenomen en hen toch niet als zoodanig hekelt.

Reeds in zich vol van de levendigste, ofschoon ingetogen vindingrijkheid en den genoegelijksten humor, worden de mooie albums van Oberländer ingeleid door een band, die in een verwonderlijke, drukke compositie, verschillende figuren uit elk bizonder exemplaar, figuren uit totaal verschillende voorstellingen te zamen brengt. Vreemd spel van het vernuft en dat tot de grappigste, de verrassendste resultaten voert — maar de meest samenhangende van zijn tooneelen zijn niet eigenlijk minder fantastisch.

Het wonder is steeds het absolute kunnen-beheerschen van den vorm en het even perfecte beheerschen van de expressie.

Het eerste is de adelbrief van dezen kunstenaar, het tweede zijn paspoort tot de verheugde harten van hen, die de schoone taak van den grafischen humor leerden verstaan.

Hoezeer, met al zijn, door mij straks academisch genoemd kunnen, deze teekenaar van aanleg en aard is wat men zich

aangewend heeft karikatuurteekenaar te noemen, bewijzen de: »Heimliche Zeichnungen aus dem Schreibhefte des kleinen Moritz." Alsof hij zelf, wien het goedig spotten met al de kernachtige kracht van zijn kunnen, zoozeer ernst is, in speelscher uren, den lust niet heeft kunnen weerstaan van aan zijn heerlijk vermogen van uitdrukkingsvol teekenen toe te geven en zijn pittig karakteriseerende hand eens zonder straf toezicht te laten gaan, riep Adolf Oberländer een nederigen, maar even genialen en onweerstaanbaar beminnelijken alias in het leven, om deze kostelijke krabbels te vervaardigen. Die dwaze en fraaie, geestige en knappe, naïeve en geraffineerde krabbelarij van een meester, die de eenvoudige en érge gedachten van een kind begreep en ze uitsprak zoo goed als nooit een kind zou kunnen, maar met onovertrefbare directheid en heiligen ernst. Al de spontane dramatische kracht die werkelijk in de voordracht bij de teekeningen van sommige kinderen zit, is hier, maar men bespeurt nog juist hoe met fijne pret een gerijpt intellect en een poëtisch gemoed in die heerlijke mystificatie zich verkneukelen.

Ja, een dichterlijk gemoed. Want ofschoon hij nòch in de werkelijkheid, nòch in de verbeelding, verrukking of teedere aandoening met de vormen der dingen te zamen toont te hebben ontdekt, hoewel deze hoogbegaafde zoon van het geslacht dat op zachtgestemde poëten als von Schwind en Richter volgde, zijn creaties nooit met lieftalligheid, steeds met dwaasheid vervulde — er is in de onverwinlijk hechte goedaardigheid die zijn humor kenmerkt, al de hoogheid van een kinderlijk vreugdig hart. Zijn natuur, bij machte voldoening te vinden in het oproepen van een wonderlijke en belangwekkende gestaltenwereld, waarvoor hij prachtig materiaal bijeen kon brengen uit de meest karakteristieke, dat is de meest aparte, de meest typeerende, de meest particuliere dingen, die hij vond in voor min wakkere en scherpziende oogen misschien banale en uniforme wereld der platte werkelijkheid, — zijn natuur is de onze, en dat waarlijk niet uit kortzichtigheid, welgezind gebleven. Haar eigenaardigheden, gebreken of smartelijkheden werden, voor zijn alles omschep-

penden geest karaktertrekken, zooals de menschen die hebben en als zoodanig alleen belangrijk. Zoo subjectief, zoo doordringend subjectief als zijn weergeven der dingen in zuiver grafischen zin werd, zoo objectief schijnt het dengene, die, gewend aan meer moderne spotprentkunst, er een oordeel, een pleidooi, een vonnis, een strekking in wenscht te zien.

En het schijnt mij een wanbegrip, het denkbeeld, dat waarachtig weder veld wint, alsof men het recht zou hebben, met name in dit genre zoo iets te eischen. De kunst, welke ook, verlaagt zich niet door zich in dienst te stellen van waarlijk groote denkbeelden, maar ik ben er zeker van, dat het breede menschelijk begrip, de fijne belangstelling in alle levensopenbaringen, die tot de groote en blijvende verdiensten behooren van Shakespeare en Goethe, eveneens de kunst, die niet de schoonheid van het Gelooven misschien zoozeer als die van het Lachen dient, in die zeldzame gevallen dat men ze er aantreft, tot iets beters maken.

Het zou een onbillijk en dwaas beginnen zijn, wanneer ik om deze of eenige andere reden, licht willende werpen op de grootte van Oberländers figuur, daarbij iets ging afdingen op de waarde van het krachtige werk van zijn voorganger Wilhelm Busch. En toch, Busch, die een ei van Columbus op de punt heeft gezet en één en voor altijd den vorm, den onverbeterlijk geestigen malicieuzen vorm bedacht die al zijn prentseriën zou bijblijven, wiens beeldentaal een stelligheid en een eenvoud heeft, die ook niet door den kleinen Moritz is overtroffen, heeft wél ontelbare gedichten als tekst bij zijn teekeningen gemaakt, maar Oberländer heeft veel meer dan hij den ruimen, open zin en de veerkrachtige verbeelding des dichters. Vast en zeker is het te zeggen, hoe Busch een historie zou illustreeren, wat zijn grappigheid zou zijn, hoe zijn houding, maar onberekenbaar en verrassend zijn de creaties van den ander, onberekenbaar en verrassend als de daden van het gevoel in tegenstelling met die van het verstand.

Voor velen is humor niet genietbaar, indien ze niet samengaat of afgewisseld wordt door wat sentimentaliteit, voor

anderen heeft ze niets boeiends, wanneer er niet een of andere direct didaktische bedoeling aan vast zit. Voor hen biedt Oberländers kunst geen bekoring. Want de prachtige gaven van dezen teekenaar waren in zijn kunstvaardige hand nooit een moedwillig wapen en nooit een knutselmiddel, maar een edel speeltuig en wél een lust voor hen, die zich kunnen zetten, om er de subtiele en levensvolle bewegingen van na te gaan.

BROERTJE'S DOOD

DOOR

J. J. C. FISCHER.

— Broertje was dood; een week en twee dagen.

't Was erg stil bij hun in de kamer; in de voorkamer kwamen ze nog niet — alleen moe soms even, als ze er zijn moest. Daar had de kist gestaan.

Zondag, den dag vóor Loe begraven was, terwijl vader even de deur uit was, had moe en hij en zijn zusje nog even gekeken, voor de laàtste keer. 't Deksel was afgeschoven geworden en hun lieve Loe had daar gelegen in zijn pon, de lipjes wit-blauw, om zijn mond en neus stijf geel-blauw; uit zijn dichte oogen kwam een glinst'rende kier net als of hij naar boven, naar den hemel lag te kijken en toen moe, met de hand op den rand van de kist een poos stil had staan kijken, toen was moe in eens heel erg beginnen te huilen en had geroepen, terwijl de woorden haar van de groote droefheid niet uit de weenende keel konden komen: „o, die liève, liève jongen!"

Zij was met haar boezelaar voor haar oogen op een stoel neergezakt en toen was hij bij moe komen staan, omdat hij iets in zijn hart voelde, dat hij niet had kunnen zeggen, zoo bedroefd was het, — en had haar pols gevat, en had toen moe doorhuilde zijn hoofd tegen moe aangedrukt en zijn zusje was er ook van beginnen te huilen, en had haar arm om moe's hals geslagen, maar hij had zijn hoofd zóó tegen moe aangedrukt, dat zij eindelijk met huilende stem, zei:

»jij wil je moe troosten hè? jullie kunt je moe niet zoo bedroefd zien — maar... en toen was moe wèer hevig beginnen te huilen en de tranen waren hem zèlf in de oogen gesprongen — die goede moe, ze huilde zoo schrikkelijk bedroefd en riep maar: »o, die lieve, lieve Loe!"

Zij had hem omhelsd, toen zij weer wat bedaarde en zij had hem half op haar schoot getrokken, ofschoon hij een groote jongen was van 8 jaar. Haar armen om zijn borst heen samen, haar kin en hals leunende tegen zijn rechter wang. Zoo hadden zij gezeten, heel bedroefd, zijn zus haar arm om moe's hals en achter hun rug de open kist nog met Loe er in —; moe huilend; maar alleen maar tranen, want nu huilde zij aldoor stil, haar armen om *zijn* borst samen, en haar wang leunend tegen zijn rechterslaap; aldoor vloeiden moe's tranen en zij zag stil door haar tranen heen voor zich, net alsof zij naar 't behang staarde; zij zei al door niets meer, maar snikte nog alleen en bij dat snikken en slikken, dan trilde moe's borst en haar warme adem die aldoor langs zijn gezicht ging, trilde ook en hij voelde in dat trillen dat die moe een onuitsprekelijk diep verdriet had en hij voelde dat hij moe erg, heel erg lief had....

Zoo zaten zij zwijgend met hun drieën; het scheen hem dat moe 't meest verdrietig was; zijn gezicht was al nat van moe's tranen, en telkens als die adem van moe weer zoo trilde, bemerkte hij dat zij haar huilen wilde inhouden maar dan vloeiden weer heete tranen van moe langs zijn wang en haar gezicht trilde....

Hij kreeg een groot, groot gevoel van liefde in zijn kleine hart, een heel sterk verlangen om moe te kunnen troosten, maar dàn eerst, als hij begon na te denken, hoe hij zijn lieve moeder toch zou kunnen troosten, dan begon hij te beseffen dat 't wel *heel* verschrikkelijk was dat Loe dood was, die lieve Loe; want daar is niets aan te doen, een dood mensch, een dood kind kan niet meer levend worden en al is een moeder ook nog zoo bedroefd, 't kàn niet. Bij deze gedachte voelde hij iets door zijn borst gaan, iets dat hem sneed en pijn deed, en hij had zijn hoofd, waar moe

haar betraande wang stil tegen hield, wel willen bewegen om zijn oogen op te kunnen slaan naar haar, maar neen, liever bleef hij maar stil zitten en uit medelijden legde hij zijn eene hand op moe's saamgevouwen handen. Zóo zaten zij nog een poosje en hij dacht er aan hoe al die groote droefheid was om Loe, die daar achter hun stoel in 't kistje lag; Loe zou nu naar 't kerkhof worden gebracht en... voor altijd zou hij weggaan...; hij voelde nu iets in zijn borst bewegen en er kwam ook in zijn oog een traan, maar toch, huilen deed hij niet.

Het was nu Zondag, zijn oog viel op zijn blauwe kniebroek met dof-vergulden knoop op zij, en op zijn knieën die door 't stil zitten tegen moe aan uit de wat opgesjorde broek kwamen: moe had laatst gezegd tegen vader: kijk die jongen 's 'n groffe knieën hebben, als die zoo voort gaat wordt ie nog een reus; ik wou maar dat Loe ook zoo was.... Loe was altijd zwak geweest; altijd had ie 's morgens een geklutst eitje gekregen en 's avonds, vóór 't naar bed gaan, was 't altijd geweest: een lepel levertraan. *Hij* lustte óok graag een geklutst eitje — levertraan nee, ajakkes nee, maar 'n geklutst ei! maar hij had er ook eens om gevraagd, maar moe had geantwoord: »wel ja, zeker, waarom niet!" — schaam je, zoo'n sterke jongen — moet je dien jongen eens zien: wat 'n rug en een paar schouders dat krijgt; toen was hij werkelijk een beetje beschaamd geworden en moe was achter hem gekomen en had hem 's even in zijn eenen bil geknepen: »je kunt er warempel de kluifjes wel afsnijden"; toen had hij zelf moeten lachen en allemaal hadden ze gelachen en hij had nooit weer een eitje gevraagd en als hij 't Loe had zien krijgen, had hij begrepen dat Loe 't noodig had en hij niet.

Zoo hadden ze daar gezeten, tot dat moe haar armen, die zij om zijn borst samen had gehad, los liet en zei: 't moet nu maar toe kinderen, anders komt vader thuis en dan zou die misschien weer net zoo worden als van de week. Toen had vader *gehuild*, hardop, met zijn handen om zijn hoofd, toen de dokter er geweest was en gezegd had dat Loe

's avonds zou sterven. Moe had gezegd, 's-middags, toen vader er niet bij was: wat is dàt akelig, een grooten sterken man zoo hardop te hooren huilen; 't was niet om aantezien geweest.

»'t Moet nu maar toe kinderen", en toen waren zij opgestaan en hadden nog even gekeken, terwijl moe 't toe deed; ja, je kon wel zien dat Loe niet meer leefde; want toen 't kistje even trilde op de schragen bij 't dicht doen, trilde zijn lichaampje en zijn hoofdje heen en weer, net als een pop waar geen leven in is; en altijd nog die zelfde glinsterende kiertjes in zijn oogen;... dat was 't laatste geweest, nog even had hij voor 't laatst de krulletjes gezien die op Loe's hoofd geplakt zaten — 't kwam van 't zweeten, den avond voor zijn dood, had moe gezegd — en toen waren ze elkaar vasthoudend langzaam de kamer uitgegaan.

»Als pa zoo meteen thuiskomt, niet zeggen dat we *voor* zijn geweest en als pa naar voren gaat, laat hem dan maar stil gaan en huilt niet meer en zegt maar niets meer" — had moe gezegd.

Dat was verleden Zondag geweest en 's Maandags was Loe begraven; en morgen zou 't nu *weer* Zondag zijn — 't was erg stil in huis en zij waren zoo bedroefd!

Toen hij om 12 uur uit school was gekomen had hij er aan gedacht dat 't morgen weer Zondag was; gisteren, toen zijn zusje al sliep en hij nog niet, en vader en moeder nog bij de lamp in de achterkamer zaten en zeker dachten dat hij óok sliep, had hij zijn vader hooren zeggen: ik zal hem Zondag-morgen eens meenemen naar de kerk, ik heb hem ook graag eens bij me, ik ben zoo weinig thuis, alleen die paar uurtjes 's Zondags. Dan hoort hij ook 't orgel eens; ik heb nog weinig kinderen gezien die zoo op muziek zijn, maar ik geloof dat hij beter voor 't orgel deugt dan voor de viool. Moe had verteld hoe lief hij haar had getroost, verleden Zondag, toen hij, vader, even van huis was geweest: de jongen kan sòms eens een beetje ruw of brutaal zijn maar hij kan recht, innig lief voor je wezen. Meer had hij niet

verstaan en hij was ingeslapen. Nù was 't Zaterdag; tegen 5 uur, en over 'n half uur of over een uur, want Zaterdag's werd 't wel eens iets later, zou vader thuiskomen.

'tWas erg stil in huis en zij waren allemaal zoo bedroefd! Hij was nu al een week op school geweest sedert Loe dood was, maar telkens voelde hij dat hij zijn broertje had verloren. In de klas, als ze op de lei zaten te rekenen, raakte hij soms in eens in de war en dacht aan Loe; onder het bidden — want er werd op zijn school gebeden en liederen gezongen — dacht hij erg aan Loe en als 's middags de school uitging dan dacht hij: ja, hij is nu niet meer bij ons... want soms ging hij naar huis maar had bijna *vergeten* dat Loe er niet meer was, maar dan herinnerde hij 't zich in eens weer, en onderweg naar huis dacht hij er dan aan hoe erg stil en droevig 't bij hun was, en die goede moe, — ja, hij verlangde dan weer naar huis: moe was al dien tijd dat hij en zijn zusje op school waren, alleen thuis!

Die lieve Loe, nu lag hij ver van hun af op 't kerkhof! Kort geleden was Loe nog jarig geweest: 5 jaar was ie geworden. Hij zelf was — 2 maanden geleden was 't al — 8 jaar geworden. Hij dacht er nog aan, hoe blij Loe was geweest — hij moest er aldoor aan denken, telkens als hij uit school kwam en moe was er maar alleen en 't was zoo stil in de kamer — hoe blij Loe geweest was toen hij 's morgens op bed al had bemerkt dat er kadeautjes op tafel stonden, hij was er in zijn onderbroekje, met bloote beenen en in zijn borstrokje en met zijn vuisten de slaap uit zijn oogen wrijvende, uitgekomen. De kachel brandde toen nog en moe had hem gauw zijn kousjes aangetrokken en bij de kachel gezet met een warmen doek om hem heen. Toen hadden ze hem hun kadeautjes gegeven — pa was expres een kwartiertje langer er voor thuis gebleven —: een verfdoos, met koperen plaatjes, met figuren er in, een heele mooie verfdoos, zoo'n mooie had hij zelf nooit gehad! —, een paar prachtige bouwplaten, een doos teekenkrijt met een pakje platen er bij om te kleuren van zijn zusje, en o, nog *veel* meer — en van allemaal een lekkeren zoen en hij was zoo

blij geweest dat allemaal er dien dag plezier van hadden gehad! Twee maanden ruim was dat geleden en 't speelgoed stond er — moe had 't in de kast geborgen — zijn mooie nieuwe laarsjes die hij van moe had gekregen had moe door zijn zusje laten wegbrengen aan een arm jongentje in de straat: »breng die maar weg had moe gezegd, ze zouden me altijd verdriet doen" — en 't jongentje en zijn moeder waren er erg blij mee geweest!

Hij zelf had op zijn 8sten verjaardag een viool gekregen, omdat hij van niets zooveel hield als van muziek, hij kon er al wat aardig op spelen, maar nu had hij er al vijf weken lang niet op gespeeld: twee weken dat Loe ziek op bed had gelegen en vóor dien tijd al een paar weken niet, want telkens wanneer hij, als hij uit school was gekomen er op wilde gaan spelen, dan had Loe gezegd: hè, niet doen, hè, 't krast zoo en eenmaal had hij *tegen moe* gezegd: hè moe, 't krast zoo en met zijn linker handje om zijn oor; — moe had toen gezegd: laat dat dan maar, en ze had zachtjes in zijn oor gezegd: 't schijnt dat 't hem hindert aan zijn kopje....

Nu zou hij in den eersten tijd wel niet spelen; moe had gezegd: de viool moet nog zoo lang maar opgeborgen blijven, er kan vooreerst geen muziek gemaakt worden, want we treuren. Tòen was de ziekte al begonnen, had moe gezegd — toen Loe de viool niet meer aan zijn kopje had kunnen velen; want vóor dien tijd had hij er nooit over geklaagd.

't Was nu zoo recht akelig dat Loe gestorven was, alles was zoo vreemd — buiten speelde 't orgel nog alle dagen in de straat, zooals altijd vroeger; maar *nu* speelde 't orgel in de straat en *Loe* was weg, ver, op 't kerkhof.... Maar Loe's zieltje was in den hemel: moe had gezegd: »gelukkig is altijd een kind dat vroeg naar den hemel gaat, maar voor ons is de slag zwaar, heel, heel zwaar!"

Dat vond hij wel heerlijk, dat moe had gezegd: Loe is nu een zalig kind, in den hemel; want nu waren pa en moe wel heel erg bedroefd, maar zij zeiden: wij zullen hem eens weerzien! Soms, 's avonds, als hij tusschen een kier van het neergelaten gordijn heen de sterren prachtig aan den hemel

zag staan dan dacht hij meteen aan den hemel waar Loe was... 't moest wel schoon zijn, maar ook hèel ver, waar de zalige kinderen en menschen waren...!

En van nacht had hij zoo vreemd gedroomd: Pa was, met *Loe* alleen, 's middags een uurtje gaan wandelen en *hij* had bij moe moeten blijven en hij had altijd mee mogen gaan als pa ging en Loe ook: toen had hij wat naar voren willen gaan om wat in de straat te kijken maar moe had gezegd: »op 't oògenblik niet naar voren kind, er staat vóor een kistje"; 's morgens had hij zijn droom tegen moe gezegd en moe had er van gehuild!...

. . . .

»Moe, ik wou dat ik wat wist te doen"! — zei hij, toen moe met de bak met messen, vorken en lepels in de kamer kwam.

't Was half 5 en 't kon nog wel een klein uur duren eer pa thuis kwam en zijn zus was naar tante, naar wie zij elken Zaterdagavond om dezen tijd een boodschap moest doen. Hij vroèg of hij zijn vader tegemoet mocht loopen, maar moe vond, dat 't te veel regende en dat hij pa nog best mis kon loopen. »Weet je wat je doen kunt?" zei moe, »hier, ik zal je een doekje geven, en wrijf de lepels en vorken en messen wat op, dan help je me meteen iets uit de handen nemen."

Dat vond hij wel een aardig werk, althans omdat hij letterlijk niets wist te doen en zoo even, toen hij 't zoo stil, zoo akelig vreemd in de kamer had gevonden, was hij al even bij zijn moeder in de keuken gaan staan, maar hij was haar daar in den weg geweest.

Hij zette zich op een stoel en zette de bak op een anderen stoel en de poes kwam een oogenblik later met een vaartje op een derden stoel gesprongen, die daar dicht bij stond. Hij begon al te poetsen, maar als hij naar de poes keek die ook aan 't poetsen was, n.l. die zich met zijn tong zijn borst en pooten lekte, dan dacht hij zoo bij zich zelf: de poes die weet er zeker niets van af, dat Loe dood is, weg, naar 't kerkhof. Zij hadden met de poes dikwijls gespeeld, hij en Loe en de poes, dat moe er soms, en zijn zusje, den grootsten

schik van hadden gehad — een prop aan een touw door de kamer, naar de keuken, over de stoelen, over de tafel, — als moe er bij was lachte ze wel, maar zei toch tegen de poes: »eh! geen poesen op tafel!" en dat wist ie heel goed wat dat beteekende!

En de lepels — ja, ze hadden altijd, als hij uit school kwam, pret gemaakt, zijn zusje meestal niet, die was al vroeg weer naar avondschool en at eerst als ze thuis kwam, alleen. Maar hij en Loe wel, met de poes, of met 't groote boek — twee groote deelen — met platen, »Stuivers Magazijn," die pa eens voor hun op een stalletje bij een jood gekocht had — of ze lazen uit Suze d'r bibliotheekboek, die bracht er elke week of om de twee weken, een van school mee; of hij had op zijn viool gespeeld, maar den laatsten tijd niet, omdat Loe 't niet wou hebben. Maar 's Zondagsmiddags was 't voor hun 't prettigste, dan hadden ze dikwijls met pa gespeeld — vangen met de bal, als eerst de vaasjes van de kast en van schoorsteenmantel waren genomen — of ze hadden met hun drieën gebouwd aan de bouwplaten, of hij had pa en Loe zitten voorlezen uit 't boek van Suze.

Zoo was hij aan 't poetsen voor moe en hij dacht aan hun spelen met de lepels, toen hij nog een tik had gekregen, toen er een bord gebroken was, — toen hadden ze aan tafel, gespeeld met de lepels en vorken, maar moe had 't verboden en toen moe weg was had hij geprobeerd een bord op den top van zijn wijsvinger in evenwicht te houden, en Loe had 't ook geprobeerd en toen was 't bord gevallen en gebroken en moe was heel kwaad geworden; maar ze begreep wie de schuld was, en ze had hèm er een fermen tik voor op zijn arm gegeven... »ondeugende jongen, weet je niet iets beters te doen, waarom lees je niet wat, ik zal den meester vragen of hij je huiswerk laat maken; zoo gaat de boel maar kapot en je vader en moeder moeten er hard voor werken om het te koopen!" Loe had er bijgezeten met een kleur op zijn aardige gezicht en was er van geschrokken! — dat was *zijn* schuld geweest!...

Tik — tak, zei 't links in den hoek van de kamer — tik —

tak, tik — tak, en daar tusschendoor 't piepen van den klepel, die piepte bij elken keer dat hij ging, omdat de klok oud was, — had pa gezegd; binnen in de klok ging de klepel een beetje stroef. 't Was een oude, heele oude klok, hun klok. Hij hing in den donkeren kamerhoek en in hun achterkamer was 't vroeg donker, omdat er maar één raam was. 't Was een oude vierkante klok, met 2 kettings en koperen gewichten er aan, die langzaam afzakten en die opgetrokken moesten worden. 't Leek wel een gezicht, als je er zoo naar keek. Tik — tak, de klok, waarvan je alleen in den donkeren hoek 't glinsteren van 't glas en 't rondetje van de wijzerplaat zag en de twee koperen gewichten, — tik — tak, deed de klok maar het maakte zoo'n treurig geluid; en 't piepen van de klepel....

Hij herinnerde zich weer hoe moe niet lang geleden Loe had opgetild en hem de kettings had laten ophalen, en toen had ze hem meteen gezegd, dat 't onderste cijfer 6 uur beteekent en dat dan de lange wijzer, als pa thuis moest komen, naar boven moest staan, en moe had de klepel nagedaan met haar hand en gezegd: »zie je, die moet nou nog een beetje tik—tak zeggen vóor dat 't 6 uur is. Dat kwam omdat hij en Loe dikwijls reeds aan tafel zaten, eer 't eten was, en dan al zoo'n trek hadden en dikwijls vroegen: »moe gaan we gauw eten?" of, »moe, zou pa haast thuis komen?"

En als zij dan wat erg ongeduldig waren, dan plaagde moe *hem* wel eens: »ik weet geen beteren raad, dan dat je aan de klok maar vraagt of ie zich een beetje rept", had ze wel gezegd, of, als *Loe* 't vroeg, dan zei ze wel: »nog 'n klein beetje geduld, luister maar of de klok 6 uur slaat, maar dan sloèg hij nog geen 6 uur en nòg al geen 6 uur en 't ging maar tik — tak....

Toen vroegen zij 't niet zoo dikwijls meer, want moe plaagde hem tòch maar: aan de klok vragen of-ie een beetje voort wil maken, 't zou wat! Ja, 't was, wanneer ze met hun beîtjes zoo aan tafel zaten te wachten en 't weer wilden vragen, of 't haast eten was, of de klok hun oòk plaagde, met zijn »gezicht" in den donkeren hoek:

Klepeltje van de klok
tik — tak, — tik — tak, —
. . . . . ketak . . . .
tikt maar door op zijn gemak . . .
. . . . ke tak, — tik-ke-tak . . .
. . . .
Hou'je nog een beetje stil,
Als je lekker eten wil! . . .

Toen Loe nog meeat aan tafel en toen hij nog niet ziek was, toen had moe eens tegen hem gezegd: kijk maar eens in de keuken of je de aardappels hoort koken en of de wasem in de hoogte gaat; en Loe had aan de deur bij de kamer grapjes staan maken net als een klein oud mannetje had hij staan kijken naar de keuken en dan weer naar moe, met zijn handen op zijn knieën en 't was zóó grappig geweest dat moe in een lach was geschoten en gezegd had: »wacht jou, kleine dreumes, sta je ook al grapjes te maken?... je zou je bedoen...!" en ze had hem uit aardigheid een tik op zijn broekje gegeven.

En soms — toen hij nog niet ziek was (want toen hij ziek was geworden, maakte hij geen grapjes meer) ging hij weer als een oud mannetje voor de klok staan kijken, in de hoogte, of 't al gauw 6 uur moest slaan, maar de klok zei maar:

tik — tok, — tik — tok,
Klepeltje maakt zich niet drok,
. . . . . ke-tok, . . .
. . . . ketak — ketik — tok,
tikke — tok — —, ...
. . . .
Jongens, — heb' je zoo 'n haast,
Kijk' maar of 't potje raast!...

— En de poes, die zich daar nu zoo onverschillig zat te wasschen, die was eens bij Loe op schoot gekomen, 't was een paar dagen vóór dat Loe ziek was geworden.

Loe had toen de poes die stil dicht bij hem zat, met zijn heele hand in zijn nekvel gepakt, en de poes was er erg van geschrokken, en moe, die het juist zag, zei »neen, zòo niet

doen! dan wordt-ie bang"; maar Loe plaagde anders nooit de poes; — nou, toen aaide hij de poes, die al weg wou springen, zach'jes af, en toen kwam de poes warempel naar hem toe, of-ie zeggen wou: — »nou, heb' je 't zoo kwaad niet gemeend, dan kom ik eens bij je op visite" en — warempel hij zette één poot op Loe's knietje; maar hij zag zeker wel dat zoo 'n klein beentje niet goed is om op te zitten en toen bleef hij — ze zeien allemaal tegen Loe: »stil, laat gaan, 's kijken wat-ie doet, stil blijven zitten!" — met één poot op Loe's knietje staan en met twee achterpooten op de stoel daar naast en rook met zijn neus aan Loe's gezicht en raakte zijn wang aan met zijn koue natte neus, terwijl Loe stijf met zijn armen langs zijn lijf zat, half bang, half verwonderd en toen hij zoo 'n koud zoentje van de poes kreeg trok hij 't grappigste gezicht van de wereld en ze hadden allemaal, moe en hij en Suze, zoo er om moeten lachen...!

Maar de poes was er, en de stoelen, en de tafel, en 't tafelkleed, — en de klok tikte

tik — tak
tik — tak —

daar in de hoogte, daar in den hoek... 't werd al schemer en moe was in de keuken met 't eten — maar 't was in de kamer erg stil

tik — tak —

o, 't was zoo *akelig*, dat Loe weg was, — de klok maakte een ander geluid dan vroeger, een heel ander geluid, en zei aldoor heel droevig:

tik — tak —

en de klepel piepte nog net zoo, maar 't piepen klonk zoo akelig — zoo — zoo stil...!

Hij begon aan de lepels op te wrijven, maar hij zag Loe's kleine lepel en vork en hij ging naar de keuken....

Hij wachtte een oogenblik tot moe haar handen even vrij had en sloeg in eens zijn arm door moe's arm heen. Zij zei, niet wetende wat er gaande was: »kind, ik heb een beetje haast hoor!" — maar toen zij hem in zijn oogen keek, toen

zag ze dat die oogen iets bedroefds, iets smeekends hadden en dat zijn gezicht bleek zag.

Zij ging op den keukenstoel zitten, bij het tafeltje en haalde hem even tegen zich aan, maar meteen borg hij zijn gezicht weg tegen moe's borst en hij begon zoo raar te doen....

Zij duwde hem even rechtop om in zijn gezicht te kunnen kijken en zag in zijn vochtige oogen twee groote blinkende tranen en haar kind snikte....

»Wat scheelt je — vertel 't me eens — wat scheelt er an?!" en om haar kind aantemoedigen vertrouwelijk te zijn, drukte zij hem weer een weinig tegen zich aan: »Vertel mij 't maar, waarom huil je?"

— »Ik vindt 't zoo akelig... dat Loe weg is..., ik moet aldoor zoo aan Loe denken...!" antwoordde hij en de groote blanke tranen vloeiden langs zijn neus, tot over zijn lippen en hij wilde zijn mouw aan zijn gezicht brengen om ze aftevegen, maar moe drukte hem innig tegen zich aan en zei: »Wacht kind, niet met je hes" — en haalde haar eigen zakdoek te voorschijn.

»O...ch...! zei moe, met een innig diep medelijden... ò...ch...kìnd!... denk je zòo an je lieve broertje!... en kwam je je troost bij mij zoeken?" »Ja, ik wist wel dat m'n jongen een gevoelig hart heeft"... zij drukte zijn hoofd tegen haar gezicht en weer, na een oogenblikje, gevoelde hij moe's warmen adem, die langs zijn wang ging, trillen.... Hij zag haar ter sluik aan en zag dat moe ook huilde.... Zij wilde zich inhouden maar moest met den rug van haar hand haar oogen afvegen!

Met ontroerde stem zei moe: »m'n kind! je moe en je lieve vader hebben om hun kind al meer getreurd dan je weet, dag en nacht... de Heer in den hemel weet hoeveel tranen we geschreid hebben. Er is niets dierbaarders voor 'n ouder dan een kind... o, als een kind dàt altijd besefte, dan zouden vele kinderen niet weten wat ze zouden doen om hun ouders liefde te toonen. Je wordt al groot en hebt van God een goed oordeel en verstand gekregen; blijf er maar altijd aan denken, m'n jongen, dat niemand een kind

zoo hartelijk lief heeft en zoo graag gelukkig wil zien als z'n ouders; en Loe — we hopen onzen lieven jongen eenmaal weertezien; — hij kan nu niet meer ziek zijn, hij is een zalig kind in den hemel!" — dit laatste zei ze, terwijl haar stem weer oversloeg en wèer snikte moe... !

Op dit oogenblik deed 't hooren van een sleutel, beneden in de straatdeur, hem een onwillekeurige beweging maken en moe begreep er direkt door dat pa er aan kwam; zij stond, nog zacht snikkend en haar oogen haastig met haar handrug afvegende, op, en zei: dan moet ik gauw, gauw 't eten opdoen, pa kan niet wachten; — leg jij 't tafelgereedschap maar vast klaar en laat maar niet zoo erg zien dat we bedroefd zijn geweest!

Zoo gedaan en binnen hoorde hij pa met moe een poosje fluisteren in de keuken en toen hij binnen kwam zei zijn vader: »dag mejongen", en bukte zich naar hem en gaf hem een heel stevigen kus op zijn wang.

Den volgenden morgen zaten zij stil aan de ontbijttafel, met hun vieren: moe en Suze zaten naast elkaar, en hij zat naast zijn vader aan den overkant van de tafel; aan de andere zij van moe had Loe altijd gezeten.

Hij zat dicht onder het raam en van de tafel keek je, als je omhoog keek, schuin tegen een plat; en wie op dat plat kon klimmen, keek op binnenplaatsen en in tuinen — zoo diep, dat je er duizelig van werd.

Als je op dat oogenblik naar boven keek, zag je de heerlijke blauwe lucht — want 't was een prachtige, stille Zondagmorgen, met heerlijken zonneschijn, en het blauw van de lucht leek veel hooger dan anders en in dat hooge blauw dreef maar een enkele wolk, heel stil en langzaam, en zilverwit; en op den rand, op 't uiterste kantje van het plat, zaten een rij duiven, heel op hun gemakje, zich in de veertjes te pikken, of naar beneden, naar de diepte te kijken.

Hij en zijn vader, zijn vader met die zachte, blanke, blauwe oogen, keken allebei op naar de rustige duiven, en zijn vader zei: de duiven houden ook 'n rustdag, althans rust*morgen;* ze

zitten zelden anders op dit uur zoo rustig, stil bij elkaar. Vanmiddag zullen ze wel weer in een troepje heen en weer vliegen langs de blauwe lucht.

»»'t Is toch wel prettig, pa," zei hij, »als je kunt vliegen als een vogel; de duiven zitten naar beneden te kijken, maar ze worden er niets bang van; want als ze van 't kantje vielen, dan gingen ze maar vliegen en 't hinderde nòg niets!"

»Net alsof 'n duif duizelig wordt en valt," zei Suze, die zich nogal een groot meisje begon te gevoelen, nu zij al in de hoogste klas zat; zij had mooie, golvende blonde haren, met een nieuw lichtblauw satijn strikje er in, omdat 't Zondag was.

»Nee, maar *as* ie 'r 's viel! ...."

»Nou ja, maar *as* is verbrande turf, weet je dàt wel? — en hij vàlt niet!" zei Suze, die aan haar laatste hapje krentenbrood bezig was.

»Kom," bemiddelde pa, »dat weet hij natuurlijk even goed als jij, maar daarom kan een duif toch wel uitglippen, en dan zou hij vallen als hij zijn vleugels niet uitsloeg."

Suze peuterde met de punt van haar mesje een mooi blank rozijntje uit haar laatste hapje krentenbrood en zette er een gezicht bij als een horlogemaker, die bezig is een dameshorloge uit elkaar te nemen. Terwijl ze met 't mes 't lekkere rozijntje aan haar lippen zou brengen, antwoordde ze nog even, met een ondeugend glimpje opziende naar pa: »O ja, pa, maar *u* zegt ook *als!*" Zij zei 't echter een beetje zacht, omdat zij voelde dat grapjes eigenlijk niet pasten, omdat zij met hun vieren zoo erg *bedroefd* waren!

Toen hij zoo naar die prachtige blauwe plek lucht keek, dacht hij meteen: »Loe was daar nu ook; hoe ver en hoe hoog moest dat toch zijn, en hoe zouden de gestorven kinderen en menschen dáár wel komen?"

Loe was nu wel heel, o héél ver van hun af, maar de zon scheen nu zoo heerlijk en de blauwe hemel schitterde op den Zondagmorgen zoo heerlijk en hoog, dat hij meer begon te denken aan 't heerlijke, dat een kind dáár in den schoonen hemel zou zijn, hùn broertje, hùn lieve Loe!

'tWas al over half tien en zijn vader zei: »Zie zoo, nou voortgemaakt; 't kon er wel vol wezen vanmorgen."

Hij was nog nooit in zulk 'n groote kerk geweest en nu ging hij voor 't eerst met zijn vader mee erheen.

Zij liepen, toen zij pas van huis waren, een brug over, een mooie, groote ophaalbrug, en aan weerskanten was daar een lange, breede gracht; de zon schitterde in 't rimpelende water zóó prachtig, dat 't een lust was om te zien. Op *deze* gracht en over *deze* brug hadden zij wel eens met hun drieën een uurtje gewandeld, den vorigen zomer: zijn zusje, die was nu al 12 jaar, hij, en Loe — met hun drieën, als 't mooi weer was, zoo tegen 't uur dat pa over die brug moest komen, als hij naar huis kwam.

Zij liepen die mooie gracht langs, twee straten door en kwamen toen een plein over; daar speelde een toren:

kling, klang — kleppe — kling, klang

en als je naar boven keek, zag je de prachtige blauwe lucht en de zon op straat en de menschen in Zondagsche kleeding — maar ze moesten nog een heel eind verder, pa en hij; de dominee, waar ze naar toe zouden gaan, preekte ergens in een verre kerk!

Eindelijk kwamen ze dan aan die kerk, maar de toren van de kerk had al zoo-even, toen zij er nog een eindje af waren, tien uur gespeeld, en bij de kerk gekomen hoorden zij op straat een mooi zacht gedreun — 't was het orgel dat speelde.

Toen zij binnen gingen, moesten zij door een deur in een hoek, die ging vanzelf achter je toe, en van binnen zat er groene wol op. Zij kwamen binnen, en terwijl de deur bij 't langzaam dichtgaan een piepend geluid maakte, zoodat een paar menschen, die daar dichtbij, achter een hek, naar het bidden stonden te luisteren, omkeken, deed pa en hij hun best om op hun teenen verder binnen te komen, hun hoed af. 't Kraste tòch nog wat in die stille, groote kerk, dat loopen op hun teenen; 't scheen net of er zand op die grauwe steenen lag. 't Orgel was juist opgehouden en er werd gebeden; er zaten veel menschen in de kerk, maar

de meeste stonden, en sommige hielden hun hoeden tegen hun voorhoofd.

'tWas nu doodstil in de kerk — de dominee op de preekstoel bad, zoo zacht, dat je er geen woord van kon verstaan; hij hield zijn handen op den bijbel, die op de preekstoel lag, en zijn hoofd ging soms iets achterover en soms ging één hand van den bijbel op omhoog, en dan zag men dat hij een wijd, zwart kleed omhad.

Er waren veel menschen, maar het was doodstil. Ook heel hooge ramen waren er, waardoor je heel, heel in de hoogte de blauwe lucht en schitterende wolken kon zien; heel, heel hooge pilaren, en 't dak was zoo hoog, dat hij niet begreep hoe de menschen zulk een hoog dak gebouwd krijgen. En van het dak af hingen er staven en daaraan prachtige lichtkronen aan koperen armen... nù zag hij eerst, toen hij zich omdraaide, het orgel boven zijn hoofd, hoog, — hoog tot aan 't dak toe, wel honderd grijze pijpen; deuren van bruin hout met menschen-figuren erop zag men eraan; boven op 't orgel twee engelen, ieder met een heel lange, heel dunne trompet, die hielden ze met het eene eind aan hun gebolde wangen en met het uiteinde naar de hooge kerkramen, waar doorheen je den blauwen hemel en de witte, blinkende wolken zag. En onder aan het orgel hielden zich kleine engelkens vast, zalige kleine engelkens, met mollige armpjes en voetjes en vleugeltjes aan hun schouders. Die engeltjes staarden met stille wijde oogen, als zalige kinderen, die veel heerlijke dingen wisten uit den zaligen verren hemel, maar niets zeiden. Heerlijk vond hij deze jeugdige, zalige engeltjes, hij had ze wel eens meer gezien deze jeugdige engeltjes, met hun mollige gezichtjes en hun wijde, zalige blikken, waar was 't ook weer — o ja, bij hun thuis in een grooten, heel ouden bijbel, met platen die je uit kon slaan! — Hij raadde nog maar dat dit het orgel was, maar hij dàcht het toch wèl, om al die pijpen... 't Was nog altijd doodstil, — alleen die eene zachte, eerbiedige stem van den dominee. En dan die menschen, die daar bij hun stonden, — sommigen hadden hun oogen achter hun hoed open, anderen hielden ze eerbiedig

en ernstig dichtgeknepen, maar hij keek soms even op naar zijn vader, die hield ook zijn hoed zoo, doch die had ook de oogen open — ach, zulke bedroefde oogen. Die blauwe, mooie oogen van zijn vader: neen, hij had het nog nooit zoo gezien — ze keken zóó bedroefd. Zijn vaders gezicht stond heelemaal zóó bedroefd en hij hield zijn bedroefde oogen wel den kant uit van de preekstoel, maar 't scheen dat zijn vader naar iets stond te staren dat veel, veel *verder* was, veel verder dan de heele kerk, — zoo ver als àl de straten en als de heele stad....

Vanmorgen aan tafel toen had zijn vaders gezicht niet zoo bedroefd gekeken, maar nù wel, en àltijd maar keek zijn vader zoo vreemd, zoo diep vooruit, in de verte....

UIT EIGEN WIL.[1]

Tooneelspel in vier bedrijven

DOOR

FRANS MIJNSSEN.

PERSONEN VAN HET EERSTE BEDRIJF:

FLORIS DE WIJS, koopman,	58	jaar.
HENRIETTE, zijn vrouw,	45	»
BERTHA } hun dochters,	18	»
FREDDIE } hun dochters,	15	»
ALBERT VAN ULENBERG, koopman,	40	»
LIENTJE DE GROOT,	18	»
CATO, dienstbode bij De Wijs.		

Speelt in den tegenwoordigen tijd.

Plaats van handeling van het eerste bedrijf: Amsterdam, ten huize van De Wijs.

EERSTE BEDRIJF.

Ten huize van de familie De Wijs.

Huiskamer. Banale maar dure meubeleering. Op achter-

---

1) Het auteursrecht voorbehouden, volgens de wet van 28 Juni 1881 (*Staatsblad* No. 124).

grond en rechts deuren; links ramen met gesloten gordijnen. Het is avond; het licht is aan.

Eerste Tooneel.

DE WIJS, HENRIETTE.

Zij zitten bij de tafel, in 't midden van de kamer; drinken thee; De Wijs leest de krant; Henriette heeft zoo juist nog eens ingeschonken; zij gaat nu weer zitten.

HENRIETTE. Heeft hij niet gezegd hoe laat of ie komen zou?

DE WIJS *(legt de krant neer).* Nee, maar hij komt natuurlijk tegen 'en uur of negen.

HENRIETTE *(zachte stem).* 't Is toch wel vreeselijk.

DE WIJS. Hoe zoo?

HENRIETTE. Ze is nog zoo jong....

DE WIJS. 'en Onzin! Zoo jong! Net alsof dàt er iets toe doet! Heb je trouwens ook niet gezegd toen je 't hoorde!

HENRIETTE. Och nee, je denkt natuurlijk 't eerst aan 't geluk van 't kind.... Maar dàn, daar na.... Voor 'en moeder is 't toch altijd 'en heel ding *(zucht).* En jij weet toch ook wel dat ze altijd m'n oogappel is geweest! Och nee, niet dat ik van de andere kinderen niet ook veel hou... maar.... met hàar was 't altijd toch nog iets anders.

DE WIJS. Nonsens! Stel je nou niet zoo an!... 't Is immers de mooiste partij, die ze ooit had kunnen doen! Rijk —, niet te jong — zal geen dwaze streken meer uithalen; bij zulke jonge kerels ben je d'r nooit zeker van —, en gezien! Ben benieuwd naar de gezichten die ze op de Beurs zullen zetten als ze hooren dat Albert van Ulenberg van C. P. van Ulenberg en Co. mijn schoonzoon wordt.

HENRIETTE. Heeft ie equipage in Baarn?

DE WIJS. Nou, equipage..., 'en paar van die kleine karretjes; 'en heer alléen!

HENRIETTE. Bertha moet bepaald equipage gaan houden,

al was 't maar 'en coupétje; is zoo makkelijk. — En dan kan ze de palfrenier best als huisknecht gebruiken.

DE WIJS. Nòh, dat doe je immers nòoit!

HENRIETTE. Waarom niet? Dat doen ze juist wèl, dìkwijls.

DE WIJS. Wat weet jìj daar nou van!

HENRIETTE *(schamper:)* Nee, jìj bent zeker op de hoogte.

DE WIJS *(boos:)* Och! *(hij neemt de krant weer op en doet alsof hij leest).*

HENRIETTE *(humeurig:)* Drink je thee op, dan kan ik omwasschen.

DE WIJS *(drinkt uit).*

HENRIETTE *(gaat afwasschen).* *(Stilte).*

DE WIJS. Zeg, laten we nou geen kwestie maken; als straks Ulenberg komt....

HENRIETTE. Ik maak geen kwesties.

DE WIJS. Nou ja — *(stilte).* Zeg, zorg er voor dat jij en Bertha me niet te lang laten wachten als ik jelie laat roepen.

HENRIETTE. Wou je Bertha dan dadelijk...?

DE WIJS. Wel ja, waaròm niet?

HENRIETTE. Nou natuurlijk, omdat je eerst 'en behoorlijke tijd moet nemen om te informeeren....

DE WIJS. Och! Ik kèn 'em immers al van z'n twintigste jaar af.

HENRIETTE. Dat geeft niet; je moet de vórmen in àcht nemen.

DE WIJS. Nou maar ik denk 'r niet an hoor! Ik zal es èrnstig, es gemòedelik met 'em praten, en dan, nou als dan 't oogenblik gekomen is, dan zal ik jelie binnenroepen.

HENRIETTE. En dat kan je nièt doen. Je moet laten zien dat je weet hoe 't hoort. En je moet 'em nou ook niet 't idee geven dat we zoo happig zijn; Bertha kan iedereen krijgen.

DE WIJS. Nou, zeg, ik zou dat maar aan mij overlaten. Ik weet bèst, hoor!

Tweede Tooneel.

DE WIJS, HENRIETTE, BERTHA, LIENTJE DE GROOT.

Bertha en Lientje door deur achtergrond op. Lientje naar De Wijs en Henriette.

LIENTJE. Dàg meneer! Dàg mevrouw!

DE WIJS. Dag Lientje, hoe gaat 't? *(verwijtende blik naar Bertha)* hm!

HENRIETTE. Dag Lientje! *(zacht tegen Bertha:)* Hoe kun je nou....? Als straks....

BERTHA *(zacht, gewoon tegen Henriette:)* Ik kon toch niet onbeleefd zijn; ik stond voor 't raam; en dan — m'n beste vriendin....

HENRIETTE *(haalt schouders op)*.

DE WIJS. Ja Lientje, je zult me wel niet kwalijk nemen, we wachten straks bezoek, en nu moet ik nog even 't een-en-ander....

LIENTJE *(tegen Henriette:)* O maar mevrouw, ik kom toch niet ongelegen?

HENRIETTE *(zwak:)* Wel nee....

BERTHA *(eerlijk:)* Natuurlijk niet. En als er gescheld wordt, dan gaan we naar mìjn kàmer.

LIENTJE. Nee maar, ik wil volstrekt niet... hoor....

BERTHA *(wegwerpend:)* Och kind! *(Lientje gaat zitten; Bertha draalt nog)*.

DE WIJS *(hij heeft eenige voorwerpen bijeengebracht om mee naar boven te nemen)*. Dag Lientje.... *(naar Bertha; zacht, gewild komiek-gewichtig:)* Dag mevrouw van Ulenberg, uw dienaar... mevrouw van Ulenberg! *(geeft Bertha een tikje op de wang)*.

De Wijs genoegelijk lachend door zijdeur af.

Derde Tooneel.

HENRIETTE, BERTHA, LIENTJE, Later CATO.

HENRIETTE *(is nu met afwasschen gereed; heeft gescheld; zuur-zoet tegen Lientje:)* Maken papa en mama 't goed?

LIENTJE. O ja, mevrouw, heel goed....

CATO *(door middendeur op)*.

HENRIETTE *(tegen Cato:)* Neem even die boel mee.

CATO. Ja mevrouw *(met afwaschbak door middendeur af)*.

HENRIETTE *(zij dekt theetafeltje met kleedje, zet theetafel

weg tegen muur). Ik ga even kijken of papa wel alles heeft. Dag Lientje! Ik zal je straks wel niet meer zien. *(met beteekenis tegen Bertha:)* Zeg, je denkt er aan!

Henriette door zijdeur af.

Vierde Tooneel.

BERTHA, LIENTJE.

LIENTJE *(staat op).* Nee maar heusch.... Ik geloof dat je ouders.... Ik kom dan liever morgen nog es terug.

BERTHA *(eerlijk:)* Toe nou.... Ik zou 't je immers wel zeggen.... Papa en mama zijn alleen wat zenuwachtig. Hij komt straks.

LIENTJE *(snel:)* O maar dan natuùrlijk *(zij wil weggaan).*

BERTHA *(eerlijk:)* Ik vind juist zoo prettig dat je bij me bent *(stilte).* Hij komt papa spreken.

LIENTJE *(gaat weer zitten).* Vindt je 't niet griezelig?

BERTHA. Ja.... Ik kan me nog maar niet begrijpen. Ik zag zoo erg tegen 'em op.... Ik weet eigenlijk niet wat-ie in me ziet.

LIENTJE. Je houdt zeker heel veel van 'em?

BERTHA *(nog in het vorige:)* Ja *(doorgaand op het vorige:)* 't Is zoo gek hè, ik kan er me eigenlijk niet goed indenken dat ik met 'em trouwen zal.... Je stelt je alles zoo anders voor.... Och maar dat komt door die boeken, hè?... Weet je nog wel van die onbekende vreemdeling, met z'n diepdonkere oogen, waar ik mee zou trouwen...? *(droomerig:)* Ik had 'em nog nooit ontmoet; hij zoo op-eens voor me staan, en me zóo dìep in me oogen zien; maar ik zou heelemaal niet bang zijn of verlegen; en dan zou hij me naar zich toetrekken, me in z'n armen nemen... en dan zou ik m'n hoofd tegen z'n schouder aanvleien... *(zwak-lachend:)* en dan, ja dan natuurlijk een kasteel en... *(weer als droomend:)* en 'en groote tuin vol met bloemen, en 'en donkere vijver in 'en bosch, met witte zwanen... *(in gedachten:)* Ja.

LIENTJE. Maar je houdt toch van 'em!?

BERTHA *(haastig:)* Ja, natùurlijk. Véél. En mama en papa die zeggen ook... *(warm:)* En die willen alleen m'n geluk.

LIENTJE. Heb je dadelijk ja-gezegd?

BERTHA. Nee, niet dadelijk; ik was zoo geschrokken; ik wist niet dat ie 't doen zou; 't kwam zoo opeens!

LIENTJE. Nou maar hij nam de laatste tijd toch opvallend veel notitie van je.

BERTHA. Dat had ik natuurlijk ook wel opgemerkt, maar ik had toch nog niet gedacht... Je weet, hij kwam al es 'en enkele keer bij ons aan huis toen ik nog 'en heel klein kind was; en later ook; ik heb 'm dus altijd gekend... en altijd als dezelfde; hij was dadelijk al zoo iets als papa is, voor me; zoo iets dat heel hoog boven je en ver van je af staat. Begrijp je wel?

Heb jij 't ook, dat je je van sommige menschen niet kunt voorstellen dat ze óok jongens en meisjes zijn geweest?

LIENTJE. Maar hoe ben je dan van 'em gaan houen; zoo, dat je toch ja gezegd hebt.

BERTHA *(nadenkend:)* Dat weet ik zelf niet goed. *(met overtuiging:)* O ik hou nu erg veel van 'em. En hij is heelemaal nog niet oud! Hij kan bepaald erg jong doen, en grappig. *(stiller:)* Ik zie dat nu allemaal veel beter.... Ja, ik denk dat ik eigenlijk al lang van 'em heb gehouen, maar dat ik 't niet heb gemerkt, omdat ik m'n hoofd vol had met al die overdreven dingen. Mama heeft dat ook gezegd. Hè, mama is toch zoo lief! Ik wist niet wat ik beginnen moest; en ik geneerde me ook zoo, want ik geloofde dat ik erg gek tegen 'em had gedaan, en dat ie me nou wel 'en erg kind zou vinden en misschien wel spijt zou hebben.... Maar die lieve moes heeft me dadelijk heelemaal kalm gemaakt; hè, ze was zoo innig; ze vertelde dat zij ook als jong meisje die dingen allemaal heel anders gezien had en dat alle jongemeisjes dat doen; ze heeft eerst zelfs neen gezegd toen papa d'r vroeg, maar grootmama heeft toen ook met mama gesproken, en ze was nu zoo blij dat ze 't toen maar had gedaan. Als ze de raad van grootmama niet opgevolgd had, dan was ze nu ergens in Indië en bepaald dood-ongelukkig. Ze is zoo mooi geweest vroeger, hè. Ze is nòg heel mooi, maar vroeger is ze zoo héél mooi geweest — dat zie je ook

nog wel aan de oue portretjes —, en 't schijnt dat alle mannen verliefd op d'r waren. En zoo was er ook 'en jongen die geen geld had... *(stilte; dan vervolgt Bertha, droomerig:)* 't Is toch zoo vreemd hè, hoe kom je an al die dingen; van zoo'n riddergeschiedenis, dat begrijp je wel, maar ik heb me toch ook wel es voorgesteld, niet eens zoo lang geleden, *(lacht even bij t bedenken)* nee, nog niet lang geleden —, dat ie heel arm zou zijn en dat we in 'en erg klein huisje zouen wonen, ergens buiten, ver van de menschen, en dat we alles zelf moesten doen; maar we zouen zoo gelukkig zijn, zoo gelukkig, we zouen heelemaal voor elkaar leven en met niemand anders omgaan.... Ik hou er wel erg veel van om er netjes uit te zien, maar och dat kun je best, al ben je ook nog zoo arm, met goedkoope katoenen japonnetjes en zoo, die je zelf maakt....

LIENTJE. Je weet wel, ik heb nooit aan die riddergeschiedenissen gedaan en ik heb me voor mij ook nooit voorgesteld dat ie arm zal zijn, maar ik zal zeker heel veel van 'em houen, anders trouw ik niet. *(vast:)* Nee, als 't niet waar is wat je zoo voelt, dat de man waar je mee wil trouwen, hoog boven alle andere mannen moet staan, en dat je heel anders en inniger van 'em moet houen dan je nog òoit van iemand gehouen hebt, dan trouw ik nooit.

BERTHA *(aarzelend:)* Nou, natuùrlijk.

LIENTJE. Hè nee...! En wat je mama tegen je gezegd heeft.... ik zou in jou plaats allereerst vragen wat ik zelf van die dingen vond....

BERTHA. Mama weet 't toch allemaal.... En ik zei toch dat ik zelf....

LIENTJE. Nou juist, als je zelf vindt dat je 't moet doen, dan vooruit maar, natuurlijk... maar anders!... Nee, wat ze thuis ook tegen me mochten zeggen, ik zou je dànken, hoor!

BERTHA *(aarzelend:)* Ik zou nu ook niet meer dúrven.

LIENTJE. Wàt niet durven?

BERTHA. Toch nog bedanken.

LIENTJE. Ook niet als je geloofde dat je niet genoeg van 'em hield?

BERTHA *(zenuwachtig:)* Och, laten we nou niet over zulke dingen spreken; 't is immers niet zoo; ik hou wel van 'em; en 't maakt me zoo náar. Ik zou 't ook niet kùnnen zeggen; hij houdt zoo veel van me; en papa en mama die er zoo blij mee zijn....

Vijfde Tooneel.

BERTHA, LIENTJE, FREDDIE.

Middendeur open en Freddie stormt binnen.

FREDDIE *(lichtelijk hijgend:)* Bert, daar is tie, daar is tie! *(knik naar Lientje)* Dag Lien! *(tegen Bertha:)* Zeg, hij heeft 'en nieuwe hooge dop op en 'en lange zwarte jas an; ik heb 't gezien; hij trekt nou z'n overjas uit; je mag wel voortmaken.

BERTHA *(tegen Lientje:)* O, zeg, zullen wij dan maar gauw naar me kamer?....

LIENTJE. Ja, maar ik ga meteen weg als ie binnen is. En dan kom ik morgen nog weer even; vin je dat niet goed?

BERTHA. Hè ja!

LIENTJE *(gaat in richting zijdeur).*

BERTHA *(Lientje na, haalt haar in, pakt haar beet, geeft haar 'en lange zoen; warm:)* Je bent toch altijd zoo'n engel!

LIENTJE *(hartelijk:)* Lieveling!

Bertha en Lientje met arm om elkaar heen, door zijdeur af.

Zesde Tooneel.

FREDDIE, VAN ULENBERG, later DE WIJS.

Middendeur open en Van Ulenberg, correct gekleed in lange jas, op; achter hem Cato, die teruggaat als zij Freddie in de kamer ziet.

Van Ulenberg ziet men eenige wereldsche ervaring aan.

ULENBERG. Dag Freddie! Ben je hier zoo alleen? *(geeft hand.)*

FREDDIE. Ja. *(vroolijk.)* Ik kon niet meer wegkomen.

ULENBERG *(zuur-zoet glimlachend:)* Zoo; 't is niet erg lief wat je daar zegt!

FREDDIE. O, maar u moet 'r niets achter zoeken. Ik zal papa zeggen dat u er bent. Gaat u even zitten.

Van Ulenberg gaat zitten; Freddie naar zijdeur; voordat ze de deur bereikt heeft, blijft ze staan en keert zich weer naar Van Ulenberg.

FREDDIE. Je aanstaande zwager noem je bij z'n naam, hè?

ULENBERG *(als boven).* Zeker; hoe dat?

FREDDIE. Ik vind zoo 'n gek idee dat ik ù....

ULENBERG *(als boven).* Maar kind... *(wat vriendelijker)* Je zult 'ens zien wat we 't goed met elkaar zullen kunnen vinden... En wil je nu even aan je papa....?

FREDDIE. Ja. Nou... e... tot straks! Dag... *(statig:)* Albert! *(vroolijk verder naar zijdeur, waar De Wijs juist door binnen komt).* O, daar is papa net!

Freddie af.

Zevende Tooneel.

VAN ULENBERG, DE WIJS, later CATO.

DE WIJS. Excuseer dat ik even liet wachten. *(hoofdbeweging naar zijdeur).* Heeft Freddie u gezelschap gehouden?

Van Ulenberg is opgestaan; De Wijs geeft hand.

DE WIJS. Blijf zitten. Hoe gaat 't?

ULENBERG *(correct:)* Dank u. Hoe maakt u 't? En mevrouw? *(De Wijs gaat zitten en knikt om te bedanken.)* U kent 't doel van m'n komst?

DE WIJS. Ja.

ULENBERG *(als boven).* Dus ik behoef u wat dat betreft niet te zeggen. En mag ik dan vragen, of u me de hoop kunt geven, dat u m'n aanzoek in gunstige overweging zult nemen?

DE WIJS *(joviaal:)* Hoor 'ens, m'n waarde meneer Van Ulenberg, ik wil je niet lang in onzekerheid laten; ik heb je vader gekend en je oom Dolf, die nu ook al dood is; ik ken eigenlijk je heele familie, en met jou heb ik nu ook al zoo'n tijd in 'en allerplezierigste relatie gestaan, en ik wil je

ronduit zeggen, dat 't me 'en éer en 'n genòegen zal zijn je in m'n familie op te nemen.

ULENBERG *(hij staat op, komt met uitgestoken hand op De Wijs af; correct verheugd:)* Meneer De Wijs, de hartelijkheid waarmee....

DE WIJS *(vat de toegestoken hand).* Ja. En nou je eenmaal weet, zul je me zeker wel toestaan dat ik je 'en paar vragen doe, die... enfin, die ik me als vader, die z'n kind liefheeft, oprécht liefheeft, verplicht voel te stellen... Mijn vrouw wilde, dat ik nog naar je zou informeeren, maar ik heb 'r gezegd dat ik 't niet zou doen, *(joviaal lachend:)* dat ik precies weet wat ik voor vleesch in de kuip heb... Maar dat neemt niet weg... En ik voel me dan ook, zooals ik zei, verplicht....

ULENBERG. Ik begrijp volkomen. En ik waardeer zelfs. U heeft niet alleen 't recht, maar zooals u heel juist zei, de plicht....

DE WIJS. 't Doet me ontzaggelijk veel plezier, dat we mekaar zoo begrijpen... Nietwaar, 't geluk van 't kind gaat bij me vrouw en mij vóór alles... Je zult 't me dus niet kwalijk nemen... als ik je vraag... *(geroerd:)* Je houdt dus oprecht veel van 'r?... *(vat Ulenbergs hand en knijpt die)* En je zult 'r gelukkig maken!?....

ULENBERG *(officieel, doch met eenige noodzakelijke warmte:)* Meneer De Wijs, ik heb uw dochter lief; ik veréer haar; ik zal alles doen wat in m'n vermogen is om 'r het geluk te geven dat ze verdient.

DE WIJS *(geroerd, schudt eenige malen Ulenbergs hand, die hij dan loslaat).* Dànk je. Och kerel, ze was altijd 't zonnetje van ons huis... We zullen 'r zoo missen... M'n vrouw vooral; je kent de innige verhouding van die twee nog niet zoo; waren eigenlijk meer twee vriendinnen dan moeder en dochter....

ULENBERG. Baarn is zoo dicht bij... De verhouding kan alleraangenaamst blijven....

DE WIJS. Je neemt me 'en pak van 't hart. En nu nog éen vraag; ik weet wel dat je... enfin op jou leeftijd, hè... dat je *(lacht)* weet hoe of 'en vrouw d'r uitziet... God

nee, ik wil je daar volstrekt geen verwijt van maken; 't is beter vóór 't huwelijk dan ìn 't huwelijk, zeg ik altijd, en je moet als je trouwt wat ervaring hebben, dat is een van de waarborgen voor een bestendig geluk, — en de vrouwen willen 't wel... maar — je hebt me toegestaan ronduit met je te spreken — maar ik heb ook wel 'ens gehoord, dat je nog niet zoo lang geleden 'en meer vàste relatie hebt gehad... *(met nadruk:)* Ik kan er immers zeker van zijn, dat die nu niet meer bestaat?

ULENBERG *(als boven).* Als man van eer zou ik geen meisje ten huwelijk vragen terwijl....

DE WIJS. Uitstekend; ik dank je; ik wist 't ook wel; 't was meer pour acquit de consience da 'k 't vroeg.... Enne..., kinderen?

ULENBERG *(aarzelt; dan, besloten:)* Meneer De Wijs, ik herhaal: ik ben 'en man van eer; het is u bekend, anders zou u me niet het geluk van uw dochter toevertrouwen.... Laat 't u dus genoeg zijn, als ik u alleen nog zeg, dat ik m'n plicht gekend heb en dat ik méer heb gedaan, héel wát méer, dan noodig was; zoodat u volstrekt niet bang behoeft te wezen dat uw dochter ooit last zal hebben.

DE WIJS. Je bent 'en kerel naar m'n hart.... Geef me nog 'ens 'en hand... *(lacht)* 'en finantieële domheid zul je ook in deze wel niet begaan hebben; daar ben je 'en te knap koopman voor.

ULENBERG *(lacht en knikt nu even instemmend).* Dank u voor 't compliment!

DE WIJS. Ja, en nou ga ik m'n vrouw en 't kind roepen, en dan moet straks Freddie... *(lacht)* dat kind vond 't zoo gewichtig, je zou zeggen nog meer dan Bertha zelf....

ULENBERG. Maar wil u niet eerst iets over m'n inkomen....?

DE WIJS *(hij staat vroolijk op).* Dat komt later wel. Ik weet wel dat Bertje geen honger zal lijjen.... *(schelt)* En nou zou ik..., laat es kijken..., we hebben vandaag Donderdag...? Nou, laten we dan zeggen dat 't Zondag over 'en week publiek wordt.... Ben je daar mee tevreden?

ULENBERG. Ik vind uitstekend.

(Cato op).

DE WIJS. Och Cato, vraag jij es even dadelijk of mevrouw en juffrouw Bertha hier komen.

(Cato af).

DE WIJS. *(luimig:)* Je bent toch eigenlijk 'en geluksvogel....! Ik zou wel 'ens willen weten hoe je 't hebt angelegd.... 't Is me eigen kind, maar, *(tot ernst overgaand)* maar ik mag toch wel zeggen, ze ziet 'r goed uit; wat? Ze mag gezien worden!

ULENBERG *(kijkt De Wijs aan, dan, prettig, het officieële deel van het gesprek is afgeloopen:)* Ja — ja — Nee, u heeft alle eer van uw werk!

DE WIJS *(groote pret).* Hèb ik niet?

Achtste Tooneel.

DE WIJS, ULENBERG, HENRIETTE, BERTHA.

Henriette en Bertha door zijdeur op.

HENRIETTE *(loopt dadelijk recht op van Ulenberg toe, vat zijn hand, omhelst hem plotseling; zucht; dan, zijn hand nog vasthoudend, ziet zij hem, door haar tranen heen, aan en zegt met gesmoorde stem:)* Zul je d'r gelukkig maken!? Beloof je 't me!?

Ulenberg buigt, eenigszins onthutst.

DE WIJS *(tegen Bertha:)* Bertha, kind, meneer van Ulenberg heeft me je hand gevraagd *(opgewekt:)* en 't is zoo'n beste kerel, dat ik 'em die niet heb kunnen weigeren; je zult 'en man van de bovenste plank aan 'em hebben; houdt 'em maar in eere! *(wil vroolijk zijn:)* Hij moet alleen 'en beetje onder de plak! En nou kinderen, geef mekaar nou maar 'en zoen!.. de éerste!.. Hm, dat zàl wel!

Ulenberg nadert Bertha en geeft haar een kus op de wang; als hij haar tot zich wil trekken, maakt Bertha zich los en gaat naar Henriette; deze is dadelijk bereid om haar snikkende te omhelzen.

HENRIETTE *(tusschen haar tranen door:)* M'n lief kind! M'n kleine engel! Zul je moesje nooit vergeten!? Zul je altijd even veel van 'r blijven houen!? *(tot De Wijs; heel even na-snikkend:)* Hebben jelie al gesproken over 't publiek worden?

DE WIJS. Ja, we dachten Zondag over 'en week.

HENRIETTE *(eerst nog zwak; later in het onderwerp komend:)* Dat kan immers niet. De kaartjes moeten gedrukt worden; dan de adressen allemaal, en ik heb wel 'en goeie dertig brieven te schrijven.., dertig?... veel meer! Je kunt 'en heeleboel menschen geen kaartje sturen, zonder dat ze kwalijk nemen.

DE WIJS. Nou, met wat goeie wil.

HENRIETTE *(bedekt-snibbig:)* Ja, jij hebt wel makkelijk praten; jij hoeft 't werk niet te doen. En meneer..., Albert zou toch òok niet willen dat we in zoo'n gewichtige omstandigheid als..e.., iets deden wat niet comme il faut is. Is niet, Albert?

Ulenberg zwijgt, maakt buiging die zoowel afkeuring als toestemming kan uitdrukken.

DE WIJS. Maak dat dan maar met hèm uit.

Negende Tooneel.

DE VORIGEN, FREDDIE.

FREDDIE *(hoofd om hoek van zijdeur).* Mag ik nou binnenkomen? *(zij komt binnen; vragend tegen de Wijs:)* Mag ik?

DE WIJS. Ja, je mag felicitéeren.

FREDDIE. Ik heb Bertha al gefeliciteerd, maar ik wil nòg wel es doen! *(geeft Bertha een zoen).* Je weet er alles van, hè Bert!? *(tegen Ulenberg:)* En m'n aanstaande zwager! *(geeft hand; vroolijk:)* Je zult later last van me hebben; ik hou zoo dòl van buiten; ik kom dikwijls bij jelie logeeren, of je me hebben wil of niet. — Wat zal ik me gaan voelen! De oudste dochter! Wanneer trouwen jelie? *(zacht tegen Bertha:)* Hè, wat zal 't saai wezen als je weg bent — Je moet 't nog maar niet zoo gauw doen, dan kunnen we nog eerst allemaal samen nog veel pret maken.

DE WIJS *(tot Freddie:)* Kòm kind! *(tot Henriette:)* We zullen de jongelui nou maar 'en oogenblikje alleen laten, vindt je niet? *(knipoogje).* Ze zullen mekaar wel 't een en ander te vertellen hebben.

HENRIETTE *(tot Ulenberg, hoofdbeweging naar Freddie).* Ze houdt zooveel van Bertha; Bertha had ook altijd zoo'n goeie manier van met 'r om te gaan....

DE WIJS *(haastend:)* Kom dan vrouw!

HENRIETTE *(geeft hand aan Ulenberg).* Tot straks. *(zij blijft Ulenberg, wiens hand ze nog vasthoudt, nog even aanzien; ziet dan naar Bertha; zucht; laat hand los; haalt zakdoek voor den dag en gaat, stil tranen afvegend, door zijdeur af. Achter haar de Wijs.)*

FREDDIE. Dag! *(zacht tot Bertha:)* Als we vanavond in bed liggen, moet je me alles vertellen; zul je? *(luid:)* Da-ag! *(door middendeur af).*

Tiende Tooneel.

VAN ULENBERG, BERTHA.

ULENBERG *(op sofa).* Kom je bij me zitten? *(hij staat weer op, gaat naar Bertha toe, vat haar bij de hand en neemt haar mee naar de sofa, waar hij haar naast zich doet neerzitten; hij trekt haar tot zich en kust haar. Bertha laat toe, doch kust niet terug.)*

ULENBERG *(zacht verleidelijk:)* Vin je 't niet heerlijk dat we hier nu zoo kunnen zitten, zoo samen alleen?....

BERTHA *(weifelend, iets angstig:)* Ja.

ULENBERG *(trekt haar tot zich en kust haar, heviger nu; gesmoord:)* Hoù je van me?....

BERTHA *(zwak:)* Ja... maar... 't is alles nog zoo nieuw voor me... *(zij maakt zich zachtjes weer los).* Ik ben ook nog zoo jong, zie je.

ULENBERG. We zijn nu toch officiëel geëngageerd... We zijn nu zoo heerlijk alleen... Ik begrijp niet wat je er tegen kunt hebben....

BERTHA *(plotseling:)* 't Is ook gèk van me... Ik doe

altijd zoo mal... Je moet maar wat geduld met me hebben... Ik zal er wel an wennen... Ik bemoeide me ook nooit met jongens. Daar! *(geeft Ulenberg een vluchtige kus op de wang).*

ULENBERG *(tracht vriendelijk te zijn).* Ik wil je niet dwìngen... Als je er maar an denkt, dat nu we geëngageerd zijn, ik ook wel graag lièfde van je wil hebben.

BERTHA *(onschuldig:)* Moet je daarvoor zoenen?

ULENBERG *(lacht).* Op die vraag moet je later maar 'ens zèlf antwoord geven.

BERTHA *(nadenkend:)* Ik begrijp wel dat je naar liefde verlangt. Je bent zooveel ouder, en je hebt dus zoo lang moeten wachten. Dat is eigenlijk wel ongelukkig.

ULENBERG *(profiteerend:)* Dan moet jij me ook maar 'ens flink schadeloos stellen.

BERTHA *(als boven).* Hoe komt 't eigenlijk, dat je nù eerst...? En dat ìk 't juist ben...? Ja, dat kan ik me maar niet begrijpen, dat jij, die toch zooveel meisjes ontmoet zal hebben, mij, juist mij, hebt genomen... Nee, dat begrijp ik niet... Ik begìn nog pas; ik heb nog zoo weinig gezien; en ik weet nog zoo weinig....

ULENBERG *(lacht).* Maar je bent moòi en jòng en lièf, en....

BERTHA *(snel, dringend:)* Je neemt me toch niet alleen omdat je me mooi vindt, hè? Dat zou ik zoo naar vinden... Dan zou ik niet weten... *(smeekend:)* Och nee, zeg dat nou niet; dat is toch immers niet zoo! Toe, zeg me nou...!

ULENBERG. Wat ben jij toch 'en vreemd meisje!... Wat wil je nou dat ik zeg? Dat ik van je hou omdat ik je verstandig vin en....

BERTHA *(als boven:)* Ja, ja... en verder?

ULENBERG *(lachend, onserieus:)* Nou goed hoor! Ik vin je verstàndig, en je zult 'en goed huisvrouwtje zijn, en ik vind je lièf... Is 't zoo goed?

BERTHA *(teleurgesteld:)* Och nee, jij spot er mee en *(ernstig:)* 't is toch heusch niet iets om mee te spotten; heusch niet. Ik zou zoo graag zéker weten wat je aan me vindt, behalve... *(aarzelend:)* Ik kreeg gisteren 'en gedachte, en die maakte me zoo bàng.

Ulenberg trekt haar weer naar zich toe; zij laat hem nu begaan; hij heeft arm om haar heen; zij staart voor zich uit.

ULENBERG. Nou niet van die muizenissen! *(stilte).* Wat was dat voor 'en gedachte?

BERTHA. Och nee....

ULENBERG *(zonder hartelijkheid:)* Zeg 't nou maar.

BERTHA. Zie je..., zul je altijd van me houen? Altijd? Ben je daar zeker van?

ULENBERG *(onserieus:)* Natuurlijk. Dat spreekt vanzelf. Hoe zou dat nou anders kunnen! We zullen heel lang en gelukkig samen leven.

BERTHA. En..., zal ik ook altijd van joù houen? Ik had vanavond nog 'en gesprek met Lientje de Groot, dat is mijn beste vriendin, weet je wel, en toen....

ULENBERG *(nu wat boos:)* Hoor 'ens Bertha, je gaat nou met mij trouwen en nou moet je... *(zich bezinnend; weer kalm:)* Wat kan Lientje de Groot je nou voor raad geven! Als ze zelf geëngageerd, of, ja natuurlijk, als ze getrouwd was... Maar wat weet zij...!

BERTHA. Jawel; ja... Maar ik weet zelf ook niets... En dat maakt me juist zoo angstig.

ULENBERG. Hoor 'ens, je hoeft nou alleen maar te weten, dat je van me houdt. Dat ìs toch zoo?

BERTHA. Ja. Maar als ik later es nièt meer van je hield? Zou dat kùnnen? O, dat zou zoo verschrikkelijk wezen! Ik zou 't je niet durven zeggen als ik 't merkte! *(wanhopend:)* Nee, ik zou 't je nòoit durven zeggen, maar ik zou diep-ongelukkig zijn; o, wat vòel ik dat!

ULENBERG *(eenigszins ongeduldig:)* Nu meisje, laten we nou 'ens over wat anders praten. 't Is onze eerste avond en nou moeten we vroolijk zijn. 't Is allemaal dwáasheid.

BERTHA *(haastig:)* Ja, is 't niet? Meen je dat werkelijk? Hoef ik werkelijk niet bang te wezen?

ULENBERG. Wel née! Kom nou 'ens bij me. *(Hij drukt haar hoofd tegen zich aan; stilte; dan legt hij ook zijn andere arm om haar heen; stilte.)* Vin je 't nou niet prettig als ik je zoo in m'n armen heb?

BERTHA. Ja.

Ulenberg kust haar; wacht even; kust haar nu langer; plotseling kust zij hem terug; hij kust haar weer, dan staat hij plotseling op.

ULENBERG *(kort:)* Ja. *(bezint zich; weer gewoon:)* Zie je nu wel?

BERTHA. Ja! ja!

Zij zitten nu weer gewoon naast elkaar; stilte.

BERTHA. Zie je, ik wil heel graag 'en goed vrouwtje voor je worden; je moet me maar helpen, hè? en 't zal toch ook wel prettig voor je zijn zoo iemand te hebben, die heelemaal voor je leeft; want dat zal ik natuurlijk, je vròuw! *(prettig-indenkend:)* En als je dan 's winters thuis komt, en de kachel brandt zoo lekker..! Als 't nat is, zal ik zorgen dat je altijd warme pantoffels vindt... We moeten 't erg gezellig hebben thuis... Weet je, als 't goed weer is, dan kom ik je van 't station halen. Och, en als 't wat regent, dan hindert dat ook niet, dan trek ik maar 'en regenmantel an... *(nog vroolijker:)* als ik 't ten minste op zoo'n oogenblik niet te druk heb met 't huishouen..! Ja, want dat gelooven jelie niet, maar d'r komt heel wat kijken met zoo'n huishouen! *(even stilte).* En als we 'ens menschen hebben, dan zal ik zorgen dat alles in de puntjes is, en dat je eer met me inlegt, en dat iedereen zegt: wat heeft die Albert van Ulenberg toch 'en flinke vrouw! Hè, zal dat niet heerlijk zijn, héerlijk!? Maar dan moet je me goed helpen, erg veel van me houen... *(stilte)* Hoe veel hou je nu wel van me?

ULENBERG *(onserieus:)* Dat kun je maar niet zoo afmeten, hè! Maar veel natuurlijk, héel véel.

BERTHA. Ik doe misschien gekke vragen, maar ik had ook nog nooit liefgehad, ten minste ik geloof van niet... *(nadenkend:)* Nee, ik geloof van niet... *(stilte, aarzelend:)* Hadt jij al 'ens liefgehad?

ULENBERG *(brutaal:)* Nee, nooit.

BERTHA. Ook niet zoo'n klein beetje?

ULENBERG *(als boven:)* God dat weet ik niet zoo precies; ik herinner me niet.

BERTHA *(lacht, vroolijk:)* Dan zal 't wel nooit heel erg geweest zijn. Hè, wat vind ik dàt prettig! *(haar gezicht betrekt; zij vleit zich tegen Ulenberg aan; zacht:)* Vindt je me èrg kinderachtig?

ULENBERG *(als boven:)* Wel nee! *Bertha blijft tegen Ulenberg aangevleid zitten, Ulenberg heeft zijn arm weer om haar heen gelegd; zij leunt haar hoofd tegen zijn schouder aan. Zijdeur gaat open.*

Elfde Tooneel.

VAN ULENBERG, BERTHA, DE WIJS, HENRIETTE, FREDDIE, later CATO.

De Wijs in zijdeur-opening; achter hem Henriette en Freddie.

DE WIJS *(grappig-doend:)* Nou? — Mogen we weer binnenkomen?

De Wijs komt de kamer in, gevolgd door Henriette en Freddie. Bertha is dadelijk opgestaan. Ulenberg staat, na haar, ook op. Henriette schelt om Cato.

DE WIJS *(vervolgt joviaal tegen van Ulenberg:)* Ja, zie je, ik heb er niets op tegen, maar me vrouw zegt....

HENRIETTE *(tegen Ulenberg; lief:)* Ik lijk misschien erg ouerwetsch, maar ik vin 't niet goed dat geëngageerde jongelui zoo lang samen alleen zijn. Ik mocht van mijn moeder óok nooit.

DE WIJS *(slaat Ulenberg op schouder).* Die arme Albert! Nou, dan gaan we maar allemaal nog 'en beetje gezèllig napraten! *(tegen Henriette:)* Begin maar met ons wat te drinken te geven.

HENRIETTE. Ik heb al gescheld; wat wil je dat ik laat komen?

DE WIJS. Champàgne natuurlijk! 't Groote feit moet feestelijk gevierd worden. Jammer dat de jongens d'r niet bij zijn.

Cato is op; Henriette spreekt met haar.

FREDDIE *(is Bertha langzaam genaderd, vraagt haar zacht, nieuwsgierig:)* Heeft ie je èrg gezoend?

BERTHA. Och kind! *(zij praten samen door).*

(Cato af).

DE WIJS *(tegen Ulenberg; zij zijn beiden op voorgrond).* Nou, en ben je nog al tevreden over je avond? Och, je zult zien, je kunt àlles van 'r maken.

ULENBERG. Zeker! Ze heeft nog wat vreemde dingen in d'r hoofd; *(lacht)* doet vragen waar je versteld van staat —, maar dat zal in 't trouwen wel anders worden.

DE WIJS. Natuurlijk, dat zal in 't trouwen wel anders worden!

Henriette heeft intusschen champagneglazen uit de kast gehaald en op de tafel gezet; Cato komt met een flesch champagne binnen.

Doek valt snel op de laatste woorden van De Wijs.

Einde van het eerste bedrijf.

ZUIVERE REDE

DOOR

JULIUS DE BOER.

Zuivere Rede, door Prof. G. J. P. J. BOLLAND.
A. H. Adriani te Leiden 1904.

De verwoording van heldere Rede heeft wellicht in de eerste plaats de belangstelling van verlichte geesten, die in wetenschappelijkheid nog iets anders, nog iets méer, verstaan dan geleerdheid in den gewonen zin. En een boek dat zuivere wetenschap leert in het *Nederlandsche woord* — want ook dit is van beteekenis — zal de wijsgeerige aandacht te meer vermogen te spannen waar het in ons land de eerste belangrijke poging geldt om in zuivere redelijkheid, stelselmatiger dan ooit, een begripsleer te leeren doordenken en meteen de algemeene wereldwijsheid in 't bijzonder Nederlandsch te laten spreken.

De wijsbegeerte, vooral in den vorm en inhoud der encyclopædische begripsleer, is zuivere wetenschap in dien zin dat zij niet is een bijzondere wetenschap naast andere, maar vinculum scientiarum, de algemeene waarheid in alle bijzondere wetenschap en daarmee aller wetenschap redelijk verband.

Hoe zuiverder de beoefenaar van natuurkunde, wiskunde, rechtsgeleerdheid, oeconomie, theologie, etc. doordenkt tot de diepste of hoogste begrippen zijner bijzondere wetenschap, in verband met wat aangeduid wordt als haar beginselen en resultaten, axioma's en stellingen, hypothesen en theorieën, methode en stelsel, — doordenkt om tot »klaarheid" te komen, te meer zal — zoo hij die geestesverheldering in waarheid mag beleven — hem duidelijk worden, dat er in al het

bijzondere vanaf het centrum tot aan de peripherie zijner wetenschap, waar hij zich ergens bevindt en geestelijk werkzaam is, een algemeene waarheid zich eeuwig gelden laat, die in de verscheidenheid der wetenschappen een eenheid is in een stelsel van zuivere Rede. Dit ware stelsel van wetenschap te doordenken is het hoogste doel dat den wijsgeer voor oogen staat, doch die ook de vakgeleerde niet uit 't oog mag verliezen op straffe van aan bekrompenheid te lijden in dezelfde mate als hij ware wetenschappelijkheid ontbeert, en die in 't algemeen de geletterde niet derven kan dan tot schade aan zijn geestelijke ontwikkeling.

Onbevooroordeeldheid is de heldere atmospheer waarin het wijsgeerig denken begint. Even weinig als het geloof zonder meer brengt het dogmatisme in wétenschap waarheid voort.

Zoo verloochent ook Kant in zijn Kritiek der zuivere Rede »das dogmatische Verfahren, ohne vorangehende Kritik ihres eigenen Vermögens." »Vielmehr ist die Kritik die notwendige vorläufige Veranstaltung zur Beförderung einer gründlichen Metaphysik als Wissenschaft." En »nach der strengsten Forderung systematisch" zij deze wetenschap »im künftigen System der Metaphysik," — zoo was Kant's wijsgeerige wilsbeschikking. Doch de wijsbegeerte keert dan niet terug tot het voorkritische dogmatisme van Wolf, 1) maar streeft in een systeem der zuivere Rede naar de eenheid van metaphysica en speculatieve logica, waarin de oude verstandslogica is opgeheven en als moment begrepen.

Daarna heeft Fichte, met genialen blik de kern van het kriticisme vindende in de *synthesis der apperceptie*, Kant's subjectivisme voortgezet en verder in den geest van Kant's praktische Vernuft doordacht, willende van uit het *bewustzijn* en de *subjectieve denkbaarheid* komen tot de *objectiviteit*. Waarna Schelling in 't voetspoor van, maar verder ziende dan, Fichte de werkelijkheid wil doordenken, maar niet meer boven het *objectivisme*, het tegendeel van het Fichteaansche *subjectivisme*,

1) Kr. d. r. V. XXXVI. e.v.

uitkomt. Tot Hegel niet slechts deze tegenpolen der philosophische denkwereld vereenigt, maar ook die wereld der waarheid in een schets van encyclopædische stelselmatigheid methodisch doordenkt. Doordenkt in een veeleenigheid der Idee, waarin alle eenzijdige definities van het Absolute als verbijzonderde en betrekkelijke waarheden zijn weer te vinden en alle tegenstrijdigheden verzoend zijn.

Ook Schelling gewaagt reeds in zijn »Darlegung des wahren Verhältnisses der Naturphilosophie zu der verbesserten Fichteschen Lehre" van een veeleenigheid der ware Idee, en heeft deze in zijn natuurleer zelfs ten deele doordacht. »Es giebt keine Spaltung, und mit der Vielheit besteht nur die Einheit." »In dieser lebendigen Identität nun hast du zumal den Widerstreit oder das Leben, und die Einheit oder die Sänftigung des Lebens. Den Widerstreit; denn die Einheit ist in der Vielheit als in einem ewigen Gegenwurf ihrer selbst bejaht." (VII. I. 58). De waarheid der identiteit in diversiteit ten opzichte van de Begripsleer luidt in Hegeliaanschen zin: »Diese Einheit macht das logische Princip zugleich als Element aus, so dass die Entwickelung jedes Unterschiedes, der sogleich in ihm ist, nur innerhalb dieses Elementes vor sich geht." (III. 50). En Gabler verklaart in 't besef dezer waarheid: »Das wichtigste in der philosophischen Betrachtung (ist) die wissenschaftliche Durchführung der ganzen Reihe dieser Gestalten" (d. z. kategorieën of zuivere begrippen). (Kr. d. Bewusstseins § 23). Terwijl J. E. Erdmann in zijn »Logik und Metaphysik" getuigt: »Die logischen Kategorien sind die allgemeinen Vernunftsverhältnisse, die in allen Sphären gleich sehr gelten." (§ 233). En Bolland zegt in »Zuivere Rede": »Het ware is veeleenig" (19), en dat »in de zuivere woord- en begrips- en redeleer, in de opgeklaarde zelfkennis van de rede aan de verbijzonderingen van het zuivere denken de normen aller bepaaldheid als eene zich ordenende veeleenigheid voor het oog des geestes op de rij af en ten leste allen tezamen uit en aan en in elkander te voorschijn treden" (53).

Een systeem is slechts methodisch te doordenken in een encyclopaedische begrippenleer, waarin het Absolute Begrip

in zijn betrekkelijke verbijzonderingen als momenten begrepen wordt.

In het bewuste streven om uit de onbevooroordeeldheid tot de klaarheid van weten te geraken zal de zoeker naar waarheid eerst tot skepsis komen, de negatieve abstractie der dialektische overdenking, den volslagen twijfel aan de stelbaarheden van het *verstand*, — om daarbij niet te blijven, maar de skepsis te boven te komen in het speculatieve denken, de zuivere wetenschap van het Begrip; — de Wetenschap der waarheid die eerst verborgen was, doch door de heldere bespiegeling in het redelijke licht, la lumière naturelle de la raison (Descartes), eenwiglijk openbaar wordt voor wie het esoterische van het exoterische zijner bijzondere wetenschap heeft leeren onderscheiden. „Die Philosophie bleibt bei dem bloss negativen Resultat der Dialektik nicht stehen, wie dies mit dem skepticismus der Fall ist. Dieser verkennt sein Resultat, indem er dasselbe als blosse, d. h. als absolute Negation festhält. Indem die Dialektik zu ihrem Resultat das Negative hat, so ist dieses, eben als Resultat, zugleich das Positive, denn es enthält dasjenige, woraus es resultirt, als aufgehoben in sich, und ist nicht ohne dasselbe. Dies aber ist die Grund-bestimmung des *speculativen* oder Positiv-Vernünftigen" (Hegel VI² 157).

Wie echter, in plaats van deze waarheid der in en door zichzelf begrepen Rede, onmiddellijke zekerheid verlangt, verlangt ondoordachte zekerheid. Zekerheid zonder meer is zekerheid zonder wijsheid en daarom geen ware zekerheid, geen waarheid. In de waarheid van de wijsheid zijn wij het geloof zoowel als den twijfel te boven.

De antieke en de moderne skepsis alsmede »das unmittelbare Wissen" van Jacobi zijn als momenten in het speculatieve of redelijke denken opgenomen.

Behalve de immanente waarheid der bijzondere wetenschappen zijn de beginselen of betrekkelijke waarheden van alle philosophieën in de encyclopaedie der Idee weer te vinden.

Zooals bijvoorbeeld het zuivere *Zijn*, het »Ware" der

Eleaten, en het zuivere *Niets*, de kern van het Nirwana der Boeddhisten, in hun onderscheid en eenheid begrepen zijn in het zuivere *Worden*, 1), zoo is in den kringloop van even zuivere momenten der Idee, of definities van het Absolute, alles te begrijpen wat de tijden hebben opgeleverd aan zuivere denkingen, — die alleen op eenzijdige wijze en elk op zichzelf, afgezonderd gehouden of buiten redelijk verband — abstraheerend van al de verder zuiver te doordenken verbijzonderingen der Idee — onredelijkerwijs voor het Absolute zelf gehouden zijn; maar die eerst in hun veelheid én eenheid, in hun veeleenigheid, als momenten in een encyclopaedisch systeem opgenomen, naar waarheid begrepen worden volgens de ware methode of denkgang van het Absolute.

Nadat door velen alle eeuwen door de ware methode, die de methode der Waarheid is, veel meer vermoed dan begrepen, doch ook in afzonderlijke heldere oogenblikken van bezinning duidelijker was beseft, in de oudheid 2) zoowel als in den nieuweren tijd 3) vóor Kant, is eerst door Kant's kriticisme, en vooral waar hij boven zijn verstandelijk kriticisme uitgaande, in zijn »Transcendentale Deduction der reinen Verstandesbegriffe" en daarin door wat hij noemt de »synthetisdie Einheit der Apperception", de encyclopaedie der zuivere wetenschap voorbereid: »das künftige System der Metaphysik".

---

1). Vgl. de wijsbegeerte van Heraklitus.

2) Paul Janet zegt zelfs: Plato erkent evenals Hegel het deelnemen van tegendeelen aan dezelfde zaak, en welk wijsgeer heeft het ooit ontkend?" op pag. 392 zijner studiën over de Dialektiek bij Plato en Hegel. (1860) (Z. R. 41.).

3) Met name door Dom Léger Marie Deschamps. Als een der merkwaardigste voorbeelden, in Z. R. pag. 40, 41 aangehaald, mag gelden wat deze in 1763 aan den markies de Voyer schreef over „De waarheid en het ware stelsel": „Ik verzoek u te letten op het bewijs, hetwelk ik in mijne voorloopige opmerkingen geef, dat de waarheid op den mensch noodzakelijk is berekend en dat in het betoog, hetwelk ik van deze waarheid lever, weloverwogen geen enkel stelsel door haar wordt verworpen, dat zij allen zuivert en dat zij, wat men zich nooit had voorgesteld, niet alleen in (de) tegenstellingen maar zelfs in (de) weersprekingen bestaat, dat zij vereenigt niet alleen wat lijnrecht is tegengesteld, maar wat elkander in den strengsten zin des woords ontkent"... etc.

In zijn transcendentale — hier door Kant bedoeld in tegenstelling met empirische — deductie der zuivere verstandsbegrippen of uitwerking zijner gedachte van de eenheid der apperceptie, heeft Kant het ware antwoord trachten te geven op zijn beroemd geworden probleemstelling: hoe synthetische oordeelen a priori mogelijk zijn.

Wij kunnen tot verduidelijking van begrip Kant's «Synthesis der Apperception" vertalen en zuiverder uitdrukken door veeleenigheid van het bewustzijn, of veeleenigheid der Idee (Vgl. »transcendentale Einheit des Selbstbewusstseins". Kr. d. r. V. 132.), waar Kant zelf deze eenheid denkt met innerlijke verscheidenheid. En hij heeft in het moeitevol ontwikkelen dezer groote waarheid in het centrum zijner Redekritiek het punctum saliens aangeduid, van waaruit de wijsbegeerte, bovenal in Fichte, Schelling en Hegel, in hoogeren zin zich verwerkelijkte tot en de gestalte aannam van een systematische wetenschap van zuivere Rede.

Kant's transcendentale, meer redelijke dan verstandelijke bespreking der kategorieën, zijn boven de empirie uitgaande doordenking van de eenheid der apperceptie, houdt de waarheid in dat de begripsverbijzonderingen of kategorieën ongescheiden onderscheiden zijn van, in eenheid en verscheidenheid zijn te begrijpen met, de waarneembaarheid, die als waarneembaarheid der objectiviteit beheerscht wordt door de begripsverbijzonderingen der subjectieve denkbaarheid. In Kant's woorden: »Das Mannigfaltige in einer sinnlichen Anschauung Gegebene gehört notwendig unter die ursprüngliche Einheit der Apperception, weil durch diese die *Einheit* der Anschauung allein möglich ist. Diejenige Handlung des Verstandes aber, durch die das Mannigfaltige gegebener Vorstellungen (sie mögen Anschauungen oder Begriffe sein) unter eine Apperception überhaupt gebracht wird, ist die logische Function der Urteile. Also ist alles Mannigfaltige, so fern es in einer empirischen Anschauung gegeben ist, in Ansehung einer der logischen Functionen zu urteilen *bestimmt*, durch die es nämlich zu einem Bewusstsein überhaupt gebracht wird. Nun sind aber die *Kategorien* nichts anders, als eben diese

Functionen zu urteilen, so fern das Mannigfaltige einer gegebenen Anschauung in Ansehung ihrer bestimmt ist. Also steht auch das Mannigfaltige in einer gegebenen Anschauung notwendig unter Kategorien" (Kr. d. r. V. 148, 149).

Dan blijkt daarbij ook hoe Kant, niettegenstaande zijn verbod de kategorieën transcendentaal, d. i. boven de ervaring uitgaande, te gebruiken, toch in dit belangrijkste gedeelte der Redekritiek spreekt van »Einsichten der reinen Vernunft, als das beliebteste Feld, nämlich dasjenige über die Grenzen aller möglichen Erfahrung hinaus" (121), en de *transcendentale*, d. i. in dezen zin redelijke, behandeling der kategorieën als mogelijk heeft ingezien. En zonder de empirie te verloochenen, want dat doet de in redelijkheid denkende nooit, maar de empirie meedenkende in zijn transcendentale, of tot de waarheid doordringende, beschouwing der zuivere verstandsbegrippen heeft Kant in zijn *Apperceptie* Hegel's *Idee* voorspeld.

Worstelend met het materiëele en formeele zijner gedachten, waar hij zelf van »unvermeidliche Schwierigkeit" en »Dunkelheit" gewaagt, zien wij hem trans nebulam de armen uitstrekken naar de waarheid — die wij in het redelijke licht door latere denkers ontstoken duidelijker vermogen te zien — dat de »transcendentale" geldigheid of waarheid in het onderscheid van subjectiviteit en objectiviteit, als de *eenheid* of *synthesis der Apperceptie*, de *veeleenigheid van het Begrip* is. De objectiviteit als waarneembaarheid van werkelijkheid in eenheid met de denkende subjectiviteit, is een denkbaarheid in de kategorieën.

In dit licht beschouwd is ook door de »Synthesis der Apprehension", waarvan alle »waarneming" afhangt, terwijl de denkbaarheid daarvan een veeleenigheid van kategorieën is, de natuur (of zijn »alle Erscheinungen der Natur") te begrijpen »unter den Kategorien" (Kr. d. r. V. 165). Dit wil zeggen dat de objectieve werkelijkheid in eenheid met de subjectieve werkelijkheid als een veeleenigheid van Begrips-verbijzonderingen te begrijpen is, — en dat Kant hier de encyclopædie des Begrips in eersten aanleg aankondigt. Ik verwijs tot verdere

toelichting van dezen gedachtengang naar de in het collegium logicum 1) gegeven transcripties en paraphraseering der allergewichtigste plaatsen uit Kant's Redekritiek, die voor de enkel verstandelijk zich houdende Kantianen noodzakelijk duister moeten gebleven zijn, doch door het licht der dialektische bezinning of van het redelijk-logische denken, verhelderd worden. Want Kant is nergens, ook niet in zijn Prolegomena (»zu einer jeden künftigen Metaphysik die als Wissenschaft wird auftreten können"), zóo ver boven zijn verstandelijk kriticisme uit als in zijn transcendentale deductie der kategorieën.

De antieke en de moderne skepsis, het geloof en de onmiddellijkheidsleer, de vóor-kritische metaphysica en de oude verstands-logica, blijken in hun eenzijdigheid ontoereikend om tot de veeleenige waarheid te komen. Zij worden als zoodanig niet verloochend, maar zijn als momenten opgenomen en begrepen in de methode en het stelsel der zuivere Rede, waarin alle begripsverbijzonderingen of kategorieën ieder op eigen beurt te doordenken zijn.

De beginselen der oude verstands-logica zijn eenzijdig en in zoover onwaar. Als enkel »formeele" logica blijkt zij reeds in het gemis van het »materiëele" — hetgeen redelijkerwijs ondenkbaar is — geen gestalte der waarheid te kunnen zijn. In de speculatieve of redelijke logica, die formeel en materiëel in éenen is, en die methodisch en systematisch de oude eenzijdige verstands-beginselen als momenten inhoudt, heeft de waarheid volstrekt en eeuwig gestalte.

Het *principium identitatis* en het *principium contradictionis* zijn twee op zichzelf onhoudbare stellingen, die het verstand voor ware vaststellingen of vaststellingen der waarheid houdt, voor afzonderlijke (formeele) waarheden. Doch bij helder doordenken in redelijk begrip onthullen ze haar eenzijdigheid. De stelling der eenzelvigheid en de stelling der verscheidenheid zijn de twee verstandelijk uiteengetrokken zijden van één waarheid. Het verstand tracht de zijden uiteen te houden (A is A en

1) Stenographisch verslag van een door Prof. Bolland gehouden College over *Zuivere Rede*, uitgegeven door eenige leerlingen. A. H. Adriani 1904-5 (pag. 52 tot pag. 144).

A is niet B of A is niet niet-A), doch in die twee abstracte eenzijdigheden herkent men in zuivere rede twee onderscheiden doch onafscheidelijke momenten der waarheid: geen identiteit is te denken zonder differentie en geen differentie zonder identiteit; — even weinig bijvoorbeeld als de magnetische noordpool te scheiden is van of te denken is zonder de zuidpool.

Het identiteits-principe, de eenzelvigheids- of gelijkheidsstelling, van het in verstandelijke afgetrokkenheid verblijvende (en daarin van de veeleenigheid der waarheid abstraheerende) denken, toont zijne onhoudbaarheid in de uitdrukking zelf, waarin ontkend wordt wat gesteld wordt (A is A); zooals aan iederen zin in de *eenheid* van onderwerp en gezegde meteen het *onderscheid* gesteld wordt en aan het licht komt; — waarin dan ook meteen het principe of de stelling der verscheidenheid begrepen is, die daarbij toch ook reeds in de stelling zelf der ontkenning van gelijkheid (A is niet B of A is niet niet-A) een algemeenheid stelt waarin alles aan elkaar gelijk is.

De derde stelling, het *principium exclusi tertii*, is even weinig een volstrekte denkwet; maar wil een wijze van denken aanduiden, volgens welke óók niemand alles denkt en vermag te denken. In de vereeniging van het positieve en negatieve der beide uiteengehouden verstands-abstracties zal een redelijk denken een eenheid blijken in verscheidenheid, een verscheidenheid in eenheid, een veeleenigheid des Begrips.

Een denken volgens het principium identitatis, bij verstandelijk abstraheeren van de veeleenigheid, nu eens in het afgetrokkene gesteld: A is A, Ik is Ik, waarheid is waarheid, een diamant is een diamant, etc., is een denken dat niet vooruit komt, dat niet tot onderscheid, niet tot waarheid komt. Een waar denken komt tot onderscheid, reeds in aanleg in elken *zin*, waaraan in een eenheid tegelijk onderscheid van *subject* en *praedicaat* gesteld wordt. En zoo is ook reeds bij alle afgetrokkenheid en ontkenning van verscheidenheid in de identiteitsstelling (A is A) in de stelling zelf, in de gelijkheids-uitdrukking, redelijk gedacht, meteen in de negatie zelf

verscheidenheid meegedacht en tot uitdrukking gekomen in het onderscheid van onderwerp en gezegde. In de zinrijke zinsuitdrukking onthult reeds de abstract gedachte identiteitsstelling, reeds in het stellen, hare onwaarheid in zichzelf en haar waarheid in haar tegendeel, dat echter ook weer niet zonder datgene is wat het ophief. Wat is een denken dat niet door zelfonderscheiding vooruit komt, en dat in een afgetrokkenheid der identiteits-stelling eenzijdig gedacht bij zichzelf blijft en niet tot waarheid komt? Deze stelling blijkt bij helder doordenken een onhoudbaarheid, en toont daarmee hare redelijke onverstandigheid. Hegel zegt het duidelijk genoeg: »Die Schule, in der allein solche Gesetze gelten, hat sich längst mit ihrer Logik, welche dieselbe ernsthaft vorträgt, bei dem gesunden Menschenverstande, wie bei der Vernunft um den Kredit gebracht." (Encycl. § 115.) Kant noemt het »merkwürdig", »dass sie seit dem Aristoteles keinen Schritt vorwärts hat thun können (Kr. d. r. V. VIII). Erdmann ziet in, dat haar gebruik moest leiden tot een »abstract verständige Behandlung der Philosophie", d. i. een eenzijdige en geheel onvolkomene; en daarom »verlor sie die Achtung, die sie durch zwei Jahrtausende genossen hatte." (Logik und Metaphysik § 2), In denzelfden geest spreekt Bolland over deze logica als een »onredelijke denkleer van verstandige redekundigen" (Z. R. 81).

»Het ware is veeleenig, en het onderscheidende of uiteendenkende en uiteenhoudende verstand zonder meer is nog niet het ware." (Z. R. 19). Maar: »De ware rede kan evenweinig zonder verstand zijn, als het ware verstand ooit redeloos is" en »in de zuivere bezinning des geestes onderscheiden verstand en rede zich van elkander, om zich aan elkander over en weder op te heffen" (38). Het verstandelijke is moment van het redelijke denken. Het ware of redelijke denken is »door een zelfonderscheiding en zelfhereeniging, een gelijktijdig uiteen- en ineendenken" (43). In een »bestendige beweeglijkheid", in een »voortdurende zelfstelling en zelfop heffing van het verbijzonderde of zich als moment nagaande begrip blijkt het zich verredelijkende verstand de werkelijk-

heid eener zich verbeterende en verfijnende zelfkennis in den zuiversten zin des woords" (50).

Wie in zuivere redelijkheid denkt en in het denken alle eenzijdigheden te boven komt, komt tot het besef »dat het ware een »wonderlijke" discordia concors of concordia discors heeft te heeten" (90). Kant heeft gesteld en blijkt daar aan Spinoza's substantie te denken: »Bij alle wisseling van verschijnselen bestendigt zich de zelfstandigheid" (Kr. d. r. V. 224) (167). Het ware begrip is het vrije begrip, »het zichzelf bepalende", en »de noodzakelijkheid van de Substantie blijkt gegrond op, en verheft zich tot, de vrijheid des Begrips" (167), Spinoza dacht in de door zichzelf bepaalde Substantie ook in aanleg reeds de vrijheid. Maar voor 't overige is Spinoza's Substantie evenals Kant's Ding an sich, een in objectiviteit de subjectiviteit uitsluitende onkenbaarheid voor ons begrip, een niets, een verstandelijke abstractie zonder waarheid. De redelijk doordachte zelfstandigheid echter of het dialektisch begrepen ding-op-zichzelf, en daarmee als denkbaarheid een hooge kategorie, komt tot onderscheid in zichzelf en daardoor tot zichzelf; het wezen subjectiveert zich, de noodzakelijkheid der substantie komt in zelfbepaling tot de vrijheid van het Begrip.

Objectiviteit laat zich in waarheid niet denken zonder subjectiviteit. »De ware werkelijkheid of werkelijke waarheid is noch objectief zonder meer noch subjectief zonder meer: zij is én objectief én subjectief in eene absolute en oneindige zelfbestendiging der zelfverkeering" (204). »Als eenheid van subjectiviteit en objectiviteit is de idee van zelve in alle afgetrokkenheid de idee van de waarheid en het ware, — reeds als idee dus zonder meer. Als het volstrekte beginsel van alle zuivere redeleer is »de Idee" inderdaad niets meer of minder dan het beginsel van alle begrijpelijkheid." »Als ware Idee van drieëenigheid in zelfverkeering blijft de Idee niet zonder meer datgene wat zij is gebleken", »Eeuwiglijk verkeert zij zichzelve in wat anders." (241). Dit is de eeuwige overgang van de Idee in de Natuur, zooals die bedacht wordt in de encyclopædische drieëenheid van Redeleer, Natuurleer en Geestesleer, als overgang van de logica of redeleer in de

natuurphilosophie. Spinoza stelde zonder meer de Substantie gelijk aan de Natuur en aan God, zonder in de starre onbewogenheid der in objectiviteit opgaande zelfstandigheid een eeuwige zelfbeweging en zelfonderscheiding te gedoogen waardoor zij in het subjectieve denken een denkbaarheid worden zou en als denkbaarheid zich opheffen in een andere denkbaarheid. »De tijdelijke overgang uit redeleer in natuurleer (is) in zijne waarheid niet te scheiden van een tijdeloos geldige zelfverkeering der Idee" (242).

De algemeene bijzonderheden der natuur, als ruimte, tijd beweging enz. zijn als veralgemeeningen der ervaring nog niet in waarheid begrepen, als zij niet methodisch in samenhang doordacht worden. »Eerst als een reeks van bepaaldheden of verbijzonderingen, die bij zelf-onderscheiding van redelijkheid aan het veeleenige natuurbegrip ineen doch tevens uiteen gedacht worden, zijn de algemeene bijzonderheden of bijzondere algemeenheden onzer ondervinding *begrippen*; eerst als kategorieën van het begrip, dat in methodische natuurphilosophie zich nagaat, zijn zij behoorlijk doordachte en gedachte bijzonderheden" (273). Boven natuurlijke bepaaldheid, boven ruimte, tijd, beweging, stoffelijkheid enz. gaat de geest uit; de geest komt niet uit de natuur, op natuurlijke wijze, voort; want de geest is meer dan natuur. »De geest is dit, de eindelooze natuurlijkheid in de idealiteit van eigen oneindigheid te begrijpen" (299). »Wat aan het Ik geen einde neemt is zijne... oneindigheid" (304). »In zijne redelijkheid is het Ik boven de eenzijdigheid van het sterfelijke uit; als het denken van het Oneindige is het meteen het Oneindige zelf" (305). De geest is eeuwig en in zijn vrijheid boven beperktheid verheven, waar hij in redelijkheid zichzelf leert kennen. De hoogste definitie van het Absolute is de geest. In den geest is de natuur niet geloochend maar verondersteld, en in de encyclopaedie van het denken komt zij tot haar eigen waarheid. De geestesleer is de leer van den tot vrijheid komenden geest. »In de drieëenigheid van het zich verkeerende ware verhouden zich rede, natuur en geest gelijk mogelijk zijn,

noodzakelijk zijn en vrij zijn" (325). In de geestesleer wordt de oneindige geest, uit beperktheid van *subjectieven* en *objectieven* aard, eerst als waarlijk oneindig begrepen in de leer van den *absoluten* geest. Kunst, religie en wijsbegeerte zijn de drie bestaanswijzen van den absoluten geest voor den naar geestelijke vreugde, bevrediging en bevrijding strevenden mensch.

Zelfs wanneer men eenige ver buiten elkaar liggende plaatsen in den geest heeft nagegaan kan het methodische der wijsbegeerte niet geheel verborgen gebleven zijn. Maar aldus bijeengebracht en toegelicht schijnen ze nog in kortheid en bondigheid en diepen gedachtengrond evenveel aphorismen, waarin de waarheid alzijdig uitstraalt, die in hechten samenhang met den overigen inhoud en vorm eerst in alle diepte helder begrepen wordt.

Want wat wil dit boek van Zuivere Rede voor »vrienden der wijsheid" zijn? — Een trouwe voorlichter op den weg der waarheid, die het menschelijke tot het hoogste opvoert.

De denkgang der absolute Idee is de encyclopaedie der waarheid in een drieëenheid van Redeleer, Natuurleer en Geestesleer. Uit dezen kringloop van zuivere begrippen geeft dit boek eenige groote sectoren te doordenken. Na een voorbereidende kenschetsende en critische beschouwing komt de »Redeleer", een logica, die door een geleidelijken en nauwkeurigen gedachtengang in deze nieuwe gestalte in het Nederlandsche woord, met minder moeite te begrijpen is dan in een der drie vormen door Hegel ons voorgedaan, en niet moeilijker dan in de bewerking van J. E. Erdmann. Na de redeleer komt de »Overgang van de Idee tot de Natuur", een ten deele kritisch en polemisch opstel, waaruit duidelijk blijkt hoe een veroordeelen van dit deel der encyclopaedie, gelijk ook van de methode en het stelsel der waarheid, zoo het niet op onverstandige vooroordeelen berustte, op misverstand of op eenzijdige verstandelijkheid gegrond was, waarmede men nu eenmaal niet tot waarheid en wijsheid komt. Een beschouwing over »Leven, ziel en geest" gaat van de Natuurleer over in de Geestesleer en paraphraseert

belangrijke gedeelten uit de leer van den subjectieven geest. »Het Ware als het Rechte" voert in de leer van den objectieven geest, waartoe ook het Maatschappelijke Vraagstuk" behoort; terwijl »Het Ware in den Godsdienst" ons een fragment te doordenken geeft uit de leer van den absoluten geest, die mede in Kunst en Wijsbegeerte zijne volstrektheid in zichzelf bereikt.

DE LOUTERINGSBERG

VAN

DANTE ALIGHIERI

IN PROZA VERTAALD DOOR

DR. H. J. BOEKEN

ZEVENTIENDE ZANG.

Voortzetting van de derde omgang en aankomst op de vierde.

Wanneer de Dichters buiten de rook zijn gekomen, wordt Alighieri van nieuws in eene verrukking gebracht, gedurende welke hij verscheidene voorbeelden van gramstorigheid ziet. Hem ontwekt het bliksemende licht van eenen Engel, die hen richt naar de trap, waarlangs men tot de vierde ommegang opstijgt; òp deze gekomen, kunnen zij geen schrede meer doen wegens den nacht, die hen overvalt. Dan toont Virgilius, om geen tijd te verliezen, zijnen Leerling aan hoe Liefde begin is van alle deugd en van alle ondeugd.

1 Herinner u, lezer, zoo ooit in de Alpen een nevel u omving, dóór welke ge zaagt niet anders dan een mol door het vel [van zijn oogen];

4 hoe dan, wanneer de vochte en dikke dampen zich beginnen te verdunnen, de schijf der Zon zwak door ze henen dringt:

7 en het wordt uwer verbeelding licht te geraken tot het zien, hoe ik in het eerst herzag de zon, die reeds aan het dalen was.

10 Aldus, parende mijne schreden aan de getrouwe schreden van mijnen Meester, kwam ik naar buiten uit zoodanige wolk, terwijl de zonnestralen reeds gestorven waren in het lage leger.

13 O verbeeldingskracht, die ons menig keer zoo zeer buiten [ons zelven] rukt, dat een mensch het niet bemerkt, dat duizend trompetten rond hem schetteren.

16 Wat beweegt u, zoo de zinnen u niets bieden? Licht beweegt u, dat in den hemel zich formeert, of door zich zelf [gedreven] of door [Gods] wil, die het omlaag stiert.

17 Van de onmeedoogendheid van haar, die van gedaante verwisselde tot die vogel, die het meest in het zingen zich vermeit, verscheen me in de verbeelding de gelijkenis.

19 En hier was mijn geest zoo binnen-in zich opgesloten, dat er van buiten niets kwam, dat door hem werd opgenomen.

25 Voorts daalde daar neder in mijne opgetogen fantasie een gekruisigde, norsch en trotsch in zijn aangezicht en aldus stierf hij.

28 Rondom hem was de groote Assuerus, Esther, zijne vrouw, en de gerechte Mordechai, die zóó uit-één-stuk was in spreken en in daden.

31 En toen deze verbeelding van zelve uit-een-spatte als een bel, wie water te kort komt, in het welk zij zich formeerde.

34 Kwam voor mijn gezicht òp een meisje, dat heftig weende en zeide: »O Koningin, waarom hebt gij uit toorn niet willen zijn.

37 Gij hebt u gedood om niet Lavinia te verliezen; nu hebt gij mij verloren: ik ben het, die rouw eerder om uw verlies, dan om dat van een ander."

17 De fabel van Tereus, Procne en Philomela wordt hier zóó gewijzigd dat niet zooals gewoonlijk Philomela, maar haar zuster Procne in een nachtegaal heet veranderd te zijn.

34 Dit *meisje* is Lavinia, sprekend tot hare doode moeder Amata, die van kwaadheid stierf daar zij hare dochter niet aan Aeneas maar aan Turnus toegezegd wilde zien. Zie Aeneïs XII.

40 Gelijk de slaap breekt, wanneer plots nieuw licht het gesloten oog treft, en [de slaap] gebroken zijnde, eerst tegenstribbelt voor hij gansch vervliegt:

43 zóó viel mijne verbeelding naar omlaag, zoodra een licht mijn gelaat trof, veel grooter dan dat hetwelk naar onze gewoonte is.

46 Ik keerde mij om te zien waar ik was, wanneer eene stem zeide: »Hier stijgt men," welke van elke andere richting mij aftrok;

49 en maakte mijne begeerte zóó sterk om te zien wie hij was, die sprak, [als die begeerte] die nooit rust zoo zij niet het gewenschte voor oogen krijgt.

52 Maar gelijk tegenover de zon, die ons gezicht bezwaart, en door overdaad haar eigen gelaat omsluiert, zoo ook hier schoot mijn vermogen te kort.

55 »Dat is een goddelijke geest, die op den weg des stijgens ons richt zonder bede, en met zijn licht zich zelven verbergt.

58 Hij doet met òns, gelijk de mensch met zich-zelven doet: daar de-gene, die de bede wacht, al ziet hij de behoefte, zich reeds kwaadwillig aan het weigeren begeeft.

60 Laten we nu onzen voet naar zoo hooge nooding zetten; haasten wij ons te stijgen voor dat het duistert, daar het daarna niet zoude kunnen, zoo de dag niet keert."

64 Alzoo sprak mijn gids; en ik en hij, wij richten onze schreden tot eene trap: en zoodra ik aan de eerste trede was,

67 voelde ik nabij mij als het bewegen van een vleugel, en het waaieren ervan in mijn aangezicht, en zeggen: »Gelukzalig zijn de vreedzamen, die zijn zonder kwaden toorn."

70 Reeds waren boven ons zóó ver opgerezen de laatste stralen, op welke de nacht volgt, dat de sterren verschenen van meer dan éenen kant.

49 Dit kleine trekje geeft even aan de groote begeerte, die door het geheele gedicht gaat, om het Hoogste Heil te aanschouwen.

73 »O mijne kracht, waarom vergaat ge aldus," zeide ik tot mij-zelven, daar ik de beweegkracht van mijne beenen voelde tot stilstand gebracht.

76 Wij waren daar waar de trap niet meer steeg, en wij stonden stil, als een schip, dat aan het strand aankomt.

79 En ik wachtte een weinig of ik iets hoorde op de nieuwe omgang; voorts keerde ik mij tot mijnen Meester, en zeide:

82 »Mijn zoete Vader, zeg van welk vergrijp loutert men zich hier, waar wij zijn. Indien de voet staat, laat daarom nog niet uw spreken stil staan."

85 En hij tot mij De liefde tot het goede, te kort schietend bij wat zij moet, wordt hier aangevuld, hier slaat men weer de kwalijk vertraagde riem.

88 Maar opdat gij nog duidelijker begrijpt, keer uwen geest tot mij, en gij zult eenige goede vrucht krijgen van ons vertoef.

91 »Noch Schepper, noch schepsel was ooit," begon hij: »mijn zoon zonder liefde, of stoffelijke, of van den geest: en dat weet gij.

94 De stoffelijke was altijd zonder dwaling: maar de andere kan dwalen door het voorwerp, of door te veel of door te weinig kracht.

97 Zoolang zij op de *eerste* goederen is gericht en in de goederen van den tweeden rang zich zelven matigt, kan er geen reden zijn voor schuldig vermaak;

85 Gelijk in Hel XI de indeeling van de slechte wereld werd gegeven, zoo hier van die der Loutering.

97 Liefde gericht op de eerst d. i. geestelijke goederen is onschuldig; liefde gericht op de aardsche goederen, kan alleen onschuldig zijn wanneer het goede beoogt en gematigd is. Als zij het kwade beoogt, dan veroorzaakt zij hoogmoed (vs. 115—117) nijd (vs. 118—120) gramstorigheid (vs. 121—123) voor welke in de eerste, tweede en derde ommegangen geboet wordt. Wanneer zij zich wendt zonder de juiste mate tot het goede, d. w. te lauw tot God, en te heftig tot de aardsche goederen, dan voert zij tot de zonden, in de hoogere vier ommegangen geboet, die nog moeten worden beschreven.

100 maar wanneer zij zich draait tot het kwade, en of met meer zorg, of met minder dan zij moet, loopt naar al het kwade, dan gaat het maaksel te werk tegen zijn Maker.

103 Hier uit kunt gij begrijpen dat het gevalt dat Liefde in u het zaad is van alle deugd èn van elke werkzaamheid, de straf verdient.

106 Welnu, daar liefde niet kan afzien van het wèlzijn van zijn onderwerp, zijn de dingen beveiligd voor eigen haat.

109 En omdat niets gedacht kan worden gescheiden van of bestaande buiten de *Eerste Oorzaak*, is elke zielsaandoening verre van Die te haten.

112 Blijft over, zoo ik, verdeelende, wel beschouwe, dat het kwade dat bemind wordt, dat van den naaste is en die liefde wordt op drie manieren in uw klei geboren.

115 Er zijn er, die hopen uit te munten, doordat hun buurman vernederd is, en alleen dáárom begeeren dat hij van zijne grootheid omlaag gehaald wordt.

118 Er zijn er die macht, aanzien, eer en roem vreezen te verliezen, doordat een ander stijgt, waarom zij zich zoo bedroeven dat ze het tegendeel begeeren:

121 En er zijn er die door [hun aangedaan] onrecht blijken zóó gegriefd te worden, zoodat ze begeerig worden naar wraak; en met een zoodanigen gebeurt het dat hij zich het kwade met geneucht voorspiegelt.

124 Deze drie-ledige liefde wordt daar omlaag beweend; nu wil ik dat gij tot begrip koomt van de andere, die het Goede najlt, maar zonder de goede mate.

127 Een ieder grijpt in den blinde naar Eén Goed opdat zijne ziel daarin vrede vinde, en begeert het: waarom ieder zich inspant om dat te bereiken.

130 Indien trage liefde u trekt om het zien en om het te verkrijgen, dan na rechtmatig berouw martelt u deze bergrand.

114 *in uw klei:* in de menschelijke natuur.
127 *Eén Goed*: God.

133 Geen ander goed is er dat den mensch gelukkig maakt; er is geen geluk, geen wezen [van goedheid], [dat kende zijn] vrucht en wortel van alle goed.

136 De liefde, die zich al te zeer aan *dit* Goed overgeeft, wordt boven ons over drie overgangen beweend; maar hoe die drie-deeling worde verklaard,

139 dat zwijge ik, opdat gij het zelf onderzoekt.

Achttiende Zang.

Door zijnen kweekeling ondervraagd, verklaart Virgilius de natuur der liefde, en hoe de ziel door de rede en den vrijen wil zijne neigingen beheerschen. Voorts komt een drom van zielen die zich louteren van de traagheid, naderijlende den dichters te gemoet, en twee vóór de anderen herinneren voorbeelden van deugd, tegen gesteld aan hunne zonde. De Abt van Can Zeno kondigt onheilspellende weeën aan voor Alberto della Scala; en achter hem halen twee zielen eenige voorbeelden aan van de slechte uitwerkselen van traagheid. Zachtjes aan slaapt Dante in.

1 De hooge Leeraar had een einde aan zijne redeneering gemaakt, en aandachtig keek hij in mijn gezicht of ik te vreden bleek.

4 En ik, wien nieuwe dorst nog stak, ik zweeg van buiten en zeide van binnen: »Wellicht wordt het te vele vragen, dat ik doe, hem lastig."

7 Maar die waarheidlievende vader, die het beschroomde verlangen ontwaarde, dat niet werd geopenbaard, gaf, sprekende, mij moed tot spreken.

10 Waarom ik: »Meester, mijn ziel verlevendigt ziet dermate in uw licht, dat ik duidelijk onderscheide al wat uwe redeneering draagt of beschrijft:

13 Waarom ik u bid, dierbare Vader, dat gij mij de Liefde verklaart, tot welke gij alle goed-doen en zijn tegen-deel herleidt"

136 *dit Goed* nl. dat niet het ware geluk geeft, dus het aardsche.

16 »Richt," zeide hij: »naar mij de heldere lichten van Uw begrip, en u zal duidelijk worden de dwaling der blinden, die zich zelven tot gidsen maken.

19 De ziel, die geschapen is bereid tot beminnen, laat zich leiden tot elk ding, dat behaagt, zoodra zij door welgevallen is gewekt tot daad.

22 Uw begripsvermogen krijgt beeldingen van iets dat waarachtig *is*, en ontvouwt het binnen in u, zoodat de ziel er het aangezicht naar wendt.

25 En indien zij, daarop gericht, zich derwaarts neigt, dan is dat neigen liefde, dan is dat natuur, die door het welgevallen op nieuw zich in u bindt.

28 Voorts gelijk het vuur zich ten hoogen beweegt, door zijn *vorm*, die geboren is om te stijgen daarheen waar zij langer bij hare grondstoffe volhardt;

31 zoo geraakt de [door liefde] bevangen ziel tot begeeren, hetwelk is een geestelijk bewegen, zoo dat het beminde voorwerp haar doet genieten.

34 Nu kan u blijken hoe zeer de waarheid verborgen is voor degenen, die beweren dat elke liefde een prijzenswaardig ding is;

37 Omdat misschien hare grondstoffe altijd schijnt goed te zijn; maar niet elk stempelmerk is goed, hoe goed ook de was zij.

40 »Uwe woorden en mijn volgzame geest." antwoorde ik hem: »hebben mij de liefde ontdekt; maar dat heeft mij te meer met twijfel gedrenkt

21 of misschien: zoodra zij is gewekt door welgevallen dat zich als werkelijkheid voordoet.

26 *op nieuw*, die liefde wordt als een *tweede* natuur.

28 Volgens Aristoteles moet men in elk ding onderscheiden tusschen de eigenschaplooze *grondstoffe* en de *vorm* of idee, die daaraan eerst het eigenlijke bestaan geeft. Zoo is het de natuur van de *vorm* of idee om kort in hare stof te blijven en zoo spoedig mogelijk naar den hemelkring der maan op te stijgen waar zij tehuis behoort en niet zoo snel verteert [dus langer bij haar grondstof volhardt].

37 Ook hier wordt de liefde op de bij vs. 28 opgegeven wijze verdeeld in de grondstof: d.i. liefde in 't algemeen en de bepaalde *idee* of *vorm* die haar tot eene bepaalde liefde maakt.

43 dat, indien liefde ons van buiten wordt geboden, en de ziel niet met anderen tred loopt, het niet háár verdienste is of zij recht of krom gaat."

46 En hij tot mij: »Zoo verre rede hier ziet, kan ik het u zeggen; wat verder is, hetwelk een werk des geloovens is, verwacht dat van Beatrice.

49 Elke zelfstandige vorm, die [eerst] gescheiden is van de stof en [dan] er mede vereenigd is, heeft in zich vergaard een speciaal vermogen;

52 hetwelk zonder te werken niet wordt opgemerkt, en zich slechts toont door hetgeen het uitwerkt, gelijk het leven in de plant [zich vertoont] door de groene loovers.

55 Daarom, vanwaar het inzicht in de eerste begrippen komt, dat weet niemand, en de begeerte naar de eerst begeerde dingen

58 die in u zijn, gelijk het instinkt in de bijen om hare honig te maken; en die eerste wil is niet onderhevig aan lof of blaam.

61 Dan, omdat aan dàt vermogen elk ander vermogen verbonden is, is U dat vermogen aangeboren dat beraadt, en den drempel des toestemmens moet bezet houden.

64 Dat is het beginsel in U, waar men gelegenheid krijgt om zich verdienstelijk te maken, al naar het goede of slechte liefden toelaat of afrijd.

67 Degenen, die, redeneerende, tot den bodem gingen, ontwaarden die aangeboren vrijheid; waarom zij der wereld hunne zede-leer nalieten.

46 Deze uitspraak van Virgilius herinnert er nogmaals aan dat hij slechts de wetenschap mededeeld, welke de Rede geeft maar dat Beatrice de hoogere, die des geloofs geeft.

49 Wederom de Scolastiek naar Aristoteles: de zelfstandige [substantieele] vorm of idee, nl. de ziel, die met de stof het lichaam vereenigt word.

55 eerste begrippen; d.i. *de aangeboren begrippen*, tot welke alle oordeelen zijn te herleiden als: het ware, goede, schoone.

62 dàt *vermogen*, de rede, die na beraadslaging ja en neen zegt tot elk oordeel.

70 Stellen we dus dat uit noodzaak elke liefde opstaat die binnen in u ontstoken wordt, dan is toch in u de macht die te weerhouden.

73 Met het edele vermogen bedoelt Beatrice den vrijen wil, des geef acht dat gij dat in gedachte houdt, wanneer gij u »tot spreken daarvan begeeft."

75 De maan, bijna tot middernacht verlaat, deed de sterren aan ons zeld-zamer toeschijnen, en was als een ketel die gansch gloeiend staat;

78 en zij liep tegen den hemel in, langs die banen, welke de zon in vlammen zet dan wanneer die van Rome, haar zien tusschen Sardijnen en Corsicanen, daar zij ondergaat.

82 En die edele schimme, om wie Pietola meer dan de Mantuaansche stad wordt genoemd, had de vracht van mijn last afgelegd.

85 Waarom ik, die de opene en vlakke redeneering over mijne vragen had geoogst, stond als iemand, die al insluimerende zwijmelt.

88 Maar die slaperigheid werd me ontnomen — plotseling — door luiden, die reeds achter onze schouders op ons af waren gekomen.

91 En gelijk voorheen Ismenus en Osopus des nachts langs zich razernij en jacht zagen, altoos wanneer de Thebanen Bachus van noode hadden;

94 Zoo eene laat langs die ommegang haar sikkelvormige gang gaan, [te oordeelen] naar hetgeen ik zag van hen die kwamen, wie het goede verlangen en de rechtmatige begeerte berijdt.

97 Saam waren zij bij ons, daar die gansche groote schare rennende zich voortbewoog; en twee te voren schreeuwden weenende:

75 Het is nu de zesde avond na volle maan, die begint.

78 De maan staat in het sterrebeeld tegengesteld aan dat van de zon, dus dat waar de zon in October staat, wanneer men te Rome de zon ziet ondergaan als hier staat beschreven.

82 *Pietola*, vroeger Andes, het dorpje, waar Virgilius is geboren.

100 »Maria snelde met haast ten berge; en Caesar, om Herda te onderjukken, stiet Marsilia en snelde toen in Spanje."

103 »Snel, snel, dat de tijd niet verloren ga door te weinig liefde, riepen de anderen achter »daar ijver om goed te doen de genade doet hergroenen."

106 »O lieden, in wie heftige hittigheid thans vergeldt wellicht zorgeloosheid en traagheid door U uit lauwheid in het goeddoen bedreven,

109 deze, die leeft [en voorwaar ik bedrieg u niet] wil naar boven, zoodra de zon ons weder licht; daarom zegt ons waar de toegang dichtbij is."

112 Dit waren de woorden van mijnen Gids; en één van die geesten zeide: »Kom achter ons, daar ge de opening vinden zult.

115 Wij zijn van verlangen om ons te bewegen zóó volle, dat stilstaan we niet kunnen; daarom vergeef, dat onze rechtvaardigheid boerschheid meebrengt.

118 Ik was abt in [het klooster van] San Zeno te Verona, onder de regeering van den goeden Barbarossa, van wien Milaan nog met droevenis praat.

121 En zoo één heeft reeds den éénen voet in het graf, die dra dat klooster zal beweenen, en treurig zal zijn daar macht te hebben gehad;

124 daar hij zijnen zoon, kwalijk van lijf, en meer nog van ziel, en kwalijk geboren, gezet heeft in de plaats van zijnen waarachtigen herder."

127 Ik weet niet of hij meer zeide, of dat hij zweeg, zooverre reeds was hij ons voorbij geloopen; maar dàt hoorde ik en dat vast te houden geviel mij.

130 En gene, die mij bij elk werk was te hulp gekomen, zeide: »Wend u daarheen, zie er getweeën komen, gevend der traagheid den beet."

118 Hier spreekt een Alberto, die, volgens de overlevering goed maar zwak was. In Dante's tijd had Albert della Scalla, heer van Verona, zijn bastaardzoon als abt in dat klooster gezet.

133 Zij riepen allen na: »Eér waren alle de lieden gestorven, voor wie de zee zich opende, dan dat de Jordaan zijne erven zich.

136 En die, die niet de moeienis droegen tot het einde met den zoon van Anchides, gaven zich zelven aan een leven zonder roem."

139 Voorts wanneer die schimmen zóó verre van ons gescheiden waren, dat ze niet meer konden worden gezien, vestte zich een nieuw gedacht binnen in mij,

142 van welke weer andere en verschillende geboren werden, en zoozeer zwijmelde ik van de ééne naar de andere, dat de oogen uit welgevallen zich sloten,

145 en ik het gedacht in droomen veranderde.

133 Alleen de joden, die de Roode Zee doortrokken, stierven voor dat de joden hun erfdeel Palestina betraden.

136 Die tochtgenooten van Aeneas die op Sicilië bleven.

IN 'T HIPPODROM

DOOR

G. VAN HULZEN.

I.

Zondagsgejoel joeg in vlagend vlammend geweld over 't kort bestek van kermisje op tentoonstellingsveld.

Boven sissend geknap, vuurgewalm en de rauwe aanprijzingen van spulleman voor z'n tent sloegen uit zware orgeldreun, dof tromgebom, geschetter van trompet en de losbandige, gierende pret van velen op 'n hoopje.

Van verre zingzangde een Tziganenkapel en 't groot orkest, dat naast-aan speelde in bral van schitter-stralend licht, zond verschraalde klanken uit, 'n gerucht zoo wijd, alsof 't over 'n water kwam.

Nu het avondde drong alles naar 't kermisje in vage zucht van zich ontspannen.

De drommen joelden er doorelkaar, propten saam, duwden, stompten zich voort, uitgalmend in korte stootkadans de laatste deun, al maar van voren aan.

Als in 'n kokende schuimende kolk, woelden, warrelden de groezele koppen dooreen, klotsten, bonkten, dansten ziedend rond en op elkander toe, werden één enkele zwarte klont.

De dwalm der flambouwen, de olielucht zoo prik'klend in de keel en 't golvend stemgerucht, 't laaide òp als flapperende brand, uitgloorende boven 't wit-lichtend tentoonstellingsgevlam naar het weeke luchtespansel, dat troebelrooderig ervan glom.

Voor alle tenten raasde, rauwde de opstopping van volk;

bij stoomkaroesel en hippodrom wel 't meest. Die hadden met z'n tweeën 't geweld van een regiment in stormpas, met vliegende vaandels en volle staf. De groote orkestrions schalden als bazuinen, daverden en dreunden hun akkoorden-grom, — en 't geroffel van trom klonk zwaar als geschutsgerol. De elektrische balons overzwommen in zeeënwel van licht de rood en blauwe baldakijns, de olifanten van geperst papier, de reuzepaarden van hout en al de hokuspokus-trofeeën, die de ingang maakten tot een bonte grillige grot, een kleurig wonderspel.

In 't hippodrom was 't snik-vol, zóó vol, dat ze op elkanders hielen stonden.

Rond de ronde plek, al waar de paarden, moe en mat, geduldig sjokten in 't mulle zaagsel, hingen saamgedromd de dametjes uit klaterstand, naaistertjes, dienstmeiden op h'r best, zondagsjongens naast heeren van 't kantoor en burgerventers; 't school er alles saam, drong op-en-door elkaar.

De orgelkast met blekken fèl, met bazuingeschal, overstormde 't stemtumult, de gierende kreten van 't zondagsvolk, dat pret wou hebben en niet dacht aan matiging of end. En 't gerakker en gedonder van de karoesel overdaverde nog de zware jool. 't Leek of dat koortsig rommelen van ernaast hoorde bij 't zweepgeknal, bij de schal van eigen grap en orgelmarsch.

De paarden werden grif bezet, — en als het fluitje snerpte, 't sein dat de rijtoer was volbracht, gingen de oogen vlug om 'n draver te bemachtigen, want vele liefhebbers bleven er op, twee, drie, vier keer achter elkaar, in 't opzwiepend genot te worden gehobbeld en geschokt op dood-tamme hitten, zonder gevaar.

In een hoek van de tent, dicht bij 't bierbuffet, zaten twee paartjes toe te kijken, niet goed durvend op zoo'n paard.

De kleverige handen in elkaar, de warme lijven tegen hun geliefden aan, staarden ze met verbaasde, troebele blikken naar die rondsjokkerij.

Alles draaide voor hen in een warrel voort. De sullige paarde-

koppen op en neer, de vrouwengezichten heet en rood, de haarvlecht los onder hoed die niet houdt, kabaalmakende heertjes als studenten zoo luid, logge schippersjongens onhandig-stijf, 't ging alles voorbij, en 't kwam weer aan — en 't beroerde vaag, nu ze moe van 't straatslieren en tentoonstellingsgekijk wat verademing en verandering zochten. In 't hippodrom zat je maar echt-ongesjeneerd, midden in de pret, en je zag er nog eens wat.

Nu knusjes bij 't buffet, de oogen vreemd en ver-weg in 't starre kijken, ondergingen ze terugslag en opwekking van 't geraas; ze voelden hun moeheid, de geslagenheid, maar wilden daaraan niet toegeven, om zoolang op de tentoonstellingskermis te blijven als 't maar even kon.

— Nou Sjaane, wil-je ook 'es rije?, vroeg haar vrijer. En jij Mieke, jij zeker ook?

— Zeg toch geen Mieke... ik heet Merie!

— O zoo, da's fijner, lachte Joop. Maar je hebt gelijk.. 't ligt aan mijn... hoor!

— Als je dàt dàn maar weet, zei Mieke snel.

— Maken jullie geen ruzie om niks, kalmeerde Diek, de andere zondagsvrijer.

— Ruzie? welnee! zei ze in minachting. Ruzie? waarvoor, we hebbe p'lzier jonges!...

Ze begon haar armen te zwaaien, stampte met haar zware voeten, zette de kermisdeun hoog in met schorre, valsche stem, die vanzelf weer viel, nu de anderen niet meegalmden.

— Zeg, hoor nou 'es Merie, zei weer Joop, die 't goed wou maken. Als jij 'n paard neemt doet Sjaane 't ook.

Maar Sjaane weerde af, zei rap, al meende ze 't andersom:

— Nee hoor, dankje wel, ik niet!

— Maar jij toch wel, Merie, porde nu ook Diek aan.

— Ik wil niet alleen, schaterschalde Marie, als jij 't doet Sjaane dan doen ik 't, anders niet!

Ze lachte hel op, hobbelde over haar stoel, alsof ze al op 't paard zat, aan de teugels trok, — en Joop, haar vrijer, gaf haar kleine duwtjes in de zij en porren van verliefderigheid onder de armen.

— Toe, schei uit... is 't gedaan, naarheid die je bent! zei ze, èn ze ravotte nu terug.

Diek trachtte z'n Sjaane wat te onderhouden, praatte stomme woorden, die ze niet verstond.

— Nou kan 'k niks zien, ruziede ze. Die lamme kerels staan ervoor!

Ze wou graag rijden en ook eens hobbelen op 'n paard, maar ze durfde niet best, aarzelde aldoor. Nu Marie met Joop zat te stoeien, keek ze gespannen naar de rijers, in zichzelf berekenend hoe 't gevoel zou zijn, en of ze op zoo'n hooge rug zou kunnen klauteren, natuurlijk met het trapje erbij. Maar een zwarte drom menschen drong voor 't klein open plekje, en ontnam haar 't gezicht.

Diek, kalmer dan Joop die maar lustig zat te vrijen, porde zichzelf op. Hij trachtte z'n meisje evenéens aan 't lachen te krijgen, door haar te kriebelen. Maar zij verkeerde in slechte luim door 't willen paardjerijen en 't niet aandurven. Kortaf zei ze:

— Laat staan dan tóch!

Ze wou door hem ernaar toe worden getrokken, en nu hij 't niet deed, werd ze kwaad op zichzelf en stug tegen hem, nog nijdiger nu menschen voor haar oogen kwamen dwarrelen.

Van zijn aanhalerij niet gediend, rukte zij zich los, drong door de volte heen, drong naar voren, haar blik verzadigend aan dat paardjesgedraaf, aan dat op en neer gehobbel in rondgaande draf. Elke rijtoer duurde haar veel te kort. Een dubbeltje voor iedere keer, dat werd duur. Maar die lamme Diek kon 't best betalen. Zoo 'n sufferd, dat-ie 't niet begreep, en niet merkte dat ze graag wou!

Ze keek, en ze bleef toekijken, maar ze kwam niet ertoe over de stootkant heen te stappen, de leidsels te pakken en zich op een paard te laten tillen. Ze schimpte op haar vrijer; als 'n ander kwam liet ze hem in de steek. Ze lonkte en lokte oogeglinsterend de heele tent in 't rond, maar in de rommelvolte was niemand die naar haar keek.

Het orkestrion bazuinde en gromde, de stalknechts knalden de zweep, en riepen:

— Vooruit... vooruit... allé, allé!

Het rommelend rumoer van de karoesel ernaast overdaverde nog, schalde ermee samen, en 't hossend rijden begon opnieuw, zette zich door.

II.

Op een gevlekt hitje, wat vuriger, wat minder af dan de anderen, draafde rond een blond juffie, de haren los gewarreld, de oogen in starre kijk, het hoofd van inspanning rood, 't jonge molle lijf doorelkaar gehotst bij het toch even schichtig steigeren van het hitje. Ze bleef al-maar-door rijden, betaalde vreugdig haar geld als de toer was ten eind, en telkens als de klub waartoe ze behoorde haar riep, schudde ze met 't blondharig hoofd van nee, glansgelukkig in 't besef, dat ze wel berijen kon dat schichtig paardje.

Marie, Joop en Diek, schoven nu ook aan, gingen staan naast Sjaane, met hun viertjes weer bijelkaar, ieder in aparte aandacht voor 't gerij.

— Weet je wie dàt is? tetterde Marie luid. Je kent haar toch!

— Zeker, 't is Emmie. Of Corrie laat ze zich nou noemen.

— Emmie, zei ineens Joop, — en Diek schoof ook dichterbij.

— Dat is er me één, schamperde Marie weer. Ze weet van geen uitscheiën.

— Nou ja, zei Sjaane. Ze komp er makkelik genog an.... Maar 't most h'r meneer 'es zien...

— Ze doet toch g'n kwaad.

— Nee dàt niet, maar as ik 'n man was, zou 'k niet wille hebbe van m'n mentenee. En jij?

— Och, dat weet ik niet!

— Zou hij 't zelf weten? informeerde weer Sjaane.

Marie haalde de schouders op, zei toen:

— Ze doet het leuk... een knappe meid, zèg, zou jij...

Ze hield met haar uitroep op, zei toen:

— O jee, daar heb je d'er meneer. Als je over de duvel spreekt, zie je z'n staart... nou zul-je 't hebben.

Ze rekten beiden haar hals, gingen op de teenen staan,

steunden op de schouders van hun vrijers, om te zien wat er ging gebeuren.

— Ze bènne kwaad, zie je wèl. Zij kijke elkaar niet an. 't Zal af weze, zooals ik zei....

— Da's nou ook wat, weerlegde Sjaane. Een meneer kan toch maar niet zoo afdale en met haar spreke hier in 't hiepedrom.

— Hij komt anders overal met haar, laa'st nog in de k'medie.

In star-strak gluuroogen keken ze naar hem, naar haar, met maar weinig aandacht voor eigen vrijers, vol felle spanning over 't geval van de mentenee met h'r mijnheer. Zij gaven hem bij voorbaat gelijk, al vonden ze haar een sjeuige meid, die wel tien van zulke kerels kon krijgen voor één. Maar die vranke mooiheid, die vlotte vranke vrijheid misgunden ze haar. Zoo één moest maar niet kunnen doen wat h'r goeddacht. Wat gaf het dan als zij fatsoenlijk bleven, eerbaar althans voor 't oog van de wereld. Wat ze stil deden of toelieten, dat wouen ze voor zichzelf niet weten, bestond dus niet of telde niet mee.

Joop kreeg een stomp, omdat hij sprak van weggaan en Dieke een vinnige blik van terzij; de mijnheer magnetizeerde de blikken van de zondagsmeisjes. Hij stond daar zoo onbewegelijk, zoo stroef en zoo voornaam, zoo echt mijnheerachtig, waarbij ze zichzelf voelden van minder gehalte.

— Je ziet het toch wèl, 't is af, zei weer Marie.

— Wacht maar, ze heeft geen erg in hem; ze ziet hem niet.

De zwepen knalden, en in kleine galop draafden de paardjes weer in 't rond, onder gedaas van bazuin en gebonk van de trom. De pretkreetjes schalden en 't getier van de toeschouwers zwol.

Op haar gevlekt hitje, dat zich naar haar begon te schikken, hobbelde en schokte de blonde juf in kleine galop, veel harder dan de anderen, — en 't gewrijf over 't zadel, het toegejuich van de kijkers, 't gaf haar opvliegend genot. 't Kon haar niet bommen, ze bleef de heele avond, 't was in

't jaar maar eenmaal kermis, en als hij de stad uitging nam zij 't ervan. Gelijk of niet? Ze wuifde met haar hand naar de onbekende heeren aan de kant, streek de losgegane haren wild naar achteren, betaalde 'n nieuwe rit en hobbelde weer in 't rond, joelde, schreeuwde, gierde het uit bij het zwaar gedreun van het orkestrion. De tent, vol deun en opera-draaigeluiden, cirkelde om haar heen, geluiden die afknapten midden in een aria, als de eigenaar het sein van ophouden gaf.

En plots zag ze zijn rijzige figuur; 't gaf haar een vreemde schok, een schok van iets onvoorziens en gelijk van ik dacht het wel. Hij stond geleund op z'n stok, 'n weinig weg achter een groep, deftig-teruggetrokken, toch uitdagend, de bovenkop wat achteruit op de nek, als in poze, kin en snor naar voren met mond in satirieke trek. Ze zag 't maar vluchtig, als over hem heen, maar ze zag het toch; ze kende die houding van hem en wist wat dat beteekende.

Dat was dus 't handgewenk van haar kennissen en 't ho ho van 'n paar snuiters, waar ze niet op lette en dat haar nog meer aanvuurde om door te rijden. Een snerpe gewaarwording van schuld doorflitste haar tegen eigen-willen in. Maar gelijk werd ze koppig, zei ze zichzelf, dat ze geen kwaad deed, dat-ie er niks mee had te maken. En nu uitdagend, keek ze hem brutaal in de oogen, keek ze driest met haar mooi blond gezicht, in schijn van onschuld, alsof ze mocht. Maar om zijn vooruitgestoken trotsche, zenuwende lippen, spon zich een vale lach, een vernederende lach van mijnheer, die ermee zegt: Wat ben-je toch 'n gemeene meid. Ik heb 't wel gedacht, je kunt je niet netjes houden. Onmogelijk!

Zijn zwijgende minachting, zijn hoogmoedig rug-omkeeren zonder meer, drongen tranen van woede en onmacht in haar oogen. Ze zou nu juist blijven doorrijden, doen alsof ze van niets afwist, alsof ze hem niet zag.

Ze jakkerde en joelde en mende nog feller voort, wou hem laten zien, dat ze niet om hem gaf, niet om z'n drukte van mijnheer, noch om z'n geld. Maar bij al haar luidruchtigheid zag ze toch de kleineering van zijn blik, de treiterende bestraffing van stille poze, waarmee hij haar trof.

Het brutaal tegen hem ingaan zakte vanzelf weg, — en het rondhobbelen gaf nu geen genot, maakte haar benauwend heet; ze voelde hard het schokken en stooten van de hit, die ineens weer vurig deed, over de andere paarden heenkopte en licht ging steigeren. Ze moest zich goed houden en opletten, anders tuimelde ze nog er af. Haar blond gezicht, van ergernis en schaamte rood, brandend door de ingehouden traan, werd benepen, schuldig-strak. Haar uitgelaten lach vergleed, schroeide weg in spijt.

Zonder te kijken wist ze waar hij stond en wat hij deed. Ze zag zijn rijzige figuur met donkere kop in een sfeer van zwart, zag hoe hij zich omkeerde in verachting voor haar, met duidelijk-scherp gebaar, hoe hij lachte tegen andre vrouwen als 'n mijnheer, die zich dat permitteert, zonder zichzelf te blameeren. En nu ging hij onverschillig heen, hiermee zeggend dat hij genoeg ervan zag.

In een zwerm stoven de vriendinnen, Annie, Mies en Nelly, op haar af met schreeuwgerucht van wat ze al lang wist; ze herhaalden druk:

— Kom er nou af, hij is weg!!

— Bah, 'k heb er maling an, zei ze nog.

Maar in vlotte tegenspraak hiervan, liet ze zich van 't paard glijden, liep door 't mulle zaagsel, onder druk gekakel, naar de kant. Ze veegde de warmte van 't gezicht, bond de haren op en keek meteen rond of hij er niet opnieuw stond. Ze had sterk 't besef van op heeterdaad te zijn betrapt, al kon 't haar niet schelen. Zoo'n rijke knul was-ie niet; aan elke vinger kreeg ze 'n betere, als ze wilde. Toch lam, dat hij nou niet kwam! verzuchtte ze weer. Ze wond zich gewildluidruchtig op, schalde en lachte, om zich groot te houden, riep de kelnerin, bestelde bier voor Annie, Mies en Nel en voor haar zelf limonade, deed al brutaler. Ze kon zich toch niet laten ringelooren, wou zich niet onder de plak laten brengen door zijn manieren. Hij maakte haar wijs, dat-ie de stad uitging, — en jawel, daar zag-ze opeens meheer. Natuurlijk, om haar te snappen!

Hij hield zich altijd zoo onverschillig, zoo uit de hoogte, — en ook nu deed hij weer alsof ze voor niets deugde. Maar

z'n lippen zag ze trillen. Zou hij dan toch van haar hoûen? zou hij meer om haar geven dan hij door-de-bank liet blijken? Maar nee, mijnheeren hoûen niet echt van je. Die nemen je, nou ja, omdat ze 'n vrouw willen hebben, omdat ze je mooi vinden en lekker, en als ze zoogenaamd van je hoûen dan is 't, omdat ze je niet 'n andere vent gunnen.

Rondom schetterde 't orkestrion met zijn blekken, triangel, schelle klaroenen en stootende grom. De pikeursknechten schreeuwden hoei-oei, knal-pietsten de zwepen, dreven aan de paardjesstoet, die voortsjokkerde slap en moe. Vrouwen stieten angstgilletjes uit bij 't verliezen van de hoeden, de haarknot losgeschokt, warrelend om de heete hoofden. Losbandige jongelui, branieachtig-mal, zaten achterwaarts op de arme beesten, maakten dolle grimassen, pretsalueerden in 't gebruiken van hun rottingen. De eigenaar wilde 't niet hebben, maakte kabaal, verwees naar biljet van dierenbescherming, en toen dat niet hielp, dreigde hij ze eruit te laten zetten. 't Gaf een bar rumoer, een helsch getier.

De tent leegde zich en vulde zich opnieuw.

Troepen trokken eruit en heele drommen stuwden weer in. De paardjes sukkelden, draafden voort in gedweeë hobbeling. Zweepgeraket knetterde tusschen de akkoordengrom, tusschen het lach-gesmoesel en de rauwe pret.

Van 't tentoonstellingskomitee kwam een gansche plok heeren in goede dinning-stemming. De opgezette koppen glansvreugdig, purperglimmig, als roode biet boven hard wit van gekreukeld overhemdborst, keken lodderig-lekker. De zwarte punt van de frak stak onder de tekorte, licht-gele overjas uit, en dat leek potsierlijk. Vlak erachter drongen weer anderen aan, een klit dienstmeisjes zonder vrijers, breed en bral, en kalme mannen, die hun entree betaalden, alleen om toe te kijken, zonder glimp van lach.

III.

Marie kort en mollig, Sjaane spichtig-slank, zaten met Joop en Diek weer tegen de wand, in 't krimpig hoekje naast

buffet, nu dichter bij elkander en met meer vertrouwelijkheid. De kleine Joop drong zich nog meer tegen zijn goedgunstige Marie en de stijve Diek had plezier in Sjaane's hartigheid.

Een brutale kelnerin, blond en rond, schoof driestig aan, beaaide met haar afneemdoek 't kleverig tafeltje. 't Was een stilzwijgend teeken dat ze wat moesten drinken. Joop begreep. Zoo dicht bij buffet, kon je 't niet ontgaan. Heel galant vroeg hij Sjaane 't eerst, die talmde en niet wist waar ze zinnigheid in had.

— En jij Mieke, wat neem jij?

Mieke keek met oogen van: ik heet geen Mieke, ik heet Merie, gaf geen antwoord, — en Sjaane zei:

— Och nee, 'k wil niks hebbe!

Diek drong nu ook aan, — en de kelnerin bleef staan. Joop bestelde voor zich bier, noodigde bij Marie met limonade, vroeg opnieuw aan Sjaane.

— Jessis, neem toch wat! mopperde hij kwaad. Ze hebbe hier 't zaakje niet voor niemendal.

— Maar als ik nou niet lus, verweerde zich Marie.

— Dan neem je toch ma'r ... wat zegt u juf?

De blonde, vlotte kelnerin lachte vertrouwelijk. Zulke heeren mocht ze, daar schoot-je mee op. Lamme wezens zijn toch die vrouwen, een uur hebben ze noodig om te weten wat ze zullen drinken! Diek zat de blonde meid maar aan te kijken. Wel wat gemeen zag ze d'eruit, maar frisch, zoo echt brutaal en van pak an. Hij zou haar liever hebben dan z'n Sjaane, die zoo aanstellerig deed, zich stijf hield als een jonge dame. De aantrekkingskracht van de kermismeid werd door Sjaane gevoeld, — en nu wist zij, en ook Marie, ineens wat ze wilden hebben: limonade.

Joop bestelde een flessie framboze voor ieder; voor Diek en hem flessies lager.

Marie en Sjaane schoven zich dichter tegen de jongens aan, ermee zeggend: die zijn van ons, je hebt met h'n niks te maken! Ze kregen een zalig gevoel, dat ze hier deftig zaten en recht op haar plaatsen hadden.

— Nou, wat heb ik je gezegd? zei Sjaane plots. Heb je

't nou gezien, 't is af... wat ik je zeg. D'er mijnheer is alleen weggegaan.

— Wat-ie gelijk het... met zoo'n meid... daarvoor is hij 'n veel te fijne vent.

— Och, wat zal 'k je zegge. Die snolle hebbe de kaart. Als je fatsoenlijk bent wor je niet geteld.

— 't Is waar, verzuchtte Marie.

— O, o! weersprak ineens Diek, in plots opschietende man-verontwaardiging. — O, o, dat lijkt maar zoo!

— Nou, dan weet jij 'et. Ze magge rezenabel alles doen en 'n goed leven dat ze hebbe, zèg nou jij!

— 't Is wat fijns, hoonde Diek.

Joop knikte bij, kneep Marie in de zij. Maar zij bleek daarvan niet gediend, zei norsch:

— Lâ me met rust. 't Is toch zóó... jullie wete niks 'rvan af.

En nu in vlam, vertelde ze in één raffel door wat zoo'n mentenee al had, letterlijk van alles en 't allerbeste.. 't fijnste was nog niet goed genoeg. Je had ze, die kregen honderd gulden in de week.

— Ik zal elke dag verdiene wat ze minder hebbe! spotte Dieke, die z'n stroefheid afgelegd, zich steviger voelde dan in 't onhandig vrijen, en zich gelden liet.

Maar Sjaane viel ook bij. Ze wist er alles van. Vlak over haar had d'er zoo één gewoond en d'er waren verscheiden waarmee ze vroeger op school had gegaan.

— Nou ja, zei weer Diek. D'er binne er natuurlik, maar d'er binne ook die krepeere van ellende, dat mot je ma'r es 'n kijkie neme zooals we wullie, wat zeg jij Joop?

Joop die tegen Marie aanklitte, schokte op, in vaag begrijpen. De meisjes van de lichte kant mochten ze geen gelijk geven. Anders gingen ze allemaal die weg op, bleef er voor hun soort jongens niets over. Driest zei hij:

— Nou, ik zou je ma'r niet raje dat voorbeeld te volge... 't end is armoe en narigheid, en 't gasthuis op de koop toe!

— 'k Denk er niet an, snibte Sjaane alweer.

— Zèg, je hept ook g'n goeie gedachte van ons, zei Marie er tusschen door.

— Nô ja, 't lijkt alles prachtig. Een enkele die lapt 'et goed, maar....

— Je mot niet denke, viel Sjaane al weer in, dat je da'r mooi voor mot wese.

— Leelijk toch zeker niet! spotte Diek grof en rad.

— Nee, natuurlik niet, maar mooi? god nee, ze benne lang niet mooi. Zie-je d'er 'es ooit een frissche onder?

— En, die dáár... op 't paard dan?

— Nou ja, dat is nou net 'n uitzondering, maar hoe lang duurt èt?

— Dat zeg ik toch, viel Joop in. Daar zit èt juist meid!

Maar Sjaane wilde daarvan niet hooren, praatte er over heen, kwam op haar afgebroken zin terug, vlijmde snerp:

— Afgelikte boterhamme benne 'et... met de verf motte ze 'et goed make. Nó ja, ze hebbe de slag ervan de manne te lijme. Leer mijn ze kenne!

Diek liet haar het laatste woord en Joop vleide zich weer tegen Marie aan, die luchtig zei:

— Kom, lâ we g'n mot make... we zijn hier voor de pret. Is 't waar of niet?

Ze hobbelde op haar stoel, schalde:

— Lâ we ma'r ès drinken, dat is vul beter. Daar ga je jonges!

Ze klonken saam, werden nu stil, zaten met hun vieren, twee aan twee tegen elkaar geschoven in zachte broeiing van gevrij, die kwam na wat gekijf, — de overeenstemming nu wel gevonden. Ze bleven in hun hoekje zitten, soms geheel onttrokken aan 't gezicht door al de menschen, die voor hun oogen zwartig stonden. Geen zin hadden ze meer in praten, vrijden stiekem door, zoenden elkaar achter die haag van dekkende lijven, bijna zoo weggedoken als in een diepe put. De meisjes kregen dorst er van en eischten nieuwe fleschjes limonade.

Maar langzamerheid dunde de toeschouwers-rij, kwamen gaten plekken, waardoor ze de sjokkende herrie zagen als een zwarte hobbeltrits — en nu moesten ze recht-op zitten om geen aanstoot te geven.

Plots ontstond er tumult.

Een roezemoezige vent, een dolle hans van 'n opgeschoten heer, maakte buitelingen op z'n beest. Hij liet zich met opzet afglippen, liep 't paardje na, trachtte zich onder 't loopen weer op 't zaâl te hijschen. Het joelen en aanvuren van z'n vrinden maakte ervan een lachrumoer, een uitvlagend kabaal vol grap en plagerij.

De eigenaar ging zich ermee bemoeien; 't werd hem te boud. Maar de tuimelaar beweerde, dat het aan 't paardje lag, dat niet hij, maar 't beest de kuren speelde. Na een oogenblik van gepraat ging het geschreeuw en gejakker van voren aan, en alle aandachttrok zich samen op die éène dolle vent, waarboven weer uitstormde 't bonkend geweld van de karoesel er naast, 't bazuingeschal en gegrom van de eigen orkestrion. De tent werd een kermis op zichzelf.

— Wat zeg-je me daarvan, zei ineens Sjaane. Daar heb je dat kind van de naaister óók, je weet wel van over ons.

— Waar?, vroeg dadelijk Marie in begeerig oogesnuistren.

— Daar, met die rooje hoed... d'er komp niet veel van terech? Kijk ze 'es stoeie, ze ravotte haar kompleet uit elkaar.

— Ja, zuchtte Marie. Hoe oud zou ze zijn, dertien, veertien?

— Als ze dat is?... Ze draagt het haar nog lang. Nou, toen ik zoo oud was....

Marie nikte toestemmend.

— Ze hadde me thuis eerder de beene gebroke.... Ze zijnne verzope voor ze water hebbe gezien. En dat'et de ouwers ma'r zoo toelate, begrijp jij 'et?

— Die weten er niks van, antwoordde Marie in vaag herinneren, dat zij en ook Sjaane, als kind, 't zelfde deden, al waren ze 't glad vergeten.

— Nou, maar 't is 'n schande, hield Sjaane vol.

Marie gaf geen antwoord; ze keek verliefderig naar haar jongen.

't Dolle rennen en springen van die gekke vent ging hoe langer hoe erger; de heele tent kwam in bereddering. Ze stonden ook op, om het hunne ervan te hebben. De eigenaar liet zich weer gelden, en nu doortastend. Dat paard afjakkeren werd te bar. Hij had gelijk, zeien ze van alle kanten. Zoo 'n lawaai!

Met 'n zetje toe dreven de knechts de heele troep naar buiten.

't Kind van de naaister reed maar voort.

IV.

't Hippodrom lag nu ineens schoongeveegd.

't Relletje had niet alleen de pretmakers maar ook de pret meegenomen. De tent stond plekkerig-leeg, een ijl geraamte van bollend linnen met staken, waaraan de vlaggetjes en flarden lusteloos hingen.

De orgelklanken schalden fel als een cycloon van geluiden door de holle ronde ruimte, en leek stormmuziek zonder maat of samenhang, hol en razerig-wild.

Nu kermde het groote orgel ineens af en de wrakke stilte, de bonte leegte zóó lichtdoorschenen, werd ijl en enkel òp tegen de drukte van daar buiten.

De karoesel ernaast bonkte en rommelde door, werkte geweldig bij 't stooten van de bakken, 't gillen der meiden, 't kopertettren, het gedreun van toon en trom. En ook rond de tent woelde in koortsvlagen het kermisleven voort. Het hotsen en gieren drong ruchtig op tegen het dunne linnen, met tusschentijden van geleidelijker sproeiing als 't rauwe geweld even slonk. Tot ook 't eigen orkestrion weer begon en de ronde ruimte voljankte met schaatrende geluidengrol, die de leegheid aanvulde, maar niet versloeg.

Een uitgebluschte krater leek 't hippodrom, zooeven nog in werking, — pret en hitte en afjakkering, uitgespogen alles in één tel.

De pikeurs kwamen terug, sukkel-zwaar en schonkig. Ze zagen de paarden rondgaan zonder rijers, klapten met de zwepen om nieuwe bedrijvigheid te wekken. Maar nu dit niet gaf, en de eigenaar toch afwezig was, hurkten ze rond de paal, om zelf wat rust te nemen.

De paarden hobbelden voort, de koppen sullig naar de doorwroete grond. Alleen 't kind van de naaister reed nog door, haar jong lijf in heet geschuur over 't warmwrijvig zadel

van 't paard, — en ze lieten haar maar begaan, vroegen niet eens om geld. Beter één in draf dan geen. Het orkestrion dreunde, lawaaide door, en 't licht flakkerde telkens òp bij 't ademsnuiven van de paardjes, tot ook de rosse kelnerin een teugel greep, om wat gang erin te zetten.

Met hun viertjes, stroef-enkel, naar de hoek teruggezakt, ondergingen ze de inwerking van de leegte. De jongens stelden voor, om ook maar op te krassen. Maar Sjaane voelde haar durf ontbranden, voelde lust op zoo'n paard te klimmen.

— Toe Merie, zei ze armduwend. Lâ we 't doen. D'er is haas' g'n mensch!

— Ikke niet... ga jij je gang!

— Lâ we nou samen gaan.

— 'k Zal wel ankijke hoor! grapte Marie.

Ze wilde graag, maar durfde niet. Hoe meer ze toekeek, hoe zwaarder en breeder zij zich voelde.

Sjaane schimpte op Joop, op Diek.

— Zijn jullie nou kerels, lalde ze. Net dooie pieren!

Ze kon haar hobbelzucht niet meer bedwingen, sprong op, riep:

— Nou ik gaan, ik doe 't wel!

Ze liep, de rokken optillend, vlot op de cirkel aan in gansachtige toch vlugge wiegelpassen, beende over de bank heen. Diek moest haar wel na, deed 't half-onwillig, bleef voor de afscheiding staan, nu hij haar zoo zwaar door 't mulle zaagsel zag plompen met rokkendracht als lood, zonder gracie of bekoring.

Een pikeursknecht, schonkig-rap het trapje bijzettend, hief haar onder de armen, tilde op 't zadel, nam vrijmoedig haar eene been, lei dat achter de lus, met een strijking die Diek ergerde; hij schoof met z'n hand langs het andere been, nam de zware schoenenvoet, haakte die in de beugel, gaf haar 't leidsel, wees haar de zadelknop om zich vast te houden.

Sjaane, in teruggekomen bangheid, nu ze zoo hoog zat op dat paard, dat ze bewegend onder zich voelde, begon zenuwig te lachen, om vooral te laten zien, dat ze durfde,

al klopte haar 't hart van angst. Marie en Joop zaten te proestlachen in stuipbochtjes, — en Diek, als haar kavaljee, met de knieën gedrukt tegen de stootkant, riep lachsmoezend:

— Hou je ma'r taai!

Het kind van de naaister keek haar medelijdend aan; ze voelde dat sterk.

De klit vrouwen, Corrie in 't midden, van 't relletje terug, liepen luidkakelend naar een tafeltje; verwondering lag in de brutale oogen over de leegte van 't hippodrom.

Sjaane voelde zich tekijk van de maintenee, die ze daarnet had beklad.

Maar Corrie dacht er niet aan, riep:

— Kom, we rije ook!

De zaagselvlakte dwarrelde nu vol van kleurige bloezen, van Annie, Mies en Nel, de drie scharrelvrouwen, die in de leegte erg schril en opvallend deden. 't Nam 't gevoel van vijandigheid voor Sjaane weg, leidde haar angst 'n weinig af. Ze richtte zich op, om meer op haar gemak te zitten, luidlachte tegen Joop en Marie en tegen Diek. Maar op 't zelfde oogenblik snerpte het fluitje, gingen de paardjes in kleine draf, begon ook het orkestrion te schallen, oorverdoovend. De blekken, de bazuinen, de trom en de zware akkoordengrom, 't sloeg alles tegelijk aan, om van te beven. Bij die onverwachte schok, nèt nu ze zich recht zette, tuimelde ze er bijna af, stiet een angstgil uit tot brallend gelach van de anderen. Krampig klemde ze zich aan zadelknop vast, trok zenuwachtig aan de leidsels, — en 't paardje dat 'n nieuweling voelde, één die er niets van kon, ging uit de gedweeë pas door dàt angstig rukken aan verkeerde streek, kopte dwars door 't park. Ze zag de anderen langs haar heendraven, hoorde ze lachen, wenschte zich eraf en voelde zich al vallen. Maar de knecht dreef met een enkele duw 't paardje weer in de goede gang, — en nu ging ze, draafde ze tot eigen verwondering in de rij mee. 't Ging dus toch. Ze schokte en hobbelde òp met telkens terugzakkende hardheid van haar lange lichaam, en ze trilde uit vrees, en

verlangde naar 't eind. De kletterklanken van 't orkestrion striemden langs haar ooren fel. Telkens als ze er langs kwam was het of de muziek met emmers werd rondgesmeten. De vlaggentooi, de vele wimpels zwermden onder de rit voor haar oogen als een wind van kleur, een waai-warrel die duizelig maakte, en door haar angst heen, zag ze, dat er weer menschen binnenkwamen, wat haar een senzatie gaf van hulp, van aandacht die afleiden kon. Het naarste was, dat ze allen naar haar keken, heel de leege tent. De hoed schoot van haar hoofd, en door 't grijpen met één hand en het terugduwen ging de haarknot los. Ze voelde de wrong zakken langs haar achterhoofd. Bij 't vasthouden van hoed-en-haar dacht ze telkens van 't paard te slaan en ze lachte zenuwig-luid om zich goed te houden, al wilde ze wel huilen. De hoed zeilde ineens weg en de haartros, al meer losgewarreld, bengelde, sloeg haar langs de ooren. De angsthitte brak haar van alle kanten uit. Ze zag niets meer. Toen, als een verademing, ging 't fluitje van de baas, stond 't paardje stil. Ze zag weer alles, de tent, de vlaggenwiemeling, de anderen op de paarden en in de verte Joop, Marie en Diek erbij. Ze lachte nu gemeend. 't Was voorbij, — en ineens erg dapper, wou ze blijven zitten. Maar ze liet zich toch wijzelijk van 't paard aftillen, blij nu de knecht de hoed bracht en 't haar vroeg. De begane grond was veel vaster dan zoo'n wiegend paard. Rok-floepend door 't mulle zaagsel, de handen aan de losgewarrelde haren, aemechtig lachend, 't gezicht heet en rood, streek ze op de anderen toe.

— Nou, hoe was 'et? vroeg Marie treiterend, toch afgunstig. Gek hè, dat geschud!

— Welnee, wat lekker hoor! weersprak ze moedig.

— Maar je zette wat 'n leelijke gezichten, nou!

— Natuurlik, de eerste keer. Je mot eran wenne, 't ging anders goed!

— Drink er'es, gedienstigde Diek.

— Och jij....

Maar ze zette toch het glas aan de lippen, zoog het in één teug bijna leeg, smakkend de kersroode lippen, lachend om

't gekke van 't geval, nu ze met beide handen 't haar strengde en naar achter opwond en tegelijk slurpte aan het roode limonadevocht.

Diek hield het glas hooger, de inhoud minderde, maar ze stikte er bijna in. De haarwrong loslatend, duwde ze Diek terug, bang zich in een proestbui te verslikken, zei lachebekkend :

— Schei toch uit, gekke jongen!

Diek scheen haar nu te hebben gewonnen. Ze keek hem verliefderig aan, schikte zich naast hem, aldoor peuterend aan haarwrong en aan 't gekreukeld kraagje!

Een poosje konden ze nog best blijven. 't Werd weer drukker. Heimelijke begeerte en twijfel aan durf om 't opnieuw te wagen, deed haar telkens staren naar de sjokkende paarden, maar ze had nu ook oogen voor haar zondagsvrijer. Misschien werd hij wel 'n echte, een waarmee je trouwt en blijft voor altijd. Marie scheen 't goed met Joop te kunnen vinden, dat zag ze dadelijk. Zij voor zich moest niets hebben van zoo'n klein ventje, al deed-ie nog zoo aanhalig. Dan had ze liever een staak als Diek, die in 't begin een stijve Jan Klaasen, nu nog 'n echte jongen bleek. Hij had ook meer weg van mijnheer Van Drielen, wat de lengte en de kleur van 't haar aanging. Dood-jammer, dat díé zich nou aan die Corrie verslingerde. Ze had hem vroeger ook kunnen krijgen, maar ze wou niet wat hij wou.... En toch, wie weet, dan was ze bon-af geweest, maar ze was daarvoor niet, hoe zou ze 't zeggen, gemeen genoeg. Je moet door de wol geverfd zijn bij die heeren ... van alle markten thuis. Hij was anders 'n knappe kerel, een man om echt op verkikkerd te wezen.

Toch ... ze schikte zich bij Diek, keek hem met haar groenige oogen gemeenzaampjes aan, en ze verdrong daarmee de herinnering aan haar eerste verliefde ervaring.

V.

Het hippodrom liep nu weer vol.

Rondom stonden ze tegen de stootkant, verdrongen elkaar

met de elbogen, schuurden langs elkaar heen in zwaar geginnegap. Nu op 't latere uur kwamen ook de scharrelvrouwen, die de mannen met snelle oogen opnamen, voorbijgingen en weer terugkeerden. De heeren deden evenzoo, steigerden òp als hengstige paarden, telkens als er één voorbijging in zwier van dracht of lauw aroom, òpprikklend hun zinnelijkheid. Ze mompelden door elkaar, soms spottend-fel, ook wel gemeend:

— Zeg, sjiek hè!

— Wat 'n parfum!

— Ha, ha, niet slecht!

De vrouwen blikten even op, in dadelijk vlijm onderscheiden van waarheid en schijn, 't takseeren van plenty monney of geschochten-zijn van de heeren die zoo keken, — of ze lonkten of snauwden af met de oogen, opwekkende de begeertelust, die ze in zelfstreeling voelden terugwellen en ophitsend nogeens reflekteerden. De prikkelgeure odeur, de frivole majesteitsgezichtjes hoog geheven, de brutale sjiek en 't ritselende rokgerucht, dat zei alles: ik ben duur... voor mij moet je neertellen, anders nee hoor, ga maar door burgerpoentjes en kale heeren, 'k heb geld in de zak, om me zelf te trakteeren.

De paarden sjokten nu weer steviger aan, opgepietst door de hoei-oei-kreten, de zweepknallen van de pikeurs, die er niet mee ophielden, zoolang 't orgel deunde. Maar de paarden, moe en afgejakkerd van de geheele avond, zochten na elke rit de groote paal in 't midden, lieten de koppen hangen. Ze liepen niet meer onnoodig in de pauzen rond zonder vracht, maar zochten elkaars nabijheid in luidlooze klacht, vonden door dat staan bij elkaar, de moeie koppen in sufheid gedoken, een stille bevrediging van rust. Vooral niet te lang. Want nu er nieuwe klanten kwamen, dreven de pikeursknechten weer harder op.

Het hippodrom roezig en overvol, had opnieuw meer liefhebbers dan zadels die konden bereden worden, — en de ritten werden korter, korter. 't Kind van de naaister vond geen paardje vrij, al repte ze zich nog zoo. Aldoor waren anderen haar voor. Ze stond nu versuft te kijken.

Corrie en heel haar vriendinnentrits, nu fel aan 't rijen, lieten niet los. Corrie vooral maakte dolle grappen onder 't schokken van de rijersdrom, lachte, schaterde uit boven 't daverende muziekgegrom. Ze had haar mijnheer vergeten, wilde van niets weten dan van rijen, rossen, hobbelen op 't hitje, dat in de vooravond vurig, nu moe en mak werd, geen kapriolen meer maakte.

Haar hoog-blonde kop, zoo jong, zoo blos, haar blank-witte zomerhoed op roze-rood gezicht, haar losse kleeding en haar groote uitgelatenheid, dat trok de oogen van heel de tent. Maar zij maalde niet om dat sukses, had jool voor haar alleen, was dol uit terugstuip van de schrik, die haar opjoeg zijn plots verschijnen. De bravo's, de hoera's nam ze gretig aan met lachend dwaas gezicht, verwaardigde zich niet een enkel lonkje of blik terug te geven. Ze voelde zich door alles heen; al wie hier stonden, gingen haar niet aan, konden haar gestolen worden.

— Vooruit bonk, vooruit! galmschaterde ze luid. We zijn van avond uit!

Met dreef ze haar paardje op. Het orkestrion rombomde zijn zware grom, bazuinde, blekkerklekte en heel de paarden-hobbel schokte, sjokte weer in 't rond.

De twee vrijende paartjes, opnieuw verscholen achter de zwarte menschenhaag, zaten knusjes, maar met de teederheid was 't gedaan. De samenstemming zakte weg tot lusteloos gekijk, geheel op, dood-af, als ze waren door 't gesjouw van heel de middag en 't gevrij. Van drie uur af waren ze al op 't pad en nu liep 't naar elven. Maar van naar huis gaan wilden ze niet weten. 't Volk was uit de stad en ze hadden alle tijd, alleen dezelfde vrijers verveelden wel 'n beetje. Sjaane kon zich nog beroemen op 'n paard te hebben gehobbeld, maar Marie, anders nog al bij de hand, had het goede moment verzuimd, en dit stak haar 'n beetje dwars. Ze zou nog altijd willen rijen, als 't maar even kon. Door de zwarte oppropping van menschen heen, tuurde ze, gluurde ze naar de arena, maar er kwam geen plaatsje vrij en dit

maakte haar kriebel. Al haar oogbeweeg ging naar 't paardjesgedraaf en voor haar vrijer had ze maar weinig kijk. Ze zat vol van kleine afgunst en van verlangen 't toch eens te probeeren. Met al minder aandacht voor haar Joop beglunderde ze schamper de menschen die er stonden, maakte opmerkingen scherp en raak, zei de leelijkste dingen ongesjeneerd, enkel uit wrange spijt. Sjaane en Diek kregen plezier in haar vinnigheid en ook haar eigen vrijer deed mee in 't spot-akkoord. Zoo was de eenigheid teruggevonden.

— Kijk es, d'ar hei je d'r meneer ook weer, snerpte ze plots. Is ze d'er nog... nou zoekt-ie d'er zeker, da's vast!

— Ik zag haar zoo net..., zei Sjaane. Daar zit ze toch.... o jee, volop in de lorum, asjeblief...

— Nou, dan zal je 't hebben... let maar op!

Ze volgden allen met snuistergrage oogen de gestalte van mijnheer van Drielen, in heimelijke begeerte, in voel-verlangen dat er wat zou volgen.

En er volgde ook wat. Ze konden de halsjes rekken.

Corrie, van 't paard gezakt op wenkingen van bekenden, hing in een warrelkluw van heeren, die haar zonder sjeneeren omringden.

Nu stond ze vlak tegenover hem.

Ze schrikte, lachte met gemeenzame oogen, brutaaltjes weg, alsof dat zóó hoorde, alsof hij was 'n goeie kennis en niet haar mijnheer. Maar ze voelde haàr schuld en in dat besef werd ze verlegen, wou hem aanhalen en afstooten tegelijk.

— Zoo ben je hier nog?, beet hij haar toe. 't Is netjes, fijn, dat moet ìk zeggen!

Zij schokte van onverschilligheid met haar gevulde schouders en de zijïge bloeze ritselde mee in die onwil-beweging. Toen zei ze snerpend:

— Is 't zoo erreg.... ik doe toch niks.

— Jij noemt alles niks... de heele avond hier, is dat niks?

— Je bent er zellef toch ook.

— O, O! hoonde hij sarkastisch zonder meer te zeggen.

Die logika drong niet diep op haar in. Op zijn smadelijk lachen, beet ze hem vinnig toe:

— Niks gun je mij, egoïst!

— Je dacht zeker: hij is uit de stad, nou is 't hek van de dam.

— Natuurlijk dacht ik dat! zei ze naifjes weg.

— 't Is mooi, 't is prachtig, herhaalde hij gesmoord. En waarom kwam je niet toen ik je wenkte?

— Jij me wenke, da'r heb ik niks van gezien en da's geloge. Je taalde, je keek niet naar me om.

— Je hebt me gezien en waarom ging je niet, vroeg hij met klem.

— Weet ik èt! brutaalde ze nog.

Maar ze werd al klein, voelde, zag hem als de mijnheer en zichzelf als de maintenee, die hier niet mocht komen. 't Gaf geen pas, dat wist ze best, 't was gemeen, 't was liederlijk van haar, al deed ze geen kwaad, al haalde ze hier niets uit. Dom was 't alleen, verfoelijk-dom! 't Speet haar meer dan ze 't nu kon zeggen.

Er liepen, dwarrelden menschen om hen heen, die keken in genot van spionneeren. Ze week nu wat achteruit naar de wand der tent en hij volgde mee, stijf, gedwongen-recht, toch al meer ontlaten.

— Toe, wees nou niet kwaad, kijk weer goed, fleemde ze, met de molle handen zenuwachtig frommelend aan haar bloeze. Ze wilde hem onder de arm nemen, maar durfde niet, geheel onder de indruk van zijn heerachtig doen, zijn strakke ingehoudenheid.

— 't Is toch zoo erreg niet, zei ze weer.

— Nou, dàt vind ik wel... je weet, dat ik 't niet hebben wil.

— Je komt ook nergens met me.

— Nee, op plaatsen als hier, zeker niet.

— Poe, wat ben-je deftig!

Hij maakte een beweging van wrevel, van onwilligheid, ging zich omkeeren, — en dat maakte haar wild.

— Je laat me toch vandaag of morgen schieten, schetterde ze. Of denk-je dat ik 't niet weet.

— Wat weet-je?

— Zie je wel, zie je wel, ratelde ze zenuwachtig-luid. Wat heb ik aan m'n leven... altijd in huis.

Hij werd driftig, snauwde gesmoord:

— Als je 't zoo slecht heb, dan geef ik je je kongé... je bent vrij.

— Nou, da's best, gifte ze op, beslist, kort aangebonden. Dat heb je tegen geen doove gezegd.

Het schokte door hem heen dat hij te ver ging, maar zijn trots van mijnheer liet niet toe de minste te wezen. Ze had zeker 'n ander op 't oog, — en in felle oogenvlucht overschouwde hij de tent of hij die andere niet kon zien.

Ze stond nu met de rug naar hem toegewend in aarzeling, wachtend op 'n zachter woord, dadelijk bereid tot toenadering. Maar hij zei 't woord niet, — en ze dacht: nou als je dan niet wilt, dan kan 't me ook niet schelen.

Toen hoorde ze hem zeggen in een korte kneep 't enkele woord:

— Ajuus!!

Ze keerde zich om, maar hij liep al in snelle jacht de tent uit, liet haar alleen. Ze voelde zich onthutst en tevens verlucht, ze wou hem na, bleef toch staan. Zoo had ze 't niet bedoeld. Hoe kwam ze d'er toe. Zoo'n fijne man kreeg ze niet dadelijk weerom, en ze hield van hem. De gedachte met alleman te moeten gaan, flitste in haar op, als 'n schrik. M'n God, ze voelde zich fatsoenlijk. Natuurlijk, hij zocht en had nu gevonden. De kerels zijn allemaal zoo, als ze genoeg van je hebben laten ze je schieten. De huur had hij nog niet eens betaald en bij de koopvrouw stonden groote beeren.

Het orkestrion bomde weer los, een triomfante marsch en de geluidenschal sloeg haar om de ooren. Haar hoofd werd bloed-heet en koud-leeg ervan; wat moest ze doen? Ze ging maar aan de rol.

Ze zocht Emmy, Mies en Nel, vertelde in een rakkeling door wat-ie wou en hoe 't stond, nam een paard en jakkerde voort.

Marie en Sjaane hadden het van verre gezien, konden raden wat er voorviel, zeien tegen elkaar:

— Lekker zoo!

— Da's nou'es nèt goed!

VI.

Van Drielen, vereenzaamd-haastig, met een gevoel alsof hij zichzelf afstriemde, liep door. In de al-dunnende-kermisvolte lagen heele plekken leeg, maar ruchtigheid schalde nog alom. De orkestrions van karoesel en paardetent vlaagden boven alles uit en het kleurig front door elektrisch overlicht, schaterde als een schal op hem toe, nu hij omkeek of ze soms niet kwam. Zou hij terugkeeren en haar halen? Nee dat niet. Hij ging door, 't was erg genoeg. Van 't rauwe kermisterrein stak hij over naar het tentoonstellingsveld, dat helverlicht, blank voor hem opdook met de dun-spakige houtgebouwen. De rosse paviljoens, eenzame muziektent, preciesige perkjes, heesters en bloemen in potten ingeplant, lagen nog omgeven met uitterende illumineerlichtjes in rood en groen, dwaalgloedend als dronken dwaaloogjes boven een moerassig veld. Er liepen maar weinig menschen, een vrijend paartje, een trage wachter, een paviljoenhouder, die zijn zaakje sloot en een kijkje nam, en dan weer een drom volk, dat van 't kermisterrein kwam. Een blakke gloed steeg daar achter nog aldoor op, ros-roodde de lucht in troebeling. Kopergeschal en tromgebonk als verre-af sloeg naar hem toe. Een verlangen om hier te wachten welde langzaam in hem op. Ze zou wel gauw komen, — en ook, hij wou wel eens zien wat in haar zat, of ze al 'n andere liefhebber op 't oog had. 't Kon, maar 't kon ook niet. Hij was te gauw geweest. Twijfelend drentelde hij eenige paden af, keerde op z'n passen terug, en wachte opnieuw. 't Gerucht van het kermisveld waaide telkens over, maakte vreemd-stil de bloemige perken, de uitsmorende flikkerlichtjes, de wit-houtige gebouwenreeks, de ros-goudige paviljoens, heel de barakkentrits van deze banale te-pronk-stelling.

De Tziganenkapel ergens in 'n andere hoek van de tuin, klaagde in mineur, fijn en zacht een zingzang door de nacht, doedelde dan ineens heftig schril op, in stootend-snerpe toonen. De weemoed pakte hem en hij moest er meteen om lachen. Wat was dat mal en vreemd! Was die muziek nu kunst of alleen gevoel, of een spotlach van 't leven. Dat laatste leek het nog 't meest. En hij zelf? was hij niet stapelgek om hier te wachten op 'n meid, die hem bedroog, hem voor 't lapje hield. Hij keek naar de lucht, als om zichzelf antwoord te geven. De hemel was diepblauw, glansgespikt, met oneindige lichtspatting, waartegen de maan helder-rustig klom. Alleen, daar ginds, boven de kermis, bleef de sfeer troebel-rood. Hij zag zichzelf vreemd-eenzaam staan. Een vloeiende neuriïng streek van de Tziganen op, streek over 't bloemige en withoutige tentoonstellingsveld als een zijige zachte wel, vloeide weer terug, weende tragelijk uit, omarmde hem. M'n God, kermde hij, die kerels maken je heelemaal dol! En daarboven bazuinde, bonsde weer 't orkestrion als een helle grom. Moest hij hier nog langer wachten?

Een vrouw schoot op hem toe. Ze deed brutaal, zei lokkend:

— Zwartje ga je mee...?

Hij keerde zich om in walg, antwoordde niet.

Het naaisterskind schoof hem voorbij, met een ouwe heer op haar hielen.

De vrouw, getergd door zijn minachtend omkeeren, lokte niet meer, maar schimpte, beet hem venijnig toe, of-ie soms stond te loere op jonge kindere... of is meneer van de verkeerde kant?...

Hij haalde de schouders op, keek naar een wachter of politieagent. Maar 't was al niet meer noodig, ze dreef af, laveerde naar 'n ander om prooi te zoeken. God-ja, voor 'n kwartje had hier iedereen entree, ook de asfaltbloemen. Daar viel niets tegen in te brengen, alleen, waarom keken die aasvogels niet beter uit, — en, wat deed hij *hier*, en op wie wachtte hij? Op Corrie, nee, dat werd belachelijk, wachten op je eigen meid!!

Geërgerd, en ineens vast van zin, liep hij naar 't hek, passeerde, ging er uit. Zie zoo, en nu vooruit! Van 't fellichtend tentoonstellingsterrein, geraakte hij in nieuwe straten, — en rondom viel op hem aan als 'n zwarte vacht de wakke stilte, de stroeve leegheid van nieuwe buurten met huisjes klein en aan 't vervalen. Waar dwaalde hij naar toe? Kom, naar de klub! Maar nee, daar was 't warm en duf, broeierig-heet, al stonden wijd en breed alle ramen open.

En nu bezon hij zich. Wie weet was Cor naar huis gegaan en wachtte al op hem. Hij zag haar wel niet gaan, maar het terrein had meer dan één uitgang, — en als ze er niet was, nou, hij had alle tijd, wou weleens zien hoe ver ze 't dreef. Al gaf hij haar de pas, recht behield hij nog, dat stond vast! De sleutel stak nog in z'n zak.

Hij dwaalde slenter-langzaam naar haar kamer, maar bedacht, dat al was hij baas van 't huis, al had-ie de sleutel, 't toch beter zou zijn aan te schellen. Hij voelde zich te veel gentleman, om in haar afwezigheid de kamer in bezit te nemen. Als de huisjuffrouw niet meer open deed, ja, dan zou hij zien, — en meteen stelde hij nu ook vast, dat hij Corrie niet thuis zou vinden. Toch ging hij er heen.

De juffrouw opende op zijn geschel, zei verwonderd, in vage weifel:

— Corrie is d'r niet meheer... ik dacht, u was op reis....

En in onhandigheid om schijn te redden, voegde ze erbij, rap en grif:

— Ze is naar d'r moeder... u begrijpt, als u er toch niet ben....

Van Drielen wilde zeggen: ik weet d'r alles van, maar in zijn trots van man, die beduveld wordt door 'n vrouw waarvan hij houdt, zei hij niets, nikte alleen, trad aarzelvreemd, bijna onhandig, de kamer in, die hij zelf betaalde.

— U heb toch 'n sleutel, verwonderde zich nog de vrouw.

— Zeker, zeker, maak u maar niet ongerust, ik zal wel wachten.

Een zwoele odeur van vrouwenlucht, van vergaan parfum,

versche zeep, en verlepte bloemen dwalmde tegen hem op. Hij zag zichzelf vreemd staan tegen de tafel op, als omfloerst van matte duisternis, nu de juffrouw, na veel vergeefsch gestrijk een lucifer tot branden bracht, die gouden gloed stralen liet. De kamer met fel rood behang, 'n blauwe peignoir over sofa in de haast neergegooid, op de grond haar rap uitgeschoven muiltjes van bruin leer met goudstiksel, het pluus tafelkleed, brons met krême, haarspelden er op, wat linten en strikken, ook een hoedendoos half-open, 't viel hem alles duidelijk op. Nee, ze verwachtte hem niet, dat zag-ie wel. De kamer-duffe lucht sloeg benauwend op hem in, en heerachtig-hoog zei hij fel:

— U moogt hier weleens 'n beetje laten luchten!

De juffrouw, die het tafelkleed recht streek, de hoedendoos al in de hand nam, gereed de kamer op te ruimen, verontschuldigde:

— De juffrouw verwachtte u niet. Ze sliep maar 'es goed uit... en toen kwam haar broertje, omdat d'r moeder niet goed was.

Van Drielen nikte, dacht: Die liegt alsof 't gedrukt is. Ze is hier op 'n goed adres. Hij zette zich op de kant der sofa neer.

— En dan, 't is Zondag, u begrijpt meheer, we wille 't er ook wel 'es van neme.

— Ja, ja, zei Van Drielen scherp, schuif de ramen maar op, dan is 't in orde!

De juffrouw af, — en hij keek door de kamer, zag zich zitten, de broekspijpen hoog-op om de knieën, de schoenen fijn-slank er onder met de lange, egale punten. Hij wachtte 'n kwartier, misschien was 't minder, liep eens rond, keek in de alkoof. 't Bed lag nog onopgemaakt, niet aanlokkelijk. Eerst woelde in hem de zucht om haar laden eens te bekijken, uit spionneeren te gaan naar verdachte bewijzen. Maar 't verveelde hem gauw. Daar lagen briefjes van vriendinnen, onbeteekenend flauw, met hanepooten zoo groot, en briefjes van haar moeder om geld, daar lag 'n waaier besopt en bemorst, een goedkoop halssnoer gebroken, een oxydee-

rende bonbonnière, weer haarspelden, programma's van tingeltangels, waar hij met haar was geweest, een oud balprogram, een ceintuurspiegeltje gebarsten, ruches, linten, strikjes en wat oud goudgalon, brochjes bij de vleet en een paar ringen. Hij schoof de laden gauw toe, ging weer zitten wachten.

De kamer werd hem nu meer eigen, maar toch schudde hij 't hoofd. Als hij 's avonds kwam zag het hier heel anders uit, zoo glanslachend als ze zelf er stond in dat blauwe peignoir met veel krême kant; het rood van 't behang, 't matte licht, 't leek alles mysterieus-mondain, knus-lief en fijn, waarbij haar blonde kop en blanke huid zoo frisch, zoo rozig kleurde. Dan leek 't wel een boudoirtje uit Parijs, — en nou was 't echt snollenvertrek, ah bah!

Ineens vroeg hij zich: waarom zit ik hier? 't Heeft geen zin als lamme lijs te wachten, terwijl zij misschien... ja, waar zit zij nou? Hij zag weer voor zich 't hippodrom en haar dol jakkeren op die hit. Nee, 'n fatsoenlijke vrouw werd ze niet! In z'n ooren schoot òp 't gerucht van de tent, haar schril-nijdig spreken tusschen 't geweld van 't orkestrion, en weer vroeg hij zich: waarop zit ik hier te wachten? Zijn slenteren op het terrein met de hartstocht-kadans van de Tziganen dook ook in hem op, en dan die slet? De eene bedelde om 'n brok en de andere smeet het weg. Als-ie zichzelf respekteerde, dan bleef-ie hier niet langer op haar wachten. Toch bleef hij zitten, de stok tusschen de opgetrokken knieën, de blik naar 't karpet. De kamerbroeiing met de zeep-en-odeurlucht maakte hem dorstig. 't Open raam gaf niet veel, dat merkte hij nu wel. 't Zat door-en-door gedrongen, in alles vast. Hij lette dat vroeger ook al òp, maar niet zoo sterk, — en 't deed hem dan mondain aan, die parfum, die troebele vrouwengeur, 't was ook verschrikkelijk warm! Hij snakte naar wat drinken. Misschien had Corrie wel in huis; hij wist toch de weg.

Loomig-zwaar richtte hij zich op, nog niet zeker wat te doen van verveling. Hij keek in de kast. Daar stond 'n aangebroken flesch port, en goddank, spuitwater een volle sifon. O ja, nou wist-ie 't wel, 't bier lei achter in 't keukentje

onder 't aanrecht! Maar dan moest hij de juffrouw vragen, nee, hij zou zich liever behelpen. Een groot glas vol schonk hij in, een scheut port en de rest spuitwater, dat hoog-op bruisde, hem prikkelend door de neus drong. Ha, dat frischte op! Met 't glas voor hem zat hij weer op de sofa zich te vervelen. Meer dan 'n half uur was hij hier zeker. Als ze nou niet kwam, dan moest ze de gevolgen maar ondervinden. Stom, gewoon stom, dat hij hier nog bleef. Net zat hij nog te overleggen wat hij tegen de juffrouw zou zeggen, toen die schuchter-klein, schoorvoetend na bescheiden tikje, binnenschoof.

— O, zei ze, u hebt u al wete te behelpe. Ik dacht net te vrage of meheer ook iets wou.

— Nee, dankje wel!

Ze trantelde wat heen-en-weer, keek eens naar de lamp, vroeg of ze nu 't raam niet zou sluiten, — en toen eindelijk kwam ze er vooruit, zei polsend:

— Juffrouw Corrie blijft lang weg!

— Ja, dat gaat nog al, antwoordde hij gerekt.

— Ik begrijp 't niet... wist de juf dan dat u kwam.

— Nee, dat geloof ik niet ... heb tenminste niks gezegd.

— Ziet u wel.... 'k Kon 't me ook niet voorstelle... ze is anders punkteweel.

Van Drielen lachte witjes voor zich weg, zei geen woord.

— As ze u niet wacht, dan kon ze welles bij d'r moe blijve, waagde de andere weifelend te zeggen.

— Zou u meenen ... ik denk het niet, schamperde zonder nadenken Van Drielen.

— De juffrouw schrikte op, zei, zenuwend, in de war:

— Waar zou ze anders moete zitte?

Van Drielen dacht even na, antwoordde nu.

— Nee, daar hebt u gelijk an!

— Ze is doodsfatsoendelik 't arme kind, fleemde weer de vrouw, dàt weet u ook wèl. Ze verzet g'n pas zonder u... hoogstens na'r h'r femilie. En die benne 't niet eens waard!

Van Drielen knikte.

— Nie-waar meheer, Corrie is geen flodder, dàt verzeker

ik u, alles degelijkheid, affijn dat ziet u zellef wèl Meheer is ook niet dom! Ze zal bij d'er moe blijve, 't is veel te laat om nog te komme.

— Ja, ja, antwoordde flauw Van Drielen. Hij stond nu op, vroeg, alsof hij 't niet wist:

— Waar woont ook weer haar moeder?

De juffrouw dacht even na, zei toen 'n verkeerd adres, een andere straat maar met 't zelfde nummer.

Hij herhaalde eenige malen de straatnaam, om haar gelegenheid te geven de fout te herstellen, maar ze deed 't niet. Dus, toch doorgestoken kaart! Hij stapte de deur uit.

Oef! dat gaf lucht!

VII.

De straat strekte zich stroef en donker, hier en daar een brak licht, een vaag gerucht uit een koffiehuis, en de lantaarnschijnsels op afstanden, die in de verte dansend, kleiner werden. In de dwarsstraten die hij passeerde was 't evenzoo.

Waar nou naar toe? vroeg hij zich. Naar huis? Nee, hij kon toch niet slapen. Dan maar naar de klub. Misschien trof-ie daar nog iemand om mee te praten. 't Wachten had hem down gemaakt, dàt voelde-ie wel. Hij was gewoon 'n eend. Ze kon verrekken voor z'n part. Een meid, die zoo deed, daar moest-ie niks van hebben!

Maar, 't lag ook voor 'n deel aan hemzelf. Als hij van avond niet zoo uit de hoogte had gedaan, was ze wel gewillig meegegaan. Wat stak er ook eigenlijk in dat ze alléén uitging? Nou ja, in 't hippodrom, 't was wel niet zoo fijn, maar er gebeurde niks. En dat moest-ie zeggen: ze keek niemand an, ze hobbelde maar! Erg dol, met dat los gegane haar en dan die sliert van snollen erbij, nee, in de haak was 't niet. Maar zoo erg toch ook weer niet. Zoo'n kind wil ook wel ês wat hebben. Als hij vrij wou zijn, maakte hij zich er maar af, zei: 't spijt me Cor, maar ik kan niet. Die vrouwen zijn niet zonder gevoel, ze merken 't best, dat

je ze niet in 't licht brengt. Hij deed tegenover haar altijd zoo hautain, zoo onverschillig, behandelde haar als een lichtzinnig ding, — en toch hield hij van haar, dat voelde hij nu weer best. Zijn hautainheid was maar gemaakt, en hij gaf haar niet teveel, ook al, omdat hij zelf niet had, net voor haar kamer, kost en wat kleeren. Waarom kon hij nou niet voor haar lief zijn, zooals anderen deden? 't Zat zeker niet in zijn aard. Altijd voelde hij zich mijnheer tegenover haar. Nou ja, 't ras verloochent zich niet. Maar vanavond deed hij in elk geval stom, om zoo uit de hoogte te wezen. Hij had thuis gegeten, liep om negen uur al weg door 't gezeur van zijn zusters, die hem met haar hadden gezien en de verwijtblik van de oude vrouw en het stijve kijken van z'n vader. Hoe prettig had hij nou niet met haar kunnen samenwezen. Als-ie haar eens 'n enkele keer mee op reis nam wat was ze dan niet 'n heerlijk vrouwtje, zoo oprecht naiëf en zoo kinderlijk-blij, en niet aanstellerig-stijf als zijn zusters!

Als hij met haar eens overlegde, meer oprecht werd, en haar voorgoed hield, dàt wou zeggen, ergens naar een andere stad, of ander land, en dan probeeren wat te werken. Ta-ta-ta! Wat 'n onzin brabbelde hij daar. Hij werken? Jawel, als ze hem 'n baantje gaven van vier, vijf duizend pop, maar anders? Zonder zijn vader kwam hij er niet.

Hij hield z'n pas wat in.

Als-ie nogeens de kant van de tentoonstelling uitging? Mogelijk kwam-ie haar tegen. In elk geval kon hij 't doen, 't liep niet zoo veel om.

Grif zwenkte hij de Stadhouderskade op, keek meteen scherp uit of-ie haar niet zag. 't Leidde voor 'n oogenblik zijn gedachten af. Maar nu leek 't hem of ze op 't terrein de lichten gingen dooven. 't Kon best! En werkelijk, nu hij voor 't hek stond werd 't net gesloten.

Even weifelde hij in beraad om terug te keeren. Misschien was ze de Jacob van Campenstraat uit gegaan, zat ze nu in de kamer op hem te wachten. Maar hij zag er tegen op naar de Ceintuurbaan terug te loopen, 't was nog altijd

drukkend warm, — en 't bleef niet meer dan een vermoeden; nee, hij deed 't niet, ging voort bij deze overweging.

De gedachten onderbroken, welden weer op, werden nijpender voor zich zelf. Nee, Corrie was geen vrouw die je trouwt, die onderhou-je of la-je schieten. Een machtig lief kind, maar wat jong en wat nukkig en van slechte kom-af. Maar trouwen hoefde ook niet dadelijk, dat verlangde ze zelf niet. En waarom kon-hij haar niet evengoed bij zich nemen, als hij toch naar een andere stad wou, om te werken. Voor de wereld liet hij 't niet! Bah, daaraan had-ie maling. Nee, 't zat 'em in 't vervloekte geld. Als zij een ton of wat bezat, ook al mankeerde wat an haar — ze noemen 't dan mondain, koket, in 't ergst geval 'n flirt — zou hij haar wèl trouwen, — en wat graag! Jawel, jawel, nou'es voor 'n oogenblikje eerlijk tegenover je zelf zijn! Voor een oogenblikje maar. 't Is vervloekt lam, dat je geen vrouw kunt nemen naar je wil. Stel je voor, als hij bij zijn vader daarmee aankwam, hij de gesjeesde student, 't was ineens en voorgoed gedaan. Die zou 't hem gauw te verstaan geven. Wat was-ie? Niets, een nul, in de zaken kwansuis opgenomen, nou ja, voor de schijn, om hem op de been te hoûen. Hij was nu negen-en-twintig, bijna dertig, een heele mijnheer, een piet, maar alles bij de gunst, van z'n vaders centen. Hij maakte maar beer op beer, bij de kleermaker, op de klub, leende overal en betaalde niks, alleen om Corrie 't onderhoudgeld te geven en de sjieke vent uit te hangen. Een rijke vrouw moest alles later goed maken. Zeker, daarom tolereerden ze thuis zijn eskapaden. Dat gaf ondervinding. Ze zeien 't wel niet, maar 't stond toch op de gezichten te lezen!

Hij berste ineens uit, vloekte raasde: waarom hebben ze me niet wat gewoons laten leeren, waarom moest ik studeeren, als ik geen kop heb om te blokken? Een werkman, als die twintig is kan doen wat-ie wil, heeft zich aan niets te storen, vindt bevrediging naar wenschen, maar ik met m'n verzorgde opvoeding, heb veel geld noodig voor de vele kleine behoeften, zit aan handen en voeten vast. Natuurlijk, 't is geen noodzaak 'n vrouw erop na te houden, maar jong en

sterk en nog geen dertig, dan hou-je 't niet uit. Je moet dan maar trouwen, zeggen ze. Jawel, daar zat de kneep. Geld moest hij trouwen, de vrouw kwam minder erop aan, dat schikte zich wel. Eens zou hij eraan moeten gelooven, dat was zeker, maar verschuiven wou hij 't toch, zoolang 't kon, — en als 't dan móést, z'n vrije leven zoo duur mogelijk verkoopen.

'tWas fielterig als je erover nadacht, nee, geen minuut mocht je eraan denken, je werd stapeldol. Een rijk kind, alléén omdat ze geld heeft, zóó te beduvelen, is wel 't gemeenste wat je kunt doen. Je jonge leven heb-je onnut doorgebracht, je hebt naar de meiden geloopen en je tijd verzopen, en dan moet je maar net doen of je een nuttig lid bent van de maatschappij.

Natuurlijk, hij was 't niet alleen, ze deden allen zóó. Wat kwam er van 't leven terecht, je leed al schipbreuk bij 't afval van de vrouwen, en als je van de hartstocht hebt geproefd, deug-je niet meer voor de fatsoenlijk-verstandelijken. Al lang wist-ie het. Om toen van die vuile boel af te zijn, had-ie Corrie voor vast genomen, dàt kind wel niet fijn, maar eigenlijk veel te goed voor hèm. 't Liep wonderlijk in de wereld. Daar had-je, die twee vroegere meiden van hem, Mies en Sjaane, die daar in 't hippodrom met haar vrijers zaten. Hij had ze allebei gekend. Sjaane, die bij hem thuis en Mies, Marie liet ze zich nu noemen, die bij oome Kees diende. Met Sjaane ging dat al heel gemakkelijk, hij was toch de jongeheer, — en later toen ze vaste verkeering hield, nu allang weer af, ging ze nog wel eens 'n keer met hém, maar dan voor geld. 't Was wel 'n aardige meid, te drommel ja, maar niet in haar zondagsche kleeren! En dan denken de jongens, dat ze onschuldige vrouwen krijgen, schimpen ze op die gemeene meiden. O, o, die Mies, toen ze met hem ging, wist ze al alles ervan, — en met Sjaane was 't ook niet de eerste keer. 't Is wel vermakelijk als je zoo eens rondziet. Alles hangt van bedrog en huichelarij aan elkaar, — en ieder zet een gezicht of hij nergens van weet.

Zoûen die jongens bij 't later gaan trouwen zich ongelukkig voelen, als ze merken dat ze niet de eerste zijn geweest? Maar ze weten 't niet; daarvoor knoeien ze en vrijen ze te veel voor den tijd. Och, ze zijn op hun beurt geen steek beter dan wij. Maar, wat doet er dat nou ook eigenlijk toe. De vraag is of je met 'n vrouw gelukkig kan wezen, die ongereptheid is zeker heel mooi, maar toch meer naam dan daad. Als je denkt een eerbaar meisje te hebben, zou je dan, bij twijfel, de moed, de brutaliteit mocht je wel zeggen, hebben om die twijfel te opperen? Dat is toch ineens je geluk, je droom, je verwachting, je illuzie breken. Nèe, dat doet geen man, en daarom geloofde hij niet veel eraan. En van voorgewende schuchterheid, daar kon-ie ook staaltjes van vertellen. Je meende soms in ernst 'n meisje 't eerst te hebben, je aarzelde, schaamde je je voor je zelf en dan als 't erop aankwam, nou dan bleek 't heel anders. Nee, dat waren allemaal twijfelachtige kwaliteiten, 't komt erop aan, zooals hij zei, of je voor 'n vrouw wat voelt en of zij in je opgaat. Met fatsoen èn moraal alleen is 't niet gedaan. Je bedriegt elkaar in 't gezicht of maakt 't leven bitter en zuur, tot 'n hel. Zoo ging het toch overal ... overal. Daar had-je Frederike, z'n oudste zuster. Prachtig getrouwd, zooals ze dat noemen. Jawel, tast maar even door en wat zie-je dan? Uiterlijk en schijn. Voor 't oog lijkt alles even mooi, lijkt ze met haar man gelukkig, maar waarom ontmoette hij z'n zwager overal, een sjouwpijper, vroeger en nu nog, en waarom was zijn zuster de afgemetenheid, de koudheid in persoon? Natuurlijk zijn er ook anderen, zeker, en als je goed kijkt weegt het misschien wel tegen elkander op. 't Zou ook al te bar worden. Maar de kansen, als je uit berekening trouwt, blijven hoogst gering. Zoo als hij er voor stond, werd het trouwen om geld, en de vrouw, nou ja erbij! Daaraan ontkwam hij niet.

Dof in de kop van al dat gemijmer, heftig over een toestand, die hij voorzag en niet kon weren, nijdig omdat hij vergeefs op Corrie wachtte, dat niet noodig was geweest, indien hij zich niet zoo stom-hautain aanstelde in 't hippo-

drom, kwam hij aan, stond nu voor de klub, weifelend. Zou hij d'er in gaan of maar direkt naar z'n kast? 't Leek daarboven smoorheet te zijn en hij zou er allicht geen mensch vinden. Maar met de gedachte aan 't hippodrom en Corrie's laatdunkendheid kon-ie toch niet slapen.

Er schoof 'n klubje aan. Jee, 't waren Sjaane en Mies met haar vrijers. Hij keerde zich om in vage walging en ze gingen hem rakelings voorbij. Hij hoorde ze luid kwekkeren. Ze hadden het over eerzame verkeering en fatsoendelijk komen aan huis bij de ouwers. Nee, dat was 'n moppig geval. Eerzame verkeering? wat 'n bedotterij! 't Geval bracht hem bijna weer in 't humeur.

VIII.

Boven was 't broeierig-warm, net zooals hij dacht, de gaspitten waaierden door de avondzucht van open vensters.

De zaal lag leeg, met de leuningen der stoelen ijl en glanzend boven 't doffe van de ronde leeren zittingen. 't Gasgerucht spetterde ruischvol door de laaie leegte heen. Hij voelde 't vreemde, 't enkele van zichzelf nu hij zich nederzette, en hij dacht weer aan 't hippodrom. Waar die verdeide Corrie toch zou zitten? Juist in die leegte zag hij de rommel en de jool, zag hij 't paardgehos en haar blonde kop. Bah, wat 'n herrie met dat orkestrion!

De suizestilte van de groote zaal werkte kalmeerend op hem in, d'er zat rust en reinheid in, al was 't nog zoo warm.

Van straat sloeg op — nu en dan — wat fel gerucht, wat harde stappen, gedoedel en geschreeuw van volk, geblèr van zondagsmenschen, die naar huis toe trokken.

Hij vlugoogde de kranten in zonder 'n woord te lezen, liet zich in zijn stoel terugzakken, waarvan de leuning hem omving. Zijn geredeneer van zooeven vond-ie nu zelf overdreven. Je hoefde van alles toch niet het slechtste aan te nemen. De wereld was als 'n pruimenboom, — en evenals de pruimen leken ook de menschen op elkander. Waarom wou hij beter zijn dan de rest, hij de maatschappelijk zwakste, de onmachtigste van

zijn heele kring? Waarom zou hij niet een vrouwtje met geld kunnen trouwen en toch gelukkig zijn? Sloot het eene beslist het andere uit? Was dat geen overspannen inbeelding? Juist door zijn ervaringen en 't bewuste weten kon hij de zwakke plekken mijden en zorgen, dat zijn geluksbootje, als-ie eenmaal trouwde, niet lek stootte en schipbreuk ging. Als-ie maar stevig voor oogen hield, dat-ie door 'n rijk huwelijk onafhankelijk werd van zijn vader, van 't geleuter thuis, van de heele santekraam en zijn leven vermocht in te richten naar eigen wensch, als-ie dat nooit vergat, nou dan zou 't wel gaan en 't hem ook niet zoo moeielijk vallen voor 't vrouwtje, dat hem dit alles met de bruidschat bracht, lief en goed te wezen.... 't Zou een taak zijn die hij zich zelf kon opleggen en in alle eer volbrengen. Was dit geen doel 't betrachten overwaard, om 'n vrouw gelukkig te maken, voor haar alleen te leven?

Van Drielen sufte en mediteerde in z'n eentje voort. De zwoele lucht, de warme gasvlammen van de leege leeszaal, maakten hem zwaar en loom. Kom, hij zou toch maar opkrassen. Waartoe diende al dat geredeneer? Die Corrie bracht hem heelemaal van streek!

Maar nu kwam Laaksman, de kleine Laaksman, op de zaal, een van z'n oudere kennissen, allang getrouwd, — en die ging bij hem zitten. Nu diende hij ook nog even te blijven, al bestond er eigenlijk geen reden voor.

— 'k Dacht juist op te stappen, zei hij geeuwend

— Zoo? Ja 't lijkt hier niet plezierig... is er nog nieuws?

— Nee.

— Ook niet in de krant?

— Zoover 'k weet van niet.

Er hing èven 'n dompig zwijgen tusschen beiden, een wederzijdsche verdoffing, door 't niet weten hoe 'n gesprek belangrijk te maken, nu ze beiden geen groot nieuws uit de krant wisten. Laaksman begreep, dat als hij nu een blad in handen nam, Van Drielen dadelijk zou opstappen. Hij wilde dat voorkomen, vroeg nu maar om 't gesprek voort te zetten:

— Was je nog op de tentoonstelling?

— Ja even... zuchtte Van Drielen met weerzin.

— 't Is d' er niet veel zaaks, ik was er ook nog, zei Laaksman weer.

— Op 't kermisveld... met recht 'n zoodje... enfin zondagavond, je kunt begrijpen, en in de tuin . . . niet om uit te hoûen!

Laaksman nikte, wilde erop ingaan, maar hij bedacht zich, kneep de mond weer toe, zonder wat te zeggen.

Van Drielen zag het. O, die wist 'et dus, had Corrie gezien. Daarom die vraag! Hij zou de diskussie maar ontloopen, door op te staan.

— Kom kerel, blijf nog even zitten? praatte Laaksman ijverig.

Van Drielen liet zich overreden, plofte weer neer in de leeren zetel, liet zich een whisky opdringen, keek Laaksman aan, dacht over 't gekke van de situatie. Die goeie dikkerd zat er mee in, dàt zag-ie duidelijk. Laaks kende natuurlijk z'n maintenee, wist nu niet hoe hij zich moest houden. Zijn rond hoofd zwol ervan. Hij wou hem wel toeschreeuwen: kerel, maak je daarover niet druk als ik 't niet doe. Maar gelijk bedacht-ie z'n stommiteit, want Laaks zag het integendeel aan z'n belabberd bakkes. Hij hield toch van de meid. 't Werd pijnlijk zooals ze nu tegenover elkander zaten. Die lobbes van 'n Laaks' deed hem eens 'n konfidentie over z'n vrouw, een moeielijk konflikt, waarin hij toen geen raad kon geven, maar Corrie was niet z'n vrouw, alleen z'n maintenee, en 't werd onkiesch die twee kwesties door elkaar te babbelen. Nee, dat ging niet. Zonder te weten wat hij zei, liet hij zich ontvallen:

— Een beroerde boel!!

Laaksman zuchtte, zei:

— Sja... 't is lam!!

Van Drielen keek vreemd op. Wat bliksem, wat was nou beroerd, en wat was lam?? En nu ineens plofte hij het eruit.

— Die dondersche meid van me, die was daar vanavond in 't hippodrom!

Laaksman nikte, dronk even aan zijn glas, verdunde de whisky wat, zei toen:

— Ze was in de lorem, hè?

— Wat moet-je daar nou tegen doen?

— Niks! Hij haalde de schouders op, gaf geen verder antwoord, maar na een poosje, alsof hij erover had nagedacht, zei hij toch:

— H'r kongee geven, dat is 't beste!

— Maar ik hou van haar.

— Ja, dan wordt 'et lastig!

— Die vervloekte meid! mopperde Van Drielen weer.

Laaksman zweeg. Ze zaten te staren naar de grond, beiden in overweging wat ze nu zoûen zeggen.

De gasvlammen suisden en 't suisgerucht spetterde in hun ooren. Geluiden van de straat sloegen fel naar de zaalstilte op. Er begon een torenklok te luien en de zware bonzen vielen rammelend neer als dofdreunende kogels. Ze luisterden er vaag naar. De kleine Laaksman wist niet of hij 't gesprek moest doorzetten of het laten schieten, en Van Drielen voelde 't drukkende van 't afgebroken gesprek voor de andere mee.

Laaksman begon nu weer:

— Eigenlik is 't niet zoo erg, dàt van jou juffrouw... hoe heet ze ook... o ja, Corrie!

— Eigenlik niet, beaamde Van Drielen. 't Is maar hoe je 't opneemt

— 't Is niet je vrouw.

— Nee, godbewaar me, nee!

Van Drielen ging niet verder erop in. Daar hadt je het. Die goeie Laaks' begon te vergelijken. Nee, dat kon toch niet! Hij zocht naar een onderwerp om van gesprek te veranderen, maar hij vond niet. Laaksman praatte ging alweer voort:

— Dus, goed beschouwd, heeft 'et niks om 't lijf!

— Nee, eigenlik niet! stemde Van Drielen toe.

Sterk voelde hij nu de bitterheid in dat gezegde. Die arme Laaks'! 't Geval van hem was wel wat. Dat tastte zijn naam aan, en diep-in zijn hart erbij. 't Was pijnlijk die kombinaties vanavond! 't Werd het hem wel wat te drukkend. Hij veerde van de stoel op, zei, om aan 't klemmende gesprek te ontkomen:

— God, kerel, laten we oploopen. 't Is hier benauwd, om te stikken!

— Mij goed! zuchtte Laaksman, die met moeite zich oprichtte, als in pijn.

Ze hadden de hoeden al genomen, gingen langzaam de trappen af, stonden nu buiten, in beraad welke kant ze zouden uitgaan.

De stad lag weemoedig, als in rouw. Het donkere, dieptintige floers met het sterrezilver en de maan die witte schampen wierp over de stroeve gesloten huizen, gaf in de benauwende zomersfeer een zware stemming. De indruk duurde maar één oogenblik. Van alle kanten ruchtte òp schel zondagsgetetter en dat verlevendigde weer. 't Was nog vroeg, hoogstens half één.

— Waar dwalen we naartoe? vroeg Laaksman eindelijk.

— 't Is mij 't zelfde, 't is toch een beroerde pan vanavond!

— Zeg dat wel... je bent niet getrouwd, maar als je vrouw zich verslingert, je hebt geen begrip ervan wat dat is!

— God kerel, hou je stil... ik weet er toch alles van, begrijp 't best!

— 't Is om je voor je kop te schieten! Als ik 't niet voor m'n kinderen liet.... Dat 'n vrouw zich zoo kan vergeten! met 'n lakei, hoe is 't godsmogelijk?

— Sja! sabbelde Van Drielen mee. — Wat moest ie zeggen? dacht hij er tusschen door.

— Met je eigen koetsier... èn dat moet je voor je oogen aanzien. Verzet je er tegen dan krijg je schandaal. Nou heb je 'n vrouw uit eerste stand... onmachtig ben je. Ze ruien, rijen elkaar op, lezen die zwijnerige romans uit Parijs, en willen wat daar niet eens elke dag gebeurt, enkel in de boeken is te lezen, hier ook van toepassing brengen. Een koetsier, een lakei, ze is gewoon gebiologeerd door de vent! Ze sluit de deur af en zegt: ik doe wat 'k wil. 't Geld is van mij. Snij uit! Een vrouw, als ze zoover is, wordt erger dan 'n man, wordt erger dan 'n beest!

— Och, wij mannen zijn ook zulke lieverds niet, we sjeneeren ons evenmin!

— Maar met 'n lakei, heeschte Laaksman weer.

— Nou ja, dat lijkt erg, maar gaan wij niet met meiden van de straat?

— Dàt doe ik niet.... nooit! verweerde hij zich weer.

— 'k Bedoel in 't algemeen.

— Goed, dan zijn dat nog wildvreemden, meiden die er voor zijn.

— Alsof dat veel onderscheid geeft.

— Nou, me dunkt....

— Ja, dat is 't nou... die er voor zijn. Wees nou 'es eerlijk, de vrouwen hebben geen mannen die ervoor zijn, kunnen dat niet zeggen, moeten maar wachten op 't zien komen. Daar heb je 't verschil.

— 'k Merk wel, zei Laaksman bits, dat jij niet bent getrouwd.

— Nee, gelukkig niet!

— Dan zou je anders spreken.

— Dat kàn best, ik twijfel er zelfs niet 'an, maar zeg, kerel, wat wil je? 't Is lam, 't is beroerd-lam, 'k heb geen woorden om het je te zeggen, 'k wou dat 'k er wat op wist.

— Een koetsier, een lakei! schreeuwde Laaksman weer.

— Nee, dàt niet, met de een of de andere, 't laat me koud. We kijken ook niet zoo nauw.

— Een moeder van twee kinderen....

— Ja, 't is ellendig, god kerel, je maakt me kapot. Ik voel alles, begrijp je toestand....

— Dat vervloekte gerij.... En weet je, wat het ergste voor me is, ik zag 't ankomen, maar ik kon er niet tegen op... als ik flink had toegetast, wie weet, maar ik dorst niet voor 't schandaal dat 't zou geven, je voelt je te hoog, je wilt het smadelijk woord niet gebruiken, je schaamt je zelf als je eraan denkt... een lakei.

— Nou, als ik toch te pakken moet worden genomen dan liever door zoo één, zou ik zeggen, dan door 'n vrind. Dat is 't ploertigste wat ik ken. Zoo iemand vertrouw je, geef je

de beste plaats in je hart, aan je haard. En dan. Nee, dàt moesten wij mannen onder elkander nooit doen.

— Bah! spoog Laaksman weer op, die dit onderscheid niet zoo voelde. 't Is alles 't zelfde, vrind of geen vrind. Maar 'n lakei, zie je, een die je moest wegjagen en die je hoont met zijn gladgeschoren gezicht, die met kruiperige manieren en onderdanige stem zegt: mevrouw heeft 't mij gelast, en je gelijk met gemeene oogen brutalizeert!

Van Drielen zei niets meer. Wat kon hij daarop zeggen? 't Lot was ellendig, maar misschien niet geheel onverdiend. Laaks' trouwde toch ook z'n vrouw alleen om 't geld. En wie weet, wat die vrouw had doorstaan voor ze zoover kwam, wie weet hoeveel vrinden uit d'eigen kring de weg hadden bereid? Die koetsier, waarop Laaks zoo schimpte en begrijpelijkerwijs, was toch een kraan van 'n kerel. Je moest maar opletten hoe of-ie reed! Onbeweeglijk zat-ie op de bok, de beenen opgetrokken, de teugels wijd-uit. Of de paarden sloegen in galop en of hij moest zwenken, de silhouet van de vent bleef als 'n beeld boven 't spiegelgelakt dek van de coupee. En als-ie te paard reed, 't jockeypetje op, de karwats op zij, nou dan leek-ie voornamer dan Laaksman zelf. Zoo één kan-je nou wel 'n lakei noemen, maar dan zijn er nog heel anderen, die zoo'n naam verdienen. Die spierige, slanke vent die elke trek van z'n gezicht in bedwang had, die zich eerder dood van z'n bok liet vallen dan een vezel te verroeren, is pootiger, meer mans dan zoo 'n goeie dikkerd die nu naast hem liep. Nemen de heeren ook niet de mooiste meiden uit 't volk, en kijken die mooie meiden niet 't grifst naar de heeren, waarom mocht die wisselwerking dan ook daar niet bestaan? 't Is geen prettig gevoel de mindere te zijn van je knecht, maar dan moet-je maar zorgen op je eigen wijze kranig te zijn. En dàt kan.

Was dat misschien de reden waarom hij onbewust zoo hautain deed, zoo uit de hoogte sprak, juist omdat hij wist, behalve de paar centen, die hij van z'n vader kreeg, niet veel waard te zijn. 't Was wel verschrikkelijk van dat wijf, èn verschrikkelijk voor die goeie Laaks, maar te beklagen bleef alleen

't fatsoen, dat jaren strak gehouden, nu ineens tot scherven sloeg.

Ze liepen naast elkaar voort, door 't heftig gesprek nu beiden ineens zonder woorden. Dat zwijgen drukte op Van Drielen 't ergste, omdat hij z'n vrind niet kon zeggen wat hij dacht. Om die gespannenheid te verbreken, en zichzelf wat verlichting te geven, begon hij 't geval te vertellen van 't hippodrom. En opmerkelijk, terwijl hij daarnet 't praten erover nog had beschouwd als 'n onkiesheid, een niet kennen van les apparences, voelde hij nu 't tegendeel; hij voelde Corrie veel hooger dan de vrouw van Laaksman, die uit hooge stand, en getrouwd, boeleerde met een knecht. Die Cor wist niet wat ze deed of laten moest. Ze voelde zich geminacht en getrapt, ook onder zijn liefkoozingen door, ze ging in 't lichte leven om de armoede te ontgaan. 't Was wel 'n fout, maar toch vergeeflijk. Kon zij 't helpen dat ze jong was en mooi, dat het bloed hevig stroomde en begeerde, ook wat niet mocht? Ze was 'n mooi roofdiertje, dat nam al wat onder haar tanden kwam, — en de begeerte van volop leven en zich laten gaan op de liefde of wat er dan op lijkt, is een vrouw ingeboren. Maar de andere, al verontschuldigde hij haar zooeven tegen haar man, die andere werd al minderwaardig alleen omdat ze een man nam zonder eenige liefde, wijl die stamde uit naaste kring. Had zij, die alles bezat, niet kunnen wachten, beter uit haar oogen moeten zien? O ja, hij wist het, ieder in zijn eigen stand, noblesse oblige, zei men. Dat had z'n goeie kant, werkte in zeker opzicht lang niet slecht, maar 't liep toch mank, omdat berekening en overleg, geen liefde en geluk op de koop meebrengen. 't Was het ingeroeste, 't kankerend begrip van geslacht op geslacht, dat huwbare meisjes minder letten op 't karakter, op de persoon van man, dan op zijn pozitie, zijn rang. En later zien ze pas wat ze hebben getrouwd. Jawel! En zoo'n vrouw zonder klaar inzicht, begrip, zonder denkende hersens, maar overmoedig in 't besef van haar geld, zou hij ook moeten nemen, en dan geduldig afwachten wat die vrouw met hem zou doen!

— God Laaks, zei hij plots, wat is 't eene scheeve boel

in de wereld, dàt van jou en 't geval van mij, 't is of we zwabberen op zee zonder schip, of we bouwen zonder fundament. 't Is een dobbelspel, schijnbaar zonder inzet, maar betalen moet je toch!

Laaksman liep suffend-zwaar voort en knikte instemmend, al begreep hij niet best de wijsgeerigheid van zijn vrind in verband met een meid als Corrie of een slet als z'n vrouw.

— Waar gaan we naar toe, vroeg hij eindelijk, toch niet de Nes in?

— Waarom niet? zei Van Drielen, laten we ons wat verzetten.

Zonder het direkt te willen, zonder het klaar te weten, waren ze die kant heengedwaald, in vaag begrip, dat daar alleen afleiding bestond na zooveel mismoedig spreken. 't Was ook de straat waar ze het laatst op d'avond terecht konden, een abnegatie van 't gewone leven, 't vuil genot, dat je nog kleiner maakt in eigen oogen, dę straat waar je met nog dieper walg uitgaat dan je er in komt.

IX.

Ze schoven de nauwe straat in.

De nachtgeul vlaagde fel van licht en 't losse leven. Dronken lui stieten tegen elkaar op en in sigarenwinkels stonden geschminkte vrouwen sigaretten te koopen.

Voor de oude »Vic" tierde luid de kleine »Moos," de »Moos" zooals ze hem kenden uit studententijd, 't schreeuwerig gewillig joodje, dat klanten lokte door z'n pochen, zijn drieste taal, z'n manier van eigen-zijn en waarom je lachte, terwijl hij je inpalmde door gemeenzaamheid, die poenig was en je toch niet schokte van wege de uitbundigheid en gemakkelijke vlotheid van zijn binnenhalen.

— 't Is hiepedrom, 't is hiepedrom en geen café-santant, de oude Vic! schreeuwde hij, en trok aan het koord de deur al open.

Het vet-gepleisterd huis met beeld-pilasters nu niet te zien door de schelle aanplakborden, waarop 'n rijjool-school

was afgebeeld, zwom en dreef in een vloed van licht, met in 't midden een transparant als groezele vlammenvlek, waarop breed vermeld stond: Nederlandsch hippodrôme.

— Kom binne, kom binne! galmde Moos. Alles in volle werking! Voor 'n dubbe'tje 'n entreebiljet met 't stedelik wapen er op.

Hij lachte om deze schunnigheid van stedelijk wapen, die glundere Moos, en hij trok de menschen bij de jas erin, en schreeuwde, tierde weer voort.

— Godja, zei Van Drielen, in 't hippodrôme, dàt konden we doen. 't Hoort er zoowat bij.

Gedachten aan Corrie flitsten weer door hem heen. Misschien vond hij haar wel hier. Laaksman schoof mee, arm in arm, even terugdeinzend voor de hittedwalm, die uit de rijjool opschoot. Zweetwalm en paardelucht en stank van drank sloeg tegen hen aan. Ze keken rond. 't Leek vreemd, hier weer te staan. De oude zaal, zoo welbekend, waar ze als jongelui herrie maakten en vooral zondags als de burgerjongens met h'n meissies kwamen, die zaal van banken op 'n rijtje, was nu tot arena omgetimmerd langwerpig, bij gebrek aan cirkelruimte. 't Rijperk liep diep-in, waar vroeger de verhooging bevond, het tooneel met de chanteuses en de rinkelrank van glas en feeën-grottig dekoratief. Op ongelijke afstanden paalden nu de oude kolommen midden in 't zerk, die kolommen erg cirkus-achtig zeepiggroen geschilderd met bloederige biesjes. Rondom bleef eenige ruimte om te loopen, met de noodige tafeltjes langs de kant, voor die wou gaan zitten en verteering maken. Een paar stumperige pikeurs, sjofel in witte spanbroeken en wittig vest, dreven de paardjes op, die moe en kreupel niet meer konden, voortsjokten log en lomp in onwillige koeienpas.

De muziek viel uit de hoogte neer, kwam van een uitgetimmerd hok boven 't buffet, vol flesschen en gebarsten spiegelglas. Een spichtige juf met gezicht van dagen slecht eten, betokkelde daar een piano, een dik en bollig heer bewerkte de viool, een jongeling de fluit en van de trom bleef de muzikus onzichtbaar, — en klaterend, als 'n niets-ontziende wind, stortten ze in vereenigd spel hun klanken door de zeepgroene kolommetjes-

ruimte; ze tetterden, rakkelden minstens even hard als het orkestrion in 't groote hippodrom, en hun stoottonen maakten meer kapriolen. Maar de paardjes sjokten even loom, te moe, te veel afgejakkerd door 't zondagsvolk.

Van Drielen's blik gleed door de ruimte bliksem-snel, zag dadelijk wat hij zocht: Corrie's witte hoed, haar blonde kop. Ze zat in de hoek met haar vriendinnen, Annie, Mies en Nel, hoogrood, 't haar in de war en oogen lodderig-zwaar, — en tusschen de vrouwen zaten drie, vier knullen. Zijn blik schoot vlammen smadelijk-fel en in opstand kwam alwat aan liefde en genegenheid in hem was.

— Zoo'n kanalje! mompelde hij.

Laaksman zag haar nu ook, wilde Van Drielen terugtrekken, zei:

— Kom, we gaan ergens anders naartoe... 't is hier te vol! Hij trok hem aan de mouw, maar van Drielen in-eens giftig, vloekte:

— Gôverdom', lâ me, wat is dat nou!

— Kom, zei weer Laaksman.

— Ik blijf... o zeg, heb je geld op zak? Ja? dan gaan we aan de rol... we zulle ze late knalle, gôverdom'!

Met bulderstem van vent, die niet op 'n tientje of wat ziet en zich wil laten gelden, riep hij:

— Hei kelner, hier! breng's champagne. Maar beste hoor... wat hebben jullie... Roederer, Mumm... geef de lijst 'es an. Gauw... een tafeltje, nee hier. Netjes hoor. Zoo is 't goed!

De kelner, struikelkrom van 't zich jachten, kwam al weerom met prijskaart, sloeg met zijn dikke vingers de bladen beverig om.

— Ja, geef ma'r an, dat vinden we, maak jij ma'r schoon. Een beesteboel is 't hier!

De kelner, 't schonkig-stramme lijf in vettige frak, boog zich gedienstig-snel over 't wibbelend tafeltje heen, sloeg af met zijn morsige doek, veegde na, stond al brutaaltjes-kruiperig de orders af te wachten.

— Zeg Driel, 'k drink geen bocht, zei Laaksman die in goede stemming raakte, schor van toon.

— Welnee, d'er is van alles. Pommery, Moët-Chandon en Irroy. Is 't afgesproken, jij beert en we verrekenen later.

Laaksman knikte. De kelner, nu ineens op de hoogte, zei gevat:

— Irroy, dat is 't fijnste merk!

— Hou je mond, dat weten we wel, schreeuwde Van Drielen. Breng ma'r op twee, drie flesschen en 'n heele emmer ijs, ma'r gauw wat... we hebben niet veel tijd!

De kelner maakte zijn lichaam klein, om vlug overal door te schuiven, holde weg. Maar Van Drielen riep hem weerom, tierde luid:

— Hei, stuur 'es 'n klis meiden hier... je snapt wel hè. De besten van 't zoodje. Of denk-je soms dat we hier alleen komme, om je bocht. Zoek goed uit... geen afval hoor!

De kelner, aan deze orders gewoon, knipte met z'n oog, scharrelde al weg, liep naar 't buffet, bestelde, liep de tafeltjes met vrouwen rond, kwam nu met de flesschen aandragen.

Van Drielen wreef zich in zijn lange handen en Laaksman's zorgenhoofd zwol van lach en pret. Lang-uitgerekt zei hij:

— Zàg, wat ben jij van zin? Je wordt toch niet dol voor die meid?

— Ben je mal... laat mij maar gaan,.... val in geen twee slooten tegelijk.

Nog voor de Champie kwam, huppelden de vrouwtjes van alle kanten 'an. Zwartoogigen met gretig-wulpsche monden, blanke blonden met oogen blauw als van porceleine poppen, brunetten mollig en heel pèttig, breedgeschouderden, zwaargeheupten en slanke ranken, ze tippelden allen aan als muisjes op 't spek, en vroegen famieljaar:

— Zeg, snoet mag ik gaan zitten?

— Je hebt er toch niks op tegen, wèl....

— Blondje, trakteer je mij?

Het tafeltje geraakte ineens omzet met geblankette gezichten waarin blauwomwalde oogen vol liefelijkheid gemaakt flonkerend, krijscherige stemmetjes die liefjes vleiden en zenuw-handen die streelen wilden. De liefdevlam laaide fel en algemeen.

De kurken poften van de flesschen, erg ordinair, goedkoop-aanstellerig en in de platte wijde kelken schuimde overdadig bruis van wit, dat onder 't zakken klaarde tot geel-goudige wijn, waaraan de meisjes gulzig haar roodgeverfde lipjes zetten. Ze tetterden liefdepraatjes geaffekteerd en zonder zin tegen de branie-heeren, die als happige vischjes in gehakt beitje zich lieten vangen, naar zij meenden. Zelfs van de paardjes gleden nog bekoorlijken af, en van overal snelden toe, om 't hare mee te krijgen, nu er gratis te fuifen viel.

Van Drielen schalde luid-uit en schonk maar in, 't eene glas na 't andere. Maar Laaksman wat kalmer, wenkte de kleine kelner, zei fluister-heesch:

— Hebben jullie geen goedkooper merk voor dat tuig?

De kelner aarzelde, maar Laaksman zei:

— Nou ja, Carte Blanche of ander bocht, je snapt me wel, voor 'n riks of 'n pop of drie.

— Ik zal 'es voor u hooren, voorzichtigde de kelner nu.

— Breng zes flesch mee en 'n goeie voor ons. Toe, rep je wat!

De vraag bracht gescharrel in 't buffet, een gesmoes en geredeneer, maar dra erop rukte de kleine kelner aan met de armen vol.

— Ze kostte een gulde meer, maar 't is echt goed!

— 't Raakt me niks, voor mijn part is 't pis. Schenk maar in.

't Champagne-vocht vloog spattend, bruisend over glazen en tafel heen. Zoo rap kon de kelner niet ontkurken of de flesschen leegden zich. In heilge kelnerdrift werkte hij zich haast in zweet. Er werd even aan getikt, aan de wieg gestooten, naar ze zeien. De vele molle armen en lieve lonkjes aaiden vol toovering naar Laaksman en van Drielen, de twee amor-godjes, waaromheen de vlinders fladderden met weelig-zoet gestreel.

De zondagsmeisjes en de burgermenschen zaten paf van die trakteerderij. Ze keken naar de vrouwenklit met oogjes klein van afgunst, al vonden ze het stom en mal om zoo je centen weg te gooien aan champagne. Maar Van Drielen wist wat hij deed. Hij wilde Corrie overtroeven, haar dwingen terug te komen zonder dat hij vroeg, dat was z'n plan.

De flesschen raakten heel gauw leeg, — en hij bestelde maar weer nieuwe, toch een weinig zuiniger.

Sjaane en Marie, ook in 't nachthippodrom aangeland, vergaten Joop en Piet, hadden alleen aandacht voor die mijnheer en de geldverspilling.

— Allé, kom hier! schalde Van Drielen, die een volle flesch in de hoogte hield, de champagne op de grond liet schuimen.

Ze woûen graag, maar durfden niet voor haar vrijers, en evenmin voor al die geschminkte meiden, waarbij ze zich voelden kilo-zwaar. Ze deden of ze niet begrepen, kregen hoofden rood als vuur, gluip-gluurden een andere kant uit, stakestijf. Van Drielen wenkte weer, riep:

— Kom hier, vooruit!

Maar de vrijers bleken hiervan niet gediend, zeien tegen hun meisjes, dat ze die kwasten de rug zouên toekeeren, keken stroef en nijdig.

— Laat ze stikken! vermaande Laaksman. Je kunt nog ruzie met die poenen krijgen.

— Je hebt gelijk.... O, o, o!! Maar wat doen die gewone meiden zoo laat op de vlakte. Weet jij 'et, ik niet.

— Ik ook niet! 't interesseert me weinig... die eene is anders wel aardig.

— Marie? Jawel. Ze hebben zeker 'n nacht vrij. — Of, der lui zijn uit de stad, dat kan ook. Ja, dàt zal 't wezen.

Van Drielen, uitgelaten en dol, wou graag pesten, pozeeren, schreeuwde weer om Marie en Sjaane. De heele klis scharrelvrouwen keek die kant uit, zette minachtende oogen, relden treiterend:

— Nou, kom dan hier... meneer roept je toch!

De meisjes verbouwereerd en de jongens woedend, bleven strak en stijf, met roode hoofden van niet weten wat te doen. De kleine Joop wou op die heeren los, maar Diek, wat voorzichtiger, begreep, dat zij die verteeren en grof geld stukslaan, in 't gelijk worden gesteld, zei kordaat:

— Kom, we staan op,... we hebbe niks met die troep te make!

Dat was 'n uitkomst voor Marie en Sjaane. Gehaast sprongen ze op, grepen naar de zwarte glacé's, de kleine paraplu, en duwden elkaar voort, de gezichten fel van kwaadheid om 't schandaal. Op haar hielen kwamen de jongens, Joop achteraan, met nog een woedende blik naar de heeren, voor de deur achter hem dichtviel.

Een hoonend gelach steeg van het tafeltje op. Laaksman en Van Drielen stampten van plezier met hun zware stokken.

— 't Is toch niet net! zei een van de hippodrom-dames.

— Wat doen ze hier! snauwde 'n ander dadelijk er tegen in.

De flesschen raakten weer leeg. Van Drielen talmde met bestellen en Laaksman fluisterde hem toe:

— Zeg, 't is nou genoeg!

Het plots opgevlamde vuur van pret verging snel, nu nieuwe knal op zich liet wachten.

— Kom, trakteer je niet, ben je al lens? smaalden de avond-schoonen.

— Een oogenblik pauze, schalde Laaksman. Zoo is 't in de komedie ook!

— O, zoo . . . nou kind ga mee, zei een hoog blonde, die een brunette onder de arm nam en schamper heenging.

Een oogenblik later holde er weer een weg, — en haast ongemerkt, alsof 't van zelf sprak, retireerden zich de dames, nu ze merkten dat die twee niet zoo stom-onnoozel waren als ze eerst wel leken.

Een zwartoogige met gretig-grelle mond en een armbloedige blonde doorzichtig-bleek van 't zware leven, hielden vast, probeerden in slinke praat nog wat van de heeren af te troggelen.

Laaksman had groot plezier erin en Van Drielen liet zich goedmoedig bepaaien, wilde maar weer 'n flesch bestellen, om 't vuurwerk niet met 'n sisser te laten eindigen, maar nu kwam Corrie op hem toegeschoven. In verbeten drift had ze alles aangekeken, fel van nijd, met blosjes op de wangen van verbolgenheid. Ging dat maar zóó? smeet hij 't geld met volle handen weg, dat wist ze niet. Ze had wat meer recht op hèm dan al die sloeries hier. Hij bleef haar meneer, dat zou ze

eens laten zien, ook al was 't van avond tusschen hen hommeles!

Ze streek met hoog-opgezette kleur langs zijn tafeltje heen, onverschillig, alsof ze hem niet zag, toch in vage hoop, dat hij haar zou roepen. Maar Van Drielen deed 't niet, bestelde met rauwe stem weer nieuwe champagne en zij streek door naar het toilet. Bij 't kurkeknallen kwamen in een wip weer nieuwe dames aangehuppeld — en 't begon weer lustig toe te gaan.

Corrie, van het toilet terug, bleef even staan, overzag de toestand direkt. Bleek van kwaadheid, streek ze weer stijf voorbij, in verwachting dat hij iets zou zeggen of althans aanleiding geven om te blijven staan. Maar Van Drielen deed of hij niet zag, liet haar begaan. En nu plots, keerde ze achter hem om, lei de arm op zijn schouder, vroeg met stem schor van drift en drank, die ze vergeefs trachtte lief te maken:

— Zeg... hoor ik er ook bij?

Van Drielen's eerste gedachte was haar uit te jouwen en af te stooten, zoo woedde de kwaadheid nog in hem. Maar ze liet hem daarvoor geen tijd, trok een stoel bij, zei scherp:

— Mooi van jou, om hier zoo huis te hoûen.... 't Kan zeker niet op?

— 't Dondert niks! vloekte Van Drielen veel grover dan hij 't meende.

— Hei-hei, kalmeerde nu Laaksman. Kom Cor, drink 'es mee... hij meent 't zoo bar niet!

Ze nam grif 't glas dat Laaksman haar gaf, zette de lippen eraan, zei, terwijl ze zich neerplakte behagelijk-breed.

— Die is tenminste galant... niet zoo onbeleefd als jij!

— Wat de juffrouw zegt! ironiekte Van Drielen lichtlijk.

Corrie lachte en Laaksman had ook pret.

— Schik es op! zei ze tegen de blondbleeke juf. 't Is mijn man... zeg, je begrijpt ook niet veel!

— O, had-u dàt maar eerder gezegd... ik laat je al vrij... asjeblieft!

Corrie verwaardigde zich geen dankje, geen antwoord, keerde de andere de rug, lei haar molle hand op Van

Drielen's arm, keek hem met haar verlokkelijk-frisch gezicht driest aan, fleemde:

— Kom, is 't weer goed?

Van Drielen haalde de schouders op, hield zich nog kwaad. Maar Laaksman snaterde al:

— Natuurlik is 't goed... hij is hier voor je gekomme.... Maar je bent 'n stom dier! Wie doet dat nou, om zoo te scharrele....

— Nou prosit, daar gaan jullie, schalde ze luid, terwijl haar lippen gretig aan 't glas tipten!

— En je meneer daar ginds... wat doe je met hem? spotte Van Drielen.

— Kan mij niet schele, dàt weet je wel!

— Hoe moet ik dat weten?

— Is 't gedaan met je getreiter? zei ze lachend en ze schoof dichter naar hem toe, in teruggekomen vertrouwelijkheid.

— Kom, drinken jullie 't af, praatte Laaksman.

Hij schonk in, bedeelde ook de zwartoogige en de bleekblonde, die zich overbodig voelden.

Van Drielen en Corrie klonken tinkelend met hun glazen en nu was 't goed, de wrok van weerskanten weggezakt. Zij vond hem heimelijk een heerlijke vent, nu hij hier de boel zoo opschepte, optrad als grand seigneur en zij deelde mee in z'n glorie, voelde zich daarbij in de hemel nu haar eskapade zoo goed afliep, — en hij kalmeerde eveneens in 't besef van haar terug te hebben. 't Was een veel te brave meid, om haar geheel op 't breede pad te drijven. Hij kon er niets tegen doen,. hij hield van haar en hij had innerlijk een minachting voor zijn eigen lafheid van mijnheer-te-zijn op kosten van zijn vader en daarvan tijdelijk een meisje te onderhouden, om dat later door een rijk huwelijk te dekken. Voor 't oogenblik voelde hij zich weer gelukkig. Als hij van Corrie afzag, moest het op een andere wijze gebeuren en niet door 'n zoogenaamd ruzietje. Hij had al genoeg op zijn geweten.

Boven hun luidruchtigheid uit schetterde en schalde nu weer de muziek, die met harde, kreupele stootklanken door 't kleine hippodrom heenbonsde en jankte. Vooral de fluit en de diep-in

verborgen trom raasden fel uit, overschalden de piano, de viool, die door de bolblazige heer zoo druk werd befiedeld zonder in gelijke mate zich te kunnen laten gelden.

De kleine ovale ruimte raakte opnieuw vol van 't gehos en gerij. De paarden sjokten sullig om de kolommen zoo zeepig-groen met bloederig-roode biesjes. Alle dametjes, ook de zwartoogige en bleekblonde anemieke, hadden 't champagnetafeltje verlaten, nu er niet meer werd geschonken, en huppelden op 'n hit of hengelden in 't rond.

Buiten schreeuwde en relde de kleine Moos en telkens als de deur openging, sloeg zijn getier naar binnen.

Er trokken menschen uit en er kwamen nieuwen in. Een troepje studenten rumoerde aan, maakte veel rauw gerucht, — en aan 'n tafeltje in een uiterste hoek werd eveneens champagne geschonken. De kleine kelner kreeg 't druk.

Langzamerhand waren ze nu zelf rustig geworden, zaten de herrie aan te kijken, in 't besef dat het spoedig uur van sluiten werd. De mijnheer, die zich als kavaljee bij Corrie had opgedrongen, kwam nu op hen aangestreken. Hij vond 't niet plezierig, dat z'n juffie bij die vreemde heeren bleef.

— Daar komt je baron, spotte Van Drielen, die z'n oogmerk best begreep.

Corrie keek met onverschillige oogen. En Laaksman zei:

— Laat hij maar komen, hij kan ons krijgen!

— Julllie maken geen ruzie, jullie vechten niet, angstte Corrie.

— Welnee, met zoo'n knul... hoe kom je d'eran?

De mijnheer nam de hoed af, om toch vooral beleefd te zijn, zei schel:

— Neem u me niet kwalik, mare....

— We nemen niets kwalik! bralden Van Drielen en Laaksman tegelijk. Wat wil u van ons?

De mijnheer zei:

— Pardon, ik heb 't tegen de juffrouw!

— O, O, hij heeft het tegen jou Corrie!!

— Blijft u hier of komt u in ons gezelschap terug? hield de mijnheer erg groen, erg brutaal vol.

— Och man, maak me niet misselik, snauwde Corrie al. Je ziet toch wel, dat ik hier hoor!

— Pardon, zei weer de mijnheer, dat wist ik niet!

Hij keerde zich om, en droop af.

Ze lachten met hun drieën, maar Van Drielen voelde hun ongemanierdheid en zei:

— Je had hem wel kunnen bedanken.... Hij was toch de heele avond bij je!

— Welnee, 't laatste half uur pas, ik ken hem niet, heb hem nooit gezien!

— Doet er niet toe, je kunt toch netjes wezen!

Ze keek sip, begreep niet, dat ze een vent, die haar achterna liep, nog bedanken moest. 't Ging boven haar kuif.

— Enfin, mompelde ze, wil 'k 't nog doen?

— Nee, laat het maar! 't Is al goed?

Van Drielen lachte luid. Hij vond z'n Corrie allerdottigst, 'n hart van een meid, er zat geen haar kwaad in. Ze dacht aan geen ander.

Na 'n poosje stapten ze op, Cor tusschen hen beiden in. Op de Vijgendam namen ze een aapjeskoets; ze zoûen Laaksman thuisbrengen.

Het muziekgebom van 't hippodrom, het getingeltangel van Nes en Warmoesstraat, het geraas en gerucht van de nachtstad lawaaide nog alom.

In 't rammelend rijtuig zeien ze haast geen woord, konden ze niets zeggen door 't harde wielgeratel over de keien, dat spreken onmogelijk maakte.

Corrie leunde tegen Van Drielen aan, en Laaksman, zwaar en dof van champagne, voelde nijpend wat hem ontbrak, de lieve aanhankelijkheid van 'n vrouw, ook al was 't dan maar van zoo'n scharreltje.

Op de Heerengracht, vlak vóór 'n massaal-breed huis, 't groote huis dat z'n ellende verborg, stopten ze. Bij 't uitstappen voelde Laaksman zich even wankelen, alsof hij teveel had gedronken. Maar nee, dat was 't niet.

— Zie maar dat jullie 't schikt, zei hij goedhartig, de sleutel in 't deurslot stekend.

— Ja, 't zal wel losloopen... bonsoir! antwoordden ze beiden.

Toen hij de deur open duwde, bleef Laaksman luisterend staan, als vertrouwde hij zichzelf niet best. Hij meende gerucht te hooren. Nou, als 't was zooals hij dacht, dan zou-ie optreden. Maar hij weifelde nog.

Van Drielen, terwijl de wagen al voortschokte, keek uit 't raampje, zag hem daar staan. Arme kerel! mompelde hij, en hij vleide zich tegen Corrie aan.

X.

Een paar dagen later.

Van Drielen slenterde weer op het tentoonstellingsveld, dwaalde af naar 't kermisje.

Nu, een gewone dag in de week, hotsten en dromden de troepen er niet zoo rond. Alleen karoesel en hippodrom hadden het tamelijk vol, anders was 't nagenoeg leeg. De enkele kramen stonden leeg in 't blanke licht en 'n spulleman voor 't diorama schreeuwde met schorre stem zonder sukses.

Van de verre Tziganenkapel drongen de zangerige tonen sleep-fiedelend door als 'n wrange weening van weemoed, — en van 't groot orkest in de schitter-schelle tuin stroomden vage akkoorden uit, als de groote orkestrions van 't kermisje even zwegen.

Van Drielen bleef staan. Daar zag hij Laaksman voor 't hippodrom. Een vage pijnlijke herinnering aan die avond welde in hem op, die avond toen hij hem zag aarzelen binnen te gaan in zijn eigen huis. Maar gelijk stelde hij vast niet met Laaksman over dit onderwerp te spreken. 't Was al erg genoeg.

Ze stonden nu voor de ingang en door de openingen aan weerszijden zagen ze de paardjes rondsjokken.

— Willen we even kijken? zei Van Drielen om aantoetsing van 't onderwerp te ontgaan.

— Nee dankje, 'k ben niet in de stemming... je hebt 't zeker al gehoord?

— Gehoord? Wat bedoel je? vroeg van Drielen, ondanks zijn voornemen.

— Nou, van m'n vrouw.

— Nee.... hoe zou 'k....

— Niet?... enfin, ze is d'er van door.

— Er van door... En?

— Jawel... met de lakei.

— Onmogelik... 't is toch niet waar?

— Of 't waar is.

— En je kinderen?

— Goddank, die zijn bij mij.

— Sjongens, zei Van Drielen voor zichzelf weg.

Die barre mededeeling viel onverwachts op hem aan. Zondagavond luisterde hij maar half naar Laaksman, teveel ingenomen door eigen beslommering over Corrie. Nu begreep hij beter waarom Laaks zoo dol en gek deed. Een mensch blijft toch maar een mensch en ieder denkt aan zich, aan eigen misère 't meest. De mogelijkheid van zoo'n eind was nog niet bij hem opgekomen.

— Kerel, zei hij na 'n poosje, wat je daar zegt, gooit me ondersteboven. Je sprak er Zondag ook over... maar....

— Ja, ja, zoo is 't!

— Kom, we gaan hier vandaan....

Hij nam de korte dikke Laaksman onder de arm, vroeg om toch iets te zeggen.

— Is de geschiedenis publiek?

— Publiek en publiek is twee, maar enfin 't is genoeg bekend.

— Als ik niet indiskreet ben... vertel me dan. Ik vraag niet uit nieuwsgierigheid, enfin dàt weet je, ik leef werkelik met je mee.

Ze slenterden 't kermisterreintje af, kwamen op het felbelichte tentoonstellingsveld, gingen het dwars over.

— Laten we buiten-om gaan, 't is hier zoo lawaaierig, zei Van Drielen.

Laaksman nikte, stemde zwijgend toe.

Een vrouw schoot toe, lach-lonkte hen aan.

Van Drielen erkende haar van zondagavond. Hij wilde haar afsnauwen, maar voelde zich teveel geschokt door de konfidentie van Laaksman; hij tastte in z'n zak, gaf haar een riks en zei:

— Hier, maak je dat je wegkomt!

De vrouw stond verbaasd, begreep de mildheid niet. Toen knikte ze voor haar zelf weg, alsof ze wou zeggen: met die twee is 't niet pluis, ze wilden niet gestoord worden,... zeker van de verkeerde kant. Ze grijnsde, keerde zich om. Natuurlijk was 't zoo, anders geven ze je geen rijksdaalder voor niks, zondagavond stond hij daar ook al te loeren. Maar 't kon haar niet schelen. In 't weggaan keek ze nogeens om.

Van Drielen merkte haar grijns en haar wantrouwen. 't Ergerde hem, maar hij zette er zich erover heen, luisterde naar Laaksman.

— Ik moest eigenlijk blij zijn, maar ik ben ervan kapot. 't Blijft toch je vrouw, de moeder van je kinderen... en je weet, ik hou van haar.

— Maar hoe heeft zich dat zoo ineens beslist?

— Door de eskapade van zondagavond.

— Hm! zei Van Drielen, die 't niet begreep.

— We hadden een brom in.

— Een brom, da's te sterk... we hadden wat gedronken.

— Nou goed, 't doet er niet toe. Ik was dol, gewoon dol. Ik weet niet hoe 't kwam, door de champagne, door jou gepraat, door mijn eigen drift, enfin, ik moet te keer hebben gegaan als 'n beest... met 'n revolver door 't huis geschoten.

— Ben je mal?

— Nee 't is waar! Mijn vrouw had haar kamer afgesloten en ik meende gedruisch in de gang te hooren, buiten al. ik meende hem te hooren sluipen en toen heb ik maar er over heen gejaagd.

— En?

— Niks geraakt. Maar in de deur zijn verschillende gaten. Ik had ook best kunnen treffen. 't Had me niet kunnen bommen, 'k was door alles heen....

— En wat toen? vroeg Van Drielen in spanning.

— Wat toen? Toen niks. 'k Ben in slaap gevallen. De volgende morgen waren ze er vandoor. Ze dachten zeker dat 't meenens werd.

— Dat laat zich begrijpen.

— Ze zijn bang geworden, de lafaards... ha, ha, je vrouw ervan door met 'n koetsier... 'n lakei!

Van Drielen dacht weer: een koetsier is geen lakei, is vaak een kranige kerel, maar hij zei 't niet.

Een poosje liepen ze zwijgend voort.

De avond was zoel, zijigzacht, prachtig Augustus-weer, zonder al te groote warmte. De sterren fonkelden aan de hemel en de boomkruinen bewogen even in de lichte wind, ruizelden als in geheim. Arm in arm liepen ze voort, beiden zonder spreken. Toen begon Laaksman weer:

— Eigenlik heb ik 't aan jou te danken... als we niet zoo dol hadden huisgehouden was 't zeker niet zoo gegaan.

Van Drielen wou antwoorden, dat 't goede uit 't kwade voort komt, maar hij vond 't toch wat te banaal, zei alleen:

— In elk geval, ik feliciteer je kerel... je hebt nu ten minste een geldende reden tot scheiden.

— En daar zal ik gebruik van maken. Ik had anders allicht heel mijn leven met de horens moeten loopen.

— Sja, stemde van Drielen toe.

— Als ik je een raad mag geven, trouw nooit een vrouw om 't geld alleen. Dat wreekt zich een of andere keer.

— Dat denk ik ook niet te doen... ik trouw uit zuivere sympathie of anders nooit.

— Zeg, je hebt toch geen vues met Corrie, je denkt je meid toch niet te trouwen.

— Nee, dat niet!

— O, als je dat maar niet doet, want dan staan je kansen niet veel beter.

— Och nee, dat is buitengesloten, dàt kan eenvoudig niet.

— God-god, barstte Laaksman uit, wat is 't heilig huwelijk toch een sjofele boel... je zou 't mathematisch moeten uitrekenen en dan loopt 't nog mis. De stommiteit van ons mannen is, dat wij een meisje trouwen, en 't diende omge-

keerd te zijn, een meisje moest de man uitzoeken, dan wist je tenminste dat er liefde was.

— Alsof dat veel zou veranderen?

— Wil je gelooven, dat ik die lakei kan benijden? zei Laaksman weer plotseling heftig.

— Elke man is te benijden, als een vrouw van hem houdt.

— En jij dan met Corrie.

— Ja, daar heb-je 't moeielijke.... Dat is hier niet voldoende... je hebt 't gezien, ze ging toch naar 't hippodrom.

— Nou ja.

— 't Begin, beste vrind, 't begin. Zulke meisjes doen zoo, vrouwen uit onze stand gaan naar de wedrennen, kurorte, 't komt op 't zelfde neer. 't Ligt misschien ook wel aan ons.

Laaksman gaf geen antwoord en Van Drielen vervolgde:

— Wees nou 'es eerlijk, we geven de vrouwen zoo gauw schuld, maar geven we zelf niet vaak aanleiding?

— Nee, ik ben zonder schuld, stootte Laaksman heftig eruit. Dat durf ik volhouden. Heb je me ooit ergens gezien, waar 't me niet past, kun je iets van me zeggen?

— Voor zoover ik weet niet!

— Nooit, nooit heb ik haar aanleiding gegeven! Voor vrouwen moet je niet trouw en eerlijk wezen, dan beduvelen ze je 't meest. Ze hebben altijd de mond vol van rein en nobel, maar ondertusschen.... Zeg 't nou eens zelf, hoe grooter viveur je bent, hoe meer vrouwen naar je kijken.

— D'er is wel wat van waar, maar je overdrijft. In onze stand? ja, maar de wereld is nog grooter dan ons klein kringetje.

— Strij nou toch niet tegen, viel Laaksman weer heftig in. Je weet het evengoed als ik, en nog beter. Als ik mezelf wat te verwijten had, zou ik niet zoo groote mond zetten.

Van Drielen had verschillende antwoorden klaar, maar hij kon ze moeielijk zeggen. De arme kerel werd al genoeg gestraft. Nuchter-weg zei hij nu maar:

— Och, de vrouwen willen worden beziggehouden, en als de man 't niet doet, dan doet het een ander. Wie dat kunstje 't best

verstaat heeft 't meest sukses. We zijn niet voor monogamie geschapen, noch de vrouw, noch de man, en als we dat nu wel willen doen, dan moeten we beginnen met studie van die mogelijkheid en van de moeielijkheden te maken. Maar vertel 'es, welke man gaat 'n vrouw na, maakt studie van haar, van haar gemoedstoestand, haar innerlijk leven? Nu, die kun je met 'n kaarsje zoeken?

— Studie? verbaasde zich Laaksman. Dus ik had moeten....

— God kerel, ik wil je niet de les lezen en ik weet er ook eigenlijk niks van, ik denk 't maar zoo. Maar juist, als je een weinig scharrelt, als je omgaat met vrouwen, die haar gevoelens niet zoo mooi behoeven te verbergen en 't ook niet zouen kunnen, nou dan krijg je een andere kijk erop. De vrouwen worden al losser en vrijer, dat noemen ze onafhankelijkheid, soit, goed of niet-goed, daarin is geen keer te brengen, je kunt alleen meedrijven. De godsdienst, de slaafsche gedweeheid heeft lang 't huisgezin bij elkaar gehouden, maar nu raakt dat gedaan. En zeker in onze kringen waar de vrouwen geen zorgen hebben en door 't geld, dat ze meebrengen het recht nemen een woordje mee te spreken. Je moet nu maar zorgen, dat je vrouw je lief heeft en verliefd op je blijft, dat is het eenige.

— Je schijnt het goed te weten, zei de kleine Laaksman bitter.

— Nou, word nou niet kwaad op mij. Ik zeg je alleen mijn meening.... 'k Zit er zelf niet zoo prettig voor! 't Heeft die avond met Corrie nog heel wat te doen gegeven. Ik wou haar overtroeven en dat is me gelukt, maar 't is het oude niet meer. Als in de liefde de twijfel komt en de hersens gaan werken, dan vraag je telkens, wat moet er gebeuren?

— Wat ga je nu doen?

— Ik laat haar wat leeren, op schrijfmachine, modes of wat ze maar wil.

— En dan?

Van Drielen haperde even, daarop zei hij:

— Dan trek ik er tusschen uit.

— Er tusschen uit?

— Ja, ik ga naar 'n andere stad of naar 'n ander land,

naar Amerika of Indië, 'k weet 't nog niet, maar in elk geval hier weg.

— Een nobel plan, spotte de kleine Laaksman.

— Ik wil haar zoover brengen dat ze zichzelf kan redden en niet van 'n mainteneur hoeft af te hangen, en voor mij zelf... ja voor mezelf wil ik ook onafhankelijk worden.

— Je kunt haar dan later trouwen, zei Laaksman ironiek.

— Dat denk ik niet... daarop leg ik 't zeker niet toe.

— Waarom niet, als je toch zulke hooge denkbeelden hebt?

— Och, als ik nog razend, razend op haar verliefd was, nou dan weet je niet tot welke stomme dingen je komt. Maar als je eenmaal aan 't denken komt blijft het niet bij die eene overweging. Corrie is 'n goed kind, maar geen vrouw voor 'n man als ik. Je voelt altijd het onderscheid.

Laaksman dacht, 't zit bij hem toch dieper dan hij zelf veronderstelt. Ik ben benieuwd of hij 't er beter afbrengt dan ik! Want in 't huwelijk is alles loterij. Toen vroeg hij:

— En wat zegt zij zelf er van?

— Dat komt er minder op aan, ik handel voor ons beiden, omdat 't hier niet anders kan. Maar die avond heeft haar toch tot recht begrip gebracht. Ze bekende later in welke angsten ze zat dat ze op straat zou raken.

— Och kom, vrouwen die 't niet zoo nauw nemen komen altijd terecht!

— Zeker, maar ze gruwen toch van de straat, als ze gewoon zijn geworden met één man te wezen. Dat is de goede kant en ook 't eenige wat wij kunnen doen om de meisjes, die zich aan ons overgeven, tot een weinig hooger plan te brengen.

— Je bent een idealist, mijn vertrouwen in de vrouwen bestaat niet, is gezonken beneden nul.

— Ik geloof, dat het vertrouwen van de vrouwen in ons ook niet zoo groot is.

De kleine Laaksman beet zich op de lippen, zei toen:

— Dat is wel mogelijk... 't hangt af op welke hoogte je ze stelt.

Ze stonden voor 't klubgebouw.

Laaksman noodigde om mee naar boven te gaan, maar Van Drielen, verhit door 't gesprek, zei:

— Nee kerel, hou je goed, ik ga liever door. Zeg, als je me noodig hebt in de moeielijkheden.

— Dankje wel... maar waar ga je heen? Toch niet naar....

— Ja, ik ga naar Corrie.

— Je hebt het te pakken vrind, pas maar op.

— Ik heb 't bij 't goede end.

— Pas maar op, zei Laaksman nog eens... we hebben voorbeelden genoeg voor ons.

— God, kerel, barstte nu eens Van Drielen uit. Zie me toch niet aan voor braaf of sentimenteel, of doodelijk verliefd. Niks van dat alles! 't Is eenvoudig zoo: Ik bezit geen rooije duit, hang van mijn vader af, en wil niet trouwen, zooals jij 't hebt gedaan en honderd anderen 't doen, om 't geld. Misschien trouw ik nooit, dat kan best, maar als 't gebeurt, dàn de geldkwestie ondergeschikt; een vrouw moet niet onder en niet boven me staan, maar je nemen om je zelf.

Laaksman stond overbluft door die kordaatheid, gaf hem de hand, zei:

— Zoek je weg, je kunt. Ik kan 't niet. Totaal gebroken, foutu.

— 't Kan me niet schelen wat de menschen van me zeggen, maar voor me zelf, begrijp je Laaks, voor me zelf, wil ik wat worden. De wereld is groot genoeg.

Hij keerde zich om, liet Laaksman alleen.

De hemel blauwde vol fonkelende sterren en de zoele Augustusavond zoefde om zijn warm gezicht. Mijn God zuchtte Laaksman, wat moet je doen, om een verongelukt leven terecht te brengen? Hij kan 't, want hij is nog aan 't begin, maar voor mij blijft niets anders over... dan berusten.... Mijn kinderen op te voeden, zonder moeder.

DENKEN EN WERKELIJKHEID.

Een woord van voorlichting

DOOR

G. J. P. J. BOLLAND.

Elk streven naar kennis en bezinning, naar wetenschap en wijsheid, laat zich opvatten als een trachten naar antwoord op de vraag, hoe men over de werkelijkheid te denken heeft. En afgezien van de vraag, wat alsdan die werkelijkheid in het denken blijken kan of zal, afgezien nog van de verscheidenheid in de beantwoording, die zich aan het woord werkelijkheid laat verwachten, laat zich onmiddellijk en aanstonds zeggen, dat reeds de vraag zelve tweeledig is. Zij is eene vraag, hoe men over de wérkelijkheid moet denken, wat alsdan beredeneerd kan worden in eene zijns- en wezensleer, die over noem-, tel- en meetbaarheid van wezen en verschijnsel handelt. En zij is eene vraag, hoe men over de werkelijkheid moet dénken, wat verondersteld is in de denkleer, die over begrip handelt en oordeel en sluitrede. Zoo is dan de vraag eene vraag naar denkinhoud en denkwijze in eenen, wat al te beseffen is aan het eerste woord, in zooverre 'hoe' terstond doet denken aan wat het op zichzelf genomen nog niet zegt, -- inzooverre 'hoe' onmiddellijk doet denken aan 'dat, wat' in de beantwoording tot zijn recht heeft te komen. 'Wat' zal ik hebben te noemen en te zeggen, wanneer ik zeggen moet, hoe men over de werkelijkheid moet denken? Noembaarheden en telbaarheden en meetbaarheden, wezen, verschijnsel en werkelijkheid zelve, 'dat' alles denk ik, wanneer ik werkelijkheid denk. En even onmiddellijk laat zich 'dat' alles weer als denk*wijze* denken: zóó, in dien trant, moet men denken,

wanneer men werkelijkheid denkt, *de* werkelijkheid denkt; denkinhoud en denkwijze zijn ongescheiden onderscheiden. De zijns- en wezensleer, volgens welke men wezen en verschijnsel in werkelijkheid leert denken, — men merke op, hoe reeds aan de woordverbinding 'in werkelijkheid' het denken zich hier als van zelf in zichzelf onderscheidt, — die zijns- en wezensleer spreekt van noembaarheden die gedácht, in begrip, oordeel en sluitrede gedácht, moeten worden zoodat zij op hare wijze denkleer blijkt; omgekeerd leert de denkleer, volgens welke men werkelijk, in werkelijkheid, áls werkelijkheid, in begrip, oordeel en sluitrede moet denken, dat dit alles door een werkelijk denken, door eene denkende werkelijkheid, van zelf wordt medegebracht, zoodat de werkelijke denkleer de werkelijkheidsleer mede is. De werkelijkheid wordt gedacht, — door eene denkende werkelijkheid; werkelijkheidsbepalingen zijn voor de kennis en het begrip niets, behalve inzooverre zij gedáchten zijn en gedachten zijn niets, behalve inzooverre zij wérkelijke gedachten, gedachten van de werkelijkheid, zijn.

Hierin is begrepen, — dat wil zeggen het ligt erin en wordt hopelijk nu als zoodanig door den lezer beseft, gelijk het begrepen wordt door den schrijver, — hierin is begrepen, dat het in redelijkheid niet blijven kan bij de oude scheiding tusschen denkleer of logica en wezensleer of ontologie, dat is metaphysica. In redelijkheid. Want scheiden wil hier zoo voor als na het uiteendenkende verstand, dat overigens inzooverre gelijk blijft houden, als ook de rede het onderscheid tusschen denkleer en wezens- of werkelijkheidsleer blijft vooronderstellen, zoo echter, dat zij 'gevend en nemend' van het verschillende den samenhang, de betrekkelijke eenheid en identiteit bevroedt. Dat de op zichzelve gestelde logica en metaphysica in wederzijdsche verbijzondering nog niet het ware hebben geleerd, wordt feitelijk 'gevoeld', al wordt het nog niet begrepen, door beoefenaren van de kritiek en theorie der kennis, die geene oude logica en geene oude metaphysica zal zijn, maar uitgegaan is van Kant's Redekritiek, zonder echter te komen tot Hegel's Redeléér. De theorie der kennis

zal geene voorkantische ondoordachtheid meer zijn. Wat zal zij dan wèl zijn? Wat doet men als criticus of theoreticus der kennis? Eene nákantische ondoordachtheid. Een eindelooze voorloopigheid, waarin men aldoor begint met wat anders, eer men begint met... de ware leer zelve. Men wil het kennen onderzoeken en leeren kennen, eer men in ernst aan het kennen gáát: dat is de zin al aanstonds van Kant's opmerking in diens Kritiek van Zuivere Rede, wanneer hij zegt, dat men alle pogingen totnogtoe in het werk gesteld om eene metaphysica dogmatisch, dat is leerstellig, tot stand te brengen, als ongedaan beschouwen kan en moet, en tevens van eene geheel nieuwe wetenschap gewaagt, waarvan vroeger, zegt hij, niemand ooit had gedroomd. Inderdaad heeft Kant's Redekritiek en hare 'transcendentale Synthesis' eene vroeger nooit zoo doordachte en uitgewerkte Redeléér medegebracht, of liever ten gevolge gehad, eene leer van denkbaarheden, die eene doorloopende kritiek, eene kritiek van denkbaarheden, die eene doorloopende leer kan heeten, als antwoord op de vraag, wat en op welke wijze over de werkelijkheid moet worden gedacht; in het gezegde is dan weer begrepen, hopelijk ook door den lezer begrepen, dat die Redeleer niet eenzijdig leerstellig en niet eenzijdig afwijzend, maar als 'redelijk gevende en nemende' veeleenigheid van stellingen, verkeeringen en samenvattingen dogmatisch en skeptisch in eenen is.

Zoo is de Redeleer niet eene eenzijdigheid zonder meer, maar als 'gevend en nemend' denken over de werkelijkheid de leer der wijsheid en der waarheid. De leer van de Rede, de wáre leer van de Rede, is de ware Leer, de leer van het Ware zelf. Buiten de rede geene waarheid, geene dénkbare waarheid. De Rede, die zoo tot kennis komt, tot kennis van de Rede komt, leert zich zeggen, dat zij daarmede komt tot eene zelfkennis, die, als de ware zelfkennis, zelfkennis van het ware en werkelijke of blijvend geldige mag heeten; wanneer de Rede in veeleenigheid van woord en begrip de Rede leert kennen als het op en voor zichzelf denkbare en begrijpelijke, komt zij tot de kennis, dat buiten haarzelve, buiten het denken

en het begrip, de waarheid en het ware of de eenheid van het denkende en het gedachte, van het begrijpende en het begrepene, — dat buiten haarzelve de waarheid en het ware niet is, maar juist het kennen van de rede door de rede, als een kennen van werkelijk begrip door werkelijk begrip, als het kennen van begrijpelijke werkelijkheid door begrijpende werkelijkheid, het ware kennen is of kennen van het met en in zichzelf tot eenheid gekomene ware. Zoo leert de leer van de rede het overeenstemmen tusschen het denken en zijn voorwerp, waarin men van oudsher de wáárheid heeft gezocht; zoo leert zij in hare zuiverheid en reinheid de zélfkennis, waarin oudere en nieuwere denkers de kennis gezocht hebben, niet van eenen mensch zonder meer, maar menschelijke kennis van het goddelijke, goddelijke kennis van de ware of zuivere en bovenmenschelijke menschelijkheid. Wie begrip heeft, om te begrijpen, die begrijpe!

De voorloopigheid van het denken in zijne zelfkritiek, van eene kritiek of theorie der kennis, die nog niet als beoordeeling of leer van werkelijkheid is bedoeld, heeft zich te verheffen tot absolute redeleer of logosleer, — tot ware logica; als vrucht eener ontwikkeling des geestes is dan die redeleer echte en werkelijke bovennatuurlijkheidsleer of metaphysica, evenals zij in hare gelijkmatige toepasselijkheid op de denkbaarheden van natuur en geest dubbelzijdig of onzijdig en zuiver 'órganon' mag heeten. Kant schrijft in zijne Kritiek der Zuivere Rede, dat de uitvoerige toepassing van een organon van zuivere rede een stélsel van zuivere rede zoude opleveren; inderdaad is de zuivere denk- en redeleer organon of middel en doel of stelsel van waarheid in eenen. Zij is het middel om het ware te denken en zij is de waarheid en het ware zelf; de leer van zuivere rede is de leer van het ware en werkelijk of blijvend geldige, dat door bemiddeling van zichzelf zichzelf teweegbrengt en tot uitkomst heeft, zoodat het in eigene bestendig veranderlijke en veranderlijk bestendige stelselmatigheid die stelselmatigheid leert kennen als organon, evenals het organon van zuivere rede in zijne zelfordening de stelselmatigheid zelve is.

Inmiddels laat de leer van zuivere rede, zooals de schrijver dezes die in ons land voor het eerst vermag te onderwijzen, zich opvatten als de rijpe vrucht eener moeitevolle en eeuwenheugende ontwikkeling, als uitkomst van eenen geestesarbeid, die nu bereids ver over de tweeduizend jaren heeft geduurd. Zoo weerklinkt in geruischlooze stilte uit de pen, waarmede dit geschreven wordt, de geest der eeuwen, een geest, die bij alle vluchtigheid der betrokkene persoonlijkheid allerminst een geest is buiten de werkelijkheid, een geest van Nergenshuizen; zoo spreekt hier tot het ontvankelijke begrip een begrip, dàt om te beginnen als werkelijkheid van... uitkomst is te aanvaarden, uitkomst van verbijzonderd nadenken en gedachtenwisseling der werkelijkheid. Allerlei werkelijke ondervinding en redeneering, allerlei werkelijk geloof en werkelijke twijfel, allerlei werkelijke zekerheid en onzekerheid is hier van zelf verondersteld. En zoo is de Redeleer dan geene afgetrokkenheid, waaraan weer evenzeer in het afgetrokkene de eisch is te stellen, dat zij 'bewijze', niet... op zichzelve gesteld te zijn; inzooverre in de Redeleer àlles verondersteld is, is er niets afzónderlijks in verondersteld, allerminst buiten haar verondersteld en de eisch, aan de logica of leer van zuivere rede gedaan, dat zij eerst eens dit of dat 'bewijze', voor zij haar eigen redelijken gang ga, is een eisch niet van de zuivere rede zelve, maar van het vooringenomene en nog niet tot rede gebrachte of gekomene verstand. De verstandige sluitrede en het verstandige bewijs zijn zelven stelbaarheden in de leer van de rede, stelbaarheden, die in de rede liggen en door de rede worden medegebracht, maar die niet op zichzelven gelden buiten en vóór de redeleer. En de opmerkingen, bijvoorbeeld, dat de ontvouwer van Hegelische redeleer, aleer daaraan te beginnen, wel eens de Hegelische identiteit van denken en zijn mocht bewijzen, of tegenover 'solipsistische' twijfelingen eerst wel mocht bewijzen, dat hij zelf of de twijfelaar niet met zichzelven alleen is, zijn opmerkingen, waaruit nog niet het rechte begrip spreekt. De stelling, dat vóór het begin van de redeleer 'het vraagstuk van de theorie der kennis', »das Grundproblem der Erkenntnis-

theorie", ter weerlegging van het solipsisme is af te doen, is in verhouding tot de redeleer als vóóroordeel een vooróórdeel, al was het alleen, omdat er niet in wordt gevraagd, hoe het komt, dat noch Kant in zijne Redekritiek, noch Herbart in zijne inleidende geschriften, noch Schopenhauer in zijne 'Wereld als Wil en Voorstelling' of zijne verhandeling over den 'Satz vom Grunde', noch Eduard von Hartmann in zijne 'Philosophie van het Onbewuste' of zijne 'Kritische Grondvesting van het Transcendentale Realisme', noch iemand anders in welk geschrift dan ook, het rechtstreeksche bewijs van het bestaan eener veelheid van dingen op zichzelven of menschen op zichzelven ooit heeft geleverd. In zuiverheid van rede wordt begrepen, dat de veeleenigheid van het ware en werkelijke het ding op zichzelf en het wezen op zichzelf, dat is hier ook den mensch op zichzelven, tot eene onhoudbare denkbaarheid maakt, tot een bedenksel en verzinsel van het tot recht begrip nog niet gekomene verstand. Het voor of over solipsisme bezorgde individu, het individu, dat bang is alleen te zijn, heeft nog tot zichzelf te komen, om zich te zeggen, dat alle verenkeling zich verkeert en opheft, dat in de veeleenigheid der werkelijkheid het 'bestaande' individu zélf een verzinsel is, — om dan in het licht der eeuwigheid aan de alomvattendheid van zulk een 'illusionisme' te beseffen, dat zuivere rede niet hangt aan iets anders, allerminst aan een 'bestaand' individu of aan 'bestaande' individuen, en dat zij ook niet hangt aan zekerheden, die nu eens door niemand te betwijfelen zouden zijn. Wat zich laat stellen, laat zich ontkennen en verkeeren en wanneer het op bestáán aankomt, — op zijne wijze 'bestaat' al het denkbare en er bestaat ook niets, al naar de Rede het opvat. Geen denkbaar bestaan zonder verkeering, geen bestaan op zichzelf: zietdaar wat men ontkennen mag en wat toch een woord is van werkelijke en blijvend geldige of zuivere rede.

De vordering, dat om te beginnen eens identiteit van denken en zijn of meervoud van dingen en wezens worde bewézen, vooronderstelt dogmatisch, dat er iets valt te bewijzen, als werkelijk en waar te bewijzen, eer het komt tot bespreking

van de werkelijkheid en de waarheid; dit zij herhaald. En evenzoo zij hier herhaald, dat hij die zich zet als hoorder of lezer van zuivere rede, niet vóór het begin heeft voor te schrijven wat er komen moet, dat hij niet verstijfd heeft te blijken in eene medegebrachte eenzijdige liefde voor dit of dat bepaald probandum; zoo heeft men dan ook niet te wanen, dat het begrip van het ware eene vastheid zonder onvastheid, eene zekerheid zonder onzekerheid, eene geloofelijkheid zonder twijfelachtigheid, eene stelbaarheid zonder verkeerbaarheid moet blijken, of ook, dat de wijsheid van zuivere rede van elk geloof en elken twijfel te.... zuiveren valt. Zuivere rede is niet op zichzelve gesteld, maar laat elke denkbaarheid op hare wijze gelden, ook de onvermijdelijkheid bijvoorbeeld (en dus de onontbeerlijkheid) van het geloof en den twijfel. Daarin namelijk vindt zij.... zichzelve terug. Wie tot begrip van begrip, dat is met zijn verstand tot rede wil komen, heeft niets afzonderlijks te vooronderstellen, om zoo in redelijkheid juist álles te vooronderstellen, dat is de veeleenige werkelijkheid van het oneindige ware of ware oneindige, dat niet eenzijdig werkelijk buiten hem en niet eenzijdig in hem, maar in veeleenigheid van natuurlijkheden en geestelijkheden tot zichzelf komt; de eisch tot voorafgaande weerlegging van het solipsisme, die geenen zin heeft, wanneer hij niet door den eenen mensch aan den ander wordt gedaan, vooronderstelt dan ook al zelf weer zonder bewijs, wat bewezen moest worden door den ander, zoodat de eischer zelf zijn recht om bewijs te vragen eerst zoude dienen te bewijzen. Wel heeft men terecht gezegd, dat de Rede 'akelig humoristisch' is! Door Dr. J. A. Dèr Mouw wordt in een geschrift tegen 'het absoluut idealisme' dit idealisme om te beginnen gesteld voor een bovenschrift, waarmede »de psychologisch (en niet logisch, maar zonder intellectualiteit?) gegronde twijfel aan de intellectualiteit van *onze* wereldbeschouwing" wordt aangekondigd, waarna de heer Dèr Mouw dan op blz. 16 gewag maakt van »het kritiekloose wij" door 'Bolland' gebezigd, toen *hij* zijn collegium logicum van 1904—1905 met de vraag begon, hoe wij over de werkelijkheid moeten denken.

Alsof men een collegium kwam geven, alleen om te vertellen, hoe men zélf nu eenmaal denken moet en alsof niet met of zonder het woordje 'wij' in de bedoeling, gedachten mede te deelen, het meervoud verondersteld was, dat de heer Dèr Mouw in zijn angst voor de eenzaamheid (blz. 197—198) mij eer ik begon zoo gaarne eens had hooren bewijzen! Bewijzen! En dit hoewel hij zelf tegen de »skepsis, die door het herleefde fanatisme voor Hegel weer tot eer is gebracht," slechts opkomt, om »*met nadruk* te wijzen op de noodzakelijkheid van nog een ander soort skepsis"! Er moet nog wat noodzakelijk aan te nemen, wat geloofwaardige twijfel, bij! De skepsis der Hegelarij is *fanatische skepsis*, *skeptisch fanatisme*, en »*met nadruk*" zal nu de heer Dèr Mouw wijzen op de noodzakelijkheid van nóg wat skepsis! In de oudheid is er strijd geweest over de vraag, of de Akademie skeptisch dan wel dogmatisch was; wat is nu, niet alleen een Hegelaar maar ook de heer Dèr Mouw, wanneer hij tegenover Hegelisch »begripsfanatisme".... »*met nadruk*" opkomt voor Eduard von Hartmann's.... *waarschijnlijkheids*redeneeringen? En dat dan doet, om op de noodzakelijkheid van nog wat *skepsis* te wijzen? Dr. J. A. Dèr Mouw heeft het in eigen oogen gebracht tot »de onvermijdelijkheid en onafwijsbaarheid van de *onderstelling* van het Ding an sich." (Blz. 21.) 'Bolland' had al in 'Het Wereldraadsel' laten drukken: »Men verwarre niet het betoog voor de onvermijdelijkheid eens begrips met het streven om het bestáán der overeenkomstige zaak te bewijzen." (Blz. 324.) »De enkel discursieve logica is zuiver destructief ten aanzien van *alle* overtuiging; wie dit niet ziet, heeft nog niet ver genoeg doorgedacht." (Blz. 317.)

'Bewijs' van iets anders dan eigen onwijsheid levert hij, die blijken laat, aan ánderen blijken laat, dat hij weet wat zich in redelijkheid laat vragen en vergen en die niet alleen vol partijdige vooringenomenheid méént wat hij zegt, maar in redelijkheid wéét wat hij zegt. En wie hier weet wat hij zegt, die zegt, dat het bewijs zich zoo verkeert in een blijk en een teeken, een teeken van wat men heeft te laten gelden,

al kan het in eigen wezen niet gegéven zijn. En al werd het 'gegéven', dan zoude het zich op de eene of andere wijze laten verkeeren: wat zich laat stellen laat zich verkeeren en de werkelijkheid *is* zelfs eene bestendigheid, die zich bestendig verkeert. Zoo spreekt de Rede, zuivere Rede; wat in de leer van zuivere rede duidelijk wordt, het is de onhoudbaarheid van eenzijdigheden. Wie dat echter weet, geeft geen blijk of teeken en 'bewijs' meer van het eenzijdige verlangen, dat de veeleenige denkbaarheid van de waarheid, dat de waarheid van de veeleenige denkbaarheid en denkbare veeleenigheid gesteld en ontvouwd worde zonder.... vertrouwen of geloof; wie niet begint met geloof, komt even weinig tot wijsheid, als hij die niet twijfelt, maar sterft in de domheid — — eer hij geboren is. Geen leven zonder geloof en twijfel! In wijsheid blijken geloof en twijfel in de verhouding van stelling en verkeering ongescheiden onderscheiden en eene zekerheid op zichzelve.... 'bestáát' niet. Daarom kan men in alle zekerheid gelooven, dat alles zich laat betwijfelen en er niets te bewijzen valt.

Geene eenzijdigheden! Het ware is veeleenig. Buiten het ware valt niets, zelfs niet zijn tegendeel het onware, en zoo vinden al aanstonds ook denken en zijn hunne eenheid of identiteit in diezelfde ware en werkelijke veeleenigheid, waarin zij zich over en weer blijven onderscheiden. Wie de zoo in redelijkheid gedachte identiteit van denken en zijn begrijpt als identiteit van ongescheidene onderscheidenheden, die te zamen een en hetzelfde ware of werkelijke uitmaken, die vraagt niet meer, hoe deze identiteit is te 'bewijzen', maar is er zeker van in zichzelven; hij begrijpt dat de loochening, de eenzijdige loochening, daarvan allereerst medebrengt de loochening van identiteit in *eigen* denken en zijn, van *eigen* denkend of bewust zijn, welks identiteit hij toch is en kent, ten spijt van alle intermittentie. En wie in de identiteit van denken en zijn de identiteit van eigen bewustzijn herkent, zal ook geen bezwaar maken tegen de erkenning eener veeleenigheid van denken en zijn in een meervoud van bewustheden. Want het ware is nu eenmaal niet eenzijdiglijk het

meer dan eenzijdige of op zichzelf gestelde en afgetrokkene, maar in elk opzicht veeleenigheid, werkelijke veeleenigheid of veeleenige werkelijkheid, waarin ook het ik niet eenheid is op zichzelf, maar eenheid van eene verscheidenheid en te midden eener verscheidenheid, door het ik vernomen in teekenen, waaraan het eigene menigvuldigheid als beteekenis beseft. Niet alsof er eene menigte van iks bestónden: de eenzijdige en op zichzelve gestelde bestaansgedachte, het zij herhaald, houdt in zuivere rede even weinig onvoorwaardelijk stand als eenige andere afzonderlijke denkbaarheid en zeggelijkheid; het ik is en het is niet en ook de veelheid van bewustheden is en is niet. Dat er iets 'bestáán' moet, ja zelfs véél 'bestaan' moet, omdat anders de mensch tot absoluut illusionisme en nihilisme zoude hebben te vervallen, heet in zuivere rede een — vooróórdeel, waarmede de 'ware' werkelijkheid wat lacht. De werkelijkheid vergaat niet, de werkelijkheid verdwijnt niet, al houdt ook het vervloeien en vervluchtigen, het vergaan en verdwijnen niet op: zij is wat zij is en stelt wat zij stelt, juist omdat er niets 'is' en het vergaan niet ophoudt. In dien zin laat zich dan zeggen: er 'zijn' noch dingen noch wezens, — er 'is' niets, ook geene waarheid of werkelijkheid; dat is de waarheid. In het licht der oneindige waarheid of ware oneindigheid blijkt al het afzonderlijke nietig; de zakelijke en voorwerpelijke en wezenlijke wereld om ons heen en in onszelven is bestendig veranderlijk en veranderlijk bestendig, zoodat alles wat bestaat eigenlijk *niet* bestaat, maar zich verkeert en opheft, om wat anders aan de beurt te laten komen.

'Dingen' op zichzelven zijn er zoo allerminst. En de omhaal van woorden, waarmede in het gezanik van onwillekeurige Kantherkauwers, die aan kritiek en theorie doch niet aan begrip en idee der kennis zijn toegekomen, de omhaal van woorden, waarmede in het sterile gezanik der 'kennistheorie' betoogd wordt, dat de voorwerpen onzer waarneming subjectief en individueel bepaalde denkbaarheden zijn, is slechts breedsprakigheid voor het eenvoudige besef, dat de waarneembaarheid denkbaarheid is, dat het subject in het object

is voorondersteld en dit zonder het subject niet is te denken. Een A = B, dat zoo op zichzelf en zonder meer genomen van zelf eene eenzijdigheid blijkt! Want omgekeerd vooronderstelt ook de denkbaarheid waarneembaarheid en het subject het object; in de veeleenige werkelijkheid is alle bepaling en bepaaldheid wederkeerig. Wie dat begrijpt kan een 'ding op zichzelf' achter of buiten het 'ding voor hem' ontberen, al zal hij er weinig tegen hebben, de dingen om hem heen als voorwerpen zijner waarneming teekenen in zijn bewustzijn te noemen, teekenen wier beteekenis het onwaarneembare wezen is. Doch de veeleenige zin of beteekenis dier teekenen is niet weer zelf het als teeken bewijsbare; als het veeleenige wezen der verschijnselen is die zin niet nogmaals een 'ding' of een áántal van dingen en het ware is noch een persoon zonder meer noch een ding zonder meer, — ook geene ménigte van personen of dingen zonder meer. Het ware en werkelijke is Idee, absolute Idee, absolute veeleenigheid, die zichzelve verneemt en waarneemt, wanneer zij iets anders verneemt en waarneemt, evenals zij aanhoudend wat anders of iemand anders verneemt en waarneemt in het waarnemen of vernemen van zichzelve. En waar nu of wanneer nu de eigenwaan, de op wat anders en op anderen, dat is op zichzelven, gestelde eigenwaan nog eens op nieuw mocht zeggen, dat hiermede nog altoos niet is 'bewezen', dat een mensch niet alléén is in de wereld, dan mag die eigenwaan zijn best doen om voor zichzelven en anderen dat bewijs te vinden of te leveren; in redelijkheid wordt niet gezocht wat niet is te vinden, maar begrepen, dat het onvermijdelijke in de rede ligt, — in de rede zélve ligt. En het onvermijdelijke hier is dit: men *is* betrekkelijk gesproken op en voor zichzelven alleen; niemand kan van den eenen kant genomen iets anders beleven en ondervinden dan eigen gewaarwordingen, aanschouwselen en voorstellingen, eigen herinneringen, gevoelens en bedoelingen. Niemand kan in zooverre iets anders beleven dan eigene veeleenigheid. Die echter meteen de veeleenigheid ook van andere dan eigene persoonlijke werkelijkheid is! Want de werkelijkheid is niet

gesteld door en hangt niet af van een enkel persoonlijk believen en goedvinden, maar is even onmiddellijk aan eigene teekenen te herkennen als eene meer dan verenkeld persóónlijke werkelijkheid. Het individu is eene wereld in het klein en als zoodanig *de* wereld in het klein en meteen is het eene vluchtigheid en nietigheid, die slechts ontstaat, om in de werkelijkheid weer op te gaan. Dat is de werkelijkheid. Zoo is de werkelijkheid.

Solipsistische twijfel, zoodra hij wordt te kennen gegeven tegen opmerkingen in, die niet uit eigen mond of pen waren gekomen, is van zelf... eristisch; hij openbaart bij wijze van zelfverkeering der daad van zelf en uit zichzelf, dat het meervoud van bewustheden, die de bestendig veranderlijke en veranderlijk bestendige veeleenigheid van den geest der menschheid uitmaken in werkelijke wederkeerigheid van gedachtenwisseling geloovig wordt aanvaard, — zooals de geheele werkelijkheid geloovig wordt aanvaard. Gelijk door schrijver dezes in 'Zuivere Rede' is opgemerkt, wordt de geheele oneindigheid van het niet hier en nu aanwezige, van het verledene en het toekomende, het afwezige en het inwendige of liever afgewende, alsmede datgene, wat door alles henen ruimteloos en tijdeloos aan de afzonderlijkheden gelden zal, niet met zintuigen waargenomen en ondervonden, maar aan het weinige voorhandene in gedachten toegevoegd; doch wat het verstand het onbewezene noemt, dat is zoo in werkelijkheid de werkelijkheid der Idee, die in ons zich openbaart en de eindige gegevens der zinnen doet te buiten gaan, om in alle eindigheid het Oneindige mede te zijn. Als zoodanig vooronderstellen wij dan eindeloos vele eindigheden buiten onze eigene; dat gaat zoo van zelf. Om tot begrip te komen *moet* men eindeloos veel vooronderstellen, — letterlijk al wat mogelijk en denkbaar is en dit van wege de absolute veeleenigheid der waarheid en werkelijkheid, die in al wat zij verneemt en laat vernemen, verzekerd geloof en geloovige verzekerheid blijft, juist in zooverre zij iets anders blijft zoeken... in zichzelve.

Er is eene zekerheid van begrip, waarmede niemand in de

wieg heeft gelegen, die niet bij onze geboorte onmiddellijk mede is ontstaan, maar in de gedachtenwisselingen der samenleving geleidelijk zich ontwikkeld heeft, zonder dat zij afhangt van wat men zoo noemt een bewijs. In deze zekerheid is het, dat hier nogmaals wordt gezegd: wie vóór het begin eener leer van zuivere rede, vóór het begin van de leer, 'wat' wij van de werkelijkheid en 'hoe' wij die werkelijkheid hebben te denken, een vóóroordeel wil laten bewijzen, het vóóroordeel bijv. dat er vele menschen 'bestaan': wie het alzoo tot ontwikkeling van het redelijke begrip, van begrijpelijke rede niet wil laten komen, eer hem iets anders tot 'bewezene vastigheid' geworden zij: zal in de vastigheid zijner stijfhoofdigheid als een onwijze sterven; zoo hij zich niet bekeert, sterft hij in de domheid. In zuiverheid van rede hangt men niet aan vastigheden, allerminst aan 'vast bewezene dingen of menschen', begrijpende dat al aanstonds het bewijs als zoodánig geene standhoudende vastigheid is. 'Grondslagen van bewijsvoering' zijn dat 'dingen' die 'bestaan'? Het is eene oude bewering, dat het begin eener waarlijk wetenschappelijke redeneering als grondslag en punt van uitgang vast en stevig en onbetwistbaar heeft te zijn, alsof men op een punt van uitgang als op eenen grondslag bleef stáán en een punt van uitgang niet punt van uitgang was, juist inzooverre het wordt verlaten, alsof niet, anders gezegd, het begin van zelf het onbevredigende was en de ware leer zich ontwikkelde tot het ware einde! Is overigens in dezen niet meteen de vooronderstelling eener veeleenige werkelijkheid het ware en werkelijke punt van uitgang, dat wij kunnen — vasthouden, juist omdat het niet eene eenzijdigheid is, omdat het *niet* is eenzijdig verstandige en 'axiomatische' vooronderstelling òf van eenheid zonder samenhang met veelheid, òf van veelheid zonder samenhang en eenheid?

Zoo is het: de werkelijkheid is al aanstonds te denken als eene veeleenigheid; de veeleenigheid is om zoo te zeggen van den beginne het ware. Pluralisme en monisme, ook een psychologisch monisme bijvoorbeeld, ze zijn ieder voor zich en zonder eigen tegendeel gelijkelijk uit den domme. En wie in tegen-

stelling met eigen eenheid vreemde veelheid eerst nog mocht willen bewezen zien, heeft over het bewijzen zeker nog niet veel nagedacht, ja, zich niet eens gevraagd, uit wat die veelheid moet gehaald worden, van waar en waarhéén ze moet gehaald worden. Hier is te bedenken, dat eene sluitrede op zichzelve niet verder brengt maar insluit, insluit bij vooronderstelling van wat te bewijzen viel, — hetwelk dan bij eenzijdig verstandige nadenkendheid eindelooze achteruitgang beteekent, achterwaartsche verschuiving in het eindelooze. Alleen het verstand, dat stellend en tegenstellend en samenvattend tot rede komt, beweegt zich om zoo te zeggen voorwaarts; dát verstand komt vooruit, dat is geleidelijk meer tot begrip, of liever het ware begrip zelf ontwikkelt zich in 'dialektische' rede uit een begin, dat men zich als het onbevredigende heeft te getroosten, om zoo te komen tot het beginsel, dat als uitkomst aan het einde blijken kan van den beginne het ware te zijn geweest.

Dat het bestaan zonder meer van eenigerlei denkbaarheid in zuivere rede is vast te houden, wordt in en door dit beginsel niet waar gemaakt. De vragen, wat de dingen op zichzelven zijn en wat het ik op zichzelf is, òf er dingen op zich zelven zijn en of er een ik op zichzelf is, of er méér dan een ding en meer dan één ik bestaat en hoe dat nu is te bewijzen, houden geen rekening met de vraag, of het zijn, de eenheid en de veelheid, het ding, het ik en het bewijs, denkbaarheden zijn, die 'absoluut' ieder voor zich en op zichzelve standhouden, eene vraag, die juist in de Redeleer wordt beantwoord. En juist in dat antwoord blijkt dan ook, dat die vragen één zijn, een in de eigenlijke vraag, in de vraag, wat wij van de werkelijkheid hebben te denken, *hoe* wij de werkelijkheid hebben te denken, hoe wij te denken hebben óver de werkelijkheid. Weten wij echter, hoe wij te denken hebben over de werkelijkheid, dan weten wij hoe wij te denken hebben over de waarheid; dan hebben wij de waarheid zelve leeren denken. Want de ware werkelijkheid en de werkelijke waarheid zijn een. Een, doch niet op zichzelven, maar in het andere ván zichzelven: wat op zichzelf zijn zal is niets. En wie 'das Ding an sich

und seine Beschaffenheit' meent te kennen, kent *niet* een ding op zichzelf, maar een ding voor hém, iets wat in verhouding tót en in verband mét iets anders bestaat, — of liever *niet* bestaat, niet eens als denkbeeld bestaat. Géén bepaaldheid mag zonder meer heeten te bestaan, maar verandert, verandert inzoover ze ontstaan is en vergaan zal; ja, inzoover iets geen twee oogenblikken onveranderd bestaat, bestaat het nooit, maar ontstaat en vergaat zonder ophouden.

Denkbaarheden, ook begrijpelijke denkbaarheden, zijn steldoch niet op zichzelven 'bestaanbare' verbijzonderingen van het veeleenige, buiten hetwelk geene waarheid of werkelijkheid te denken of te begrijpen is. De waarheid en het ware is zelf *het* begrip van het veeleenige, waarin denken en zijn van dingen en wezens altijd zijn te stellen en nooit vast te houden, waarin de beteekenissen zoowel als de teekenen of verschijnselen ontstandvastig en vluchtig of onhoudbaar en niettemin op nieuw weer stelbaar of herhaalbaar zijn. »De geschiedenis herhaalt zich niet", schrijft Otto Gruppe op blz. 495 in het eerste deel van zijn werk over de Grieksche eerediensten en mythen. En Schopenhauer schrijft in een zijner brieven (blz. 102, Reclam), dat aldoor alles wederkomt. Zij hebben beiden gelijk. Ook de Fransche taalgeleerde Victor Henry heeft begrepen, dat alle sprekers van 'Indo-Europeesch' eene zelfde taal spreken en dat niet twee hunner dezelfde taal spreken, — dat het object der taalkunde, hoewel het steeds verandert, zichzelf toch altoos gelijk blijft: men zie blz. 12 in de Hollandsche vertaling zijner 'Antinomies Linguistiques'. Daarmede uit die geleerde dan onder meer ook heel wat anders dan den waan, dat woorden een voor een, elk met ééne beteekenis op en voor zichzelf, in onderlinge verenkeling 'zuiver verstandig' zouden moeten zijn vast te houden, wanneer het in het denken, het werkelijke denken, het denken der werkelijkheid, die zich in veranderingen en wijzigingen bestendigt, wat men wel eens zoo noemt 'logisch' toeging; veeleer is hij het zich bewust, dat de taal niet bestaat en meteen kan heeten te leven, dat het woord eene bestendige vergankelijkheid, eene vergankelijke bestendigheid is en dat de taal, hoewel zonder volstrekt begin, in ieder

onzer op verschillend bepaalbare wijze begin en einde heeft. Hij kent de beide stelbaarheden, dat de spraak het bedoelde niet afdoende weergeeft en.... spreekwijze denkwijze is; de meesten, zegt hij dan in zijne (derde) samenvatting, meenen dat ze precies denken wat ze zeggen en zeggen wat ze denken, — wat ook al weer èn waar èn onwaar is. Want wat zich laat stellen laat zich verkeeren, — het wórdt verkeerd. Maar zooals hij zegt, de taal benadert aanhoudend de Idee, hare eigene Idee, in veeleenigheid van onbewuste onwillekeurigheid en bewust opzet. Het gesprokene en gehoorde woord is hoorbaar teeken en verschijnsel, waarvan de idee de beteekenis is die vernómen wordt, bestendig anders vernomen wordt; wat in de werkelijkheid van het denken, in het denken der werkelijkheid, gesproken en vernomen wordt, is idee niet van stijve of gestolde en bevrorene maar van bestendig zich verkéérende werkelijkheid. Zoo is de werkelijkheid het onzeggelijke zeggelijke: het ware weerspreekt zich en het zich weersprekende is het ware, — in werkelijkheid.

Waarneming van verschijnselen is waarneming van teekenen. En gelijk er 'ijdelheid' aan die teekenen is te herkennen, is er ook 'ijdelheid' in de beteekenissen: geen woord over de werkelijkheid, geen woord *in* werkelijkheid, dat op en voor zichzelf in zuivere verenkeling van beteekenis vermag stand te houden, al aanstonds niet het woord werkelijkheid zelf, waaraan bijvoorbeeld ook Dr. J. A. Dèr Mouw de 'wezenlijkheid' ziet opdoemen, wanneer hij op blz. 28 van zijne verhandeling — noemen wij het geschrift niet schot- of schimpschrift maar verhandeling — wanneer hij daar gewaagt van »wezenlijk, dat alleen een gewijzigd werkelijk is". Eduard von Hartmann laat op blz. 243 zijner Kategorieënleer ten aanzien van het voor eenen Duitscher 'wezenlijke' de keuze tusschen vijf ándere beteekenissen. De werkelijkheid zelve inmiddels doet denken aan bestaan; Van Dale's woordenboek der Nederlandsche taal heeft bij het woord 'werkelijkheid' de 'synonyma' het bestáánde, dádelijkheid en wézenlijkheid, waarmede echter onmiddellijk gezegd is, dat reeds het alledaagsche spraakgebruik bij het hooren van het 'teeken' werkelijkheid het

niet laat bij de 'beteekenis' bestaan zonder meer. De werkelijkheid is niet zonder werkzaamheid, ja zij is de werkzaamheid zelve. En zij is niet zonder hare wáárheid; wie naar werkelijkheid vraagt, vraagt meteen naar waarheid. Dewelke is en niet is: wat standhoudt is datgene wat niet *is*, in alle eeuwigheid niet *is*, dat is niet bepaaldelijk of eindig is, — de oneindige zin, waarvan natuur en spraak eindeloos het teeken kunnen heeten. En die zin is weer de ware Idee, de idee van ob- en subjectieve zelfbestendiging in zelfverkeering. Het subjectieve is als denkbare en gedachte wet van verschijnsel het geobjectiveerde, het objectieve of waarneembare als het denkbare het gesubjectiveerde en het ware of werkelijke laat het niet bij een axiomatisch A = A of A is niet B, maar is werkzaam in oneindige of goddelijke drieëenheid van zelfverkeering. Dat is de werkelijkheid! Het denken, dat hiermede niet tevreden is en nog naar eene andere werkelijkheid zoekt, die op zichzelve stijf en star 'bestaan', zeggen wij weer eens als 'ding op zichzelf' bestaan zal, zoekt naar iets anders dan het in eigene redelijkheid vermag te vinden: het is het ware en het werkelijke mede, doch begrijpt het niet, omdat het nog zichzelf niet begrijpt. De geest, die nog iets anders nastreeft, dan hij in eigene oneindigheid vermag te bereiken, zoekt nog het ware buiten zich zelven, stelt zichzelven buiten het ware en is nog niet begrip van begrip.

In den academischen cursus van 1904—1905 is te Leiden het stenographisch vastgelegde collegium logicum ingezet, niet met eene stelling, maar met eene vraag. »Hoe moeten wij denken over de werkelijkheid?" aldus de aanhef. En twee derden van het collegium logicum hebben toen moeten dienen om methodisch en stelselmatig tot het *begrip* der werkelijkheid te komen. Doch op blz. 21 van zijne verhandeling tegen het absoluut idealisme beweert nu Dr. J. A. Dèr Mouw, »dat (en hoe!) al dadelijk door het gebruik van 'hoe' in het begin van de vraag deze woorden 'de werkelijkheid' worden opgevat als geen nauwkeurige toelichting behoevende", en dit hoewel het hem bewust is, dat bijna terstond na het stellen der inleidende vraag de opmerking gemaakt wordt, dat wat het

besef eener zelfonderscheiding van het denken tot de gedachte eener werkelijkheid, waarvan het denken onderscheiden maar niet gescheiden is, — wat het begrip der werkelijkheid inhoudt, voorloopig tot ons bewustzijn nog niet kan zijn gekomen. 'Bolland' had niet werkelijkheid mogen noemen, wat Eduard von Hartmann in minder goochelachtig spraakgebruik en met veel fijner taalgevoel — of taalbegrip? — de wéreld noemt, de wereld, waaraan volgens hem de werkelijkheid en het bewustzijn hunne... identiteit hebben. Op blz. 141 namelijk van zijne in 1882 verschenene 'Religie des Geestes' zegt Eduard von Hartmann: »Werkelijkheid en bewustzijn zijn niet dan parallele — men kan hier aanstonds aan het nieuwerwetsche psychophysische parallelisme denken, dat door Hartmann op blz. 372 van zijn in 1901 verschenen boek over 'De moderne Psychologie' »uiterst paradox" wordt genoemd, — »werkelijkheid en bewustzijn zijn slechts parallele bestaansuitingen van een en denzelfden verborgen grond; of, met andere woorden, de buitenzijde en de binnenzijde der wereld zijn bij al haar phænomenaal onderscheid even identisch wat den grond als onafscheidelijk wat de verschijning betreft."

De werkelijkheid is dus phænomenon, verschijnsel, aan de wereld, doch buiten het verschijnselen waarnemende bewustzijn; de werkelijkheid verschijnt, in zooverre zij niet verschijnt. En de wereld is niet de werkelijkheid, de wereld zelve en op zichzelve; meteen echter is zij de werkelijkheid mede. — Wat hier de wereld heet, heet in redelijk spraakgebruik de werkelijkheid zelve; Hartmann echter zegt niet, of de waarneem- en denkbaarheid in het bewustzijn, waarin de werkelijkheid toch... werkelijk gedacht wordt, nu op en voor zichzelven als ónwerkelijkheid zijn te denken, als eene dubbelzijdige onwerkelijkheid aan de op zichzelve even onwerkelijke wereld, die tevens eenzijdig (zullen wij hier zeggen van binnen of van buiten?) de werkelijkheid zelve is. Overigens heeft Hartmann in 1896 op blz. 339 zijner 'Kategorieënleer' van het gezamenlijke waarneem- en denkbare de werkelijkheid met stelligheid geloochend. De »empirische realiteit van het waargenomene" besprekende zegt hij daar: »Werkelijk-

heid is zij in geen geval". En verder: »De kategorie der werkelijkheid in den eigenlijken onmiddellijken zin des woords heeft in de subjectief ideëele spheer geene plaats, maar behoort tot de objectief reëele spheer." Het waarneembare en het waarnemende bewustzijn vallen dus voor het begrip van Hartmann de onwerkelijkheid in, — van de wéreld, waaraan ze met de werkelijkheid volgens hem identisch zijn. De waarneembare buitenwereld is *niet* buiten: buitenzijde van de wereld is de werkelijkheid, die niet wordt waargenomen en voor niemand dus object is en daarom 'objectieve realiteit' heeft voor het volgens Eduard von Hartmann onwerkelijke bewustzijn van Eduard von Hartmann. Eene diepzinnigheid, die hem dan in fijnheid van taalgevoel — Dr. J. A. Dèr Mouw heeft het veel, niet zoo zeer over taalbegrip, als wel over taalgevoel, dat hem dan ook uiterst gevoelig voor Bambergisch begripsfanatisme maakt, — eene diepzinnigheid, die hem dan in fijnheid van taalgevoel wordt nagedaan door Dr. J. A. Dèr Mouw, en wel in overeenstemming met het gewone beschaafde spraakgebruik ten onzent, dat in Bolland's 'groffe' opvatting van de taal verkracht wordt. »Het woord werkelijkheid," aldus de heer Dèr Mouw op blz. 22, »beteekent in gewoon beschaafd Hollandsch datgene wat onafhankelijk van alle waarneming bestaat.... Dit feit, dat het woord werkelijkheid de beteekenis heeft, die ik hier noem, negeert" — de heer Dèr Mouw *begrijpt* hier wel niet helder, maar *voelt* pijnlijk, dat in dezen A = B en ignoreeren = negeeren is — »negeert Bolland met voorname onverschilligheid."

Voor den heer Dèr Mouw valt alzoo in gewoon beschaafd Hollandsch de waarneming en het waargenomene, het begrijpen en het begrepene, met name onder anderen de wetten der verschijnselen, de gebeurtenissen en de geheele wereldgeschiedenis, in één woord: alles wat zich al zoo laat denken, — buiten de werkelijkheid; datgene wat onafhankelijk van de waarneming bestáát, dat alleen zal werkelijkheid heeten volgens gewoon beschaafd spraakgebruik ten onzent, hetwelk door Bolland met voorname onverschilligheid wordt voorbij-

gezien of . doodgezwegen. »Dit weerleggen," heeft Hegel, sprekende over Proklos eens gezegd, »begint de zaak telkens weer van voren af aan, wanneer het van de werkelijkheid zegt, dat deze iets op zichzelf is; want zij, die zoo te werk gaan, noemen de werkelijkheid een ding, eene zelfstandigheid, eene eenheid, — wat slechts gedachten zijn; kortom, als iets, dat op zichzelf bestaat, brengen zij aldoor weer datgene bij, welks verdwijnen of niet op zichzelf zijn is aangetoond." Alle achting voor een inderdaad 'beschaafd' spraakgebruik! Ὃ πᾶσι δοκεῖ τοῦτ' εἶναί φαμεν, zegt Aristoteles; »wat allen laten gelden, dat, zeggen wij, is".... zoo, en zoo blijkt hier dat al gewoon beschaafd Grieksch.... 'dialektisch' was; er blijkt uit, dat ook al oude Atheners onmiddellijk nog iets anders hebben gedacht, en denken moesten, dan zij zeiden. *Die* dachten hier bij 'zijn' aan waarheid. Van Dale's woordenboek zet bij 'werkelijk' de beteekenissen 'inderdaad', 'dadelijk', 'stellig', 'wezenlijk' en 'niet denkbeeldig'. Is daar géén waarheid in medegedeeld? Om er niet eens van te spreken, dat toch ten slotte niet gewóón beschaafd Hollandsch, maar doordacht en gereinigd Hollandsch zuiver redelijk Hollandsch is! »De wijsbegeerte," zegt Hegel naar waarheid, »de wijsbegeerte heeft het recht, uit de taal van het gewone leven, die voor de wereld der voorstelling is gemaakt, uitdrukkingen te kiezen, die tot de stelbaarheden van het begrip schijnen te naderen en het kan er niet om te doen zijn, voor een uit de taal van het gewone leven gekozen woord te bewijzen, dat men er ook in het gewone leven denzelfden zin mede verbindt, waarvoor de philosophie het gebruikt. Het gewone leven hééft geene begrippen, maar voorstellingen, en het begrip te leeren kennen van wat anders maar voorstelling is, dat is de philosophie zelf. Het moet daarom voldoende zijn, wanneer aan de voorstelling bij hare uitdrukkingen, worden ze voor wijsgeerige bepaaldheden gebezigd, van het onderscheid zoo ongeveer iets voorstaat, gelijk het bij die uitdrukkingen het geval kan zijn, dat men er schakééringen van voorstelling in herkent, die meer bepaald op de overeenkomstige begrippen betrekking hebben."

Dit geldt, wanneer het van *iets* geldt, van voorstelling en begrip der werkelijkheid. De gewone beschaafde Hollander denkt bij werkelijkheid aan bestáán, doch even zeker nog aan meer, en zal al spoedig laten gelden, dat de werkelijkheid eene werkelijkheid is van bestaan èn werkzaamheid, ja dat, wanneer het om 'de' werkelijkheid te doen is, het meteen gaat om de wáárheid. Juist daarom is de vraag naar de werkelijkheid zoo geschikt, om er een algemeen college van zuivere rede mede te beginnen: »men zal zich toch," zegt Lotze in § 316 van *zijne* Logica, »aan de gewone táál moeten houden en een woord moeten kiezen, dat zich in het gebruik ten minste bij benadering en kennelijk als uitdrukking van de gezochte gedachte laat aanwijzen. Tot Duitsche kenteekening dient hiertoe het woord werkelijkheid. Want werkelijk noemen wij een *ding*, dat is, in tegenstelling met een ander, dat niet is; werkelijk ook eene *gebeurtenis*, die geschiedt of geschied is, in tegenstelling met hetgeen niet geschiedt; werkelijk eene *verhouding*, die bestaat, in tegenstelling met die, welke niet bestaat; 'werkelijk wáár' eindelijk noemen wij eenen *zin*, die geldt, in tegenstelling met datgene, welks geldigheid nog de vráág is. Dit spraakgebruik is verstaanbaar; het laat blijken, dat wij bij werkelijkheid altijd instemming denken, wier zin dan echter zeer verschillende vormen aanneemt."

Als een postulaat van empirisch denken noemt Kant in zijne Redekritiek (B 266) de stelling: »Wat met de materieele voorwaarden van ondervinding (van gewaarwording) samenhangt, is werkelijk." »De waarneming," schrijft hij (B 273), »die voor het begrip de stof levert, is het eenige karakter der werkelijkheid." »Begrippen," schrijft Schopenhauer in zijne nagelatene geschriften (N 4: 29, Recl.), »zijn dus uit de werkelijkheid geabstraheerd." »Wat niet ondervonden wordt is niet werkelijk", zegt in 1874 Karel Göring in zijn 'Systeem van Kritische Philosophie' op blz. 266 van het eerste deel. En in het boek van Ludwig Stein over het maatschappelijke vraagstuk lezen wij op blz. 28: »Volgens een schoon woord van Helmholtz hebben de exacte wetenschappen wezenlijk tot taak, om te weten te komen wat werkelijk is."

Op blz. 80 van het vierde deel zijner verzamelde werken zegt Fichte: »Werkelijkheid is waarneembaarheid." Doch ter zelfde plaatse merkt hij op: »De werkelijkheid moet gedácht worden, niet bijgeval 'zoo maar' worden waargenomen." Anders gezegd: werkelijkheid is om te beginnen waarneembaarheid, niet echter waarneembaarheid zonder meer, maar veeleenigheid van waarneembaarheid en denkbaarheid, — blijvende denkbaarheid. »Het eerste, van welks werkelijkheid ik overtuigd ben," aldus Mozes Mendelssohn in 1785 in zijne 'Morgenstonden', »zijn mijne gedachten en voorstellingen." »Het geheele" — kwâlijk als onwerkelijk bedoelde — »verloop is een zich leeren kennen van den wil", beweert Schopenhauer in zijn hoofdwerk (2: 303, Reclam); »eene materie," zegt hij in zijne nagelatene geschriften (N 4: 37), »zonder de eene of andere wérkzaamheid, dat is kracht, ware als tegenstrijdigheid ondenkbaar." Volgens Eduard von Hartmann in de 'Philosophie van het Onbewuste' *is* de materie datgene wat zich verkeert, namelijk kracht, en die als wat anders, — kracht als wil en voorstelling. In 1818 heeft Krug op blz. 134 zijner 'Fundamentalphilosophie' laten drukken: »Werkelijkheid kondigt zich alleen door werkzaamheid aan." »Alleen datgene, wat in staat is om te werken, is en heet werkelijkheid", schrijft in 1887 Riehl in zijn werk over 'het Philosophisch Kriticisme' (2. 2: 195) en blijkbaar acht hij dat vereenigbaar met het Kantianisme, waarvan hij in 1876 (1: 303) gezegd had: »Het begrip der ervaring is de vaste grond, de eenige vooronderstelling van de Kantische kennistheorie." »Philosophie heeft de ondervinding tot punt van uitgang," had Hegel laten drukken in § 12 zijner Encyclopædie, daarmede allerminst op zijne beurt te verstaan gevende, dat hij zich sterk maakte, om eenzijdig a priori en uit zichzelven.... het bestaan van dingen óp zichzelven met klem van sluitredenen af te leiden.

»De woorden werkelijkheid en werkelijk," aldus (N 4: 300) weer Schopenhauer, »zijn in de wijsbegeerte verreweg beter en treffender dan de gelijkbeteekenende (woorden) realiteit en reëel: de eerste zijn aan de Duitsche taal uitsluitend eigen en zij heeft reden om er trotsch op te zijn." Zoo nadert

Schopenhauer weer eens tot.... Hegel, die in 'werkelijkheid' meer legt dan in 'realiteit' en in § 6 zijner Encyclopædie de ware leer niet realisme noemt, maar ons beduidt, »dat haar inhoud de werkelijkheid is. Het onmiddellijke bewustzijn van dezen inhoud noemen wij ondervinding. Doch eene schrandere opvatting van de wereld onderscheidt al aanstonds, wat in het wijde rijk van uit- en inwendig aanzijn (= realiteit: Enc. § 91 toevoegsel) slechts verschijnsel, voorbijgaand en onbeteekenend is en wat in zichzelf den naam werkelijkheid in waarheid verdient." Zoo is de Hegelarij werkelijkheidsleer als leer van het blijvend geldige te midden der zich verkeerende realiteit, van de absolute Idee, die in alle realiteit het ware is; zij laat elk mogelijk realisme op eigene wijze gelden, doch is zelve méér dan realisme als leer van de idee der Wáárheid, van de waarheid der Idee. 'Hegelen' is het dan ook, wat men ziet aankomen, reeds wanneer Schelling (1. 4: 409) schrijft, dat het wezen van een ding niet weer dit ding zelf kan zijn en van de wereld der verschijnselen als zoodanig niet de werkelijkheid, maar veeleer slechts de volstrekte ónwerkelijkheid te begrijpen valt. Eduard von Hartmann, weliswaar, zegt dit laatste ook, — en weer op nieuw wat hij noemt realistisch; wij voor ons echter zouden hier verduidelijkend kunnen zeggen: bepaalde realiteit is eindige en zich verkeerende of weer opheffende realiteit en het verenkelde, onverschillig hoe gedacht, is slechts denkbaar als vluchtigheid in de ware of oneindige werkelijkheid. Werkelijkheid is meer dan realiteit, werkelijkheid is werkzaamheid, oneindige werkzaamheid van het.... oneindige in veeleenigheid van wezen en verschijnsel. En tot die werkelijkheid, tot de ware werkelijkheid, behoort ook de waarheid, ja het ware en het werkelijke zijn één en dat het ware de werkelijkheid, de werkelijkheid het ware is, dat geldt niet enkel hier of daar en ergens binnen of buiten in deze of gene realiteit zonder meer, maar in ons eigen bewustzijn en de werkelijkheid zijner idealiteit. Dat bewustzijn gaat in zijne waarheid realiteit te buiten, het bestaat niet onafhankelijk van de waarneming als een ding, allerminst als een ding op

zichzelf en is toch werkelijkheid; eene werkelijkheid zonder bewustzijn laat zich zelfs noemen eene werkelijkheid zonder denkbaarheid, al is daarmede niet gezegd, dat het bewustzijn in afzonderlijke denkbaarheden, ook in eenzijdige en bekrompene denkbaarheden de ware werkelijkheid erkennen zal.

Volgens een bekend woord van Haller »dringt kein erschaffner Geist ins Innre der Natur" en staat de geest van den mensch dus aan den *buitenkant*. Eduard von Hartmann noemt werkelijkheid en bewustzijn buiten- en *binnenzijde* van de wereld en diezelfde binnenzijde dus onwerkelijk, alsof er dan nog weder eene werkelijke buitenzijde konde overschieten en binnen en buiten niet betrekkelijk waren, — als denkbaarheden van een en dezelfde werkelijkheid! Natur hat weder Kern noch Schale, und Wirklichkeit *ist* keine Schale. De 'ware' werkelijkheid is eene tot zichzélve komende werkelijkheid, werkelijkheid van bewusteloosheid vooronderstellend èn opheffend bewustzijn. Voor Eduard von Hartmann is de wereld, inzooverre zij eene wereld van bewustzijn, van bewust *zijn*, is, geen werkelijkheid: zijne leer is eene leer van het Onbewuste, — alsof niet het Ware veeleenigheid van tegendeelen, veeleenigheid ook van het onbewuste en het bewuste had te heeten! Men denke zoo druk en die werkelijkheid zoo druk, als men wil, voor den denker Eduard von Hartmann is alleen het Onbewuste werkelijkheid. Merkwaardig, dat die werkelijkheid volgens hem zelven eene werkelijkheid is zonder... waarheid! »De waarheid," zegt hij in 1879 op blz. 343 zijner 'Phænomenologie van het Zedelijk Bewustzijn', »de waarheid is een begrip, hetwelk alleen toepasselijk is op het bewuste weten, dat van zijn voorwerp numeriek is onderscheiden, maar niet op het onbewuste denken der Idee, dat tegelijk een stellen, scheppen of wijzigen der dingen insluit en er inzoover identisch mede is." Zoo is volgens hem de werkelijkheid zonder waarheid, evenals de waarheid van het bewustzijn niet tot werkelijkheid komt. »Al onze kennis," zegt hij op blz. 98 van 'Schopenhauerianisme, Nieuwkantianisme en Hegelianisme', »al onze kennis moet noodzakelijk onzuivere kennis of betrekkelijke onwaarheid blijven, wat ons echter

niet moet beletten, er ook den kant van de betrekkelijke wáárheid in te erkennen." Waar identiteit van het stellende en het gestelde is, daar is geene waarheid, en waar het denken en het voorwerp *niet* één zijn, daar is óók geene waarheid, geene zuivere waarheid: daar is waarheid en onwaarheid in eenen, — en dat is nu de waarheid, de Hegelische waarheid, van Eduard von Hartmann. Op blz. 265 van laatstgenoemden schriftenbundel zegt hij: »Het logische en het onlogische te vereenigen is de taak van alle wijsbegeerte, dewijl beiden zich bij ondervinding opdringen en het wereldwezen zich feitelijk zoowel in wijsheid als in onzin openbaart." Doch diezelfde vereeniger van zin en onzin schrijft dan op blz. 313 zijner 'Kategorieënleer': »Het zich weersprekende te denken is eene onoplosbare taak. — Wie beweert het zich weersprekende tezamen te kunnen denken, bedriegt zichzelf." Dat schrijft in het onbewuste de man, die de wereld eenheid van het onwerkelijke logische en van het werkelijke onlogische noemt! Die het zelf in zelfweersprekingen zoo ver gebracht heeft! Die Hegelaar zijn en niet zijn wil! »Het doorloopen eener school van Hegelianisme," zegt hij in 1876 op blz. 725 van 'Verzamelde Studiën en Opstellen', »zal altijd het beste middel tot vorming van een speculatief talent blijven." »Bij geene enkele schrede," verzekert hij in 1900 op blz. 236 van het tweede deel eener 'Geschiedenis der Metaphysica', »bij geene enkele schrede der Hegelische redeleer is meer verricht dan handige of onhandige sophistiek." »En mijne verwantschap met Hegel," zegt hij in 1890 op blz. 74 van 'Kritische Zwerftochten door de Philosophie van onzen Tijd', »ze mag absoluut genomen als groot of klein worden beschouwd, is alles in alles genomen zeer zeker betrekkelijk grooter dan mijne verwantschap met eenigen anderen philosoof." Aanvankelijk heeft het Hartmannianisme uitwerking moeten heeten van het standpunt ingenomen door den lateren Schelling en dit als 'synthesis' van Hegel en Schopenhauer; daarvan is Hartmann nu in zooverre teruggekomen, als hij het dichtst bij Hegel wil gebleven zijn. Hij zelf zegt het.

Hoe moeten wij denken over de *werkelijkheid*? Zietdaar

aldoor van voren af de vraag van wetenschap en wijsbegeerte. *Wat* hebben wij te denken van de werkelijkheid? Hoe hebben wij de werkelijkheid te *denken*? Wij hebben ze te denken als veeleenigheid van zijn en verandering, van bestaan en werkzaamheid, van zelfbestendiging in zelfverkeering, en wij hebben ze te denken niet alleen *als* veeleenigheid van dat alles, maar meteen in *eigene* veeleenigheid van dat alles; wij hebben ze te denken als veeleenigheid, blijvende veeleenigheid, van wezen en verschijnsel, van eigene binnen- en buitenzijde. Zietdaar de waarheid en de werkelijkheid, de waarheid áls werkelijkheid, in denken van werkelijkheid en werkelijkheid van denken! »De werkelijkheid," zegt Hegel in § 142 zijner Encyclopædie, »de werkelijkheid is de onmiddellijk gewordene eenheid van wezen en existentie, van binnen en buiten en de uiting van het werkelijke is het werkelijke zelf... Zijn aanzijn is slechts zijne openbaring van van zichzelf, niet van wat anders." Zoo echter is aanzijn of realiteit, bestaan of existentie in eigene waarheid van de oneindige werkelijkheid ook weer slechts eene vluchtige vereindiging; »het tijdelijke en vergankelijke," zegt Hegel elders, »bestaat wel en kan iemand wel genoeg te doen geven, maar des ondanks is het geene ware werkelijkheid, even weinig als de bijzonderheid van het subject, zijne wenschen en neigingen." (14: 241—243.) »Het ware is concreet" (13: 39), dat is veeleenig, en »het concrete is het werkelijke" (13: 48); zoo is voor den Hegelaar de ware werkelijkheid oneindige werkelijkheid. »De ééuwige werkelijkheid... is de werkelijkheid, niet ginder, niet aan de overzijde, maar de tegenwoordige werkelijkheid in hare wáárheid genomen, niet zooals zij den hoorende en ziende enzoovoort in de zinnen valt." (14: 242.) De waarheid echter wederom is de (stellende en opheffende, de 'gevende en nemende') redelijkheid zelve; zoo zegt Hegel eveneens, dat de ware werkelijkheid redelijkheid is. (8: 17, 6: 10.) »De werkelijkheid als onderscheiden van het verschijnsel zonder meer, om te beginnen als eenheid van binnen en buiten, is zoo weinig als iets anders tegenover de Rede gesteld, dat ze veeleer het door en door 'redelijke' is en wat

niet 'redelijk' is, is juist daarom ook niet als 'werkelijkheid' te beschouwen." (6: 283.) Het ware werkelijke, zoo zouden wij nog eens kunnen zeggen, is het werkelijke ware en redelijk veeleenige of veeleenige redelijke, dat geeft en neemt, of stelt en opheft en niet realiteit is zonder meer, maar veeleenigheid van werkelijke, dat is realiteit te buiten gaande, idealiteit van binnen en idealiteit naar buiten. *De absolute Idee is de absolute Werkelijkheid.* En »absolute idealiteit van het zijn" wordt dan ook gedacht onder anderen door den 'realist' Eduard von Hartmann op blz. 551 zijner 'Kategorieënleer', nadat hij op blz. 91 in den derden druk (1886) zijner 'Kritische Grondvesting van het Transcendentale Realisme' gezegd had: »Een van beiden: het positieve, dat het begrip van het niet immanente (lees: het buiten staande) moet vullen, is zelf gedachte, — dan blijven wij wederom in den kring der gedachte staan; of wel het is niet gedachte en dan is het niet denkbaar. Op dit punt zijn nog alle denkers gestrand, die zoo ver gegaan zijn. Het antwoordt luidt, dat het gedachte zijn moet en toch niet mijne gedachte, niet immanent; het moet iets ideëels zijn en toch niet iets ideëels in mijn actueel (? ónwerkelijk! zie boven) bewustzijn; het moet naar zijnen inhoud op mijne gedachte gelijken en toch niet die gedachte zelve zijn. De overeenkomst van inhoud met mijne gedachte waarborgt de denkbaarheid van mijne zijde; het numerieke, formeele en existentieele verschil waarborgt de transcendentie (lees: het bestaan buiten) voor mijn bewustzijn, De identische (men merke op: tweevoudig eene, 'of' identische!) ideëele inhoud is datgene wat in mijne gedachte het positieve uitmaakt; de verschillende vorm en bestaanswijze met de daaruit volgende numerieke tweeheid is datgene wat het negatieve in mijn denken verlangt: de ontkenning der immanentie in het actueele (?) bewustzijn. Het bewustzijn reproduceert door zijn denken van tweeden aanleg iets wat was voorgedacht, zich zeggende, dat dit voorgedachte niet zijne tegenwoordige gedachte is."

Zietdaar het realisme van Eduard von Hartmann, een realisme, naar men ziet, met positiviteit van (overigens niet

werkelijke) idealiteit en negativiteit van (werkelijke) realiteit, waarbij men dan nog even bedenken kan, dat hier de onwerkelijke *idealiteit* bij Hartmann *actueel* en volgens het vroeger aangehaalde de bewustelooze 'buiten staande' realiteit eene realiteit zonder wáárheid is. Is nu »de absolute idealiteit van het zijn", waarvan hij in het onbewuste almede gewaagd heeft, realistisch of... absoluut idealistisch bedoeld? Arthur Drews zegt op blz. 123 van zijn in 1902 verschenen boek over 'Eduard von Hartmann's (verward) wijsgeerig stelsel': »Het is Hartmann's verdienste, dat hij door zijn kennistheoretisch realisme als een tweede Hegel ook bij ons *de Rede* weer tot eere heeft gebracht." De Rede, die toch wel geen 'ding' maar idee, 'de' Idee is! Voor het overige heeft ook 'de absolute idealist' verklaard: »Er zijn geen complimenten te maken met de gewaarwording, om er eene idealistiek in te stellen, dat ons niets van buiten gewordt." (14: 335.) »Het idealisme in den zin, dat buiten mijn afzonderlijk zelfbewustzijn als zoodanig niets is, of het weerleggen daarvan, dat buiten mijn bewustzijn dingen bestaan, zijn het een zoo slecht als het ander." (15: 517.) »Zonder mijne gedachte is de zaak niets en mijne gedachten zijn zonder de zaak niets" ('Leven' blz. 295), — — wat niet voor een verstandig »A is A en A is niet B" wordt uitgegeven, maar als veeleenigheid van tegendeelen is te begrijpen, doch zoo in allen gevalle meer dan... subjectief idealisme is. De meening, alsof de mensch niet léért, niet van buiten bepaald wordt en alle voorstellingen uit het subject worden voortgebracht, noemt Hegel als subjectief idealisme een slecht, dat is eenzijdig, idealisme (14: 189); »de slechtste vorm van idealisme," zegt hij, »is wel dat het zelfbewustzijn in zijne afzonderlijke formaliteit niet verder gaat dan het gezegde: alle voorwerpen zijn onze voorstellingen." (15: 440.) »Daarentegen moet nu zeer zeker beweerd worden, dat de voorwerpen, waarvan wij rechtstreeks weten, niets dan verschijnselen zijn, hetgeen beteekent, dat ze den grond van hun zijn niet in zichzelven hebben, maar in wat anders; daarbij komt het dan echter verder hierop aan, hoe dit andere bepaald wordt." (6: 97.)

»De Idee is het Ware en al het Ware" (13: 33), al is het ware meer dan subjectief (15: 528) en al wil de opmerking, dat de waarheid van het eindige zijne idealiteit is (6: 188), hoegenaamd niet zeggen, dat er geene 'onware realiteit' vóórkomt. »Wanneer er philosophisch van iets onwaars sprake is, is dat niet zoo te verstaan, alsof zoo iets niet bestond." (6: 268.) Ons leven en denken, dat allerminst onbepaalde en oneindige macht over eindigheden is, wordt in de zelfbepaling van het Oneindige van den eenen kant genomen door allerlei eindigheden bepaald, eindigheden, die bestaan en niet bestaan, maar voorbijgaan, doch met dat al in de werkelijkheid mede doen. »De eindige dingen zijn er. Doch de waarheid van dat zijn is hun einde." (3: 131.)

Leiden, 3 Juli 1905.

POLDERKROEG

DOOR

PIET VAN ASSCHE.

'T Was er aan de kromming eener polderstraat dat er laag opgevelde de kroeg der Tonia, dertigjarig wijf met achteruitwijkend voorhoofd en dik-overvleesde kinnebakken, breedvleugeligen neus en onder blonde wenkbrauwen goudvonkelende oogen. Haar hals stak er forsig boven zware schouders en waggelende borsten, terwijl door stapvaste beenen werd onderstut 't logge lijf, dat er zich steeds, door joligheid en bier en vetten kost, struischer ontwikkelde in eene streek waar alles getuigde van weelderigen groei. Want des zomers was 't er een onstuimige wasdom van knie-hoog gras, vettig lisch en grijsgroen riet, roode en gele distels, brandnetels en biezen, waterviolier en gentiaan, boterbloemen en zurkel, paardestaarten en weidekoninginnen. Kopwilgen en eiken knotsten eruit op, en op dezer takjes hippeletripten geel- en blauwbevlekte meesjes, boomklimmerkes en roodborstjes of kropen, al oppikkend wormpjes en vliegen, holeken in en uit. Eveneens zong er de wonderschoone zoetgevooisde distelvink of kwam soms een kwikstaart aangevlerkt, en die zat er een tijdeken zijn kopken te spiegelen in 't water der sloot, terwijl de rietgors zich wegstopte in 't groen, zingend zijn oolijk lied »karrekiet, gij kunt er mij niet vinden, om den duivel niet."

Verder in 't polderland, weiden alom, waarin uierzwaar rundvee graasde; akkers, in 't zonnegelaai goudglinsterend vol rijpe tarwe en reuzelende haver. In slooten, tusschen wier en plompen, kwaakten groene en gele kikkers of plonsten schielijk, met koddig pootenrekken, naar onder. Over 't nat

ritselden schrijvertjes, zweefden bleekblauwe juffers, gele motten en bonte vlinders, al dartel minnekoozend.

En in die streek dus van vette weelde en vruchtbaarheid dook er Tonia's kroeg breed-dakig op, morsig, de muren dik doorbalkt, terwijl ruige gewassen, naarmate de zomer verder naar den herfst trok, van omlaag log opwarlden.

Rechts van de woonst, onder de verwrongen takken van een knobbeligen appelaar, schonkte er scheefgezakt op een houten stalleken, door-rot en groenkleverig van vochtigheid, en dat er gedekt was met donkere-ossebloedachtige mos-omwoekerde pannen.

In dit bouwvallig krot werd gevet, voor de jolige smuldagen tijdens den zoo droevigen winter, het lobberoorig penswaggelend zwijn, dat er al knorrend snuitwroetelde of nu en dan aan eetbak en hokdeur ging snuffelen, in een te vergeefs betrachten om buiten te mogen plodderen in sloot of dikdrabbig messingvocht. Dan, versleten en tegen 't afdak geschoord, juist zooals een zatterik zich met waggelende beenen aanschoudert tegen muur of boomstam, een kippenhok naast een berghok voor landgerief en allerlei ouden rommel: kruiwagen en spade, vermemelde en rotte planken, ledige tonnen en bossen hooi en stroo. Achter de huizing, tusschen doornenhagen, een driehoekige boomgaard, waarin breed opkruinden met balken onderschraagde appelaars, wier knoestige takken tijdens de zomervruchtbaarheid laag bogen onder dikke appelentrossen.

En daar dus in dien polderhoek leefde de Tonia, zwaarlijvige weduwe, enkel zoekend het grof verteer van dranken vrouwzieke boeren die, zich tehuis vervelende bij knorrend wijf en rumoerende kinderen, in brasserijen hun tijd kwamen vermoorden nabij het dasachtig-mollig vrouwmensch met hare purperende waggelwangen en vleezige lippen, die aller hoofd op hol bracht door aansarring van minnezotternij-begeerte, terwijl zij, onder de bruinberookte met balken doorribde zoldering, heen- en weerdraafde met ruchtig rokkengezwaai, de roode jurk spannend om ronden rug en vette borsten, de mouwen opgeschort en de armen bloot tot aan de elle-

bogen. Nu en dan schetterrelde haar lach en haar kwabbig lijf schokwaggelde ervan, of zij stond achter den toog, buikvooruit en de handen op de heupen, te kijken of kromde den poezeligen arm om 't hoofd van dezen of genen vuiligheden uitbrabbelenden boer, soms den kerel tegen haar aanprangend.

En 't was nu op een schroeierig-heeten oogstmaand-avond. Heel den dag had de zon onmeedoogend gevuurd en 't westen streepte vol purper en rood. Over sompig weiland, rietbosschen en wilgen slierde eene smoorlaag. Hier en daar, vaag afgelijnd in den nevel en er enkel uit opstekend met kop en staart, eene koe, schuddend den zwabbernek en angstig beurelend om het sterven van het levenwekkende licht. In de verte dokkerde eene kar aan, getrokken door spierenbevende paarden; daarnaast poldermenschen, moê van 't zwoegen en zwartvlekkend in de dolende schemering. Dan alom stilte, prevelstilte op 't verlatene land....

In Tonia's kroeg was ondertusschen de beestige zwoeg reeds volop aan gang. Daar zaten een zestal boeren te slempen, 't van bier en getier bruinrood opvlammend facies blinkend van vettigheid. Zij hadden reeds gezongen de kelen heesch, en gulzig gelampet, zooals de van droogte gekloven aarde zou hebben gedronken, ware thans een onweer losgebroken over 't polderland. De pint bier werd in een enkelen gulpteug door de keel gegoten, en dan hervuld en geledigd.

't Waren meest allen ruwe menschen, mager en beenderig, met gebronsd en verrunzeld vel, groeven in kaken en langs neusvleugels en mondhoeken, en hun beenderig bovenlijf weggestopt in een rooden baai. Aan hun beenen zakte fletsflodderig de vaaldiemitten broek. Zoo plooide er een reeds bejaard boerken heelenal ineen op een laag stoelken en zoog soms, voor zich uitstarend, aan den steel van een zwartgebrand pijpken, zoodat zijn ruige kop wegdoezelde in den traag-omwoelenden smoor. Naast hem troonde, zwijnachtig dik, een polderman met zwadderpens en bolronden kop, groote oorlappen en diep in 't vet wegslinkende oogs-

kens. Van de wrijving der dubbelkin blonk zijn baai vettigzwart. Rook blies hij nu, door de tuitvormig toegenepen lippen, in dwarrelwolkjes opwaarts. Soms zakten zijn oogleên traag toe en liet hij, in eene weldoende gelukzaligheid, de poezelzachte handen op de in de broek spannende beenen rusten. Dan weer knikkebolde hij en sluimerde in voor een poosje. Een derde dook den beenderigen kop tusschen de opgetrokken schouders. Wulpsch glinsterden zijne vluchtigzoekende staalgrijze oogen. Nu en dan schreeuwde hij schor een ontuchtwoord tot de voorbijlaveerende waardinne of kletste met zijn eeltige hand op haar breeden rug. Een vierde hield de beenen haakvormig opgetrokken en de in dikke peper- en zoutachtige sokken gestoken voeten omkromden een stoelsport. Zijn knieën omknelde hij met de armen en bijwijlen gluurde hij naar dezen of genen slempgezel om hem dan, met booze zinspelingen op wijf en dochters, te tergen. Een vijfde, 't achtergedeelte van 't hoofd aanrustend tegen den wand, zat vernepen op eene bank en blies tabaksrook spiraalvormig voor zich uit, de oogen troebel van drankbedwelming.

De zesde drinkebroer was Pluijm, boer met zongebrand zweetend facies, den' baai half opengesleurd en 't hemd opgeslodderd boven den broeksband. Te midden aller praalde de poldervent trotsch, hij die zonder tellen onthaalde op bier en jenever en sinds maanden de oorden wegsmeet in allerlei braspartijen, enkel om in de gunsten te geraken der wulpsche Tonia.

Pluijm bewoonde eene oude hoeve, temidden van meerschen en poelen, hoeve die er met hare lage daking als wegkroop in de aarde — Getrouwd was hij. Maar 't wijf, oud vóór de jaren en stijf van rheumatiek, zat er den godsganschen dag nabij den haard te knorren en te zagen. Welgesteld was hij vroeger, eigenaar van vele koeien en vette zwijnen, veel weiland en enkele akkers. Later volgde tegenslag en, sinds hij zich vergaapte aan de Tonia, bekreunde hij zich niet meer om 't hoevegedoe, noch om de vruchten der aarde, en liet het onkruid zijn akkers maar overrompelen. Van den ochtend

tot den avond dong hij er naar der weduwe lijf, verterend om ter meest, vooral sinds hij wist dat andere boeren haar opvrijden en de ronk liep dat zij den strooper Krelis welwillend onthaalde. Mopperde Pluijm erover, dan zette ze zich op zijn knie en kuste hem, terwijl ze in 't geniep knipoogde tot de boeren, die wel wisten dat ze den snul voor 't lapje was aan 't houden.

Op dien heeten zomeravond brak de beestige wildheid dus weer volop los. 't Bier stroelde over de tafels en pletste op de steenen. Al zingend zaten de bezopen boeren te zwijmelen, de oogen dwaasdom uitpuilend, en staken met stuipachtig gebaar de armen op, of stampten met de voeten, pletsten met de handen op de billen en schoklachten, werpend het lijf achterover, naargelang de dubbelzinnige gezegden, tot Pluijm, de armen uitgestrekt, eensklaps kreet:

— Kerels, zoolang de duiten zijn aan 't klingelen, zal 't bierken uit het vat in ons koppen zingen! Allo, moedere de vrouw, giet de pinten nog eens vol, tot de boerkens hier op den grond liggen te spartelen of als zwijnen te snorken.

En allen nu, tafelschuimers en hebzuchtige dreumessen, die zich 'n breuk zouden hebben gezopen, als 't maar niets en kostte; als bezetenen tierden zij hun zottemansjoligheid uit en, koppen vooruit en armen gerokken, staken zij, elkander verdringend of neergebogen op elkaar's ruggen, de glazen op, terwijl de kwetterende Tonia uit de hoog-gehouden kruik het mierelend bierken liet neerstroelen, en intusschen dezen of genen slemper ontuchtigheden aan de ooren fezelde. Dan, naarmate de drank de hoofden doller doorspookte, groeide 't razen nog aan, brulden ze woorden zonder beteekenis, of wauwelden over vrouwen en sommiger lieven.

Intusschen zat Pluijm, met troebele oogen en hoofdknikkende, naar Tonia te staren en stamelde aanhoudend haar naam, tot al de kinkels, met begeleiding van voetengestamp en pintengebots, beestachtig-wild begonnen te tieren:

— Tonia, Tonia!... To... nia!

Eensklaps, van onder eene tafel, dook de zweetblinkende kop op van een boerken uit wiens keel de stem heesch steeg:

— En ware 'k Pluijm, 'k en zou toch 't gras onder m'n voeten niet laten wegmaaien... nee... dat en zou 'k niet.

En de dronkaard, zich nu heelemaal naar boven wringend, schorlachte om z'n aardigheid.

Dit hoorend sprong, pioenrood van woede, de Tonia toe en, 't hoofd trotsch verheven boven de kwabbige dubbelkin, plantte ze, steeds buik vooruit en 't pas over de braaien hangend roksken hooger getrokken aan den voorkant, de breede handen op de heupen en eksterschetterde:

— Durft ge?

En 't boerken nu, de pet op een oor, de oogskens half toe en klissen hair klevend aan 't bezweete voorhoofd, stak er, heelenal verbeuld van zattigheid, de pijp kop-omlaag in een scheefgetrokken mondhoek, en brabbelde:

— Luister maar eens naar wat de wijven in het dorp over 't strooperken Krelis tateren....

— Ha, 'k en lach met al 't boerengelummelte en hun vrouwen, die lekkebekken met andere venten, en ook met hun deernen die elken avond met hun vrijers duivelsch spel bedrijven! Verdien ik m'n brood niet op 'n eerlijke manier? 'k Vraag 't u, boeren, die mij in 't geniep komt fezelen en er naar hunkert om maar aan 't beentje te kunnen knagen, vadsige honden!... Zoo, 't is er van 't strooperken Krelis? Nu, die toch is 'n man met kruim in de vuist en verstand in den kop, en die u wel eens zou kunnen grauw en blauw troeven, dat u de goesting zal ontgaan nog anderman's eer te bekladden!... Nu, boer Dictoo, durft ge?

En Dictoo toen, met kwelling in de oogen, terwijl de anderen hem ophitsten: »Toe, Dictoo.... Toe, manneken, weer u...", Dictoo verstokt:

— Bij mijn ziel, Tonia, 'k heb er gezien dat hij 's avonds hier binnendrong; gezien heb ik 't, terwijl 'k er dronken in het gras lag te blazen.

Geen woord meer. Roodvlammend van woede, schiet ze toe op het boerken, klauwt hem meteen forsig aan den rug, snokrukt hem zijn stoel af, zoodat Dictoo, kop-omlaag, vooroverstuikt op de handen. Daarna grijpt zij hem aan 't kruis

der broek, dwingt hem zoo op de handen te loopen naar de deur en smijt hem buiten in de donkerte, onder 't joelen der bezopenen, wier vetglanzend facies verschroeid werd in ros lamplicht en broeierige hitte.

En zij, ziedende steeds van toorn en de handen op de heupen:

— Wie me nog kleineert, gaat er denzelfden gang! Ha, wat geef 'k om u allen, schimpende apen? Zoekt waar 't beter is! Maar dat kan niet, daar ge nievers 'n huis treft, waar 't wijf is zoo struisch en 't bierken zoo lekker! Nu, polderkinkels, wie begint er?

— Och Tonia, 't en is niet gemeend.... Mannen, de Tonia leve! riep een rosharig boerken. En allen toen, monden wijd-open en handen omhoog, oogen stierdom en bloeddoorloopen:

— De Tonia leve! Ze leve! ... Hee, Tonia!!

En nog beestiger werd het geslemp in den rossigen schemerschijn en den omgulpenden rookwolkendans, en enkel werden nog getierd vuile gezegden en ontuchtliederen. De lucht stonk er zuur naar zweet en 't bier pletsplaste en droppelde van de tafels op de steenen. En op banken en tafels lagen de dronkaards eindelijk tegeneen aangedrumd, uitzeeverend historiekens, die kop hadden noch staart, tot er één eendrachtelijk saamgeklist koppel eensklaps neertuimelde, de beenen omhoog en tafel en pinten neerbeukend, zoodat er volgden helsch gerinkel en geratel.

Een uur nadien zat Pluijm in de kroeg nog alleen, smoordronken, de beenen wijd uitgespreid, 't hemd open aan de borst, de vest los en zijn baai doorsijpeld van bier. Met halfgeloken oogen keek hij bedwelmd voor zich uit, terwijl zijn slempbroers, zwijmelend en hoofdwaggelend, langs de wegen strompelbeenden of er links en rechts slierewaaiden, liederen brallend of bedreigingen uitbulderend, of stonden te redeneeren tegen knotswilg en draaiboom, tot ze eindelijk ergens neerzegen in 't groen, om er hun roes uit te snorken.

Maar Pluijm, in zijn overdaad 't lichaam nu aanhoudend geschokt van den hik, zag al de omgevende dingen en de

vrouw wegdoezelen in eene rossige smoorsliering, en begon Tonia's naam uit te jammeren, terwijl tranen op zijne kaken rolden.

En zij dan, de armen gekruist op de borst, den vetten rug aangeschoord tegen den toog; zij, schouderophalend eindelijk:

— Pluijm, Pluijm, wat zijt ge toch nog 'n kind; wat zijt ge 'n groot kind....

— Nee... Tonia... en in zijn zattemansdroefenis snotterde de bedronken lummel; neen, Tonia, dat niet.... Tonia, Tonia, zeg me toch 'n goed woordeken.

Weer schaterde haar lach door de dompige kamer en, hem in geveinsd medelijden aanstarend:

— Wees redelijk, Pluijm. Ga slapen en morgen, als ge nuchter zijt, praten we verder over de zaak. Daarbij, boer, wat wilt ge van mij? Vrij toch zijt ge niet... uw wijf?

— Oud is de gierige prij en versleten de knorster. Op heur laatste beenen loopt ze, Tonia, en geen jaar meer, of ze ligt er in d' aarde. Tonia, Tonia — en hij hijgde om adem, en 't bier schoot hem naar de keel, terwijl zijn bovenlijf vooroverzeulde en het begon te schemeren voor zijne oogen en te tuiten aan zijne ooren. En met beide handen trok hij zich recht aan den hoek eener tafel, zattebeende naar 't wijf en stotterde:

— En dan is... To... Tonia bazinne... hik... ach....

Zijn lichaam verlamde; zijn hoofd neeg voorover op de borst en zijne armen zonken slak neer, terwijl hij zuchtte en eindelijk blies, zeever rekkend van zijne kleverige lippen. Zweet barstte hem overal uit en hij jammerde. Maar dan gelukte 't hem toch op de beenen te blijven, hoewel zwijmelend, terwijl zijn kop van links naar rechts waggelde en zijn keel als werd toegewrongen. Hij beefde aanhoudend. Zijn vettigblinkend aangezicht purperde. De kamer draaide om hem met toog en tafel, terwijl onder zijne beenen eene peillooze diepte gaapte. Dan plots, de armen vooruit, sloeg hij neer in speeksel en bier, knorde als een zwijn en snorkte eindelijk.

Midderwijl was binnengeslopen de strooper Krelis, kerel

zwaargeschouderd en breed van borst, met 'n romp ontzagwekkend struisch op forsig-gespierde beenen en, zooals hij er stond met de handen in de broekzakken, kloek als de poldereik, door geen vlaktewind te ontwortelen. Zijn ruw hoogrood gelaat was hoekig van gebeente. Even gebogen lijnde zijn breedvleugelige neus neer naar de dikke lippen; 't groot oog, bloeddoorloopen, vlamde van passie. In zijn vrijheidszucht werkte hij slechts als 't hem goeddacht, en kuierde hij meestal, na strooptochten, den polder rond, of lag er zich te warmen in den zonneschijn, om 's nachts dan rond te sluipen, kippen en konijnen te stelen, te stroopen of te visschen. Vóór dag en dauw trok hij er stedewaarts, met 'n zak vol verschgesneden groen op den schoer; groen waartusschen-gedoken zat de buit, welke ergens bij een wildverheler werd aan den man gebracht.

De gewonnen oorden werden dadelijk verteerd in Tonia's kroeg, waar desnoods de vrijman toch onderdak trof met goeden kost en zelfs zoeteminne.

Nu stond hij er, de beenen uitgespreid en de handen in de broekzakken, te kijken naar den snorkenden boer. En hij sprak geen woord. Eindelijk spanden wijder uiteen de neusvleugels en een vreemde lach dwaalde over zijne vleezige lippen. Plots dan, met den linkerarm, greep hij den sloper om de lenden, torschte hem omhoog tot aan de heupen, rukte de deur open en smeet zijn vracht mèt breeden armzwaai op den mesthoop buiten.

Daarna beende hij terug in Tonia's kroeg en draaide 't slot om....

SCHOOIER SCHROKSKEN

DOOR

EDMOND VAN OFFEL.

I.

Hij sleepvoette door den kelderdonkeren oven van de groote vestingpoort, en snakte naar zijn asem, een oogenbliksken, toen hij op de vlakte te staan kwam, en de Noordenwind zijn gezicht vol scherp droog stof sloeg en hem de ooren afrakelde. Deed het ventje onder de wenkbrauwbossen de wimpers vaneen dan kwetste de felle witheid van de van zon overgoten straatsteenen zijn oogen.

Alles was krakend en korststijf van de koude. Wit bevrozen lag de vuilnis langs den weg. De grond was ijzer; een vlies was over alle plaskens strak getrokken en als op een marmervloer knarsten de schoennagels.

't Winterde; wreed winterde 't. — Maar Schroksken drabbelde met zijn kromme knikbeentjes het plein over, waar de straten van de stad op uitkwamen, de huizenkoeken in spiehoekige en vierkante brokken klievend. En was 't niet of hij plezier vond in 't nijdige weer? Er kwam als een dansgriebeling in zijn beenen toen hij de voorstraat insloeg, en zijne looze bloedoogskens zwommen over en weer van genuchte. Hij ging naar de stad als 't hovenierken naar zijnen milden boomgerd. Twee grauwe zakken staken, nettekens opgerold, onder zijne oksels. — Hij ging, en van de zon viel een groote geut goud over zijnen dikken groenen frak, uitgefranjd aan de boorden, gelapt, met koordekens genaaid aan de ellebogen, aan de zakken, en met koordekens door de knopsgaten dichtgehouden. De zon vergulde zijnen hoed, steen-hard, gebronsd,

als een helm, rooddooraderd, en zijne flodderbroek met witgedroogden modder aan zijne blokschoenen vastgeplakt.

Maar 't blazen uit het Noorden grauwde om hem en stak met naalden in zijne kaken, zoodat het water hem uit de oogen sprong, langs zijnen rooden sponsneus biggelde en tot in zijnen vuil-valen baard droppelde. Het borstelhaar stond bevrozen om zijn voorhoofd en zijnen mond. Maar de koude kon zijn lijf niet deren. Hij was warmkens ingedoffeld en om zijn hart bleef hij eene zoele deugdelijkheid voelen.

Het ventje trad de straten in waar 't winkel nevens winkel is: — arme-menschen-winkels; werkmans-kruideniers-magazijnen volgepropt tot tegen de zoldering met allerhande twijfelachtige overjarige waar; bakkers-uitstallingen met té groote en té gele krentekoeken; beenhouwers-vitrienen met vreemd gekleurde vleeschpreparaten en festoenen van pink-dunne worst.

De vitrien-spiegels waren met ijsgordijnen behangen, en de appels, en de peperkoek, en de sarsieskens lagen tegen 't glas gevrozen. De vrouwen, den kop in doeken gestopt, liepen deur in, deur uit, al bibberend; de venten trappelden op de klinkende kasseien, en grommelden en bliezen en proestten tegen de wintergrimmigheid in. De kinderen huppelden en mankten en gingen lijk bochelkens, het lijf als een slak ineengekrompen; en ze lieten hun blokskens klepperen.

— »Gijskole!... e...! Gijskole!... e...!" schreeuwden jongen en moeder om eene karre met zwart gruis gevuld.

Drij vrouwen met emmers kwamen een gang uitgeschoten.

Uit »de Roos" stapte een dik kriek-rood meisken met een dampenden versch-volgeschonken koffiepot in hare vuile bruine handjes.

— »Geen vuur!" dacht Schroksken.

En hij stapte maar dóor, want het oogstveld lag verder.

Het sjoffelaarken schoof de deuren en vensters voorbij tot waar de woonsten deftiger werden. En dan trof zijne ooren, van uit de andere straat, 't rinkinken van de vuilniskar-bel. — »Ze is me vóor!" dacht Schroksken en hij repte zich met zijn korte beentjes.

Den hoek om gekomen zag hij de karre en den voerman en

't wijf met den bessem. — Ze waren rap vandaag. De vorst zat met zijn nijdige zweep achter hen. De bakken werden opgepakt, op den rand van den wagenbak neergesmakt, omgeploft, in een wolk van stof weer neergehaald en neergegooid; — en verder dan. De bel luidde aan den dissel; de straatdeuren sloegen open en de dienstmeisjes sleurden de bakken weer binnen.

Hoe Schroksken ook porde om hen vóor te zijn, het karregevaarte was haast de straat uit, toen 't voor 't laatst hier, stilhield. Nog maar twee bakken stonden onaangeroerd. Hij liep er op af, peuterde er eens, met een stoksken, in: — schelpen van oesters, uitgeperste halve-citroenen, daar onder wat koolassche, porij-koppen, groente-blâren!... »Niks!" zei Schroksken in zijn eigen; »men vindt alle dagen geen zilveren lepels tusschen de oesterschelpen!"

Het dampend paard van de mestkarre stond hem weer al achter de hielen en deed de belle zingen. 't Wijf met den rooden zakdoek over de ooren gebonden bezag hem met gramme oogen vlak in 't gezicht! — »Foert!" zei Schroksken en ging eens tegen den tweeden bak stampen zonder er te willen in kijken. Dan keerde hij rechts af.

Hier was de lei met de voorname rijke woningen, huizen grooter dan kerken, met breede poorten en hooge vensters.

Hier lag nu 't oogstveld open te wachten. Hier was nu 't schooierken in zijn element. Zijn beentjes werden droeve en lijdend, zijne eene schouder stak scheef op naar zijnen ruigen kop, en de andere hing, als half lam omlaag; dieper was zijn gelaat met rimpels doorgraven; – en zijn tocht begon!

Hij hurkte bij 't vensterken van een kelderkeuken en de stugge oude-heeren-dienster, zonder een woord te zeggen, duwde hem, met hare leelijke droge ventenhanden, iets, in een grauw papier gewikkeld, toe.

Dan belde hij aan de deur daarneven; — de knecht met de notaris-bakkebaarden ging voor hem, naar achter, wat halen.

In eene andere kelderkeuken, door de traliën, stak hij zijnen luizenbaard, het vensterken openduwend; en in de geurende warmte-walmen die er uit stroomden deed hij zijnen neus, snuffelend als een konijn, op en neer gaan, zoodat de vette

kokin en 't zotte blozende ding van een bovenmeid in dol lach-geschatter uitbarstten om zijn drollige gebaring en onbeschaamde toot. — En hier ook kreeg hij wat afval.

Tien stappekens weer, en hij stond met druil-voeten in 't midden van 't breede gaanpad de plaveien te scholpen, totdat de kinderen door 't salonvenster hem in 't oog kregen, en, met de handjes op den dikken spiegel tamboerend, jubelend om mama riepen. Men zag hun oogskens lachend blinken en hun lippekens rood-roze open gaan: »Mama! mama!!"

En mama kwam; met haar jong hoofd duwde ze 't gordijn wat op zij en keek meedoogend naar den stumperd die daar te rillen stond als een natte hond, te traanoogen en onnoozel te glimlachen in de winterwoestheid.

En de goede moeder voelde in hare gedachten opwellen alwat zij gelezen had in de boeken over de ellende van zooveel dood-arme menschen. En zooveel kompassie overstroomde haar hart, zooveel kompassie dat zij zelf, zij zelf in haar lichtmalve peignoir, met de kinderen den gang in liep, de straatdeur met eigen handen opende, Schroksken binnen liet komen, de kinderen elk een cent gaf dien zij den armen man mochten schenken, en zelf ook nog een half-franksken in de smerige aarde-bruine hand van den bedelaar liet vallen!

»Hij stinkt!" dacht ze toen 't ventje eindelijk weer weg was, maar toch voelde de jonge vrouw zich vol van een innig genadig gevoel: — weldadig kunnen zijn! helpen, den misdeelde kunnen helpen!...

— Voor eene met bol snijwerk versierde poort stonden twee heeren in pelsenmantels met den kraag opgeslagen. — En 't sukkelaarken bleef hen smeek-nederig aanzien....

»Nee! Nee! niks!" zei de oudste van de twee. — Uit princiep geef ik nooit iets aan bedelaars. Nooit, nooit! Die bedelt komt niets te kort.

»Ge hebt gelijk," sprak de tweede en trok de wenkbrauwen wijsneuzig bijeen. Onverzettelijk, bot-stom, bleef Schroksken hen met laffe hondoogen begluren.

»Niks, niks!" snauwde het oude heerken hem toe, terwijl hij zijn mantel losdeed om den deursleutel uit zijn broek-

zak te halen. De koude pakte hem aan den buik; griezelend liet hij zijnen pels weer neervallen en ontsloot ras de poort. Zijn vriend liet hij eerst binnen gaan. Dan, nog even, keek hij om naar den bedelaar en diepen afschuw werd hij in zich gewaar om dien vent met zijn vergrond, walgelijk, als een uitgedroogde pee gerimpeld gelaat, — en meer nog om de onuitstaanbare uitdrukking van die leelijke leep-oogen. De begeerte kwam in hem, die was de rijke, dien ellendeling met stokslagen als een giftig ondier van zijnen drempel te jagen. Hij deed een stap binnenwaarts, maar plots ging zijne hand in zijn gilet-zaksken en nam een nickeltje daaruit; hij gaf het met een vloek aan Schroksken. Loozekens glimlachte de schooier en dankte.

Bij den dokter bleef de kwant op de ruiten van de keuken met zijne kneukels tikken, totdat, op den duur, het blonde meisken bangelijk 't raamken opendraaide. Aarzelend, de blikken gauw afkeerend liep ze de keuken weer in, sprakeloos, rechts en links zoekend, willoos... — Schroksken duwde reikhalzend zijnen bokskop, zoover hij kon, tusschen de ijzeren staven dóor, en hield haar met zijne blikken vast, elk bewegen met de oogen scherp-vinnig naspringend, zooals een kat doet met een vogel buiten haar bereik. De meid, rusteloos, liep rond, en, ten einde raad, sloeg de schapraai open, pakte 't eerste 't beste, en gaf maar!...

De zak ontsloot zich en 't rozerood stuksken rostbief verdween.

— Zoo toog Schroksken verder en verder, en elke stap was eene verovering.

II.

Te midden van de samenhooping van oud-bruine baksteenen, met oker-gele en roet-grauwe mortel opeengehouden, om uit te maken, met de meestal ontoereikende hulp van brokkelige gapende dakpannen, doorgezakte en vermolmde en versplinterde balken, rotte, afgeteerde planken, gekloven arduinen blokken, van uitgeroeide grafzerken of gebarsten granietraders uit windmolens, van door roest opgevreten krammen en ankers, — om uit te maken huizekens, huttekens, stalle-

kens, sloppen, kruipkoten en krochten; te midden 't samenhangen en-sluiten in stomp- en scherp-hoeken, van muurkens, 't eene wat kleiner, 't andere wat krommer, of geler, of smeriger· of wat meer begroefd of bepleisterd of beklonterd, malkander stuttend en stuitend lijk dronken mannekens, zich gebukt houdend als bang onder de zweep van een gestadig onweer; sukkel-muurkens met bulten en builen en muurkens met brouwersbuiken; en andere daar staande als kreupele menschen, verminkt lijk weggeworpen speelgoed, muurkens ziek-bleek en begroeid met schurftig gewas, en eindigend in krammakkelige reddelooze schutsels of hekkens, muurkens met schavot-roode deuren der in of een enkel vensterken turend lijk een éenoogige, of uit den haak gezakte vensterramen, of mozegaten, of loergaten, tegen regen en sneeuw en wind toegestopt met gebroken ruiten of karton of stroo; muurkens gekropen onder dood-moede daken met schoorsteenen doorgerookt en lijk zotte uitgroeisels, stomptakken waggelend in de hoogte; — en nog was versomberd de vuile, de vale roode of kleurloos grauwe vuilte van steenen en tichels, van hout, van gordijn-lodders, van alles, dáar, wijl lappen sneeuw-wittigheid hier en daar waren achtergebleven en kristallen ijspunten de goten hel bebaarden; — te midden van belten asch en fornuis-sintels bezaaid met fleschdiggels, mosselschelpen, vergaande vischgraten en beenderen gebleekt van den dag, vlamvurig van roest verkankerde kastrolbanden: — 't honderd voudig onnoemelijk uitvaagsel van dorp en van stad, daar in dien uithoek te hoop gekomen, in wrange en garstige reuken die bij de keel pakken —; heuvelkens rondig vastgestampt, gaande op en af tegen de muren en nevens de padekens; te midden van die zelken en die brakken, waarin nu, om de koude, al wat er leefde, dicht-bijeen gekropen zat, lag, lijk de cel van de koningin in den bijkorf, het hol van Schroksken.

Scheeve strompelend onder den last van den vollen zak met beide handen over den schouder getrokken en op den rug gehouden, kwam 't manneken daarop af. Den grooten zwarten sleutel te voorschijn halend deed hij, met drie draaien, het slot openspringen, en was binnen.

III.

Nu kwamen vrouwen uit de huizingen en kinderen met vodden-hulsels om 't ongelige lijf, en ze gingen scholen voor Schroksken zijn deur. En meer en meer er kwamen en zich verdrongen gelijk de schapen vóor den stal.

Eene boemde met hare vuist op de lompe planken.

— »Wachten!" zoo luidde de stemme achter de deur. Toen ze eindelijk in eens opensmakte schoven ze allemaal binnen, en in een oogwenk was de kring gevormd, woelig, om de lage tafel-bank, waarop, in nette paartekens, het eten lag.

De hoofden, kijkende naar omlaag, kwamen bijeen, en de ruggen, de ruggen onder geruite en gebloemde sjals, of jakken van kaal flanel of fluweel met blink van vet, kromden zich over de waar. Tusschen de gestreepte en effen, gescheurde en verkleurde en verklodderde onderokken wrongen zich naar voor de kinderen.

— »'k Heb 'et al honderd keeren gezeid! dat ik hier geen joeng wil hebben!" riep Schroksken en sprong van hier naar ginder om zijn kraam!

— »'k En kan 'et toch nie op straot gooien veur ouw plezier!" beet Net-de-blonde hem toe, en ze stak de melkwitte borst vooruit om 't borelingsken te toonen dat daar te tutteren lag op leven en dood!

— »'k Spreek van da' gespuis!" brulde Schroksken en sloeg naar een zwart duvelken dat met zijn vuile hand naar 't brood reikte.

— »Hoeveuj?" vroeg de Brusselsche hare veraarde vingers uitstrekkend boven het deel, waar, tusschen halve-boterhammen een net stuksken bouilli lag.

— »Drij stuivers."

De Brusselsche trok, in hoeken, de wenkbrauwen op onder heur blauw-zwart kroezelhaar, en deed smadig traag haren kop opzij gaan.

Een afgekluifde kiekenkarkas, geel vettig geplekt, lag bij een hals, in een krul, en een kop op rondekens van uitgedroogd Fransch-brood!

— »Zeven-en-half!" zei Schroksken terwijl hij Mie Slok bezag.

— »Zes centjes!" bood Mie Slok.

— »Nie' bie'en!" riep 't ventje, »ge kunt er goddomme de beste soep van koken die ze in een hotel eten!"

Mieke lei de zes koperstukskens in 't schooierken zijne hand en laadde den koop in haren voorschoot.

»Vijf centen! Drij centen! Zes!..." riep het manneken.

»Hij stroopt ons 't vel van 't lijf," zoo teemde 't Krolleken; en Zientje-den-Blottekop en Trees Boeks mommelden getweeën gelijk: »smeerlap!"

»'k Zal 'k ik da' stukske pakke," sprak Zientje en scharrelde 't bouilli-broksken naar heuren kant.

»Smerige ros!" zei 't Krolleken toen Zientje weg was, »dien ouwen rottekop! Z'hée' gee' pijl haor nie' mier onder heur muts! Dat is na bij de sestig! en dat onderhoudt 'nen man van zes-en-twintig. Da's weer een goed brokske veur dienj luijen hond!"

»Poote thuis!" schreeuwde Schroksken en sloeg met 'nen stok naar twee slodders van meiskens die te giggelen stonden en aan een snipperken vleeschafval gepitst hadden.

— »Komt 'e koopen, of niet?" vroeg hij — »anders, buiten."

— »'k Heb twee cens!" prevelde, rood-wordend, de eene, een kind nog, maar met ongemeen dikke boezems onder haar spannend, langs alle kanten gebarsten katoenen lijfken; en ze ontsloot de vingers om 't geld te laten zien.

Schroksken keek haar in 't sproeterig blozend gelaat met zonderling flitsende blikken....

Trees-den-bijter klauwde heur portie vleesch-knorrekens en broodkorsten bijeen en trok er mee op.

Andere wijven, koude van buiten meebrengend, kwamen nog binnen. — Lijn met heuren rok van een groen gordijn gemaakt, en Mieke Tuimeleers, de achttienjarige, met haar drie kinderkens; — twee hingen te waggelen aan hare schabberige rokken, en 't derde, het mollig blozaardeken, schuddebolde op haren arm gezeten. En zelve bloosde zij lijk een wijnappel en was dik en vet als een slaksken.

— »Voor een half-soeken!" zong-zei 't Mieke, en hief haar

lach-gezicht op, en stak, om 't gewicht van 't kind gemakkelijker te houden, den ronden buik vooruit, met ééne hand de twee tippen van haren gelapten en uitrafelenden voorschoot optrekkend.

— »Ze is vet van 't luilakken," fezelde 't Krolleken achter haren rug.

— »Voor twee centen!..." brabbelde Franske van Mie van de Sus.

»Klak open! snotneus!" beval 't baasken.

De dingsters bleven suilen om den toog, hunne oogen misprijzend draaiend en druk den scheef getrokken mond roerend al kekelend en schimpend. Sterke reuk als kwalm om een kudde en flets-flauwe reuk van vunzigheid hing om dat volksken, zonder ruste over en weer-schuivend, malkander stootend en stompend. — 't Suffe Lientje preutelde in haar eigen en de zenuwen deden gestadig spelen al de rimpelkens van haar geel gelaat. Lange Trees, die bruin-rood zag lijk ouden baksteen, stak haren blooten arm van onder haren schiftigen halsdoek en krapte met de vijf vingers in heur, als een stroodak door zon en regen afgevreten groen-vale haarblessen. De Brusselsche was nog niet weg en vloekte nijdig, haren blauw-zwarten haarbos schuddend. Mele telde met heur éenige oog de stukskens van elk paart van de uitstalling, terwijl in een hoeksken haar twee bengels om een korstje malkander schopten en in 't haar zaten. Margriet hief hare triestige uilentronie, met eene ros-saaien koof derop, boven alle de anderen uit, en zuchtte van den korten-asem.

De Mille jammerde de steenen uit den grond.

— »As ge nie komt om te koopen! — trek er dan uit!" zoo sprak Schroksken.

't Assortiment echter verschaarschte.

In ondermenging van dikke en dunne hompekens en brokskens lag het brood, — halve boterhammen met wat versteven goud-gele boterklodden, stukken plank-droog, omkrullend, vergrauwend en verkruimelend, vierdekens met koffie-plekken of met een hoeksken schoon-rond eraf gebeten, versteende koek of gekookt ei-wit-flardekens. Uit een portie gestampte

patatten met wat groente er onder, lekte een dun beeksken groen vocht, en hier en daar prijkte een teerlinksken uitgeslagen vleesch.

— »Zeg, Schrok", begon Mille, »ge moest me tot overmorgen wa geven, voor vijf cente!"

— »Gien dem! Niks!" riep Schroksken.

— »Men vent laot me al van Maondag zonder freêt zitten, en, 't is toch wel arg, voor die schapen...."

— »Voor éens en voor altijd: neeë!"

Dan begon de Mille te djengelen om twee centjes te leenen aan de Brusselsche en aan Stans-uit-de-koei!

— »'k Geef oe twée cens, moar... vier cens Zaterdag, zulle?" zoo sprak Stans-uit-de-koei.

De Brusselsche laadde eindelijk het hoopeken patatten in haren blikken kabas.

Toen Margriet met hare stek-beenen, en Mille, en 't van dikkigheid wiggelende Joke Smeers de deur wilden uitgaan zwierde juist de Klont zijn lijf-zonder-beenen, van onder in een lederen zak gestoken, over den dorpel heen. Zijne grofbeenderige knobbel-handen, als ros-behaarde klauwen, duwden de twee hout-blokskens vast tegen den grond en zoo wipte hij verder. — De wijven gingen haastig uit den weg, daar waar 't gedrocht kwam aan gekropen; en plaats werd voor hem gemaakt bij den toog, waarover snuffelend zijn roodbestoppelde en zwart bekrabbelde kop hing.

— »Zeg Schroksken, vriend, ge moest me voor vijf centjes geven tot morgen! tot morgen maar?"

Maar Schroksken antwoordde: »Verrek!"

»Tot van avond! allo, tot vanavond!"

— »Foert! niks! voor geen duit! geen dronk water! ge móet me nog vijf cens! afhaler! — Liever zuipen hé? Liever drij dagen, met de flesch opgesloten blijven liggen, he? Zoo lang er 'ne cens is, zuipen, hé?"

De Klont brabbelde nog wat, met een dubbel tong, maar wrong ten lange laatste zijn verminkt lijf toch weer naar buiten.

— »As ik in ouw vel stak!" verklaardde Schroksken en hield zijn benijdenden blik op den kruiper gevestigd, — »ik zou geld op de Bank hebben staan!"

— »Of dat hij er gien op de Bank hee't! — Dief! »schreeuwde de Klont.

— »Hij hee't er genoeg, 't is waor!" fezelde een van de twee meiskens, Truiken, met heur vrouwe-mammen, »as wij ze maor hadde! Aon zijnen hals hangt een beurzeken vol gouwe geld...."

Sabina streek het laatste reepelken vet, met een strooksken vleesch daaraan, weg.

De twee meiskens alleen bleven achter.

Schroksken, schonk hun een rojaal paart oud-brood.

En — »wacht!" zei hij en ging naar de gele kas.

De twee trokken groote oogen en rekten den hals om wat te zien te krijgen, maar de deur draaide naar hunnen kant open en ze zagen niets.

Dan kwam 't manneken te voorschijn, zich reppend met in de eene hand een mes en in de andere het roze-roode broksken gebraad. Twee schijvekens vielen om onder 't mes en die kregen de twee maatjes.

Dan keek hij Truiken nog eens recht in de oogen en keerde meteen zijnen rug naar haar toe.

En ze gingen.

— »Wat zou er allemaal in de kas zijn?" vroegen ze zich af. Dat er een beurzeken met gouwen geld aan Schroksken zijnen hals hing, dat wisten zij, maar — wat zou er allemaal in die kas zitten?

IV.

Van dat beurzeken dat wist iedereen. 't Was Wieze nog, Wieze-van-de-Strekster die 't uitbracht, die 't vertelde aan alleman dat zij 't gezien had, met eigen oogen, dat Schroksken vóor haar 't beurzeken had opengedaan en de gulden, nieuwe, als roode zonnekens blinkende stukskens vóor haar in zijne hand had laten opspringen.

— Wieze-van-de-Strekster was 't schoonste kind geweest, dat hier, in dees gebuurte, ooit op de wereld kwam. Als het 's Zondags s' morgens frisch gewasschen en met een wit, gesteven boezelaarken op de straat kwam, dan was het lijk

een engelken uit den hemel, met zijn melkwit velleken, zijn bol-rozen-kaakskens en zijne verwonderd-groote en zwarte parel-oogskens die zoo streel-fluweelig vriendelijk blikten dat iedereen die van deze oogskens bezien werd met een lachsken moest antwoorden. En zoo fonkel-blond, als van gesmolten goud, hingen de ringen van haar golf-haar in een dikke kroon om haar koppeken.

Alle jaren kwam Mijnheer Pastoor haar vragen om in de processie te gaan, vooraan, de eerste van al de maagden, met eenen langen pluim-palm in den arm.

— Was 't geen zonde, dat zoo'n beeld van een kind bij zulke arme menschen moest worden opgekweekt? En 't ergste kwam voor Wiezeken, na hare eerste kommunie, toen haar vader met een ander wijf naar Rijssel trok, en hare moeder met de vier kinderen liet zitten. De sukkel moest nu op den bleekhof den kost gaan winnen. Zóo was ze den heelen dag weg en Wieze moest de drij kleintjes oppassen en 't huishouden doen. — Het schoon lokkend goud-haar werd, als bij een moederken, in een doddeken naar omhoog gewrongen; propere fraaie kleedekens daar kwam niet veel meer van. Maar méer was ze buiten, dan binnen, vooral als 't geene felle winterdagen waren, zwervend met de kinderen langs wegen en straten, in stegen en uithoeken, zoekend kooltjes of hout; of met de vriendinnen liggend op eenen dorpel te spelen heele achtermiddagen met de bikkels, of, lijk jongens, met de knikkers op een plekje aardegrond; of op een pleksken waar 't gras groeide vadsig zich rekkend en lamerend ondereen.

Toen nam Schroksen Wieze, die dikwijls honger had, onder zijne bescherming.

— Maar, sinds dien, was Wieze de wijde wereld in gegaan. Den laatsten keer dat de schooier haar zag, — 't was eens, dat hij langs de dokken dwaalde — woonde zij in een net drankhuizeken. Zij had hem, haren ouden vriend, binnengeroepen, hem op eene rood-trijpen bank achter eene marmeren tafel doen zitten, hem een goede borrel voorgezet en doen drinken. — Zij had nu een roodzijden jaksken aan zooals de rijke

mammezels, en heur glanzend gouden haar stond als een huiveken van zonnelicht in honderd krullekens om haar hupsch snoetje. Zij lachte luide en wees hem met den vinger aan, terwijl ze de andere meisjes, hare kameraden, iets in 't oor fluisterde.

En dan kwam ze, streelsch, zich vlijen naast hem....

Maar, plots, zag hij iets in hare oogen, hij zag een gedachte in hare oogen, een begeerte... naar 't geld... zij wist.... — En zonder een woord te spreken, stond hij snel op en met pak en zak was hij de deur uit.

V.

De toogplank was recht tegen den muur achter de schragen gezet. De ijzeren arm stak stevig vóor de goed dichte deur. Het rosse en grijze scheeve kachelken, wat opgepookt, joeg en duivelde genoeglijk in de eenigheid van de plaats. Door 't vensterken, hoog tegen de zoldering zich openend, liet de winter-nanoen-zonne een bundel warm-gouden stralen glijden; en gelige weerschijnen betoonden met waterige gloed-plekken de begruisde, klam-grauwe geblutste en gebobbelde, lijk pap door deesem opwerkend, berstende en afschelferende muren.

En bij 't deugdelijk vuurken zat Schroksken, haast gehurkt op zijn kortpootig kerkstoeltje.

— Eerst had hij een haring willen bakken, maar 't gelustte hem dan weer meer, toen hij dat roze jeugdige stuksken rostbief nog eens bezag, vleesch te eten. — Anders, overschot van rijke menschen hun tafel eten, hij deed het nooit, neen! Het brood dat hij aansneed was gekócht brood, versch-riekend wit gekócht brood.

— De koffie stond in den groenen aarden-pot op 't stoofken te warmen. Als deksel diende een wit koppeken; — dat nam het ventje der af en schonk den dampenden zwarten drank er in.

De zonneschijn sloop stillekens omhoog langs de dof-gele vierkante hoekkas. — Wat gedroogd plantengoed ineen gekroezeld en vervaald lag daar boven op nevens twee flesschen.

Schuinsch tegen de zijde leunde de bessem, zijn krommen rijsbos langs den grond sleepend. Daarachter waren verzameld de kapotte kleêren en de stukken oud-ijzer, en daarboven, op een konzoolken, stond het vettig berookt lampeken.

De kooi was in den anderen hoek opgetimmerd: — van spekkassen en schapraai-schabben een schutsel, en, tusschen dat schutsel en den muur, een matras blauw-bestreept onder kamige frommel-lompen. Daar nestelde Schroksken.

— Hij boog zich, al etende aan 't versch-witte brood en kervend, met zijn afgewet duim-kort breed zakmes, in 't hompeken vleesch; — hij boog zich meer nog over 't vuur, zijn schouderblâren vertrekkend, omhoog en omlaag, van genuchte om de goede zoele walmen die over hem stroomden. Zijne voeten uit de zware kloefen getrokken rustten van weerskanten op de kachelpooten en zijne ellebogen op de hooggestoken dijen.

En zooals de warmte hem omzwachtelde, zoo kwam ook, in dat donkere hol, 't gebenedijde licht om hem stoeien. Het hulde hem, 't luiszaksken, in zijn stille gulden zweefvoolen, de schaduwen afteekenend op zijn ruig-leder-gelaat, leggend gleis-vonkskens op de bulten en de aders van 't naakte voorhoofd, en ophalend hier en daar een sprankel-ros of wit dradeken van zijn haar of zijnen baard; — en 't streelde hem langs 't kaneel-okerige jasken, dat van achter op de losgesprongen biezen van 't stoelken dubbel lag en op de zijden, in dikken kwallen van de zakken vol gerief, zwaar neerhing; en 't hobbelde langs de diepe kreuken van de aarde-grijze flodderbroek, tot op de schadde-dikke gestopte sokken, waar de knobbels van zijne knoesels en teenen in opstaken.

Hij knauwde en maalde en slikte, zijn kaken zwollen op, af en toe.

En weldra vervaakten zijne oogen; en, lijk een oude lamme ruivende leeuw in 't beestenspel, zoo liet hij den borstel-kop knikkend voorovergaan, en pinkte, en dutte.

BUITENLANDSCH STAATKUNDIG OVERZICHT

DOOR

CHR. NUIJS.

IV.

7 Juni 1905; Het besluit van Noorwegen; Wat Strindberg voorzag en voorspelde; Een les voor Unie-volken; De verhouding tusschen Oostenrijk en Hongarije; De toestand in Rusland; Frankrijk en Duitschland.

7 Juni 1905. Een herinneringsdag; een datum die door schrijvers van geschiedenisboekjes in de toekomst met dikke letters zal worden aangegeven; een datum, die wellicht van even groote beteekenis zal zijn voor de wereldgeschiedenis als de 26e Juli 1581: de afzwering van Philips II, en de 21e Juni 1789: de eed in de kaatsbaan. Werd door deze beide handelingen het beginsel der volkssouvereiniteit zuiver uitgesproken, op 7 Juni 1905 werd dat beginsel op even nadrukkelijke als onweerlegbare wijze in toepassing gebracht.

Op dien dag toch werd in een plechtige bijeenkomst van den Noorweegschen Storthing het volgende besluit genomen met algemeene stemmen en zonder debat:

»Daar de leden van den Staatsraad hunne betrekkingen hebben neergelegd, en daar Z. M. de Koning zich buiten staat verklaarde het land een nieuwe regeering te geven,

»daar dus de constitutioneele koninklijke macht buiten werking getreden is,

»machtigt de Storthing de leden van den afgetreden Staatsraad, tot nadere beschikking, als Noorweegsche regeering de den koning toekomende macht uit te oefenen, in overeenstemming met de Noorweegsche grondwet en de geldende wetten, met die wijzigingen, welke daarin noodig geworden zijn door de ontbinding der Unie met

Zweden onder één koning, als gevolg van het feit, dat de koning heeft opgehouden als koning van Noorwegen te fungeeren."

Tegelijkertijd werd een adres aan den koning vastgesteld, waarin het besluit van den Storthing aan Oscar II werd medegedeeld, met uiteenzetting der redenen, die tot dit besluit geleid hadden. Daarin werden gevoelens van hoogachting uitgesproken voor den persoon des konings en voor zijn huis. Zelfs werd den koning verzocht een der jongere prinsen uit zijn huis als koning van Noorwegen te willen aanwijzen. Maar beslist werd tevens te kennen gegeven, dat de Unie als ontbonden moet worden beschouwd.

Dat was een revolutie. Maar een kalme, weloverlegde, onbloedige revolutie. Une révolution où l'on ne tirait pas des coups de canon, mais des coups de chapeau.

In den hoffelijksten vorm die te bedenken is, werd den koning zijn ontslag aangekondigd. En dat was niet alleen een besluit van enkelen, van een groep of partij. Eenstemmig, met terzijdestelling van alle partijschap, werd het besluit genomen. De ministers legden verklaringen af, die het besluit motiveerden. Alle ambtenaren, alle officieren zwoeren trouw aan de nieuwe regeering. Van wapens en vaandels werden de Unie-insignia verwijderd. De Noren, die nog in dienst der Unie waren, namen ontslag en boden het vaderland hun diensten aan. En het geheele volk betuigde instemming met hetgeen geschiedde. Geen wanklank werd vernomen. Slechts eenstemmigheid heerschte.

Wat op den 7en Juni te Christiania geschiedde, was de lang gekoesterde wensch van een geheel volk.

De wensch der Noren, eigen consulaire vertegenwoordigers te bezitten in het buitenland, de directe aanleiding tot deze scheuring in de Unie, is slechts een der phasen in den strijd, die sedert den vrede van Kiel (14 Januari 1814) tusschen Noorwegen en Zweden werd gestreden.

In Noorwegen is die vrede nooit erkend geworden. Karel Johan Bernadotte, de Zweedsche Kroonprins, had de Denen in Holstein verslagen, en bij den vrede van Kiel stond Denemarken het Noorweegsche gebied — dat sedert de Unie van Calmar, 1387, deel uitmaakte van het Deensche Rijk — aan Zweden af.

De Noren riepen echter te Eidsvold op de Rijksvergadering den regent Christiaan Frederik tot koning uit, en weigerden de bepalingen van den vrede te erkennen. Karel Johan rukte met zijn troepen Noorwegen binnen, doch knoopte reeds 14 dagen later, na de Zweedsche nederlaag bij Lier en Matrand, onderhandelingen aan, die leidden tot de conventie van Moss. Daarbij vereenigde Noorwegen zich als zelfstandig rijk met Zweden, onder het bestuur van een koning, doch met behoud van zijn grondwet en van zijn eigen autonome wetgeving.

Op dien grondslag werd de Acte van Unie opgemaakt.

Maar in Zweden heerschte van den aanvang of de opvatting dat Noorwegen als een veroverde provincie moest worden beschouwd en behandeld.

Tegen die opvatting hebben de Noren zich krachtig verzet.

Bij alle gelegenheden hebben zij de souvereine rechten van hun land verdedigd, en elke Zweedsche inmenging in hun bestuur afgewezen.

De geheele geschiedenis der Unie, van 1814 tot heden, is een doorloopend verhaal van den strijd, gevoerd van Zweedsche zijde om de suprematie in Noorwegen, van Noorsche zijde om het behoud van de souvereine rechten, die Zweden bij de conventie van Moss erkend had. In dien strijd, die meer met speldeprikken dan met edeler wapens werd gevoerd, hadden de koningen de moeilijkste rol. Zij werden steeds aangezien als de bemiddelaars, maar tevens als de personen die door hun positie de niet te vereenigen eischen van de beide partijen moesten trachten te vervullen.

En daar de koningen zich steeds meer koningen van Zweden dan van Noorwegen voelden, zich steeds door Zweden omringden, in Zweden verblijf hielden en meer Zweedsch dan Noorsch dachten en handelden, sloeg de weegschaal in de meeste gevallen naar de Zweedsche zijde door.

En toch moest een staatsman als de Zweedsche minister Louis de Geer in zijn Mémoires (›Minnen") erkennen: dat als men zijn oordeel gronden wil op algemeen geldende rechtsbeginselen, men zich moeilijk ontveinzen kan, dat de Noren in bijna elk hunner eischen het recht aan hun zijde hebben. Het is niet billijk, dat het eene volk meer van zijn zelfstandigheid offert dan het andere; want dan wordt het eene steeds min of meer afhankelijk.

›Zweden moet daarom de Noorweegsche eischen zooveel mogelijk inwilligen. Wenscht Noorwegen eigen consulaten, afzonderlijke handelsverdragen, of afzonderlijke overeenkomsten voor scheepvaart, posterijen of douane-heffingen te sluiten... dan moet Zweden dit niet weigeren".

Doch Zweden sloeg dergelijke verstandige raadgevingen in den wind. Het eischte steeds het leeuwendeel van de rechten, en kende Noorwegen weliswaar nu en dan een concessie toe, maar als een gunst, niet als een recht.

Deze Zweedsche opvatting moest aanleiding geven tot verbittering.

De onmiddellijke oorzaak van de scheiding werd de Noorweegsche eisch om eigen consulaire vertegenwoordiging in het buitenland. Die eisch was volkomen gerechtvaardigd, en kon door Zweden worden ingewilligd, zonder eenige schade voor de Unie. De Zweedsche gezant te Londen, baron Bildt, heeft dit niet alleen erkend, maar medegewerkt aan het ontwerpen van een regeling, die door de beide regeeringen is goedgekeurd. De Zweedsche regeering sprak als haar meening

uit: »dat gebleken is, dat een stelsel van afzonderlijke consuls voor ieder rijk niet onmogelijk wezen zou".

Toch weigerde Zweden mede te werken om Noorwegen een eigen consulaire vertegenwoordiging te geven.

Vijftien jaren heeft de strijd hierover geduurd. Steeds krachtiger werden de Noorweegsche vertoogen, steeds dringender de pogingen om door samenwerken de oplossing der moeilijkheid te verkrijgen.

De moeilijkheden namen toe, toen Zweden een beschermende staatkunde ging invoeren, terwijl Noorwegen het vrijhandelsysteem bleef handhaven. Het gevolg daarvan was, dat Zweden de tolvrijheid tusschen de beide landen opzegde, wat door den Zweedschen minister Lagerheim later een »groote dwaasheid" werd genoemd.

Op de wereldmarkt traden Zweden en Noorwegen als concurrenten op. De handelsverdragen, door de beide mogendheden afgesloten, droegen het kenmerk van de verschillende economische opvattingen. En de taak van de consuls, die de belangen van beide mogendheden moesten behartigen, werd daardoor zeer verzwaard.

Die consuls stonden onder de bevelen van den Zweedschen minister van buitenlandsche zaken, en terecht of ten onrechte vreesde Noorwegen, dat de Noorweegsche handelsbelangen bij die van Zweden zouden worden achtergesteld.

In 1891 werd daarom van Noorweegsche zijde een begin gemaakt, om de instelling van eigen consulaten zelfstandig te regelen. Het zou ons te ver leiden, om alle besluiten van den Noorweegschen Storthing in deze quaestie genomen, ook maar op te sommen. Genoeg moge het zijn te vermelden, dat de zaak sedert 1891 voortdurend aan de orde is geweest. Zweden nam steeds een zonderlinge houding aan; nu eens scheen het tot toegeven geneigd, dan weder weigerde het botweg elke medewerking. En de besluiten van den Noorweegschen Storthing werden door den koning niet bekrachtigd.

Geduldig, maar standvastig zette Noorwegen de eenmaal aangevangen actie voort. Het stemde in 1895 toe in onderhandelingen, die na drie jaren tot geen resultaat hadden geleid. Het stemde in 1903 toe in de overeenkomst met Zweden, en meende daarmede de zaak in orde te hebben gebracht, toen door de zonderlinge houding van den Zweedschen minister-president Boström de geheele quaestie weer op losse schroeven werd gezet. Ondanks de overeenkomst, die in December 1903 door den koning was goedgekeurd, weigerde Zweden aan de uitvoering mede te werken.

Toen was in Noorwegen het geduld uitgeput. Op 1 Februari 1905 brak het de onderhandelingen met Zweden af. Het bemiddelingsvoorstel van den kroonprins-regent, die nieuwe onderhandelingen wilde aanknoopen, werd verworpen. Het Noorweegsche kabinet-Hagerup diende een wetsontwerp tot instelling van eigen consulaten

bij den Storthing in, en dit parlement nam het ontwerp zonder stemming en zonder debat aan.

De koning weigerde echter dit ontwerp te bekrachtigen.

De Noorweegsche regeering diende haar ontslag-aanvrage in. Zij wilde niet medewerken aan het besluit des konings; zij wilde niet door mede-onderteekening de mede-verantwoordelijkheid dragen. »Dan ben ik niet in staat thans een andere regeering te vormen," zeide de koning. En de minister-president verklaarde den koning, dat »de Noor die zulk een staatsstuk mede-onderteekende voor geheel Noorwegen vaderlandsloos wezen zou."

Een week later had Noorwegen den koning, die zelf verklaard had geen regeering meer te kunnen vormen, vervangen door een voorloopig bewind en de Unie ontbonden verklaard.

* * *

In Zweden zag men verbaasd op bij dit bericht. Niemand had verwacht, dat het zoo zou gaan. En toch was het te verwachten geweest; het was al jaren lang voorspeld. In zijn roman »Die Gothischen Zimmer" die ruim een jaar geleden verscheen, heeft Strindberg een zijner hoofdpersonen, doctor Borg, herhaaldelijk woorden in den mond gelegd, die duidelijk blijk gaven van wat de dichter dacht over de verhouding tusschen de beide rijken.

Doctor Borg haat Noorwegen, dat »zwart en somber zijn schaduw werpt over onze lichte stad." Waarom, zoo vraagt hij, zou ik mijn vijand niet haten?

En toch werkt hij voor een vrij Noorwegen.

»Ja, ik erken de juistheid van de Noorweegsche eischen. En ik wil ook bevrijd zijn van de zwarte neerslachtigheid, die als een zielsziekte op ons drukt...."

»Weet gij wat het verschil is tusschen Zweden en Noorwegen? Precies hetzelfde als tusschen Nordenskjöld en Nansen. Nordenskjöld ontdekte de Noordoost-passage, die hij berekend had, en werd geen nationale held. Nansen vond de beloofde Noordpool niet, en werd een nationale held...."

Zoo gaat hij voort. Bladzijden zou men uit Strindberg kunnen aanhalen, waarin de schrijver maar steeds schimpend op Noorwegen en op zijn kunstenaars en zijn boerenbevolking, telkens uit een rechtvaardigheids-oogpunt en om der wille van den vrede op »scheiding" aandringt:

»Ik wil in vrede met mijn buurman leven, en die vrede kan alleen ontstaan door de scheiding, net als in een ongelukkig huwelijk. Praat mij niet van de Russen. Vrije Zweden en vrije Noren zijn sterk door een vrijwillige alliantie, maar zwak door een dynastieke Unie, die geen unie is. Noorwegen is thans feitelijk een kroonland,

zooals Boheme in Oostenrijk, en dat is gevaarlijker dan een vrije bondgenoot."

En Dr. Borg eindigt met een dronk op den schilder Lang met de woorden: »Ik hef mijn glas op ter eere van een vrij Noorwegen, zonder hetwelk een vrij Zweden evenmin kan bestaan; op het vrije Noorwegen!"

Dr. Borg, of liever de zweedsche schrijver Dr. August Strindberg, sprak in dit boek slechts uit, wat duizenden in Zweden dachten en gevoelden.

En daarom werd de scheiding met verbazing, maar met groote kalmte opgenomen. De koning protesteerde, eenvoudig en waardig, tegen het Storthing-besluit, en riep den Zweedschen Rijksdag in buitengewone zitting bijeen. De regeering stelde aan den Rijksdag voor »haar te machtigen om met Noorwegen in onderhandeling te treden over het tijdstip en de wijze van uitvoering van het besluit tot de ontbinding der Unie."

In den Rijksdag deden zich wel enkele stemmen hooren, die meenden »dat dit toch zoo maar niet ging." Doch het voorstel om een speciale commissie van onderzoek naar het regeeringsvoorstel te benoemen werd bijna eenstemmig aangenomen.

Die commissie heeft haar arbeid nog niet beëindigd, maar het schijnt dat Zweden met dezelfde hoffelijke kalmte als Noorwegen tot de afwikkeling der zaak zal medewerken.

Indien maar niet het gevoel veld wint in Zweden, dat er reden bestaat om beleedigd te zijn. Er zijn enkele kringen in Zweden, die onmiddellijk deden, alsof dit rijk de beleedigde partij is en zich over die beleediging dient te wreken. Dit strookt geheel met de Zweedsche opvatting, dat Noorwegen een onderworpen gebied is, een kroonland als Boheme, en geen vrije, souvereine staat die over zijn eigen lot beschikken kan. Wint die opvatting in Zweden veld — en er zijn teekenen die doen vermoeden dat zij van buiten wordt aangewakkerd — dan zou Zweden wel eens een dwaasheid kunnen doen.

De gewapende onderwerping van Noorwegen door Zweden zou zulk een dwaasheid zijn.

Een onderworpen Noorwegen zou een molensteen zijn aan den hals van Zweden, zeide koning Oscar onlangs. Een veldtocht der Zweden tegen Noorwegen zou een haat en een verwijdering doen ontstaan, die over een eeuw nog zouden nawerken. Slechts twee vrije Skandinavische staten, gelijk berechtigd, onafhankelijk, kunnen naast en met elkaar in vrede en vriendschap leven. Dat is de meening van koning Oscar en van Strindberg, van Fridtjof Nansen en van Hagerup, van de denkende Zweden, en van geheel Noorwegen. Dat is de overtuiging die overal door de openbare meening in Europa is uitgesproken.

De minnelijke scheiding met wederzijdsch goedvinden is de beste oplossing.

Het zou te betreuren zijn, zoowel om de manier waarop de zaak is opgezet als om de gevolgen, zoo die oplossing werd belet.

* * *

Een les voor Unie-volken is de gebeurtenis in Noord-Europa genoemd. En in Oostenrijk-Hongarije heeft men het groote gewicht van die les onmiddellijk ingezien.

»Leve Noorwegen!" was de kreet waarmede het ministerie-Fejervary in de Hongaarsche Kamer begroet werd. Elkeen voelde de beteekenis daarvan.

Ook de monarchie bestaat uit twee deelen, die door een unie, een overeenkomst, aan elkander verbonden zijn, met een zelfden monarch als koning aan gene, als keizer aan deze zijde van de Leitha.

Ook in de monarchie staat de monarch, door afkomst, opleiding, residentie en omgeving meer bloot aan Oostenrijksche dan Hongaarsche invloeden. Daardoor worden ook in de monarchie de wenschen en verlangens van het Hongaarsche deel te veel beoordeeld van het Oostenrijksche standpunt. En ook in de monarchie heeft dit een groote verwijdering tusschen de beide deelen doen ontstaan. Daarom is ook in de monarchie het scheidings-denkbeeld uitgesproken — zoowel in Hongarije als in Oostenrijk.

Nog slechts enkele dagen geleden werd dit denkbeeld in de Oostenrijksche Kamer verdedigd door Schönerer en Stein, de leiders van de Al-Duitsche groep....

Sedert de jongste kamerverkiezingen in Hongarije aan de onafhankelijkheidspartij de meerderheid verschaften is er van een geordend bestuur geen sprake meer geweest. Het ministerie-Tisza, dat bij die verkiezingen de nederlaag leed, kon niet aanblijven. Dat zag het zelf in, en het bood den koning de ontslag-aanvrage aan. Maar evenals koning Oscar was koning Franz Joseph niet in staat een kabinet te vormen; tenminste een grondwettig, parlementair kabinet. Na allerlei pogingen om een regeeringsprogram op te stellen dat beide partijen bevredigen kon, droeg de koning aan den oud-minister van oorlog der monarchie, den generaal baron Fejervary, op een kabinet te vormen. Die opdracht was voor den generaal een militair bevel; gelaarsd en gespoord ging hij er op uit en vormde een kabinet. Of het regeeren kon, was een tweede vraag. Maar het kabinet was er, de regeerings-verklaring werd opgesteld en tevens het besluit tot sluiting der kamerzitting.

Met dit alles gewapend ging Fejervary naar de kamer, onverschrokken en kalm, alsof hij naar het slagveld ging.

Doch geen veldslag kon voor den minister-generaal noodlottiger

geweest zijn dan die kamerzitting. Hij had alles verloren — zelfs de eer. Met moties van wantrouwen begroet, door het Huis van Afgevaardigden en door de Magnaten-kamer, waarin zijn pairs gezeten zijn, wilde hij de aanneming dier moties voorkomen, door de zitting te sluiten.

Dit werd hem belet. Eerst de moties behandelen, die het antwoord vormden op de koninklijke boodschap; daarna het sluitingsbevel aanhooren. Zoo luidde de stem des volks, zich uitend in de volksvertegenwoordiging.

Wantrouwen in de ongrondwettige, onparlementaire regeering.... Gebukt onder den last van dien hoon ontvluchtte Fejervary de kamer, snelde hij naar Weenen, bood hij den keizer-koning ontslag aan, smeekte hij ontheven te worden van zijn post.

Maar de keizer beval den generaal op zijn post te blijven en in Hongarije te regeeren.

De soldaat gehoorzaamde, de Hongaar moest daarbij in opstand komen; maar de discipline schijnt bij Fejervary sterker dan de nationale trots. En zoo wordt nu Hongarije bestuurd door een generaal, zonder medewerking der vertegenwoordiging, die hem haar wantrouwen in het aangezicht wierp; zonder medewerking der ambtenaren, die weigerden de ongrondwettige regeering te erkennen; zonder het recht om belasting te heffen en recruten onder de wapens te roepen — in den zuiversten vorm van den ex-lex-toestand.

Wat zal daarvan het einde zijn?

Ook hier is de aanleiding tot den strijd schijnbaar gering — maar slechts een uiting van de dieper gaande, algeheele verwijdering tusschen twee volkeren, die gedwongen zijn saam te leven en die snakken naar vrijheid.

In het Noorden, met zijn ruimere en vrijere opvattingen, ging de scheiding vrij gemakkelijk; in het katholieke Oostenrijk, waar nog steeds het begrip bestaat, dat de echtscheiding ongeoorloofd is, beheerscht die overtuiging ook het politieke leven. Doch zij verbittert het tevens.

Vandaar dat naast de leuze »Los von Rom!" in de monarchie thans ook het scherpe woord van Dumas: »Divorçons!" wordt gehoord.

* * *

Het heilige Russische rijk wordt voor geen enkele ramp gespaard.

Het ziet zijn legers verslagen en zijn vloot vernietigd in Oost-Azië; het ziet de revolutie naderen in het eigen land. En het ziet dien toestand verergeren door de brutale overschatting van eigen kracht en eigen macht van de bureaucratie, en door de onderschatting van de revolutionaire woelingen in het binnenland, die zich snel van het eene centrum naar het andere verplaatsen, en een steeds dreigender karakter aannemen.

Op zich zelf zouden noch de socialistische stakingen, noch de bijeenkomsten der hervormingsgezinde intellectueelen, noch de nationaal-revolutionaire opstanden in Polen, in den Kaukasus en in Finland te duchten zijn. Maar wanneer deze factoren samenwerken, wanneer bovendien in het binnenland communistische boerenopstanden voorkomen, die door hongersnood, belasting-opdrijving, recruteering en voorspiegeling van verdeeling der Mir worden aangewakkerd — wanneer in het leger en op de vloot muiterijen voorkomen — dan dreigt naast de politie-dictatuur van Trepof een anarchistische terreur, die van de Weichsel tot den Oeral een chaos zal doen ontstaan.

Een verstandige en vooruitziende staatsmanskunst zou pogen door een snellen en afdoenden vrede met Japan, en door politieke en economische hervormingen in het binnenland dien chaos te voorkomen. Maar de bureaucratie klampt zich wanhopig vast aan hetgeen zij thans bezit, en wat zij dreigt te verliezen wanneer er wijziging komt in de staatsregeling: de gelegenheid om macht en rijkdommen te verkrijgen. En de Tsaar is niet bij machte den toestand te overzien. Gevangen in zijn welbewaakt paleis, dat hij niet durft te verlaten, overgeleverd aan zijn reactionaire omgeving, zijn heil zoekend bij toovenaars en waarzeggers, is hij niet in staat den chaos te voorkomen of de orde te herstellen.

Op Nikolaas II zijn volkomen van toepassing Schiller's woorden uit de »Jungfrau von Orleans":

»Die rauhe, sturmbewegte Zeit
»Heischt einen kraftbegabter'n Steuermann.
»Ich hätt' ein friedlich Volk beglücken können,
»Ein wild empörtes kann ich nicht bezähmen."

Een krachtige, zelfbewuste persoonlijkheid zou in Rusland door uitgebreide hervormingen wellicht een algemeene vernieuwing, verjonging, verbetering kunnen doen ontstaan. Tsaar Nikolaas heeft getoond niet in staat te zijn een krachtig besluit te nemen; hij is de cunctator onder de vorsten, vreest de verantwoordelijkheid voor zijn daden, en draagt die voor elke hervorming over aan een commissie. Maanden en maanden gaan voorbij, zonder dat iets van beteekenis uit de handen dier commissies komt. En inmiddels wordt het land geregeerd met elkaar tegensprekende oekases of vage beloften. De bureaucratische ambtenaars-kliek zorgt wel, dat er niets gedaan wordt wat haar macht of haar willekeur zou kunnen beperken.

De bureaucratie kent maar één hervormings-instrument: geweld.

Om de moeilijke quaestie der geannexeerde volksstammen op te lossen gebruikt zij geweld; om de jodenquaestie op te lossen gebruikt zij geweld; om de werkstakingen te doen eindigen, alweer geweld; om de dreigende opstanden op het platteland te voorkomen geweld; om de intellectueelen te beletten openlijk den toestand te veroor-

deelen, om het naar brood en recht vragend proletariaat te vreden te stellen, om elke uiting van ontevredenheid te onderdrukken — steeds en overal gebruikt de bureaucratie geweld. En waar zij de troepen niet meer meent te kunnen vertrouwen, daar neemt zij de toevlucht tot kozakken, de van ouds bekende beulsknechten, die met hun nagaïka en hun sabel woedend huishouden onder de bevolking.

Een bureaucratische politiestaat kan alleen gegrond zijn op schrik, door geweld onderhouden. Zelfs conservatieve oud-Russen willen zich daaraan niet langer onderwerpen. »Eén autocraat, meenen zij, is genoeg; maar wij willen niet bestuurd worden door tienduizend minderwaardige politie-autocraten."

Tsaar Nikolaas heeft de autocratie tot een woord gemaakt en het bestuur feitelijk volkomen overgedragen aan de politie-autocraten, die onder het bevel van den dictator Trepof staan.

De ontzettende nederlaag der Russische vloot heeft ook onder de grootvorsten-partij de noodzakelijkheid om vrede te sluiten doen inzien. Op het voorstel van president Roosevelt, die zich als bemiddelaar heeft opgeworpen, besloten Japan en Rusland hunne gevolmachtigden naar Washington te zenden. Dat de keuze van Rusland voor het voeren der onderhandelingen, na eenige aarzeling, gevallen is op Sergius Witte, wordt als een goed teeken voor den vrede beschouwd. Witte toch is van den aanvang af een tegenstander van den oorlog geweest; en herhaaldelijk heeft hij bij den Tsaar aangedrongen op het sluiten van een vrede, waarvan hij voor de ontwikkeling van het land en voor het herstel der orde veel verwacht.

De meening echter, dat de vrede een einde maken zal aan de hervormingsbeweging, is al te optimistisch. In de eerste plaats is de eisch naar geregelde, wettelijke toestanden te algemeen geworden, om te verwachten dat die weer zal afzakken, alsof er niets gebeurd is. De corruptie, de zorgeloosheid en de onmacht der bureaucratie zijn te duidelijk gebleken, dan dat de wensch naar verbetering niet zou aanhouden. Bovendien zal straks, wanneer de Japansche eischen bekend zijn, blijken hoe groot de schuldenlast is, die als gevolg van den oorlog aan Rusland wordt opgelegd. Ook de Fransche revolutie van 1789 was een direct gevolg van de financieele moeilijkheden, die de oorlogen van Lodewijk XIV en Lodewijk XV na zich sleepten. Een revolutie vindt het beste voedsel in een uitgeput land, onder een onderdrukte, hongerlijdende, uitgemergelde bevolking.

En al is klaarblijkelijk het einde van al de jammeren nog lang niet nabij; al zullen nog duizenden slachtoffers moeten vallen; al zullen nog jaren van bloedige onlusten komen; al kan de bureaucratische politiestaat nog rekenen op de hulp van een groot deel der troepen, om den volkswensch te weerstaan — toch is het vonnis

van de autocratie geveld. Een volk, dat eens de dageraad der vrijheid heeft gezien kan niet meer onderdrukt worden. Prins Troebetzkoi zeide voor enkele dagen: Als maar eerst een Rijksdoema bijeenkomt, dan zullen de hervormingen niet lang meer uitblijven. Dan komt er verbetering.

De Moskousche adelsmaarschalk dacht daarbij aan de bijeenkomst van de Generale Staten in Frankrijk. Die bijeenkomst, bedoeld om de absolute monarchie te handhaven, werd het begin van een nieuw tijdperk. En hoe slecht ook het ontwerp-Boelyghin wezen moge, van de bijeenkomst der Rijksdoema of Zemski Sobor zal allicht dit gevolg te wachten zijn: dat zij de belangstelling in de landszaken verhoogt en daardoor medewerkt om den wensch naar verbetering algemeen te maken.

De eisch naar hervorming is »en marche, et rien ne l'arrêtera" zou Zola zeggen.

* * *

De Duitsche diplomatie heeft een groote overwinning behaald.

De Fransche Minister Delcassé, die pogen wilde een internationale overeenkomst betreffende Marokko in te voeren zonder de Duitsche regeering daarin te kennen, moest aftreden. Rouvier, de minister-president, nam de portefeuille van buitenlandsche zaken over en knoopte onmiddellijk onderhandelingen aan met de Duitsche regeering.

Het resultaat daarvan kon de minister voor enkele dagen in de Kamer mededeelen: Frankrijk stemt er in toe, de Marokkaansche quaestie niet zelfstandig te regelen, maar haar te onderwerpen aan een conferentie van de mogendheden, die de Marokko-conventie van 1881 onderteekenden. De hervormingen die in Marokko noodig zijn zullen door deze conferentie worden vastgesteld. Duitschland daarentegen beloofde, met de door Frankrijk verkregen rechten rekening te zullen houden.

Dit beteekent, zooals Rouvier uiteenzette, dat de overeenkomsten van Frankrijk met Engeland en Spanje zullen worden gehandhaafd — voorzoover zij de belangen van andere mogendheden niet benadeelen.

Duitschland verkreeg dus wat het wenschte: de erkenning van de souvereiniteit van den Sultan, en de open deur voor den Europeeschen handel in Marokko.

Heel gemakkelijk is die overeenstemming niet tot stand gekomen. Want het bleek, dat Delcassé niet alleen opzettelijk Duitschland buiten de Marokkaansche quaestie had willen houden, maar rondging met het plan, om met Engelands hulp Duitschland desnoods den oorlog te verklaren. Hij was er wel een beetje ontsteld over,

zeide hij in een interview, dat dit denkbeeld in Frankrijk zoo weinig instemming vond; hij, de onverbeterlijke chauvinist, meende dat het revanche-denkbeeld nog altoos levendig was in Frankrijk. Daarvoor had hij het bondgenootschap met Rusland tot zijn geloofsbelijdenis gemaakt, zoo zelfs dat men hem spottend »den minister der Fransch-Russische alliantie" noemde. Daarvoor had hij Engelands vriendschap gezocht, en met opoffering van groote belangen de Britsche positie in Egypte erkend.

Het is nu gebleken, hoe juist indertijd de Fransch-Engelsche overeenkomst beoordeeld werd door Lord Rosebery, die vrij wel alleen stond in zijn afkeuring. Maar het is tevens gebleken, dat Frankrijk in vrede en vriendschap leven wil met zijn buren. De Pressensé heeft dat voornamelijk willen doen uitspreken door de Fransche Kamer, bij de behandeling van de Marokkaansche quaestie: Wij wenschen geen vijandschap met Engeland of Duitschland; wij wenschen in geen geval gebruikt te worden om voor Engeland de kastanjes uit het vuur te halen. Wij willen in Europa het vredeselement vertegenwoordigen, en werken voor den vooruitgang en voor de beschaving. En wij willen niet, dat die politiek door een kabinet of door een minister vervalscht kan worden. Wij willen klaren wijn schenken — en wij hopen dat de regeering nu zal inzien, dat de vaststelling van onze politieke gedragslijn behoort bij het land, bij de vertegenwoordiging — en niet bij een minister....

De donkere dagen die in Frankrijk, vóór het bekend worden van de overeenkomst tusschen Von Bülow en Rouvier, met angst en zorg werden gadegeslagen, hebben tenminste dit voordeel gehad, dat de vredelievende gezindheid van het Fransche volk duidelijk gebleken is.

Van die vredelievende houding is bij de Engelsche Jingo's niet veel te merken. Hun organen behandelen Duitschland als den doodsvijand van geheel Europa, en den Keizer als de »baarlijke duivel." De *National Review* vooral schrijft alle rampen, die sedert jaren Europa getroffen hebben, toe aan den invloed van den Duitschen keizer; de keizer wenschte het aftreden van Delcassé — en hij viel; de keizer veroorzaakte de revolutie in Noorwegen, evenals hij Engeland tot den Boerenoorlog en Rusland tot den strijd met Japan aanzette. Steeds was de keizer de »devilish" uitvoerder van Duitschland's sinistre plannen. En het is Duitschland dat dringt en drijft naar een oorlog met Engeland....

Dit is een der gevolgen van Chamberlain's politiek. Hij heeft met zijn campagne voor protectionistische politiek tegelijkertijd een gevoel van wantrouwen, van angst en bezorgdheid doen ontstaan in Engeland, tegen het Duitsche rijk, dat voor de uitbreiding van zijn handel en van zijn industrie ook een plaats op de wereldmarkt zoekt.

De binnenlandsche staatkunde van het Duitsche rijk moge aller-

minst een ideale zijn — de houding van regeerders en uitvoerders moge vaak getuigen van een merkwaardig soort politieke bijziendheid — in hun houding tegenover het buitenland geven de keizer en de rijkskanselier geen aanleiding voor de tallooze heftige aanvallen van Engelsche zijde. Elke staatkunde wordt ingegeven door de zorg voor eigen belangen, en is dus tot op zekere hoogte egoïstisch; van de gelegenheid om in troebel water te visschen wordt maar al te gretig gebruik gemaakt. Met sentimenteele overwegingen komt men nu eenmaal niet verder in den strijd om het bestaan.

Doch de Engelsche verontwaardiging tegen Duitschland doet nog altoos denken aan de »onctuous rectitude", waarvan Rhodes eens sprak, om de Engelsche schijnheiligheid te brandmerken.

VAN PERUGIA EN ASSISI

DOOR

MR. S. MULLER FZ.

PERUGIA.

Het was reeds donker, toen wij te Perugia aankwamen. In de groote, door zware zuilen gedragen hal van het station brandden aan den wand slechts twee kleine lampjes. Buiten wachtten ons de electrische tram en de omnibus van het hotel, waarin wij onze dames onderbrachten; zelven verkozen wij te voet te gaan, want het was koud geweest in den trein.

De tram en de omnibus vertrokken en wij volgden ze in de duisternis, flink aanstappend om warm te worden. Weldra waren wij alleen op een donkeren, eenzamen weg. Niet bijzonder aangenaam, en niet beter werd het, toen het pad allengs sterk begon te stijgen en een koude felle wind opstak. Toch lieten wij ons niet ontmoedigen; bij eene kromming van den weg ontdekten wij schittering van licht hoog in de verte: daarheen dus! Maar de tocht viel niet mede. Altijd verder wond zich de weg in langzame krommingen naar boven, slechts hier en daar spaarzaam verlicht door kleine lantaarntjes, die ons achterlieten, als wij ze weer voorbij waren, duisterder en hopeloozer dan vroeger. Hopeloozer, want de lichtstrepen toonden ons niets dan beelden van spookachtige verlatenheid: groote onbebouwde eenzame vlakten, nu en dan afgebroken door enkele huizen, allen ruïneus en dakloos; eenmaal werd een alleenstaand kerkje zichtbaar; enkele boomen stonden langs den weg, geschud door de windvlagen, die huilend aanstormden uit de vlakte.

Sarrend en geheimzinnig verscheen telkens achter ons, boven ons, vóór ons de helverlichte tram of de omnibus, die wij versmaad hadden en die nu, voor ons onbereikbaar, voortsnelden op den langen rijweg, alsof ze ons wilden bespotten in onze kille en stikdonkere eenzaamheid.

Meer dan een half uur klommen wij zwijgend naar boven. De tram was verdwenen en wij begonnen te vreezen dat wij de stad niet zouden vinden. Toen, op eens, bij het omslaan van een hoek, stonden wij onverwachts op een groot stil plein, waarop zich, schitterend in eene zee van electrisch licht, een reusachtig wit postkantoor verhief naast een groot luxueus hotel. Rondom de twee gebouwen bleef alles duisternis en eenzaamheid; onwaarschijnlijk scheen het als een tooversprookje. Maar wij hielden ons niet op met vragen: ook de omnibus verscheen op hetzelfde oogenblik op een anderen hoek van het plein en hield tegelijk met ons stil voor de poort van het hotel. Wij waren thuis.

In de ruime hall, omgeven door groote zuilen, vroolijk gemeubeld en electrisch verlicht, brandde gezellig een vulkachel. Het was er doodstil; een klok tikte hoorbaar in een hoek: waren wij aangekomen in het hotel op den Wengernalp? Eén eenzame heer zat te dommelen bij de kachel; wij maakten uit, dat het de eigenaar van het hotel was, die aan zijne inrichting ex officio eenigen schijn van bewoondheid trachtte bij te zetten; voor ééne enkele kamerdeur boven stonden laarzen: het moesten die zijn van 's mans gezin. Zonderlinge avonturen! Op 17 Mei dicht bij Rome om een kachel te zitten, alleen in een reusachtig hotel op een groot plein, aangelegd midden in eene eenzame woestenij boven op een berg: dat zijn zeker ongewone ervaringen. Maar wat deerde het ons? In de stille hall was het huiselijk en warm; voortreffelijke thee, ons spoedig voorgezet, deed ons opleven, en onbekommerd om de barre woestenij en den huilenden wind buiten, betrokken wij dankbaar en tevreden onze uitnemend ingerichte slaapkamers.

Den volgenden morgen wachtte ons eene verrassing. Het hotel bleek geheel vol: uitsluitend Engelsche dames en geeste-

lijken, die den vorigen avond den storm en de koude waren ontvlucht door vroeg te bed te gaan en die nu het hotel druk maakten. En toen wij de deur uittraden, bleek ook buiten het tooneel geheel veranderd. Het plein voor het hotel gaf een ruim uitzicht in de vlakte, waar in de verte beneden ons het station zich vertoonde. Het tusschenliggende terrein, sterk glooiend, was voor bouwterrein bestemd: dat was de verklaring van de onbebouwde vlakten en de daklooze huizen, die wij in den donkeren avond waren voorbijgegaan. Maar de grootste verrassing wachtte ons aan de andere zijde van het plein. De schelheid van het electrische licht had ons niet vergund te zien, dat onmiddellijk buiten den lichtkring, waar wij een eenzame woestijn hadden geplaatst, de stad Perugia zelve aanwezig was. Naast ons hotel stonden nog een tiental andere groote, nieuwe en witte gebouwen; dan sloot het stadje zich dadelijk aan. Zelfs een heel vroolijk en gezellig stadje! Eene breede rechte straat vol aardige kleine winkeltjes, bevolkt met druk pratende wandelaars in Zondagskostuum (want het was Pinksteren), leidde recht naar het centrum der stad; daar was het kleine pleintje, waarop zich tegenover elkaar de beide groote gebouwen van Perugia, de Dom en het stadhuis, verhieven; en dan begon aan alle zijden de karakteristieke oude stad zelve.

Het is moeielijk een denkbeeld van Perugia te geven; want zéer eigenaardig is het, volkomen verschillend van de voorstelling, die wij Hollanders ons vormen van eene stad van middelbare grootte. Een plan van aanleg ontbreekt volkomen: kronkelend loopen de straten over den top van den berg, waarop de stad ligt; ze komen samen en scheiden zich weder zooals het toeval wil, zonder eenige blijkbare reden: onmogelijk is het den weg te vinden. De wegen, die zich van de hoofdstraat naar rechts en naar links wenden, hellen zeer sterk af naar beneden. Want de kam van den berg is niet breed: ieder oogenblik verdwijnt een steeg in de diepte, en nu en dan voert ook een steile trap, onder een poort of een huis door, naar nog hoogere gedeelten der stad. Volgt ge die trappen, dan staat ge na een steilen klim onverwachts

op een klein pleintje tusschen huizen, eene soort van gemeenschappelijke binnenplaats, die door de gezamenlijke bewoners geannexeerd is; half is zij ingenomen door stoepen en allerlei vreemdsoortige uitbouwsels, en verder maken de lieden het zich gemakkelijk en verrichten er sans gêne allerlei huiselijke bezigheden, waarvoor het binnenshuis te eng is of te warm. De bezige vrouwen bekijken den onverwachten bezoeker met onverholen belangstelling en uiten hare bevindingen in vroolijke opmerkingen, met radde tong gericht tot eenige buurjuffers aan de overzijde van het pleintje. Den bezoeker blijft geene keus: hij moet terug, den weg langs dien hij gekomen is!

Niet minder eigenaardig dan de straten zijn de huizen. Eigenlijk zijn het geene huizen, maar halve ruïnes: alle stoffig grijs met groote vlekken van roode, blauwe en groene verf. De hemel weet, hoe die kleuren daar gekomen zijn; maar stellig getuigen ze niet van propere zorg. Van bouwpolitie geen spoor, overal de vreemdsoortigste uitbouwsels, de zonderlingste afwijkingen van het alignement. En telkens onder de huizen koele donkere gewelven, aan de straatzijde geheel open, waar ge een barbier zijn bedrijf ziet uitoefenen aan den openbaren weg of waar een charcutier zijne kwalijk riekende waren ten prooi geeft aan ontelbare vliegen. Nu en dan verheft zich uit de vormlooze brokken huizen een stuk van een toren, even grijs en even bouwvallig als de rest. En onverwachts wordt soms de grijze lijn afgebroken door een heldergroenen boom, die op een open terreintje tusschen de huizen heeft weten wortel te schieten. Toch, grijs blijft de hoofdtoon, en alleen de donkerblauwe hemel, die zich welft over de stad, geeft kleur aan het tafereel.

Zoo zijn de straten van Perugia. Maar den wandelaar wachten telkens de vreemdste verrassingen. In een buurtje achter het stadhuis, een donker warnet van steegjes zonder licht en lucht, verheffen zich plotseling aan alle zijden hooge zwarte muren, opgetrokken van groote brokken steen, sombere overblijfselen van reusachtige oude gebouwen, nog versierd met aardige poortjes en met romaansch beeldwerk, maar thans, zoo goed het gaat, pasklaar gemaakt en ingericht tot

burgerwoningen, sombere morsige holen, levend van den afval hunner aanzienlijke voorgangers. Gij wandelt verder, en halverwege op een breede trap rijst plotseling het kleine koor van het oude kerkje van San Ercolano, donker en streng zich verheffend op den uitersten rand van den berg, hoog boven de zonnige vlakte, waarheen de trap zich verder spoedt. Iets verder verdwaalt gij in eene donkere gewelfde ruimte, waar uwe voetstappen hol klinken en die gij slechts met moeite herkent als eene oude opene loggia, door onvriendelijke en opdringerige buren vernederd tot een kelder, wiens duistere kilheid het zonnige pleintje, waarop de gang uitkomt, doet schitteren in te sterker relief. Elders wordt gij geboeid door het vriendelijke tempeltje van San Bernardino, wit-marmeren renaissance-geveltje van 1461, geheel beschilderd in blauw en goud en kleurige fresco's, dat u reeds van verre, als ge een hooge trap afdaalt, vroolijk toelacht op zijn groen pleintje, omkransd door de zonnige Umbrische bergen, die ver daarachter oprijzen. En elke trap, waarlangs de Perugini in hunne kleurrijke costumes met geoefenden tred, half dansend en zonder haast, naar beneden wandelen, opent — onder den een of anderen boog door, die een steeg overspant om wrakke huizen te stutten, — van uit de hoofdstraat een verrassend kijkje naar omlaag over de bruinroode vlakke daken der benedenstad naar de grijsgroene vlakte, waar onder zonnig blauw donkere boomgroepen en zilveren olijven elkaar afwisselen en waar felwitte slingerende wegen zich richten naar de bergen, wier flauwe lijn den horizon begrenst.

Maar er is nog iets anders, dat den bezoeker van Perugia verrast en boeit: hier voor het eerst bemerkt hij, dat hij Rome nadert, dat hij treedt op klassieken grond. De spoortrein had ons reeds gevoerd langs het Lago Trasimeno, waar de machtige geest van Hannibal nog rondspookt. Uit den trein hadden wij Chiusi (het oude Clusium) zien liggen op zijn berg en glimlachend opgemerkt, hoe de nationale trots zich huwde aan de moderne reclame in de reusachtige letters boven de poort van een Albergo Porsena. Maar Perugia zelf toont duidelijker sporen van de Romeinen: de stad bezit

niet minder dan drie oude Romeinsche poorten, die nog altijd, met groote in den zwarten steen gegrifte letters, aan de binnentredenden den trotschen naam noemen van Augusta Perusia. Zwaar, massief, imposant, zooals alles wat de Romeinen gebouwd hebben, is de fraaie poort, die thans Arco d'Augusto heet. Twee vierkante torens, zich versmallend naar boven toe, flankeeren haar; de eene wordt bekroond door eene middeneeuwsche loggia, de andere door een boom: zoo trachtte de tijd met vriendelijke hand de grimmigheid te temperen van het hoekige zwarte monument. Tusschen deze torens een strenge ronde poortboog met een sober georneerden band; daarop een fries met twee pilasters, waarop vroeger stellig eene deklijst heeft gerust: dat is alles. Bijna geene versiering, niets te veel en niets te weinig: zwart, waardig, streng staat de poort onder den effen blauwen hemel; maar pittoresk wordt zij, nu zich door den donkeren boog een zonnig kijkje opent in de naar boven oploopende, zeer lichte straat. Maar niet alleen staat de poort. Als ge, binnengetreden, een steegje opklimt, dat zich ter linkerzijde van de straat afwendt, betreedt ge spoedig een pleintje en gij bemerkt, dat ge u bevindt boven op den Romeinschen muur zelf, die nog geheel overeind staat, zwaar en geweldig, zich aansluitend bij de poort. Het moderne Perugia ligt daar aan uwen voet: neêr ziet ge op een gewar van bruinroode platte daken en op groote plekken groen, samen ingeperkt binnen de middeleeuwsche muren, die zich met hoekige bochten slingeren door de wijde vlakte, waarachter de blauwe Appenijnen rijzen. Zoo leeft het Romeinsche Perusia voort binnen de 19de eeuwsche stad, die nog evenals hare voorgangster hare straten plaveit met de groote zwarte steenplaten en hare huizen dekt met de platte tegels, twee aan twee verbonden door halfronde »imbrices", zooals onze musea er enkele als Romeinsche curiositeiten met zorg bewaren.

Werkelijk, de Romeinen en hunne gebruiken zijn nog niet dood in deze buurt! Als men wandelt in de vlakte buiten de poorten van Perugia, is het Etrurische grafmonument der Volumnii, dat volkomen ongeschonden met

al zijne gebeeldhouwde aschkisten aan den weg naar Assisi half uit den grond rijst, wel het ongewoonste, maar wellicht niet het merkwaardigste. Meer nog troffen mij hier en daar de landhuizen, half buitenplaatsjes half boerenhuizen, directe nakomelingen van de Romeinsche villa's, die in de laatste jaren ook ten onzent in grooten getale opgegraven worden. De economen mogen klagen over den verderfelijken invloed der moderne latifundia op de agrarische toestanden van Italië, hier schijnt het kleine grondbezit zich althans sporadisch gehandhaafd te hebben; zelfs zijn karakter van respectabiliteit heeft het bewaard: de scheiding tusschen heeren en boeren kan hier, althans op het platteland, niet zóo scherp zijn als elders. Als elders? wij zelven bezitten nog een hoekje grond, waar hetzelfde gelukkige verschijnsel zich vertoont. Of wat zijn de rijke Groninger boeren, gezeten op de oude adellijke heerden, vermogend en ontwikkeld, anders dan typen van de oude »welgeborenen" uit den tijd, toen het bebouwen van den grond nog eene taak scheen, den aanzienlijke niet onwaardig, — toen de adel zich nog te goed achtte om te wedijveren met hen, die zich in den hofdienst uit onvrijheid hadden opgewerkt tot zijne gelijken?

Maar waar dwaalt mijne pen heen, mijlen ver van Perugia, welks schoonste plek ik u nog niet heb getoond. Het is het marktplein, dat wij in het voorbijgaan reeds even betraden en dat zóó schoon is, alsof het met voordacht was aangelegd om een goeden indruk te maken. Klein is het, en het voorname oude, met een fontein en beelden versierde waterbekken, dat in het midden prijkt, vult grootendeels de ruimte. Daarachter, op eene hoogte boven breede trappen, rijst deftig de Dom, oud en eerwaardig: ruwe sombere muren, van onderen versierd met ingelegd marmer en met statige bogen, een steenklomp zonder regelmaat, verwaarloosd en vervallen, maar grootsch en imposant. Tegenover, aan de andere zijde van het pleintje, rijst het Palazzo communale, het schilderachtigste van al de Italiaansche stadhuizen die ik zag. Het is het gewone patroon: een zware vierkante steenmassa met twee rijen breede, door zuiltjes

verdeelde gothieke vensters, bekroond door een bogenfries met kanteelen. In den zijgevel beneden aan de drukke straat nog eene rij open spitsbogen met vroolijke winkels, waar ook de Cambio huist, de oude wisselbank, wier donkere lokalen met kleine venstertjes nog prijken met prachtig ingelegde banken en met fresco's van Perugino. Maar de voorzijde, iets hooger gelegen op het plein, geeft aan het palazzo zijn eigenlijk cachet. Daar prijkt de majestueuse trap, die de volle breedte van den gevel inneemt; daar staan de beide rijkversierde poorten, waarboven grillige oude leeuwen van groen brons uit den gevel te voorschijn springen. Een wonder van voornaamheid is die trap met zijne zware leuning, voerend naar een bordes, van waar een tweede trap, door zuilen ondersteund, geleidt naar het achterste gedeelte van het palazzo, dat nòg hooger ligt. Zoo heeft de toevalligheid van het oploopende terrein, door den sterk sprekenden trappenbouw meesterlijk geaccentueerd, aan het gebouw, welks aanleg de zware strengheid der Italiaansche stadhuizen vertoont, eene bevallige onregelmatigheid geschonken, de zware lijnen verlevendigend zonder in losbandigheid te ontaarden.

Als wij den Dom binnentreden, wacht ons een geheel ander tooneel. Het is zéér donker; slechts hier en daar teekent de zon eene felle lichtstreep op de sombere muren; één altaar voor in de kerk, waarvoor tal van menschen knielen, is geheel verlicht. Niet fraai is het oude gothische gebouw, verknoeid en opgesmukt als het is in rococostijl, met vergulde kapiteelen en bontbeschilderde gewelven, en thans voor het feest nog behangen met kleurige roode gordijnen. Een breed en zwaar altaar vol groote zilveren kandelaars en drukke versieringen staat voor op het koor. Er is muziek, de gewone onstichtelijke Italiaansche kerkmuziek; het orgel schijnt dansmelodiën uit te voeren en hooge Italiaansche tenoren zingen aria's, die aan de opera herinneren. Even moet men gewennen aan dit gebrek aan eenvoud; maar allengs pakt het ongewone schouwspel. De kerk is geheel gevuld; het Pinksterfeest wordt gevierd, en de aantrekkelijke volksdracht van Perugia komt

schilderachtig uit, nu allen bloeien in Zondagsdos. Vrouwen in rood en geel, in hemelsblauw en rose, in blauw-groen, enkele slechts in het zwart; éene vrouw met bleekgroenen rok, rood keurslijf en goudglanzenden hoofddoek is mij onvergetelijk gebleven, zooals zij rechtop stond in het licht, zelve eene zonnestraal die de kleurrijke omgeving verlichtte.

Maar de vrouwen, onbewust van den indruk dien ze maken, praten en lachen, gapen en kijken lusteloos rond, zonder eenige aandacht voor de plechtigheid, die zij bijwonen. Want ook op het koor is het vol; een talrijk personeel doet dienst bij de mis; dikke wolken wierook stijgen op, en ter linkerzijde zit Perugia's bisschop zelf op zijn troon. Eene hooge gestalte met fijnen gedistingeerden Italiaanschen kop, die met mijter en staf statig zit op den hoogen zetel, streng van lijnen, onberispelijk van houding, zich bewegend met plechtige waardigheid. Hij is het, die karakter en wijding geeft aan den dienst. Met ernstig gebaar zegent hij de voorwerpen, die hem worden aangeboden; als de mis voortgaat, rijst hij op en schrijdt langzaam met zijn gevolg naar voren, waar hij mijter en stat aflegt en allen knielen in stil gebed. Dan rijst hij weder en de dienstdoende priester werpt hem een sluier over het rijke koorkleed. De slanke in het wit gehulde gestalte neemt de monstrans, en heft hoog het gulden kleinood, dat Gods lichaam bevat. Zoo staat hij voor op het koor in een straal der zon, en de menigte buigt het hoofd en aanbidt knielend het mysterie der Transsubstantiatie.......

»A lei francobolli esteri?" vraagt een vriendelijk stemmetje naast mij. Ik wend mij om en zie een kleinen jongen met vroolijken lach in de zwarte kijkers. Maar tweemaal moest ik hem zijne vraag doen herhalen, voordat ik begreep, dat hij het oogenblik geschikt achtte om een onderzoek in te stellen, of ik ook buitenlandsche postzegels voor hem had. Zoo zijn zij, de Italianen! Allicht had geen van de talrijke bezoekers zulk een indruk van de plechtigheid ontvangen als ik, de ongeloovige. Maar het was te laat: the spell was broken; ik wendde mij om en trad de kerk uit op het hooge bordes. Perugia lag aan mijne voeten: het stadhuis met de

statige trap en de fontein, naast de drukke winkelstraat met haar levendig verschiet. Vroolijke menschen op het plein, een optocht van rijtuigen met bloemen versierd, in de verte muziek. En daarboven de Italiaansche zon, die alles verguldde en de felle kleuren deed schitteren en juichen.

Assisi.

De weg van Perugia naar Assisi loopt recht door de vruchtbare vlakte, en al spoedig ziet men het stadje liggen, lang uitgestrekt, een witte streep op de halve hoogte van den groenen Monte Subasio. Pelgrims naar de heilige stad, herkenden wij ze dadelijk; wij stonden op in het rijtuig en wezen elkaar de huizen en het klooster, verrukt: Assisi, Assisi!

Aan den voet van den berg verliet ik het rijtuig, dat den breeden rijweg volgen zou, die in windingen naar de stad stijgt. Een voetpad zou mij spoediger boven brengen; ik verheugde mij alleen te zijn, om den eersten indruk te ontvangen van het stille en vergeten stadje. Spoedig bereikte ik den ouden stadsmuur, bekroond met kanteelen, die schuil gaan in dichten klimop. Het pad leidt langs den muur naar eene oude donkere poort; ik treed binnen, — een onverwacht schouwspel houdt mij geboeid.

Ik sta op een klein pleintje, rondom bebouwd met onoogelijke huizen, grauw, vervallen en laag, waarboven de achterhuizen van de hooger liggende straat zichtbaar worden, even ruïneus en vuil. Een klein onoogelijk kerkje trekt tusschen deze bouwvallen de aandacht, en daarachter is over een lagen muur de stille, door de avondzon beschenen vlakte zichtbaar, die zich uitstrekt tot aan de blauwe Umbrische bergen in het verschiet. Maar nauwelijks is er gelegenheid om zich rekenschap te geven van deze bijzonderheden. Want een oorverdoovend rumoer vult het kleine pleintje. Het is er vol, zéer vol met boeren en boerinnen, die elkander verdringen. Rusteloos gewemel van felle kleuren: veel rood, lichtblauw, glanzend goudgeel, wit en blauwgroen schitteren op

de kleeren en de hoofddoeken der vrouwen, die geen oogenblik stilstaan. Want ze zijn opgewonden; het is kermis, en op geïmproviseerde stalletjes worden allerlei artikelen te koop geboden: ruw aardewerk meestal, potten en pannen en vooral primitieve aarden klokken, fluiten en trompetten, die gretig gekocht worden voor de tallooze kinderen. De kerkklokken luiden, maar men hoort ze nauwelijks in het gewoel; want allen schreeuwen en lachen en juichen, de kinderen luiden met hunne klokjes en blazen op hunne fluitjes, bellen rinkelen en bedelaars spelen op oude harmonica's. En tusschen al dit onbeschrijfelijk rumoer bewegen zich kleine meisjes in het rose met sluiers en kunstbloemen; want het is 2e Pinksterdag; de kinderen zijn geconfirmeerd en gevoelen zich de helden en heldinnen van dit rumoerig feest, onbeschrijfelijk vuil maar vroolijk en opgewekt.

Op een laag muurtje, eenigszins buiten het gewoel, zet ik mij neer, om het aardige tooneeltje rustig te genieten; een krullebol met donkere oogen plant zich voor mij, blijkbaar bevreemd, en als ik hem vriendelijk toeknik, schept hij moed en vraagt om een soldo: het zou jammer zijn om zóo schoone gelegenheid niet te gebruiken! Maar er komt beweging in de menschenmassa: alles dringt zich naar den uitgang van het pleintje. Wat zou er te doen zijn? Ik sta op en volg de menigte, de straat door, tot op een ander, grooter plein. Daar verrijst zij voor mij, de beroemde kloosterkerk van Assisi, het grootsche monument, door de Franciscaner-orde voor haren stichter opgericht. Hoog verheft zij zich op het plein, omringd door zuilengangen, vroeger de marktplaats van »oggetti di devozione"; een breede dubbele trap voert van het plein naar boven, naar een grasveld, waar de ingang der bovenkerk is. Gedragen door de menigte loop ik mede, de trap op, het grasveld over, de kerk in. Maar het is onmogelijk binnen te treden; zij is geheel gevuld met eene druk pratende en lachende menschenmassa; honden blaffen, en heel ver en flauw klinken onder het rumoer orgeltonen en zang. Op het grasveld wacht ik af de dingen, die komen zullen. Plotseling wordt het stil; de menschenmassa stort naar buiten; allengs

wordt het veld geheel gevuld. En dan treedt uit de wijdgeopende kerkdeuren, terwijl zacht-dreunend orgeltonen klinken, eene processie naar buiten; zij zal de heilige relieken, die gedurende het feest in de bovenkerk tentoongesteld waren, terugbrengen naar hare bewaarplaats in de benedenkerk. Onder plechtig gezang trekt de stoet over het veld, midden door de zwijgende menigte. En als de halmen van een korenveld met roode en blauwe bloemen, waarover de wind strijkt, zóo zinken de kleurige hoofddoeken der vrouwen, die knielend de heilige overblijfselen zien voorttrekken, en richten zich weêr op, als de processie is voorbijgegaan. Achter de priesters en koorknapen en zangers schikt zich alles tot een breeden stoet, die den eerwaardigen relieken het geleide geeft; de breede trappen af golft de menigte in haar kleurigen tooi, en plechtig stijgt op haar psalmgezang, altijd verder en zachter, totdat alles verdwenen is binnen de deuren der donkere benedenkerk. Alleen overgebleven sta ik op het stille grasveld voor de ledige bovenkerk, en de grijze verlaten straten van Assisi stijgen achter mij op naar den verweerden stadsmuur, waarboven zich statig de groene Monte Subasio verheft. Zóó was mijne inwijding in het heilige Assisi.

Geheel anders deed de plaats zich den volgenden morgen voor. De boeren en boerinnen waren naar huis getrokken; het stille landstadje was teruggekeerd tot zijn gewone rust, teruggekeerd tot het dagelijksch leven van 1902, dat zijn gewonen gang gaat en zijne eischen doet gelden, ook bij de vereerders van 13e eeuwsche heiligen. Toch maakt het stadje indruk, diepen indruk. De hoofdstraat, die thans den weidschen naam draagt van Via del Principe di Napoli, is uitgestorven en doodsch: groote leelijke witgepleisterde huizen, meestal onbewoond of tot kostscholen ingericht, waar men zich verwondert op een gedenksteen te lezen, dat hier Garibaldi de gast was van een graaf. Recht en vervelend loopt de straat door; nu en dan gaat een enkele wandelaar voorbij, wiens voetstappen nog lang hoorbaar zijn; uit opene ramen klinkt het rinkelend geluid van ouderwetsche piano's, waarop de pensionnaires hunne études spelen; tusschen de

ouderwetsche huizen trekt plotseling een verweerde bogenrij de aandacht: de oude korenhal. Dan de markt, het centrum der stad, met eene flauwe poging tot levendigheid; twee of drie mannen wagen een gesprek en lachen even luid, dan is het weer stil. Een onbeduidend stadhuis zonder leven, een hooge toren met kanteelen, en daarnaast een kleine Romeinsche tempelgevel, niet stoffig en verweerd, eerwaardig in zijn verval, maar uitstekend bewaard en vuil, bedekt met een bruinen vettigen aanslag, onoogelijk en vies, zoodat het Hollandsche hart oneerbiediglijk verlangt hem eens te mogen afwasschen en opfrisschen. Iets verder op een klein verlaten pleintje de Dom: een fraaie vroeg-gothische gevel, stil liggend op het eenzame met gras begroeide vierkant, droevig en vuil. Geen huis is er in Assisi, waar men zou willen wonen, -- geen winkel, waar men iets zou willen koopen!

Dit is de hoofdstraat. Maar het is niet de merkwaardigste. Sla rechts af uit die straat of van de markt of van het Domplein, onverschillig van waar, en ge zult iets geheel anders zien. Den berg af, langs trappen en hellingen, over gaten en kuilen, schiet de weg naar beneden, tusschen grauwe muren, onder bogen door, langs opene binnenplaatsjes, waar oude putten vergeten staan, donker, ongeregeld, onbeholpen. En als ge veilig beneden zijt, staat ge in eene andere straat, aardiger, typischer dan de eerste, wier hobbelig plaveisel u geleidt langs rijen verweerde brokken steen, die geene huizen meer kunnen heeten, allen vuilgrijs, allen zonder zichtbare daken, grillig en ruïneus, met opene gaten, die als deuren dienen, en kleine stoffige vensters, met hooge smalle stoepen en daaronder donkere ruimten. Vormlooze, massieve brokken, eeuwenoud en primitief, hier en daar in een toegemetselden spitsboog herinnering bewarend aan een grootscher verleden, van boven bekroond met later aangebouwde loggia's, die jongere geslachten weer hebben verlaten en toegemetseld. Dan, plotseling, schiet tusschen deze steenklompen een hooge toren op, even grauw en even verweerd, eenmaal wellicht de trots van een edelman, doelloos nu in zijn verval en zijne verwaarloozing. En verder op, even plotseling, eene opene

ruimte, een stuk onbebouwde grond, geen tuin maar een verwaarloosde wildernis, waar men vèr uitziet over de blauwe vlakte beneden, of een pleintje met eene mooie vervallen kerk. Dan begint de huizenrij weder, eentonig en grauw. Nu en dan ontmoet men een werkman met een takkenbos op het hoofd, eene vrouw met eene bontgekleurde hoofddoek, die blinkt in de zon; uit eene opene kelderdeur klinkt het gebalk van een ezel. En de lucht is blauw, diepblauw; slechts twee kleuren zijn er: grijs en blauw.

In deze straat, niet ver van de groote kerk van San Francesco, staat het eerste hotel van Assisi, bekend bij alle bezoekers, *terecht* bekend. De eigenaar, geen heer en geen burgerman, innemend door zekere eenvoudige bonhomie, bekend met elk plekje van Assisi en met elke levensbijzonderheid van San Francesco, steelt de harten zijner bezoekers en schrijft hooge rekeningen, — het eenige in zijne inrichting, dat op de hoogte is van de hotels der groote route. In de eetzaal, groot laag vertrek met steenen vloer, waarin een onbegrijpelijk aantal gasten opeengepakt zit, troont de groote Sabatier, de kleine Franschman met het groote hoofd, de lange haarlokken en de nobele trekken, die zijn leven gewijd heeft aan de studie van San Francesco en zijne orde. Hier heeft hij zijn hoofdverblijf opgeslagen; hij neemt de honneurs waar van San Francesco en presideert aan de tafel, waaraan u met den gulsten eenvoud voedzame spijs wordt voorgediend, zonder de geringste poging om ze smakelijk te maken. In een klein kantoortje naast de zaal ligt het vreemdelingenboek, de roem van het hotel: Sabatier zelf wijdde het in met een toepasselijk woord, dat den roem van den hotelhouder verkondigt. De namen der bezoekers hebben meestal zeker cachet en geven den aankomeling den indruk, dat het gedistingeerd is te Assisi te komen en in dit hotel te logeeren; men is hier in goed gezelschap, eenigszins eene geestelijke aristocratie. Hollandsche namen als Allard Pierson en Hugenholtz Jr., en aan het slot Perosi, de roem van Italië, juist gisteren vertrokken, die met de neiging tot het theatrale, zoovelen musici aangeboren, schrijft: »Perosi non parte da Assisi

che con intenso desiderio di ritornarci presto presto", en daaronder de woorden *Viva San Francesco!* door hem zelven gezet op eene (trouwens ordinaire!) melodie. De slaapkamers van het hotel zijn ingericht ten gerieve van de vereerders van San Francesco: het zijn cellen. Kleine hokjes met vuile houten vloeren en witte muren, harde bedden met kussens vervaardigd van eene zachte houtsoort, kleine ijzeren waschtafeltjes, een matten stoel en een bruine lap boven het venster, voila tout! Maar het salon is de pièce de résistance van het huis. Midden op den steenen vloer staat een ronde mahoniehouten tafel, een zwaar meubel van 1830, waarop eenige oude litteratuur over San Francesco zwerft met eenige uitgaven van Dante. Daaromheen zes groote tronen, zwaar verguld en bekleed met verkleurde tapijten, lompe rococo-zetels van vervuilden zwier, die eenmaal eene onafzienbare zaal kunnen ontsierd hebben; eenige primitieve matten stoeltjes completeeren het meubilair. Op de tronen plaatsen zich des avonds, als het te koud is om buiten op het terras te zitten, zes ongehuwde oude Engelsche dames (eene species, onder de bezoekers sterk vertegenwoordigd) in stemmig zwijgen, lezend in de gele bladen van San Francesco's biographiën; de andere reizigers groepeeren zich om haar heen op de matten stoeltjes. Het is doodstil. De kachel is aangelegd en rookt. Als het raam geopend wordt, stroomt een koude tocht naar binnen; de zes misses trekken huiverend hare shawltjes om de magere schouders en kuchen. Dan is het weêr stil. Men geeuwt en gaat naar bed. Buiten is alles donker en stil, behalve de ezel, die droevig balkt.

Ziedaar het kader van een dag te Assisi. Niet opwekkelijk? Zeker niet! Maar wie zou zich niet gaarne dit kleine ongerief getroosten voor de heerlijkheid van het bewonderen der beroemde kerk? Haar gold ons eerste bezoek.

De kloosterkerk, wier bouw in 1228, het eigen jaar van San Francesco's heiligverklaring, aangevangen werd, bevat, zooals andere kloosterkapellen, een gedeelte, bestemd voor den dienst der kloosterlingen en het zingen hunner getijden, en een ander, ingericht voor het publiek, wanneer de broeders

in het openbaar de mis bedienen of prediken. Van den eigenaardigen toestand van het hellende terrein heeft men gebruik gemaakt, om hier (zooals ook in enkele andere kloosters) voor deze doeleinden eene benedenkerk en eene bovenkerk te stichten; beneden hadden de kloosterdiensten geregeld plaats, boven de openbare godsdienstige plechtigheden. De benedenkerk werd dus geregeld gebruikt, de bovenkerk alleen op Zon- en feestdagen. Zoo is het nog heden: de benedenkerk staat voortdurend open, terwijl de bovenkerk gewoonlijk ledig is. Maar daar het Italiaansche gouvernement zonder eenige piëteit ook San Francesco's eigen klooster opgeheven en de goederen geseculariseerd heeft, is van een eigenlijken kloosterdienst ook in de benedenkerk geen sprake meer, al wordt daar nog geregeld dienst gedaan.

Beide kerken zijn heerlijk schoon, opgebouwd in de strenge vormen der jeugdige gothiek. Veel zuiverder van stijl dan de meeste Italiaansche kerken, herinneren zij ook nu nog aan het feit, dat haar ontwerper een Duitscher was: Mr. Jacob van Meran (in Tyrol).

De bovenkerk heeft een gevel, nog romaansch van verdeeling; binnen vertoont zij edele lijnen, licht en luchtig, breed en niet zeer hoog; weinig beeldhouwwerk. Maar niet arm is zij aan ornament: de wanden zijn geheel beschilderd, Giotto's meesterhand heeft hier de geheele legende van San Francesco in beeld gebracht in kleurige tafereelen. De fresco's zijn wat hard van kleur na de restauratie; maar toch, hier kan men zich een juisten indruk vormen van de beteekenis van den grootsten der Italiaansche primitieven. Of het mooi is, aantrekkelijk voor een publiek, dat niet bestaat uit kunstkenners? Ja en neen! Schoone vormen, elegantie, lijnen die een voorsmaak geven van den luister der Italiaansche meesters uit de 15e en 16e eeuw, men zoeke ze hier niet. Alles is eenvoudig zonder eenig effectbejag. Maar waarheid, leven, hartstocht vindt men in elk tafereel, in elke lijn. De figuren leven; ze drukken de gevoelens, die hen bezielen, uit niet alleen door houding en hartstochtelijke gebaren, maar ook in hunne door smart verwrongen gelaatstrekken: bijna al te

fel is de aandoening, de passie, die zij op alle wijzen in beeld brengen. Alle conventie is op zijde gezet: vergelijk deze uit het leven der dertiende eeuw gegrepen gestalten met de eentonige poppen der vroegere schilders, met de stijve figuren, die zelfs meer dan eene eeuw later onze Nederlandsche kerken versierden, en gij gevoelt dat hier op eenmaal eene revolutie is doorgezet, dat eene geheel nieuwe kunst zich plotseling heeft baangebroken, voorloopster van de onvolprezen schilderkunst der quattrocentisten. Wáár is deze kunst ook in de details. Men heeft opgemerkt, het is zoo, dat op het tafereel, waarop Santa Chiara komt afscheid nemen van het lijk van haar geliefden meester, de eenvoudige kloosterkapel van San Damiano is omgetooverd tot eene marmeren basiliek, volstrekt niet gelijkend op de werkelijkheid. Maar beschouw daarentegen het tafereel op de markt van Assisi, waar een krankzinnige zijn mantel uitspreidt op den grond, opdat hij, die eenmaal San Francesco zijn zal, niet in aanraking kome met het slijk der aarde, — en ge zult met verwondering opmerken, dat de achtergrond van het tafereel, waarop de Romeinsche Minervatempel en de gekanteelde toren daarnaast duidelijk kenbaar zijn, eene getrouwe voorstelling geeft van de markt van Assisi, zooals zij zich nog heden vertoont.

Maar aantrekkelijker toch dan de bovenkerk schijnt mij de benedenkerk, de lage donkere ruimte met hare zware beschilderde gewelven, mysterieus en plechtig, aangrijpend schoon. Het licht valt spaarzaam door de kleine beschilderde vensters; alleen aan het eind van de sombere gewelven beschijnt helder licht van uit het transept het hoogaltaar, verrijzend boven de plek, waar de heilige rust. En ook hier schitteren de muren overal van veelkleurig schilderwerk. Eene Heilige Maagd van Cimabue: de onveranderlijke, hem eigene figuur, maar liefelijker, jeugdiger, aanvalliger dan elders. En daarover het heerlijke tafereel, waarbij men weder (denkelijk ten onrechte) Giotto's naam noemt: de Heilige Maagd, liefdevol neerziende op haar goddelijk kind, het wijzend op San Francesco achter haar; het kind met intensen blik tot haar opziende, om de

woorden van hare lippen op te vangen; de heilige man met het ascetische gelaat, de gestigmatiseerde hand op het hart rustend, bescheiden staande in nederig zelfvergeten voor het goddelijke paar.

Men geleidde ons naar beneden, een trap af, naar de grafkapel. Huiverend staan wij voor het tralievenster, waardoor het vergund is een blik te werpen in de gesloten kapel. Hier slaapt hij, de heilige man, de eenvoudige en nederige, die begeerd heeft buiten de stad begraven te worden onder de galg. Hier rust hij in een weidsch marmeren mausoleum, achter een altaar, met zware zilveren kandelaars en kunstbloemen getooid, onder een gewelf, gedragen door marmeren zuilen. En boven dreunt het orgel en klinkt het gezang der monniken, die in den opzichtigen stijl der Italianen hymnen zingen tot zijn lof. Welk eene tegenstelling! hoe slecht heeft men hem begrepen! Vergeten wenschte hij te rusten, op eene verachte en geschuwde plek. En de vereering van tijdgenoot en nageslacht heeft boven zijn lijk een monument opgericht, grootscher dan aan eenig ander sterveling is te beurt gevallen! Het zij zoo. Maar gevoelde men dan niet, dat het graf van den man, die de heilige armoede had gehuwd, ontheiligd wordt door den smakeloozen tooi dezer kapel? Kiesche vereering zou eene stemmige romaansche grafkapel verlangd hebben, streng van stijl, donker, met oude stemmige frescos als eenigen tooi: hier althans had nobele eenvoud imponeerend moeten heerschen.

Hoeveel sympathieker is de stille begraafplaats van Francesco's volgelingen naast de kerk! Een eenvoudige gothieke zuilengang zonder eenige versiering omgeeft een vierkant pleintje, waarop donkere cypressen, door den warmen zonneschijn gekoesterd, welig groeien in verrukkelijke ordeloosheid, en waar het stil is, zéér stil. Hier rusten ongetelde geslachten van vrome broeders, die hun leven hebben doorgebracht in kalme vergetelheid, en die nu sluimeren hier, even kalm en vergeten, onder het lieve groen en onder de vriendelijke zon; zij sluimeren en niemand stoort ze. Een Franciscaner broeder in zijne bruine pij stond alleen geleund tegen een der pijlers;

toen hij zag, dat wij wat groen afplukten tot eene herinnering, trad hij op ons toe, plukte eenige bloemen uit het gras en reikte ze ons met een vriendelijken glimlach; »fioretti di San Francesco", zei hij, zinspelend op den titel van het oude boek, dat San Francesco's woorden en daden heeft bewaard voor het nageslacht.

Het klooster, dat aan de kerk grenst, is droevig om te zien. Het is ontvolkt en ingerieht tot een instituut voor de opleiding van zonen van arme onderwijzers. De groote kloostergang met twee verdiepingen, waarop de meeste kamers uitkomen, is verlaten: uit sommige vertrekken klinkt de eentonige stem van een lesgevenden onderwijzer. De helft van het groote refectorium dient als eetzaal der leerlingen; het is er kil en ongezellig, de lange tafels met het sobere tafelgerij geven een indruk van armoede en verveling; men beklaagt zelfs de onderwijzers, al staan voor hen alleen kleine karafjes met dunnen rooden wijn gereed! Maar heerlijk is de groote opene galerij, die langs de buitenzijde van het klooster loopt. Hooge bogen langs de helling van den berg, die men reeds van verre ziet en die het beperkte terrein van het klooster een weinig uitbreiden, dragen hoog in de lucht den breeden langen gang, waar men rustig wandelt onder hooge gewelven en van waar men door de spitsbogen (vroeger ter halver hoogte gevuld met eene balustrade van sierlijk traceerwerk) uitziet over de breede rustige vlakte, waar olijfboschjes zich koesteren in de zon, waar de Tupino slingert door het bouwland, en waar aan den horizon Perugia zich vertoont boven op de blauwe bergen van Umbrië. En als een votiefsteen, ter wijding van de heilige plek, prijkt hier een groote wit-marmeren plaat, waarin met gulden letters gegrift staan de versregels, door Dante gewijd aan den lof van Assisi, de bevoorrechte plek, »onde nacque al mondo un sole".

Beneden in deze vlakte, een half uur van Assisi, ligt de Portiuncula. Ieder, die San Francesco vereert, trekt daarheen, in vurig verlangen om de plek te zien, waar de heilige man heeft verblijf gehouden en gestorven is in en bij de kapel, door zijne eigene handen opgebouwd. En terecht, het bezoek loont de moeite, al komt men ontstemd terug. De kapel be-

staat nog. Een klein nietig gebouwtje, laag onder het spits oploopende dak, donker en armoedig, met een klein uitgebouwd rond koortje, geheel opgebouwd uit ruwe steenblokken, die de handen van den heiligen man zelven aangedragen en met kalk bevestigd hebben. Hier, zoo ergens, kan men zich hem denken, zooals hij werkelijk geweest is, in al zijn aangrijpenden eenvoud. Maar boven dit ruwe gebouwtje verheffen zich de hooge koepel en de gewelven van de kerk van Santa Maria degli Angioli, — een weidsch en pronkerig gevaarte in rococo-stijl, door de vereering van een smakeloos nageslacht opgericht, om de heilige plek te beschutten en te wijden. De kleine kapel is van buiten geheel met kalk bestreken en beschilderd, het dak is beladen met beelden en ornamenten. Een paar Franciscaners maken zich van u meester en vertoonen u allerlei merkwaardigheden: de kleurig geschilderde sterfkamer van den heilige (waar op het altaar prijkt zijn bekend treffend beeld door een der Della Robbia's), — zijn cel, ingericht tot kapel en geheel onkenbaar door allerlei modern gedoe, — den bekenden hof met de rozen zonder doornen (een eng binnenplaatsje achter een hek tusschen hooge muren), — balken van zijne preekstoel, koorden van zijn gordel enz. enz. En van al dezen rommel worden u souvenirs medegegeven tegen betaling van eene aalmoes! De kapel der Portiuncula in de kerk van Santa Maria degli Angioli is een beeld van wat de katholieke kerk gemaakt heeft van Franciscus' sympathieke stichting: de kapel, aangrijpend door haar waarachtigen eenvoud, gaat schuil in eene groote kerk, opgesierd met al de moderne ornamenten van een ordinair katholiek bedehuis. De treffende geschiedenis van den man is onkenbaar geworden onder de legendarische toevoegselen en onder den heelen bekenden kraam van wonderen en relieken; de heilige wordt ijverig vereerd, de mensch is vergeten. Assisi is vol van San Francesco, het leeft door en van hem; maar het schijnt hem geheel niet te kennen.

De tegenhanger der Portiuncula is San Damiano, waar San Francesco's gezellin en vriendin Santa Chiara leefde en stierf. Maar de regen had de wegen volkomen onbegaanbaar

gemaakt. Wij gleden den berg af in de stroomen modder en moesten ons plan opgeven; ik betreurde het maar half. Maar het graf van Santa Chiara in de aan haar gewijde kerk lag op onzen terugweg. De kerk heeft een fraaien gevel in overgangsstijl met merkwaardige breed uitstaande contreforten, fraai ook in hare verwaarloozing en vervuiling. Van binnen is het eene doodsche kille hal, gepleisterd en leeg. De koster schelde aan eene deur en deed ons een trap afdalen voor het koor. Daar stonden wij voor een tralievenster; weldra schoof eene onzichtbare hand het gordijn weg, en daar was, vlak voor ons, de rijkversierde glazen kist, waarin de heilige ligt, — eene pikzwarte mummie, gekleed in het gewaad der orde met een sluier en eene kroon. O heiligschennis! De vrome vrouw, die vergeten leefde en die haar schoon gelaat voor allen verborg achter de stille kloostermuren, wordt hier tentoongesteld voor de nieuwsgierige blikken van den eersten den besten reiziger, die er een fooi voor over heeft, — tentoongesteld in afzichtelijken toestand, te weerzinwekkender door den tooi, waarmede opzichtige vereerders hare overblijfselen hebben versierd! Heiligschennis, maar ook smakeloosheid en gemis aan piëteit en gevoel van decorum!

Het weder was onstuimig op den avond voor ons vertrek. Even ontsnapte ik nog uit de drukkende stilte van het volle salon, om vóor het naar bed gaan eene avondwandeling te doen. Helder scheen de maan nu en dan tusschen de wolken door, die voorbijtrokken in ijlende vaart. In de uitgestorven straat stonden de vormlooze huizen stil naast elkander, zich scherp afteekenend in het maanlicht tegen de onstuimige lucht. Achter het donkere poortgewelf, waar ik de stad het eerst was binnengetreden, lag helverlicht en stil de weg, die zich wit en scherp kronkelde naar beneden. Een klein pleintje bij de poort, omgeven door een laag muurtje, opende het uitzicht op de met olijven beplante berghelling, afdalend naar de vlakte beneden, die vèrweg lag te slapen in het maanlicht. Ik zette mij neer op het muurtje, en ik dacht aan den jongen Francesco di Pietro Bernardone, die deze zelfde straten doorwandeld had, zeven eeuwen geleden. Jong was

hij, zenuwachtig en prikkelbaar, en zijn voor indrukken vatbaar gemoed was geneigd tot overdrijving en uitspatting. De vroolijkste en opgewondenste was hij, de rijke koopmanszoon, bij alle feesten van Assisi's jongelingschap, en als het gelag ten einde was, stelde hij zich gaarne aan het hoofd der uitgelaten schaar, die de stille straten en pleintjes van het stadje doorliep met gezang en gejuich, met luidruchtig rumoer, dat de eerzame burgers vervulde met schrik voor de dolle streken der bekende feestvierders. Maar op eenmaal, wellicht was het op deze zelfde plaats, misten hem zijne gezellen, en toen zij hem zochten, vonden zij hem, alleenstaande op eene eenzame plek, uitziende over de stille vlakte, de oogen vol tranen en verzonken in somber gepeins. In de stilte der nacht grijnsde de ledigheid van zijn bestaan hem aan; geen vrede kon hij hebben met een leven zonder taak en zonder doel; duidelijk werd het hem plotseling, dat het anders moest worden: de mensch was ontwaakt in het dier. Van dien nacht dagteekende de verandering in zijn leven: de mensch werd een heilige, van wien geheel Assisi nog vol is.

Verder ging ik. Grillige hooge torens, bekroond door opene loggia's, verhieven zich in de smalle straat; donkere brokken van verweerde grauwe huizen zonder vorm schaarden zich daarnaast in sombere rijen. Wijd gaapten de deuropeningen onder de houten afdakjes boven de hooge smalle stoepen; daarbinnen was alles duister en zwart. Een oude vervallen monumentale trap leidde naar een terras met een wildernis van verwaarloosde boomen, ergens boven in de duisternis; een oude fontein spuwde met eentonig geplas een waterstraal in een bemosten bak. Niets hoorde ik, behalve mijne eigene voetstappen; de stad scheen onbewoond, uitgestorven; de daklooze huizen waren als de woningen van Pompei, de doode stad, opgestaan uit eeuwenlange nacht. Uit eene bovenkamer scheen een enkel lichtje; heel ver klonk een somber lied, door eene diepe mannenstem aangeheven onder het huiswaarts gaan. En spookachtig scheen de maan over de ruïnes van het stadje, dat het beroemde Assisi is.

GEDICHTEN

VAN

J. REDDINGIUS.

I.

In mijn stille kamer,
waar is de verlatenheid?
in mijn stille kamer
heb ik geschreid.

In mijn stille kamer,
lieveling zie je dat licht?
in mijn stille kamer
werd een gedicht.

In mijn stille kamer,
kind, gebenedijd,
in mijn stille kamer
voel je de eeuwigheid.

II.

Ver aan de grens van de heide
tegen het donkere woud
blinken de heuvele-toppen
goud.

Hoog in den helderen hemel
jubelt een leeuwrik zijn lied,
zang in melodisch bewegen
vliedt.

Zuiver en licht voel ik rijzen
't woord dat verholen mij lag,
hemel en aarde is mij open,
dag.

III.

Hel blinkt het goudzand waar aan den woudkant
ravijnen breed
raken de wijde mid-middagheide,
in 't zonlicht heet.

In 't lokkend loover geef ik mij over
aan droomerij
en hoor van bijen gonzend heenglijen
de melodij.

O zóo te staren naar 't wijkend varen
van wolkenstoet
en mee te willen en wee te stillen
weer sterk van moed.

Eén dag van vrijheid en levensblijheid
bij woud en hei,
éen dag van droomen, blozend gekomen
en snel voorbij.

Ik lig en luister naar 't windgefluister,
zacht-zacht, stil-zacht,
hoor wonder-wijze klinken en rijzen,
roerloos verwacht.

IV.

Vinder van liedekens wilde ik wel heeten,
dichtend te zwerven dat min ik zoo wel,
zou dan elk meisje mijn wijsje vergeten,
liedjes en vogeltjes vliegen zoo snel.

Liedjes zwerft uit als een donzig-geveerde
levende schaar door de oneindige lucht,
zingt van het heil dat telkens weer keerde,
blijdschap om eigen melodisch gerucht.

Vogeltjes licht daar leeft in uw zangen
iets van de rust die mijn harte bemint,
was het ook dikwerf moe-stil van verlangen,
't werd weer vrij-blij als een spelend jong kind.

Liedjes klinkt uit, nu hoog-licht ging beginnen
dans van geluk op uw wiss'lende maat,
àl schoone dingen ontluiken hier binnen,
'k leef in het wonder van wordende daad.

Vogeltjes zingt, ik oog u in droomen
na met een weemoed van weelde en van pijn,
maar in 't mysterie van wolken en boomen
ben ik de vinder die zingend zal zijn.

V.

Witte en gele kransen
op de haren
waren,
toen de rei van kind'ren
zingend ging voorbij.

O, dat lichte dansen,
meisjes, blond en blij,
't leeft in al mijn droomen
vreugd is mij gekomen
in het onbekende
mooie mei-
getij.

VI.

Toen Jesuken nog een kindeke was,
zoo lang, o zoo heel lang geleden,
toen liep het zoo zoetjes door 't wuivende gras
en keek naar de boomen tevreden.

Maria zag het kindeke gaan
langs appel- en pereboomen,
het lachte de blinkende bloesemkens aan,
die waren voor dagen gekomen.

Maria tot haar kindeke sprak:
»ik wenschte dat zat te zingen
een vogelken dáar op die gindsche tak,
en zong het van hemelsche dingen."

En Jesuken loech tot de Heilige Vrouw,
en levende liedergeruchten
ruischten heel ver, en naar 't zuivere blauw
verwonderd zij keek van de luchten.

En een vogelje vloog in den pereboom
tot den tak door de Maged verkoren,
die stond in een zingende hemeldroom
door 't lied dat de zanger deed hooren.

VII.

Liedjes zijn levende dingen,
ze zingen,
vogeltjes licht met een eigen geluid,
ze kwett'ren en slijpen, turluten en tinken
en laten uitklinken
hun slag
in den dag.
Ze maken pleizier
met een hel tierelier
en telkens opnieuw en het spel heeft niet uit
van de bend
zoo gewend
om te zingen.

VIII.

Zangrig blaast een knaap de fluit,
laat zijn liedje klinken,
't lichten van den dag heeft uit,
de avond ging te zinken.

Dralend praalt het luchte-goud,
't doet mij poozen, poozen,
'k weet niet hoe ik, arm en oud,
droom van rozen, rozen.

't Liedje zwijgt, het woud wordt stil,
'k leef in schoon verblijen,
't klinkt diep-in mij voort, ik wil
zóo den dag verbeien.

IX.

In den witten boomgaard
doe uw gebed,
hoog drijven de wolken
naar eeuwige wet.

Durf weer te leven
manlijk van moed,
zendt tot de goden
uw lied als een groet.

Peins niet en denk niet,
maar luister en wacht,
't is in de zonne
die blinkt en die lacht.

't Is in de leute
van 't vogelgeschal,
't is op de bergen,
't is in het dal.

't Is in u zelven,
leef maar en lach,
in den witten boomgaard
werd het mij dag.

X.

Kindje wat ben je toch zacht,
kopje van tintel-fijn goud,
pret-mondje glundert en lacht
of je vertellen wat woudt.

Oogelijn, helder en rein,
glinstren, wanneer ik ze zoek,
mijmrend van boven mijn boek
in dit hel-blije festein.

Kindje, mijn kindje van licht,
wonderlijk wonder ik wil
kussen je zachte gezicht,
o zoo voorzichtig en stil.

XI.

Vast van maat
hij al gaat,
zie, daar komt het blonde kindje
stap voor stapje
langzaam aan....
en 't ondeugend lentewindje
waait voor 't grapje
al zijn goudhaar
door elkaar
onder 't gaan.

Groote schat, die vast van mate
dansend zet je kleine voeten,
't leven komt gij mij verzoeten,
die zich dacht alleen gelaten.

Hansje, Hansje,
'k hoor een heel hoog rhythmendansje
van je loopen en je praten,
gouden woordjes klinken mij
lachend uit de klankenrei.

XII.

Witte wijven dansen om en om,
hoor het rhythme van het wilde zwieren
en 't geprevel van hun formulieren,
rond den heksenkom.

Dwepend trilt muziek van fluit bij fluit
van de loksters in het groen verscholen,
met het wieglend klagen van violen
wordend éen geluid.

Nevel-bleeke grijze dampen zijn
zwevend langzaam langs de dennestammen,
vrouwen dansen bij der flakker-vlammen
vurig-gulden schijn.

Met een welgeweten huppeltred
om en om zoo zwiert de heele bende,
strak-gespannen, lenig-licht in 't wenden,
naar godessen wet.

Met een slingerende rinkeling
tinken klokjes door de wilde schokken,
magisch voort en almaar voortgetrokken
zwiert de kring.

Van de maan glijdt door den wolkendrom
zilver licht, phantastisch blijven dansen
witte wijven bij de pijnvuur-glansen,
om en óm en óm.

HERINNERING.

I.

Wij gingen langzaam door goud-lichte stad,
langs poortje en muur en oude-huizen-rijen,
het was zoo mooi, ik had wel willen schreien,
daar ik sinds lang niet zóó had liefgehad.

Vóor 't eene huis daar praalde een beeldenschat,
vrouwen en ridders uit voorbije tijen,
statig en fier, oud-eeuwsch in hun kleedijen,
elk star en stijf in nauwe nis gevat.

En boven 't oude stadje was de lucht
zoo prinslijk licht van blauw en zonneschijn,
dat vierend mee het lente-licht festijn

wij luisterden naar 't wind- en zeegerucht,
en wisten weer te willen en te wagen
zooals die helden uit die oude dagen.

II.

Stad waar ik ging met die beminde vrouwen,
zusters in 't leven, o die lieve twee,
open gij laagt bij 't vol-schoon uchtend-gou'en,
fijn-sterke stad aan die vreemd stille zee.

Wij gingen langzaam gaande langs uw ree,
een oude zeeman teerde traag zijn touwen,
op 't water was een enkel zeil te aanschouwen,
vaartuig dat licht door de effen vlakte glee.

Muren verweerd wij gingen langs u henen,
levend in tijden, lang, heel lang voorbij,
elk in een ouden dierbren droom verloren.

Daar klonk gebroken wijs uit grijzen toren,
en in uw oogen scheen uw ziel te weenen
en dat wat moest gebeuren wisten wij.

OUDE EN NIEUWE REDE.

Een woord van voorlichting

DOOR

G. J. P. J. BOLLAND.

La vérité, en la repoussant, on l'embrasse.

Vijf eeuwen voor het begin onzer jaartelling heeft Heraclitus de Duistere van Ephesus tot verbazing zijner tijdgenooten eene verscheidenheid van gedachten geuit, waartoe hij naar zijn zeggen door het nagaan van zichzelven was gekomen, doch waarvan de meeste menschen, ook ná hem, den zin zoo aanstonds in zichzelven zelden hebben weergevonden. »Niet naar mij," aldus 'de Duistere', »niet naar mij maar naar de Rede luisterende, heeft men in wijsheid toe te geven, dat van Een álles wordt. Daarom voegt het, het algemeene te volgen; hoewel echter de Rede aan allen gemeen is, leven de meesten, alsof zij een afzonderlijk inzicht hadden. Met de Rede, waarmede zij toch doorloopend beslist gemeenzaam zijn, zijn zij het 'niet eens' en wat zij dag aan dag beleven, dat komt hun... vreemd voor. Van hoevelen ik ook redenen gehoord heb, niemand komt tot het besef, dat het ware van alles is gescheiden. Wat is hunlieder begrip of besef? Van deze Rede, die altoos is, blijven de menschen onkundig, niet alleen eer zij gehoord hebben, maar ook wanneer zij er voor het eerst van vernemen; terwijl namelijk allen overeenkomstig die Rede ontstaan, gelijken zij op onervarenen, wanneer zij vernemen van woorden en werken, zooals ik die mededeel, uiteenzettende in overeenstemming met de natuur en zeggen-

de hoe het ermede staat. En den anderen menschen blijft het verborgen wat zij wakende doen, gelijk zij vergeten wat zij slápende hebben gedaan."

»Veelweterij," zeide Heraclitus, »maakt ons nog niet wijs." En terwijl alles naar zijn zeggen als het ware vloeide, was er volgens hem toch ook weer voor alles eenzelfde bestendige zin; »één," zeide hij, »is het wijze, den zin te kennen, die alles door alles vermag heen te leiden. Ditzelfde ordelijke heelal is niet door god of mensch gemaakt: het eene onderscheidt zich van zichzelf, om zich met zichzelf te vereenigen. Hetzelfde is levend en dood, wakend en slapend, jong en oud; het eene blijkt bij ommeslag het andere en het andere weer bij ommeslag het vorige." Zijn en niet zijn waren naar zijn zeggen een, hetzelfde, zoo beweerde hij, is en is ook niet, en de weg naar boven was hem in vergelijking met den weg naar beneden één weg. Den strijd noemde hij vader en vorst van alles en hij hield vol, dat alles ontstond bij tegenstelling; tegenstelling, zoo sprak hij zelfs, is nuttig, want uit het verschillende ontstaat de schoonste overeenstemming en in den oorlog alles. Simplicius bericht, dat Homerus naar een woord van Heraclitus in het uiten van den wensch, dat de strijd uit goden en menschen mocht vergaan, niet had bedacht, dat hij daarmede de wording van alles vervloekte. »De onzichtbare eendracht," zeide Heraclitus, »is beter dan de waarneembare."

Volgens den stichter der Stoa is een parádoxon nog niet een parálogon en wij voor ons kunnen daarbij voegen, dat een parádoxon niet eens zoo paradox is, als men zoude kunnen meenen. De menschelijke rede heeft sedert Heraclitus overal en altoos hare wonderlijkheden gehad en wonderlijkheden, die de meesten bij eenig nadenken al spoedig laten gelden. »Negatio duplex affirmat," dubbele ontkenning bevestigt, zegt zelfs de stijve stroeve logica der middeleeuwsche school, en als eene zelfs van zelve sprekende stelbaarheid erkent zij daarmede de bestendigheid van eene zelfverkeering der gedachte in eigen tegendeel; zoo zal zij ook aan een 'tertium comparationis' of punt van vergelijking erkennen,

dat het gelijke ongelijk en het ongelijke gelijk is. »Summum jus injuria summa," het hoogste recht het hoogste onrecht, zoo heet het menigmaal, niet om eigen dwaasheid te verraden, maar om te erkennen, dat een op zichzelf stelbaar recht bij doordrijving tot het uiterste in zijne doordachte en ten einde gedachte eenzijdigheid onafscheidelijk van eigen ommezijde blijkt, — dat het recht in onrecht blijkt over te gaan, wanneer het... op zichzelf *is* gesteld. Zelfs een man, zoo verstandig en hegelloos als Prof. Dr. G. Heymans zal bijvoorbeeld — men zie De Gids van 1896, N°. 12 — »eene voortgezette benadering van de irrationeele grootheid die wij absolute waarheid noemen," eene denkbaarheid achten juist voor het verhelderde verstand en zoo dan op zijne wijze paradoxelijk te verstaan geven, dat in het niet onwijze maar wijze en redelijke verstand het ware ongenaakbaar benaderbare veel-eenigheid van het rationeele en irrationeele heet. Toch is het allerminst ooit alledaagsch geworden, parádoxa en paráloga in dier voege te onderscheiden, dat men openlijk en stelselmatig de wonderlijkheden van den ouden Ephesiër als het over het geheel genomen in de rede liggende erkende: waar ware het onderscheid tusschen het wonderlijke of niet alledaagsche en het onredelijke of onware anders gebleven? Wat waar is, blijkt voor den gemiddelden mensch wonderlijk en zooals Heraclitus heeft gesproken, spreekt niet iemand, die geen zonderling wil heeten, — al is daarmede niet gezegd, dat de zonderling in dezen zonder bijval of zonderlinge bewonderaars blijven zal. Op gezag vermoedelijk van Antisthenes, den leerling van Socrates, verhaalt Laërtius Diogenes in zijn werk over de levens, leeringen en gezegden van beroemde denkers, dat Euripides op zekeren keer aan Socrates het geschrift van Heraclitus ter lezing had gegeven en hem nu later vroeg wat hem ervan docht; Socrates zoude toen geantwoord hebben, dat wat hij ervan begrepen had uitstekend was en dat hij hetzelfde aannam ook van wat hij niet had begrepen, maar dat het een Delisch duiker vereischte. (D. L. 2:22; cf. 9:12.) »De aanhangers van Aenesidemus plachten te zeggen, dat de skeptische denkwijze de weg was naar de

Heraclitische philosophie, omdat het erkennen van tegendeelen in eenen op de gedachte volgt, dat aan hetzelfde tegendeelen voorkomen naar het *schijnt:* aldus in de tweede eeuw de skeptische Sextus in het eerste boek zijner 'Pyrrhoneesche Hypotyposen'. In nieuweren tijd heeft Hegel zelfs gezegd, dat er geene stelling was van Heraclitus, die hij niet opgenomen had in zijne redeleer. Maar daarvoor was Hegel dan ook de man, die onder anderen Fortlage in 1832 heeft doen roepen over »doornige woorden en verdraaide spreekwijzen", die in 1842 F. Exner heeft doen spreken van »misvorming der ervaringsbegrippen tot onkenbaarheid toe" en die in 1857 eenen Haym heeft doen schrijven, dat nooit allicht, voor of na Hegel, eenig mensch zóó had gesproken of geschreven. G. H. Lewes (1817—'78) zegt van Hegel's denk- en spreektrant in zijne geschiedenis der wijsbegeerte: »It needlessly departs from the common logic and perplexes by its paradoxes.... Such a succession of logical puzzles and juggling solutions has never been presented since the days of Aquinas... Hegel has a repulsive terminology and a habit of always preferring the abstract expression to the concrete, which after a while gives the reader a sense of being raised above our mother earth into an atmosphere extremely rarefied and slightly mephitic."

De roep van Heraclitus is nooit de roep geweest van Plato, al heeft onder anderen H. Diels in 1901 laten drukken, dat van alle Hellenen behalve Plato allicht Heraclitus voor de wijsgeerige ontwikkeling der menschheid het gewichtigst is geworden. Maar ook Plato heeft zijne wonderlijkheden. In het geschrift betiteld 'Parmenides' loopt het onderzoek uit op de samenvatting, dat het eene, het zij of het zij niet, zelf zoowel als het vele, zoowel voor zichzelf als over en weer, — altemaal volslagen is zoowel als niet is, zich vertoont en zich niet vertoont. Plato wil zeggen, dat in de wereld van het zuivere denken de eenheid niet teloorgaat, doordat zij verband houdt met het verschil en veeleer juist in en door het verschil, dat uit haar eigen innerlijk wezen blijkt voort te spruiten, mogelijk en denkbaar blijkt; hij bedoelt, dat eene van de

veelheid verlatene eenheid en eene van de eenheid verlatene veelheid gelijkelijk ondenkbaar zijn en het ware zijn wordt zoo als eene veelheid omvattende eenheid bepaald, die van het ruimelijk en tijdelijk begrensde zinlijke zijn, hetwelk eene eenheid zonder meer niet toelaat, in zijn wezen verschillend is te achten, — verschillend en niettemin erin schuilende of wonende. Fénélon heeft eens geklaagd, dat voor hem alles zich verloor in veelheid en de veelheid in het niets. Proklos (412—485) echter had in de voor het oog negatieve uitkomst van Plato's Parmenides de onthulling gezien van het ware wezen en het wezenlijke ware. En in 1896 schrijft A. E. Taylor op blz. 323 in 'Mind': »Eenheid en verschil in hunne afgetrokkenste en algemeenste gedaante te onthullen als enkel door elkander mogelijk, zietdaar in alle naaktheid van taal de noodzakelijke voorschool tot een goed begrip van de wereld als geheel, en wanneer ik het niet mis heb, dan is het ook het doel van de antimomieën in Plato's Parmenides." In 1903 heeft ook Bertrand Russell op blz. 355 in het eerste deel van een werk over 'de Beginselen der Wiskunde' voor zijn deel laten gelden, dat Plato's Parmenides allicht de beste antinomieënverzameling is, die er ooit is vervaardigd, eene opmerking, waarin dan weliswaar geen recht wedervaart aan Hegel's Encyclopædie.

Onder meer wordt in Plato's 'Parmenides' ook dit beweerd, dat het zijn niet zonder niet zijn en het het niet zijn niet zonder zijn blijkt (162*b*), wat dan weer zeer naar den zin is geweest van Hegel, doch een is van die parádoxa of wonderlijkheden, die den Engelschman George Burges in 1850 hebben doen spreken van »an intellectual puzzle". In 1897 zegt A. E. Taylor ervan op blz. 21 en 24 van 'Mind': »Het is misschien de grootste dienst geweest, die ooit aan de logica door een enkel man is bewezen, dat Plato heeft aangetoond, hier en in den 'Sophist', hoe het gezegde 'A is niet B' niet uitsluit, dat 'A iets anders' kan zijn en het 'niet B zijn' eenvoudig zelfs 'iets anders dan B zijn' betéékent.... Het aanzijn, dat wij toekennen in een stellend oordeel, is altijd slechts een déél en nooit het gehéél der werkelijkheid en heeft daarom

zijne zijde van ónwerkelijkheid, terwijl datgene, wat in een niet zinledig ontkennend oordeel van het aanzijn door ons wordt uitgesloten, niettemin weer zijn eigen aanzijn heeft.... Geen inval, ook in onze wildste droomen, is zoo beuzelachtig en bedrieglijk, of hij vindt nog in de alomvattende veeleenigheid van waarheid en werkelijkheid zijn bescheiden plaatsje; geen begrip, dat wij in de oogenblikken van ons hoogste en waarste denken omtrent den inhoud dier veeleenigheid kunnen vormen, of het blijft nog verre van hare volledigheid."

De door Taylor genoemde 'Sophist' van Plato, »dit ware wijgezang voor hoogere wetenschap" zooals Schelling, »het eereherstel van het goed begrepene niet zijn" zooals Edmond Pfleiderer, het geschrift heeft genoemd, dient ten betooge, dat het niet zijnde niet alleen wordt gedacht, maar ook niet is zonder een bepaald zijn, — dat al het verschillende als zoodanig 'niet is' datgene, waarván het verschilt. »Verstout heeft zich deze rede," schrijft Plato, »om te stellen, dat het niet zijnde is: onwaarheid zoude anders niet tot bestaan geraken." (237*a.*) »Zuiver uitspreken laat zich het niet zijnde op zichzelf even weinig, als het zich laat zeggen of denken: het is ondenkbaar en onzeggelijk, onuitsprekelijk en rede-(of sprake-) loos." (283*c.*) »Niet alleen hebben wij aangetoond, dat het niet zijnde is, maar wij hebben van zijn en niet zijn ook den aard genoemd: toen wij namelijk aantoonden, dat 'ander zijn' áánzijn was en verspreid was over al wat in onderling verband bestaat, — toen hebben wij het aangedurfd, van het aan elk afzonderlijk aanzijn tegenovergestelde deel daarvan te zeggen, dat juist dit nu het werkelijk niet zijnde is." (285*d.*) Met andere woorden, Plato zegt hier op zijne wijze, dat de ontkenning 'A is-niet B' niet is af te scheiden van de bevestiging 'A is niet-B', dat ontkenning van bepaald zijn in waarheid en werkelijkheid een stellen heeft te blijken van ánder zijn, van verschillend en zelfs tegengesteld zijn, gelijk dan ook later de opmerking, dat tegengesteld zijn zooveel is als volmaakt verschillend zijn, te vinden is bij Aristoteles. (Metaph. 1055*a.*)

Zijn echter nu ontkenning (als stelling van niet zijn) en

tegenstelling (als stelling van verschillend zijn) hetzelfde? En hoe verhouden zij zich tot elkander? In 1855 schrijft Carl Prantl in het eerste deel van zijne 'geschiedenis der logica in het westen': »De vraag, hoe de zakelijke tegenstelling zich tot de ontkenning in de taal bepalend verhoudt, zal ons (bij Aristoteles) ook in de leer van het oordeel onopgelost blijken." (Blz. 119.) »De beslissing omtrent de verhouding tusschen ontkenning en tegenstelling ontbreekt van zelf (of uiteraard), wanneer het voorhandenzijn der negatie als iets objectiefs wordt opgeraapt." (Blz. 144.) »Zoo blijft voor hem van daar af de ontkenning in gelijke geldigheid ononderzocht staan en hierdoor lijdt zijne logica aan eene met name voor de leer van het oordeel zeer voelbare zwakte, die op verklaarbare wijze bij de knoeierige beoefening van de redekunde, zooals die na Aristoteles begon en voortaan werkte, niet eens werd gevoeld." (Blz. 145.) »De moeilijkheid ligt in het positief worden der negatie en het negatief worden der positie. Deze moeilijkheid is onoplosbaar, zoodra men de negatie als een gereed gegeven onnoozelweg uit den taalschat opraapt en hier komt de zwakke plek bloot van de Aristotelische leer over het oordeel. Had niet onze heele schooltraditie tot in den jongsten tijd onophoudelijk even onnoozel getrouw datzelfde zwakke punt herkauwd, dan zoude allicht de colossale escamotage, die als rustelooze springveer aan de Hegelische logica ten grondslag ligt, achterwege zijn gebleven." (Blz. 153.) »Zooveel is zeker, dat ten behoeve van den overgang van 'is-niet B' tot 'is niet-B' de tegenstelling tusschen de bevestiging en ontkenning in de taal aan den eenen en de zakelijke tegenstellingen aan den anderen kant, in allen gevalle... iets van hare scherpte moet verliezen, of, met andere woorden, dat ontkenning en tegenstelling tot elkander moeten naderen."(Blz. 158.) »De twee te verwarren," schrijft in 1858 Aloys Schmid op blz. 11 eener 'ontwikkelingsgeschiedenis der Hegelische logica', »de twee te verwarren, dus ook de contradictio in adjecto (of zelfweerspreking in het bijvoegsel) voor noodzakelijk te verklaren en hierin den val van de oude tegenstrijdigheidswet te zien, is in den grond de groote ziekte, waaraan Hegel's

logica lijdt, zonder daarvan geheel te genezen. Evenals echter die tweeërlei weersprekingen niet te verwarren zijn, zijn zij ook even weinig te scheiden: ze slaan veeleer in elkander over, wat met name blijkt aan de contradictoire weerspreking. (Sic!) Onbetwistbaar is dit een van de allermoeilijkste vraagstukken, dat Hegel niet minder dan vroeger Aristoteles aan het onderzoek van het nageslacht heeft overgelaten."

Dat Prantl onder miskenning van de veranderlijke bestendigheid en bestendige veranderlijkheid der werkelijkheid, die zich in de veeleenige rede als eigen begrip spiegelen moet, niets beters dan 'colossale escamotage' heeft gezien in Hegel's potentieerend uiteen- en ineendenkende begripsleer, waarin de stelbaarheid zonder meer nog niet het ware heet, maar samenhang openbaart in ruimere veeleenigheid, om daarin als bijzondere algemeenheid verondersteld te blijven, — dat strekt zijner redekunde niet tot eer. In 1887 had Kant laten drukken, dat de logica sedert Aristoteles geene schrede terug en geene schrede voorwaarts had gedaan; Prantl erkent dat de oude logica niet eens ooit naar behooren over ontkenning en tegenstelling heeft leeren nadenken en toch heeft ook hij slechts eenen grijnslach voor de redeleer in wier veeleenig begrip alles onderscheid èn overéénkomst openbaart, zoodat de ontkenning als verkeering en omkeering, zonder dat ze de tegenstelling onmiddellijk is, die toch medebrengt als het andere, waarvan zij in hare waarheid niet is te scheiden. Prantl ziet aan de oude schoolsche logica, die het koppelwoord niet als grens aan de algemeenheid en de bijzonderheid van onderwerp en gezegde had begrepen en zich nooit gevraagd had, hoe aan die grens eene ontkenning of verkeering was vast te houden, zonder meteen van den zin ook het gezegde aan te doen, — Prantl ziet aan de oude schoolsche redekunde en hare onnadenkendheid omtrent de verhouding tusschen 'A is-niet B' en 'A is niet-B' een zwak en gebrekkig kernpunt, doch is boos op Hegel, voor wien 'de ontkenning in werkelijkheid' eene stéllende ontkenning, dat is eene tegenstelling, was gebleken. En wat nu te zeggen, wanneer nu toch voor Prantl's besef ontkenning en tegenstelling »tot

elkander naderen", dat zij dus ook volgens hem niet onverbiddelijk uit elkander zijn te houden, maar in de veeleenigheid van het begrip... 'ongescheiden onderscheiden' zijn? Een Hegelaar weliswaar ziet hier méér. Hij zal zeggen, dat de ontkenning, gesteld als zij is tegenover de stelling of bevestiging, van zelve reeds is, wat zij nog *niet* is: de tegenstelling, evenals de tegenstelling, in eigene afwijzing van het door de stelling medegebrachte, omkeerend en verkeerend eene ontkenning blijft. Ook laat zich hier zeggen, dat wanneer bijv. eene moeilijkheid 'niet op te lossen' heet en gevraagd wordt, of 'niet' nu zonder meer ontkent en verkeert, dan wel eene tegen oplossing zich 'stellig' verzettende hoedanigheid helpt aanduiden, de verstandige zich verbeelden mag, dat in zoo'n geval slechts een toevallig gebrek der taal kenbaar wordt, doch inderdaad de ontkenning als verkeering en omkeering 'de andere stelling' van zelve medebrengt en het streven naar onvoorwaardelijk uiteenhoudende verstandigheid van redeleer reeds inzoover een... hópeloos streven moet heeten. Prantl echter beseft, dat ontkenning en tegenstelling »tot elkander naderen", maar hij beseft niet, dat hij juist daarom het beginsel van Hegel's redeleer van meer nabij zoude moeten onderzoeken en zelfs Schmid, hoewel met Hegel beter vertrouwd dan Prantl, meent eens even te moeten uitvallen tegen de Hegelische contradicties in adjecto. De veeleenigheid echter van het begrip is van zelf eene veeleenigheid van tegendeelen, waarin bij stelling van het eene als gezegde het andere als adject is te denken; zoo is de tegenstelling eene stellende ontkenning, de werkelijkheid eene bestendige veranderlijkheid, het begrip algemeene bijzonderheid of bijzondere algemeenheid, de ware idee objectieve subjectiviteit en wat dies meer zij. Schmid spreekt het uit, dat de tegenstelling van de contradictio in adjecto of stellende ontkenning niet is af te scheiden, en meteen noemt hij het samendenken daarvan de groote ziekte van Hegel's redeleer, om dan de vraag, hoe hier nu eens goed en deugdelijk eens voor al uiteen te houden *is*, op nieuw te maken tot een vraagstuk, niet voor hem zelven, maar voor het verstand van het nageslacht. Hij had anders

wel zelf alvast eens mogen uitleggen, wat voor hem eene 'contradictoire weerspreking' was! Kant had geschreven, dat eene zuiver 'logische oppositie' uitloopt op niets (2 : 75 Hartenstein) en had toch ook weer 'contradictorie opposita' *onmiddellijk aan elkander* stellig denkbaar gevonden, toen hij beweerde, dat er geen midden is tusschen waarachtigheid en leugen, die, zeide hij, 'contradictorie opposita' zijn, maar wel tusschen openhartigheid en terughoudendheid, die naar zijn zeggen 'contrarie opposita' waren. (7 : 239.) Schelling heeft bij gelegenheid van het 'contradictoir tegenovergestelde' (2.1 : 305) gewaagd, ook Eduard von Hartmann spreekt van eene 'contradictoire tegenstelling' ('Mod. Psych.' 76, 'Katgl.' 313) en Ludwig Stein bijv. heeft op blz. 601 van een boek over het maatschappelijke vraagstuk gezegd, dat »vrijheid en gelijkheid absoluut genomen contradictoire tegendeelen" zijn. Tegenover de vrijheid en de gelijkheid staan dus niet de onvrijheid en de ongelijkheid contradictoir: die laten zeker 'contrair' weer plaats voor een logisch midden, wat de vrijheid en de gelijkheid dan niet doen. Doch wat *is* nu eene 'contradictoire weerspreking', wat *zijn* contradictoire tegendeelen, vergeleken met de weerspreking, die niets medebrengt en de tegendeelen, die uiteraard 'contrair' zijn? Zijn bijgeval ook in 'de weersprekende tegenstelling' van Eduard von Hartmann ontkenning en stelling ongescheiden onderscheiden, zoodat er eene contradictio in adjecto aan het licht ware gekomen, had hij duidelijk gezegd wat hij bedoelde? En men vrage zich hier ook nog eens of licht en duisternis, of wit en zwart, contradictoir dan wel contrair tegenover elkander staan. 'Contradictoir' laat geen midden, zegt men; de zuiver logische oppositie brengt niet eens iets mede, heet het ook weer. Schaduw en grijs echter zijn hier te denken tusschenin en de tegendeelen staan stellig tegenover elkander, al vervloeit ook weer de stelligheid juist in de overgangen; meteen evenwel blijft het een in het ander afgewezen of 'weersproken'. Waar is de grens? Licht en duisternis staan stellig tegenover elkander en meteen *vervloeien* zij schemerend in elkander, zoodat ook niet is te zeggen bijv. aan het etmaal

als eenheid van dag en nacht, hoe de wederkeerige ontkenning en stelling zouden moeten worden uiteengehouden.

Verstandige menschen bespreken zulke vragen liever niet; zij die zich aan 'de logica' houden, hebben nooit veel anders te zeggen, dan dat 'A = A' en 'A niet B' is. In het elfde aphorisme van zijn Novum Organon heeft Francis Bacon gezegd, dat de logica, die toen gangbaar was, zonder nut was voor het vinden van wetenschap. En van de algemeene grondstellingen dier logica zegt Locke: »Het is duidelijk, dat ze niet zijn, en nooit geweest zijn, de grondslagen, waarop eenigerlei wetenschap is gebouwd. — Wie is ooit zijne kennis gaan bouwen op de algemeene bewering, dat iets wat is, is, of dat het onmogelijk is voor een en hetzelfde, te zijn en niet te zijn, om dan uit een van beiden als uit een beginsel van wetenschap een stelsel van bruikbare kennis af te leiden? — Laat ons daarnaar zoo goed redeneeren als we kunnen: ze betreffen uitsluitend niets zeggende uitspraken." ('Ess. c. Hum. Und'. 4, 7:11.) »Ik heb mij nooit tevreden gevoeld," schrijft Kant in zijne Redekritiek (B 140), »met de verklaring, die de redekundigen in het algemeen geven van een oordeel." »Alle bepaling," zegt hij in zijne Reflexies (2:91), »is samenvoeging." En in zijne Prolegomena merkt hij op: »Samenvoegend oordeelen behoeft een ander beginsel dan den zin der weerspreking." (4:15 Hartenstein.) Dien zin en dat 'beginsel', die ontkennende stelling dat A niet B en iets niet iets anders is, Kant is ze dan ook te buiten gegaan in de 'transcendentale' logica van zijne Redekritiek, doordat hij in de 'transcendentale synthesis' of samenvoeging zijner 'apperceptie' waarneembaarheid als één met denkbaarheid en de eenheid der denkbaarheid als een eenheid in zelfonderscheiding begreep.

In een voorbericht bij Kant's handleiding van oude logica heeft G. B. Jäsche den 20sten Sept. 1800 beweerd: »Kant's oordeel over de oude logica is niet twijfelachtig. Hij heeft meermalen beslist en uitdrukkelijk verklaard, dat de logica als eene afzonderlijke op zichzelve staande en in zichzelve gegronde wetenschap is aan te zien.... Hij heeft het beginsel van weerspreking als eene stelling erkend, die hare

evidentie in zichzelve heeft en geene afleiding uit eene hoogere grondstelling behoeft; alleen het gebruik, de geldigheid, van dit beginsel heeft hij ingeperkt." Kant heeft de ontkennende stelling, of stellige ontkenning, dat iets niet iets anders is, uit haarzelve zeker geacht, doch hare geldigheid ingeperkt! Aldus Jäsche. »Nu is het duidelijk," schrijft Kant zelf, »dat de stelling der weerspreking een beginsel is, dat in het algemeen geldt van al hetgeen wij mogen denken, het mag een voorwerp der zinnen met mogelijke aanschouwelijkheid zijn of niet, dewijl zij van het denken geldt in het algemeen, zonder betrekking op een object. Wat dus met dit beginsel niet bestaanbaar is, dat is blijkbaar niets, niet eens eene gedachte." (6:11 Hart.) »Het ding, echter, waarvan alleen reeds de gedachte onmogelijk is, anders gezegd het begrip zich weerspreekt, is zelf onmogelijk." (8:585 H.) In het licht van deze uitspraken overwege men dan eens de vraag, of de bewering, dat A niet B is, eene bijzonderheid van eigene algemeenheid, dan wel de algemeenheid van eigene bijzonderheid uitmaakt, of zij een geval uitspreekt van eigene wet, dan wel de wet van eigen geval, of zij onveranderlijk is wat zij is, dan wel voor verandering en wijziging ontvankelijk blijkt, — om daarna dan zichzelf te zeggen of 'de stellige ontkenning' aller verscheidenheid van eenheid (en omgekeerd) zelve mogelijkheid dan wel onmogelijkheid heeft te heeten.

En is Kant's kriticisme zelf mogelijk? Kant wil noch dogmatisch (3:27) noch skeptisch (4:350) heeten. Hij wil het weten opheffen, om plaats te bekomen voor het geloof (3:25), doch zijne uitkomsten vaststellen met zekerheid a priori (4:350). De metaphysica moet wetenschap zijn, of zij is niets (4:119) en dient meer om dwalingen te verhoeden, dan om kennis te vermeerderen (3:559). Doch alle dwaling is gedéeltelijke dwaling, in wier onwaarheid tevens waarheid te erkennen valt (8:55) en de menschelijke scherpzinnigheid bestaat juist in het beseffen van onderscheid aan eenheid en van eenheid aan verscheidenheid (7:517), gelijk dan ook in de chemisch natuurlijke verwantschap de werkelijkheid niet

staan blijft bij de waarheid dat het een niet het ander worden kan, maar het soortelijk verschillende vereenigt tot eene derde bestaanbaarheid met eigenschappen, waarin de samenkomende ongelijkslachtigheden verondersteld, doch tevens opgeheven zijn. (7:492.) Bij gelegenheid brengt Kant de 'ongezellige gezelligheid' der menschen ter sprake (4:146) en de 'concordia discors' of 'discordia concors' der werkelijkheid blijkt hem welbekend (7:352); hij vermeldt de 'bestendige onbestendigheid' van het menschelijke leven (7:397) en de... 'zoete smart' eener goed verzorgd achtergelatene weduwe (7:556). Den haat noemt hij eene negatieve liefde (2:84—85), zooals wij van liefde en haat als van rechte en verkeerde of omgekeerde belángstelling zouden kunnen spreken, en zoo noemt hij ook de leelijkheid negatieve schoonheid, afkeuring negatieven lof en nemen een negatief geven, daarbij schrijvende: »Men beproeve, of men in het algemeen de zakelijke tegenstelling verklaren kan, duidelijk te verstaan gevende, hoezoo, omdat het eene is, het andere wordt opgeheven, en of men meer kan zeggen dan ik ervan gezegd heb, alleen dit namelijk, dat het niet gebeurt met den zin der weerspreking." (2:105.) Kant weet heel goed, dat met dien zin in zijne eenzijdigheid genomen de veranderingen van de werkelijkheid niet zijn te rijmen (3:185.207.321) en dat de drieledigheid zijner kategorieënleer (3:103) volgens de bedoelde ontkennende stelling of stellige ontkenning niet was uitgedacht, is hem even weinig onbewust gebleven (5:203, 8:141); daarbij zegt hij in zijne transcendentale methodeleer, dat men niet van het vastgestelde kan uitgaan, maar in de ware leer het ware en rechte aan het einde heeft te komen (3:488). Kent Kant inzoover in zijn kriticisme geene onverwrikbare algemeene grondstellingen meer, reeds in 1762 had hij 'de valsche spitsvindigheid' der vier syllogistische figuren verworpen (2:53) en hij heeft die zelfs 'schoolfratsen' genoemd (2:237), waarbij men dan nog enkel behoeft te bedenken, dat volgens hem de zuivere rede uiteraard en onvermijdelijk doet aan zelfsophisticaties' (3:272), om zich en anderen met eenige meer dan alledaagsche kennis van zaken de vraag te kunnen stellen, in

welke verhouding het Kantische denken tot de oude schoolsche logica in werkelijkheid staat.

»De 'logische' kennis," zegt Hegel reeds in 1801, »wanneer ze werkelijk tot rede komt, moet tot het resultaat komen, dat ze zich in de rede vernietigt: ze moet als hare hoogste wet de 'antinomie' erkennen." (1:274). En met het oog op de antinomieën van Kant heeft hij later gezegd: »De hoofdzaak, die hier valt op te merken, is deze, dat de antinomie te vinden is in alle voorwerpen van elk slag, in alle voorstellingen, begrippen en ideeën. Dit te weten en de zaken in die hoedanigheid te leeren kennen, behoort tot het wezen der wijsgeerige opvatting; deze eigenschap maakt datgene uit, wat zich dan verder als het dialektische moment van het logische uitwijst." (6:103.) »Het logische is het, waarin het blijkt, dat elk bepaald begrip dit is, zich zelf op te heffen, als eigene tegenstrijdigheid te zijn, daarmede het van zichzelf onderscheidene te worden en zich als zoodanig te stellen." (12^2:232.) »Wat in het algemeen de wereld beweegt, dat is de tegenstrijdigheid en het is een belachelijk gezegde, dat de tegenstrijdigheid zich niet laat denken; het juiste in die bewering is alleen dit, dat het bij eene tegenstrijdigheid niet blijven kan en deze zich door zichzelve opheft." (6 : 242.) »Het leven is dit, de tegenstrijdigheid, de behoefte, te bevredigen, tot vrede te brengen, maar zoo, dat de tegenstrijdigheid ook weer ontstaat; het is de afwisseling van het onderscheiden, de tegenstrijdigheid en de opheffing dier strijdigheid." (12^2 : 235.) »Zoo is de opheffing der strijdigheid aldoor het begin eener nieuwe." (7, 1 : 369.)

»Dewijl het ik," schrijft Schelling in 1800 (1. 3 : 392), »niets is dan streven om aan zichzelf gelijk te zijn, is de eenige bepalingsgrond tot werkzaamheid voor het ik een voortdurende weerstrijd in zichzelf." En Schopenhauer zegt: »De natuur zelve weerspreekt zich rechtstreeks, al naar zij spreekt van het verenkelde of van het algemeene uit, van binnen of van buiten, van het middelpunt of van den omtrek." (1 : 203—204.) Dit laatste is zoo waar, dat de mensch zich als afzonderlijk lichamelijk wezen van het hem omringende afsluit, om het

meteen door de waarneming voor zichzelven in te sluiten en dat hij evenzoo zichzelven als het denkende, dat niet te denken is, tot niets en het andere of vreemde tot alles maakt, om meteen de wereld zijner voorstellingen en gedachten in zichzelven samenvattende al het andere tot niets en zichzelven 'solipsistisch' tot alles te maken. Zoo weifelt het individu als vereindiging van het oneindige tusschen nietigheid en alomvattendheid. Eduard von Hartmann, die nog altijd schijnt te wanen, dat 'het grondprobleem der kennistheorie' verstandig is op te lossen, beweert in 1896 op blz. 313 zijner 'Kategorieënleer', dat het ondoenlijk is, het zich weersprekende te denken en hij, die het elkaar weersprekende tezamen zegt te kunnen denken, zichzelven bedriegt. In zijne geschiedenis der metaphysica (2 : 212) gewaagt hij hardnekkig van de 'ongerijmde' dialektische methode, bewerende (2 : 236), dat bij geene enkele schrede in Hegel's Logica iets meer is verricht dan sophistiek. Doch in strijd met zijne aanvankelijke bewering, dat het Wat der wereld 'logisch' en alleen haar Dat 'onlogisch' is, noemt hij thans de ruimte en alle daarin waarneembaar wordende hoedanigheid logisch onafleidbaar (2 : 220), tijd en verandering erkennende als 'onlogisch' en tegenstrijdig (Ktgl. 98. 325); hij neemt onafscheidelijk tegenover elkander te denken 'momenten' aan in het drieëenige wezen (Ktgl. 539), evenals hij werkelijkheid en bewustzijn ongescheiden onderscheiden acht. ('Rel. d. G.' 141.) Zelfs kent hij goed Hegelisch eene logische 'zelfopheffing' van conflicten (Aesth. 2 : 322), eene 'synthesis' van tegenover elkander gestelde opvattingen, als het hoogere, waarin beider waarheid ligt ('Mod. Ps.' 339, 'Mod. Phys.' 78) en beweert van eigene Religie des Geestes, dat ze de betrekkelijke waarheid van verschillende gezichtspunten in zich 'opheft'. (Aldaar, blz. 70.) Aan de verandering komt hem tot bewustzijn een 'omslaan' van eeuwigheid in tijdelijkheid (Ktgl. 553) en op zijn voetspoor zegt dan Arthur Drews op blz. 783 van zijn boek over het Hartmannische stelsel: »Daarom is het ook hopeloos, de verandering logisch te willen begrijpen en heeft ook Hegel zich genoodzaakt gezien, ze uit den weerstrijd af te leiden."

Eduard von Hartmann noemt de tegenstrijdigheid ondenkbaar, de verandering niet 'logisch' te begrijpen en laat daarom wijzen op Hegel als den man, die dan ook genoodzaakt is geweest, de verandering uit de tegenstrijdigheid 'af te leiden'. Wel te verstaan: in zijne ongerijmde sophistische dialektische methode! Het mag wel eens gezegd worden, dat zich hier een van de ontelbaar vele gevallen voordoet, waarin men toont, liefst buiten de Hegelarij te willen blijven, om tevens Hegel toch gelijk te geven. La vérité, en la repoussant, on l'embrasse. Van Hegelische 'foefjes' heeft Hartmann gesproken op blz. 79 van zijne dissertatie. En hier wordt erkend, doch ook niet erkend, dat wij met Hegel moeten zeggen: wat de wereld gaande houdt is hare eigene onbestaanbaarheid; juist omdat het toch ook niet erkend wordt, kan het dan ook weer blijven bij Hartmann's eenzijdig verstandige afkeuring der »door Hegel geprezene eleatische sophismen over de beweging" ('Dial. Meth.' 75, 'Gesch. d. Metaph.' 1 : 10—11), zonder dat het komt tot begrip van de veeleenigheid der beweging in ruimte en tijd, waarin toch de beweging even tegenstrijdig heeft te heeten als de verandering in het algemeen. Zoo zegt Hartmann ook nergens, dat zijne eigene gedachtengangen en redeneeringen als gevallen van de verandering de zelfweerspreking dier verandering medebrengen en het daarom hopeloos ware, ze 'logisch' te willen begrijpen, en hij zegt het toch ook weer wèl, inzooverre hij onze kennis uitdrukkelijk betrekkelijke waarheid en onwaarheid in eenen noemt. ('Sch. N. u. Heg.' 98.) Het zich weersprekende te denken zal ondoenlijk zijn volgens blz. 313 zijner Kategorieënleer en volgens blz. 539 van hetzelfde boek heet het wezen veeleenig en drieëenig als eenheid van het logische en het onlogische, waarbij dan van het redelijke en het onredelijke de eenheid = drieëenheid = veeleenigheid heet, alsof er van een 'logisch' »A is niet B" nooit sprake ware geweest. Hartmann heeft altoos beweerd, dat het absolute wezen èn wijsheid èn onzin openbaart ('Sch. N. u. H.' 265), zegt, dat wie het zichzelf weersprekende meent te kunnen denken zichzelven bedriegt, vindt dan ook de Hegelische

denkwijze 'absurd' en noemt zoo doende de Hegelarij de... beste school tot vorming van een wijsgeerig talent ('Ges. St. u. Aufs.' 725), waarom hij dan ook in 1890 zichzelven nader verwant noemt aan Hegel dan aan iemand anders. ('Kr. Wand.' 74.) Dat hij met bewustzijn het ware in het onbewuste zoekt, is wel bekend, doch men bedenke hier nog eens wat het zeggen wil, dat volgens den Eduard von Hartmann van 1879 (men zie hier blz. 343 der 'Phænomenologie van het Zedelijk Bewustzijn') het onbewuste nog geene waarheid heeft, om zich dan ten slotte weer eens te vragen, of Hartmann's opvattingen bewuste of onbewuste, veredelde of verwilderde Hegelarij moeten heeten. Volgens zijnen naspreker Arthur Drews namelijk is hij een tweede Hegel als hersteller van *de eer der Rede* en in een ziekelijk geschrift ten onzent tegen 'het absoluut idealisme' wordt door Dr. J. A. Dèr Mouw op blz. 133 te verstaan gegeven, »dat in Hartmann de gedachten van Kant tot rustige volwassenheid zijn gekomen na een jeugd van artistieke hartstochtelijkheid in Schopenhauer en van *begripsfanatisme* in Hegel." De heer Dèr Mouw is namelijk een overgevoelig man, een man, die het minder heeft op taal*begrip* dan op taal*gevoel* en zoo ook zelden recht schijnt te begrijpen wat hijzelf of een ander zegt, om juist zoo dan vol zelfvertrouwen tegen zijne meerderen 'Schopenhaueriaansch' te doen.

Het geschrift uit Hartmann's jeugd over 'de dialektische methode' heeft het verkeerde punt van uitgang, dat Hartmann het van Schelling, Schopenhauer en Trendelenburg uit vol vooringenomenheid als zijne taak heeft beschouwd, van een verstandig gezichtspunt aan Hegel's redelijkheid de knepen, streeken en foefjes alsmede de malligheid te ontmaskeren, om ze dan als eene zottin 'buiten te sluiten' (blz. 52), inplaats dat hij zich 'inductieve' moeite had getroost, om aan eigene begripsbepaaldheden de verzekering te onderzoeken, dat de zelfbepalingen of zelfverbijzonderingen van het begrip uiteraard niet in eenzijdig verstandigen trant maar bij wijze van zelfweerspreking verloopen. Om te beginnen en van te voren heeft Hartmann in Hegel's redeleer slechts eene poging ge-

zien, om eene ziekelijke afdwaling (blz. 52) voor het verstand te rechtvaardigen (blz. 67), omdat nu eenmaal niet iedereen, zeide hij, zich door de drieste aanspraak op onbevooroordeeldheid liet beetnemen (blz. 66), en hij heeft zich zoodoende Hegel's rede om zoo te zeggen voorgesteld in de rol van iemand, op wien na de vele aanklachten tegen hem overweldigend zware verdenking rustte, zoodat de aangeklaagde redelijkheid aan het verstand zoude hebben moeten bewijzen, dat haar onverstand zoo groot niet was. In dier voege is Hartmann's verstand tegenover Hegel's rede, *waarmede het eigenlijk nog niet bekend was*, een rechter geweest in eigene zaak, die zoo grondig mogelijk eigene stille verlegenheden had te verzwijgen en al aanstonds bij de verhouding van 'iets en wat anders' voor niets ter wereld had in te gaan op 'de grens en de beperking' en op de 'veeleenigheid' van eigen 'concreet monisme'; ook later heeft Hartmann dan, in eigen gevoel aan zijn 'logischen' inzet gehouden, de redeleer van Hegel nooit aanvaard als eene aanleiding om eigen denkgang en denkwijze in allen ernst eens na te gaan. Nooit, zoover hij laat blijken, heeft hij zich in allen ernst de vraag voorgelegd, of zijne eigene verstandige denkwijze dan zoo geheel zonder Hegelische sophismen was of kónde zijn en altijd, zoodra het gaat om Hegel's redeleer, wordt bij Hartmann vluchtig weg en zonder eenigen diepgang van bespreking met Hartmannisch verstand Hegelische rede gekritizeerd, inplaats dat Hartmann naar aanleiding van Hegel's opmerkingen eigene spreekwijzen en begripsbepalingen kritizeert. Eduard von Hartmann heeft ontzettend veel geschreven, maar niet over verstandsverlegenheden; de antinomieën van Kant bijvoorbeeld heeft hij in 1894 op blz. 197—215 eener verhandeling over 'Kant's Kennistheorie en Metaphysica' luchtig weg en buiten Hegel om, dat is naïevelijk en zonder kategorieënkritiek, 'transcendentaal realistisch' afgedaan. Niet eens de onontbeerlijkheid in eigen spraakgebruik van Hegelische termen als 'omslaan', 'moment', 'opheffing', 'zelfopheffing', 'synthese' heeft hem, althans zoover hij laat blijken, alsnog tot inkeer gebracht, en even weinig als de gedachte aan Proklos en

Ficinus eenen Tiedemann (1748—1803) ervan heeft afgehouden, Plato's heerlijk geschrift 'Parmenides' eenen hoop weerzinwekkende sophismen te noemen, laat Hartmann zich door de gedachte aan... zichzelven ervan afhouden, Hegel's methodische onthulling èn rechtvaardiging van de zelfsophisticaties in de Rede... absurd en sophistisch te noemen, terwijl toch het eerste noodige voor eenen beoordeelaar van Hegelische redeleer eerlijkheid is jegens zichzelven. Arthur Drews in Duitschland en de meer gevoelige dan wijsgeerige Dr. J. A. Dèr Mouw ten onzent blijven de hun eerst ná Hartmann meer ofte min bekend gewordene Hegelarij met den bril van Hartmannische vooringenomenheid beschouwen, doch dit neemt niet weg, dat in Hartmann's eigen later gebruik van Hegelisch dialektische termen allerlei stille bekentenissen liggen opgesloten, die zich eigenlijk heel niet laten rijmen met het standpunt van verstandigheid zonder dubbelzinnigheid of zelfweerspreking, dat hij in de dissertatie van 1868 voor het oog van het philosophische schellinkje had ingenomen en in verstokte zondigheid tegen den Heiligen Geest quansuis ook later heeft bewaard.

Wie eene *stellige ontkenning*, eene *bestendige veranderlijkheid* of eene *bijzondere algemeenheid* denkbaar acht, wie zeggen durft dat *waarneembaarheid niet alleen waarneembaarheid maar meteen denkbaarheid* is en de wereld 'concreet monistisch' dat is als *veeleenigheid* opvat, mag daarin een rédelijk wezen blijken, doch houdt zich niet aan eene verstandige logica zonder meer; dat is in redelijkheid en billijkheid overal en altoos te bedenken, zoodra het gaat om oude of nieuwe rede. A is A, A is niet B; iets is gelijk aan zichzelf en niet iets anders, zegt de oude logica, als eene echte logica van niets. Eduard von Hartmann op zijne beurt is allerminst zoo stompzinnig en onnoozel, dat hij het daarbij laat: hij zegt bijv. van het oordeelen nog heel wat anders dan dat het oordeelen is. Hij zegt ervan, dat het iets èn iets anders, identiteit van het differente en zelfs contraire, eene eenheid dus van tegendeelen is, waarmede hij dan weliswaar zonder dat hij het weet, of weten wil, in het vaarwater van de meer

dan Aristotelische, van de Hegelische, logica geraakt. In een antwoord op het tweede stel bezwaren tegen zijne 'Overdenkingen' schrijft Descartes: »Demonstrandi ratio duplex est, alia scilicet per analysim alia per synthesim." Dat wil zeggen: eene redeneering is analytisch, of zij is synthetisch; men denkt uiteen, of men denkt ááneen. *'Αντεστραμμένως γὰρ ἡ ἀνάλυσις ἔχει τῇ συνθέσει*, »want analysis en synthesis staan tegenover elkander," zegt al in de dagen van Clemens en Tertullianus 'de exegeet' Alexander van Aphrodisias. Doch »de dialektische methode," zegt Hartmann op blz. 37 zijner dissertatie, »is de tegenstellingen synthetisch en analytisch, deductief en inductief, apriorisch en empirisch te boven; ze vat ze op, zooals zij alle begripstegenstellingen opvat, namelijk niet meer in de verhouding van òf-óf, maar gelijktijdig in die van het nòch-nóch en in die van het zoowèl-alsóók." Wie zich hier herinnert, dat Hartmann's Philosophie van het Onbewuste uitkomsten van bespiegeling speciaal volgens 'inductief wetenschappelijke' methode geleverd heeft, zal begrijpen, hoeveel verstandige lof voor dialektische redelijkheid daarmede bedoeld is geweest. En niettemin heeft Arthur Drews in 1902 als referent van Hartmann's leeringen, op blz. 89 van een boek over 'Eduard von Hartmann's philosophisch systeem in grondtrekken', het groote woord laten drukken: »Al ons oordeelen, *zooals reeds Hegel heeft opgemerkt*, is een uiteendeelen van den gegeven bewustzijnsinhoud en een toedeelen van bepalende gezegden; in het eerste opzicht is het analytisch, in het andere synthetisch." Hartmann zelf wacht er zich voor, Hegel gulweg in dit verraderlijk verband te noemen: daarvoor had hij in zijne dissertatie te botweg op Hegel's leer van het oordeel afgegeven, doch ook hij zegt in zijne Kategorieënleer op blz. 236, dat het oordeelen uiteendenken van gegeven bewustzijnsinhoud en toedeelen van bepalende gezegden is, — dat het bewuste oordeelen geene apriorische en ook geene synthetische functie is in den zin, dat het zich tegenover een analytisch oordeelen laat stellen. (Blz. 240.) Zoo herroept men op slordige wijze eene verkeerde veroordeeling uit vroeger dagen, wanneer men, beducht voor eigen roem, den verongelijkte

niet ronduit in zijne eer verlangt te herstellen; zoo laat men het dan aan jongeren over, er later op eigene gelegenheid achter te komen in welk persoonlijk en geschiedkundig verband de herroeping eigenlijk te denken is! De beteekenis van de zaak zelve zie men hier niet voorbij. Men overwege, dat elk denken of spreken of redeneeren van het oordeelen eene voortzetting is, dat Hegel dus volgens den lateren Hartmann het denken in het algemeen terecht uiteendenken en aaneendenken in eenen noemt en vrage zich dan, of volgens het woord op blz. 115 van Hartmann's dissertatie »de openlijke erkenning eener opneming van den ervaringsinhoud door den uitvinder der dialektiek een handige streek" en niets anders te heeten heeft! Wie heeft hier als redekundige nu eigenlijk gelijk gehouden: Hegel, die het ware concreet, dat is veeleenig en zoo ook het oordeelen apriorisch en aposteriorisch, analytisch en synthetisch in eenen noemt, of Eduard von Hartmann, die speciaal 'inductief' begint, zijne leer echter eerlang 'concreet monisme' noemt en het denken ten slotte als eenheid van tegendeelen begrijpt, maar nooit anders dan bedektelijk toegeeft, dat hij iets anders laat gelden dan 'verstandigheid'. Is het mannelijk, is het eerlijk, is het waarheidlievend, is het wijsgeerig in één woord, van het logische en het onlogische in één wezen, van het bewuste en het onbewuste, van de wijsheid en den onzin in dat wezen en evenzoo van de betrekkelijke waarheid en onwaarheid aller denkbaarheid en zeggelijkheid te gewagen, van omslaan en opheffen en momenten en synthesen te gewagen en dan weer, zeggen wij gerust op hardnekkige en verstokte wijze, te komen afgeven op »de drogredenen in Hegel's ongerijmde dialektische methode", waarin het 'concrete monisme' van eigene idee ontwikkeld wordt? Hier is de zonde, waarvan geene vergeving is: *hier is de zonde tegen den Heiligen Geest.*

De oneerlijkheid, want het is niet anders te noemen, strekt zich hier zelfs uit tot de wijze, waarop men Hartmannisch van Hegelischen *stijl* gewaagt. In de botheid van eigen onvermogen, om Hegel's geschriften te verstaan, had Schopenhauer geraasd: »Hoe zouden de hoofden, die in prille jeugd

verdraaid zijn en bedorven door den onzin der Hegelarij, nog in staat zijn, om Kant's diepzinnige onderzoekingen te volgen? Ze zijn er vroeg aan gewend, de holste woordenkraam voor wijsgeerige gedachten, de armzaligste sophismen voor scherpzinnigheid en zotte waanwijsheid voor dialektiek te houden en door het opnemen van razende woordverbindingen, waarbij de geest zich te vergeefs martelt en afbeult, om er iets bij te denken, zijn hunne hoofden gedesorganiseerd." (1:24 Recl.) De Christus der wijsbegeerte, voor wien het belletristische verstand van Schopenhauer blijkbaar stilstond, was een erbarmelijk heer (3:129), een kwakzalver (3:10), een sophist (4:34), de drieste onzinkladder (3:192) met de kasteleinstronie (5:676). »In plaats dat hij op elke wijze zijn best doet, om den lezer duidelijk te worden, schijnt hij hem dikwijls plagend toe te roepen: Nietwaar, ge kunt niet raden wat ik nu daarbij denk; en wanneer dan de ander niet antwoordt, dat hem dit voor den duivel een zorg zal zijn en het boek wegsmijt, maar zich daaraan te vergeefs afslooft, dan denkt hij ten laatste nog, dat het wel hoogst vernuftig zal zijn, iets wat zijn bevattingsvermogen te boven gaat en dan noemt hij met opgetrokken wenkbrauwen zijnen auteur een diepzinnig denker." (4:190.) Moeten wij hieruit opmaken, dat Schopenhauer zelf in stilte meer tegen Hegel heeft opgezien, dan hij heeft willen weten, of moeten wij zeggen, dat Schopenhauer jokt en zelf wel toont, dat het Hegel's nagedachtenis heel ánders is vergaan bij hen, die, zonder collegium logicum hegelianum te hebben gevolgd, bij kennismaking met Hegel's hoofdwerken in de volheid van eigen knapheid zijne... 'taal' voor hun... 'gevoel' wat ongenietbaar vonden? »Mode was het," zoo heeft de zelf aan slordigheid van woordgebruik nooit ontkomene Hartmann in 1868 op blz. 119 van de pekelzonde zijner jeugd gezegd, »mode was het, in een jargon te schrijven, dat de helderheid der Duitsche taal onwaardig was en de onhelderheid der gedachten voor diepzinnigheid uit te geven; mode was het, den zin der woorden niet uit het gezuiverde spraakgebruik op te nemen, maar willekeurig te veranderen.... Wat wonder, dat Hegel het

niet noodig vond, tot de taal van het beschaafde Duitsche proza terug te keeren, *) maar er de voorkeur aan gaf, met den mantel der onverstaanbaarheid van het gebruikelijke Koeterwaalsch de sophistische schijndialektiek en antinomistische spiegelvechterij te omsluieren, waardoor hij voor het verstand het bestaan der tegenstrijdigheid moest pogen te bewijzen?" Wie het niet weet, zoude hier niet raden, dat Hartmannische taal een slórdig slag van taal is, vol ondoordachte vreemde woorden en dat Hegel zich had toegelegd op het schrijven van een zuiver en édel Duitsch, wat dan echter door Hartmann een klein klein weinigjen is toegegeven in 1900, toen hem Hegel's Redeleer geworden was althans tot »imponeerende poging van een grooten geest, om een onmogelijk vraagstuk op te lossen." (Zóó: 'Gesch. der Metaph'. 2:244.) Feitelijk echter blijft de blaam onherroepen, dat Hegel's »dialektische goochelarijen maar al te dikwijls (zóó: niet altijd, maar veel te vaak) iets willekeurigs en gewelddadigs hebben en zijne taal door hare afgetrokkenheid iets droogs heeft en onbeholpens en pedants, zoodat er een bijzondere geestesaanleg toe vereischt wordt, om het positief speculatieve gehalte uit zijne menigmaal (zóó, niet altijd, maar menigmaal) sophistische dialektiek op te maken." ('Ges. St. u. Aufs.' 575.) Wie lezen kan, ziet wel, dat de droog pedante en onbeholpen sophistische goochelarijen, waarop hier wordt afgegeven, niet zonder moeite en ook niet met volledig goed gevolg door den hekelaar zelven waren nagegaan en wie zelf den stijl van Hegel heeft leeren kennen, heeft den schrijftrant leeren kennen van den Mééster. Doch Arthur Drews moet het E. v. Hartmann blijven nazeggen, dat door »sprachwidrige Verrenkungen und Zusammensetzungen" bij Hegel ons taalgevoel beleedigd wordt ('E. v. H.'s ph. S.' 103), wat hier de lezer nu echter leere doorzien als eene onwillige en bedekte bekentenis van eigene minderheid in der heeren taal*begrip*.

Doch van oude en nieuwe rede gesproken. »Ieder weet," schrijft Philo van Alexandrië (de Ebr. 45), »dat om zoo te

*) Hegel: »Die Philosophie bedarf überhaupt keiner besonderen Terminologie." (3:11.)

zeggen niets ter wereld uit zichzelf en op zichzelf denkbaar is, maar beoordeeld wordt door vergelijking met zijn tegendeel." En in zijne dissertatie heeft Hartmann laten gelden, dat tegendeelen in elkander ómslaan, maar niet, dat het een in het ander was vervát, omdat hierdoor het tegenstrijdigheidsbeginsel ware geschonden. Zoo zwakjes had hij over het oordeelen als het ineen- en het uiteendenken in eenen voorloopig toen nog nagedacht; er werd niet eens gevraagd, hoe in elkander konde overgaan wat niet uit elkander voortkwam en welke verstandige zin er voor het gezegde, dat het een in het ander niet vervat mocht heeten, bij erkenning van zulk omslaan of overgaan overschoot. Zeggen en denken waren bij den jeugdigen Hartmann immers ook... twee en zoo vinden wij elders aldra, dat hij het bewuste en het onbewuste, het logische en het onlogische aan eenzelfde wezen ineen- en uiteen-, uiteen- en ineendenkt, gelijk hij op blz. 141 van zijne 'Religie des Geestes' leert, dat buiten- en binnenzijde der wereld in den grond identisch en in de verschijning onafscheidelijk zijn. Dat zegt hij ook weer in 1901 bijvoorbeeld, op blz. 335 van zijn boek over de nieuwere zielkunde, waar het heet, dat aan de 'organische' veranderingen en aan die van het bewustzijn een gemeenschappelijk derde iets 'ten grondslag' ligt, eene ineendenking van het verschillende zoo streng in overeenstemming met het principium contradictionis, dat men Ludwig Stein's oordeel begrijpt, wanneer die in 1897 op blz. 397 van zijn lijvig boek over het maatschappelijk vraagstuk onder »de stemmen tegen de geldigheid van de tegenstrijdigheidslogica" uitdrukkelijk »de juist in deze vragen zwaar in de schaal vallende stem van Eduard von Hartmann" vermeldt. De stem van Eduard von Hartmann beteekent als stem tegen de logica van het uiteen- en ineendenken der tegendeelen zooveel als niets en de stem van Ludwig Stein zoo mogelijk nog minder; om te beginnen is het vraagstuk van zuivere rede een vraagstuk, waarbij deze ánderen naar de oogen ziet »Een stelsel," schrijft de Berner ambtgenoot, op den twijfelachtigen ondergrond van de tegenstrijdigheidslogica opbouwen, wil zeggen, dat men er vooruit van afziet,

zich te verzekeren van de instemming der talrijke denkers, die van alle tegenstrijdigheidslogica hartgrondig afkeerig zijn." (Aldaar.) Zoo heet dan volgens de vredelievende logica van Stein het een niet het ander, de werkelijkheid geen waarheid en de waarheid geen werkelijkheid; A is niet B, zeggen de denkers, die van alle tegenstrijdigheidslogica hartgrondig afkeerig zijn en Stein schrijft: »Terwijl de exacte wetenschappen volgens een schoon woord van Helmholtz de taak hebben, uit te maken wat *werkelijk* is, valt het aan de geesteswetenschappen, voorop de wijsbegeerte, ten deel, vast te stellen wat *waar* is, d. w. z. wat op algemeene instemming bij de op het oogenblik heerschende wetenschappelijke richtingen kan aanspraak maken." (Blz. 28—29.)

Zoo worden in verstandige beduchtheid voor de tegenstrijdigheidsleer de werkelijke cirkel en de ware cirkel twee, de kringgedachte juist in het wijsgeerige licht der eeuwigheid afhankelijk van de meeningen des oogenbliks, 'voorbijgaande meening' de ware zin van het woord waarheid en de waarheid verschillend van de werkelijkheid, die bekend wordt aan de 'exacte' wetenschappen. Poincaré, laat ons dát hier eens bedenken, heeft in zijne rede van 1904 te St. Louis getoond, dat hij zich de denkbaarheid bewust was, »dat de wetenschap slechts een weefsel kan weven gelijk aan dat van Penelope, dat zij slechts kortstondige stelsels kan bouwen, die zij spoedig gedwongen wordt, met eigene handen van boven tot beneden af te breken." En prof. dr. H. A. Lorenz zegt in 'De Nederlandsche Spectator' van 17 Juni 1905: »Wat mij betreft, ik zou zeggen niemand kan weten hoe de theoretische natuurkunde er over honderd of zelfs over vijftig jaren zal uitzien; dat zal afhangen van den loop der verdere onderzoekingen." Iets schijnt de exactelijk uitgemaakte 'werkelijkheid' van de door Stein bedoelde philosophische 'waarheid' toch wel te hebben en Stein is allicht 'exacter' dan hij meent, wanneer hij met het gezegde, dat de sociologie naar oorsprong en methode eene philosophische wetenschap is (blz. 14), eigenlijk te verstaan geeft, dat ze zoekt niet naar de 'wérkelijkheid' van de samenleving, maar naar de wáárheid, zooals die zich

daarin met de beschikbare middelen voorloopig het best laat zeggen. Inmiddels doet ze in hemzelven nog niet geheel verstandig, maar blijkt afleidend samen te voegen, dat is uiteendenkend aanéén te denken: »de philosophie der geschiedenis," schrijft hij op blz. 24, »gaat totnogtoe *deductief construeerend* te werk." Wat verschil er voor Stein wel bestaan mag tusschen eene deductieve constructie en eene analytische synthesis? In allen gevalle is hij minder onschuldig aan redelijke onverstandigheden, dan het eerst den schijn had. Hij bespeurt »een eeuwig conflict van sociaal ethische formules in het reflecteerende bewustzijn" (blz. 514), erkent, dat de middeleeuwsche strijd over de universaliën of algemeenheden nooit afdoende beslecht is (blz. 515) en noemt ook het gezegde van den strijd als vader en vorst van alles alsmede de antieke theorie der tegenstellingen »het diepzinnige inzicht van Heraclitus en de Pythagoreeën." (Blz. 734.) »Bij iedere zuiver bespiegelende (dialektische) behandeling," zegt hij (blz. 717), »zij het van wijsgeerige zij het van opvoedkundige vragen, staat dan ook bewijsgrond tegenover bewijsgrond." Hij voor zich, wanneer hij zich geplaatst ziet bijv. voor de tegenstelling tusschen vereering van groote mannen en de leer, dat ze te verklaren zijn uit hun milieu, zal dan ook zeggen, dat de voorstanders van het eene evenzeer overdrijven als de leerstellige verkondigers van het andere (blz. 520) en ook aan de gelijkheid, om weer iets anders te noemen, ontwaart hij twee kanten, den positieven en den negatieven kant. (Blz. 321.) Zelfs merkt hij op, dat Hegel heeft aangetoond, hoe eene quantiteit in eene qualiteit kan 'overgaan' (blz. 522), noemt het verkeerd in de 'psychologen der massa', dat ze zich de vraag, »door welke middelen de quantiteit in de qualiteit omslaat", nooit voorleggen (blz. 531), beseft in zijn maatschappelijk ideaal de vrijheidstendentie als 'opgeheven moment' (blz. 691) en laat den 'cultuurstaat' eene synthese bewerkstelligen van het recht en de belangen. (Blz. 541.) John Stuart Mill had in 1859 op blz. 18 van een Essay on Liberty als het wijsgeerig maatschappelijk probleem de vraag genoemd, hoe »between individual independence and social control" het

rechte midden is te construeeren; ook voor Stein is de staat te midden der veelszins onderling strijdige afzonderlijke en algemeene belangen eene organisatie tot verwerkelijking van evenwicht, — dat inderdaad, zeggen wij hier, niet meer behoeft te komen, maar er aldoor is, al zal het omgekeerd zoo weinig ooit komen, als het er ooit is geweest. Inmiddels weet Stein, dat zijne 'deductieve constructies' niet van den zelfden aard zijn als Hegel's methodische... eenzijdigheden, die hij van zelf niet goedkeurt: »Hegel en Marx bedienen zich van dezelfde ladder, maar de eerste gaat van boven naar beneden en de ander van beneden naar boven." (Blz. 380.) Hoe zelfstandig gezien en gezegd! »Philosophie heeft de ondervinding tot vooronderstelling," heet het inderdaad in § 12 van Hegel's Encyclopædie; »de empirische wetenschappen hebben voor de wijsbegeerte de stof toebereid." En elders: »Zonder den aanwas der ervaringswetenschappen had de wijsbegeerte niet verder kunnen komen dan bij de ouden." (15 : 258.) »Evenzoo," schrijft Stein, »heeft Kant er eene volle eeuw (?) voor noodig gehad, om op grond van de zorgvuldigste kennistheoretische analyse van het menschelijk verstand, die ooit aan een menschelijk brein gelukt is, te komen tot wat hij zijn Copernicaansch standpunt noemde... gelijk Hegel eens in de Phænomenologie des Geestes tegen Schelling het verwijt richtte, dat zijn Ik als uit de pistool was geschoten, wat hem dan echter niet verhinderde, *zijn* Absolutum uit de pistool der tegenstrijdigheidslogica te voorschijn te knallen." (380. 398. 399.) Terecht looft Stein hier het Copernicaansche standpunt van den voor de ervaring (4 : 121 H.) ijverenden Kant, volgens wien onze kennis zich 'niet' naar de voorwerpen richt, 'maar' de voorwerpen zich naar onze kennis richten (3 : 18) en het verstand zijne wetten 'niet' uit de natuur put, 'maar' ze aan de natuur voorschrijft (4 : 68); zeer juist is daarbij ook Hegel's opmerking weergegeven over »de geestdrift, die als uit de pistool met het absolute weten onmiddellijk begint" (2 : 21) en nóg juister is Stein's eigene opmerking over het plompverlorene binnenvallen van het Absolute bij Hegel zelven, die immers zijne Redeleer met de als 'absolute Idee' be-

grepene transcendentale Synthesis inderdaad... besluit: Enc. § 236.

Van die kracht zijn de tegenwoordige hoogleeraren der wijsbegeerte. Ze zijn onbewustelijk vol ondoordachte Hegelarij, maar Hegel's centrale werken kennen ze *niet*. Onnoodig, te zeggen, wat men in dezen *buiten* hunnen kring te verwachten heeft! In Engeland zal, om nog eens iemand anders te noemen, Bertrand Russell in 1903 op blz. 101 van een boek over 'de Beginselen der Wiskunde' »the singular contradiction about predicables not predicable of themselves" ter sprake brengen, daarbij erkennen, dat de moeilijkheid alleen is op te lossen door verzaking eener onderstelling van het gezonde verstand, ter loops even grijnzen over de Hegelische wijsbegeerte, als over de eenige, die er onverschillig bij kan blijven, omdat zij van tegenstrijdigheden leeft en zulke moeilijkheden overal vindt, en dan voor zichzelven het 'principieele' woord spreken, dat voorzoover hij weet zulk eene moeilijkheid gelukkig in geen enkel gedeelte van de Beginselen der Wiskunde verder voorkomt. (I 105, § 105.) Hegelische rede begrijpt het oneindige als het niet eindige en zoo als eenheid van zichzelf èn het eindige. Russell moet van zelf óók vragen, of in het begrip van het oneindige eene (ééne!) tegenstrijdigheid te vinden is, maar zegt dan weder zeer principieel: »Wat Hegel aangaat, die roept zoo vaak 'wolf', dat wij ten slotte niet meer schrikken, wanneer hij over eene tegenstrijdigheid alarm roept." (Blz. 355, § 337.) Dat juist de Hegeling van geene tegenstrijdigheid meer te schrikken heeft en de 'verstandige' door zulke opmerkingen verraadt, dat hij er wèl bang voor blijft, dat komt hem daarbij niet in den zin. En »het begrip van continuïteit," zegt hij op blz. 287 (§ 271), »is door de wijsgeeren in den regel zoo behandeld, alsof het onvatbaar was voor analyse. Ze hebben er veel over gezegd, het Hegelische gezegde, dat al wat discreet is meteen continueus is en omgekeerd, incluis, en deze opmerking is dan als een geval van Hegel's gewoonte ('usual habit'!), om tegendeelen te verbinden, door al zijne volgelingen gedwee nagesproken. Maar over hetgeen ze met con-

tinuïteit en discretie bedoelden, hebben zij een discreet en continueus zwijgen bewaard en één ding slechts was daarbij duidelijk: wat zij ook mochten bedoelen, het konde niets te maken hebben met de wiskunde of met de wijsbegeerte omtrent ruimte en tijd."

Bertrand Russell heeft veel gestudeerd en veel nagedacht. En als Engelschman van onze dagen weet hij van de Hegelarij een weinigje meer dan de Franschman Louis Couturat daarvan heeft laten blijken in 1896 uit een dik boek 'de l'Infini Mathématique', waarin eene menigte ook van philosophennamen wordt genoemd, maar niet die van Hegel. Ook Russell echter kent Hegel's groote Logica weer niet, om niet eens te spreken van zijn verlangen, niet naar herhaling van de waarheid, dat alles gelijk aan zichzelf en iets niet iets anders is, maar naar gezegden, die de continuïteit en discretie als... iets ánders zullen doen kennen. Voor den Hegelaar is het ware veeleenig, veeleenigheid van tegendeelen en ook de quantiteit acht hij veeleenigheid, veeleenigheid van samenhang en verbijzondering, die aan die veeleenigheid van zelven worden medegedacht. Want samenhang en verbijzondering zijn andere namen voor de eenheid en de veelheid, de identiteit en de differentie, die met verschil van nadruk doch in wederkeerig onafscheidelijke denkbaarheid de tegendeelen hebben te heeten, welke tot bewustzijn komen ook aan ruimte, tijd en beweging. Hegel zelf zegt omtrent samenhang en verbijzondering en d'r herkenbaarheid in ruimte en tijd het noodige in zijne groote Logica (1 : 204—207, 2 : 163), om dan ruimte en tijd opzettelijk te bespreken in §§ 254—259 zijner Encyclopædie. Die Logica en die Encyclopædie heeft Bertrand Russell weer niet onder de oogen gehad, al weet hij door wijlen W. Wallace van 'the lesser Logic' en al is hij althans zoo ver, dat hij erkent: »Het begrip van geheel en deel is in duisternis gehuld, zij het ook niet zonder zekere meer of min geldige logische redenen, door de schrijvers, die zoo grofweg heeten mogen Hegelisch." (Blz. 137, § 133.) Hierbij echter schijnt hij dan niet te beseffen, dat de dialektiek omtrent geheel en deel, — men vergelijke hier Hegel 4[2] : 159

en Enc. § 135 — die hij »niet zonder zekere meer of min geldige redenen" acht, geene meerdere of mindere toepasselijkheid heeft dan die omtrent den samenhang en de verbijzondering, die hij ontoepasselijk acht op wiskunde en op leer van ruimte en tijd, terwijl zij de veeleenigheid van zijn en gebeuren in waarheid en werkelijkheid zelve zijn. Geheel en deel, samenhang en verenkeling, identiteit en diversiteit, eenheid en veelheid, ze laten zich denken als momenten van eene zelfde Idee; ze zijn onderling wat anders en hetzelfde, omdat nu eenmaal het ware 'veeleenig' is. Dit laatste wordt ook weder door Russell beseft — en niet beseft, wanneer hij verklaart: »Ik ben er verre van te loochenen, ja zelfs ik ben er vast van overtuigd, dat de tegenstelling van identiteit en diversiteit in eene collectie een fundamenteel vraagstuk uitmaakt van de logica, — misschien wel hét fundamenteele vraagstuk van de wijsbegeerte." (Blz. 346, § 325.) Dat Russell eenheid en verschil (of óneenigheid) in eene verzameling (of veeleenigheid), anders gezegd al aanstonds de denkbaarheid van het getal, een 'vraagstuk' van de logica acht, heeft hij niet uit de logica in den ouderwetschen zin des woords, evenals het beteekent, dat hij met de Hegelische logica nog niet vertrouwd is; de veeleenigheid als zoodanig een 'probleem' noemende, verraadt hij, dat zijn verstand de eenheid en de veelheid, den samenhang en de verenkeling, gaarne zoude uiteentrekken en nu naar hulp en bijstand verlangt, omdat zoo iets niet lukken wil.

Schrijver dezes wordt hier herinnerd aan een woord van Prof. Dr. Jhr. B. H. C. K. van der Wijck, die in den vijfden jaargang van 'Onze Eeuw' op blz. 293 heeft laten drukken: »Verandering is een raadsel, dat nog door geen philosophie is opgelost. Ook niet door die van Hegel. Men kan zeggen: worden is identiteit van zijn en niet zijn, maar zulk eene formule ontsteekt geen licht. Wie haar voor meer dan eene omschrijving houdt van het alomtegenwoordige wonder, maakt zich diets, dat een mysterie aanwijzen en het verklaren een en hetzelfde is. In ootmoed heeft het verstand zich te buigen voor het ondoorgrondelijke feit." Hegel heeft in zijne

colleges eens gezegd, »dass es mit solcher Demut nicht weit her sei," en over den ootmoed, die aan het wijsgeerige verstand voegt, zoude Hegelische rede ook hier eens weder welsprekend kunnen worden, om dan overigens het tot rede te brengen verstand minder te laten buigen voor een vergankelijk en nietig feit, waarvoor de Hegelaar nu eenmaal *niet* op den buik valt, dan voor de blijvende redelijke waarheid. Die waarheid, ze wordt door mijnen ouderen ambtgenoot niet ootmoedig of liever gul beleden, wanneer hij schrijft: »*Men kan zeggen*, worden is identiteit van zijn en niet zijn." Want hij zegt ermede en zegt toch ook weer niet, dat Hegelische redelijkheid dit naar waarheid zegt. Dat Hegel gelijk heeft in wat hij leert, ontkent collega van der Wijck niet en in ootmoed bekennen, dat in zooverre dan de waarheid wordt geleerd, wanneer eene onverstandige of ongerijmde identiteit wordt geleerd, dat doet hij óók niet. Want, weet u, er is iets wat Hegel dan toch maar *niet* leert. Hij leert of 'verklaart' niet, dat en hoe zijn en niet zijn in de bestendige veranderlijkheid en de veranderlijke bestendigheid zijn uiteen te trekken; hij leert het omgekeerde van wat het verstand mijns ambtgenoots had verlangd. Hij vindt dat wat de wereld gaande houdt, als hare onbestaanbaarheid is te begrijpen en het verstand verlangt bestaanbaarheid; »zulk een formule ontsteekt dus geen licht." Maar welk licht had ze dan *moeten* ontsteken? Welk ander licht dan het licht van eigene waarheid? Nemen wij aan, dat Prof. v. d. Wijck de omschrijving van worden als identiteit van zijn en niet zijn, die overigens nog niet is eene omschrijving van de verandering als overgang van iets in iets anders, als ánderswording alzoo, — nemen wij aan, dat Prof. v. d. Wijck die omschrijvingen laat gelden, niet alleen als iets wat zich laat zeggen, maar als iets wat zich in wáárheid laat zeggen. Met welk recht weigert hij dan aan de Hegelarij den lof, dat zij licht ontsteekt, — het licht der waarheid? Waarom van haar geeischt, dat zij meer dan gelijk hebbe? Dat zij 'verklare', lees: weer uiteen leere denken, wat Hegelische rede als zuivere rede nu eenmaal ongescheiden onderscheiden noemt?

De vader der verstandslogica in Europa heeft eens de vraag gedaan: Ἀλλοίωσις διὰ τί οὐκ ἂν εἴη; (Phys. 1: 3.) »Waarom zoude er geene verandering zijn?" Ja, waarom niet? Wat is er aan den dood der starre stijve onveranderlijkheid, dat den Geest moet toelachen in vergelijking met de werkelijkheid eener zelfbestendiging in zelfverkeering? Welk slag van verklaring moet over die werkelijkheid nog eerst het licht doen opgaan, dat de Geest er vrede mede leere hebben? De werkelijkheid is van zelve èn uit zichzelve werkzaamheid, en wie dat heeft begrepen, eischt niet, dat het nog eens worde 'verklaard'. Kant heeft in zijne Redekritiek (B 479) de verandering voor het verstand eene aanstootelijkheid genoemd. Zeer verstandig.. »Want is er wel een midden", had in 1767 Mozes Mendelssohn gevraagd, »is er wel een *midden* tusschen zijn en niet zijn? Geenszins." Slaan niet het zijn en niet zijn aan het worden in elkander *onmiddelijk* om? — Zoo zijn in de waarheid en het ware tegendeelen ongescheiden onderscheiden, zoo is het oneindige als het niet eindige eenheid van zichzelf èn het.... eindige, zoo stelt het oneindige het andere van zichzelf, om het op te heffen. Wat zal het ware en oneindige zijn? Het oneindige op zichzelf of in het afgetrokkene, het oneindige zonder het andere, zonder het eindige? Dat ware het oneindige zonder waarheid. En zal de eindigheid op en voor zichzelve oneindig zijn? De waarheid van het eindige is dit, dat het een einde hééft, dat het aan zijn einde kómt. En zoo noemt men in redelijkheid de veranderlijkheid van de eindigheid, de eindigheid van de eindigheid, niet in valschen ootmoed een raadsel, alsof alleen een eindeloos standhouden der eindigheid het van zelf sprekende had mogen heeten, maar weet in die redelijkheid te geven en te nemen, zeggende dat het oneindige ware of ware oneindige dit is, zich in zichzelf te onderscheiden, het eindige te stellen, om zich daarin weer te vinden en erin tot zichzelf te komen, het te verkeeren en zoo op en voor zichzelf in het eindige moment het eeuwige oneindige te zijn. »Al wat eindig is," zegt Kant, »wat begin en oorsprong heeft, houdt het kenteeken in van zijne beperkte natuur; het moet vergaan en een einde nemen." (1: 300 H.) En alles wat ont-

staat, is wáárd, dat het te gronde gaat. Zoo heeft dan de veranderlijkheid van de werkelijkheid hare zijde van bestendige begrijpelijkheid, die niet is voorbij te zien, wanneer de goddeloosheid van de eindige ziel, die tegenover de goddelijke oneindigheid zoude willen standhouden, zich hult in het gewaad der verstandigheid, die het bestaan laat gelden, maar het veranderen en vergaan 'in allen ootmoed' ráádselachtig vindt; wie het in orde vindt, dat de werkelijkheid niet is een Brahma of Nirwanam van ononderscheidene eenheid maar eene vééleenigheid, eene eenheid in verscheidenheid, denkt van zelf vergrenzing en begrenzing, die ook weer geen stánd houdt, die niet eenvoudig stolt en bevriest of verstijft, maar de standvastigheid is en heeft van de ónstandvastigheid. Dat zegt de Rede en in zoo ver is dan de verandering allerminst zonder hare begrijpelijkheid. Voor het overige zegt Hegel terecht, dat het ware voor het verstand mystiek is, — voor het verstand, dat niet weet van geven en nemen en eenzijdig van onverklaarbaarheid spreekt, waar de redelijkheid zichzelve spiegelt in eene veeleenigheid van tegendeelen. »Al wat redelijk is," zegt Hegel naar waarheid, »is zóó tevens mystiek te noemen." Maar Hij, de Meester, had begrepen, dat dit mystieke en wondervolle, dit raadselachtige on onverklaarbare, het wonder van de Rede zelve was, die de raadselen, waarvoor zij komt te staan, zelve inhoudt en medebrengt, — om er over héén te komen; Hij had begrepen, dat dit wonder van de Rede voor de Rede niet ondoordácht behoefde te blijven, maar te verheffen is tot, en op te heffen in, eigene redelijke begrijpelijkheid of begrijpelijke redelijkheid. De veranderlijk bestendige en bestendig veranderlijke veeleenigheid van de werkelijkheid wordt in verbijzondering van algemeenheid en algemeenheid van bijzondering 'hegelend' begrepen als het ware begrip, het begrip van het ware zelf, dat in alle eindigheid het begrip van het oneindige, in alle oneindigheid het begrip van het eindige, vergankelijke en veranderlijke is.

Leiden, 15 Juli 1905.

SCHETSEN

DOOR

P. H. RITTER Jr.

OVER HET WATER.

Gebogen onder het zacht warrelende loof der lage boomen kwam de bruîgom den glooyenden oever af, waaraan het schip lag, met zijne Bruid. Geel licht was stilletjes in het oever-boschje en hij zelf daarin, in mollige roode zijde, als een groote man, tastend naar de wiegende dunne takken boven hem. Over de loopplank balanceerend, als wilde hij de golven manen tot rust, ging hij zijn schip binnen — de wind legde even zijn pluim op zijn baret. Gebogen nog uit het lage bosch, — in de lage kajuit, en de golven klaterden beneden zoo wat in het kleine watertje dat er zijn moest tusschen het schip en den oever.

Het bruidje, op een kussen van geel satijn, — het leek een jongen, een edelknaap met gekroesd haar, — dat lag als een kind te kijken boven het hooge venster uit, dof-wit glas vòl kleine nuchter-roode fleur de lys, maar boven was het open, en daar — vlakbij — de hooge, vluchtig gaande golven. Daar keek zij over en zag de andere wereld, de huizen en dingen 'an d' overkant en de schuitjes in de verte, heel klein.

De bruîgom kwam binnen bij zijn bruid, de kleine kajuit in, waar alles ingelegd was en waar een stem klònk in de holle kleinheid. — *Zij* zag naar het vriendelijke venster, waar het hooge malsche water bobbelde. Zij zelf kleintjes, dag-helder, met al de witheid en lichte geelheid om zich, gezellig bij alles van het raam.

Maar toen moest zij zich keeren naar haar heer, die kwam, zijn gelaat in rooden schijn der zijde, en zij zag den harden rug van zijn veder, die nu naar voren stond op zijn baret.

Zoo waren zij saêm, zij voor het witte venster, haar vingertjes spelend met het witte licht, en hij groot, in veel roodheid, naar haar heen gebogen, zijn handen om de balken uitgerekt want het schip *ging*. — Zij voeren het diepe water door, dat ruischend af viel, als het schip er door waadde. Zijn veder kon zij nu boven door het venster zien, in allerlei grillige dansingen, en door de open lijntjes er tusschen zag zij den verren hemel waar het avend werd.

Zomer 1903.

NA HET ONTWAKEN 1).

Aan F. Mijnssen.

In 't witte hoekie heelemaal vóór in 't bed, lag Karel te kijken of 't dag werd. Naast 'm, wat hooger, daar was ma, zoo'n beetje onbeholpen, met friemelige warme vingers. Boven op 't heel zachte kussen lag 'r haar met pavillotjes en 'r warme mond en dat alles, daar kwamen kleine hooge adempjes uit — ho hó ho hó alsof mannen heel in de verte aldoor wat riepen in de' nacht.

In de diepe streken van het bed, waar 't heelemaal nacht was, daar lag vader te ademen groot en zwaar, of d'r ouwe Koningen waren onderin. Achter 'm waren de gekke holletjes, allemaal achter makaêr, met nauwe doorgangen, en as je daar allemaal door was kwam 't kapotte behang, waar de muizen liepen. — Vader snurkte. De hangklok, boven an de' zijwand, tikte van tik-ták — tik-ták. —

't Was opeens morgen geworden. — 't Goedige vierkante raam was wit — buiten piepten 'n paar enkele vogeltjes.

Karel liet zich uit bed glijen en ging voor 't raam staan. Buiten was 't heel groen, of de groene boomen met 'r allen in 'n groote glazen kas stonden.

1) Karel is, in den nacht al, uit zijn eigen bedje naar het groote bed van vader en moeder geslopen en ligt daar nu uit te kijken of de dag komt.

Tóen op z'n toonen weêr over 't kouwe zeil 't bed in, — stilletjes huiverend, — om de' warmere' verdere' dag te verwachten. —

Maar toen-ie zoo lag te kijken 't bed uit, als van 't kantje van een groot schip, dat boven heel vol was met vader en moeder en de rooye dekens, — en hij zag beneeën aldoor de kleed-figuren, die net waren of ze aldoor voorbij gingen — hief hij zijn oogen plotseling van die nachtwereld op — en zag de langwerpige verwonderde groenewatergezichten der ramen, en het sterk licht, dat al heel lang middenin de kamer moest zijn.

Nu gleed-ie weêr geruischloos het hooge bed uit, en 't witte holletje waar-ie in gelegen had liet-ie zoo, — dat 't als 'n peperzak was, de deken met rooye strepen derom. Z'n goed, dat daar op 'n stoel lag terzij van 't bed — iets zooals ouwere menschen 't ook hebben — vischte-n-ie op met z'n vingers. Dat beetje goed maakte-n'-m nou overdag anders dan 's nachts. — En met z'n blousje en z'n kousen en al die lapjes warrempies in z'n armen, ging-ie na grootma toe.

't Was een heele groote bruine kamer, van grootma, — middenin 'n gladde zwarte tafel met een groen kleed, op zij de hooge ramen met lange, slappe groene gordijnen als magere jufvrouwen ervoor. En 't rook 'r na' fijne pomade en reukwater.

Achterin die kamer zat grootma, dat witte menschje, rechtop in bed. — Toen-ie haar pas zag was 't net of ze-n-'m zegenen woû met 'r armen, en 'r klokten allemaal goede dingen in heur keel, dingen die ze-n-'m zeggen woû — als hij dichtbij haar kwam.

Grootma lachte — dat over 't bekertje in haar keel het fijne vel begon te trillen. En allerlei kleine rimpeltjes kwamen over haar zachte wangen en om haar mond, die even openstond, dat de adem voorzichtig er door kon gaan. En ònder haar wangen daar was het ook of er iets zacht bewoog — die wangen waren oud en beurs, en ze hingen zoo deftig om haar oud hoofd, — daar zag je de' schedel zoo erg van, die leek op iets kostbaars, dat je niet breken mag.

Tusschen haar bevende handen nam zij toen zijn hoofd — en zij hield het — toen kuste zij hem uit haar koelen mond, of zij dronk, — en *hij* zich gauw terugtrekken, want hij was niet zoo stil kostbaar om in grootma's oude handen te rusten — en met klein geruisch zich dan in zijn kleêren steken, onderaan Grootma's bed.

Grootma van boven, waar alles was als een throon, gaf pemermunt aan 'r jongetje, en ulevellen, uit al de dingen die bij mekaêr op haar bekleede nachttafel waren in fijne witte doozen en zakkies van papier, dat net als goed was. Alles gebeurde zoomaar in stilligheid, met oogentoeknipjes van grootma.

* * *

Toen hij heenging zat ze, in de verte in de hooge kamer, in haar witte nachtpon — 'm toeknikkend nog — tè warm voor zoo'n koel, tenger iets, dat zooveel gewichtigs en bizonders binnen zich had te bewaren.

Door de schuin-open bruine deur ging Karel van haar heen, — en nu stond hij in de' bruine' gang, waar je uit bruine schaduw in wit licht kwam, dat roerloos over de' vlakke' vloer lag gespreid. — Hij kwam aan de' trap, die' je zoomaar afging, vanzelf uit de' gang komend, en toen ging hij naar beneden, naar den tuin.

Karel ging naar beneden — het huis door in den vroegen ochtend. Boven hem, in het huis, was schel fluiten van vogels, want een trapraam was opengelaten om het binnen wat vertrouwder te maken met den dag.

Zomer 1903.

UIT EEN REISBOEKJE.

Middenin het dorp, bij de haven, stonden de huizen om 'n gelig vies zij-pleintje, de een boven de ander, net of ze op voetenbankjes stonden.

De deuren waren opengevallen, en door de onwijze, lange

openingen zag je de ondiepe kamertjes, net badkoetsen, met zee-raampjes in de hoogte, — waar ze aardewerk verkochten en ouwe schotels.

En overal tusschen de rommeligheid van stukken hout en spaanders, daar liepen meisjes als kleine vrouwtjes met paerse jakken an, te schommelen. Ze zagen d'r allemaal eender uit, als porceleinen poppetjes zoo paers, en met blonde, fijnzoete gezichtjes onder de kappen vlak om 't ronde hoofd. — —

In de bruine haven waar de schepen lagen — breed na' beneeën in wije verstandige gezichten — daar waren ze dun aan het teeren met ranke bezempjes uit 'n smeeig bruin vocht, en daar stonden jongens met 'r handen in 'r zakken, wijd-uit. Maar anderen weêr waren an 't spelen tegen 'n hoek-huis, waaròm je de zon kon zien.

* * *

Ik ging langs de' dijk waar de huisjes — bruin en met rooye daken — hoe langer hoe meer weggezakt raakten en verschrompeld. — Er voor stonden paerse meisjes, die trokken de mondjes in cierlijke plooyen alsof ze vanbinnen liederen zongen.

Ik ging langs de kleine zee, — en omkeerend —, de wind om me, liep ik achteruit te stappen. In de rondte voor me de huisjes — bruin en rood — en achter de daken de rij van masten, dun naast elkâer, de gāānde wimpels er bovenuit.

Toen kwam 'r 'n heel oud man de zee langs. Ik vroeg 'm den weg, en toen-ie voor mij stond was 't of z'n gezicht van dun marmer was in mekaêr gezet, en de schellen van z'n oogen, rood beloopen, vanzelf zouden neêrvallen, voor mij, op den grond.

En onderwijl was 't 'n oogenblik dat nooit uit was en de zee klokte klok-klok.

Zomer 1903.

KERMIS-MENSCHEN

DOOR

HERMAN LYSEN.

I.

De atleet — die in hooghartig kracht-besef steeds het zwaarste werk op zich nam — schoorde ook nu weer de pijnlijk-piepende handkar door 't rulle stof-zand. 't Was een zwaar karwei. Z'n stoere tricot-beenen, waarvan de vleeschkleur grauwig was verbleekt en goor bezoedeld, strekten om beurten schuins achteruit met inspannend gezwel van alle kantige spier-koorden; en bij elken moeilijken stap plantte hij den voet dan weer in 't duffe stof met de nijdige en zekere stevigheid van een nauw-bedwongen stier.

Onbarmhartig sloeg hem de hooge haard der mid-zomersche zon zijn flikker-witten gloed op den breeden rug, die maar pover beschut werd door 't korte jasje dat de kerel droeg over z'n kunstemakerspakje heen. Ringsom lagen de wijden-vlakke landen suf, verslagen onder den suizelend-sidderenden licht-nevel, verzengenden zilver-mist van schitter-wit licht, waaronder de grijze stof-weg verstorven lag, verschrompeld in zijn lange luie bochten. Ter weerszij, nauw-bespeurd als warmwittiger vlekjes, doomden de zachte vachten der schaarsche neergelegde koebeesten.

't Lauwe zweet sappelde den atleet in roetige straaltjes over den breed-gebeeldhouwden kop, de forsche jukbeenderen glommen vettiger door de als geöliede bruine huid, nat slapten

de zware knevels als zwarte trossen langs de mokkende mond-hoeken, en onder den rand van z'n grooten flambard uit piekten de donkere haren in druipend-gepunte stekels over het botte beenige voorhoofd.

Op den wagen, tusschen de halters en gewichten, logge dingen als doode beesten, en 't ander armelijk-verkleurde kermisgedoe, zat het verlepte wijf in doffe lamgeslagenheid verzakt. Ze streek telkens met de lijkig-uitgemergelde handjes over de verschroeide leden heurer blinde oogen; want de zon brandde haar vol en pijnend in 't dorre gezicht en dat werd in 't vlammende wit-licht tot een wanhopig grimas van scherp-geschaduwde rimpels, hakige kerven als gesneden met een mes of gehouwen met een wreeden beitel, een bleek-grauw masker zoo dat gelaat, groenig-grauw, een erbarmelijk mombakkes zonder leven.

»Zijn we d'r nog nie, Jules?" vroeg ze mat, met éven een vreemde verinniging van de starre huid-plooien om haar scheurigen mond en om de oog-doppen toen ze sprak.

De kerel achter den wagen liet zijn blik ònwillig òp-gaan langs den barren zand-weg die, vèr, teloor ging in de verzengde wijdte van om-miste landen en sidder-wit licht. De grond brandde heet, ketste al die blakke hitte even wreed terug tegen de gemartelde oogen, die dan weer het armzalige plekje blauwige schaduw zochten onder de kar. Er was nog geen spoor van het stadje te zien.

»Nee... nog lang nie..." gromde hij gemelijk over de kar heen, zonder meer op te zien. Met een werktuiglijke aarzel-bevende streel-beweging van haar moewe-handen bevoelde de vrouw, teeder-aaiend, de ijzeren bollen van de halters naast haar; die waren zoo groot en zoo glad-rond als kale kinder-kopjes, maar ze gloeiden fel tegen-aan haar dun-vellige hand-palmen.

»'t Is zoo warm... zoo warm..." klaagde ze zacht, dreinerig, maar ongehoord.

André, de jongleur, sjokte met moe-doorgeknikte maar toch gewende beenen een eind achter den wagen aan; z'n oude oogen schroeiden pijnlijk en tranig achter de droge leden,

waar wel het fijne stof-zand van den weg scheen achter-tegen te kleven; z'n voeten verzakten in 't loomerig stof. Maar gelaten trok-ie toch aldoor den kleinen Pierre achter zich aan. In het zilverig zieden van het heete licht stond de hooge hemel-plaat bol-geklonken over de aarde en 't verhitte zand sloeg den hellen witten schitter meedoogenloos van-voor-en-onder-op tegen de uitgegloeide gezichten.

Kleine Pierre, moeilijk val-strompelend op z'n korter beentjes achter de anderen aan, kon de hitte nauw verdragen al hield-ie zich groot en klaagde niet; maar z'n keel verkleefde allang van schroeienden dorst.

»Is d'r niks te drinken, André?" vroeg-ie benepen, terwijl het poeierig stof van de wielen hem droog en korrelig in den mond stoof.

»Is 'r geen water meer in de flesch, Jules — voor Pierre?" riep André naar den atleet; hij was zelf ook al heesch-achtig, schor, alsof-ie heelemáál door-poeierd was van 't wegge-stof. Jules draaide even z'n donkeren nijdas-kop naar hem om, de oogen hevig geloken tegen 't licht dat achter hem laaide.

»'k Heb toch al gezeid dat d'r geen druppel meer in is...."

Maar die weg, die weg was eindeloos, eindeloos — en de verzengende hitte eeuwig; de zon laaide, flitste in het luchtedak... een hèl, een brandende hèl....

Steeds moeizamer maar ook koppiger drukte Jules den kreunenden wagen voor zich uit door 't òn-willige stof. Dàt was z'n bestaan, begon-ie weer achter z'n booze oogen te bedenken. Dàt was z'n bestaan: zóo z'n heele leven te trekken van stad tot stad, van dorp tot dorp, van kermis tot kermis, àltijd arm en altijd ellendig, om er zijn eindeloos-herhaalde kunsten te vertoonen voor luttele gebedelde centen, voor droog brood. Als een gore kermis-paljas most-ie, godbetert, voor het stomme boerenvolk op de keien staan werken, asjeblieft spelen voor rooie centen.... En op z'n rug brandden fel de gloeiende zonnestralen — als vandaag — of kletterde de geeselende regen; om z'n voeten wolkte het droge stof of klonterde de vette modder, die de wielen van den àltoos

jammerenden wagen vastzoog.... 'n Schunnig zoodje zwervers, armzalige kermis-schooiers....

»Zijn we d'r nog nie, Jules?" teemde de blinde weer met 'r moewe stem door z'n mokkende martel-gedachten.

En dat wijf zat daar altijd doelloos op den wagen, werd meegezeuld door de velden, zat nutteloos neer bij de voorstellingen, nog niet in staat met 't bakje de centen op te halen. Maar éven, in een zonnige lichting van vermooid verleden, zag-ie den tijd weer toen Françoise jong en mooi was en de ster van 't groote circus; toen hijzelf de gevierde atleet was, jong en mooi hij óók.... Rijke tent vol opgewonden-tierend publiek, duizenden, duizenden... hèl-schittering van tinkelend licht en sparkelend goud-geglans... een roes van muziek... overwinning op overwinning.... En een pijnlijke verteedering ontbloeide in z'n hoofd: hun groote wilde liefde, in weelde — de roode hartstochten, de wraakzieke jaloezie, met de dronkene hoogtijen der verzoening.... Doch z'n doffe haat verduisterde dat dadelijk met de rouwzwarte schaduw van z'n verder herinneren. Het ongeluk had hem achtervolgd. Françoise blind, onbruikbaar. Toen de ondergang van 't circus en zij beiden op straat, mèt 't kind. Meer en meer naar beneden: het òngeluk, het òngeluk, het liet niet meer af.... Lager en lager gezonken in een woedezwangere verstomping. Tot ze aan 't zwerven raakten met den jankenden wagen door de landen, jaren nu al, armzalig troepje, met den trouwen ouden André, vriend uit glorieuzer tijd, die óok den val had meegemaakt....

Maar André's schorrige stem, waarin toch een òngewoon vleugje opgewektheid klankte, schrikte hem hard uit z'n verdrietelijk en mokkend gewoonte-getob.

»We krijgen ander weer, Jules. De lucht betrekt."

En werkelijk: achter hen, in 't zuid-westen, ònder den hooger flakkerenden zonne-gloed, daar begon een breed-gerekt blauwgrijs waas op te doomen, van een zwaar-gedrukt grijs; het was zacht en smijdig als dik en geluiden-dempend fluweel, met vlokkige flarden als warrige franje aan den bovenrand en ter weerszijden, aan de ver-uiteen gehouden einden, uit-slepend

in dunner-wordend blauw gewolk dat in het wit-licht verdampen ging. Nauw-merkbaar, maar met een stage zeiling, stuwde het omhoog tegen het doorgloeide hemel-vlak. Reeds donkerden in de verte aan die zijde de landen, nu van een zwaar en gedegen groen, een gerijptheid van kleur die vreemd was en ongewoon-massief achter den licht-mist, een lang-gelijnde eerst nog smalle versombering, maar die rustig groeide, met haar wijde grens-lijn overwinnend voort-schoof over de tamme velden alsof daar een donker reuzen-kleed werd uitgerold; ze achterhaalde den wagen en ging die overdekken. Als een gulp koelte die uit een open-gaand luik ontsnapt, zoo viel de zware duistering eindelijk over de hoofden der zwervers en langs hun lijven en ze stonden met de moewe beenen raar erin te plonzen alsof het een onverwachte waterval was geweest.

Het licht verzeefde tot een klare grijze schemering achter de wolk-bank, die dikker zwol en dichter samenpakte en lager neer-hing, met een zware blauw-zwart beloopen buikbolling, boven de duisterende, stil-geworden velden, de bevreemde landen waarboven de benauwende hitte het felle trillen ontbeerde nu der strak-gespannen zonne-draden. En voor die blauw-koele vernachting, die floersende zacht-voltrokkene versombering, heimelijk opgedoken en luidloos aangerukt van-onder den zuid-wester einder, zwellend voort-zeilend langs het bewogen zwerk, voor die dreigende booze macht vluchtte de witte zonne-schittering ijlend over de weien, boven een immer-meer versmallende strook zon-gelig al-hooiig grasgroen, vluchtte het licht-van-den-dag in bange krimping naar den verren ànderen horizon toe.

En boven de hoofden der zwervers verdichtte zich het koeler-blauwe waas dat den ganschen hemel allengs breed over-strekte en àl het zon-licht versmoorde; 't nam rond-buikige, roet-zwartig geblazene wolk-vormen aan, zwol barstende-bol tot boos-gelige forsch-gebalde dreig-koppen, beestige stompkoppen als storm-rammen en die de adem-looze aarde hielden in bedwang. Een barsche bui, onheil-zwanger en boos-grauw, guur bezonken grauw van oud-lood, rukte over de lage landen.

De wittiger-gele wolk-koppen, fosfor-gele, zwollen gestaag, krooien woest over elkander tot een dichte woelige bende. Een overwèldigende oorlogsmacht leek het, maar zonder geraas.

Toen deed op-eenmaal een hongerig-holle wind de verwelkte gras-halmen — die heel den dag weerloos hadden liggen lijden onder de wreede geeseling der zon — in beving op-staan en angstig buigen en wuiven; het was of de aard-korst verschrikt schudde en spleet hier-en-daar en dan weer of er duizende donkere handen om hulp wenkten boven duister-gesloten zee. In de recht-gelijnde slootjes rilde hevig het verstoorde water dat zoo roerloos het licht had liggen terug-kaatsen den dag-lang; het rilde met dikke glim-rimpels, traag-rollend over z'n metalig-gladde oppervlak. In een wijd-wentelenden voort-ijlenden grijzen rook-wolk, een hooge waaierende pluim, liep het droge stof van den weg den wagen na, sloeg neer met z'n fijne grauwe gekorrel op 't kermis-gedoe en op de ruggen der zwervers. Het prikte de blinde pijnlijk in 't gelaat.... »Wat 'n wind"... klaagde ze verschrikt en sloeg haar rok over 't hoofd, zat roerloos toen, als een dood ding in een zak, tusschen de halters en gewichten.

Langs den weg-kant schoolden de enkele koeien beangst tezaam; ze drongen de stomme koppen laag bijeen en wreven de gedroogde vlek-huiden schurend tegen elkaar; even lieten ze een zacht en vreesachtig geloei hooren dat klagelijk verstierf in de bedreigde ruimte.

Breed-geboegd, met ronkend oorlogsgeluid, rukten de reuzige wolk-scharen voort boven de versmachte landen, massaal aan-zwellend al meer uit 't onuitputtelijk zuid-westen, zwaar-rond neerhangend als zakken die barsten zouden gaan, overladen met storm en donder, belast met de puilende hang-buiken zwanger van verderf. Dan stak de storm-wind plots heviger op, in een breede gil-giering over de gansche weien-vlakte, een stoom-sissende suizeling in 't ronde. Hij greep de zwervers kil in de verschroeide nekken als met ijzige vingers, raasde brommerig in hun ooren, joeg 't fijne zand-stof in hooge grijze rook-pluimen wentelend over de vlakte, over de kermis-

menschen en over de bange koe-beesten heen. De blinde kreunde onder haar schamele bedekking en trok de rokken dichter om het hoofd zoodat ze wel leken een volle zak met een enkele punt neuswijs in de lucht.

Schaarsche groot-ronde droppen patsten hard en vlak neer op de gebogen mannen-ruggen, boorden nijdige gaatjes in 't stof van den weg, die er uitzag nu of hij wormstekig was geworden. En plots, met boos geweld, sloeg een wreede regen schuins neer op de verzengde velden, verborg alles achter een dicht-en-scheef-gestreept gordijn van water dat rijkelijk uit de over-volle wolken borst.

De koeien stonden lijdzaam, het achterste in den wind, zich te laten geeselen door de dikke water-strengen; ze drongen de lage koppen in stomme vrees nog dichter op-een, met wijd-gesperde nuchtere staar-oogen. Het gras werd wreedelijk neergeslagen als met zweepen, maar toch glanzend versch-geverfd in sappig donker-groen, dat naar de verte vocht-glimmend weg-doomde achter 't schuine water-waas. In de slootjes leek het bewogen water wel te koken, te borrelen en te sputteren, zoo sloegen er de dichte stralen het wissel-glanzend oppervlak. En rondom raasde het wilde water-geweld in gejuich van veel jonge stemmen; het vierde z'n dolle razernij bot in 'n uitgelaten gefuif, het plengde luid-ruischend de verschroeide aard-huid, die z'n frisschen overvloed begeerig opslurpte, er de verdroogde ingewanden genezend mee laafde.

De zwervers dropen. De beide kerels hadden de bonte doeken uit den wagen over hun hoofden gehangen en om hun lijven geplooid; ze waren een vreemd stelletje zoo met wilde vlam-roode, diep-luchtebrandend-blauwe en hel citroen-gele draperiën warrig om hun stoere rompen. Maar het overdadige water door-drong alles en siepelde in kille straaltjes geniepig over hun rillende ruggen, waarvan het vleesch nog was uitgeglansd door de zon. Kleine Pierre was bij de blinde op den wagen gezet, samen onder een groot tapijt dat, van water verzadigd, zwaar op hen neer-hing. Daaronder hoorden ze hoe de regen wild op hen neerratelde in dronken gejuich;

soms voelden ze als kronkelende beekjes het water koud langs hun slecht-beschutte gezichten druipen of een eenzamen droppel vallen op hun handen als een lauwe traan.

André hielp den wagen duwen door 't nat-wordende plakkende zand. Naast zich hoorde hij den atleet aldoor binnensmonds vloeken: dàt ontbrak er nog aan! Maar de oude jongleur vond àlles beter dan de moordende hitte en liet berustend het water langs z'n gelooide gelaat stroomen en z'n kleeren plengen tot op z'n naakte lijf.

Toen — de kleine Pierre gilde gedempt onder het natte kleed — toen flitste plots een gloeiend-rosse bliksemschicht in fellen hakenden zig-zag door de lood-grauwe lucht. Eén oogenblik lichtte de gansche aarde hèl op in den flikker-valschen schijn, die alles kantig raakte: de verre grasvlakten schitter-smaragd-groen, en de smalle slootjes met 't ribbelrillende wind-water, dat als vloeiend vuur geworden scheen, de lam-geslagen koebeesten met de nat-glimmende zwart-en-wit-en-rossig gevlekte omvlamde huiden, de beide kermiskerels in hun fel-bonten lappen-tooi, den wagen met 't sjofele kermis-gerei, de glimmende gewichten en het hoog-gebolde tapijt. Eén oogenblik brandde het alles heftig met een rooderig-schroeienden vlam van kim tot kim. Dan hing de duisternis dadelijk dof en zwart om de blind-geslagen oogen. Maar onmiddellijk barstte de donder los in een enkelen daverenden slag, die den hemel razend deed galmen, tot brekens toe, als een hevig beroerde slingerende reuzen-gong, plat neerketste, verpletterd, tegen het sidderende aard-vlak, maar alsof dat was van staal. Dan hol-rond rolde en rammelratelde, kreun-kraakte en knister-knetterde de donder kalmer en bedwongener langs de geschudde luchte-hal, roffelde en rommelde dof-reutelend voort, als kon-ie z'n eind niet vinden, maar verstierf eindelijk mopperend naar den ommestaanden horizon.

De blinde, door 't lichten niet voorbereid, had bij den daverenden slag schril haar schrik uitgekreten onder het smorend tapijt; de mannen hadden het nog even, gedempt hoog geluid, tusschen 't zware knallen van den donder door gehoord.

En dadelijk wéer maaide het felle vonkende bliksem-zwaard heet-vlammend door de bezochte ruimte, trilde en rilde de metalen hal onder het ratelend knallen, het bonzend rommelen en doffer geroffel van den voort-rollenden donder. De oorlogs-vloten van wolken joegen wild op elkaar in, strijdlustig storm-loopend met de zwaar-zwellende fosfor-gele dreigkoppen als gepantserde breede boegen; maar zie: het waren àl rotsige wolk-gedrochten, botsende schotsen, die spleten bijwijlen alsof ze berstten van opperste gezwollenheid; en wittiger-geel licht, donker tòch, glom vreemd tusschen de kantige brokken of dáàruit de valsche bliksem-priem zou flitsen. En in een machtige adem-zwelling van óver-bolle wind krooien de overtollige wolk-scharen over elkaar, groeiden met de glimmige dik-koppen aan-een tot builige bulle-schedels en de zwart-buikige verhevelingen, die er-onder-aan te persen hingen, hoopten saam tot monster-rompen, zwaar en nog zwarter gezwollen, alsof ze straks over de aarde zouden schuren met haar blauw-booze logge lijven.

Het wijde hemel-veld was vol verderf en verschrikking. De kromme bliksem-sabels hieuwen moordend over elkaar heen; de dolle donderslagen mokerden aldóór in een woesten chaos van tuimelende geluiden. Van alle kanten rukten de strijd-beluste versche buien aan.

En de rijkelijk-stroomende regen gierde overdadig op de gedrenkte velden neer, schuddend zijn schuin-gespannen water-touwen overmoedig in de bolle blazingen van den wind.

Zwijgend, de ruggen deemoedig gebogen, 't hoofd schuilend tusschen de schouders gedoken, duwden de beide mannen den wagen immer voort door 't natte zand. Zij hadden de oogen telkens verschrikt en verblind door het vlammen van den bliksem, de ooren durend over-vuld van het dolle lawijd des losgelaten donders.

Maar eindelijk — 't nood-weer scheen ook al te minderen — daar begon toch in 't westen, iets méer naar 't zuiden, een gouderig-gele licht-schijn vreedzaam boven den horizon te glanzen, een rein-vochte schijn van een vloeibaar bleek goud,

nauwelijks goud, en die op zíjn beurt breeder en hooger wies, glansrijk groeide in een goudener straling, een hoopvoller gloed, en nu het boos-blauwe storm-zwerk vóór zich uit ging drijven met zacht geweld.

De bui dreef af.

De bliksem-schichten lieten steeds langer op zich wachten en zetten hemel en aarde niet meer in zóo laaien brand; 't helsche geraas van den donder kromp tot een nijdig gegrom, weg-mopperend in het andere, donkerste verschiet.

Heel vèr naar 't westen dampte, laag, een vriendelijke licht-nevel droomerig over de sappig-groene jonge weien. Rein-blauw, zacht-blauw, teeder blank-blauw en bleek-goud-doorweven blauw rees er uit den vochten licht-glans, week-gouden schijn, de zijen hemel omhoog, hooger en hooger. En voor die blanke blauwe liefde vluchtten òn-willig de zwaar-gekopte, de nog dreigend-gezwollene buikige wolk-gevaarten met hun half-bedwongen geweld van bliksem en donder en geeselenden regen. En hoor: de stortbui verging tot een weldadig geruisch, dat zoetjes neer-zong, ritsel-ruischend, op de vocht-groene verklaarde weien en willig wegdreef over het verlichte en verademend land, het jong-gezonde vèr-gestrekte land, dat den dunnen damp van 't verzwolgen water zomer-koel en hooi-geurig uitsloeg van zijn natte huid.

Wèl-doend vloeide de zuivere zonne-schijn week-goud, als een kostelijk vervluchtigend vocht dat uit den hemel welde, rijkelijk over de velden, die zijïg-glanzend lagen open-ontrold onder het blauwe gewelf.

Dat was de wijde, gewijde hal die nu over de vriendelijke aarde stond gebogen, rondom wijd-gestrekt als met ontelbre zegenende armen in zuivere bogen en hoog-gerezen, rein-gerond uit den zachten cirkel, dien de horizon was; daar, omlaag, was het rijke blauw nog bleek-gouderig doorweven, vochtig door-straald in schemering achter het pure noen-licht van het onvolprezene zuid-westen; maar hooger was het blauwe luchte-water kleurvol-verdiept en glanzig verinnigd, een zacht-schijning klaar oogen-blauw, warm en òm-hullend, een lieflijke verteedering, een zacht-zonnige eindeloosheid van

ondoorgrondbaar en doorzichtig lente-blauw. En waarlangs dreven, zoet gestuwd op brozen adem, de weinige éven-gele room-witte wolke-plokjes, wollige schapevacht-vlokjes, als zonnige zeiltjes op klaar zomer-water; dreven argeloos den loodzwaren storm achterna, die was afgedropen en in 't noordoosten luidloos onder den einder dook.

De koeien staken de beregende snoeten onderzoekend omhoog en snoven de verreinde lucht begeerig in de gapende neusgaten. Ze lieten even een zacht en tevreeën geloei hooren en begonnen dan, de koppen laag-gestrekt aan de lompe nekken, het koele gras af te scheren met de ruige tongen. Van de gevlekte, lichtbruin over-glansde huiden droop het water nog af.

»Goddank," verzuchtte André oprecht, »'t is zóo een boel beter."

Jules stopte den wagen; de mannen wierpen hun doorweekten lappen-tooi weer in de kar; de atleet sloeg het klets-natte kleed van de vrouw en het kind en hing z'n eigen doorweekte jasje te drogen over de wagen-boomen.

De starre grimas der blinde verinnigde rimpel-rukkend tot een armzalige gekerfde grijns van genieten, toen ze de zoenende zonnewarmte voelde óp-aaien tegen heur vuile beleekte gelaat. En de kleine Pierre sprong jolig van den wagen en duikelde van louter jonge levenslust met z'n rappe lijf door 't natte gras aan den weg-kant. De beide mannen lieten hun door-natte lijven drogen door de goede warmte. Jules' donkere oogen droomden vèr-weg in de blauwe eindeloosheid omhoog, terwijl-ie stond met den rug tegen de boomen van de kar, half zittend zoo, de spierige tricot-armen klemmend over de borst gekruist en den bruinen beenderigen kop naar het licht geheven, zoodat er een gouden schijn afviel langs zijn gladde kaken-vel.

Maar dra vatte hij weer wilskrachtig den wagen aan met z'n werk-beluste handen; uit z'n kwade oogen gluurde alléen de on-verzettelijkheid van z'n woesten wil en van z'n forschgespierden stier-romp.

»Vooruit...."

En de zieke wagen kermde weer jammerlijk en wielde opnieuw sukkelig voort over de onbegrensde vlakte; 't natte zand kleefde in klonters aan de wielen en zoog ze treiterig vast. André en Pierre hielpen duwen; ieder aan een kant werkten ze zwijgend en vlijtig mee, de koppen laag over de borsten, met neerstarende oogen, de armen krachtig gestrekt tegen den wagenrand, de beenen schorend achteruit naar het zand met spierige strekkingen.

»Zijn we d'r nog nie?"... vroeg de blinde suf-zeurig voor zich heen, uit gewoonte. Ze streek gedachtenloos met de wittige uitgemergelde handjes almaar over haar verschrompelde oog-doppen alsof ze daar nog pijn had van 't geledene zonne-branden. Ze kreeg geen antwoord, wachtte er eigenlijk ook niet op.

»Ik zie de toren al!" juichte op éenmaal kleine Pierre, die scherpe oogen had, en hij wees vooruit, links van den weg. Daar zagen de beide mannen nu ook de teere silhouet van een gotischen toren, nevel-grijs, boven den gezonken boomen-wal doomen. En ze schoorden de kar te forscher door 't weerstrevende zand.

II.

Op het plein, binnen den rustig om-getrokken boog der oude huizen, ronkte de kermis in een brand van kleuren.

Want hoog in het wije zacht-zije blauwe ruischte nu de zuivere schitter-lamp der na-middagsche zon in goud-spattend gevonkel.

En beneden, in den steenen kuil die het plein was, praalde het bonte kermissieraad met de ijdel-lichtende edelgesteenten der waterdroppen; de regen toch had de war-woelige kleurenwrong frisch gevernist en het was nu al-om een roezig gefeest van jolige wapper-vaantjes, pinkelend klatergoud, tinkelend spiegel-glas en dat brokkelig stond gekanteld langsheen de enge straten en stegen van 't tentenstadje, onder het geel-zonnige schuingevlak der strakke zeil-daken.

Saâm-gewrongen tot een donkeren slang-zonder-kop-of-staart, schoof de feestige menigte kalm en zonder kracht-van-drin-

gen, als wèl-tevredenen, door de paden die tusschen de tenten waren vrij-gelaten en onder-langs de hooger en stiller gevels van de om-staande burger-huizen met al de suf-neerstarende venster-oogen. Het was een genotzieke drom, rijk aan warme en glundere glim-koppen, met oogen vòl van den vóórpret van den komenden avond; soms voer er een zacht gewiegel boven al de heupen en een danserig getrippel trilde door de onbedaarlijke beenen, vastgehouden door de ruimte-missende schuifel-voeten; en een zangerig gejoel rookte bij tijden uit de half-open mond-holen. Want over de deinende koppen heen bralde en bomde de tjengelende tingel-muziek, schel geschetter en neuzig getoet, en scheerde het felle geroep van rustelooze gewende stemmen.

Er was dun gewolk van op-gezoold stof tusschen de tenten en fijn gouden genevel van poeierig zonne-licht. De rond-open straal-lamp omhoog sloeg haar guldenen gloed vlak tegen de roode pret-snoeten, glansde vettig in al de leutige lach-oogjes met lustige huppende vonkjes zon.

Maar aan de noorder-zij van 't plein en verder dan de huizen teruggetreden van het tenten-dorp, stond er de stille grijze massa van het gotische raadhuis boven den keien-grond hoog uit gegroeid. Het stond daar, met de rustige ongenaakbaarheid van een bejaarden vorst en den verheven ernst eens zelf-genoegzamen wijzen, vèr boven het kermis-geroes en breed boven de duffe woon-huizen; het rees er statig, bewust en trotsch in-zich-gekeerd, nobel als een steen-gewordene opperste gedachte. En van schuins-links gloeide er het zonlicht glanzig tegen-aan, streelde de leven-wekkende schijn den zuiveren en evenwichtigen rijkdom der teeder-gerankte, fijn twijg-getakte, breed blader-gebloemde ornamentiek, weelderig bloeiend tusschen de vrome bogen-als-biddende-handen. In de breed-en-hoog-gehoudene harmonie der massaal-lijnen sloot het oude gebouw den ernst des zinrijken zwijgens hoogmoediglijk binnen zich-zelf, keerde het der luidruchtigen wereld zijn volwassene grijs toe, geadeld grijs der tijden, een zacht-bezonken grijs met een verdiependen beenigen oud-gelen mat-glans, en waarop de middag-zon speelde haar

éven-gouden gebloem eerbiedig in het relief der luchtiglijk-rijzende en in-duister-doovend-duikende sierselen; blank verguld om-lijnend puur de grijze beelden die, hoog in hun slanke nissen tusschen de boven-ramen, stonden in omslotene rust, onbeweeglijk en toch niet dood. En hooger omhoog, boven den massieven romp van het grijze gebouw, rees er vrij en fier de grijze toren, ranker en luchtiger, met losser-gesierd en fijner bepoeierd gebloesem en getros en kartelend gesterrel raggig tegen de lucht, klimmend rond het willig op-strevend gelijn-der-zuilen dat ten hemel wees in de wèl-gebogene sluitende spits.

Vóór het raadhuis, op de leege plek die gaapte aan den breeden voet, had André het nog-doorweekte tapijt uitgespreid over de keien. Den wagen hadden de zwervers tegen den grijzen gevel gereden, maar de vrouw was eraf getild en ze zat nu stil, in-een gezakt, op 'n wankelen stoel ernaast. De zon, die haar lompig schrompel-figuurtje koesterend omhulde, legde al de barstige en gekerfde rimpels in haar vergane gelaat te meedoogenloozer bloot, doch ze voelde alleen hoe de warmte wèl-doend tegen de blinde oogen walmde en op haar schampere handjes viel; ook begonnen d'r natte kleeren al dampend te drogen.

Kleine Pierre hielp den ouden jongleur het tapijt recht trekken over de hobbel-keien. Beiden hadden hun jassen uitgetrokken en bewogen zich aal-achtig binnen het glad-spannende kunstemakers-pakje. André was in 't geel, een onderaan-bruinend en smoezelig oker-geel; kleine Pierre, in vergroend blauw, had de kleur van een koperen koepel-dak. Ze glansden beiden in de zon als schril-gekleurde lichten, vlam-wapperend in het rond-gaand beweeg.

Zwijgend wenkte de atleet, met kort-gebiedend arm-gebaar, dat zij het kleed dichter nog moesten trekken naar den muur. Hij stond naast de blinde tegen den raadhuis-gevel geleund, z'n korte jasje nog boven de bleeke tricot-beenen en den flambard over de oogen die boos 't kermis-gewoel begluurden; nijdig rukte hij aan de lange glim-zwarte knevels, draaide de natte punten om z'n vingers.

Er waren menschen blijven staan aan de drie vrije kanten van het tapijt, in een haag die allengs dichter groeide; de achtersten probeerden op te dringen, rekten de halzen om te kunnen kijken. Er werden voeten al op het tapijt gezet.

»Achteruit..." beval de atleet barsch van-af den muur, met een korten woede-blik naar de opdringers.

»Hu — wat 'n hond..." smaalde een dikke vent met vol-bloedigen drift-kop die in de voorste rij stond en die z'n zultige lippen honend tot een toet spitste; maar de dreig-oogen van den atleet deden hem verlegen achteruit-dringen tot-ie weer stond op de keien.

En men bleef wachten. De straatjongens riepen elkaar lallend toe dat 'r kunstemakers waren, en een heele bende kwam joelend en zolen-klepperend aangehold; ze probeerden, nieuwsgierig en brutaal, tusschen de beenen door te slippen om voor-aan te komen, lieten zich rustig uitschelden door de gestoorde lieden.

De vrouwen en de meisjes vooral bewonderden met stiekeme klein-vette oogjes den mooien atleet om z'n zwarten kracht-kop en z'n zwaar-spierige lijf met de rechte kloeke beenen.

»Wat 'n knappe vent," prees er één oprecht en half-luid. Er werd geniepig gegicheld om haar heen, men keek het meisje oolijk van-terzij aan; ze bloosde en sloeg de oogen spijtig neer. Een Zondagsche jongeling stootte den dikken man aan, die naast hem stond, zei met een ontzag-vollen oog-knip naar den atleet: »Met den-díen kan je beter eten dan vechten, dikke!" De ander haalde de vleezige schouders op. »Dommekracht!" smaalde hij, maar binnensmonds.

Doch er bewoog ongeduld door den kring. De menschenhaag groeide en verdichtte steeds. »Begint het nog?" werd er smadelijk gevraagd van den éen naar den ander. Toen blies André, met bol-en-roode wangen, naar alle kanten schelschetterende signalen uit een koperen horen, een platgedrukt en geknakt instrument, gelig metaal-blinkend in 't zonnesparkelen, zoo hèl-licht geel dat z'n oker tricot erachter verrood-bruinde en verdikte. En het hoog-schaterend getetter

beet felle gaten in de ijlte boven de menschenkoppen, kreet knerpend in de ooren, botste brekend tegen de huizen-gevels en rolde ratelend tusschen het doovende tenten-zeil. Maar dat duurde niet lang, want, nog rood van 't luchtpersen, staande midden op 't bezonde tapijt in een aanstellerig-elegante houding van z'n nog-goed-gevormde manne-lijf, ging André een toespraak houden in een Hollandsch dat onder 't gezwerf-in-den-vreemde wel deerlijk had geleden maar toch, door gewoonte, rad uit z'n mond kreupelde, schorrig ietwat en met teveel moeite uit z'n keel gestuwd. Hij kondigde allerlei stoute toeren aan, van den grootsten-krachtmensch-der-aarde, van den ongeëvenaarde-slangemensch-jongeheer-Pierre en van zichzelf, den vlugsten-jongleur-en-ekwilibrist-van-Europa. Met een slaafsch glimlachje blijvend-geplooid om z'n slappen gladomschoren mond riep-ie dan de goedgeefsheid in van 't geëerde-publiek dat zeker zooveel schoons niet onbeloond zou laten.... Maar men werd nog ongeduldiger: die bedelarij verveelde en men wilde kunst-toeren zien, kracht.... Er werd gemopperd in de rijen, onrustig-bewogen.

»Ja — ja — begin nou maar..." drong een driftige jongeman, die z'n hals uit-rekte om over de anderen te kunnen heenkijken en die zenuwachtig aan z'n arm gesnokt werd door z'n meisje dat pruilde omdat ze niets kon zien en maar liever weg wilde gaan.

André draaide in-godsnaam een slot aan z'n rede, vroeg nog eenmaal, met armzalige bescheidenheid, of 't geachte-publiek er toch vooràl om wilde denken dat de artiesten hier stonden voor hun bróód.... Hij maakte een buiging, steeds onderworpen-glimlachend met dien slappen rullen grijns op z'n bleeken mageren kop, en hij trok zich terug naar den wagen, verzakte loom-leunend tegen 't wiel.

Met een aangeleerd sprongetje stond dadelijk de kleine Pierre blauw-groenig óp-lichtend midden op het tapijt, maakte óok glimlachend kushandjes-achtige beweginkjes ter begroeting naar de drie opene kanten. Dan boog-ie het tengere lijfje achterover tot-ie stond met z'n handen op den grond, in een boog, en men z'n ribbekast puntig zag steken boven z'n

heftig op-en-neer-deinende buikje van zonnig koper-groen; een kouderig-glanzend vreemd groenhuidig rank en lenig onbekend-beest leek-ie zoo.

»Het arme schaap . . ." beklaagde verontwaardigd een ouwe-juffer hard-op en ze schudde meewarig d'r schrompelig kopje dat de zwarte lovertjes op 'r kapotje vonkelend te beven begonnen.

Het kermis-kind duwde z'n roodgeperste hoofdje achterwaarts tusschen z'n trillende dunne beentjes door, omstrengelde die met z'n schrale armpjes; en hij lachte, lachte met een pijnlijken omgekeerden snauw-grijns op z'n bloedbeloopen facie. Krachtig veerde hij weer terug, stond recht-òp, wankelbeenend even, maakte glimlachend een òn-zeker kushandje.

Vrouwen mopperden meelijdend, schudden lakend de hoofden, vonden 't zonde van 't lieve kind; maar de mannen knikten goedkeurend: wat zoo'n jong slàp in z'n lendenen was! En kleine Pierre wrong alweer z'n lenige, geoefende en geradbraakte lijfje in alle bochten als een zonderlinge groen-lichtende mensch-aap; sloeg éen slap been kronkelend om z'n nek; liet zich langzaam door-zakken tot z'n beentjes lagen in éen lijn plat op den grond, naar links en naar rechts van hem weg als onwezenlijk, kwakkend zoo het boven-lijf vóor- en achterover met hortende korte zwiepingen. Zweet tippelde in groote klare droppen langs z'n wangen, hij was warm en benauwd: de zon gloeide van-terzij in z'n rood-gezwollen gelaat, brandde op z'n dunne tricot. Maar hij sprong weer overeind, verstard-glimlachend nog altijd, zwikte even door op z'n uitgeputte beentjes alsof-ie vallen zou, maar wierp toch week-lacherig zijn bevende kushandjes in 't ronde, hevig-hijgend met half-open mond. Dan wankelde hij naar den wagen, schuwde even met pijnlijk en angstig groote oogen naar z'n vader en ging toen leunen tegen de kar, moe en af-gewerkt.

Publiek was tevreden, riep half-luid bravo en klapte slapjes in de handen. Maar men verlangde toch meest alléen naar den atleet, wierp uitnoodigende blikken naar waar hij stond in de laaie licht-omhulling voor den raadhuis-gevel; vooral de vrouwen waren warm-begeerig om dat mooie lijf in sterke

werking te zien; ze loerden al-maar met verholen oogjes naar de kloeke ridder-beenen en den donker-stuggen heerscherskop. Maar hij had oog voor niemand, bleef, de armen gekruist over de breede rustig-deinende borst, zwart voorzich-uit zien, met norsch-getrokken mond. Alleen wanneer de kring te zeer opdrong en het tapijt werd betrapt, snauwde hij z'n barsch »achteruit" om ruimte te houden, met bedreigende haat-oogen. Hij stond daar als een kwaadaardige, soms ruig-uitvallende waakhond.

Verveeld keek men toe als André te jongleeren begon, immer hoffelijk glimlachend en met de bijgebleven gracie van beweeg die nu niet meer bekoorde. Er werd ternauwernood gelet op het kalm-behendige werpen en vangen van de reeks schaterende in den zonneschijn vuur-vonkende bont-gekleurde glim-ballen, naar de licht-loos brandende roetig-rood-walmende fakkels. Zèlf als een lichtende rooderig-gele vlam, een koperigen licht-wakker flakkerende tegen het ingetogen grijs van het raadhuis, stond André te werken met de sluwe vlugheid van een stoeiende kat, altijd met den gestolden slaven-grijns over z'n zonnig-weeke tronie; zeker van den worp en den vang van z'n schielijk-uitschietende gloeierige tricot-armen, speelde hij met al de dartel stijgende en dalende dingen-van-zijn-vak, schijnbaar onvermoeid en weergaloos bekoord door 't lichtende gelach van die wentelende gierlande om zijn hoofd, die draaiende bevende boog waarheen z'n starre oogen loenschend loerden. Maar ook zíjn borst zwoegde zwaar, en zweet blonk vet in de slappe vouwen van z'n ouden kop.

De kermisgangers om hem heen stonden te praten; zij wachtten nog slechts op den atleet, en onwillig werden de centen geworpen op 't schoteltje dat kleine Pierre, bedelend en volhardend, voorhield bij z'n ommegang. Men mopperde: éerst moest de atleet werken....

Eindelijk trok zich André terug, breeder glimlachend in de ontplooiing van z'n gespannen-geweest gelaat en met een moewe buiging van z'n strammen rug; maar men lette nauwelijks op hem; enkelen slechts klapten slap in de handen!

Lager was de zon gezonken; de omvlamde schijf benaderde

meer en meer de daken der in koele schaûw gebleven wester huizen-rij. 't Dazig licht-poeier — dat zweefde en danste en trilde boven de half-belichte koppen en woelig dreef over 't op-gefleurde oude tapijt met z'n diep-ingevreten zware kleuren van wijn-rood en druiven-blauw vooral — het zonnestof, werd avondlijker reeds getint, als róód goud, maar goudener en gloênder. Het later licht raakte nauw nog even de uiterste punten der ornamentiek van den raadhuis-gevel; schaarsche rood-koperen sieraden leken het, eenzaam metaalglanzend tegen den somberder-grijzenden, vaal-overwaasden maar verbreedenden, hooger-groeienden en meer nog tot zichzelven zelf-genoegzaam inkeerenden steen-reus. Omhoog alleen, aan den rijzenden toren, spitsten nog rijkelijk de verstarde zonne-vlammen, stáánde vlammen als slanke zuilen vuurs.

Toen trad de atleet naar voren, en het verlangen naar zijn pracht-lijf leefde bewuster in de duffe warme koppen.

Hij trok z'n kort jasje uit, smeet het onverschillig achter zich op den wagen en stapte met zwaar-wichtige passen, éven-wiegend het boven-lijf op de heupen, naar 't midden van het tapijt. Een genoeglijk gemompel gonsde om hem heen. Want de kerel stond daar, als een standbeeld, beweging-loos tusschen-in de laaiè vlammen van den zonne-brand. Uit het bleek vleesch-kleurige tricot, spannend valsch vel, bronsde glanzig zijn echte bruine huid op de borst en de armen; als een boomstam stond z'n hals breed geplant in den romp en droeg den willenden kop. En op de naakte, over de borst gekruiste armen zwollen de spieren dik en hard van latènte kracht; als gladde metalen ballen, met een blauwigen weerschijn onder de huid, rondden de biceps bij 't buigen der ellebogen en de strek-spieren trokken als dik-ruige koorden van de overwelvende schouder-kap achter-langs den arm naar den pols, die om-kneld was door een zwart riempje boven de breede harige hand-ruggen.

Jonge mannen prezen werktuiglijk »bravo" al, uit bewondering voor dien brutalen spier-romp; maar de vrouwen stonden stil met half-open verslapte monden en klein-geloken spleet-oogjes bij zóó'n mooien man.

Hij maakte geen buiging, geen slaafsch kompliment; maar hij stond er stevig, stoer-geplant op z'n volmaakte beenen, de ridderlijke beenen met de slanke kant-hompen der kuiten en de stronkig gehouwen zwel-dijen. Hij volgde loerend met z'n immer-nijdige oogen den kleinen Pierre die weer z'n rondgang deed bij 't publiek; maar men gaf z'n centen met tegenzin, vond dat er wèl wat veel van 'n mensch z'n geduld gevergd werd.

Inmiddels had André met inspanning de lompe gewichten en de glimmende halters van den wagen gekanteld en ze dof neergeploft op de keien dat de grond schokte.

En met tergend-kalme hooghartige bewegingen bukte toen de atleet, een dikke vleesch-rol plooiend over z'n machtige lendenen, tilde een vierkant blok ijzer aan den ring van den grond. 't Zware gewicht op de vlakke hand, strekte hij den rechterarm zijlings uit; hij loerde met klein-geknepen oogen onder z'n wenkbrauw-borstels uit naar het ijzer aan 't einde van z'n horizontaal-gestrekten arm, den bovenlip min-achtend opgekruld zoodat de blanke snijtanden bijtig bloot glinsterden onder de zwarte snor-haren; dan draaide hij den hard-gezwollen arm langzaam naar vóor, het hoofd met de loerende oogjes mee; en naar boven waar de tweehoofdige boven-armspier, buiten werking nu 't gewicht rustte op den vertikaal-gestrekten arm, slapper beefde dan de gespannen koorde-spieren achterlangs den arm en opzij. En het blok zakte weer geleidelijk, tot het op armslengte voor het hoofd was, en daar bleef het, zacht-bevend in den beginne maar allengs sterker, want de arm werd moe en begon te trillen met zichtbaar geril der spieren.

De gezonken zon weefde een fijn goud-draad door 't bleeke tricot om den atleet z'n romp en beenen, gloeide koperglanzend in de huid van z'n gezwollen arm en van z'n ingespannen-pezigen nek; aan de zon-zij van den kantigen kop, in het éene van de vergroote oogen die 't gewicht bevelend fikseerden, glom het vloeibaar wit beender-gelig om den goud-gekernden pupil.

't Publiek, geboeid, genoot stil van 't ònverflauwd òp-houden

van zoo zwáar een gewicht op den aldoor heftiger trillenden, koppig op-peil gehouden arm. De half-bezonde koppen rekten de kijkers over elkaars schouders heen, gezwollene gloed-koppen, avondlijke feest-tronies met verwreede trekken.

»Sakkerju," gulzigde een slijm-dikke mannestem uit de volte, gefloersd door eerbied, »as-ie dàt op je toonen liet vallen, moeder...."

»Hij houdt 't uit... kijk 'm 's beven..." heesch juichte een ander opgewonden.

Maar 't gewicht ketste onverwachts, met korten gedoofden slag en rinkelend ijzer-gerammel van den ring, tegen den grond, die verschrikt schokte, en de atleet liet z'n ontlasten arm langzaam zakken, nog na-bevend; hij sloeg geen acht op 't hand-geklap en 't bedwongen bravo-geroep. Maar men wilde méér zien. En hij wierp, met behendige bewegingen en groote inspanning van al z'n romp-spieren, zware gewichten over z'n schouders en om z'n hoofd, ze slingerend met een zwaai waarvoor-ie z'n breeden rug lenig moest buigen en z'n kop diep duiken naar de borst, ze vangend weer met een vinnige snauw van z'n snel-verplaatste grijphanden. En zonder te rusten greep-ie dan dadelijk de groote halters aan, werkte ermee, deed z'n zwaarste toeren, steeds den bovenlip minachtend gekruld boven de blinkende tanden en de gepitte oogen kleintjes-loerend naar de zware dingen of, soms, groeiend tot barsch zelf-bevelend staren bij de aller-grootste inspanning die-d-ie vergde van z'n lijf.

Hij wenkte, met een beslistheid die geen tegenstand duldde, twee mannen uit 't publiek, gespte hun gordels met handvaten om het middel; en hij drukte hen omhoog, vooruit, opzij. De slachtoffers keken beduusd rond toen ze als met een veer wonderlijk-licht van den grond los-geraakten en stegen, zweefden in de ruimte met werkelooze en overtollige armen en beenen, van-god-verlaten en overgeleverd; ze trokken een pijnlijk maar verlegen-lacherig gezicht bij 't knellen van den gordel. Door de menschen-haag rilde de stuiping der ruwe genoeglijkheid; al de zonnige koppen lachten schaapachtig, met breede grijnzen over botte tronies,

lachten dom om die hulpelooze kerels in de hoogte, en daar riepen er opgetogen »bravo" naar den krachtman; gulbelachen snakerijen werden gewaagd aan 't adres der levende halters.

En kleine Pierre werd, tot een vreemd-groenen bal gerold, omhoog gegooid en weer gevangen in den armen-knel van z'n vader, rauw rond-geslingerd, vastgehouden aan de voeten, om het hoofd van den atleet wiens oogen wreedaardig te fonkelen begonnen bij zijn ruwe spel. Hij zweette overvloedig; 't haar plakte nat op z'n voorhoofd en kleine straaltjes lauwig vocht dropen dik over z'n borst en schouders. Maar hij legde zich op den rug, torste al z'n gewichten op handen en voeten, mèt de beide mannen uit 't publiek èn André èn kleinen Pierre.

Zonder buiging, zonder groet, ging hij daarna terug naar den muur, leunde ertegen, zwaar-hijgend, met zenuwig-trillende armen en beenen en hevig-deinende hoog-gaande borst; doch z'n gelaat, nat-bezweet, was overigens bijna onveranderd: alleen de vergroote oogen lichtten strijd-lustig nu hij zijn reuzekracht weer vol-op geuit en heerlijk gevoeld had. Daar was een bloed-dorstige woede in hem gekomen, niet-op-te-vreten spijt om het nimmer-te-vergeten verleden dat z'n belofte niet had gehouden, haat tegen de stompe kermis-gangers die hem hier kwamen bekijken in de open-lucht op de straatsteenen alsof-ie een bedelaar was; en een duivelsch besef ook van tòch-z'n-dierlijke-kracht, beeste-fut waarvan z'n spier-lijf nu rillend trilde en zwellend barstte en waarmee hij de wereld vernielen zou willen, verpletteren met éen wrok-vollen slag van z'n geweldige vuist....

't Publiek was geworden onrustig-opgetogen over de kracht van den kermis-man, prees hem luid, loerde nog vol ontzag naar hem, in na-genieten.

Hij stond nu in de schaduw.

Want de zon daalde gestaag, wentelde vlam-wielend naar de daken. 't Al-rooder-gloeiende licht had nu reeds lang de verst-uitspringende sierselen van den raadhuis-gevel verlaten. Het laatst had het gestroomd over het breede zwaard dat de stille grijze ridder op den wester-hoek der beelden-rij in-ruste

klemde in de vuist, en 't was toen geweest of een schrikverstarde spitse vlam uit de steenen vingers neder-waarts ontsnapte, een felle tong vuur. Maar dat was slechts éven geweest en allang voorbij. Thans stond nog alleen de toren aan zijn avond-flank in hoogen laaienden zonne-brand; doch daaronder was de strenge gevel somber gansch vervaagd, grijs en ongerept, had hij zich in af-sterven terug-getrokken van 't feest, het onstuimig gefuif dat in 't heeter stuiven van 't latere licht warmer en heescher te leven was begonnen, vol van den dronkenen voor-lol van den avond,

En een smalle strook vaal-blauwe schaduw, diepend duister, was allengskens van den breeden voet des grijzen gevels zoetjes uitgevloeid, had de vuur-glimmende hobbelkeien bekropen met 'r scherpe grens-lijn, die ònweerstaanbaar was.

Terug-getrokken nu, bronsde het glanzig bruin van 't mannelijf donker en metaal-zwaar in de schaduw, dompig gedoofd achter 't wufte gedans en geschemer van 't stuivend zonnegoud; maar 't tricot verflensde hier tot de uitgebleekte gorevergane-vleeschkleur die het had, een groezel-tint als van een lijk dat groenig-grauw begint te ontbinden. De oogen echter bleven hartstocht-vol glanzen in het dunne wit, in strakke kijking over de rooderig-warme menschen-koppen heen en, verder-op, over de tent-zeilen die aan den zon-kant gloeiden als oud-ivoor-bij-lampelicht maar aan de andere zij neervlakten in blauwe verkoeling.

Naast hem, had de blinde de schaduw over zich heen voelen kruipen; ze wist de scherpe grens tusschen 't wèl-doende warme en de kilte der zonneloosheid nauw-merkbaar te schuiven over de gewende huid van haar gelaat en van haar troosteloos in den schoot gevouwen handen. Ze had er niet aan gedacht te vragen of men haar weer in 't zonnetje wilde zetten, gedachten-loos als ze was geworden in haar langzame sterven. Alleen toen ze kleine Pierre naast zich hoorde, had ze bewogen als een die wakker wordt, had hem zacht geroepen tot zich en z'n voorhoofd betast met 'r dorre vingers. Geschrokken was ze toen ze de lauwe zweet-straaltjes langs 'r hand voelde druipen als versch bloed.

»Gauw... trek je jas aan..." had ze bezorgd gelast. Maar 't kind haalde verachtend de schouders op, veegde met z'n tricot-mouw het voorhoofd af. En de vrouw was toen weer, en nu voorgoed, terug gevallen tot haar gekwijn-in-lichteloosheid. De harde kerven in haar gelaatsmasker waren gesleten door het schaduw-grauw; klein en kleur-dempend bleef ze schrompelig gedoken tegen den vervaagden gevel.

Langs den smallen boog van 't publiek heen schoof de dichte menschen-stoet; en de kijkers, wanende dat de voorstelling was afgeloopen, begonnen zich reeds in de schuifelende massa te verliezen, toen André weer trad in de zon, met een rooderiger òpleving nu van z'n tricot. Hij blies uit de berstig schetterende trompet opnieuw de schelle lucht-scheurende signalen, snerpend wreed als een lap die fel wordt doorgereten tusschen handen. En de beweeglijke haag verdichtte opnieuw. In een tweede toespraak, immer deemoedig-glimlachende, week-omplooïd de rappe dunne-lippen-mond, kondigde hij toen den worstel-wedstrijd aan, dien de atleet met een liefhebber uit het publiek wilde houden, mits een gulden werd bijeen gebracht op het tapijt, één gulden. En weer schudde er onrustig beweeg door den boog van kijkers; ze knikten tevree tot elkaar dat er nu eerst iets moois te zien kwam, en losse centen zeilden over de hoofden, rolden op 't tapijt, waar de gele André en de groen-blauwe Pierre ze opzochten met handig gewoonte-beweeg en ze telden. Maar er waren er nog geen veertig, en er moest een gulden zijn; slechts luttele kopertjes kantelden nog op 't kleed bij een hernieuwde oproep van den jongleur. Hij wachtte, deelde eindelijk mee dat vijf-en-zeventig centen óok al genoeg was. Eén eenzaam muntje viel nog naast hem neer, en hij wachtte weer, onderworpen.

Benepen keek-ie eindelijk om naar den atleet, die geërgerd op z'n knevel-punten stond te kauwen maar toch z'n schouders onverschillig ophaalde: 't kon hèm niet schelen. En André vroeg of 't publiek dan tenminste den hàlven gulden wilde vol maken. Toen hij die ten leste had bijeen geteld, dankte hij met z'n eeuwigen vermoeienden circus-grijns, vroeg dan

of er liefhebbers waren die zich met den atleet wilden meten.

Een wachtende stilte hing tusschen den halven kring der koppen. En men was reeds bijna teleurgesteld, meenend dat niemand zich durfde aanmelden, toen er haastige beweging ontstond en een jonge man zich door den menschen-wrong heen drukte. Z'n meisje hield hem nog even terug aan z'n arm, smeekte angstig: „Toe nee, Karel..." Maar hij trok zich wrevelig los, snauwde achter-om: „Och, la-me toch..."

En hij werd op-eenmaal, in plaats van de atleet, het brandpunt van al het strakke gekijk.

Hij was een slanke, kloek-gebouwde knaap, hoog van gestalte en breed van schouders boven z'n goed-gewelfde borst. Een tevreden gemompel door-zoemde den aangegroeiden boog van toeschouwers: men vond hem een kranigen kerel op het oog, beloofde zich een spannenden strijd.

„Da's een studdie booi — 'n studdie booi," brak een man in de voorste rij overluid-prijzend het algemeene zwijgen. Velen van 't publiek kenden dien spreker: hij was een goed gimnast, een kerel-die-der-verstand-van-had. Hij stond maar geweldig te knikken met z'n groote, slap-behoede hoofd, een blauwig kaal-geschoren clown-achtigen kop, scheukte van genoegen en genot-in-'t-vooruitzicht hevig zijn lijf, dat-ie verborgen had in een wijd, snert-groenig pak met kolossale zwarte ruiten, een zonderlingen slobber-zak. „'t Wordt goed — 't wordt goed — let maar 's op!" verzekerde hij opgewonden om zich heen in het blinde.

De jonge man had z'n fantasie-hoedje tegen den grond gekeild, gejaagd z'n jas, vest en boord afgerukt, en hij stond er nu in een mouw-loos laag-uitgesneden flanellen hemd. Het waren een paar ferme armen die daaruit staken, kloek-gespierd, maar de opgelegde biceps slapper toch dan de geharde ballen bij den atleet en de uit den schouder ontspringende strekspieren minder touwig-dik.

Z'n huid was rozig blank en soepel als het vel van een jong meisje, ook op de sterk-gebouwde borst waaruit de gevulde hals als een ronde zuil rees. Ja, men was wel tevreden

met dien kampioen; z'n opene durf-kop, waarop ternauwernood het donkere dons van een jong snorretje schaduwde, beloofde dat hij niet bang zou zijn; z'n kalm glimlachje van verstandhouding naar het publiek en z'n klare blauwe oogen zeiden dat-ie vol goeden moed en zelf-vertrouwen was en het niet licht zou opgeven. Rustig streek-ie z'n blonde plak haar glad, wachtte op z'n tegenstander.

En onwillig maakte de atleet zich los uit de schaduw van het raadhuis en trad op het bezonde tapijt. Dadelijk lichtte z'n tricot weer fleurig op en z'n bruine huid herkreeg den goudglans, nu nog zwaarder in 't later zonne-gloeien. Maar hij keerde zich af van het licht; dat bevlamde nu hevig z'n bleeker tricot-rug en glom vettig in z'n blauw-zwarte haar. Hij was iets korter dan de slanke jongen die tegen hem over stond, warm-beschenen die in 't blozende jonge gezicht en op de roze-blanke borst en armen.

Maar wat 'n pracht-kerel was die atleet nu weer, nu het àl-rooder zon-goud te feller beefde om z'n opnieuw als een boomstronk stoer-geplanten romp, z'n machtige lijf, waaruit de kracht zwol aan de om-spannen dijen en kuiten en aan de naakte gebronsde spier-armen; en als vage vonken, smeulend vuur, lichtten z'n onbetrouwb're oog-pitten uit het blauwig-wit in z'n schaduw-gelaat. Maar minachtend trokken de lippen terug, gekruld boven de bijtige blink-tanden, terwijl-ie, een weinig òp-kijkend, z'n onbevangen tegenstander smalend van-uit de veiligheid zijner schaduw-begluurde. Hij voelde zich bersten van kracht-besef, heet-begeerig om dien ranken meisjes-blanken knaap, die hem trotseeren dorst, neer te smakken bij den eersten greep, hem half-dood te gooien tegen de keien. Het overmoedige fijngeplooide glimlachje op 't goudzonnige jongens-gezicht met de schalke en strijdlustig glinsterende oogen wond hem op, prikkelde hem als een rake beleediging; hij zou dien melkmuil den nek breken!

De kijkers wachtten in spanning. De opgewonden sport-man in de voorste rij hield z'n horloge in de hand; er mocht niet langer dan tien minuten geworsteld worden had André aangekondigd. En de oude jongleur zelf had een uurwerk van

een der omstanders geleend, stond ermee tegen den wagen geleund, bruin-geel verduisterd in de schaduw; hij volgde er nauwlettend den secondewijzer.

»Ja," gaf-ie toen over-luid het sein tot den aanval.

En de strijd begon.

De jongen deed haastig een stap naar den atleet, stak hem de rechterhand toe, die de ander even drukte. Dat was de wat lompe begroeting, niet naar de vormen, die de goedgezinde jongeling aan den vriendschappelijken strijd wilde vooraf doen gaan.

Dan traden beiden weer een stap achteruit, bogen de rompen wat voorover en schoven voorzichtig op elkaar toe, langzaam sluipend met omzichtige pasjes, de oogen loerend in elkander geboord; ze hielden de boven-armen dicht bij de lijven, vreezend een greep onder de oksels; maar de onder-armen, met de gretig-geopende handen vooruitgestrekt, zochten elkaar met sluw-aaiende bedrieglijke bewegingen.

Regels kenden ze niet; ze gingen tewerk met het instinktmatig beweeg van vechtende beesten, alleen geoefend beiden door de praktijk-van-'t-vechten-zelf: de atleet op de kermissen voor z'n brood, de jonge man in kroegen voor z'n vermaak.

Een tijd lang bleven ze zoo aarzelend-aaiend staan bewegen, beiden terdeeg op hun hoede, de koppen met de hartstochtelijke loeroogen dringend naar elkaar. De bruine glanshuid van den atleten-arm zagen de omstanders telkens rap glijden over het gouderig-blanke zon-vleesch van den liefhebber, die met behendigen draai dan den greep om z'n polsen ontweek en trachtte die van z'n tegenpartij te omvingeren. Hun doen was kalm, behoedzaam en zonder zichtbare inspanning, maar vol toch van ingehouden kracht die moest uitbarsten in een reuzen-omarming.

Dat voelden allen, gespannen-aandachtig als men was, voorovergebogen met open-gevallen monden, star-turend naar de aarzelende kampers. Daar ging iets moois gebeuren van groot-dierlijk beweeg, een klinkende botsing der twee krachtgevulde manne-lijven, een daverende ontlading van naaktbrutale macht.

Toen — »goed, goed," juichte heesch de vurige gimnast in de voorste rij — toen scheen de jonge man overwicht te krijgen. Hij had beide polsen van den atleet stevig omklemd in den greep van z'n slanke vingers, wilde de bruine armen uit elkaar buigen. Maar de andere had hem verschalkt, zich opzettelijk laten vatten; dat begreep men nu met schrik. Want met een schrap-zetten op z'n zware beenen had de atleet eerst de armen gestrekt en dan dadelijk in een machtige mee-zwieping van z'n heele lijf den jongen met een woesten ruk naar zich toe gesnokt, hem opgevangen op z'n borst. Met een doffen slag klapte het bloote vleesch op elkaar. Eén seconde sloot de jongen z'n oogen, versuft door den bons — een teleurgesteld mompelen door-gonsde den kring en de opgewonden gimnast, die z'n goedkeuring te vroeg had geuit, vloekte hardop. Maar de atleet had geen tijd laten verloren gaan. Zijn polsen loswringend sloeg hij beî z'n armen in een uit-en-weer-toe-zwaai stevig om den romp van zijn tegenstander, dicht onder de oksels. Dadelijk weer zich-zelf geworden, omstrengelde de amateur toen des anderen hals; als vrouwe-armen kleurde de rose huid, met rooder plekken van 't knijpen, blank en zacht tegen 't forsche goud-geglansde bruin van den stierigen peezen-nek.

De atleet had zoo de sterkste stelling, al hinderden hem ook de om den nek geklemde armen terdeeg. Hij haalde diep adem, tilde den tegen hem aan-gepersten knaap bijna van den grond op z'n zwellende borst. De ander keek wat hulpeloos met schichtige oogen over den zwarten haar-kop van den atleet heen, knipperde tegen de flakkerende zon die hem lastig werd; hij voelde z'n zwakte, was machteloos in die nijpende omarming, een onwrikbare klem als van ijzer, die z'n borstkas persend saam-drukte en hem kort-ademig benauwde. Hij ontbeerde nu de vastheid van z'n volle staan op den grond.

Doch dit duurde slechts even. Want langzaam hief hem de atleet geheel van het tapijt; werkeloos hingen de wijd-ombroekte beenen langs den tricot-buik af. Het òn-eerlijk achtend den ander met een trap het evenwicht te doen ver-

liezen, zocht de jonge man z'n behoud in de armen die met hard gezwel der biceps den veerkrachtigen nek trillend drukten; hij moest zich als een kat vast haken op het lichaam onder zich. De ander voelde dien tegenstand; hij kon zóó nog geen partij trekken van den mooien greep dien hij had gedaan. En hij wrong z'n hals wanhopig in de niets-toegevende klem dier armen, schokte z'n kop heftig op de schouders om hem te rukken tusschen de spier-rillen uit. Groenige aders zwollen dik op z'n voorhoofd, in z'n nek; teere bulten waren het, die boven en onder de blanke jongens-armen puilden. En hij schudde het lichaam geweldig, rukte en stootte met stoomende adem-snokken; doch de knaap hield vast met de knelling van een spier-kramp.

De kijkers bogen meer en meer voorover; de voorsten konden zich niet dan met moeite handhaven op hun plaatsen rond het tapijt. In 't immer-rooder en zwaarder gouden licht, dat aan den gedaalden zonne-cirkel ontvlamde, glommen de botte, wreed-genotvolle koppen heeter, blonken de klein-geknepen oogjes meer nog verlustigd. De vrouwen bewonderden stil, zonder bewust-wording. Wat 'n twee mooie kerels daar bij elkaar, de zware donkere en de slanke, lenige, meisjes-blanke en zonnig-blonde. De kleuren van hun ten deele naakte en nog verder dan anders bloot gewoelde lijven brandden tegen elkander in 't zon-geflakker. De bronzen huid van den atleet, glanzend als geölied, had nu in 't latere licht den gloênden weerschijn van rood-koper, donker bonkend uit het fletse tricot dat plakte en knelde om het ingespannen geperste lichaam. En over het teere blanke der andere, jongere huid scheen een fijn gestuif wel te leven van geel-goud poeier; maar er waren op de bestrooide armen de wreede roode bloed-plekken der knellingen en op de slanke welvingen van spieren beurze knoeien, en tegen de borst ruigde nog branderig de licht-roode kneuzing van den eersten slag.

Doch de oogen blonken bij beiden hartstocht-vol; dreigend-donker in 't schaduw-gelaat van den meedoogenloozen krachtman; vast-besloten klaar-blauw in 't rood-bezonde gezicht van den willend-volhardenden jongen. Die had zich onder 't

vergeefsche rukken en wringen van den atleet weer hersteld van z'n oogenblikkelijk gevoel van hulpeloosheid en z'n laffe neiging tot weerlooze overgaaf.

En de zon zakte. Die helsche stookplaats zonk, in immerfeller vlamming en rooder goud-gespat, in óver-schittering van laten schijn, dieper en dichter naar den lagen rand des zacht gefloersden blauwen koepels waar die, verteerd in licht-gelaai, verging achter de schaduw-huizen der westerzijde.

De schaûw, koel vloeiend uit den breeden voet van 't oude raadhuis, was traag maar gestaag verder voort-gekropen, gluipend over den grond; en de grens van zonnebrand en schaduw-sombering hobbel-lijnde nu diagonaal over het bewoelde tapijt. De eene helft van 't kleed verdoofde tot den versletenen kleuren-dood dien het droeg, doch de driehoek, waarop de lijven der worstelaars wrongen en kromden in opperst gespan der spieren, bleef verklaard onder het bevend licht-gestuif en de verwelkte figuren van roode en groene bloemen en bladen bloeiden daar fleurig nog éenmaal op tegen het diepe dampige blauw.

Uit de koelte rekte het een-tonig tellen van André, die de heele en halve minuten afriep: »twee... tweedehalf... drie...." Hij stond er uitgevlakt in de vale sombering, tegen de kar bij de onbeweeglijke, als verstorvene blinde en den kleinen Pierre die den strijd aanzag reeds met den hartstocht in de gesperde oogen. Vóór hem, en over de heining van kijkers heen nevelde de lichte-wijdte van 't over-gonsde plein, nu met de vuriger vlakken der bestroomde tent-daken, het feller gefeest van de tintel-kleurige kermis-praal, met het kleffend gedrom der zweetende menschen-lijven, wemeling eindeloos, àl bloedvolle koppen met breede en verstijfde grijnzen.

»Vier," droog riep André af. De atleet vloekte sissend, dol-woedend geworden, getergd door zóo veel tegenstand bij een zoo gunstigen greep. Er moest een eind aan komen. En met uiterste inspanning drukte hij de armen met 't omklemde lichaam geheel omhoog, en dan — met een onweerstaanbaren zwaai, slingerde hij zijn tegenstander onverhoeds over z'n schouder, de slappe broek-beenen cirkelend hoog

boven z'n hoofd. En tegelijk z'n kop duikend tusschen-uit de in schrik éven-weifelende armen van den knaap, kwakte hij hem achter zich op den grond.

Het meisje had angstig gegild; een rilling van ontzetting was door den menschen-zoom verkillend gevaren. De verontwaardigde sport-man gebaarde driftig met z'n korte ruitenarmen om zich heen, raasde woedend dat dàt moordenaarswerk was, beulen-werk... dat 't naar nìks leek, naar nìks... dat wàs geen worstelen, en van de régels kenden ze de ballen niet af....

Men dacht dat de atleet z'n tegenstander had verslagen nu, verbrijzeld tegen de steenen. Maar de jonge man had zich in z'n val omgewenteld, was op handen en voeten gevallen op het tapijt en veerde dadelijk met de elasticiteit van z'n jonge lijf terug, juist toen de ander wild zich op hem wierp om de afmaking te voltooien. De beide mannen sloegen tegen elkaar aan, vielen samen weer neer. En het werd nu, omlaag, op het tapijt een pijnend, kneuzend hevig-gewring van de twee taaie lijven. De armen om elkaars romp geslagen, fel trappelend met de beenen tegen den grond, in wanhopige pogingen tot òp-staan en ònder-houden, woelden de kerels over en onder malkander met de razernij van hongerige roofdieren. Het was niet moeilijk om de beide kampers te onderscheiden in dat warrende kluwen: het verschil in huidskleur en been-bekleeding maakte dat gemakkelijk. De om-en-om wentelende mannen sloegen soms heftig de trappende beenen in de lucht; binnen 't bleeke maar nu rooderig-begloeide tricot van den atleet puilden de spieren met forsche bonken en klonten, krimpend achter-tegen de dij, ballend aan de kuiten en koordig gestrekt langs de voorzij der dijen; om de langere beenen van den jonkman wapperde de wijde donker-blauwe broek; maar de armen, bollend zwellend in opperst kracht-vieren, hadden beiden vèr-bloot, de bruine glimmend met den zwaren weerschijn van rood koper, de blanke molliger en teeder daartegen, bezoedeld met het licht-roode gekneus der vinger-striemen over de spier-knobbels.

Hun koppen zweetten overvloedig uit; naar elkaar gedrukt met pezig gespan der nekken, boorden zij de bloeddorstige

oogen, angstig-groot en koortsig-strak, in elkander; de monden waren half-open voor 't benauwde heesche hijgen der geperste borsten; gore straaltjes zweet tappelden uit het natte plak-haar.

Publiek was stil, in bevende spanning. Maar op het tapijt zaagden en reutelden de benauwde adems der worstelaars als jagende machines; soms kreunde het pijnlijk onder den vleeschklomp uit of proestte het heftig als er één lag geknakt met het gelaat in het verstikkende tapijt, half-bezwijmelend zoo.

Ze woelden verder het tapijt op, naar de schaduw, die langzaam ook op hèn toe schoof. En ze glipten onverwachts de blauwe koelte in, rollend over de verstoorde grens-lijn van het licht, in een plotse vreemde versombering en dooving der pas nog brandende kleuren; en ze veerden weer in 't licht terug, waar hun lijven òp-vlamden opnieuw met den bloedigen weerschijn van 't avondlijker zonne-gloeien. Het werd toen een rusteloos, wonderlijk spel van licht en schaduw, een schater-hel ontbranden met het vurige rood-overgutste kleurgewakker, en een duister-dompend verdooven dan telkens weer in de blauw-omrookende koelte; een geëstig licht-gegoochel, waarheen de zonnige koppen rommedom stom-gapend gestrekt waren met de gesperde telkens-verraste oogen.

Eénmaal leek het of de atleet den ander op beide schouders zou neerdrukken, maar de jongen sloeg achterover een fraaie brug, een veerenden boog, dien zijn tegenstander niet kon breken, al perste hij ook snokkend den gespannen buik onder z'n bruut-vallend lijf-gewicht.

»Zeven!" telde André luid.

De atleet liet af; hij stond op, trad vastbesloten weer in de zon, wachtte, hijgend en trillend, een aanval af. En de jonge man veerde op van den grond, sloeg de handen in-éénen aan den gemartelden nek van den atleet en trachtte diens romp neer te halen tot zich over. Maar de ander verwikte niet, stond pal. Tot-ie op-eens den jongen greep om het middel weer en als een kat hoog sprong tegen hem op, snel-rijzend boven al de koppen uit; hij drukte geweldig den rug van z'n tegenstander met zijn knuisten, wilde hem zoo, onder het gewicht van het zware lichaam en den pijn, doen zwikken in de

lendenen en vallen ruggelings. De rappe knaap echter tippelde achteruit met vlugge balanceer-pasjes, en de atleet viel weer plomp op z'n voeten terug.

Ze lieten elkander even los, in eenzelfde gedachte. De atleet was zichtbaar-woedend, z'n oogen glommen valsch en sluw-geknepen, kleiner nu, in z'n bezweeten kop, zochten loerend een plek om dien taaien jongen te knakken; de ander, met beklemd-schokkende borst, tuurde van zíjn kant strijdlustig, koen open-oogig naar den getergden krachtman, aarzelde nog wáár hem te grijpen.

»Hou je goed... hou je goed!" jubelde de liefhebber in de voorste rij, die ontembaar stond te springen op z'n plaats. »Bravo, bravo!" werd hier en daar half-luid geroepen naar den jongen.

»Negen!" telde André, altijd even dor en werktuigelijk, zonder belangstelling hij.

Toen, met een onverwachten wilden sprong, sloeg de atleet beî z'n handen tegen de heupen van den knaap, tilde hem op aan z'n sidderend-gestrekte armen, bracht hem hoog boven zijn hoofd, wentelde het lange lichaam half om en, vóór de jongen begreep wat er gebeuren ging, slingerde hem de ander in een wijden boog vóor zich uit en neer tegen den grond. Slap kwakte het lijf er tegen de steenen onder 't tapijt, in een doffen slag; gebroken bleef het er liggen.

Een snik smoorde uit den openen mond van den vernietigden knaap. Maar als een blok viel de atleet op hem neer, schokte zijn zwaarte op 't weerstand-looze lichaam, drukte hij de jonge schouders tegen den grond. De verslagene liet hem begaan, bleef roerloos liggen, ook toen zijn verwinnaar weer opstond en woest-knorrend wiegel-stapte naar de schaduw bij den wagen, zonder te letten op 't verontwaardigd-mompelende publiek en 't half-luide schelden van den boos rood-gezwollenen sport-man.

»Tien!" telde toen juist André. »Afgeloopen," liet hij er met z'n afgemeten gewoonte-stem op volgen, »monsieur Jules heeft den amateur overwonnen."

Maar stil op den rug gestrekt lag daar de verslagen lief-

hebber op het tapijt. Als warm bloed rilde het heete roode licht om z'n lijkig groenig vergrauwd en ontspannen gelaat met de geslotene oogen en den half-openen smart-mond. Geknakt in de knieën lagen de beenen verloren voor hem uit, de blanke gekneusde armen slapten week langs z'n zijden neer, de handen leeg open-gevallen alsof ze iets hadden losgelaten; over-stroomd was z'n soepele blonde meisjes-vel van den vloeib'ren laat-rooden avond-schijn. Want om z'n snoodgevelde lijf plaste en plonsde het rookende zonne-bloed, zwaarrood dampend wellend wonde-bloed, kolkend en golvend in den leegen en verlaten put tusschen de menschen-wallen, en waarin hij eenzaam lag, als een vermoorde.

Doch de lieden drongen ontzet om hem heen; men zette hem overeind, steunde hem. Hij sloeg de oogen weer op; die waren verfletst en geest-loos verdoft en knipperden pijnvol tegen 't wreede zon-gevlam. Maar hij kwam alweer wat bij, liet zich gedwee aankleeden door z'n meisje dat zenuwachtig snikte.

Rond hem, schold men half-gedurfd op den atleet, die als een beul den ander had afgemaakt, àf-gemaakt... Dat wàs geen worstelen meer, dat was móorden... Maar de jongen had zich kranig gehouden, en de opgewonden sport-man klopte hem op den schouder en prees hem luid, werd weer weggedrongen door anderen, die het toch met hem eens waren en knikten met duf-bezorgde gezichten dat het zóó wel was als de kènner het zei. Doch de versufte knaap hoorde het niet, liet zich tam mee nemen onder den arm door z'n huilend liefje; en zij losten beî op in 't dringende menschen-gedrom tusschen de tenten.

De klit van kijkers ook verliep zoetjes-aan.

De kunstemakers kantelden hun gewichten op den wagen, vouwden het tapijt op, zetten de blinde als een pop in haar hoekje tusschen de halters. De atleet, nog hijgend en bezweet, snauwde sissend tusschen de scherpe tanden tegen den ouden jongleur, die er onverschillig onder bleef, den wagen bedaard weer aangreep bij de boomen.

En ze zakten het straatje naast het raadhuis in, het be-

nepen steegje, waar de avond-duistering killer hen omhuifde, van de hoofden tot de voeten.

Achter zich lieten ze het kermis-gefeest, tierend zwelgend in den wijden plas van spetterend bloed-rood licht, met de stijgende koorts van den komenden feest-avond suizend boven de klevende koppen. Want het ronde roode hoofd der zon was nu gezonken, in immer wreeder en heeter vonken-geknister, tot dicht-aan de bezwaarde huizen-daken. Boven het ingeslapen oude-grijs van 't raadhuis, en wakker tegen den blauw-grauwen schemer, die stoffig van het Oosten uit aanzweefde over de daken, daar vlamde eenzaam nog de hooge toren in zijn slanke wester-zuilen, die waren rookerig-rood als versch-geronnen rood bloed.

1904-05.

STAATKUNDIGE KRONIEK.

22 April—20 Augustus 1905.

De onderwijswetten zijn alzoo binnengehaald; ook de Kamer der Hoogstaangeslagenen heeft haar, gelijk verwacht moest worden, met partijmeerderheid bekrachtigd.

De odyssee der Hoogeronderwijswet is dus geëindigd; particuliere minimum-universiteiten, de aan een dogma gebondene en daarom vrije geheeten — *o lucus a non lucendo* — bezitten voortaan promotierecht en aanspraak op subsidie; en wie weet, of niet eerlang ook wetenschappelijk gezag haar bij de wet zal worden toe-gedecreteerd. Voorts is ons land een nieuwe hoogeschool, de Technische, rijker geworden; een rangverhooging, welker politieke beteekenis alleen gelegen is in het feit harer aaneenkoppeling aan de bevordering, zooeven genoemd.

In de tweede plaats is de Lageronderwijswet geoogst; juist voor de bui binnen; maar daartoe was het dan ook »poot-an" spelen voor de Eerste Kamer, die immers eerst een maand voor de algemeene verkiezingen het wetsontwerp aan haar griffie ontving.

Doch de Eerste Kamer — tweede stadium, rijp beraad, dam tegen volkswaan van den dag, beveiliging tegen machtsmisbruik eener oogenblikkelijke meerderheid in de andere Kamer — de Eerste Kamer kàn vlug werken, als de omstandigheden het eischen. Wie is vergeten, hoe op een hoogsternstig tijdstip in 1903 deze hoedster van bedachtzaamheid speciale wijzigingen in ons strafrecht in nauwelijks één uur tijds in ons strafwetboek binnentoostte? Is, in dit licht beschouwd, de Lageronderwijs-behandeling wel eigenlijk overhaast te noemen? Tusschen ontvangst en onderzoek van het ontwerp verliep immers nog een volle dag, acht lange dagen liet het voorloopig verslag zich wachten, nog vijf dagen waren met het uitbrengen van het eindverslag gemoeid, niet minder dan twee vergaderingen werden voor het mondeling debat gereserveerd — was deze Kamer werkelijk wel genoegzaam doordrongen van »den wensch der regeering, om zooveel mogelijk zaken af te doen, voordat de verkiezingen daar zijn."? Toch had

met deze woorden de voorzitter, baron Schimmelpenninck, zoo treffend herinnerd èn aan het bestaan van dien wensch èn aan den plicht van goede en getrouwe Staten-Generaal, zulke wenschen zonder verzuim in vervulling te doen gaan.

Hoe het zij, op 31 Mei dan fiatteerde ook de Eerste Kamer de Lageronderwijsnovelle. En het was goed gezien van den voorzitter: de wensch tot »afdoening" van »zaken", van onderwijszaken, bestond inderdaad bij de regeering zeer duidelijk. Twee dagen reeds na het votum der Eerste Kamer en tegelijk 14 dagen voor de opening der stembus was de wet geteekend, en twee dagen voor de herstemmingen, toen de duidelijke slagen der eerste stemming het kabinet reeds getroffen hadden, toen zijn verzwakking onvermijdelijk, het evenwichtspunt der Kamer waarschijnlijk, en zelfs verdrijving van het kabinet reeds zeer goed mogelijk bleek — op dien 26en Juni viel het koninklijk besluit, waarbij de wet met 1 Januari 1906 in werking werd gesteld.

Zeker, men klaagt, als regel terecht, over de tergende traagheid van den Nederlandschen wetgever; toch vergete men ook niet de waardige voorbeelden van zijn meerdere doortastendheid, die in onze staatshistorie bij wijlen zijn te boeken. Hier nu, bij de onderwijswetgeving, is voortvarendheid te zien geweest in optima forma; voortvarendheid, die door niets, allerminst door overwegingen van politieke decentie, werd tot staan gebracht.

Dan — zinkt ons enthoesiasme weer, als wij nog eenige daden van wetgeving dezer periode in hun tempo beschouwen; als wij, bij de pas goedgekeurde terreingift voor het arbitragepaleis, ons herinneren hoe onze overheden zelfs dien vrij eenvoudigen stap nog niet wisten te zetten zonder een driejarig talmen en zeuren, dat onze Europeesche Chineesheid voor de wereld nog eens even goed accentueerde; als wij voorts, bij de thans aangebrachte wijziging der Provinciale wet, sinds de laatste grondwetsherziening vereischt, letten op de achttien jaren tijds, die met het aanbrengen dezer harmonie alweder gemoeid waren; achttien jaren, die inmiddels gevuld zijn met een eindeloos getal speciale goedkeuringswetjes, welke te zamen oneindig meer arbeid gekost hebben, dan de eene, haar voor goed vervangende, wetswijziging van thans.

En hoe wordt het ons Nederlanders, voorzoover wij nu het stilstaan niet bepaaldelijk begeeren, te moede bij het denkbeeld, dat nu alweder voorbij is gegaan een vierjarige regeeringsperiode, zonder dat er aan het oneindig vele dat in ons staatsgebouw òf vermolmd is òf geheel ontbreekt, iets van beteekenis is vervangen of bijgebouwd! Verouderd waren van de vier boeken van ons burgerlijk wetboek vier boeken ten voeten uit; verouderd, lacuneus, onsociaal zijn zij alle gebleven. Verouderd, onbillijk, ontoereikend is zooveel in ons wet-

boek van koophandel — vier jaren nieuwe verachtering zijn er bij opgekomen. Het inkomen van de talrijkste groepen der maatschappij was ongewis, door rampen bedreigd, de arbeidstijden waren onbarmhartig lang, dringend was het roepen om verzekeringsregelingen, om arbeidswetten — in de woestijn hebt gij geroepen, arbeiders, in de woestijn van het clericale conservatisme, dat zich met listig of dorhartig antithese-tournooi den regeertijd gekort heeft.

Bestendigd zijn de misstanden of verergerd. De geldverspilling aan Oorlog is tot een energieke hoogte opgevoerd. Onze ruïneuze spoorwegpolitiek is met zorg in wezen gehouden. Onze wetboeken van rechtsvordering zijn gebleven caricatuur van hetgeen die materiën zijn moeten; ons strafrecht is blijven rusten op de barbaarsche idee der vergelding met tot kronend resultaat de toename van den terugval; de absurde onbillijkheden onzer feodale jachtwet en de allen socialen arbeid belemmerende nood der gemeenten zijn begraven in de sarcofaag, die staatscommissie heet, in afwachting dat op hun beurt de rapporten dier commissiën worden begraven in portefeuilles ten departemente, laatste, niet meer verstoorde rustplaats der rapporten van vele staatscommissies.

Gebleven is alles, gebleven oud en antiek, Nederlandsch en achterlijk. Weder vier jaren vermorst in onmacht en onwil. Met deze déprimeerende gedachte is het, dat de tweede „christelijk"-staatkundige periode tot afsluiting komt.

* * *

Inderdaad tot afsluiting? Of tot, zij het verzwakte, voortzetting? Dat was de groote, voor ons land zoo uiterst gewichtige vraag, welke de kiezers ter beantwoording kregen. De stembus ging open na een periode van gisting, een stormloop als nooit te voren; haat lag er opgestapeld in anders voor hartstocht zoo onvatbare gemoederen, en ernstige bezorgdheid voor de toekomst van ons land; en teleurstelling hier, en heerschzucht ginds — het kookte allerwege.

Veel aanhang had het ministerie blijkbaar verloren. De dankbaarheid over de landsredderij uit stakingstroebelen was bij velen verbleekt en zelfs door ongerustheid over het ook van dit kabinet inkomend »staatssocialisme" vervangen. Ongerustheid was ook gerezen bij zoo menig lid der Hervormde kerk door de wat al te onbedekte bevoordeeling van Dr. Kuyper's gereformeerde universiteit en door de niet minder duidelijke winste, die Rome uit het regeerbeleid ten deel was gevallen. Anderzijds waren daar blijken van gering enthoesiasme onder katholieken, aan wie de noodzakelijkheid der tariefwet, aan wie de noodzakelijkheid zelfs van clericalisme niet al te hecht

scheen ingeprent. Kleine luyden op hun beurt ontevreden door het dreigend opdagen der indirecte belastingen, ontstemd over het uitblijven van zelfs maar één sociale wet, teleurgesteld dat de »sociale hervormingen van het ministerie-Kuyper" in stede van het Staatsblad slechts den weg naar de uitgeversfirma Nederbragt hadden gevonden. De al te plomp gesmeede antithese een aanstoot voor vele oprecht geloovigen. Conservatieve kringen onthutst door het onvervaard congé, der liberale Eerste Kamer verleend; ontsticht ook door het onverantwoordelijk beheer, dat over Buitenlandsche zaken was gekomen. De democraten niet vergeten, hoe arbeidersgrieven, jarenlang geuit en onverhoord, met een grove strafwetswijziging beantwoord waren. De vrijzinnigen van alle schakeering ontrust door de aanslagen, of pogingen er toe, op het vrije woord en schrift. En... Schiedamland ten slotte zeer verstoord over de nieuwe „plaagbepalingen" van Kuyper's Drankwet.

Kuyper's Drankwet? Natuurlijk; maar ook »Kuyper's" Tariefwet, »Kuyper's" Postwet — alles is Kuypersch geworden; Kuyper-bewind, Kuyper-régime, Kuyper-oppositie en Kuyper-haat. De permanente voorzitter van den ministerraad heeft in zijn krachtig, heerschzuchtig, al-durvend karakter gewild, dat ons volk de regeeringsmacht in zijn persoon geconcentreerd zou zien; hij heeft het onvermijdelijk gemaakt, dat de strijdleuzen der kiezers in laatste instantie samensmolten tot dien eenen tegen hem gerichten kreet. Hij had het on-Nederlandsch persoonlijk element gebrácht in de vaderlandsche politiek.

Zoo waren tegen den kanselier en zijn onderministers, gelijk het heette, de wolken samengepakt.

Tegen dit alles moest de organisatie der anti-revolutionairen; de discipline van de katholieke kiezersregimenten; de bij velen waarschijnlijk oprechte waan, dat godsdienst en zedelijkheid door de »paganisten", »heidenen", ja »satanskinderen" bedreigd werden; de middenstands-*Liebäugelei;* de alleen aan dit adres echte socialistenverdelging; Treub's boerenbelasting en hun verder Sybrandisme — kortom moest de innige overtuiging, dat de Kuyper-koers toch bestendiging verdiende, het ministerie schragen.

Slechts één niet-clericale partijgroep scheen een taktiek te hebben gekozen, welke bestendiging der »Kuyper-regeering" wel niet heette te beoogen, maar toch tot gevolg moest hebben. De sociaal-democraten n.l. hadden het besluit genomen, bij de herstemmingen slechts dien candidaten steun te verleenen, welke zich onomwonden als voorstander van algemeen kiesrecht bekenden. De uitvoering van dit besluit kon slechts meebrengen, dat sneuvelen zouden die oudliberalen en die al te blanco Unie-liberalen, wier zetel zonder socialistische stemmen onmogelijk gehaald kon worden. Een tiental

districten zouden aldus tijdelijk aan den nog grooteren, den clericalen, vijand worden uitgeleverd, opdat zij over vier jaren met een vrijzinnigen candidaat van frisscher tint zouden worden terugveroverd. Louter anti-clericale spiering zou voor democratische kabeljauw geofferd worden. Het was nu maar de vraag, of de socialistische kiezers tot dit, minstens vier jaar geduld vergend, offer de kracht bezaten; of ook hen niet de Kuyper-afkeer reeds aanstonds de baas zou worden. Het laatste werd vrij algemeen verondersteld en het demonstratie-besluit dezer partij wekte in den vrijzinnigen lande dan ook slechts luttel ongerustheid.

Zoo komt 16 Juni, de eerste stemmingsdag, en hij brengt inderdaad de onmiskenbare teekenen van kenterend getij; al terstond worden het sinds elf jaren »christelijk" district Helder, het sinds 60 jaren clericale Gorinchem der rechterzijde ontwrongen; in verscheidene vaste districten wordt herstemming noodzakelijk en sommige er van ontsnappen aan die noodzaak slechts met een ongekend klein stemmental. Tegenover dit alles hebben de vrijzinnige partijen geen verlies te boeken.

En 28 Juni voltooit den slag; de vereenigde anti-clericale groepen rijzen door eigen kracht tot 50, door de hulp van clericale dissenters — christen-democraten en Friesch christelijk-historischen — tot 52 zetels. De machtige christelijke coalitie is door het nulpunt heengezonken en haar kabinet is ten val gebracht.

Ten val, Kuyper's val, Kuyper gaat heen, dat waren de jubelkreten die losbraken in de linksche gelederen. Nooit is verkiezingsuitkomst ten onzent met zooveel opwinding, met zooveel hartstocht begroet. Men hóórde den zucht van verademing gaan langs heel de vrijzinnige linie. Het bijtend »Verlost van Kuyper", door een der vrijzinnige dagbladbureaux op den herstemmingsavond als opschrift uitgehangen, al te scherpe uiting anders naar Nederlandsche zeden, detoneerde ditmaal niet naar 's lands smaak. Want ieder vrijzinnige voelde dat de stembus-uitspraak een bevrijding was, een atmosferische loutering van niet licht te overschatten beteekenis.

* * *

Geen Kuyperbewind langer, dat was dus het hoofdvonnis der kiezers; doch nog meerdere uitspraken, zij het van zwakkere intensiteit, waren in het kiezergemoed zonder moeite te lezen. Er bleek van instemming met het coalitieprogram der beide democratische groepen der vrijzinnige; er bleek ook van een sterken drang naar samenwerking, naar opheffing van tweedracht, der vrijzinnigen zwakte; er bleek van onverdringbare voorkeur voor aftredende leden, duidelijke afkeuring van vrijzinnige nevencandidaturen, alom goedkeuring der uitdrukkelijke en ook der stilzwijgende linker-alliantie.

Voor het eerst kwam de christen-democratische partij in het vuur; haar program — in hoofdzaak eischend de vrijzinnig-democratische: gelijkmaking der ontwikkelings-voorwaarden — omhangen met wat franje van soevereiniteits- en overheidsbeginselen — haar program zou zeker tot sympathie moeten wekken; haar halfslachtige positie echter, haar gedeeltelijk toch steun zijn van het christelijk-ondemocratische kabinet; de steun met name, die zij verleend had aan dien steen des aanstoots, de onderwijspolitiek; het gehalte harer leiders; de fanatieke Kuypertrouwheid van Talmatische anti-revolutionairen, de groep waaruit deze partij toch op den duur haar aanhangers wel zal recruteeren — dit alles maakte de stemmencijfers van het christen-democratisch debuut tot microscopische grootheden en deed hun eenigen zetel Den Helder verloren gaan.

Kuyperbewind en antithese veroordeeld; vandaar dat het ook juist op de Kuyper-fractie is, dat de christelijke coalitie haar slagen ontvangt; behalve de zooeven genoemde zetel werden nog zeven anti-revolutionaire en twee christelijk-historische districten door de zegevierende vrijzinnigen bemachtigd. Het is ook daardoor, dat een dit tijdperk typeerend figuur, Dr. De Visser, de militante predikant-staatsman, in drie districten tegelijk te kort reikt.

Ook de tariefwet veroordeeld; ten principale door den val van het kabinet; en zijdelings door de curieuze lotgevallen van den minister van financiën, wien eerst de candidatuur maar niet wilde geworden, wien later, als candidaat het mandaat niet in handen kwam. Hoe dubbel is deze politicus te »grave" gedaald.

Over de vrijzinnige partijen, in het bizonder de Januarivrienden Unie en Bond, was dus voorspoed gekomen; alleen bleef den vrijzinnig-democraten niet het leed bespaard, dat zij wederom een hunner voormannen, hun C. V. Gerritsen, plotseling zagen heengaan, midden in dien strijd, waarin hij nog zooeven aan deze partij haar elfden Kamerzetel geschonken had. Voor ons land is het afsterven van dezen stoeren werker een gevoelig verlies; want zóóveel dankt hem de democratie, dat zij nog op veel van hem hoopte.

Omtrent het befaamde steunbesluit der sociaal-democraten hebben de niet-zoo'n-vaart-verwachtingen gelijk gekregen. De congresmotie had ongetwijfeld haar decoratieve verdiensten; de kranige »verwerping der antithese — door één van beide partijen en dat nog wel de onderliggende partij! — was weliswaar een kloek stuk proletarisch werk geweest; de ermede samengaande invectievenstroom jegens de coaliseerende vrijzinnig-democraten, wier »blanco geknoei", wier beginselverloochening, kortom wier »louter anticlericale" Kuyperbestrijding de gerechte minachting moest wekken der eenig ware democraten, — deze weinig kieskeurige critiek had weliswaar een bevredigend aantal stemmen voor het proletarisch kamp gesauveerd; maar dit alles belette

geen oogenblik, dat daarna ook aan deze gedisciplineerde partij de Kuyper-afkeer boven het hoofd en boven de motie groeide. In een onweerstaanbaren banjir stortten alle beschikbare stemmen zich links, alom, ook in den starsten behoudshoek, mits er maar de persoon in te vinden was, die het verder regeeren van Kuyper op wat wijze ook zou helpen beletten.

Alle linker kiezers, ook socialistische motiekiezers, voelden *te* duidelijk, hoeveel belang, juist ook voor de democratie, in het verdrijven der clericale regeering gelegen was. Het moest zoo gaan; de vrijzinnig-democraten, den concentratie-, den anti-Kuyper-hartstocht bijtijds vooruitziend, hadden een zoo democratisch program van actie tijdig, vóór de *mêlée*, gered. De sociaaldemocraten, daverend van critiek en van grootspraak — werden voor de tweede maal binnen korten tijd door de omstandigheden gestuwd en voortgesleurd, in plaats dat zij ze beheerschten en leiders waren.

* * *

Na de verkiezingen.

Het ministerie-Kuyper had zijn lot aanvaard en ontslag ingediend. De eerste stap tot verbetering van den ongezonden politieken toestand was gezet door de verdrijving van het gouvernement dat op valschen grondslag was opgetrokken; maar opnieuw teruggekeerd tot chaos, was de moeilijke vraag, hoe nu de regeering op gezonde basis verkregen moest worden.

Welke die grondslag zijn moest, was niemand verborgen; de geloofsscheiding, opgedrongen door de clericalen, verworpen door de vrijzinnigen, die zich juist daartegen geallieerd hadden, die zich juist slechts verbonden hadden om te kunnen bereiken, dat zij uiteen konden gaan, *die* basis moest veroordeeld heeten en door een reëele scheidslijn vervangen worden.

Ter linkerzijde nu is men tot het vormen van een gemengd kabinet — mengsel van beide *droites* of beide *gauches* — blijkbaar bereid geweest. Vele persorganen uitten zich in die richting; en werkelijk hebben ter clericale zijde zwakke echo's op die uitingen niet geheel ontbroken. Daar ging trouwens mede samen het verwonderlijk spoedig loskruimelen van het éénen-geloofs-wortel-cement. Maar toen het er op aankwam, bleek toch het christelijke materiaal voor den politieken *Neubau* nog niet te vinden; de hitte van den recenten strijd en de teleurstelling over de nederlaag zullen daar niet vreemd aan zijn geweest.

Het is waarschijnlijk, dat enkele jaren tijds voldoende zullen zijn om het proces te voltrekken, dat thans niet voldoende vorderen wilde. En de samenstelling èn de taak van het thans opgetreden niet-clericale kabinet zullen het begunstigen. De heer Goeman Borgesius (als de

gepersonifieerde concentratie-zin voor kabinetsformeerder aangewezen), zelf wellicht thans niet geneigd, en in elk geval, door de krappe omhelzing der Enkhuizer kiezers verhinderd, een portefeuille te aanvaarden — Mr. Borgesius is er in geslaagd een ministerie te formeeren, dat, gelijk wij zeiden, vooreerst door zijn samenstelling — vermijding der partijleiders en in 't algemeen der parlementariërs — een verzoenende dooreengroepeering zal vergemakkelijken; en hetwelk ten tweede door zijn arbeid, die ongetwijfeld sociale wetgeving en Grondwetsherziening omvatten zal, de zuiveringswigge wel drijven zal in de monsterverbonden van rechts en van links. De ware antithese, getrokken uit de belangen des tijds, uit het sociale vraagstuk en zijn voorziening, zal wel door hen geworpen wòrden, geworpen moeten worden, in het politiek arena. Vooral het weldra gecreëerde departement, dat Mr. Veegens beheeren gaat, zal, naar gehoopt mag worden, met democratie-trekkend, behoudwerend materiaal, met politiek zuiveringszout, als men wil — niet zuinig zijn. Heilzame toediening na vier jaren van christelijk zout, gelijk Kuyper's benevelend opium genoemd placht te worden.

Er gaan betere dagen aanbreken voor ons land.

* * *

Stippen wij ten besluite enkele voorvallen aan, die sedert de gewichtige Juni-dagen nog hier en daar teekenend waren.

Merkwaardig spoedig had de beweging om zich heen gegrepen, die tegen de vereeniging van predikambt en kamerlidmaatschap verzet aanteekende. De moties van classicale vergaderingen der Hervormde kerk, welke de onvereenigbaarheid eischten, volgden elkaar snel op; een duidelijke reactie tegen hetgeen de laatste vier jaren overvloedig te zien en voor het vervolg te vreezen hadden gegeven; een verzet, dat uitsluitend van uit de belangen der kerk gemotiveerd werd, maar waarin toch politieke bijsmaak niet geheel en al vreemd kan geweest zijn. Dit niet te keeren vermoeden van bevangenheid, van overprikkeling, had tot verdaging der beslissing moeten leiden. Het reageeren was echter te heftig en reeds heeft de Algemeene Synode met groote meerderheid tot de onvereenigbaarheid besloten.

De laatste vrucht van Dr. Kuyper's bewind is — afgezien van des ministers afscheids-partijbenoeming — wel de oprichting der St. Radboudsstichting geweest, de organisatie waaruit eerlang de universiteit voor katholieke wetenschap zal worden opgebouwd. Reeds wordt vanzelf sprekend geacht, dat haar peil dat der bestaande gereformeerde universiteit verre te boven zal gaan.

In de S. D. A P. kringen heeft de voosheid van het Marxisme, de tegenstrijdigheid der proletarische levensbeschouwing, geleid tot een

vrij scherpe botsing tusschen de parlementairen der praktijk en de Gooische school der theorie. Aanleiding tot het geschil was de bovenbesproken eigen-antithese-motie, haar grandioze afkondiging op het congres en haar volledige verwaarloozing, toen de tijd van uitvoering daar was. Doch zonder die aanleiding ware vroeger of later de strijd toch stellig ontbrand, en evenmin zal de verzoening, die thans nog wel volgen zal, hernieuwd uitbreken kunnen beletten. Immers de tegenstelling tusschen het holle revolutionarisme en de practisch onafwijsbare deelname aan parlementarisme, met, ondanks alle protesten, de verantwoordelijkheid en... de sociale pacificatie die er uit voortvloeien, die tegenstelling, welke aan het geschil ter grondslag ligt, is even onvermijdelijk als onverzoenlijk. Het revisionisme moet insluipen, de „verburgerlijking" der partij zal haar voortgang hebben; en houden op hun beurt de theoristen de illusies, die hun lief zijn geworden, vast, dan is splijting op den duur onvermijdelijk.

Het thans gevoerde krakeel is een der fasen van het nu ook in ons land voor goed begonnen proces.

D. v. E.

Nieuwe uitgaven van H. J. W. BECHT:

ELSA Naar het Zweedsch van SELMA LAGERLÖF, DOOR MARGARETHA MEIJBOOM. Prijs ingen. *f* **1.50.** Geb. *f* **1.90.**	**KARIN'S DROOM** Naar het Zweedsch VAN GUSTAF AF GEYERSTAM, DOOR JEANNETTE E. KEYSER. Prijs ingen. *f* **2.40.** Geb. *f* **2.90.**
HONGER Naar het Noorsch van KNUT HAMSUN, DOOR JEANNETTE E. KEYSER. Prijs ingen. *f* **2.40.** Geb. *f* **2.90.**	**De Waterwolf** DOOR J. EIGENHUIS. Prijs ingen. *f* **2.40.** Geb. *f* **2.90.**
VAE SOLI DOOR **C. P. BRANDT VAN DOORNE.** Prijs ingen. *f* **2.90.** Geb. *f* **3.50.**	**MORALITEIT** DOOR **EGB. C. VAN DER MANDELE.** Prijs ingen. *f* **2.90.** Geb. *f* **3.50.**
SCHETSEN VAN SAMUEL FALKLAND (HERM. HEIJERMANS Jr.) *Achtste Bundel.* Prijs ingen. *f* **2.25.** Geb. *f* **2.90.**	**Een Strijd der Zielen** Naar het Zweedsch van GUSTAF AF GEYERSTAM, DOOR JEANNETTE E. KEYSER. Prijs ingen. *f* **2.90.** Geb. *f* **3.50.**
MACHTSBEGEERTE Naar het Noorsch van JONAS LIE, DOOR JEANNETTE E. KEYSER. Prijs ingen. *f* **2.40.** Geb. *f* **2.90.**	**KATHERINE FRENSHAM** Naar het Engelsch van BEATRICE HARRADEN, DOOR E. TERSTEEG—KEUS. Prijs ingen. *f* **2.90.** Geb. *f* **3.50.**

PROEFABONNEMENT OP DE HOLLANDSCHE REVUE.

L. S.

Voor hen, die met het tijdschrift de Hollandsche Revue wenschen kennis te maken, wordt de gelegenheid opengesteld zich te abonneeren op het

Proefabonnement

dat loopt van Juli t/m. December 1905 en dat slechts kost *f* 3.75; fr. p. p. *f* 4.12⁵, en fr. p. p. naar het buitenland *f* 4.50.

VINCENT LOOSJES,

HAARLEM, Juli 1905. Uitgever.

Bij W. VERSLUYS te AMSTERDAM is verschenen: het **Tweede deel** van

DE KLEINE JOHANNES

DOOR

FREDERIK VAN EEDEN.

Prijs: ingenaaid f 1.90; gebonden f 2.50.

Bij MARTINUS NIJHOFF, te 's Gravenhage, is verschenen:

A. A. BEEKMAN, Het Dijk- en Waterschapsrecht in Nederland vóor 1795. Afl. 14 (Holtvoet-Hypotheek). Per afl. van 64 bladz. roy. 8vo. **Prijs *f* 1.25.**

Met deze aflevering is **het eerste deel** van dit hoogst belangrijke werk, dat in den loop van **drie jaren** verschijnen zal, kompleet.

Prijs van Dl. I f 17.—,
in half marokko band f 19.75.

Het werk is onmisbaar voor ingenieurs en ambtenaars van 's Rijks Waterstaat, provinciale en gemeente-besturen, besturen van waterschappen, archivarissen, rechtsgeleerden, enz. enz.

Bij P. N. VAN KAMPEN & Zn. te Amsterdam. is verschenen:

Dichters van den ouden tijd.

GEDICHTEN BIJEENGEBRACHT DOOR

Dr. G. KALFF.

Hierin gedichten van BREEROO, CAMPHUYSEN, CATS, STALPERT VAN DER WIELE, REVIUS, HUYGENS, HOOFT, VONDEL, DULLAERT, SIX, LUIKEN, WELLEKENS, POOT.

f **1.25.** — *Gebonden f* **1.90.**

Er is na veel voorliefde voor het moderne, het sentimenteele, enz. eene kentering gekomen, waardoor weer de oude dichters veel meer worden gewaardeerd. En om de liefde en de vereering dier groote mannen weer en beter aan te moedigen bij 't jongere geslacht, is thans deze bundel verschenen. Wij hopen, dat hij in veler handen kome, en dat hij in de eerste plaats zijn weg vinde naar de Hoogere Burgerschool en het Gymnasium. *Schoolblad.*

! Een artistiek Lure-boek voor Kinderen !

BIJ DE UITGEVERS W. L. & J. BRUSSE TE ROTTERDAM VERSCHEEN:

LENTE - ZOMER - HERFST EN - - - - - WINTER

Een Sprookje door MEVR. N. ABBING VAN HOUWENINGE. Met 5 lito's in kleur buiten den tekst en 4 penteekeningen tusschen den tekst van P. CORNELIS DE MOOR.

't Is 't verhaaltje van Antoinetje en Mientje, die 's nachts door het dwergje Polynuk worden uitgenoodigd, om uit hun bedjes op te staan en de mooie feesten van de vier jaargetijden mee te gaan vieren, in het sprookjesachtige dwergland.

Omdat 't zoo eenvoudig lief verteld wordt, zoo kinderlijk en toch ook zoo poëtisch, is 't zoowel een boek voor mama om voor te lezen aan de heel kleine kleuters, als voor de grooteren om zelf te lezen.

De fantastische schilder PIET DE MOOR heeft er, met mooie, groote prenten en aardige penteekeningen, zijn talent nu ook voor de kinderen gegeven, door illustraties die zoo teer, zoo rijk en tevens zoo naïef zijn als kinderdroomen zelf.

Aan het boek is veel zorg besteed, het is geheel op zwaar Oud Hollandsch geschept papier gedrukt en in folio oblong formaat uitgegeven.

PRIJS: In Hollandsch omslag . . . . *f* 2.50.
In linnen band met gouden stempel „ 3.50.

UITSLUITEND in den Boekhandel verkrijgbaar.

XIe JAARGANG. DEEL IV.

DE XXE EEUW

MAANDSCHRIFT VOOR LETTEREN, KUNST, WETENSCHAP EN POLITIEK.

[NIEUWE REEKS VAN HET TWEE-MAANDELIJKSCH TIJDSCHRIFT.]

HOOFDREDACTEUR: L. VAN DEYSSEL.

MEDEWERKERS: Dr. A. ALETRINO, Dr. FRANS BASTIAANSE, JOH. H. BEEN, Dr. J. D. BIERENS DE HAAN, Dr. P. BIERENS DE HAAN, Dr. H. J. BOEKEN, Dr. T. J. DE BOER, Prof. G. J. P. J. BOLLAND, Dr. P. C. BOUTENS, Prof. Dr. H. BRUGMANS, G. BUSKEN HUËT, RICHARD DE CNEUDT, Mr. F. COENEN Jr., Dr. ALPH. DIEPENBROCK, Dr. D. VAN EMBDEN, Mr. F. ERENS, F. VAN DER GOES, HERM. HEIJERMANS Jr., W. G. HONDIUS VAN DEN BROEK, G. VAN HULZEN, Dr. D. G. JELGERSMA, Prof. Dr. G. JELGERSMA, JAN KALFF, Prof. Dr. G. W. KERNKAMP, Dr. R. A. KOLLEWIJN, J. DE KOO, J. KOOPMANS, PROSPER VAN LANGENDONCK, Dr. J. H. LEOPOLD, JAC. VAN LOOY, G. H. MARIUS, JOH. DE MEESTER, Mr. S. MULLER Fzn., F. NETSCHER, EDMOND VAN OFFEL, AUG. PEAUX, ARY PRINS, J. REDDINGIUS, GIZA RITSCHL, P. H. RITTER Jr., HERMAN ROBBERS, NICO VAN SUCHTELEN, STIJN STREUVELS, HERMAN TEIRLINCK, Prof. Dr. A. VERMEYLEN, JAN VETH, K. VAN DE WOESTIJNE, E. A.

UITGEGEVEN TE AMSTERDAM DOOR SCHELTEMA EN HOLKEMA'S BOEKHANDEL ❈ ❈ ❈ ❈ ❈ MCMV.

INHOUD.

(October 1905, Afl. 10.) Bladz.

Stille uren	DR. A. ALETRINO	1
Curaçao	DR. HENDRIK P. N. MULLER	37
Kleine Liederen	DR. P. H. VAN MOERKERKEN Jr.	66
Rembrandt's Zelfportret	L. VAN DEYSSEL	72
Kerk en Staat	W. MEIJER	77
Sprotje	L. VAN DEYSSEL	94
Verzen	RICHARD DE CNEUDT	102
Buitenlandsch Staatkundig Overzicht	CHR. NUIJS	112

(November 1905, Afl. 11.)

De jonge Steenbikker	E. WITSEN—VAN VLOTEN	127
Het belangeloos welbehagen in het schoone Beeld	DR. J. D. BIERENS DE HAAN	135
Gedichten	JULIUS DE BOER	150
Sonnetten	JAN EELEN	171
Gabriël Honoré de Riqueti Graaf van Mirabeau	J. G. VAN DILLEN	175
Fragment	ALEIDA VAN PELLECOM	231
Allerlei Aanteekeningen	L. VAN DEYSSEL	252

(December 1905, Afl. 12.)

Stadsmiseries	GUSTAAF D'HONDT	257
Aesthetica	G. H. MARIUS	275
Een Partijtje, uit mijn Dagboek en de Processie, Schetsen van Frans Erens	L. VAN DEYSSEL	284
'En vrouw	FRANS MIJNSSEN	301
Uit het Dagboek van een Hypochonder	J. EVERTS JR.	321
Allerlei Aanteekeningen	L. VAN DEYSSEL	335
Carlyle en Goethe	E. D. BAUMANN	341
Buitenlandsch Staatkundig Overzicht	CHR. NUIJS	368

STILLE UREN

DOOR

Dr. A. ALETRINO.

(Vervolg).

NEGENDE HOOFDSTUK.

Hij ging op reis.

Hij had alles geregeld om lang te kunnen wegblijven, met het plan niet eer te zullen terugkomen, voordat hij zich sterk genoeg voelde om zijn alleen-zijn te kunnen dragen en met de inwendige verwachting, dat hij onder vreemden beter zou leeren wennen om alleen te leven, zonder iemand naast zich.

Maar zijn gevoel van eenzaamheid bleef bij hem, vastgeklemd in zijn binnenste met een pijn-huilend knijpen, dat hij meemoeide overal, dat naherinnerde in zijn droomen en dat met hem bleef heel den langen dag, plotseling in hem opslaand wanneer hij wakker werd 's morgens en hoog-schreinde in zijn denken, wanneer hij 's avonds, voor zijn slapen-gaan, wakker lag te peinzen in zijn bed, onder de vreemd-schaduwende schemering van zijn onverschillige hotelkamer.

De eerste dagen wisselden snel voorbij. Hij zat den heelen dag in de trein, uren achtereen uit te kijken naar de velden die langs het venster schoven, zonder zijn denken te kunnen dwingen naar een duidelijk-omlijnd beeld, met een rustig-kalmend gevoel, dat hij steeds voortging, zonder inspanning, zonder vermoeienis. Wanneer hij wèl beproefde zijn gedachten te scherpen naar den tijd die achter hem lag, zoekend in zijn herinneren de dagen die voorbij waren, een na een, dan

dwaalde zijn peinzen uit tot een vaag, wisselend soezen, telkens afgeleid door de veranderende figuring van den langzaam mee-schuivenden horizont of door de snel-voorbij-plekkende visioening van wat dicht langs de spoorbaan stond. Wanneer langzaam het daglicht heendichtte tot een gestadig dieperdonkerend duister en het licht in de coupé werd opgestoken, leunde hij achterover in de kussens, zijn moe-geluid hoofd rustend in de weeke schudding van het zacht-veerend fluweel en zijn denken dwaalde vager uiteen, meenevelend met de rhytmende jachting van de trein, waaruit hij telkens waakschokte, wanneer de locomotief een lang-welvend fluiten klaagde over de geur-rustende velden, geheimzinnig slapend in den zomernacht. En in zijn hotel gekomen, haaste hij naar zijn kamer, moe-verlangend naar den slaap, waarin hij het denderend roezen van de trein nog hoorde, langzaam verder en verder nevelend in zijn bewust-zijn tot hij eindelijk insliep.

Toen hij na een paar dagen reizen was aangekomen waar hij zijn zwerven wilde beginnen, leek het hem of hij al weken van huis was en of er een onmetelijk langen tijd was voorbijgehaast tusschen zijn weggaan en nu.

En de eindeloos-lange dagen-reeks begon, waarin hij zwierf, alleen, zonder scherp-gewild doel, onverschillig waar hij heenging, alleen veranderend in zijn voortgaan door een toeval, doordat het hem verveelde langer te blijven waar hij was en hij verwachtte dat hij misschien ergens elders zijn doelloos bestaan minder zou voelen. Hij leefde de melancholie door van de wijde eenzaamheid tusschen het druk-woelend bewegen van anderen; hij voelde de vage droefheid van het heengaan voor altijd van menschen met wie hij een korte poos geweest was en die hem sympathiek waren; de zachte weemoed klaagde in hem omhoog van plaatsen waar hij een korten tijd bleef en van waar hij heenging met het weten, dat hij ze nooit weer zou terugzien; hij leerde de triestheid van het wachten 's avonds aan een klein station, vreemd onder andere menschen, zonder vriendschap in het droeve neerstillen van den nacht over de eenzame velden, alleen met de oversombering van zijn gedachten, door het ver-weg-zijn van allen

die hem lief waren; hij ondervond de bange verlatenheid van zich ziek te voelen onder de onverschilligheid van onbekenden, in een bleek-geleefde hotelkamer, onzegbaar alleen in het traag-onwillig verzorgen van haastende bedienden, die naar zijn kamer kwamen, wanneer niemand anders ze meer noodig had en hij tijden lang op ze gewacht had.

Wanneer hij 's morgens wakker werd door de roezing der stadsgeluiden, die van de straat naar zijn liggen omhoog zweefde, bleef hij een tijdlang zonder moed om op te staan, lusteloos om den dag te beginnen dien hij weer zou moeten doorluieren, met een vage berouwing al de lange uren weer te zullen doorleegen, zonder doel, alleen om den tijd om te krijgen die hem scheidde van een ongeweten, doelloos einde. Dan, onder het langzaam aankleeden, probeerde hij een verdeeling te maken van de uren die hij tot den verren avond voor zich zag, zoekend in zijn denken welke de beste wijze was, om uit de moewheid van zijn denken te komen. Maar meestal, in de wanhopige moeilijkheid om den geheelen dag te vullen, besloot hij zich te laten gaan zòoals het toeval wilde en hij slenterde de straat op, zich dwingend om zijn denken te belangen naar wat hij rondom zich zag. Maar langzaam, in het telkens nieuw-veranderend vreemden der nooit-geziene dingen, ruimde zijn denken tot een luchtend tevreden-zijn, waarin hij zijn alleen loopen niet meer voelde, maar ongemerkt meeleefde in wat naast zijn gaan bewoog. En de ochtenduren snelden voorbij naar den middag, met even een kort-vervelend eenzaam zitten in een restaurant, waar hij vandaan haastte zoodra hij met zijn eten gedaan had, angstig voor de luidloos omhoog-sluipende melancholie, die hij diep in zijn binnenste weer hoorde opklagen. En ook de middagen hinderden hem niet, in de wisselende visioening van een museum dat hij bezocht of wanneer hij, door de benauwende straten-warmte neergemoeid, te rusten lag in de stilte van het verlaten hotel. Maar daarna voelde hij de verveling op zich aandringen met oud-gekende dofheid, de dag aan dag weerloomende verveling, waarin hij zich voelde als in een benauwde droom, zonder licht in de lang-voordrei-

gende uren, met alleen de duistere leegheid van den avond voor zijn zien, een urenreeks die hij vreesde nooit te zullen doorkomen, angstig weer te moeten doen wat hij zooveel avonden al had gedaan, te dwalen van het eene koffiehuis naar het andere, een verplaatsing van zijn vervelen, tot het tijd zou zijn weer te gaan slapen.

En de avond schemerde neer over de stad, een broei-doffe, loom-lauwe avond, waarin de straatgeuren scherper benauwden tusschen den donker-leegen opstand der huizen. De straten werden leeg onder het heenwijkend licht, dat een late, vage heldering nog blauwde boven de hoog-starende daken, de geel-starrende lantaarnvlammen begonnen te plekken boven de duistering der pleinen, met heel in de verte het wijd-uitvagend kleuren van scherp-schroeiend elektrisch licht, en de stilte droomde over de stad, doorgeroesd van het vaag-suizend luiden van laat leven in de hoofdstraten, waartusschen kort-helderend het geele bellen der trams telkens sloeg, overgeklaagd door het toon-suizend schuren langs de hoog-gespannen draden. En moe van het lange, doellooze, loopen, ging hij ergens zitten, lang-rekkend zijn avondeten om niet te vroeg in zijn hotel terug te zijn en bleef tijden staren door het venster naar den schim-glijdenden voorbijgang der menschen, denkeloos soezend in het rumoerend stemzwatelen rondom, of hij nam een courant om zijn lange zitten te verbergen en keek naar de menschen die in en uit liepen, nagaande in zijn gedachten wie zij zouden zijn en wat zij deden, moeite doende om zijn fantasie te dwingen naar hun leven, wanneer zij zouden t'huis zijn en wat zij van hem konden denken die alleen hier zat, zonder iemand met wie hij kon praten. Maar eindelijk voelde hij zich opstaan, en gewoon-doende ging hij de deur uit, met een wanhopige triestheid dat het nog zoo vroeg was en hij dwaalde weer verder, tusschen de late levendigheid der hoofdstraten, tot hij moe werd en weer ging zitten in een ander koffiehuis, waar hij bleef wachten tot het laat genoeg was om naar zijn hotel te gaan.

Soms ging hij s' avonds buiten de stad, naar een tuin waar muziek werd gemaakt en waar hij zat tusschen de volling van het

pratend publiek, met een vage hoop, dat hij zich daar minder eenzaam zou voelen. Maar het was of onder de vroolijkheid van de muziek zijn duister-voelen droeviger omhoog veranderde, of uit de diepte van zijn ziel al de ellende die zijn bestaan had doorgedroefd, omhoog woelde, of hij door de klank-weeking van geluid, galm-dragend over zijn zitten met ver heenklagende toonen, zijn uitgemoeid bestaan nog moedeloozer voelde, en het was hem op zulke avonden of hij nooit weer kon gelukkig worden, of de lichtheid in zijn leven nooit weer kon terugkleuren tegen de wijd-omdragende wanhoop die in zijn binnenste huilde. Wanneer hij na zoo'n avond terug ging naar zijn kamer, alleen tusschen de samengaande groepen der vroolijk-pratende menschen, alleen in de vreemd-onbekende duistering der eenzame straten, dan voelde hij, dieper nog dan anders, de sombere matheid die over zijn leven hing, dan donkerde zijn bestaan van dezen tijd nog dieper tegen de herinnering van pracht-heldere kleur, die van jaren geleden in hem omhoog snikte.

Meer en meer vermeed hij de groote steden, om langen tijd buiten te blijven, waar hij minder de eenzaamheid voelde door de spoedig vertrouwende bekendheid der menschen bij wien hij zijn intrek nam, vreezend om een paar dagen in de stad door te brengen, waar hij de triestheid van zijn alleenzijn veel zwaarder op zijn gaan voelde drukken.

Ten laatste vermeed hij ook de kleine stadjes, angstig voor de herinnering die weer in hem zou hoogpijnen en die op een avond, in het begin van zijn op-reis-zijn, in hem had gedroefd.

Het was de avond van een geheelen dag zitten in de trein.

Hij had alle moeite gedaan om een anderen weg te nemen, dan dien hij nu ging, omdat hij er tegen opzag dezelfde reis te maken die hij indertijd met zijn vrouw had gedaan. Maar het had niet anders gekund en hij was 's morgens in de trein gestapt, met het angstig vooruitzicht den heelen dag te leven onder de herinnering van al die jaren geleden. De dag was snel voorbijgegaan, zonder dat hij den tijd had gehad aan vroeger te denken, door het praten met een paar reizigers die denzelfden weg maakten als hij. En hij had al verlangend

uitgezien naar het kleurloos eindigen van den dag, toen de conducteur hem kwam waarschuwen, dat hij misschien de aansluiting zou missen aan het station waar hij van de anderen afscheid moest nemen, omdat de trein te laat was. Op eens was de herinnering van jaren geleden in hem opgeslagen, toen hij met zijn vrouw was en toen hetzelfde aan hetzelfde tusschenstation was gebeurd en hij had zitten zoeken in zijn reisboek, jacht-dwalend tusschen de dansende stippeling der cijfers, of hij misschien nog een verandering in zijn route kon maken, schuw-terugangstend om den heelen avond in het kleine stadje te blijven. Toen de trein aan het tusschenstation ophield, was de aansluiting al weg en kon hij niet eer vertrekken dan den volgenden ochtend. Hij had eerst een langen tijd op het perron heen en weer geloopen, denkend of er niet een ander middel was om te vermijden dat hij hier moest blijven, maar eindelijk was hij het stadje ingegaan, naar het hotel dat hij dicht bij het station wist, een ander hotel dan waar hij vroeger was geweest, met het voornemen vroeg naar bed te gaan en niet verder in de straten te komen. Maar toen hij gegeten had en hij stil onder de veranda van het hotel zat, alleen met de gedachten aan vroeger, die meer en meer omhoog schemerden, had hij een vaag verlangen in zijn denken gevoeld om alles van eertijds weer te zien, om zich te pijnen met de werkelijkheid van wat was geweest en na een langen tijd heen en weer willen in zijn hoofd, was hij plotseling opgestaan en was den weg opgeloopen dien hij na zoo langen tijd weer herkende.

In den lang na-lichtenden zomerhemel, was de zon heengestild naar den horizont, een late, roze-vloeiende oranjekleuring gloeiend tegen het wolkloos luchtblauw, die luidloos uitstrekte naar het Oosten tot een vaag-wazende gazing van nauw-dekkende bleekheid. De breede hoofdstraat lag onder een tintloozen schemer, uitdunnend naar omhoog in de loswittende blankheid van het late licht, donker-schemerende schaduwen wevend onder de langs-rijende colonnaden, waarboven de oud-gebouwde gevelkarteling staarde, glans-vegend met de zachte glimming der klein-vierkantende ruitjes in uit-

geleefden rust. Buiten de dichter-lagende spikkeling van schaduw die voor de huizen koelde, begonnen groepjes van menschen te staan, zacht-pratend een weeke luiding van grijs-nevelende klank in de stilte, even doorgevroolijkt van het lachstemmen van kinderen, die dooreen-woelend bewogen in de leeg-ruimende wijdheid van den rijweg. In de wonderende nieuw-ziening van alles wat rondom zijn loopen in hem herinnerde, ging hij de straat af, den breeden weg herkennend die hij vroeger had geloopen en die ineensmallend tot een zijpad afboog, dat onder den innigenden opstand van oude boomen naar het bosch omhoog glooide. Achter hem dunde het vaag-suizend bewegen van het stadje verder en verder uiteen tot een even nawolkend gerucht, plotseling zacht-weg in zijn voortgaan, met heel ver opgalmend het roepen van een jongensstem in de wijd-koepelende stilte van den hoogdekkenden avond. Langzaam was de herinnering van den avond dien hij hier met zijn vrouw had geloopen hooger geduidelijkt, scherp-kleurend de kleine momenten van toen, die hij onbewust in zijn voelen had gehouden. Het was hetzelfde wit-porseleinend licht waarin hij liep, het vreemd-blankrozend licht, dat tastbaar-vast leek te staan tusschen den waasgedekten hemel en de rust-liggende aarde, en waarin de boomen vaag-donker lijnden met de bruining der stammen en de warrelspreidende breedheid der bladerkronen; het waren dezelfde geuren die rond zijn hoofd wolkten van vochtroestende loofdoodheid en mos-nattend aard; dezelfde lauwademende neveling van hars-riekend breed-streepen in de koel-dalende frischheid langs de boschbegroeide bergschuinten.

En hij ging voort, napeinzend stap voor stap wat hij dien avond met haar had geloopen, terug in dien tijd, alsof er geen lange jaren hadden gebroken tusschen die uren en dit oogenblik.

Het was een avond geweest als deze, een koel-rustende avond na de klank-laaiende hitte van den zomerdag, waarin hij met haar had geloopen langs de eenzame boschpaden tot zij in het stadje waren gekomen. 's Avonds, na haar uitmoeiend rusten, waren zij langzaam den berg opgewandeld, met voorzichtige stappen gaande om haar niet te moe te maken. Zij

had zwaar op zijn arm geleund, haar hoofd waarom zij haar wit-mazend, wol-zachtend doekje had gebonden, gebogen tegen zijn schouder. Wanneer zij even stil stonden, wachtend tot zij zou zijn uitgerust, had hij haar mat-bleeke gezicht gezien, droom-mooi te voren fijnend uit de plooien van het doek, haar teer-rozende neusvleugels week-trillend onder de koel-geurende frissching van de boschlucht, haar donkere oogen moe-duisterend onder de lang-schaduwende wimpers, haar kleine droef-trekkende mond, even open boven de wit-heldere lichting van haar tanden, haar arm-jachtende borst, waaruit de korte ademtrekking hijgde. En telkens had hij haar vast gesteund tegen zijn arm, inniger drukkend haar tenger lichaam tegen zijn kracht-vaste staan en een wijd-dreigende klaging van leed was in hem opgeangst, een onzegbaar smartende leed-voeling van de geheiming der toekomst, waarin haar weggaan somberde uit de mompeling der duister-klankende woorden die hij eens over haar ziek-zijn had gehoord.

De stijging van het voetpad had opgehouden. Een klein eind nog was hij voortgegaan op de gelijk-zachtende loopering van den weg en hij was stil gebleven voor de open wijdheid van het weggehakte bosch, boven de leege berghelling die diep naar het dal glooide.

Het was hetzelfde uitzicht als eertijds. Ver tusschen den somber-indonkerenden opstand der hoogschuinende bergen, diep beneden in het dal dat duister heenslapend neerlag onder den dun-wolkenden damp die luidloos omhoog teerde, zilverde in even naglanzend spiegelen het buig-wittend slangen van de kleine rivier, plotseling weg achter de hooging der boomen, in rag-streepende smalling weer voorttrekkend met vagen schijn in de wijde uiteenligging der weiden, die heenleegden naar de eindelooze vlakte. Scherp-wittend in ruischlooze beweeg-loosheid, stond de waterval tegen het diep-zwarte der hellingen aan de overzij, nauw merkbaar telkens wisselend van lijn, even ineensmallend en weer uitbreedend de strak-spannende helderheid onder het laag-grijzend vloeien der vochtende misting, die langzaam, speurloos samenweefde met den nevel die uit het dal omhoog schoof. Schuin achter hem lag het

stadje, met de vast-warrelende dichting der dakenkarteling in het laat-glazend licht, waaruit de rond-koepelende torenrechtheid hoog spitste, eenzaam starend in de wolklooze zuiverheid van de bleek-blauwe lucht, waarin vaag-wittend de sterren begonnen te vlekken, in zacht gouder-trillend flonkeren. En een wijde stilte droomde over de bergen, dichter ineenpeinzend naar de diepte van het dal, luidloos-dekkend over de rustig-slapende beweegloosheid der boomen, een eindeloos-zwijgende stilte, waarin overzachtend van heel ver een vaag geluid even treurde, heenlossend in week-weemoedig wijken.

Hier had hij met haar gezeten, wachtend naar het langzaam heenlichten van den avond, zwijgend in de ver-afzonderende innigheid van den stijgenden nacht, een tijdelooze vloeiing der uren, waarvan de herinnering voor altijd in zijn binnenste was vastgekleurd.

Langen tijd waren zij stil gebleven, peinzend naar de eindeloos-zachte reinheid van den zomeravond. Toen had zij langzaam, dichter tegen zijn zitten gesteund en ze had gesproken over haar doodgaan, over het groote verlangen dat in haar zong om buiten te sterven, ver buiten, zonder rommeling van stadsgeluiden rondom haar neerliggen, zonder de hard-vreemde onverschilligheid van stadsklanken die zouden breken in haar laatste luisteren, terwijl haar laatste zien zou meemooien de wijd-ruime visioening der vredend-groene bergen waarover de zon een tooverende lichtheid kleurde en haar laatste ademen zou heenzuchten naar den eindeloos-blauwen hemel, dat zij zou weggaan naar de onbekende duistering onder het zweefsprokend klanken van het water, dat weeker en weeker in haar laatste meeleven zou lieven.

Het had niet mogen zijn. Zij was gestorven onder het ruwwilde schudden van den killen wind, het laatst ziende in de lichtlooze doffing van haar goede oogen den grauwen opstand van hard-strakke muren, waarover het vuile stadslicht droop, vaal-mattend uit de somber-lagende wolken; zij was heengegaan, tusschen de kleurlooze omneveling van nooit-rustend stadsgewoel en jachtend menschenleven, onverschillig dekkend over haar doodliggen een groezeling van tintloos geluid.

En de laatste dagen van haar ziek-liggen waren weer voor hem opgedroefd, het uur van haar sterven had weer in zijn voelen gepijnd, scherp-schrijnend als jaren geleden, toen hij haar voor het laatst naast zich had gezien.

Hij was denzelfden weg teruggegaan naar het stadje. Toen hij in de straten was gekomen, was de duisternis over de aarde gefluweeld, diepe zwartheden van schaduw lagend tusschen den uiteenstand der huizen en onder de colonnades langs den breeden weg. De lantaarns in het midden waren opgestoken, korte, hoog-starende vlammen vlekkend boven den leeg-liggenden grond. En terwijl hij eenzaam voortliep tusschen de fluisterpratende groepjes van menschen, die laat zaten in den koelen zomernacht, had de herinnering van zijn gelijkbeeldend gaan met haar weer omhoog geweend en had hij de stemming van dien heelen avond weer gevoeld. Samen hadden zij geloopen in dezelfde omgeving, met hetzelfde fluisterspreken der onverschillige menschen om hen heen, in de vaagdroevende gedachte, dat zij eenzaam, onbekend gingen tusschen allen die met elkaar waren bevriend. En een vreemde wondering was in hen opgevraagd over wat die menschen wel van ze zouden denken, van hun plotseling opkomen in hun leven, onwetend van waar zij kwamen en waarheen zij den volgenden dag weer zouden verdwijnen, zonder nablijvende herinnering in den gelijken gang van het bestaan, dat in het stadje eentoonig werd doorgeleefd. Hij voelde die vragende wondering weer, terwijl hij naar de menschen keek langs wie hij liep, hij voelde erger dan toen de alleenheid van het bestaan, eenzaam, zwijgend tusschen al die vreemden en hij dacht aan de steuning van hun samengaan in de droeve triestheid der doorgeleefde uren toen, aan het gevoel van veiligheid tegen de onbekendheid rondom, wijl zij samen waren en een angstigklagend verdrieten schroefde omhoog in zijn borst, dat hij haar meezijn niet meer voelde en zwaarder dan ooit was de eindelooze moeheid van duister-leege kleurloosheid van zijn leven na haar dood-zijn op hem gedofd.

Toen hij in zijn hotel was teruggekomen, was hij langen tijd blijven zitten in de kalmende stilte van den nacht, onder

het vaag-ruischend geluid dat uit de boomen rondom hem suisde, en zijn geheele vroeger leven was langs zijn denken gegaan, een snel-wisselende visioening van ver-voorbij-geschimde beelden, en zijn oude langzaam-heengezachtte droefheid was weer nieuwgescherpt, nahuilend in de diepe neerligging van zijn slaap met angstig-pijnende werkelijkheid.

En daarna had hij niet meer een geheelen avond alleen in een klein stadje durven blijven.

Hij nam zijn intrek in een forsthaus, tusschen de bergen, midden in het bosch. Het was een klein huisgezin, man, vrouw en dochter, dat rustig voortleefde in de kleine, onmerkbare verandering van hun bestaan, ver buiten den omgang van menschen, maanden lang alleen met elkaar, zonder het komen van vreemden in den gelijken gang van hun dagen. De eerste week leefde hij eenzaam, buiten den omgang met het huisgezin, maar meer en meer begon hij met hen te gewennen en na korten tijd was het hem of hij al jaren met hen samen was en of ze elkaar al lange tijden kenden.

Wanneer hij 's morgens wakker werd door het luid-vroolijk spreken van den forster, die buiten onder het venster met zijn honden bezig was, twee langzaam-slankende beesten die zacht-droef staarden met de diep-stille spreking van hun denkende oogen, schoof hij de gordijnen voor de wijd-open vensters uiteen, de vol-wolkende frisch-geuring van den ochtend diep-ademend, die plotseling over hem heen stond en bleef hij een tijdlang kijken naar het uitzicht dat toover-kleurde in de wijde stilte.

Hoog rondom, schuin-wijkend uit de helder-groene neerligging van het smalle grasveld, hoogden de bergen naar de dun-blauwe lucht, met den donkeren opstand der denneboomen, waartusschen de losse bladering van loofhout kleurde, week-doorgeschitterd van zweef-lichtende draden, even telkens wit-zachtend in het licht, wanneer een koel-ademend windje over de hoogten dreef. Onder het venster, plat-strekkend naar de korte verte, vochtte het grasvlak, schitter-trillend met de kleurenwisseling der dauwdruppels onder de warm-lichtende plekking van de zon, een week-ijlende neveling lossend naar

de ruimte uit de nat-donkerende schaduwplekken die de steile hooging der bergen aan de eene zijde van het smalle dal naar onder koelde. En hoog in den teer-blauwen hemel schitterde in kort-stralend plekken de ochtendzon, wijd-uitstralend een duizeling van zilver-wevend licht, de dunne nevelwolkjes luidloos dampend uit de roerlooze fulping der boom-begroeide schuinten, breede garven van bundel-strekkende helderheid lijnend tusschen de snijding der bergen, waaruit het neerzong over den bloem-kleurenden, mosgedekten grond, omhooggoudend in trillende vastheid onder de breed-wijdende uiteenwijking der licht-gevlekte boomkruinen. En een metaal-zuivere stilte koelde over het landschap, zacht van ver doorscherpt van het kort-klankend fluiten der vogels, telkens heengedekt onder de schor-rekkende kakeling der kippen, die donker-klein plekkend in den breeder-omzoomenden lichtrand voortschokten. Dan onder het hooger-stralen van de zon, die wijder en wijder een warm-wevend geuren stoofde in de nauwe diepte van het dal, begon het leven van iederen dag luider te bewegen voor zijn zien. In narekkende langzaamheid uit den vroeggewaakten slaap, loomde de herder naar den stal, de breedzware deuren openkrakend met moeilijk-klagend dreunen en een voor een donkerden de bruine koeien uit de schemergapende duistering, even beweegloos blijvend in het licht, de goedig-groote koppen hoogheffend, de neusgaten wijdtrillend boven de vocht-donkere bekken, in diepe ademing inzuigend de geur-koelende streeling van de ochtendlucht waarin ze statig uitstapten, klaag-loeiende onder het zwaaiwiegen der eind-gepluimde staarten.

En bij hun verder gaan, in langzaam-tragend stappen, klonk het tinkelen der bellen een zilver-raggend luiden door de wijde rust, verder en verder zachtend tot een vaag-ruchtende wazing van kleur, die langen tijd nog nazong in de hooger-stijgende zonning van den vol-levenden dag.

Als dan de koeien verdwenen waren achter de gordijning der hooge boomen, ging hij naar beneden en na snel te hebben gegeten, stapte hij het bosch in, dwalend waar zijn loopen hem voerde, zonder bekommering van tijd, vrijvoelend

in het vooruitzicht van een heelen, langen dag, zonder dwang en zonder banden.

In de zon-doorkleurde stilte stond het bosch in eindeloos-lijkende diepte onder het beweegloos drijven der dauw-vochtende geuren, die van den mosvochtigen grond omhoog hingen. Even, zacht-ritselend in de donkere spreiding der takken, leefde een vogel onzichtbaar voort, kort tjilpend het zang-toonend fluiten naar de warm-wittende zon, die kleine, rond-trillende plekjes op het bruin-zandende pad schimmelde, witvlekkend tot breede schijnsels van glanzend licht, wanneer de boomkruinen uiteenweken, een wijde schittering plassend in de open grasbehoogde ruimten tusschen de ros-glimmende doffing der denne-stammen, waarin het klein-bladerend groen van een jonge beukenboom helder kleurde. Telkens bleef hij een korte poos staan, luisterend naar de vaag-levende geluiding van het bosch, voorzichtig voortgaande met licht-stappende passen, angstig om in de mooi-kalmende stilte het hard-wezenlijke van zijn meezijn te breken.

En de uren zonden over zijn voortgaan, ongemerkt den dag verrend naar den middag. De zon stond blank-laaiend aan de strakke lucht, luw-wolkende harsgeuren broeiend uit de droog-gehette dennestammen, den bruinen, met doode pijn-naalden gedekten grond glad-schroeiend tot uitbenauwend opslaan van dòf-dwelmend luchten. Dan haastend zijn stappen uit de ovende matting die onder de boomen hing, ging hij ergens rusten tot de volle warmte van den dag was heen-gekoeld en hij wandelde rustig-loopend naar huis terug, lange tijden liggend op den mos-zachten grond, waarin hij peins-staarde maar de boomtoppen die ver boven hem zacht-droomend heen-en weer wiegden tegen het eindelooze lucht-blauw, wanneer de wind week door het bosch streelde.

En wanneer hij t'huis gekomen, bleef neerrusten voor het huis in de langzaam heeninnigende zonnegoudheid van den zomerdag, die een rood-lichtend schijnsel tooverde langs den dieper-blauwenden hemel waar de stille avondwolkjes luidloos dreven in geheimenden voortgang, zag hij de visioening weer van zijn gaan door het bosch, de beelden van zon-

helderend groen en glans-lichtende bloemenkleuren en hij bleef droomen naar den neer-stillenden avond, een diepe fluweeling van eindelooze rust, koel-dekkend over de uitgemoeide aarde.

Maar andere ochtenden, wanneer hij wakker werd en zijn gordijnen heenschoof, hing een kil-vochte damp voor het venster, de bergen langs het smalle dal heendekkend achter de dichte loomheid van beweegloos-zwarende mist, waarin een zacht-suizende regen siepelde, eenzaam-druipend langs de donker-nattende muren. Onder het wit-matte licht, zoog de blanke mist naar de hoogte ineen met de laag-drijvende wolken, lijnloos vullend de ruimte boven de bergtoppen tot een wijd-wattende dichtheid, waarin de geluiden kort wegdofden, een kleurlooze zwijging doodend over het grasvlak, terwijl het leek of het huis alleen stond, verlaten buiten de wereld, voor altijd heen in de vaste omdekking van oneindige grijsheid. Dan bleef hij den heelen ochtend op zijn kamer, luisterend naar het doffe bewegen van het leven in huis, loom-liggend te staren naar de egale zakking van de mist, die luidloos voortdreef langs het venster, even telkens vage schijnsels van nieuwe lichtheid ruimend uit de nevelende hoogte en weer inwattend tot tastbare volheid, onder het luider ruisschen van den sneller neerdruppelenden regen.

's Middags klaarde de dichte nevel uiteen, langzaam, luidloos ruimend de wolkbrokking onder de blauw-doorlichtende lucht en de damp ijlde dunner en dunner naar omhoog, zwaarademende nevels hangend boven de ineengenatte takken der boomtoppen langs de bergglooiing, heenzuigend in het warmstralend zonlicht, dat wijder uitstond tusschen de blanke lossing van damp, langzaam kleurend het landschap in nieuwfrisschende helderheid. En hij ging het bosch in, moeilijk loopend in de soppend-natte glijding der blad-bedrastte paden, luchtig, diep-ademdend de vocht-forsche geuren die omhoog wolkten uit den doorgedrenkten grond, waarin de druppels van de bladeren zwaar klakten, kort neerwisschend wanneer een los windzuchten door de takken streek, een vaag-luidende zanging schuivend door de stilte, die breeder leek neer te

welven over het bosch na de tikkelende suizing van geluid die de straal-spattende regen dien ochtend er over had gespreid.

Zijn loopen eindigde meestal ver aan den rand der bergenhoogte, waar het bosch kort ophield boven de wijd-strekkende wijking der velden naar den horizont, en hij bleef er langen tijd, uitziende naar de jachtende duistering der wolkschaduwen, die over de aarde gleden in luidloozen voortgang, plotseling opkomend van heel ver en eindeloos zwevend naar den horizont, waar zij verdwenen in de donkere neveling van somber grijs dat laag van den hemel op de aarde neerstond. De' schimming der wolk-duistering kilde met langer pozen over de velden, langzaam ruimend de heldere kleuring der strak-omlijnde plantenvakken in schaduwlooze lichtheid, waartusschen het donker-natte wit der wegen slangde naar de verte, en het vlekkelooze, glas-zuivere middaglicht stolpte over de laag-wijking van het wijde dal, de korte heuvelbochting van den grond scherp-schaduwend in donker-liggende plekken, waarin de laatste vochtheid heenijlde, onzichtbaar uitlossend in het hooge luchtblauw. Wanneer de avondzon begon te gouden over de aarde, de schaduwen langer-rekkend op den grond, de toppen de boomen guldend in zachtwevenden schijn, ging hij langzaam terug naar huis, droomend op het zacht-schuivelend sleepen van zijn stappen over den droog-gewarmden boschweg en een groote, wijd-rustende vrede kalmde neer in zijn ziel, een zacht-droevende geluksvoeling door de oneindig-mooie troosting die de hoog-rechtende stammen rondom zijn gaan dekten, beweegloos peinzend de draging van hun goud-doorlichte takken onder de geheimende luiding van stil-geborgen leven dat in het bosch weefde.

Maar vooral de avonden had hij lief, de hoog-rustende avonden, de avonden van luw-koele schemering die langzaam over het dal grijsde uit de staage mompeling van het water, dat in de donker-gegroeide diepte van het bosch tokkelde; de zachte, maandroomende avonden, tooverkleurend over de bergen een groendunnen schijn, waarboven de sterren beweegloos vonkten, een gouden lichting trillend tegen het wijdwijkend luchtblauw.

Wanneer alles in huis rustig was geworden, bleef hij langen tijd alleen voor den deur zitten, luisterend naar de fluistering van vage geluiden in het bosch, een geheimzinnige zweving van duister-ongekend leven, waartusschen het mompelen van het water een klank-zachtend ruisschen dekte, altijd voort in onzichtbaar bewegen, een eindloos-sprokende zanging van teer-klein gerucht. En de uren gleden over hem heen in onmerkbaren voortgang, zijn peinzen dieper nevelend tot een zwevende drooming van gedachten, een luidlooze wisseling van vaag-omlijnde beelden, ver heen uit de werkelijkheid van het bestaan, onder de mooi-vredende visioening van groottroostende plechtigheid rondom, waarin hij zijn eigen leven nietig voelde, een onverschillig-klein meezijn in de oneindigheid van onzegbaar schoon.

Langzaam, onder de zacht-zonnende vloeiing der zomerdagen, voelde hij zijn denken bedaren tot een kalm-egalende stemming. Wanneer hij nu terugdacht aan den tijd toen hij nog in de stad was, aan zijn leven in de voorbije wintermaanden, leek het hem of er al jaren waren voorbijgegaan. In de verre wijking van die dagen, begon zijn laatste leven voor hem te worden als een onduidelijk-naherinnerende droom, een onwaar-angstende verbeelding tegen de werkelijkheid van mooi-heldere ziening waarin de dagen over hem weggoudden. Dikwijls, terwijl hij uren achtereen in de onbewoonde stilte liep, waarin alleen het suizen van den wind door de takken een week geluid trok, dwaalde hij zijn denken terug naar zijn voorbije leven, nazoekend dag na dag wat in de laatste jaren door zijn voelen had gewrangd, verwonderd dat de jachtende pijntrilling van zijn ziel tot een egale triestheid was ingekalmd. Dan leek hem al het gebeurde eindeloos voorbij, zonder aanraking met zijn eigen leven en zag hij alles alsof het met een vreemde was gebeurd, onmachtig om zich waar te dwingen, dat hij het zelf had doorleefd. Dan deed hij moeite om de ellende van dien tijd weer te voelen als toen, woelend in zijn binnenste om de stemming van toen weer te vinden, de pijn-smartende stemming die zoolang in hem had geklemd, maar alleen de herinnering was

gebleven, een zacht-grijs-floersende herinnering, doch zonder de hard-schrijnende smart die toen in zijn bestaan had geboord.

Het was of in het voller rijpen van den zomer een dieper-inzachtende berusting over zijn stemming vreedde, een ongemerkt-wennende verzoening met zijn alleen-zijn. Verder en verder stonden de dagen uiteen, waarin hij 's morgens opstond met een onverklaarbare lusteloosheid, die in hem was opgeslopen in de onbewuste neerligging van zijn slaap, de namatting van zijn droomen die onwetend in hem hadden gebeeld en waarvan de trieste herinnering in hem was gebleven, lijnloos, zonder kleur, alleen duidelijkend een vaag-angstend voelen van zijn eenzaamheid, die hem liet terugschuwen voor den langen dag die eindeloos voor hem leegde. Maar wanneer hij zich dan moeilijk dwong om van huis te gaan en onverschillig voortloomde langs de oud-gekende boschpaden, dan was het of langzaam, luidloos, de duistere neveling van zijn denken uiteenkleurde door de lichting van zonneglans die over het bosch droomde, of de zacht-suizende stilte die onder de boomen dreef, zijn zenuwend voelen ineenrustigde tot een droef-gelukkigen weemoed en zijn stemming van den ochtend luchtte geleidelijk heen tot de egaal-zachte voeling die in de laatste weken over zijn leven had getroost en waaruit hij wonderend vroeg waarom de eerste uren van den dag zoo donker op zijn denken hadden gedoofd. En onder het onmerkbaar heenlichten der zomerdagen groeide een onbewuste verandering voller in hem omhoog, de toekomst van zijn leven helder-kleurend uit de schemerende grauwheid waarin hij zoolang had doorgemoeid.

De lang-gewarmde zomer innigde uit naar een teer-droomende herfst. Onder de wazig-bleeke blauwheid van den goud-zonnenden hemel stonden de bergen stil omhoog, met de donker-rustige groenheid der denneboomen, waartusschen groote, bruin-roestende plekken van dorrend loofhout begonnen te kleuren, wissel-tintend in lijnlooze vloeiing het mat-geel helderen der beukenbladeren tegen het hard-rosse vlekken van lang-nawinterend loof. 's Morgens, wanneer hij opstond, hing een vocht-klamme nevel in het dal, die langzaam uit-

eenblankte naar den rood-kleinen zon, waarvan het bleekkoele licht moeilijk door de damp zakte. Maar in het hooger warmen van het zonlicht, dunde de mist uiteen, groote ijlvlokkende wolken lossend naar den uitgang van het dal, in luidloos-welvende nevels drijvend naar omhoog, waar zij kleefden tusschen den opstand der beweeglooze boomen, verder en verder schimmend naar de dun-waas-gedekte zon, die warmer begon te kleuren langs de glooiing der bergen, geleidelijk een zuiver-helderend licht wevend over den natbedauwden grond, die donker plekte tusschen de tril-schitterende druppeling van het grasveld. Maar s'middags stond weer alles zuiver, damploos in het licht dat luidloos een innige goudheid over de bergen teerde, een week-stille beweegloosheid, waarin het geuren der dorrende bladen zacht omhoog wolkte. En de avonden koelden vroeg van den hemel, langzaam-opzwevende nevels blankend boven den grond, die luidloos ineenvloeiden tot een wijd-dekkende witheid, waaruit de donker-gelichtte bergen hieven als uit een beweegloos watervlak. Hoog onder den helder-stillen hemel plekte de maan in zuiver-glanzende volheid, een zacht-metalend schijnsel kleurend over den laag-dichtenden damp, een teer-raggende webbe van droom-stillend licht wevend over de slapende bergen, waarboven tril-goudend in vagen schijn de sterren spreidden, een eindeloos-reikende vonking van week-geheimend leven.

Maar dagen van klare koelheid begonnen op te staan, dagen dat de athmospheer in glazen roerloosheid helderde, een wijde, zuiver-frissche stilte stolpend over het landschap, waar de bergen in ernstig peinzen hieven naar de wolkgedekte lucht, scherp-geteekend langs de glooiing met het uitdunnend groen der boomen, waartusschen de kale warreling van een afgebladerde takkenstrakheid reeds begon te grijzen. En de najaars-regens begonnen neer te slaan van den dicht-grauwen hemel, forsch-kletterende regens in stralende wolking aanjachtend van ver over de damp-omnevelde bergtoppen, in wilde veging zwiepend door het dal, langzaam heenstuwend naar den stillen opstand van het bosch, waarin

de suizende scheering van geluid zachter en zachter uitdunde, voortgehelderd door het vocht-kille zonlicht dat uit de scheurbrokkende drijving der laagwittende wolken plotseling omlaag valschte. Dan, tegen den middag, hield de regen op, de wolken zeilden heen naar den horizont en de hemel strakte in hel-blauwe koelheid boven de wijd-omlichtende zon, beweegloos kleurend over de moe-wiegende pluiming der boomen, heen-en-weer ruisschend op het ruk-schokkend waaien van den wind, die telkens luid aanvlaagde uit de verre stilte, in lange ademing uitstrijkend naar de ruimte. Wanneer de avond vroeg donkerde over de aarde, stuwden de wolken weer op langs het weg-dekkende luchtblauw en in het neerrusten van den wind siepelde de regen weer omlaag, langzaam sneller tikkelend over de roerloos-berustende kwijning der takken, uitdekkend tot een staage zweving van blank-sprokend geluid door de diepe duistering van den nacht, waaruit het mompelen van het omhoog-gevolde beekje luider kleurde, telkens wanneer de strakke regenstraling ineenzachtte tot een even speurbare zweving van vaag gerucht. En het najaar begon te dreigen uit de killer-lichtende luchten, het najaar doodde te voor uit de luidloos-neerzwevende wemeling van bruin-geroest blad en de hooger-scherpende geuren van doorgenatte aarde, het najaar huilde omhoog uit de laatste uren van stil-klamme lauwheid onder het goud-stervend kleuren van de kort-warmende zon, die vroeg heendoofde naar het Westen in een toover-vlammende laaiing van ros-gloeiend licht en violet-schemerende diepten van vreemd-brokkende wolken.

Het was de middag na een regen-stille ochtend. De vaste grauwheid was van het bleek-koele luchtblauw heen-gehelderd, kleine, vlok-randende wolkjes nadrijvend in droom-stillen voortgang, zuiver-wit plekkend in het licht dat de zon in wijd-gulden zachtheid uitwarmde over de bergen. Een weekweenende najaars-middag, waarin het sterven van den zomer snikte, het laatste mooi-herinneren van voorbij geluk en nahuilend berouwen van heen-geleefde schoonheid.

Hij was den heelen ochtend t'huis geweest op zijn kamer, lusteloos liggend in zijn stoel, ineenrillend onder de kille

vochtheid die door het open venster dreef, heen-en weerend in zijn denken of hij weg zou gaan naar zijn huis, nu het najaar lange uren van leegen, beweegloozen rust in zijn dagen dwong. Hij voelde zich sterk geworden door zijn lang-lijkend heen-zijn uit de oud-gekende omgeving waarin hij geleefd had, hij voelde zijn wild-scheurend leed rustig gekalmd tot een zacht-schrijnend, week-pijnend schreien in de diepe klaging van zijn ziel, een dun-grijze floersing dekkend over zijn voelen dat bij hem zou blijven zijn heel verdere leven, maar zonder de scherpe hoeking die vroeger telkens in zijn voelen boorde. In de laatste weken had hij zijn vroegere lust tot werken weer omhoog voelen vreugden, het verlangen om bezig door de lange daguren te gaan, een vage verveling had telkens in hem gelusteloosd, wanneer hij op zijn kamer zat in niets-doen, omdat hij niet kon zwerven langs de bergen en hij had beproefd te werken, om zijn denken weer te wennen aan een geregeld-lijnenden gang tegen de uitgemoeide dwaling van gedachten waarin hij zoolang gedroomd had. Hij had liggen terug-soezen naar zijn leven in de stad, zijn leven van regelmatig bezig-zijn, trachtend voor zich te zetten hoe het zou worden wanneer hij in zijn vroeger omgeving en in zijn werk zou weer-zijn. En telkens wanneer hij aan de komende dagen dacht, had hij een vaag-zangende vreugde gevoeld door het visioen van den geregelden gang der werkuren en had zijn voelen krachtiger voor hem opgestaan tegen de slap-lammende lusteloosheid van de vroegere maanden die in hem herinnerde. Maar telkens ook had de vrees in hem opgedreigd, dat hij misschien nog niet sterk genoeg zou zijn om door te voelen wat hij al eens had doorgevoeld, toen hij ook van buiten was teruggekomen in de stad, in zijn kamer, in de weemoed van alles wat hem de voorbije ellende van zijn bestaan herinnerde, angstig dat hij de alleenheid van zijn leven nog niet zou kunnen dragen, wanneer weer alles hem nieuw zou beelden wat hij had doorgeleden, wat gewrangd had in zijn leven. En hij was besluiteloos gebleven over wat hij moest doen, nog langer blijven in de mooi-kalmende grootheid der bergen en van

de breed-zegenende bosschen of teruggaan naar zijn huis, naar zijn werk, waar hij wist dat de werkelijkheid zou harden tegen de droom-kleurende vaging van zijn mooi heengezacht bestaan der laatste maanden. En toen de regen was opgehouden, was hij de deur uitgegaan, meesoezend het heen-en weer denken van dien geheelen morgen.

In de goud-lichte stilte waarin hij liep, egaalden ongemerkt zijn gedachten naar den heerlijk-weenenden weemoed van het late middaguur, hooger-troostend de kalme ziening van zijn toekomst tegen de moeilijk-gepeinsde weifeling die in hem had bewogen. Het was of de stil-vredende sterving waarin het landschap guldde een nooit-gekende ziening voor hem visioende van het leven, een vroeger-nooitgevoelde stemming van neerbuigende berusting voor wat het leven hem brengen zou, zijn eigen menschen-bestaan klein voelend tegen de eindeloos-wijde schoonheid van alles rondom, een vreugende onverschilligheid voor eigen leed en eigen droefheid, waar alles rondom zoo wijd-omkalmend neerstond, onzegbaar van nooit-te-begrijpen mooiheid. En een week-zangend geluk vreugde in hem omhoog, een zacht-klagend willen schreidde in zijn borst om neer te liggen, diep-gebogen op den vocht-geurenden grond, onder de hoog-zegenende bescherming der breed-spreidende takken en uit te weenen in lang-snikkend schokken van zijn lichaam de groot-gelukkige smart, die alles wat hij had geleden in zijn ziel hoogde.

Langzaam, in luidloos-stuwenden voortgang, grijsden in den laten middag de wolken weer op van den horizont. Verder en verder werd het blauw van den hemel ingedekt achter het gelijk-aangrauwend lagen van donker-doorgevaagde egaalheid, waarachter de zon inkilde, een kleurloos-matte lichting slappend naar onder, waarin alles veranderd, dof-leeg stond, roerloos onder de aandreigende regen die uit den donker-mistenden horizont voorschoof. Hij haastte zich om het stadje te bereiken om daar de bui af te wachten, snel-loopend langs de steile glooiing der bergpaden, waar de eerste druppels reeds neerklakten, onder het zacht-opzuchtend waaien van den vocht-geurenden wind.

Toen hij uit het hotel kwam, nadat de lang-plassende bui

had opgehouden, was de avond al aan het neerschemeren uit de nahelderende lucht. Het was te laat om door het bosch naar huis terug te gaan, langs den weg dien hij was gekomen en hij liep den straatweg op om een korter boschpad te volgen dat hij even buiten het stadje wist. Onder de boomen hing de avondstilte beweegloos, zacht doorgeklankt van het langzaam neerklakken der regendruppels op den grond, de week-trillende schemering even telkens doorschoven van het ruisschen der vocht-spreidende bladen, wanneer de wind door de boomen streek. In de vaag-nalevende lichtheid van den dag ging hij langzaam voort, luisterend het zacht weven der geheimende boschgeluiden, voorzichtig om het stappen van zijn voeten niet te harden in den teer-omfluisterenden weemoed van den avond.

Plotseling luisterde hij op door de toonen van muziek door de stilte, week aandrijvend van achter het hout in langen afstand, een teer-snikkend droomen van moewe klanken, waarin het vallen der druppels begeleidde een eindeloos-droevend klagen van onzegbaar leed. Een korten tijd bleef hij hooren. Toen, wijkend van den weg dien hij liep, ging hij een zijpad in, voortloopend naar de richting waaruit de muziek helder naar hem heendroeg. En op eens bleef hij beweegloos, vooruitgebogen naar de lichting van het huis, die dicht bij hem tusschen de boomen kleurde. Uit de kamer, waarvan de vensters naar het bosch waren opengehoekt, zong het klanken naar hem heen, een ruisch-fijnende ragging van toonen zilverend naar zijn luisteren. En terwijl hij wonderend bleef hooren naar de geheim-sprokende lichting van geluid, die voortleefde in den verlaten weemoed van den avond, duidelijkte plotseling de muziek in zijn voelen, voorvisioenend aan zijn zien de nieuw-kleurende beelding van lang-voorbije dagen. Het was de muziek die hij zijn vrouw zoo dikwijls had hooren spelen, de muziek die zij hem had voorgedroomd toen zij pas waren verloofd, die zij in zijn voelen had gezongen op lange avonden die zij alleen met elkaar waren geweest in de rustige zwijging van zijn kamer, ver buiten de menschen, avonden die altijd in hun korte

samenzijn hadden nagekleurd met nooit heen-te-kleinen schoonheid, het waren de klanken die zij in zijn ziel had gelukkigd in de uren van mooi-zonnende ochtenden, onder de heiligrustige stilte van buiten-zondagen, 's zomers, terwijl het geuren van bloemen rond haar mooie hoofd lichtte en het kleurendschitteren der zonnestralen een gouden wolken over haar zitten weefde. De herinnering van vroeger stond weer omhoog onder het staage zangen der muziek, waarvan de klanken duister-klaagden een nooit-gesproken weemoed van dieppijnend leed. En de toonen vielen diep, tot een wanhoopangstende dofheid van oneindige droevenis, telkens weer doorgehuild van een snik-smekend angsten van schrijn-steunende smart, waarin langzaam, uit de verre duistering een dunzilveren klanken begon te lijnen, wijder-breedend over de donkere doffing van moedeloos verdriet, uitwevend verder en verder tot een hoog-zangende wolking van geluid, een goudwebbend schijnsel lichtend door de duisternis rondom. Weer en weer rees de goudheid omhoog uit de matte dofheid van kort-nabrekend snikken, hooger en hooger, en het was of het bosch vulde met een zacht-mooien schijn, een wijd-vreugdende glanzing van nooit-gevoeld geluk, waarin het weeke vallen der druppels een laatsten weemoed weefde, eindeloos heenstillend tegen het juichend lichten der jubel-zangende klanken. En de toonen droomden heen, inwevend met de suizende fluistering van het bosch en de stilte stond weer roerloos, een hoog-plechtigende spreiding van eindeloozen rust, wijddekkend over de aarde onder het volle duisteren van den nacht.

Hij ging terug naar huis, wonder-voelend de weemoedigvreugdende stemming waarin hij liep, een lang-niet-gehoorde zanging van krachtend leven, die door zijn lichaam juichte. Hij wist nu dat hij sterk was, dat hij de weervoeling kon verdragen van alles wat zijn vroeger leven herinnerde, hij voelde zijn eigen ik veranderd, krachtig-gegroeid onder de groot-prachtende zegening van het natuurleven, waarin hij die lange maanden had gedroomd. Het was niet meer de gillendsnijdende smart geweest die door hem had gevlijmd, toen hij zoo even de oud-gekende klanken had gehoord, het was niet

de wanhopige ellende geweest die vroeger door zijn voelen gekrijscht had wanneer hij plotseling voor de herinnering stond van alles uit zijn voorbije leven. Hij had den wijden weemoed gevoeld, het nooit-vergetend verdriet had weer geklaagd in het diepe binnenste van zijn ziel, een groot, wijd-snikkend medelijden om haar jonge weg-zijn uit de mooie vreugde die het leven voor haar misschien had kunnen kleuren, maar een zachte berusting was in hem vastgeteerd, de berusting geworden in de lange dagen van zonneschijn en zomergeur, in avonduren van kleur-juichend vlammen van zonnegloed en sterrengoudheid, de neerzachtende berusting geworden door de eindeloos-kalmende troosting van buitenstilte en de plechtig-omzangende stemming der bosch-beglooide bergen.

En het was hem of hij in de duistere roerloosheid van den nacht zijn toekomst zag lichten in een nieuw-vredende kleur, zacht, teer gefloersd achter de neveling van weemoed, die over zijn leven zou blijven schemeren tot het einde van zijn dagen.

Tiende Hoofdstuk.

Onder de zomer-middagwarmte van den laten voorjaarsdag, lag het kerkhof eenzaam, stil in de koele schaduwing der hooge boomen, een zacht-schemerlicht rustigheid in de helzonnende leving der ver-uitwijkende weilanden, die glansgroenend strekten naar den horizont, onder de tril-broeiende hitte die van de blauw-spannende lucht neerstond.

Langzaam liep hij door de lanen, waar zijn stappen moeilijk in het dik-rullend zand dofden, den langgekenden weg dien hij zoo dikwijls al was gegaan, denkeloos dwalend zijn zien over de graven, waarop kleine heen-en-weer schuivende schaduwen bewogen, wanneer de wind even door de zongetopte boomen suisde. Hij wilde afscheid nemen van het graf van zijn vrouw, de laatste bloemen spreiden over haar neerliggen, zijn laatste dankend groeten voor hij heenging

voor altijd en hij haar zou teruglaten, ongeweten tusschen den onverschilligen rondgang der menschen. Morgen was zijn trouwdag, het beginnen van een ander tijdperk van zijn leven en zou hij voor goed heengaan uit de stad, waar zoolang en zooveel ellende op zijn bestaan gedrukt had.

Een jaar nadat hij van zijn groote reis was teruggekomen, toen de winter van den killen hemel begon te grauwen, was hij ziek geworden. Weken lang had hij in bed gelegen, onbewust van wat er rondom hem gebeurde, alleen ziende de snel-wisselende droomvisioenen die de altijd-jachtende koorts in hem ijlde. De eerste dagen was hij alleen geweest, moeziekend den heelen dag, zonder andere hulp als van zijn huishoudster, uren alleen met de mattende onrust van zijn gedachten, die hij voelde wisselen in een half-waken en waaruit hij telkens wakkerde door de angstig-benauwende beelden die naar zijn liggen grijnsden, plotseling weer heen wanneer hij zijn loome oogen openzwaarde en hij de vreemd-starende bekendheid van zijn kamer weerzag. Er waren, nachten geweest van knijp-stikkende benauwdheid, wanneer de schrikvisioenen van zijn woel-slaap voortwerkelijkten in de duistergrillende vaging van alles rondom, de meubelen vreemdfigurend naar zijn liggen uit de duistering die over ze dekte, de lijnen van het behang monster-bekkend naast zijn machteloos moeilijken om helder te wakkeren uit de loode beweegloosheid waarin hij werd gehouden. En het daglicht schemerde langzaam in de angst-gevulde kamer, waarin alles weer gewoon werd van oude bekendheid en hij droomde weer moeliggend voort onder de losse zweving van zijn denken, een tijdeloosvoelende reeks van uren tot den avond, wanneer de snel-wisselende angst-beelding op nieuw huiverde langs zijn waak-slaap, eindeloos durend in zijn hulpeloos alleen-zijn. En toen een langen, ongeweten tijd, een groote duistering in zijn herinneren, zonder bewustzijn waar hij was en wat hij leefde en waaruit alleen de weerkomende visioening stond van het leven vóór zijn huwelijk, waaruit alleen de scherp-nalijnende beelding was gebleven van zijn getrouwd-zijn en waarin hij telkens zijn vrouw weerzag, even buigend haar zacht-mooi

gezicht over zijn liggen of rustig, stil-pratend woorden die hij kort begreep, terwijl zij naast zijn bed zat, een helder-lieve lichtheid in de donkerte waarin hij steeds weer inzonk.

Meer en meer was zijn verstand weer naar de werkelijkheid gerustigd. Er waren nog nachten, waarin hij de oud-geweten visioenen zag dwalen rond zijn voelen, maar telkens wanneer hij gemakkelijk wakkerde wist hij dat het de verpleegster was die naast zijn bed zat en over hem neerboog. En eindelijk had de koorts opgehouden.

Het was een lange hersteltijd geweest dien hij had doorgezwakt. Langzaam, luidloos slopen de dagen over zijn uitgemoeid liggen, waarin lange uren van wetenlooze slaap braken, en waaruit hij wakkerde moewer dan hij was geweest. Maar zijn ziek-zijn veranderde ongemerkt tot een grooter-krachtigen van zijn lichaam. Hij kon elken dag opzitten in zijn gemakkelijke stoel, moe nog leunend zijn uitgekoortst hoofd in de kussens, maar toch voelend de weersterking van zijn vroeger gezond-zijn. Het waren zacht-stille, droom-nevelende dagen geweest die hij had doorleefd. In de rustig-lichtte kamer, blankte het winterlicht week-kleurend over de meubelen, een teere drooming vagend over zijn zitten, waarin het knap-vlammend snorren van de haard een innig-stemmend toonen zong. Geleidelijk, teer opkleurend in de egale vloeiing der uren, had hij een dankende vriendschap omhoog voelen innigen voor haar die altijd bij hem was, een ongemerkt-dieper-kalmend vertrouwen in haar die zijn eenzaam, ziek-verloopen bestaan nieuw-sterkte door haar lievend zorgen. Wanneer 's middags de schemering begon neer te poederen in het vertrek, even nog nagegoud door de vroeg-wijkende, kort-gestraalde winterzon, die duister schaduwde de hoog-blokkende huizen aan de overzij, waarvan de daken week nog naglommen in den stijgenden avond, zaten zij voor het ros-gloeiend lichten van de haard, wachtend tot de nacht zou gedekt zijn over de aarde. En in het zacht-lief-stille praten van haar stem, had hij hooger en hooger de terug-klanking van jaren vroeger hooren weer zingen in zijn borst, telkens plotseling voelend in de mooi-vredende uren van hun

samenzijn, ver buiten de menschen, de dreiging dat spoedig het uur zou opharden waàrin zij van hem zou weggaan en hij weer alleen zou blijven, zonder het troost-moedigend licht, dat zij in zijn eenzaamheid scheen. En op eens was het in hem geduidelijkt, dat hij haar lief had.

Het was de avond van een langen dag alleen-zijn. Zij had dien dag weg moeten gaan en had hem eenzaam teruggelaten, belovend voor den avond weer terug te komen. Den heelen dag had hij doorverveeld, een ongedurig trachten om te lezen om in zijn vroeger bestaan te komen, telkens neerzakkend het boek op zijn knieën, terwijl hij denkeloos bleef staren naar den rondstand van de kamer, die dood leek uitgeleefd nu zij plotseling heen was en niet meer haar beweging kleurde tusschen de onverschilligheid der meubelen. Toen de avond begon te duisteren over zijn lusteloosheid, was hij bij het vuur gaan zitten, op de plaats waar hij elken avond naast haar zat. En terwijl hij verdrietig staarde naar de leege plaats van haar gewoonlijk zitten, had hij het hooger voelen kroppen in zijn keel dat zij eens van hem zou heengaan, wanhopig schreiend in zijn borst, dat hij haar nooit zou weerzien en dat hij niet meer buiten haar meezijn kon. Het was opgezacht in de lange uren van zijn onbewust neerliggen, waarin hij haar zag bewegend als zijn vrouw; het was opgebloeid in de uren van nieuw-levende zwakheid waarin zij naast hem was, haar teer-helpende handen steunend in zijn moeilijk neerliggen; het was hooger gegroeid in het intieme samenzijn de lange uren van de dagen van beterschap, in de stil-kleurende avonduren waarin zij over hem zat onder het goud-zachtend schijnsel van de lamp, in de mooi-zangende uren van den middag onder den vredend-dekkenden schemer van den nacht, waarin het ros-spattend vonken van het vuur een gouden lichtheid spreidde. En plotseling wist hij dat hij haar liefhad, dat hij haar naast zich behoefde voor altijd, dat hij niet meer zou kunnen voortbestaan zonder haar na al den langen tijd dien zij haar goede liefheid over zijn uren had gemooid.

En 's avonds toen zij was t'huis gekomen, had hij het haar gezegd, angstig vragend of zij wilde, huil-vrezend dat

zij van hem zou weggaan, omdat zij niet van hem hield en onverschillig was gebleven terwijl in hem zijn liefde grooter was gegroeid. En de winter was heengesneld, een zonning van vreugde helderend over zijn stadig sterkend lichaam, waaruit hij oud-krachtig voorstond toen het voorjaar van den hemel warmde, nieuw-wakend als alles rondom in zacht-doorwevende luwheid.

De boomen begonnen uit een te dunnen in verder afstand, waartusschen weinig nog de graven witten in het helle zonlicht. Het oude deel van het kerkhof hield op. Langs breede grasperken ging hij, waarop laag nog heester-groepen hoogden, met even telkens kleine perken waarover opkleurende bloemen een zachtschemerend schijnsel stipten. Ver aan het einde was zij neergedekt, in de schaduw van een boomengroep, alleen hoogend uit het lage hout rondom, waaruit de volle witheid van een geurbloeiende meiboom blankte, zacht, luidloos sneeuwend de kleine schemering der losdrijvende bloemen over haar graf.

Voor hem, in eindeloos verre strekking, lag het groenzonnende weiland naar den horizont, waaruit aan een zij, dicht voor zijn zien de stille opstand van de stad breedde, een licht-gekleurde warreling van ongelijke huizen, roze-zachtend onder het blauw van de lucht, met de rechte strakking der torens teer-puntend naar omhoog, hel witschroeiende vierkanten van kalkharde muren blindend tusschen de schemer-violette schaduw der donker-uithoekende huizen. Hoog uit de blauwdiepe glanzing der daken grijsde de losdrijvende vaagheid van een licht-doorschijnde koepeling beweegloos in het dun-teerende licht, waarboven de gouden flikkering vlamde van het nauw-te-ziene beeld, kort-stralend tegen de zonnegloed. En een dun-wevende stilte suisde over de velden, even doorgezucht van ver-nanevelend stadsgeruisch, onduidelijk overvagend op het luw-dragend windzuchten. Ver in het weiland, tegen de breed-kleuring van de stad, trok de hel-wittende streep van een zandstapeling hard-zuiver boven het groen, die verder en verder werd voorgebracht uit de ongeziene diepte van de rivier. Telkens, in

gelijke pozen, schuurde klein-metalend het rollen der ijzeren wagens door de stilte, plotseling uiteenrammelend met rommelkletterend vallen, waartusschen het roepen der mannen dun welfde, kort-inhoudend wanneer de klein-donkere trein weer terugschoof met holler-zwevend geluid. Daarna bleef alles weer roerloos, onder het zachte suizen van de week-blazende voorjaarswind.

Hij had de bloemen neergestrooid over de planten-begroeide vierkanting van haar graf, waarachter de wit-marmeren blankheid van de steen haar naam te voren staarde naar zijn bewegen.

Het was de laatste keer dat hij hier zou zijn, het laatst dat hij haar zou zien, werkelijk voelend haar neerliggen, zooals haar beeld hem altijd was bijgebleven, nadat hij haar had heengedragen in de geur-blankende witheid der bloemen die hij rondom haar slapend hoofd had gespreid. Morgen zou hij heengaan, ver heen in de nieuw-kleuring van zijn leven en zij zou terugblijven alleen, eenzaam vergeten onder de vloeiing der dagen, een eeuwig droomlooze slaap in de onbekende duistering van haar dood-zijn. Eindeloos lang leek de tijd die was heengejacht tusschen haar weggaan en dit uur, eindeloos de jaren die hij had doorgeleefd na haar dood. Een lange, grauw-ziekende tijd, eentoonig van lichteloozen schemer, een langzaam- doorgemoeid bestaan, waaraan hij niet kan terugdenken zonder ineenkleining van angst, zonder klemmend benauwen diep in zijn borst. Nu, in de nieuwe waking van zijn leven, leek het hem of hij al die jaren was ziek geweest, een grauw-doffende ziekte die op zijn voelen had gehangen, lichteloos-brekend alles rondom zijn gaan, zijn denken duister-somberend om nooit weer eenig kleuren in zijn bestaan te kunnen zien. De lange jaren waren over hem heengegaan, ouder-knagend zijn voelen, zijn denken uitgeleefd knauwend in de staag-donkerende droeving van zijn dagen.

Hij was een oud man geworden, vreemd staande voor zijn zien, wanneer hij zich terugzocht in de langgeleden zonning van zijn jeugd. Dikwijls, in de voorbije weken, was

de twijfel in hem opgedrongen of hij goed deed om haar te trouwen die zooveel jonger was, haar jeugd te binden aan zijn oud-gewrakt voelen, aan zijn uitgedoofde mooi-ziening van het bestaan, haar mee te dwingen in de loome moeheid die hij vreesde dat altijd op zijn leven zou blijven hangen. Wel was de groot-schreinende smart, de wanhopig-krijschende ellende over het heengaan van haar van wie hij het eerst had gehouden, langzaam, ongemerkt ingezacht. Het was een vaag, onderdroevend voelen geworden van iets dat gebroken had in zijn bestaan, even telkens ophuilend wanneer de wisseling van het leven rondom aan haar mee-geweest-zijn herinnerde, maar een vaste grauwheid was over zijn ziel gefloersd, een nooit-heen-te-vergeten moedeloosheid, die hij voelde dat in hem zou blijven weenen, telkens opsnikkend in de kleuring der dagen die nog zouden komen.

Hij was veranderd, een oud-geleefd man. Hij dacht aan zijn nieuwe leven, aan de lange reeks ongekende jaren die zouden komen. En het vragen angstte in hem op of hij gewoon zou kunnen voortbestaan, terwijl hij de herinnering aan haar meezijn gestadig en langzaam zou voelen heendekken achter de veranderde stemming der dagen, of de wroeging niet zou oppijnen in zijn ziel, dat hij haar hier alleen, vergeten, wetenloos terugliet, terwijl hij voortging naast een andere vrouw, jong en moedig-lachend tegen het komend leven. Op dit oogenblik hoorde hij al het zachte pijn-schrijnen, nu terwijl hij voor het laatst bij haar was en hij moeilijk zijn denken dwingen kon buiten het meebeelden van de andere, die haar mooie jeugd hem gaf in een wijd-belovende volheid van hoog-offerende liefde.

Over de leegheid van het weiland, klank-dreunde het rollen van de zand-trein-wagens, kort-rommelend naar zijn zitten. Toen hij opschrok, zag hij het klein heen-en-weeren der mannenlichamen op het wit-hoogend zand, waartusschen het donker ros-bruinen der wagens laag stond, beweegloos achter de langzaam stappende paarden. En het roepen der mannen hield plots op in het zweef-luidend voortschuiven van de trein, een lang-slangend schuren trekkend langs de

rails die leeg achterglommen in de zon. De trein kortte in achter de hooging van den weg, heenbuigend naar de laag-liggende rivier. En de stilte stond weer roerloos over de velden, waaruit de wind weer zacht-suizend het weeke bloemengeuren zuchtte.

Wanneer hij vergeleek hoe hij van zijn vrouw had gehouden en hoe hij haar lief had die op hem wachtte, dan was het hem of een week-schuldend voelen droefde in zijn ziel. Het was niet de hoog-oplaaiende goudheid die eertijds in zijn dagen had gevlamd, de alles-omtooverende lichting die in zijn zien had geblind, de wijd-omzangende jubeling die hij had hooren juichen in zijn dagen. Toen was hij nog jong, even komend nog in de werkelijkheid van het leven, met diep nog in zijn ziel het mooi-willen van het bestaan, het heen zich geven voor het geluk van haar voor wie hij neerlag in dankende liefde en die hij toch voelde als zijn zwakkere, die hij moest helpen en steunen tegen de harde rauwheid van het werkelijk zijn. Hij had haar geholpen, hij had haar gesteund wanneer hij kon, zooveel hij voelde dwingen in de diepte van zijn ziel, maar zij was gevallen, hij had haar voelen heengaan, machteloos te worstelen tegen de groote duistering van het noodlot. En de gouden juiching van zijn leven was ingezwart tot nooit weer uit te kleuren grauwheid, zijn ziel was geknauwd met nooit weer te herstellen breuk.

Hij hield van de andere, hij hield van haar met een dankbaar-schreiende liefde, dat zij zijn neergewrakte ziel wilde koesteren in de warm-gevende innigheid van haar voelen. Maar het was niet de mooi-hoogende liefde voor zijn vrouw, niet de wijd-duizelende juiching van zang die hij eertijds had gegalmd en die hij vroeger geloofde dat bij iedere liefde dragen moest door de dagen. Hij hield van de andere, zeker hield hij van haar. Zij was de plotselinge lichtheid die in de langgeslapen kleurloosheid van zijn dagen scheen, zij was de steun waarop hij zijn dagen verder zou doorgaan en die hem zijn leven zou beter maken, de ziekende moedeloosheid van de laatste jaren heenwijzen met haar teer handgebaren, de wrange

pijning van zijn laatste bestaan zachtend met haar lieftroostend stemgeluid. Maar het was niet de groote, wijd-omarmende liefde die hij voor zijn vrouw had gevoeld, die hij had voelen opslaan in de verlangende leegheid van zijn jonge ziel, die hij had zien laaien in het gelukkig-weenend staren van zijn jong-wonderende oogen om het nooit-geweten mooi dat plotseling hoog-vlammend opstond. Hij was een oud-geleefd man geworden, moegesleten in de pijn-schuring der jaren.

Eindeloos lang leek hem de tijd na haar dood, eindeloos de donkering die op zijn leven daarna had gehangen. Wanneer hij voorzichtig nazocht in de grauwheid die over zijn bestaan al dien tijd had gedoofd, zag hij alleen het eene jaar klein-kleuren toen hij met het fransche meisje ging, eenzaam in het stadsleven als hij. Dien tijd herinnerde hij steeds met innig-voelende vriendschap, die tijd mooide altijd voor hem op uit de staag-doode leegheid van zijn dagen toen. Ook van haar had hij gehouden. Maar dat was niet de liefde geweest die hij altijd gedroomd had, die hij had gevoeld voor zijn vrouw, die hij zou willen om bij zich te houden als een groot-schijnende lichtheid in zijn leven. En toch had hij van haar gehouden en waren de uren hem bijgebleven met nooit heen-te-schemeren helderheid. Hij zag ze voor zich, de zomer-dagen van zonneschijn en blauwe luchten, buiten op het water waar haar teere blondheid kleurde in de stilte van den dag; hij voelde de middaguren van winterlicht en grauwe luchten onder het staage draden der sneeuwvlokken langs het venster, die een zacht-donze stilte weefden in het vertrek, waarin haar spreken teertragend zong de woorden van goede liefheid; hij herinnerde de avonden van innig loopen naast zijn gaan, vastleunend op zijn arm, terwijl het geuren van haar goud-blond haar duizelde naar hem omhoog. En toch hij had haar niet lief gehad als zijn vrouw, hij had niet voor haar gevoeld wat hij voelde voor haar die op hem wachtte. Wanneer soms het verlangen was gejacht door zijn denken om haar te vragen bij hem te blijven, dan altijd had het beeld van zijn vrouw voor hem opgestaan, terugwijzend met smart-doffende oogen wat

hij wilde. Nooit had hij dat gevoeld, toen hij aan haar dacht met wie hij weer zou trouwen, nooit had hij het gebaren van zijn vrouw gevoeld, nooit had hij de verwijtend-vragende stemklank gehoord van haar zeggen. Zijn leven was te leeg geweest, een wijde, blank-matte leegte, waarin zij was opgekomen een korten tijd, even zonnend zijn bestaan met de lach-vroolijking van haar jonkheid, maar hij was gebleven als vóór dien tijd, voortdragend de zwaar-mattende dofheid van het groote leed dat in zijn leven was gedroefd.

In de gouden stilte van den laat-heenlevenden middag, brak het rommel-doffen der zandwagens lang-naschuivend naar zijn zitten. Boven de verder-streeping van het voortdekkend zand, stonden de wagens in goud-bronzen licht, waartegen het kleuren der mannen helderde in kort-bewegend vlekken. De stad lag waas-dampend onder een schemerwazenden nevel, dun-grijs blauwend naar omhoog, de torenspitsing dekkend achter een vaag-wissend misten, waarin de zon een bleek-mat licht veegde, even kort-schroeiend de glimming van een donker pannendak, kleine zilveringen brandend tegen een uitstarrend venster. En de wagens slangden heen over de hoog-streepende heuveling van het zand, een uitgeleefde stilte latend over de strak-donkere strekking der glanzende rails.

Na zijn groote reis was zijn leven veranderd. Het leek hem of er geen tijd was heengeleegd tusschen zijn terugkomen en den laatsten winter die achter hem kleurde. De groote bitterheid die vóór dien zomer in zijn dagen had gewrangd, was heengezacht op de streelende luwheid van de zomerwind en de goudende lichting der zonnestralen. Hij had geen smart meer gevoeld en ook geen vreugde. De dagen waren egaal over hem gegaan, zonder iets dat uitstond in de zacht-omfloersende weemoed, waaronder zijn leven onbewust heenschoof. Zonder schokken was de winter in zijn bestaan gegleden; langzaam, zonder vastgelijnd begin, was de veranderde voeling in hem geslopen. De voorbije maanden stonden in zijn herinneren als een zacht-intieme tijd, een lief-weemoedig kleuren van het licht dat over hun samenzijn innigde en waaruit hij

nieuw-gewaakt was, verwonderd dat alles veranderd was rondom. Dikwijls, wanneer hij over die verre dagen dacht, kon hij moeilijk uiteen-helderen wat werkelijk was gebeurd en wat voor zijn zien geweest was in de visioening van zijn droomen. Hij had weer teruggeleefd in het beeld van jaren geleden, een brok-vreemdende langsrijing van zijn vroeger bestaan, waaruit het meezijn van zijn vrouw terugstond scherp-figurend alsof de werkelijkheid nooit was neergedekt onder de duistering van leed en droefheid. Ongemerkt was zijn droomen ineengeweven met haar die rondom zijn liggen bewoog, een geleidelijk helderen van zijn denken naar haar die langen tijd een andere gebeeld had in de jachtende wisseling van zijn ijlend ziek-zijn. En de liefde had in hem gefluisterd een teertoonende weening van zacht geluk.

Dikwijls 's avonds, wanneer hij tegenover haar zat, dikwijls s'nachts in de heldere wakkering van zijn denken, terwijl hij lag te luisteren naar het voortschokken der uren, had hij beproefd zijn voelen neer te drukken, dat hij wist dat hooger in hem groeide en alleen te denken aan haar die van hem was weggegaan in de volle bloeiheid van haar jeugd. Het was of een pijn-droevend schuldgevoel door hem klaagde, een schrijnend verwijten om zijn zelfzucht dat hij over haar doodzijn voortging naar een nieuw bestaan, terwijl hij de groote ellende van haar sterven niet meer zag tegen de lichting van geluk die voor hem in de toekomst opkleurde. En het twijfelde in hem omhoog of hij ooit gelukkig weer kon worden onder de altijd-weerkeerende herinnering, onder de altijd angstende dreiging dat hij bij alles wat hij sprak, bij alles wat hij deed, zou denken dat hij ook zoo tot zijn vrouw had gesproken, dat hij ook zoo naast haar had gedaan. Hij had gekrachtigd tegen zijn hooger machtigend voelen, hij had zijn denken gedwongen van de staag-weerkeerende visioening van een nieuw bestaan, alleen om te peinzen naar haar meegeweest-zijn in zijn dagen. Maar hij was machteloos gelamd tegen de forscher-huilende behoefte om haar bij zich te houder die hij voelde dat zijn leven kon voortsteunen tot het einde. Het leege dat zoolang voor hem had geduisterd was weg,

het doellooze van zijn dagen was uitgelijnd tot een ver-mooiende verwachting, hij begon op nieuw wat hij al eenmaal had geleefd. Alleen alles was rondom veranderd, zooveel was anders geworden in zijn binnenste. Hij was een oud-geleefd man, moe-gewrakt onder de zwaarte van het leed dat op hem had gesomberd.

Het was de laatste maal, dat hij bij haar was, het laatst dat hij hier zou zijn. Morgen zou hij ver heen gaan, ver onder vreemden, ver buiten de herinnering van alles wat in zijn jeugd had geluid. t'Leek alles eindeloos lang geleden, eindeloos voorbij de dag dat hij haar hier had gebracht, dat hij had gemoeid achter haar laatste meezijn in zijn leven. Het was een doffe dag geweest, een dag die luidloos heensloop onder het matte licht dat van de wolken huilde, een droomgeleefde dag klankloos en zonder kleur. Alleen de droom-stemming was hem bijgebleven van wanhopig-benauwende doodheid, een onduidelijk moeien van menschen voor zijn zien, een vaagluidende drijving van bleeke klanken, waar voortdurend, altijd weer in zijn leege denken huilde, dat zij dood was, dat zij dood was. Alles rondom was veranderd, de boomen waren hooger uitgegroeid, de scherming van hun takken breeder gewijd over haar liggen; de vroegere leegte van het kerkhof was voller gevlekt van het hard-steenen dekken der graven, de stad was nader geslopen onder het rekken der huizenrijen, zacht overwevend het wezen van staag-jachtend leven door de stilte. Alleen zij lag zooals hij haar het laatst had gezien, beweegloos, in eeuwig-duisteren slaap onder de luidlooze dekking der jaren. En hooger zouden de jaren dekken over haar neerliggen, eindeloos voort en zij zou eenzaam blijven, voor altijd heenvergeten uit den voortgang der menschen. En ook hij was een andere, ouder geworden onder de groeving der jaren, anders ziende het leven dat hij nieuw weer begon, en waarin zij zou zijn als een vèr-geleden mooiheid die teer nog nazong een droef-zacht geluid, een uitgebeelde droom die nooit zou weerkleuren in zijn dagen.

Vocht-pijnend braken de tranen in zijn oogen, langzaam glijdend naar omlaag, een stik-benauwend huilen kroppend

naar zijn keel, zijn lichaam schokkend van ingehouden snikken. En neerbuigend op den weeken grond, leunde hij zijn hoofd tegen de kille doodheid van haar graf, zacht kussend de letters van haar naam, zijn handen streelend langs de groenbegroeide aarde.

De heen-en-weering der wagens in het veld had opgehouden. Het weiland leegde ver uit naar de stad, doorgewit van den hoogen zandstreep, waarachter de groene grond weer strekte, vaag ineenkleurend tegen de laatst-hoogende huizen. De zon begon neer te gouden naar den avond, een warm-roode lichting spreidend over de stad, waarvan de daken dieper toonden boven het schaduwend donkeren der straten. En hoog boven de huizenvastheid zweefde de grijze koepel, los-lichtend onder het luchtblauw, doorgegloeid van een roze schijn, de goud-rooden vlamming van het beeld hoog dragend in de ruimte. Langzaam begon de dag heen te zijn op het week-fluisterend koelen van den wind.

Ver over de rivier schorde het fluiten van de boot, waarmee hij naar de stad terug moest. Hij stond op, even nog zijn handen streelend langs haar naam en ging weg. Maar aan het einde van de laan gekomen, bleef hij staan, terugziende naar haar liggen. En weerkomend, kustte hij voor het laatst de plek waar zij sliep. En hij ging heen voor goed.

In de omwevende stilte van den aflevenden dag bleef zij voor altijd alleen, zacht gedekt onder de sneeuwing der blank-geurende bloemen, die de meiboom over haar spreidde in het zacht-gouden avondlicht.

Juni 1904.

CURACAO.

Fragment van een reisverhaal 1)

DOOR

Dr. HENDRIK P. N. MULLER.

Een nacht langzaam doorgestoomd van Puerto Cabello af en dan rijzen oranje, onbegroeide, lage rotsen uit de diepe, donker blauwe zee, het eiland Curaçao.

In volle vaart wordt naar binnen gestoomd; want de haven, door de natuur gevormd, is zoo diep, dat geen omzichtigheid noodig is. Wij varen tusschen twee forten door, aan iedere zijde van den nauwen ingang gelegen, links het Riffort, rechts het Waterfort, goed onderhouden, zware gebouwen uit den ouden tijd, met de Nederlandsche vlag hoog er boven. Bijkans kunnen wij in de groote woning van den gouverneur naar binnen kijken, zien een schipbrug zich voor ons openen en meren dan vast aan een kade van de Willemstad, vlak tegenover vroolijke pakhuizen en woningen als waren wij in een vaderlandsche haven.

Een minuut later, niet langer dan een kwartier nadat wij ons nog in volle zee bevonden, sta ik reeds op den wal en wordt mijn reisgoed naar het Hotel Venezuela overgebracht, want douane-ambtenaren laten zich niet zien en geen enkele formaliteit wordt geëischt. Toch is Curaçao geen vrijhaven; de inkomende rechten bedragen er echter slechts 3 pCt., omdat het eiland langen tijd een stapelplaats geweest is voor Venezuela en ook Colombia en dit zoo mogelijk weer moet worden. Doorvoer is vrij van rechten.

1) Vervolg op een aantal opstellen, laatstelijk in *Onze Eeuw* van Sept. 1905 en *Nederland* van Oct. 1905.

Opgetogen wandel ik de stad in. Alles is keurig in orde en geeft een beeld van netheid en zorgvuldigheid, zooals ik er, na Havana te hebben verlaten, niet meer voor oogen gekregen heb. Langzaam loopende blanken, in het wit gekleed, met strooien of helm-hoeden op, sommige nog met ouderwetsche bakkebaardjes, vertoonen echt Hollandsche gelaatstrekken. Groote, goedgebouwde, niet parmantige negerkleurlingen werken aan de talrijke groote en kleine schepen, netjes in het wit gekleed met zeildoeken sandalen aan. Zij zijn uitstekende zeelieden en bevaren op een groot aantal kleine, witte schoeners de kusten en de omliggende eilanden, zonder dat één blanke zich aan boord bevindt. De West-Indische Mail heeft altijd een aantal hunner als werkvolk aan boord in de Amerikaansche wateren en soms zelfs op reis naar huis. De »meiden" 1) zijn ook zorgvuldig gekleed; zij dragen een bonten doek om het hoofd. Blanke dames zie ik slechts weinig, want zij vertoonen zich zelden in de straten. Voetje voor voetje schuifelen soldaten voorbij, gekleed in de sombere, donker-blauwe uniform met hooge kepi en grijze kapotjas, die door het Oost-Indische leger werd gedragen vóór de invoering der tegenwoordige, vroolijker uitmonstering. Er is leven in de straten, wel niet haastig doch tamelijk druk verkeer. Ik krijg heelemaal niet den indruk van een doode stad.

De huizen doen evenmin daaraan denken. Meest geel geverfd met witte randen, gedekt door roode pannen met dakvensters er tusschen, vol afwisseling in de gevels die heel aardig dikwijls met pilaartjes zijn versierd en drie tot vier verdiepingen vertoonen, dragen zij bij tot het vroolijke, kleurige, zonnige, schilderachtige karakter der stad. Zij dagteekenen kennelijk van jaren her. Blijkbaar heeft men aan hun bouw met liefde en smaak veel zorg ten koste gelegd.

De stad bestaat uit vier gedeelten: Punda (spreek uit Poenda), rechts van den ingang der haven, Otrabande, blijkens zijn naam (aan den anderen kant) aan de overzijde

1) Boeren-uitdrukking voor gekleurde vrouwen.

gelegen, Pietermaai, achter Punda, en Scharloo, door een diepe, natuurlijke gracht van Pietermaai gescheiden.

Punda vormt de kern. Daar staan de oudste huizen, de oude kantoren en pakhuizen, de regeeringsgebouwen. Naast het Waterfort, dus bijkans aan de punt, ligt er het gouvernementsgebouw, van onderen bergplaatsen en kantoren bevattende en daarboven een reeks van ruime vertrekken, de woning van den gouverneur. Op het pleintje, dat het scheidt van den waterkant, wordt in een houten tent nu en dan door het garnizoens-orkest muziek gemaakt. Een tuin bezit het gebouw niet; de gouverneur kan er zich slechts gaan verfrisschen op den met boomen beplanten ouden wal, die de binnenplaats achter het gouvernementshuis scheidt van de daarnaast loopende straat. Aan de achterzijde van die binnenplaats bevinden zich de bureaux der gouvernements-ambtenaren, het postkantoor en de protestantsche kerk.

De laatste is een liefelijk, van buiten ongewoon gebouw, dat mij een paar eeuwen oud schijnt en tegelijkertijd sterke Hollandsche karaktertrekken draagt en toch geheel afwijkt van Hollandsche kerkgebouwen. Aan de beide zijden van den voorgevel heeft het een ingang, die een verdieping boven den beganen grond ligt en bereikt wordt door een langs den gevel loopende trap. De vensters zijn niet grooter dan bij gewone huizen en liggen in twee rijtjes boven elkaar. Een schuin, rood, pannen dak met dakvensters draagt een aardig, klein torentje. Van binnen vertoont de kerk een echt oud-Hollandsch karakter, gezellig, smaakvol en ernstig. Ik woonde er een recht goede, korte, praktische preek bij van den jongen geestelijke van het eiland Aruba, een godsdienstleeraar of hulpprediker, d. w. z. een evangeliedienaar die niet de opleiding heeft genoten van een volslagen predikant en alleen beroepen wordt naar buitenposten. Sedert een paar jaar heeft het geheele eiland Curaçao geen protestantschen predikant meer, terwijl de roomschen in de kolonie niet minder dan 35 geestelijken hebben, meerendeels door den staat bezoldigd. De godsdienstoefening werd slechts door een paar tientallen van menschen bijgewoond, meest vrouwen en niemand van

'slands dienst. Dat de vrijheid van den Nederlandschen onderdaan bedenkelijk zou worden verkort door ten minste op de bemanning van 's lands schepen, hier ten anker, en op de bijna werkelooze bezetting der forten een zachten aandrang te oefenen om nu en dan, voor zoover protestantsch, dit oud-vaderlandsche bedehuis te betreden, moge misschien in beginsel kunnen worden verdedigd, nuttig schijnt deze onthouding noch voor de betrokken personen, noch voor het aanzien van den protestantschen godsdienst bij de bevolking.

In een gebouwtje vlak naast het gouvernementshuis, ook aan den waterkant, de societeit »de Gezelligheid," krijgt men een denkbeeld van de verscheidenheid der beschaafde bevolking van Curaçao. Daar treft men hier of in Nederland geboren gouvernements-ambtenaren aan, officieren van 's lands wachtschip en van de bezetting, kooplieden, zonder uitzondering hier geboren, scheepskapiteins van allerlei naties, en altijd eenige Venezolanen en ook Colombianen, die de omwentelingen in hun land ontvlieden of verpozing komen zoeken in deze ordelijke, vriendelijke samenleving. Het vaderlandsche bittergebruik blijkt ook hier in eere. De voorname Nederlandsche dagbladen en tijdschriften liggen er ter lezing, Amerikaansche, Venezolaansche en de Curaçaosche nieuwsbladen, van welke er bijna anderhalf dozijn verschijnen, enkele in het Nederlandsch (b. v. *De Curaçaosche Courant* en de *Amigoe di Curaçao*), de meerderheid echter in het Spaansch (als *El Venezolano* en *Diario de Commercio*) of in de landstaal, het Papiamentsch.

Slechts enkele straten behalve de kaden vormen Punda, de Heere- en Prinsestraat, de beruchte, nauwe Molenaarsstraat en Keukensteeg. In de beide laatste verkeeren 's avonds de zeelieden. Van daar weerklinkt door het geheele kwartier avond aan avond een schelle, meesleepende negermuziek, eigenaardig van klank en wijs, die voortdurend zwelt in kracht en maat. Zij begeleidt den dans, die, lenig en niet zonder sierlijkheid uitgevoerd, in aard overeenkomt met den hiervoren in het hoofdstuk over Cuba beschrevenen, maar dezen

overtreft door een het bloed naar het hoofd jagende onbeschaamdheid.

Een breede, voorname winkelstraat, terecht Breestraat geheeten, voert van de haven, Punda door, naar een plein, dat stervormig met gras en plantjes aangelegd, den wijdschen naam van Wilhelmina-park draagt. Daarop ziet een zeer groot, flink, nieuw gebouw uit, het zoogenaamde Raadhuis, opgericht tijdens het bewind van gouverneur Barge, den voorganger van den tegenwoordigen. Daar vergadert de Koloniale Raad, wordt recht gesproken en bergt men op de grondverdieping de gevangenen op. Een breede weg, steeds loodrecht op de haven, aan beide zijden met fraaie woonhuizen bezet, doorloopt van hier het z.g. Pietermaai. Rechts heeft men de zee, links het Waaigat, een der vingers van de onvergelijkelijke natuurlijke haven, die met de St. Anna-baai, den ingang waar wij binnenliepen, begint en als een uitgespreide hand het land in grijpt. Zóó diep is deze haven, dat mijn boot gemeerd ligt boven het wrak van een andere, zonder dat men daarvan iets gewaar wordt; zoo groot is zij, dat haar zich tot een meer verbreedende voortzetting, het Schottegat, plaats aanbiedt voor de grootste oorlogsvloten.

Een kleine paardetram, de onderneming van een Curaçaoër die voordeelige handelszaken heeft gedaan in en op Colombia, den heer Perret Gentil, rijdt door Pietermaai heen het Waaigat om, en komt dan aan de andere zijde van het gat in Scharloo. Ook daar ziet men dicht naast elkaar maar toch elk op zich zelf staande woonhuizen, die mij verbazen door hun grooten omvang, door hun statigheid en door hun aantal. Het zijn zware, licht gekleurde landhuizen, indrukwekkend van uiterlijk, gewoonlijk van twee verdiepingen en omringd door een erf, dat door den uiterst karigen plantengroei wijst op de droogte van het eiland. Zeldzame zorg is naar Spaansche zede aan het hekwerk besteed geworden; ik zag er smeedwerk onder, zóó smaakvol en kunstig, dat men er de wederga van in Nederlandsch hekwerk vergeefs zoekt.

Langs het fort Nassau, dat in de hoogte stad en haven

bestrijkt, keert men naar Punda terug over een ophaalbrug, geheeten naar gouverneur Van den Brandhof onder wiens bestuur zij werd gebouwd. Van elk geschoeid voorbijganger wordt een paar centen tol geheven, tegenwoordig Hollandsche munt, nu de regeering enkele jaren geleden den omloop van vreemd geld heeft gebreideld en pasmunt heeft ingevoerd, die met het woord Curaçao is gestempeld en dus niet wordt uitgevoerd.

Ook de schipbrug, die over de breede St. Anna-baai naar Otrabande voert en die wij bij het binnenvaren zooeven open vonden, kan slechts tegen betaling worden gebruikt. Aan haar overzijde betreedt men het Molenplein en zet zich de Breestraat voort met een groot aantal stevige woonhuizen en winkels. Daar achter kronkelen zich weder tal van straten. Aan het einde verrijzen, op zich zelf staande, de massieve muren van het verlatene en van het nieuwe hospitaal.

Ziedaar, in korte trekken, de stad. Zij is groot voor haar zielental, een goede 14.000. In haar ordelijkheid, zorgvuldig onderhoud, herinnert zij aan Holland, in de grootsche opvatting van den woningbouw aan onze koloniale vaderen, in den stijl een weinig aan Spanje en ook Italië, in het vele water aan Hamburg. Doch in de geheele wereld ken ik niet ééne stad, die op haar gelijkt. Telkens verrassen schilderachtige pleinen, hoeken, gebogen straten. Trots het gemis van boomen en gras, lacht zij u toe en is gezellig als een welverzorgde, goed gekleede oude juffrouw, waaraan zij ook overigens mij telkens doet denken. Spoedig voelt men er zich thuis, kent de straten met hun aardige oud-Hollandsche namen en de menschen. Na enkele dagen hoor ik mij reeds aan de kaden door witgetande, lachende neger-monden een vriendelijk woord en mijn naam toeroepen. Dagelijks zie ik andere stoombooten het gat in- en uitloopen, spreek ik andere menschen, hoor ik andere talen; men gevoelt zich hier niet in een achterhoek doch in voortdurende aanraking met de buitenwereld.

Draagt de Willemstad heelemaal geen Nederlandsch uiterlijk, het is evenzeer een zeldzaamheid als ik op mijn voortdurende en lange wandeltochten mijn taal hoor of zie gebruiken. Alle

opschriften die niet van de regeering uitgaan, alle uithangborden, luiden in de Spaansche taal, behalve één, dat zich onveranderd en uitermate veelvuldig herhaalt: »tappen en slijten"; uit het verbruik van sterken drank trekt de kolonie bijkans een ton per jaar, een der grootste posten onder 's lands inkomsten. In mijn hotel, dat aan een Curaçaoënaar toebehoort die onze taal volmaakt spreekt, en in alle winkels, ook van Hollandsch sprekenden, luiden mijn rekeningen in de Spaansche taal.

Ofschoon Curaçao geografisch niet gelijk Trinidad als een onderdeel van Venezuela schijnt te moeten worden aangemerkt, ligt het er zoo dicht bij, op slechts 70 KM. afstand, dat de Nederlandsche taal er in het dagelijksch verkeer slechts de derde plaats inneemt. Voor de bevolking heeft het Spaansch grooter belang, de taal van geheel Zuid-Amerika behalve Brazilië; het wordt dan ook terecht onderwezen op de scholen en de geheele beschaafde bevolking kent het grondig. Onderling bedienen zich de Curaçaoënaars van hoog tot laag van het Papiamentsch (= praten), vereenvoudigd Spaansch met vele Hollandsche en Portugeesche en enkele Engelsche, Fransche en Indiaansche of neger-woorden, verbasterd en zonder verbuiging of vervoeging. Het wijkt zoo zeer af van elk dezer talen, dat ik, ofschoon met het Spaansch niet onbekend, nooit geslaagd ben, van eenig gesprek in het Papiamentsch ook maar het allerminste te begrijpen. Gelijk »die Boer sijn taal", met welke het in vorming eenigszins overeen komt, is het Papiamentsch de taal des lands geworden; de kennis ervan is voor den bewoner van het eiland onontbeerlijk. Oorspronkelijk slaven-gebrabbel, heeft het te algemeen en sedert te lang wortel geschoten om te kunnen worden uitgeroeid. Het moge aan de Curaçaoënaars een eigen stempel verleenen, de kennis ervan is voor hen buiten de drie Nederlandsche Benedenwindsche eilanden van hoegenaamd geen nut, aangezien het daar buiten in het geheel niet wordt gesproken. Inderdaad is het taalgebied van het Papiamentsch een van de kleinste der wereld.

Op het aan Denemarken behoorende West-Indische eiland

St. Thomas werd, zooals blijkt uit de belangrijke jongste studie van Dr. Hesseling 1), door de mulatten-bevolking een paar eeuwen lang verbasterd Hollandsch gesproken, dat er nog niet is uitgestorven, ofschoon het eiland slechts een blauwen Maandag in Hollandsch bezit is geweest, heel lang geleden; dit neger-Hollandsch heeft, zooals blijkt uit het proefschrift van Dr. P. J. du Toit 2), veel overeenkomst met het Afrikaansch-Hollandsch. Op Curaçao daarentegen, dat van 1634 af, trots de herhaalde aanvallen der Franschen, altijd door Nederlandsch is gebleven, behalve de enkele jaren (1807—'14) die het in den Napoleontischen tijd, gezamenlijk met onze andere koloniën, onder Engelsch bestuur doorleefde, is het Nederlandsch voor de geheele bevolking een vreemde taal.

Hoe is dit te verklaren? Vergis ik mij niet, dan geven geschiedenis en geografie hier gezamenlijk het antwoord.

In 1634 werd het eiland door de onzen van de Spanjaarden, die het eiland in 1499 ontdekt hadden, genomen, ingevolge de »secrete instructie" van de vergadering van Negentienen op 6 April 1634, luidende: «(Gij) sult een jacht voor uijt senden naar Caraques, waertoe, om den viant te beter te abuseren, de vleugelen van de Compagnie sullen werden affgenomen ende borgoense (vreemde) vlaggen werden aengeslagen, ende agter op de spiegel een cruijs gestelt laetende, so off er mannen in Spaense habiten bovenstaen. Men sal daer toe sien waer te nemen eenen sonnendach ofte heyligen dach, opdat men des viants scheepen onversien van volck soude mogen vinden". Last werd verder gegeven het eiland te nemen, »serieuselijck verhoedende ende belettende, dat de in woonderen geenderleij leet off overlast werde gedaen, indien sij haer eenichsints naar onse goede intentie tot ons vougen". Dit alles blijkt uit het geschiedkundig overzicht van den heer J. H. J. Hamelberg, dat in de werken van het nuttige Genootschap voor Geschied-, Taal-, Land- en

1) Dr. D. C. Hesseling, *Het Negerhollands der Deense Antillen*, Leiden 1905.
2) Dr. P. J. du Toit B. A., *Afrikaansche Studies*, Gent 1905.

Volkenkunde te Willemstad, is aangevangen en waarvan de voltooiing met aandrang wordt tegemoet gezien 1).

Alle Spanjaarden werden toen gedwongen het eiland te verlaten en de Nederlandsche taal had er dus in den beginne geen strijd te voeren.

Zeventien jaren heeft de nu nog in de Vereenigde Staten algemeen bekende en geëerde Pieter Stuyvesant het eiland bestuurd, in het begin, n.l. sedert 1643, als directeur alleen van het eiland Curaçao en drie jaren later als bestuurder der drie Benedenwindsche eilanden, nu nog in ons bezit, en tegelijkertijd van Nieuw-Nederland. Onder hem is het eiland tot grooten bloei gekomen als stapelplaats. In de eerste plaats van slaven, die de West-Indische Compagnie van haar nederzettingen aan de West-Afrikaansche Goudkust haalde of wel in de kaapvaart buitmaakte ten verkoop als werkvolk op de plantages rond de Caraibische Zee. In de tweede plaats ook van goederen; trots het verbod der Spaansche wetgeving handelden de Hollanders op Curaçao van hun vestiging aldaar af reeds met de hiervoren besproken Spaansche vestigingen in Venezuela, Caracas, Cumana en Coro. Voornamelijk met laatstgenoemde stad, welker ligging vlak tegenover het eiland altijd een groot deel van den Curaçaoschen handel heeft getrokken. Onze voorouders der zeventiende eeuw waren in hoofdzaak kooplieden en zeevaarders, ook hier. Zij kwamen daardoor in voortdurende aanraking met vreemde nationaliteiten, vreemde talen, terwijl hun aantal op het kleine eiland gering was.

Indien er nu een geregelde stroom van Nederlanders

---

1) Telkens stuit men in de belangrijke geschiedkundige documenten, door dit genootschap afgedrukt, op oud-Hollandsche woorden, die bij ons verloren zijn gegaan maar in het Afrikaansch-Hollandsch bewaard zijn gebleven, en zooals er natuurlijk ook in Van Riebeecks-dagverhaal en de Oost-Indische publicatiën van Van der Chijs voorkomen, b.v. *vogelstruis* voor struisvogel; *naturellen* voor ingeborenen; (een Indiaansche vrouw wordt in Mexico naturala genoemd, nu en reeds in de brieven van Cortez); *kassen* of *kasten*, het ook door President Kruger steeds voor kisten gebruikte woord; «so ist den supplit te raade geworden, *hem* (inplaats van zich) aen U Hoog Mogenden te adresseeren"; «hij heeft *hem* (inplaats van zich) meester gemaakt van...."; «als swijnen de keele hebben *afgesteecken* (inplaats van gestoken).

tusschen het moederland en de kolonie heen en terug had gevloeid, dan zou onder hen het Nederlandsch natuurlijk de landstaal gebleven zijn. Doch die stroom heeft op den duur slechts in geringe mate gevloeid, wegens een zoo dadelijk te vermelden klimatologische reden. Terwijl de taal van een slechts kleine groep menschen zooals in Zuid-Afrika onder hen blijft leven, wanneer slechts gedurende de jaren van wasdom gering verkeer met machtiger taalgebieden plaats vindt, heeft het Nederlandsch op het sterk bezochte, kleine Curaçao als landstaal het onderspit gedolven. Uit de talen die hier het meest werden gesproken is een nieuwe landstaal geboren, die doet denken aan het Maleisch-Portugeesch van de 17e eeuw in Oost-Azië, nu nog voortlevend in vele uitdrukkingen van het Afrikaansch-Hollandsch.

De noodzakelijkheid, de voortdurende aanwezigheid op het eiland van verschillende nationaliteiten, hebben den ingezetenen een bijkans Levantijnsch gemak bijgebracht in het aanleeren van vreemde talen. Het Nederlandsch wordt dan ook door de voorname ingezetenen, ook door diegenen hunner die nooit in het moederland vertoefden, algemeen gekend. Zij spreken het echter dikwijls met een afwijkenden »klemtóón", die evenals de verwisseling van *g* met *h* eenigermate aan Nederlandsch-Indië doet denken. Sommige oude Nederlandsche woorden, bij ons verloren of veranderd in beteekenis, hebben zij, gelijk de Afrikaners, bijbehouden. Zoo spreken zij niet van tuin, doch van den hof of meer nog van het hofje.

Op de regeeringsscholen wordt het Nederlandsch onderwezen, niet echter op de lagere scholen der roomsche geestelijkheid, welke de opleiding van verreweg de meerderheid der kleurlingen in handen heeft en door de regeering geldelijk in deze taak wordt gesteund. De nonnen en broeders, die het onderwijs verstrekken, kennen trouwens, in tegenstelling met de priesters, bijna zonder uitzondering in Nederland geboren, zelven het Nederlandsch niet altijd en hebben geen staatsexamens achter zich, geen vereischte om aan gekleurde handwerkers de voor dezen wenschelijke theoretische opleiding te geven. Nederlandsche onderwijzers zouden zich niet kunnen

tevreden stellen met het zelfs dubbele der bezoldiging dezer geestelijken, terwijl daarenboven de godsdienstige opleiding, die zij den inboorlingen geven, een weldadigen invloed op dezen uitoefent. Tegenwoordig wijden zich alleen in de stad niet minder dan vijftig zusters en broeders aan het onderwijs, in de buitendistricten een dozijn en in het pensionaat, evenzeer buiten de stad gelegen, twee dozijn, behalve de kweekelingen. Ook in de roomsche kerken wordt meest in de landstaal en zelden in het Nederlandsch gepreekt; in de synagogen alleen bij uitzondering in het Hollandsch en overigens in het Spaansch en Engelsch.

Het overwicht van den roomschen godsdienst, tot welken tegenwoordig zoo goed als alle kleurlingen behooren, is, vertelde men mij, een gevolg van de ongeneigdheid der plantage-eigenaars, haast allen protestanten, om hun slaven of gewezen slaven toe te laten als hun gelijken in hun bedehuizen, evenals de Afrikaansche Boeren de kaffers buiten hun kerkgebouwen houden. De roomsche geestelijkheid, onder de Republiek der Vereenigde Nederlanden van geen beteekenis op het eiland, heeft daarentegen haar armen wijd voor de zwarten geopend en daardoor haar godsdienst, trouwens die van geheel Zuid-Amerika en blijkbaar welkomer aan een zuidelijk volk dan het protestantisme, doen aannemen door verreweg de meerderheid der Curaçaoënaars. In het laatste jaar (1904) werden op het eiland Curaçao tegenover 27 protestanten 876 roomsche kinderen gedoopt. De katholieken vormen de lagere klasse; men bespeurt het ook aan de graven op de begraafplaats. De opschriften luiden er grootendeels in het Spaansch.

De bevolking van het eiland, bij de afschaffing der slavernij 19,144 in aantal, is nu geklommen tot een goede 31,000, meer dan de helft van de inwoners der kolonie, d. w. z. der zes Nederlandsche eilanden in de Nieuwe Wereld. Toch schijnen op dit oud-Hollandsch grondgebied slechts een paar duizend menschen tot de protestantsche kerk te behooren. Half zooveel bedragen de joden. Gezamenlijk vormen deze beiden met slechts enkele Roomschen de hoogere klasse, »het denkende

deel" van het eiland, een zeer beschaafde, ontwikkelde kring, van welken ik de vriendelijkste herinneringen heb meegenomen.

De joden dragen meest Spaansche en Portugeesche namen en zijn aan den godsdienst hunner vaderen trouw gebleven; zij splitsen zich in twee gemeenten, de orthodoxe, Nederlandsch Portugeesch Israëlietische, en de moderne, Nederlandsch Hervormd Israëlietische. Ook onder hen bevinden zich vele bekwame en verdienstelijke burgers.

Onder de protestanten zijn er, wier geslacht reeds meer dan twee eeuwen op het eiland woont. De heer Jacob van der Linde Schotborgh deelde mij mede, dat zijn geslacht reeds sedert 1687 het eiland niet meer heeft verlaten; toch is het een groot, gezond, knap slag menschen. De familie Evertsz vind ik er reeds in 1774 vermeld. De namen Hellmund, Gorsira, Gravenhorst, om slechts eenige te noemen, komen ook reeds sedert verschillende geslachten op Curaçao voor. Inderdaad is Curaçao, misschien tot op zekere hoogte met Suriname, de eenige kolonie, nog in het bezit van Nederland, waar gelijk in Zuid-Afrika, Canada en Australië blanken en hun nageslacht blijvend kunnen wonen zonder dat dit laatste ontaardt.

Dat daar dus een inheemsche aristocratie van blanken ontstaan is, welke ons toch zoo oneindig grooter Oost-Indië mist, wijst op een voor de gezondheid der Europeanen uitstekend klimaat. Inderdaad beteekend het woord curaçao in het Portugeesch genezing. Voortdurend waait er, gelijk meerendeels tusschen den evenaar en ± den 25° N.B,, een frissche Noord-Oost passaat; nooit kan ik voor mijn niet te sluiten venster zitten schrijven, want geregeld waaien mijn papieren weg. Warm is het natuurlijk op Curaçao, doch de atmosfeer is frisch en mist den waterdamp, welke op plaatsen als Colon, Moçambique, Soerabaya den blanke benauwt. Behalve in het drukkende najaar is de gewone dagelijksche warmtegraad omstreeks 85° F. en zijn de nachten wel 20 graden koeler. Zonder eenig bezwaar, zelfs met genoegen, heb ik, de eerste namiddaguren uitgezonderd, wandelingen van vele uren achter elkander kunnen doen. Alleen

reeds door de geschiktheid van zijn klimaat voor blanken vormt Curaçao een onwaardeerbaar bezit.

Voor den plantengroei, het landelijk bedrijf, biedt het klimaat daarentegen groote bezwaren. De altijd uit denzelfden hoek waaiende wind oefent een nadeeligen invloed op de planten uit, hetgeen men aan haar windzijde kan zien. Bovenal, de regenval is gering en vindt buitendien zonder eenige regelmaat plaats. Droogte is 's lands groote vijandin. Gemiddeld vallen jaarlijks tusschen de vijf en zes honderd millimeter regen. Het is niet veel. Intusschen, Kaapstad heeft niet belangrijk meer, 680 m.M. en Bloemfontein 580 m.M., dus ongeveer dezelfde hoeveelheid 1). Inderdaad wordt het gebrek aan regen gewoonlijk overdreven en is dikwijls als zondenbok gebruikt. Ongelukkig heeft de genoemde passaat een opdroogenden invloed en is deze geringe hoeveelheid regen niet alleen zeer ongelijk verdeeld over de maanden, maar ook over de jaren. In het afgeloopen jaar (1904) bleef geen enkele maand zonder regen, doch had October juist honderd maal zooveel als Juni; het geheele jaar 422 mM. Er gaan maanden voorbij zonder dat een droppel regen valt en zelfs de regentijd, September tot Februari, blijft somtijds droog.

Moet, daar de vlak hier naast gelegen Venezolaansche kust, gelijk wij zagen, geregeld en rijkelijk regen ontvangt, deze droogte worden toegeschreven aan ontwouding? Misschien eenigermate. De directeur Van Walbeeck vond bij de inbezitneming van Curaçao in 1534, »het meeste deel van 't eijlandt overgroeijt met boomen". 2) In de eerste daarop volgende tijden haalden onze voorouders er als retourlading wat zij noemden stokvischhout, verfhout, in groote hoeveelheden vandaan. En op het einde der zeventiende eeuw was het eiland nog begroeid genoeg om de uitdrukking te veroorlooven: »een plantage uit het boschgewas te kappen." De Lussan schrijft zelfs omstreeks 1685 van de Hollanders op Curaçao:

1) *Land und Leute zwischen Zambesi und Limpopo*, Dr. H. P. N. Muller, Giessen 1894, blz. 109.

2) De Nederlanders op de West-Indische Eilanden, door J. H. J. Hamelberg Amsterdam 1901, deel I, blz. 30.

»Leur commerce consiste dans le sucre qui croit chez eux, et dans la laine qui provient de la grande quantité de moutons qu'ils nourrissent". 1) Een eeuw later was de toestand reeds veranderd. Toen schreef men: »dit eijland (is) sober voorsien van bossen en wildernissen." 2) En op het oogenblik is er van bosschen geen sprake en kan men den plantengroei hoogstens schaarsch noemen. Niet onwaarschijnlijk is het dus, dat onze voorouders niet onschuldig zijn aan het tegenwoordige watergebrek.

Ook in onze eeuw hebben echter de landbouw en ook de veeteelt op Curaçao tijdperken van bloei beleefd. Men behoeft slechts een rit van enkele uren rond de Willemstad te ondernemen om tal van inderdaad prachtige, grootsche landhuizen te zien, dagteekenende uit den slaventijd. Toen zou men niet licht, zooals nu vaak de gebruikelijke voorstelling schijnt te zijn, Curaçao een eiland hebben genoemd, waar een aamechtige cabriet (geit) bezig is het laatste blad van de laatste struik af te knabbelen. Toen woonden n.l. de aanzienlijken nog over het geheele eiland verspreid, hielden persoonlijk toezicht, hier nog noodiger dan elders, op de bebouwing van hun plantages en zorgden zij vooral dat het hemelwater zorgvuldig in dammen en putten werd opgehouden.

Hieraan heeft ten eerste de afschaffing in 1863 der slavernij een einde gemaakt. Wel hebben de gewezen slaven het eiland niet verlaten en is er betaalde handenarbeid nooit duur geweest; maar de plantagehouders zagen voor hun bedrijf geen heil in den nieuwen toestand. De tweede oorzaak, die algeheele verandering gebracht heeft in het landelijk bedrijf, is de groote bloei van den handel op Venezuela en Columbia geweest. De onafhankelijkheid dezer landen maakte hen, ook met betrekking tot den handel, los van de knellende banden, die de Spaansche koloniën, zooals wij in het hoofdstuk over

1) Tweede Jaarlijksch Verslag van het Geschied-, Taal-, Land- en Volkenkundig Genootschap, gevestigd te Willemstad, Curaçao, blz. 141.

2) Eerste Jaarlijksch Verslag van het Geschied-, Taal-, Land- en Volkenkundig Genootschap, gevestigd te Willemstad, Curaçao, blz. 156.

Mexico zagen, sedert eeuwen aan het moedèrland hadden vast geketend. Handelsverbindingen met het buitenland, haveninrichtingen, entrepôts, scheepvaartlijnen, bezaten zij nog niet. Al hun benoodigdheden kochten zij daardoor op de Antillen, op St. Thomas, Trinidad, Curaçao, brachten daarheen de voortbrengselen van hun bodem en deze eilanden werden aldus stapelplaatsen voor die landen, maar nu niet meer in de eerste plaats van slaven, niet meer voor sluikhandel, maar voor een gewettigd verkeer in goederen en produkten. Op Curaçao vond dit verkeer voornamelijk plaats met de vlak er tegenover liggende kust, met de stad Coro waar reeds een aantal Curaçaoërs gevestigd waren, en met het meer van Maracaibo, van waaruit zich het oostelijke Columbia gedeeltelijk voorziet. Oude Curaçaoërs verhaalden mij met geestdrift over die gouden dagen. Alle landheeren trokken toen langzamerhand naar de Willemstad om zich aan het voordeelige handels- en scheepvaartsbedrijf te wijden, en hun plantages lieten zij achter onder het bestuur van een halfbloed.

Nog niet zoo lang ligt die tijd achter ons, want het is Guzman Blanco geweest, die er een einde aan heeft gemaakt, voor het belangrijkste deel van het verkeer, dat met Venezuela. Uit welke beweegredenen dan ook, heeft deze ijzeren dictator van Venezuela zijn land onafhankelijk willen maken van die vreemde stapelplaatsen. Het geld, daar verdiend, moest, meende hij, in Venezolaansche zakken blijven. Zijn land moest zonder omwegen handelen met den vreemde. Hij kende een ruime staatsbijdrage toe aan een stoomvaartlijn die Venezuela in rechtstreeksche verbinding zou brengen met de Vereenigde Staten, de tegenwoordige Red D Line, en bepaalde, dat voortaan een buitengewoon invoerrecht van 30% zou worden geheven van alle goederen, die niet van het herkomstige land Venezuela zouden worden binnengevoerd. Gebelgd op de Curaçaosche overheid om de in het hoofdstuk Venezuela aangegeven redenen, heeft de Venezolaansche regeering buitendien de havens van Coro en Maracaïbo, die zooals wij zagen voor Curaçao meer dan andere havens van gewicht waren, telkens voor den buiten-

landschen handel gesloten. Ofschoon onze regeering Venezuela ter wille is geweest, o.a. door sedert lang den uitvoer van wapentuig en wat daarbij behoort uit Curaçao te verbieden, is het genoemde buitengewone invoerrecht steeds van kracht gebleven en die bepaling in de laatste jaren zelfs verscherpt, doordat zij ook wordt toegepast op goederen, die op de eilanden slechts worden overgeladen. Zij heeft den Curaçaoschen handel wel niet gedood, doch overgroot nadeel er aan toegebracht. De uitvoer van Venezuela geschiedt, zooals wij zagen, nog voor een belangrijk deel over Trinidad en ook over Curaçao, waar het niet als in de Venezolaansche havens ontbreekt aan behoorlijke opslagplaatsen, veiligheid van eigendom en vastheid en eerlijkheid van bestuur. Invoer in Venezuela van Curaçao uit levert nu echter slechts in weinig gevallen meer voordeel op.

Oude, deftige handelshuizen ontbreken ook nu nog niet op Curaçao en in de winkels kan men er van alles koopen tot lage prijzen, lager zelfs dan in het dure Nederland. Zoolang Venezuela echter blijft vasthouden aan deze »acte van navigatie," zal het handelsbedrijf op Curaçao vermoedelijk slechts karige winsten leveren, tenzij oorlogsvloten er vertier brengen of de doorgraving der Panamasche landengte ook hier nieuwe toestanden zal doen geboren worden.

Zijn nu de plantage-bezitters of hun zonen weder teruggekeerd tot hun vroeger landelijk bedrijf? Neen; het gezellige stadsleven houdt hen vast, zij hebben hun oud bedrijf verleerd, wanhopen er aan dit te doen bloeien na de slechte uitkomsten die het beheer der halfbloed-bestuurders heeft opgeleverd. De putten, de dammen zijn grootendeels ingevallen, de aanplantingen verwaarloosd, buitengewone droogten hebben den genadeslag gegeven, zoodat nu een groot aantal plantages bedolven liggen onder den last van schepenkennis. 1)

Voor hem die, met behoorlijke vakkennis toegerust, bereid

1) Schepenkennis is het mooie oud-vaderlandsche woord voor hypotheek, bij de Boeren nog steeds bij uitsluiting daarvoor gebruikt.

is zich in een dier heerlijke, hooggelegen, gezonde landhuizen te vestigen, voor weinig geld te huur of te koop, en er zich geheel aan het landelijk bedrijf te wijden, ligt hier een werkkring, die wel geen schatten, maar een voldoend en tevens aangenaam bestaan schijnt te beloven, zoodra men er de voor ieder noodzakelijke plaatselijke ondervinding heeft opgedaan. Nu onze Koninklijke West-Indische Maildienst voor slechts een paar honderd gulden den overtocht uit Holland aanbiedt en gekleurde werklieden er overvloedig voor hoogstens zestig centen per dag verkrijgbaar zijn, schijnt de proef voor het overvolle Nederland de overweging waard.

Pogingen werden tijdens mijn bezoek gedaan om door den aanplant van sisal en pita, soorten van aloë welker vezels voor de vervaardiging van touw op de wereldmarkt gevraagd worden en die in een »steenich ende droogh" land gedijen, de droge gedeelten te benutten. De heer Sem C. Henriquez, de sympathieke dichter en toonzetter van koningsgezinde Nederlandsche zangen ter gelegenheid van het huwelijk onzer Koningin, had op zijn plantage »Huis van Engelen" met een kleine regeeringshulp, onder medewerking van zijn zoon, een niet onaanzienlijke aanplanting tot stand gebracht. De aanplant van dit artikel op het eiland is nog te gering om al op eenig resultaat van belang te kunnen wijzen. Ook verschillende andere proeven en maatregelen, straks te bespreken, worden tot opbloei van den landbouw door de regeering genomen, op raad van den gouverneur Jhr. J. O. de Jong van Beek en Donk, die op het Brabantsche platteland als burgemeester reeds voor den landbouw in de bres sprong; de Koloniale Raad ziet er weinig heil in.

Dat ook op Curaçao de natuur niet ondankbaar is wanneer men haar de hand reikt, ziet men op meer dan ééne plaats, wanneer men de stad verlaat en het eiland intrekt.

Verschillende wegen kan men nemen, alle in uitmuntenden staat. Wanneer men het deftige Scharloo uitloopt, komt men eerst in een snikheete buitenwijk, het zoogenaamde Helletje. Dan volgt men een eind het heel diepe Schottegat, dat met honderden vingers grillig den verweerden rotsoever in grijpt;

eenzaam ligt er achterin 's lands wachtschip, de oude Suriname, nauwelijks bemerkbaar in de reuzenkom. De weg rijst en daalt telkens een weinig; Curaçao is een heuvelland, dat in het zuidwesten in een top van 376 meter zijn aanzienlijkste hoogte bereikend. Gras ontbreekt; de bodem is »hongherich, steenich ende droogh". Doch de weg wordt omzoomd door laag struikgewas, dat door cabrieten wordt afgeknabbeld en te midden waarvan zich tamelijk hooge dividivi-boomen, eenigszins in den vorm van verwaaide regenschermen, verheffen. Deze boomen groeien over het geheele eiland in het wild, daar zij ook in de droogte gedijen. Hun zwarte peulvrucht wordt in de leerlooierijen als looistof gebruikt en jaarlijks voor 1 1/4 ton gouds van het eiland uitgevoerd. Telkens, soms om de tien minuten, soms om het half uur gaans, later zeldzamer, ziet men een landhuis, breed en statig op een hoogte gelegen. Het is meestal omringd door een uitgestrekte zoogenaamde plantage, waar echter tegenwoordig slechts zelden geplant wordt. Integendeel kapt men er de weinige boomen weg om die als brandhout of in den vorm van houtskool te verkoopen; een niet onbelangrijke uitvoer heeft daarvan plaats, terwijl het eiland juist aan bebossching schromelijk behoefte heeft. Die bezittingen dragen gewoonlijk Hollandsche namen uit den ouden tijd, b.v. Suikertuintje, Koningsplein, Groot St. Joris. Hier en daar steken er de Amerikaansche windpompen hoog in de lucht, die wij reeds hiervoren in Californië zagen; zij kosten slechts een vijftienhonderd gulden per stuk. De grootsche heerenwoningen zijn meestal verlaten. Haar ruime zalen bevatten nog vaak deftig, degelijk meubelwerk, dat spreekt van vroegere welvaart. Ruiten zijn in de vensters zelden aangebracht, want het klimaat vereischt die niet. Een schoon, afwisselend uitzicht geeft de breede stoep, die geen dezer woningen mist. In kleine nevengebouwen wonen enkele mulatten, die uit de plantages nog eenige inkomsten halen.

Sommige plantages echter worden nog door de eigenaars bewoond en vertoonen een geheel ander beeld. Ik zie er fraaie oprijlanen, met palmen bezet, voerende naar woningen die half verborgen zijn achter rijkgebladerde tropische boomen.

Op de plantage Zuurzak bijvoorbeeld, waar de eigenaars, leden van het patricische geslacht Gorsira, nog huisvesten, bevindt men zich te midden van een weelderigen plantengroei. Het breede terras vóór en achter de ruime woning is er overdekt door een dak van bladeren en takken, die op staketsels rusten. Groote manga-boomen, zuurzakken, limoenen, bananen en bakoven, dadels en granaatappels bloeien in den met helder groen gras bedekten hof; ook tamarinde, waarvan het aftreksel op het eiland veel wordt gedronken. Hier heeft men n.l. de putten en dammen in stand gehouden en beschikt daardoor over het noodige water; en niets dan water is noodig om den bodem op een groot deel van het eiland overvloedig vruchten te doen dragen.

Men ziet het ook op de genoemde plantage Van Engelen, die evenzeer bewoond wordt door den eigenaar. Voor zoover hij die heeft kunnen besproeien is zij een lusthof van groen, bloemen en vruchten. Het overige blijft dor als de woestijn.

Bovenaan de Curaçaosche plantages staat onbestreden »Savonet", het eigendom van den heer Jacob van der Linde Schotborgh 1). Met de groote gastvrijheid en welwillendheid, voor welke Curaçao terecht beroemd is en die ook ik ruimschoots en dankbaar mocht ondervinden, voert deze beminnelijke, ontwikkelde patriciër mij erheen en erover. Zijn leven heeft hij aan de ontwikkeling van deze plantage besteed en er, trots den ongunst der tijden, een waardevol bezit van gemaakt, dat hem voor zijn moeite heeft beloond. Het bestuur heeft hij n.l. niet aan mulatten overgelaten, maar het zelf gevoerd door er elke week eenige dagen te vertoeven. En hij bezit de vakkennis, die langzamerhand op Curaçao een uitzondering geworden is. Een uur of zes minstens moet men flink doorrijden om er te komen. Ook hier doet mij het heerenhuis met zijn groote zalen en dikke muren denken aan de Nederlandsche factorijen en oude Portugeesche huizen in de kolonie Moçambique, die evenals de meeste der Curaçao-

1) Sedert overleden.

sche landhuizen dagteekenen uit den slaventijd. Breede trappen voeren naar de stoep, het terras groot als een danszaal, vóór en achter het huis. Daar liggen nu de schilletjes te drogen van een soort kleine oranje-appels, citrus aurantium curassaviensis; het binnenste der vrucht heeft geen waarde, doch de schilletjes, die dunner en fijner van geur zijn dan die van andere soorten, worden uitgevoerd ter vervaardiging der likeur die den naam van het eiland verbreid heeft over de geheele wereld. Op het eiland zelf maakt de firma A. J. Naber & Co. haar ook. De kultuur van oranjeschillen is degene, aan welke op Curaçao het meeste zorg wordt gewijd. Door putten en dammen, welke laatste slechts een paar voet hoog behoeven te zijn, is gezorgd, dat het vallende water bewaard blijft, terwijl windmolens water uit den bodem verschaffen. Groote kudden cabrieten, ook schapen en runderen, worden zorgvuldig geweid, en opgeborgen in Zuid-Afrikaansche kralen; als een leger behandeld men het vee. Cabrieten zijn het talrijkste Curaçaosche vee, dat het leven rekt, daar waar ander vee aan watergebrek omkomt; het eiland is een 30,000 cabrieten rijk. Zij brengen gemakkelijk een gulden of drie, vier op, rundvee 50 tot 100 gulden per stuk, schapen gewoonlijk vier gulden. Maïs (sorghum) zie ik aangeplant, namelijk het Afrikaansche kafferkoren, waarvan de korrels het hoofdvoedsel van de mulatten uitmaken en de stengels als veevoer dienen; verder groenten, dividivi en vruchten, nl. meloenen, vijgen, manga en mispels. Geen van deze vruchten blinken op Curaçao uit; de soort schijnt niet de beste te zijn. Van mispels wordt in goede jaren nu en dan belangrijk uitgevoerd naar Venezuela en de Groote Antillen. Ook kokospalmen vindt men hier, gelijk op andere plantages; Curaçao bezit er een 25,000 1). De woningen der arbeiders vormen een geheel dorp; zij zijn met stroo bedekt, hebben een aarden vloer en tellen gewoonlijk een paar vertrekken.

De arbeiders zijn op Curaçao uitsluitend mulatten. Ongeveer

1) Zie het pas verschenen opstel over den Curaçaoschen landbouw van den gouvernementsdeskundige Rijkens, die ongelukkigerwijze om gezondheidsredenen binnen het jaar weder vandaar moest terugkeeren en sedert vervangen is.

zes duizend hunner waren vroeger slaven. Indianen hebben er oorspronkelijk wel gewoond; doch toen de Hollanders bij de reeds vermelde inbezitneming van het eiland de Spanjolen verdreven, moesten de Indianen met deze vertrekken, twintig gezinnen uitgezonderd 1), en sedert lang is hun ras geheel van Curaçao verdwenen.

De macht der geografische toestanden over het lot van den mensch toont zich ook in dit geval. Terwijl na hun vrijverklaring de negers in Suriname het bosch introkken en tot hun ouden natuurstaat teruggevallen zijn, heeft hun hier daartoe de gelegenheid ontbroken. Het eiland toch is klein, een 50 kilometer lang, ongeveer 10 kilometer breed en in het geheel slechts 550^2 kilometer groot, een niet geheel juist cijfer, aangezien eerst nu op aandrang van den gouverneur een nauwkeurige opmeting van het eiland, de gouvernementslanden en de partikuliere bezittingen waarschijnlijk zal worden ter hand genomen. Het is daarenboven een rotseiland, bestaande uit twee, door koraalkalk verbondene, uit eruptieve gesteenten opgebouwde gedeelten, op welke niet overal blijvende teelaarde wordt gevonden. Den mulatten is dus hier niet de gelegenheid gegeven om onafhankelijk van de blanken een bestaan te vinden. Dientengevolge hebben zij een zekere beschaving behouden. Het zijn grootendeels gewillige menschen, dien het echter niet ontbreekt aan de gewone zwakheden van het negerras. Ofschoon zij grootendeels katholiek zijn, bekleedt het huwelijk nog slechts een bescheiden plaats onder hun instellingen; buiten-echtelijke geboorten zijn onder hen veel talrijker dan de wettige.

Zij wonen over het geheele eiland verspreid, laten hun cabrieten grazen en knabbelen zonder de minste aandacht te schenken aan de eigendomsrechten van staat of partikulieren op den grond, plukken dividivi waar zij die maar kunnen machtig worden, planten hun mais waar die maar wil opschieten. Op kleine schaal gaan zij nu en dan op zee of aan de kust uit visschen, op echte negermanier niet langer

1) De Nederlanders op de West-Indische Eilanden, door J. H. J. Hamelberg, Amsterdam 1901, deel I blz. 31.

dan noodig is om hen voor een paar dagen uit den brand te helpen. De door hen gevangen kreeften, krabben en schildpadden zijn de eenige niet onvriendelijke herinneringen die de Curaçaosche hotel-kost bij mij heeft achter gelaten. Vele hunner trekken naar Venezuela om daar werk te vinden en enkelen ook naar Suriname om aldaar aan den spoorwegbouw te arbeiden. Ofschoon daar zeer voldoend loon te verdienen was, zijn, blijkens het Koloniaal Verslag, in dit jaar (1905) verschenen, de meeste van de daarheen van dit eiland vertrokken arbeiders teruggekeerd, terwijl op een vernieuwd aanzoek van den gouverneur van Suriname er slechts 60 arbeiders uit Curaçao zijn heen gegaan, tegenover 2½ maal zoo veel uit Bonaire en 3 maal zoo veel uit Aruba, op welke beide eilanden hun aantal toch zoo veel geringer is. Vaak ontmoet men hen ook als bemanning en zelfs als eigenaars aan boord van schepen, die de Venezolaansche vlag voeren ofschoon te Curaçao thuis behoorend om daardoor de voordeelen der Venezolaansche wetgeving voor de eigen scheepvaart te genieten. Zij ondervinden daardoor echter tevens de willekeur van de Venezolaansche regeerders en opstandelingen. Voorts verschaft het vervaardigen van stroohoeden aan de mulatten eenige inkomsten, die echter zeer bescheiden zijn, omdat hun vaardigheid in dit opzicht niet geheel voldoet.

Eindelijk vinden eenigen een onderhoud in de zoutwinning. Veel kan dit bij zulk een goedkoop produkt niet zijn, te minder omdat de vervaardiging uitermate eenvoudig en gemakkelijk is; nergens wordt veel verdiend in wat geen vakkennis vereischt en voor iedereen openstaat. Ongelukkig laten in den laatsten tijd de koopers op zich wachten. Op de zoutaanwinning, of zooals men hier zegt zout-plantage, van de Erven Specht, Waschtuin geheeten, zag ik heuvels van zout die op een kooper wachtten; men had het gewonnen door ondiepe bekkens te laten volloopen met zeewater, dat door de zon verdampt was en het zout op den steenen bodem had achtergelaten. In den laatsten tijd is Colombia de eenige groote afnemer van Curaçao's zout geweest en heeft dit de

eerste plaats ingenomen onder de goederen en voortbrengselen die het eiland aan deze republiek heeft verkocht. 1)

In de latere jaren is aan de negers gelijk aan geheel Curaçao een belangrijke bron van inkomsten ontvallen, die er een tijdlang groote welvaart heeft verspreid, de bewerking der phosphaat-groeven. Jaren geleden ontdekte een eenvoudig Engelschman, Godden geheeten, deze stof op de nabij Curaçao gelegen rots Klein Curaçao, zocht en vond haar in alle stilte ook op Curaçao en maakte toen met enkele grondbezitters aldaar een overeenkomst omtrent de uitgraving en verkoop van het phosphaat, dat, omgezet in super-phosphaat, een zeer groote waarde heeft als meststof. Die overeenkomst heeft hem een vermogen van millioenen en hun welvaart geschonken. Meer dan één prachtig woonhuis, met tal van reusachtige feestzalen en vertrekken, heeft het eiland daaraan te danken. Ook een fraaie, te weinig bekende verzameling, die men te Curaçao niet zou verwachten en die bestaat uit een overgroot aantal, een geheel, statig woonhuis vullende, reisherinneringen, voorwerpen van kunst en etnografica; zij is bijeen gebracht op zijn reizen rond de Middellandsche Zee en in West-Azië door den Curaçaoënaar Gorsira, die tegenwoordig schildert en in België woont.

De regeering heeft terecht gemeend, dat ook aan 's lands schatkist een deel van die rijkdommen toekwam en een uitvoerrecht van 10 pCt. geheven van »metaalertsen, delf- en door natuurvorming in en boven den grond aanwezige meststoffen." Uit deze inkomsten heeft de staat in de Willemstad en daarbuiten de talrijke groote en schoone gebouwen neergezet welke den vreemdeling verrassen. Jaren lang heeft, dank zij deze bron, Curaçao ook geen beroep behoeven te doen op geldelijken bijstand van het moederland en heeft de begrooting er zelfs een batig saldo vertoond, dat ongelukkig geleid heeft tot een overdaad van pensioenen, waaronder kolonie en moederland nu nog gebukt gaan. Nieuwe uitvindingen en overmatige aanvoer hebben in de latere jaren de prijzen van het phosphaat belangrijk doen dalen.

1) Zie Consulair Verslag van Barranquilla van 7 Mei 1903, No. 19.

Ofschoon nu echter de zich op Aruba in andere handen bevindende phosphorzure kalk, die van gelijke hoedanigheid is, nog steeds wordt uitgevoerd, in 1904 met niet minder dan 37 scheepsladingen, heeft Godden de ontginning van Santa Barbara, de Curaçaosche mijnen, sedert eenige jaren gestaakt; hij is tevreden met het verdiende geld en acht de tegenwoordig te behalen winsten niet meer de moeite waard. Niemand te Curaçao die van dit besluit niet de nadeelige gevolgen ondervindt; aan het eiland is bij verre zijn voornaamste artikel van uitvoer geheel ontvallen; één halsstarrige, overvoldane Brit nekt het geheele eiland.

Van deze verschillende ongunstige tijdsomstandigheden moet noodzakelijkerwijze ook het moederland de gevolgen ondervinden; weder is sedert eenige jaren een bijdrage uit 's lands schatkist aan die der kolonie onvermijdelijk. Niet als het naburige Trinidad geniet het eiland Curaçao van voor den landbouw uiterst gunstige voorwaarden met betrekking tot klimaat en bodem, welke dat eiland de door Venezuela aan den handel toegebrachte slagen minder doen gevoelen. Toch behoeft Nederland slechts met een kleine drie ton bij te springen, waaruit ook de verschillende proeven en maatregelen tot opheffing van de kolonie worden betaald, die de Nederlandsche regeering op aansporen van het koloniaal bestuur en ook van den afgevaardigde Van Kol gelukkig bezig is te nemen. Ieder land, ieder mensch heeft zijn tijden van voor- en van tegenspoed en in het vuur herkent men het edele metaal. Elke natie, die koloniën weet te besturen, slaat den weg van proefneming in, zonder welke geen bloei bestendig is. Merkwaardig rechtop is Curaçao blijven staan. Zelf heeft het de koloniale uitgaven voor een groot deel betaald. Er behoeft aan verbetering van den toestand op den duur niet te worden getwijfeld, als men zijn best blijft doen.

Overmatig zijn de uitgaven niet, behalve zooals gezegd, die voor pensioenen, meer dan een ton per jaar alleen voor het eiland, de grootste post op de begrooting. Het rechtswezen kost ook nog al veel voor een zoo kleine, vreedzame bevolking, *f* 80,000, ofschoon de salarissen niet hoog zijn;

doch hieronder schuilen kosten, die op de gezamenlijke zes eilanden der kolonie drukken, namelijk die van het Hof van Justitie. Uit den post voor openbaar onderwijs, half zoo groot als die voor de rechtsbedeeling, worden o. a. een jongens- en meisjesschool voor uitgebreid lager onderwijs bekostigd, aan welke ook onderwijzers uit Nederland zijn verbonden; de Nederlandsche taal komt er tot haar recht en deze scholen zijn voor den hoogeren stand van het eiland onmisbaar. De roomsch-katholieke armenscholen verder ondersteunt de regeering jaarlijks met *f* 12.000, waartegen zij nu tracht te bewerken, dat van onze taal meer werk wordt gemaakt. Aangezien een goede 3700 kinderen de anderhalf dozijn Curaçaosche scholen bezoeken, moeten de genoemde kosten van het onderwijs, die daarenboven met de schoolgelden moeten verminderd worden, eer laag dan hoog worden genoemd. De roomsche geestelijkheid kost jaarlijks aan het land *f* 16.000, de protestantsche en de joodsche elk een goede *f* 6000. De inkomsten op het eiland van de Fransche kabelmaatschappij, welke aan Curaçao in verschillende opzichten diensten van belang bewijst, bereiken veelal minstens het daar door de regeering gewaarborgde bedrag van *f* 45.000, zoodat alsdan niet zooals in het afgeloopen jaar gebruik behoeft te worden gemaakt van de daarvoor op de begrooting uitgetrokken *f* 10.000. In het laatste jaar zijn gelijke bedragen toegestaan voor waterverschaffing en in het belang van den landbouw, kleine sommen, die inderdaad moeilijk voor een nuttiger doel kunnen worden uitgegeven dan voor de economische opheffing van het eiland. Enkele duizenden guldens worden besteed voor een rijkslandbouwkundige, die ten taak heeft in geheel Nederlandsch West-Indië, dus ook Suriname, landbouwkundige studiën te maken en raadgevingen te verstrekken, een wijze en nuttige maatregel, indien de geroepene zich den tijd gunt voor het opdoen der noodzakelijke plaatselijke ondervinding.

De groote posten onder de inkomsten van het eiland zijn achtereenvolgens de invoerrechten voor *f* 85.000, een gelijk bedrag dat uit den verkoop van sterken drank voortspruit, de grondbelasting voor *f* 74.000 en de loodsgelden voor $^1/_3$ daarvan. In het geheel

stort het eiland ongeveer *f* 300.000 aan belasting en nog een ton aan retributies in de koloniale schatkist. De directe belasting, wordt voornamelijk door het grondbezit gedragen. Hervorming der belastingen, nu gezamenlijk niet zwaar, wordt terecht wenschelijk geacht en staat ook op het programma.

Behalve de bijdrage aan de koloniale kas betaalt Nederland ook de bezoldiging van den gouverneur en de kosten van de verdediging der kolonie. De drie genoemde forten, eerbiedwaardige, hechte bouwwerken, die ons in het verleden menigen dienst hebben bewezen, worden zorgvuldig onderhouden. De gezamenlijke bezetting telt een 200 man. Groote werkzaamheid kan de taak der manschappen uit den aard der zaak niet voor hen medebrengen, en de gedachte dringt zich op, of in vredestijd van hen in het burgerlijk bestuur misschien partij getrokken zou kunnen worden. Verdediging tegen een buitenlandschen vijand mist alle waarde, tenzij gezorgd wordt voor een behoorlijken voorraad levensmiddelen; want het eiland brengt zoo weinig voort, dat een eenvoudige blokkade anders volstaat om het in korten tijd uit te hongeren.

Een onbeteekenende uitgaaf van *f* 500 voor tegemoetkoming. van Curaçaosche jongelieden op 's lands landbouwschool te Wageningen verdient de aandacht, evenals een bijdrage van gelijke grootte van het Algemeen Nederlandsch Verbond voor een soortgelijk doel, omdat in de richting dezer kleine maatregelen verbetering kan worden bereikt, ten eerste in het belang van den samenhang tusschen het moederland en de kolonie, en ten tweede in het belang der Curaçaoërs. De blanken, op het eiland thuisbehoorende, missen namelijk te zeer aanraking met het moederland. Sympathiek zijn zij daarvoor gestemd. En dat zij hartelijk belang stellen in den Nederlandschen stam bewijst het overgroote aantal Hollandsche boekjes over den jongsten Boerenoorlog dat op Curaçao verkocht is geworden, ofschoon de koopers van boeken er tot de zeldzaamheden behooren en het eiland nog niet eens in het bezit is van een ordentelijke openbare boekerij. Holland is echter voor een aantal hunner evenals zijn taal een vader, van wien men lang vervreemd is; voor anderen, die uit Spaansche

en Portugeesche geslachten spruiten, weinig meer dan een sympathieke doch verre gastheer. Buitendien ontbreekt het den Curaçaoër aan omgang met andere nationaliteiten, die niet zooals de Venezolanen en Colombianen bij hen achterstaan doch van welke zij kunnen leeren. De groote beminnelijkheid der Curaçaoërs, de bekoring zelfs die van hen uitgaat, mag niet doen vergeten, dat het voortdurende verblijf, sedert geslacht op geslacht, op een heel klein eiland, dat buitendien in de tropen gelegen is, slechts zelden in staat stelt noodig geworden nieuwe toestanden, nieuwe inkomsten te scheppen. Niet voorbij mag worden gezien, dat het electrische licht, de tram, de ijsfabriek, de moderne inrichtingen dus der stad, te danken zijn aan een vreemdeling, den Amerikaanschen consul Smith. Hij is het ook geweest, die in 1888 de besproken, naar koningin Emma genoemde schipbrug heeft gebouwd, welke de pontjes heeft vervangen en de hartader van verkeer in de Willemstad geworden is; een Nederlandsche maatschappij heeft de brug van hem gekocht. Versch, frisch bloed uit het moederland en ook van elders zal Curaçao goed doen, evenals omgekeerd het verblijf van Curaçaoërs in Nederland voor beide partijen nuttig en ook aangenaam zou zijn. Niet al te lang moet men, vergis ik mij niet, in Nederland geboren ambtenaren op het eiland laten, willen zij niet te zeer den altijd verslappenden invloed ondergaan van zittend werk in een heet klimaat, op een heel klein eiland met een slechts geringe blanke bevolking; het leven vliet er misschien te gemakkelijk voort en men verliest er licht de kracht die op den duur onontbeerlijk is in den strijd des levens. Indien verlofgangers, in plaats van langs de Zuid-Amerikaansche kust, over New-York naar Holland mochten reizen, hetgeen hun minder tijd zou kosten en waarvoor zij evenzeer van onzen West-Indischen Maildienst zouden kunnen gebruik maken, dan zou dit voor hen niet alleen belangwekkender, maar ook opwekkender en nuttiger zijn.

Ook onze handelsstand kan het eiland helpen. Tot nog toe laat hij zich aan deze kolonie weinig gelegen liggen. Van de gelegenheid tot wederzijdsch verkeer, door onzen West-

Indischen Maildienst gemakkelijk en doeltreffend geboden, hebben, zeide men mij op het eiland, slechts een paar Hollandsche firma's partij getrokken; en omgekeerd krijgen Duitsche booten op Curaçao, naar ik aldaar hoorde, meer lading dan de Hollandsche lijn. Waarom? Omdat de Curaçaosche kooplieden, meest joden, hun handel met Europa voornamelijk drijven door middel van Hamburgsche huizen; de Curaçaosche firma Leyba, die ook op het eiland Santo Domingo gevestigd is, heeft in Hamburg zelfs haar eigen huis. Dientengevolge zenden zij hun zonen naar Duitsche handelsscholen, de Hollandsche niet kennende en bewerende, dat in Duitschland de overheid zich oneindig meer aan het handelsonderwijs laat gelegen liggen. In Venezuela sprak ik een daar gevestigden landgenoot uit Curaçao, die onze taal sprak alsof hij in Holland geboren was, doch wiens zoon in Duitschland op school was gegaan, niets van Nederland of onze taal wist en drie kwart Duitscher geworden was. Zulke menschen, behoorende tot de aanzienlijken van Curaçao, ontmoette ik daar helaas ook. Weinige maatregelen zullen ons op Curaçao meer baten dan er onze vakscholen bekend te maken, het bezoek ervan te bevorderen en te zorgen, dat de opleiding er geschikt maakt voor de praktijk van het leven.

Zeker, de handel op Curaçao bloeit niet, het werd hiervoren reeds aangetoond, doch dood is hij geenszins. In het afgeloopen jaar, 1904, liepen, volgens het koloniaal verslag, niet minder dan 1367 schepen de haven van Curaçao binnen met een gemiddelden inhoud van 429 registertonnen, cijfers die duiden op geen gering verkeer. Meer dan 6000 reizigers werden met die vaartuigen aangebracht. Dagelijks varen kleine zeilvaartuigen naar de beide andere Nederlandsche eilanden beneden den wind, Aruba en Bonaire, die daarmede in een dag worden bereikt. Met de bovenwindsche eilanden, St. Eustatius, St. Martin en Saba, is Curaçao wekelijks verbonden door den paketschoener *Van den Brandhof*, de Duitsche en de Engelsche lijn; de reis neemt een kleine week. Met Colombia wordt nog steeds een handel gedreven, die altijd opluikt zoodra de omwentelingen aldaar een oogen-

blik rust nemen en die voor uitbreiding vatbaar is. De handel volgt de vlag. Curaçaosche kooplieden zijn in een aantal plaatsen in Colombia, gelijk in Venezuela, gevestigd en nemen elke gelegenheid waar om zaken te doen met hun deelgenooten en familieleden op Curaçao. Hebben zij het tot welstand gebracht, dan keeren zij naar hun eiland terug

De schoone verblijven in Pietermaai en Scharloo, die in aantal, omvang en statigheid de woningen op het meer begunstigde, welvarender Britsche Trinidad overtreffen, bewijzen, dat welstand, trots den ongunst der tijden, op Curaçao nog niet ontbreekt. De gouvernements-spaarbank toont stortingen aan tot een gezamenlijk bedrag van meer dan een half millioen gulden. Zelden woonde ik in de tropen schooner, smaakvoller feestelijkheid bij dan het bal van een dier kooplieden in zijn gloednieuwe, wijdsche, naar Spaansch-Moorschen trant gebouwde woning; zelden zag ik fraaier dansgelegenheid dan deze uitgestrekte zalen, deze met bloemen versierde patio, badende in electrisch licht en beschenen door de volle maan; zelden ook algemeener en met grooter vaardigheid dansen, zoowel op Europeesche als Spaansche wijze, dan daar, onder de zeer goede muziek der rustende schutterij.

Het was helaas mijn laatste avond op Curaçao.

KLEINE LIEDEREN

DOOR

DR. P. H. VAN MOERKERKEN JR.

I.

ZIJ SCHREEF:

»Ik heb in storm en sneeuw gewacht.
  Waarom zijt gij niet meer gekomen . . .
Reeds viel de nacht
  En weende en zong zoo droef door de oude boomen.

Het werd al laat; het licht verdween.
  Mijn kind, waarom mij zoo bedrogen?
Toen ging ik heen . . .
  Maar de avond zag geen lach meer in mijne oogen."

II.

DE GOUDEN HARP.

Wij zaten saâm... het is al lang geleên,
Ik spreek van bleek-vergane dagen...
Woud en gebergt stond duister om ons heen,
De herfstnacht viel met wilde vlagen.

Wij zaten saâm aan 't oud-geliefde meer,
Ik had haar hand in mijne handen,
Wij zagen beide' in zelfde diepten neer,
Maar onze zielen toefde' in vreemde landen.

Hoorde ik de beken ginds in 't zwart ravijn...
Hoe was háár oog dan zoo verloren
In andre sfeer, ach, verre van het mijn',
Dat zij die zangen niet mocht hooren?

Vernam ik niet de wilde stem van 't woud,
Het stormlied door die donkre bogen...
Hoe werd háár hand zoo zwak, zoo koud,
Welden daar tranen in hare oogen?

Toen zeide ik zacht, en boog mij tot haar neer:
»Waarom u nooit geheel gegeven?
Daar is geen ziel, geen schoonheid die ik meer
En dieper min dan u, uw leven.

Waar toefdet gij in stralend-stillen nacht?
  Waart ge in diezelfde schoone lanen
Van uwe ziel, waar gij mij vaak wel bracht?
  Mijn kind, mijn kind, waarom die tranen?

Ach neen, nietwaar? daar was een dieper oord,
  Het hart uws harten, dat ik nimmer schouwde...
O, waarom nooit mijn beê verhoord!
  Wat vreemde schroom kon u weerhouden?"

Zij hief het hoofd en zag mij smeekend aan,
  Haar hand gleed troostloos uit de mijne...
Weer hoorde ik 't woudenlied, een oceaan
  Van onverdoofbre ziele-pijnen.

Zij sprak, en wiegde zacht haar schoone hoofd:
  »Neen, neen, gij hadt mij niet begrepen,
Gij hadt mijn zang, mijn harpspel niet geloofd,
  't Lied eener vrouw kon u niet medesleepen.

Zeidet gij zelf niet dat geen schooner spel
  En stemmeklank u kon bekoren
Dan wind in 't woud, dan 't murmelen der wel,
  Dan in den Meinacht jonge vooglenkoren?

Gij dwaaldet eenzaam langs de najaarszee,
  Vouwdet uw handen voor den wilden donder;
Maar als een menschenstem bezong haar wee,
  Dan waart gij doof voor 't goddlijk wonder.

Zoudt gij dan niet mijn grootst geluk, de klacht
Die trilde uit mijne gouden snaren,
Wreed hebben t'ruggewezen en veracht?
Hoe mocht ik u mijn innigste openbaren?"

Zij zweeg, en met haar zweeg der stormen schal.
Een gouden licht gleed langs haar wangen;
En als 'k mijne oogen wendde naar het dal,
Zag 'k daar het licht van mijn verlangen.

Haar gouden harp dreef in den bleeken nacht
Over nu effen waatren langzaam henen,
En van de snaren kwam een stralenpracht
Langs meer en dal en woud en berg geschenen.

Toen rees zij op, zag mij nog eenmaal aan,
Maar ach! hoe verre reeds hare oogen...
Haar schreden gingen naar die lichte paân
Waar haar de gouden snaren togen.

Zij ging zooals geen mensch op aarde gaat.
Toen zag 'k voor 't laatst den onvergeetbren luister
Van harp en oog en mond en lief gelaat...
En eenzaam bleef ik in een grondloos duister.

III.

VROEGER.

Ik lag te sluimren in een gaarde;
Een vogel zong zijn morgenlied
Voor zon en mild-ontwakende aarde...
Ik hoorde, maar ik zag hem niet.

Als 'k uit mijn moede en vage droomen
Even mijne oogen opensloeg,
Voelde ik de neevlen om de boomen,
Den dauw, dien 't blanke gras nog droeg.

Hoe vreemd, hoe moede, hoe verlaten,
Klaagde ik in bange mijmering...
Tot... stil! een hand langs mijn gelaat en
Mijn koele handen streelend ging.

Toen werd het licht voor mij herboren:
Ik zag dat lieve en teedre kind,
Nu weer sinds lang voor mij verloren,
Wier schim zelfs ik niet wedervind.

IV.

IN EEN WINTERNACHT.

Zouden wij nog eenmaal samenkomen
  In den nacht, in het eenzaam prieël?
Hoor, mijn kind! ons roepen de oude boomen
  En het ritslend wind-gestreel.

Kom nog eenmaal, schoonste, naast mij rusten
  Op die kleine welbekende bank,
Waar zoo vaak we elkaar in de' avond kusten
  Onder de oude wingerd-rank.

Zie nog eenmaal naar die diepe groeven,
  Onze namen in 't vermolmde hout.
Laten we eens nog samen mijmrend toeven
  In het blank-besneeuwde woud.

En dan... ga! en laat de manestralen
  En de sneeuw en 't matte sterrelicht
Als een droomensluiër rond u dalen...
  Ga dan, ga dan! schoonst, o liefst gezicht!

REMBRANDT'S ZELFPORTRET

DOOR

L. VAN DEYSSEL.

WILHELM BODE, CHARLES BLANC of EMILE MICHEL zegt ergens, dat Rembrandt zoo veel, wel een vijftig, zelf-portretten heeft gemaakt, om dat hij zelf het model was, dat het gemakkelijkst en voort-durend onder zijn bereik was.

Deze loopende verklaring sluit dan altijd in de door de bekwame kenners van de artiesten overgenomen joviaal-artistieke opvatting, dat het onderwerp er eigenlijk niet toe doet daar de kunstenaar van álles iets moois kan maken, terwijl dan wat het mooye is bij het maken van »iets moois" vaak door een gullen glimlach wordt aangegeven, die eigenlijk een occulte kennis aanduidt onder een aureool van door eenvoud innemende bonhommie.

Er bevindt zich een diepe waarheid in dit gegeven. Maar behalve de »onbelangrijkheid van het onderwerp" — hetgeen eenvoudig een andere term is voor de »alom-tegenwoordigheid van het schoone," — die er door wordt betoogd, is er toch aan het feit, dat Rembrandt overigens de dingen maar een maal of zeer enkele malen schilderde, maar juist zich zelf zóo véle malen, iets, dat tot de hoofdzaak van het opmerkelijke bij dezen grooten kunstenaar behoort, en iets dat in verband met het karakter van Rembrandt als historisch-nationale figuur nader begrepen moet worden.

Het is niet gehéel waar, dat Rembrandt zich zelf maar nam om dat hij het dichtst bij de hand was en overigens toch alle onderwerpen gelijk zijn. Een waterkan toch, een tabaksdoos, zijn muts of zijn stoel, ware even gemakkelijk bereikbaar

geweest. Waarom schilderde hij niet vijftig maal zijn stoel? »Om dat hij zelf telkens anders van expressie en kleur was," hoor ik u zeggen, en zoo voort. Mis, poes, gedeeltelijk mis, de stoel is even eens telkens anders, daar hij toch verandert al naar hoe hij wordt aangezien.

Alle onderwerpen zijn wel goed, maar uit de keus der onderwerpen blijkt toch het karakter van den kunstenaar, wijl hij, — in de meening dat alle onderwerpen goed zijn — toch juist díe onderwerpen neemt, die met zijn aard over-een-komen.

Zoo was Rembrandt een veel gecompliceerder en dramatischer natuur dan de negentiende-eeuwsche fransche landschapschilders waren.

Voor een kunstenaar als Rembrandt was Rembrandt zelf niet alleen een gemakkelijk bereikbaar maar te gelijk een der meest tot schilderen verlokkende modellen.

In zijn zelf-portretten namelijk schilderde Rembrandt, die het Grieksch-Romeinsche en Renaissance-geluk niet heeft aangetroffen, de overdenking, de aarzeling en strijd, die ik met het dramatische in hem bedoel. En ik wil op deze plaats met-een een oogenblik het onzinnige mis-verstand afweren, als zoû een kunstenaar of denker, zich niet maar altijd met zich zelf moeten bezig houden.

Weinig dingen zijn zoo moeilijk, weinig zoo zeldzaam, weinig zoo koninklijk, in den god-geleerden, wijsgeerigen en geschiedkundigen zin van het woord »koninklijk," dan zich op een goede wijze bezig te houden met zich-zelf.

Vele menschen zijn, in de beteekenis, die binnen deze beschouwing zich bevindt, bizonder weinig belangrijk, en wanneer zij over een diligence of over het weder praten, zijn zij meer onderhoudend dan indien zij 't over zich zelf hebben, niet alleen wijl men in het eerste geval aan een aardig, ouderwetsch of uitheemsch, voertuig of aan een met storm of lief licht aangedaan, landschap of stadsdeel dan kan denken, terwijl men in het tweede geval op iets zeurderigs en kleurloos aangewezen is, maar vooral ook, — en deze tweede reden houdt de eerste in zich besloten, — om dat het zoo moeilijk

is *over ons zelf heen te komen als het ons zelf geldt* en de goede menschen (kunstenaars in hun werken, schrijvers in hun geschriften, converseerders in hun gesprek) dus voortdurend dingen zeggen, die geen voorstellingen vormen of door een van elders in den geest zelf op het onderwerp gerichtte beweging van den geest verlicht of aangezet worden.

Men houdt zich op een goede wijze bezig met zich zelf als men daarbij over zich zelf is heen gekomen, en dit heeft zulke voortreflijke rezultaten, wijl de geest, buiten het zelf gestegen, geen voorwerp zoo nabij vindt en daarom zoo helder beschijnen kan dan dat »zelf."

Bij het psychologisch doordringen van een model voor een portret hebt gij, voor-eerst, nergens een zoo sublime contrôle dan bij een zelf-portret, — indien gij, natuurlijk, over de bedoelde zeer bizondere vermogens van afscheiding beschikt — daar gij hier, door de bevestiging uit de diepte van binnen, kunt WETEN dat uw, door indringing van buiten gedane, waarnemingen juist zijn; en, ten anderen, zult gij nergens beter in staat zijn het wezen af te beelden, dat gij het graâgst af beelden zoudt (den heros, den heilige, den wijsgeer, enz.), daar juist uw wensch daaromtrent bewijst dat, en tevens de mate aangeeft in welke, gij zelf dat wezen zijt en gij dus in staat zijt werkelijk zoo een wezen weêr te geven, en dat bewijs en die mate zich, voor uw zekerheid, objectief voor u zullen vertoonen in het portret.

Indien gij, bedoel ik, in den spiegel een uitdrukking van weemoed op uw gelaat hebt waargenomen en gij schildert die uit, dan zult gij later, wanneer gij eens weemoedig zijt, slechts naar uw zelf-portret hebben te kijken, en in uw binnenste den weemoed zelven aan te raken, om daar vóór u te zien, dat het uw weemoed zelve in der daad wel was, dien gij hebt afgebeeld.

En indien gij meent in uw wezen iets bereikt te hebben dat een vorm van heroïsme of heiligheid genoemd kan worden en gij schildert u uit met dát karakter in uw gelaat, dan zult gij later, in een uur van klaar en koel oordeel, slechts die beeltenis hebben te beschouwen om te zien in

hoe ver uw heroïsme veeleer baldadige waan en uw heiligheid schijn-heiligheid of kwezelarij geheeten worden moest.

Van al de gestalten, waarin Rembrandt in mijne herinnering mij thans verschijnt, van al de houdingen en karakterkanten, waarin hij zich heeft gegeven, is er een, die mijn voorkeur heeft. Het is het bekende portret van den leunenden Rembrandt, gedagteekend van 1639. 1) De schilder was toen 33 jaar. Hij is voorgesteld leunende met zijn linker arm over een steenen muur waar tegen hij met de linker zijde staat. Zijn met een handschoen bekleedde linker hand ligt op den muur. De rechter houdt hij voor de borst. Hij draagt een rijken mantel of bovenkleed, met wijde mouwen en pélérine met opstaanden kraag. Lange, lang-uit en fijn krullende haren hangen aan weêrszijde van zijn hoofd af, een mooye, slappe, breede en platte muts staat zeer schuin op het hoofd tot over het rechter oor. Hij heeft een naar beide zijden recht uit staande krullende snor en een, van boven vrij breede, krullende sik. De neus is groot en breed, maar zonder buitensporig aangegeven vorm, zoo als op andere portretten wel. De houding der oogen is min of meer loensch, maar toont niet organische loenschheid, maar de naar loenschheid gelijkende stelling, die normaal samengestelde oogen van sommige menschen bij een zekere uitdrukking aannemen.

Dit is de Rembrandt in de mooye kleederen, met het groote, breede, ruige gelaat en het door-rimpelde voorhoofd, dien ik zoo gaarne mag. Er is iets kunstenaar-achtigs in deze figuur, maar hij lijkt ook op een roofridder van oud roofridder-ras of op een ruwen edelman uit Shakespeare.

De uitdrukking der oogen is hier zeer bizonder, samen met het volkomen onbeminnelijk gelaat.

Het portret heeft die prachtige uitdrukking, waarin het oogen-paar als een huwelijk is, waarvan de mannelijke helft toornig uitziet en het nog mogelijk acht dat het verwachtte komt, terwijl de vrouwelijke verkwijnt van in te zien dat het

1) Gegraveerd door Kaiser voor het boekje van Scheltema. Dikwijls gereproduceerd, o. a. bij Charles Blanc, II, blz. 106.

niet komen zal. Het is de uitdrukking van verzet en twijfel van den menschengeest, die noch de zaligheid tengevolge van volkomen ont-trokkenheid aan »het aardsche" der Primitieven (met de bekende uitdrukking van geheel voltrokken vervoering der als slapende oogen) noch de voldaanheid met het aardsche (met de uitdrukking van klaar en vurig uitkijken der tevreden oogen) van een Van der Helst b.v. kent.

Rembrandt was niet een monumentaal-politisch schilder. Dit zoû hij geweest zijn indien hij, — *met geheel zijn ziel triomfeerend* samen met den triomf van zijn volk — tafereelen van het krijgs- en handelsbedrijf en van het overig, gelukkig, leven zijner landgenoten hadd' gegeven, waaruit bleek dat dit het schoonste was wat hij zich denken kon.

Het verband tusschen de ontbloeying der natie en R.'s werk is er een ander. Hij dacht niet: »Hoe gelukkig maakt het mij, dat mijn volk zoo opkomt. Het is mijn levenstaak dit mijn geluk af te beelden. Het verband is er veeleer een ondergrondsch te noemen. Het is nameijk dít, dat de natuur, de volks-natuur, even krachtig als in andere volksdeelen, in dezen kunstenaars-aard werkte en de elementen van dezen aard aanzette tot hoogste krachtsontwikkeling.

Rembrandt dacht (of, zoo gij deze formuleering van het geschieden te naïef acht, de volks-aandoeningen: de kracht, de trots, de vreugde, en dan nogmaals de kracht, die handelaren en strategen vervulden, werkten in hem, zoo dat het was alsof hij dacht): nu zal ik in mijn vak toch ook de grootste pogingen doen. De aldus opgewekte kracht doordrong de bestand-deelen van zijn geest, zijn neigingen, begrippen, zielstoestanden, zoo als die gegeven waren, en, nu het groote geluk daartoe niet behoorde, veroorzaakte deze de groote drama-momenten, die zijn schilderijen zijn.

Het maakt mij zoo geweldig blij, dat het Rembrandt-feest een nationale, een monumentaal-politische manifestatie is, welke geldt een individualist en realist. Zoo ooit, dan is het híer niet de inhoud der voorstellingen maar wel de wereld-overdonderende WIJZE WAAROP, die wordt gevierd.

KERK EN STAAT

DOOR

W. MEIJER.

Groote vraagstukken kunnen niet altijd den vorm behouden waarin zij ons zijn overgeleverd, maar moeten, om verwarring van denkbeelden te voorkomen, nu en dan worden herzien en gewijzigd en het schijnt mij toe dat heden ten dage het vraagstuk naar de verhouding van Kerk en Staat, een van de belangrijkste uit de wereldgeschiedenis, een dergelijke mutatie, als Prof. H. de Vries het zou noemen, onvermijdelijk zal moeten ondergaan.

Het zij mij vergund hier reeds terstond in den aanvang van ons onderzoek in groote trekken uit een te zetten wat ik hiermede bedoel.

In vroegeren tijd erkende men algemeen: Eenheid van Kerk en Staat; van Staat en Kerk.

De Fransche Omwenteling heeft die eenheid verworpen, en de liberale staatspartijen hebben sedert gemeend zich als einddoel te moeten voorstellen, volledige scheiding van Kerk en Staat of wel de vrije Kerk in den vrijen Staat.

Dit nu is m. i. een onjuiste voorstelling, een leuze die verwarring sticht, een leuze die, gewettigd zoolang men bedoelde Machten in de samenleving gelijk stelt, uit zedelijk oogpunt bezien, — om eens ouderwetsch te spreken — uit den booze is. 1)

Diensvolgens zal men, evenals in zoovele andere opzichten ook in dit hoofdpunt het liberale »laten varen" moeten laten varen en openlijk optreden met den eisch van den nieuwen tijd:

1) Tegenwoordig noemt men dat »satanisch".

De oppermacht van den Staat over de Kerk.
Geen vrijheid in den Staat, zelfs niet die van de Kerk.

Ons vraagstuk behoort tot de staatkundige en deze kunnen op drieërlei wijze behandeld worden. Allereerst komt in aanmerking de lagere, toegepaste of praktische staatkunde. Eigenlijk is deze meer een kunst dan een kunde en wordt uitgeoefend, door de vorsten in hun kabinet, door de volken in hun parlement. Het gaat dan om te bereiken wat te bereiken is. Men heeft bovenal in het oog te houden wat oogenblikkelijk belang inboezemt, voorhanden toestanden te aanvaarden, zich neer te leggen bij de feiten; i.e.w. te schipperen en met groote zeemanschap, slimheid en beleid, zijn tegenstanders te omzeilen, zijn halve medestanders te misleiden, kan het zijn een rad voor de oogen te draaien en zoodoende wat men wil te doen aannemen en in de veilige haven van het Staatsblad binnen te loodsen. Gebruik maken van de omstandigheden, laveeren: is hier het wachtwoord; recht door zee meest altijd de verkeerde koers.

Deze staatkunde pleegt de menigte, de hoogere politiek te noemen, omdat de ware roerselen daarvan haar meestal volstrekt onbekend blijven. Niet alleen de omwegen, zijwegen en geheime overleggingen (arcana) van het serail; ook die van keizers, koningen en parlementen blijven den tijdgenoot immer verborgen.

Bezien wij nu uit dit staatkundig oogpunt onze vraag, dan schijnt zij voor Holland in ons tijdsgewicht weinig beteekenis te hebben.

Geen der partijen keurt haar op dit oogenblik haar aandacht waard. Toch zou ditzelfde oogenblik (als er namelijk geen Grondwetsherziening mee gemoeid was) bijzonder gunstig zijn om datgeen waarin *men* de hoofdzaak ziet ja eigenlijk den eenigen band die Kerk en Staat nog bindt, de zilveren koorde namelijk, los te knoopen.

Immers, een dergelijke scheiding wordt gewild door de Socialisten als geslagen vijanden der Kerk, door de Liberalen als geheel-onthouders op staatkundig gebied, door de Gerefor-

meerden die thans het roer van Staat in handen hebben en door de Vrijzinnig-Democraten.

Hervormden en Katholieken laten er zich in hun beginselverklaringen, — die wij beschouwen als te behooren tot de tweede soort van staatkunde; denkbeelden namelijk die eenigszins verder zien dan den huidigen dag en ietwat dieper dan de oppervlakte der dingen, — niet gunstig over uit of zwijgen er van.

Toch zouden m.i. ook laatstgenoemde partijen voor een hervorming in dit zoogenaamde hoofdpunt thans wel te vinden zijn.

Wat is toch het geval?

De kerkgebouwen zijn in 1789 het eigendom der kerkgenootschappen geworden en de kerkgoederen heeft de staat zich toegeëigend, waaruit deze jaarlijks een som van pl.m. twee millioen gulden aan de kerken uitkeert voor tractementen als anderszins. Die uitkeering laat zich op tweeërlei wijze rechtvaardigen. Eerstens als rentevergoeding voor onteigend goed, tweedens omdat men van oordeel is dat het aankweeken van godsdienstzin van zulk een groot belang is voor elke samenleving dat de Staat verplicht is in het algemeen belang de Instellingen, die dit beoogen, te steunen.

Om deze beide redenen en bovendien, — indien hier nog iets bij noodig was — omdat men nu zoolang dezen regel gevolgd heeft dat daardoor als 't ware een soort van verjaringsrecht is ontstaan, komt het mij voor dat de Kerken mogen aanspraak maken op de voortduring der eenmaal hun van staatswege toegekende geldelijke voordeelen.

Om der wille van het beginsel zou deze geldelijke regeling echter gewijzigd moeten worden in den vorm.

De Staat zou b.v. 50 millioen kunnen inschrijven op het grootboek zijner verplichtingen en die ten name der Kerken kunnen stellen. Uit de rente zouden de Kerken dan kunnen worden voldaan en de burgerij zou geen penning meer behoeven te betalen, dan nu.

Hoe eenvoudig dit ook schijne, toch hebben de Kerken daarentegen bezwaar gemaakt. Want men vergete het niet, dat, is eenmaal deze regeling tot stand gekomen, alle hoop

op meerderen steun uit de schatkist, thans nog in uitzicht gesteld, verdwenen is.

Zoolang de Kerken dus alleen de kans hadden op verhooging van onderstand (subsidie), moesten zij van alle amortisatie of schulddelging van staatswege afkeerig zijn. Sinds de sociaal-democraten echter een stem in het kapittel gekregen hebben en de liberalen wegsmelten als sneeuw voor de zon, is er een bedenkelijke tegenkans ontstaan. Een of andere omwentelingspartij, als thans in Frankrijk b.v. den boventoon voert, zou wel eens kunnen besluiten alle uitkeering zonder meer te doen ophouden. Dan zou men zich het verzet van heden te laat beklagen,

Zoodra dus Hervormden en Katholieken inzien, dat ze in den tegenwoordigen tijd door handhaving van het subsidie hoog spel spelen, zijn ook zij allicht voor de voorgestelde regeling te vinden en daarmede is dan volgens de voorstelling van de meeste socialisten, liberalen en vrijzinnig-democraten de volledige scheiding van Kerk en Staat tot stand gekomen.

Dit is m.i. verkeerd gezien. Moge *oogenschijnlijk* de vraag naar de verhouding van Kerk en Staat van weinig belang meer wezen, *inderdaad* is en blijft zij van de hoogste beteekenis. Met de zilveren banden waarvan wij spraken, zijn op verre na niet alle banden losgemaakt.

Om dit te begrijpen, diene men zich op het derde of wijsgeerige standpunt te stellen.

Boven de politiek van den dag en boven die van land en volk, gaat de staatkunde uit die als onderdeel van de wijsbegeerte kan worden beschouwd, trachtend en zoekend naar de beginselen die overal en ten allen tijde voor den Staat moeten gelden: de Wetenschap der Samenleving, als de Bosch Kemper haar zoo treffend heeft genoemd.

Om uit dit oogpunt een onderwerp te overzien, moeten we te rade gaan met de natuur of het wezen van den mensch en de verschijnselen in de geschiedenis der menschheid.

Het geldt hier: de verhouding van Kerk en Staat. Aller-

eerst hebben we nu te vragen wat die Kerk eigenlijk is en dan blijkt ons dat het woord zelf dit reeds uitwijst. In de eerste eeuwen na Christus' geboorte sprak men, zooals het behoorde, van de κυριακὴ ἐκκλησία, de vergadering of bijeenkomst in den naam des Heeren, m.a.w. de gemeenschap der geloovigen in Christus. De Germanen hebben het bijvoegelijk naamwoord tot zelfstandig naamwoord gemaakt en spreken van Church, Kirche en Kerk; de Latijnen behielden alleen het zelfstandig naamwoord en spraken van ecclesia en église.

Vragen we verder wat die Kerk of die gemeenschap der geloovigen bedoelde, dan luidt het antwoord: de behartiging hunner geestelijke en eeuwige belangen; en dus is de Kerk: de gemeenschap der geloovigen in Christus, of wel een vereeniging ter bevordering van de geestelijke en eeuwige belangen der Christenheid.

Vragen we nu echter ten slotte wat in deze vereeniging het algemeen menschelijk kenmerk is, dan zien we daarin een genootschap tot beoefening van den godsdienst, tot aankweeking van het geloof in het bovenzinnelijke. Zonder zulk een geloof is geen Kerk denkbaar; dit is het eigenaardige er van en dus laat zich de vraag naar de verhouding van Kerk en Staat terug brengen tot de vraag naar de verhouding van den Staat tot den godsdienst of het geloof. De Kerk is niet hout of steen, maar *geloof* en *leven* heeft reeds Chrysostomus gezegd, en daarbij gelieve men terdege te bedenken, dat geloof en belijdenis, belijdenis en leerstelling (dogma) onafscheidelijk verbonden zijn. Wat men ook moge beweren, een fides qua creditur is ondenkbaar zonder een fides quae creditur.

In de tweede plaats onderzoekende wat de Staat is, meenen we te moeten antwoorden: In 't kort: de geordende menschelijke samenleving; meer uitvoerig: een vereeniging van menschen (meestal van één taal en één ras), die met al wat zij bezitten — lijf en goed — onderworpen zijn aan een Overheid, aan wie de zorg voor hun gemeenschappelijke belangen is opgedragen. Evenals er zonder geloof geen Kerk is, is er zonder overheid geen Staat.

En vragen wij nu in de derde plaats welke is de betrekking

die tusschen beide uit den aard der zaak altijd heeft bestaan en derhalve steeds zal blijven bestaan, dan vinden wij die hierin gelegen, dat de godsdienst voor alle geloovigen de grondslag is voor het levensgedrag der menschen, terwijl aan den Staat de taak is opgedragen, dat zelfde levensgedrag te regelen.

Laat ons na deze algemeene beschouwing thans eens nagaan wat de geschiedenis leert.

In den ouden tijd, van Genesis en Homerus tot Constantijn den Groote toe, was Staat en godsdienst één. Want elk volk had zijn eigen Goden en kende krachtens dit beginsel ook anderen Staten hunne Goden toe; welk geloof zoo algemeen verspreid was, dat zelfs bij de Israëlieten, wier Godsbegrip als het verhevenste van allen mag worden beschouwd, dit gronddenkbeeld telkens op den voorgrond treedt.

Dienovereenkomstig steunde de wetgeving der oude volken op goddelijke openbaring. Mozes ontving zijn wijding op Sinaï. Lycurgus liet zijn wetten bekrachtigen door de Pythia, Numa Pompilius volgde de raadgevingen der nymph Egeria, en de Sibillijnsche boeken zijn van het begin tot het einde van het Romeinsche rijk beschouwd als orakelspreuken waaraan elke wijziging in het Staatsleven noodwendig moest worden getoetst.

Om het met een woord te zeggen: men kende in de Oudheid aan de Goden koninklijke rechten toe en daardoor bleef elke godsdienst van zelf ten nauwste verbonden met den Staat.

Heiligschennis was landverraad. Vroomheid, gehoorzaamheid aan de wet en vaderlandsliefde één. Summa pietas amor erga patriam. Bergen op Zoom, Houdt u vroom! zongen de Geuzen. De God van Israël en de God van Nederland zijn gelijkwaardige begrippen, en hoe onafscheidelijk godsdienst en vaderland oudtijds verbonden waren blijkt ons zoowel uit de onophoudelijke klacht van Israëls profeten over den afgodendienst als de ontwijfelbare oorzaak van alle nationale rampen; als uit het doodvonnis over Socrates geveld, omdat hij vreemde Goden invoerde en de jeugd bedierf. Doch, ondanks deze pogingen

om den dienst van vreemde Goden en zeden te weren, verzwakte ten gevolge van de studie der wijsbegeerte en het toenemend verkeer der volken het uitsluitings- en afzonderingsbegrip meer en meer, totdat de Romeinen door hun allesoverheerschende macht ten slotte alle Goden in hun rijk hadden opgenomen en daarmede tegelijk het eigenaardig nationale Godsbegrip der Oudheid vernietigden.

Het eklekticisme is de ontaarding en het verderf van elk waarachtig godsdienstig leven; de godsdienstwetenschap de beste weg tot het atheïsme.

Nog eenmaal zou een poging worden gewaagd om den Staatsgodsdienst in den ouden zin te doen herleven, doch de uitgeputte beschaving der Oudheid bleek daartoe niet in staat. Zij kon het niet verder brengen dan tot een spotbeeld, zooals Prof. Harnack kernachtig heeft gezegd. Immers keizerdienst 1) van het laatste tijdperk der Oude Geschiedenis, heeft zeker nooït iemand eenige bevrediging kunnen schenken.

De boven beschreven eenheid tusschen godsdienst en Staat berustte evenwel niet alleen op de overlevering en op het besef dat beide een zelfde doel beoogden, te weten de handhaving en bevordering der openbare zedelijkheid en de regeling der maatschappelijke betrekkingen; maar werd ook in niet geringe mate bevorderd door het feit dat de Oudheid niet aan de onsterfelijkheid en een eeuwig leven geloofde, waardoor 's menschen hoogste belangen als van zelve tezamen vielen en vereenzelvigd werden met de Staatsbelangen (Res publicae).

Hierin is het kenmerkend onderscheid gelegen tusschen het »Voorchristelijke *dus* Onchristelijke" en het nu volgende Christelijke tijdperk.

De oude beschaving wordt wel eens door sommigen het heidendom of het paganisme geheeten. Ten onrechte evenwel, omdat de oude wereld ook de Joden omvatte en deze toch nimmer als heidenen of veelgodendienaars te boek hebben gestaan.

Neen, wat allen gelijkelijk onderscheidde van het Christelijke

1) Een oogenblik herleefd in den catechismus van Napoleon I.

tijdvak der wereldgeshiedenis, was de levensbeschouwing hierboven vermeld. Joden, Grieken en Romeinen hechtten alleen waarde aan het leven hier op aard.

Er zijn er die dit tegenspreken, en ongetwijfeld kan men bij wijsgeeren en dichters uit de laatste tijden der Oude Geschiedenis, teksten te over vinden die van een anderen geest getuigen. Toch handhaven wij onze meening, maar verwijzen, om niet te veel uit te weiden, belangstellenden en tegenstanders naar Prof. S. Hoekstra: de Hoop der Onsterfelijkheid, naar Prof. Kuenen in zijn godsdienst van Israël en Prof. Oordt in zijn Godsdienst der Grieken.

Wij voor ons zijn overtuigd dat bij allen deze gedachte op den voorgrond heeft gestaan, dat geen waar leven zonder of buiten het lichaam mogelijk was. De meerderheid der afgestorvenen leeft dan ook als schimmen voort of in het dal der schaduwen des doods en de enkele helden die als Mozes en Elia dit lot ontgaan, worden voor hun dood opgenomen in den hemel of overgebracht in de Elyseesche velden.

Zelfs bij wijsgeeren en ingewijden, die overigens nimmer als vertegenwoordigers der volksmeening behooren te worden aangemerkt, blijft deze overtuiging op te merken. Hun onsterfelijkheid was grootendeels zielsverhuizing, van het eene lichaam naar het andere.

Hoe dit ook zij, aan de levensbeschouwing die godsdienst met staatkunde en vaderlandsliefde vereenzelvigde, heeft het Christendom met zijn onsterfelijkheidsidee een einde gemaakt. De Christelijke leer is de leer der onsterfelijkheid. Door de opstanding van Jezus is de onverderfelijkheid aan het licht gebracht. Zonder die opstanding was zijn prediking ijdel, verkondigde Paulus, en honderden millioenen hebben dit na hem geloofd en gelooven dit nog. »De Heer is waarlijk opgestaan" is het geloof dat duizenden martelaren, met gelatenheid altijd, vaak juichend den vuurdood te gemoet heeft doen gaan; — dit is het middenpunt van elke Christelijke belijdenis. Het Paaschfeest te vieren is het kenmerk eener Christelijke geloofsovertuiging. Zoodoende is de belangstelling in en de

waarde van het leven van iederen mensch door het Christendom van het Diesseits in het Jenseits verplaatst. En nu is het wel aan te toonen dat deze overtuiging reeds door Pythagoras en Plato was voorbereid, maar volksovertuiging, gemeen goed der menschheid kon zij eerst worden tengevolge van het geloof in het feit van Jezus' opstanding uit de dooden.

Hierop is dan ook de Christelijke Kerk gevestigd 1) en nog tot op den huidigen dag is de ware Christen hier aan te herkennen. 2) Wie geen Paschen viert is geen Christen meer.

Laat ons nu zien wat het gevolg van deze veranderde geloofsovertuiging is geweest.

Als burger van het Hemelrijk, van een koninkrijk Gods dat eerlang zou worden gesticht, zonderde de Christen zich stelselmatig van het leven dezer wereld (dezer eeuw, zeiden ze) af. Oprecht staatsburger kon hij langer niet zijn. En daarom werden Christenen pravi cives genoemd, en weldra bij allen evenzeer gehaat.

Niettegenstaande alle vervolgingen dringt echter het Christendom, juist om zijn belofte des toekomenden levens, meer en meer door.

De keizers van het Romeinsche rijk moeten rekening houden met de bisschoppen van Rome als een macht in den Staat en nu het blijkt dat dit geloof met geweld niet uit te roeien is, beginnen ze meer en meer toenadering te toonen. 3) Van hunne zijde zijn de Christenen aanvankelijk daarvan afkeerig, zij, b.v. de Montanisten, willen onbesmet blijven van de wereld. 4) Maar als de wederkomst des Heeren telkens wordt vertraagd en daardoor het tegenwoordige leven althans weer eenige aandacht waard wordt gekeurd, al is het dan ook slechts als voorschool of proeftijd voor het leven hiernamaals; als eindelijk Constantijn zelf Christen wordt, dan is het huwelijk tusschen Kerk en Staat gesloten. Het wereldrijk en de wereldgodsdienst

---

1) Zie Rénan. De laatste regels van zijn Vie de Jésus en het N. T. passim.

2) Men denke hierbij aan de briefwisseling van Oldenburg en Despinoza op dit punt en de groet der Grieksche Christenen op Paaschzondag.

3) Zie de brieven van Plinius.

4) Evenals later de Doopsgezinden en nu nog de Tolstoïanen.

waren één geworden, de Katholieke godsdienst en de Katholieke Staat (Christendom en Rome) hadden zich verzoend. Dit is het einde der oude Geschiedenis.

Van nu aan treedt een nieuwe levensbeschouwing op onder de menschen naar welke de Staten zich hebben te voegen. De Staten, want de Katholieke Staat viel uiteen. De persoonlijke eenheid tusschen beide machten bleef nog rudimentair voortbestaan in het Caesaropapisme en den Kerkelijken Staat, maar tengevolge van de verbrokkeling van het wereldrijk werd Kerk- en Staatsmacht meer en meer gescheiden. Van daar herhaalde botsingen en strijd om de oppermacht.

Telkens evenwel treedt de Kerk zegevierend uit den strijd, en Theodosius, Jan zonder land, Hendrik IV en Frederik II moesten evenzoo bukken voor den wil van den paus als dit in onzen tijd Napoleon I, Willem I en Bismarck hebben gedaan.

De Kerk beheerschte het leven der menschen van de wieg tot het graf, zij voedde hen op voor een eeuwige zaligheid; geen wonder dat zij het won van de machten der aarde. Men moest immers Gode meer gehoorzamen dan de menschen. Zoo ging het in den katholieken tijd, van 300—1500.

Met de hervorming werd in de verhouding van Kerk en Staat geen noemenswaardige verandering gebracht. Zij wilde zuivering van de Kerk alleen, une église, reformée wel is waar, maar overigens niets anders dan de oude algemeene Christelijke kerk. 1) De eeredienst, de kerkorde werd gewijzigd, het geloof onveranderd behouden.

Dit geloof was en is en wordt nog altijd te zamen gevat in de Apostolische Geloofsbelijdenis, vastgesteld op de Kerkvergadering te Nicaea (325), en berust nog altijd op de verzameling van geschriften bekend onder den naam van het Nieuwe Testament, vastgesteld op het concilie van Hippo in 393. Er zijn weinig Protestanten die zich dit helder en duidelijk bewust zijn, toch blijft het een onloochenbaar feit.

In laatste instantie berust elk Bijbelgeloof op het gezag van de Kerk die den Kanon heeft vastgesteld.

5) Zie de Apostolische Geloofsbelijdenis.

Doch laat ons tot het vraagstuk terugkeeren. Zooals gezegd wilde de Hervorming niets anders dan het oude herstellen en om nu de moeielijkheid, gesproten uit verschil van eeredienst, en de dubbele hoogheid van landheer en paus voor goed op te lossen, vond men het cujus regio, ejus religio uit, waardoor de band tusschen Kerk en Staat, die destijds dreigde los te gaan, weer sterker dan ooit te voren werd aangehaald. Het koninklijk recht der Goden van den ouden tijd, veranderde nu in het Goddelijk recht der koningen. »Het Christendom Staatsgodsdienst" was en bleef overal de leuze en zelfs Hobbes en Rousseau konden zich van dit denkbeeld niet losmaken. Nog in de 19de eeuw hebben de Hollanders de nawerking van dit begrip kunnen bespeuren in de schoolwet van 1806, in het collegium philosophicum van Willem I, in diens vervolging van de Afgescheidenen en in het »Christendom boven geloofsverdeeldheid" van Prof. Thorbecke.

Wij hebben gezien dat en waarom in de oudheid Staat en Godsdienst; in de middeneeuwen Kerk en Staat, dat is de Christelijke Godsdienst en de Staat een waren. Deze idee beheerscht de wereldgeschiedenis tot 1800 en daarom eindigt voor mij de oude geschiedenis bij Constantijn, de middeneeuwen met de Fransche Revolutie. Want met haar begint een nieuw tijdperk, gekenmerkt door een geheel andere opvatting van de verhouding van Kerk en Staat.

Die Revolutie hebben wij niet te vervloeken als Bilderdijk, da Costa en Groen van Prinsterer uit den grond huns harten hebben gedaan; veel min te bespotten als de oppervlakkige en karakterlooze 19de eeuw zich in haar dolle verwatenheid heeft aangematigd; veeleer hebben wij in haar een zegen voor de menschheid te erkennen. En dat *vooral* omdat zij openlijk heeft verklaard dat de Staat voortaan geen godsdienst als de zijne zou erkennen en dus, — dit »dus" is in de 19de eeuw vergeten — alleen door de Rede zich zou laten besturen. Vooral daarom is de omwenteling zoo groot omdat zij le culte de la Raison heeft ingeluid.

't Is waar, kortstondig was haar heerschappij. Van Sept.

1793 tot Mei 1794 duurde slechts haar rijk; maar de idee is eenmaal uitgesproken, en laat zich niet meer terugdringen. De reactie is niet uitgebleven. Robespierre haalde Rousseau weer in, Napoleon sloot het Concordaat met Pius VII en kondigde zijn eigen catechismus af, en in de Nieuwe Constitutiën werd wel de negatie vaak opgenomen, maar het denkbeeld zelf verwaterd, omsluierd, met verlof gezegd, verdonkeremaand. Pour contenter tout le monde et son père, gaf men voor te streven naar scheiding van Kerk en Staat of naar een vrije Kerk in een vrijen Staat.

Deze leuze is gebleken valsch te zijn. Zeer gemakkelijk is het openlijk af te kondigen dat de Staat geen godsdienst als de zijne erkent; maar hoe zal de Staat zich ooit kunnen losmaken van de Kerk zoolang er nog honderdduizenden in den lande zijn die haar aanhangen als hun eenig richtsnoer in leven en sterven; hoe zal hij haar ooit volkomen vrij kunnen laten zoolang hij zich nog ten doel stelt het burgerlijk leven te regelen?

Onze Grondwet van 1887, evenals alle vorige gegrond op de beginselen der Fransche revolutie, en volgens aller meening (ook b.v. van Minister van Lynden van Sandenburg) toegedaan het beginsel van »Scheiding van Kerk en Staat", is zelve het beste bewijs, hoe verward de begrippen over de ware beteekenis van dit vraagstuk nog op het einde der 19de eeuw zijn geweest.

Zij heeft ten eerste, hetgeen al terstond bevreemdt, een afzonderlijk Hoofdstuk aan de 1) (sic) godsdienst gewijd. Daarin verklaart zij dat ieder zijn godsdienstige meeningen met volkomen vrijheid belijden mag, iets wat volstrekt overbodig is, omdat het reeds in Art. 7 en 9 ligt opgesloten. In Art. 171 kent zij aan godsdienstleeraars tractementen toe, wat zooals wij boven zagen niet strookt met het beginsel of wanneer de uitkeering alleen op geldelijke verplichtingen berust, een wonderlijk figuur als bepaling in een Grondwet maakt, en verkondigt eindelijk, om nu maar niet van Art. 173 te spreken dat volkomen verouderd is, in Art. 172, het eenig ware be-

1) Aan dit vrouwelijke »de" wordt gemakkelijk de ouderdom van het Hoofdstuk herkend.

ginsel, dat de koning waakt, dat alle kerkgenootschappen zich houden binnen de palen van gehoorzaamheid aan de wetten van den Staat.

In dit laatste Artikel, dat eigenlijk het eerste en het eenigste had behooren te zijn, is de juiste omschrijving der verhouding gegeven.

De vraag die thans de staatkunde beheerschen moet is gewijzigd. Zij is niet meer welke godsdienst de Staat als de zijne erkennen zal; zij is ook niet hoe zullen wij ons zooveel mogelijk vrij maken van alle bemoeienis met Kerken en Kerkgenootschappen; à l'impossible nul n'est tenu; de vraag is thans alleen aan wie van beide komt de voorrang in het staatsleven toe, aan de Openbaring of aan de Rede? Zal de Kerk praedomineeren of de Staat? En dan is het antwoord van de XX^{ste} Eeuw: de Staat zij Soeverein. Ook tegenover de Kerk komt hem de oppermacht toe.

En dat wel omdat wij in één opzicht weer tot het heidendom of beter het voor-Christelijk standpunt zijn teruggekeerd, dat wij namelijk ons leven hier op aarde als het hoogste beschouwen en dus ook aan de hoogste ordening daarvan: den Staat de hoogste macht toekennen. Als zoodanig zijn wij wel paganisten of heidengenooten.

Maar aan den anderen kant zijn wij boven het Heidendom uitgegroeid en wel door onze overtuiging dat ons staatsleven niets meer met openbaringen te maken heeft, maar alleen op de Rede moet rusten.

In het *leerstellige* (in theorie) moeten de kinderen dezer eeuw dus onderscheiden worden in geloovigen en vrijdenkers; in *geschiedkundigen zin* als Revolutionnairen en Antirevolutionnairen; en in het *staatkundige* als Kerkelijkgezinden en Staatsgezinden.

Dit zijn de ware »antithesen". De tegenstelling door de liberalen uitgevonden, die namelijk van clericalen en anti-clericalen was min of meer boosaardig, kleingeestig en onwaar. In België had zij noch eenigen zin, want de meerderheid aldaar was Roomsch en in de R. C. kerk heeft de geestelijkheid een erkend overwicht.

Toch was het een oneerlijke strijdleus om alleen de geestelijkheid aan te vallen terwijl het op de Kerk zelf was gemunt.

Waar echter zooals bij ons Roomschen èn Protestanten de Christelijke kerk vertegenwoordigen, is de tegenstelling onzinnig, omdat bij de kerkordening der Gereformeerden alle heerschappij der geestelijkheid opzettelijk is uitgesloten. Als men clericaal in 't Hollandsch wil overbrengen, dan moet men zeggen paapsgezind en nu zal het toch zeker een ernstig man niet licht kunnen invallen om b.v. Minister Kuiper met dat epitheton te versieren.

Maar ook de tegenstelling van Dr. Kuyper zelf, de onderscheiding van geloovigen en paganisten is, als wij zagen, onjuist; want niet alleen verzet de staatkunde dezer eeuw zich als de heidenen tegen de overheersching van de Christelijke kerk in het bizonder, maar in het algemeen tegen elke inmenging en elk gezag van den godsdienst als openbaringsgeloof.

Voor ons is de Rede de hoogste Openbaring. Daaraan gelooven wij. Als Thorbecke, Opzoomer en zoovele andere halven, gewagen wij niet langer van »scheiding van Kerk en Staat" want dat is onmogelijk. De Kerk wenscht invloed uit te oefenen op de zeden en juist op dit gebied beweegt zich en heerscht ook de Staat. Elkander hier te ontvluchten gaat niet aan.

Vaak zullen beide eendrachtig samenwerken in 't algemeen belang, doch waar ook botsing of verschil van meening ontsta, daar geve de Staat den doorslag 1). Dat moet, m. i. de leuze zijn van onzen tijd.

La verité est en marche, rien ne l'arrêtera.

1) Enkele voorbeelden: Men moet niet verbloemen maar in de G. W. uitspreken dat de Staat is gevestigd op de Volkssoevereiniteit en niet op het Koningschap bij de Gratie Gods. De Staat bepaalt den rustdag. De Staat bepaalt den krijgsdienst. De Staat zorgt voor de volksgezondheid, de volksontwikkeling en de volkswelvaart, alles onafhankelijk en vaak in strijd met allerlei godsdienstige gevoelens.

EENIGE STELLINGEN TOT SAMENVATTING VAN DE HIERVOREN BEHANDELDE DENKBEELDEN.

Wat is de Kerk?

Bij het woord Kerk denkt men aan tweeërlei:

1. Aan het gebouw, waarin de godsdienst-oefening gehouden wordt.

2. Aan de gemeenschap der geloovigen; anders gezegd, een vereeniging van menschen tot handhaving en bevordering hunner geestelijke en eeuwige belangen.

TOELICHTING. Dat de eerste geen beteekenis heeft, zag reeds Chrysostomus in toen hij zeide: de Kerk is niet hout en steen, maar geloof en leven. En nu kan men de Kerk in den tweeden zin nog wel onderscheiden in Kerkordening en Kerkgeloof of Belijdenis, maar het geloof of de belijdenis behoort toch onafscheidelijk tot het wezen van de Kerk; de ordening niet.

Een Kerk zonder geloof is even ondenkbaar als een Staat zonder overheid.

Wat is de Staat?

Bij het woord Staat denkt men aan tweeërlei:

1. Aan den vorm waaronder hij ons verschijnt als Staatsinrichting. Men spreekt dan van Theocratie, Monarchie, Aristocratie en Democratie, of wel Godsrijk, Eenhoofdige, Veelhoofdige of Volksregeering.

2. Aan het wezen. Dat wezen is de geordende menschelijke samenleving; — anders gezegd: een vereeniging van menschen, die met al wat ze bezitten, lijf en goed, onderworpen zijn aan een overheid, aan wie de handhaving en bevordering hunner gemeenschappelijke belangen is opgedragen. Een Staat zonder overheid is evenmin denkbaar als een Kerk zonder geloof.

Wat is scheiding van Kerk en Staat?

1. Dat de Staat geen enkelen godsdienst als de zijne erkent. Daarmede is hun huwelijk ontbonden.

2. Dat de Staat zich in geen enkel opzicht met godsdienstige zaken bemoeit.

TOELICHTING. Het eerste is mogelijk, tijdens de Fransche omwenteling voor 't eerst openlijk verkondigd en in onzen tijd nog alleen in ons vaderland verwezenlijkt.

Het tweede: de onthoudingsleer der Liberalen is onmogelijk.

De meeste menschen zijn in een of anderen zin godsdienstig, en iedere godsdienst schrijft levensregelen voor.

De Staat nu heeft zijn eigen levensregelen (vitæ dogmata) en komt dus telkens met een of meerdere der godsdienstig-zedelijke levensregelen in botsing.

Erkent dus de Staat, zooals bij ons, geen enkelen Godsdienst als gezaghebbend, dan heeft de Kerk zich te onderwerpen aan den Staat.

* * *

Wie nu scheiding van Kerk en Staat in eerstgemelden zin voorstaan, gelooven niet aan eene Openbaring, maar houden de Rede voor soeverein, en kennen het Oppergezag toe aan den Staat.

De moderne Staat, geboren uit en gegrond op de beginselen der Fransche Revolutie, staat in dit hoofdpunt lijnrecht tegenover de Staten van den tijd vóór 1789, en dus is de onderscheiding van Revolutionnairen en Antirevolutionnairen uitstekend. De onderscheiding van clericaal en anticlericaal deugt niet, omdat deze eenzijdig is en in een land, waar òf Hervormden alleen òf Hervormden en Roomschen zijn, niet opgaat. (Zij is van België overgenomen.)

Geloovig of paganistisch kan worden aanvaard, indien men dan paganistisch wil begrijpen als vóór-Christelijk of Onchristelijk.

Beter echter is de onderscheiding in het algemeen van ge-

loovigen en vrijdenkers, die dan op Staatkundig gebied het best wordt uitgedrukt in Kerkelijk- of Staatsgezind.

* * *

Wie vrijdenker is zal eischen:

1. Dat de Staat geen enkelen godsdienst als de zijne erkenne.

2. Dat waar de Staat in botsing komt met de voorschriften der Kerk, de Kerk zich moet onderwerpen.

3. Dat waar de Staat de godsdienstige belangen zijner burgers zonder schade voor het Staatsbelang kan bevorderen, hij dit niet nalate. (B.v. door het benoemen van kerkelijke Hoogleeraren, het bevorderen der Zondagsrust, enz.)

4. Dat waar eenige Kerk de geloovigen meent te moeten straffen wegens vervulling hunner Staatsplichten, de Staat tusschen beide trede.

5. Dat de Staat nimmer hoofdambtenaren benoeme, die gelooven aan het oppergezag van de Kerk, evenmin als hij anarchisten benoemt, die niet gelooven aan het gezag van den Staat, of vreemdelingen die aan een ander vaderland toebehooren.

De onmogelijke eisch tot scheiding van Kerk en Staat in den echten zin des woords, late men varen.

SPROTJE

DOOR

L. VAN DEYSSEL.

Tot het midden van bladzijde 73, is het werkje van Mevr. M. Scharten-Antink een aardig gestyleerd proza-dingetje, vol delicate zetjes. Op het midden van bladzijde 73, verlaat de schrijfster haar keurige nieuwe manier. Wij krijgen dan eerst een tafereel, behoorend bij haar vroegere manier, — voorstellend het bezoek van »Sprotje" — waaróm het kind ten gevolge harer lachwijze dezen bijnaam heeft gekregen, is mij niet duidelijk geworden — voorstellend het bezoek van »Sprotje", het arme stijve kleine meisje, dat zoo veel liever dienstmeisje wilde worden dan op een fabriek te gaan — bij haar voormalige naai-jufvrouw.

Te beginnen met dit tafereel, is de schrijfster het korte, resumeerende, in de aangeving van het uiterlijke der dingen, en, daarmeê samen, het juist rake, sobere en innige, in de aanduiding van het innerlijke der menschen, kwijt geraakt. Het gebeuren in Sprotje houdt op het buiten-gewoon scherp waargenomen gewone en algemeene te zijn; Sprotje's gewaarwordingen, — de »bedwelmende bewondering" die haar overvalt (bladzijde 74), de »betoovering" die om haar toesluit (bladzijde 74) worden de uitzonderings-verschijnselen eener buitengewone natuur, die, door gewoon vaag waargenomen te zijn, eerder tot een soort fysiologisch-pathologische dan tot literair-psychische notities zijn omgezet, terwijl, daarmeê samen, de aanduiding van het uiterlijk der dingen oppervlakkig en dus zonder de, telkens op nieuw vereischte, speciale waarde wordt.

Het geheele samen-stel van den stijl is ont-aard.

In deze andere, minder goede, manier van doen, bereikt de schrijfster nog even iets bizonders op bladzijden 93—94 (het geheele verhaal telt 106 gezellig, archaïstisch, gedrukte bladzijtjes), bij de hartstochtelijke verheffing van angst en berouw in Sprotje, die, om, ten bate van haar gewenscht dienstmeisjes-schap, twee gulden machtig te worden, — haar zuster Sien aan die haar vrijer verraden heeft; hoewel bij dat angst- en berouw-tafereel fout is, dat de lezer, als hij Sprotje's hartje hoort te keer gaan, in den waan komt, dat Sprotje's verraad in laster, en niet, zoo als blijkt, in kwaadsprekendheid heeft bestaan.

Maar waar daarna de radeloze avond-loop van het haar huis ontvluchtte Sprotje komt en daarna het heen en weêr gewankel naar het slot der geschiedenis — de, zonder psychologische of pittoresque aardigheid en zonder eenige verklaarbaarheid als deel der geheele compositie geschreven, aarzeling, waaraan de lezer ten prooi wordt gegeven, wat aangaat de vraag of Sprotje nu zal gaan dienen of naar de fabriek toe gaan, — daar vertoont zich weinig anders meer dan de besluiteloosheid der auteur zelve, die nu verlegen zat met het aan haar werk te geven einde; en het verhaal, waarvan de eerste twee derden stellige en fijne mozaïek van geestes-werk vertoonen, eindigt vormen-loos en met dóor-een-gevloeide kleuren.

Mevrouw M. Scharten-Antink, die ik het genoegen had bij het begin van haar letterkundigen loopbaan reeds als een opmerkelijk talent aan te wijzen, heeft dus — voor-aan gaan van het totaal nog eenige bladzijden voor den titel af — ongeveer 68 bladzijtjes goed werk gegeven.

Kijk, bij voorbeeld, eens naar deze omgeving-vermelding, op bladzijde 7:

»Aan de overzij, in de schaduw der hooge olmen langs"
»de gracht, kwam in de verte een vrouw, die een kinder-"
»wagen duwde; op tintelende wielen, tegen een zachte over-"
»glijding van zonne-vlokken in, naderde het; en druk met"

»blikken bussen en een netje, liepen en hurkten twee jongens" »aasjes te visschen op de steenrichel aan den waterkant."

»Zij, stak de keien-straat niet over, maar hield in de" »lekkere middag-warmte op haar eentje de zonne-klinkers," »waar de verst-uitwiegende boombladeren een dansend glij-" »schaduwtje streken over haar zwart-strooien flaphoedje en" »het piekerig-blonde vlechtje, dat stil hing op 't warm-bruin" »van haar kleinen rug."

Ik verzoek vriendelijk uw aandacht voor het midden-deel der eerste van deze twee alinea's.

Het eerste deel der alinea is gewoon, is alleen goed door niets slechts aan zich te hebben; maar in het tweede deel verschijnt het meer dan neutrale: het gevoelige, het klare en tevens gevoelige.

Het is Sprotje, die op straat loopt, en het is Sprotje, door wier geestje heen de schrijfster deze dingen ziet.

Nu verraadt de bekoorlijkheid, — wier aard is geheimzinnig te zijn — zich als 't ware in het woordje »het", dat dit tweede alinea deel besluit.

»»Het"?", zal hier de beminnaar van spraakkunstig-fraaie samen-stellingen vragen, »wat is »het"? Ik heb gehoord van een overzij, van schaduw, van olmen, van een gracht, van een vrouw, van een kinderwagen, — wat is nu »het", dat »naderde"?"

»Het" is dat alles samen, is alles, wat daar beweegt, samen, o, trachter naar een duidelijk begrip der dingen! — dit alles samen is »het".

Ofschoon er staat dat »het" naderde »op tintelende wielen", behooren toch de wielen zelf ook tot »het", even-als de lange beenen van een man, ook tot »ie" behooren, waarvan een buurvrouw zegt: »daar komt-ie an op z'n lange beenen".

»Het" duidt aan dat wat daar nadert het alles samenvattende van dit oogenblik voor mij is, en dat is zoo wijl ik Sprotje ben, die, in verrukte gemoeds-stemming door het pak goed, dat ik van mijn naai-jufvrouw heb present gekregen, over de zomer-gracht loop.

De wielen van den wagen »tintelen" en er heeft een »zachte overglijding van zonne-vlokken" plaats.

Het woord »tintelen" is een korte wending, waarin te gelijk verrassend èn juist zich vertoont hetgeen de auteur wil te kennen geven.

De werking in den schrijvers-geest, waaruit zulk een vondst voorkomt, is van anderen aard dan die, welke door een zoogenaamde impressionistische omschrijving het effect van het wielen-bewegen doet wedergeven.

Men kan daarom echter volstrekt niet in 't algemeen zeggen, dat deze samentrekkende indruk-wedergeving sterker is dan de meer omschrijvende; en wel, omdat er twee factoren zijn: de stijl èn het persoonlijke talent. Een zeer sterke omschrijver zal iets beters geven dan een zeer zwakke samentrekker.

Het alinea-deel, dat wij hier bespreken, heeft zijn gevoeligheid verkregen door dat aan het daar buiten naderende, zonder afwijking van de waarheid, is toegekend hetgeen in het kijkende kind zelf gebeurt. Het woord tintelen is daarom juist op deze plaats eenig, wijl dat nederlandsche woord toevallig te gelijk iets aan een voorwerp zichtbaars, te gelijk iets van het zintuigelijk gevoel èn iets van het menschengemoed aangeeft. Niet waar, »de haard tintelt", maar ook »tintelen de handen" èn kunt gij »tintelen van verlangen". Het geeft iets aan, waarbij altijd warmte of koû of gemoeds-»warmte" betrokken is, en wijl in de wielen, zoo als in den haard, de warmte niet is, maar het er om te doen is de wielen, die voor het gezicht het zelfde doen als een tintelende haard, als houders van gemoeds-warmte voor te stellen, moet deze uitdrukking een stoute en geslaagde transpositie worden genoemd.

Beste lezer, offer ik u niet een weinig aan mijn ontledingslust op? Gij leeft, gij spoort, gij kleedt u en uwe vrouw en uwe kindertjes, gij stelt belang in staatkunde, in geschiedenis, ook in literaire causerie, wanneer aardige algemeen-menschelijke overwegingen, of uit-een-zettingen met schilder-achtig-sociale

elementen, en met een enkele anecdote gesmukt, er in vervat zijn. En nu zoû ik u in het laboratorium gevangen houden!

Maar ach, ik doe het toch zoo gaarne! Wees zoo vriendelijk en denk maar, dat ik u een heel klein deeltje, maar dat er heel erg op aan komt, van een langen spoorwegbrug, waar gij over moet, uitleg. Dan zult gij wel aandachtig luisteren, schelm!

Ook de geheele tweede der zoo even aangehaalde alinea's is aardig.

Een talent moet eigenlijk nog veel meer innerlijk gekenschetst worden. Tot nu toe merk ik op, wat »goed" is, goede kunst, dat is dus, wat zich alleen als opmerkelijk voor doet wijl het uitkomt boven de massa letterkunde, die feitelijk heelemaal geen letterkunde is. Van een schrijvend kunstenaar moet iedere zin, en ieder woord bijna, als bizonder treffen. De schrijvende kunstenaar is hij, die werkt van uit een geestes-gloed welke zelve juist den aard der bijzonderheid van volzinnen en woorden veroorzaakt. Het is als de aard van een bodem, die de soort der gewassen bepaalt.

De geestes-houding van deze auteur bevat een zekere zich met het onderwerp vereenzelvigende genegenheid jegens het onderwerp.

Uit heel subtile eigenaardigheden der woord-schikking blijkt het aandeel van het verstand in die genegenheid, — het aandeel van het verstand, — niet in zooverre als te veel verstandelijkheid de feitelijkheid van het kunst-proces in dit geschrift zoû aantasten — maar het aandeel van het verstand binnen het gegeven kunst-proces zelf, zoo als het verstand in elke kunst-wording onontbeerlijk is.

Kunst is altijd iets van zich laten gaan en zich hernemen, van opzet en lijdelijkheid, van wetend bedrijf en onwetende meêgesleeptheid.

Dit voortreflijke proza *zingt* niet. Een der oorzaken van deze eigenschap is, dat de stijl-preoccupatie, de in de goede deelen voortdurend gelukkige stijl-preoccupatie, in het bin-

nenst van des schrijfsters geestes-bedrijf, een groote plaats inneemt.

In deze kunst, binnen haar soort, wordt iets te zeer geweten wat men wil, en zijn passages, die ons dát niet geven, maar eerder, — altijd in den kunst-stijl zelf en door voorstelling natuurlijk — ons nadrukkelijk komen aanzeggen wàt de schrijfster bedoelt.

Als men ons wil beschrijven, wat »in de gedachten van het kind" de uitdrukking »thuis" beteekende (blz. 18 en 19), gaat de schrijfster ons eerst mededeelen, wat die uitdrukking voor het kind *niet* beduidde, maar doet dat door scherpe tegenstelling, door *in afkeer-wekkende termen*, die gedeelten van het huis te beschrijven, waaraan het kind nooit dacht als zij aan »thuis" dacht, in tegenstelling tot het mooie venster met de bloemen enz., waaraan alleen het kind dacht.

Dit nu kenmerkt de overheersching der verstandelijke preoccupatie. Hier heeft de vereenzelviging met het object (het kind) bijna in het geheel niet plaats gehad. Want het geabstraheerde kinder-denk-beeld »thuis" ontstaat niet door scherpe tegenstelling met andere deelen van het concreet gegeven »thuis." Het kind dacht niet bij voorkeur, maar dacht, — zoo als in het boekje staat, — alléén aan het raam als aan thuis. Het dacht *niet* aan al dat leelijke. Het leelijke wás er niet, juist *wijl* het geheele thuis *niet* grootendeels *weg-bleef* uit de gedachten, maar *zich rezumeerde* in het mooie raam. Het is alleen de schrijfster, die aan al het leelijke denkt. En dit maakt, dat hier de spontane zielebeweging niet is van te denken van uit het kind, maar dat het wezen dezer bladzijde het *inzicht* is dat zulk een kind niet denkt aan al dat leelijke maar alleen aan dat eene mooie.

Hoe zoû ik trouwens, als ik het »thuis" zie zoo als het in de gedachte van het kind gezien wordt, datgeen waaraan ik niet denk, kunnen aanduiden met den met woord-kunst-samenstelling precizeerenden term van »*rauw-vies* riekende dweilen", of met den gemeente-administratie-term van *bouwvallig privaat!*

Het is hier, *in* de kunstenares, mevr. Scharten-Antink die,

moraliseerend, als 't ware tot Marietje, het sprotje, zegt: »dáar dacht Marietje niet aan, niet waar, Marietje? Maríetje denkt alleen aan het mooie raam," en niet de overgegeven dichteres, die zingt in den toon der onbewust in schoonheid synthetizeerende kinderziel.

Nu heb ik nog verzuimd u verslag van den inhoud van dit kunstwerkje te geven, of juist het met twee woorden reeds geheel gedaan:

De aard van dit kunstwerkje is: te zijn een stijl-studie door een goed kunstenaars-temperament. Wij worden in de beste deelen getroffen door: 1) de kleine psychologische *zetten*; 2) de psychologische *wendingen*; 3) de goede en in Nederland nog weinig getoonde plastiek-*soort*.

Tot de kleine psychologische *zetten* reken ik, bij voorbeeld, deze regels (toen het arme en zeer verlegen kleine-meisje eindelijk op weg ging naar de naai-jufvrouw om een dienst te vragen):

»Zij liep in éénen ijlen duizel van opgewondenheid. Zij"
»liep maar, jachtig, wetend wel, dat ze niet tot kalmte moest"
»komen, want dat ze dan niet durven zou." (Bladzijde 72.)

Dit is een goede psychologische opmerking, maar weêr niet tot de kunst gemaakt, die het wel zoû kúnnen zijn, hetgeen ik u eenvoudig zal demonstreeren door de vraag of men niet het zelfde van een in zelf-bespiegeling ervaren ongelukkigen ouden man zoû kunnen zeggen.

Zoo iets gaat misschien wel om in het kind, maar de soort korte duidelijkheid der zelf-waarneming, zoo als die door den betrekkelijk droogen, en eerder gemoedelijk-puerilen dan subliem-kinderlijken, toon, hier wordt, past niet in weergeving van kinder-aard, als dit kunst-werkje bedoelt.

Tot de goede psychologische *wendingen*, kan b.v. het gedrag van Sprotje worden gerekend, die, met het pak kleêren, dat haar zoo gelukkig maakt, thuis gekomen, uren met haar moeder is en praat, zonder daar een woord van te reppen, en daarna dan eerst haar krijschende woede, gevolgd

door haar verslagen versuftheid, als haar schat door haar plaagzieke zuster Sien is ont-dekt, en nu moeder met de twee zusters dat alles gaat staan beneuzen. (Bladz. 35—38.)

Voor de goede plastiek-soort eindelijk kan de tweede der straks aangehaalde alinea's genoemd worden. Deze is trouwens in de goede twee derden van het geheele boekje alom aanwezig.

Het geheele karakter van het kind is uitmuntend begrepen en weergegeven. Door de drie genoemde factoren is een sober en degelijk beeldje ontstaan, iets, dat zich diep en scherp in het geheugen prent. De schrijfster verzacht in 't minst niet de leelijkheid van het kind, — noch het hooyerige van heur »haartje'' noch haar »sproetenwang", noch zelfs haar groen beslagen tandjes blijven onvermeld, — en heeft ons toch zóó het kind als iets uiterst beminnelijks voorgesteld.

VERZEN

VAN

RICHARD DE CNEUDT.

I. *Voor Ad...*

LIED.

Ik zocht u allerwegen,
  maar vond u niet....
Lach me weer vriendlijk tegen,
  lief kind, en toef zoo niet....

Mijn dagen slepen trage
  hun lusteloosheid voort;
ik schreie noch en klage,
  en spreek geen woord,

maar leef ontzind en doelloos
  alleen met mijn verdriet,
voor zon en lied gevoelloos....
  Waarom en komt ge niet?

Ik zie uw donkere oogen,
  waar ik mij wende of keer....
Lief kind, heb mededoogen,
  kom weer....

Streel met uw blanke handen
  mijn gloeiend voorhoofd zacht,
waar roode vlammen branden
  in donkren nacht....

Fluister uw zoetste tale,
  dat ik weer aadmen hoor
de ruischende bosschen en dwale
  met u de lanen door....

Wieg me in uw koesterende armen
  en kus me, op mond en wang....
Lief meisken, heb erbarmen,
  toef niet zoo lang....

II.

DE STILLE BOSSCHEN.

De stille bosschen hebben ons geleid,
zacht, hand in hand, door wonderschoone paden;
't geruisch der dennen zong vol innigheid,
en 't mos was week, langs-waar wij stoeiënd traden....

O dagen, vreugde- en zon- en liedbeladen,
wegen, met glans van onzen lach beleid
vol weelde van klaar-zilvren feestgewaden,
ten zoeten droom aan onzen voet gespreid!...

Ik hoor aldoor de zuivre bronne zingen,
de plechtge dennen wuiven, en 't geruisch
als een oneindge goedheid mij doordringen....

'k Zie weer uw donkere oogen vreemdlijk stralen,
en in het bosch, ons heilig liefde-huis,
op mijn ellende ontfermend nederdalen....

III.

GEBED.

Mijn Lief, mijn Lief, wie mijn gedachten bouwen
een grootsch paleis vol trotsche zuilengangen,
waarin ik, stil mijn handen saamgevouwen,
kniel voor uw Schoonheid, die mijn vroom verlangen

staag wekt tot offeranden van gezangen;
mijn Lief, mijn Lief, mijn Steun en mijn Betrouwen,
van al wat jeugd en schoonheid mocht ontvangen,
en al wat lief-heeft, heerlijkst om aanschouwen; —

mijn Lief, mijn Lief, mijn heilig uitverkoren
aanbeden Lief, wees mij, arme, genadig,
en wil mijn droef, stil-dwepend smeeken hooren;

laat uw gelaat mijn donkre wegen wijzen
en uwer schoonheid glorie-zon weldadig
en zacht in mijn vereenzaamd leven rijzen....

IV.

DE VREUGDE VLOOT.

Wanneer uw schoon gelaat lief naar me lacht,
uw donkere oogen stralend mij begluren,
uw zilvren meisjes-stem, geluidend-zacht,
zoet open-zingt mijn strak-gesloten uren

van Smart, die trotsch in streng-gebouwde muren
en donkre kerkers, op bevrijding wacht, —
zoo komt een gouden vreugde-vloot den nacht
van mijn ellende-haven binnensturen,

maakt donkerheid tot glorielichten dag,
en voert me, in zoet gespeel van lied en lach,
langs eindelooze, blauwe zeeën mede,

waar, uit den vloed, die mijn verrukking draagt,
uw godlijk beeld in plechtge schoonheid daagt,
en wijst mijn weg, en geeft mij vreugde en vrede....

V.

DE DAG IS KOEL EN KLAAR....

De dag is koel en klaar: een zachte vreugd,
die geen ontroering laat, maar vrede alleen;
een stil, schoon lied van schuldelooze jeugd,
dat zingt in mij en fladdert om mij heen....

De dag is koel en klaar: mij, arme, heugt
van al mijn liefste en teerste dagen, geen
zoo licht van liefde en blank van blij geneugt,
zoo puur van peis en goedheid ongemeen....

De dag is koel en klaar: o wonderbaar,
geen jubel zwelt, en geen verdriet doet pijn;
't is alles vredig, waar ik zwijgend staar....

Onrustig hart, dat wil mijn Heerscher zijn,
kwam dan uw koortsig drijven tot een eind?

De dag is koel en klaar.... De zonne schijnt....

VI.

SIMPEL LIEDEKEN...

O wandelen in den gouden zonneschijn,
is dat niet rijk en zalig zijn?

De hemel blauw, de velden groen,
het windgewaai, de zonnezoen,

de glimlach op mijn liefs gelaat, —
O Lente's lichte dageraad,

mijn wild verlangen rust en wacht,
mijn donkre weemoed fluistert zacht,

mijn droefheid lacht....

VII.

ZONNEDAG.

De Zon is lijk een schoone gouden lach
aanwezig overal en vleit heur gloed
in duizend zoete zoenen, vredig-goed,
op 't lieflijk aanschijn van den blauwen Dag....

De Zon is lijk een gouden zegevlag,
— ten grootschen, feestelijken Zomer-groet,
gespannen vóor den zilvren wolkenstoet, —
die met haar trotsch-vlammenden stralenslag

den schoonen hemel glansrijk open-waait....
De Zon is hede' een eindelooze Vreugd,
die hel-goudlichtend in de luchten laait,

en vol genade en mededoogen al
de stille, droeve herten wekken zal
tot zacht ontwaken naar een nieuwe Jeugd....

VIII.

AVOND IN HET WOUD.

De plechtige kruinen wuiven
  zacht-fluisterend naar elkaar,
en vluchtende schaduwen schuiven
  in donkere drommen, te gaar....

De reuzige stammen rijzen
  uit roerloosheid en peis,
waar bloedende wegen wijzen
  de laatste zonnereis,

en van hun schoone schonken
  druipt rillend, rood als bloed,
een zee van vurige vonken,
  éen gouden vlammengoed....

Een rillend blaarken fluistert,
 een laatste vogel vliedt,
en mos en varen luistert
 naar 't klagend bronnelied...,

tot — als de hoogste stammen
 die trotsch ter zonne gaan,
in de uitgebluschte vlammen
 lijk donkre schimmen staan —

langs de ingeslapen wegen
 de nacht zijn vlagge ontvouwt,
en sluit in zachten zegen
 het plechtig-droomend woud....

BUITENLANDSCH STAATKUNDIG OVERZICHT

DOOR

CHR. NUIJS.

V.

Et in terra Pax; Ontevredenheid in Rusland en in Japan; Waarvoor de dooden gevallen zijn; De voorgeschiedenis van den oorlog; Een Hongaarsche »Comedy of errors"; De ontbinding der Skandinavische Unie.

De vrede is hersteld! juichten de volkeren. En zij brachten hulde aan den president der Amerikaansche Republiek, die met zooveel tact en zooveel toewijding gewerkt had, om de beide strijdende partijen bij elkaar te brengen.

Van alle zijden gingen telegrammen naar Oysterbay, om die hulde, die dankbaarheid uit te spreken.

Slechts twee volkeren waren niet dankbaar en juichten niet — ook al zonden hunne regeerders koel-hoffelijke telegrammen naar Oysterbay.

Daar was in de eerste plaats het Russische volk. Och, de moejik zal wellicht tevreden zijn geweest — die is altoos tevreden, zoolang hij geen gebrek lijdt en de belasting-ambtenaar hem niet het laatste wat hij nog bezit dreigt af te halen. De moejik zal wel tevreden geweest zijn — al begrijpt hij niet waarom de Witte Tsaar eerst oorlog ging voeren met de Japanners over een land, dat hij nauwelijks bij naam kende, en nu weer vrede sluit, en dat land aan de Japanners afstaat, met nog andere landen en steden en spoorwegen — en dan in een manifest aan het leger zegt: dat het niet waard is den oorlog voort te zetten om het bezit van een afgelegen eiland....

Maar de moejik is niet het Russische volk. En dit laatste begrijpt, weet, doorziet; het weet dat de legers in Mandsjoerije verslagen zijn — en het wijt dat aan de bureaucratie. Het weet, dat sedert den

Russisch-Turkschen oorlog milliarden zijn uitgegeven voor het leger, en dat het toch een instrument was ongeschikt voor zijn taak. Het weet, dat slechts een klein deel van die milliarden besteed zijn voor het doel waarvoor zij bestemd waren, en dat het grootste deel bleef hangen aan de maat en den strijkstok. Het weet, dat onder de ministers en hooge ambtenaren een naijver, een vijandschap bestaat, die elke samenwerking onmogelijk maakt. Het weet, dat de Tsaar, heerscher in naam, buiten alle gemeenschap gehouden wordt met de buitenwereld, waarin hij den waren toestand zou kunnen vernemen, en dat hij onder een censuur staat die nog erger, nog exclusiever is dan de dagblad-censuur, waardoor het Russische volk wordt bedrogen.

Het deel van het Russische volk, dat dit alles weet en inziet, is ontevreden met den loop van zaken. Want het kende de juistheid van het woord, verleden jaar door een der leiders van de hervormingsbeweging gesproken: Elke nederlaag in Oost-Azië is een overwinning voor de hervormingspartij....

Nu er geen kans meer is op nederlagen, vermindert de kans op hervormingen. Wat verkregen werd is luttel, van geen beteekenis, en kan ieder oogenblik worden teruggenomen. De grootste en edelste daad, die sedert een eeuw in Rusland volbracht is, de vrijmaking der lijfeigenen door Alexander II, werd door de bureaucraten gemaakt tot een paskwil, ja, nog erger dan dat. De Russische boer, die als lijfeigene geen gebrek had, werd als vrije man de slaaf van den ambtenaar en leerde gebrek en armoede kennen.

»Waar de ambtenaar geweest is daar groeit geen koren meer", zeggen de Russen in het graanrijke zuiden.

En de groote kans, om deze ambtenaars-regeering, de regeering van willekeur en rechteloosheid, te doen plaats maken voor een rechtsstaat, is voorbij gegaan. Nog een nederlaag in Mandsjoerije, een geweldige, wereldschokkende nederlaag, en het Russische volk had meer gewonnen dan daardoor opgeofferd zou zijn.

De overgave van Port Arthur werd de aanleiding tot de oekase waarin hervormingen werden beloofd; de nederlaag der vloot bij Tsoeshima werd de oorzaak van het besluit tot instelling eener Rijksdoema.

De vrede vernietigt de verwachting, dat nu de lang verbeide vrijheid van spreken, van schrijven, van denken zou volgen.

En daarom zijn er Russen, die dezen vrede als een ramp beschouwen.

* * *

Het moet erg zijn, als een volk den oorlog verkiest boven den vrede. Vooral wanneer die oorlog zoo moorddadig was als de strijd, in Oost-Azië gevoerd.

Vijfhonderd en achttien dagen duurde die strijd; en ontzettend

zijn de verliezen, die daarin aan beide zijden werden geleden. Het aantal dooden en gewonden wordt zeer verschillend opgegeven; maar de Russen erkennen dat zij 350,000 man verloren, benevens 100,000 gevangenen; de Japansche verliezen zijn op 190,000 man geschat, wat waarschijnlijk te laag is, daar zij alleen voor Port Arthur 100,000 man verloren. In vijfhonderd dagen werden dus 550,000 mannen, in de kracht van hun leven, gedood of verminkt; menschen, die het leven liefhadden en voor wie de zon van Homeros ook lichtte als voor ons; menschen, die beminden en bemind werden, die vrouwen en kinderen hadden, aan wie hun hart hing, of ouders wier steun zij waren; menschen die dachten en hoopten, die leden en streden die gevoelden en liefhadden....

Is er geen reuzenwaarheid in het woord van Zola, die zeide het meeste eerbied te hebben voor den »pioupiou, qui meurt et ne sait pas pourquoi"?

Voor de mannen, die vochten en vielen in Oost-Azië, was het waarom? een vraag, waarop slechts zeer enkelen antwoord konden geven.

Waarom ging het, wat was de oorzaak van dezen strijd?

De diplomatieke voorgeschiedenis ervan is zoo ingewikkeld, zoo omvangrijk en tevens zoo belangrijk; maar wie onder de Russische moejiks of Japansche koelies — wier gebeenten liggen te bleeken in de vlakte van Moekden, of in het bergland van Heikontai — kende die voorgeschiedenis?

* * *

Wij moeten teruggaan tot het begin der Christelijke jaartelling, om te weten welke rechten Japan meende te hebben in Korea.

Keizerin Jingo (201—263 n. Chr.) had het »Land der Morgenstilte" reeds veroverd. En sedert dien tijd beschouwde Japan Korea als een vasalstaat.

Weliswaar maakte ook China aanspraken op hoogheidsrechten in Korea en was er meermalen strijd gevoerd tusschen China en Japan. Maar het condominium van 1885 had daaraan een einde gemaakt. En toen in 1894 de Chineesche regeering troepen naar Korea zond, om een opstand te dempen, doch verzuimde ingevolge de bepalingen van het tractaat van 1885 daarvan aan Japan kennis te geven, werd dit de aanleiding van een veldtocht, waarin de Japanners de Chineezen op alle punten versloegen. De vrede van Shimonoseki, in 1895 gesloten, bracht een oplossing van de Koreaansche quaestie, die geen oplossing was. Want hoewel de onafhankelijkheid van Korea daarbij werd vastgesteld, werd tevens de overwegende invloed van Japan op het schiereiland door China erkend.

Maar die vrede van Shimonoseki bracht tevens de aanleiding tot den Russisch-Japanschen oorlog met zich.

China had het schiereiland Liaotong met de havenstad Port Arthur, die de Japanners met de wapenen hadden veroverd, aan Japan afgestaan. Op aanstoken van Rusland echter, dat reeds toen andere plannen had dan het liet blijken, gingen Frankrijk en Duitschland met de regeering van den Tsaar samen, om Japan van de vruchten van zijn overwinning te berooven. Japan moest Port Arthur en het veroverde gedeelte van Liaotong aan Rusland afstaan.

Dit was het begin van Ruslands optreden. Handig hadden de Russische diplomaten de langgewenschte ijsvrije haven aan den Stillen Oceaan weten te bemachtigen, en Japan moest aanzien hoe deze moeilijk verkregen vesting aan een nieuwen concurrent overging.

Rusland had nu wel een haven — maar het kon daarvan niet veel nut trekken, zoolang deze niet verbonden was met de rest van het onmetelijke Russische Rijk.

De Transsiberische spoorweglijn, die het Europeesche deel van Rusland verbinden zou met Oost-Azië, die de reis over land mogelijk zou maken van Petersburg en Moskou naar Wladiwostok, was ontworpen en gedeeltelijk in uitvoering. Rusland moest nu eerst zorgen, dat die lijn ook Port Arthur met het spoorwegnet verbinden zou. Daarvoor was de toestemming van China noodig voor den aanleg van een spoorweg van Charbin naar Liaotong, een spoorweg die over Chineesch gebied, door Mandsjoerije, loopen moest. Deze toestemming was gemakkelijk genoeg te verkrijgen; want de regeering te Peking voorzag niet, wat het gevolg van die vergunning zou wezen. Aanvankelijk ter bewaking van den spoorweg-aanleg, later ter bescherming van den spoorweg zelf, verkreeg Rusland machtiging troepen in Mandsjoerije te legeren. Maar daarmede was het nog niet tevreden. Het wilde deze geheele Russische provincie in bezit nemen, om zijn Oost-Aziatische bezittingen af te ronden. De Tsaar, die als Kroonprins een reis in dit gebied had gemaakt, en toen onder den invloed had gestaan van de ontwerpers en voorstanders van dit afrondingsplan, was spoedig voor het denkbeeld gewonnen.

Het was nu nog maar zaak de goede gelegenheid te vinden voor de uitvoering.

* * *

Die gelegenheid kwam nog spoediger dan de Russen verwacht hadden. In 1900 brak in China een beweging tegen de vreemdelingen los, die in de geschiedenis den naam dragen zal van den »Boxersopstand." Hoogst ernstig liet deze beweging zich aanzien. De Europeesche gezanten in Peking waren afgesloten van de overige wereld en stonden bloot aan de smadelijkste behandeling. De Duitsche gezant, baron von Ketteler, werd in de straten van Peking gedood; de overige gezanten en hun gezinnen, hunne beambten en hunne staven werden belegerd in de gezantschapswijk.

Alle Europeesche mogendheden zonden troepen naar China, om de gezanten te ontzetten en de hulpelooze Chineesche regeering bij te staan in het onderdrukken van de Boxers-beweging.

Dat was voor Rusland het juiste oogenblik om, gevolg gevende aan een lang beraamd plan, Mandsjoerije te bezetten. Admiraal Alexejef, de opperbevelhebber van alle Russische strijdmachten in Oost-Azië, vaardigde een handig gestelde proclamatie uit, waarin hij der wereld mededeelde, dat hij met zijn troepen Mandsjoerije binnenrukte, niet om die provincie van het Chineesche rijk te veroveren, maar om er de orde en de rust te bewaren, om den spoorweg door Rusland aangelegd te bewaken, en de vreemdelingen te beschermen tegen Boxers en Tsjoengoezen. Zoodra de rust in China hersteld zou wezen, zou Rusland Mandsjoerije weer ontruimen en aan China teruggeven.

Toen deze proclamatie in Europa bekend werd, was Alexejef de grens reeds overgetrokken. In enkele weken was geheel Mandsjoerije door Russische troepen bezet. Het doel, dat Rusland zich voorstelde was daardoor bereikt. En de belofte van admiraal Alexejef betreffende de ontruiming was even snel vergeten, als zij gedaan was. Zijn stelregel bleek die van MacMahon bij den Malakof te zijn: J'y suis, j'y reste....

De Boxersopstand was gedempt; de contingenten der vreemde mogendheden werden uit China teruggetrokken; de Zoon des Hemels, die naar een afgelegen oord in het binnenland gevlucht was, keerde naar de Keizerlijke stad in Peking terug; de vernielde paleizen van de gezanten werden hersteld en van een stevigen vestingmuur voorzien; en de laatste sporen van den strijd tegen de vreemdelingen waren uitgewischt langs den weg van Tientsin naar Petersburg....

Maar de Russen ontruimden Mandsjoerije niet.

De mogendheden drongen op vervulling der belofte aan, die Alexejef in 1900 had afgelegd; diplomatieke vertoogen werden te Petersburg ingediend; blauwboeken, en witboeken, en geelboeken over de samenwerking in China verschenen, en werden weer vergeten....

Maar de Russen ontruimden Mandsjoerije niet.

Integendeel, zij nestelden zich er vast, en legden er versterkingen aan.

Zij breidden den spoorweg uit, en brachten garnizoenen in velerlei plaatsen. Zij richtten zich in als een logé die van plan is om lang, heel lang te blijven.

Europa zag dit aan; maar wat kon het doen om den Russischen kolossus te noodzaken het onrechtmatig verkregen gebied te ontruimen? Het kon verzoeken — maar dit hielp niet. Het kon dreigen, — maar dit deed het niet. Het kon protesteeren, — maar zonder baat.

Want Rusland, vertrouwend op zijn kracht en op den onderlingen naijver van Europa, bleef rustig Mandsjoerije bezet houden.

* * *

Het deed meer. Niet tevreden met het bezit van een provincie, die het zonder slag of stoot had ontnomen aan China en gevoegd bij zijn bezittingen; niet tevreden met de ijsvrije haven die het in 1895 had ontfutseld aan Japan; niet tevreden met de prachtige verbinding, die het had tot stand gebracht tusschen Petersburg en Port Arthur — ging het verder met zijn veroveringsplannen, en strekte het de begeerige hand uit naar Korea.

De eerste jaren van de 20ste eeuw waren getuige van de pogingen der Russen, om invloed te verwerven in Seoul, om vasten voet te krijgen in de Koreaansche havenplaatsen, en om de Japanners te verdringen uit het land der Morgenstilte.

Met leede oogen had Japan de Russische bezetting van Mandsjoerije gezien. Niet, dat het zijn invloed wilde uitstrekken tot deze bakermat van de Chineesche dynastie. Maar waar Rusland komt, is voor een ander geen plaats. In het besef van zijn reuzengrootheid, zijn onweerstaanbare kracht verdringt Rusland elk ander. Ook op economisch gebied.

Japan is een ontluikende industriestaat. Het heeft handelsaspiraties, die naast de Engelsche en Duitsche staan. Het heeft nauwkeurig afgekeken hoe Europa werkt, maar het heeft daarbij het voordeel, door goedkooper arbeidskrachten, met Europa te kunnen concurreeren. Het had zich geleidelijk een afzetgebied geschapen voor zijn producten in Oost-Azië. Daarvoor wilde het opkomen, nu Rusland het poogde te verdringen door zijn eigenaardig protectiestelsel.

En nu zag het Rusland eerst Mandsjoerije in bezit nemen; het zag reeds den wassenden Russischen invloed in Korea. Het voorzag dat de onverzadelijke buurman, straks niet meer tevreden met wat hij bezat, en altoos gereed China te omringen met een muur van Russische tollen, ook Korea nemen zou.

Toen deed het kleine Japan wat het groote Europa niet kon of durfde. Het sommeerde Rusland zijn belofte na te komen, in en na 1900 herhaaldelijk gedaan, dat het Mandsjoerije zou ontruimen en aan China teruggeven.

Rusland keek verbaasd op bij die sommatie; en in de eerste verbazing beloofde het, urbi et orbi, dat het op 8 October 1903 zijn troepen uit Mandsjoerije zou terugtrekken.

Over die belofte had het even snel spijt, als zij was uitgesproken. Met echt Russische kalmte nam het zich voor, die dan ook niet na te komen. De 8e October brak aan, doch de Russische troepen verlieten de Mandsjoerijsche garnizoenen niet.

Op de vertoogen van Japan antwoordde het op een hoogen toon, zooals het wel meer aansloeg in de betrekkingen met het buitenland, wanneer het een lastigen vrager wilde afschrikken of tot zwijgen brengen. Maar het deed meer. Het vergrootte zijn troepenmacht aan de Noordgrens van Korea; het schonk concessies voor

houtaankap op terreinen bezuiden de grensrivier, de Jaloe; het deed alsof het niet alleen in Mandsjoerije, maar ook in Korea reeds onbeperkt heerscher was.

* * *

Van meer dan een zijde heeft men het doen voorkomen, alsof Japan dezen oorlog gewenscht heeft, en zich sedert tien jaren erop had voorbereid. Dit komt mij voor niet juist te zijn. Had Japan den oorlog gewenscht, dan zou het niet vijf maanden hebben zoek gebracht met onderhandelen, en Rusland gelegenheid hebben gegeven zich op den strijd voor te bereiden.

Dat Rusland dit niet deed is niet de schuld van Japan; dit is alleen te wijten aan de volkomen verkeerde voorstelling, die de regeering te Petersburg zich maakte van den toestand.

Onder den invloed der berichten van Alexejef en zijn onder-bevelhebbers, meende de Russische regeering dat het voldoende zou zijn om Japan te doen terugdeinzen, zoo zij slechts een barsche houding aannam.

Rusland speelde dus »va banque", zonder zich de mogelijke gevolgen daarvan voor te stellen. Het verwachtte geen oorlog, maar deed niets om dien te voorkomen. Het behandelde Japan, zooals een groote jongen doet, die een kleine zijn knikkers afneemt en hem nu nog dreigt met een pak slaag op den koop toe.

Maar het hield daarbij geen rekening met het Japansche volkskarakter. Terwijl Rusland zich uitputte in vage verzekeringen en dadelijk groote woorden bezigde als Japan op nauwkeurige, besliste beloften aandrong; terwijl Alexejef parades hield te Port-Arthur en daarbij opsneed tegen de vreemde attachés over de sterkte van het Russische leger in Oost-Azië, rustte Japan zich tot den strijd.

Op den 8en Februari 1904 brak Japan de onderhandelingen af. Het had engelengeduld getoond en Rusland meer dan eens gelegenheid gegeven, zich met eere uit de moeilijkheid te redden. Het Blauwboek over de gevoerde onderhandelingen brengt daarvan meer dan een bewijs. En terwijl Rusland nog verbaasd was over deze onverwachte, maar lang te voorziene daad, kwam reeds het bericht van den Japanschen aanval op de Russische vloot voor Port-Arthur.

De kleine jongen had den groote onverhoeds een paar blauwe oogen geslagen!

* * *

Of de aanval der Japanners op de Russische vloot van een volkenrechterlijk standpunt te verdedigen is, wordt van verschillende zijden betwijfeld. Rusland had een oorlogsverklaring verwacht; het kreeg bericht van een oorlogsdaad.

Maar die daad geschiedde niet onverwacht en in vollen vrede.

De onderhandelingen waren afgebroken. De Japansche gezant had Rusland verlaten. Ook zonder formeele oorlogsverklaring was de strijd uitgebroken. De tijden zijn er niet meer naar, om ruiters te zenden naar de grens, die roode pijlen afschieten in het vijandelijk land, als bewijs dat de strijdbijl opgegraven is.

Het bleek toen en in de volgende maanden voldoende, dat in Rusland een partij, die veel invloed op den Tsaar had, dezen tot volhouden had aangezet, in de verwachting dat Japan tòch geen oorlog voeren zou; maar dat diezelfde partij niet gezorgd had gereed te zijn, voor het geval Japan wèl oorlog wilde voeren.

Ondanks de Russische grootspraak was Rusland niet gereed. De Russische vloot lag voor anker bij Port Arthur, niet in staat om den vijand in open zee slag te leveren. Het Russische leger ging de Koreaansche grens over, maar trok terug toen de Japanners troepen landden in Korea, die geleidelijk naar den Jaloe oprukten.

Twee maanden later trokken de Japanners den Jaloe over, en werd het Russische leger verslagen; met reusachtige verliezen aan troepen en wapenen moest het terug trekken.

De slag aan den Jaloe op 8 en 9 April 1904 was de eerste van een reeks overwinningen voor de Japansche legers. Overal werden de Russen verslagen, hoe dapper zij zich ook weerden; somtijds duurde de strijd dagen, weken lang; met hardnekkigheid werd gevochten; doch het einde was altoos: de terugtocht der Russen.

Ter zee ging het al niet beter: waar de Russische vloot met de Japansche samentrof, daar waren het de Russen, die den slag verloren. Na Trafalgar is er geen zeeslag geweest, waarin een vloot zoo onbarmhartig verslagen, vernietigd werd, als de Russische in de straat van Tsoeshima. Waarlijk, de militaire toestand was voor Rusland al zeer slecht. Gedwongen oorlog te voeren op duizenden mijlen afstands van zijn basis, waarmede het slechts door een enkele spoorweglijn verbonden was, in een land waar het als overheerscher optredend, van de bevolking weinig medewerking kon verwachten, eer op tegenstand moest rekenen (Tsjoengoezen) — met een leger, gedemoraliseerd door de onophoudelijke nederlagen, en een vernietigde vloot, had het weinig kans om den Japanners een vernietigenden slag toe te brengen.

Dat het, zij het ook aarzelend, inging op het voorstel van president Roosevelt om met Japan onderhandelingen aan te knoopen, was derhalve niet te verwonderen. Maar het was wel verwonderlijk, dat het tijdens de onderhandelingen zulk een hoogen toon aansloeg en kortweg weigerde de door Japan gestelde voorwaarden aan te nemen.

* * *

Herhaaldelijk scheen het, dat de onderhandelingen zouden worden afgebroken, dat Japan besluiten zou den oorlog voort te zetten. En

in de verlichting, waarmede de wereld het bericht vernam dat de vrede was tot stand gekomen, mengde zich verbazing, dat Japan zooveel had toegegeven, zooveel van zijn eischen had laten vallen.

Het had toch, behalve den afstand van Mandsjoerije, Liaotong met Port Arthur, een groot deel van den Chineeschen Oosterspoorweg en het eiland Sachalin, benevens erkenning van zijn overwegenden invloed in Korea, gevraagd: een geldelijke schadevergoeding, vermindering van de Russische zeemacht in Oost-Azië, en uitlevering van de Russische schepen die in vreemde havens gevlucht waren.

De Russische onderhandelaars, onder leiding van Sergius Joeljewitsj Witte, weigerdèn deze eischen aan te nemen, en maakten daarvan ten laatste het voortzetten der onderhandelingen afhankelijk. Totdat de Japansche gevolmachtigde, baron Komoera, op last vanden Mikado, die eischen introk en dus de Russische zienswijze aanvaardde.

Het is natuurlijk dwaasheid deze Japansche toegevendheid aan grootmoedigheid, menschlievendheid, of andere ethische beweegredenen toe te schrijven. »La politique ne se fait pas avec des sentiments." Er waren wel degelijk practische overwegingen die den doorslag gaven bij het besluit van den Mikado; al mogen moreele factoren kunnen worden aangevoerd om die materieele overwegingen te steunen, de beslissing werd er niet in de eerste plaats door bepaald.

Japan heeft voor den oorlog zware geldelijke verplichtingen aangegaan. De oorlogsuitgaven van Japan bedroegen meer dan 150 millioen Pond Sterling; het heeft gedurende den oorlog 62 millioen Pond Sterling moeten leenen. De economische en financieele toestanden in Japan zijn niet van dien aard, dat het met een gerust hart zulke verplichtingen kan hebben aanvaard. Het is een jonge staat, met een pas ontluikende industrie en zonder krachtigen financieelen ondergrond.

Het voortzetten van den oorlog moest voor Japan het gevolg hebben, dat het nog meer geld opnemen, nog meer schulden maken zou. En het zag ten duidelijkste in, dat zelfs zoo het nog een paar overwinningen behaalde, zoo het de Russische legers uit Mandsjoerije en naar Siberie terugsloeg, Rusland niet geneigd wezen zou een oorlogsvergoeding, in welken vorm dan ook, te betalen. Het zou Rusland tot zulk een betaling slechts kunnen dwingen, wanneer het in Moskou de vredesvoorwaarden kon voorschrijven. Maar daarvoor was nog de kans gering. Een veldtocht van dien duur door Siberie is waarlijk geen onderneming, die men met een licht hart aanvaardt.

Naast dit financieele bezwaar stond een materieel. Hoewel de Japansche legers tot nog toe steeds overwinnaars waren gebleven, hadden zij toch zeer ernstige verliezen geleden. Voor de aanvulling ervan had Japan al wat het aan troepen en officieren beschikbaar had naar Mandsjoerije gezonden. Het materieel, waarover Japan

beschikt, zou bij een voortzetting van den oorlog eveneens belangrijk aangevuld en verbeterd moeten worden.

Bovendien had Japan bereikt, wat het wenschte, waarom het den strijd had gevoerd. Korea is een zuiver Japansche vasalstaat geworden; uit Mandsjoerije heeft het de Russen verdreven, en Port Arthur heeft het ten tweeden male veroverd. Het heeft zijn kracht gemeten met dien van den grootsten, geduchtsten en sterksten Europeeschen staat. Het heeft zijn positie in Oost-Azië op militair en politiek gebied gevestigd, en die door een nieuw verbond met Engeland nog versterkt. Het is in waarheid in het Verre Oosten het land van de »Rijzende Zon" geworden.....

* * *

De regeering van den Mikado heeft dat alles zeer bedachtzaam overwogen, en heeft eerst daarna de eischen teruggenomen, die Rusland onaannemelijk vond.

Maar het volk van Japan, dat in een roes der overwinning verkeert, dat opgewonden en overspannen is, ziet dat niet in. Gereedelijk luistert het naar de politici, die uit overwegingen van andere orde de voortzetting van den oorlog hadden gewenscht, die werkelijk dezen vrede een vernedering voor Japan noemen, of meenen dat het voortzetten van den strijd in het belang van het land wezen zou.

Onder den invloed van hun woorden is er ook in Japan ontevredenheid over den vrede ontstaan, die zich op andere wijze uit dan in Rusland, maar die toch heftig genoeg was, om het optreden van troepen en het afkondigen van den staat van beleg noodig te maken.

Deze hartstochtelijke uitbarstingen van volkswoede in Japan hebben een teleurstelling gewekt. Van den stoïcijnschen geest der Japanners had men blijkbaar te groote verwachting gekoesterd. Te velde waren zij gebleken bezield te zijn met kalme, onverschillige doodsverachting; glimlachend, met een schertsend woord op de lippen, lieten zij zich dooden voor wat zij »Boeshidoe" — hun ridderlijke opvatting van plicht jegens den keizer en het vaderland — noemen. Elke ontbering, elke ellende, elke vermoeienis tellen zij licht, wanneer die slechts strekken kan, om de overwinning hunner wapenen te bevestigen.

En nu had men verwacht dat zij met dezelfde kalme verachting ook de vredesvoorwaarden zouden hebben opgenomen, al voldeden die niet aan de verwachting, en al waren die naar hunne meening niet in overeenstemming met de gebrachte offers en met de in 't veld behaalde voordeelen.

Het blijkt nu echter, dat de barbaarsche zeden in Japan nog niet zijn uitgesleten, al zijn ze bedekt met een laagje beschavings-vernis. De ontevredenheid van de Japanners moge verklaarbaar zijn — hun wijze om die te uiten, onder de tegenwoordige omstandigheden —

hun geroep om den gevolmachtigden onderhandelaar tot »harakiri" te dwingen — hun straatrumoer, waar zij straks in de bijeenkomst van den Landdag de regeering ter verantwoording kunnen roepen — hun onzinnige telegrammen aan Oyama om den strijd voort te zetten en den vrede niet te erkennen — dat alles is weerzinwekkend en niet geschikt om de sympathie, die hun houding tijdens den oorlog wekte, te verhoogen.

* * *

Een allerzonderlingste komedie is in de laatste weken afgespeeld in de Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie. Een »comedy of errors", die voor deze monarchie zeer ernstige gevolgen hebben kan.

Toen de verkiezingen voor de Hongaarsche kamer aan de gecoaliseerde oppositie-groepen de meerderheid hadden verzekerd wenschte graaf Tisza van het bestuur ontheven te worden, om voor een parlementair kabinetsformeerder plaats te maken.

Die wensch was billijk; en de keizer-koning, de billijkheid ervan erkennende, ontbood geleidelijk alle bekende Hongaarsche staatslieden op den Weener »Hofburg" om met hen over den toestand te beraadslagen. Zij konden den Monarch slechts één oplossing aan de hand doen: een kabinet vormen uit de oppositie. Doch dit stuitte af op het bezwaar, dat het program der oppositie niet de goedkeuring van den keizer-koning vinden kon. Er stonden enkele punten op, waaronder vooral de invoering van de Hongaarsche taal als legertaal in Hongarije, die de keizer niet kon inwilligen.

En daar een parlementair kabinet dus niet te vormen was, besloot de keizer een cabinet d'affaires te benoemen. Het zou de loopende zaken afdoen en een administratief bewind voeren; er moest toch iemand wezen die de stukken onderteekent. Voor dit ambt werd, na heel veel moeite, de Honved-generaal Fejervary, oud-minister van landsverdediging der monarchie, bereid gevonden. Nog meer moeite kostte het den generaal een kabinet te vormen. De oppositiemannen konden daarin geen portefeuille aanvaarden, de liberalen wilden niet. Er schoot den generaal dus niet veel anders over, dan een kabinet te vormen uit totaal onbekende personen; de Weener *Zeit* sprak van »een ministerie van toevalligheden, menschen die bij elkaar komen als een koffiehuisclub."

Het toevalligste was echter, dat er in dit ministerie een schrandere kop verdwaald was, een man die met een goed bedacht middel voor den dag kwam, om de kroon de mogelijkheid te geven met eere uit den strijd tegen de oppositie te voorschijn te treden.

Die man heette Kristoffy, en dat middel: de invoering van het algemeen kiesrecht in Hongarije.

Het was werkelijk goed bedacht. De oppositie-partijen, die steeds spreken alsof zij de vertegenwoordigers zijn van het Hongaarsche volk,

zijn in waarheid toch slechts de vertegenwoordigers van een kleine bevoorrechte Magyaarsche klasse. Daarachter staat echter het volk, in al zijn schakeeringen, in al zijn nationaliteiten. Het plan om dat volk recht van meespreken te geven, werkte als een donderslag op de oppositie. Zij had zich steeds voorgedaan als de meest radicale partij; maar haar program was bijna reactionair, in vergelijking met Kristoffy's plan.

In een oogwenk sprak niemand meer over de commando-taal; het algemeene kiesrecht had de geheele aandacht in beslag genomen.

Baron Fejervary ging op het denkbeeld van Kristoffy in en legde den keizer te Ischl een regeerings-program voor, dat den grondslag zou vormen voor nieuwe verkiezingen.

De oppositie, inziende hoe groot het voordeel van het kabinet wezen zou als het er in slaagde om het zoover te brengen, hield een vergadering, waarin met algemeene stemmen het plan werd goedgekeurd om het kabinet in staat van beschuldiging te stellen. In die vergadering bleek tevens hoe hopeloos verdeeld de oppositie was over het kiesrecht-vraagstuk.

Onder het volk had inmiddels het denkbeeld door Kristoffy geopperd een groote uitwerking gehad: de werklieden, de kleine burgers, de onmondig geachte nationaliteiten: Serviers, Slowakken, Roemenen, Slowenen, Duitschers... al degenen, die tot nog toe van het kiesrecht verstoken waren, zagen in de kiesrechtuitbreiding een gelegenheid om hun politiek levenslot te verbeteren. De intellectueelen: professoren, leeraren, letterkundigen, journalisten, kunstenaars sloten zich bij de beweging aan.

Het middel scheen gevonden, opnieuw het Hongaarsche volk te vereenigen om de regeering, die van boven af zulk een groote verbetering, zulk een gewenschte hervorming zou afkondigen. De coalitie zag haar macht tanen....

* * *

Totdat plotseling de keizer, steunende op de regeering van Oostenrijk en op den grooten minister van buitenlandsche zaken, de coalitie te hulp kwam. Na herhaalde conferenties weigerde de keizer zijn toestemming om de kiesrechtuitbreiding op het program der regeering te zetten. Het saamgeraapte ministerie, dat onder den generaal Fejervary geroepen scheen om te gehoorzamen aan de gegeven bevelen, bleek nu ook nog een politieken wil te hebben. Het gaf niet toe, drong aan op intrekking van het keizerlijke bevel. En toen deze geweigerd werd, nam het eenstemmig zijn ontslag.

Daardoor heeft de keizer van Oostenrijk zich in een moeilijk oogenblik, onder den invloed van graaf Goluchowski en baron Gautsch, van een krachtigen steun in Hongarije beroofd. En opnieuw is het waar gebleken, wat reeds voor jaren werd verkondigd:

»Schweigende Opfermut verlangt die habsburgische Monarchie von ihren Anhängern; rettende Gedanken kann sie nicht gebrauchen".

Hoeveel nadeel de kroon zich door deze beslissing heeft toegebracht is nog niet te overzien. Maar het is ontwijfelbaar, dat haar positie nog ernstiger is, dan na de algemeene verkiezingen in Hongarije. Door de weigering het program van de coalitie goed te keuren, vervreemdde zij het Magyaarsche deel der bevolking van zich; thans vervreemdt zij, door de weigering het program van Fejervary aan te nemen, het geheele volk van Hongarije, het samenstel van volkeren en nationaliteiten van zich.

Thans kan de Keizer weder met de oppositie gaan onderhandelen. Maar van het resultaat moet men zich maar niet te veel voorstellen. De monarchie is, ondanks de zonderlinge combinatie van landen en volken, krachtig genoeg, om zich staande te houden. Maar dan moet er medewerking en samenwerking zijn. Waar echter zoo weinig moed, zoo weinig samenhang, zoo weinig inzicht bestaat; waar elke maatregel voor de eene helft voorgesteld, in de andere wordt bedisseld en afgekeurd, omdat de invoering wellicht lastige gevolgen hebben zou, hier of daar — waar elke kloeke daad onmogelijk wordt gemaakt... daar zou het zelfs den meest overtuigden optimist bang om 't harte worden voor de toekomst der Monarchie.

* * *

Tusschen Zweden en Noorwegen wordt onderhandeld over de scheiding. De Zweedsche regeering heeft, nadat zij eerst een volksstemming in Noorwegen had uitgelokt, waarbij honderd-duizenden stemmen vóór de ontbinding der unie, en slechts enkele honderden er tegen werden uitgebracht, haar toestemming gegeven het voeren van besprekingen

Maar zij heeft daarbij haar voorwaarden gesteld. Voorwaarden, waarvan zij elke beslissing afhankelijk maakt, die zij als »conditiones sine qua non" wil beschouwd zien.

Daaronder behoort de eisch tot slechting der vestingwerken, die Noorwegen aanlegde aan de Zweedsche grens.

Van Zweedsche zijde wordt die eisch een noodzakelijkheid geacht, omdat de Noorweegsche vestingen een bedreiging voor Zweden vormen.

Zweden heeft geen grensvestingen; het kan Noorwegen niet bedreigen, zoo heet het. Ten einde zijn vredelievende gezindheid te toonen wil Zweden nu een neutrale zône trekken aan beide zijden der grens; in dien kring mogen geen versterkingen worden aangelegd, geen troepen verblijf houden.

Noorwegen beschouwde deze voorwaarde als een bewijs van wantrouwen, als een vernedering. Doch om ook zijn goeden wil te toonen, en de ontbinding der Unie niet tegen te houden, wil Noorwegen

dezen eisch aannemen, wanneer Zweden zich verbindt een arbitrageverdrag met Noorwegen aan te gaan, zoodat alle geschillen voortaan door scheidsrechterlijke beslissing, niet door de wapenen zullen worden opgelost.

Zoo staan de onderhandelingen nu — doch zij komen niet vooruit. Het gevolg ervan is een zekere spanning in de beide landen, die zich uit in bedreigingen, en in het mobiliseeren van troepen.

Maar waarschijnlijk zal dit wel schermen in de lucht zijn. Zweden heeft ervaren, dat in geheel Noorwegen slechts enkele honderden mannen zich tegen de scheiding durfden uitspreken. Het weet dus, dat daar het geheele volk achter de regeering staat. Tot dusver heeft het, geheel in overeenstemming met den wensch van Koning Oscar, hoffelijkheid, tegemoetkoming, welwillendheid getoond, tegenover de hoffelijke, welwillende houding van Noorwegen. Strijd tusschen de beide volken is bij voorbaat uitgesloten. Het bemiddelende voorstel, dat beiden ook op het meest teere punt, zal bijeenbrengen kan niet uitblijven. Dan zal de overeenkomst van Carlstadt ongedaan maken, wat in 1815 werd verricht.

En dan zal nog maar alleen de vraag te beantwoorden zijn: Republiek of Koninkrijk.

Talrijk zijn de bewijzen, dat de republikeinsche stemming veld wint in Noorwegen. Nog is de vraag: »of Koning Oscar een prins van zijn geslacht zal veroorloven den troon van Noorwegen te bestijgen?" onbeantwoord.

Van de beslissing van Koning Oscar zal veel afhangen. Zoo die weigerend wezen mocht is de kans groot, dat Noorwegen een Republikeinschen regeeringsvorm kiezen zal.

Maar Republiek of Koninkrijk — een vrij, onafhankelijk Noorwegen kunnen wij weldra begroeten....

15-9-05.

DE JONGE STEENBIKKER

DOOR

E. WITSEN—VAN VLOTEN.

I.

Het is vroeg in den morgen na een kouden nacht, de zon is nog niet doorgebroken, maar in de verte begint het te dagen.

Als een even duidelijk geworden massa staat, in een bosch van beuken en overschaduwd lager hout, een oud huisje, met scheeve deur, en gesloten raampje, dat uitzicht geeft langs den boschzoom op lappen bouwgrond. De deur staat diep zoodat een drempel niet zichtbaar is; het huisje ziet als uit den grond opgekomen en door de begroeiing op muren en rietdak is het één geworden met de omringende natuur in de schaduw van het geboomte, een vergeten huisje dat niet meer aan menschen schijnt toe te behooren; eigendom van niemand en alles. IJzig koud is het op die plek niet, maar op enkele open gedeelten heeft de insnijdende wind de vochtigheid op het dorre gebladerte wit tot rijp doen verstijven en op onbezonde paden een hard bevroren grond naakt wit gelegd tegen het bruinend brons van den opgehoogden rand van den ruigen boschgrond. Droef ziet het geheel in den schemer van den ochtend en nacht, gestempeld rust in eenzaamheid.

Om dien vrede in die eenzaamheid had zich iemand dat natuurhuisje tot woning gekozen. Sedert twee jaren huisde er een knaap, een jong steenbikker, die een eindweegs vandaar het graniet bikte om het tot vervoer gereed te maken. Zijn vader was werkzaam geweest onder een beeldhouwer die hem had medegenomen naar een land in het Zuiden. Van die reis terugge-

keerd, had hij iets gemaakt, dat veel goeds beloofde, maar hij had zich niet verder ontwikkeld en was in armoedige omstandigheden vroeg gestorven, zijn zoon achterlatend in een kolonie van werklieden waar hij opgroeide als fijngevoelig kind, onbegrepen zelfs door degenen die goed voor hem waren. De fijnere natuur van den knaap viel het te zwaar de ruwe levenswijze mee te leven, zijn neigingen waren te verschillend, zijn belangstelling werd opgewekt door andere zaken dan waarin hij met hen kon deelen. Daardoor steeds in botsing gekomen, was hij zich bewust geworden van andere gevoelens, van een eigen zijn, en de eenzaamheid had veel meer aantrekkelijkheid voor hem gekregen dan de gezellige-omgang. Hij had de plek gevonden waar het vergeten huisje stond en daar school hij, als het eenigszins mogelijk was, in zijn vrije oogenblikken weg. In het huisje had hij gebracht wat hem van zijn vader was overgebleven: gebroken en gebarsten kleivormen, zwart geworden gipsafgietsels, en een kluit klei in een steenen pot, 2 platen, een ledige houten lijst, een dolkje, en een horlogeketting met een haak van echt goud. En toen hij zijn weekloon zelf mocht behouden en naar willekeur uitgeven, waagde hij het op een Zaterdag-middag met zijn stroozak van den zolder te komen en zich van de anderen te verwijderen.

't Was of hij een zwaar blok graniet op zijn schouders had, zoo woog de stroozak, toen hij langs zoovelen heen moest, maar hij zwikte niet, zelfs voor de oudere jongens wier ruwheid hij zoo wel kende: »Gort en rozijnen! de jongeheer gaat zijn stroozak vullen", bauwde er een op gemaakten toon. „Hé, fijne-kale, ben je aan 't slaapwandelen?" De knaap bleef voor hen staan: een zachte glimlach trok over zijn overschillige trekken: »Koest, jongens, ik ga me inpoppen in het boschhuis." De grap redde hem voor erger dan nagejouw: »Pas dan maar op de spinnewebben als je weêr uitvliegt, fijne kapel." »Neem malle Bet meê voor 't schoonmaken, anders eet je rauwe spinnazie". »Je Zondagsche kleeren sturen we wel na, hoor!"

Geen Zondagsche kleeren? dacht de knaap, maar hij had er geen gevoel van; hij keek op zijn bikhamertje en stapte luchtiger

voort. De onverschillige uitdrukking, zijn onwillekeurig aangenomen verdedigingsmiddel, was weg van zijn gezicht, hij leunde het hoofd op den stroozak, schuin te linker, zijn oogen keken vrij naar boven en brachten indrukken van de witte marmer-wolken, de groote duistere voorstellingen van het licht. Na een klein uur van gestadig bedaard doorstappen over den boomloozen landweg kwam hij aan een boschpad, dat den hoek afsneedt en hem na tien minuten aan een kruispad bracht, vlak voor de scheeve deur van zijn eenzaam huisje en dan doorliep rechts dieper het bosch in. De knaap bleef staan; met een langen diep-smeekenden blik wierp hij een wensch, een verlangen, in de oneindige stilheid, kreunde en bewoog zijn hoofd als in pijn, toen gleed, als hield hij ze tegen, zijn rechterhand in zijn zak en trok er een kort pijprond hout uit, stak dit in het verbrokkelde sleutelgat, haalde de deur naar zich toe en hij stond met een diepen stap in het vunzig vertrek.

Even hield hij de deur tegen voor ze geheel dicht viel, hief een blok hout van de vloer binnen, duwde de deur verder open, liet het blok vallen en schoof het er met zijn voet tegen aan zoodat ze niet weêr dicht kon flappen. Hij liep het vertrek door en had in een oogenblik een bijna geheel verbruikte borstel uit den versten hoek genomen, van stof ontdaan en, steeds met den stroozak op schouder, veegde hij een lange plek van de vloer schoon, legde den stroozak er op neer en zette zijn reinigingswerk voort over spinnewebben en stoflagen. Alleen in de ledige lijst liet hij de spin in haar spannend weefsel. Het verzamelde vuil, op een hoop geveegd, schepte hij met beide handen in een wijden steenen kom, waar een groote scherf uit was, bracht het achter het huisje en schepte een eindje verder de kom vol water uit een laag beekje. Een pomp, met klimop omgroeid, stond dichter bij het huisje, maar hij wist, dat de zuiger niet meer werkte. De kom bracht hij haastig weer naar binnen als was hem opeens iets ingevallen, zoodat hij bij het naar binnen stappen een gedeelte over de ontscherfte rand stortte, maar daar werd niet op gelet. De kom werd neergezet, op de vloer, het raampje geopend, het sleutelhout er tusschen gestoken, en toen liep

de knaap weer naar buiten een gedeelte van het boschpad af, dan links het kreupelhout in, waar hij doorscharrelde tot hij aan een naaldbevloerde plek van sparren en dennen kwam. Daar ging hij ijverig aan 't sprokkelen en vergaarde een groote hoop sparrekegels en denneappels, tot het donker begon te worden. Toen pakte hij wat hij mee kon dragen te zamen en ging, maar nu met een omweg, naar het pad terug om niet al te veel van zijn vracht te verliezen in het takkige kreupelhout. Geel verlichtte de avond-zon door de open deur het diepe vertrek, het zag vriendelijk aanlokkend; met een opgewekt gezicht wierp de knaap zijn brandje in een hoek, legde er een paar groote vuursteenen bij, uit zijn zakken, schopte het blok van de deur weg, en liet die dicht flappen, trok het sleutelhout uit het raampje, schoot uit zijn kleeren, die hij op een van de twee stoelen legde, de beste stoel, met een vermolmde kapotte leuning en een halve strooien zitting, en liet zich op zijn stroozak vallen, waarop hij zich in zijn volle lengte uitstrekte, dood moe, maar met een nooit gekend gevoel van tevredenheid. Zoo was de eerste dag, de knaap was toen even vijftien jaren.

In den beginne kwamen uit de kolonie enkelen van tijd tot tijd naar hem toe op de Zondagen, maar langzamerhand bleven zij weg van den steeds zwijgzamer wordenden knaap; de lui die hem als kind in huis hadden gehad waren niet meer in die streek en de anderen voelden zich vreemd tegenover die voor hen zoo onbegrijpelijke natuur. Hun gezelschap mistte hij niet; in den winter was het heel eenzaam maar het grootste gedeelte van den dag had hij zijn werk aan den landweg en steeds kwam de lente weer, dan bracht de natuur afleiding door plantengroei en vogelleven, dan voelde zijn zwak gestel zich dubbel verkwikt in de zachtere weêrsgesteldheid, dan bebouwde hij zijn schraal akkertje en loofde den regen, die dat besproeide, en loofde de zon, die de vruchten hielp rijpen.

II.

Twee jaren zijn er voorbij gegaan sedert dien dag.

Het is vroeg in den morgen na een kouden nacht en het

dagen verlicht reeds de duisternis. Het raampje aan den boschzoom valt knersend open, twee magere jongensarmen slaan een stel bovenkleeren met kracht tegen het raamkozijn en de wind doet een wolk van granietpuin-stof schuin over den bouwgrond verstuiven. Kort daarop valt zonder het minste gedruisch de scheeve deur naar buiten open, blijkbaar heeft ze nog geen sluiting, de jonge steenbikker verschijnt in de opening. Hoe doorzichtig bleek is zijn gezicht geworden en hoe mager is hij, hij slaat zijn muts van bont uit tegen de deurpost en zet ze met de linkerhand op de ongekamde haren, die nat zijn van een waterbad. Met een hoogen stap staat hij buiten, flapt de deur weer dicht, maar toch eenigszins omzichtig, en plaatst er het zware blok tegen aan, dat er naast lag. Zijn bewegingen zijn langzaam. Hij loopt links om het huisje heen, steekt zijn hand in het raampje en trekt er van rechts zijn ijzeren bikhamertje uit, dat door een lederen ring is gestoken die, in 't midden door, met de twee einden aan een stuk leer vastzit. Door de ring steekt de knaap de linkerhand zoodat de binnenvlakte bedekt is met de glimmend lederen plak. De jongen is langer geworden, zijn schouders zijn eenigszins naar binnen gebogen, de handen zijn beenig en de bruine oogen kijken zacht en moede uit het bleeke magere gezicht. Het hamertje glanst, getuigt van gestadig werken, voortdurend bikken, er is geen roestvlek op, de steel is eenigszins doffer maar het dwarsijzer is blank als rein staal. De jongen loopt talmend langs het boschpad als vergat hij de meer snerpende koude van den landweg, die hem elken dag snijdender de borst vlijmt. Onder zijn voeten knapt hij de zaadhulsjes der beukels plat, boven zich ziet hij de in den zomer verborgen nesten van kraaien en duiven in de donkere stuttende takken, en de nestjes der kleinere vogels liggen nu open en verscheurd in de ijle twijgen der hagedoorn-massaas. Hij denkt aan het voorjaar, toen hij, liefelijke loktoonen volgend, met de hand in wollig warme vogelnestjes greep, altijd verrast bij de vondst; — hoe verscholen lagen zij toen. In het voorjaar en den zomer, dan heeft hij ook gezelschap aan de zwaluwen, zwitselfluitend

op de telegraafdraden boven zijn hoofd, als hij zijn steenen bikt; dan is de ooievaar zijn zwijgende gezelschapper, met zijn sprekende bewegingen bij het zoeken en het verdelgen van zijn voedsel; hoe dikwijls deed de scharrelaar op zijn lange beenen hem dikwijls lachen door het potsierlijke van zijn ernst. Elk najaar verlieten zij hem maar elk voorjaar kwamen zij terug van het land, uit een streek waar zeker zijn vader geweest was... de zwaluw met de schitterende kleuren, de ooievaar met de vleugels wit en zwart. Hij rekende uit hoeveel steenhopen hij nog af moest bikken eer hij hulp kreeg van zijn omgeving voor zijn zieken toestand, hij voelde zijn krachten zoo sterk verminderen. Hoeveel steenen nog te bikken? Zijn steenen, zijn zware zware zwoegen, zijn schoone werk. Hij wist hoe hij bikte, sparend de kleuren-schoonheid van het graniet, hoe hij geleerd had de steenen te verbikken goed van vorm, ze opwerpend om en om op de leeren plak in de linkerhand onder den slag van zijn hamertje. Hoe genoot hij de stukken-spattend-in-kleuren en zoo schoon als ze nat glimmend van regen in alle tinten in gouden schijn van zonnelicht flonkerden. Twee mannen kwamen op geregelde tijden met hun vaartuig om de steenhoop weg te halen en nieuwe granietblokken werden hem gebracht.

Die om zijn steenen kwamen, hadden hem gezegd dat hij zoo goed was voor zijn werk. Eén was een oude man met milden blik en witte baard, die gaarne sprak met den gretigen knaap en hem ook een wollen hemd had meêgebracht. »'t Is te zwaar werk voor zoo'n jong bloed, hij teert met den dag weg. Je geeft je te veel moeite", had hij tegen den knaap gezegd. Maar die kon dat niet begrijpen: wat hij wist dat beter moest, kon hij niet slechter laten.

Waar of toch zijn steenen heengingen? vroeg hij dan weer en de oude had hem verteld van een weg, dien zij er van legden, waar arm en rijk nut van zou hebben. De knaap leefde in stille blijheid over de vreugde van zijn werkdoel en de schoonheid van zijn zwaar arbeiden. Met de laatste legging zou hij mee mogen, had de oude hem beloofd, geroerd door de verlangende blikken met welke de knaap het vaartuig

volgde dat zijn steenen wegvoerde. O vreugde voor den jongen bikker! Dat zou misschien het volgend najaar zijn, — misschien iets eerder, had de oude man gezegd met een fijnen glimlach.

Dan ging hij ook eens heen als ooievaar en zwaluw weg vlogen. Zou wat zij voor zich hadden een even weldoend vooruitzicht zijn? De vleugels van den ooievaar hebben zwarte randen, dacht de knaap....

Zooveel gedachten hielden hem bezig op dien kouden morgen, dat hij slechts zijn komen op den landweg had opgemerkt, vaag, en niet voelde hoe moeielijk hij verder kwam, al voortwerkend tegen den snijdenden wind. Tot aan zijn doel geloopen, zet hij zich werktuigelijk achter zijn steenhoop, links van den weg, en begint te bikken, te bikken in smartende koude tot de zon opschijnt aan den lichteren hemel.

... Het is hem zoo vreemd te moede, telkens en telkens mist hij zijn slag en een paar malen is zijn hamertje uit zijn hand gevallen. 't Is of hij niet duidelijk kan zien en zijn kracht voelt verliezen. Langzaam glijdt hij neder, nestelend zich in de holling van zijn steenen muur, zooals de oeverzwaluw te ruste zich zet in de uitgraving van haar nest in dam of dijk. Zijn arm ligt over de helling uitgestrekt en de verkleumde vingers laten het hamertje glippen. Zijn hoofd leunt tegen de steenen helling, een zachte glimlach ligt over de bleeke trekken. Hij voelt geen koude, geen hardheid, zijn bewustzijn gaat in droomen over....

Hij klemt de vingers wéér om het hamertje, maar zij kunnen het niet opheffen, niet vasthouden, het glijdt van de steenen af op zijn borst. 't Is of het hem maant, tot werken, het klopt en klopt en doet het bloed uit zijn hart vloeien. 't Is of hem vleugelen dragen, zijn arm zakt naar beneden en de vingers leggen zich op het hamertje; het voelt zoo licht. De vleugels dragen hem hooger en hooger tot waar de wolken zijn; daar komt hij voor een gesloten poort wit als marmer, daar staat een wachter met sneeuwwit haar en wenkt en ziet hem zoo teeder aan dat een zalige warmte den knaap doordringt. »O zeg, milde man, is achter deze poort

het land waar zoo gaarne de ooievaar toeft dat zijn vlerken rouwen als hij er van weg moet vliegen? Is daar het land dat de zwaluw met mooie kleuren tint?" »Dit is het hemelliefderijk; ga zelf zien, gretige knaap, uwe vleugelen zijn onbesmet, daar zal geen smet ze verontreinigen. Gij hebt gezwoegd en geworsteld in nooddruft, gij zult uw loon vinden...." »Maar zie, milde man, mijn hamertje roestte; lang staakte ik het bikken niet, mijn heele leven heb ik het blank gehouden, door gestadigen arbeid, en in die weinige oogenblikken is het gevlekt". »Wat ge kondet doen, hebt gij gedaan, goede knaap, het was uw eigen bloed, dat roesten deed. Leen mij uw hamertje, zijn slag zal deze poort doen wijken.... zie dan om en wees tevreden, dappere steenbikker". De poort wijkt op de klop, de knaap blikt om en zinkt neer in overweldigende vreugde, zijn oogen zien een weg rijk aan warme kleuren, schoon saâmgevoegd. De weg leidt in een fraaien boog van het liefderijk tot op de aarde, een schoone verbinding. Zijn weg.... O zaligheid.... »Heil!"

Aan den boomloozen landweg die de weien deelt, ligt de jeugdige steenbikker; zijn rechterhand over de steel van zijn bikhamertje, dat als een kruis op zijn borst rust. Over zijn lippen, langs zijn kin golft bloed, zijn ademhaling wordt afgebroken en onregelmatig; het hoofd glijdt omlaag tot de kin op de borst rust, een huivering schokt het geheele lichaam, zachtkens trekt de laatste ademtocht, nevelend, over het blank van het bevlekte ijzer. Een breede wolk verduistert meer en meer het zonnelicht, haar schaduw legt zich op de aarde, de hemel spreidt een rouw-vlag over het droeve....

HET BELANGELOOS WELBEHAGEN IN HET SCHOONE BEELD

(beoordeeling van Kantiaansche aesthetika)

DOOR

DR. J. D. BIERENS DE HAAN.

I.

Kants theorie: het schoonheids-oordeel is een funktie van den menschegeest: de twee hoofdmomenten hiervan.

In zijn aesthetika stelt Kant de idee der schoonheid niet als een objektieve werkelijkheid of objektieve eigenschap der dingen zelf. Zijn schoonheidsleer is niet een leer van het schoon-*zijn*, maar van het schoon-*vinden*. Het punt van waar deze denker uitgaat is niet: *hier is* een schoon bosch, ginds een schoone ster, daar een schoon meer: wàt is nu de idee der schoonheid, waardoor dit bosch en deze ster en dit meer met de eigenschap der schoonheid zijn bekleed? Maar het punt van uitgang is dit: *ik vind* bosch, ster en meer schoon; ik spreek daarover het oordeel van het aesthetisch welbehagen uit. De schoon-achting is een gesteldheid van den menschegeest; niet van de dingen: welke momenten of bestanddeelen nu heeft deze oordeels-uitspraak? Lever ons de konstruktie van het aesthetisch oordeel. Laat ons den geest zien in zijn werkzaamheid van aesthetische beoordeeling. De geest heeft de normaliteit in zich; hij is niet individueele psyche, maar hij is de geestesorganisatie, welke

in de individueele psyche tegenwoordig is, hij is schoonheidswet. Het aesthetisch oordeel (»deze boom is schoon") is een uiting van den menschegeest en waarin deze geestes-organisatie tot openbaring komt: onderzoek het aesthetisch oordeel, en ge zult de organisatie des geestes als schoonheidswet begrijpen.

Kant gaat uit van een ervaringsfeit: het aestetisch oordeel is een ervaringsfeit; niet in dien zin, dat de schoonheid zelve een ervaarbaar feit ware, zoodat het schoon zijn van eenig ding door eenvoudige waarnemingsakte kon worden vastgesteld; maar het feit dàt ik schoonheidsoordeelen vel, is een feit dat ik rechtstreeks bij mijzelf konstateer en dus een voorwerp van psychologische zelfwaarneming. Dit ervaringsfeit biedt zich aan voor het wijsgeerig onderzoek. Welnu: wèlke algemeene principes van schoonvinden liggen in dit ervaringsfeit opgesloten? Welke innerlijke voorwaarden moeten voldaan, zal de mensch tot het aesthetisch oordeel komen: »deze laagvlakte is schoon?" De algemeene principes in een aesthetisch oordeel opgesloten, zijn *voor alle menschen gelijk*, evenals de principes des verstands. Dat de aesthetische oordeelvellingen zoo verschillend uitvallen en de een bemint wat de ander verafschuwt, ligt aan het empirisch feit der toepassing, niet aan de alomgelijke geestes-organisatie: ik noem een aesthetische aandoening, die ik kreeg in een oude stadsbuurt: schoonheidsgevoel, en mijn vriend, die daar niets voor voelde, noemde zijn aesthetische aandoening toen hij langs den Amsterdamschen Schouwburg wandelde: schoonheidsgevoel (waarover ik hem de les las), dat ons beider aandoeningen niet waren plichtbesef of bezitlust, maar schoonheidsgevoel, bewijst gelijkheid van geestes-organisatie: met welke algemeene principes dan werkt het aesthetisch oordeel?

Volgens Kant heeft een oordeel vier gezichtspunten: kwaliteit, kwantiteit, relatie en modaliteit; dienovereenkomstig heeft het aesthetisch oordeel vier wezens-kenmerken. Twee van deze betreffen de kwestie, die ons thans belang inboezemt, de gezichtspunten van kwaliteit en relatie. In de *Kritik der Urtheilskraft* slaan wij het Erste Theil op, daarvan de Erster Abschnitt; daarvan het erstes Buch, getiteld Analytik des

Schönen, waarin wij ons over de kwaliteit en over de relatie van het aesthetisch oordeel vinden ingelicht.

Onder *kwaliteit* van 't aesthetisch oordeel verstaat Kant dit gezichtspunt, dat het oordeel een kwaliteit vermeldt, n.l. in het oordeels-*praedikaat* wordt iets uitgesproken betreffende de in het oordeels-subjekt genoemde zaak; er wordt een hoedanigheid vermeld. Dit is niet wat gewoonlijk bedoeld wordt, als men spreekt van kwaliteit des oordeels; maar dit is Kants bedoeling bij het aesthetisch oordeel wel. Als ik zeg »dit vlakland is schoon" wordt van het vlakland een zekere hoedanigheid vermeld, die kortheidshalve in het woord »schoon" wordt uitgedrukt.

Deze hoedanigheid wordt betrokken op wat? in deze vraag is een ander gezichtspunt geopend, het gezichtspunt *relatie.* Wat is in het oordeels-*subjekt* vervat, waaraan in het praedikaat de schoonheids-kwaliteit wordt toegekend? Als ik zeg: »dit vlakland is schoon" heb ik het oog op iets bepaalds, dat ik niet nader definieer, maar dat ik globaal aanduid met de zaak-naam, waaraan de schoonheid zich voordeed »dit vlakland". Tot het vlakland behooren ook een paar hideuse fabrieken, die ik juist niet bedoel.

Laat ons het aesthetisch oordeel beschouwen op Kantsche wijs naar de punten van kwaliteit en relatie, de eerste afleidend uit het praedikaat, de tweede uit het subjekt des oordeels.

II.

Kants theorie: het belangeloos welbehagen als aesthetische zielstoestand. De zuivere vorm-eenheid als objektief opzicht der schoonheid.

De kwaliteit met het woord »schoon" aangeduid, is niet een eigenschap, die het beschouwde voorwerp in zichzelf bezit; geen objektief geachte toestand, maar een betrekking op den beschouwer; »is schoon" beteekent »behaagt mij" en alweer niet »mij" als individueele psyche, maar »behaagt den mensch".

Alle Beziehung der Vorstellungen kann objectiv sein, nur nicht die auf das Gefühl der Lust und Unlust, wodurch gar

nichts im Objecte bezeichnet wird, sondern in der das Subject, wie es durch die Vorstellung afficirt wird, sich selbst fühlt. Ein Gebäude mit seinem Erkenntnissvermögen zu befassen ist ganz etwas anderes, als sich dieser Vorstellung mit der Empfindung des Wohlgefallens bewusst zu sein. Hier wird die Vorstellung gänzlich auf das Subject, und zwar auf das Lebensgefühl desselben, unter dem Namen des Gefühls der Lust oder Unlust, bezogen. (Erstes Moment des Geschmacksurtheils § 1).

De kwaliteit in het woord »schoon" uitgesproken is dus deze, dat daarin wordt aangeduid een betrekking eener zaak op het beschouwend gemoed; het woord »schoon" wijst op een zielstoestand van den beschouwer. Welke? de toestand van *belangeloos welbehagen*. Als ik met louter schoonheidsoog een bloeienden boomgaard zie, ben ik, volgens Kant, in een toestand van belangeloos welbehagen; wanneer ik voor een stormende zee sta en laat alle andere indrukken voorbij gaan en houd alleen den schoonheidsindruk vast, 1) dan ben ik in een toestand van belangeloos welbehagen.

Hiermeê is het volgende bedoeld: Er zijn volgens Kant drieërlei welbehagens: zinnelijk, moreel, aesthetisch. Alleen het laatste welbehagen is belangeloos. Het eerste of 't welbehagen om het aangename (Wohlgefallen am Angenehmen) is met een interesse verbonden; het tweede, of het welbehagen om het goede evenzoo. Kants bedoeling in dezen blijkt ons het best door dergelijk voorbeeld als ik hier aanvoer: wanneer ik *mij voorstel* een schaal met rijpe vruchten, kan die voorstelling drieërlei welbehagen wekken. Ik weet dat er op 't oogenblik geen empirisch-werkelijke vruchten voor mij staan, maar toch zie ik zè voor mijn geest zoo levendig als het kan zijn. In welk geval nu wekt deze voorstelling *zinlijk behagen?* Wanneer ik er bij denk: straks staat zoo'n schaal empirisch-werkelijk op tafel voor mij. Zoo'n schaal met rijpe vruchten zich voor te stellen is schóón; maar begéérlijk is de voorstelling eerst, wanneer zij de aanvang der verwer-

1) Reclam-uitgaaf S. 79.

kelijking is. De voorstelling der vruchten is aangenaam om de bijgedachte der eetbaarheid. Wij hebben belang bij de empirische werkelijkheid of verwerkelijking der voorstelling; en wij vinden haar zinlijk behagend òm deze bijgedachte; en wanneer wij erbij denken »de vruchten zijn niet te krijgen" dan is er geen zinlijk interesse en geen zinlijk behagen aan de voorstelling vast.

Ook het moreel welbehagen kan aan de voorstelling der vruchten verbonden zijn, maar evenzeer om een bijgedacht belang; ditmaal niet het belang mijner zinnelijke natuur, maar der rede, vertegenwoordigd in de zedelijke wet. Wanneer ik mij de schaal met vruchten voorstel en erbij denk: weldra worden zulke rijpe vruchten aan behoeftigen en zieken uitgedeeld, dan heb ik een moreel welbehagen. Ook hier verschaft de bijgedachte der empirische verwerkelijking den bepalingsgrond der goedkeuring.

Het aesthetisch behagen nu heeft niets met zulke erbij gedachte belangen van doen. De voorstelling van de schaal met rijpe vruchten behaagt om zichzelf, om 't even of ze eetbaar zijn of niet en geefbaar zijn of niet; om het even of de voorstelling in empirische verwerkelijking gaan kan of niet. Ja al werd erbij gedacht dat er tot den laatsten dag geen rijpe vruchten meer ter wereld zijn zouden: het schoonheidsbehagen om deze voorstelling van de schaal met vruchten ware er niet geringer om. Interesseloses Wohlgefallen; welbehagen zonder bijgedacht belang.

Wij voeren de Kantsche theorie tot haar eind door het tweede kenmerk van het aesthetisch oordeel hier aan te merken: welke »relatie" daarin uitgedrukt is, n.l. welk opzicht de dingen aanbieden, waarom ze schoon zijn. Het oordeelssubjekt (in dit geval de schaal met vruchten) niet het oordeelspraedikaat vraagt de aandacht. In hetgeen Kant hier te berde brengt ligt de sleutel tot zijn theorie der belangeloosheid.

Een zuiver aesthetisch oordeel, meent hij, vindt zijn bepalingsgrond in de doelmatigheid van den vorm (die Zweckmässigkeit der Form). Er dient op den vorm alleen gelet;

de zoogenaamd sekundaere eigenschappen der dingen, lichtgehalte, kleur, geluidstimbre, geur, smaak, tastkwaliteit geven geen waarlijk schoonheidseffekt. Alleen de vorm komt in aanmerking bij het schoonheids-oordeel; nl. voor onze aanschouwende oogen ligt de schoonheid in het plastische ruimtebeeld; voor onze hoorende ooren in het rythmische tijdsbeeld.

Deze doelmatigheid van vorm is dan aanwezig wanneer er bestaat een Zusammenstimmung des Mannigfaltigen zu Einem 1) de verbinding van veelheid van deelen tot eenheid. Eenheid van kompositie. In de kompositie ligt de schoonheid van geluid en van muzikale kunst; in de teekening ligt de schoonheid van gezichtsbeeld en van plastische kunst. 2) Namelijk wanneer het gezichtsbeeld en de musikale kompositie éénheid hebben, wekken ze een belangeloos welgevallen en worden schoon geacht. Maar let wel: deze eenheid mag nooit of nimmer buiten de schoone voorstelling zelf liggen als een erbij gedacht doel; er mag geheellijk geen doel bijgedacht, want dan verbindt zich een Interesse-begrip bij de voorstelling. Wanneer een gothische kathedraal geprezen wordt om zijn religieuze stemming, dan is hier een religieus doel, dat in zijn eenheid de menigvuldigheid der bouwdeelen samenvat; maar zulke eenheid is er bij gedacht en is niet de vorm-eenheid zelf. Het zuiverst komt de schoonheid voor, waar men niets bij kan denken, bijv. bij een bloem of arabesk of lofwerk, waar de aanschouwing zelf zonder bijverwekte gevoelens behaagt. Vrije schoonheid noemt Kant dit, en voegt er aan toe, dat bij de meeste zaken van aesthetische beoordeeling een ander motief ter beslissing mêewerkt, namelijk juist het opzicht van inwonend doel (men kan een paleis moeilijk naar zijn schoonheid beoordeelen zonder de bijgedachte van zijn doel van koninklijke woning). De vrije, rechtstreeksche, naar geen verstandsbegrip beoordeelde schoonheid is echter de zuivere type van aesthese.

1) Reclam-uitgaaf. S. 74.
2) S. 71.

III.

Waarheid van Kant's theorie: schoonheidsbehagen zonder nevenbegrip.

Nu beginnen wij den Kantiaanschen Schoonheidsmensch te begrijpen in zijn waarheid en in zijn tekortkoming. Let hierop dat Winckelmann's indrukmakend hoofdwerk: Geschichte der Kunst des Alterthums (verschenen in 1764) de oogen van dien tijd deed opengaan voor de Grieksche plastiek, tot daar toe onverstaan. Het Grieksche beeld scheen het zuivere voorbeeld der kunst, en de Grieksche kunstenaar de zuiverste begrijper der schoonheid. In de geschiedenis der Grieksche beeldkunst werden verscheidene perioden vastgesteld en als vervalkunst werd gebrandmerkt waar de bijbedoeling der zinlijke bekoring merkbaar was. Volgens Winckelmann's meening, waarin ook Lessing hem toestemde, was kleur geen element der schoonheid, alleen plastische vorm is schoon. Dit schoonheidsinzicht bestond ook in de studeerkamer te Koningsbergen.

De waarheid van deze leer der belangelooze aesthese is de afwijzing van alle nevendoel in de kunst of nevenbegrip in het natuurschoon. De akker is niet mooi hierin dat hij brood voortbrengt, en de wolken niet hierin dat zij regen geven; de boomen zijn niet mooi, omdat zij naar boven wijzen en de leeuwerikzang niet omdat hij den Schepper verheerlijkt. Want dan zou de akker ook mooi zijn, zoo hij leelijk was en nochtans brood voortbracht en de leeuwerikzang zoo hij valsch klonk en nochtans den Schepper verheerlijkte. Al wat schoon is, moet het zijn inzichzelf, immers in zijn eigen vorm-eenheid. Men ziet hoe met één woord Kant alle valsche schoonheidsgevoel heeft afgewezen; met één woord alle tendenzieuze kunst geworpen heeft buiten den schoonheidshof. De lieve gevoelens die er bij komen om ons de natuur te vermooien; het frankheidsgevoel van een stedeling, die eens op de hei mag wandelen in zijn hemdsmouwen, en zijn bevrijdingsgevoel verwart met de schoonheidsaandoening, en wiens natuurgenot bestaat in dit vrijheidsgevoel en in niets anders. Het piëtistisch

gevoel, dat de bloemen mooi vindt, omdat ze van de wijsheid des Scheppers spreken, en al dergelijke bijkomstige gevoelens, die niet de schoonheidsaandoening zelf zijn, heeft Kant kort en bondig uit de aesthese afgedankt. En evenzoo de tendenzieuse kunst, die een nevendoel heeft, dat niet in de schoonheid zelf ligt opgesloten: vaderlandsliefde, socialisme, sexueele prikkeling, vrije liefde, recht der vrouw, godsdienst, moraliteit; al deze belangen waarom men boeken schrijft of schilderijen maakt, vertroebelen de schoonheidsaandoening. Het eenige wat den schoonheidsmensch aangaat is de schoonheid van het voorgestelde zelf: aan dien eisch voldoet het Grieksche beeld der bloeiperiode, volgens het inzicht der einde-18de eeuw; het wekt geen nevengedachte, nòch van zinlijkheid nòch van zedelijkheid: het behaagt om zichzelf, d. i. om niets anders dan zijn zuiveren vorm.

IV.

Te-kort van Kants theorie: de dingen worden schoon geacht niet om vorm-eenheid maar om symbolische waarde. Het Grieksche beeld; de schoone natuur.

Doch nu de onvoldoendheid der Kantsche leer:

Alle bijgedachte der schoonheid zij met Kant afgewezen; wij zullen aan de voorstelling van een schoon voorwerp (kunst of natuur) geen nevendoel toevoegen, om reden waarvan ons welbehagen verantwoord zij. Maar toch is onze schoonheidsaandoening om een ander *opzicht* of »relatie" des voorwerps, dan om zijn enkele vorm-eenheid verwekt. En toch is ook de schoonheids-aandoening een andersoortig *gevoel* dan deze toestand van psychisch evenwicht zooals in Kants Aesthetika wordt toegelaten.

Beginnen wij met het eerste: zelfs het Grieksche beeld uit de bloei-periode der Grieksche plastiek heeft meerder dan vorm-eenheid; dit meerdere zal ons niet dadelijk treffen, wanneer wij een Apoxuomenos (van Lusippos) of een Doruforos (van Polukleitos) bezien; en inderdaad onze koele beschouwing heeft daar meer stof dan het enthoesiasme; deze werken

hebben een zekere af-heid, die de aandacht bij hen zelf bepaalt meer dan de fantasie te bewegen in de richting van verre werelden. Doch denk u de Knidische Afrodite in haar tempel, omgeven door een gewijd park van cypressen en vijvers; denk u het Zeus-beeld te Olympia in zijn tempel-paleis — en gij verstaat dat de schoonheids-indruk door ander opzicht dan van de pure vorm-eenheid werd verwekt. Ook het Grieksche beeld wekt *eros:* niet slechts Pygmalion heeft den steen omhelsd!

Kant nam het schoonheidsopzicht te eng, zoo eng dat zijn theorie het Grieksche beeld, waaraan het ontleend was, niet meer omvatten kon. Het Grieksche schoon heeft hij zoo principieel willen vatten, dat het beeld zelf voor het daaraan ontleend aesthetisch princiep te ruim bleek. Toen leerde hij, dat alleen die schoonheid geheel zuiver was, waarbij geen voorafgaande meening bestaat over hoe het voorwerp behoort te zijn en waar dus geen ander opzicht van welbehagen kan wezen, dan de aanschouwelijke vorm-eenheid alleen. Deze eisch is verwerkelijkt bij bloemen, vogels, arabesken, loofwerk, tapijtpatronen, muzikale fantasiën zonder thema. Een bloem behaagt ons niet om haar botanische juistheid; zij wordt ook niet mooi gevonden om de mogelijke voorbeeldigheid waarmeê zij aan haar bloei-schema beantwoordt. Wie zal bij de beschouwing van een mooien vogel denken aan zijn anatomischen bouw, tenzij men eerst zijn aesthese terzij zette: zonder vooringenomenheid geven wij hier aan onze aesthese lovensstof. Het menschebeeld kan tot deze reeks van loutere vormschoonheden al nauwelijks meegerekend worden, omdat men reeds te voren een begrip heeft van doelmatige lichaamsinrichting eer men een bepaald menschelichaam of afbeelding daarvan als schoon zal beoordeelen. Men dient hier kunstmatig van het doelbegrip te abstraheeren — daar immers alle ledematen om hun doelmatigheid begrepen worden, in onderling verband van doelgeschiktheid des geheelen lichaams — zal een vrij en zuiver schoonheids-oordeel in Kantiaanschen zin mogelijk zijn.

Wordt hier niet de wijsgeer door zijn eigen denkbeeld gekneld?

Is het niet eigenaardig dat Kant Griekscher wilde zijn dan de Griek? Of is dit niet het kenmerk van het klassicisme

van dien ganschen tijd, dat men uit één plastisch princiep het Grieksche leven wilde omvatten? deed ook Schiller niet zoo, terwijl wij thans de gestalten zijner Helleensche goden voor zelfgeschapen fantasieën houden, nieuw-geweven uit de Homerische mythologie, de Grieksche plastiek en de Platonische ideeën-leer.

Maar het is mogelijk dat Kant in zijn Aesthetika aan geen Grieksche plastiek gedacht heeft; want zijn Kritik der aesthetischen Urtheilskraft noemt haar niet. Toch is deze mogelijkheid de onwaarschijnlijkheid zelf, want hoe zou de man, die een boek schrijft over Schoonheidsleer, onkundig zijn van de nieuwe kunstwetenschap (nieuw sinds een dertigtal jaren) welke twee boeken als dat van Winckelmann en Lessings Laokoon had voortgebracht; en hoe zou hij zijn schoonheidstheorie aan de bloemen en de vogels van Koningsbergen's omstreken ontleend hebben, terwijl deze oude en eeuwige Schoonheidsoogst toen ter tijd met nieuwe overtuiging werd bekend gemaakt? En dat Kant nu de Grieksche plastiek niet bij name noemt is een verklaarbare bescheidenheid: hij die nooit iets van deze schoonheden had *gezien*, en meer vertrouwd was (ja alleen maar vertrouwd) met de Koningsberger omstreken vlak nabij zijn studiestad, en waar hij wat adem halen ging na wichtig werk.

Doch weerleggen wij de volstrekte geldigheid van Kant's aesthetika, wier betrekkelijke geldigheid wij toegaven, aan Kant's eigen schoonheidsstof: het natuurtafereel, in dit geval het vlakland, dat om des wijsgeers woonstad zich uitstrekt. Wanneer ik het aesthetisch oordeel uitspreek »dit vlakland is schoon", is mijn voorstelling van het vlakland schoone voorstelling, omdat zij *meer* dan voorstelling is. Niet de eenheid van *vorm*, maar de ideale *inhoud* der voorstelling is het schoonheidsopzicht (de schoonheids »relatie"). De voorstelling representeert Idee. Zij is *symbool*. Misschien treft mij in het vlakland de blijheid als van een stralende jeugd; wellicht de fijnheid als van een albeademenden geest; mogelijk de rust als van een verzadigd gemoed; in elk geval is datgene, waarom het voorwerp schoon is, *de geest*; de geest zonder welken alles

zou wezen neutraal en om welken het voorgestelde landschap symbolischen zin bevat.

De natuur heeft haar binnenzijde, en haar binnenzijde is geest; deze is haar transcendente werkelijkheid, haar levens-Mysterie, haar eeuwig princiep, haar onwaarneembare idee. De loutere voorstelling nu heeft als zoodanig niets van dit eeuwige in zich, maar bevat alleen het waarneembare, een boom, een landschap, een wolk, een stuk firmament. De mensch die alleen maar »zich voorstelt" is geen schoonheidsmensch. Hij ziet de buitenzijde. Maar de buitenzijde representeert de binnenzijde; het waarneembare representeert het onwaarneembare, en de schoonheidsmensch heeft de voorstelling der waarneembaarheid, zóó dat hij daarin de onwaarneembare inwendigheid speurt. De schoone voorstelling *is* voorstelling, maar *beduidt* idee; zij is *symbolische* voorstelling.

De loutere voorstelling zelve is neutraal, haar waarneembare inhoud is nummer in het stapelmagazijn der zinnenwereld, nuchter beschouwd. Een voorgesteld mensch is een nummer zooveel en een voorgesteld landschap is een nummer zus-veel en zoo voorts.... Maar de schoonheidsmensch ziet in de gestalten hún vertegenwoordiging van het levens-princiep. Een vrouw is schoon, niet omdat hare verschijning voldoet aan zekere vorm-eischen, maar omdat daarin het vrouwelijk levens-princiep, de inwendigheid van het vrouwelijk bestaan zich vertolkt — en zoo is ook de schoonheid van het Koningsbergsche vlakland. Het schoone voorwerp heeft een ideëel opzicht; een *relatie* met het oneindige. Het schoone is een schijn, die oneindige werkelijkheid beduidt. Dit is een andere theorie dan Kants leer der bloote vorm-eenheid.

V.

Te-kort van Kants theorie: belangeloosheid volgens Kant is verlangenloosheid, doch het schoonheidsgevoel is eros. Belangeloosheid van den eros der schoonheid.

Nu wij het opzicht der »relatie", zooals het in de Kantiaansche Aesthetika werd voorgesteld, verruimden, wordt ook

het opzicht der »kwaliteit" verruimd; het belangelooze welbehagen als gemoeds-kwaliteit van den aesthetischen mensch is begrijpelijk, zoo de schoonheid geen ander opzicht der dingen betreft dan hun vorm-eenheid: nu echter de schoonheid den idealen zin van het schoone voorwerp aangaat, is dit belangelooze welbehagen wat koel; de schoonheids-aanschouwing is niet van geestdrift vrij.

Noem het belangeloos welbehagen in de vorm-eenheid een »aesthetisch motief" in den zin van geleerd-aesthetisch, kunstkennend-aesthetisch, koel-aesthetisch, parnassien-aesthetisch, beschaafd, ontwikkeld, zaak-kundig, intellektueel-aesthetisch in tegenstelling met religieus-aestetisch — dan is het wel duidelijk dat uit dit belangelooze welbehagen nooit groote kunst geboren is: nòch de pyramiden of de geweldige Egyptische tempels en het sfinx-matig beeldhouwwerk, nòch de gebouwen van Hellas, of de Romaansche kathedralen zijn uit zulken aandrang gebouwd. Het belangeloos welbehagen in vorm-eenheid verklaart nòch Rembrandts nòch Dürers kunst noch die van Raffaël, noch Jan Steen. Veeleer is hun kunst te verklaren uit visionaeren-geest, die de nuchtere voorstelling *met idealen inhoud overlaadt*, en die door het voorstellingsbeeld heen de idee lichten ziet.

De gemoeds-staat der schoonheids-menschen is dus ook niet belangeloos welbehagen, maar een ander gevoelsfeit: Eros.

De theorie van het belangeloos welbehagen is een eerste stap, of liever is de eerste stap, die noodig was voor den tweeden, dien Kant niet deed. De *afsnijding der bijgedachte* is de noodige aanvang der schoonheids-leer, en aan den Koningsberger de eer, dat hij zoo radikaal het zoete monster der tendenzieuze bijgedachte in de schoonheids-waardeering den dikken hals afsneed. Dit gedaan te hebben is genoeg eer en genoeg bewijs van geestelijke frankheid en scherpte van blik bij juistheid van aesthetischen zin.

Maar het aesthetisch gevoelsfeit, als belangloos gesteld, hield nu bij Kant niets over dan een zeker gevoels-evenwicht, een naar niets verlangende rust. De tendenzieuze schoonheidsliefhebber verlangt bij de aanschouwing van het schoone

voorwerp naar het bij-gedachte, hetzij naar de zinnenprikkeling van zijn proeflustig verhemelte (nu hij deze vruchtrijke appelboom aanschouwt) hetzij naar de moreele weldaad der wegschenking. Zijn welbehagen is niet belangeloos, maar op belang bedacht, en zijn belangzucht zetelt in zijn begeerte; snijd de begeerte af en de belangzucht is gefnuikt. Kant snijdt uit de aesthetische aandoening de begeerte af en al wat daarop gelijkt: belangeloosheid is nu *verlangenloosheid.* De schoonheidsaandoening is volgens hem geen beweging des geestes. Het verlangen is de beweging des geestes in de richting van zekeren wensch of van zeker ideaal. De tendenzieuze schoonheidsliefhebber verkeert in beweging des geestes naar de vervulling van zijn wensch heen. Zoo sluit Kant in de schoonheidsaandoening de gemoeds-*beweging* uit: het belangeloos welbehagen is een rustfeit der ziel, een staat van evenwicht en wenscheloosheid. Er blijft slechts over een voldane verzadigdheid, waarin naar niets boven het rechtstreeks aanschouwbare (het in voorstelling gegevene) wordt heengezien. De schoonheidsaandoening, zoo opgevat, kan geen geestdrift zijn, omdat de geestdrift beweegt naar het grootere; maar de verlangenloosheid is reeds *voldaan.*

Deze Kantiaansche schoonheidsmensch is al te zeer in het keurslijf zijner theorie geprest: vriend, gij moogt niet ontroeren, zeggen wij tot hem, zoodra hij, meer mensch dan Kantiaan, de enge grenzen van het verlangenlooze zelfbezit overschrijdt. Hij overstijgt zijn leer, zoodra zijn ziel zich in de schoonheid bevleugelt.... Eros gelijk.

Want achter deze theorie van het aesthetisch zielsevenwicht schuilt deze gedachte, dat zinnelijkheid en zedelijkheid in onderlingen strijd verkeeren: elke zedelijke eisch bestaat volgens Kant slechts in konflikt met zinnelijken lust: zedelijk behagen is tegen zinnelijk behagen; de mensch als zinnelijk en zedelijk wezen is een verdeeld wezen. Maar er is schoonheidsgevoel en daarin is het evenwicht tusschen beide; doch om evenwicht te kunnen zijn, moet in het schoonheidsbehagen alle streving zwijgen: welke middelstand is er tusschen zinnelijke neiging naar links en moreelen wil naar rechts, tenzij de rust

van streven, de ziels-voldaanheid, die noch naar links noch naar rechts, ja nergens heen beweegt? Alleen in den stilstand is het kontrast der bewegingen geëffend; de schoonheids-aandoening moet dus tegen alle emotie gevrijwaard zijn; zij kan in niets bestaan dan in het rustpunt der voldaanheid alleen

In waarheid echter is de schoonheids-aandoening geen voldaanheids- maar een verlangensgevoel; geen zielsrust, maar een zielsverlangen; de schoonheids-aandoening is een eros. Een verlangen *niet* naar iets anders dan het voorgestelde, (niet naar bezit, zinnelijke streeling, of moreele handeling), maar naar den dieperen inhoud, die in de voorstelling zelve ligt vervat en door haar wordt aangeduid. Ontroering om de Idee of Inwendigheid, die zich in de voorstelling zoowel onthult als verbergt. Geestes-richting naar de Idee.

In de leer van Plato is de schoonheidsaandoening een Eros. Ook de eros is belangeloos, daar hij geen voorwerp voor zich wenscht in empirisch bezit, noch voorwerpen naastenliefderijk wenscht uit te deelen. Wat het erotisch verlangen beoogt is slechts *idealiseering*, n.l. zich op te heffen uit de voorstelling naar de Idee, uit het zinlijk moment naar het on-zinnelijke. De platonische beeldspraak verkondigt dat de erotische ziel zich bevleugelt. De aanschouwing van het schoone voorwerp is aanleiding tot opstijging in de richting der op het voorwerp zich afstralende Idee. De schoonheidsaandoening is belangeloos omdat zij deze richting neemt. Zij heeft *aan* zichzelf genoeg, omdat zij *in* zichzelf genoeg heeft; zij heeft in zichzelf de oneindige verheffing.

VI.

Kants subjektiveerend standpunt en de beteekenis daarvan; de schoonheid is van onzen geest; analogie van mensch en natuur.

De school van Koningsbergen verwees ons naar de Akademie van Athene; Kant naar Plato. Van Athene komen wij verrijkt naar Koningsbergen terugreizen om de platonische gedachte te stellen in Kantiaansch verband: de schoonheid is niet aan

de dingen zelf, maar is aan het schoonheidsoordeel. Zij is een moment onzer geestes-organisatie. Niet een transcendente zon schijnt zóó maar op de zinnelijke voorwerpen af, gelijk Plato meende. Maar de menschegeest vermag zoo te *zien*. Schoonheidsaandoening is zienersgave en met neutrale gedachten wandelt men rustig aan het hoogste voorbij, omdat empirische dingen als zoodanig geen spraak hebben, doch alleen echo geven op ònze stem.

Dat de zinnen-wereld kàn echo geven op onze stem en dat zij een stof is onzer schoonheidswaardeering — dit bewijst nog iets, dat in de subjektiveerende theorie van Kant niet is mêegenoemd. Het zou kunnen zijn dat onze schoonheidszin aan de natuur geen stof vond voor schoonheidsoordeel; en daar de natuur-voorwerpen niet als zoodanig schoon zijn, maar door ons oordeel tot den stand der schoonheid verheven worden, zou het eer waarschijnlijk dan onwaarschijnlijk zijn, dat onze aesthetische zin er geen stof aan vond. Er moet dus een verwantschap bestaan tusschen natuurwereld en menschegeest, waardoor de natuur voor het geestelijk schoonheidsoordeel vatbaar is. Zonder deze verwantschap had onze schoonheidszin geen stof, geen materiaal om zich aan te uiten.

De verwantschap is deze: ons lichaam is deel der natuur, en juist het lichaam is geestes-symbool: de menschegeest objektiveert zich tot menschelichaam en kent dus in eigen empirische lichamelijkheid een bestaanswijze van zichzelf. In onze zelfbewustheid is ons geestelijk zelf met de voorstelling onzer lichamelijkheid samengevat. Onze analogiseerende fantasie kan nu ook de natuur, waarvan ons lichaam deel is, als symbool des geestes verstaan. — Zoo dragen wij op de lichamelijkheid der natuur de zinrijkheid van ons eigen lichamelijk bewustzijn over, en verstaan dus door het transparant onzer eigen menschelijke gesteldheid den dieperen zin der natuur — dien dieperen zin in welken de natuur haar *schoonheid* heeft.

Wij zijn hier met Kant een weg gegaan, die verder wijst dan tot waar de leider ging.

GEDICHTEN

DOOR

JULIUS DE BOER.

DICHTERS WEKZANG.

Laat ons de rosse wintervuren smoren,
Die blikk'ren ál te hard, te laat in 't jaar.
Wen 't vuur niet dooft voor hooger zonnegloren
Wordt men geen glans door vensteren gewaar...

Geen glans en buitengloed, wijl leedverloren
Men leeft in ouden droom, — als zonneklaar
De Dagbruid straalt met ongemeen bekoren,
En wekt âl d'aarde met haar schoonst gebaar...

Door Oosterluchten weven hare ving'ren
Wond'ren van wonne en weelde en wellust, —
Hemelsche Bruid, o Zon, wat zijt gij schoon...!

Wij drenken d'oogen in uw licht en sling'ren
Uw bloemen rond ons in reizang, en kust
Gij ons, Zonne, voelen w'ons jonge Goôn...!

AVONDZANG.

De woudzoom glanst, waar bij wat kreupelhout
En dicht struweel de wilde boschroos bloeit,
Waar klimveil rankt omhoog, door wind omvloeid,
Een droomzang ruischend door het sluim'rend woud.

Het tortelpaar verstilt zijn zoeten kout, —
De sluim'ring houdt der voog'len zang geboeid, —
De koekoek roept voor 't laatst... Het Westen gloeit,
Der velden waas omfloerst het zonnegoud.

't Wordt stil... Totdat opeens in 't scheem'rigst uur
Van sluimer-stille lieflijkheid der rust
Een eind'loos schoone klankenjubel rijst,
Zóó teêr, of 't juub'len zacht de stilte kust...

Hoor, hoe de nachtegaal de Godheid prijst
En zingt en hymne in tempel der natuur...!

HERFSTGEDICHT.

'k Hoor melodieën van een mooi gedicht
Door d' olmen ruischen aan den vliet gerijd.
Fijn ritslend valt er blad na blad, en 't wijd'
En vredig water, dat in glansloos licht

Weerkaatst een wereld, even wonder, glijdt,
Zacht rimp'lend, in een weem'lend droomgezicht. —
Verwonderd beeft mijn ziel in 't schemerlicht:
Het schijnt een avond uit heel verren tijd...

O, als een duizendvoud'ge stem in 't rond
Ruischt daar een zang door 't diepste der natuur,
Vernomen slechts voor wie d' oneindigheid
In 't eindige van Herfst en avondstond
Zich openbaart als in dit vluchtig uur:
Mysteriespel van tijd en eeuwigheid....

VALLENDE STERREN.

O lichte ster die aan nachtelijken hemel
  Fonk'lend verschijnt..., dooft in gewemel
  En laat een droom van duisternis...

Dooft in de wereld zoo âl ziele-pracht,
  Gelijk een ster na schitter-nacht
  Aan 't eind van allen luister is...?

ZIJ LACHT...

Droom-gedicht...
  Door heem'len sterren zweven,
    Flonker-pracht...

Oogen dicht,
  Omsluierd, wazen weven
    Meie-nacht...

Sterre-licht,
  In droom, gedein, en even
    Weemoed-zacht...

Blank gezicht...
  Nu d'oogen open, tintel-beven...
    O, Zij lacht...!

DROOM.

Een Lente-tintel-lucht,
  Een roerloos hoog geboomte in takkenwaas....
O, een tintelend broos gerucht
  In grijs-wit licht, als een klank in blanke vaas, —

Die wolkenlooze in 't effen een lichtgloed ontstak...
  Zie nu de lucht open en wijd, beweeglooze,...
Waar is de stemme die zoo even nog sprak?
  Zij zeide maar iets, was het eindelooze....

Zij ging in schemerig licht,
  Op aarde een droom van schoonheid, in engelgewaad
Met sluier-omwaasd gezicht,
  In avonddroefenis gekomen, en vroeg en laat,

Tot liefde in een leven van streving ons wijst, —
  Zij die haar wezen verhult is als het grondelooze,
Tot een ster, die zij roepen zal, uit nevelen rijst...
  Zij zeide ons iets van het eindelooze...

HERFST.

Lichtspiegeling in blanken vliet
En waasgebeef aan schaduwkant
Waar 't winde-ruischt door 't pluimig riet.

Een schaduw zweeft over 't herfstland...

Een held're vogeltoon klinkt rein,
Als parelklanken, door het woud,
Een late jubel ver en fijn...

Hoor! feller waait de wind door 't hout.

Goudbruin aan zilver-tintel-lucht
Van olm en popel 't vlinderblad...
Als in een droom ruischt broos gerucht...

O, Droom-van-Herfst in oude stad...

LICHT VAN BLOEMEN.

Dooft de avond 't stille licht van de bloemen?
  Is nacht dooder van 't bloeiende licht?
  Ach Lief! hoe dwalen we laat, angstig dicht
Bij elkaar en zoeken het licht van de bloemen...

Zwijmt niet de dag duister en doodsmoe op velden?
  Verijlt is het licht waar de bloemen in ademen...
  Als bloemen zijn menschen... Hoe wij nu samen
Dwalen in schemer..., zien doodschijn op velden...

IN DEN AVOND.

Heel langzaam, in den avond, ver...
  Een donkere molen, melancholisch omschenen...
  Draait zijn wieken, moe, waarom heen 'n
Somb're hemel, en heel diep, een ster...

Wijd rondom de velden, waar glimmen
  Slooten, die avondweemoed dragen.
  Rijen van schaduwen, boomen, vagen
Ver heen, waar de horizonnen schimmen...

Die somber-oude boomen, o, die zocht-
  -en al jaren en jaren, maar nimmer zagen
  Het eind van hun wegen,... hun levenstocht
Is zonder doel, tot het einde der dagen...

AAN DEN VLIET.

In 't water zwart-wazig gerimpel
  Van boomen en takken geril, die staan stil
Op den grond in de lucht, waar gewimpel
  Van sneeuwlooze winter... Zonloos getril
Van vezelwolkjes, kranst om de maan,
  Bleek-schimmige cirkel in dagelicht...
Nog omhult mistig de boomen der laan
  Bij 't droom'rige water, waar het gezicht
Verrilt van de wereld, waar eenzaam land,
  Waar luchten wegwijken verscheem'rend omhoog,
Het geheimvol duister gevat in een nevelband,
  In een tooverkring voor mijn wemelend oog.

AVOND.

Nog zie ik door de boomen stil geglim
  Van vlakke wateren ... Terwijl ik roerloos luister ...
In lange lanen buigend naar de kim
  Met ruischloos-wiegelende kruinen,
  Hoor ik het laatst gerucht wegsterven in het duister
  Van overoude tuinen ...

Ten domm'lend West gericht,
  Door avondschaduw wond're schijn,
Gaat er verbloeien licht,
  Verluiden laatst-en-teêrst akkoord, —
  Toch sluit Gij, Lief, in droomen-schrijn
  Geen droom zoo schoon als 't dichterwoord ...

IN DROOM.

O, bij dat weemlend avondrood,
  Mijn Lief, wist ik uw ziel zóo schoon! —
  En toen de nacht de stille woon
Van 't zoetst verlangen heimlijk sloot,

Wachtt' ik in droom de dageraad
  Der Liefde, die op aarde gloort
  Met zóoveel pracht dat nimmer woord
En zang haar heerlijkheid verstaat...

IN LACH EN TRAAN...

In lach en traan, die waas en dauw
  Voor groen gewaad ten dage schijnt
  In Mei, en 't rozig lichaam lijnt,
Schaduw en licht bij elke zachte vouw,

In lachen en weenen gaat Gij heen,
  Een Lentebruid, en zang en bloemig licht
  Waast om uw helderrein gezicht,
Een melodie van licht sereen.

EINDELOOS...

Eindeloos woedt er de vloed van mijn hooge verlangens...!
  Eindeloos gaat er een stem door geduchte
Zwoel van regenlooze spanning der bange
  Onweêr-dreigende zwaat'lende luchten,
Leed-zware wolken, van geestes-bezonken,
  Stemming-doordrongen leven der hooge gedachte...
Sombere schaduw én stagen luister van vonken
  Spreiden zich hemelwijd in de diepste der nachten...

Eindeloos woedt er de vloed van mijn hooge verlangens...!
  Ook als de luwte der dagen mijn oogenlicht strookt,
Als dagelijksch doen de gewoonheid langs mijn wangen
  Als een wind doet gaan, langs paden waar geen wonder spookt, —
Drijft geratel van verre der luchten bevreemding
  Om het wonder der daden, de lichtflits der kennis,
De ontroering der schoonheid, en hun veréen'ging
  In den geest, wien geen dood en geen leven is...

Eindeloos woedt er de vloed van mijn hooge verlangens, —
Hun dood is herleving als hun sterven gewin, —
Maar van die eeuwige wording draag ik in mijn zangen
De heldere vreugde van hun duisteren zin,
De wellust die 't mysterie des levens doet vlammen,
Die de dorheid der dagen doet kiemen en bloeien,
Die het vuur door den schors der donkere stammen
En takkenspreiding ten hemel doet gloeien...

Eindeloos woedt er de vloed van mijn hooge verlangens...
Waar in hun richting ver boven der dagen gewemel,
Boven nachten-sluimer, gaan ze onnaspeurlijke gangen,
Als een optocht van wond'ren aan den eeuwigen hemel. —
O, voor elk heeft het leven de diepste geheimen
In een helderst uur, in den blik van een kind, in een zonnelach,
En géen, wen ook het laatste licht gaat zwijmen,
Ontgaat de flonkering van een ondoofbaar gezag.

Eindeloos woedt er de vloed van mijn hooge verlangens...!
  Zoo verborgen zijn de bronnen als de zeeën licht,
Waarin zij verhelderd als het hoogste erlangen
  Het Woord dat zich naar de Eeuwigheid richt.
Doch hun kentering in de wereld, een eindeloos heen en weer,
  Zijn de passiën die bruisend vergaan van geluk en wee,
In het rustelooze van hun stagen terugkeer
  Als de vloeden van den dag in der eeuwigheid zee...

VREUGDE VAN DEN ZANG.

O, hoor dien wond'ren klankenstroom . . . !

De weelde van die gouden uren,
De wellust van dien liefde-droom,
Die maar zoo kort kan duren, —
Gaat, als een droom, voorbij . . .

Voorbij een pracht als ooit mij heugde . . .

Doch telkens keert die beeldenstoet
In mijn verbeelding tot een vreugde
Van vol muziek, — gelijk een vloed
Van klanken komend over mij . . .

De weêrklank zocht ik in de waereld . . .

Doch wie is er die in 't groot geruisch
Der waereld vindt zijn eigen stem, — het dwerrelt
Luid overal als golfgebruis
Gelijk een zee in stormgetij . . .

Wie vindt de klank die opklonk in zijn geest...?

Eerst zag 'k de waereldzeeën, en 't huis
Mijns geesten niet, — toen achtt' ik meest
Dat in het denken 't waereldsche geruisch
Verstilt, — daar gaat de storm voorbij...

Zoo dacht ik en ik dacht in wijsheid...

Want sinds ik 't eigen huis verzorg,
Sinds ik in eigen spheer de schoonheid
Vond die zich in 't heelal verborg,
Vond ik 't Geluk daarbij...

ZANG.

Aan Willem Kloos.

Zal gouden lichten, na veel somb're dagen
Met weemoedschijn op ziele-schaduw-landen
De morgenzon van Vreugde en heerlijk branden
Haar stralengloed door eind'loos blauwe vlagen...?

Zal dan zijn weemoed zijn een somb're pracht,
Meer dan een droom uit droef verlaten tijden...?
Heil! wie zich ophief uit zijn aardsche lijden
En in een Zang zijn hoogste schoonheid bracht.

Zang van mysterie, zang van Godlijk leed,
Dat staag hoog-menschelijke vreugd doorgloeide,
Gelijk een droom in 't aardsche leven bloeide,
Maar onverdord in d'eeuwigheden gleed...

1900.

HET EEUWIGE.

α

Het eeuw'ge is in mij, ben ik meer dan de tijd,
Als tijdelooze waarheid wordt in mij bewust,
En als mijn geest zich de absolute wijsheid wijdt
In uren tijds waarin een eeuwigheid berust.

β

Ik ga van licht tot licht, en duisternissen wijken
Waar 't licht het duister voor mijn voeten splijt in tweên;
Toch kan het geest'lijk licht alleen in 't duister blijken:
In eeuw'ge wiss'ling is de ziel van 't Al in Een.

γ

Nu volgt mijn geestesoog het eeuwige bewegen,
Dan weer vindt ik mijn rust in rust der wijze Rede.
't Bewegen gaat wel onbewust de juiste wegen,
Maar de bewuste geest leeft met zichzelf in vrede.

δ

Want strijd is 't wiss'lend spel der onbewuste krachten
Der wereld die haar doel in eigen wording draagt.
Denk niet dat buiten haar een Godheid werkt in nachten
Van duisternis, — alsof 't in haar niet eeuwig daagt.

ε

Wie schouwde in de eeuwigheid
Meer dan éen dag zag nimmermeer
Den gloed zijns zielslicht tanen;
Zag hooger glansen uitgebreid
Dan zonlichts hooge vanen
Talloozer dagen wederkeer.

SONNETTEN

DOOR

JAN EELEN.

Aan H. B.

I.

Een heel nieuw leven gaat voor mij beginnen
ik voel het aan de rust die mij gewordt.
Ik zie nu klaarder rond mij en ik tort
vooruit vol levenslust en kalm van zinnen.

Want zie, gij bracht de vree hier binnen,
gij, goede vrouw, met levenswil omgord.
En wat ook 't einde zei en 't lot ook mort:
ik wil nu kampen en mijn zege winnen.

Daar ligt het leven met zijn vreugd en lijden,
de grote doolhof met zijn duizend pâan,
waardoor wij allen zoekend moeten gaan.

Maar ik zal sterk zijn naast uw sterke zijde,
lijk een die weet en 't raadsel heeft verstaan,
omdat 'k uw liefd' om mij zal voelen slâan.

II.

Niet in een lusttuin moest ik u ontmoeten,
niet in de Mei, lijk het in boeken staat;
maar in het daagliks leven, op een avond laat,
mocht ik uw heerlik wezen groeten.

Door 't open venster de tere klanken-stoeten
die gij 't klavier onttrokt op vreemde maat,
te sterven gingen door de late straat
en kwamen d'uren met hun geur verzoeten.

Mijn blik viel op uw blik toen 'k binnenkwam,
en ik noch d'anderen voelden wat er ging gebeuren,
en dat ons beider leve een nieuwe richting nam.

Toen zweeg viool en cel en niemand sprak,
maar 't werd me plots of iets de stilte brak,
en 'k zag op 't nieuw bedrijf het doek van 't leven scheuren.

III.

Ik ging gelijk een beedlaar door het leven,
en vond de wegen niet die 'k moest begaan,
en velen keken mij zo onverschillig aan
of 'k niet der hunnen was en hun iets had misdreven.

Mijn dagen schenen nutloos — o zij dreven
lijk boten zonder stuur op 's levens baan,
en hoe 'k er midden stond, vol angst en 't oog in traan,
'k en wist niet naar wat haven ik moest steven.

Plots midden 't doelloos zwerven zag 'k uw hand
die wuivend wees de weg naar 't zomer-land
dat al de vreugd des herfsten houdt verdoken.

En 'k voelde plots mijn wil gelijk een jonge kracht,
in mij, o vrouw, door uwe tovermacht,
als nieuwe bloemen op een rozentak ontloken.

IV.

En peinzend in de stilte, laat mij nu herdenken,
hoe ik gefaald heb en gedwaald en rondgezocht....
Het leven scheen me soms een onuitstaanbre krocht,
in alle hoeken zag 'k er wanhoop wenken.

Soms droomde 'k van de dood die rust aan 't lijf zou schenken,
maar als ik 's avonds zag de sterren in de locht,
begreep ik wat de schoonheid op de ziel vermocht
en dorst niet langer dan aan zellefmoord te denken....

Nu gaat een kreet van leven juichend uit mijn borst
— gelijk een nieuwe bron die berst de aardse korst,
heur weg in 't licht vindt en begint te zingen.

Want 'k weet: o lief! er komt nu nieuwe vreugd,
ik ben herboren tot een nieuwe jeugd,
die gij met stille liefde zult omringen.

Antwerpen, '05.

Gabriël Honoré de Riqueti Graaf van Mirabeau.

DOOR

J. G. VAN DILLEN.

Het onderwerp is niet nieuw en bronnenstudies behoeven niet meer te worden verricht. Dank zij Loménie 1) staat het gecompliceerde levensgebouw van Mirabeau vóór ons in de zuivere omtrekken en de juiste kleuren, ontdaan van de opgespatte modder, van de kalklaag en van de ornamenten die er niet bijbehoren. Het is als een oude uitgestrekte ridderburcht waarvan Loménie ons de geheime deuren en de ondergrondse gangen heeft ontdekt, waarin hij ons behoedt voor verdwalen door de eindeloze rij vertrekken met telkens andere uitzichten terwijl hij ons de architectoniese éénheid poogt aan te wijzen van de onderdelen, geboren uit één tijd en één geest, ondanks de schijnbare incohaerentie.

Toch geloof ik geen nutteloos werk te doen door, aan de hand van die uitgebreide onderzoekingen van Loménie, Stein e. a. en met gebruikmaking en citering van Mirabeau's eigen geschriften, voor de Hollandse lezers .een karakterschets te ontwerpen, in menig opzicht afwijkend van de appreciatie van Loménie.

Een werk, dat sedert Jorissen, wiens studie nog geheel gebaseerd is op het boek van Lucas de Montigny 2), naar ik

1) Les Mirabeau, nouvelles études sur la société française au XVIIIe siècle deel 3, 4 en 5. Ch. de Loménie 1889—'91. Dentu, éditeur.

2) Lucas de Montigny, een adoptiefzoon van Mir., publiceerde in 1838 een min of meer chaoties werk in 8 delen, getiteld »Mémoires biographiques, littéraires et politiques de Mirabeau, écrites par lui-même, son père, son oncle et son filsadoptif".

meen, niet is verricht. En het kán geen nutteloos werk zijn het beeld te doen herleven van deze man, die van zovele publieke gebeurtenissen de beheerser is geweest, die in de 42 jaren van zijn passievol bestaan zovele opspraakwekkende daden heeft verricht, die van zovele mensen het geluk en het ongeluk eens was. Want ik geloof niet dat heldenverering onverenigbaar is met de moderne beschouwingen omtrent oorzaken in de geschiedenis en ik ben het eens met het woord van Jaurès »dat we niet mogen lachen om de mannen der Omwenteling die de *Levens* van Plutarchus lazen".

De Mirabeau's zijn er trots op dat hun geslacht nooit anders dan buitengewone mensen heeft voortgebracht.

»Depuis cinq cents ans" zegt de markies de Mirabeau ergens »on a souffert des Mirabeau qui n'étaient pas faits comme les autres".

Op het familieslot in de Provence, dat nog heden ten dage éénzaam op een steile, kale rots, hoog boven de voorbijstromende golven van de Durance gelegen is, werden de merkwaardigste leden van dit heet-bloedige, echt-Provençaalse geslacht geboren; daar leefde tijdens Lodewijk XIV de grootvader Jean-Antoine, de krijgsheld, de rechterhand van Vendôme; een woeste, ruige duivel, een man als de oude roofridders, die zich eerst behaaglik voelt op een wilde jacht, de vijand achterna, door krakende bossen, door brandende dorpen waar angstige inéëngekrompen boerengestalten wegschaduwen, tot hij, zijn makkers vooruit, met vooruitgebogen lichaam en zijn goed zwaard in de vuist, op de vijand kan instormen. Maar de slag bij Cassano maakte een eind aan dat vrije roversleven. Tegen het bevel van Vendôme in, verdedigt hij daar een brug tegen een opdringende overmacht van vijanden. Daar doet een kogel door de hals hem neerstorten; zonder aanvoerder raakt zijn troep in verwarring en vlucht; de vijanden stormen over de brug. »Dan is Mirabeau dood" roept Vendôme, dit ziende. Maar Mirabeau was nog niet dood, een kampketel, door een oude sergeant over zijn hoofd geworpen, was zijn

behoud. Zeven-en-twintig wonden telde men aan zijn lichaam, maar hij herstelde en liep voortaan rond met een verlamde arm en een zilveren band om de hals (»Col d'argent wordt hij vandaar wel genoemd) om zijn hoofd rechtop te houden. »Cassano, c'est l'affaire où je fus tué" placht hij later te zeggen. Maar zijn levenskracht was onverminderd. Hij huwde en verwekte zeven kinderen, waarvan de drie die in leven bleven, echte Mirabeau's werden, krachtig en hevig, reuzenkinderen uit een reuzengeslacht.

Deze »col d'argent" was een slecht hoveling die, toen de koning hem complimenteerde over zijn roemrijke wonden, antwoordde dat als hij hier aan het hof had geleefd en een juffertje (quelque catin) onderhouden, hij wel minder wonden, en een mooier titel zou hebben; maar hij was een nog slechter onderdaan, die de koninklike belastinggaarders en deurwaarders in de Durance joeg, als ze het hem lastig maakten. Voor vrouw en kinderen was hij niet zachter, »je n'ai jamais eu l'honneur de toucher la chair de cet homme respectable" zegt zijn zoon. Deze zoon is de markies Victor de Mirabeau, de vader van de volkstribuun, ook al een merkwaardig man. Als luitenant te Parijs zijnde, leidt hij als alle Mirabeau's een woest, losbandig leven; hij ziet er uit als een »brûleur de maisons" met slordige kleren en lang-afhangende ongekamde haren. Hij is in de parterre van de schouwburg de schrik der loges, stoort zich zelfs niet aan de tegenwoordigheid van de hertogin van Bourbon.

Na eenige jaren heeft hij van dit leven genoeg, trekt zich terug op zijn landgoederen en huwt een rijke vrouw, die hij voor de trouwdag nog niet had gezien. En nu wil hij de ideeën in toepassing brengen, die door zijn hoofd woelden.

Want de markies was een oorspronkelik man met verbazingwekkende ideeënrijkdom. Maar driftig en onbesuisd wilde hij al zijn plannen tegelijk ten uitvoer brengen. Hij koopt een landgoed zonder het gezien te hebben en natuurlik veel te duur. Met grote kosten brengt hij nieuwe landbouwmethodes in toepassing. En dan heeft hij toch een hotel in Parijs nodig om de beaux-esprits en de philosophen te ontvangen. Zodat

zijn geldmiddelen in de grootst denkbare verwarring geraken. Maar ondanks alles behoudt hij de zelf-genoegzaamheid die alle Mirabeau's eigen is en zegt tot zijn geërgerde notaris: »Sachez que je ne me conduis pas en affaires par des principes communs".

De markies had twee denkbeelden die zijn hele leven hebben beheerst: de vergroting van de glorie en de macht van zijn huis en het weldoen van het menselik geslacht door zijn theorieën en geschriften. Want de markies was ekonoom en physiocraat. Na dagen debatteren had hij zich gewonnen gegeven aan Quesnay, de leider der physiocraten, en diende voortaan de Meester met de toewijding van een Apostel.

Deze physiocraten waren voorlopers der revolutie. Evenals de philosophen Rousseau, Voltaire e. a. streden zij tegen het heersende politieke stelsel dat zijn tijd had gehad. Geen overheidsbemoeiing en geen reglementering van handel en industrie. Luid klonken overal hun individualistiese stellingen »ieder kent zijn eigenbelang het best en kan dat het best behartigen". Maar bovendien verdedigden de physiocraten de stelling dat alleen de landbouw productief was; handel en industrie waren wel nuttig maar steriel; een stelling die spoedig weer verdwenen is.

Maar de markies, die zich had opgeworpen als leider der mensheid naar de gelukstaat, die door ieder »l'Ami des Hommes" genoemd werd, naar de titel van zijn voornaamste boek, slaagde er zelfs niet in het huiselijk geluk en de huiselijke vrede te bewerken en te bewaren. »l'Ami des hommes, die noch die van zijn vrouw was, noch van zijn kinderen, noch van iemand uit zijn omgeving", zegt zijn zoon bitter. Maar ten onrechte. Hij was wel hun vriend, maar een onhandig vriend, autoritair, soms bekrompen, met een onwankelbaar geloof in eigen onfeilbaarheid. Maar zijn broer en kinderen waren onvervalste Mirabeau's met een eigen wil, niet minder sterk dan die van het hoofd van hun geslacht en zij wilden leven zooals hun aanleg hun dat ingaf en niet volgens de plannen en formules van de markies. Erger, ze bespotten de plannen en minachtten de formules. Dan bruiste

zijn Provençaals bloed op; of de wereld hem een ontaarde vader en broeder zal noemen, dat doet er niet toe; met al het gewicht van zijn vaderlike autoriteit en, als dat niet genoeg is, met hulp der regering, door lettres de cachet, zal hij ze in 't gareel dwingen, zijn schuldenmakende zonen en zijn broer Alexander, dat nietswaardige sujet, die de trotse naam Mirabeau te grabbel gooit door een loszinnige actrice niet tot minnares te nemen, was 't dat maar, doch te trouwen.

Ook in voortdurende twist leeft hij met de vrouw, die hij uit berekening getrouwd heeft, die ten slotte haat-vervuld het huis zal verlaten en een zwervend, losbandig leven gaat leiden, altijd procederende tegen haar man over de erfenis van haar moeder waarop de markies al zo lang gevlast had, maar die ze hem niet gunt.

Het was uit dit geslacht en uit dit huwelik, dat de 9de Maart 1749 Gabriël Honoré geboren werd te Bignon, niet ver van Nemours. Overbekend is, hoe hij, geboren met een onevenredig groot hoofd, twee uitgegroeide kiezen en een krom been, bovendien sedert zijn derde jaar afschuwelik van de pokken geschonden was, zodat de markies zich afvroeg of dat »petit monstre, laid comme le neveu de Satan", wel zijn kind was; immers alle Mirabeau's waren schone, welgevormde mensen geweest. Maar het zou een echte Mirabeau blijken, een die alle eigenschappen van het geslacht in zich verenigde, maar die groter en gevoeliger was dan zijn voorvaderen, met smaak voor kunst en letteren.

De hertog de Nivernois verhaalt hoe de elfjarige knaap eens bij een wedloop een hoed won en met een koninklik gebaar deze een boerenjongen op het hoofd zette, die er geen had. »Ce jeune homme", schrijft de hertog »me parut alors l'empereur du monde, je ne sais quoi de divin transpira rapidement dans son attitude; j'y rêvai, j'en pleurai et la leçon me fut fort bonne".

De markies wist niet goed wat hij met die brutale, ongezeggelike jongen moest beginnen, met die raisonneur, die de slechte gewoonte had leugens te vertellen, een gewoonte, niet vreemd aan de meeste Provençalen, evenals hunne

naburen de Gascogners »bretteurs et menteurs sans vergogne; die bovendien al spoedig alles wist wat zijn gouverneur hem kon leren. Maar gelukkig hoorde hij van een zekere abbé Choquart, een strenge kostschoolhouder te Parijs, die de reputatie had al meer dan één adelike spruit, die niet wilde deugen, tot rede te hebben gebracht.

En op de strenge kostschool volgde de strenge tucht van een dragonder-regiment onder een eveneens strenge kolonel in een klein provincie-stadje. En met de beste voornemens en de schoonste beloften trad de 18-jarige Gabriël het krijgsmansleven in. Maar wat vermogen voornemens en beloften en zelfs een strenge tucht tegen de verleiding van mooie ogen en een vlugge, slanke meisjesgestalte, al heeft ook de kolonel zelf al meer dan eens verlangend in die ogen en naar die gestalte gekeken? Een trouwbelofte volgt, en een desertie bij het ontdekken der verhouding, bovendien schulden en 80 louis d'or verloren bij het spel, »tous les délires à la fois" zegt de toornige markies. Tot straf zendt de minister van oorlog hem naar de citadel van het eiland Ré. Na niet lange tijd weet zijn vader gedaan te krijgen dat hij gedetacheerd wordt bij de expeditie tot verovering van Corsica, naar gezegd wordt met de heimelike bedoeling dat een vijandelike kogel hem van die lastige zoon zal verlossen. Heeft hij er niet reeds over gedacht dat »mauvais sujet" naar het moordend klimaat van Suriname te deporteren, een plan waarover Gabriël vele jaren later, als hij het verneemt, zich, geveinsd of niet, pijnlik getroffen zal tonen.

Op Corsica is hij in zijn element, »ik voel dat ik voor soldaat geboren ben" schrijft hij. Zijn superieuren geven de gunstigste rapporten, die de vertoornde vader wat gunstiger stemmen. De krijgsbedrijven worden afgewisseld door galante avonturen en ondertussen schrijft hij een geschiedenis van Corsica; kortom een jeugdige Henri quatre. Fighting, writing, loving" zegt Carlyle 1) bewonderenswaardig kort en mooi.

1) Th. Carlyle, Memoirs of Mirabeau.

Na afloop der veldtocht bezoekt hij zijn oom de bailli 1), die het familieslot aan de Durance bewoont, terwijl de markies te Bignon vertoeft. De bailli is een brave, verstandige zeeman, die een oprechte bewondering koestert voor zijn knappe, veelschrijvende broeder, hem met geld helpt waar de berooide markies dat nodig heeft, en raad geeft in de verwarde, ongelukkige familieomstandigheden. En het hart van de oude oom is dadelik ingenomen door de levens-krachtige en levenslustige neef, die zo enthousiast praat over de zee alsof hij altijd een schip onder de voeten heeft gehad. En hij schrijft aan zijn broeder opgewonden over »cet enfant, qui m'ouvre la poitrine". Er kan een minister, een generaal, een kanselier, een paus uit groeien. »S'il n'est pas pire que Néron, il sera meilleur que Marc-Aurèle". De vader stribbelt nog tegen, vertrouw die raisonneur niet »défie-toi, tiens-toi en garde contre la dorure de son bec". Maar als de bailli hem voorspiegelt dat er misschien een »agriculteur", een physiocraat van te maken is, geeft hij toe en een verzoening volgt die echter niet onverbroken blijft. Maar voorlopig is »monsieur l'Ouragan" volgzaam en werpt zich met ijver op de studie van zijn vaders boeken. Hij vergezelt de markies naar Parijs en wordt voorgesteld aan het hof, waar hij wèldra l'enfant chéri is, die al de Grandeurs om zijn vingers weet te winden. Beter hoveling dan zijn vader, die op die leeftijd een woesteling was, die de parterre van de schouwburg onveilig maakte, weet hij 't innerlik vuur en de hartstocht te verbergen, hij toont zich een politicus in de dop, een charmeur, een »joueur de paroles", hij heeft een zeker »fond gaillard" en »ce terrible don de la familiarité" waaraan niemand weerstand kan bieden; zelfs de oude tantes des konings interesseren zich voor hem.

En de vader groeit in dat succes, put zich uit in lofspraken; wat heeft hij zijn zoon miskend. »Het minste woord van tederheid doet hem uitbarsten in tranen en hij zou zich voor

1) Charles de Mirabeau, gewoonlik de bailli genoemd, naar zijn waardigheid in de Orde van Malta.

je in 't vuur werpen." »Hij is 't minst van allen in staat tot beraden slechtheid."

In deze tijd zien we Gabriël in het gelukkigste tijdperk van zijn jeugd, geleid door een verrukte vader, overladen met gunstbewijzen door voorname personen, geliefd door mooie vrouwen en in blakende gezondheid. Hoe overmoedig en fijngeestig spot hij over de domme boeren in een brief aan de bailli, ook door Carlyle aangehaald, waarin hij vertelt van een reis door Zuid-Frankrijk waarbij de as van zijn sjees brak. Daar stond hij, ver van enig dorp, midden in de vallende sneeuw; een priester komt voorbij ; »le saint homme me demanda s'il m'était arrivée quelque chose; je lui répondis que personnellement il ne m'arrivait là que de la neige; ah, dit-il ingénieusement, c'est donc votre chaise qui est cassée, je le priai de m'avouer sincèrement s'il n'en avait pas deviné quelque chose; oh, me dit-il, je m'en étais presque douté. J'admirai la sagacité du personnage et le priai de doubler le pas avec la permission de son cheval, qui faisait lui-même une mine assez plaisante à la neige qui lui donnait sur le nez, et d'aller, en passant, avertir à Chaigny que j'étais là; il m'assura qu'il le dirait à la maîtresse de la poste, qui est sa cousine; que c'était une femme fort aimable etc.... Le saint homme continuant les éloges de sa cousine et de son cousin, le diable, qui ne s'était éloigné un peu que par respect pour la mine du frocard, me tenta alors de le prier de me proposer à la cousine pour lieutenant du mari absent; mais je me retins par miracle; enfin, après m'avoir appris tout les tenans et aboutissans de lui curé, de sa cousine, de son cousin, et de je ne sais qui encore, il donna quelques coups d'éperon à son sage cheval qui en gémit.

... Plusieurs Beauvois passèrent, qui tous me demandèrent s'il était arrivé quelque chose; je répondis à l'un d'eux que c'était une épreuve, et que l'on m'envoyait de Paris pour voir si une chaise allait avec une seule roue; que la mienne était venue jusque-là, mais que j'allais écrire que deux roues étaient préférables. Dans le moment mon homme se heurta

l'os contre l'autre roue, porta sa main à l'endroit meurtri, jura comme j'avais voulu faire, et peut-être fait, et puis me dit en souriant: ah, monsieur! voici l'autre roue!

Diable! répondis-je froidement, je ne m'en étais pas aperçu. Un autre, après avoir examiné longtemps, et avec un air très-capable, me dit: ma foi, monsieur, c'est votre essi qui est cassé, c'est ainsi qu'ils appellent un essieu.

(Lettre inédite de Mirabeau, du 12 décembre 1771. Mémoires de Mir. tome II p. 71).

In deze tijd begon de bailli huweliksplannen voor zijn neef te ontwerpen, hij heeft een goede partij op 't oog. En Gabriël is wel geneigd zijn ooms wens te volgen, hij wil zich wel rangeren; bovendien prikkelen hem de moeilikheden die overwonnen moeten worden. Immers het jonge meisje is reeds verloofd, ofschoon tegen haar zin. En Mirabeau intrigeert, vleit, koopt om, ja naar beweerd wordt compromitteert hij zelfs de jonge vrouw en wint ten slotte het pleit.

In Juni 1772 wordt met grote praal te Aix, in de Provence, het huwelik gesloten, waarna het jonge paar zich vestigt op het familieslot aan de Durance.

Hoewel geen wederzijdse passie hen bezielde, waren de echtgenoten niet onwelwillend tegenover elkander gezind, zij trachtten elkander lief te hebben. Van ontrouw van Mirabeau's zijde, althans in de eerste jaren, spreekt Loménie dan ook niet, maar wel van de kant der jonge vrouw. Als Mirabeau de liaison bemerkt, toont hij zich erg verontwaardigd maar vergeeft de misstap. De minnaar doodt hij niet, zoals hij in een rethoriese brief belooft; hij doet slimmer door hem nl. uittehuwen ergens ver uit de buurt. Maar dit feit droeg natuurlik bij tot de langzaam intredende vervreemding. De jonge vrouw met haar passief, egoist karakter en haar opgewekte gelijkmoedigheid, was niet in staat haar man te begrijpen, hevig, impressionabel, humeurig als hij was, met grote verbeeldingskracht.

Heimelik was ze bang voor haar geweldige echtgenoot; later als hij op het kasteel If gevangen zit, doet ze dan ook, blij van hem ontslagen te zijn, weinig moeite voor zijn

bevrijding al beijvert ze zich, echter tevergeefs, om hem het tegendeel te doen geloven.

De rustige tijd op het slot Mirabeau zou niet lang duren. Zijn aangeboren neiging voor weelde en deftige praal verleidde hem weer tot schuldenmaken, erger dan tevoren.' Al dadelik waren de kosten der huweliksfeesten buitensporig hoog, hij wil niet trouwen »comme le fils d'un marchand." En de kamer van zijn vrouw, waarvan de inrichting 20,000 livres gekost had, leek wel de salon van de hertog de Nivernois, zeide geërgerd zijn oom, de eenvoudige zeeman. De meeste dier schulden waren woekerschulden bij de Joden gemaakt maar onder de schuldeisers waren ook vele kleine leveranciers. In 't geheel bedroeg zijn schuld o. g. 182,000 livres waarvan hij echter, naar zijn zeggen, slechts 50,000 livres genoten had en de rest dus woeker vertegenwoordigde.

Om een vervolging door de schuldeisers te beletten, vroeg en verkreeg zijn vader een »lettre d'exil" waardoor hij verbannen werd naar het kleine stadje Manosque. Bovendien werd hij als verkwister onder curatele gesteld; maatregelen waar Gabriël weinig op tegen had. »J'étais exilé et je m'applaudissais de l'être", schrijft hij later. Maar toen gebeurde nog een andere buitensporigheid. Hij bezocht in deze tijd zijn zuster, mad. de Cabris, een mooie vurige, zwartogige heks „les yeux noirs les plus éloquents, cet air de noblesse que l'on ne trouve que dans les formes antiques, et une taille que je n'en ai point vu depuis d'aussi belles" zegt Mirabeau; een vrouw die veel overeenkomst toont met haar broeder maar minder goed van hart is. Zelfs bestaat er uiterlik, ondanks háar schoonheid en zíjn lelikheid, gelijkenis. Zij is de vertrouwelinge in al zijn minnarijen en avonturen, voor 't ogenblik zijn lievelingszuster, in de toekomst een vinnige vijand. Haar broeder komt als geroepen, hij moet haar wreken want ze is beledigd door de baron de Villeneuve-Mouans. En als dan Mirabeau de belediger ontmoet, vermeestert hem zijn drift; na enige toornige woorden ontrukt hij de baron zijn parasol, slaat die op zijn rug aan stukken,

grijpt hem beet en beide rollen worstelende over de grond. Maar het afrossen van een baron is minder onschuldig dan het afstraffen van weerspannige lakeien; dat zou de loshandige Gabriël, en tot zijn schade, ook bemerken. De beledigde baron diende een aanklacht in wegens mishandeling. Om zijn naam voor de schande van een opspraakwekkend proces te bewaren en zijn zoon beter tegen de dringender wordende schuldeisers te beveiligen, wist de markies van de regering een »lettre de cachet" te verkrijgen, waardoor Mirabeau gevangen gezet werd op het kasteel If op de rede van Marseille. De regering had nl., door het absolute-machts-principe dat de koning naar willekeur mag beschikken over de vrijheid zijner onderdanen, het recht zonder dat een vonnis was uitgesproken, zelfs zonder opgaaf van redenen zijn onderdanen gevangen te zetten, een bestraffing dus langs administratieve weg zooals die nu nog in Rusland voorkomt. De gevangene was dan »sous la main du roi", buiten het bereik van het gewone recht; vervolging door de rechterlike macht was dus onmogelik. Het was in deze tijd van corruptie makkelik, wanneer men tenminste zooals de markies enige invoed had bij de regering, voor familiezaken zo'n lettre de cachet te verkrijgen.

Met deze bescherming, die hem zijn vrijheid geheel ontnam was Mirabeau minder ingenomen; bovendien maakte zijn vader volstrekt geen haast om met de schuldeisers en met de baron een schikking te treffen en zeide zijn zoon niet te zullen vrijlaten voor deze voldoende bewijzen van beterschap had gegeven. Een geheime reden van de markies was om een bond, een ligue, tegen hem, te verhinderen, tusschen zijn zoon en diens moeder en zuster de Cabris, met welke beide de markies gebrouilleerd was, en deze bezorgdheid was niet zonder grond. Daarom was alle briefwisseling behalve met zijn vrouw verboden. Die brieven aan zijn vrouw, worden steeds dringender en scherper; hij verzoekt haar zijn gevangenschap te komen delen maar zij blijft liever in Parijs en vindt telkens uitvluchten, »ze werkt zo ijverig aan zijn bevrijding, door nu heen te gaan zou ze alles bederven", verzekeringen

waarvan Mirabeau terecht geen woord gelooft, »vous êtes un monstre" antwoordt hij. De vervreemding is volkomen geworden.

Het is een lang jaar van telkens weer teleurgestelde verwachtingen, op de sombere citadel omspoeld door de Middellandse Zee, van ingespannen werken ook aan een geschiedenis van zijn trots geslacht; een eentonig leven, slechts vervrolikt door de aardige »cantinière". Maar eindelijk komt dan welis-waar nog niet de volkomen bevrijding maar dan toch een verzachting der gevangenschap en vooral een verlossing van deze ééntonige plaats, de overplaatsing naar het fort Joux in de Jura met vrijheid zo nu en dan het stadje Pont-Arlier te bezoeken.

We staan nu voor een nieuwe noodlottige verwikkeling in deze tragedie, waar geen boos opzet de verwikkelingen veroorzaakt maar het karakterverschil en de omstandigheden. Tussen deze driftige autoritaire vader, vast overtuigd dat alleen hardheid de »gek" tot inkeer zou kunnen brengen, en deze wilde, onbedachtzame zoon, die roekeloos de eigen toekomst verspeelde, die zich niet bekommerde om maatschappelike conventies en het aanzien van zijn huis, tussen deze beide mannen moest het hard tegen hard gaan, bespotting van de kant van de zoon, politie-vervolging door de vader. Maar opmerkelik is het dat zij elkander niet haatten, ondanks zichzelve voelden deze geweldige naturen, die dezelfde onverwoestbare levenskracht en een even grote scherpzinnigheid hadden, onwillekeurig voelden zij enige sympathie.

Zelfs in de verbitterde dagen der Vincenner-gevangenschap zegt de vader soms: »hij heeft toch geen slecht hart", en later, als eindelik de markies zijn vervolgingen heeft opgegeven, spreekt zijn zoon met achting en liefde van zijn grijze vader die dan in 't haardhoekje zal zitten grommen.

In Pont-Arlier dan woont Sophie, groot, donkerogig meisje van 19 jaar, getrouwd met de 70-jarige markies de Monnier, een suffe wantrouwende oude-man, voor zijn vrouwtje echter goedig en inschikkelik. Eerst schrikt zij terug voor de lelikheid van Mirabeau; een dikke vormeloze kop, een zware

gestalte, spoedig nog verlelikt door een embonpoint, »l'air d'un paysan"; maar weldra wordt ze overwonnen door zijn passie en welsprekendheid. Sophie is een onontwikkelde vrouw, die geen regel kan schrijven zonder taalfouten, die geen aanleg heeft om natedenken over philosophie of politiek, maar een vrouw met een diep gevoelsleven, die wanneer ze haar aarzelingen en scrupules eenmaal meester is, zich geheel geeft aan haar geliefde, eerlikheid, positie en goede naam voor niets achtende. Ze is eerst bang voor Mirabeau's fonkelende oogen. »Te souviens-tu, o mon Tout!" schrijft hij in een der Vincenner brieven »de la crainte que mes yeux t'inspiraient, sotte, sotte Fanfan? Ah, tu t'es bien familiarisée avec eux; mais tu as été fort longtemps qu'il semblait que tu craignisses quelque maléfice".

Misschien was 't Mirabeau in 't begin te doen om een verovering zoals hij er zovele gemaakt had, maar »en séduisant j'ai été séduit" en deze passie is de oorzaak geworden dat hij uit de maatschappij werd gebannen en moest treden onder de avonturiers, mensen waarvan men zich bedient maar die men geen achting en geen vertrouwen schenkt. Spoedig duiken vage geruchten op omtrent een verhouding tussen Mirabeau en de jonge markiezin, die gretig door het kleine stadje worden verspreid en al het acteurstalent van Mirabeau en de verzekeringen van Sophie aan haar man zijn niet in staat om aan deze alle argwaan te ontnemen. Daarom stelt Sophie aan haar man voor om een tijdlang naar haar ouders te Dijon te gaan wijl men haar met alle geweld een minnaar te Pont-Arlier toedicht, een voorstel dat de markies, die de strenge principes der familie Ruffey kent, met graagte aanneemt. Met strenge verwijten wordt Sophie te Dijon ontvangen, en haar zuster, de chanoinesse, aangesteld om haar overal te vergezellen en nategaan want het gerucht loopt dat Mirabeau op weg is naar Dijon. En dat was ook zo, Mirabeau had ruzie gekregen met zijn kommandant en was ontvlucht. In Dijon verschijnt hij op een bal onder de romantiese naam van markies de Lancefoudras, maar Sophie kan haar emotie niet verbergen, waardoor madame de Ruffey onmiddelik begrijpt wie die vreemdeling is en met haar dochter 't bal verlaat.

De prévôt van Dijon wordt ingelicht, neemt Mirabeau gevangen, maar, betoverd door zijn vernuft en innemendheid, laat hij hem grote vrijheid en richt zelfs vertogen tot de regering in Parijs dat het toch niet aangaat iemand van zoveel talent gevangen te houden. Als nu Sophie weer naar Pont-Arlier terugkeert, ontvlucht Mirabeau weer, wat hem trouwens heel makkelijk gemaakt wordt, en gaat, na een mislukte poging tot ontvoering van Sophie, naar Zwitserland. Doch nu zal onze zuster de Cabris, volleerd in intrigues, op ons smeken, de leiding in handen nemen. In haar gevolg komt hij weer in 't land, en, als politiespeurders hem op 't spoor zijn, zendt zij haar broeder naar het Zuiden om zich daar te verschuilen. Maar, en dat is weer een merkwaardig staaltje van de onbedachtzaamheid van Mirabeau, hij maakt ruzie met de veerlieden van een pont over de Rhône, wat uitloopt op een formele vechtpartij. Toch weet hij kort daarop veilig over de grenzen te komen en vestigt zich te Verrières, een plaatsje dicht bij Pont-Arlier. Sophie heeft juist van haar man gedaan gekregen dat de onaangename bewaking der bedienden wordt afgeschaft. »Je me fie à vous" heeft hij gezegd en geen drie uren later ontsluipt zij het huis in de nachtdonkerte, overschrijdt de grens langs een moeilik bergpad en voegt zich bij haar geliefde te Verrières. »J'ai terriblement abusé de son confiance" zegt ze later sprekende van haar man, en waarlik niet ten onrechte. Nog meer. Loménie geeft onweerlegbare bewijzen dat zij door gebruikmaking van een valse sleutel haar man voor 28000 livres heeft bestolen waarmee de dringendste schulden van Mirabeau werden afgedaan en de kosten van het ontvluchten en reizen betaald werden. Men heeft getracht dit te verontschuldigen door te wijzen op de bruidschat die zij had meegebracht. Maar ik meen dat een beter verontschuldiging te vinden is in hare grote liefde, die tegenover de tyrannie van ouders en man deze voortdurende huichelarij en deze diefstal noodzakelik maakte.

Deze ontvoering verwekte veel opzien, want in die dagen van losse zeden had toch de publieke opinie voor een openlik schandaal geen genade. Ook door vele biographen wordt dit feit beschouwd als een duidelik bewijs voor de grote immo-

raliteit van Mirabeau. Maar zij, die de banden van kerk of stadhuis niet zonder meer als bindend en heilig kunnen beschouwen, zullen daar anders over denken. »Le grand lien de l'humanité" zegt Mirabeau »c'est la bienveillance, ce sont les bienfaits, c'est l'amour." En in de Vincenner brieven zegt hij tot Sophie... »mais les âmes sensibles et les esprits éclairés, qui savent qui le sentiment n'est jamais lascif, que la pudeur a sa fausseté et le baiser son innocence, te loueront, t'estimeront." Het paar vestigde zich te Amsterdam in de Kalverstraat, waar zij met hard werken in dat »duurste land van Europa" de kost verdienden, hij door te werken voor boekverkoopers, merendeels echte broodschrijverij, zij door 't geven van Italiaanse lessen.

Lang duurde deze gelukkige tijd niet. Strijdensmoe had de markies alle vervolging opgegeven, hij wil vergeten dat hij een zoon heeft. Maar de zoon, vol rancune, laat zich niet vergeten, schrijft heftige stukken ten behoeve van zijn nog altijd procederende moeder en een sarrende bespotting als de »Anecdotes à ajouter au recueil des hypocrisies philosophiques." Dan vlamt bij de markies de oude haat weer op en te zamen met de familie Ruffey verkrijgt hij van de minister dat de vluchtelingen vervolgd zullen worden, maar op kosten van de markies. De regering van het klassieke land der vrijheid gaf haar toestemming en de 14e Mei, 9 maanden na hun komst te Amsterdam, werden beide in hechtenis genomen. Gewaarschuwd, stonden zij op het punt te vluchten, Mirabeau was reeds het huis uit maar... Justice du Ciel!... Sophie était arrêtée.... Je ne balançai pas sur le parti qui me restait à prendre. Il fallait dans mes sentiments et dans mes principes, être heureux ou malheureux avec elle.... Je me livrai à l'homme qui avait ordre de me ramener." Zo beschrijft hij het voorval later in een memorie.

Dat dit waar is, dat hij misschien nog had kunnen ontvluchten maar het niet gewild heeft toen hij hoorde, dat Sophie gearresteerd was, wordt bevestigd door een passage uit een brief van mad. de Monnier. Mirabeau was een man vatbaar voor mooie impulsies.

Hij wordt gevoerd naar het Donjon de Vincennes, de zwangere Sophie naar een klooster in Parijs. Hij is dus weer door een lettre de cachet »sous la main du roi" waardoor het doodvonnis, op aanklacht van de markies de Monnier over hem geveld, niet kan worden uitgevoerd.

De ambtenaren, met wie de gevangene van Vincennes te maken heeft, voelen al spoedig grote sympathie voor Mirabeau, die, niet geheel volgens de waarheid, klaagt over de hardheid van een ontaarde vader, die hem als 't ware tot schuldenmaken dwong, en die zo gevoelvol vertelt van zijn grote liefde voor Sophie zonder wie hij niet leven kan. En draagt niet Sophie opium bij zich tot vergiftiging, zo ze geen briefwisseling mag houden met haar Gabriël Honoré? En Lenoir en Boucher, die zich niet hebben kunnen onttrekken aan de inv oed van hun tijd, van de tijd van Rousseau, worden vertederd en geven toestemming tot een briefwisseling, maar alle brieven moeten eerst gelezen worden. In de beroemde »Correspondance de Vincennes," kort na zijn dood uitgegeven door Manuel, spiegelt zich het hele leven van de gevangene af. Bijna vier jaren blijft hij hier, eenzaam tusschen de vier muren van een kleine torenkamer, zonder veel uitzicht, met een wandeling van een uur daags als afwisseling. Zo nu en dan vangt hij in zijn cel iets op van het verwijderd gegons van de hoofdstad, een enkele maal mag hij van uit de »lanterne" van het Donjon het gezicht op het woelig Parijs genieten. Zijn ogen verzwakken bij de dag, gekweld wordt hij door een pijnlike nierziekte, gekweld ook door zijn grote zinnelikheid waar hier geen bevrediging voor is. Een enkele maal vervalt hij in doffe wanhoop; »Quelque chose que je fasse, par quelque lecture que je m'efforce de me distraire, je ne puis donner de l'attention à rien. Entièrement absorbé par mon amour, aucune distraction n'a de prise sur moi, les belles lettres qui avaient tant de charme pour ton Gabriel, l'ennuient et le fatiguent; la politique dont je faisais mon étude la plus sérieuse, me dégoute; je ne puis pas supporter que les hommes fassent tant dé sacrifices et commettent tant de crimes pour des intérêts qui me paraissent si petits. l'His-

toire me met en colère en m' offrant sans cesse la perfidie des hommes.... Je parcours des pages entières avec humeur ou sans intérêt; je tue le temps. Je ne m' occupe pas si je ne trouve un trait qui ait quelque rapport avec la disposition présente de mon âme. Je me réveille; je lis, je relis avec empressement; je médite; le livre se ferme, et me voilà replongé dans mon ordinaire rêverie."

Maar zo is toch slechts bij uitzondering de toon van zijn brieven. Voor wanhoop behoedt hem zijn ingespannen werken. »Le travail est l'unique moyen que j'aie de donner le change à la foule de sentiments et de sensations qui m'agitent. J'écris donc ou je lis quatorze ou quinze heures par jour."

De titels van zijn geschriften uit deze tijd vormen een bonte wisseling, merkwaardig om de kennis van zijn geestesrichtingen: vertalingen van Tibullus, Boccaccio, de Basia van Janus Secundus, maar ook van Homerus en van Tacitus. Een Essai sur la tolérance, Mémoires sur l'inoculation, sur l'usage des troupes réglées, Histoire de Philippe II. Het beste is een boek »Les lettres de cachet et les Prisons d'Etat", een heftige aanval op het absolutisme. Een merkwaardig getuigenis van zijn zinnelikheid geven: »Ma conversion" en de »Erotikà Biblion", die door een menigte geschriften van denzelfden aard zijn voorafgegaan en gevolgd.

In de vier delen »Correspondance de Vincennes" wordt verreweg de grootste plaats ingenomen door de »Lettres à Sophie." Men heeft wel eens geroepen over de »crudité sensuelle" van deze brieven, naar mij dunkt ten onrechte. Er komen wel zinnelike gedeelten in voor, maar ze nemen een ondergeschikte plaats in, ze treffen volstrekt niet als onharmonies. Het zijn brieven, juist zooals men ze van Mirabeau zou verwachten, hartstochtelik, overvol, alles door elkander. Er zijn natuurlik gedeelten in, die ons nu weinig meer interesseeren, uitwijdingen en verzekeringen, die hol en banaal klinken, maar daar staan zooveel mooi-gevoelde stukken tegenover, zovele interessante beschouwingen over de politiek, litteratuur en philosophie van zijn tijd, en er zit vooral in deze brieven zooveel dramatiese kracht, die het doen

bejammeren, dat uit deze 4 dikke delen nog niet een beter leesbare bloemlezing is samengesteld.

Terecht noemt Victor Hugo 1) ze »harangues d'amour". Want Mirabeau is voor alles redenaar en acteur, hij is geen woordkunstenaar, geen dichter van subtiele vergelijkingen, maar hij spant, hij boeit, hij gebruikt typerende, licht-begrijpelike beelden, hij houdt geweldige apostrophen:

»Orgueilleux phillosophes, passionés amateurs de sérieuses bagatelles! hommes qui que vous soyez! osez me lancer anathème; si vous avez une âme, nommez moi un bien, un objet, plus digne de ma poursuite, plus propre à me conduire au bonheur, qu'un être qui pense et qui sent comme moi; qui partage les mêmes idées, la même existence, les mêmes transports; qui m'enlace de ses bras, et réchauffe mon cœur contre son cœur; dont les voluptueuses caresses ont été suivi de l'existence d'un autre être semblable à l'un de nous....

Hoor wat hij zegt als hij eindelik, na een wachten van 80 lange dagen, weer een brief van Sophie ontvangt:

Mais mon imagination déchâinée errait dans l'immensité tortueuse des possibles; tous les malheurs, même le dernier, s'offraient à moi... Tu pleurais, Sophie!... et moi, je ne pleurai plus; et ma douleur touchait au délire... Quatre-vingts jours!... Oh, la bien-aimée de mon cœur, et! les nuits tu ne les comptes donc pas?... Ces nuits, ces nuits solitaires; ces nuits qui paraissent si longues à la douleur qui veille, ces nuits qu'empoisonnent encore tant de souvenirs délicieux et cruels! Ah, Sophie, c'est le quart d'une année qui nous a été ravi.

Et, qui sait?... qui sait?... Mais, la voila, ta lettre; je la tiens, je la touche, je la savoure; oui, mes sens et mon âme sont dans mes yeux et sur mes lèvres; et ton amour empreint sur ce papier qu'il anime, oppresse mon cœur et l'inonde de volupté."

Tijdens zijn gevangenschap is hun een dochtertje geboren en nu heeft Mirabeau een portret van zijn kind gekregen:

1) Victor Hugo. Etude sur les Mémoires de Mirabeau, 1834.

»C'est de bonne foi, Sophie, que je lui parle, que je l'interroge, que je me plains qu'elle ne me répond pas, cette illusion se prolonge des heures entières; à la fin je souris de mon erreur, et j'y retombe le moment d'après. Absorbé dans une méditation profonde, une distraction me réveille. Eh, qui me la donnerait si ce n'est toi? Une distraction? Peut-on appeler ainsi une pensée habituelle? Je vole à ta fille, je la couvre de baisers et de larmes... Tel, tel au temps de son bonheur tu voyais Gabriël accablé de travail, harassé d'application, se lever de cette table sur laquelle il etait courbé des journées entières; il s'élançait, il volait dans tes bras... Un soupir, un regard, un baiser; et ses forces, et sa patience et son courage renaissaient...."

Verrukt schrijft Sophie dat hun kind zo mooi is maar tevens houdt ze hardnekkig vol dat het lijkt op haar Gabriël Honoré. Maar Mirabeau schrijft:

»Sotte que tu es! d'avoir été me dire qu'elle me ressemble, j'en ai une peur! Mais non, je n'en ai pas peur; je suis sûr qu'elle ressemble à toi, tout-à-fait toi. Fussé-je beau comme Adonis, je voudrais qu'elle te ressemblât uniquement."

En later:

»Oui donc, encore une fois, elle me ressemble, et je ne sais pas pourquoi tu en es si fière. Si, si, pourtant, je le sais. J'ai entendu une femme s'écrier en voyant le Kain dans Tancrède: comme il est beau! Or, personne au monde est plus laid que le Kain. J'ai toujours eu bonne opinion depuis de cette femme. Ce n'est pas une âme commune que celle qui trouve que la véritable beauté d'un homme est sa sensibilité; car il faut pour cela connaître l'amour et son prix... Admire donc ma beauté, chère Fanfan, et laisse rire ceux qui s'en moqueront."

Aardige opmerkingen geeft hij over de behandeling en opvoeding van het kind. Laat haar toch vrij kruipen en vallen en weer opstaan, kleed het toch licht en vooral geen corset; »laisser faire la nature qui, sur ma foi, en sait plus que nous."

Maar de kleine Sophie—Gabrielle is zwak en sterft spoedig zonder dat de vader haar ooit gezien heeft. Mirabeau schrijft

dan een mooi-gevoelde troost-brief, beginnende met de woorden: »Mon amie, le moment est venu de me prouver la force et l'étendue de ton amour", en waaruit ik het volgende stuk wil aanhalen:

»Pleure, mon enfant, pleure mais non pas sans mesure; que ta douleur soit douce et tendre comme toi. Tu n'as pas joui de la douceur de voir longtemps ta fille, de la tendresse de ses embrassements, des caresses de son enfance... Hélas! que regrettes-tu là? tu n'en serais que plus malheureuse; et si je t'envie le plaisir de l'avoir embrassée, c'est que je voudrais avoir autant de motifs de regret que mon amie. Si les pleurs fléchissaient le destin, je te dirais: Chère amie, pleurons ensemble, pleurons des larmes de sang; que tous nos jours se passent dans le deuil, toutes nos nuits dans la tristesse et l'insomnie; notre douleur est utile à ce que nous aimons. Mais les gémissements ne raniment pas les morts; il ne faut donc pas se laisser emporter pour eux à une violence nuisible à ceux qui leur survivent. Ne nourris pas ton chagrin trop amer, trop naturel, mais qui ne durera qu'en proportion de ce que tu sentiras le plus vivement; or j'espère, et je crois et je demande, en te couvrant de mes baisers et de mes larmes, que ce soit ton amour pour moi que tu sentes et que tu veuilles sentir le plus vivement...."

Omtrent de krijgsdienst is hij geheel van gevoelen veranderd zooals blijkt uit het volgende stuk:

»Sans doute j'ai eu une grande passion pour mon métier. Elevé dans le préjugé du service, bouillant d'ambition, avide de gloire, robuste, audacieux, ardent et cependant très flegmatique, comme je l'ai éprouvé dans tous les dangers òu je me suis trouvé, ayant reçu de la nature un coup d'oeîl excellent et rapide, je devais me croire fait pour le service. Toutes mes vues s'étaient donc tournées de ce côté... Mais il y a longtemps que mes idées sont changées sur ce point."

Immers hij wil slechts die bevelen opvolgen die rechtvaardig zijn, en wil van de rechtvaardigheid van elke oorlog zelf de beoordelaar zijn. En »cette philosophie, qui est et sera la mienne, n'est pas compatible avec un uniforme". Maar bovendien:

»Les troupes réglées, les armées perpetuelles, n'ont été, ne sont et ne seront bonnes qu'à établir l'autorité arbitraire et à la maintenir. Or, je ne suis pas de ces mercenaires qui, ne connaissant que celui dont ils reçoivent la solde, ne se rappellent jamais que cette solde est payée par le peuple, qui s'honorent de servir un homme, tandis qu'ils devraient se croire uniquement destinés à la défense de leur patrie; qui volent aux ordres de ce qu'ils appellent leur maitre, mot infâme, injurieux aü roi et à la nation, sans penser qu'ils se réduisent a porter une livrée plutôt qu'un uniforme, sans savoir que le plus vil, le plus odieux, le plus détestable des métiers est celui de satellite d'un despote, de geôlier de ses frères. Le service ne me convient donc pas. . . ."

Dit citaat is merkwaardig omdat men er uit kan zien dat de grote revolutionair der bourgeoisie hetzelfde denkbeeld had als de revolutionairen van tegenwoordig, dat n.l. het leger slechts in schijn dient tot bestrijding van een buitenlandse vijand maar in werkelikheid het instrument is der heersende klasse tot handhaving der bestaande maatschappelike orde.

Tot slot geef ik nog de volgende interessante beschouwing over het gezond verstand:

»Tu as entendu dire au théâtre monsieur Diaphorus: Je jugeai par la pesanteur d'imagination de mon fils qu'il aurait un bon jugement à venir, et tu as ri. M. Diaphorus dit un mot très profond sous le masque du ridicule. Ma bonne amie, le bon sens n'ést précisément que l'absence de toute passion ou l'absolute nullité. Souviens-toi bien, ma Sophie Gabrielle, qu'il n'y a que les mauvaises têtes de bonnes. Je sais bien que tout le monde ne conviendra pas de cela; mais crois-tu qu'il y ait beaucoup de gens en état de l'entendre? Crois-tu que les hommes capables de démêler le génie dans les écarts des passions, qui ne sont que son explosion, sont très-communs? La médiocrité haït tout ce qui n'est pas médiocre ou ne le comprend pas ou s'en effraye. Je disais un jour au frère d'une certaine Sophie de ta connaissance: »Votre soeur emploie la moitié de son esprit pour escamoter l'autre". Il m'envisagea avec de gros yeux stupides et regarda le fait et l'éloge comme

également stupide. J'en demande pardon à ce frère, mais fut-il vingt siècles l'un des sénateurs de ce royaume, il sera vingt siècles un sot. Or il exigeait de cette même femme une lâcheté indicible; la proposition l'indignait, et les procédés l'irritaient. »Quelle opiniâtreté!" disait-on, »en vérité elle est folle; c'est opiniâtreté et rien que cela...." Eh! comment veux tu que pensent, que sentent autrement des êtres qui ne connaissent d'autre honnêteté que celle qu'il faut pour n'être pas pendu; de vertus que celles qui aident à faire fortune; ce qui veut dire en leur langage, gagner de bons contrats, de bons douaires, du bon argent, du cher argent; et qui n'appellent vices que ce qui y nuit; qui ne connaissent de sentiments que relatifs ou subordonnés à cette lâche cupidité. Il faut bien qu'ils prennent pour fous ceux qui ont une âme forte."

Zo doen zekere ons bekende ouders. Maar zo doen ook anderen, van wie men dat niet verwachten zou, die hun eigen jeugd vergeten zijn Hij vertelt dan hoe zijn oom, de bailli, eens aan het hof zijn opwachting maakte bij Madame de Pompadour. De bailli is charmant tot Mad. de P. plotseling zegt: »Quel dommage que tous ces Mirabeau soient si mauvaises têtes". Dan antwoordt hij vinnig: »Madame, les bonnes et et froides têtes ont fait tant de sottises et perdu tant d'états, qu'il ne serait peut-être pas fort imprudent d'essayer des mauvaises." Maar, gaat Mirabeau door, ga nu eens naar hem toe en vraag wat hij denkt van een zekere neef, en hij zal u antwoorden »ah, Madame, quelle tête et quel dommage!"

»Somme toute, il n'y a que les hommes fortement passionés capables d'aller au grand; il n'y a qu'eux capables de mériter la reconnaissance publique; il n'y a qu'eux par conséquent qui aient un vrai droit à l'estime; et le bon sens si vanté n'a jamais été utile, tout au plus qu'à celui qui le possède. Il n'est pas plus compatible avec l'extrême sensibilité, que l'eau avec le feu; de sorte que si tu veux m'aimer, Madame, il faut consentir à n'avoir pas l'ombre du sens commun."

Ik hoop dat deze citaten de lezer overtuigd hebben dat in deze brieven veel moois en aantrekkeliks te vinden is.

Het is mijn overtuiging dat uit zijn daden en zijn brieven een grote en waarachtige liefde spreekt. Daarop wijst het feit dat hij alles op het spel zette om te kunnen samenleven met zijn geliefde nadat de eerste passie reede bevredigd was, de gelukkige tijd in Amsterdam, het voorval bij hun gevangenneming, en daarop wijzen vooral zijn brieven, »Letters" zegt Carlyle »wich fair sensibility loves to weep over."

Het is niet een liefde »plus bruyant que profond" zoals een zijner biographen zegt, met 't oog, waarschijnlik, op de volgende gebeurtenissen. Want wat gebeurt nu verder? In deze dagen sterft het wettige zoontje van Mirabeau en dat is niet alleen voor hem een zware slag maar ook voor zijn vader. Immers nu bestaat de kans dat het geslacht zou uitsterven. Dat nooit, dan nog liever de »gek" in vrijheid gesteld. Maar de losprijs zou zijn een verzoening van Mirabeau met zijn vrouw, een moeilike voorwaarde, want de jonge vrouw was daar al even weinig toe geneigd als Mirabeau zelf. Dupont de Nemours zal onderhandelaar zijn. Eerst begroet Mirabeau dit voorstel met verontwaardiging maar als Dupont hem onder 't oog brengt »qu'il est des formes et des moyens" en »que tout est bon, pour rompre ses verrous," dan geeft hij toe. Hij vraagt de toestemming van Sophie voor deze »sacrifice momentané mais cruel au coeur de Sophie" en zij geeft deze edelmoedig, zonder bedenking. Haar enige scrupule is, zoals ze schrijft aan Boucher: »que le comte trouve dans les permissions que je lui donne plus de générosité que d'amour et qu'il s'en afflige, comme si ce n'était pas la plus grande preuve que je puisse lui en donner dans les circonstances présentes."

Mirabeau schrijft nu aan de gravin een tamelik koele brief, die echter niets uitwerkt. Daarop bewaart hij zes maanden lang een hardnekkig stilzwijgen. Maar de markies wacht geduldig, hij heeft de tijd. En na die zes maanden kan Mirabeau het niet langer uithouden, geen vernedering is hem meer te groot en hij schrijft brieven aan zijn vrouw die, naar hij zegt, wel het tweede deel van de Anacréon zouden kunnen vormen, en nu met beter succes. Zijn vrouw, zijn »épouse secourable" zoals hij haar nu toespreekt, schrijft de verlangde

brief aan de markies met het verzoek genade voor recht te laten gelden. Tot volkomen verzoening is ze echter, tot heimelike blijdschap van Mirabeau, nog niet bereid.

Eindelik dus, in 't begin van 1781, wordt hij in vrijheid gesteld. We mogen hem om deze houding niet hard vallen, maar het is pijnlik te zien, hoe deze héros zich verlaagt. Zijn houding is ook enigzins vreemd omdat hij steeds door zijn invloed op Sophie een verzoening met haar man, waartoe deze meermalen stappen deed, verhinderd heeft. Nog 14 dagen voor hem zelf de voorstellen van Dupont bereiken, zegt hij tot Boucher dat als Sophie dit deed, hij haar nooit zou willen weerzien. Eerst als voor hem zelf de gelegenheid tot verzoening aanbreekt, geeft hij ook aan Sophie de raad zich met haar man te verzoenen, maar voor haar is 't te laat, haar brieven worden niet meer beantwoord. Mogelik is dit slechts de uitwerking van de langdurige, demoraliserende gevangenschap, mogelik is het ook een symptoon van de komende verkoeling van zijn liefde. Er is nog iets anders dat voor de laatste opvatting pleit, in de laatste twee maanden van zijn gevangenschap (Oct. en Nov. 1780) heeft hij met een dame, die hij niet persoonlik kende, waarvan hij slechts wist dat ze de maitresse was van een bekend schrijver, een correspondentie gehouden, »d'une galanterie fort suivie", zoals Loménie meedeelt. Een moeilik te verklaren feit.

Toch duurde de briefwisseling met Sophie onverminderd voort en niet minder hartelik. Twee maanden na zijn bevrijding, in Mei 1781, gelukte het hem een plan uit te voeren, reeds lang tusschen Sophie en hem beraamd, n.l. een persoonlike ontmoeting.

Sophie was nog steeds in het klooster te Gien. Zekere dokter Ysabeau was behulpzaam. Veertien dagen hebben ze daar toen weer samengeleefd, daarna hebben ze elkander nooit weer gezien. Wat in die 14 dagen verhandeld en gebeurd is, weten we niet recht. Lucas de Montigny spreekt van wederzijdse jalouzie en van stormachtige explicaties. Carlyle, wiens essay geheel gebaseerd is op L. de M. zegt dan ook: »Hot tempers go not always softly together" en ». . The course of true love did never run smooth". Een dergelik einde van

een dergelike liefde zou aan ons gevoel ook liever zijn geweest. Maar Loménie spreekt deze voorstelling tegen.

Er was geen reden tot jalouzie. En met het oog op het zachte toegewijde karakter van Sophie lijkt ook mij deze voorstelling weinig waarschijnlik. Misschien is aan Mirabeau, die zovele jaren met een denkbeeldige Sophie had geleefd, de werkelike Sophie tegengevallen. Misschien ook dacht hij in de laatste maanden van zijn gevangenschap, vrijheidsdronken, reeds weinig meer aan haar, waarvoor de hoger genoemde feiten getuigen. Er bestaan nog brieven van Sophie, dagtekenende van na dat onderhoud, roerende klachten over de zeldzaamheid, spoedig over het uitblijven van elk antwoord. De bovengenoemde dokter Ysabeau leefde nog in 1831 en heeft toen zijn herinneringen opgeschreven. Hij verhaalt: »Elle ne cessait d'écrire, jour et nuit pleurait, au point qu'elle éprouva une ophthalmie des deux yeux, qui la fit souffrir. La fièvre s'y joignit. Le tout céda aux soins et au temps".

Jaren later leeft zij gehoopt het geluk weer te vinden in een tweede huwelik. Maar eenige dagen later stierf haar echtgenoot. Toen volvoerde zij het plan dat zij vroeger bij de wrede scheiding van haar geliefde reeds met zich had omgedragen, in September 1789 heeft zij zich door vergiftiging het leven benomen. Loménie kan zich de liefde van Mirabeau voor Sophie niet goed begrijpen. Het was een onontwikkelde verlegen vrouw, zegt hij, gewoon en vulgair. Haar brieven ademen meestal slechts »impureté", vertonen een zinnelikheid die men gewoonlik slechts bij prostituées vindt. Dat mag zo wezen, maar een vrouw die zó liefhad, zó leed en zó handelde als Sophie de Ruffey, was geen vulgaire vrouw.

Het hoofd van Mirabeau was voortaan vervuld van andere plannen, van andere wensen, van andere vrouwen. Maar later, toen hem, terwijl hij zich in de Nationale Vergadering bevond, het doodsbericht van Sophie bereikte, was hij hevig ontroerd en liet zich verscheidene dagen niet zien.

Zoals jongens zich voelen die, na de hele dag in de banken

te hebben gezeten terwijl de zon op de witte muren speelde, de school uitstormen, joelende in 't vooruitzicht van de veldslagen die ze gaan leveren met de jongens van andere buurten, zo voelde zich de reuzenkrachtige Mirabeau toen hij de gevangenis van Vincennes verlaten had. »Je suis tourmenté de ma propre activité" zegt hij en noemt zichzelf een »chandelle brûlée par les deux bouts". IJverig bestudeert hij de dossiers van het proces, tegen hem en Mad. de Monnier gevoerd, dat hij wil doen herzien. Met nog meer ijver werpt hij zich in »les plaisirs" waarvoor »son physique était né" naar hij zegt; soms heeft hij 3 of 4 liaisons tegelijk.

Alles is er hem aan gelegen de gunst van zijn vader te behouden. Hij is dan ook »aux petits soins" voor de oude heer, speelt loto met hem, hoewel hij 't spel niet kan uitstaan, dient hem als secretaris en luistert demoedig naar zijn terechtwijzingen. En de markies meent dat de vaderlike straffen het karakter van de deugniet zo veranderd hebben. Hij is bepaald verliefd op zijn vrouw, gelooft de markies. Weent hij niet als hij 't portret van mad. de Mirabeau ziet hangen en roept snikkend »Pauvre femme"! Maar als hij in de gevangenis veranderd is, dan is hij nog een beetje dubbelzinniger geworden dan vroeger. Met schade en schande heeft hij geleerd dat »Homerus geen ongelijk had met Ulysses boven Ajax te stellen". Zijn aangeboren acteurstalent is door de omstandigheden nog vergroot en hij ijvert voor de hem dienstige leugen met zoveel energie en zoveel hartstocht dat de acteur vergeet dat hij een rol speelt. Dikwijls bereikt hij het punt waar de leugen geen leugen meer is. Zo als hij te Pont-Arlier pleit voor de vernietiging van het tegen hem gewezen vonnis. Met ongelofelike brutaliteit lochent hij feiten aan ieder der aanwezigen bekend. Met verbazing zegt hij dat de hem gestelde vragen hem doen denken aan een »épisode de roman". »Rémontré à monsieur de Mir.", lezen we in 't verslag der verhoren, »que l'évasion de mad. de M. n'est pas un roman puisqu'elle a été réelle.

Interrogé s'il n'a pas encore tenté de faire réussir le projet

d'évasion les derniers jours de Mai ou au commencement de juin 1776. A répondu: Toujours roman.

Remontré au répondant qu'une procédure inscrite suivant les lois n'est pas un roman.

A répondu qu'il connaissait tout le respect dû aux lois et à leurs organes mais qu'une procédure surtout par contumace, n'était fondée que sur une plainte qui pouvait être un roman et que Dieu et son innocence aidant, il espérait prouver que Mr. de Monnier et consorts étaient de mauvais faiseurs de romans"... Deze zaak eindigde door een minnelijke schikking. Maar er is weer een ander proces in 't verschiet. In deze tijd wenste Mirabeau evenals zijn vader, een verzoening met zijn vrouw. Dat alleen kon zijn geschokte reputatie herstellen en hem een fortuin en een huiselike haard hergeven. Maar alle pogingen stuitten op de onwil der jonge vrouw, die te Aix met haar vrienden een vrolik leventje leidt. Nu doet Mirabeau zijn gezag gelden en eist dat zijn vrouw zich binnen 3 dagen bij hem zal voegen, waarop zij antwoordt met een eis tot scheiding van tafel en bed. De markies, die zelf bittere ervaringen heeft van een scheidings-proces, waarschuwt tegen het schandaal, dat verwekt zal worden, maar Mirabeau zet door, hij zal de eis van zijn vrouw bestrijden. Deze handelwijze van Mirabeau kan niemand sympathiek schijnen. De man, die, toen het er op aan kwam de ongelukkige Sophie tot ontrouw aan haar man te verleiden, zeide »le seul lien de l'humanité, c'est l'amour", eist nu zijn vrouw op bij deurwaardersexploit. 1) Wil Mirabeau het proces winnen, dan moet hij zich gematigd tonen, gehecht aan zijn vrouw; dat doet hij dan ook in 't begin, maar de taktiek van Portalis lukt, van de advocaat der tegenpartij, die gezegd heeft »il faut le piquer". Mad. de Mirabeau maakt nl. brieven openbaar van de markies en de bailli uit de tijd van hun toorn, waarin hij op alle wijzen wordt mishandeld. Dan windt Mirabeau zich op, hij wordt bitter en honend, leest eerrovende brieven van zijn vrouw voor en zegt dat hij nu zelf de scheiding

1) «Ce Caton de nouvelle fabrique" zegt zijn vader scherp.

eist. Maar tot bezinning gekomen, laat hij dat plan weer varen en betoogt in een derde rede dat een hereniging heel goed mogelik is. Maar op grond van de eerroving, van de »diffamation", spreken de rechters de scheiding uit. Zijn gebrek aan zelfbeheersing heeft hem het proces doen verliezen.

Bij deze gelegenheid genoot hij zijn eerste triomphen als redenaar. Tot op de daken waren de mensen samengestroomd om de leeuw te horen brullen, vertelt de markies. Hij, die kort te voren nog in de Provence geschuwd werd als de Anti-Christ, had er zich door zijn welsprekendheid zekere populariteit veroverd. Als hij van zijn vrouw sprak en van de gelukkige dagen die zij samen hadden beleefd ontroerde hij de toehoorders. Het is niet mogelik hierbij aan bewuste huichelarij te denken. Zoals ik straks reeds zeide, bij Mirabeau is de leugen geen leugen meer. Zijn geest en gevoel zijn biezonder buigzaam, afwisselend ondervindt hij de tegenstrijdigste gewaarwordingen. Voor hem bestaat geen gisteren en geen morgen. Karakteristiek drukt de markies dat uit: »Cet homme n'a à la place de l'âme qu'un miroir où tout se peint et s'efface à l'instant". Deze cameleontiese natuur is tegelijk de deugd en het gebrek van Mirabeau.

Die grote gevoeligheid voor indrukken en die hartstochtelikheid vormen het geheim van zijne en van alle welsprekendheid maar ook komt daaruit voort de onbedachtzaamheid waardoor Mirabeau, ondanks zijn talenten, zovele van zijn plannen zag mislukken. Maar misschien is dit gebrek onafscheidelik van de hoge graad van zijn deugd.

Zijn spreken en handelen is vaak het gevolg van een geheime gedachte en tegelijkertijd is het spontaan, zonder bijgedachte, omdat hij zichzelf steeds weet te overtuigen dat waar en goed is 't geen hij wel zou wensen dat waar en goed was.

Zo heeft hij zelf gelijk waar hij zich in de Vincenner brieven beklaagt over zijn argeloosheid en kinderlike naïviteit en tegelijk bevat ook de uitspraak van zijn vijanden waarheid als zij hem een gemene sluwert noemen.

Hij beoordeelt niet de goedheid of de slechtheid van zijn opwellingen maar hij volgt ze. De daad volgt onmiddelik op de aandrift. Boucher, die hem tijdens zijn gevangenschap zozeer had geholpen en hem zijn spaarpenningen had geleend, kwetst hij op ruwe wijze als de arme kommies zijn geld terugvraagt. Kort daarop sterft Boucher in armoede en dan strooit Mirabeau bloemen op zijn graf.

Met zijn oom, die hem in de laatste tijd met geld en metterdaad dikwijls had geholpen, onderhoudt hij een drukke briefwisseling, overvloeiend van genegenheidsbetuigingen, tot hij op een goede dag verneemt, dat de duiten van de oude man op zijn en dan houdt ook de briefwisseling plotseling op. Post hoc, propter hoc, zegt de bailli bitter.

Mirabeau was een man zonder stuur. Slechts weinige mensen slaagden erin hem te overtuigen dat niet alle opwellingen goed zijn en waard gevolgd te worden. Toch vond hij zo iemand. »Een goede vrouw" heeft zijn vader gezegd »zou van deze man alles kunnen maken." De waarheid van die uitspraak bewijst het vervolg. Want nu ontmoet Mirabeau een vrouw, die een grote invloed op hem zal uitoefenen, die hem de goedheid en de bedachtzaamheid brengt, nodig om zijn wilde passies te leiden. In grote tegenstelling met de hartstochtelike Sophie de Monnier, die zich geheel had overgegeven en onderworpen aan Mirabeau, leidt mad. de Néhra hem. Zij is een verstandige, ontwikkelde en gevoelige vrouw, met ruime, onbekrompen ideeën. Als Mirabeau haar leert kennen, is zij, die een natuurlike dochter was van de Hollandse edelman Willem van Haren, zo pas uit het klooster gekomen, waar ze is opgevoed; ze is 19 jaar oud, slank, heeft een ovaalvormig gezicht met fijne trekken en amandelvormige ogen, als die van Sarah Bernard; »la belle anglaise" wordt ze wel genoemd. De uiterlik grove, onbehouwen Mirabeau mishaagt haar eerst biezonder, maar later erkent ze dat »ces traits convenaient à la nature de son esprit". Hun denkbeelden over het leven komen geheel overeen, hij spreekt uit wat zij ook dacht maar niet zo goed kon zeggen. Ze geeft eindelik toe aan zijn hartstochtelike aanzoeken hoewel ze niet in eigelike zin verliefd is.

»Je l'ai tendrement aimé, je le préférais à tous les autres hommes mais je n'étais pas amoureuse".

Ook aan haar bleef Mirabeau niet lang trouw, tweemaal had zij de rivaliteit van z.g. »femmes passionnées" te verduren maar telkens kwam hij berouwvol tot haar terug en vroeg kinderlijk háár om raad hoe hij zich met fatsoen uit die liaisons terug kon trekken. Ook was hij zoo overtuigd van zijn ongeschiktheid om met geld om te gaan dat hij haar al zijn geld gaf, zodra hij 't ontvangen had. Mad. de Néhra geeft daarvan in haar »Mémoires" een aardig beeld. Mirabeau had van een woekeraar uit de Elzas 20,000 livres weten te krijgen. In plaats van nu zijn vele schulden af te doen, vestigt hij zich in een rijk gemeubeld huis in de Chaussée d'Antin en schaft paarden en rijtuigen aan. Maar als nu mad. de Néhra zich bij hem voegt, bewerkt ze dat de paarden en rijtuigen weer worden verkocht en dat zij zeer bescheiden gaan leven.

»Il me donnait tout son argent à garder", vertelt ze. »Si, parfois, on lui voyait de l'or dans sa bourse, il n'y était que pour la parade; s'il lui arrivait de changer un louis, il m'en prévenait aussitôt, comme si cet argent m'eut appartenu. Son grand plaisir était de me faire des présents; il m'apportait sans cesse des cadeaux et, bien qu'ils fussent à mon usage, il avait si grand peur que je ne le grondasse que de ce qui lui coûtait trois louis, il n'accusait que trente-six livres, mais comme il prenait à crédit et que c'était moi qui payais les mémoires, la supercherie était bientôt découverte. Lorsque c'étaient des bijoux, après m'en être paré deux ou trois fois, pour lui faire plaisir, je composais avec le marchand pour les lui faire reprendre; lorsque c'était un bonnet ou un chapeau, le mal était sans remède, mais je n'avais pas le courage de lui faire un reproche de son aimable générosité."

Vijf jaar duurde, hoewel niet on-onderbroken, de invloed van mad. de Néhra. Deze vijf jaren horen tot de beste van zijn leven, de ernstige studies van de Vincenner tijd worden voortgezet; als publicist en als diplomaat bereidt hij zich voor op de grote taak die hem wacht. Zijn daden

worden niet meer door louter eigenbelang bestuurd, zijn energie en zijn activiteit verspilt hij niet langer aan hatelike familieschandalen, hij doet zijn best zijn slechte reputatie te doen vergeten en verwerft zich grote populariteit als bestrijder van het despotisme en van de zwendel in de geldhandel.

Tesamen met Henriëtte de Néhra maakt hij een reis naar Engeland waar hij, echter tevergeefs, een diplomatieke betrekking zoekt. Hij ontmoet daar een oude schoolmakker Elliot, die hem nog even scherp in zijn gesprekken, nog even links in zijn manieren en slordig in zijn kleren vindt als vroeger maar een onvermengde bewondering voelt voor mad. de Néhra en voor de zachtheid waarmede zij de »grondements d'orage" van haar vriend kalmeert. Als Mirabeau weer naar Frankrijk terug wil keeren maar niet zeker is van de ontvangst die hem daar wacht, omdat hij weer enige geschriften tegen het gouvernement heeft gepubliceerd, gaat Henriette vooruit als afgezante naar Versailles, vertoont zich onvermoeid telkens en telkens in de anti-chambre van de betrokken minister, die eindelik het verzoek van de beminnelike vrouw inwilligt.

Zij staat Mirabeau terzijde in de moeilike dagen in Parijs, waar hij, nog steeds zonder betrekking, van zijn pen moet leven, en vergezelt hem later naar Berlijn, waar hij een diplomatieke zending te vervullen heeft. 1) Maar kort voor de revolutietijd wordt hun goede verstandhouding verstoord door zijn liaison met mad. Le Jay, een listige vrouw, die zijn jaloezie opwekt tegenover Henriëtte.

In zijn drift en woede ziet hij niet de grootheid van Henriëtte en de baatzucht van mad. Le Jay:

»Jusque-là", schrijft mad. de Néhra, »il s'était contenté de l'espèce d'attachement que j'avais pour lui; on lui fit remarquer qu'il n'approchait pas de la passion qu'on avait ou qu'on feignait d'avoir pour lui.... J'étais exposée alors aux plus violents orages, la mort même était présentée à mes yeux.

1) Om het huisgezin compleet te maken, hadden zij een kind aangenomen, waarvan Mirabeau steeds veel gehouden heeft, de latere auteur van het reeds meermalen genoemde boek over Mirabeau. (Lucas de Montigny).

Je sais bien qu'il n'en serait pas venu à cette extrémité; mais enfin, quand, étendue sur mon canapé, suffoquée dans mes larmes, je le voyais ne se possédant plus, le pistolet à la main, dans un accès de rage une secousse, un mouvement involontaire, pouvaient faire partir le coup et le faire mourir après de remords et de regrets. J'ai vécu ainsi près de six mois." Na zulke aanvallen van woede, weende hij aan hare voeten en vervloekte de verleidelike vrouw die zijn gezinsrust verstoorde maar keerde toch altijd weer naar haar terug. Zó te leven ging de krachten van mad. de Néhra te boven, »je me sentais mourir" schrijft ze. Op de 18e Aug. 1788 verliet ze het huis van Mirabeau en ging naar Holland. Daar leefde ze nog tot 1817 in grote afzondering, ze werd katholiek en eindigde haar dagen in strenge devotie. Meermalen heeft ze haar spijt uitgedrukt niet nóg meer geduld te hebben geoefend met de man van wie ze getuigde dat hij een wonderlik mengsel was van »Oromaze en Arimane," van goed en van kwaad.

De strijd tegen de beurszwendel, waarvan ik straks al gesproken heb, strekt Mirabeau tot grote lof. De aandelen van sommige ondernemingen als de Banque d'Escompte, de Banque d'Espagne, de Compagnie des Eaux, waren met behulp van valse voorstellingen opgedreven tot ver boven de waarde. Nu veroorzaakten de geschriften van Mirabeau een sterke daling. De aandelen van de Banque d'Espagne daalden zelfs van 800 tot beneden 420 livres. De Compagnie des Eaux nam een tegenschrijver in dienst, de bekende Beaumarchais. De luchtige spotter trachtte de bedoelingen van zijn tegenstander op elke wijze verdacht te maken, geestig noemt hij, met een toespeling op de Philippica's van Demosthenes, de geschriften van Mirabeau »des Mirabelles." Hoewel het waar is dat Mirabeau voor sommige van deze geschriften betaling heeft ontvangen van de minister Calonne, heeft hij toch niet zijn mening verkocht, hij is nooit geweest een »marchand de paroles," zoals hij minachtend genoemd werd door zijn vader, met wie hij sedert zijn proces weer gebrouilleerd was. Toen dan ook Calonne ten behoeve van de Staat op de Beurs ging knoeien en een

gevaarlike leenpolitiek ging drijven in plaats van het belastingwezen te hervormen, heeft Mirabeau hem in zijn »La dénonciation de l'agiotage" even fel bestreden als de particuliere zwendelaars. Nooit heeft hij, die de koersen naar welgevallen deed rijzen en dalen, daarvan gebruik gemaakt om zelf te speculeren.

In 1786 had Calonne hem met een geheime zending naar Berlijn gezonden, onder invloed van Talleyrand, met wie Mirabeau een tijd lang bevriend geweest is. Hoewel zijn grote opmerkingsgave hem in staat stelde aan het Franse ministerie belangrijke mededelingen te doen, liet hij zich te veel leiden door persoonlike sympathieën en anti-pathieën om een vertrouwbaar diplomaat te zijn. In dezen tijd had hij de grote vreugde enige malen ontvangen te worden door Frederik de Grote voor wie hij reeds lang een innige verering voelde. Met verontwaardiging ziet hij hoe weinig men in Berlijn onder de indruk komt als de grote vorst sterft.

»Tout était morne, personne n'était triste; tout était occupé, personne n'était affligé; pas un regret, pas un soupir, pas un éloge! C'est donc là qu' aboutissent tant de batailles gagnées, tant de gloire, une règne de près d'un demi-siècle rempli d'une multitude de prodiges! *On en était fatigué jusqu'à la haine.* Le seul général Moellendorf pleurait.... Les deux tiers de Berlin s'évertuent aujourdhui à prouver que Frédéric II fût un homme ordinaire, et presque au-dessous des autres.... Oh, si ces grands yeux qui portaient, au gré de son âme héroique, la séduction ou la terreur, se rouvraient un instant, auraient-ils le courage de mourir de honte, ces adulateurs imbéciles?"

Eigenaardig en sympathiek is deze verering van de zelfgenoegzame Mirabeau voor een vorst, van wiens politiek hij een zo groot tegenstander was. Heldennaturen begrijpen elkanders grootheid en blijven niet hangen aan de uiterlike verschillen door tijd en omstandigheden veroorzaakt. Het feit is niet zonder betekenis, dat Carlyle, de heldenvereerder en lofredenaar van Mirabeau, een even grote verering voelde voor Frederik de Grote. Beide, Carlyle zowel als Mirabeau, hebben

een groot werk geschreven over de regering van Frederik II. Het boek van Mirabeau heet »de la Monarchie prussienne," kritiek op het regeringsbeleid en bewondering voor de persoon strijden daarin om de voorrang. Maar het fond van het boek, de statistiese en ekonomiese gegevens, waren verzameld door een ander, een medewerker, de majoor de Mauvillon. En zo was het met haast alle geschriften van Mirabeau. Hij was geen man om theorieën uit te werken, geen man van oorspronkelike ideeën, geen geduldig onderzoeker en denker. Maar hij had een groot talent om de ideeën van anderen te gebruiken. Alleen een boek te schrijven kostte hem de grootste moeite. Iets anders was het echter als hij een schema, een geraamte, voor zich had, om dat aantrekkelik te maken, om daaraan leven te geven. Dat noemde hij »mettre le trait à l'ouvrage." Die »trait" bestond dan in een harstochtelike apostrophe, een ironies gezegde, een karakteriserende uitdrukking. Zo schetst hij 't gevaar van de bureaucratie in deze woorden: »les détailleurs font les détails, les affairés font les affaires, les écrivains font les écritures." Van Necker heet het: »Malebranche 1) zag alles in God, maar M. Necker ziet alles in Necker." Maar ik hoef van dat talent van typeren, van de kracht, waarmee hij zijn mening opdringt, geen meerdere voorbeelden te geven, want we hebben in de loop van dit werk daarvan al zovele gezien en we zullen er nog vele ontmoeten. Hij had het talent van zovele heersers om knappe medewerkers te kiezen, om hen door zijn invloed aan zich te binden, hen te bezielen en aan te vuren, zonder dat ze daarvoor groot geldelik voordeel of roem genoten. Soms werkte hij hun arbeid helemaal om maar vaak nam hij ongeveer alles letterlik over en publiceerde toch alles onder zijn eigen naam. Begrijpelik is het dat velen zich verongelijkt achtten. Dumont, zijn secretaris, schreef later een heel boek 2) om aan te tonen dat hij, Dumont, de grote man was, en Mirabeau niets dan een marionet, waarvan hij aan de touwtjes

1) Malebranche, een wijsgeer, geb. 1638. Zijn hoofdstelling is dat wij alle dingen in God aanschouwen.

2) Souvenirs d'Et. Dumont. uitgeg. 1832.

trok. En even vaak als hij op deze wijze met toestemming der betrokkenen plagiaat pleegde, deed hij dat zonder toestemming, beroemde zich op denkbeelden die niet van hem waren, verkocht zelfs boeken als zijn eigene die door anderen waren geschreven. Maar meestal, mogen we aannemen, plagieerde hij onbewust zoals hij ook zo dikwijls onbewust leugens vertelde. De markies vertelt hoe zijn zoon dikwijls geestdriftig allerlei ideeën als nieuw verkondigde maar hoe hij dan zijn horloge voor den dag haalde en zeide »dat heb ik je juist van morgen zo en zo laat zelf gezegd." Hij noemt zijn zoon: »La pie des beaux esprits, le geai des carrefours."

Voor ik nu verder ga met de levensgebeurtenissen van Mirabeau te vertellen, wil ik iets meedelen van zijn mening over godsdienst en politiek.

Hij was geen aanhanger van het bekrompen 18e-eeuwse materialisme. Hij was een besliste tegenstander van elk kerkgeloof maar over het Godsbestaan waren zijn meningen eenigzins weifelend. In de Vincenner-brieven zegt hij „Au moment où nous finirons tout notre être finira avec nous", maar op een andere keer schrijft hij een gloedvolle verhandeling over de ontsterfelikheid der ziel. Het zuiverst geeft hij, naar mij dunkt, zijn standpunt weer, waar hij zegt: »Y-a-t-il un Dieu? Je n'en sais rien. Mais je sais que s'il est un Dieu, l'homme juste et bon lui sera agréable. Je sais que s'il n'en est pas, l'homme juste et bon sera le plus heureux." Over zijn moraal heb ik vroeger al gesproken. Begrijpelik is het dat hij veel sympathie koesterde voor de oudheid. De klassieke dichters en schrijvers stelde hij boven die van zijn tijd, Rousseau misschien uitgezonderd (wiens „Contrat Social" hij echter bestreed). Hij deelde hun libertijnse opvattingen, hij hield van die indrukwekkende antieke helden en philosophen en had een afschuw van de Christelike dogmatiek en ascese. Zelfs op zijn doodbed zweven hem antieke voorbeelden voor de geest, wil hij sterven als een Grieks philosoof.

„l'Histoire de l'antiquité", zegt hij in de Vincenner brieven, »nous offre d'autres hommes, sa religion et ses doux mensonges si préférables à notre théologie moderne, sombre, fanatique

et grossière comme ses inventeurs, nous présente un autre univers dans lequel il est doux d'errer."

Wat waren nu zijn ekonomiese en polieke denkbeelden? Zoals ik al meer gezegd heb, hij was absoluut geen theoreticus. „La vie exécutive me convient plus que la vie spéculative". Met het grootste gemak schikt en verandert hij zijn theorieën naar de omstandigheden, hij is een echte opportunist. Maar zover men dan bij hem van een stelsel kan spreken, behoort hij tot de physiocraten, tot de volgelingen van Quesnay. De invloed van zijn vader was groter geweest dan hij soms wel wilde bekennen. Hij verdedigt dan ook tot het laatst van zijn leven de geliefkoosde stelling der physiocraten, die hen onderscheidt van de Engelse liberale ekonomisten, dat alleen de landbouw productief is en dus een grondbelasting de enige rationele belasting is. Zelfs het lezen van Adam Smith heeft hem daarvan niet af gebracht. De vrijheid van handel en bedrijf, de afschaffing der feodale rechten en plichten, de afschaffing der indirecte belastingen en van de belastingvrijheid van adel en geestelijkheid, al deze liberale stellingen der opkomende bourgeoisie heeft Mirabeau verdedigd. Hij heeft er niets aan toegevoegd maar hij heeft ze gepopulariseerd. Hij was niet de man van de theorie maar van de propaganda. De meeste phyisiocraten waren voorstanders van het z.g. verlichte koningschap. Zij droomden zich een absolute monarch die, voorgelicht door hun wetenschap, een vader voor zijn volk zou wezen. Maar Mirabeau had te veel werkelikheidszin om daarvan een aanhanger te zijn. Hij begreep spoedig dat verandering slechts komen kon door invloed van hen die belang hadden bij die verandering d. w. z. door de Tiers Etat zelf. Hij wilde een volksvertegenwoordiging, een constitutionele monarchie. Deze denkbeelden propageert hij in woord en geschrift. Hij is lid van de Club Constitutionel, een vereniging van hervormingsgezinden tot welks leden vele van de latere staatslieden der revolutietijd behoorden. Hij solliciteert naar een staatsbetrekking maar zonder gevolg. Daar wordt in Aug. 1788 het besluit der regering bekend om de Staten-Generaal bijeenteroepen. Ten einde raad en

geen ander middel ziende om het dreigende deficit te bezweren, had de regeering toegegeven aan de drang der publieke opinie. Dan gaat een juichtoon op in 't hart van Mirabeau, nu ziet hij de tijd naderen waarin zijn eerzuchtige dromen zich kunnen verwezeliken, waarin hij een beheersende, een dominerende positie kan innemen.

Koortsachtig werkt hij om te zorgen dat hij tot de gekozenen behoort. Reeds nu begreep hij dat de regeering de vergadering met een vast plan van uitgebreide hervormingen moest tegemoet treden om een geweldadige revolutie, een dreigende anarchietoestand, te voorkomen. Hij wil „coalitionner l'autorité royale avec le peuple contre les privilégiés", een program waaraan hij steeds trouw is gebleven. En zijn bedoeling is niet om in de oppositie te komen maar om zelf de leider der regering te zijn, hij wil Necker, wiens onbekwaamheid hij doorziet, vervangen. Daarom tracht hij met behulp der regering te worden gekozen; in September 1788 richt hij een merkwaardige brief tot de minister Montmorin, waarin hij een plan uiteenzet tot leiding der Staten-Generaal. De minister toont heel weinig neiging om Mirabeau te ondersteunen maar bovendien maakt een nieuwe omstandigheid het plan geheel onmogelik.

Hij had namelijk de grote onbescheidenheid zijn brieven uit Berlijn, tijdens zijn geheime zending aan de Franse minister gericht, te publiceren onder de titel „Histoire secrète de la cour de Berlin." De verklaring is waarschijnlik weer te vinden in dringende geldnood. Hij had voor die publicatie geen slechter oogenblik kunnen kiezen. Een algemene verachting trof hem. Zijn slechte reputatie van vroeger herleefde, de oude schandalen werden weer opgehaald. Invloedrijke vrienden, o.a. Talleyrand, braken alle connecties met hem af. Zijn enige kans om nog gekozen te worden was nu de Provence waar hij vanouds grote populariteit bezat. De invloed van zijn vader zou hem daarbij van veel nut kunnen zijn, meende hij. Daarom tracht hij weer een verzoening met zijn vader te bewerken. Maar de oude man heeft zijn rust te lief en wil zijn zoon zelfs niet zien uit vrees dat hij zich zal laten bepraten.

Maar nu verschijnt het grote werk van Mirabeau, »De la monarchie prussienne", dat doortrokken was van de physiocratiese beginselen en dat hij, niet zonder bedoeling, aan zijn vader had opgedragen. Ondanks zichzelf voelt de markies zich gevleid en staat nu zijn zoon een onderhoud toe, niet als vader maar als ekonomist, en vol vuur gaat hij debatteren over enige ondergeschikte punten van het boek waarmede hij het niet eens is. Toen kwam, voor de derde maal, een verzoening tot stand, die ongestoord bleef, tot de markies de 10e Julie 1789 plotseling stierf. Nog dikwijls had hij heftig de houding van zijn zoon in de vergaderingen der Staten-Generaal gekritiseerd maar deze sprak hem niet tegen, bleef steeds respectvol doch ging natuurlik zijn eigen gang.

Met nadruk heeft Mirabeau in zijn testament de wens te kennen gegeven begraven te worden in 't zelfde graf als zijn vader, te Argenteuil. De eigenaardige levensverhouding tussen deze beide merkwaardige mannen, die ondanks heftige ruzieperiodes onwillekeurig bewondering en sympathie voor elkander voelden, heeft aan Jules Clarétie de stof gegeven voor een drama, „Les Mirabeau" getiteld.

Mirabeau gaf er de voorkeur aan te worden afgevaardigd door zijn eigen stand, de Provençaalse adel. Maar toen hij in de vergadering van de adel voorstelde toe te geven aan de wensen van de Tiers Etat, sloten de Provençaalsche edelen hem, die ze als een verrader van hun stand beschouwden, van hunne verdere bijeenkomsten uit.

Maar de Tiers Etat begroet zijn candidatuur met enthousiasme. Hier, onder zijn landslieden, onder het opgewonden en beweeglike Provençaalse volk, voelt Mirabeau zich in zijn element. Hij schrijft een anonyme brochure waarin hij zichzelf beschrijft als de edelste en welsprekendste man van zijn tijd. De stem van Mirabeau, heet het in dat boekje, beheerst een vergadering »comme le tonnerre couvre le mugissement de la mer". Zich opwindend, ziet hij zichzelf steeds grootser; hij vergelijkt zich met de Gracchen. Steeds hebben de aristocraten de enkele volksvriend, die uit hun midden opstond, het bitterst vervolgd en opgeofferd aan hun haat.

»Ainsi périt' le dernier des Gracques, de la main des patriciens. Mais, atteint du coup mortel, il lança de la poussière vers le ciel, en attentant les dieux vengeurs, et de cette poussière naquit Marius; Marius, moins grand pour avoir exterminé les Cimbres que pour avoir abattu dans Rome l'aristocratie de la noblesse".

Zo schrijft en spreekt hij onvermoeid. Hij dempt opstanden alleen door zijn tegenwoordigheid en welsprekendheid, te paard rijdt hij de stad door en spreekt overal het stil luisterende volk toe, spontaan vormt zich een lijfwacht van geestdriftige burgerzonen. In twee steden wordt hij ten slotte gekozen, Aix en Marseille. Dan komt er geen einde aan de ovaties van de luidruchtige Provençalen. Zij gebruiken voor de uiting van hun vreugde alles wat maar lawaai maakt; de klokken worden geluid, ieder die een geweer of buks kan machtig worden lost vreugde-schoten, zij maken muziek met tambourijnen en fluiten. Terwijl hij bij een vriend dineert, blijft het volk buiten de deur muziek maken. Telkens moet hij buiten komen om nieuwe huldebetuigingen in ontvangst te nemen, dan wordt hij omhelsd en roept het volk »Vive le comte de Mirabeau, vive le père de la patrie". En Mirabeau geniet in die toejuching en gedraagt zich geheel zoals dat een groot man betaamt, hij is ontroerd en weent waar dat pas geeft en uit diepzinnige gezegden, die vlijtig als orakelspreuken worden op gevangen en van mond tot mond gaan. Zo roept hij uit als het volk de paarden van zijn rijtuig wil spannen: »Mes amis, les hommes ne sont pas faits pour porter un homme, et vous n'en portez déjà que trop!".

Spoedig na deze glorierijke campagne vertrekt hij naar Parijs om daar zijn zetel onder de leden der Staten-Generaal te gaan innemen.

De Revolutie is geweest de bevrijding, de mondig-verklaring der bourgeoisie. Adel en geestelikheid, welke standen vroeger gewichtige sociale functies hadden verricht, waren niet meer onmisbaar. Toch bezaten zij nog een derde van de Franse

bodem, waren vrijgesteld van belasting, hadden nog tal van feodale rechten, bekleedden alle ambten en bestuurden Frankrijk volgens hun belang. Van hen was niet te verwachten opheffing der bepalingen, die het opkomende kapitalisme belemmerden. Nog altijd bestond het Gildewezen, waardoor men beperkt was in het aantal knechts en winkels, waardoor kwantiteit, kwaliteit en prijs der producten vast stond. Het oprichten van fabrieken was alleen mogelik door een speciale vergunning. De boeren moesten tienden betalen aan de geprivilegieerde standen en corveediensten verrichten. De derde stand werd gedrukt door zware belastingen en de rechtspraak was gewoonlik, tenminste op het platte land, in handen der adelike heren. Maar al die onvrijheid zou niet voldoende geweest zijn om de revolutie te doen ontstaan, als niet de Derde Stand ondanks de belemmeringen machtig geworden was en zich van die macht bewust was geweest. De handel van Bordeaux, Nantes en Marseille ging steeds vooruit, de manufactuur bloeide, bij Lyon waren al fabrieken van 1200 en meer arbeiders, maatschappijen op aandelen werden opgericht, het moderne kapitalisme was in groei. Toen voelde die vooruitgaande Derde Stand, die zichzelf als de alleennuttige wijl voortbrengende klasse beschouwde, zich in staat ook de regering over te nemen en ze begreep dat dit noodzakelijk was om haar belangen te bevorderen. Maar die Derde Stand bestond uit zeer verschillende elementen, uit groothandelaars, industrieelen, boeren en loonarbeiders en het is juist de verdienste van Jaurès 1) dat hij de rol van die verschillende elementen in de verschillende phasen der revolutie duidelijk heeft uiteengezet. De arbeiders hadden nog geen besef dat ze een afzonderlike klasse vormden met eigen belangen, er waren minder arbeiders want het klein-bedrijf was nog regel, de werkgevende bourgeois verscheen hun als een weldoener tegenover de nietsdoende adelike heer. Niemand had nog begrip van de ellende die het opkomende kapitalisme hun zou brengen. Zelfs meende men algemeen dat het grootbedrijf,

1) Histoire de la révolution française.

het fabriekswezen, niet zou voortgaan zich te ontwikkelen. Mirabeau zegt dan ook in zijn boek »De la monarchie prussienne" dat bij vrije concurrentie het kleinbedrijf zou triompheren, hij voorzag een toestand waarin ieder ook op zijn beurt meester zou kunnen worden. Zo was dus de algemene verwachting dat Liberté, Egalité en Fraternité zich zouden vestigen op aarde en het steunen der revolutie was een schoon en menslievend werk. Van de dag af, dat het besluit tot bijeenroeping der Staten-Generaal verscheen, was het plan van Mirabeau gemaakt. Hij zou de komende revolutie leiden zodat zonder schokken en bloedvergieten de omkeer zou plaats hebben. Merkwaardig is, zooals Jaurès opmerkt, die zin voor orde in een man die in zijn eigen leven niets dan wanorde had gekend. Dat was het werk waar hij voortaan geheel voor leefde. Na het bovenstaande zal het de lezer duidelik zijn, dat niet Mirabeau of wie anders ook, de revolutie heeft gemaakt, maar de revolutie zich van hem heeft bediend, hem heeft gebruikt.

Hij had steeds, met zijn Provençaalse verbeeldingskracht, grote bewondering gevoeld voor grootse, geweldige daden, en hij voelde in zichzelf de kracht en de neiging om ook een groots werk te volbrengen. Aan een reus past reuzenwerk. En hij was een reus, hij »le démon de la chose impossible," die toen zijn secretaris Dumont van een opgedragen werk zeî: »mais c'est impossible", opstoof, zeggende: »ne me dites jamais ce bête de mot." Maar men moet zich Mirabeau niet voorstellen als een zichzelf-opofferende apostel der lijdende mensheid. Wat hem vooral beweegt, is een machtige roemzucht, een zucht naar grootse daden. Als hij het gestelde doel had kunnen bereiken door zich terug te trekken in eenzaamheid en vergetelheid, zou hij dat, denk ik, niet hebben gedaan. Maar wel zou hij bereid geweest zijn in enthousiasme voor zijn doel te sterven. Hij is als een grote, dappere, roemzuchtige generaal, tegelijk een tacticus en een vechtgeneraal.

Hij was eerzuchtig maar zijn eerzucht was veel grootser, veel edeler dan men dacht. Ieder hield hem voor een zedeloze avonturier, die zijn onbetwistbare talenten in dienst zou stellen

van de meest biedende. En tot die mening had hij ook wel reden gegeven, hij, de man die aan minister Calonne getracht had geld af te dreigen door hem een geschrift, tegen zijn administratie gericht, te koop aan te bieden, die diplomatieke geheimen had gepubliceerd, die ontelbare malen zijn belofte had verbroken, de man, die in zinnedrift alles wat goed was, opofferde aan zijn genotzucht. En de laster had hem nog zwarter gemaakt, — noemde niet zijn eigen vader hem een »marchand de paroles", wat hij zeer stellig niet was? Toen hij dan ook op die beroemde 5e Mei de vergaderzaal der Staten-Generaal binnentrad, was een verachtend gemompel duidelik merkbaar. Wat een verschil met het enthousiasme in de Provence! Mirabeau, die zo'n ontvangst niet verwacht had, wordt ons dan ook voorgesteld »roulant des larmes de dépit." Maar langzamerhand begint men zijn talenten te waarderen. In haar strijd met de regeering had de vergadering behoefte aan mannen als Mirabeau.

De regering had de Staten-Generaal alleen bijeengeroepen om het dreigende deficit te keren, om een nieuwe belastingregeling in te voeren. Maar daarmede liet zich de Derde Stand niet afschepen »Het deficit is de schat der natie", zeide Mirabeau. Was de regering de vergadering tegemoet getreden met een vast plan van uitgebreide hervormingen, volgens de raad van Mirabeau, dan zou ze meester gebleven zijn van de toestand. Maar de koning en zijn voornaamste minister Necker namen een weifelende houding aan. Hij nam geen besliste stelling in tegenover de alles beheersende vraag: zou, als vroeger, de stemming plaats vinden per orde zodat adel en geestelikheid steeds de Derde Stand zouden overstemmen, of hoofdelik, zodat de Derde Stand, die tweemaal zoveel afgevaardigden had als elk der andere standen, met hulp der lage geestelikheid, de meerderheid zou hebben? De Tiers Etat nam een afwachtende houding aan, maar begon ten slotte besluiten te nemen alsof zij alleen de Staten-Generaal vormde. Dan volgt de 23ste Juni de bekende koninklike zitting, waarin de koning beveelt afzonderlik te beraadslagen en de besluiten der Tiers nietig verklaart. De koning en de geprivi-

legieerde standen verlaten de zaal, maar de afgevaardigden van de Tiers blijven zitten. Een ceremoniemeester komt binnen en zegt: »M. H., ge hebt het bevel des konings gehoord", waarop Mirabeau zich verheft en plechtig, met breed gebaar zegt: »Allez dire à votre maître que nous sommes ici par la volonté du peuple et que nous n'en sortirons que par la force des baionettes." Dat zijn de beroemde woorden, zoals de overlevering ze heeft bewaard, en zoals ze door de Jacobijnenclub onder het beeld van Mirabeau zijn gegrift, de enige woorden, die de meeste mensen van Mirabeau kennen, die waarschijnlik niet eens in die vorm zijn uitgesproken en die op dat ogenblik blijkbaar niet zo'n grote indruk hebben gemaakt. Eerst later is dát woord op dát ogenblik gesproken, beroemd geworden wegens zijn symboliese betekenis, als een sein tot de revolutie.

Ten slotte gaf de koning toe aan de wil der Tiers en kon de Nationale Vergadering hare wetgevende arbeid aanvangen. Evenals de vergadering stootte ook de regering Mirabeau van zich af. Toen hij een conferentie had verkregen met Necker, vroeg hem de ijdele minister, die, prat op zijn eigen onbesproken gedrag, de avonturier verachte, hoewel hij eigenlijk ver beneden hem stond, op zulk een beledigende toon »Monsieur, quelles sont vos propositions?" dat Mirabeau antwoordde: »Ma proposition est de vous souhaiter le bonjour" en wegliep. Rood van ergernis kwam hij in de vergaderzaal en riep tot Malouet, de eigelike bewerker der conferentie: »Votre homme est un sot, mais il aura de mes nouvelles." Teruggestoten door het hof en door de vergadering, zocht hij naar een andere macht waarop hij kon steunen, en vond die in het Parijse volk. IJverig bezocht hij de districts-vergaderingen, waar hij revolutionaire redevoeringen hield. In de Nat. Vergadering voert hij tegenover de regeering, die troepen samentrekt en blijkbaar een contra-revolutie voorbereidt, een dreigende taal. Hij bestrijdt zelfs het geven van paspoorten aan hen die door het volk bedreigd werden. Zijn populariteit is groot. Als hij, de dag na de val van de Bastille, daar een kijkje komt nemen, brengt het volk van alle kanten als huldebetoon een

massa in de Bastille gevonden archiefstukken voor zijn rijtuig. De hongerende vrouwen, die de 8e October naar Versailles trokken, roepen om hun »petit père Mirabeau." Van de 5e Mei af, had hij een krant uitgegeven, waardoor hij ook de openbare mening bewerkte, de »Courrier de Provence." Hij ontwikkelde een reusachtige werkkracht. Overdag sprak hij in de vergadering, 's avonds voor het Parijse volk. Evenals vroeger zijn geschriften werden nu zijn redevoeringen voorbereid door bekwame mannen als Dumont, Du Roveray, Pellenc, Reybaz e.a., die te samen vormden wat hij, met zelfvoldoening, zijn »atelier" noemde. Daardoor was het hem mogelijk soms in één week tijd over vier of vijf verschillende kwesties met grote kennis van zaken te spreken. Maar zelf stelde hij de richting vast waarin hij aldus gezamelde kennis wilde gebruiken, hij bezielde het onderwerp en gaf de »trait" aan het werk. De meeste redevoeringen werden toen, in de begintijd van het parlementarisme, voorgelezen; wat nu uitzondering is, was toen regel.

Slechts een tiental der redevoeringen van Mirabeau, waaronder enige der mooiste die hij gehouden heeft, waren improvisaties. Bij het maken der constitutie kwam vooral aan het licht zijn ware doel, de vestiging van een constitutionele monarchie, »coalitionner le peuple et le roi contre les privilégiés". Hij wilde zowel aan de koning als aan de volksvertegenwoordiging grote macht geven om elkander in toom te kunnen houden.

»Ik ken niets verschrikkelijker" zeide hij »dan de souvereiniteit van 600 personen, die zich morgen onafzetbaar kunnen verklaren en overmorgen hun waardigheid erfelijk maken."

Daarom verdedigt hij het absolute vetorecht van de kroon, waardoor de koning het tot stand komen van een wet kan verhinderen, maar hij doet het in vage, onbestemde termen om zijn populariteit niet te verliezen. Enige tijd te voren had hij zich duideliker uitgedrukt. »Sans la sanction royale j'aimerais mieux vivre à Constantinople qu'à Paris." Moediger verdedigde hij later het recht van de kroon om oorlog en vrede te verklaren, zodat in de straten van Parijs een schot-

schrift gevent werd »La trahison découverte du comte de Mirabeau."

Door deze houding bevredigde hij noch de demokraten noch de hofpartij. De eersten wilden aan de koning slechts een schijn van gezag laten en de koning wilde geen afstand doen van zijn absolute macht. Jaurès noemt het plan van Mirabeau een hersenschim, op dat ogenblik onmogelik te verwezeliken. En het schijnt mij wel toe dat hij daarin gelijk heeft, want het was niet te verwachten dat de absolute monarchie vrijwillig afstand zou doen van haar macht en als de koning niet van plan was de constitutie loyaal uittevoeren dan was het gevaarlik hem grote macht te geven. Bij beide partijen ontmoette Mirabeau een diep wantrouwen. Maar er bestond nog meer aanleiding tot wantrouwen. Geboren intrigant, had hij ook nu geheime betrekkingen met allerlei personen, overal tastte hij rond om werktuigen te vinden voor zijn plannen. Ongeduldig over de weifelende houding van de koning, had hij betrekkingen aangeknoopt met de graaf van Provence en waarschijnlik ook met de hertog van Orleans. Maar ook Camille Desmoulins en andere volksleiders trachtte hij aan zich te binden. Hij was niet de man om zijn geheimen goed te verbergen, zodat allerlei duistere praatjes in omloop waren.

Zijn gematigde principes, zijn verleden, zijn intrigues, alles werkte samen om bij zijn medeleden een groot wantrouwen te wekken en men behoeft niet zoals Victor Hugo zijn toevlucht te nemen tot de onderstelling van jalouzie om de houding van de vergadering tegenover Mirabeau te verklaren. In November '89 wordt een motie aangenomen van de obscure afgevaardigde Blin, dat geen lid der Staten gedurende deze zitting minister mag worden, een tendenz voorstel geheel tegen Mirabeau gericht. De rede die Mirabeau tegen dat voorstel houdt, is schitterend. Wil men beweren dat onder de gekozenen des volks geen goede ministers te vinden zijn? Of is het te doen om een bepaalde persoon te weren? En nu onderstelt hij met gruwelike spot dat de voorsteller zichzelf bedoelt, dat de bescheiden afgevaardigde Blin door de

vrees is bevangen, dat men hem minister zal maken. Maar dan werpt hij alle ironie van zich en vraagt; of word ik met dat voorstel bedoeld? Hij eindigt met deze woorden:

»Voici donc, messieurs, l'amendement que je vous propose, c'est de borner l'exclusion demandée à M. de Mirabeau, député des communes de la sénéchanssée d'Aix."

Toen de weg tot het ministerschap hem aldus was versperd, begroef zich Mirabeau geheel in de geheime politiek. Van af Junie 1790 is hij de geheime raadsman van het hof en ontvangt daarvoor een grote geldelike beloning. Tengevolge daarvan heeft men hem van verraad beschuldigd en toen kort na zijn dood het bestaan van die verstandhouding ontdekt werd heeft men zijn overblijfselen als die van een onwaardige verrader uit het Panthéon, de rustplaats der grote mannen, verwijderd en op het kerkhof Sainte-Cathérine in de voorstad Saint-Marceau in een kuil gestopt, onvindbaar. Maar alle gezaghebbende schrijvers over de Revolutie zijn van oordeel dat aan verraad niet kan gedacht worden. Vóór als na het sluiten van dat verdrag blijft zijn houding dezelfde. Hij is betaald maar niet verkocht. We weten hoe weinig scrupuleus hij was in geldzaken, maar omkoopbaar hebben we hem nog nooit bevonden en dat was hij ook nu niet. Zelf rechtvaardigt hij die toelage door te spreken van de vervolgingen van zijn schuldeisers en van de kosten van zijn atelier. Maar hij aarzelde ook niet zijn behoefte aan weelden en zingenot met dat geld te voldoen. Hij vestigde zich in een rijk huis aan de Chaussée d'Antin, mooi gemeubeld, waar antieke vazen, mooie prenten en een uitgebreide bibliotheek de bewondering van zijn gasten trokken.

Grote dinées met vele genodigden werden daar dikwijls gegeven. Tweemaal per week schreef hij een memorie voor de koning, soms zeer uitvoerige, waarvan niet meer dan een vijftigtal zijn bewaard gebleven. Een bewijs dat hij zich niet bewust was van enige verkeerde handeling, is wel, dat hij op zijn sterfbed aan zijn vriend de la Marck, de bemiddelaar tussen hem en het hof, opdroeg die correspondentie later te publiceren, 't geen in 1851 geschied is, (het z.g. *Recueil de*

Bacourt). Dat zou zijn beste rechtvaardiging zijn voor het nageslacht, zeide hij.

In die merkwaardige en scherpzinnige »Notes pour la Cour" ontwikkelt hij dezelfde constitutioneel-monarchale denkbeelden, die hij altijd heeft voorgestaan. Hij stelt voorop dat een contra-revolutie even misdadig als gevaarlik zou zijn. Hij tracht de koning te overreden zich met de revolutie te verzoenen, zich aan haar hoofd te stellen. De koning moet zich populair maken, hij moet van het federatiefeest van de 14e Julie 1790, dat beroemde feest op het Champ de Mars, gebruik maken, om een geestdriftige rede uittespreken, die Mirabeau voor hem heeft opgesteld. Maar de koning doet het niet. Voortdurend dringt hij aan op het ontslaan van de ministers, van Necker c.s. Dan moet de koning niet aarzelen zelfs Jacobijnen tot minister te benoemen.

Immers zegt hij scherpzinnig: »Des Jacobins ministres ne seraient pas des ministres jacobins." Maar de koning luistert slechts met één oor, hij heeft nog andere raadgevers, die hem heel andere plannen voorleggen. Ook de koningin vertrouwt Mirabeau niet, zij spreekt van hem als van een gelukzoeker, die ze eigelik veel te duur betalen. Toch was het juist op de invloed van de koningin, dat Mirabeau zijn goede verwachtingen bouwde, »Le roi n'a qu'un homme, c'est sa femme." Vaak heeft hij het noodlottig einde der monarchie voorspeld. De koning en de koningin zullen de storm niet overleven. »La populace battra le pavé de leurs cadavres." Maar het hof luisterde niet naar hem en ging zijn eigen gang. Verontwaardigd schreef Mirabeau aan de la Marck: »Du côté de la cour, oh! quelles balles de coton! quels tâtonnements! quelle pusillanimité! quelle insouciance! quel assemblage grotesque de petites répugnances et de désirs d'enfants, de volontés et de nolontés...!"

Dat wantrouwen van het hof was niet geheel onbegrijpelik.

Door zijn principes voelde hij evenveel voor de demokratie als voor de monarchie. Daarom zocht hij ook toenadering tot de Jacobijnen en werd zelfs tot president hunner club gekozen.

Men begrijpt dat deze houding hoewel niet bepaald verraderlik, niet was zonder enige dubbelzinnigheid. Zo kwam hij er toe om ideeën te verkondigen waarmede hij het niet eens was, zo verdedigde hij de plundering van het hotel de Castrie om de Jacobijnen te believen en stelde dat dan later in een stuk aan het hof als handige politiek voor. Hij wilde de kool en de geit sparen, eten van twee wallen. Hij stond niet »saevis tranquillus in undis". Met zijn beweglikheid van geest, zijn weinige leerstelligheid, zijn vermogen om zich aan te passen aan de omstandigheden, was hij een geboren opportunist en dat opportunisme werd nog in de hand gewerkt door de omstandigheden. Hiermede wil ik niet zeggen dat hij zijn doel geheel uit het oog verloor, hij zeide tot het hof dat hij was »pour le rétablissement de l'ordre, mais pas de l'ancien ordre" en zoals tegenover het hof bewaarde hij ook in sommige, grootse, ogenblikken zijn onafhankelikheid tegenover de Jacobijnen, zodat Malouet van hem kon getuigen »aan de linkerzijde zitten maar twee mannen, die geen demagogen zijn, Mirabeau en Robespierre". Maar zijn opportunisme toonde hij door zijn principes te vermoffelen voor enig onmiddelik voordeel, door concessies te doen aan alle partijen. Vaak als hij merkte dat de vergadering niet op zijn hand was, wijzigde hij zijn redevoeringen en voorstellen om niet te worden verslagen. En het mag nog wel eens gezegd worden in deze tijd van opportunistiese coalities en concentraties, van verkiezingsgeknoei en van zeteljacht, dat de ware politiek principieel is, die politiek, die gelooft in hare beginselen, die zich naakt toont in hare hevige liefde en haat en niet met de glimlach van de leugen, die de tegenwoordige beschaving vordert. De waarheid laat niet met zich spelen.

Niet alleen is Mirabeau opportunist, hij is ook Macchiavellist. Hij had Macchiavelli bestudeerd en heeft meer dan eens zijn grote bewondering voor die schrijver geuit. »En politique la petite morale tue la grande", zeide hij. Zo toont hij zich uiterlik de vriend van sommige leiders terwijl hij in zijn correspondentie middelen voorstelt om hen te verderven,

die van grote mensenkennis maar tevens van een gemene sluwheid getuigen. Zo ontwerpt hij ook een plan om de Nationale Vergadering onmogelik te maken door haar strikken te spannen, haar aan te moedigen om fouten te maken ten einde haar in 't land in discrediet te brengen. Aan alle partijleiders moet men ministerieele baantjes voorspiegelen om ze in de hand te houden, terwijl de een het niet mag weten van de ander, een spionnenstelsel moet worden ingevoerd, kortom, hij toont een geraffineerde sluwheid. Wel moet men in aanmerking nemen dat hij deze paardenmiddelen alleen voorschreef omdat hij de toestand wanhopig oordeelde. Toch is het tekenend dat hij meende door bedrog verder te komen dan door principieele politiek. Wel bezat hij de sluwheid om zo iets te ontwerpen maar hij miste de zelfbeheersing, de koude, gevoelloze berekeningzucht, nodig om dergelike plannen door te voeren, die geest, die b.v. Talleyrand wel bezat. Mirabeau was onberekenbaar, altijd gereed zich op te winden of neerslachtig te zijn, altijd zondigend door te goed vertrouwen of te grote minachting, zegt de la Marck, zijn beste vriend in zijn laatste jaren. Nu eens was hij opportunist zelfs macchiavellist, dan weer een idealist, die moedig streed voor zijn beginselen. Daardoor vertoonde zijn politiek dat ongedurige, dat onstandvastige, die slingerlijn die we in zijn hele levensloop hebben opgemerkt. Dat verklaart het algemene wantrouwen en ondanks zijn genie het weinige resultaat van zijn politiek.

Mirabeau als politicus is scherpzinnig maar vaak te misprijzen, maar Mirabeau als redenaar is een genie, is niet te overtreffen.

Als deze geweldige man van hartstocht en levenskracht, die zo machtige middelen van uitdrukking bezit in zijn taal, zijn stem, zijn expressief gezicht, die met zijn heerserswil zijn sterke overtuiging aan anderen opdringt, als deze man de dogma's, de theorieën van het ancien régime, al de verschrompelde, verbruinde maar nog taaie perkamentrommel vaneenscheurt, dan is hij wel de »Swallower of Formulas", die Carlyle hem noemt, de verzwelger van de verouderde

ideeën, van de nu levenloze formules. Zijn stem is welluidend, »argentine", zilverklankig, maar kan ook somwijlen machtig door de wijde zaal dreunen, of in passie snelaanzwellend stoten en hijgen en brullen. Zelfs zijn lelikheid imponeert, het »zwijnshoofd met de karbonkelogen", zijn vormeloos hoofd, dat nog groter lijkt door de haarmassa, en dat hij zelfbewust en minachtend hoog opgericht houdt of achterover werpt. Hij spreekt langzaam, met breed gebaar, behoudt steeds de ernst van een senator.

Met zijn intense verbeeldingskracht zàg hij de beelden die hij bij zijn hoorders wilde opwekken. Eens zeide hij in een rede: vanaf deze plaats zie ik de vensters van het Louvre waaruit het pistoolschot werd afgevuurd dat het sein gaf tot de St. Barthelomaeusnacht. Later merkte iemand hem op dat hij van de spreektribune onmogelik de vensters van het Louvre kon zien, waarop Mirabeau antwoordde: »Op dat ogenblik zag ik ze toch". Zijn redenaarstalent was dramaties, de »Shakespeare de l'éloquence", noemt hem mad. de Staël. Hoewel een redevoering zonder het geluid en de uitdrukking van de spreker de helft van haar waarde verloren heeft, wil ik een enkel gedeelte citeren. Het is die bekende rede over het bankroet, een opwekking om Neckers voorstel tot heffing van een kwart van ieders inkomen toch aan te nemen ten einde een bankroet te voorkomen.

„Daignez, messieurs, daignez me répondre! Le premier ministre des finances ne vous a-t-il pas offert le tableau le plus effrayant de notre situation actuelle? Ne vous a-'t-il pas dit que tout délai aggravait le péril? Qu'un jour, une heure, un instant pouvaient le rendre mortel? Avons-nous un plan à substituer à celui qu'il nous propose? (Oui, roept iemand uit de vergadering) Je conjure celui qui a dit »oui" de considérer que son plan n'est pas connu; qu'il faut du temps pour le développer, l'examiner, le démontrer; que, fût-il immédiatement soumis à notre délibération, son auteur a pu se tromper; que, fut-il exempt de toute erreur, on peut croire qu'il s'est trompé; que quand tout le monde a tort, tout le monde a raison, qu'il se pourrait donc que l'auteur de cet

autre projet, même en ayant raison eût tort contre tout le monde, puisque, sans l'assentiment de l'opinion publique, le plus grand talent ne saurait triompher des circonstances . . ." En verder: »Hommes inconséquents! hommes pusillanimes! Eh, ne voyez-vous donc pas qu'en décrétant la banqueroute vous vous souillez d'un acte mille fois plus criminel et, chose inconcevable, gratuitement criminel, car enfin cet horrible sacrifice ferait du moins disparaître le déficit. Mais croyez-vous, parceque vous n'avez pas payé, que vous ne devrez plus rien? Croyez-vous que les milliers, les millions d'hommes, qui perdront en un instant, par l'explosion terrible ou par ces contre-coups tout ce qui faisait la consolation de leur vie, et peut-être leur unique moyen de la substanter, vous laisseront paisiblement jouir de votre crime?" . . . Hij eindigt aldus: »Votez donc ce subside extra-ordinaire, et puisse-t-il être suffisant! Votez-le parceque, si vous avez des doutes sur les moyens (doutes vagues et non éclairés), vous n'en avez pas sur sa nécessité et sur notre impuissance à le remplacer, immédiatement du moins. Votez-le parceque les circonstances publiques ne souffrent pas un retard et que nous serions comptables de tout délai.

Gardez-vous de demander du temps; le malheur n'en accorde jamais . . . Ah! messieurs, à propos d'une ridicule motion du Palais-Royal, d'une risible insurrection qui n'eut jamais d'importance que dans les imaginations perverses de quelques hommes de mauvaise foi, vous avez entendu naguère ces mots forcenés: »Catilina est aux portes de Rome et l'on délibère!

Eh, certes, il n'y avait autour de nous ni Catilina, ni périls, ni factions, ni Rome . . . .

Mais, aujourd'hui la banqueroute, la hideuse banqueroute est là; elle menace de consumer vous, vos propriétés, votre honneur et vous délibérez! . . . ."

Het enthousiasme na deze rede was zo groot dat de vergadering zonder verder debat het voorstel aannam met algemeene stemmen.

In een andere rede, veel later gehouden, verdedigt hij het

hijsen der nationale driekleur op de schepen der vloot in plaats van de lelievaan.

»Eh bien! parceque je ne sais quel succès d'une tactique frauduleuse dans la séance d'hier a gonflé les coeurs contre-révolutionnaires, en vingt-quatre heures, en une nuit, toutes les idées sont tellement subverties, tous les principes sont tellement dénaturés, on méconnait tellement l'esprit public qu'on ose dire à vous-même, à la face du peuple qui vous entend qu'il est des préjuges antiques qu'il faut respecter comme si notre gloire n'était pas de les avoir anéantis, ces préjugés que l'on réclame; qu'il est indigne de l'assemblée nationale de tenir à de pareilles bagatelles comme si la langue de signes n'était pas partout le mobile le plus puissant pour les hommes. (Zich wendende tot de rechterzijde:) Croyez-moi, ne vous endormez pas dans une si périlleuse sécurité car le réveil serait prompt et terrible! ... (Te midden van toejuichingen en gefluit, hoort men een stem »C'est le langage d'un factieux").
Je prétends que les véritables factieux, les véritables conspirateurs sont ceux qui parlent des préjugés qu'il faut ménager, en rappelant nos antiques erreurs et les malheurs de notre honteux esclavage! (Toejuichingen).

Non, messieurs, non! leur sotte présomption sera déçue; leurs sinistres présages, leurs hurlements blasphémateurs seront vains! Elles vogueront sur les mers les couleurs nationales! elles obtiendront le respect de toutes les contrées, non comme le signe des combats et de la victoire mais comme celui de la sainte confraternité des amis de la liberté sur toute la terre, et comme la terreur des conspirateurs et des tyrans . . . . !"

Tijdens deze rede wordt hij aanhoudend geinterrumpeerd door de rechterzijde die hem »scélérat" en »assasin" toeroept en met opgeheven stokken op hem toeloopt. Mirabeau doet me in deze zitting denken aan wat ik dezer dagen las over een zitting van de Franse Kamer waarin gesproken werd over de botsingen tusschen troepen en stakers te Limoges, hoe de zwaarstaltige Jaurès onder een vloed van interrupties en scheldwoorden het tumult beheersend stond op het spreekgestoelte als een scheepskapitein in storm op zijn brug. Mirabeau hield

van zo'n storm. »Que serait-ce", schreef een journalist, »si vous aviez entendu le monstre"!

Kort daarop een zitting, even rumoerig, maar waarin een heel ander deel der vergadering, nu de uiterste linkerzijde, ontevreden was. Het betrof een wet tegen de toenemende emigratie gericht. Hiertegen verzette Mirabeau zich krachtig. »l'Homme ne tient pas par des racines à la terre", zeide hij. Toen hij voor de derde maal het woord wilde nemen, protesteerde het toen nog kleine troepje afgevaardigden der uiterste linkerzijde levendig en trachtte hem het spreken onmogelijk te maken, waarop Mirabeau hun toedonderde: »Silence aux trente voix" en stilte verkreeg. Bevreesd door deze houding de gunst der Jacobijnen verspeeld te hebben, begaf hij zich naar de Jacobijnenclub, naar het hol van de leeuw, om zich te rechtvaardigen. Een schone, onvergetelike zitting, zegt C. Desmoulins. Onder de scherpe aanval van Duport en Lameth zag hij Mirabeau zitten »Suant à grosses gouttes". Mirabeau toonde dit keer een merkwaardige zelfbeheersing. Zijn tegenstanders trachtten hem uittelokken tot grote heftigheid zoals Portalis in het proces met zijn vrouw maar hij bleef kalm en wist door een waardige verdediging toejuichingen te veroveren zelfs van principiëele tegenstanders.

In deze tijd, begin van 1791, was de invloed van Mirabeau op het hoogtepunt. Hij werd tot president der Nationale Vergadering gekozen. Nooit, zegt Dumont, is het presidentschap waardiger waargenomen. De vergadering deed nu in 14 dagen meer af dan anders in een maand. Maar wel voelde hij dat het hof hem hoe langer hoe meer ontglipte. Stellig zou Mirabeau zijn geliefd denkbeeld van een constitutionele monarchie hebben laten schieten als hij beleefd had hoe het koningschap zichzelf onmogelik maakte. Er zijn uitlatingen van hem bekend tot Cabanis en anderen dat hij al een republiekvorm in zijn hoofd had voor het geval dat nodig mocht zijn. Maar juist in deze tijd van grootste invloed kwam zijn levenseinde.

De laatste twee jaren had hij steeds aan zijn oude kwalen, een nierziekte en een oogziekte, gesukkeld. De la Marck had

hem nooit gezond gekend. Nooit had hij zich ontzien, dag en nacht doorgewerkt, soms de arbeid onderbroken door uitspattingen van allerlei aard, tafelgenot en nachtelike orgieën met danseuses van de Opera. Zo jachtte hij voort, rusteloos, tot aan zijn einde.

De 25ste Maart besteeg hij nog 5 maal de tribune. De 27ste Maart op weg naar de Vergadering werd hij bijna bewusteloos binnengedragen bij de la Marck waar hij een uur op een rustbank bleef liggen. Toch hield hij die dag een rede, bijna blind, het hoofd met doeken omwonden, met bloedplekken van de aangelegde bloedzuigers

Toen legde hij zich neer om te sterven. Zoals hij geleefd had, als een heidense held, zoo wilde hij ook sterven. »Il a dramatisé sa mort" zegt Talleyrand. Kort te voren had hij met de la Marck een gesprek gehad over de antieke voorbeelden van een schone dood.

»Etes-vous content, monsieur le connaisseur en belles morts?", vroeg hij zijn vriend in zijn laatste ogenblikken.

Een priester wilde hij niet ontvangen, hij stierf getrouw aan dat deisme dat hij altijd had beleden. »Tu es un grand médecin", zeide hij tot zijn vriend en dokter Cabanis »mais il est un médecin plus grand que toi, c'est l'auteur du vent qui renverse tout, de l'eau, qui pénètre et féconde tout, du feu qui vivifie et décompose tout". Toen de opkomende zon in de ziekenkamer scheen, riep hij uit »Si ce n'est pas Dieu, c'est son cousin germain"!

Zelf-bewust stierf hij, zonder berouw over enige daad en zonder vrees voor de dood. Onvertrokken bleef zijn gezicht onder hevige pijnen. Waardig ontving hij de talrijke deputaties van de Jacobijnen en van andere clubs. »Sont-ce déjà les funérailles d'Achille?" vroeg hij toen hij in de verte kanonschoten hoorde. Tot iemand die zijn hoofd ondersteunde, sprak hij »Je voudrais te la laisser en héritage".

Met trots zeide hij: »J'emporte avec moi le deuil de la monarchie;... maintenant, les factieux vont s'en disputer les lambeaux!"

Een uur voor zijn dood nam hij de hand van Cabanis zeg-

gende: »Mon ami, je mourrai aujourd'hui. Quand on en est là il ne reste plus qu'une chose à faire, c'est de se parfumer, de se couronner de fleurs et de s'environner de musique, afin d'entrer agréablement dans ce sommeil dont on ne se réveille plus...."

Zo stierf deze held op de 2de April 1791, 42 jaar oud.

In de nacht na zijn dood trachtte één van zijn vele toegewijde vrienden, zijn jonge secretaris Decomps in een vlaag van overspanning zelfmoord te plegen. Wel een bewijs van de verering die deze man, eens door Camille Desmoulins de »heilige Mirabeau" genoemd, bij velen genoot. Maar niet alleen zijn vrienden waren bedroefd. Zelden is een zo grote en zo algemene volksrouw gezien. Tijdens zijn ziektedagen werd het verkeer in de Chaussée d'Antin gestremd door een stil-wachtende, bedroefde menigte. Het volk dwong de schouwburgen tot sluiting. Daar het onmogelik scheen dat een zó krachtige en jonge man als Mirabeau in zo'n gewichtige tijd door natuurlike oorzaken gestorven was, vond het praatje algemeen ingang dat de aristocraten de grote volkstribuun vergiftigd hadden.

Ik zou nog veel kunnen vertellen van de andere leden van dat reuzengeslacht, van Mirabeau-tonneau, die, ook afgevaardigde zijnde, zijn grote broeder in de Vergadering hoont, emigreert en in zijn tent van het emigrantenleger lastig gevallen wordt, de indringer wil doorsteken maar zelf doorstoken wordt; van de wilde mad. de Cabris die zich nooit meer met haar broeder heeft verzoend en nog in 1808, als de jaren haar driften wat tot kalmte hebben gebracht, in Parijs woont en wijze brieven schrijft over moraal en philosophie en eindelik van de bailli, die toeschouwer is geweest van al die heftige familiebewegingen en zijn trots geslacht heeft zien uitsterven en op zijn sterfbed merkwaardige woorden spreekt: »IJdel is de roem van redenaar en tribuun, is het enthousiasme onder de mensen verwekt, de invloed op hen geoefend wanneer die niet is geinspireerd door een gevoel vrij van alle eigenbelang".

Ik hoop hiermede mijn doel te hebben bereikt, n.l. een karakterbeeld te geven van Mirabeau, de man der Revolutie, in verband met zijn tijd en geslacht, de man van wie ik vooral bewonder de geweldige kracht van hartstocht in goed en in kwaad maar in wie geen innerlike harmonie bestond zodat zijn leven een voortdurende botsing en afwisselende heerschappij vertoont van lichaamslust en geestesstreven, die, zoals de la Marck zegt »dikwijls ver boven de andere mensen stond en soms beneden hen," de man die zo moedig het Herculeswerk ondernam de grote Revolutie te leiden, en daarin misschien zou zijn geslaagd, ware hij blijve leven.

FRAGMENT

DOOR

ALEIDA VAN PELLECOM.

PERSONEN:

JAN VAN DER VELDE, schilder.
ELSA, zijn meisje.
MEVROUW VERKOREN, weduwe, tante van Elsa.
MEVROUW WALRAVEN.
NANCY, } dochters van mevrouw Walraven.
JENNY }
LINFAT, journalist en letterkundige.
DUCROIX, dichter.
BIRMAN, musicus.
MINA, dienstmeisje.
WILLEM, soldaat.
VAN DOORN, schilder.
Eenige dames en heeren.

EERSTE BEDRIJF.

Een moderne Haagsche salon. Grillige, onpraktische meubelen, slappe draperieën en kleedjes van liberty-stof, bleek-kleurig; een paar symbolieke teekeningen aan den muur; piano op den achtergrond, schuin, met den rug (bekleed) naar voren. 't Geheel niet zonder smaak, maar slap en karakterloos.

MEVROUW VERKOREN. ELSA.

ELSA. Nee heusch, tante, ik geloof niet dat Jan 't prettig zal vinden, als er van avond menschen zijn. Hij komt misschien erg moe aan, en dan, als je zoo lang op reis bent geweest, verlang je naar een rustig thuis.

MEVR. V. Maar kind, dat weet ik toch beter; ik ken je aanstaande wel niet, maar ik heb veel meer menschenkennis dan jij; ik ben een mensch van ondervinding. Iemand die anderhalf jaar in 't Oosten heeft gereisd, in landen die nog op zulk een lagen trap van ontwikkeling staan, die kan niets liever verlangen dan kennis te maken met beschaafde, hoog-staande en fijn-gevoelige menschen. En wat hij hier ontmoet, is de élite van de moderne wereld; *(met pathos)* de grootste dichters, schilders en musici komen in mijn salon bijeen.... Jan is toch ook artist, zou hij zich dan niet thuis voelen te midden van zijne kunstbroeders?

ELSA. Hij is zoo heel anders als de artisten die ik hier heb leeren kennen; hij is eigenlijk heel gewoon.

MEVR. V. Omdat hij zoo vreemd leefde, en alleen met boeren omging; door 't zien van 't grove boerenleven, en 't aanhooren van ruwe taal, is zijn artistiek gevoel verstompt en afgesleten. Dis moi qui tu fréquentes, et je te dirai ce que tu es.

Even stilte, er wordt geklopt.

NANCY *(in reform gekleed, komt door de middendeur).* Dag mevrouw, dag Elsa.

MEVR. V. *(na 't handen geven.)* Je komt juist van pas, Nancy; misschien kun jij Elsa overtuigen.

ELSA *(tot Nancy).* Jan komt straks thuis; om zes uur.

NANCY. Ja? Vin je 't niet zalig?

Elsa knikt van ja.

MEVR. V. Ja, en nu wilde ik van avond ter zijner eere een soireetje geven, maar Elsa denkt dat hij dat niet plezierig zal vinden. Wat denk jij er van?

NANCY. Daar zal hij natuurlijk erg mee vereerd zijn. Wie zou dat niet?

MEVR. V. Ja, niet waar? Dat dunkt mij ook. Maar Elsa meent van niet.

NANCY. Welzeker, dat zal hij erg aardig vinden.

Er wordt geklopt.

MINA. Mevrouw, meneer Linfat vraagt of u ontvangt?

MEVR. V. Ja, laat meneer maar binnen komen.

Nancy brengt haar kapsel wat in orde, en neemt een pose aan.

Linfat komt door de middendeur, die Mina open had gelaten. Half in de deur blijft hij even staan, om haastig iets tot Mina te zeggen. Deze, die hem gevolgd is, ziet men lachende van neen schudden, daarna de deur sluiten. De menschen op 't tooneel zien hier niets van.

LINFAT *(artistiek gekleed; geagiteerd, druk-sprekend, veel buigend).* Dag dames, dag mevrouw Verkoren, hoe maakt u het? *(handen geven)*

MEVR. V. Dank u. Gaat u zitten.... En wat brengt u voor nieuws mee?

LINFAT. Nieuws? Nieuws? Laat eens zien, nee, ik weet geen nieuws. Ik kwam u eigenlijk om raad vragen.

MEVR. V. Waarmee kan ik u van dienst zijn? Zooveel 't in mijn vermogen is, wil ik u met raad en daad bijstaan *(met pathos).* Niets is mij liever, dan mijne capaciteiten aan te wenden ten dienste der kunst.

LINFAT. Ja, ziet u, de kwestie staat eigenlijk niet in verband met kunst; 't is iets persoonlijks, waar ik uw oordeel in wilde vragen.

MEVR. V. Dan heeft 't toch betrekking op uzelf, en wie is nauwer verbonden aan de kunst, dan de kunstenaar?

LINFAT. In zoover hebt u gelijk. Maar weet u, 't is iets vanne....

MEVR. V. Kunnen de meisjes er bij blijven?

ELSA *(opstaand).* Willen wij heengaan?

LINFAT. O nee, volstrekt niet. Er is niets onbehoorlijks in. 't Is iets van huiselijken aard. Zooals u weet, heb ik eene huishoudster; een heel aardig meisje, dat goed voor me zorgt.... Werkelijk een heel net meisje, en erg bescheiden

en bedaard. Ik heb niets geen klachten over haar. Maar gisteren, toen ik haar salaris betaalde, zei ze, dat ze graag honderd gulden opslag wilde hebben, en dat ze heenging als ze 't niet kreeg. Nu wilde ik u vragen, of ik haar dat zoo maar kan toestaan, zonder dat mijn prestige er onder lijdt. Het is, dunkt mij, niet verstandig, zulke menschen maar dadelijk hun zin te geven, want dan worden zij hoe langer hoe aanmatigender; gelooft u ook niet?

MEVR. V. Ja, om u de waarheid te zeggen, vind ik 't nogal brutaal. Honderd gulden ineens, als 't nu nog vijf en twintig geweest was. En zulke meisjes verdoen 't toch maar aan lintjes en strikjes.

LINFAT. Nee, ze zei, 't was voor een levensverzekering. Ze wil zorgen voor haar ouden dag, als ze niet meer in betrekking kan gaan.

MEVR. V. O, dat is wel iets anders. Maar 't is toch eigenlijk te erg, dat u daarvoor geëxploiteerd wordt; 't is bijna heiligschennis, 't geld dat uw talent u oplevert, te besteden aan oude huishoudsters. De menschen spreken tegenwoordig zooveel over uitbuiting van arbeiders, maar dat noem ik uitbuiting van de kunst.... En als ze dan soms nog eens trouwt, wat toch ook mogelijk is, want ze is niet onknap, dan hebt ge uw geld geheel nutteloos weggeworpen.

LINFAT. Och, weet u, 't is niet zoozeer om 't geld, dat is voor mij geen bezwaar, maar ik vrees, dat ze zich zal verbeelden dat ik haar niet missen kan. En dat is in 't geheel niet 't geval; ze is wel goed, maar ze wordt zoo langzamerhand toch wat oud; ik mag graag een jong, vrindelijk gezichtje in huis zien; en vrindelijk is ze eigenlijk ook niet.

MEVR. V. Dan raad ik u beslist aan, haar niet te houden. Er zijn genoeg liefhebsters te vinden voor zoo'n gemakkelijke en eervolle betrekking.

LINFAT. Ja, ik geloof ook dat 't beter is, dat ik niet toegeef.

MEVR. V. Als u wilt, zal ik wel voor een andere zorgen.

LINFAT. O heel graag. Maar... u begrijpt, dat ik ze eerst zien wil.

MEVR. V. Zeker, ik zal er u een paar op zicht sturen.

LINFAT. Heel graag, als u zoo vrindelijk wilt zijn.

(Even stilte).

MEVR. V. Wat wordt uw nieuwe boek gunstig gekritiseerd in de bladen!

LINFAT *(op onverschilligen toon, alsof hij dit niet anders verwachtte).* Ja.

MEVR. V. 't Wordt prachtig gevonden. Ik heb 't nog niet, maar ik verlang er erg naar.

LINFAT. O, hebt u 't nog niet? Mag ik u dan een exemplaar offreeren? *(Haalt een boek uit zijn zak, reikt 't aan mevr. V., maar eer zij 't heeft aangenomen zegt hij: »O, wacht," legt 't op zijn knie, en schrijft er een opdracht in).*

MEVR. V. *(neemt 't, vereerd glimlachend, aan).* Dank u zeer. *(leest de opdracht, terwijl Nancy en Elsa ook in 't boek kijken).* Dédié à madame Verkoren, en souvenir de son amitié tendre et inoubliable. De la part de l'auteur.... Een allerliefste attentie. Dank u wel. En wat een smaakvol bandje. Zoo echt artistiek.

NANCY. Ja, beeldig.

ELSA. Heel mooi, ja. *(Neemt 't boek aan, en gaat er in bladeren).* Weet u al, dat mijn aanstaande van avond thuis komt, meneer Linfat?

LINFAT *(verbaasd).* Nee, daar wist ik niets van. O, komt hij terug van zijne reis?

MEVR. V. Ja, en om zijne thuiskomt te vieren, geef ik van avond een soireetje U komt ook, hoop ik?

LINFAT. O heel graag. Een alleraardigst idee. Maar dan ga ik nu vertrekken, want ik heb 't verschrikkelijk druk. *(staat op).*

MEVR. V. Spreekt u soms Ducroix en Birman nog van middag?

LINFAT. Ja, die zie ik straks in de Bordelaise.

MEVR. V. Wilt u hen dan uit mijn naam vragen, of ik van avond op hun gezelschap mag rekenen?

LINFAT. Zeker. Ik zal er aan denken, Ik zal 't noteeren, want ik heb altijd zooveel aan mijn hoofd. *(Schrijft op een sigarettenpapiertje. Daarna neemt hij afscheid. Mevr. V. begeleidt hem tot aan de deur; als hij op 't punt is er uit te*

gaan, keert hij zich om, en zegt): Daar valt me iets in; over die kwestie met mijne huishoudster.... Ik dacht, misschien is 't beter voor me dat ik trouw, dan heb ik geen huishoudster meer noodig. Wat denkt u ervan?

MEVR. V. Ik vind, in 't algemeen, dat een artist niet trouwen moet. Een artist moet zich met hart en ziel geven aan zijne kunst; daar moet hij al zijne liefde voor bewaren.... Maar met u is 't iets anders; u bent een zeer bijzonder man; u hebt veel liefde en toewijding noodig, en een gezellig, smaakvol interieur.

LINFAT. Dus u raadt 't mij aan?

MEVR. V. Zeker. 't Zal bepaald goed voor u zijn.

LINFAT. Dan zal ik er eens ernstig over denken.

ELSA *(lachende).* En met wie?

LINFAT *(die de laatste woorden niet gehoord heeft).* Ik ben u zeer dankbaar voor uwe goede raadgevingen, mevrouw; u bent een engel in den nood voor mij.

MEVR. V. 't Was mij zeer aangenaam, u van dienst te kunnen zijn.

(Linfat heeft onder deze laatste woorden een sigaret gerold.)

ELSA *(lachende tot Linfat).* U denkt zeker dat de boodschap die u op 't papiertje schreef, u van zelf in den mond komt, als u de sigaret rookt?

(Men lacht).

LINFAT. Dat is waar, nu is 't weg. Ik zal 't nog eens opschrijven *(schrijft 't op een volgend sigarettenpapiertje. Dan neemt hij afscheid en vertrekt).*

MEVR. V. *(Weer terug naar Nancy en Elsa, op den voorgrond).* Een lieve man toch, die Linfat; altijd vol attenties, en zoo hartelijk en fijngevoelig.

ELSA. Ja, maar hij heeft toch iets vreemds. Ik kan 't niet helpen, maar ik moet altijd om hem lachen.

MEVR. V. Alle artisten hebben iets bijzonders; iets wat een gewoon mensch niet heeft; daar zijn 't dan ook artisten voor... Misschien heeft hij wel vues op jou, Nancy?

NANCY *(preutsch).* O nee, ik trouw niet.

ELSA. Dat kun je niet vooruit zeggen.

MEVR. V. Als de ware Jozef maar eerst komt. Dan zul je wel anders praten.

NANCY *(staat op om zich in den spiegel te bezien).* Nee, werkelijk, ik weet 't heel zeker. *(Daarop gaat zij tegen de achterste coulisse poseeren, de handen laag achter zich, zoodat 't publiek, en ook de menschen op 't tooneel haar en profiel zien).* Ben ik zoo mooi van lijn, mevrouw?

MEVR. V. Je hoofd een beetje schuin naar achteren, zoo, en je hoed af... zoo, nu is je lijn heel artistiek... *(opstaand)* Ik moet nog een paar visites maken. Je neemt mij niet kwalijk. Nancy?

NANCY *(voor den spiegel).* Geen idee. Ik blijf nog wat met Elsa praten.

MEVR. V. Adieu dan, tot van avond *(af).*

NANCY *(gaat weer bij Elsa zitten).* Zeg, vin je 't niet dol, dat je galant komt?

ELSA. Ja. Hij is zoo lang weg geweest, ik ben erg blij dat hij eindelijk terug komt.

NANCY. Dat kan ik mij voorstellen. Hoe heb je hem zoo lang kunnen missen?

ELSA. Och, dat moest wel.

NANCY. Ik begrijp niet hoe hij 't van zijn hart heeft kunnen verkrijgen, om van je te scheiden toen jelui nog maar zoo kort geëngageerd waart.

ELSA. Hij wilde ook eerst niet gaan, maar ik heb er erg op aangedrongen. Zooals je weet, was 't plan voor de reis al gemaakt, toen wij elkaar leerden kennen. De passage op de boot was al genomen. Ik vond 't zoo jammer dat hij de kans die hem geboden werd, eens iets van de wereld te zien, liet voorbijgaan. Zijn vrind, die hem mee had gevraagd, heeft voor ons de reis nog een maand uitgesteld.

NANCY. En heb je er geen spijt van gehad, dat je hem hadt laten gaan?

ELSA. Spijt eigenlijk niet. Er zijn wel oogenblikken geweest, dat ik heel erg naar hem verlangde; vooral toen mijn vader stierf, en ik zoo alleen overbleef.... Toen hij 't bericht las van vader's dood, besloot hij direkt terug te keeren,

maar omdat ik dat wel verwachtte, had ik in denzelfden brief geschreven dat ik heel boos zou zijn als hij zijne reis dáárvoor afbrak; vooral ook omdat tante zoo lief was geweest, mij in huis te nemen. Nee, ik ben nu heel blij, dat ik volgehouden heb wat mijn verstand mij zei, te moeten doen; ofschoon ik er ook wel verdriet over gehad heb.... Maar nu is alles geleden; *(op de klok ziend)* over drie uur is hij hier.

NANCY. Ik begrijp niet dat je er zoo kalm onder blijft; dat je niet zingt en danst, en van blijdschap iedereen om den hals valt....

ELSA *(lachend).* Ik ben nu eenmaal nogal kalm van aard.... En ik ben niet zoo heel gerust over ons weerzien.... Ik ben een beetje bang dat we elkaar niet precies zoo terugvinden als we voor anderhalf jaar waren. Ik, ten minste, ben wel veranderd; dat komt natuurlijk ook doordat ik hier zoo heel anders leef.... En ik zit er ook een beetje over in, hoe dat gaan zal van avond. Ik vrees dat Jan zich niet thuis zal voelen, in gezelschap van zulke bijzondere, artistieke menschen. Hij is erg eenvoudig.... Op al wat ik hem schreef over 't leven hier, antwoordde hij altijd zoo spottend; hij beschouwde alles als amusement, en begreep niet dat, bij voorbeeld, verzen-zeggen iets heel ernstigs is.

NANCY. Och, dat zal hij wel gauw inzien; hij zal zich wel schikken naar zijn omgeving.... En gaan jelui dan trouwen?

ELSA. Ja. Hij wil liefst zoo gauw mogelijk. Waarom wil jij eigenlijk niet trouwen?

NANCY. Och, ik vind 't zoo prozaïsch.

ELSA. Als je maar eerst van iemand houdt, dan zul je er wel anders over denken.

NANCY. Nee, heusch niet.... Ik zal je een geheim vertellen, Elsa; maar beloof je me dat je 't aan niemand zult zeggen?

ELSA. Nee, dat zal ik natuurlijk niet doen, als je 't niet wilt.

NANCY. Nu dan, ik ben ... ik heb ... Birman heeft mij lief, en ik hem.

ELSA. O ja? En ga je toch niet met hem trouwen?

NANCY. O nee, daar is onze liefde veel te rein voor. 't Is geen gewone verliefdheid; 't is een liefde der zielen.... Wanneer wij samen zijn, worden onze zielen één.... Dan is 't of ik enkel ziel ben, mijn lichaam voel ik niet. Wij zweven door onmetelijke ruimten, geheel los van de aarde.... Dan noemt hij mij Isolde, en ik hem Tristan.... Maar meestal spreken we in 't geheel niet, want een enkel woord kan soms onze mooie stemming verbreken, en ons plotseling uit de eindelooze ruimte terug voeren naar de aarde....

ELSA. Dat klinkt alles heel mooi, maar ik begrijp toch niet, dat jelui, als je verliefd op elkaar bent, niet graag samen wilt trouwen.

NANCY. Ja, 't is toch zoo. Je kunt 't misschien niet begrijpen, maar onze liefde is zoo teer.... Als ik denk aan al 't prozaïsche dat er aan een huwelijk verbonden is, dân voel ik duidelijk, dat onze liefde daar niet tegen zou kunnen, dat ze er door breken zou.... Ik kan zoo moeilijk precies zeggen, wat 't is; Birman weet dat veel beter....

ELSA. Ja, dat gaat zeker mijn verstand te boven.... Ik vind, dat 't nu niet zoo'n groot verschil maakt, of je elkaar Tristan en Isolde noemt, of je geeft elkaar je gewone naam.... Verliefdheid, of liefde, hoe je 't noemen wilt, blijft toch voor iedereen, en onder welken naam ook, hetzelfde.... Dat praat je mij niet uit mijn hoofd.... Ik wed dat jelui ook, evenals alle verliefde menschen, elkaar wel eens een zoen geeft, is 't niet?

(Nancy, die Elsa aankeek, slaat bij de laatste woorden haar oogen neer, en wendt haar hoofd af; zij wrijft zich, zichtbaar verlegen, met de hand onder de kin. Elsa blijft haar nieuwsgierig, glimlachend, aanstaren. Dan valt 't scherm).

TWEEDE BEDRIJF.

(Dezelfde salon. Gedempt licht).

Jan (in een eenvoudig reispak) en Elsa op een sofa links op den voorgrond; daarnaast mevrouw Verkoren, en mevrouw Walraven. Voorts Nancy en Jenny, Linfat (correct gekleed,

decoraties), Birman, nog eenige dames en heeren. De jonge meisjes in reform, gekapt à la Cléo; de heeren artistiek-nonchalant gekleed. Zij zitten hier en daar verspreid, staan dikwijls op om met elkaar te praten. Als 't scherm opgaat, spreekt Jan fluisterend tot Elsa.

MEVR. WALR. *(tot Jan).* U hebt zeker veel interessants gezien en beleefd op uwe reis?

JAN. O ja, mevrouw, heel veel.

MEVR. WALR. Waar was u de laatste dagen?

JAN. Ik kom vandaag uit Parijs, maar daar waren wij eerst gisteravond aangekomen; we zijn van Konstantinopel, waar we veertien dagen bleven, direkt door gereisd.

Mevr. WALR. En hadt u geen lust in Parijs te blijven, om na 't verblijf in onbeschaafde landen, een kijkje te nemen in 't centrum der beschaving?

JAN. Nee; ik verlangde te veel naar huis. Bovendien interesseer ik me niet erg voor hetgeen men gewoonlijk beschaving noemt.

LINFAT. Maar een kunstenaar moet zich toch zooveel mogelijk beschaven. In dezen tijd, nu het leven zoo verfijnd en gecompliceerd is, moet men, wil men er iets van begrijpen en weergeven, veel geleerd en gelezen hebben.

JAN. Och, daar leert men toch niet zuiver door zien en voelen.

(Ducroix komt op, slordig gekleed, licht jasje, loshangende das. Hij drukt allen de hand, met 't hoofd buigend, doch zonder iets verstaanbaars te spreken. Mevrouw Verkoren stelt Jan aan hem voor. Men schuift een stoel voor hem op den voorgrond, doch hij maakt een afwijzend gebaar, en gaat op den achtergrond zitten, naast een buffet waar glazen en karaffen op staan. In den loop van het bedrijf ziet men hem eenige malen iets inschenken en opdrinken, zonder dat iemand er notitie van neemt).

MEVR. V. *(thee schenkend).* Hoe gaat 't tegenwoordig met zingen, Nancy?

NANCY. O zoo slecht, mevrouw. Ik word er soms zoo weemoedig onder, want ik kan er nooit in uitdrukken wat ik voel. Ik denk er wel eens over, er mee op te houden.

MEVR. V. Nee, kind, dat zou jammer zijn; je hebt veel te veel talent. Je moet bepaald doorgaan; eenmaal zul je bereiken wat je wenscht, dan zul je gevierd worden als een eerste zangeres, en dan ben je mij dankbaar dat ik je geraden heb, vol te houden....

LINFAT *(tot Nancy).* Nee, u moet er stellig niet mee uitscheiden, dat zou bepaald zonde zijn.

(Birman is van 't begin van 't bedrijf af onrustig geweest, af en toe diep zuchtend en op zijne stoel heen en weer draaiend. Bij de laatste woorden is hij opgestaan, om met groote stappen, handen in de zakken, hoofdschuddend, op en neer te gaan loopen. Mevr. Verkoren ziet angstig naar hem).

MEVR. V. Wat is er, meneer Birman, heeft u iets dat u hindert? Kan ik ook iets voor u doen?

BIRMAN *(op klagenden toon).* Ik weet niet.... Er is iets dat mij onrustig maakt, maar ik weet niet wat het is....

MEVR. V. Kom, we zullen wel iets bedenken om u te kalmeeren. Nancy, als jij eens wat zong, misschien helpt dat?

NANCY. Nee, heusch mevrouw, ik ben niet in de stemming. 't Spijt mij wel, maar ik zou niet kunnen, ik zou heel slecht zingen.

MEVR. V. Toe Jenny, zeg jij dan eens een vers?

JENNY. Ik wil 't wel probeeren, maar ik weet niet of 't gaat *(gaat naar een boekentafeltje).* Wat zal ik nemen? Levenszangen?

MEVR. V. Ja, heel graag; dat hebben we in lang niet van je gehoord.

JAN. Van wie is dat?

LINFAT. Van Gustaaf van Rede. Kent u die niet?

JAN. Nee, nog nooit van gehoord.

(Jenny is onderwijl naar den voorgrond gekomen; na wat schichtige blikken naar rechts en links, neemt zij een pose aan, bladert in 't boek, en nadat er even stilte is geweest, begint zij te lezen. Daar zij heel methodisch »zegt," met nadruk op de klinkers, die met veel keel-

geluid worden uitgestooten, is er maar weinig van te verstaan; de medeklinkers worden bijna niet gehoord). Zij leest:

LIEFDE.

Waar in de heg zich witte winden winden,
En bloesem geurt van wilde hazelaar,
Waar wilg in 't blauwe vlak zich spiegelt klaar,
En 't langzaam wenkend loof van stille linden,

Waar witte en bonte rund'ren plomp en zwaar,
In 't gladde nat èn koelt' èn schaduw vinden....
Daar zag 'k haar ingeslapen, die ik minde,
Gevouwen handen onder 't blonde haar.

Zij scheen te lachen. 'k Zag haar boezem rijzen
En dalen. Vrede droomde op 't blank gelaat.
Een vogeltje zong zoetjes simp'le wijzen.

Zou 'k met een teed're kus haar doen verrijzen,
Haar blijdschap deelen wijl ze 't oog op slaat?
Ik liet haar rusten. Liefde wil bewijzen.

(Zij bladert even in 't boek, vervolgt dan):

WEEMOED.

O, laat mijn leed de stille zangen scheppen
Geweigerd aan mijn zoete liefdelust.
O! Muze die mij 't brandend voorhoofd kust,
Ik hoor uw donzen wiekslag in den avond kleppen.

Het lauwe land ligt loom en moe in rust.
Ik zie de vogels zich langs 't blauwe reppen,
Ik hoor de vesper van de dorpsklok kleppen,
'k zie 't witte zeil zich spoeden naar de kust.

Waarom, mijn ziel zoo vol van leedbegeeren?
Waarom, mijn ziel zoo vol van zoete klacht,
Kunt gij de smartetranen niet ontbeeren?

En weigert gij wat eenmaal troost u bracht?
Mijn tranen en mijn zang versterven in den nacht.
De morgen vreugdeloos zal wederkeeren.

(Er wordt een oogenblik gezwegen).

MEVR. V. Mooi, Jenny. Is 't al uit?

JENNY. *(legt 't boek neer, en gaat zitten).* Ja, ik zal maar liever niet meer doen.

LINFAT. Heel mooie verzen.... Een groot dichter.... U zegt ze magnifiek.

MEVR. WALR. Ja, ik vind dat Jenny den laatsten tijd goed vooruit is gegaan in 't verzen-zeggen. Ze heeft erg geprofiteerd van de lessen van Van Dijk.

BIRMAN *(is nog even onrustig. Plotseling springt hij van zijne stoel op, loopt op Jan toe, en zegt):* O, nu weet ik het... ik heb 't gevonden... dat gele spoorboekje, dat daar uit uw zak steekt, dat is het wat mij zoo onrustig maakt.

JAN *(lachend).* Hindert u dat zoo? Dat is vreemd. We zullen 't dan maar gauw wegstoppen *(legt 't op de sofa achter zich).*

MEVR. V. *(tot Jan).* O, hij is zoo vreeselijk fijngevoelig.

JAN. Ja, dat schijnt wel. Dat is erg lastig, dunkt me.

MEVR. V. Ja, 't is wel lastig. Hij moet soms een half uur omloopen voor een draaiorgel, dat kan hij in 't geheel niet verdragen. Als je ook zelf nooit anders dan hooge muziek componeert en speelt...

MEVR. WALR. *(tot Birman).* Krijgen we u ook niet eens te hooren?

BIRMAN. Ik weet niet....

NANCY *(tot haar moeder, de bedoeling is dat Birman 't niet hoort).* Och ma, waarom vraagt u dat nou, u weet immers dat hij nooit zoo maar kan spelen als hij wil; dat komt zoo vanzelf ineens in hem op, wij moeten dat stil afwachten.

MEVR. V. Ja, hij is een en al gevoel.

(Ducroix, die zonder iets te zeggen op de voor hem aangeschoven stoel op den voorgrond is gaan zitten denken, kijkt eerst om zich heen naar de menschen, kucht dan even, en is op 't punt te gaan spreken. Allen, behalve Jan, die niets merkt, zien in gespannen verwachting naar hem).

JAN. Wie heeft er nou eens een lekkere hollandsche sigaar voor me?

(Ducroix schrikt, en vervalt weer in neerslachtig zwijgen; de anderen kijken teleurgesteld en verwijtend naar Jan).

LINFAT. Sigaren, sigaren, nee, ik rook nooit anders dan sigaretten.

JAN. U misschien, meneer Ducroix?

(Ducroix hoort niet).

MEVR. V. Och nee, hij is altijd zoo ver weg met zijne gedachten.

BIRMAN. Ik moet nog sigaren hebben *(zoekt in zijne zakken en vindt ze).* Alsjebelieft.

JAN. Dank u *(tot mevrouw Verkoren).* Ik mag immers wel rooken? 't Hindert de dames toch niet?

MEVR. V. Ja, ik geef u permissie.

JAN *(tot Birman).* Hindert 't u niet? Zou de rook u niet doen denken aan een locomotief of stoomboot, zoodat u er weer onrustig door wordt?

(Elsa lacht).

BIRMAN. O nee, dat denk ik niet.

JENNY *(die met Linfat op den achtergrond staat te praten, en naar boven achter de coulissen ziet), (tot Linfat).* O kijk, wat een prachtige maan!... Ziet u die nou ook zoo mooi?

LINFAT. Ja, dat is moeilijk te zeggen. Ik zie hem ook mooi, maar misschien niet even mooi als u....

(Birman gaat aan de piano zitten, en is dan voor de menschen op 't tooneel niet zichtbaar, voor 't publiek wel. Allen zien verwachtend naar de piano, maar er wordt niets gehoord. Nancy gaat bij de piano staan, met den rug naar de menschen; ze spreekt zachtjes met Birman, die in een muziekboek bladert).

MEVR. WALR. *(die zachtjes met mevr. Verkoren praatte).* Ik zeg altijd tegen de meisjes, jelui mogen overal heengaan, naar komedies, concerten en bals, overal waar 't comme il faut is; ze mogen omgaan met kunstenaars die zedelijk en fatsoenlijk leven; ik begrijp ook niet waarvoor 't noodig is, zoo 'n ongeregeld en onzedelijk leven te lijden, zooals zooveel artisten doen. Ze kunnen toch even goed trouwen en dege-

lijke mannen worden als andere menschen.... Gelukkig heb ik geen klagen over mijne meisjes, ze begrijpen zelf dat er op eene vrouw niet 't minste smetje mag kleven; een goeie naam is zoo gauw verloren, en kan men nooit weer terug krijgen. Ik kan ze zoo vertrouwen, want ze vertellen mij al hunne geheimen, en ik lees altijd hunne brieven. 't Gebeurt zelfs wel eens dat zij, als ze een boek lezen dat ik niet ken, zeggen: ma, kijkt u 't eerst maar eens in, want ik geloof niet dat 't geschikt voor ons is....

(Gedurende deze woorden zijn de hoofden van Nancy en Birman elkaar al meer en meer genaderd; op 't laatst zoenen zij elkaar. Dit is slechts voor 't publiek zichtbaar. Als mevrouw Walraven ophoudt te spreken, schrikt Nancy, die zich naar Birman gebogen had, plotseling op. Birman slaat een paar zware akkoorden aan; dan speelt hij met één vinger eene melodie, daarna weer losse akkoorden; dit duurt eenigen tijd. Als hij ophoudt, is er even stilte).

JAN *(die is opgestaan en naar de piano gaat).* Heel mooi! Van wie was die muziek?

BIRMAN *(onverschillig).* O, dat was eigen compositie.

JAN. Zoo? Heel mooi. Iets heel nieuws. Ik hoor zooveel nieuws van avond.

MEVR. V. Ja, niet waar? Interessant, zooveel artisten bij elkaar?

JAN. Heel interessant *(bekijkt de schilderijen aan de muur, blijft voor één ervan staan).* Hé! Wat is dat?

MEVR. V. *(opstaand).* Dat is symboliek. 't Is van Van Doorn. 't Is heel moeilijk om te zien. Hij heeft 't mij uitgelegd.

JAN. Ja, ik begrijp 't niet. Zoudt u 't mij ook eens uit willen leggen?

MEVR. V. Met alle plezier. De lijnen boven de vrouw, dat zijn golven van verlangen naar rein geluk, die uit haar ziel opstijgen....

JAN. O!

MEVR. V. De dekoratieve lijnen, hier van onderen, stellen de harde werkelijkheid voor.... En deze hier, van

links naar rechts, die nu eens dalen en dan weer stijgen, verbeelden de levensgangen der menschen, die wel eens tijdelijk kunnen opstijgen naar 't Oneindige, maar toch telkens weer teruggetrokken worden tot de realiteit.... De hooge boom daarachter, waar de vrouw naar wijst, domineert het geheel; dat is de uit de evolutie der dingen groeiende wereldorde, waartegen geen mensch iets vermag....

JAN. O... zoo? O....

JENNY. Mij heeft van Doorn er een geheel andere uitlegging van gegeven. Zoo heeft hij mij, bijvoorbeeld, gezegd, dat die boom een symbolieke voorstelling was van de liefde, die beschermend zijne takken uitbreidt over alle aardsche smart.

JAN. O ja? He!

LINFAT. Ja, maar hij zegt dat het er eigenlijk niet zoozeer op aan komt wat hij er mee bedoeld heeft, ieder moet 't maar voor zichzelf definieëren, want je kunt er toch niet meer in zien, en ook geen andere dingen, dan je in je zelf hebt.

JAN. O... Ja... *(bekijkt de andere schilderijen).*

LINFAT *(tot Elsa).* Krijgen we van u niets te hooren van avond?

ELSA. Nee, ik heb heusch geen zin.

JAN *(gaat weer naast haar zitten, zijne hand op haar schouder).* Waar heb je geen zin in, kind?

ELSA. Om verzen te zeggen.

JAN *(lachend).* Zoo, ken je dat ook al? Dat moet ik dan eens hooren.

ELSA. Nee, nu niet.

MEVR. V. *(tot Linfat).* Och, laat haar nu maar; ze heeft vandaag al zooveel emotie gehad, met de thuiskomst van haar aanstaande.

LINFAT. Ja, dat is waar, daar dacht ik niet aan.

(Ducroix maakt weer aanstalten tot spreken, en trekt de algemeene aandacht. Ook Jan bemerkt 't nu, en kijkt allen beurtelings vragend aan, alsof hij niet begrijpt wat er gaande is. Dit duurt een oogenblik, dan valt Ducroix van zelf weer terug in diepe meditatie. De aandacht der aanwezigen druipt af; het blijft nog even stil).

MEVR. V. *(tot Linfat).* Zag u gisteravond des Landes in de komedie? Hij zag er weer erg lijdend uit.

LINFAT. Ja, in de verte heb ik hem gezien.

JAN. Wie is des Landes?

LINFAT. Eén onzer grootste moderne schrijvers. Hij schrijft voor 't tooneel; den vorigen winter zijn er twee drama's van hem opgevoerd, daar heeft hij kolossaal veel succes mee gehad.

JAN. En is hij ziekelijk?

MEVR. V. Ziek bepaald niet, hij lijdt moreel. Hij is erg jaloersch van aard, nu heeft hij een mooie, coquette vrouw, die hem veel reden tot jalousie geeft. En toch kan hij 't niet laten om overal met haar in 't publiek te komen; dan is het duidelijk aan hem te zien hoe hij lijdt bij elken bewonderenden blik die zijne vrouw geldt, en bij elk komplimentje dat men haar maakt.... Hij zegt, hij heeft het noodig, te lijden; voor zijn werk; alleen als hij zelf lijdt, kan hij smart en lijden weergeven in zijne drama's. Hij heeft daarom opzettelijk eene coquette vrouw getrouwd. Zoo groot is zijne liefde voor de kunst, dat hij er zichzelf aan opoffert.

JAN. Verschrikkelijk.

MEVR. V. Ja, 't is wel buitengewoon. Maar hij wordt ook beloond voor zijne opofferingen. Hij had bijzonder veel succes verleden jaar. In 't buitenland worden zijn drama's ook opgevoerd.

JAN. Zoo?

MEVR. V. Ja... *(tot Birman).* Wat componeert u tegenwoordig?

BIRMAN. Ik?... Ik heb een Maria-liedje gecomponeerd.

MEVR. V. O ja? Is 't al uit gekomen?

BIRMAN. Nee, nog niet, maar 't zal toch eerdaags verschijnen, in den loop van de maand, denk ik.

JAN. Is er al meer muziek van u verschenen?

BIRMAN. Laat eens zien.... Ik weet niet precies meer.... Ik geloof nog een treurmarsch.... Ik heb nog koffers vol composities, maar die vind ik niet goed genoeg, die geef ik nog niet uit..... Ik werk nacht en dag....

JAN. Verbazend.... Hoe houdt u dat uit?

BIRMAN. Och, ik ben 't gewend, ik kan niet anders....

MEVR. WALR. *(tot mevr. Verkoren).* Van middag kwam mevrouw de Bruine afscheid bij mij nemen. Ze vindt 't verschrikkelijk dat haar man overgeplaatst is naar Deventer.

MEVR. V. Ja, dat kan ik begrijpen.

LINFAT. Het is ook geen vrouw voor een provinciestadje, ze is veel te jong en te levenslustig om daar begraven te worden.

MEVR. WALR. Ja, 't ergste vond ze, dat ze zich er niet vrij kan bewegen; wanneer je maar iets doet dat van het allergewoonste afwijkt, weet direkt 't heele stadje het; de menschen zijn er natuurlijk erg bekrompen en ouderwetsch, daar zal ik me nooit in kunnen schikken, zei ze. Ze huilde toen ze heenging.

MEVR. V. Arm vrouwtje.

NANCY. Ja, 't is wel erg. Ik zou 't ook vreeselijk vinden uit den Haag te moeten.

LINFAT *(eenigszins afgezonderd van de anderen in gesprek met Birman, op ernstigen toon).* Nee, ik vond 't toch geen aardige vrouw, ze had zoo'n bruine hals. Ze heeft physiek iets onaangenaams voor mij, ze zoent niet plezierig, ik geloof dat haar lippen te dik zijn.

NANCY *(tot een ander meisje).* Groenachtig beige, met guipure hier onder langs de rok *(op haar japon wijzend)* en een groote guipure kraag; 't staat beeldig.

(Er komt een meneer van middelbaren leeftijd op; opzichtig-jeugdig, fatterig gekleed, spreekt geaffecteerd).

PROF. Bonsoir dames en heeren.

MEVR. V. O, daar is de professor, dat vind ik aardig.

(Ook de andere dames zijn zichtbaar aangenaam verrast. Handen geven en buigen).

PROF. Ik kom wel wat laat, maar 't was mij onmogelijk eerder te komen, absolument impossible.

MEVR. V. O dat is niets, ik stel 't erg op prijs, dat u ons nog een oogenblik van uw kostbaren tijd schenkt.

PROF. Ja, ik was zoo droevig gestemd, ik moest menschen

zien. Ik had zoo'n treurige tijding gekregen uit Brussel; u weet 't misschien nog niet, de dichter Roda is overleden. Ik was intiem bevriend met hem, dus u begrijpt, hoe 't bericht mij trof; j'en souffre beaucoup, beaucoup....

MEVR. V. Och hoe zielig. Innig-jammer.

LINFAT. Een groot verlies. 't Was een machtig talent.

PROF. Hij was de grootste dichter in België.

MINA *(na kloppen).* Mevrouw daar is een meneer die vraagt of hij meneer Linfat even zou kunnen spreken.

MEVR. V. Wie is 't? Ken je hem niet?

MINA. Ja, hij is wel eens meer hier geweest, maar ik weet niet hoe hij heet.

MEVR. V. Laat meneer dan maar binnen komen.

MINA. Nee, meneer wil niet binnen komen, meneer heeft geen tijd, meneer wou maar heel even meneer Linfat spreken.

LINFAT *(opstaand).* Ik zal wel even gaan zien. *(af; Mina ook).*

PROF. *(tot Mevr. Verkoren).* En hebt u gehoord dat mevrouw Mirandolle weer gaat divorceeren?

MEVR. V. Nee, daar wist ik niets van. Och kom, dat zou dan al de derde maal zijn.

PROF. Ja, merkwaardig, niet waar?

JAN. Is dat hier ook al mode geworden, te scheiden?

PROF. Mode, dat is een beetje sterk, c'est trop fort, maar 't komt toch tegenwoordig nog al eens voor.

MEVR. V. *(Linfat komt terug).* Toch niets onaangenaams, meneer Linfat?

LINFAT *(op onverschilligen toon).* O nee, 't was Lebrun; hij was in een eenigszins moeilijke pecuniaire toestand, daar heb ik hem even uitgeholpen.

MEVR. V. Dat overkomt de heeren artisten wel eens meer, geloof ik?

PROF. Och ja, onpraktisch zijn alle kunstenaars; ze occupeeren zich meer met minder materieele zaken.

JENNY *(tot de prof.)* He professor, draagt u nog eens een stukje voor? We hebben ons laatst zoo vreeselijk geamuseerd.

MEVR. V. O ja, dat was alleraardigst, zoo geestig.... Doet u 't?

(Andere dames zeggen: Ja, he? Toe, als 't u belieft. Wat ik u bidden mag, enz.).

PROF. Ik word verlegen onder zooveel gevlei.... Ik zal eens zien of ik nog wat weet.

JENNY. Ja, u weet nog wel wat. *(Even stilte).*

PROF. Le dentiste parisien, een Parijsche tandarts, kennen de dames dat?

(Verschillende stemmen: Nee, nog nooit gehoord, nee).

PROF. *(opstaand).* Allons donc, een weinig plaats gemaakt, en die stoel hier, par ici. *(Op den voorgrond wordt ruimte gemaakt, en een stoel gezet waar men rondom kan loopen. Dan begint de voorstelling onder veel buigingen en gebaren) (tot een denkbeeldig binnenkomend persoon):* Bonjour madame. Madame désire?... Ah.... Bon.... Vous avez mal en ce moment?... Mais asseyez vous donc, madame.... Voyons.... Montrez-la moi... O! La vilaine dent!... Mais ça ne fait rien.... Je vais vous soigner.... Un seul moment.... Ne bougez pas, je vous en prie.... Vraiment, ça ne fait aucun mal. Je fais: une, deux, trois, et ça y est... *(hij doet of hij instrumenten uitzoekt).* Eh bien, ouvrez votre bouche, je vous en prie... voyons.... Une, deux, trois.... La voilà!... Mais tranquillisez-vous, madame; c'est fini, vous dis-je. Vous êtes guérie.... Vous n'avez plus mal, n'est-ce pas? Oh, je le savais bien, c'est toujours comme ça. Un coup de main, et c'est fini, je suis un enchanteur, n'est ce pas? Oui, madame, c'est ce qu'on on me dit toujours.... Ah, vous êtes bien bonne.... Votre serviteur, madame; au plaisir de vous revoir. *(Als hij de patient tot aan de deur begeleidt heeft, komt hij weer terug naar den voorgrond, en wordt ontvangen met handgeklap, gelach, en uitroepen: Vreeselijk aardig, alleraardigst, heel aardig, enz. Op eens laat Jan zich, hard lachend, van de sofa languit op den grond vallen; dames schrikken; hij lacht steeds door. Als hij tot kalmte komt, zegt hij, opstaand:* Ik kon 't heusch niet helpen, maar ik moest zoo verschrikkelijk lachen. *De professor kijkt hem een beetje wantrouwend aan. Langzamerhand komt er weer kalmte op het tooneel. Dan gaat Ducroix op de leege stoel op*

den voorgrond zitten, en maakt aanstalten tot spreken. Als allen nieuwsgierig en verwachtend naar hem kijken, en 't doodstil is op 't tooneel, hoort men achter 't tooneel hard roepen: Halen, *en het scherm valt. Een paar uit 't gezelschap kijken kwaad naar 't vallende scherm; een balt zijn vuist er tegen).*

ALLERLEI AANTEEKENINGEN

DOOR

L. VAN DEYSSEL.

Op allerlei plaatsen en in allerlei omstandigheden maak ik aanteekeningen, waarvan ik er nu en dan eenige — de vorige jaargangen van dit tijdschrift behelsden er reeds een enkele — hier denk te plaatsen.

Zijn zij eigenlijk materiaal voor opstellen en niet zelfstandige geheelen, — sommige hunner hebben, naar 't mij voorkomt, een zekere scherpe ingeslagenheid en plotselinge spijkervastheid, die zij, tot grootere stijlgeheelen verwerkt, gedeeltelijk voor andere eigenschappen inwisselen.

ISAÄC DA COSTA.

»God zij met ons".

Wanneer men dit gedicht leest, is het of men een zwaar dreunend leelijk orgel hoort spelen.

De schrijver had niet een eenigszins diep ingedrongen kennis van de onderwerpen betreffende welke hij dicht.

In hem was gebeurd datgene, dat geestes- of ziels-proces, dat in een betrekkelijk onbeduidend mensch geschiedt, die van den eenen godsdienst tot den anderen of van een zekere »godsdienst"-loosheid tot een zekeren godsdienst overgaat.

Hierbij had de schrijver een geest-driftige geäardheid en was bekwaam in het dichten.

In dit gedicht nu is een hoeveelheid vers-muziek of een kracht van vers-muziek, zoo als bij zeer weinig 19e-eeuwsche nederlandsche dichters wordt gevonden.

Maar hoewel er dus zeer VEEL, zeer KRACHTIGE *muziek* in is, is deze vele krachtige muziek, — *om dat* de schrijver slechts oppervlakkige kennis van zijn onderwerp had en naast dat muzikale dicht-vermogen een betrekkelijk onbeduidende geest was, — LEELIJKE vers-muziek.

Er is dus veel muziek in.

Maar deze muziek is leelijke muziek.

En deze muziek is leelijke muziek óm dát de schrijver zijn onderwerp niet dieper kende.

En de schrijver kon zijn onderwerp niet dieper kennen om dat zijn geest-vermogens niet verder reikten.

De verklaring van de leelijkheid der muziek uit de oppervlakkigheid der onderwerp-kennis van den schrijver, wordt gesteund door een toetsing der vers-regels wat aangaat de meer oppervlakkige eigenschappen dezer dichtkunst.

Zoo bevat deze regel krachtige »muziek":

Ver - zon - ken in diep - ten van leed en el - len - de
⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑
. . . .

in dien zin, dat in deze klanken zooveel als de stem van een ongelukkige uit een diepte wordt gehoord. Terwijl de eerste helft van den regel, met zijn *ò* en *ie*, in »-zon-" en »diep-", omgeven door zijn herhaald *'en* in »-ken" en »-ten", en verbonden door de *ì* en de *n* van »in", den klank van steenen afgrondswanden schijnt meê te dragen, — wekt de laatste helft van den regel, met zijn *ee* en *è*'s, in »leed", »el-" en »-len-", die minder vol en somber maar meer vloeyend en omfloersd klinken, het gevoel van iemant, die daar in duister schreit.

Wanneer wij echter in den regel zelf nagaan hoe dit klank-effekt wordt verkregen, bemerken wij, dat *dit effekt verkregen wordt* door twee woorden, waarvan de beteekenis zoo weinig

verschilt als die van »leed" en »ellende", te bezigen alsof het woorden waren, die zeer verschillende verschijnselen aanduiden. (Immers, indien deze woorden nagenoeg hetzelfde aanduiden, is het onnoodig ze beide te gebruiken).

Het klank-effekt, de muziek, dat is: het wezen der kunst zelf, *wordt dus bereikt door* een bepaalde grofheid van stijl.

Dit is een oorzaak der *leelijkheid* van deze *muziek*. Dit is een der oorzaken, waardoor wij, bij het lezen van dit gedicht, getroffen worden door de onmiskenbare aanwezigheid van *muziek* hierin, en tevens door de bizonderheid, dat deze muziek is *leelijke* of *minder mooye muziek*.

Het kenmerk van een gedicht waarin *mooye muziek* is, zal zijn, dat de verschillende elementen van onzen aandacht er gelijkelijk door bevredigd worden, zoo dat niet terwijl wij denken »wat een muziek is er in dien regel!", wij te gelijk denken: »maar »leed" en »ellende" verschillen zoo weinig, dat de schrijver die woorden niet beide had behoeven te gebruiken om zijn toestand aan te duiden".

Van een gedicht, waarin de muziek verkregen werd door andere bestand-deelen er van minder goed te doen zijn, zal men dus niet alleen kunnen zeggen, dat hoewel dit of dat, zinsbouw of iets anders, er van niet deugt, er »toch veel muziek" in is; maar tevens dat, WIJL andere bestand-deelen er van niet deugen, de muziek, die er in is, minder mooye muziek is.

Door minder mooye muziek wordt hier verstaan noch valsche muziek, noch flauwe muziek, maar grove muziek.

Het gedicht van Da Costa heeft een zekere bekoring, die het niet zoû hebben indien de muziek er in valsch ware.

Zoo zal het spel van een grof en versleten dorpsorgel een aangenamen indruk kunnen maken, dien het niet zoû te weeg brengen als het ontredderd was en daarom slechts wanklanken liet hooren; maar toch zal men het een ordinair, betrekkelijk »leelijk" orgel moeten noemen.

MOLIÈRE.

Tartuffe.

(Voorstelling in den Stads-schouwburg.)

Men bemerkt met iets fijns en moois te doen te hebben, dat zeer verschilt van de modern-realistische opvattingen; maar dat ook zeer verschilt van het Shakespeariaansche.

De figuur van Tartuffe heeft, in tegenstelling tot de andere figuren van het tooneelspel, iets boven-natuurlijks. Het zijn niet een aantal gewone menschen, die wij zien, waartoe ook een gewone mensch, die een huichelaar is, behoort; maar het zijn een aantal gewone menschen, tusschen wie zich een buiten-gewoon wezen beweegt.

Immers zijn niet de karakters van de andere menschen met even grootsche en scherpe trekken aangegeven als het karakter van den huichelaar; maar de figuur van Tartuffe vertoont zich als een dreigende zwarte schaduw, die boven het, door de andere figuren vertegenwoordigde, gewone eenvoudige leven hangt.

Het was er om te doen *dit* karakter te vertoonen *vóor den achtergrond* van al het andere.

Orgon is niet een driftkop op de zelfde wijze als waarop *Tartuffe* een huichelaar is; Orgon is een in zeker opzicht realistisch gegeven driftkop, terwijl *Tartuffe* een meer dan realistische huichelaar is.

De figuur van Tartuffe heeft iets grootsch, heeft iets gemeen met andere oude *groote* kunst.

Dit grootsche is evenwel niet wild uit-vlammend, maar vertoont zich teruggehouden in een vorm.

De vertooning was goed, niet door persoonlijk talent der tooneelspelers, maar wijl men zich blijkbaar zeer aan het voorbeeld van het Fransche Tooneel, dat de 17e-eeuwsche opvatting bewaarde, heeft gehouden.

Een dergelijk stuk zal beter vertoond worden door tooneelspelers zonder bizonder persoonlijk talent maar die zich stipt

aan de voorschriften houden dan door tooneelspelers met zeer geprononceerd persoonlijk talent maar wier begrip toch niet omvattend genoeg is om een rol als deze geheel te begrijpen.

Het is jammer dat sommige tooneelspelers hun stem niet meer gecultiveerd hebben. Bij de stem-verheffingen, in boosheid of drift, gaven deze organen wel eens leelijken klank. Afgescheiden van de zoogenaamde zeggingskunst, moeten de stemmen van tooneelspelers, ook alleen in hun hoedanigheid van geluid-gevers, gecultiveerd worden evenals zangersstemmen. Spreken is zingen.

STADSMISERIES

DOOR

GUSTAAF D'HONDT.

I. Een begin.

Elken werkdag tweemaal, 's morgens in de vroegte en 's middags onmiddellijk na het eten, ging Manske, altijd langs dezelfde straten, naar het atelier waar ze als naaister werkzaam was.

Moeder was gestorven, sinds eenige maanden reeds. Hoestend en kuchend was zij uitgedroogd, tot een bleek ineenschrompelend geraamte, na jarenlang sukkelen, — en al de last van het arme huishouden was toen in eens op het jonge meisje gevallen.

Vader moest werken al wat hij kon. In een klein, krotterig fabriekje wrocht hij als vuurmaker, voor een hongerloon. Het was nochtans een stoere, koppige werker: de nagelen zou hij zich van de vingeren hebben gewroet om toch maar aan zijne kinderen — buiten Manske had hij nog twee jongere meisjes — steeds het broodnoodige te kunnen bezorgen.

Den dag der begrafenis, wanneer hij met eenige familieleden en een paar geburen van het kerkhof thuis was teruggekeerd, had hij tot zijn oudste gezegd:

— Manske, kind, gij zijt nu achttien jaar geworden. Ge zult nu moeten zien dat gij goed voor uwe twee zusterkens zorgt, en ook voor mij...

— Ja, vader...

Ze had het beloofd, oprecht, zonder eigenlijk te weten wat ze zei. En toen waren allen weer stil aan 't weenen gegaan, als besefDen zij nu, beter dan ooit, al het pijnlijke van het verlies, dat zij hadden ondergaan.

Er werd een flesch jenever gehaald, in eene herberg uit de buurt, en rondom het keukentafeltje gezeten, dronken zij allen een glaasje. Ook de kinderen kregen er een, met een klontje suiker daarin.

— 'n Mensch moet zijn verdriet afdrinken, meende de vader.

De anderen beaamden zulks en dronken de glaasjes daarop leeg. Daarna spraken allen, eenigszins traag en gedempt, zooals het past in een sterfhuis, over het lange lijden en sukkelen der afgestorvene, over hare goedheid en voortreffelijkheid en over hare vele deugden. Een gebuur die, vroeger, altemet in ruzie en twist met haar leefde, vond de passende woorden niet om al het goede te zeggen, dat hij van haar wist. En de kinderen schreiden weêr stil in een hoekje der woonkamer en de mannen wreven met de toppen der vingeren de tranen uit de oogen bij al dat voortreffelijke over de doode, dat daar tranerig en voor de zooveelste maal werd opgerakeld.

— 'n Geluk, meende een familielid, dat Manske reeds zoo oud is. Zij kan voor 't huishouden zorgen en ook elke week nog een stuiverken inbrengen.

En op dat troostend vooruitzicht werd nog eens gedronken.

* * *

Op haar atelier won Manske reeds eenige franken per week, een kleinigheid nochtans.

Vader, wien het, in zijn toestand, bijzonder goed bewust was, dat »alle baten helpen", meende meer dan ooit dat zij gerust op haar stiel kon blijven en, met een weinigje goeden wil, 's morgens, 's middags en 's avonds de huiselijke bezigheden kon verrichten.

— Armoê is rap gekomen, zei hij altijd.

Inwendig gevleid om het groote vertrouwen, dat vader in haar scheen te stellen, had Manske hare nieuwe taak met gelatenheid opgenomen, niet nochtans zonder een vaag, vèr-afdroomend gevoel van de verantwoordelijkheid die nu op haar zou rusten, of van de onvermijdelijke moeilijkheden, die zich konden voordoen.

's Morgens, heel in de vroegte, moest zij zorgen voor de koffie en de boterhammen, en de twee kleinste, pas acht en tien jaar oud, bij het aankleeden behulpzaam zijn. Zij liep daarbij de kleine woonkamer rond, onrustig bezorgd als een moederken, zeer onhandig nog, stootend soms tegen de tafel en de stoelen, doende meer dan het dubbele van hetgeen volstrekt noodig was, en met reeds over 't gelaat dat trekje van te vroeg beginnenden ernst, dat haar zoo bijzonder mooi stond. En wanneer zij dan het noodzakelijkste in gereedheid had gebracht voor het noenmaal, opdat het gaarmaken, 's middags, haar niet te veel tijd verge — dat had haar eene vrouw uit de buurt aangeraden — liep zij haastig naar het atelier, waar de andere meisjes altijd reeds aan 't werk waren en waar zij steeds werd onthaald op een luidruchtig:

— Ha! daar is ons moederken!

En al lachten dan ook sommige werksters, vooral onder de guitigste jongsten, toch viel die benaming haar niet zoo heel en al onaangenaam. Zij kreeg daarbij altemet als het stille, naïeve besef dat de bedoeling eerder sympathiek was en dat de groote verantwoordelijkheid die zij, op haren ouderdom, reeds te dragen had, haar toch eenigszins boven de anderen stelde, die slechts naar 't atelier moesten komen en dan gaan slenteren door de straten en over de pleinen, en naar huis gingen wanneer haar daartoe de lust bekroop.

De juffer, trouwens, had steeds een aanmoedigend woord voor haar over en knikte haar, in 't voorbijgaan, soms zoo vriendelijk tegen.

Maar vooràl vader bleek over haar gedoe tevreden. 's Avonds, wanneer hij, moe en gebroken van den zwaren arbeid, nevens de tafel zat, lichtjes ineenschrompelend reeds onder een vroegtijdig aandreigenden ouderdom, en hij haar dan zoo bedrijvig heen en weêr zag loopen, bezorgd om alles wat haar omringde en, inzonderlijk, om de kleinere zusjes, moedigde hij haar vaak aan met een hartelijk:

— Ge doet dat goed, Manske, zeer goed, — zoo goed als moeder zaliger....

Hij zei het, in volle overtuiging, met iets dofs in de trage stem.

Dan volgde steeds eene pijnlijke stiltepoos. Immers, te kort nog was het geleden dat moeder hun was ontrukt geworden, niet onvoorziens wel is waar, maar toch zoo kort-op-en-weg, na niet meer dan enkele dagen bedlegerig te zijn geweest. En wanneer zij daar dan alleen, in de benauwende stilte der flauw verlichte kamer, aan de doode zaten te denken, wegpinkend de tranen die, onwillekeurig als 't ware, naar hunne oogen ópperelden en bedwingend de stille snikken die in hunne keel hokten, was het hun veelal te moede of de doode daar nog rondsukkelde, pijnlijk hoestend en kuchend, snakkend naar den hijgenden adem die in de pieperige, reutelende borstkas als vastgehakt lag, zich altemet vasthoudend aan de tafel, de stoof of een stoel der woonkamer.

Soms hadden zij als het angstwekkende, vage vermoeden dat iets nog van haar daar binnen was gebleven en als een huiverige ademtocht door het huisje omslierde. En wanneer de lamp soms rookerig brandde en groote schaduwvlekken lei in de hoeken of onder de steil-opklimmende trap, waarboven de zolderopening zoo donker gaapte, of wanneer, ten gevolge eener onbewuste beweging van de eene of de andere, eene uitgezwollen silhouette den muur ging reuzevlakken, konden ze soms plotseling opschrikken, meenend dat moeder daar, heel stil, in die deemstervlek was komen staan en ze allen had aangestaard met groote, dood-blekkerende oogen. En die inbeelding was nog gesterkt sinds eene der kleine zusjes beweerde dat, terwijl zij 's nachts droomde, zij moeder vóór haar bedje had gezien, o, zoo doodsbleek, en strijkend met de lange, mager-uitgemartelde vingeren de loshangende haren van haar voorhoofd, en dat zij daarna, zoo bepaald, hare ijzig-koude hand langs hare wangen had voelen glijden, zoodat zij het luidkeels had uitgegild van angst....

* * *

Vader bleek steeds meer en meer over Manske tevreden.

Zij zag het in zijnen blik wanneer hij, 's avonds, neêrgehurkt in zijn hoekje, stil-genietend haar gedoe naging en haar scheen te koesteren onder zijn vermoeiden oogopslag. En zij

voelde daarbij zijn simpele en naïeve bewondering teêrtjes om haar heen trillen, als de stille atmosfeer van de kamer, en haar naar den kop ópademen lijk een droomwazige gewaarwording van stil-gnietenden zielevreê.

En het schimstreepje, dat door haar voorhoofd schemerde, als een licht potloodlijntje, scheen dieper in de blanke huid te bijten, terwijl de sierlijk-zware brauwen merkbaar ophoekten boven de oogen...

Langs de straten liep zij steeds haastig en gejaagd, vooral na den middag, wanneer het eetmaal haar meer tijd had gevergd dan zij verwachtte. Wel schilde zij 's morgens de aardappelen en zorgde zij, schraperig bijna, voor de rest van het povere maal; maar in den uitbrokkelenden schoorsteen stond de oude stoof daar altemet te preutelen en te vonken, halsstarrig pronkend, en doomend haar den viezig-bruinen rook stikkend in de keel, dat hare oogen er bij schreiden.

Andere ateliermeisjes, die haar kenden, en, hier en daar, aan den hoek eener straat samenhokten, in praterig-giegelende groepjes, keken haar wel eens spottend na of riepen haar onaangename dingen toe. En terwijl zij steeds haastig voortliep, zonder te durven omkijken, voelde zij dan telkens als een prangen om haar hart, benauwend en triestig, en de opwarming van het schaamterood naar hare ooren, in een stille duizeling...

Enkele keeren reeds, wanneer zij, 's middags, ietwat vroeger van huis wegkwam, had zij langs den weg een jongeling ontmoet, tamelijk netjes aangekleed, die haar telkens lang aanstaarde, tot diep in de oogen. Elke maal was het haar te moede als zochten zijne oogen hare oogen, als werden hare oogen tot zijne oogen aangelokt, opslurpend bijna, in een gevoel van zwijmelgenot, dat haar zoetjes door het lichaam aderde en haar de spottende kwinkslagen der meisjes deed vergeten...

Het was alsof, langzamerhand, een stil mysterie bij haar begon te ontwaken.

En elken middag nu, onbewust als 't ware, liep zij gejaagd de woonkamer door, pokend in het smeulende vuur, aanzettend

de kleine zusjes tot haastig eten en tot meer spoed voor de school. Altijd wilde zij vroeger weg, als zinderde de grond haar onder de voeten, als kropte haar de aandoening eener aangename verwachting in de keel, als had zij behoefte aan lucht, aan straatrumoer, aan beweging.

Vader begreep er niets van en schudde dan gewoonlijk het hoofd, stil-glimlachend...

* * *

Zij ontmoette hem nu om zoo te zeggen elken dag, bijna altijd in dezelfde straat. En wanneer hare oogen, onwillekeurig zoekend, priemden door de menschenmassa, zich voortspoedend langs de huizen, vermoedde zij hem als 't ware in de verte. En nadat zij hem was voorbijgegaan, na een strak staren in elkaars oogen, keerde zij zich, na eene wijle, als instinctmatig om, zoekend nog zijne gestalte onder den onrustig voortjagenden menschenstroom. Veelal gebeurde het dan dat hij, van het gaanpad afstappend, midden in de straat bleef staan, omkijkend als zij, en dat hunne oogen, uit de verte, elkaar nogmaals toeblikten...

Stilaan had die onbekende, die haar zoo vriendelijk leek, zich in haar kinderlijk bestaan opgedrongen, zonder dat zij wist hoe het kwam.

Op 't atelier, onder haar werk, kon zij aan hem zitten denken, uren lang altemet. Wien hij was en wat hij deed, wist ze niet; ze dorst het ook aan niemand vragen. Maar telkens wanneer ze hem zag, voelde zij een zachte ontroering haar meteen zoo aardig komen aandoen, dat het harte haar poppelend naar de keel opwipte.

Het laatste wat haar nog aan kinderlijkheid was bijgebleven, was nu langzaam uit haar nieuwsgierig-hunkerend zieltje weggekropen.

En thuis, wanneer vader er niet was, kon ze zoo lang voor den kleinen spiegel zitten, schikkend heure haren gelijk de meeste meisjes van den winkel, in grillige wrongen, geduldig zoekend hoe de kroezellokjes om 't voorhoofd het voordeeligst haar sierlijk besneden snoetje kwamen opfrisschen. En bij die

lange, genoeglijke beschouwing van haar eigen gelaat, terwijl zij diep keek in haar eigen oogen, zooals zij dat placht te doen in de oogen van dien sympathieken onbekende, overmeesterde haar onbewust een zacht bedwelmend gevoel van zelfvoldoening over haar tenger-teêre persoontje. Meer zorg dan ooit besteedde zij aan hare kleederen en de kleine zusjes gaapten het watertandend aan hoe zij, bij den zwakken lichtschijn der kleine lamp, wrocht aan haar simpel kostuum en aan haar eenvoudige hoeden, knippend in de uitrafelende strikjes of anders aanleggend de povere, verwelkte bloemen.

Vader, uit zijn donkeren hoek, waar hij moê neêrhurkte op een lagen stoel, tabakpruimend en spuwend, zag het doodonverschillig aan. In zijn stumperig brein bleef het gedachteloos en donker. Enkel streelde het eenigszins zijn naïeve eigenliefde dat zijn oudste toch beter gekleed was dan de arme fabriekwerksters uit de buurt en dan ook dat het afsterven zijner vrouw stilaan vergeten geraakte.

Op zekere dagen kwam hij nu zelfs later thuis dan naar gewoonte en was soms lichtjes bedronken. Hij kon dan goed geluimd zijn en haar bij de kin nemen, vriendelijk kijkend in hare oogen.

— Ge zijt 'n braaf kind, Manske, zei hij dan. Maar toch altijd goed oppassen voor de jonge heerkens en de belovers....

Het jonge meisje voelde daarbij een beven in de knieën en een stille angst die haar plotseling het schaamterood over het gelaat smeet. En zij beweerde, terwijl het beeld van dien onbekende, dien zij 's middags ontmoette, haar voor de oogen danste, dat niemand haar ooit aansprak en dat zij niemand kende.

— Ik weet het wel, kind; ik weet het wel. Maar vader kent de wereld, — en gij zijt nog zoo jong!... Jonge heerkens? — Fierefluiters en belovers!... Daar komt niets goeds van....

* * *

In 't voorbijgaan had de onbekende haar, dien middag, een oogje gepinkt en stil toegelachen, sympathiek en lief.

En zij had dien glimlach in hare ziel voelen binnenschemeren als een goudlichtenden uchtendzonneschijn, opwarmend haar bloed en zinderend door hare aderen naar het hart, dat onstuimiger opbonsde.

En die glimlach ging met haar meê, door de straten, lijk een stil-naschemerende blijheid, teêrtrillend als zonnemist, tot op het atelier, waar hij bleef omwazen in eene aanhoudende gewaarwording van zacht gelukkig-zijn.

Onder den arbeid, kwam zijn gestalte, dien dag, meer dan ooit, vóór haar opdoemen, duidelijk omlijnd en het was altemet als stond hij daar vóór haar, in levenden lijve, en altijd met dien droom-zoeten glimlach die zoo bekoorlijk om zijn baardeloozen, witgetanden mond had gespeeld....

En ondertusschen vertelden de andere naaisters weêr, zooals telkens wanneer de juffer er niet was, van hare minnaars en hare minnerijen. Bijna alle meisjes hadden een vrijer, en meer dan eene werd 's avonds, in de eene of de andere aanpalende straat, en ook wel vóór de deur van 't atelier zelf, door den verliefde afgehaald.....

Stil-lachend luisterden zij naar de kleine blondine, nauwelijks achttien jaren oud, maar met iets sterk ondeugends over de mooie trekken en een vaag geglim van te vroege, onbeschaamde deugnieterij in de groote, grijsblauwe oogen.

In fluisterstem, opgeschroefd eenigszins, sprak zij over haren »type", een man van jaren reeds, die na den arbeid, ergens in een donkere straat, op haar stond te wachten, geheimzinnig als een dief. En zij zei, zoo doodonschuldig leek het, hoe zij dan samen wandelden langs de eenzaamste straten, waar de voorbijgangers zeldzaam zijn, naar een donker huisje, met dichtgesloten luiken en eene steeds op de kier-staande deur, dat ze vervolgens behoedzaam binnenwipten, als kwaaddoeners....

De andere luisterden gretig, luid lachend soms en oogenknijpend, meêlevend om zoo te zeggen de emoties van dat trage sluipen naar de doodsche, afgelegen steeg.

— En is 't daarom dat hij u al dat moois koopt? vroeg eene werkster, met een klank van afgunst in de stem.

— Ja! zei ze, schaamteloos, de andere vlak in 't gezicht lachend...

De meisjes proestten het uit van jol...

Vóór haar tafeltje zat Manske zoo gulzig te luisteren, zonder de oogen te durven opslaan, steeds doorpeuterend aan haar naaiwerk, licht blozend onder het ondeugende dier cynische bekentenis.

En toch, dat sluipen door de duisternis van straten en steegjes, naar dat huisje met dichtgesloten luikjes, waarover zij zoo dikwijls hoorde fluisteren en waar het zoo leutig zijn moest, ontnuchterde haar stilaan en wekte in haar de aarzelende begeerte naar het mysterieuze van 't leven. Het beeld van den onbekende kwam weêr voor haar opduiken, in eene atmosfeer van roeswekkende sympathie nu, en het was alsof haar een vaag gevoel van spijt bekroop omdat hij ook haar nog niet eens had meêgevraagd, langs de verre, donkere straten, naar dat zonderlinge huisje, waarvan die schalksche blondine zoo genietend kon fezelen....

* * *

De zomer had uitgefeest en begon te zieltogen in de frischheid die, 's morgens en 's avonds, aankoelde door de straten. Merkbaar reeds krompen de dagen en altemet voelde men de verre aanhuivering van den dreigenden herfst.

Meer dan eens, wanneer vader weêr goed geluimd scheen, had Manske, schuchter-weg, den wensch uitgedrukt 's avonds met hare zusjes naar het wekelijksche volksconcert te gaan. Vader echter had steeds haar stille begeerte van de hand gewezen met een goedig maar beslist:

— Nu nog niet. We zullen later zien....

Telkens had het meisje daarbij als een zware weemoed haar jeugdig hartje voelen binnendonkeren en die eerste, prangende teleurstellingen in haar stilaan ontluikend leven, hadden haar kunnen doen schreien van smart.

En toen werd het haar zoo zeer bewust hoe zij nu onweêrstaanbaar aangetrokken werd tot dien jongeling, zonder dat

zij ooit één woord tot elkaar hadden gesproken, en hoe dat sprakelooze blikken in elkaars oogen, bij het vluchtig voorbijgaan elken middag bijna, stilaan het vrouwe-zijn in haar had wakker gezinderd. Zij voelde een soort van afgunst tegenover de andere meisjes van 't atelier die vrij langs de straten konden loopen en niet afhingen van den willekeur harer ouders.

Maar zie, dien dag had vader, die om de maand nachtdienst had in zijn fabriek, voor het eerst zijn dagdienst hernomen en was lichtjes bedronken thuis gekomen. Hij was weêr goed geluimd en zei:

— Ik moet nog eens uitgaan. Als ge wilt, kunt ge nu eens samen naar 't concert gaan.

— O, ja, vader....

— Maar niet te lang wegblijven....

Een gevoel van hooge, zonnige voldoening viel felopwarmend in haar neêr. Zij liep over den vloer der woonkamer heen en weêr, licht-trippelend, als op veêrtjes. Geene der drie meisjes had grooten eetlust en haar toilet was in een ommedraai klaar.

En haastig, in een zenuwachtig aanstappen, op een draafloopje bijna, gingen zij door de straten, naar het plein waar het concert plaats had. De afstand scheen haar grooter dan ooit en de straten leken lang, eentonig lang bijwijlen, bijna als in een stad welke zij voor de eerste maal doorliepen.

Wanneer zij ter plaats aankwamen, was de avond reeds ongemerkt tusschen de stille huizen neêrgedonkerd. Eén na één begonnen de straatlantaarns te ontvlammen in de toenemende deemstering.

Over de groote plaats, heen en weêr, in een vaag roezemoezen van stemmen, krioelde, zacht dringend, een zwarte menschenzee. En daarover zong nu, hoog ópklinkend tot boven de insluitende gebouwen, de jubelende fanfare der muziek. Over de koppen, wemelend door elkaar, tuimelden de tonen, wegbrokkelend soms tusschen de gonzende massa als een neêrvlagende windbries, of plots hooger ópklaroenend, in bazuingeschetter, de avondlucht in, luid spelemeiend in de waaiende koelte, — of dan weêr brusk uit elkaar spattend,

wind-grillig, tot over de huizen en over de straten heen, en zacht uitzingend in de verte als een stervend echo....

Manske was die menschenwriemeling ingegaan, met een nieuwsgierige onrust eenigszins, hare zusjes achteraan. En traag liet zij zich het plein overdrummen, hoorend, als in slaapdronkenheid, de muziek die zoo blij-heerlijk over den donkeren menschendrom heenjuichte, onrustig voortgejaagd steeds door het stille woelangsten der verlangens in haar eenvoudig zieltje.

Verscheidene keeren reeds had zij gemeend hem te zien, ergens in een jeugdige, joelende groep, onder het zwermen der aan- en wegdeinende menschenmassa. En wringend met de ellebogen, had zij telkens daarbij gepoogd haar slank en teêr-brooze lijf tusschen de menigte door te duwen, in zijne richting toe, hardnekkiger dringend, zenuwachtig altemet, met strak-kijkende oogen, het hart hoog óptikkend in de uitgestrekte keel. Maar telkens ook was de vermoedde gestalte als weggeslipt, meêwoelend opgeslurpt in de stillawaaierige massa. En hoe blij-geestiger de muziek opjoelde, in een luidruchtig opdreunen van door elkaar zingende motieven, hoe donkerder zij den weemoed benauwend in haar hart voelde neêrwolken.

Zij had toch zoo vurig gehoopt, in dat bang-blije voorgevoel dat haar onwillekeurig voortjoeg, hem te zullen ontmoeten of, ergens tusschen de zwartwriemelende wemeling van koppen, zijne oogen te zien lichten, in dien zachten schemerglans van sympathie die hem steeds omscheen...

Maar het concert was uit en het volk begon weg te stroomen, rechts en links, de aanpalende straten in.

Sprakeloos en traag, schreiensgereed bijna, keerde ze toen huiswaarts, nogmaals het plein over dat reeds heel en al was leêggestroomd. En hare zusjes, nevens haar voortstrompelend, elk aan een harer handen, gluurden haar van ter zijde aan, verwonderd, niets begrijpend van dat vreemd gedoe....

... En dien nacht droomde zij, als in een verre, vage herinnering uit hare kindsheid, het sprookje van een mooien, goud-omstraalden Prins, rijdend door het schaduw-wuivende

bosch en tillend op zijn damp-snuivend paard, de arme houtraapster, neêrgehurkt in het mossige gras....

* * *

Het kletsregende en de straten, met haar nattig-blekkerende steenen, lagen daar triestig, gehuld in eene mistige schemergrijsheid van ongezelligheid.

Sinds weken had Manske den onbekende niet meer ontmoet. Zij had haar onnoozel hoofdje moegemarteld om toch maar te kunnen peinzen, wat daarvan de oorzaak zijn kon. En gansch dien tijd ook had ze geleefd als in een aanhoudende vervreemding van alles, de geest steeds áfdroomend naar elders, wegmijmerend somtijds in een onbewust onverschillig zijn aan alles wat haar onmiddellijk omringde. Altemet kon zij daarbij als een gewaarwording van nog niet duidelijk te bepalen smart in haar ziel voelen wringen, gelijk destijds, toen zij nog heel jong was en een bruske teleurstelling haar kinderlijk-naïeve grillen kwam ontgoochelen....

En daar stond hij nu, onverwachts, vóór haar, onder zijn druipenden regenscherm, met helder-lichtende oogen en een stille glimlach opblozend langs zijn baardelooze trekken.

— Hoe gaat het?

Hij zei het, als waren zij reeds oude kennissen. En wanneer zijn stem haar alzoo omruischte, duizelde ze bijna weg in een gevoel van zoet gelukkig zijn, van plotseling wakker worden uit een langen, bangen droom....

— Goed....

Zij fluisterde het meer dan zij sprak, met een zachte schroeving in de keel als dreigde blijdschap haar te worgen.

Zijne oogen blikten weêr in hare oogen, guitig-glimlachend nu, en zij voelde daarbij hoe het rood langzamerhand naar haar hoofd opgloeide als een breede strooming warm bloed.

— Hoe heet ge?

— Manske....

Hij blikte haar nu diep in de oogen als wist hij niets meer te zeggen.

Maar na een poosje vervolgde hij:

— Ik heet Frans.... Het is zoo lang dat wij elkaar niet meer gezien hebben....

— O, ja, zei ze.... — heel lang....

Het geluk hem weêr te zien deed haar overdrijven. Zij had hem zoo doodgaarne gezeid dat zij eens naar 't concert was gegaan, hopend hem daar te ontmoeten.... Maar zij vond nog de gepaste woorden niet om dat behoorlijk uit te drukken. En terwijl hij haar bleef aanstaren, zoo eigenaardig-doordringend lang, voelde zij over haar komen als een machteloosheid die haar langzamerhand neêrdrukte, tot schreienstoe bijna.

— Werkt gij laat? vroeg hij toen.

— Tot half acht.

Met een glim van blij-angstige verwachting in de wijd-uitblikkerende, naïeve oogen, keek zij hem aan.

Hij reikte haar de hand als tot een stil afscheid.

— Zie ik u niet t'avond?

Een mengeling van bedwelmend gelukkig-zijn en van ontnuchterende vrees zinderde haar door het lijf.... Vader had weêr nachtdienst sinds eenige dagen.... En, als tot zich zelve sprekend, zei ze:

— Ik wil wel....

— Wanneer? vroeg hij.

En zonder bepaald te weten wat ze zei, antwoordde ze, in een groot gevoel van beklemming:

— Te negen....

— Aan uw atelier?

— O, neen, neen....

Zij voelde plotseling als een vernietigende schaamte over haar neêrsmakken.

— Waar dan? drong hij aan.

— Ik weet het niet....

Toen stelde hij voor den grooten boulevard langs het stadspark, aan den hoek eener stille straat. En zij zei ja, ongerust eenigszins, en liep dan verder, in zachte duizeling, de straten door, als sluimerdronken altemet, niets hoorend noch niets

voelend van den regen die zoo nijdig op haar sijpelenden regenscherm druppeltrommelde en zoo zweepend in haar kleêren neersloeg....

* * *

Wanneer het povere avondmaal gegeten was, moesten de beide zusjes onverwijld naar bed. Manske dekte ze warmpjes toe en stak toen het kleine nachtlichtje aan.

— Rustig blijven! vermaande ze, — en gauw slapen. Ik moet nog eens naar 't atelier terug en zal spoedig weêr zijn.

Zij zei het, gemaakt-sussend, angstig toch om het onbeschaamde van haar liegen en met een eigenaardigen klank in de stem die bijna in hare keel bleef hokken. En hare vingeren rilden lichtjes, terwijl zij nogmaals de deken om de beide meisjes schikte en ze dan, koortsachtig, onder haar lichaampjes stopte, opdat zij warm zouden liggen en rustig slapen.

— Niet lang wegblijven, Manske! bad het jongste, en het bang-zijn bibberde in haar stemmetje, uitkreunend van onder de deken.

— Neen, neen! zei ze, meer en meer gejaagd steeds en korzelig ietwat.

En wanneer zij dan, op de teenen, de kamer uitsloop, erg bleek, fluisterde zij nogmaals:

— Rustig blijven en gauw inslapen... En morgen aan vader niets zeggen...

Zij was weg.

Heel zacht had ze de huisdeur gesloten en de kap van haar capuchon over het hoofd gehaald. En langs de huisjes weg, voorzichtig en geruischloos, liep zij het donkere, doodsche steegje uit.

De regen had opgehouden en, met den avond, was ook de wind gaan liggen. Maar de klamme vochtigheid die scherp van de nattige straatsteenen ophuiverde, doordringend koud altemet, rilde ijzig door hare beenen en deed hare tanden lichtjes klapperen.

Zij draaide soms angstig den kop om, als meende zij voet-

stappen te hooren, dicht bij haar. En toen wipte zij, onrustig en benauwd, de straten door, schurend bijna langs de hooge, nattig-glimmende huizen, kiezend bij voorkeur de breede schaduwstrepen, die langs de voetpaden lagen, hier en daar...

De afstand scheen haar onmetelijk ver en de tocht oneindig lang. Soms bekroop haar een angstgevoel als ging zij er nooit geraken. En zij voelde ook hoe het hart onstuimig in hare borst opwipte, in grillig-harde kloppingen, die altemet tot in hare ooren kwamen ruischen.

Bij tusschenpoozen, telkens wanneer de onrust een weinig afnam, priemde in haar de nieuwsgierigheid om wat hij haar wellicht vragen zou. En lijk bij af- en toeneigende droomschimmen, spookte dan door haar brein de vage voorstelling van dat geheimzinnige huisje, met de dicht gesloten luikjes uit de stille, donkere steeg, waarover, in 't atelier, zoo vaak werd gefezeld...

Geen levende ziel bevond zich langs den boulevard, wanneer zij de afgesproken plaats bereikte. Het was er donker, en mistig, en stil, en de straatlantaarns vlakten daar triestig hun rossigen schijn, in nevelige cirkels van schemerlicht.

Manske had zich onder de wijd-uitkruinende boomen geplaatst, in een donker plekje, schuin over den hoek der straat waar hij straks komen zou, meende zij. De huizen, tegenover haar, stonden daar reeds in sluimerstilte, hier en daar zwakjes verlicht, en als opdroomend in de stilte-ademende rust die over alles lag neêrgesmakt, eentonig diep.

Enkel boven haar hoofd hoorde zij als het droom-huiveren der boomen in de eenzaamheid van den dieper wordenden nacht. Bladeren schoven over bladeren, één na één, lijk een korte zucht, en vlokten toen neêr, in nattig-ritselgeruisch, als werden ze door de duisternis zelve afgeademd. Langzamerhand werd het alzoo één ritselschuiven rondom haar, met korte knakjes somtemets lijk van losbrekende bladeren — één stillen regen van log en traag neêrsmakkende loover, als gingen al de boomen zich stilaan kaal schudden.

Een blad was haar plotseling op den kop getuimeld en

angstig had zij zich omgewend, star-kijkend in de duisternis, als had zij het tikken van een vinger op het hoofd gevoeld.

En Frans die niet kwam...

Plotseling, onder de boomen, verderop, hoorde zij het naderen van een stap, zwaar en traag, in eenzelvig-zware cadans. Zij verschool zich achter een boom, zoo goed ze kon, ineenschrompelend bijna, en keek stijf-uit naar den kant van waar het gerucht kwam, nieuwsgierig. Maar in de klaarte van een lantaarn zag ze toen een politieman traag de straat overstappen, naar de huizen toe. En wanneer het gedommel van den stap in de verte was weggestorven, scheen het haar toe of de stilte van den nacht nog had toegenomen en zij voelde een groote droefgeestigheid in haar gemoed neêrzinken, prangend lijk den killen avondmist.

Rondom haar tuimel-zwierden steeds de bladeren, geruischloos, dof-tikkend op den grond...

O, dat Frans nu toch zoo lang wegbleef!...

Nu dacht zij, onwillekeurig, aan hare zusjes die thuis alleenig in haar bedje lagen, — o, zoo moederziel-alleen in het donkerstille huisje, bibberend misschien van angst. En zij dacht ook aan hare moeder, eventjes maar, en ook aan haar vader die, op dat oogenblik, onmenschelijk moest staan zwoegen voor zijne groote vuren, zwart en gebroken, opdat het haar en hare zusjes aan niets zou ontbreken. En het was alsof zij hem hoorde zeggen nog:

— Jonge heerkens: fierefluiters en belovers... Daar komt niets goeds van...

Daar kwam ginds weêr een gestalte uit het mistige deemster opbonken. Manske keek scherp toe, met luid kloppend harte. Och, God! Frans was het weer niet. En wanneer de onbekende man juist nevens haar voorbijstrompelde, poogde hij haar, een wijle lang, aan te kijken, en daar zij zich omkeerde, mompelde hij haar nijdig wat vuiligheid toe.

Zij deed alsof zij het niet hoorde; maar er kwam toch een pijnlijke schroeving in haar keel en zij moest zich geweld aan doen om niet luidkeels te schreien. De man was in de duisternis verdwenen en zij ging wat verderop, bij een anderen boom...

Over de stad lag thans de zware stilte van den nacht, in drukkende eenzaamheid. Binnen de huizen, vóór haar, gingen de lichten uit, het eene na het andere, en de gebouwen stonden daar in hunne blokkige, bonkende doodschheid, o zoo naar! De vochtige herfstkoude begon allengskens door Manske's armoedige kleêren te dringen en huiverde stilaan om haar tengere lichaam in een kille aanademing, zoodat zij altemet weêr begon te klappertanden onder de lange rilling, die haar bijwijlen doorsidderde...

Zou hij nu toch niet komen?

Stilaan bekroop haar het voornemen de plaats te verlaten en huiswaarts te keeren. Het moest reeds zóó laat zijn...

Maar in de duisternis van het park, onpeilbaar zwart-akelig achter haar opgrimmend, hoorde zij toen weêr voetstappen schurend in het reuzel-schuiven van doode bladeren. Dan zag zij, omneveld nog, twee groote gedaanten, reusachtig bijna in hun eenzelvige zwartheid, komend naar haar toe.

En naarmate zij nader kwamen, schenen zij nog uit de donkere verte op te groeien en steeds rasser aan te stappen, in een gang van stille bedreiging.

Nu sloeg haar in eens de schrik om het hart, nijpend koud, en zij gilde haren angst uit in een benauwden, korten schreeuw. En zij vluchtte van onder de boomen weg, ijlend den boulevard langs, dan de straten in, met in hare ooren steeds suizend den zwaren, aanrukkenden stap der twee schimgedaanten achter haar. En straat in, straat uit vloog zij, niet wetend waar, langs groote omwegen, angstig voortvluchtend steeds onder die aanhoudende bedreiging die zij op hare hielen waande, het klamme zweet druipend langs haar gelaat.

Voorbijgangers keken haar aan en riepen haar woorden toe waarvan zij alleen den klank hoorde. En altijd ging hare ijl-vaart voort, andere straten in, andere straten uit, door de angstwekkende stilte die de nacht tusschen de huizen had gedrongen, altijd verder en verder, tot zij eindelijk haar steegje bereikte, stil-schreiend, uitgeput, gebroken, als vernietigd...

* * *

Zij lag daar, in haar kleine bedje, met groote, star-kijkende oogappels, bleek en zwak, roerloos als in een ijl-sluimer.

En een vrouwestem zei:

— De koorts is nu gebroken... 't Zal niets zijn...

Zij hoorde het bepaald en poogde toen te denken, zich te herinneren van wie die stem was.

Een andere vrouwestem vroeg:

— En hoe is 't gekomen?

— Och, hoe zou 't gekomen zijn? — Laat op 't atelier moeten blijven, en alleen naar huis komen, en twee mannen die haar opwilden...

— O, die smeerlappen!

Twee mannen die haar opwilden... Toen werd het stilaan een beetje helder in haar ijl en zwak hoofdje. En langzamerhand, als bij een traag ontwaken uit een diepen, langen slaap, kroop het gebeurde van dien laten, leelijken avond nog eens door haar moeë brein, in een zoet opwarmen van het bloed naar haar bleeke wangen.

— Vijf volle dagen heeft ze daar gelegen, tusschen leven en dood, mensch! hoorde zij toen nogmaals fluisteren, heel ver, lijk aan de deur der kamer...

— Vijf dagen...

Slaperig nog ietwat, neep zij de oogen dicht, onder het plotselinge, blijde bewustzijn dat ze nog leefde en volgde toen lijze hare trage gepeinzen. En van lieverlede ook voelde zij in haar gemoed de overtuiging aanhelderen dat, wanneer Frans haar nogmaals een rendez-vous zou stellen, zij er toch nog eens zou heengaan, onverschillig waar, trots alles...

En zij verviel allengskens weer in een zachten, zoeten sluimerslaap...

AESTHETICA

DOOR

G. H. MARIUS.

Drie aesthetische studiën, door Dr. C. J. WIJNAENDTS FRANCKEN. Martinus Nijhoff, 'sGravenhage 1904.

Zonder iets op de waarde van dit boekje af te dingen, zouden wij niet weten of het een verblijdend of een niet-verblijdend teeken te noemen is, dat dr. Wijnaendts Francken met deze studies, de bespiegelende aesthetica onzer meer philosofisch aangelegde oostelijke naburen, naar het Holland der vrije schilderkunst heeft overgebracht.

Wij, de nakomelingen dier zeldzaam zuivere schilders, die zonder verhandelingen te houden, tot op den huidigen dag, tusschen de meesters van zooveel grootscher stijl en voornamer voordracht, tusschen Velasquez en Lionardo, tusschen Titiaan en Rafaël, practisch aan heel de wereld voorbeelden geven van goed schilderen, — wij hebben uit den aard zoo bitter weinig op met regels en voorschriften, met kunsttheoriën en abstracte beschouwingen.

En toch, zoo de aesthetica werkelijk is de philosofie der kunst zooals Hegel haar definieert of haar moderner nog de wetenschap der sensaties noemt, heeft zij als de synthese van veel zien, van veel ontroeringen, van veel vergelijken, stellig ook ten onzent reden van bestaan, in zoover zij verheldering van inzicht kan geven of ook tot denken kan bewegen over een der meest boeiende uitingen der menschelijke natuur.

De studies van dr. Wijnaendts Francken geven niet een afgerond systeem noch den aanvang daartoe, noch zijn zij

zuiver philosofisch te noemen. Het zijn afzonderlijk verschenen verhandelingen, die de aesthetica raken, beschouwingen die van groote belezenheid getuigen en op positivistischen grondslag overdacht zijn. In de eerste: De beteekenis der kunst, beweegt de schrijver zich uitsluitend op theoretisch gebied evenals in het tweede gedeelte van de studie: Kunstschepping en kunstgenieting. De laatste, een meer aaneengesloten beschouwing over het lachen en het komische, lazen wij indertijd met belangstelling, al is het ook jammer dat de schrijver Baudelaire's dieper peilende, »De l'essence du rire," blijkbaar niet gekend heeft.

Om een studie naar waarde te kunnen schatten, om deze kritisch te kunnen beschouwen, is het noodig dat men de zelfde lijn van studie gevolgd, of beter nog, practisch toegepast heeft. Eerlijk gezegd, de door den schrijver herhaaldelijk geciteerde moderne Duitsche en Fransche litteratuur over aesthetica is ons geheel onbekend. Wij moeten ons in de bespreking van dit boekje beperken tot het maken van enkele kantteekeningen bij die gedeelten, waar de schrijver het theoretische meer direct op de schilderkunst toepast.

Eigenlijk is het jammer dat dr. W. Fr. hiernaar getracht heeft. Ondanks Hegels waarschuwing: »de philosofie der kunst bemoeie zich niet met het geven van voorschriften aan den kunstenaar; zij heeft, zonder als zoodanig regelen te geven, uit te maken wat het schoone eigenlijk is en hoe het zich in het bestaande kunstwerk vertoont", schijnt dit een ondiepte te wezen waarop vele aestheten en zelfs een enkel maal Hegel zelf, zich vastwerkten.

Zoo zal ieder den schrijver gelijk geven, wanneer hij in zijn verhandeling, Kunstschepping, over het minderwaardige van het nabootsen in schilderkunst sprekend, zegt:

> »De kunstwaarde is inderdaad onmogelijk alleen te zoeken in de voortreffelijkheid van nabootsing".

Doch als hij hiervan als voorbeeld aanhaalt:

> »Schildert een Zeuxis zijn druiven zóó natuurgetrouw, dat vogels er aan komen pikken, dan is dit zeker een bewijs van volmaakte techniek maar nog geenszins van hooge kunst",

dan zal elke schilder, ook al heeft hij niet veel op met wat de Franschen noemen, »des-trompe-l'oeil", allicht zeggen dat dit bereikt te hebben lang niet min is, vooral daar vogels en andere dieren zich misschien minder vaak door den schijn laten misleiden dan menschen. Bovendien is het geen gelukkig voorbeeld deze mythische schilders, wier grootheid het was met vaste omtrekken de heldensagen van hun volk op de muren te schilderen, te beoordeelen naar een anecdote, waarin zij als een paar artistieke athleten, hun kunsten voor het volk vertoonden; terwijl er ten slotte van de kunst dezer schilders geen enkel staal valt aan te wijzen.

Op deze stelling doorgaand, doceert dr. W. Fr.:

> »Daarom ook mag de uitvoering van het détail niet te hoog worden opgevoerd. Een Gerard Dou, van wien verhaald wordt dat hij meer dan drie dagen bezig was met de afwerking van een bezemsteel, of een Schelfhout, op wiens winterlandschappen het ijs tot in zijn fijnste lichtweerkaatsingen is weergegeven, zijn daarom nog niet als de grootste schilders te beschouwen."

Ook tegen deze laatste conclusie is niets te zeggen, maar wat bewijst de schrijver er eigenlijk mee? Met evenveel of weinig recht kan men zeggen: »Omdat een Klaas Pieneman in zijn portretten elk realistisch détail versmaadde, daarom is hij nog niet als de grootste portretschilder te beschouwen."

Wanneer de schrijver, zijn stelling nader toelichtend als bewijs, het nabootsen in schilderkunst, bij wassenbeelden, kunstvogels en kunstbloemen vergelijkt, dan toont hij niet te weten waar het om gaat, omdat nabootsen in schilderkunst, dat wil zeggen het op het effen vlak van paneel, doek of papier, uitbeelden van vorm, lichaam en ruimte, feitelijk geen nabootsen, maar een door middel van licht en kleur, nauwgezette uitbeelding is van den schijn der dingen. Een goede, laten we zeggen een mooie zoogenaamde na-

bootsing behoeft, getuige de juweeltjes van uitbeeldingskunst onzer oude »kleine" meesters, lang niet minderwaardig te wezen.

Niemand zal zich den tijd beklagen dien Jan van Eyck aan het beroemde spiegeltje op het portret der Arnolfini's besteed zal hebben, omdat dit spiegeltje, in al zijn gedetailleerd-heid deel uitmaakt van de gedachte die den schilder bewogen heeft, dit potretstukje zoo, en niet anders op te vatten.

Indien Dou in het blijven hangen aan het uiterlijke dezer legendaire bezemsteel of andere stillevenpartijen, zooals de onverdragelijk pedant geschilderde groene kool in het Haagsche interieur, niet de gedachte aan het geheel uit het oog verloren had en ten slotte hierin nog slechts een zeer banale uitbeelding en stofuitdrukking verkregen had, zou niemand zich aan deze anecdote ergeren, of liever, niemand zou er aan gedacht hebben haar te verzinnen. Wat eindelijk Schelfhout betreft, die overigens een snelschilder was, zoo is het nabootsen in landschap, al is de kleuranalyse ook nog zoo uitvoerig, absoluut onmogelijk. En ware het niet dat hij deze voor zijn tijd waarlijk merkwaardige kleuranalyses al te zeer met de daskwast gladgestreken had, gelooven wij dat hij juist door de eigenschap om »het ijs tot in zijn fijnste lichtweerkaatsingen weer te geven", eenmaal als de voorlooper eener moderne landschapsschool genoemd kon worden.

Doch ook de koude en zelfbehagelijke Schelfhout is geen gelukkig voorbeeld om aan te toonen in hoever het nauwkeurige uitbeelden, dat men nabootsen noemt, een al of niet noodzakelijke factor der schilderkunst is.

Liever denke men hierbij aan die superbe vereeniging van gedetailleerde kleurenanalyse en zoogenaamde nabootsing in Vermeer's keukenmeisje uit de collectie Six, misschien de meest forsche uiting onzer 17de eeuwsche schilderkunst!

Iets te voren zegt de schrijver:

> »Zelfs een Zola wil nog altijd het stuk natuur gezien hebben à travers d'un tempérament".

Terecht leidt de heer Francken zijn stelling in met deze op het naturalisme en impressionisme gegronde, maar in

werkelijkheid op alle uitingen toepasselijke definitie. Men kan feitelijk niet anders dan de dingen zien of voelen door zijn eigen natuur, door eigen temperament of waar dit ontbreekt, door temperament-loosheid. En juist omdat èn Dou èn Schelfhout de dingen zagen door hun gebrek-aan-temperament, missen zij den hartstocht om de détails mee te doen leven in het geheel, en het is alweer hierdoor dat hun werk ons koud laat.

De conclusie des schrijvers:

> »dat bij nabootsing, de werkelijkheid zelve te verkiezen zou zijn, daar de gelijkenis toch steeds onvolkomen zou blijven en de copie, hoe voortreffelijk ook, in waarheid bij het origineel zou achterstaan".

staat geheel buiten het begrip kunst, dat »an sich" niets of slechts weinig met »de natuur" buiten den kunstenaar te maken heeft. »Man muzs nicht vergessen", zegt Novalis, »dasz die Kunst zur Natur gehört und gleichsam die sich selbst beschauende, sich selbst nachahmende, sich selbst bildende Natur ist".

Trouwens, de schrijver geeft in zijn hoofdstuk over kunstschepping geen blijk dat hij gezocht heeft naar het wezen dezer zoo samengestelde, half bewuste en onbewuste toestand. Wat hij onder dit opschrift geeft, is kunstproductie, een geheel verschillende fase van de eigenlijke schepping. Het laatste is de halfbewuste uit oogenlust, uit verbeeldingskracht en intuïtie voortkomende uiting van een zich zelf niet altijd bekende en overvolle natuur. De andere is het scheppingsvermogen van den kunstenaar dienstbaar gemaakt aan tijd, mode of wijze, zij het ook dat de groote kunstenaars ondanks deze gedwongen productie, bij momenten hun intuïtie volgend, tijdgeest en mode negeeren.

Ons hierover verheldering te geven, Schopenhauer zag het reeds in een tijd toen deze wetenschap nog slechts in den aanvang stond, is trouwens de taak der biologie ook al is er in de kunst een zeker iets, dat zich wel altijd aan het begrip

zal blijven onttrekken. Dit onbegrijpelijke, onbenaderbare zal dan ten slotte het innigste wezen der kunst zijn.

* * *

Het kan niet anders of een aestheticus, die zich niet bepaalt bij het ontleden en vergelijken van de door kunstwerken ontvangen sensaties, of ook, die meer actief optredend haar theorieën anders dan op qualiteiten en eigenschappen steunt, of althans die zelf genoeg artiest is om uit de grondige kennis van enkelen, stralen te trekken naar het verafgelegene, en die door de forschheid zijner verbeeldingskracht weer terug kan brengen op het uitgangspunt, — ontaardt in een naar de heerschende zienswijze gevormd, min of meer didactiesche schoonheidsleer waarmee hij de kunst haar hoogste recht ontneemt: dat der vrijheid.

Er schijnt voor een niet-schilder veel voor te zeggen als de schrijver op bl. 49, in een passage die meer de »kunstgenieting" raakt, Schopenhauer parafraseerend, het volgende zegt:

> »Bij alle kunstgenieting toch speelt de *verbeeldingskracht* (de cursiveering is van dr. W. Fr.) een groote rol. Juist daarom moet door het kunstwerk daaraan voldoende speelruimte gelaten worden; er moet plaats overblijven voor een eigen psychische werkzaamheid van den aanschouwer, die zelf wil deelnemen aan het tot stand komen zijner aandoeningen."...» Worden daarom alle voorkomende situaties en zielsberoeringen uiteengerafeld, en worden alle gewaarwordingen zóó volledig beschreven, dat de lezer er niets uit zich zelf meer aan kan toevoegen en zich als aan een leiband voelt rondgevoerd, dan werkt de dichter eer vermoeiend dan opwekkend, en gaat de dichterlijke emotie ten onder in nauwkeurigheid, die alle medewerking in den opbouw van de gewekte gevoelens buitensluit. Hoe meer de geest van den lezer of aanschouwer actief is van aanleg, hoe meer hij zich met zekere voorliefde zal voelen aangetrokken tot dat soort van kunstwerken, dat suggestief op hem werkt en hem speelruimte laat voor eigen geestesarbeid. Juist het niet volkomen afgewerkte zal hem in de gelegenheid stellen tot eene

bijzondere genieting, daar hij dan als kan deelnemen aan de totstandkoming van het kunstwerk en als medearbeiden aan de voltooiïng."

Als dit waar was, hoe menschkundig waren dan niet die Amerikaansche sensatieschrijvers en uitgevers, die het slot van boek of feuilleton uit te vinden aan de verbeelding der lezers overlieten en nog een prijsvraag voor de oplossingen uitschreven!

Actief te wezen is wel de minst geschikte toestand om kunst te genieten. Ook Schopenhauer heeft dit ten slotte in zijn te vaak geciteerden raad om voor een kunstwerk te gaan staan als tegenover een vorst, dat wil zeggen, in afwachtende houding, zeer juist gezegd. Ook als hij er bijvoegt dat men anders gevaar loopt alleen zich zelf te zien.

Te kunnen bewonderen is genade of gratie, en men kan met deze noch conditioneeren noch marchandeeren.

De gelukkigste voorwaarden om een indruk van een kunstwerk te ontvangen, zijn dan ook die momenten dat we passief, open voor indrukken, in een museum ronddwalen, zonder dat we ons rekenschap geven van wat we in 't voorbijgaan zien. Dan wil het gebeuren dat op 't onverwachts een kunstwerk ons oog boeit, onze verbeelding treft, ons hart verwarmt; dan drinken wij om zoo te zeggen met ons heele zijn de schoonheden van het kunstwerk in, verzinkend in bewondering, tot we verzadigd, als uit een roes ontwaken, de onbewustheid tot bewustheid wordt, het passieve zich oplost in een welbewuste bewondering en in het zich rekenschap geven van het genotene, in het controleeren onzer sensaties, in het analyseeren ervan. Dit is het moment waarop de actie intreedt.

De bewondering gesteund door kennis, voert langs dezen weg naar een herkenning van qualiteiten.

In de eerste studie, waar de schrijver na een betoog over de verschillende standpunten van produceerend schilder en aestheticus, uitsluitend aan den laatste het psychologische deel toekent, valt ons deze koene bewering op:

»De wetenschap streeft naar een *begrijpen* der dingen, de kunst daarentegen naar een *genieten* der dingen: haar streven ligt niet in het ware, maar in het schoone."

Deze heele tirade is eigenlijk niets anders dan een schermutselen met woorden. Wat zijn de groote schilders en dichters anders dan zieners? Wat maakt hun grootheid uit? Wat doen de groote kunstenaars anders dan dat zij meer dan een ander zien en begrijpen het wezen der dingen in hun samenhang? Welke schoonheid zou er mogelijk wezen zoo de Grieken niet de rythmische schoonheid van het lichaam, de lenigheid, de veerkracht, het mouvement er van begrepen hadden, als niet de waarheid, dikwijls een diepere natuurwaarheid aan hun geopenbaard was? Hebben wij de heerlijkheid van Hollandsch luchten niet leeren zien door Ruysdael en Jacob Maris, en waardoor is dit anders dan omdat zij zagen en begrepen het diepste wezen onzer natuur? Helmholz gaat nog verder, waar hij in zijn lezing over Goethe 1) getuigt dat de feitjes die nu stukje bij stukje door de wetenschap bewezen worden, het eerst als intuitieve waarheid door de dichters en kunstenaars gezien en gevoeld waren.

Op bladzijde 30 der zelfde studie lezen wij:

»De beteekenis der kunst voor het leven is echter niet in alle tijden even hoog gesteld. In de bloeiperioden der kunst speelde deze een gewichtige rol in het maatschappelijk leven, voorziende in een algemeen gevoelde behoefte. Zij nam een gewichtige plaats in, en werd niet beschouwd als een overbodig weeldeartikel, dat gevoegelijk kon gemist worden zonder schade voor de samenleving."

Zeer stellig is dit waar in de tijden toen alle kunsten ondergeschikt waren aan de eeredienst der kerk. Daarom zegt Hegel ook niet zonder reden, dat de groote kunst ophield toen zij niet langer verbonden was aan den godsdienst. Toch bevelen wij den schrijver dringend aan om de levens der Hollandsche schilders uit de bloeiperiode der Hollandsche

---

1) Ik citeer uit het geheugen.

schilderkunst, in de als gouden geroemde XVIIde eeuw, te bestudeeren. De geschiedenis hiervan geeft een en ander te denken, en vormt in elk geval een treurige tegenstelling met de bewering van den heer Francken.

Tot onzen spijt ontbreekt ons de ruimte om een fragment aan te halen uit de studie over het lachen en het komische. Vooral van humor en ironie geeft de schrijver fijne en naar onze meening ware definities.

Den Haag, November 1905.

Een Partijtje, uit mijn Dagboek en de Processie, Schetsen van Frans Erens [1]

DOOR

L. VAN DEYSSEL.

Na den Intocht, intocht van een keizer in een bochtige stad, die wel weêr iets anders is, en die wèl aan 16e- en 17e-eeuwsche gravuren herinnert, maar die als de minst bedoeling verwerkelijkende schets der tot nu toe nagegane voorkomt, staat in den bundel 2): Een Partijtje.

In Een Partijtje vindt men ook aardige haaltjes. Toch is dit niet een harmonisch geslaagd kunst-stukje, zoo als de Pijp en de Dienstmeid.

Het streven naar Eenheid tusschen het voorkomen der natuur en den aard van het menschelijken-levens-geval, dat door die natuur omringd wordt, is duidelijk, maar er is in deze schets tusschen de realistische zienswijze en de bestreving van het meer monumentale een strijd, in plaats van een vereeniging, welke strijd zich kenbaar maakt aan te sterke of op andere wijze on-precize afzonderlijke uit-drukkingen en woorden, en tevens aan de samenvoeging hier van: indrukken of opmerkingen, die uit het te gelijk monumentale en alleen door het sentiment van het levensgeval beheerschte gezicht op

---

1) De 5e en 6e aflevering van den Xen jaargang van dit Tijdschrift, die van Mei en die van Juni 1904, bevatten de opstellen over andere schetsen van Erens.

2) De bundel heet Dansen en Rhytmen en is uitgegeven omstreeks 1893 door W. Versluys te Amsterdam.

de dingen ontstaan, mèt: indrukken of opmerkingen, welke van een gewoon nuchter-realistisch gezicht op de dingen de blijken zijn.

Bij voorbeeld:

»....De lucht was hoog en blauw: in het westen alléén"
»lagen over elkaâr gespreid eenige witgepluimde wolken als"
»groote veeren in het ruim verloren door verdwenen reuze-"
»vogels. Een goudgloed tintelde overal, wijd naar alle zijden"
»heen en vloeide in volle golven breed over de aarde, terwijl"
»een lauwe wind ging over de daken en door de straten"
»der groote stad en warmkuste het koele Amstelwater, dat,"
»met tallooze rimpelingen, lachte in heldere lichtdiepte."

De volzin, beginnend met »De lucht was hoog en blauw", is goed. Het past in de breede, niet impressionistiesch uitpluizende, manier van den schrijver, mij déze wolken niet nauwkeuriger en als met een schokje van welbehagen veroorzaakt door den aard juist der nauwkeurigheid, (essentieële eigen-aardigheid van het impressionisme), te laten zien. De volzin is goed, maar zoû beneden het impressionisme, met de waarde zijner indringende preciesheid, blijven, indien hij niet gereleveerd werd door zijn laatste deel, ná het woord »veêren": »in het ruim verloren door verdwenen reuzevogels". Nu heb ik in eens een ander soort kunst, en wordt mijn aandacht anders bewogen. De breede fantasie der reuzevogels vergoedt het ontbreken der impressionistische indringing. Maar dit is nu ook een nieuw motief, dat de compositie is binnnengevoerd, en het is een fout, niet in den volzin, maar in de samenstelling van de geheele schets, dat dit of een soortgelijk motief, dat een zelfde gedachte-fluïdum gaande houdt, niet wederkeert.

Deze volzin was dus goed. Maar nu komt: »Een goudgloed"
»tintelde overal, wijd naar alle zijden heen en vloeide in"
»volle golven breed over de aarde...."

Dit nu, is *ongezien*, dit is opgeschreven zonder dat de

auteur duidelijk in zijne gedachte voor zich zag wat hij opschreef. De goudgloed tintelt wèl, maar vloeit níet in volle golven breed over de aarde.

Dit is dus een voorbeeld van een der door den strijd tusschen de twee stroomingen of strevingen in des auteurs geest (realisme en monumentaliteit) in het werk ontstane fouten. En van de andere fout is een voorbeeld, dat de, aan den nu dadelijk in de derde plaats te noemen volzin voorafgaande, volzin: »Als een groote, glanzende waterslang kwam de Amstel" »aan van den wazigen horizont, zijne oevers streelend en lief-" »kozend, blijde klotsend tegen de schuiten...." behoort tot het monumentale en alleen door de vooraf vast-gestelde gemoedshouding bepaalde gezicht op de dingen, zoo als ook deze, op den geïncrimineerden volzin volgende,: »De roze en bruine" »gevels der huizen vluchtten in tegenovergestelde richting," »met hunne rijen venstergaten, die hier en daar geopend," »het witte beeld eener dienstmeid omlijstten...."

terwijl dan eindelijk dit halve zinnetje nuchter-realistisch er tusschen staat: »....De heeren namen de hoeden af en »zongen meê, terwijl de dames onderzoekende blikjes langs" »de gezichten en kleeren der heeren lieten glijden."

Dit laatste is een juiste en aardige opmerking, maar iemant, die volledig in een zoo opgetogen gemoeds-stemming is, dat deze gemoeds-stemming waarlijk zijn *zien van de werkelijkheid* een ontdekken van niets dan vreugde-attributen doet zijn, ziet zulke bizonderheden niet en kan dus zulke opmerkingen niet maken.

Op Een Partijtje volgt Gitanas, op Gitanas volgt Bal Bullier, dan Uit mijn Dagboek.

De laatste helft van Gitanas heet Macaronna. Deze is weêr onder-verdeeld in drie »tempo's": »Forte", »Piano" en »Forte".

Het is een café-concert-tafereel. Macaronna is de zangeres, zij komt op met haar »rood-bruin" gezicht en een »roodgloeiende roos" op het »zwartgloeiend haar".

In het »Forte" zien wij haar stampend dansen en opwin-

dend schreeuwend zingen: »Ollé! Ollé!", — dit verbeeldt de »begeerte", de »wellust" en, in 't algemeen, de »Werkelijkheid", in huilenden, woedenden spijt, over het verloren Ideaal.

In »Piano" wordt ons dat »Ideaal" voorgesteld. Het is alsof de woeste zangeres zich met weemoed, hier in de werkelijkheid van dit haar leven, het Verre en Grootsche leven van haar voorgeslacht in de Vreemde landschappen van het Oosten herinnert.

Na deze mijmering, komt in het tweede »Forte" de werkelijkheid weêr op, zóo als in het eerste, en eindigt daarmeê het tafereel.

Het is duidelijk dat de schrijver ook hier weder geheel iets anders bedoelt dan de zoo-genaamd naturalistische of impressionistische beschrijving van een café-concert-avond.

Hij bekijkt zijn onderwerp noch critisch noch op andere wijze met het waarnemings-vermogen van den naturalist.

Hij is onbevangen, en zonder intentie, gezeten in het café-concert, en vindt dan, als de hoofdzaak van wat daar gebeurt,: een voorstelling van woedend spijtige vroolijkheid om het Leven of de Werkelijkheid en een langen zachten weemoed om zoo als »het had kunnen zijn".

Dit lijkt den kunstenaar essentiëeler in de gebeurtenis dan hetgeen van die gebeurtenis zich voordoet in indrukken. welke zouden uitgedrukt worden in een naturalistische of impressionistische schets.

En déze bizonderheid der kunstenaars-bedoeling lijkt mij als criticus, op mijn beurt, de hoofdzaak bij dit werkje.

Daar komt die donker-kleurige danseres met haar roode roos op, doet eerst zoo, en dan zus, en eindigt aldus. Ik kijk daar niet naar als kunst-criticus, als kènner, ik word niet getroffen door de eigenaardigheid, dat dat daar voor mij zeer ordinair café-concert-gedoe is, ontzachlijk verschillend van een scène in de opera te Parijs of Londen bijvoorbeeld. Maar, doe ik dus niet aan kunst-critíek, — óók doe ik niet aan crítische kúnst. Ik zie het spel daar niet in de kleine deelen, die zijn uiterlijke verschijning samen stellen, maar ik zie het zoo als

het de voorstelling is van wat het hoofdzákelijk, diepst of zoetst, in mij gaande maakt.

Wat *is* dit spel? Een voorstelling van menschelijk gemoedsleven: de mensch, in woedende vroolijkheid toebijtend in de lage werkelijkheid, uit spijtigheid over het, in droomerigen weemoed herdachte, Ideaal, dat verloren ging....

Als ik niet toegeef aan mijn critische neigingen, maar toekijk naar wat mij daar wordt voorgesteld zoo als de geloovige den armelijken dienst in de dorpskerk bijwoont, zal de bedoeling dezer voorstelling bewegingen in mij veroorzaken over-een-komend met die, welke in het grover gemoed van den maker of de uitvoerster der voorstelling geweest zijn of zijn, en wanneer dit eenmaal in mij gaande is zal ik, ten gevolge dáárvan, de voorstelling alleen als het beeld mijner aandoeningen beschouwen, dat is: daar, buiten mij, even mooi, als mijn aandoeningen zelve het, binnen-in mij, zijn.

Wat ik u dus beschrijf, is niet een café-chantant-scène, maar zijn mijn *gemoeds*-bewegingen, zoo als ik die in een voorstelling buiten mij voor mij heb afgebeeld gevonden. Want wat ik ook zie, hetzij café-chantant-scène, hetzij weiland met koeyen, is niet vóór-al een café-chantant-scène of een weiland, maar is vóór-al een afbeelding van wat er omgaat in mijn binnenste, al zal ook, wanneer mijn geestes-werkingen binnen zekere grenzen blijven, het eene onderwerp beter bij deze en het andere beter bij gene gemoeds-beweging passen.

Dit is dus ongeveer de bedoeling dezer kunst. Ik wil volstrekt niet te kennen geven dat déze kunst, op zijn aller-mooist verwerkelijkt, beter zoû zijn dan de kunst, die ik met de woorden naturalisme en impressionisme aanduid, op zijn mooist verwerkelijkt. Ik tracht alleen wat om te gaan met, en eens aan te raken, de gedachten en begrippen, die de geboorte dezer schetsen moeten hebben omringd.

Dit is dus ten naasten bij de bedoeling dezer kunst. Maar deze schets Gitanas behoort, naar mij voorkomt, niet tot

de bestgeslaagde, anders gezegd: de bedoeling is niet wel verwerkelijkt.

De poging was hier hooger en meer om-vattend dan b.v. in de schets Nieuwmarkt maar de uitdrukkings-kracht was tijdens het schetsen van Nieuwmarkt grooter.

Men overdenke b.v. deze drie alineaas uit de afdeeling »Forte" van Macaronna:

»En harder en harder trapt ze de planken,... en raast"
»in een woest slaan van haar magere armen verschroeid"
»door het brandend genot".

»Ollé! Ollé! schreeuwen de anderen vooruit! Lang uitge-"
»trokken geroep naar de verre opkokerende begeerte".

»En vooruit rent de lust in het ratelen der beweging als"
»aankomen van wagens in een lange straat, uit de donkere"
»verte, met keiengevonk".

Bij nauwlettend toezien, zal men ontwaren, dat deze regels zich kenmerken niet door het stellen van het precize, alleen hóófdzaak-beeldende, woord, in de plaats der impressionistische uitvoerigheid, maar dat zij, door te vergeefs zulk een doel te beöogen, alleen met breeder en onduidelijker streken de zintuigelijke gewaarwording van het lawaai op het café-concert-tooneel wedergeven, met breeder maar tevens onduidelijker, want verwarde, streken, dan goed »impressionisme" dit zoû doen. Tot »Ollé! Ollé! schreeuwen de anderen vooruit!" is de voorstelling duidelijk. Maar dan: »Lang uitgetrokken geroep naar de verre opkokerende begeerte". Dit is onduidelijk.

Vervolgens: »En vooruit rent de lust..." en z.v. Deze constructie is verkeerd, daar de schrijver eerst iets zegt, dat alleen bij manier van spreken begrepen moet worden, niet dadelijk-werkelijk, maar reeds vergelijking-inhoudend is: »Vooruit rent de lust". De »lust" kan niet »rennen". En de schrijver vervolgens dit, wat dus feitelijk niet plaats heeft, met iets anders weêr vergelijkt.

De schets Uit mijn Dagboek, hoewel weêr geheel anders van aard en samenstelling, heeft met Gitanas den geestelijken inhoud gemeen van het stellen der omgevende dagelijksche

werkelijkheid in haar ellende tegenover de heerlijkheid van het leven van voorheen.

Wat dezen geestelijken inhoud aangaat, zoû de schets wellicht nog beter zijn indien het begrip er door heen gewerkt ware, dat het stellen der omgevende dagelijksche werkelijkheid als ellendig tegenover het heerlijke verleden leven, gelijk staat aan de auto-psychologische bekentenis, dat ons vermogen om ons te herinneren en om te mijmeren beter ontwikkeld is dan dat om genot-vol met anderen samen te leven.

In de schets Uit mijn Dagboek geeft de schrijver geen blijk te begrijpen, dat het zíjne voorstelling of zíjn inzicht is, die een verschil in voortreflijkheid tusschen het gewone omgevende leven en het leven van voorheen te weeg brengt, zoo dat het, — met betrekking tot de objectieve Waarheid — even goed omgekeerd zoû kunnen zijn.

En déze bizonderheid, — het ontbreken van dít begrip — *houdt verband* met het opmerkelijke feit, dat díe schetsen, in welke Erens ons »visioenen" voorhoudt, die in tegen-stelling zijn tot de »Werkelijkheid", minder goed zijn dan de eenvoudige voorstellingen der werkelijkheid alleen.

De schetsen, waarin de »Visioenen" tegenover de »Werkelijkheid" gesteld worden, geven de werkelijkheid onduidelijk zoo als Gitanas, of geven de werkelijkheid wel uitmuntend als psychologische-opmerkingen-geheel maar niet tot plastiesch kunstwerkje geworden, zoo als Uit mijn Dagboek; en die schetsen geven de »Visioenen" als min of meer dunne, kern-loze, fantazie-voorstellingen;

terwijl de Schetsen die alleen eenvoudige voorstellingen der werkelijkheid bevatten, zoo als Nieuwmarkt, Pijp, Dienstmeid, duidelijk de werkelijkheid wedergeven, en mèt die duidelijkheid te gelijk belang-rijk, en dit óm dát zij te gelijk zelf en van-zelf, in zekeren zin, »visioenen" zijn geworden. En dit zijn zij geworden om dat de schrijver zijn... visioen-bestrevend vermogen, zal ik maar zeggen, ongemoeid heeft gelaten en dit vermogen daarom juist in het donker heeft medegewerkt om de »werkelijkheid", waarnaar alleen de schrijver keek, ongemerkt tot een »visioen" voor zijn blik te maken.

Een zeer mooie schets, een der volste en fijnste, is de Processie, welke volgt op Uit mijn Dagboek.

In deze schets zijn zóo vele der neigingen of bestrevingen van den dichter samengekomen tot een harmoniesch geheel, als in geen der andere.

Voor-eerst is dit werkelijkheid en louter werkelijkheid. Even-min als in Nieuwmarkt, Pijp of Dienstmeid, is de werkelijkheid hier gescheiden van het visioen—; maar méer nog dan in die drie schetsen is de werkelijkheid zelve dáárom hier »visioen" geworden, om dat het onderwerp, als voorstelling, meer gelijkt op visioenen zoo als die, welke de schrijver in Gitanas en Uit mijn Dagboek als zoodanig bleek te bestreven, dan het onderwerp, als voorstelling, in Nieuwmarkt, Pijp of Dienstmeid daarop lijkt.

In de Processie vond de schrijver een tegenstelling opgelost en zijn behoefte aan een andere, kleuriger wereld dan de gewone straat-wereld der hedendaagsche steden, in de werkelijkheid zelve bevredigd.

Toch is, in weerwil dezer harmonische combinatie, de essentiëele toon van dit werk niet een gejuich over heerlijkheid, maar klaar verstaanbaar: een doffe wanhoop, dat het Leven zoo en niet anders is.

Men zoû meenen, dat de kunstenaar juicht. Nagenoeg alles wat hij voorstelt is even vroom en goed en mooi. De oude mannen en vrouwen zijn eenvoudige goede geloovigen, de kleine kinderen zijn lief en fijn, en zelfs de baarden der deftige heeren, soortgelijke als die ons in Uit mijn Dagboek, waar de werkelijkheid nog van het visioen gescheiden en er tegen-over-gesteld aan was, in spot werden beschreven, — zelfs die baarden zijn hier »mooi" (blz. 60.) De dag is prachtig, de gewaden der geestelijken zijn rijk. —

Men zoû meenen, dat de kunstenaar juicht, maar bij aandachtig en eerbiedig luisteren, hoort men dat hij schreit.

Dit is dan de Eenheid, het visioen gevonden in de werkelijkheid. Een enkele maal verneemt men den toon van de schets Pijp, — bijv. juist daar waar van de mooiheid der heeren-

baarden wordt gewaagd — die schets, waarin de dichter op andere wijze een synthetische bevrediging zijner geestes-neigingen vond. Maar híer toch maar éven dien toon, want híer wilde hij hóoger bevrediging en vond die niet. Is de schets Pijp in zekeren zin een »visioen", níet in dien, waarin, — blijkens de schetsen Gitanas en Uit mijn Dagboek — de dichter zelf dat woord zoû begrijpen.

De schets Pijp is als kunstwerk zoo geslaagd en voor het tastend en twijfelend levens-gevoel een in zich zelf vol-ledige uitkomst geworden, om dat de auteur zijn neiging naar het visioen, zijn behoefte om iets gelukkig makends te zien, daarin als 't ware naar beneden haalde en die toepaste op de alledaagsche werkelijkheid. Toen vond hij de bevrediging in het alledaagsche en werd daardoor het alledaagsche tot iets prettigs voor hem. Maar toen had hij dan ook zijn verlangens naar iets hoogers vergeten.

Hij slaagde er in in het alledaagsche iets volkomens, een geheele voldoening te vinden, maar alleen wijl *op dat oogenblik* de gedachte aan het andere niet bij hem bestond.

In de Processie nu, had de dichter datgene, wat als visioen gold in Gitanas en Uit mijn Dagboek, het rijke, kleurige, on-alledaagsche, datgene, waarheen hij mijmerde van uit de alledaagsche werkelijkheid, ín die werkelijkheid hier tastbaar vóor zich, — paste hij híerop nu het sentiment van de schets Pijp toe, dan was er een voldoening bereikt, die niet tot iets betrekkelijk volkomens, maar dat in de laagte, werd, maar die den dichter iets volkomens zoû toeschijnen ook dan wanneer hij zijne neigingen naar iets hoogers gewaar werd of zich herinnerde.

Maar toen het dan zóó prachtig zoû zijn, moest het juist híerop neêrkomen: dat het niet anders was dan dát!

De dichter heeft het Ideaal, in den vorm van het rijke, kleurige Verlorene of Verledene, in tegenstelling tot de grauwe omgevende werkelijkheid, in zijn mijmeringen voor zich uit gezien, en nu hij het gevonden heeft daar vlak bij zich en het met slechts half reikende armen reeds zoû kunnen tasten, voldoet het hem niet.

De oorzaak is, dat bij Erens het Ideaal *per se* is het Afwezige. Het Ideaal is van nature datgene wat er niet is, en houdt dus op Ideaal te zijn wanneer het is bereikt.

Het Ideaal is het Afwezige, en dus in zich zelf onbereikbaar, bij de kunstenaars, die niet met het inzicht werken, dat hun stellen van het Ideaal buiten het gewone niet anders is dan een verrichting hunner eigene natuur, welke ook omgekeerd zoû kunnen plaats hebben, indien die natuur anders ware.

Als ik zeg dat de kunstenaar, bij dit onderwerp, deze Processie, waar hij alles samenvond wat zijn kunst behoefde, droevig in plaats van juichend is, — bedoel ik niet dat hij de Processie niet tot een kleurig en mooi kunstwerk heeft gemaakt, maar ik bedoel, dat in den toon van het stuk men den geest des dichters klagen hoort om dat een processie toch ook maar iets gewoon natuurlijks en *zonder zin of uitkomst is*, toch ook maar de gewone werkelijkheid en daar alleen een kleuriger stukje van, — hetgeen voor den criticus hierop neêr komt: dat ook bij dit onderwerp de kunstenaar van zien en van opvatting zoo was dat de perceptie der werkelijkheid niet met den inhoud zijner hoogere aspiraties volledig verbonden kon worden.

Ik weet niet of ik uit de toon-samenstellende taal-deelen mijn bevinding nu zal uitleggen, maar ik wil enkele alineaas van deze schets tegenover elkaâr stellen, om door het verschil van gezicht op het onderwerp, dat daaruit blijkt, te doen uitkomen, dat de toon van een stuk, dat bestaat uit aldus met elkaâr in strijd zijnde deelen, niet de juichende toon kan zijn die uit de gevonden synthezis zoû rezulteeren:

. . . .

»....Zij waren gekomen van St. Jacob, zij kwamen van"
»St. Folian. Uit alle parochies waren zij gekomen en zij"
»trokken langzaam één voor één achter elkander in twee"
»rijen luid biddend, te zamen biddend op den maatslag van"
»den langzamen stap door de straat, vrouwen en mannen,"
»veel oude vrouwen en veel oude mannen en kinderen klein."

. . . .

»Rijen oude vrouwen met gerimpelde gele gezichten en" »nijdige oogen, en anderen, dik-voort-waggelende goedige," »en lange slieren van vrouwen met spitse neuzen: zij gingen" »in schreeuwend klaaggebed, allen met rozenkransen, ze" »houdend in hun beide handen of in één hand en dan laag" »bengelend. Zij gingen gebogen of recht en zich deftig" »houdend, zich gezien voelend door de menschen die op" »stoepen der huizen dicht opgepakt stonden te kijken."

. . . .

»En dan kwamen de kleine meisjes."

»Eene groote schaar. Zij waren geheel in wit gekleed." »Op hunne hoofdjes hadden ze kransen van witte en roode" »rozen en in hunne bloote armpjes hingen korfjes met allerlei" »bloemen, witte en roode bloemen, blauwe en gele. En" »hunne lange kinderharen hingen in fijn geglim over de" »witte ruggen. Eenige droegen in de handen zilveren en" »gouden lelies. Ook hadden ze bleek-groene trossen met" »nagemaakte purperen druiven."

»Anderen droegen op wit-zijden kussens een gouden kruis" »of een anker en een hart van goud. En de spons waar" »Jezus' dorst meê werd gelaafd aan het kruis en de dobbel-" »steenen, die voorstelden de dobbelsteenen waarmeê de" »soldaten om zijn mantel dobbelden en de ladder en de lans."

»En als een vlaag versch gevallen sneeuw vielen ze neêr op" »hunne knietjes toen de zegen werd gegeven met het aller-" »heiligste Sacrement in de verte door een priester met hoogen" »en breeden zwaai boven de gezonken massa van menschen."

»Zij lagen daar wit-gespreid in het flikkerend geglim van" »de fijne gestreken kleederen, terwijl ze bewogen in haar" »handjes de lelies die goud-blonken en zilverschitterden in" »den fellen slag van het zonnelicht. En het glansde op hunne" »haren blond en bruin en in hunne oogen blauw en bruin."

»Dan richtte zich de stoet weêr op en er gingen voorbij" »deftige heeren met mooie bruine en blonde baarden en" »kale hoofden, gekleed met welgesneden frakjassen en witte"

»dassen. Zij hadden allen in hunne handen brandende lange" »kaarsen."

In de eerste dezer drie aanhalingen, is de opzet van de schets te herkennen. In het doen van de schets past hier nog niet het on-vrome, karakterizeerende, zien, dat ook leelijke dingen doet ontwaren, zoo als de tweede aanhaling dat geeft; maar in den toon is: meêwarigheid om het wezen-loze dat hier wordt voorgesteld: »Zij waren gekomen van St. Jacob," »zij kwamen van St. Folian. Uit alle parochies waren zij gekomen...."

De toon der zeven eerste alineaas van de schets doet duidelijk zoo eene »Processie" voor onze gedachten opleven: zonder dat de auteur het in kleinigheden beschrijft, verschaft hij ons, — door de zelfde kunst-wijze als in Nieuwmarkt — een sterken globalen indruk der Processie, en door de kracht, waarmeê zijne woorden-samenstellingen ons de voorstelling eener Processie voor den geest brengen, zien wij de Processie even duidelijk als eene kleinigheden vermeldende naturalistische beschrijving ons die zoû doen zien. En juist door deze soort van componeeren hóóren wij ook de Processie uitmuntend: wij hooren het gebrom en geklaag en zien het langzame bewegen van den langzaam voortschrijdenden menschendrom.

Men zoû dus kunnen meenen, dat dít de uitwerking van den »toon" is, en vragen hoe ik aan mijne »meêwarigheid" kom. Eilieve, dit is alleen aard en uitwerking van den toon, voor zoo ver die over-een-komt met en aan-doet onze *innerlijke zintuigen:* het gezicht en gehoor onzer verbeelding. Maar de toon van een kunst-stuk houdt van zelve steeds nog iets anders in en richt zich tot dat zelfde in den lezer: gemoeds-gesteldheid of geestes-houding.

En evenzeer nu, als uit den toon der eerste regels van Van Looy's IVe Feest, die ik in de Januari-aflevering van 1903 der XXe Eeuw uitschreef, blijdschap spreekt, in zekeren zin onafhankelijk van de voorstelling, die de regels ons geven,

spreekt uit Erens' toon doffe droefheid en meêwarigheid om het wezen-loze van het Leven.

Het verschil van de gemoeds-gesteldheid en daarmeê overeen-komende geestes-houding — geestes-houding begrepen als den stand van het abstracte gevoelen dat de neiging van het concreete sentiment, dat de gemoeds-gesteldheid is, begeleidt, — tusschen de eerste regels van Van Looy's IVe Feest en Erens' Processie, komt hier uit voort, dat het Ideaal van Van Looy gevestigd is, of tijdens dat Feest gevestigd was, in het aardsche, dat hem omgeeft, terwijl het Ideaal van Erens gevestigd was in het »Visioen" dat in de beteekenis, waarin Erens het verlangde, niet een Visioen bleek te zijn, toen het, in den vorm der Processie, tot hem kwam.

Uit de eerste regels, den opzet der schets, blijkt dus bij Erens meêwarigheid. Zij waren gekomen, van alle kanten waren zij gekomen en zij trokken maar luid biddend voort. De doffe neêrslachtigheid klinkt tot op het laatst in de alinea, tot haar regelmatige breede bewegingen eindigen in een krinkeling van droeve verteedering met het »kinderen klein".

»Uit alle parochies waren zij gekomen,... vrouwen en mannen, veel oude vrouwen en veel oude mannen en *kinderen klein*".

De laatste woord-zetting geeft ons den sleutel tot de gemoeds-verborgenheid achter de voorstelling. Waarom zet de auteur hier »kinderen klein" en niet »kleine kinderen" niet waar?

De zetting »kinderen klein" rondt den volzingroep rhythmisch af, maar rondt alleen daárom den volzingroep rhythmisch af wíjl zij van zóóveel hooger gemoedswaarde is dan de zetting »kleine kinderen" zoû zijn, ja, wat de klank- of gemoedswaarde aangaat, daarvan nagenoeg het tegen-overgestelde is.

»Kleine kinderen" beteekent, zoo niet: »kinderen die, in tegen-stelling tot groote kinderen, klein zijn", dan toch: »kinderen, die, zoo als van zelf spreekt, klein zijn"; en »kinderen klein" beteekent: »kinderen, die, denkt gij er wel om, kinderen, dus nog maar klein, zijn".

Is in de eerste afgeschrevene alinea dus doffe droefheid en meêwarigheid, — in verbinding met de meer monumentale behandelingswijze; — wordt de voorstelling gezien van uit een plechtig waarnemen; — de auteur woont als 't ware bij dat zijn geest zich toch met de plechtige voorstelling niet kan vereenigen, daar hij immers te gelijker tijd schreit wijl de plechtigheid wezenloos is, — en keert daarom, in de tweede der aangehaalde alineaas, tot de on-plechtige, karakterizeerende en leelijke dingen ziende, waarneming terug: »Rijen oude vrouwen met gerimpelde gele gezichten en nijdige oogen"... enz.

Maar één ding had de auteur gezien, dat hem, toen dit wederkwam in de voorstelling, belette te blijven karakterizeeren. Het waren de »kinderen klein". Tusschen de tweede en de derde der aangehaalde volzinvakken gaat de manier van den schrijver heen en weêr van het karakter der eerste aangehaalde alinea tot dat der tweede en omgekeerd, maar bij de derde komt hij voor langen tijd tot de manier der eerste alinea terug, gaat bovendien in die manier tot een hooger en fijner toon over dan dien hij tot dan toe vond, en schrijft de beste passage van deze schets en een der beste van zijn Bundel. Het is de zoo even uitgeschreven plaats, beginnend met »En dan kwamen de kleine meisjes" ....

Ik reken deze passage tot de zelfde algemeene soort als de eerste geciteerde wijl de aard er van is: eerder verteedering wijl deze kleinen niet beter weten dan begeestering wijl zij het beste weten.

Men kan niet zeggen dat hier, even als in de eerste aanhaling, — en in alle die, waar het gaan en trekken der volwassenen in de Processie wordt beschreven, — uit het rhythme zelf een klacht opstijgt tot den lezer. In-tegen-deel, door een prachtig samentreffen in de compositie, heeft de auteur het standhouden der Processie, dat plechtigste oogenblik als de zegen met het »allerheiligste Sacrement" wordt gegeven, doen gebeuren op het tijdstip dat wij juist met de beschrijving aan het voorbijgaan der kleine kinderen zijn.

Juist nu wij dezen zien, is er stilte van gang en stilte van geluid en wij zien, door de opheffing van het stralend gouden zinnebeeld, hoe God samen is met de witte kleine kinderen, »als een vlaag versch gevallen sneeuw" ter aarde gevallen.

De zelfde stilte van gang en stilte van geluid, die hier tot den inhoud der voorstelling behoort, wordt ook in den stijl hier aangetroffen. Deze begint reeds als de kinderen komen vóor het stilstaan der Processie. Door hun voorbijgaan of door hun geluiden wordt de auteur niet getroffen zoo als bij de volwassenen, als bracht hun aanblik een stilte in zijn geest te weeg zóo dat hij tháns alleen getroffen werd door wat hij zág.

Maar al stijgt uit den rhythme-gang zelf nu geen klacht op tot den lezer en al herkennen wij met teêre belangstelling de motieven, die bij verwante onderwerpen in vorige schetsen werden gevonden, hier fijn samengebracht: het wit van het meisje van den Zeedijk en van dat der Gitanas, het haar van het meisje van het Amstelveld, — toch murmelt uit de woord-verbindingen eene tevredenheid op, die eerder abdicatie der hoogere verlangens, die eerder gelatenheid, inhoudt, dan de rust der extaze in het bereiken van het hoogste.

Erens is hier aan iets heel hoogs. Erens spreekt als de kinderen. Erens is te vrede. Als hij daar vertelt: »Anderen" »droegen op wit-zijden kussens een gouden kruis en een hart" »van goud... en de dobbelsteenen, die voorstelden de dobbel-" »steenen waarmeê de soldaten om Jezus' mantel dobbelden en" »de ladder en de lans", — dan is hij op mijlen afstands van het karakterizeerende, dan is hij er zeer ver van af op de vlekken der kussens te letten en op de bizonderheid dat de dobbelsteenen van karton zijn, om dat hij er over spreekt alsof hij, in hun eigen opvatting, met de kinderen zelf er over sprak. En als hij beschrijft, hoe zij daar wit-gespreid lagen en hoe de lelies in de handjes goud-blonken in de zon, — dan werkt hij daar met een mooi gezicht en fijne lichte kleuren....

Maar tóch is de schets Pijp mooyer. Dit zal Erens misschien

nooit gelooven, of nooit met mij eens zijn, want hij herinnert zich hoe zijn gemoed vèel schooner was bewogen toen hij zich voorstelde de kleine kinderen in aanbidding voor het »allerheiligste Sacrement", dan toen hij zich voorstelde het doen en laten van lichtzinnige jufjes, studenten en orgeldraayers in de nieuwe buurt van de groote stad.

Maar ík weet het zéker. Erens is voor mij als een muziekinstrument, zijn stijl als een zangers-stem, en ik weet dat het instrument, dat de stem, hier beneden het vroeger bereikte bleef. Hij bereikte iets stil-matig rustigs zoo als nergens elders, maar dat te gelijk bleeker, minder levend van aard was dan het onrustige, spring-levende gebeef in de Pijp.

Bij een zoo fijn artiest als Erens zal, bij een onderwerp en een stijl als de hier behandelde, niet het dikwijls voorkomende geval plaats hebben, dat de kunstenaar daar, waar hij meent het hoogste te bereiken, door hooger te reiken dan zijn kracht gaat, juist in valsch pathos of zoo-genaamde rhetoriek vervalt.

De oorzaak van het bleekere en minder-levende van aard in dit plechtige, teêre, licht-kleurige schets-deel is dan ook aller-minst uit de aanwezigheid van iets »ongeziens" of onjuist uit-gedrukts bloot te leggen. Het kan alleen uit eigenaardigheden der taal-samenstelling verklaard worden, die men inwendige eigenschappen kan noemen.

Er staat bij voorbeeld: ».... Eenige droegen in de handen" »zilveren en gouden lelies. Ook hadden ze bleek-groene" »trossen met nagemaakte purperen druiven. Anderen droegen" »op wit-zijden kussens een gouden kruis of een anker en" »een hart van goud. En de spons waar Jezus' dorst mee" »werd gelaafd aan het kruis en de dobbelsteenen...."

Indien de schrijver nu in een anderen graad van teêren eerbied was, zoû hij niet onmiddellijk na de »gouden lelies" den volgenden zin beginnen met »ook hadden ze".... het geen, — *alles samen bezien*, dat is: dit bezien met het geheele schets-deel er om heen, — wel in kunst-stijl, wel in

fraayen toon van sleepend verhalen is, maar niet het gewilde uitdrukt. Ook de uitdrukking: »*of* een anker en een hart van goud" bewijst dat juist het feit dat het een kruís, een ánker en een hárt was, niet van het hoogste gewicht voor den schrijver waren (hetgeen het voor de kinderen wèl was).

In den toon van een kunst-deel als dit zal men den kunstenaar vinden vereenigd met den vroom gemoedelijken mensch. Deze kunst is samen-gesteld uit vrome gemoedelijkheid èn kùnst. En nu is de zaak dat in dit kunst-deel in het vermengde de vrome gemoedelijkheid bovendrijft. Er is ook kunst, zeer goede kunst, in, deze geeft mede den toon aan, maar meer dan de kunst geeft hier de vrome gemoedelijkheid den toon aan.

Er is hier in den auteur aan 't woord een vroom gemoelijk mensch, die tot en met en van uit de kinderen spreekt, èn een kunstenaar, die dien mensch gelijk geeft; maar méér heeft hier de kunstenaar zich veranderd tot een vroom gemoedelijk mensch dan de vroom gemoedelijke mensch kunstenaar is geworden.

De eenheid tusschen het voelen als mensch en het willen als kunstenaar is hier niet bereikt zoo als in de schets Pijp.

'EN VROUW[1])

Dramatische schets in één bedrijf

DOOR

FRANS MIJNSSEN.

Personen.

FRIDA WEGNER.
ADOLF WEGNER, haar man.
BERNARD HAGEN.
LISE, dienstmeisje.

De woonkamer ten huize van Adolf Wegner. Achtergrond en rechts deuren; links ramen. De kamer is oogenschijnlijk uit ruime beurs gemeubeld. Rechts en links fauteuils; rechts sofa. Het is avond. Het licht is aan.

Eerste Tooneel.

ADOLF. FRIDA.

Frida zit-ligt op sofa, leest in een boek. Adolf in fauteuil links, leest de krant. Dan laat hij de krant zinken, tuurt naar Frida. Eindelijk:

ADOLF. Frie...!

FRIDA *(heeft niet gehoord, leest door).*

ADOLF *(aan-houdender).* Friedeke!

FRIDA *(ziet nu even op).* Ja? *(leest dan weer door).*

ADOLF. Kijk me 'ens an!

FRIDA *(glimlach).* Wat is er nou!? *(haar boek ligt open op haar schoot).*

---

1) Het auteursrecht voorbehouden, volgens de wet van 28 Juni 1881 *(Staatsblad* No. 124).

ADOLF *(warm).* Je bent zoo mooi!

FRIDA *(als boven).* Alwéer!? *(zij neemt haar boek weer op; zal verder lezen).*

ADOLF *(steeds aan-houdend; vriendelijk).* Als ik je nu toch 'ens... die japon gaf?

FRIDA *(ontstemd door herinnering).* Je hebt nou eenmaal gezègd....

ADOLF *(wat mistroostig nu).* Je weet heel goed dat ik je àlles gùn.... Maar ook.... Och, we hebben 't nu eenmaal niet zoo héel érg breed, hè!? *(vroolijker).* Maar ik heb nog 'ens »gewichtige berekeningen" gemaakt en... 't kan nog wel.

FRIDA *(tuurt op haar boek).*

ADOLF *(verbetert zich).* 't Kan nog bèst! *(een stilte).* Ben je nou niet in je schik?

FRIDA *(ziet op; glimlach; zonder blijdschap).* Zeker!

ADOLF *(teleurgesteld).* Ik dacht... *(gewilde lach)* je hebt 'r zoo om gezeùrd!

FRIDA *(onverschillig).* O ja, toèn!

ADOLF *(wil wat zeggen; Frida kijkt weer nêer op haar boek; hij zwijgt, neemt krant weer op).*

FRIDA *(vervolgt; onverschillige toon).* Ik wil niet hebben.... Je zegt later nog dat ik je zoo veel geld kost.

ADOLF *(treurig).* Heb ik je dat óoit verwéten?

FRIDA *(leunt hoofd achterover; zij is in gedachte heel ergens anders; zucht).* Ja; ja!

ADOLF *(als boven).* Verveel ik je dan zóo!? *(korte afwachtingsstilte, dan).* Zeg!?

FRIDA *(als ontwakend wendt zij hoofd naar Adolf; droomerig).* Wat zei je?

ADOLF *(schudt mistroostig 't hoofd).* Och nee!

FRIDA *(springt plotseling op, vroolijk nu op-eens).* Wat zit je daar als 'en ouwe...! Nou moet je dat gezicht es zien!

ADOLF *(nog onder indruk).* Wat kun je toch vreemd...!

FRIDA *(nog vroolijk).* Hè wat ben jij toch zwáar soms! Kom nou maar 'ens gauw hier. Wil je niet?

ADOLF *(meegesleept; blij).* Ik wil wel! *(hij staat meteen op, gaat snel naar Frida toe; Frida in zijne armen; zij slaat arm om hem heen; kust hem; dan:)*

FRIDA *(steeds als boven).* Zóo goed?

ADOLF *(hij staat nu voor haar, vat plotseling haar beide handen; ontroerd).* Zie je... je weet wel... dat ik zoo van je hoù, dat ik zoo... zoo ontzèttend veel van je hoù...! *Hij trekt haar naar zich toe, klemt haar forsch aan zijn borst. Frida drukt hoofd achterover tegen de haar omvattende arm van Adolf aan; op haar gelaat komt een breede, wat zinnelijke, lach. Adolf heeft den blik in haar oogen, buigt dan plotseling 't hoofd; zijn mond plet Frida's mond in een hartstochtelijken kus. Frida krimpt onder den kus ineen. Adolf laat af; Frida wankelt uit zijne armen.*

ADOLF *(stamelt).* Ja.

FRIDA *(met vreemde stem; zij staan nog tegenover elkaar).* Malle! *(zij wendt zich weer naar stoel met boek).*

ADOLF *(ziet naar Frida, aarzelt, gaat dan naar haar toe; vat haar hand).* Je bent toch zoo lief! Je maakt me zoo gelukkig!

FRIDA. Je bent mijn schát!

ADOLF *(blij).* Ja. *(hij wil haar weer omvatten; zij, speelschdoend, ontvlucht hem. Met hoofd knikkend zegt hij, vergenoegd).* Wácht maar!

FRIDA *(nu weer in fauteuil; uitpuffend).* Hè! hè! *(zij bevoelt ordenend 't haar).*

ADOLF *(heeft een sigaret opgestoken; in de prettige stemming waarin hij nu is, zegt hij, kan hij zeggen, vriendelijk-dreigend, iets wat hij al lang op 't hart had).* Als je nou maar weer niet zoo uithuizig werdt!

FRIDA *(als verbaasd).* Wàt zeg je. Ik?

ADOLF *(ernstiger).* Ja, de laatste tijd....

FRIDA *(lacherig).* Och kom! *(ernstiger).* Wat bedoel je toch!?

ADOLF *(als boven).* Gistermiddag.... en... ja, hoeveel keer de laatste weken als ik 's ochtends of 's middags hier kwam.... was je d'r niet.... Dan ben je soms heele

dagen.... 't Was toch zoo héérlijk om zoo even uit 't werk weg te loopen en bij jou te zijn. Geef je dan zóó veel om al die nieuwe vriendinnen?

FRIDA *(haalt schouders op)* 'en onzin! *(met eenigen nadruk).* Ik vertel je toch precies wat ik doe... Van uur tot uur waarachtig!

ADOLF *(zacht).* Ja..., ik begrijp wel dat jij die altijd zoo alleen bent.... Egoïstisch van me misschien, hè? Ja.

FRIDA *(luchtig).* Hè, begin nou niet wéer zoo!

ADOLF *(hij is intusschen ook weer in fauteuil gaan zitten, leunt nu achterover; rookt; tuurt een paar maal naar Frida; zegt dan, na een pauze, wàt aarzelend).* Zeg.... Iets anders *(wacht).*

FRIDA *(met boek).* Ja? *(zoekt juiste bladzij).*

ADOLF *(gaat voorover zitten; steeds naar Frida ziend; als boven).* Ik weet niet... *(gewild-luchtig).* We krijgen vanavond bezoek.

FRIDA *(opziend).* Zoo? Wie dan?

ADOLF *(als boven).* Ja.... Ik heb Bernard weer es gesproken....

FRIDA *(heftig op eens).* Wàt zeg je!?

ADOLF *(als boven).* Ja....

FRIDA. Jèsses! En heb jìj gevrààgd...!?

ADOLF *(zwak).* Ik kon er niet buiten... *(sterker, gemeend).* En hij is toch zoo'n oùd vriènd van me.... Als je nu 'ens voor mij....

FRIDA *(onaangenaam).* Nou maar jelie zullen mij niet zien hoor, als je dàt maar weet!

ADOLF *(treurig).* Wat is dat onaardig.... Je weet hoe veel Bernard en ik altijd van mekaar hebben gehouen.... Dat we bijna elke dag samen waren, vroeger, juist in die moeielijkste tijd van me... *(zacht)* toen ik jou nog niet had....

FRIDA *(heftig weer).* En ìk kan 'em niet ùitstaan!

ADOLF *(na een stilte, aarzelend).* Heb je dan nog altijd niet vergeten...?

FRIDA *(als boven).* Wàt niet!?

ADOLF *(als boven).* Och, dat ie 't niet als ernst heeft opgevat eerst..., dat van toen... tusschen jou en mij....

FRIDA *(haalt wrevelig de schouders op).* Och! *(stilte, dan gaat Frida plotseling naar Adolf toe).*

FRIDA *(als overgevoelig nu).* Als je zijn zin hadt gedaan, dan was je toch ook nooit met me getrouwd! Wat was er dan van me geworden!? Dan was ik nu nog net als vroeger. Jij hebt me uit de ellènde opgehaald!...

ADOLF *(bewogen).* Lieveling!

FRIDA *(weer sterker).* Jij wou toch ook niets meer met 'em te maken hebben!

ADOLF *(eerst aarzelend).* Ja — *(hij ziet haar in de oogen)* maar we zijn nu zoo gelùkkig... Wat 'r toen allemaal gebeurd is, in die oue tijd, dat lijkt nu zoo onbelangrijk, hè`, zoo niets eigenlijk in ons geluk. Wat hebben ze tegen ons kunnen doen, de menschen! En hij is even kortzichtig geweest als de rest; dat was 't toch maar: kortzichtig!; maar z'n bedòeling....

FRIDA *(maakt beweging).*

ADOLF *(sussend).* Nou ja, maar laat 't nou vergéven zijn... tòe!

FRIDA *(weer als overgevoelig).* Jij bent goed! Jij bent de eenigste die goed is. Wie zou dat gedaan hebben!? 'en vrouw als ik; 'en vrouw met 'en verleden! O god, ik ben zoo bang. Als hij nou weer komt... Hij heeft zoo alles gezièn. Ik had zoo graag willen vergeten. 'k Was nou juist zoo gelukkig, zoo met joú alléen. We hebben toch genóeg aan elkaàr! *(heftig).* Ik hoù niet van andere menschen!

ADOLF *(ontroerd en gelukkig).* Ik weet wel dat je van me houdt, en ik ben je daar zoo dànkbaar voor!

FRIDA *(als boven).* Maar je hebt niet genoeg aan mij alleen. Dat zie je nou zèlf.

ADOLF *(trekt haar tot zich; zacht, week).* God, kind, als je 'ens wist hoe al 't andere me niets meer schelen kan, nu ik jou heb. En wat ik er graag afstand van zou doen — voor jou.

FRIDA *(weer als overgevoelig).* Dat heb je immers al gedaan... Arme jongen... jòu huwelijk... met mij...!

ADOLF. Sst! Wil je nou wel...! *(kust haar).* Je hebt misschien wel gelijk, dat ik 'em niet... Toen ik 'em weer sprak, toen kwam weer dat oue gevoel onwillekeurig... En ik dacht heusch, dat nu we zoo sterk zijn, zoo zéker van mekaâr... Maar....

Tweede Tooneel.

FRIDA. ADOLF. LISE.

LISE *(door deur achtergrond op).* Mevrouw, daar is 'en meneer....

ADOLF. Heeft meneer z'n naam genoemd? Meneer Hagen?

LISE. Ja meneer. Jawel.

Adolf ziet even naar Frida. Frida haalt zoogenaamd onverschillig, toch ontstemd, schouders op.

ADOLF *(onzeker).* Laat meneer binnenkomen. *(Lise af).*

ADOLF *(tegen Frida).* Als je 't wil, dan zal 't de laatste keer zijn. Ik belóof 't je.

FRIDA *(onverschillige hoofdknik van: 't is goed).* Ik zal m'n haar wat overmaken.... Je kunt 'em zeker wel even alleen ontvangen? *(iets schamper).* Je zult je wel niet vervelen.

ADOLF *(treurig).* Is nou niet lief van je... dat je dat zegt....

FRIDA *(lacht, hoofdknik tegen Adolf).* Tot straks. *Frida door zijdeur af.*

Derde Tooneel.

ADOLF. BERNARD HAGEN.

Hagen door deur achtergrond op. Lise heeft deur voor hèm opengemaakt; zij trekt zich daarna terug.

HAGEN *(naar Adolf toe; geeft hand).* Bonsoir. Waar is je vrouw?

ADOLF *(wat koel).* Ga zitten. Mijn vrouw komt dadelijk. Is nog met wat bezig.

HAGEN *(is gaan zitten).* Zoo, zoo. *(kijkt eens rond).* Je woont hier aardig, zeg.

ADOLF *(als boven).* Vin je?

HAGEN *(heeft wel bemerkt; kijkt Adolf aan).* Ja.

ADOLF. Wil je vast 'en sigaar?

HAGEN *(neemt aan).* Dank je. *(Adolf strijkt lucifer voor Hagen af).* Dank je. Rook je zelf niet?

ADOLF. Jawel *(hij neemt sigaret uit zijn koker; houdt die nog onaangestoken tusschen zijn vingers).*

HAGEN *(rookend).* Zeg, mag ik je 'ens ronduit iets vragen?

ADOLF. Ja?

HAGEN. Je hebt me van middag gevraagd.... En zoo hàrtelijk.... Maar ik zou me kunnen begrijpen.... Is 't Frida éven aangenaam... als joù?

ADOLF *(even uit de hoogte verwonderd).* Wat bedoel je?

HAGEN *(daardoor met klein spot-accent).* Ik dacht dat er misschien nog 'en oue rancùne...!

ADOLF *(ontstemd, uit de hoogte).* Daar is mijn vrouw boven verheven.

HAGEN *(als boven).* Zoo. *(korte stilte; dan, in ernst).* Ja. Ik kom hier eigenlijk in 'en scheeve positie.... Ik voelde eigenlijk dadelijk wel dat 't niet heelemaal goed was, en ik had er later spijt van dat ik maar niet ronduit tegen je gezegd had... dat we dìt nìet moesten doen. Ik wou niet weigeren toen je 't me zoo vròeg.... Was 'en zwakke bui van me.... En ja *(zwakke glimlach),* dat was 't ook, ik wilde eerlijk gezegd toch zelf ook wel 'ens zièn.... Maar... je weet hoe ik over dat huwelijk heb gedacht.... En *(met veel nadruk)* ik denk er nog nét zóo over.

ADOLF *(ingehouden toornig).* Ja, dan is 't werkelijk heel jammer dat je dat vanmiddag niet dadelijk hebt gezegd. — Vin je 't ook niet 'en beetje màl!? Frie en ik hebben nou waarachtig wel getoond dat wij gelijk hebben gehad, en dat jelie....

HAGEN. Beste kerel, of we daar nou al op doorgaan... dat geeft niets en 't is onverkwikkelijk.... Ik zei je, hè, dat 't me spijt van vanmiddag.... Maar nou 't eenmaal zoo is, nou is 't toch beter dat je wéet. Je vrouw heeft best begrepen wat er in me zou omgaan als ik hier weer bij jelie kwam. *(glimlach)* Jelie hebben er samen wóorden over gehad, ìs 't niet?

ADOLF *(als boven).* Ik begrijp waarachtig niet...!

HAGEN. Kom, anders hadt je me niet zoo ontvangen, zoo vreemd, na je hartelijkheid van vanmiddag.

ADOLF *(heftig nu).* Je kunt begrijpen dat ik je uit oue herinnering heb gevraagd. Als ik maar even had kunnen denken dat je hier zoo... zoo onhèbbelijk...! Wat wéet jij!? Ik heb waarachtig geen last gehad van je belangstelling die jaren dat we getrouwd zijn!

HAGEN *(sussend nu).* Beste jongen....

ADOLF *(kalmer, doch wrevelig; naar aanleiding van het »beste jongen" van Hagen:)* Neen; dankje. Ik hou daar niet van. Je zult me nou niet meer imponeeren... als vroeger. *(overtuigd; sterk)* Ik ben me zelf geworden. Ik heb tegen jelie allemaal in me eigen wil gevolgd. En dat is me geluk geweest. Ik ben gelukkig. En zij ook. *(met beteekenis)* Die zoo gòed is; ja.

HAGEN *(hij staat op om weg te gaan).* Je zult je... vrouw wel'en verklaring geven... *(steekt Adolf de hand toe; vriendelijk).* Ik begrijp wel, dat je me grof vindt.

ADOLF *(schudt hoofd; weigert hand).* Nee.

HAGEN *(ernstig).* Zooals je wilt, *(met hartelijkheid).* Je vrienden hebben 't altijd heel goed met je gemeend. Toèn vooral. *(Hij kijkt Adolf diep in de oogen, dan wendt hij 't hoofd af, aarzelt; maar hij neemt een besluit, geeft Adolf vluchtige klap op schouder; wendt zich naar deur achtergrond).* Adieu!

ADOLF *(ontroerde stem).* 't Spijt me van je, Ber. Je hadt er geen reden voor.

HAGEN *(keert zich snel om; dadelijk, er trilt iets in z'n stem:)* Ik had er wèl reden voor. *(Hij komt terug, staat weer voor Adolf; korte stilte; dan, als boven).* Want... die vrouw is... nièt goèd. *(Beweging van Adolf; gebaar van Hagen: »laat me uitspreken").* Nee. *(Zeer ernstig).* Wat is er van je geworden! En van je mooie oue plannen. Je hoopte toch wel es wat anders te worden dan 'en... 'en goeiige stàkker, die door de oogen van z'n vrouw kijkt..., die niet ziet van wat iederèen....

ADOLF *(suf, moeielijk).* Ik weet niet.... Wat wil je toch....

HAGEN. Dat jij je oogen open doet — Dat jij weer je zelf wordt. Jij bent 'en goeie kerel *(met nadruk)* die eerlijk en trouw is. En die vrouw is niet... *(met beteekenis).* Die is gebléven wat ze wàs.

ADOLF *(oplevend nu).* Begrijp ik je? Begrijp ik je? Zìj...?

HAGEN *(korte knik van toestemming).*

ADOLF *(zwaar, met innige verachting).* Hè wat is dat làag, wat is dàt gemeen... om zònder bewìjzen... *(hij schelt; stoot dan deur achtergrond open; positief).* Asjeblieft! Ga weg.

HAGEN *(schijnbaar kalm).* Ik heb dat niet maar zoo gezegd; daar ken je me toch wel voor.... Ik kan je aanwijzingen geven. Dit is 'en ziekte waar je jezelf van moet afhelpen.

ADOLF *(als boven).* Ik heb je verzocht wèg te gaan.

HAGEN. Nou, dan... *(hoofdknik). Hagen door deur achtergrond af.*

Vierde Tooneel.

ADOLF; later FRIDA.

ADOLF *(heeft zich recht-op gehouden zoolang Hagen nog in de kamer was. Nu laat hij zich in een fauteuil zinken, leunt hoofd achterover, bedrukt met beide handpalmen hevig zijn slapen; steunt).* God, god...! *(staat weer op, doet enkele stappen, blijft staan, overgevoelig, als schreiend).* Die lieve goeie Frie! Die beste vrouw!

Zijdeur open en Frida, die zich verkleed heeft en fraaier japon heeft aangetrokken, op.

FRIDA *(verwonderd).* Is ie weg? Ik hoorde iemand in de gang en Lise zei.... Ik ben nog niet eens heelemaal klaar. *(zij steekt op het gevoel een broche vast, die ze in de hand hield).*

ADOLF *(snel naar Frida toe, vat haar bij armen, kijkt haar in de oogen; ontroerd).* Mijn engel! Mijn trouwe engel!

FRIDA *(lichtelijk geagiteerd).* Wat is er!? Wat heeft ie gedaan!?

ADOLF *(heeft niet bemerkt).* Niets! Niets! Ik ben zoo blij met je. Ik ben zoo blij dat ik je heb! *(hij omarmt haar, kust haar).*

FRIDA *(maakt zich vrij, liefdoend).* Malle jongen! Wat is er dan gebeurd!?

ADOLF *(vat Frida bij de hand, ziet haar aan, overgevoelig).* Wil je me'en plezier doen? Vraag daar dan niet naar.

FRIDA *(zegevierend).* Zie je wel! Wat heb ik je gezegd? Zulke menschen hebben geen gevoel! *(even scherp).* En nu zul je toch wel genoeg hebben van die malligheid. Nu is 't uit!!

ADOLF *(van harte).* Of 't uit is! *(hij is weer in fauteuil).*

FRIDA *(streelt hem).* Wat gloeit je hoofd.

ADOLF *(het streelen bedoelend).* Zoo heerlijk. *(nu bemerkend, zwakke glimlach).* Wat heb je je mooi-gemaakt! — Voor hèm?

FRIDA *(haalt schouders op).* Och! *(gaat voor de spiegel 'r haar verder ordenen).*

ADOLF *(volgt hare bewegingen; stilte; dan gaat hij recht-opzitten en zegt hij met zijn zwakke stem aarzelend).* Zeg, Frie.... *(Frida blijft bezig).* 't Is toch wel héel zeker, hè? Je hebt aan mij heelemaal genoeg? Je verlangt niets méer.

FRIDA. Natuurlijk. Wat is dat nou!? — Hè, jesses, dat is zeker die akelige kerel...!

ADOLF *(wegwerpend).* Och nee! *(aarzelend)* Maar ik denk wel es... *(vroolijker)* Nee, dat is eigelijk erg onbillijk, hè? Wat ben jij veranderd, Frie! Als je aan die oue... wildzang denkt! *(overdreven vroolijk)* Zeg, ik ben wel es bang, als ik je zoo... zoo »bezadigd" zie doen in 't publiek —, dat je verburgerlijkt...! Hoe vin je dat!? Is 't erg?

FRIDA *(zij heeft zich nu naar Adolf gewend, staart hem even aan; dan, als terwijl zij een gedachte verwerpt).* Je bent mijn lieve jongen! *(gaat naar hem toe; streelt hem weer)* Maar... spreek liever niet zoo. Je weet, ik hou d'r niet van. *(zij neemt haar hand weer van zijn hoofd).*

ADOLF *(volgt met blik; vat de hand; aarzelend).* Wat is dat voor 'en ringetje...? *(hij kijkt haar even, vluchtig, aan).* Dat ken ik nog niet. *(Wendt den blik af, kijkt haar weer, kort, aan; staat op; drukt met hand tegen voorhoofd; ge-*

smoord). God — god, ik weet niet wat ik hèb vanavond!

FRIDA *(wat angstig).* Ja — wat hèb je dan toch...!? Zèg me dan liever....

ADOLF. Och nee, dat is alleen... omdat ik me wat zenuwachtig... *(lacht gewild)* Zal wel overgaan, denk je niet? *(wijst op ring)* Wat ìs dat dan?

FRIDA *(zij heeft hem strak aangezien, dan, aarzelend, op natuurlijken toon).* Dàt?... Ja, je moet niet boos worden... Ik zag 'em liggen toen ik laatst bij Dekkers was in de winkel... *(snel)* Maar dat weet je immers, ik heb je d'r toch van verteld!?

ADOLF *schudt hoofd even, ontkennend.*

FRIDA. Niet? Ik dàcht 't toch! Ja, welzeker! *(bekijkt den ring)* Hij is mooi, hè? Ik heb 't niet kunnen laten. Ik ben gisteren opeens naar Dekkers gegaan en heb 'em gekocht. Maar jij hoeft 'em niet te betalen! Ik heb nog geld. Opgespaard.

ADOLF *(door een gedachte onwillekeurig dringend vragend).* Heb je n'em gistermìddag gekocht!?

FRIDA *(ziet hem aan; dan, gewoon).* Nee, gisteròchtend. Gistermìddag was ik immers naar Haarlem.

ADOLF *(als herademend).* Ja, — da's waar.

FRIDA *(van den ring sprekend).* Vin je 't goed..? Ik was eigenlijk bàng... *(vroolijk)* Ik had 't je heel voorzichtig willen vertellen... Maar ik had 'em daar net nog 'ens gepast... en toen ik hoorde dat hìj *(hoofdbeweging naar deur achtergrond)*... toen heb ik vergeten 'em uit te doen.

ADOLF *(naar Frida toe, vat haar hand; met bijna brekende stem).* Frie, is dat... nou heùsch waar...!?

FRIDA *(trekt haar hand ruw terug; verstoord).* Wàt waar!?

ADOLF. Wat je me daar allemaal hebt verteld!

FRIDA *(ruw).* Lìeg ik je dan mèer voor!? Waarom zou ik dat doèn?

ADOLF *(wanhopend).* Och nee —, maar Frie, Frie als je n'es wist!...

FRIDA *(kalmer).* Als ik je d'r nou ooit réden toe had gegeven —! *(zij gaat naar zijdeur).*

ADOLF. Waar ga je heen?

FRIDA. Nou, zoo lang als jij niet — niet weer gewòon bent geworden, bedànk ik er voor om hier bij je te zitten.

ADOLF *(als boven)*. Als je wist, Frie, dan zou je begrìjpen.

FRIDA *(naar Adolf terug, staat vlak vóor hem; ruw weer)*. Nog es: zèg 't me dan! Zeg dan op! Dan kan ik me verdedigen. Is 't zóo verschrikkelijk? -- Weet je wat ìk gedaan zou hebben, als ik van'en vrouw hièld? Ik zou'em de deur uitgetrapt hebben. Maar jij! Maar jij!... *(plotseling overgang; haar stem breekt)* o god, hoe kon je dat nou doen! Als je n'es half wist... Zoo'n verschrikkelijk verdrièt...! En jij wéet toch wel, ja, dat jij de eenige bent, de eenige man waar ik ooit van gehouen heb...! *(snikkend in fauteuil rechts)*.

ADOLF *(bij haar, tracht te troosten; bewogen)*. Toe nou, toe nou... *(snik)*. Huil nou niet!

FRIDA *(snikt in zakdoek voor haar gelaat; schudt hoofd afweerend)*.

ADOLF *(als boven)*. Och toe Frie, als ik je nou zeg... *(stem in tranen)*. 't Spijt me zoo... maar... *(op knie vlak bij haar; wanhopend hartstochtelijk)*. Maar ik hoù zoo van je, ik hou zoo wàanzinnig vèel van je! En als ik zou dènken... Och née...! Frie, toe, kijk me nou an! Lieveling!

FRIDA *(kijkt hem nu aan; als vertwijfeld)*. Hoe kòn je dat!? *(woest hartstochtelijk)*. Je bent mijn àlles. Dat wèet je toch!

ADOLF *(weer op; hij wil haar omvatten)*. Liefste. Engel.

FRIDA *(afweerend, bijna ontworstelend)*. Nee, nee! Och nee! Laten we nou èerst.... Dan kan niet.... Zoo opeens weer...!

ADOLF *(smartelijk)*. Och vrouwtje, heusch, ik heb d'r zoo'n spijt van! Zoo'n verschrikkelijke spijt.... 't Was slecht van me. Maar hij was altijd zoo'n eerlijke kerel. Hij zou zoo iets nooit gedaan hebben, als... *(beweging van Frida)*. Nee! Vroèger niet! *(grijpt met beide handen naar zijn hoofd, als radeloos)* Verdomd, ìk wèèt niet meer!

FRIDA *(op; als ontzet)*. Geloof je dan nòg...?

ADOLF *(als boven).* Och nee! Ik zwèer je! — Maar als je nou als verontschuldiging.... Als je 'en beetje wou begrijpen...!

FRIDA *(schuift met een enkele besliste handbeweging 't haar van 'r voorhoofd weg, nu als met groote wil haar emotie onderdrukkend).* Laten we nu 'ens kalm praten. Zoo gaat 't niet. Heb ik jou òoit reden gegeven? Iedere man die ik wou, had ik kunnen krijgen... *(schamper).* Ja, ze hadden me niet allemaal willen trouwen... of misschien toch wel, als ik gewild had! — Nou en dat trouwen, daar had ik immers màling an! Dat weet je toch wel! *(sterk)* En ik kan nòg iedereen krijgen. Geloof je dat soms niet!? En ik heb jòu genomen! Jou —, 'en arme kerel —, tenminste bij die anderen.

ADOLF *(als smeekend).* Laat dat nou.... Laat 't nou genoeg wezen! Ik weet 't wel.

FRIDA. Nee. Eèrst.... Zeg 't me dan: Ben ik niet veranderd? Toen jij niet meer zoo veel wou uitgaan, heb ik toen niet dadelijk goedgevonden, en ben ik niet bij je thuis gebleven? Zou ik dat vroeger ooit voor iemand hebben gedaan!? En wat kost ik je nog? En vroeger kon ik toch maar niet zonder luxe! En ik kreèg ook alles wat ik zag immers! *(naar Adolf toe; arm om zijn hals; weeker).* Voel je nou zelf niet... hoe slecht 't van je is...! Dat 'k van je hoù...! Anders zou ik dat toch niet gedaàn hebben!...

Adolf buigt zijn hoofd over Frida's hoofd heen, dat hij tegen zijn borst aandrukt en het is alsof hij schreit. Stilte.

ADOLF *(in tranen).* Vergeèf je me!? Kun je 't me vergeven!?... En zullen we d'r noòit meer over spreken!?

FRIDA *(tegenover hem; vast, eerlijk).* Nee, nooit meer over spreken.

ADOLF. Da's goed. *(hij kust haar; droogt met vluchtige handbeweging tranen af; wijst fauteuil aan).* En zullen we nu nog —, nu nog wat prettig bij mekáar gaan zitten? *(een gedachte).* Kan ik wat voor je doèn!?

FRIDA. Nee, loop jij 'en eindje om! Arme jongen, ziet er zoo ontdaan uit. Frissche lucht zal je goed doen. *(legt hand*

op zijn voorhoofd). En als je dan vannacht weer 'ens goed geslapen hebt....

ADOLF. Ga je dan mee?

FRIDA. Nee, laat mij nou maar thuis. Dan kom je weer gauw terug. En dan wordt 't vanavond niet zoo laat.

ADOLF. Nou, als je wil.... *(drukt haar nog eens aan zijn borst; kust haar weer; met beteekenis, innig).* Frie...!

FRIDA *(zij is weer vrij; vriendelijk).* Ja, 't is goèd hoor.... En ga nu gauw!

ADOLF. Dag! Tot zoo dadelijk!

Adolf door deur achtergrond af.

Vijfde Tooneel.

FRIDA; later LISE.

Frida op haar plaats blijvend, heeft Adolf nagekeken. Nadat de deur van het vertrek achter hem is dichtgegaan, gaat zij naar de plaats waar zich de electrische schelknop bevindt. Zij drukt op de knop. Komt dan weer langzaam naar voorgrond, treuzelt daar wat. Zij is in gedachte; schudt 't hoofd en 'en lach komt op haar gelaat.

Lise door deur achtergrond op.

LISE. Ja mevrouw?

FRIDA. Is er nog geen brief voor me gekomen?

LISE. Nee mevrouw, niets.

FRIDA. Zul je me dadelijk brengen, als er wat komt!?

LISE. Ja mevrouw. *Lise wacht nog even, dan, bemerkende dat Frida haar niets meer te zeggen heeft, gaat zij door deur achtergrond weer af.*

Zesde Tooneel.

FRIDA; later ADOLF.

Frida voor spiegel, onderzoekt verschillende gedeelten van haar gelaat, die zij met de vinger bestrijkt, gaat dan naar fauteuil terug en zet de lectuur van haar boek weer voort.

Deur achtergrond open en Adolf weer op. Men ziet 't hem aan dat hij sterk onder een pijnlijken indruk is.

FRIDA *(van haar boek opziende, verwonderd).* Hé, ben je daar nou al weer terug? Ben je niet uit geweest?

ADOLF *(moe).* Jawel.... Dat is te zeggen... *(zit).* Och, kijk 'ens, ik zal je laten zien... *(hij haalt brief in couvert uit zijn zak).*

FRIDA *(te haastig, met iets als agitatie in haar stem).* Heb je 'en brief voor mij open...?

ADOLF *(heeft niet bemerkt).* Hij is voor mij. Van Bernard.

FRIDA *(boos).* Wat is dat nou weer! Kom je nou... na àlles...!? *(zij wijst op brief).* En wat mòet dat!?

ADOLF *(steeds moe).* Ik heb nog niet gelezen. Hij lag in de bus.... Ik heb 'em meêgenomen... wou 'em ongelezen verscheuren.... Maar toen ik buiten was.... *(dit alleen vaster).* Ik wou 'em lezen waar jij bij bent.

FRIDA *(vertwijfeld).* Alle jéses, wat hèb jij toch vanavond! Nog pas ben je.... Ik dacht dat 't nou ùit was!...

ADOLF *(als boven).* Zie je, ik dacht, als ik die brief verscheur — zonder dat ik 'em gelezen heb..., dan zou ik later... Maar als ik 'em nou open maak waar jij bij bent..., dan kun je zien dat ik..., als d'r wat in staat..., da 'k 't nièt gelòof...!

Frida haalt schouders op.

ADOLF *(als boven).* Vin je goed?

FRIDA *(kort).* Nee.

ADOLF *(begint aarzelend).* Ja, maar....

FRIDA *(vertwijfeld).* Hè god, 't zou nou ùit zijn. Nou begin je wéer! *(plotseling sterk, dreigend).* Als je die brief leest...! Als je n'em leest!...

ADOLF *(kijkt Frida aan; vreemd).* Waarom niet...?

FRIDA *(heeft bemerkt).* Omdat ik wil dat je me vertroùwt! Daar!

ADOLF *(als boven).* Ja... Maar ik moet toch... *(hij trekt couvert open).*

FRIDA *(wanhopend, schreiend).* Adolf, ben je dan alles vergéten...!?

Adolf antwoordt niet; leest brief; vouwt, in gedachte, op; stilte.

FRIDA *(tranen afdrogend; strekt hand naar brief uit).* Geef....

ADOLF *(ziet haar nu voor 't eerst aan; ourustig, weifelend).* Wil je...?

FRIDA *(neemt brief, leest; spotlach).* Frits Werle! In een huis in de... En Woensdagmiddag nog... *(gaat naar Adolf toe, vat hem bij den schouder, dwingt hem haar aan te zien; sterk vragend, dreigend)* En gelóof jij dat!?

Adolf wendt den blik af. Frida laat hem los, wacht in spanning, slechts even, want dan zegt

ADOLF *(moe weer, zonder overtuiging).* Nee, ik geloof 't niet.

FRIDA *(triomfeerend).* Ah! *(doorgaand meteen; met verachting).* Wat is dat laag! Je zóo tusschen man en vrouw...! En aan 't slot *(schamper)* nog »mooie woorden"!

ADOLF *(moe steeds, maar met dat vreemde in zijn stem).* Ja, Woensdag, dat zou niet eens kunnen... toen was je naar Haarlem... En toen heb je... Ja, dat heb je me toch allemaal precies verteld: dat je gewandeld hebt met Dora in de Hout, en hoe vochtig 't er geweest was..., en hoe sterk 't er had geroken —, net najaar. En in dat café aan de ingang....

Zevende Tooneel.

FRIDA. ADOLF. LISE.

Lise door deur achtergrond op; in haar hand een blaadje met een brief.

LISE. Als 't u blieft, mevrouw!

Frida neemt brief aan, met zeer korten blik op adres; is, even maar, onbeholpen; legt brief onverschillig naast zich neêr.

Lise door zelfde deur weer af.

Achtste Tooneel.

FRIDA. ADOLF.

FRIDA. Ik ga naar bed.

ADOLF *(zonder acht te slaan).* Van wie is die brief?

FRIDA. Van Dora.

ADOLF. Waarom lees je n'em niet?

FRIDA. Ik weet wat 'r in staat. Ze bedankt me... *(gaat toch couvert openmaken).*

ADOLF *(staat plotseling op; kort).* Mag ik 'em ziën?

FRIDA *(schrikt).* Wat zeg je?

ADOLF *(kort).* Ja.

FRIDA *(ontsteld).* Dat heb je nog nòoit...!

ADOLF *(zachter).* Nee —, maar... geef die brief, dan....

FRIDA *(kalm weer).* Dat kan niet. D'r staat iets in — wat jij niet weten mag —, nù nog niet. Iets wat 'en ànder aangaat.

ADOLF *(recht tegenover Frida, die hem kalm aankijkt; plotseling, ruw).* Geef me die brief!

FRIDA *(besloten, boos).* Nee.

ADOLF *(als boven).* Ik wìl.

FRIDA. Nee.

Zij heeft den brief weer dichtgevouwen en in couvert gedaan; houdt brief zoo nog in de hand. Adolf doet plotselinge greep naar brief, maar Frida is hem voor en scheurt brief in twee stukken; vóórdat zij echter verder kan vernietigen, heeft Adolf haar de stukken uit de handen gerukt.

FRIDA *(woest).* Au! Gemeene...!

ADOLF *(gaat snel naar tafel; intusschen zegt hij, hevig ontdaan).* Zie je..., dat schrift is nièt...

FRIDA *(hem dadelijk achterna, tracht te voorkomen dat hij leest; als boven).* Adolf, pas op! Als je niet wil...! Je zult d'r berouw van hebben. Ik zwèer je, dat...!

ADOLF. Nee! Nee! *(woest, dreigend).* Wil je wèggaan!

Frida laat af, zinkt op sofa neer, slaat handen voor haar gelaat en begint hevig te snikken.

Adolf heeft de stukken van den brief op tafel snel aaneengelegd, is haastig gaan zitten en leest; ellebogen op tafel; zijn handen steunen hoofd —, doch dan glijden de ellebogen weg en zijn hoofd zinkt op handen neèr. Op dat oogenblik staat Frida snel op van sofa; valt bij Adolf neèr; wringt zich tegen hem op.

FRIDA *(wanhopend).* Vergeef 't me! Vergeèf me! Ik ben zoo ongelukkig! — Maar als je wèet...!

ADOLF *(op; trekt haar ruw van zich af; hevig).* Raak me niet an! En... en... *(een gedachte; ontzet).* Frits Werle... en diè... *(korte beweging naar brief op tafel),* die van die brief... dat is 'en ànder!

FRIDA *(als boven).* Nee! *(wanhopend smeekend).* Och god, geloof me nou! Bernard die liègt! Dat is niet waar! Van Werle niet. En van hèm.... Ja, ja —! Maar ik zal je àlles zéggen...! En 't is niet waar dat.... Ik zweer 't je, dat we alleen maar.... We zijn nòoit vèrder...! Vráag 't 'em! Vráag 'em wàt je wìl! — *(zij wil zich weer aan Adolf vastklemmen).* Maar je gelooft me niet! Je gelooft me niet!

ADOLF *(maakt zich met een ruk weer vrij).* Nee, zeg ik je toch! *(omklemt voorhoofd met hand; als tegen zichzelf).* Wacht nou. Wacht nou.

FRIDA *(de ruk van Adolf heeft haar pijn geaan; onder den invloed daarvan).* Nou ja —, als jij niet wil luisteren....

ADOLF *(tracht kalm te zijn, zijn gedachten bij elkaar te houden).* Ja —, als je me nou tenminste zegt... *(kort).* Dat van Werle is óok waar... *(hevig).* Dan heb je me aldoor voorgelogen.... Dan waren al die verhalen van je, als je thuis kwam... *(stem breekt)* Och maar dan hield je ook nìet..., dan was alles wat je zei... als ik je zoo in me armen had..., daar nèt nog..., dat was dan allemaal... leùgen. Frie, waarom heb je dat nou gedaan! Ik meende 't toch zoo eerlijk met je. Ik heb toch zoo veel van je gehouen. Zoo... zoo... stòm veel! En jij...! En je schaamde je niet *(oplevend; steeds sterker)* om zelfs zulke brieven hièr, in hùis...! Ik merkte toch niets, nooit iets; wat iederéen...! 'en sukkkel, hè; 'en sùkkel! *(hevig).* Slet! Slet die je bent!

FRIDA *(ruw).* Nou is 't genoeg hoor! Ik heb er nou genoeg van! Laat 't dan uit wezen wezen. Mij goed!

ADOLF *(even getemd, maar vertwijfeld vragend).* Maar hoe kòn je 't doèn!? Zeg me tenminste waaròm...!?

FRIDA *(ziet Adolf strak aan, haalt dan schouders op; onverschillig).* Weet ìk 't! Ik ben nou eenmaal zoo. En denk je dat ik me niet verveelde!? God jongen, je was soms zoo

vervelend! Zoo... zoo niks geen man dikwijls! Ik ben jong. Ik wil wat an me leven hebben. *(gedachte).* Ja, eerst heb ik wel gedacht...; waarachtig, ik heb »goeie voornemens" gehad.... Maar nee, ik kan 't niet helpen....

ADOLF *(verward).* God weet hoe lang... D'r zijn er misschien nog méer...! *(hij kijkt Frida aan; zijn blik wordt strak).*

FRIDA *(er is iets in Adolfs blik, dat haar achteruit dwingt; iets angstig).* Wat wil je!?

ADOLF *(kreet)* Ik wil...! *(hij is bij haar, vóor haar; Frida kan niet meer achteruit; met één gelijke beweging van beide handen heeft hij Frida hevig bij de keel gegrepen; door de tanden sist hij):* Hoer! Hoer! *(en slingert telkens als hij 't woord uitsist haar hoofd naar achteren, zonder los te laten, en knijpt haar keel verder dicht; zijn blik is over haar hoofd heen; dan laat hij los; zij valt tegen fauteuil of sofa aan en dan verder op den grond, waar zij liggen blijft; zij is bewusteloos).*

ADOLF *(blijft, heel kort, bezinningloos staan; komt dan met hevige schrik tot besef; snel naar Frida toe, aarzelt in angst; knielt dan bij haar neêr, buigt zich over haar heen; angstig).* Frie, Frie... *(snik).* Frie, hoòr je me...!?

Hij staat op; ziet radeloos om zich heen, gaat dan haastig door zijdeur af. Na korten tijd komt hij weer op met iets als eau-de-cologne, doeken.... Hij helpt haar met veel zorg.... Frida komt bij; hij ziet het, aarzelt, maar dan helpt hij haar verder. Hij ondersteunt haar voorzichtig totdat zij zit. Zij kijkt hem aan zonder te spreken. Dan wenkt hij haar dat zij probeeren moet op te staan. Zij gehoorzaamt. Hij ondersteunt haar. Leidt haar voorzichtig in kamer rechts.

Frida en Adolf af.

Adolf weer op; loopt naar schel. Schelt. Weer in zijvertrek af. Tooneel blijft korten tijd leeg.

Negende Tooneel.

LISE; later ADOLF.

Lise door deur achtergrond op; bemerkt dat niemand in kamer is, gaat naar zijdeur, klopt en gaat door die deur af.

Adolf onmiddellijk daarna door zijdeur op. Doet deur achter zich toe. Weet niet meer precies. Loopt moe naar een fauteuil, dan naar een andere..., laat zich in die laatste neêr, staart met flauwe oogen voor zich heen. Zijn oogen worden vochtig; een paar maal schokt zijn lichaam heftig op; dan, plotseling, barst hij in hartstochtelijk snikken uit.

Wijk a/Zee, zomer 1905.

UIT HET DAGBOEK VAN EEN HYPOCHONDER

DOOR

J. EVERTS Jr.

Dien morgen werd ik op een aangename wijze wakker. Ik werd niet — door een of ander bruusk geluid — hardhandig weggescheurd uit een diepen, trouwens gewoonlijk weinig-verkwikkenden slaap of droom, en plotseling neergeslingerd in het weerzinnelijke leven; ik onderging ook niet — wat mij anders zoo dikwijls overkomt — de on-plezierige gewaarwording van niet goed wakker te kunnen worden; evenmin had ik de spijtige gedachte: »O-ho, alweer een dag!" — met het onvermijdelijke gevolg: »Wat zou me vandaag nou weer voor hatelijks, ergerlijks, vervelends of verdrietigs te wachten staan." — of de machtelooze verzuchting: »Hoe kom ik 'm door, ik wou, dat 't maar weer goed en wel avond was." Zelfs had ik het anders-zoo-hevige verlangen niet: van maar eeuwig te mogen blijven in den zachten ongeweten slaap-doezel. — Neen, niets van dit alles was in mij, en dit was te verwonderlijker, daar ik — zooals ik mij nog maar al te goed herinnerde — den vorigen avond ter ruste gegaan was met een vrij-hevigen moreelen kater, tengevolge van een standje tegen m'n vrouw, waarvan ik me trouwens de onbillijkheid later — zij 't ook slechts in stilte — ten volle bekend had.

Kalm, zonder merkbaren overgang, was ik weggegleden uit een lichten, droomloozen slaap, en bevond mij waarlijk zonder tegenzin in den nieuwen dag, die al stil koel-grijs in

m'n slaapkamer stond. Behaaglijk voelde ik m'n lichaam stil gestrekt liggen tusschen de propere, warme, gladde lakens. Mijn adem ging langzaam, gemakkelijk en geregeld. Ik bevond, dat niets hoegenaamd mij hinderde, en ik genoot m'n rust zoo innig en volkomen, als mij den laatsten tijd nooit meer gebeurde. Wonder boven wonder leek mij het leven nog zoo kwaad niet; de dag met al zijn over-bekende en vreugde-looze bezigheden lokte mij zelfs aan; ik bespeurde wezenlijk eenigen lust aan m'n taak te beginnen.

Nogmaals: ik voelde geen enkele kwelling of druk, geestelijk noch lichamelijk, en ik was daar dankbaar voor. Zou m'n leven werkelijk met den dag van heden veranderen gaan? Zou 't mij eindelijk — na lang, [helaas niet altijd geduldig lijdzaam wachten en o zoo innig wenschen — lichter worden, en mij in staat stellen een beter mensch te zijn?... Deze dag begon zóó goed...

't Leek mij echter een te groot geluk, om er zonder wantrouwen aan te kunnen gelooven. Ik was daarbij doodsbang dit gevoel van behaaglijkheid te verliezen, en bedacht, hoe ik 't moest aanleggen om 't te behouden, te cultiveeren, aan te kweeken, zoodat 't vasten voet in mij zou krijgen voor immer.

O, mij altoos zoo te voelen! Ik zou een toonbeeld van goedheid zijn.

Ik smeekte erom, in het onbestemde — want, ik wist immers niet, wie of wat me hóoren, nog minder geven zou of kon, wat ik vroeg.

Kon ik maar geloovig zijn!... Ik weet bijna zeker, dat ik dan een beter, gelukkiger mensch zou zijn. Hoe dikwijls al heb ik 't geprobeerd, en te vergeefs!... 't Komt mij voor, dat dit niet in mij is. Ik behoor tot die ongelukkigen, die te veel en toch weer niet genoeg weten; en steeds ook is er een klein duiveltje, dat mij influistert: »Er is nog wel een ándere manier om gelukkig te worden, dan juist het Geloof." En hierbij denk ik dan telkens aan al de menschen, die niet geloovig zijn, en toch vroolijk door het-leven gaan. Met dat al heb tot nog toe die »andere manier" nog niet kunnen ontdekken, of althans me nog niet kunnen eigenmaken.

De volgende wijze les zei ik — trouwens niet voor de eerste maal — in mezelf op:

Je nooit ergeren. Ergernis is nadeelig, ongezond en onverstandig, voert je van kwaad tot erger, brengt je geen zier verder, het tegendeel: je wordt door anderen en door jezelf gehaat. — Je niet driftig maken. Alles gebeurt, zooals 't gebeuren mòet. Wat is er nu om je driftig over te maken? Dat onaangename dingen zijn zooals ze zijn, is heel natuurlijk: oorzaak en gevolg — daar berust immers de geheele wereld op! Probeer niet er tegen in te gaan, vaar er niet tegen uit: 't absorbeert een groot deel van je energie en je schiet er niets mee op. — Stel je zoo passief mogelijk, en wees zacht, dan zal je ook zacht behandeld worden. »Wat de mensch *is*, overkomt hem." Tracht niet je een eigen leven te maken, daarvoor is je persoonlijkheid lang niet krachtig genoeg; làat je leven — dat is gemaklijk, slechts een kwestie van gewoonte, en je komt er op den duur het verst mee. — Speel niet op, als de jongens oorverscheurend schreeuwen, ruzie zoeken, of op eenige andere manier onhebbelijk zijn. Bedenk, dat je vroeger net eender geweest bent, geen haar beter, zoo niet erger, en dat je ieder ander, die je toen op je kop zat, een allernaarst mensch vondt en allerlei minliefelijks toewenschte. — Donder vooral nooit tegen de jongens, want je bederft er hun karakter mee, en daarbij doe je Betty veel verdriet, en knak je op den duur zoowel je eigen zenuwen, als de hare. Want wie z'n kinderen slaat, martelt zichzelve.

Op eens onderzoek ik angstvallig, of het behagelijke gevoel er nog is. Ik was 't mij gansch niet meer bewust.

Ja, 't is er nog, hoewel zwakker. Op hetzelfde oogenblik bemerk ik, dat m'n vrouw nog slaapt: ik hoor 't aan haar diep en langzaam ademhalen en aan een zacht gesnurk nu en dan. Dit telkens-weerkeerende, antipathieke, zelf-voldane geluid, hoe zwak ook, hindert mij. Ik ga ernaar liggen luisteren... Hoe rustig slaapt ze! Waarom kan ik zoo nooit slapen? Ik benijd haar, en dit minderwaardige gevoel dreigt m'n vrij-hoog evenwicht te verstoren .

Maar ik dwing mij onmiddellijk te beredeneeren, dat deze afgunst zeer onbillijk is: Betty heeft ongetwijfeld gisteren lang en hard gesjouwd: ze had de wasch, de jongens zijn met vacantie thuis, en draaien den geheelen dag om haar heen, ze had voor het eten te zorgen (want ze weet, hoe kieskeurig ik op het punt van eten ben, en de nieuwe meid, die we hebben, kan zoo goed als niets van koken) en 't was juist nogal een lastige pot.... 's Avonds om negen uur kon ze dan ook al niet meer zien van den slaap. Ze heeft zich toch nog opgehouden tot elf, omdat ze 't vervelend voor me vond alleen te zitten. (Tot dank heb ik haar toen kort voor het naar-bed-gaan om een klein en zeer begrijpelijk verzuim dat standje gegeven, waarover ik later zoo hevige wroeging gevoelde). Ze heeft haar nachtrust dus ten volle verdiend, en wonder is 't niet, dat zij langer slaapt dan ik, 's morgens. Een heerlijk-warm en teeder gevoel vloeit in mij uit: ik heb innig meelij met Betty.... De goeie sloof, wat heeft ze al niet — en zwijgzaam! — van me te verduren gehad. Is er zoo een tweede vrouw op de wereld? Ik twijfel er oprecht aan. Ja, 't wordt waarachtig tijd, hoog tijd me te beteren. Ik ben een beul voor d'r geweest tot nog toe, ik ben d'r in het minst niet waard geweest. Ik was een ellendeling, een misdadiger, ten opzichte van haar althans — een misdadiger van kleine verborgen vergrijpen, niet strafbaar volgens de wet, maar wel strafbaar voor die andere moreele rechtbank: *het geweten*.... Maar van af dezen dag wil ik me beteren. Laten de jongens maar krijten, of laten andere onhebbelijkheden aan mij gebeuren! Ik zal 't weerstaan. Als ik toch niet driftig worden wil!... Ik heb toch een wil, niet waar?... Heb ik onlangs nog niet door m'n wil...? Maar geen voorbeeld wil me nu juist te binnenschieten. Enfin, ik hèb een wil, dat vòel ik, dat weet ik, nu, nu. Ik zal voor den donder toonen, dat ik een wil heb!

Wanneer ik m'n hoofd een weinig naar links draai, kan ik juist Betty's gezicht zien. Ik verbeeld me, dat er al teekenen van moeheid en verval in 'r zachte trekken te bespeuren zijn; hier en daar ontdek ik een fijn rimpeltje.... Maar

zooals ze daar ligt, bleek, met de haren los om de slapen, de oogen toe, zonder wil of bewustzijn of eenige voorbedachtheid, is ze me liever, liever dan ooit. Ik heb moeite me te bedwingen, en haar geen kus op het voorhoofd te drukken.

M'n goeie lieve Betty. Eindelijk zal je een beter leven krijgen. Ik hoop, dat je me nog vergeven kunt. — Dit zeg ik zacht, innig-gemeend in mezelf, en 't is me waarlijk of ik een gebed opzeg.

Nog eenigen tijd lig ik in de stilte te peinzen. Ik tracht me voor te stellen, hoe m'n toekomstig leven wezen zal, hoe ik 't zal moeten inrichten. 't Komt in het begin maar op den wil aan — redeneer ik — langzamerhand wijzigt zich je leven geheel, en dan gaat 't later van zelf.

't Valt me in, dat de jongens ook al heel lang slapen vanmorgen. Een zeldzaamheid!

Ten laatste begin ik sterk naar eenig geluid te verlangen. Werden de jongens of Betty nu maar eindelijk wakker!....

Terwijl ik 't denk — zou men niet gaan gelooven aan transmission of thought? — komt er beweging in Betty's ledikant. Ze draait zich om, geeuwt eenige malen, wrijft zich de oogen; ik *voel* dat ze naar den wekker op het nachttafeltje naast haar kijkt, en dat ze schrikt van het late uur. Het volgende oogenblik werpt ze haar dekens weg, en staat op.

Dat opstaan van Betty heeft altijd ten zeerste mijn been ver-wondering gaande gemaakt. Een ander, niet waar, zou zich eerst nog eens twee-, zoo niet driemaal bedenken, al was 't ook nog zoo laat, en trachten zich nog even te omhullen met de zachte sluiers van den slaap, alvorens het warme dek langzaam weg te schuiven en zich over te geven aan den killen greep van den nuchteren wreeden dag.

Niet alzoo Betty. Ze aanvaardt onmiddellijk de booze realiteit, ze grijpt haar aan en overwint haar. En dit alles met een blijmoedigheid...! die helaas alleen soms terneer wordt gedrukt door mijn buitensporig slecht humeur.

Ook nu weer lig ik — tot aan de kin toe onder de dekens — haar vol bewondering gade te slaan. Ze heeft het gordijn voor het raam zachtjes een eind verder opengeschoven,

en gaat zich wasschen en aankleeden met de grootste behoedzaamheid, om mij en de jongens niet wakker te maken.

Het teedere gevoel jegens haar wordt steeds krachtiger in mij. De goeierd! Het onbillijke standje van gisterenavond schijnt ze geheel vergeten te zijn, althans ze voedt klaarblijkelijk niet de minste rancune. Nu haast ze zich ongetwijfeld om de vul-kachel in de huiskamer vast te gaan op-poken en het ontbijt klaar te maken, zoodat alles in orde is straks, als ik benêe kom. Ik plaag me met zelfverwijten, en houd me voor, dat ik, als liefhebbend echtgenoot en lid van het sterke geslacht, dit eigenlijk juist voor háar moest doen; zij, die toch al zooveel te sjouwen heeft den ganschen dag. Meermalen neem ik mij voor snel op te staan en mij te haasten om haar vóor te zijn en alles in de huiskamer in gereedheid te brengen. Maar het moment van opstaan valt me tè zwaar, ik stel me voor: het allernaarste koude gevoel aan m'n beenen, de huivering over, neen in m'n rug, als ik opsta.... En het bed is zoo lekker warm en zacht, 't trekt me al te zeer! Telkens stel ik het moeilijke, ja beslist pijnlijke moment uit, hoewel de zelfverwijten hoe langer hoe dieper in mij kerven. M'n hoofd begint te gloeien, en er is eigenlijk geen kwestie van behaaglijk-voelen meer. M'n toestand staat gelijk met een verslaafd-zijn aan een vergift: d. i. m'n ongezond-broeiend bed.

Onderwijl blijf ik Betty voortdurend gadeslaan en vergelijk ik haar positie bij de mijne: zij in de kou en alweer in den langen werkdag, en ik nog steeds vadzig in het warme gemakkelijke bed. Ik ben mij m'n minderwaardigheid zeer sterk bewust, en ik plaag mij, o ik plaag mij!... M'n rust, m'n evenwicht is totaal verdwenen. M'n hoofd bonst.

Als Betty eindelijk bemerkt, dat ik wakker lig, knikt ze me vriendelijk toe, en zegt:

»Goeie morgen. Goed geslapen?"

Ik weet niet, wat te antwoorden. Eigenlijk moest ik zeggen: »Ja zeker, lieveling, dankje, heerlijker dan in lang. Jij ook?" — Maar de woorden willen niet over m'n lippen. 't Lijkt wel, of m'n mond geen vriendelijke woorden meer spreken kan.

Ik brom wat, onverstaanbaar, en draai me om, nijdiger dan ooit op mezelf, ook wijl ik niet begrijp, dat ik nu niet dadelijk opsta.

Ik heb m'n oogen gesloten, en nu ik Betty niet bezig zie, kom ik langzamerhand weer een weinig tot mezelf, en ik ontdek, dat ik jegens haar den dag al heel weinig vriendelijker dan gewoonlijk begonnen ben. Ik heb echter nog wel degelijk het verlangen in mij m'n leven te beteren, en, me weer naar Betty omwentelend, zeg ik met een dikke lijzige stem:

»Kom, ik zal ook eens opstaan"....

Ik heb dit op een weifelenden toon gezegd, en in de korte pauze, die volgt alvorens ik de dekens ga weg-werpen of juister-schuiven, valt 't me op, dat ik onwillekeurig wacht op eenig antwoord van Betty.

Dat komt ook:

»Ik zou nog maar even wachten" — zegt ze goedhartig — »ik ben zoo klaar, dan heb je de kamer voor je alleen, en dan kan ik onderwijl voor het ontbijt zorgen".

Maar ik wil m'n voornemen nu krachtig doorzetten en mij harden tegen het kwaad der zoete verleiding; 't irriteert mij een weinig dat Betty mij daarin niet helpt, me zelfs eenigermate tegenwerkt. Aan den anderen kant »trekt" het bed nog steeds sterk.

»Ik kan anders best opstaan" — zeg ik, iets flinker dan zooeven.

»Waarom zou je? Je hebt toch geen haast?"

»Nou nee, maar"....

Op dit moment valt 't me plotseling in, dat 't de grootste deugd is: te leven niet voor je eigen, maar voor andrer genoegen.

»Doe ik je er 'n pleizier mee?" — vraag ik.

»Waarmee?"

»Als ik nog wat blijf liggen?"

»O ja" — zegt ze met een vreemd lachje.

Loom laat ik me weer terugvallen in het kussen, waaruit ik me al een weinig had opgericht.

Door ons praten zeker zijn de jongens in de kamer naast de onze, waarheen de deur nacht en dag openstaat, wakker geworden.

Ik hoor hun fijne heldere jongensstemmen. Ze klinken nog zacht en vaag, telkens afgebroken, als in een droom. Ik vind er iets heel aardigs in, 't ontroert me werkelijk even: het ontwaken van dat jonge krachtige leven, dat toch een stuk van mìjn leven is.

Maar al spoedig worden hun stemmen luider, mengen er zich wanklanken in.

»Jongens" — zegt Betty — »niet zoo luidruchtig: Papa is nog niet op."

De stemmen dempen even. Maar gelijk een kracht door samenpersing slechts des te heviger wordt, barsten ze na een poos nog luider los.

»Laat ze maar" — zeg ik tegen Betty, om me in goedmoedigheid te oefenen.

»Als je er mij dan later maar geen standje om geeft".

»Nee, nee."

Betty is klaar en verdwijnt van de slaapkamer, na den jongens verzocht te hebben, haar nu eens 'n pleizier te willen doen en zich vlug en ordentelijk aan te kleeden. Wat ze beloven.

Nu Betty vertrokken is, houd ik mij voor, dat 't nu mijn tijd van opstaan is. Maar ik treuzel nog altijd, van seconde tot seconde het genot van het bed proevend, waarop ik dan ook al mijn aandacht concentreer. Niettemin echter wordt dit genot voortdurend getemperd door zelfverwijten van zwakheid, laksheid, verwijfdheid en dergelijken. Doch er is een andere stem in me, die daartegen strijdt, en die zegt: dat ik 't overdrijf, dat 't zeer begrijpelijk, zeer menschelijk is, gaarne zoo lang mogelijk in een warm zacht bed te blijven liggen; de meeste menschen zouden zoo doen als ik, van de honderd zeker negentig, nee misschien wel vijf-en-negentig. — Maar Betty dan wel? Je kunt best ook zoo flink zijn, je maakt misbruik van 'r goedheid — duikt weer een zelfverwijt op. Ja maar Betty... Betty is ook een zeldzaamheid! Zoo zijn er maar weinigen. Daar zal ik nooit tegen op kunnen!

Met de jaren is 't mij meer en meer duidelijk geworden, dat 't eigenlijk niets goed voor mij is zoo 'n brave vrouw als Betty te hebben. Iemand als ik, die tamelijk-sterke ge-

makzuchtige neigingen heeft, had een Xantippe, een helleveeg moeten trouwen, die me voortdurend op den kop gezeten had, me had afgejakkerd, dat 't me groen en geel voor de oogen werd. Dan zou ik meelij, sympathie voor mezelf gevoeld hebben, en had ik, in m'n lijdzaamheid, mezelf een hoogerstaand mensch geleken. Nu ben ik verwend en verval ik van kwaad tot erger. Terwijl de zelfverwijten.... O die zelfverwijten!... Ze verteeren me!

In de behoefte ze te sussen, beloof ik me om, wanneer ik dan ook éenmaal op ben, de gelatenheid, de zachtheid en gedienstigheid in persoon te zijn, en bijvoorbeeld niet aan het ontbijt al met kleingeestige fitterijen te beginnen. Ik beloof me dit stellig bij het geluk van m'n goeie Betty, dat ik haar zoo volgaarne gun. Ik tracht me deze belofte zoo vast mogelijk in te prenten, om ze straks niet weer bij de geringste onaangenaamheid dadelijk te vergeten. Ik frons hierbij de wenkbrauwen. Doch terwijl ik dit doe, voel ik dat 't niet diepgaat. Mijn geheugen, mijn geest lijkt wel een steen-harde zelfstandigheid, waarin zich eenvoudig niets prenten láat. Deze hardheid — en ik denk onwillekeurig aan de uitdrukking: hard van gemoed — neem ik duidelijk, bijna als iets phyzieks, in mij waar. 't Is als een verkankering. Een zeer onbehaaglijk gevoel. Ik span mij in, m'n goede voornemen toch in m'n geest te laten doordringen, mij er geheel door te laten beheerschen. 't Gelukt mij evenwel niet, althans in slechts zeer geringe mate; en ik besef, dat het verstand, de wil al zeer weinig vermag als het gevoel, het hart niet meewerkt. — Na een poosje bespeur ik een begin van hoofdpijn, en geef m'n vruchtelooze pogingen op.

Onderwijl zijn de jongens àl rumoeriger geworden. Ik hoor een opzettelijk, overdreven angstgeroep van Chris, den jongsten en bijna tegelijkertijd een boosaardig, bedekt-dreigend gesmoes van den anderen, Piet.

»Jongens, jongens" — vermaan ik, zachtmoedig-brommend. Doch ze hooren me niet, en gaan voort met twisten. Elk geluid hoor ik. Ze staan blijkbaar voor de waschtafel en hinderen elkaar. Ik verneem duidelijk het scheuren van een kleedingstuk.

»Piet, schei je uit!" — roept Chris. »O, dat zal ik an Ma zeggen".

De oudste smoezelt weer wat. Ik heb in hem helaas hetzelfde min-of-meer geniepige en haatdragende opgemerkt, dat ook ik onuitroeibaar in m'n karakter heb. Maar Chris is laf, een flauwe klikspaan, die altijd dadelijk z'n hulp bij moeder zoekt, dat is me al méer gebleken, en ook deze voor een jongen zeker niet prijzenswaardige eigenschappen moet ik als van mij afkomstig bekennen — zeker niet van Betty, die altijd haar eigen te redden zoekt, en weet! Over het algemeen ben ik overtuigd, dat de jongens hun slechte eigenschappen van mij en hun goede van Betty hebben.

Maar in plaats van juist daarom meer van hen te kunnen verdragen, maakt 't me des te gauwer giftig: telkens m'n eigen minderwaardigheden buiten mij aan het werk te zien. Betty daarentegen verduurt alles, uit kracht van haar belangen- en grenzen-looze liefde.

Als ik het kleedingstuk hoor scheuren, bedenk ik, hoe ze dit van avond met slaap-loome oogen en zonder morren weer zal zitten naaien. Deze voorstelling maakt me nijdig... Die lamme jongens zullen ook nooit eens aan hun moeder denken! Of die den ganschen dag al sjouwt, dat raakt hun kouwe kleeren niet! Maar ik ben ook nijdig op mezelf: dat ik die ruzie niet voorkomen heb. Ik lig me maar in bed te roosteren, in plaats van orde onder de jongens te houden, wat toch niet meer dan een staaltje van m'n plicht als vader zou zijn. Tjazzus! Tjazzus!.... En voor ik me bedwingen kan, roep ik driftig, met een vervaarlijke stentorstem:

»Jongens!"

»Ja Pa, maar hij..."

»Nee Pa, nie-waar!"

»Als jullie je niet rustig kunt aankleeden, dan zet je geen van beiden een voet buiten de deur van daag! Geen van beiden, begrepen?"

Er volgt een doodsche stilte.

Ik ben mij eerst helder bewust, dat ik een oogenblik m'n zelfbeheersching totaal kwijt was. Dan ben ik nog al tevreden

over m'n optreden: zie-zoo, dat was nu zonder slaag eens goed afgeloopen. Evenwel bij verder nadenken doet 't me toch onaangenaam aan, dat m'n jongens zich door zoo'n kleine bedreiging laten neerdrukken. Wat een serviele karakters! Zoo kweekt men slaven en gluiperds. Bah, nee!

Weldra echter bemerk ik, dat 't nog niet pluis is in hun kamer. Ik hoor zacht gemompel en een stem, die sissend spreekt. In den geest zie ik Piet al kwaadaardig over den grond om zich heen loeren, zooals de jongen dat doen kan, wanneer hij een vermeend-onrechtvaardig standje krijgt. Onwillekeurig komt er een zeker majestueusch gevoel over me: ik ben toch feitelijk heer en meester over deze beide menschjes-in-wording; en — terwijl ik nog steeds gemompel hoor — klinken op eens deze boeken-zinnetjes in mij op: »Het volk mort. Waarom komen ze niet openlijk voor hun grieven uit?"

Ik voel me bij dit alles niettemin ontevreden. Het behagen, dat ik daarstraks bij hun ontwaken in m'n jongens had, is geheel verdwenen. Neen, ze zijn niet aardig. 't Zijn geen open, flinke jongens, echte jongens, zooals ik ze zoo graag zou willen hebben. Ze zijn alleen lastig en vervelend en kruiperig... Vooral geen zier beter dan de groote rest, eer minder....

M'n gedachten woelen voortdurend in m'n hoofd om, 't begint opnieuw al meer en meer te gloeien. Ik tracht m'n bedaardheid, m'n kalme behaaglijkheid en passiefheid, kortom m'n evenwicht van zooeven te herwinnen. Daartoe zal ik nog even rustig blijven liggen, om alles nog eens te herhalen en te overdenken, en dan opstaan.

Op eens echter is er bij de jongens een kort hevig gestommel, een harde bons op den vloer en iets klettert in scherven uitéen.

Dit maakt de maat vol!

Niet eens even tot rust kunnen komen! De boel maar kapot gooien! Of het geld kost, dat kan hun wat schelen! Of vader en moeder niet weten, hoe ze rond zullen komen, dat kan hun wat schelen! Ze doen maar, ze leven maar! De beroerdelingen! De niksnutten!

Met een half-gesmoorden vloek ben ik het bed uitgesprongen, loop naar de jongenskamer, en zie daar een karaft in scherven en een groote plas water op den vloer liggen. De jongens staan er verlegen naast.

»Wie heeft dat gedaan?"

»Ik niet, Pa, hij wou...!"

»O, leugenaar, jij heb mijn..."

»Zwijg" — donder ik. Ik begrijp, dat beiden schuld hebben, en deel met mij-zelf verrassende vaardigheid aan ieder een klinkenden mep uit.

Gegrien.

»Klee je an, en ga naar je moeder! Vooruit!"

Piet heeft zich spoedig hersteld, en kleedt zich verder aan. Maar Chris kan z'n verdriet niet meester worden. Hulpeloos samen gekrompen, in de knieën geknikt, de éene arm slap half opgekromd langs z'n lijf en de andere voor z'n gezicht, blijft hij maar door grienen. Ik sta te wachten, en krijg 't koud.

Nu is er niets dat mij zoo ongelukkig en tevens zoo kregel maakt als kou. Kou demoraliseert mij dadelijk, beneemt mij alle zelf-beheersching. Dan zou ik de grootste lafheid, de schreeuwendste onrechtvaardigheid, de gemeenste wreedheid kunnen begaan. Dan ben ik mezelf niet meer.

»Kom Chris, sta niet te jenken, schiet op" — zeg ik een beetje kort-aangebonden, en schud hem zachtjes bij een arm om 'm uit z'n droefenis-verdooving op te wekken. Maar de jongen, denkend dat ik hem nog meer kastijden wil, zet opeens een vreeselijke keel op.

Dit brengt me buiten mezelf. Betty zal 't hooren! Ze zal naar boven komen, de heele scène zien, bemerken dat ik geslagen heb — en niets vindt zij erger!... En ik wil juist dezen dag, dezen dag althans, goed zijn. Al is 't dan maar één dag!....

M'n vingers jeuken om den jongen met nog een mep gewelddadig het zwijgen op te leggen — zulke aanstellerij kan ik niet uitstaan! Maar ik weet me nog te beheerschen.

»Wees stil!" — bulder ik op eens vlak bij z'n gezicht, om z'n koppig gegrien te overstemmen.

Dit maakt hem echter geheel van streek. Hij blijft op dezelfde plek onbewegelijk staan, en begint zenuwachtig lacherig te snikken, snakkend naar adem. Piet beangstigt dit zoo zeer, dat hij half-aangekleed naar zijn moeder wil loopen.

»Blijf hier! — donder ik.

Maar tegelijkertijd gaat de deur open en Betty stormt binnen met ontsteld gezicht.

»Wat is er? — roept ze. »M'n God, wat is er nou weer gebeurd?"

Op dit moment voel ik een verteerend meelij met 'r. De angst op dat bleeke gezicht, die ongelukkige uitdrukking in 'r oogen!... In zulke oogenblikken voelt men, dat men een ziel heeft. 't Brandde me daar diep van binnen. O, dat is wroeging!...

Maar tevens ben ik overtuigd, dat ik rechtvaardig gehandeld heb, dat ík nu eens geen schuld heb, de jongen alleen.

»Laat 'm staan" — gebied ik Betty streng. »Hij heeft straf verdiend."

De aanwezigheid van z'n moeder is echter tot den jongen doorgedrongen, en hij ijlt naar d'r toe.

Ik wil 'r nog verbieden hem aan te raken, maar reeds heeft ze 'm in 'r armen opgevangen, en verbergt hij hevig snikkend zijn gezicht in 'r schoot.

Ze streelt en sust 'm, spreekt 'm toe met lieve woordjes. Weldra houdt het snikken op.

Voor een deel, omdat ik meen dat 't in de normale volgorde der gebeurtenissen past, voor een ander deel om m'n positie verklaarbaar te maken, te verdedigen als 't ware, betoon ik me nog heel nijdig en vaar ik tegen Betty uit:

»Ja, zoo moet je maar doen! Je moet 'm maar weer aanhalen, de ondeugd. Zeker! Jij, jij, natuurlijk...! Als ik er eens orde onder wil brengen, ben jij altijd tegen me. Altijd sta ik alleen, heel alleen. Aan jou heb ik nou niks geen steun, letterlijk niks! Zoo zal d'r wel nooit wat van die jongen terecht komen. Wees maar gerust.... Maar dan heb je 't an je eigen te wijten, als je dat maar weet. Ik wasch m'n handen in onschuld, ik heb 'r m'n best genoeg voor gedaan".

Ze geeft me geen antwoord, haalt alleen even d'r schouders op en kijkt me met haar mooie groote oogen half verwijtend, half verwonderd aan.

Met een intense wroeging, die me als een gloeiend brok in m'n hoofd zit, trek ik af naar m'n slaapkamer.

Ik bewonder Betty, ik zou voor ze kunnen knielen! Hoe lief was ze! Een ideaal moeder.... Geen scherp woord kwam over d'r-lippen. Al had ik haar erom vermoord, ze zou dien jongen in haar armen hebben opgevangen.

En ik besef voor de zooveelste maal: ze is een tè goede vrouw voor een slechtaard als ik ben. De arme! Was ze niet zoo goed, ze had me nooit tot man genomen. Ieder ander, behalve zij, moet me haten.

»Les extrèmes se touchent!"

En ik, die dezen dag nog wel zoo goed had willen beginnen!.... Voorloopig heb ik dit plan maar opgegeven. 't Geeft niet, al doe ik nog zoo m'n best: men kan tegen z'n aard niet vechten.

Ik, ongelukkige!

Alleen Betty beklaag ik nog meer dan mezelven.

Ik dompel m'n pijnlijk gloeiend hoofd in het koele water, en dit verlicht me werkelijk een weinig. Dan ga ik — langzaam en zorgvuldig m'n preparatieven makend — over tot de uitvoerige bewerking van wasschen, gloeiend-wrijven en heilgymnastiek, waarvan m'n precaire gezondheid geheel afhangt — aan een zijden draad trouwens.

Om me heen is 't stil. De jongens zijn met Betty naar beneden gaan.

Zoo kom ik langzamerhand eenigszins tot kalmte en herwin mezelf.

Dan begint weer het verlangen in me te groeien: toch goed te zijn. Maar ik twijfel, ik twijfel nu al te zeer. Ik voel me zoo zwak.

Wat doet de wereld met zulke menschen, als ik ben?!...

7 November 1905.

ALLERLEI AANTEEKENINGEN

DOOR

L. VAN DEYSSEL.

WILLEM DE CLERCQ.

Het dagboek van Willem de Clercq. — In zijn beste oogenblikken doet hij vooral aan meer oppervlakkige deelen van Stendhal denken. — Eén maal vond ik hem wel mooi; meer malen, vooral in het begin, nog al aardig. Maar waarom, vraag ik mij ontsteld af, wordt iemand, die zoo aardig en geestig kan zijn, waar hij een zomerlandschap of zijne innerlijke levens-gesteldheid beschrijft, ongenietbaar als hij godsdienstig wordt?

Ik heb er niets tegen dat hij zich bezig houdt met Kristus en »den Heere"; maar waarom tegen of voor hen minder aardig te zijn dan tegen zijn vrouw of kinderen of zich zelf?

CASIMIR DELAVIGNE, *Les Enfants d'Edouard.*
Tragédie en trois actes.

Keurige, bedaarde kunst. Aangename kleine nette muziek. Glocester wordt voorgesteld als een monster van wreede zelfzucht, maar dit op puerile wijze.

De dialogen, waar de onverbiddelijkheid van Glocester blijkt, hooren aan zoo als dergelijke passages bij Victor Hugo, wat aangaat het begrip bij den schrijver van deze onverbiddelijkheid of wreede eerzucht. Overigens is de taal keurig en klein-klassiek tegenover het hol-romantische van Hugo.

De eerzucht van Glocester is niet begrepen als een psychische waarde, tegen-over-gesteld aan, maar even groot als: de beminnelijkheid der koningin-weduwe en harer kinderen.

Die eerzucht is, in de schatting van den auteur, een leelijke karakter-eigenschap, waartegen hij bij anticipatie partij heeft gekozen.

In het hoogere Drama zoû de eerzucht een psychische waarde, of waarheid, zijn, die voor den auteur even hoog is als de tegenovergestelde waarheden of waarden, waarmede deze in botsing komt.

De auteur laat dan de verschillende waarden of waarheden op elkaâr of tegen elkaâr werken.

Hermann Sudermann. Das Glück im Winkel. Schauspiel in drei Akten. — (1896).

Die Sudermann behoort wel tot de literatuur. Zijn geestvermogens werken namelijk met een zekere levendigheid, — scherpte van opmerking, duidelijkheid van verbeeldings-voorstelling, verheffing van gevoel — die hem boven het peil der gewone tooneelschrijvers doet rijzen. Hij zegt nu en dan iets aardigs. De tooneel-inrichting voor het tweede bedrijf van zijn schouwspel, de woon- en werk-kamer van een dorps-school-»rektor", geeft hij b.v. in 't kort aldus aan:

»Kleinbürgerliche Ausstattung, die mit beschränkten Mitteln"
»den Eindruck höherer geistiger Bildung hervorrufen möchte".

Meer juistheid in kort bestek zal zelden in zoo een kenmerking worden aangetroffen.

Hij weet wel eens een fraaie hoogte van hartstochtelijkheid te bereiken. Zoo b.v. in het twaalfde tooneel van het tweede bedrijf, waar Freiherr *von Röcknitz* zijn wild verlangen naar *Elisabeth*, de tweede-vrouw van den rektor, die een paar

jaar als vriendin van *Röcknitz'* gade op zijn kasteel heeft gewoond, uit-stort.

Zijn geheele manier is betrekkelijk sterk en rijk.

Maar, van een hooger niveau af beschouwd, welk een verward samen-stel van pogingen, welk een incohaerente collectie onvolkomenheden in stede eener samen-sluitende compositie van zuiver zich vol-eindende geestes-werkingen.

Door het samenbrengen in een bepaald conflict van een aantal karakters, die elk op zich zelf min of meer onzuiver zijn, en daarom als drama-factoren onjuist of half werken, ontstond een troebel, gebrekkig, dramatisch werk.

Met déze vermogens van waarnemings-scherpte en harts-tochts-kracht is niet op de hoogte te werken, welke de auteur bedoelde.

Zoo is *Helene*, een der vóor-kinderen van den rektor, een min of meer »mystische" figuur. Zij is bijna boven-natuurlijk scherp van perceptie, herkent de menschen aan hun stap als een ander nog zelfs geen stap naderen hoort, en bespeurt, gevoelt, dat er een zedelijke of geestelijke moeilijkheid tusschen menschen bestaat, waarvan ieder ander zoû zweren, dat zij in geheel ongerept geluk samen leven.

De zonderlinge uitingen van *Helene*, — die haaltjes mystische kunst zijn — drijven echter los in het kunst-geheel, evenals het decoratief-symbolische motief van de dwalmende en uitgaande lamp in het laatste bedrijf, in de tegenwoordigheid van innerlijk hartstochtelijk bewogen menschen, waar het geluk van een gezin in stilte op het spel staat.

In de goede der stukken van MAETERLINCK zijn dergelijke motieven oorspronkelijk en sterker dan hier aangebracht, en, — wat de hoofdzaak nog is — omgeven door zetten, die tot het zelfde mystische levens-begrip en de zelfde kunstsoort behooren.

In zijn hoedanigheid van factor of deel in het kunstwerk is dus het karakter van *Helene* onjuist, daar het doet als een stukje Chineesche stijl in een Sèvres-vaas; en overigens is deze figuur ook in het drama als zielkundig weefsel geheel zonder dracht daar haar liefdes-betrekking met den tweeden-

leeraar *Dangel* op zich zelf een wezenloos nulletje is en tevens aan de eigenlijke actie, het dramatisch conflict, in 't geheel niet deelneemt.

De figuur van *Wiedemann,* den rektor, is, als geheel van realistische karakteristiek, goed volgehouden, maar, aan het slot van het tooneelspel, schiet ook dit karakter te kort en weigert des auteurs bedoeling te dienen. In plaats van hier te culmineeren in een acute, alles-over-glanzende, uitstorting van zedelijke grootheid, die, verborgen onder den schijn van gewoon welgemoed alle-dags-leven, latent in het geheele stuk aanwezig is geweest, — nu *Wiedemann* zijn vrouw vergeven kan, dat zij in de echtelijke woning zelve *Röcknitz* heeft omhelsd, door de zelfde gemoedskracht, waarmede hij haar gedurende hun huwelijk steeds heeft kunnen beminnen en verzorgen, hoewel hij, zonder 't haar ooit te bekennen, vermoedde dat zij hem alleen had aangenomen als troost in haar droefheid om een ander, dien zij zoû hebben toebehoord en die haar zoû hebben verlaten — in plaats van hier die boven het gewone levens-peil plotseling uit-steigerende zedelijke-grootheid te zijn, is, door gebrek aan machtige verheffing bij den auteur, *Wiedemann's* gedrag hier het gedrag van een sükkel, die met alles vrede heeft.

Het karakter van *Doktor Crb,* den districts-schoolopziener, is als afbeelding zonder inconsequentie in zich zelf. Het blijkt echter alleen te dienen om den toestand van afhankelijkheid der *Wiedemann's* te kenschetsen, terwijl de lezer, waar hij *Doktor Orb* aan *Elisabeth Wiedemann* het hof ziet maken, dit van zelf als een motief, dat tot het psychisch conflict in het drama zal behooren, beschouwt.

Het karakter van *Röcknitz* eindelijk, den ruwen, geestkrachtigen en hartstochtelijken Freiherr, is tweevoudig. Terwijl hij ons alleen voorgesteld wordt als de soort mensch, dien ik hier aangeef, wordt hij ons juist niet getoond als de interessante prater in den maneschijn, — en de teedere, althans *zachte*

prater, — daar immers zijn vrouw *Bettina* bleef doorslapen gedurende zijn gesprekken met *Elisabeth* — de zachte prater, die *Elisabeth*'s liefde heeft veroverd, al kon hij haar niet tot overgave brengen.

Het vervoerende in *Röcknitz,* datgene, wat *Elisabeth's* liefde won, is ons niet getoond, en nu er ons alleen even van wordt verteld, klinkt het ons zoo vreemd, dat wij het bijna niet kunnen gelooven en in elk geval meenen, dat de auteur, wanneer het dan inderdaad zoo was, ons duidelijk en nadrukkelijk had moeten toonen, hoe een menschenkarakter uit zulke tegenstrijdige eigenschappen kon zijn samengesteld, daar juist *die* bizondere samen-stelling dan het karakter van *Röcknitz,* op zijn eigenaardigst, zou zijn geweest.

Het karakter van *Bettina,* de vrouw van *Röcknitz,* eene bij-figuur, is, door de wijze, waarop over haar, telkens of veel, slapen gesproken wordt, eerder een weinig belachlijk dan mystiek. Men herkent dadelijk een vruchtloze poging tot geheimzinnigheid of hoogeren stijl, die tot de zelfde mislukkende MAETERLINCK-imitaties behoort als de scherpzinnig-heid van *Helene* en het dwalmen van de lamp.

Het is alleen het karakter van *Elisabeth,* dat tot het einde zijn, zij 't dan beperkte, kracht en zuiverheid behoudt. Slechts haar aller-laatste woorden, tevens de laatste woorden van het tooneelspel, zijn — jammer, jammer! — weêr te hoog.

»Mir ist, als seh' ich dich heut zum erstenmal!" zegt zij tot haar man, wanneer zij hem haar heur ontrouw heeft hooren vergeven. Bedenkt men daarbij, dat deze hooge phrase, wier naar het mystische neigend voorkomen haar, — evenals de andere gelijksoortige motieven — buiten den kunst-aard van dit werk doet blijven, het antwoord is op die vergiffenis, die op den lezer eerder een indruk van karakterdorheid dan van karakter-heldenmoedigheid bij den vergever maakte, — dan ziet men in, dat het slot van het tooneelspel het résumé geeft zijner constitutioneele gebreken.

Het tooneelspel schijnt den lezer trouwens onvoltooid. Het

is als de eerste helft van een in 't midden doorgesneden geheel. Voor niemand kan de vergiffenis door *Wiedemann* aan zijn vrouw geschonken betreffende haar kus aan *Röcknitz* de oplossing der gerezen moeilijkheden beteekenen. *Röcknitz* is nog bij hen in huis. Hij is ons voorgesteld als een man van onverzettelijke wilskracht. *Wiedemann*, daarentegen, hebben wij leeren kennen als een »goed", gelaten en gemoedelijk man. Wij achten het meer dan waarschijnlijk dat *Röcknitz*, der door *Wiedemann* geschonken vergiffenis ten spijt, zal trachten zijn voornemens te verwezenlijken.

Alles samen beschouwd, is Das Glück im Winkel door SUDERMANN een poging om te werken met geestelijke gewichten, die voor den auteur te zwaar zijn, terwijl men, dit erkennende, toch de buitengewone kracht waardeert, die noodig is om ze hoog te heffen en zoo langzaam te doen zwenken als de auteur reeds doet.

CARLYLE EN GOETHE

DOOR

E. D. BAUMANN.

„Wer immer strebend sich bemüht,
Den können wir erlösen".
(Goethe „Faust").

»Als een boodschap uit het land der sprookjes" scheen het Thomas Carlyle toen hij vroeg in den morgen van den 20sten December 1824 een brief ontving van den beroemden dichter, wiens naam sedert zijn jongelingsjaren als een soort tooverwoord zijn verbeelding had vervuld, wiens gedachten op rijperen leeftijd voor hem als zoovele openbaringen waren geweest.

Toen Carlyle Goethe de eerste maal schreef om den vereerden schrijver zijn vertaling van »Wilhelm Meisters Lehrjahre" aan te bieden, was hij acht en twintig jaar oud, in zijn vaderland nog onbekend, maar het stond vast bij al wie hem had leeren kennen, dat deze trotsche, ernstige, in zichzelf gekeerde, en toch zoo hartstochtelijke jonge man tot iets bijzonders geroepen was. Op zijn geestelijke ontwikkeling had Goethe grooten invloed gehad en nog langen tijd zou de studie van den dichter-denker van Weimar en zijn beroemde landgenooten den jeugdigen Schotschen schrijver bezig houden.

Carlyle — den 4den Dec. 1795 te Ecclefechan, een klein dorpje in Schotland, geboren uit een oud, Schotsch geslacht — had zijn jeugd doorleefd te midden dier koppige, weinig spraakzame boerenbevolking, die de lage landen van Schotland bewoont en in taal en karakter zoo sterk verschilt van

de minder-zuiver Germaansche Engelschen. Een stuursch, arbeidzaam volk, gehard in den strijd met den weinig vruchtbaren bodem, niet veel verwachtend van de geneugten, die deze wereld biedt, maar ook vroom en vervuld van ernstig plichtbesef, vol stille toewijding zich overgevend aan zijn God. Menschen voor wie het gansche leven als één zoeken van den Heer is, volstrekt niet sentimenteel, ook niet daar waar het betreft de verhouding van kind en ouder: slechts gehoorzaamheid en strenge, nauwgezette plichtsvervulling, waar liefde, naïve, hartelijke toegenegenheid pleegt te worden gevonden. Zoodanig was het volk in wiens midden Thomas Carlyle werd geboren en opgroeide.

»Niemand heeft voornamer ouders gehad dan ik", heeft Carlyle in later jaren geroemd. Zijn vader hield hij voor den belangwekkendsten man, dien hij ooit leerde kennen, misschien wel de van nature het rijkst begaafd van allen met wie hij had mogen omgaan. »Ik wil mijn boeken schrijven zooals hij zijn huizen bouwde". Want niet alleen-geld-verdienen, maar ook iets deugdelijks tot stand te brengen was de wensch van den eenvoudigen metselaar. Een trouwe waarheidlievende man, vol innigen afkeer van allen schijn en elke leugen, maar ook een weinig aantrekkelijke figuur, zoo ernstig en zoo stroef!

Meer dan tot den strengen, zwijgenden vader voelde Thomas zich tot zijn moeder aangetrokken. Een lieve, vrome vrouw moet zij geweest zijn, »voor mij van de edelste afkomst, namelijk van die der vromen, rechtvaardigen en wijzen", altijd teeder bezorgd voor de belangen van haar lieveling, tijdelijke zoowel als eeuwige, maar niet minder trotsch ook op haar jongen en innig-overtuigd van zijn begaafdheid. Voor mij is het hoogst sympathiek te lezen, hoe zij, de geloovige in het eenvoudige geloof harer vaderen, met innigen angst bemerkt, dat haar zoon niet gaat langs de oude beproefde paden, maar zijn weg zoekt langs nieuwe nog ongebaande wegen, moeilijk en steil; hoe zij steeds weer angstiger en angstiger haar geliefden Thomas vermaant om toch het geloof zijner kinderjaren te bewaren. En niet minder sympathiek is dan de zoon, wanneer hij de beangste moeder altijd weer verzekert,

dat, hoezeer de vorm ook mocht verschillen, het toch éénzelfde geloofs-wezen was, waaraan zij beiden geloofden, dat ook hij streed voor de goede, oude zaak. Want wat in zijn moeder steeds Carlyle's bewondering wekte, was, dat hij bij haar vond wat den modernen mensch ontbrak, namelijk die innige eenheid in denken en leven, die hij zijn tijdgenooten zoo gaarne wou herschenken.

Thomas wordt ons reeds toen als een droefgeestige en opvliegende jongen beschreven. »He is gey ill to live wi", verklaarde zijn moeder in haar Schotsch dialect. Bekend is het, dat dit in later jaren er niet beter op werd. Voor een koel-oordeelenden en gelijkmoedigen wijsgeer als Herbert Spencer waren zijn misanthropie en hartstochtelijke uitvallen ten minste niet om uit te houden. Het leven had voor Carlyle een spookachtige realiteit. Daarbij kwam zijn maagziekte, die hij zich gedurende zijn jaren van »Sturm und Drang" — waarmee we ons in de volgende bladzijden zullen bezig houden — op den hals haalde, zijn zenuwachtige slapeloosheid, zijn tragi-komische vlucht voor elk gedruisch en geraas — blaffende honden, schreeuwende papegaaien, piano-spelende dames —, zijn ergernis over onwelkome bezoeken, maar bóvenal zijn voortdurende worsteling met de stof voor zijn meesterwerken. Want hij schreef niet zoo gemakkelijk als iemand als Macauley, met een van geest tintelend oog en een glimlach om de lippen — maar eerst na veel moeite en inspanning gelukte het hem zijn materiaal in den begeerden vorm te gieten. En wanneer dan zijn werk af was, zonk hij gansch uitgeput en met overspannen zenuwen ineen.

Door zijn vader bestemd om geestelijke te worden, bezocht Carlyle eerst het Gymnasium te Annan — het Gymnasium te Hinterschlag uit den »Sartor" — en daarna de Universiteit van Edinburgh, door hem in dat boek met bijtenden spot vereeuwigd. Noch op het Gymnasium, noch aan de Universiteit heeft onze student veel geleerd. Maar hij heeft in die dagen zeer veel gelezen. Slechts voor den professor in de wiskunde, Leslie, gevoelde Thomas dankbaarheid. De wiskunde, bij name de geometrie, was in deze jaren dan ook zijn lievelingsvak

en bracht hem in aanraking met de gedachtenwereld der achttiende eeuw, wat op zijn verder leven grooten invloed heeft gehad. Gansch onvoldoende bij zijn wijsgeerige studiën door zijn leermeester geleid, kon Carlyle zijn weetlust slechts door boeken-lezen bevredigen. En zoo kwam dan langzamerhand twijfel zijn leven verbitteren en hem het voortzetten van zijn theologische studiën onmogelijk maken.

* * *

Met een rotsvaste overtuiging, met een gansch volledige wereldbeschouwing was de jonge Carlyle aan de Universiteit gekomen. Maar de nieuwe vergezichten, die hem het verblijf aan de Hoogeschool opende, bovenal echter zijn eigen lectuur — hij bestudeerde in die dagen behalve de Britsche wijsgeeren o. a. ook d'Alembert, Diderot, Rousseau en Voltaire — deden hem weldra inzien, dat de naïve wereldbeschouwing uit het vaderhuis met wat de wetenschap reeds had gevonden, volstrekt in strijd was. Over het afgelegen Schotsche dorpje waren de stormen des tijds heen gevloden zonder het ook maar te beroeren. Geruchten, maar ook niet meer, van de groote gebeurtenissen uit de revolutiejaren waren er vaag en onbestemd vernomen. Van de onderzoekingen en vondsten der groote geesten, van de ontdekkingen der jonge, heerlijk opbloeiende wetenschap, van den geweldigen ommekeer in de wereldbeschouwing, die had plaats gegrepen, — van dat alles was niets doorgedrongen tot het stille Ecclefechan.

En naarmate wat hij hoorde en las, nieuwer was voor den jongen man, maakte het ook te dieper indruk op hem. Opgevoed in een streng-Calvinistische omgeving, waar over den godsdienst niet werd geredeneerd of getwist, maar hij werd aanvaard als leid-ster bij leven en denken, had Carlyle in den Bijbel leeren eeren de Openbaring, door God-zelf den menschen geopenbaard. De Schrift, zoo had men hem ingeprent, deed den mensch Gods wil kennen en de betrekking, waarin God stond tot mensch en wereld. Maar de openbaringsgodsdienst beweert niet slechts zedelijke regelen den menschen

te kunnen schenken, die absoluut mogen heeten, den ganschen mensch en alle dingen wenscht hij aan zich te onderwerpen. 's Menschen denken eischt hij te mogen controleeren, over zijn opvattingen over geschiedenis en toekomst, kunst en arbeid doet hij zijn invloed gelden. Zoo heeft hij gevormd een groote menigte denkbeelden aangaande de meest heterogene feiten en onderwerpen, wier onfeilbaar-verklaring hij van den geloovige eischt, een macht van dogma's, welker juistheid de wetenschap ontkent en wier onfeilbaarheid de critiek heeft te niet gedaan.

Voor de lieden, onder wie Carlyle had geleefd, gaf de belijdenisschrift der Kerk de volstrekte waarheid omtrent God en de wereld en de betrekking, waarin de mensch staat tot zijn Schepper. Het Oude en Nieuwe Testament bevatten niet slechts groote waarheden en juiste regelen voor het leven, maar was *de* waarheid en elk feit, dat er in werd verhaald, was letterlijk zoo geschied. Aan de goddelijkheid van den Bijbel twijfelen, zijn openbaringskarakter in twijfel trekken was niet slechts zondig, maar het bewijs van een verdorven hart. Geen wonder dus, dat de jonge Schot diep werd ontroerd, toen hij bemerkte, dat wat hij altijd als waar had hooren verkondigen, niet slechts twijfelachtig, maar ongeloofbaar werd genoemd door mannen, voor wier kennis en wijsheid hij de grootste achting had. Hij wist, dat hij in de oogen zijner ouders en vrienden een zondig mensch was, wanneer hij weigerde te gelooven aan wat hun heilig scheen. Maar aan den anderen kant was hij er niet minder vast van overtuigd, dat het nog zondiger was te beweren te gelooven aan dingen, waaraan hij niet meer kon gelooven. En evenmin vermocht hij het zijn twijfel tot zwijgen te brengen door afleiding te zoeken in zijn arbeid: zonder een vaste wereldbeschouwing was voor hem geen leven mogelijk. Te droeviger was het dus, dat, terwijl het vaderlijk geloof hem ontzonk, er niets voor in de plaats kwam. Want ook bij het theoretisch materialisme en rationalisme van de achttiende eeuw kon hij zich niet neerleggen.

In wetenschap en ethiek vierde in deze dagen het indivi-

dualisme hoogtij. Beide, het Fransche materialisme en de Engelsche staathuishoudkunde, gingen uit van het individu. Het individu hield men voor den eenig deugdelijken maatstaf van alle denken en willen, de individueele zelfzucht verklaarde men tot grondslag van alle onderlinge betrekkingen der menschen. Daar aan het individu alleen lichamelijke indrukken onmiddellijk gegeven zijn, meende men dat alleen realiteit aan stoffelijke dingen mocht worden toegekend. Daar van de menschelijke beweegredenen smart- en lustgevoelen het meest sterk op den voorgrond treden, meende men alle menschelijke handelingen uit deze te kunnen verklaren. De mensch was voor de wijsgeeren het middelpunt van de wereld; het individu, zijn vrijheid en zijn lusten — het godsbeeld dat men aanbad. Maar — en dat zag Carlyle duidelijk in — wanneer men van de waarheden van het materialisme en utilitarisme uitgaat, komt men logisch tot loochening van de mogelijkheid van zedelijkheid en godsdienst. Want deze neemt als grondwaarheid aan een geestelijke, niet-lichamelijke wereld of ten minste een Wezen, dat boven-lichamelijk is; gene valt, daar allen, levende wezens en ziellooze dingen, alleen in zooverre in beschouwing komen als zij dienen tot bevrediging der individueele begeerten.

En wanneer er dan geen God was, wat beteekende dan het leven? Wat werd er dan van den mensch? Was dan werkelijk, zoo vroeg Carlyle zich weifelend af, het eenig doel van het leven het uzelf zoo aangenaam en gemakkelijk mogelijk te maken, niets en niemand ontziende, wanneer gij zelf maar gelukkig zijt. Was 't dan waar, dat goed-zijn slechts een bewijs is van verstandigheid, omdat het immers voor uzelf nuttig zal blijken? omdat het voor de rust van uw leven geschikt is?

Het is Carlyle's groote verdienste die consequenties van de mechanisch-utilitarische wereldbeschouwing te hebben getrokken. Met het als juist erkennen van de achttiende-eeuwsche leer viel voor hem godsdienst en moraal. »De twijfel in zijn geest werd tot ongeloof in Goddelijke en menschelijke rechtvaardigheid, vrijheid, in zichzelf. Wanneer er ook een God

mocht zijn, dan zat hij op de heuvelen, sinds den eersten Sabbath, zonder zich om de menschheid te bekommeren." Plicht schijnt hem slechts een »phantasm made up of desire and fear", deugd »some bubble of the blood", afwezigheid van vitaliteit misschien wel!

Het zijn de zielstoestanden, die Carlyle in later jaren in dat wonderschoone, diepe boek, den »Sartor Resartus", zoo uitnemend heeft beschreven: de neerdrukkende last, dien een zuiver mechanische wereldbeschouwing onvermijdelijk met zich brengt voor elken ernstigen mensch, voor wien leven en denken innig samenhangen. De mensch voelt zich zoo ingedrongen in de onverbiddelijke reeks van oorzaak en gevolg, dat vrijheid en zelfbewustzijn hem schijnen te zijn ontvloden en hij zich slechts een machine, zij het ook wat meer gecompliceerd, gevoelt, wiens gansche leven en al zijn daden bepaald worden door de wetten van het smart-vlieden en genot-zoeken.

»Onze vriend", verhaalt Carlyle in den »Sartor", »verbergt het niet, dat, hoe vol godsdienst, of ten minste godsdienstzin, hij thans ook zij, hij in die dagen geheel en al godsdienstloos was. De twijfel was tot ongeloof verduisterd; schaduw na schaduw bedekte langzamerhand de ziel, totdat zij in een blijvenden, sterreloozen, helschen nacht gehuld was... Zijn wereld, die eens zoo schoon was, is nu een barre woestenij geworden, waarin men niets anders hoort dan het gehuil van wilde dieren of de kreten van wanhopende, van haat vervulde menschen... Tot zoover heeft de geest des onderzoeks hem gebracht". Maar toch ondanks dat alles verkoos hij de waarheid boven al, ook al zou zij hem verpletteren. Hij kon niet langer het oude geloof als het zijne erkennen, nu zijn waarheden voor hem niet meer waarheden waren. En ook vermocht hij het niet, de theoretische juistheid van de mechanische wereldbeschouwing toegevend, zijn leven verder te leven alsof die levensvragen buiten hem omgingen. Zonder wereldbeschouwing was voor hem geen leven mogelijk. De waarheid boven al, wat ook de gevolgen mochten zijn! »Levende zonder God, was ik toch niet geheel van Godslicht verstoken; wanneer mijne alsnog gesloten oogen

met hun onuitsprekelijk verlangen, Hem nergens konden zien, nochtans in mijn hart was Hij en Zijne in den hemel geschrevene wet stond daar leesbaar en heilig".

Eenzaam voelde Carlyle zich in de wereld, die hem doodsch scheen. »Voor mij was het Heelal zonder leven, doel, wil, zelfs zonder vijandschap, het was een groote, levenlooze, onmetelijke stoommachine, die met doodelijke onverschilligheid voortrolde, om mij lid voor lid fijn te malen... Van den zelfmoord werd ik slechts teruggehouden door een zeker overblijfsel van Christelijk geloof; misschien ook een zekere traagheid van karakter: Want was dat niet een redmiddel, dat mij altijd nog ten dienste stond?" Voor niets en niemand bevreesd, beefde hij toch innerlijk, kleinmoedig! Het scheen hem »alsof de Hemel en de Aarde slechts onmetelijke kaken waren van een verslindend monster, waarin ik sidderend en en bevend het oogenblik verbeidde, dat ik zou worden verslonden".

Hoe Carlyle zich van den neerdrukkenden last van het materialisme heeft bevrijd, vindt men zeer schoon beschreven in het hoofdstuk »The Everlasting No" van den Sartor. In zijn »Reminiscences" heeft hij in later jaren verklaard, dat wat daar verhaald wordt zuiver historisch is. Nog had hij de plek kunnen aanwijzen, waar de geschiedenis uit de Rue St. Thomas de l'Enfer plaats vond: in de Leith Walk, een straat van Edinburgh.

»Vol van zulke gedachten", verhaalt Teufelsdrökh-Carlyle, »ging ik, misschien de ongelukkigste mensch in de gansche Fransche hoofdstad, op een zonnigen dag in de hondsdagen door de kleine, vuile Rue Saint Thomas de l'Enfer onder een benauwende atmospheer, toen plotseling eene nieuwe gedachte in mij opkwam en ik mijzelven afvroeg: ,Waarvoor zijt gij toch bevreesd? Waarom dwaalt gij als een lafaard, piepend, jankend, nu hier dan daarheen? Verachtelijke tweevoeter! Wat is de totale som van het ergste dat voor u ligt? De dood? Welnu, de Dood; zeg ook de smarten van de Hel en alles wat Duivel en Mensch tegen u kunnen, willen of zullen uitrichten. Hebt gij dan geen hart? Kunt gij niet lijden,

wat het ook zij, en als een kind der Vrijheid, hoewel een uitgeworpen kind, de Hel onder uwe voeten vermorzelen, terwijl zij u verteert? Laat haar komen, ik wil haar tegemoet treden en uittarten!' En terwijl ik zoo dacht, was het alsof een stroom van vuur over mijn gansche ziel zich uitstortte, en ik schudde alle bange vrees voor eeuwig van mij af. Ik was sterk door ongekende kracht; ik was een Geest: bijna een God. Van dat oogenblik was de aard van mijn ellende veranderd: zij was nu niet langer vrees of jankende smart, maar verontwaardiging en vuurschietende uittarting". Voortaan vindt hij »in persistent action, energy, and courage a present strength, and a lamp of at least such partial victory as he lived to achieve."

Het resultaat was intusschen vrij negatief. En met deze negatie was een nieuwe, positieve wereldbeschouwing nog volstrekt niet gewonnen. Het was slechts een mannelijke overwinning der tot zelfmoord neigende wanhoop van een zuiver zedelijke natuur, voor wie het verlies van zijn geloof het verlies van alles was geweest. Want — we hebben er reeds op gewezen — Carlyle had nooit een innerlijke bevrediging in de materialistische wereldbeschouwing kunnen vinden. Maar voor het boven beschreven keerpunt in zijn leven kwam, meende hij, waarheidlievend als hij was, het zijn plicht de tegen het materialisme in verzet komende stem in zijn innerste het zwijgen op te leggen, zich af te dooden tot volledige indifferentie, zichzelf ook slechts als mechanisme op te vatten en zelf ook louter mechanisme te worden, evenals alles om hem heen nu eenmaal gansch mechanisme was. Nu was het hem evenwel duidelijk geworden, dat deze ontkennende, weerstrevende stem in hem niet maar alleen een nawerking was uit zijn vroegere theologische periode. 1) Tot het geloof zijner kinderjaren zou hij niet weer terugkeeren. Maar de mechanische wereldbeschouwing — dat zag hij in — moest noodzakelijk op het innerlijk wezen van den mensch stranden. Het eigen-ik is een voortdurend protest tegen elke mechanische

1) c.f. Paul Hensel »Thomas Carlyle".

theorie. Wij kunnen niet aannemen, dat wij slechts dragers zouden zijn van een vreemde energie. Wij kunnen ons zelf niet anders denken dan als een krachtsbron. Ons idealisme doet ons in den mensch eer een medeschepper der wereld zien dan een zielloos wezen, zelf door de wereld gevormd. De mensch ontleent zijn verstand en wilskracht niet aan iets buiten hem, maar hij is veeleer zelf de oorsprong en zetel van macht, de bron van een onuitputtelijke, geestelijke, goddelijke energie. De mechanische theorie kan het »ik" in den mensch negeeren; het uit zijn axioma's te verklaren zal het niet vermogen.

Maar voor iemand als Carlyle kon het ten slotte niet het laatste zijn, dat zijn »ik" en de wereld vijandig tegenover elkaar bleven staan. De herovering der werkelijkheid was het, waartoe hij zich nu opmaakte en waarbij hij een machtig bondgenoot in Goethe vond. Den geheelen ommekeer bij Carlyle uit zijn bestudeeren der Duitsche klassieken te willen verklaren, is dwaasheid. Daarvoor was zijn »strijd om een levensinhoud" te streng persoonlijk. Om in zulk een strijd, als Carlyle te strijden had, te overwinnen, is hulp van buiten niet het eenig-noodige. Wat in zulk een kamp niet zelf-verworven is, blijft iets uiterlijks, wordt niet tot een deel van het innerlijk leven van den kamper.

Maar sterkte en steun, dat kon Goethe hem schenken. De groote beteekenis van den Wijze uit Weimar voor zijn zedelijke herleving heeft Carlyle dan ook herhaaldelijk erkend. »The sight of such a man", verklaarde hij tegenover zijn vriend Sterling, »was to me a Gospel of Gospels, and did verily, I believe, save me from destruction outward and inward". »Unasked and unhoped for", schreef hij Goethe, »your wisdom has counselled me; and so peace and health of Soul have visited me from afar. For I was once an Unbeliever, not in Religion only, but in all the Mercy and Beauty of which it is the Symbol.... But now, thank Heaven, all this is altered: without change of external circumstances, solely by the new light which rose upon me, I attained to new thoughts, and a composure which I should once have considered as impossible".

Door Goethe's werken leert hij »God in de natuur" kennen. »,Hoe gist en werkt gij in uw groot gistvat, de wereld, o natuur! Doch wat is natuur? Is zij niet het levend kleed van God? Is Hij het dan inderdaad, die altijd door u spreekt; die in u leeft en liefheeft, die in mij leeft en bemint?' En nu vallen er vuurschaduwen, liever vuurstralen, van die Waarheid en dat Begin van alle waarheden op geheimzinnige wijze over zijn ziel. ,Zoeter dan de dag voor de schipbreukelingen op Nova Zembla, zoeter dan de moederstem voor het kind, dat weent en vreest voor het weet niet wat; als een zachte stroom van hemelsche muziek daalt dat Evangelie in mijn wanhopend hart. Het Heelal is niet dood en door duivelen bewoond, niet een knekelhuis vol spoken, maar is goddelijk en behoort mijn Vader!' "

Dank zij Goethe en de andere Duitsche klassieken komt Carlyle nu tot »het eeuwige Ja". In een van de gelukkigste, kalmste jaren van zijn leven, op Hoddam Hill doorgebracht, waar hij rustig kon studeeren en nadenken, kwam Carlyle tot een nieuwe positieve wereldbeschouwing. Hier kwam hij tot het inzicht, »that I had conquered all my scepticisms, agonising doubtings, fearful wrestlings with the foul and vile and soul-murdering Mud-gods of my Epoch; had escaped, as from as worse than Tartarus, with all its Phlegethons and Stygian quagmires; and was emerging, free in spirit, into the eternal blue of ether — where, blessed be Heaven, I have, for the spiritual part, ever since lived". Nu zag hij in, dat men de wereld kan nemen, zooals zij nu eenmaal is, met al haar ontgoochelingen en al haar ellende, zonder dat men behoeft te vertwijfelen; dat men geloovig kan zijn zonder orthodox-christelijk te wezen; dat in het »entsagen" de mensch naar Goethe's woord zijn geluk moet zoeken. Maar dat »entsagen", waarop Carlyle, in navolging van Goethe, den nadruk legt, is niet iets negatiefs, geen vluchten der wereld, maar veeleer een overwinnen der wereld door een niet-egoïstische, maar volstrekt-sociale werkzaamheid.

»,Es leuchtet mir ein', ik begin het in te zien, roept hij uit, er is in den mensch iets hoogers dan liefde tot geluk;

hij kan het zonder geluk stellen en in stede daarvan gezegendheid (blessedness) vinden! Was 't niet om dat hoogere te prediken, dat wijzen en martelaars, dichters en priesters van alle tijden hebben gesproken en geleden, in leven en dood getuigenis afleggende voor het goddelijke in den mensch en van de kracht en wijsheid, die hem dat goddelijke verleent? Heb niet het Genot, heb God lief. Dat is het Eeuwige Ja, waarin alle tegenstrijdigheid zich oplost. Wie daarin wandelt en werkt, hem zal 't welgaan".

Alle dingen ziet hij nu in een ander licht. De natuur wordt het levend kleed der Godheid; het lijden krijgt hoogere reinere beduiding; de menschen heeft hij lief als zijn broeders; zijn levenstaak, door God hem opgelegd, trouw te vervullen daarop is zijn streven gericht. De wereld, die hem eens een chaos scheen, is nu vol orde en regelmaat, vol liefde en rechtvaardigheid. Alleen wie God in zijn innerste heeft gevonden, zal hem in de wereld kunnen terugvinden. Alleen wie zijn egoïsme overwint en zijn leven wijdt aan het welzijn van het Geheel, zal zich bewust worden, dat God in hem leeft en werkt, dat hij verwant is aan de Ziel der Wereld, daardoor opgroeiend tot een zelfbewuste, krachtige persoonlijkheid.

* * *

Wanneer wij bedenken, hoezeer Carlyle in de eerste periode van zijn schrijversleven vervuld was van de ideeën der Duitsche Klassieken, kan het ons niet verwonderen, dat zijn eerste letterkundige studiën handelen over de werken dier groote mannen, die op zijn eigen ziele-leven zoo grooten invloed hadden gehad. In die dagen vertaalde hij dan den Wilhelm-Meister en schreef een sympathieke, hoog-gestemde biographie van Schiller, in wien hij een jongeren broeder meende te zien, die een deel van zijn eigen strijd had gestreden, en van soortgelijke aspiraties vervuld was geweest als hijzelf. Beide werkjes zond hij Goethe toe, die voor den Wilhelm-Meister afgemeten-vriendelijk dankte, maar op de toezending van de Schiller-biographie verheugd en met genoegen antwoordde.

Carlyle zelf heeft in later jaren vrij minachtend over dat werk zijner jeugd gesproken. »It is", zei hij, »in the wrong vein-laborious, partly affected, meagre, bombastic". Maar, merkt Nichol in zijn verdienstelijke studie terecht op, men moet dat niet ernstig opnemen: »these are sentences of a morbid time, when, for want of other victims, Carlyle turned and rent himself".

Goethe schijnt met Carlyle's eersteling zeer ingenomen te zijn geweest. Met den scherpen blik van 't genie zag hij onmiddellijk de uitnemende gaven van den nog onbekenden auteur. Misschien mag dit wel een van de meest zekere criteria van ware genialiteit heeten: de gave om waarachtige verdiensten te kunnen erkennen uit eenige weinige gegevens. Ongetwijfeld waardeerde Goethe 't streven van den jongen schrijver om den lezer niet slechts een aantal feiten en data uit Schiller's leven mee te deelen, maar hem gansch te doen inleven in het leven van den grooten man. Tegenover Eckermann sprak hij meer dan eenmaal met grooten lof over de Schiller-biographie en de opstellen, die later verschenen. Hij prees de gezindheid, waaruit Carlyle schreef, en zijn soliede kennis van de Duitsche letterkunde. Een »moralische Macht von groszer Bedeutung", verklaarde hij zijn Schotschen vriend, voor wien een groote toekomst was weggelegd. Het was zijns inziens duidelijk, dat Carlyle »auf einem originalen Grund beruhe, und die Erfordernisse des Guten und Schönen aus sich selbst zu entwickeln das Vermögen habe".

Sedert Carlyle door de toezending van zijn eerste werk de aandacht van Goethe op zich had gevestigd, is tusschen beiden een belangwekkende briefwisseling gevoerd. Deze schoone brieven vormen een waardig gedenkstuk van Carlyle's vereering voor den grooten dichter en van Goethe's sympathie met zijn jongen Schotschen vriend. Met blijde verwondering werd Goethe meer en meer overtuigd van Carlyle's groote gaven van geest en karakter, wat zijne brieven voortdurend hartelijker en vriendelijker deed worden. Carlyle's brieven aan den anderen kant ademen steeds dezelfde gehechtheid en dankbaarheid. Hij ziet altijd tot Goethe op, die zijn huldiging

aanneemt zonder ooit die hatelijke neerbuigende welwillendheid te toonen, die bij kleine mannen in zoo'n geval pleegt te worden aangetroffen. Voor Carlyle was het in die sombere dagen een genot zijn hart vrij te kunnen uitspreken tegenover dien grooten man, van wiens deelname in al wat hem betrof hij zich overtuigd mocht houden en door wien hij zeker niet verkeerd zou worden begrepen.

* * *

Te Craigenputtock, waar hij de eerste jaren na zijn huwelijk leefde — hij was in October 1826 met de schoone, begaafde Jane Welsh gehuwd — en dat hij in een brief aan Goethe zoo schoon heeft beschreven, zijn de meeste van Carlyle's essays ontstaan. Door zijn voorbeeld is er een ware omwenteling in de Engelsche letterkundige critiek gebracht. Zijn beiden groote voorgangers, Jeffrey en Macauley, overtreffen Carlyle wel is waar door een gladden, meer ontwikkelden stijl. Maar we krijgen bij hen den indruk, alsof het hun niet zoozeer om het recht-doen-begrijpen der door hen besproken werken en schrijvers te doen was. Zij schreven niet om door hun invloed den smaak der lezers te louteren. Veeleer spraken zij slechts uit wat reeds het oordeel van het letterkundig publiek was, alleen wat scherper omlijnd en met wat juister woorden: vandaar dan ook de groote populariteit, waarin zij zich mochten verheugen!

Carlyle daarentegen had een gansch andere, veel schoonere opvatting van de taak der critiek: »de kunst-idee te begrijpen, waaruit het werk was geboren" en »de plaats van die idee in de individualiteit van den kunstenaar te bepalen" — dat meende hij de heerlijke taak van den waren criticus Verder had deze te beoordeelen in hoeverre het den kunstenaar had mogen gelukken die kunst-idee in beeld te brengen. »Uit de werken den man en uit den man zijne werken te doen begrijpen", daarop was zijn streven gericht. De meening en de vooroordeelen van het letterkundig publiek in woorden te brengen, den smaak van het literaire plebs te vleien,

meende hij een werk, den fieren criticus onwaardig. Waardiger mocht het heeten, zijn lezers te ontwikkelen en op te voeden tot juister kunst-inzicht, meerder schoonheidsgevoel, fijner waardeering.

Geen wonder, dat de man, die het zoo verre beneden zich achtte te trachten zijn publiek in 't gevlei te komen, met dat publiek in botsing kwam en zijn essays in den beginne volstrekt niet naar waarde werden geschat en verre van populair waren. Zijn ideeën waren zoo ongewoon, voor velen zelfs weerzinwekkend! Vaak scheen hij duister en onbegrijpelijk, wanneer in de vreemde uitingswijze, die hij had aangenomen, geweldige hartstochten en denkbeelden om volledige uitdrukking worstelden. Zijn stijl klonk afstootend in de ooren zijner landslieden, die gewend waren aan de snel-vloeiende zinnenrij van Macauley. »No style perhaps exerts in novices such instinctive recalcitrancy as Carlyle's", merkt Richard Garnett terecht op. En McCarthy, de begaafde auteur van »History of our own times", schrijft: »Carlyle wrote in a style which was so little like that ordinarily accepted as English, that the best thing to be said for it was that it was not exactly German".

Een vreemde stijl was het zeker en volstrekt niet het ideaal van den degelijken, overdreven effectbejag veroordeelenden criticus, maar een stijl, die toch altijd weer onze bewondering wekt, en zonder twijfel een woordenschat en een woordgroepeering, waarin alleen het Carlyle mogelijk was duidelijk en zuiver de ideeën weer te geven die om uiting drongen in zijn vreemden, merkwaardigen geest.

Maar ook moet men de weinige populariteit van den jongen auteur gedeeltelijk wijten aan de onderwerpen, waarover hij schreef. Was het immers Carlyle's innige wensch zijn landgenooten in te leiden in en te doen genieten van de werken dier groote mannen, wier levensbeschouwing en ideeën in zijn eigen bestaan nieuw leven hadden gebracht, de andere Engelschen, zelfs mannen van naam, vermochten de groote waarde der Duitsche Klassieken voor het zedelijk-religieus leven alsnog niet in te zien.

Voor Carlyle's essays verschenen waren, was de grootste van

hen, Goethe, in Engeland nog vrijwel onbekend. Wel hadden verschillende reviewers reeds getracht Goethe te schetsen, maar zij hadden eer een karikatuur dan een waarachtig beeld van hem gegeven. Ook waren van tijd tot tijd vertalingen van 's dichters kunstwerken verschenen, die evenwel hoogst gebrekkig waren en zijn ideeën zeer verminkt en onduidelijk weergaven, zoodat zij den lezer meer in verlegenheid brachten, dan dat zij hem ontwikkelden. Het gevolg was, dat het letterkundig publiek van Goethe niet veel meer wist, dan dat »considerably the most distinguished poet and thinker of his age was called Goethe and lived at Weimar" en dat deze Goethe ongetwijfeld »an extremely surprising character" moest zijn.

Bij het verschijnen van Carlyle's vertaling van den »Wilhelm-Meister" was door de critici daaraan weinig aandacht geschonken. De schoonheden en de diepe wijsheid, die uit het boek spreken, hadden zij niet eens opgemerkt. In sommige kringen was het oordeel over den roman zelfs zeer ongunstig. De »Meister" was, meende »men", een »vulgar" werk; geen »gentleman" kon het hebben geschreven, weinig werkelijke »gentlemen" konden het met genoegen lezen, geen ware »lady" zou durven bekennen, dat zij het had gelezen!

Zelfs Jeffrey, de gevreesde hoofdredacteur van de beroemde »Edinburgh Review" en een van de meest gezaghebbende Britsche critici dier dagen, verklaarde, dat de Wilhelm-Meister was »eminently absurd, puerile, uncongruous and affected", maar den vertaler vond hij toch »a person of talents". Toen Carlyle's essay over Goethe was verschenen, schreef hij hem: »Ik zeg u met volle, rustige zekerheid, dat uw zaak een hopelooze is en dat Engeland uw Duitsche goden nooit bewonderen of zelfs dulden zal. Door uw geest en welsprekendheid verbergt gij een weinig den langdradigen onzin en smakelooze verwaandheid dier lieden; zoodra zij in hun ware gedaante zullen verschijnen, zal ieder lachen. Ik wenschte vurig, dat ik u van die, ,foeda superstitio' kon bevrijden". »Die lieden", waarover Jeffrey zoo minachtend schreef, waren: Goethe, Jean Paul en Heine!

Het was iemand als Jeffrey een raadsel, hoe een ernstig man kon beweren, dat die »nevelachtige Duitsche metaphysici" met hun »mystieke beschouwingen in een onbegrijpelijke taal" bij machte zouden zijn om zijn verlichte, verstandige, praktische landgenooten iets te leeren!

Geen wonder, dat waar een van de voornaamste en begaafdste critici, aldus over Carlyle's helden en hun wereldbeschouwing oordeelde, de groote massa der lezers zich nog koeler tegenover zijn arbeid toonde en volstrekt niet met hem mee wou gaan in zijn bewondering voor de Duitsche Klassieken. Onze Schot heeft zijn gehoor zelf moeten scheppen, wat, naar hij in later jaren zei, een waarlijk geniaal schrijver vermag.

* * *

In de Duitsche literarisch-philosophische beweging van het begin zijner eeuw begroette Carlyle de heerlijke belofte van een nieuw, intens-religieus leven. De Duitsche Klassieken hadden de materialistisch-utilitarische wereldbeschouwing innerlijk overwonnen. Maar daarom waren zij toch nog volstrekt niet teruggekeerd tot het oude geloof. Hun denken was veeleer innig-modern. En toch droeg het niet slechts een zuiver-logisch maar ook een streng-zedelijk karakter. De Duitsche Klassieken-beweging meende hij de positieve voortzetting der Hervorming, wier negatieve de Fransche Revolutie was geweest. Niet het aesthetisch moment in de Duitsche schrijvers trekt Carlyle aan. Veel meer legt hij den nadruk op de kritische wijsbegeerte, door Kants beroemd geschrift gegrondvest. Door zijn bewijs van de idealiteit van ruimte en tijd heeft Kant het materialisme den nekslag toegebracht en den menschen herschonken, wat zij eens bezaten, nu echter een tijd lang hadden gemist: een hoog, rein idialisme!

Dat het bovenal Goethe was voor wien Carlyle groote vereering had, hebben we reeds opgemerkt. En toch is het moeilijk twee geesten te noemen, die in wezen meer verschilden dan deze beiden! »Except in the capital points of

love of efficiency and hatred of anarchy", zegt Richard Garnett, »two men more superficially dissimilar could not well have been found".

Voor velen is Carlyle's Goethe-vereering dan ook een raadsel geweest. Maar zij kan dat slechts zijn voor wie Goethe alleen kent als den grooten Wijze van Weimar, niet als den jongen man, die, eveneens Carlyle, gestreden heeft tegen den geest der Verneinung — nu niet als wereldbeschouwing, maar als systeem — wat volgens Carlyle zoo duidelijk uit den »Werther" blijkt. Ook daar merkte de jongere dat droevige gemis eener positieve wereldbeschouwing, dat hij uit eigen ervaring kende. Het groote verschil in denken treedt hiermee niet op den achtergrond, maar Carlyle's sympathie wordt er door verklaarbaar.

Goethe was voor onzen Schot in de eerste plaats niet dichter, maar een strijder, wiens overwinning hem met hoop vervulde. Carlyle strijdt hem den strijd na, maar met eigen wapenen en op zijn wijze. Want van nature was hij toch gansch anders aangelegd dan Goethe. Had deze veel gemeen met den idealen Griek der oudheid, Carlyle's natuur was veeleer Noorsch. »His master Goethe", zegt Nichol, »is to him as Apollo to Hercules, as Shakespeare to Luther; the one entire as the chrysolite, the other like the Schreckhorn rent and riven; the words of the former are oracles, of the latter battles; the one contemplates and beautifies truth, the other wrestles and fights for it. Carlyle has a limited love of abstract truth; of action his love is unlimited. His lyre is not that of Orpheus, but that of Amphion which built the walls of Thebes. *Laborare est orare*".

Goethe was meer een aesthetische, Carlyle meer een ethische natuur. »Goethe appeared to think", zegt Froude in zijn biographie, »that the hope of improvement for mankind lay in culture rather than morality — in aesthetics, in arts, in poetry, in the drama, rather than in obedience to the old rugged rules of right and wrong; and this perplexed and displeased Carlyle".

Maar al deze verschillen tusschen beiden nemen niet weg,

dat Carlyle voor zijn wereldbeschouwing zeer veel aan Goethe verschuldigd is. Een leerling van deze kan men hem evenwel moeilijk noemen, omdat hij toch wat den grondslag van zijn wijsbegeerte uitmaakt, volstrekt niet aan den Duitschen dichter dankt.

* * *

Niet terstond had Carlyle Goethe's grootheid doorgrond. De Wilhelm-Meister, later door hem zoo verheerlijkt, wekte, naar hij zelf verklaart, in den beginne zeer gemengde gewaarwordingen bij hem op. »Die stille leuchtende Welt darinnen", zegt Karl Federn, »mutete den schottischen Bauernsohn gar zu fremde an". Wel was het hem duidelijk dat Goethe's roman »een helderder inzicht in de elementen der natuur en een poëtisch volkomener combinatie van deze toonde, dan eenig boek uit de gansche belletristische literatuur" dier dagen. Maar toch wierp hij het verscheiden malen ontstemd weer neer. Eerst langzamerhand vermocht hij in het eigenlijke wezen van den Wilhelm-Meister door te dringen, de diepe wijsheid die er uit sprak te doorgronden, de heerlijke schoonheden van 's meesters werk te waardeeren.

Ik herinner mij nog heel goed, schrijft hij in zijn »Reminiscences", hoe ik, toen ik den roman gelezen had, naar buiten liep, de leege straten van Edinburgh op, in een wind-stillen, echt Schotschen mist-nacht: »Grand, surely, harmoniously built together, far-seeing, wise and true: when, for many years, or almost in my life before, have I read such a Book?"

Het proces hoe Goethe Carlyle eerst langzamerhand voor zich won, is uit diens uitingen, terwijl hij bezig was de Wilhelm-Meister te vertalen, duidelijk te vervolgen. In September 1823 hij »loves not Meister": hij is er vast van overtuigd, dat het boek geen lezers zal vinden. Goethe, meent hij, »is the greatest genius that has lived for a century, and the greatest ass that has lived for three". In Januari van het volgend jaar verklaart hij als zijn oordeel: »Bushels of dust and straw and feathers, with here and there a diamond of the purest water". Maar in April is hij gedwongen te erken-

nen: »I have not got as many ideas from any book for six years", en ten tijde, dat hij zijn voorrede voor zijn vertaling schreef, vindt hij het voornaamste gebrek: »the disfigurement of a translation".

Sedert dien blijft de Wilhelm-Meister zijn lievelingsboek. Op zijn ouden dag zegt hij sprekend als Lord-rector der Edinburgh'sche Universiteit tot de studenten: »De Wilhelm-Meister heeft, sedert ik hem vertaalde, altijd in mijn ziel gewoond, als wellicht het merkwaardigste geschrift, dat in later eeuw verschenen is. Ik heb dikwijls gezegd, dat er sommige bladzijden in zijn die ik, ware eerzucht mijn eenige levensregel, liever geschreven zou hebben dan al de boeken die het licht zagen, sinds ik ter wereld kwam".

* * *

Wat Carlyle in zijn Sturm und Drang-periode in den Wilhelm-Meister het meest aantrok, was wel, dat Goethe's boek hem het bewijs leverde, dat de strijd, dien ook hij te strijden had, niet noodzakelijk met een nederlaag behoefde te eindigen, dat daarbij ook een overwinning mogelijk was. Het eerste deel van den Faust had eerst veel dieperen indruk op hem gemaakt. Daar toch meende hij zijn eigen streven en lijden als afgebeeld te zien. Dat weifelend bevrediging zoeken van wetenschap tot wetenschap — kende hij het ook niet door eigen ervaring? Had hij zich niet, evenals Faust, afgekweld, zoekend naar de oplossing van het groote levensraadsel? Maar bevrediging kon Faust hem ten slotte niet schenken. Den strijd, de worsteling — die toonde deze hem, maar niet de overwinning! Want de weg, dien 'Faust insloeg, leidde niet tot het doel. Het:

> Lass in den Tiefen der Sinnlichkeit
> Uns glühende Leidenschaften stillen!

hief de ellende niet op, maar vermeerderde haar veeleer. Want in het steeds maar najagen van zinnelijke genietingen, in het zich overgeven aan den drang der lusten en begeerten, ligt

nu eenmaal voor den mensch het geluk niet weggelegd. Wie slechts het zinnelijk genot najaagt, zal niet worden bevredigd, maar veeleer van dorst naar geluk versmachten.

Genieten! — hadden de wijsgeeren van de achttiende eeuw dat ook niet gepredikt! Maar Carlyle voelde als instinctief, dat genieten niet 's levensdoel *kon* zijn. En toen hij dan weifelend zich afvroeg, wat toch wel dit doel zou zijn, viel hem de Wilhelm-Meister in handen. Ook hier was sprake van een jongeling, eerst gevangen in de strikken van zinnelijkheid en genot, die echter geen gevangene bleef, maar al strijdende overwon, die opgroeide tot een waren mensch en in het »Entsagen" zijn geluk vindt. Eerst door vrije zelfbeperking, door het zich wijden aan een levenstaak verkrijgt het leven van den mensch waarde: Wilhelm-Meister, de bescheiden chirurg, staat oneindig veel hooger dan de begaafde jongeling, die ongebonden, vrij van alle sociale verplichtingen, een leven van verfijnd, geestrijk genieten leefde. In de opvoeding tot »Ehrfurcht", dat leerde het boek ook, ligt de grondslag van alle deugd. Slechts een leven, dat door »Ehrfurcht" wordt gedragen, in »Ehrfurcht" wordt geleefd, heeft waarde. Niet een gemakkelijk, aangenaam leven, maar groote gedachten en een rein hart, is wat Wilhelm — nu tot den waren Meister geworden — zich van God afsmeekt. Hier opende zich voor Carlyle's verheugde blikken niet weer een wereld van onzekerheid en twijfel, maar van geloof en vertrouwen. De strijd was gestreden . . . . de overwinning behaald!

* * *

Dezelfde overwinning, die in den Wilhelm-Meister Carlyle's bewondering wekte, toonde hem later Goethe's meestertragedie — eerst in 1831 verscheen immers het tweede deel van den Faust. Vandaar Carlyle's groote verrukking over het laatste stuk van Goethe's gedicht. Zeker, hij miskende niet de groote kunst-waarde en levenswijsheid van het eerste deel. Maar de tafereelen aan het zeestrand ontroerden hem toch steeds weer 't diepst.

Volgens Goethe is het de taak en de bestemming van den mensch als persoonlijkheid door onbeperkte deelname aan de volheid des levens, met zijn gaven en plichten, een leven te ontwikkelen, dat als een brandpunt is, vanwaar levenwekkende stralen naar alle zijden uitstralen. Zoo alleen moet en kan hij in de wereld om hem heen vruchtbare werkzaamheid wekken en onderhouden, terwijl hij op zijn beurt daardoor steeds weer nieuwe krachten, nieuwe prikkels ontvangt, zoodat zijn innerlijk leven wederom wordt verdiept en hij naar buiten meerdere actie kant ontwikkelen. Deze idee ligt ook aan den Faust ten grondslag. 1)

Faust, de geleerde doctor, heeft tevergeefs getracht zijn intense dorst naar kennis te stillen door een lang, onvruchtbaar boeken-leven. Zelfs de natuur kent hij alleen, zooals zij levenloos in de studeerkamer tot den geleerde komt. Maar zijn ziel werd niet bevredigd, kon dat trouwens ook niet worden, omdat Faust edeler was gevormd dan de durchschnitt man der wetenschap, die ons in Wagner tegemoet treedt. Zoo komt het, dat hij, tot vertwijfeling gebracht, omdat de Aardgeest hem heeft versmaad, Mephisto volgt, die hem immers een leven voorspiegelt, dat juist het tegenovergestelde is van wat hij tot nu toe kende:

»Der grosse Geist hat mich verschmäht
Vor mir verschliesst sich die Natur.
Des Denkens Faden ist zerrissen,
Mir ekelt lange vor allem Wissen,
Lass in den Tiefen der Sinnlichkeit
Uns glühende Leidenschaften stillen!
In undurchdrungnen Zauberhüllen
Sei jedes Wunder gleich bereit!
Stürzen wir uns in das Rauschen der Zeit,
Ins Rollen der Begebenheit!"

Maar als instinctmatig gevoelt Faust toch, dat ware bevrediging langs den weg, dien Mephisto hem wijst, niet te bereiken is:

1) Zie voor 't Faust-probleem o.a. Siebeck »Goethe als Denker", p. 181/187.

»Was willst du armer Teufel geben?
Ward eines Menschen Geist, in seinem hohen Streben,
Von deinesgleichen je gefasst?"

Want waarnaar Faust ook in die dagen van zijn »dunkeln Drange" onbewust verlangt, is juist onverdeelde, onzelfzuchtige deelname aan een werkzaam leven ten bate der menschheid. Tevergeefs poogt Mephisto hem van die, zijn »Urquell", af te leiden. Alles wat hij Faust biedt, vermag deze niet één oogenblik slechts van het hoogste geluk te schenken. Eerst wanneer hij met hart en ziel al zijn krachten van lichaam en geest wijdt aan een bepaalde taak, zijn medemenschen dienend en gelukkig makend, nu ook doordringend in het wezen der natuur — eerst dan beleeft Faust het moment, dat hij meende nooit te zullen doorleven. De grijsaard, die gansch opgaat in de grootsche taak, die hij zich heeft gesteld, voelt zich een oogenblik volmaakt-gelukkig, en prijst en zegent zichzelf in een moment van onverwachte grootheid:

»Solch ein Gewimmel möcht' ich sehn,
Auf freiem Grund mit freiem Volke stehn.
Zum Augenblicke dürft' ich sagen:
Verweile doch! du bist so schön!
Es kann die Spur von meinen Erdentagen
Nicht in Äonen untergehn. —
Im Vorgefühl von solchem hohen Glück
Geniess' ich jetzt den höchsten Augenblick".

Ook in den Faust vond Carlyle weer dezelfde gedachte als in den Wilhelm Meister: Geleidelijk ontwikkelt zich uit een mensch, die slechts streeft naar zinnelijk genieten, wat Herbert Spencer een »Altruïst" heeft genoemd, d. w. z. een edele werker voor 't geluk der menschheid. Maar ook nog iets anders leert Faust. Dit namelijk: Voor den mensch is het niet het hoogste te streven het »Al" met zijn verstand te omvatten. Brengt niet juist dit streven Faust tot ellende en vertwijfeling? Gods wezen in zichzelf kunnen we niet doorgronden; dat gaat ons bevattingsvermogen te boven.

God in zichzelf kunnen we alleen liefhebben! 1) Niet kennis van de geheimnissen van het heelal, maar werkzaamheid ten bate zijner medemenschen geeft bevrediging aan de menschenziel: »Das Ziel des Menschen ist Handeln nicht Gedanke", zoo leerde Goethe.

* * *

De overwinning over de wereld zonder het doen van eenige concessie van zijn zijde — dat was het wat Carlyle in Goethe het meest bewonderde. Met ontroering had hij uit den »Werther" bemerkt, dat de vereerde Meester niet altijd de rustige Wijze van Weimar was geweest, dat ook Goethe in zijn jeugd een strijd had moeten strijden, niet geheel denzelfden zonder twijfel, maar toch een dergelijken als hijzelf had doorgemaakt. Ook Goethe was in zijn jeugd vervuld geweest van de ideeën dier dagen. Hij was ook oorspronkelijk pessimistisch en revolutionair, had ook geleden onder de »spiritual perplexities" van zijn tijd; ook hij was tot vertwijfeling gebracht zoodat zelfmoord-gedachten in hem waren opgekomen. Maar hij had zijn strijd gestreden en overwonnen. »At one time, we found him in darkness, and now he is in light; he was once an Unbeliever, and now he is an Believer; and he believes, moreover, not by denying his unbelief, but by following it out; not by stopping short, still less turning back in his inquiries, but by resolutely prosecuting them".

De wereld, die hem eens tot vertwijfeling bracht, schijnt hem nu vol verhevenheid en lieflijkheid: »With him anarchy has become Peace; the once gloomy and perturbed spirit is now serene, cheerfully vigorous, and rich in good fruits. Neither, which is most important of all, has this Peace been attained by a surrender to Necessity, or any compact with Delusion; a seeming blessing, such as years and dispiritment will of themselves bring to most men, and which is indeed no blessing, since even continued battle is better than destruction or captivity. Here the ardent high-aspiring youth has grown into the calmest man,

1) C.f. Dr. J. D. Bierens de Haan, Levensleer naar de beginselen van Spinoza.

yet with increase and not loss of ardour, and with aspirations higher as well as clearer. For he has conquered his unbelief; the Ideal has been built on the Actual; no longer floats vaguely in darkness and regions of dreams, but rests in light, on the firm ground of human interest and business, as in its true scene, on its true basis".

Zoo verschijnt Goethe aan Carlyle als de overwinnende vereeniger en verzoener van de meest uiteenloopende en tegenstrijdige elementen van zijn innerlijk verscheurden, gedesorganiseerden, chaotischen tijd. Daarom verheft Carlyle hem als »the strong One of his time; the true Earl, though now with quite other weapons than those old steel Earls were used to!" Daarom ook beveelt hij de studie van 's denkers werken zijn tijdgenooten aan, opdat zij daaruit kracht mochten putten en aldus zelf ook overwinnen, en worden tot ware menschen.

* * *

Maar niet slechts als profeet en voorlooper van nieuwe, komende tijden vereerde Carlyle den grooten dichter. Ook Goethe's gevoel voor de werkelijkheid, de ernst van zijn leven wekte steeds weer de bewondering van onzen jongen Schot. Goethe's aanschouwing van het werkelijke leven deed Carlyle steeds meer over 's meesters waarachtige grootheid verwonderd staan. Om die reden meende hij »Dichtung und Wahrheit" het heerlijkste boek, dat hem ooit in handen kwam, de kostbaarste nalatenschap, ooit door een groot man zijn tijd geschonken. Geen autobiographie verklaarde hij te kennen »where perfect knowledge could be found united so kindly with perfect tolerance; and a personal narrative, moving along in soft clearness, showed us a man, and the objects that environed him, under an aspect so verisimilar, yet so lovely, with an air dignified and earnest, yet graceful, cheerful, even gay: a story as of a Patriarch to his children . . . . What would we give for such an Autobiography of Shakespeare of Milton, even of Pope or Swift!" Berustend en kalm gaat Goethe na, welke invloeden op zijn leven hadden ingewerkt.

Maar van geen dezer erkent hij, dat zij een in zichzelf dwingende noodzaak was geweest. Een inwerking kent hij haar slechts toe, geen dwingende kracht. Het eigen-ik is het ten slotte toch altijd, dat deze inwerkingen verwerkt en vormt tot phasen in zijn geestes- en zielsontwikkeling.

Een heerlijk-groot geluk meende Carlyle het voor zijn tijd, zijn onzekeren, ongeloovigen, rustloos zich voortspoedenden tijd, dat hem een man was geschonken, waaraan hij zich weer kon oprichten uit den poel van egoïsme en materie-vergoding tot een hoogere, reinere, meer idealistische wereldbeschouwing. Een ware »hero" was deze Goethe, die staande midden in het woelige leven zijner dagen, zelf ook medekamper in den steeds woedenden strijd, toch dat leven vermocht te overzien als van een bergtop, alle vragen des tijds in de oogen schouwend vol belangstelling, maar nooit tot slaaf van eenige tijdstrooming werd. »His is the only healthy mind of any extent, that I have discovered in Europe for long generations", roemt hij tegenover Emerson. »Ik geloof bovenal dit", schrijft hij elders, »Geen mensch kan zoo zien als hij zag, die niet geleden en gestreden heeft, als zelden een mensch heeft gedaan". Aan Goethe dankte Carlyle »the all-precious knowledge and experience that Reverence is still possible: that, instead of conjecturing and denying, I can again believe and know".

»To our minds", heet het in zijn essay over Goethe, »in these soft, melodious imaginations of his, there is embodied the Wisdom which is proper to this time; the beautiful, the religious Wisdom, which may still, with something of its old impressiveness speak to the whole soul; still, in these hard, unbelieving utilitarian days, reveal to us glimpses of the Unseen but not unreal World, that so the Actual and the Ideal may again meet together, and clear Knowledge be again wedded to Religion, in the life and business of men".

* * *

De dood van Goethe in Maart 1832 smartte Carlyle diep. Een lang heimelijk gekoesterde hoop den vereerden man nog

eens met eigen oogen te mogen aanschouwen, zou nu niet kunnen worden vervuld. Gansch nog onder den indruk van het verlies, dat hij had geleden, schreef hij: »Het was omstreeks elf uur in den morgen; hij stierf, zegt het bericht, zonder eenig zichtbaar lijden, na weinige minuten te voren papier te hebben gevraagd om te schrijven en zijne vreugde over de naderende lente te hebben uitgedrukt. Een schoone dood, gelijk die van een soldaat getrouw op zijn post. 's Dichters laatste woorden zijn een groet aan de nieuw ontwakende aarde en zijn laatste beweging is, te werken aan de hem opgelegde taak. Wij zouden het een klassiek-gewijden dood kunnen noemen, zoo 't niet eerder ware een Elia's hemelvaart, in een wagen, niet van vuur en onweder, maar van hoop en zachte lente-zonnestralen".

Na Goethe's dood begint een nieuwe periode in Carlyle's schrijversleven. Had hij tot nu zich er grootendeels toe bepaald de ideeën en werken van anderen bij zijn volk in te leiden; meer en meer zag hij thans in, dat zijn eigenlijke roeping was: zelf te gaan profeteeren. In zijn brief aan Eckermann na 's meesters dood verklaart hij van meening te zijn, zijn arbeid op 't veld der Duitsche letteren geschikt te kunnen eindigen, daar hij toch, wat dat betrof, tegenover zijn land zijn plicht had gedaan. »In der That, das Feuer ist angezündet und es ist Rauch genug und mehr als genug. Hie und da auch eine kleine Flamme; . . . es wird einst alles Flamme sein und heiteres Licht weswegen wir für jetzt den Rauch heiter begrüssen wollen. ‚Und du nimm deinen Blasebalg und geh weiter!' "

Dordrecht, Maart 1905.

BUITENLANDSCH STAATKUNDIG OVERZICHT

DOOR

CHR. NUIJS.

VI.

»Ce n'est pas une révolte, c'est une révolution"....
Le marquis DE NOAILLES.

Een maand of wat is het geleden, dat ik in kennis kwam met een Rus; hij had zich voorgesteld als redacteur van een Russisch blad, maar toen ik kalm met hem zat te praten over zijn land en over de toekomst er van bleek het al heel spoedig, dat hij volstrekt geen journalist was. Hij was een ingenieur uit Moskou, die met een geheime zending naar Europa was gekomen.

Veel en lang sprak ik met hem, veel wat ik nu niet kan mededeelen, maar een zijner woorden trof mij destijds bijzonder, omdat het letterlijk in vervulling is gegaan: »voor het einde van het jaar," zeide hij, »hebben wij een liberale constitutie of een ontzettende revolutie ... wellicht beide."

Sneller dan hij, sneller dan iemand het verwachtte is de uitbarsting gekomen. De revolutie, die sedert jaren is aangekondigd, de revolutie die sedert den opstand der Dekabristen in 1825 zoo vaak is gesmoord in bloed, die revolutie beroert thans het Russische rijk. Van noord tot zuid heeft eindelijk het volk de boeien afgeworpen, waarin het eeuwen lang geklonken was. De rust, de schijnbare, de doodsrust van Rusland is plotseling verstoord, door het fel uitslaan van roode vlammen, door het geknetter van geweren en pistolen, door het brullend geroep om vrijheid.

Rusland heeft eindelijk, na een halve eeuw, het woord verstaan van Michelet: »Son repos n'est pas un repos. Ah! pour parler du bonheur seul, et sans rien dire de la gloire, combien lui vaudrait mieux toute l'agitation de la liberté!" (Légendes démocratiques du Nord; pag. 279).

* * *

Er is een regel of wat in Hooft, die ik als motto had willen plaatsen boven dit overzicht. Potgieter noemde het »den wijzen raad door Hooft aan zijne vaderstad gegeven"; wij zouden dien willen toeroepen aan allen, geroepen tot besturen, opdat zij leeren zouden hoe vóór 300 jaren een Hollandsch dichter het gulden recept gaf voor een verstandig bewind:

»Houdt vrij der volken toom wel stadigh in der handt;
»Maar voor het uiterst schroom de teugel. Met verstandt
»Van wight, den breidel rept, wat stijver oft wat zachter;
»Te ruim dat struikelt vaak, en al te kort leit achter."

»Al te kort" hielden de Russische heerschers hun volk. Naar hunne meening bestond dit alleen uit onmondigen, die slechts één vrijheid hadden: om te zwijgen en slechts één recht: om te mogen bijdragen voor de reuzensommen die jaarlijks voor de instandhouding van het rijk noodig waren.

Overigens waren zij »taillable et corvéable à merci". De Tsjin regeerde, en door deze alleenheerschappij van het bureaucratisch despotisme werd elk spoor van burgerlijke werkzaamheid voor 't algemeen belang gewelddadig onderdrukt. De Tsjin regeerde, en met dit ambtenaars-bestuur moest men maar genoegen nemen. Wie zich er tegen verzette, wist wat hem te wachten stond: de gevangenis of verbanning naar Siberië.

Wie weten wil wat dat beteekent, die leze Dostojefsky's: »Doodenhuis", of het boek van Deutsch, of wat Gogol, Stepniak en Heertzen daarover schreven, of het zoo treffende en schrijnende boekje, dat dezen zomer uitkwam: »Mémoiren der Fürstin Marie Nikolaijewna Wolkonski" (Leipzig, B. Elischer Nachfolger), een verhaal van tranen en lijden....

En voor wie weten wil, waarom iemand naar Siberië kon worden gezonden, die leze in Herbert Thompsons »Russian Politics" het verhaal van mevrouw Tsebrikof, een oude russische dame, die zoo ontzettend veel dwingelandij en barbaarschheid had gezien, en die in haar naieveteit meende: »Als de tsaar dit alles eens wist, dan zou hij wel verandering erin brengen".

De oude dame had zich nooit met politiek bezig gehouden; zij schreef in haar onschuld een brief aan den tsaar, waarin zij hem, op moederlijken toon, vriendelijk en welwillend, van alles mededeelde wat in zijn rijk voorviel, en zich verstoutte, hem goeden raad te geven. De tsaar las den brief en zeide: »Dat is allemaal goed en wel, maar waarmede bemoeit zich dat mensch?"

Dat iemand, die niet van ambtswege met staatszaken te doen had, zich geroepen kon voelen om al het leed, al de rampen van het Russische volk eens uit te spreken tot den heerscher, ging den tsaar te hoog. En uit dankbaarheid onderteekende hij het bevel,

hem door een overijverigen minister voorgelegd, om mevrouw Tsebrikof gevangen te nemen en te verbannen naar een der »afgelegen deelen van het rijk"....

Dit is één staaltje, uit tienduizenden. Naar Siberië verbannen werd men niet alleen als men iets deed, wat den ambtenaar, die den tsaar vertegenwoordigde, mishagen kon — maar zelfs als men verdacht werd iets te kunnen doen, wat dien ambtenaar mishagen zou. En niets kon hem meer mishagen dan »vrijzinnige denkbeelden"! Wanneer dus iemand »verdacht werd van vrijzinnige denkbeelden" was Siberië of de kerker zijn deel.

Zoo werd de tegenwoordige redacteur van *Free Russia*, F. Volkhofsky, »onder verdenking van vrijzinnige denkbeelden" gevangen gezet, zonder eenig vonnis zeven jaren opgesloten gehouden, en toen naar Siberië verbannen. Na elf jaren dwangarbeid verricht te hebben, slaagde hij er in naar Londen te ontvluchten....

Rusland was geworden een groote gevangenis, of nog liever, een groot kerkhof, waar alle schoone gedachten, alle droomen van vrijheid, alle gevoel van menschenwaarde begraven lagen. Daarbuiten hoorde men er niets van. Want »Rusland werkt in stilte; de methode is onderaardsch en de slachtoffers zijn stom. Er is geen pers, in Europeeschen zin, die elk geval van vervolging bekend kan maken en kan brandmerken. Processen worden met gesloten deuren behandeld, de openbaarheid wordt zorgvuldig vermeden. De Russen zelf weten geen tiende van wat er werkelijk gebeurt". *(The Christian World.)*

»Al te kort" werd het volk gehouden, en niet »met verstandt van wight werd de breidel gerept." En daarom kon het niet uitblijven, of er moesten mannen opstaan, die, om nogmaals met Hooft te spreken: »'t al voor 't algemeene zouden waagen," en een verandering in den toestand zouden voorbereiden.

Tachtig jaren lang heeft die strijd geduurd. Hij begon in 1825 met den opstand der »Dekabristen", en woekerde voort, nu eens feller zich uitend, dan weer schijnbaar vernietigd en ter neer geslagen, tot nu toe.

De geschiedenis van dien tachtigjarigen strijd te schetsen is nog onmogelijk; want spaarzaam vloeien de bronnen. Maar wanneer eens een historie der Russische omwenteling zal kunnen geschreven worden, dan zal men verbaasd staan over de ontzettende hoeveelheid offervaardig enthousiasme, over de doodsverachtende toewijding aan ideeën en idealen, over de tallooze offers die in den strijd tusschen vrijheid en despotisme gevallen zijn op het schavot, onder de kogels der soldaten, en in het verre oosten van Azië.

»Nooit is een schijnbaar hopeloozer strijd gestreden, nooit een, waarin de wanverhouding tusschen de krachten der strijdenden grooter was; maar ook nooit een, waarin duidelijker gebleken is hoe weinig materieele machtsmiddelen vermogen tegenover frissche

ideeën en geestdriftige zelfopoffering. Want ondanks de reuzenmacht der Russische monarchie, die haar geheele gewicht in dien strijd in de weegschaal wierp, ondanks de onmenschelijke hardvochtigheid, waarmede elke oppositie tegen de autocratie werd gestraft, ondanks de wreede vonnissen tegen tienduizenden der meest ontwikkelde zonen en dochteren van Rusland uitgesproken, ondanks de onmogelijkheid om door woord of geschrift propaganda te kunnen maken voor vrijzinniger denkbeelden, voor ideeën die niet naar den zin van den Autocraat waren — ondanks dit alles hebben de strijders voor vrijheid en menschenrechten het toch zoover kunnen brengen, dat de dagen der dwingelandij geteld zijn" (Konni Ziliacus: »Das Revolutionaire Russland.")

Zoo ooit op iemand dan is op deze onbekende en nederige helden der vrijheid het fiere woord van P. C. Hooft van toepassing:

»Den openbaren Dwingelandt
»Met moedt te bieden wederstandt
»En op de harssenpan te treeden;
»Om met het storten van zijn bloedt,
»Den Vaderlande 't waardste goedt,
»De gulde Vrijheidt te bereeden;
»Dat is van ouwder herkoomst wijdt,
»Bij d'aldertreffelijkste altijd,
»Beloont met eerebeelden danklijk."

En zeker mogen wij daaraan toevoegen:

»De lofkrans groenens nimmer moe,
»Die komt het hair derzulken toe,
»Die 't al voor 't algemeene waagen."

* * *

De regeeringen van tsaar Alexander III en van zijn zoon Nikolaas II hebben zich gekenmerkt door het voortdurende streven, om door maatregelen van geweld, door een systeem van den knoet, door schrik en bedreiging, de naderende revolutie tegen te houden. Men behoeft niet te vragen »wess Geistes Kind" dit streven was. Altoos en overal ontwaarde men de straffe hand, den starren onverdraagzamen geest, den onbuigzamen wil van den Opperprocurator der Heilige Orthodoxe Synode, Konstantijn Petrovitsj Pobjedonostzef. Deze, de leermeester en de vertrouwde raadgever van de beide laatste tsaren, wordt door Samson von Himmelstjerna in zijn boek: »Russland unter Alexander III" geschetst: Zijn steeds en overal tentoongespreide vroomheid, zijn ontwijfelbare eerlijkheid, zijn groote belezenheid, zijn veelomvattende kennis der west-europeesche letterkunde, zijn uitgebreide juridieke studiën en zijn cynisch koudbloedige sophisterij maakten

hem tot een der gevaarlijkste werktuigen der autocratie. Eerlijkheid, ijver, onverschrokkenheid, toewijding aan een zaak die door en door valsch en hol is; de bekwaamheid, om de hulpmiddelen der moderne beschaving te gebruiken in dienst van een onwaardig reactionair doel — kan men zich een gevaarlijker combinatie denken?" En het is niet te verwonderen, dat onder zulk een leiding »de tsaar weldra een marionet werd in handen der camarilla, die door Pobjedonostzef werd geinspireerd en die aan zijn wil alleen gehoorzaamde" (Ziliacus: t. a. p).

Onder den invloed van dezen man werd elke gedachte aan een vrijzinniger regeeringsvorm onmiddellijk in den knop gedood; onder zijn invloed werden ministers benoemd als Ignatief, de liegende pasja, Dmitri Tolstoï, de gevloekte, Sipjagin, de beul, en Plehwe, de personificatie van harteloosheid en corruptie, de politie-spion als minister.

Onder zijn invloed, en met de medewerking van deze satellieten, werd een systeem van onderdrukking en vervolging ingevoerd, dat in de wereldgeschiedenis zonder voorbeeld is. Niemand was meer veilig voor den spionneerenden politie-agent; alle klassen der bevolking werden gesard en tot wanhoop gebracht; professoren en studenten, kooplieden en geletterden, arbeiders en boeren, Joden en Roomschen, Dochoborzen en Stundisten, Tolstoïanen en Molokanen, Finnen en Polen, Armeniers en Georgiers, Klein-Russen en Ruthenen... iedereen stond bloot aan vervolging, gevangenisstraf, verbanning of dood — en in vele gevallen was de dood te verkiezen boven de hopeloos-smerige Russische gevangenissen, of de verbanning naar Siberië....

»Het was verboden over staatszaken te spreken. Veroorloofde zich iemand een meening te hebben of uit te spreken, die den minister niet beviel, dan stond hij bloot aan huiszoeking, gevangenisstraf, verbanning. De pers werd tot zwijgen gebracht. Nooit werden zooveel vervolgingen ingesteld tegen allen, die verdacht werden van oppositie, nooit was de politie talrijker, en had zij zooveel macht als onder dit systeem; nooit was er minder aanleiding noodig om iemand van de vrijheid te berooven"... (Ziliacus t. a. p.).

In onbegrijpelijke kortzichtigheid zagen al deze despotische bestuurders niet in, dat zij daardoor het krachtigst medewerkten, om den val der autocratie te verhaasten. Zij waanden te arbeiden voor de bevestiging van het bureaucratisch systeem, terwijl zij dat met elk besluit, met elk decreet, met elke oekase meer en meer afbrokkelden. Er was slechts een aanleiding noodig, om de verspreide krachten der oppositie te vereenigen, en de omwenteling tot stand te brengen.

Die aanleiding was de oorlog met Japan. De bureaucratie die dezen oorlog doorzette, zag al evenmin in, dat zij daardoor haar werk van jaren den laatsten beslissenden stoot zou toebrengen.

Het wegzenden van reusachtige troepenmassa's naar Mandsjoerije, gevolgd door de voortdurende nederlagen, die weer de oorzaak werden van het oproepen van nieuwe lichtingen; de duidelijk gebleken onmacht van de bureaucratie; de corruptie in de hooge ambtenaarskringen; de aarzelende houding der regeering na den gewelddadigen dood van den gehaten minister Plehwe — dit alles bracht opnieuw de gemoederen in gisting, en veroorzaakte de mobilisatie van alle revolutionaire elementen.

Even werd het duidelijk, dat het stelsel van Pobjedonostzef slechts één uitwerking had gehad: het had den wensch naar verandering, naar verbetering algemeen gemaakt, het had de tallooze oppositiegroepen tot elkaar gebracht. Spoedig zou het blijken, dat de regeering, de bureaucratie, alleen stond in Rusland, dat het autocratisch systeem van geen enkele klasse der maatschappij eenigen moreelen steun te wachten had.

De regeering had zich met geweld pogen staande te houden, vergetend dat »bajonetten voor alles te gebruiken zijn, behalve om er op te gaan zitten."

Vertegenwoordigers van alle partijen en organisaties der oppositie, zonder onderscheid van nationaliteit, kwamen op 30 September 1904 te Parijs bijeen, en beraadslaagden over de hervormingen, die naar aller meening in Rusland moesten worden ingevoerd. Hun pogram omvatte drie punten:

1°. afschaffing der autocratie en intrekking van alle tegen de grondwettige rechten van Finland genomen maatregelen;

2°. invoering van een democratisch regeeringsstelsel, steunende op het algemeene, gelijke en directe kiesrecht;

3°. erkenning van het recht van elke nationaliteit om over haar eigen lot te beslissen, met wettelijke bescherming der nationale ontwikkeling tegen elk gewelddadig optreden der Russische regeering.

Dit program moest natuurlijk den autocraat en zijn omgeving volslagen »revolutionair" toeschijnen, al waren de vertegenwoordigers der verschillende groepen niet verder gegaan dan de meest gematigde partij wenschte. Hoewel dit program om verschillende redenen niet werd gepubliceerd, vormde het den grondslag voor de geheele beweging, die sedert een jaar in Rusland begonnen is. Het werd officieel aangenomen als den wensch van het Zemstvo-congres, dat in November 1904 te Petersburg bijeen kwam; het werd door de bladen, die onder het bewind van Swiatopolk-Mirski wat meer vrijheid kregen, besproken en toegejuicht; het werd goedgekeurd in vergaderingen van professoren en leeraren, in de adelsbijeenkomsten en in de gemeenteraden, door de intellectueelen en de arbeiders....

Algemeen begon men te hopen, dat ook de tsaar, die nu weten kòn wat het volk wenschte, aan die wenschen gehoor zou verleenen.

Maar onder den invloed van zijne omgeving bewees Nikolaas II opnieuw, dat hij niet in staat was den ernst van den toestand te begrijpen; Rusland behoefde niet te hopen op verandering van boven af — tenzij het die verandering met geweld kon afdwingen.

De reactionairen herwonnen de macht. Pobjédonostzef hield den tsaar als een »hem door God opgelegden plicht" voor, dat hij de autocratie moest handhaven; de grootvorsten, vooral Wladimir en Sergius, wezen hem op zijn plicht jegens zijn familie, zijn dynastie en zijn land, dat niet gelukkiger wezen kon dan onder het vaderlijk bestuur van den alleenheerscher....

Swiatopolk-Mirski werd gedwongen, toen hij weigerde een reactionaire staatkunde te volgen, zijn post te verlaten, en Boelyghin, een creatuur van grootvorst Sergius, werd tot minister benoemd. Het ongewapende volk, dat vol vertrouwen verbetering en hervorming vragen kwam, werd neergeschoten op 22 Januari.

Op vreedzame wijze was geen hervorming te verkrijgen.

De »Wladimir-dag" te Petersburg werd het voorspel van de revolutie.

* * *

Thans woedt de storm in de steden en op de vlakten van het onmetelijke Russische Rijk.

Te laat heeft de tsaar ingezien, hoe noodlottig de raadgevingen van zijn omgeving, van Pobjedonostzef, van zijn ooms en neven waren. Te laat heeft hij gepoogd, den losgebarsten storm te bezweren, door het uitvaardigen van beloften, die niet vertrouwd worden, wijl zij niet ter rechter tijd en vrijwillig gegeven werden, en nu, als het ware met *vi coactus* onderteekend, in wanhoop en in den uitersten nood werden afgelegd.

Te laat heeft hij den opperprocurator der Heilige Synode, den directeur van politie Trepof en zijn oom Wladimir van hunne ambten ontheven; en door deze personen, die men in Rusland als de oorzaken van al het kwaad beschouwt, in zijn omgeving te houden geeft hij voedsel aan het wantrouwen. Te laat heeft hij Sergius Joeljewitsj Witte, die nooit de sympathie der liberalen winnen mocht, tot president van een hervormingsministerie benoemd; wat zal Rusland van Witte kunnen verwachten, wanneer deze geen steun vindt bij het volk?

Te laat — »parce que les réformes en Russie viennent toujours trop tard", zooals Michelet het reeds voor een halve eeuw zeide?

Te laat — en met wantrouwen begroet!

De geschiedenis van de laatste jaren heeft te vaak getoond aan het Russische volk, wat het van keizerlijke beloften te verwachten heeft. De schitterendste daad, die ooit een keizer van Rusland verricht heeft, de opheffing der lijfeigenschap onder tsaar Alexander II, is door de bemoeiingen der bureaucratie tot een onding geworden.

Er is een bekentenis van tsaar Nikolaas II zelf, in een der oekasen in het jaar 1904 uitgevaardigd: dat de wetten niet steeds op de voorgeschreven wijze tot stand kwamen, niet volgens de voorschriften afgekondigd, en niet behoorlijk werden ten uitvoer gelegd....

Een treffend voorbeeld daarvan is de geschiedenis van de afschaffing der lijfstraffen. In den wanhopigen toestand, waarin de codificatie van het Russische recht nog steeds verkeert, is het onmogelijk na te gaan, hoe vaak reeds de lijfstraffen zijn afgeschaft; bij elke plechtige gelegenheid wordt opnieuw bevolen, dat de lijfstraffen voor gevangenen, of in het leger, of voor andere categoriën van Russen zullen worden afgeschaft — en er wordt ondanks die oekases maar steeds doorgeranseld. Stepniak zegt (*King Stork and King Log*) van de districtchefs: »De boeren staan tegenover den districtchef geheel machteloos. Hij kan boeten opleggen, de boeren dwingen zonder eenige vergoeding zijn land te bebouwen, en hen even ongehinderd laten afranselen als vroeger de heeren de lijfeigenen". En verder: »De instelling der districtchefs was niets anders dan de feitelijke wederinvoering van de afgeschafte lijfeigenschap".

De instelling der Zemstvo's was door Loris Melikof bedoeld als »een grondslag voor de geleidelijke invoering van zelfregeering". Onder Alexander III werd de bevoegdheid dier Zemstvo's voortdurend meer ingekrompen; en het is nog slechts enkele jaren geleden, dat Witte in een rapport aan den tsaar voorstelde de Zemstvo's geheel afteschaffen, als strijdig met het beginsel der autocratie.

Zoo werden de uitingen van den »onveranderlijken wil" van den tsaar door de bureaucraten gemaakt tot een »spot ende aanfluitinge."

Maar er was nog meer reden tot ongeloof en wantrouwen in den ernst der afgelegde beloften.

Wat kon het volk verwachten van een heerscher, die den plechtigen eed op de constitutie van Finland afgelegd schond door den *coup d'état* van 15 Februari 1899, een daad die geheel Europa in beroering bracht?

Is het te verwonderen dat in Rusland menigeen de oekase van 30 October hoofdschuddend vernam en dacht: »Ich hör die Botschaft wohl, allein mir fehlt der Glaube?"

Dat wantrouwen moest toenemen, toen in de dagen, volgende op de afkondiging der grondwets-oekase, de reactionairen, geholpen door de politie en de kozakken, vrij spel schenen te hebben in de meeste Russische steden. Een contra-revolutie werd ondernomen, die weldra overging in een woeste slachting van intellectueelen en joden. Tevergeefs poogde Witte door besluit na besluit aan die excessen een einde te maken. In één week tijds werden in Rusland bijna evenveel menschen gedood en gewond als gedurende den geheelen oorlog in Mandsjoerije.

Juist in dit ontzettende wantrouwen ligt het gevaar van den

toestand. Zoo het hervormingsgezinde deel van het volk vertrouwen stellen kon in den heerscher en in zijn minister Witte, zou spoediger een ministerie gevormd zijn, dat krachtiger tegen de woeste contra-revolutie had kunnen optreden. Thans was Witte genoodzaakt een ambtenaars-kabinet te vormen, dat zeker het vertrouwen niet zal doen toenemen.

Het bestaande wantrouwen belet de liberalen in Rusland in te zien, dat er tijd noodig is, om den overgang van den autocratischen tot den constitutioneelen toestand voor te bereiden. Het wantrouwen doet voorbijzien, dat niet in één dag de ambtenaren kunnen worden vervangen door anderen, die meer oog hebben voor den nieuweren toestand. Het wantrouwen kan leiden tot het bijeenkomen eener constitueerende vergadering; maar het kan evenzeer leiden tot een militaire dictatuur, en een despotisme, erger dan hetgeen thans ten val kwam.

De vlammen van den brand van Kroonstad wierpen een rossig schijnsel door de ramen van het paleis te Peterhof, waar de keizer verblijf hield. Dat gezicht en het knetteren van het geweervuur in de straten der havenstad, kan een machtige steun worden voor de reactionairen in 's keizers omgeving, die alles in het werk zullen stellen om hem zijn beloften te doen herroepen.

Zoo dit geschiedt, zoo de tsaar gaat overhellen tot de meening van hen die zeggen »dat Rusland nog niet rijp is voor een constitutie," en zijn contre coeur gegeven toezeggingen herroept, dan beteekent dit niet alleen het ontslag van minister Witte en de invoering van eene militaire dictatuur, dan beteekent het ook een burgeroorlog, die slechts eindigen kan met den val eener dynastie of met de volkomen onderwerping van het Russische volk aan een nieuw despotisme, dat nog veel erger wezen zal dan de zoo verfoeide bureaucratie.

* * *

De Marokko-campagne, tusschen Frankrijk en Duitschland, die door het aftreden van Delcassé als minister van buitenlandsche zaken der republiek haar scherpsten prikkel verloren had, is geëindigd zooals te verwachten was, met een volkomen overeenstemming over het program der conferentie, die te Algeciras zal worden gehouden.

Daarmede zou deze quaestie als afgedaan kunnen beschouwd worden, ware het niet dat uit de onthullingen over de voorgeschiedenis ervan gebleken is, hoe groot gevaar voor een Europeeschen oorlog in dit jaar heeft gedreigd. Niet om Marokko — want de Marokkaansche quaestie was slechts de druppel die den emmer had doen overloopen; maar om de politiek, door Delcassé sedert eenige jaren met meer handigheid dan staatsmanswijsheid gevolgd: de

staatkunde der isoleering van Duitschland, om de fransche revancheplannen met te meer succes te kunnen uitvoeren.

Daarvoor had Delcassé zich de medewerking van Engeland weten te verzekeren; en hoewel de regeering van Engeland ontkent bepaalde beloften te hebben gedaan, uit alles wat daarover bekend is geworden, mag men de conclusie trekken: dat bij een oorlog tusschen Duitschland en Frankrijk de Engelsche strijdmacht aan de zijde der republiek zou gestaan hebben (Ein Diplomat: »Deutschland und die auswärtige Politik.")

Dat die uitbarsting voorkomen is, dankt Europa aan het besliste optreden van den Duitschen keizer, wiens bezoek aan Tanger door den »Diplomat": »een lang overdachte zet op het politieke schaakbord" wordt genoemd; maar ook aan de verstandige houding van den franschen minister Rouvier, die, zoodra hij de avontuurlijke plannen van zijn ambtgenoot Delcassé vernam, diens aftreden wist door te zetten en daardoor den weg baande voor een overeenstemming met Duitschland. Wij zeiden reeds: de Marokkaansche quaestie op zichzelf was niet de moeite waard, om er een strijd over uit te lokken. De Duitsche regeering maakte van die quaestie slechts gebruik om den toestand te zuiveren. De vraag: Oorlog of vrede, moest tegenover de politiek van Delcassé den eenen of anderen dag worden gesteld, maar zoo dat er voor een derde antwoord geen plaats was. Had de Marokkaansche quaestie die gelegenheid niet geboden, dan had Duitschland een andere moeten afwachten, waarin het wellicht niet zoo sterk zou gestaan hebben, zoo klaarblijkelijk het recht aan zijn zijde zou gehad hebben.

Met een zeer gemengd gevoel heeft men in Frankrijk ingezien, waarheen de staatkunde van Delcassé het land leiden zou; het is thans duidelijk gebleken, dat het revanche-denkbeeld in Frankrijk slechts zeer weinig aanhangers meer vindt, en vooral is het duidelijk geworden, dat Frankrijk volstrekt niet voornemens is, voor Engeland de kastanjes uit het vuur te halen.

De onthullingen hebben tenminste dit gevolg gehad, dat in de volkskringen de oogen geopend zijn voor het gevaar van avontuurlijke staatkundige knutselarijen. De tijden zijn voorbij dat de regeeringen beslissen over het lot der volken; deze willen zelf meespreken, en duidelijk is in de drie landen de wensch geuit naar een politiek van vrede en toenadering. Houdt die stemming aan, en versterkt zij zich, dan zal het groote gevaar waaraan Europa een oogenblik heeft bloot gestaan allicht leiden tot een voortdurende verbetering der betrekkingen tusschen de drie groote mogendheden van West-Europa. Reeds klinken vredelievender tonen dan sedert lang gehoord werden ons tegemoet, zoowel uit de Guildhall-redevoering van Arthur Balfour, als uit de verklaringen van Rouvier in de Fransche kamer en uit de toespraken van den Duitschen keizer.

Trouwens – deze heeft wel andere oorzaken om bezorgd te zijn; het is thans niet het westen, dat gevaar oplevert, maar het oosten.

Aangegrepen door den algemeenen drang naar vrijheid is ook in Russisch Polen de opstand uitgebroken; het eischt zelfbestuur, een landdag in Warschau, gebruik van het Poolsch als officieele taal.

Witte verklaarde echter in een proclamatie dat Rusland die eischen niet kan inwilligen; het meeste wat gedaan kan worden is aan de Polen dezelfde rechten te geven, die de oekase van 30 October aan alle Russen toestaat.

Met bezorgdheid zien Pruisen en Oostenrijk den voortgang der beweging aan, die in Polen ontketend is. De groote misdaad, die Michelet in zijn »Légendes démocratiques" zoo scherp geeselde, de mutilatie van Polen, wreekt zich. Wat thans in Russisch Polen gebeurt, slaat morgen over naar de Pruisische en Oostenrijksche deelen van het vroegere koninkrijk. »Nog is Polen niet verloren", »Jeszcze Polska nie zginçla" is de kreet die weer klinkt door de Poolsche landen. En de Russische Polen, smeekend om zelfbestuur, om zich zelf te mogen zijn, zien tevens uit naar hulp en steun uit het grooter Polen, dat verdeeld ligt tusschen Pruisen en Oostenrijk.

* * *

Reeds heeft Oostenrijk den terugslag gevoeld van de beweging die in Rusland ontstaan is. En onder den indruk der concessies, die tsaar Nikolaas aan zijn volk gaf, heeft ook keizer Franz Josef toestemming verleend tot het indienen van een wetsontwerp bij den Oostenrijkschen rijksraad, waarin zoo al niet algemeen kiesrecht, dan toch een belangrijk uitgebreid kiesrecht zal worden toegestaan.

Het is wel merkwaardig, hoe snel somtijds inzichten veranderen kunnen. Voor twee maanden had de keizer geweigerd toestemming te verleenen aan baron Fejervary voor zijn regeeringsprogram, waarop kiesrecht-uitbreiding voor Hongarije stond. In den Weener Hofburg meende men het wel zonder die hervorming te kunnen stellen. Maar het bleek alras, dat Fejervary zonder dit program volstrekt geen steun meer vond in Hongarije. Hij regeerde — maar zonder eenigen schijn van wettigheid; en in de beide Kamers was een meerderheid bereid hem en zijn ambtgenooten wegens schending der grondwet in staat van beschuldiging te stellen.

Dit kon alleen voorkomen worden door de zitting der Kamer onmiddellijk na haar bijeenkomst te schorsen, en door een nieuwe poging om uit de meerderheid een kabinet te vormen.

De leiders dier meerderheid werden daartoe naar Weenen ontboden; maar de wijze waarop de audientie bij den keizer geregeld was, toonde nogmaals hoe weinig besef men in hofkringen heeft van den ernst der gebeurtenissen. Kossuth en zijne politieke vrienden werden door den keizer ontvangen, doch kregen geen gelegenheid

iets in het midden te brengen; de keizer las hun een verklaring voor, waarin de voorwaarden werden kenbaar gemaakt, waaronder hij aan de oppositie de opdracht wilde geven een regeering te vormen. Daar die voorwaarden echter, naar Kossuth uiteenzette, in strijd waren met de grondwet, en in ieder geval met het program der meerderheid kon die opdracht niet worden aanvaard. De keizer verwees de Hongaarsche staatslieden voor verdere besprekingen naar den minister van buitenlandsche zaken der monarchie, den Poolschen graaf Agenor Goluchowski.

Bij den bekenden haat der Hongaren tegen de Polen was deze laatste opdracht voor de leiders der meerderheid een beleediging; zij vertrokken zonder Goluchowski gesproken te hebben naar Boedapest, en deden verslag van hun wedervaren aan hunne medeleden.

Zoo was dan de keizer genoodzaakt het ministerie-Fejervary te handhaven — met het program, waarin kiesrecht hervorming voorkwam. Zonder de machtiging tot die hervorming wilde de Honvedgeneraal het bewind niet blijven voeren.

Maar nauwelijks was het in Oostenrijk bekend geworden welk een concessie de monarch aan het Transleithaansche deel van de monarchie deed, of in het Cisleithaansche begon een krachtig georganiseerde beweging voor de toekenning van het kiesrecht den kop op te steken.

Meeting na meeting werd belegd, in de pers vond de campagne steun en ten slotte werden in de meeste Oostenrijksche steden reusachtige kiesrecht-betoogingen gehouden, die in Boheme zelfs tot bloedige botsingen leidden.

Onder den indruk der gebeurtenissen in Rusland drong de Oostenrijksche minister-president von Gautsch bij den keizer aan op toezeggingen, die alleen in staat geacht werden de rust in Oostenrijk te herstellen; in een proclamatie werd den volke medegedeeld dat de regeering de uitbreiding van het kiesrecht in overweging zou nemen, en ten spoedigste voorstellen daarvoor bij den rijksraad zou indienen. Maar daar deze quaestie in het parlement en niet in openbare bijeenkomsten of op de straat moet worden opgelost, hoopte zij, dat iedereen zich rustig zou houden en den arbeid der regeering niet zou bemoeilijken.

Het geheele optreden der regeering boezemde vertrouwen in — en in afwachting van de vervulling harer belofte heeft het volk in Oostenrijk van elke verdere betooging afgezien. De moeilijkheid voor Oostenrijk is thans niet meer de toestemming der regeering maar die van den rijksraad, die uit het allerzonderlingste curien-kiesrecht is voortgekomen en uit verklaarbare zucht tot zelfbehoud allicht de invoering van een eenvoudiger en uitgebreider kiesrecht zou kunnen belemmeren.

* * *

Habemus Regem! kunnen de Noren thans zeggen, de oude gewoonte volgend waarmede de keuze van het Conclave aan het volk van Rome »urbi et orbi" werd bekend gemaakt.

Met dezelfde kalmte waarmede de scheiding van Zweden werd uitgesproken heeft Noorwegen de onderhandelingen over de opzegging der Unie ten einde gebracht. Het heeft alle eischen van Zweden aangenomen, en zelfs de grensvestingen ten offer gebracht aan het verlangen naar vrijheid. Het heeft de overeenkomst van Karlstad aangenomen en daardoor Zweden de gelegenheid benomen, om andere wapenen te gebruiken dan die der diplomatie. De onbloedige revolutie van 7 Juni 1905 is geëindigd zooals zij begon — »avec des coups de chapeau."

Het was voor koning Oscar van Zweden een aandoenlijk oogenblik, toen hij, de zitting van den Zweedschen rijksdag sluitend, afscheid nam van zijn Noorsche onderdanen. Maar de koning moest erkennen, dat het beter is zoo twee volken, wier belangen zoo zeer uiteenloopen als die van Zweden en Noorwegen, goedschiks van elkander gaan, dan dat zij een band blijven dragen die voor beiden een last wordt.

Tegelijk met zijn afscheid aan Noorwegen deelde de koning mede, dat hij er bezwaar in zag, aan een prins uit zijn huis toestemming te geven, om als koning van Noorwegen op te treden. De Noren moesten dus elders een vorst gaan zoeken, of zich voor de republiek verklaren. Wellicht zou de benoeming van een prins uit het huis Bernadotte zonder veel tegenstand zijn geschied; toen echter de minister-president Michelsen in den Storthing voorstelde de kroon van Noorwegen aan prins Karel van Denemarken aan te bieden, ontstond er in den lande een vrij scherpe oppositie. De minister Gunar Knudsen verliet zelfs het kabinet, om als leider van de republikeinsche beweging op te treden. Het eerste gevolg van deze oppositie was, dat men, evenals over de scheiding, een volksstemming verlangde over de koningskeuze; deze eisch vond steun bij prins Karel van Denemarken. Hij verklaarde zich bereid, de kroon van Noorwegen te aanvaarden, zoo zijn keuze de goedkeuring van de groote meerderheid des volks hebben zou.

Derhalve werd tot het houden eener volksstemming besloten. Het waren een paar bewogen weken, die aan het plebisciet voorafgingen; aan beide zijden, door monarchisten en republikeinen werd ijverig propaganda gemaakt voor hunne denkbeelden. De republikeinen vonden zelfs onverwachten steun van buiten — door de manifesten van een aantal fransche kamerleden, en van Salmeron, den leider der Spaansche republikeinen; maar ook met dien steun waren zij niet in staat de overwinning te behalen. Het monarchale gevoel zit in Noorwegen dieper, dan zelfs Noorsche staatslieden meenden. Bij het plebisciet werden vier vijfden der stemmen uitgebracht voor een

koning; en met dien uitslag kan prins Karel van Denemarken tevreden zijn.

De koning van Noorwegen, bij de gratie van het volk dat hem benoemde, is de tweede zoon van den kroonprins van Denemarken; hij werd 3 Augustus 1872 geboren, en trad 22 Juli 1896 in het huwelijk met prinses Maud van Engeland, de jongste dochter van koning Edward en koningin Alexandra. Hij zal als koning den naam aannemen van Hakon VII; de laatste koning van dien naam, Hakon VI Magnusson (1339—1380) was tevens de laatste koning van Noorwegen vóór de vereeniging der drie Skandinavische rijken door de Unie van Kalmar. Nu Noorwegen na ruim vijf eeuwen de onafhankelijkheid en het zelfstandig volksbestaan herkregen heeft, wil het de reeks der koningen van dien tijd voortzetten, al is het ook maar door den naam; en zoo zal dan prins Karel van Denemarken als koning van Noorwegen Hakon VII heeten!

* * *

Met een enkel woord dient de aandacht gevestigd te worden op een voornemen, dat in de naaste toekomst belangrijke gevolgen kan hebben: het plan der groote mogendheden om dwangmaatregelen te nemen tegen de regeering van Turkije, wijl deze weigert de eischen van Europa met betrekking tot het toezicht op het beheer in Macedonië goed te keuren.

Het is een phase uit de lijdensgeschiedenis van Oost-Europa, deze Macedonische quaestie; een der laatste, maar tevens een der moeilijkste. In een eeuw tijds is het Turksche rijk bijna geheel en al teruggedrongen uit het gebied, dat het in Europa vermeesterd had. Achtereenvolgens verloor het Wallachije en Moldavie, Bessarabie, Griekenland en Thessalie, Servie, Bulgarije, Roemelie, Bosnie, Herzegowina en Kreta. Wat het nog bezit in den Balkan is niet veel meer dan Macedonië en Albanië. Krampachtig houdt het dit laatste overblijfsel van het vroeger zoo groote rijk vast. En de Europeesche mogendheden vreezen voor de oprichting van nog een Balkanstaat; zij hebben van de bestaanden last genoeg. Evenmin willen zij Macedonië verdeelen, of het bij een der bestaande Balkanstaten voegen. Zij hebben een middenweg gevonden — door Macedonië in naam onder het bestuur van den sultan te laten, maar het inderdaad een soort autonomie te geven, onder haar onmiddellijk toezicht.

Deze tweeslachtige toestand heeft echter het gewone nadeel, niemand te bevredigen. De Macedoniërs niet, den sultan niet en de mogendheden evenmin.

Wat al politiek geknutsel heeft die Macedonische quaestie teweeg gebracht, vóórdat de mogendheden besloten het invoeren van hervormingen in dat gebied op te dragen aan Rusland en Oostenrijk

de twee staten die beweren het meeste belang bij een vredelievende oplossing te hebben, maar van wie gebleken is, dat zij zelf zooveel behoefte aan hervorming hebben Het kan dan ook geen verwondering wekken, dat hun hervormingen aan Macedonië niet veel heil hebben gebracht. Zij zochten het in een gendarmerie-korps, dat onder leiding van een Italiaansch generaal zou staan, met verschillende Europeesche officieren als afdeelings-commandanten. Maar de gendarmerie verbeterde den toestand niet, evenmin als de benoeming van diplomatieke agenten, wier taak voornamelijk moest zijn, den Turkschen gouverneur op de vingers te kijken.

Toen kwam het berucht geworden program van Mürzsteg, opgemaakt tusschen tsaar Nikolaas van Rusland en keizer Franz Jozef van Oostenrijk in 1903. Het hoofddoel van dit program was de invoering eener contrôle op het gebruik der Macedonische financiën; de mogendheden wenschten de zekerheid te hebben, dat de opbrengst der middelen in Macedonië ook gebruikt zou worden ten bate der bevolking.

De sultan nam het program van Mürzsteg in beginsel aan — doch toen het op de uitvoering aankwam, weigerde hij de Macedonische financiën te laten contrôleeren door de mogendheden. Reeds twee jaren duurt de strijd hierover; nota's, audiënties, bedreigingen, niets kon baten. De sultan heeft in die jaren gezien, dat Ruslands reuzenmacht, waarvoor hij vroeger bevreesd was, veel van haar verschrikking verloren heeft; dat de monarchie door innerlijke verdeeldheid verzwakt, zich niet gaarne zou inlaten met een Macedonisch oorlogsavontuur; en dat de mogendheden, zelfs wanneer zij een »Europeesch concert" vormen, zoo weinig harmonie toonen, dat een Turksch Padisja door hun gefluit niet zal worden betooverd.

En daarom blijft de sultan weigeren, ook na de bedreiging met dwangmaatregelen en met een vloot-demonstratie. Hij heeft dat al zoo vaak op niets zien uitloopen, dat hij overmoedig wordt. En in zijn baard bromt hij:

»Sie wollen mich bestrafen,
»Drum stehen sie, jedwede Macht
»Vor einem andern Hafen...
»...Wenn sie genug sich hingestellt
»Dann gehn sie wieder schlafen —
»Das ist der Lauf der Welt."

Nieuwe uitgaven van H. J. W. BECHT, 1905:

De Voorbijganger DOOR **Maurits Wagenvoort.** Prijs in 2 dln. ingen. *f* **5.50.** 2 dln. geb. *f* **6.50.**	**Het Bosch en de Zee** Naar het Zweedsch van GUSTAF AF GEYERSTAM, DOOR JEANNETTE E. KEYSER. Prijs ingen. *f* **2.40.** Geb. *f* **2.90.**
Levensgeheimen Naar het Zweedsch van SELMA LAGERLÖF, DOOR MARGARETHA MEIJBOOM. Prijs ingen. *f* **1.50.** Geb. *f* **1.90.**	**ELSA** Naar het Zweedsch van SELMA LAGERLÖF, DOOR MARGARETHA MEIJBOOM. Prijs ingen. *f* **1.50.** Geb. *f* **1.90.**
Schetsen van SAMUEL FALKLAND. **Tweede goedkoope druk der Bundels I, II, III en IV.** Prijs ingen. *f* **1.25.** Geb. *f* **1.50.**	***SCHETSEN*** VAN SAMUEL FALKLAND (HERM. HEIJERMANS Jr.) *Negende Bundel.* Prijs ingen. *f* **2.25.** Geb. *f* **2.90.**
KARIN'S DROOM Naar het Zweedsch VAN GUSTAF AF GEYERSTAM, DOOR JEANNETTE E. KEYSER. Prijs ingen. *f* **2.40.** Geb. *f* **2.90.**	**HONGER** Naar het Noorsch van KNUT HAMSUN, DOOR JEANNETTE E. KEYSER. Prijs ingen. *f* **2.40.** Geb. *f* **2.90.**
Aan den Weg Naar het Deensch van HERMAN BANG, DOOR R. CROUS. Prijs ingen. *f* **2.50.** Geb. *f* **2.90.**	**Een Nieuwe Dag** Naar het Zweedsch van ANNA WAHLENBERG, DOOR JEANNETTE E. KEYSER. Prijs ingen. *f* **1.50.** Geb. *f* **1.90.**

Uitgave van MARTINUS NIJHOFF, te *'s Gravenhage.*

Thans is verschenen:

De vijfde, geheel bijgewerkte druk van

DE NEDERLANDSCHE WETBOEKEN,

zooals zij tot op 1 December van het jaar 1905
zijn gewijzigd en aangevuld,

BENEVENS

de belangrijkste der tot hunne verklaring dienstige wetten en wettelijke verordeningen, met verwijzing naar de tot elk artikel betrekkelijke Fransche en Nederlandsche wetsbepalingen,

UITGEGEVEN DOOR

Mr. J. A. FRUIN,

Hoogleeraar te Utrecht.

(Bewerkt door Mr. TH. A. FRUIN, Advocaat te Rotterdam.)

Een deel, 1721 blz. — In linnen *f* **4.90**; in half leder *f* **5.25**.

Bij P. N. VAN KAMPEN & ZN., te AMSTERDAM, is verschenen:

INA BOUDIER—BAKKER,

KINDEREN.

f **2.25**, gebonden *f* **2.75**.

De TWEEDE druk van

Het beloofde land.

f **2.25**, gebonden *f* **2.75**.